

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XX No. III

2021

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Assistant Editors

Res. Assist. İmren YILDIZ
Lecturer Nesibe TAŞKIN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Atınc OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Tayfun ERCAN
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 20, Issue 3, July 2021

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XX Issue III, 2021

Reviewers List

Dr. Abdulaziz SEZER	Dr. Osman KARLANGIÇ
Dr. Abdullah BAYINDIR	Dr. Özlem Muraz BUDAK
Dr. Ahmet BOZDAĞ	Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU
Dr. Ahmet Faruk ÇEÇEN	Dr. Pınar HAYALOĞLU
Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Dr. Rüstem YANAR
Dr. Arzu KİHTİR	Dr. Sabahattin EZER
Dr. Bora UYSAL	Dr. Sabiha ANNAÇ GÖV
Dr. Cemil ORUÇ	Dr. Seda PEKŞEN
Dr. Cenk TAN	Dr. Selminaz ADIGÜZEL
Dr. Evrim DOĞAN ADANUR	Dr. Serdar VARDAR
Dr. Fatma ÇAPAN	Dr. Seydi Vakkas TOPRAK
Dr. Fatma Füsün İSTANBULLU DİNÇER	Dr. Seyhan TAŞ
Dr. Ferihan AYZA	Dr. Sıla ŞENLEN GÜVENÇ
Dr. Filiz YILDIZ CONTUK	Dr. Suna KORKMAZ
Dr. Gözde KURT	Dr. Süleyman Emre ZORLU
Dr. Hakan CİNDEMİR	Dr. Teceli KARASU
Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU	Dr. Tekin İDEM
Dr. İbrahim ÖRNEK	Dr. Tuba ÖZKAN
Dr. İlyas OKUMUŞ	Dr. Turhan KORKMAZ
Dr. İsmail ÇELİK	Dr. Yıldray KESGİN
Dr. İsmail KIVRIM	Dr. Yunus KILIÇ
Dr. Mehmet BİÇİCİ	Dr. Yusuf Emre DİREKÇİ
Dr. Murat AKSAN	Dr. Yusuf Zafer Can UĞURHAN
Dr. Naile SARMAŞIK	Dr. Yüksel ÖZTÜRK
Dr. Niyazi GÜMÜŞ	Dr. Zeliha CAN ERGÜN
Dr. Oktay EMİR	Dr. Zeynel ÖZLÜ
Dr. Onur CİDDİ	

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XX Issue III
2021

CONTENT

ARCHAEOLOGY

- Antik Çağ'da Kızılırmak** 1030-1042
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Olca ZENGİN KOŞAN

GEOGRAPHY

- Erzincan Ovası'nda Yer Alan Birikinti Koni ve Yelpazelerinin Genel Özellikleri, Sınıflandırılması ve Antropojenik Degradasyonu** 1043-1068
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih YALÇIN & Pınar POLAT

THEOLOGY

- Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Değerlendirme: Gaziantep Örneği** 1069-1089
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Recep ASLAN & Elif KOCABAŞ

ECONOMICS

- Petrol Fiyatları ve Enflasyon Arasında Frekans Alanında Asimetrik Nedensellik Analizi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama** 1090-1111
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hande ÇALIŞKAN & Tuğba KANTARCI & Emrah İsmail ÇEVİK
- İnovasyonların Ticaret Akımları Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Örneği** 1112-1123
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sercan AYDIN & Seyfettin ARTAN

McKinnon Tamamlayıcılık Hipotezinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği 1124-1147
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Harun BAL & Berk PALANDÖKENLİER & Esmâ ERDOĞAN

LAW

Türk Ceza Muhakemesi Kanunu'nda Kadının Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması 1148-1173
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ola KAREEM & Süleyman Emre ZORLU

Uluslararası Lojistik Açısından Türk Vergi Sistemindeki Dolaylı Vergilerin Avrupa Birliği'ne Uyumu 1174-1186
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Uluğ İlve YÜCESOY & Asuman ALTAY

Incoterms 2020 Kılavuzundaki Teslim Şekillerinin Analizi 1187-1199
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tayfun ERCAN

Türk ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesi Kavramı ve Toplu İş Sözleşmesinin Uygulanma Alanı 1200-1214
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fikrican KAYIKÇI

COMMUNICATION

Siber Nezaket Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması 1215-1232
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sebnem OZDEMİR & Kasım Can IŞIK

Küresel Medya ve Siyaset İletişimi Bağlamında Liderlik Yaratımı: Jacinda Ardern Üzerine Kısa Bir İnceleme 1233-1244
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet İlkay CEYHAN

İletişim Fakültesi Müfredatlarının Medya Sektörü İş İlanları Üzerinden Sektörel Beklentileri Karşılama Yeterliğinin İncelenmesi 1245-1269
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nevra ÜÇLER & Türkan Öykü BÜYÜKÇELİKOK

ENGLISH LITERATURE

**Tom Stoppard'ın Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler Adlı Eserinde
Zaman, Hafıza ve Kimlik Sorunsalı** 1270-1282
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gül KURTULUŞ

**Nature vs. "Reality" in Fantasy Fiction: The Potential for
Ecocritical Imaginings** 1283-1296
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Reyyan BAL

BUSINESS & FINANCE

**Otantik Liderlik ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Algılanan Örgütsel
Desteğin Aracılık Etkisi** 1297-1323
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Cenk TUFAN

**A Study on Perception of Financial Market Professionals in
Turkey Towards Gold** 1324-1337
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yakup Alper YAKUPOĞLU & Mustafa OKUR

**Türkiye'de Yaşanan Covid-19 Salgınının Kıymetli Madenler ve
Taşlar Piyasasına Etkisi: Borsa İstanbul'dan Kanıtlar** 1338-1354
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Selim GÜNGÖR & Emrah ŞAHİN

**Yeşil Reklam ve Yeşil Marka Farkındalığın Yeşil Müşteri Tatmini
Üzerindeki Etkisi: Yeşil Satın Alma Davranışının Aracılık Rolü** 1355-1374
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sinan ÇAVUŞOĞLU

**Kredi Temerrüt Takası Primlerinin Oynaklığında Uzun Hafıza ve
Etkin Piyasa Hipotezi - Fraktal Piyasa Hipotezi Sınaması: Türkiye Örneği** 1375-1400
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa ÇEVİK & Süleyman Serdar KARACA

HISTORY

- Osmanlı'nın Son Döneminde Muhalif Hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin Karşılaştırması** 1401-1417
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşenur YILMAZ & Rüya TELLİ
- Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Öncesi Hazırlıklar: Toplanma, Teftiş ve Hareket** 1418-1434
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hasan YENİDOĞAN
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Görev Yapmış Akademisyen Kökenli İçişleri Bakanlarının Faaliyetleri** 1435-1448
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Selim SAYGIN
- II. Viyana Seferi'nin Manastır'daki Lojistiği** 1449-1462
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Faruk SÖYLEMEZ & Hülya GÖZCÜ
- Hurufat Defterlerine Göre Tunus'ta Dini ve Sosyal Yapılar** 1463-1472
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hanife ALACA
- Müzeciliğin Gelişmesinde Müze-i Hümayûn Müdürleri Philipp Anton Dethier ve Osman Hamdi Bey Dönemlerinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi** 1473-1499
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Meltem Begüm SAATÇI ATA

TOURISM

- Helal Konseptli Otellerin Girişimciliği ve Yönetimi Üzerine Bir Araştırma** 1500-1523
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sultan Nazmiye KILIÇ & Cevdet AVCIKURT & Burhan AYDEMİR
- Boş Zaman Seyahatleri Temelinde Airbnb Deneyimlerine Netnografik Bir Bakış** 1524-1540
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gözde YETİM & Mehmet Tahir DURSUN & Metin ARGAN

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Antik Çağ'da Kızılırmak

Kızılırmak in Ancient Period

Olca ZENGİN KOŞAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sivas / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0656-3093

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021

Kabul tarihi: 29 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

Kızılırmak,
Halys,
Lidya-Med Savaşı,
Pteria Savaşı,
Antik Yunan Dönemi,
Roma Dönemi,
Mitoloji,
Nehir taşımacılığı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 30, 2021

Accepted June 29, 2021

Keywords:

Kızılırmak,
Halys,
Lydia-Med War,
Pteria War,
Ancient Greek Period,
Roman Period,
Mythology,
River Transportation

ÖZ

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde *Halys* olarak adlandırılan Kızılırmak, Herodotos başta olmak üzere antik yazarların eserinde anılan, Anadolu'nun en önemli nehirlerinden biridir. Özellikle *Halys* kıyısında gerçekleşen Lidya-Med ve Lidya-Pers savaşları nehir ile ilgili anlatımların ana konusu olmuştur. Nehrin ayırt edici rengi ve tadı ise tarih boyunca isminin kaynağı olmuştur. *Halys*'in mitolojide ve ikonografide bir nehir tanrısı olarak ortaya çıkması, antik çağ insanların yaşamlarında bıraktığı izin bir göstergesidir. Nehir üzerinde taşımacılık yapıldığına dair yazılı ve ikonografik veriler ise, nehrin aynı zamanda ekonomik olarak da önemli olduğuna işaret etmektedir.

ABSTRACT

The Kızılırmak, which was called Halys in the Ancient Greek and Roman periods, is one of the most remarkable rivers of Anatolia, mentioned in the works of ancient writers, mainly Herodotus. In particular, the Lydian-Med and Lydian-Persian wars on the Halys coast have been the leading themes of the narratives about the river. The distinctive color and taste of the river has been the source of its name throughout history. The appearance of Halys as a river god in mythology and iconography is an indication of the mark it left in the minds of ancient people. Written and iconographic information about the transportation on Halys shows that the river also important in terms of economy.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: okosan@cumhuriyet.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Kızılırmak, the longest river of Anatolia, has been one of the important themes for the texts, mythology and iconography of the ancient period. The river, called Halys in antiquity, is presented in connection with geographical, ethnic and political themes, mainly in Herodotus' work *The Histories*. In this study, within the framework of ancient texts and iconographic information about the Halys river, how the river was perceived in antiquity was discussed and tried to offer a holistic picture about it.

Kızılırmak, which takes its name from its distinctive color and taste throughout history, was named *Halys* in ancient times due to its bitter taste.

Kızılırmak has been the main location of the wars between Med and Persian forces and the Lydian kingdom in ancient texts. The source of information about these wars in ancient times was Herodotus' *Histories*. Herodotus frequently mentions the political, ethnic and geographical role of the Halys River in Anatolia while describing the events between these two eastern powers and Lydia. These narrations about Halys in Herodotus have been the main source of the following ancient authors. But, in the work of Herodotus, the events that took place around Halys comprise many discrepancies in chronological and geographical terms. *The Histories* is considered by modern researchers as a literary work written about the past by looking through the Greek lens during the Peloponnesian War. Modern researchers have tried to solve various questions related to these wars, which Herodotus described in a complex way. Where the wars took place, where the city called Pteria was located, and which route took the Lydian kings on their way to war are among the main issues. According to the narration in Herodotus, the Lydia-Med war took place around 590-585 BC between the Lydian king Alyattes and the Med king Kyaksares. The war ends in a treaty as a result of the solar eclipse, which Thales announced its time.

Lydian and Persian war took place around 547 BC between Lydian king Croesus and Persian king Kyros the Great. This war is also known as the Battle of Pteria because of the campaign of Croesus to the city of Pteria. It is generally accepted that the ancient city of Pteria was the Kerkenes Dağ settlement in the Yozgat Province. Which point Croesus and his army passed over the Halys on his way to Pteria is another puzzle about the battle. Herodotus believes that Croesus used a bridge to cross Halys. He also mentions a story that Thales has changed the riverbed by digging a ditch to cross Halys. A man-made tunnel found in the village of Sarlıdır in Nevşehir is a piece of archaeological evidence that supports this statement and needs to be investigated.

In ancient mythology, Halys appears as a river god. Apollonius Rhodius wrote in his work *Argonautica* that the river god Halys fell in love with Sinope, the daughter of Asopus. In the Roman Empire period, the river god Halys has depicted on the coins of Gangra and Tavion cities. Halys is in an anthropomorphic form with a beard, naked above the waist, and is depicted half-lying in a boat or swimming in front of Tyche's feet.

Archaeological and philological data indicate that transportation has been carried out on the Kızılırmak River since the 2nd millennium BC. Ancient authors have also written that Halys was a navigable river. Xenophon record in *Anabasis* that the Halys river can only be crossed by boats. However, in the ancient texts, there is not enough information about which parts of Halys were navigable and what type of boats were used. The exist of boats providing transportation on the river in the 19th and 20th centuries shows that a similar experience was practiced in ancient times. It is known that during these periods, sailing ships or boats were used on Kızılırmak. There are various descriptions and ruins showing that similar boats and ships were used on rivers during the Roman period.

Kızılırmak has been one of the most important rivers of Anatolia throughout history, with its central location and geographical features. Narratives in ancient texts show that Halys and its surroundings were home to different cultures. Having all these historical values, Kızılırmak is an exceptional cultural heritage that we need to protect.

Giriş

Coğrafi bir unsur olarak nehir, durağan değil devingen bir su olması, bu devingen suyun çıkardığı ses ve sahip olduğu güç ile çağlar boyunca yazarların dikkatini çekmiştir. Nitekim, antik yazarların eserlerinde de özellikle mesafelerin ölçülmesi, bir konumun belirlenmesi ve sınırların tanımlanmasında sıklıkla kullanılan bir tema olmuştur (Campbell, 2012: xiii).

Anadolu'nun en uzun nehri Kızılırmak da antik dünyanın metinleri, mitolojisi ve ikonografisi için önemli nehirlerden biri olmuştur. Özellikle Herodotos'un eseri *Historiai*'de Kızılırmak, antik dönemdeki adı ile *Halys*, coğrafi, etnik ve politik temalarla bağlantılı olarak özel yeri olan bir nehirdir.

Kaynağını Sivas'ın doğusundaki İmranlı ilçesinde bulunan Kızıldağ'dan (3025 m) alan Kızılırmak, İç Anadolu platosunda çizdiği geniş yayın ardından kuzeye yönelir ve Samsun'un Bafra ilçesinde Karadeniz'e dökülür.¹ Türkiye'nin en uzun nehri olan Kızılırmak (1355 m), doğduğu şehir olan Sivas'ın ardından, sırasıyla Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Çorum ve Samsun illerinde diğer su kaynakları ile birleşerek Karadeniz'e ulaşmaktadır.

Nehrin takip ettiği güzergâh hakkındaki en erken bilgiye Herodotos'ta rastlanır:

.... Medlerin toprakları ile Lidyalıların toprakları arasında sınır, aslında Halys ırmağıydı ki, bu ırmak Ermenistan dağlarından çıkar. Kilikia'dan geçer, Matienleri sağına, Phrygia'yı soluna alıp, bu iki ülke arasında akar; bu ülkeleri geçtikten sonra kuzeye doğrularak Kappadokia Suriyelileri ile sol kıyıdaki Paphlagonia arasında sınır çizer. Demek ki Halys ırmağı hemen hemen bütün Asya'yı bir kıyıdan öbürüne kesmiş olur, bir yanda Kıbrıs adasının karşısına rastlayan kıyı, öbür yanda Karadeniz kıyıları. Burası bir çeşit boyun noktasıdır ve ayağına çabuk bir adam bu yolu beş günde alabilir. (I.72)²

Ancak bu pasajdaki anlatım ile Kızılırmak nehrinin gerçek coğrafi resmi uyuşmamaktadır. Herodotos'un anlatımından *Halys*'in Anadolu'yu kuzeyden güneye iki kısma böldüğü izlenimi edinilmektedir. Yazarın, Sinop ile Kıbrıs'ın karşısına rastlayan kıyı arasındaki kesim için kullandığı boyun (αὐχὴν) sözcüğü, Anadolu Yarımadası'nı olduğundan çok daha dar hayal ettiğine işaret etmektedir (Leloux, 2017a). Modern araştırmacılar arasında Herodotos'un özellikle Anadolu'nun iç kesimleri ile ilgili bilgilerinin sınırlı olduğu görüşü yaygındır (Drews, 1969: 6; Rollinger, 2003: 307; Leloux, 2017a: 19).

Halys nehrinin daha güvenilir coğrafi tanımı, Amasyalı olan ve doğduğu kentin komşu bölgelerine bizzat giderek gözlemlediği düşünülen (Dueck, 2000: 18) Strabon tarafından yapılmıştır:

.... Irmak Halai yakınından geçtiği için bu ismi almıştır. Kaynakları Pontos ülkesinin civarında Büyük Kappadokia'daki Kamisene'dedir ve batıya doğru çoğalarak akar ve sonra Galatia ile Paphlagonia arasından kuzeye doğru dönerek, bu iki ülke arasındaki sınırla, Beyaz Syrialıların³ ülkelerinin sınırını meydana getirir... (Geographica, 12.3.12).

Kızılırmak İsminin Kökeni

Pek çok kültürde nehirlerin ismi sularının rengi ya da tadı ile ilgilidir (Georgacas, 1964: 209). Bu durum Kızılırmak için Anadolu'da yazılı tarihin başlamasından itibaren geçerli olmuştur.⁴ Kızılırmak, doğduğu kısımlarda, akarsu yatağında jipsli bir yapıya sahip olması (Efe

¹ Kızılırmak nehrinin coğrafi ve jeolojik özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Efe, 1996; Doğan et al, 2009.

² Müntekim Ökmen tarafından Türkçe'ye çevrilen ve *Herodotos Tarihi* ismiyle basılan eserden alıntılanmıştır.

³ Beyaz Syrialılar'ın kimlikleri ile ilgili tartışma için bkz. Boeten, 2015: 14-18; 70-72.

⁴ Kızılırmak, MÖ 2. binyılda ilk olarak Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve ardından onu izleyen Hitit döneminde,

1996) ve nehrin suyuna karışan tuzlu su kaynakları (Alagöz, 1968) gibi faktörler nedeniyle acımsı ve tuzlu bir tada sahiptir. Nehrin karakteristik kırmızımsı rengi ise suyunda yüksek oranda asılı kil partiküllerinin bulunmasına bağlıdır (Akbulut et al, 2009).

Halys (Eski Yunanca yazımı ile Αλυς) ise Antik Yunan döneminden başlayarak Roma ve Bizans dönemleri boyunca Kızılırmak nehri için kullanılan isimdir. *Halys* nehri MÖ 5. yüzyıldan itibaren antik dönem eserlerinde anılmaya başlanmıştır.⁵ Antik dönemdeki *Halys* ismi nehrin tuzlu ve acımsı tadıyla ilgilidir. Strabon, *Halys* isminin nehrin geçtiği yerlerdeki tuzlulardan geldiğini belirtir (12.3.12).⁶ Yukarıda da ifade edildiği gibi Kızılırmak nehrinin kaynak kısımlarında, akarsu yatağındaki jips ve nehre karışan tuzlu sular nedeniyle suyu acımsı bir tada sahiptir, bu nedenle günümüzde de nehre bağlanan pek çok akarsuyun ismi acı ile başlamaktadır.⁷

Halys Kıyısında Gerçekleşen İki Savaş

Kızılırmak, Antik dönem metinlerinde Lidya ve Med ile Lidya ve Pers krallıklarının mücadelelerinin odak noktalarından biri olmuştur. Özellikle Herodotos eseri *Historiai*'de bu iki doğulu güç ve Lidya arasında yaşananları anlatırken *Halys* nehrinin Anadolu'daki siyasi, etnik ve coğrafi rolünden sıkça söz eder. Herodotos'tan sonraki antik dönem yazarlarında da *Halys* nehri büyük ölçüde, tarihinin eserindeki anlatımlara dayanır. Ancak Herodotos'un eserinde *Halys* eksenindeki kronolojik ve coğrafi veriler pek çok çelişki barındırmaktadır. Eser, Peloponnesos savaşı sırasında Yunan merceğinden bakılarak geçmişe dair yazılmış bir edebi eser olarak değerlendirilmektedir (Harrison & Irwin, 2018; Rollinger & Kellner, 2019: 170).

Lidya-Med Savaşı ya da Güneş Tutulması Savaşı (MÖ 590-585):

Herodotos'taki anlatıma göre Lidya ve Med ülkesi arasında gerçekleşen savaşın nedeni Med kralı Kyaksares'in hizmetindeki İskitlilerin, işledikleri bir suçun ardından Lidya kralı Alyattes'in Sardis'teki sarayına sığınmaları ve Alyattes'in bu kişileri Medlere teslim etmeyi reddetmesidir. Kyaksares, Ecbatana'daki sarayına, bir ayaklanmanın ardından sığınmak isteyen İskitlileri kabul eder ve onlardan bazı çocuklara İskit dilini ve okçuluğu öğretmesini ister. İskitlilerin bir av gezisinden elleri boş dönmeleri üzerine Kyaksares onlara çok kindar davranınca, İskitliler kendilerine emanet edilen çocuklardan birini pişirerek krala yemek olarak sunarlar. Ardından Lidya kralı Alyattes'in Sardis'teki sarayına sığınır (I.73). Alyattes'in İskitli bu kişileri Kyaksares'e teslim etmeyi reddetmesi üzerine iki ülke arasındaki savaş başlar. Uzun yıllar iki tarafın da birbirini yenemediği savaşın altıncı yılında yaşanan güneş tutulması, ki bu güneş tutulmasının Miletoslu Thales tarafından ne zaman olacağı bildirilmiştir⁸, bir barış anlaşması yapılmasını sağlamıştır. Barış anlaşmasının yürürlüğe konulması için aracı olarak seçilen Kilikalı Syennesis ve Babilli Labynetos, barış yeminleri yerine iki krallık arasında gerçekleşecek

tıpkı Türkçe'de olduğu gibi, ismini renginden almıştır. Henüz çiviyazılı tabletlerde ismi saptanamamış olsa da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda nehrin isminin Maraşantiya olması gerektiği önerilmiştir (Kuzuoğlu, 2018: dn. 51). Hitit dönemi metinlerinde ise Kızılırmak için, kırmızı anlamına gelen maru- kökünden türetilmiş *Maraşanta* veya *Maraşantiya* sözcüklerinin kullanıldığı pek çok araştırmacı tarafından bildirilmiştir (Forrer, 1919; Goetze, 1930; Güterbock, 1956; Laroche, 1959; Gurney, 1977; Koşak, 1982).

⁵ Nehrin ismi ilk kez Antik Yunan tragedyası şairi Aiskhylos'un, MÖ 472'de yazdığı *Persai* isimli tragedyasında geçer (865).

⁶ Strabon'un eserinin Türkçe çevirisinde de temel alınan H. L. Jones'un İngilizce çevirisinde, tuzlular (Eski Yunanca *άλαι*) olarak çevrilen sözcüğün kaya tuzu yatakları olduğu belirtilmiştir (Georgacas, 1964: dn. 21).

⁷ Efe, 1996: 36, dn. 1

⁸ Yaşlı Plinius'a göre, Thales, güneş tutulmasının 48. Olimpiyat'ın dördüncü yılında gerçekleşeceğini tahmin etmiştir (*Naturalis Historia*, II.9). Modern hesaplamalar ise MÖ 28 Mayıs 585 tarihinde gerçekleşen tam güneş tutulmasının İç Anadolu'da görülebileceğini göstermektedir (Querejeta, 2011).

bir evlilik planı yaparlar. Böylece Lidya kralı Alyattes'in kızı Aryenis, Med kralı Kyaksares'in oğlu Astyages ile evlenir (I.74).

Herodotos'a göre *Halys* nehri, Med kralı Kyaksares döneminde (I.103), Medler ve Lidyalılar arasında sınır olmuştur (I.72). *Halys* nehrinin iki ülke arasında sınır olduğu çoğu modern araştırmacı tarafından kabul görülür (Roosevelt, 2009: 50; Summers, 2014: 48; Gezgin, 2018: 177). Ancak, Herodotos'un bölge hakkındaki coğrafi bilgisinin sınırlı olması ve eserinin kendi döneminin ideolojik ve tarihi bakış açısı ile yazılmış olması nedeniyle bu görüşe karşı çıkan araştırmacılar da bulunmaktadır (Rollinger, 2003; Rollinger, 2020; Leloux, 2017a). Leloux'un da belirttiği gibi, *Halys*'in, Lidya ve Med güçleri arasında politik bir sınır olup olmadığı ancak arkeolojik çalışmaların ilerlemesi ile çözülebilir (2017a: 23).

Herodotos'un eserinde, savaşın, Lidya kralı Alyattes ve Med kralı Kyaksares arasında geçtiği belirtilmektedir (I, 16; I, 73; I, 74; I, 103). Ancak diğer tarihsel kaynaklarda savaşın tamamı boyunca Alyattes'in Lidya kralı olduğu konusunda görüş birliği varsa da (Okyrhynchus Papyri⁹ XXIX 2506 F 98; Yaşlı Plinius, *Naturalis Historia* 2.9), Med kralı Kyaksares ile ilgili bilgiler çelişkilidir. Herodotos dışında Kyaksares'in Med kralı olduğunu söyleyen antik dönem yazarları arasında Eudomus'un bulunduğu İskenderiyeli Klement *Stromata* isimli eserinde belirtmiştir (I.14). Ancak Cicero (*De divinatione*, I.49.112), Okyrhynchus Papyrus (XXIX 2506 F 98), Eusebius (*Chronicon*, I.29) ve Solinus (*Polyhistor*, 15.15), Thales'in önceden tahmin ettiği güneş tutulması gerçekleştiğinde Astyages'in Med kralı olduğunu belirtmişlerdir. Bu çelişkiyi çözmeye çalışan filolog George Huxley'e göre Lidya-Med savaşının başlangıcında, Med kralı olan Kyaksares savaş sürerken hayatını kaybetmiş ve yerine geçen oğlu Astyages savaşı sürdürmüştür. Dolayısıyla, Astyages, Alyattes'in kızı Aryenis ile evlendiğinde veliaht prens değil, kraldır (Huxley 1965: 205). Okyrhynchus Papyrus fragmanlarında (2506 F 98 ve 102) Alyattes ve Astyages arasında bir savaş yaşandığına dair ifadelerden yola çıkan Huxley, Apollodoros olması muhtemel bir Hellenistik dönem bilgininin bu savaşın yaşandığına dair kanıtlara sahip olduğu sonucuna varmıştır (Huxley 1965: 206). Ancak, aynı çelişki üzerinde duran Leloux eldeki verilerle kesin bir sonuca varılamayacağını belirterek, Med kralları için bu çerçevede bir kronoloji oluşturmanın tehlikeli olduğu uyarısında bulunmaktadır (Leloux, 2016: 36).

Lidya-Med savaşı ile ilgili bir diğer tartışma konusu ise savaşın yaşandığı yerdir. Herodotos'un eserinde savaşın nerede gerçekleştiğine ilişkin bir bilgi olmamasına karşın, bazı araştırmacılar savaşın Pteria kenti¹⁰ ile Kızılırmak nehri arasındaki bir bölgede gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir (Summers, 1999; Roosevelt, 2017: 50). Summers, önceleri Kerkenes Dağ yerleşiminin Lidya-Med savaşının hemen öncesinde, bu savaş için bir üs olarak kurulmuş olabileceğini öne sürmüştü de (1997: 88), daha sonraki kazı sonuçlarına göre, kentin muhtemelen Geç Asur krallığının yıkılmasının ardından kurulduğu ve Frig karakteri taşıdığı sonucuna varmıştır (Summers, 2014: 46). Ona göre Kerkenes Dağ, yani antik Pteria kenti, *Halys*'in doğusunda, Frig devletinden bağımsız bir krallığın parçasıydı ve Frigya bölgesini fetheden Lidyalılara karşı Medleri ve müttefiklerini desteklemişlerdi (Summers, 2014: 46 ve 48). Kerkenes Dağ'ın Pteria ile eşitliğini kabul eden A. Baran ise kentin bir Lidya garnizonu olabileceği

⁹ Mısır'daki antik Oxyrhynchus kentinde 1896 ve 1907 yılları arasındaki kazılarda bulunan papirüs üzerine yazılmış olan metinlerdir. Metinleri dijital olarak görüntülemek için bkz. www.papyri.info/search?SERIES=p.oxy&COLLECTION=ddbdp&VOLUME=16&page=1

¹⁰ Antik Pteria kentinin lokalizasyonu için Kerkenes Dağ, Boğazköy, Akalan gibi farklı görüşler bulunmaktadır. Bu öneriler arasında Kerkenes Dağ fikri öne çıkmaktadır. Kerkenes Dağ'daki kazıların tarihçesi ve kentin lokalizasyonu hakkında bkz. Baran, 2016.

düşüncesindedir (Baran, 2016: 70). Kerkenes Dağ yerleşiminde MÖ 550'den önceye tarihlenen bir tahribat olmaması (Draycott & Summers, 2008: 4) nedeniyle, Lidya-Med savaşının Kerkenes Dağ'ın daha doğusunda, henüz Lidyalıların kontrol altına alamadıkları bir bölgede gerçekleşmiş olabileceği de önerilmektedir (Leloux, 2016: 35).

Lidya ve Pers Savaşı ya da Pteria Savaşı (MÖ 547):

Halys nehri, Lidya-Med Savaşı'ndan yaklaşık kırk yıl kadar sonra bir kez daha Lidya ile bir diğer İranlı gücün karşılaştığı bir yer olmuştur. Söz konusu savaş Lidya kralı Kroisos ile Pers kralı olan Büyük Kyros arasında yaşanmıştır. Herodotos'a göre Büyük Kyros, Lidya-Med Savaşı'nın sona ermesini sağlayan ittifak evliliği sonucunda Lidya kralı Kroisos'un kayınbiraderi olan Med kralı Astyages'in torunudur (I, 108). Kyros'un büyükbabası Astyages'i devirmesi (I, 124-130), Lidya kralı Kroisos'un Kyros'a büyük bir kızgınlık duymasına yol açar ve Perslere bir savaş açıp açmaması gerektiği konusunda orakl'e danışır. Orakl'den net bir yanıt alamasa da Perslere karşı sefer yapmaya karar verir. *Halys* kıyılarına ulaştığında, Lidya orduları karşı kıyıya geçmek için köprüleri kullanmış ya da henüz *Halys* üzerinde köprüler kurulu olmadığı için Miletoslu Thales'in önerisi ile ırmağın yatağı değiştirilerek karşı kıyıya geçmişlerdir (I.75). *Halys* ırmağını geçen Kroisos liderliğindeki Lidya ordusu Pteria'ya gelerek bölgedeki kentleri yağmalar, yöre halkını göç etmeye zorlar. Kyros liderliğindeki Pers ordusu ile gerçekleşen şiddetli savaşta iki taraf da çok sayıda kayıp verir. Bir galibi olmayan bu savaşa gece olunca ara verilir (I.76). Sayıca daha az askere sahip olan Kroisos, ertesi gün Kyros'un kendisine saldırmadığını görünce Sardes'e gitmeye karar verir. Planına göre müttefikleri Mısır ve Babil'den yardım isteyecek ve kışı geçirdikten sonra bahar başlangıcında Perslere karşı bir saldırı düzenleyecektir. Müttefiklerine, elçiler aracılığıyla dört ay sonra Sardes'e kendisine yardıma gelmeleri haberini gönderir. Bu arada ordusundaki paralı askerleri de göndererek asker sayısını azaltır (I.77). Ancak Kyros, Pteria'daki galibi belli olmayan savaştan sonra Kroisos'un Sardes'e doğru yola çıkması karşısında onun aklından geçirdiği planları tahmin eder (I.79). Sardes'e Kroisos'un hiç ummadığı anda bir sefer düzenler (I.78). İki ordu Sardes'in önündeki ovada karşı karşıya gelir. Burada Kyros'un uyguladığı taktikler sonucunda Lidyalılar Sardes'e çekilir (I.80) ve Kroisos esir düşer (I.85).

Herodotos'ta, Büyük Kyros annesi tarafından Medli, babası tarafından Persli olarak tanımlanır (I.107). Pers ve Babil kaynaklarıysa, Kyros'un yaklaşık MÖ 600-530 yılları arasında yaşadığını ve İran'ın Fars bölgesinde bağımsız krallığını kurmuş, Akhamenid hanedanına mensup bir Pers lideri olduğunu göstermektedir (Dandamayev, 2011). Babil kaynakları arasında yer alan Nabonidus Kroniği, Kyros'un büyük olasılıkla Lidya üzerine¹¹ MÖ 547 civarında gerçekleştirdiği seferden ve onu öldürdüğünden söz etmektedir (*Nabonidus Chronicle* II.2-4: Grayson, 1975, no 7; Glassner, 2004, no 26).

Herodotos dışında, antik dönem yazarları Sicilyalı Diodoros ve Polyainos da Pteria savaşından söz etmişlerdir. Diodoros, Herodotos'ta anlatılanların hemen aynısını aktarıırken (*Bibliothèque Historique*, 9.31), Polyainos ise Kroisos'un askerlerini donattığı Yunan tarzı silahların üstünlüğünden söz eder; özellikle kalkanlara isabet eden mızrakların çıkardığı gürültüden dolayı atların ürkmesi sayesinde Perslerin mağlup edildiğini ve üç aylık bir ateşkes yapıldığını yazmıştır (*Strategemata*, 7.8).

¹¹ Nabonidus Kroniği üzerinde II. Kyros'un sefer yaptığı ülkenin adının yalnızca ilk karakteri okunabildiği için bu ülkenin Lydia değil Urartu olabileceği de önerilmiştir (Rollinger, 2008). Ancak bu öneri bir dizi uzman tarafından reddedilmiştir (Spek, 2014: dn. 185).

Savaşın gerçekleşme biçimi ve nasıl sonlandığı ile ilgili çelişkili bilgiler ne olursa olsun, Herodotos'ta savaşın nedeni olarak sunulan Kroisos'un Persleri durdurmaya çalışmasında gerçeklik payı olmalıdır. Herodotos, Kroesus'un Perslere karşı savaş açma nedeni olarak II. Kyros'un Astyages'i yenmesi ile birlikte Pers tehdidinin yaklaşmakta olduğunu fark etmesi (I.46), ülkesine yeni topraklar katmak ve kayınbiraderi olan Astyages'in intikamını almak istemesini (I.73) gösterir.¹²

Pteria'nın en azından MÖ 2. binyıldan başlayarak batı ile doğuyu birbirine bağlayan ticaret yollarının kesiştiği bir bölgede yer aldığı bilinmektedir¹³. Bu nedenle Lidya lideri için Pteria, ticaretinin kesintiye uğramaması açısından ele geçirilmesi gereken stratejik bir kent olarak seçilmiş olabilir (Leloux, 2017b: 411-412). Kerkenes Dağ yerleşiminin MÖ 540 civarında yağmalanması ve kentin Kapadokya kapısının ateşe verilmesi, Lidya lideri Kroesus ve II. Kyros arasında geçen bu savaş ile ilişkilendirilmektedir (Gezgin, 2018: dn. 54; Summers, 2014: 49; Summers, 2018: 114).

Kroisos'un bölgeye düzenlediği sefer için, ileride Pers Kral Yolu olarak adlandırılacak güzergahı kullandığı düşünülmektedir (Leloux, 2017b: 411; Gezgin, 2018). Herodotos, Kroisos'un savaşa giderken *Halys*'in karşı kıyısına köprü vasıtasıyla geçtiğini sandığını yazmıştır (I.75). Ancak Yunanlar arasında farklı bir görüşün hâkim olduğunu ekler. Buna göre, o dönemde henüz köprüler olmadığı için, Thales, yarımay biçimli bir hendek kazdırarak ırmağın yatağını değiştirmiş ve böylece ırmağı geçmelerini sağlamıştır (I.75). Kroisos'un *Halys*'in karşı kıyısına geçmek için, Kırıkkale ilindeki Çeşnigir Köprüsü'nün bulunduğu noktada yer almış olabilecek bir köprüyü kullanmış olabileceği önerilmiştir (O'Grady, 2002: 175). Bu fikrin dayanağını Garstang ve Gurney'in, mevcut köprünün altında görülebilen Roma dönemine ve ondan daha önceki bir döneme ait bir köprünün kaba taşlarına rastlamış olmaları oluşturmaktadır (Garstang ve Gurney, 1959). Gerçekten de *Halys* nehri üzerinde daha MÖ 2. binyılın ilk yarısında köprüler olduğuna dair anlatımlara Asur Ticaret Kolonileri Çağı metinlerinde rastlanmıştır (Barjamovic, 2011: 342; Kuzuoğlu, 2018: 115).

Thales'in nehir yatağını değiştirerek, Kroisos ve ordusunun karşı kıyıya geçişi sağladığı ile ilgili bilgi modern araştırmacıların ilgilendiği bir diğer konudur. Thales, eğer Kroisos'un seferine katıldıysa¹⁴, nehir yatağını değiştirecek bilgiye sahip bir kişi olarak görülmektedir (Greene, 1992: 105). Nevşehir'in Sarıhıdır köyünde, yer alan insan yapımı tünelin Thales tarafından açılmış olabileceği önerilmektedir (Gezgin, 2018: 185; Gilli, 2013). Tünel ile ilgili gözlemlerde bulunan Gilli, volkanik tüf anakayaya açılan tünelin yaklaşık 8-10 m genişliğe, 200 m uzunluğa ve 2 m üzerinde yüksekliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Zemindeki alüvyal dolgunun kalınlığı bilinmemektedir. Tünelin duvarlarında kandil konulduğu düşünülen boşluklar mevcuttur. Tüneli kazmak için 12.800 ton toprağın kazılması gerektiği hesaplanmıştır. Çıkan toprağın nehirden geçişi sağlayacak batardo ya da geçiş yerini oluşturacak set yapımında kullanılmış olabileceği önerilmektedir (Gilli, 2013: 278).

Mitolojide *Halys*

Antik dönem mitolojisinde nehirler Zeus'un neslinden gelirler (Homeros, *İlyada* 14, v. 434) ve Okeanos ile Thetys'in çocukları olarak gösterilirler (Hesiodos, *Theogonia*, 337-345). *Halys* de antik yazarların eserlerinde bir tanrı olarak gösterilir. Rodoslu Apollonios *Argonautika*

¹² Herodotos'un eserinde Kroisos'un Perslere karşı savaşa başlama nedenlerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Demir, 2014: 247-251.

¹³ Sözkonusu yol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gezgin, 2018.

¹⁴ Konu ile ilgili tartışma için bkz. Gezgin, 2018: 184-185.

isimli eserinde nehir tanrısı *Halys*'in, tanrı Apollon gibi Asopus'un kızı Sinope'ye âşık olduğunu yazmıştır (II.954).

İkonografide ise nehirler boğa başta olmak üzere çeşitli hayvan biçimlerinde, boğa ve insan, balık ve insan gibi karışık varlıklar biçiminde ya da antropomorfik biçimde ölümsüz tanrılar olarak tasvir edilmişlerdir (Appuhn-Radtke, 2004). Özellikle Roma döneminde kentlerle özdeşleşen nehirler, kişileştirilerek kent sikkeleri, mozaikler ya da heykeller üzerinde tasvir edilmiştir (Campbell, 2012).

Nehir tanrısı *Halys* tasvirlerine, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Gangra ve Tavium kentleri sikkeleri üzerinde rastlanır. Paphlagonia bölgesindeki Gangra (ya da Germanikopolis) kentinin Julia Domna adına darp edilmiş sikkelerinde Tanrı *Halys* sakallı, üst kısmı çıplak, sola doğru yarı uzanır pozisyonda ve kamış dalı tutan sağ elini sağ yanındaki gemi pruvası üzerine, sol dirseğini ise içinden sular dökülen yan yatmış bir su testisi üzerine koymuş olarak tasvir edilmiştir (Arslan, 2010: s. 92, kat. no. 30).

Galatia bölgesindeki Tavium kentinin Septimus Severus ve eşi Julia Domna adına darp edilen sikkelerinde de Tanrı *Halys* antropomorfik olarak gösterilmiştir. Septimus Severus adına darp edilen bir sikke üzerinde, sola uzanmış pozisyondaki tanrı *Halys* sağ elini bir gemi pruvası üzerine uzatırken, sol dirseğini yan yatmış, içinden su akan bir testi üzerine dayamıştır (Turan, 2007, No. 42). Julia Domna adına basılan bir sikke üzerinde ise Tanrı *Halys*, bir kayalık üzerinde sola bakar biçimde oturan ve elinde buğday başağı ve haşhaş kozası tutan Tavium Tyche'sinin ayaklarının önünde yüzer biçimde tasvir edilmiştir (Arslan, 2006, No.72).

Söz konusu tasvirlerde *Halys* yarı uzanmış ya da yüzer pozisyonda antropomorfik bir tanrı olarak karşımıza çıkar. Nehir tanrılarının antropomorfik olarak tasvir edilmesi Yunan sanatında MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında (Sencan-Altınoluk, 2005: 9; Gais, 1978: 359), uzanmış pozisyonda gösterilmeleri ise Hellenistik dönemde başlamıştır (Gais, 1978: 360-362). Nehir tanrılarının uzanır pozisyonda gösterilmeleri, suların yaşam veren gücü ve dolayısıyla verimlilik ile ilgili sembolik bir duruş olarak yorumlanmaktadır (Sencan-Altınoluk, 2005: 14). Gangra ve Tavium sikkeleri üzerinde tanrı *Halys*'in üst kısmı çıplak, alt kısmında ise *khimaton* giymiş olarak ve sola doğru yarı uzanır biçimde ya da Tyche'nin ayakları önünde yüzerken gösterilmesi, nehir tanrıları için Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki en yaygın betimlemeler arasında yer alır (Tekin, 2001: 521; Bilir & Okan, 2018: 912). Tasvirlerdeki su testilerinden dökülen su, nehrin kendisini; Tanrı *Halys*'in gemi pruvasına doğru elini uzatması ise, Kızılırmak nehri üzerindeki taşımacılığı işaret ediyor olmalıdır (Sencan-Altınoluk, 2005: s. 18; Bilir & Okan, 2018: 913; Bekker-Nielsen, 2016).

***Halys* Üzerinde Ulaşım**

Kızılırmak düzensiz bir rejim ve akıma sahip olması nedeniyle, ulaşım elverişli olmayan bir nehir (Hoffner, 2003: 99) ya da en azından akıntının ters yönünde ulaşım yapılamayan bir nehir (Maercker, 1894) olarak nitelenmiştir. Ancak, son yıllarda bu görüş sorgulanmaya başlanmış ve nehir üzerinde eskiçağlardan bu yana taşımacılık yapıldığı görüşü hâkim olmaya başlamıştır (Ekmen, 2015; Bekker-Nielsen, 2016). Nitekim, arkeolojik ve filolojik veriler Kızılırmak nehri üzerinde MÖ 2. binyıldan itibaren taşımacılık yapıldığına işaret etmektedir (Müller-Karpe, 2016). Antik dönemde de *Halys* üzerinde taşımacılık yapıldığına ilişkin anlatımlara rastlanmaktadır. Ksenophon *Anabasis* eserinde (V.6.9), genişliği 2 *stadión*'dan az olmayan *Halys* nehrinin ancak teknelerle geçilebileceğini yazmıştır. Ancak antik metinlerde, *Halys*'in hangi kesimlerinde, ne tür teknelerle taşımacılık yapıldığı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. 19. ve 20. yüzyıllarda nehrin en azından kuzey kesiminde işlediği bildirilen teknelerin varlığı, antik dönemlerde de benzeri bir deneyimin yaşandığına işaret etmektedir. 19. ve 20. yüzyıllarda da Kızılırmak üzerinde yelkenli kayıklarla (Maercker, 1894: 80; Akkan, 1962) ya da

sallarla (Yılmaz, 2016) taşımacılık yapıldığı bilinmektedir. Roma döneminde nehirler üzerinde benzer kayıkların/teknelerin kullanıldığını gösteren çeşitli tasvirler ve kalıntılar mevcuttur (Casson, 1965; Campbell, 2012: 208-217; Castro ve Capulli, 2016).

Sonuç

MÖ 5. yüzyıldan itibaren antik yazarların eserlerinde karşımıza çıkan *Halys* nehri, Antik Çağ boyunca politik, kültürel ve ekonomik olarak insanların yaşamında önemli izler bırakmıştır. Özellikle Herodotos'un aktardığı *Halys* çevresinde gelişen politik olaylar, kendinden sonraki antik çağ yazarlarının yanı sıra modern çağ araştırmacıları için de tarihsel bir kaynak ve aynı zamanda çözümlenmesi gereken bir problem olmuştur. *Halys*'in bir nehir tanrısı olarak mitolojide kendine yer bulması, yakın çevredeki insanları ruhani olarak da etkilediğini göstermektedir. Antik metinlerde *Halys* nehri üzerinde köprüler inşa edildiğine ve taşımacılık yapıldığına dair veriler ise modern araştırmacılar tarafından uzun yıllar ihmal edilmiş, ancak son yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Kızılırmak nehri uzunluğu, ayırt edici rengi, sunduğu olanaklar ama aynı zamanda barındırdığı tehlikelerle tarih boyunca, bölge sakinleri için en önemli coğrafi unsurlardan biri olmuş ve MÖ 2. binyıldan itibaren yazılı metinlerde kendine yer bulmuştur. Tüm bu özellikleri ile Kızılırmak, sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda kültürel olarak da korumamız gereken önemli bir mirastır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Aiskhylos. *Persai*. Çev. H. W. Smith (Cambridge: Harvard University Press, 1926), Perseus Digital Library. <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:greekLit:tlg0085.tlg002.perseus-eng1> (erişim: 21 Kasım 2020).
- Apollonios (Rodoslu). *Argonautika*. Çev. A. Çokona (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).
- Cicero. *De divinatione*. Çev. W. A. Falconer (Cambridge: Harvard University Press, 1923), Perseus Digital Library. <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:latinLit:phi0474.phi053.perseus-eng1> (erişim: 20 Aralık 2020).
- Diodoros (Sicilyalı). *Bibliothèque Historique*. Çev. C. H. Oldfather (Cambridge: Harvard University Press, 1933). www.topostext.org/work/134#9.31.1 (erişim: 20 Aralık 2020).
- Eusebius. *Chronicon*. www.attalus.org/translate/eusebius.html
- Herodotos. *Herodot Tarihi*. Çev. M. Ökmen (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1973).
- Herodotus. *The Histories*. Çev. A. D. Godley (Cambridge: Harvard University Press, 1920), Perseus Digital Library. <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001.perseus-eng1> (erişim: 5 Kasım 2020).
- Klement. *Stromata*. www.earlychristianwritings.com/text/clement-stromata-book1.html (erişim: 21 Aralık 2020).
- Ksenophon. *Anabasis. Onbinlerin Dönüşü*. Çev. A. Çokona (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).
- Plinius (yaşlı). *Naturalis Historia*. Çev. J. Bostock & H. T. Riley (London: Taylor and Francis), Perseus Digital Library. <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:latinLit:phi0978.phi001.perseus-eng1> (erişim: 21 Aralık 2020).
- Polyainos. *Strategemata*. Çev. R. Shepherd (Chicago: Ares Publishers, 1793). www.attalus.org/translate/polyaenus7.html (erişim: 20 Aralık 2020).

- Solinus. *Polyhistor*. Çev. A. Apps (Doktora tezi, Macquarie University, 2011). www.topostext.org/work/747#15.15 (erişim: 20 Aralık 2020).
- Strabon. *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV*. Çev. A. Pekman (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000).

Modern Kaynaklar

- Akbulut, N. et al. (2009). Rivers of Turkey. K. Tockner, C. T. Robinson & U. Uehlinger (ed.), *Rivers of Europe*, 643-672. Academic Press.
- Akkan, E. (1962). Kızılırmak'ın Aşağı Kesiminde Kayıkla Nakliyat. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (3-4), 263-270.
- Alagöz, C. A. (1968). Kızılıрмаğın suyu. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 1-16.
- Appuhn-Radtke, S. (2004). Flußgott. *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, 109, 53-117.
- Arslan, M. (2006). Pessinus ve Tavium sikkeleri. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, 125-181. Ankara.
- Arslan, M. (2010). Paphlagonia Krallığı ve Gangra-Germanikopolis Sikkeleri, *Höyük*, 2, 67-124.
- Asheri, D. et al. (2007). *A Commentary on Herodotus Books I-IV*, Oxford: Oxford University Press.
- Baran, A. (2016). Kerkenes kazısı 2012-2013 yılları çalışmaları ve yerleşimin tanımlanması üzerine değerlendirmeler. *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2, 49-87. Doi: 10.13114/MJH.2016.288
- Barjamovic, G. (2011). *A historical geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony period*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Bekker-Nielsen, T. (2016). Navigable Rivers of Northern Anatolia. A. Dan (ed.), *The Black Sea (4th-7th century AD): The End of the Ancient World, Beginning of a New Order?* Stuttgart.
- Bilir, A. & Okan, E. (2018). Sikkeler ışığında Prusias ad Hypium'dan Pontos Euxeinos'a nehir taşımacılığı ve ticari faaliyetler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 903-920. Doi:<http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.459475>.
- Boeten, J. (2015). *Barbarians in Strabo's Geography with a case-study: the Cappadocians*. Yayınlanmamış master tezi. Ghent University Department of Greek Linguistics. Belçika.
- Campbell, B. (2012). *Rivers and the Power of Ancient Rome*. USA: The University of North Carolina Press.
- Casson, L. (1965). Harbour and river boats of ancient Rome. *The Journal of Roman Studies*, 55(1/2), 31-39.
- Castro, F. & Capulli, M. (2016). A preliminary report of recording the Stella 1 Roman river barge, Italy. *The International Journal of Nautical Archaeology*, 45(1), 29-41. Doi: 10.1111/1095-9270.12147
- Dandamayev, M. A. (2011). Cyrus II The Great. *Encyclopædia Iranica*, VI/5, 516-521; www.iranicaonline.org/articles/cyrus-iii (erişim: 6 Aralık 2020).
- Demir, M. (2014). *Lidyalılar. Mythos'tan Logos'a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Doğan, U. et al (2009). Kızılırmak Nehri'nin evrimsel tarihi, Kapadokya kesimi: İç Anadolu Bölgesi'nde neotektonik rejimin başlangıcı için bir çıkarsama. *Türkiye. 62. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özetleri Kitabı*, 806-807. Ankara: MTA.
- Draycott, C. M. & Summers, G. D. (2008). *Sculpture and inscriptions from the monumental entrance to the palatial complex at Kerkenes Dağ, Turkey*. USA: Oriental Institute Publications.
- Drews, R. (1969). The Fall of Astyages: Herodotus' Chronology of Eastern Kingdoms. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 18(1), 1-11.

- Dueck, D. (2000). *Strabo of Amasia: a Greek Man of Letters in Augustan Rome*. Londra: Routledge.
- Efe, R. (1996). Kızılıрмаğın Akım ve Rejim Özellikleri. *Öneri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1, 39-60.
- Ekmen, H. (2015). Filolojik ve Arkeolojik Verilere Göre Anadolu'da M.Ö. II. Binde İletişim ve Ulaşım Aracı Olarak Nehirlerin Önemi. A. Baysal (ed.), *İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon*, 47-66, İstanbul: Ege Yayınları.
- Forrer, E. (1919). Die acht Sprachen der Bogazköi-Inschriften. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1029-1041.
- Gais, R. M.1(1978). Some problems of river-god iconography. *American Journal of Archaeology*, 82/3, 355-370.
- Garstang, J. & Gurney, O. R. (1959). *The geography of the Hittite empire*. London: British Institute of Archaeology in Ankara.
- Georgacas, D. (1964). From the River Systems in Anatolia: The Names of the Longest River. *Names*, 12/3-4, 197-214.
- Gezgin, İ. (2018). Croesus, Thales and the Halys river. O. Zunal et al (ed.), *Epiphaneia. A Festschrift for Prof. Dr. Nuran Şahin from her colleagues, friends and former students*, 177-192. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Gilli, E. (2013). Le tunnel de dérivation de l'Halys à Sarıhır, Turquie (550 avant JC). Une réponse troglodytique à un problème hydrologique. *Tunnels et Espace Souterrain*, 237, 276-282.
- Glassner, J. J. (2004). *Mesopotamian Chronicles*, 19, Leiden: Brill.
- Goetze, A. (1930). Bemerkungen zu dem hethitischen Text AO 9608 des Louvre. *Revue Hittite et Asianique*, 1/1, 18-30.
- Grayson, A. K. (1975). *Assyrian and Babylonian Chronicles*. TCL 5, Locust Valley: Augustin.
- Greene, M. T. (1992). *Natural knowledge in preclassical antiquity*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Gurney, O. R. (1977). Keilschrifttexte aus Boghazköi, 23 Heft. By H. Otten and C. Rüster. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 109/ 2, 207.
- Güterbock, H. G. (1956). The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son Mursili II. *Journal of Cuneiform Studies*, 10, 107-130.
- Harrison, T. & Irwin, E. (2018). *Interpreting Herodotus*. Oxford Scholarship Online.
- Huxley, G.(1965). A war between Astyages and Alyattes. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 6(3), 201-206.
- Košak, S. (1982). *Hittite Inventory Texts: (CTH 241-250)*. *Texte der Hethiter* 10. Heidelberg: Carl Winter universitätsverlag.
- Kuzuoğlu, R. (2018). Eski Asurca Metinlerde Anadolu Köprüleri. *Archivum Anatolicum*, 12/2, 113-226.
- Laroche, E. (1959). *Dictionnaire de la Langue Louvite*. Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul, VI, Paris.
- Leloux, K. (2016). The Battle of the Eclipse (May 28, 585 BC): A Discussion of the Lydo-Median Treaty and the Halys Border. *Polemos*, 19(2), 31-54.
- Leloux, K. (2017a). L'Halys chez Hérodote. *Studia Hercynia*, XXI/1, 15-24.
- Leloux, K. (2017b). La bataille de (la) Ptérie. La Lydie face à la Perse (CA 547 Av. J.-C.). G. Xhayet (ed.), *Neuvième congrès de l'association des cercles Francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique et LVIe congrès de la fédération des cercles d'archéologie et d'histoire de Belgique Congrès de Liège 23-26 Août 2012*, Tome II, 407-415. Liège: Institut Archéologie Liégeois.
- Maercker, G. (1894). Reisen im Flußgebiet des unteren Kizil-Irmak. *Verhandlungen der*

- Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* 21, 69-85.
- Müller-Karpe (2016). The Kızılırmak in Hittite Times. *Anatolian Rivers between East and West: Axes and Frontiers. Geographical, Economical and Cultural Aspects of the Human-Environment Interactions between the Kızılırmak and Tigris Rivers in Ancient Times*. A Series of Workshops. First Workshop The Connectivity of Rivers. Bilkent University Faculty of Art, Design and Architecture & Faculty of Humanities and Letters Ankara. 18th November 2016. Abstracts: 7-10.
- O'Grady (2002). *Thales of Miletus: The beginnings of western science and philosophy*. Aldershot: Ashgate.
- Querejeta, M. (2011). On the eclipse of Thales, cycles and probabilities. *Culture and Cosmos*, 15/1, 5-16.
- Rollinger, R. (2003). The western expansion of the Median 'empire': A re-examination. G. B. Lanfranchi, M. Roaf, R. Rollinger (ed.), *Continuity of empire (?): Assyria, Media, Persia*, 289-320. Padova: S.A.R.G.O.N.
- Rollinger, R. (2008). The Median 'empire', the end of Urartu and Cyrus great's campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16). *Ancient West & East*, 7, 51-65.
- Rollinger, R. (2020). The Medes of the 7th and 6th c. BCE: A short-term empire or rather a short-term confederacy? R. Rollinger, J. Degen, M. Gehler (ed.), *Short-term empires in world history*, 189-213. Wiesbaden: Springer.
- Rollinger, R. & Kellner, A. (2019). Once more the Nabonidus Chronicle (BM 35382) and Cyrus' campaign in 547 BC. *Ancient West & East*, 18, 153-176.
- Roosevelt, C. H. (2017). *Lydia Arkeolojisi. Gyges'ten Büyük İskender'e*. (çev. H. G. Çatak) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sencan-Altınoluk (2005). *Sikkelerin ışığında Küçük Asya'da ırmak tanrıları*. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı. İstanbul.
- Spek, R. J. van der (2014). Cyrus the Great, exiles, and foreign gods: A comparison of Assyrian and Persian policies on subject nations. M. Kozuh et al (ed.), *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*, 233-264. Chicago: University of Chicago Press.
- Summers, G. D. (1997) The identification of the Iron Age city on Kerkenes Dağ in Central Anatolia. *Journal of Near Eastern Studies*, 56 (2), 81-94.
- Summers, G. D. (1999) *Medes, Lydians, the «battle of the eclipse» and the historicity of Herodotus*. <http://www.kerkenes.metu.edu.tr/kerk1/index.html> (erişim: 10 Aralık 2020).
- Summers, G. D. (2014). East of the Halys: thoughts on settlement patterns and historical geography in the late 2nd millenium and first half of the first millenium B.C. H. Bru&G. Labarre (ed.), *L'anatolie des peuples, des cités et des cultures (IIe millénaire av. J.-C.-Ve siècle ap. J.-C.)*. Colloque international de Besançon - 26-27 novembre 2010. Vol. I. *Autour d'un projet d'atlas historique et archéologique de l'Asie-Mineure. Méthodologie et prospective*, 41-51. Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.
- Summers, G. D. (2018). Phrygians east of the red river: Phrygianisation, migration and desertion. *Anatolian Studies*, 68, 99-118.
- Tekin, O. (2001). River-gods in Cilicia in the light of numismatic evidence. E. Jean, A. M. Dinçol, S. Durugönül (ed.), *La Cilicie: espaces et pouvoirs locaux (IIe millénaire av. J.-C.-IVe siècle ap. J.-C.)*. Actes de la table ronde d'Istanbul, 2-5 novembre 1999, 519-551. İstanbul: Institut Français d'Etudes Anatoliennes.
- Turan, A. Y. (2007). *Roma imparatorluk döneminde Tavium kentinde darp edilen sikkelerin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı. Ankara.

Yılmaz, C. (2016). Vezirköprü-Kunduz ormanlarından Bafra Kereste Fabrikası'na Kızılırmak üzerinden tomruk nakliyatı. *Bütünşehir*, 2(11), 18-26.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Erzincan Ovası'nda Yer Alan Birikinti Koni ve Yelpazelerinin Genel Özellikleri, Sınıflandırılması ve Antropojenik Degradasyonu

General Characteristics, Classification and Anthropogenic Degradation of Alluvial Cones and Fans in the Erzincan Plain

Fatih YALÇIN^a Pınar POLAT^{b*}

^a Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Erzincan / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4974-3895

^b Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzincan / TÜRKİYE
ORCID: 0000 0001 5846 0454

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Aralık 2020

Kabul tarihi: 16 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Birikinti şekilleri,
Birikinti koni ve yelpazeleri,
NDVI analizi,
Antropojenik degradasyon,
Erzincan Ovası.

ÖZ

Erzincan Ovası, Anadolu'nun en hareketli tektonik sahasında yer almakta ve oluşumu bakımından pull-apart (çek-ayır) havza karakteri taşımaktadır. Ova, çevresindeki fay sınırlı 3000 m'den yüksek dağlık alanlar (Esence ve Munzur Dağları) arasında sedimantasyon alanı oluşturan büyük bir jeomorfolojik ünedir ve bünyesinde farklı yer şekilleri gelişmiş bulunmaktadır. Bu şekillerden biri de flüvyal aşındırma ve biriktirme süreçlerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda birikinti şekilleri olarak kendini gösteren, yeryüzünde flüvyal topografyanın karakteristik yer şekillerinden biri olan ve yaygın olarak rastlanılan birikinti koni ve yelpazeleridir. Erzincan Ovası çevresindeki yüksek dağlık alanlardan kaynağını alan, ani eğim değişimi ve hız azalmasına bağlı olarak taşıdığı yükü bırakan akarsular batı, kuzey ve güneydeki dağ eteklerinde bir kuşak halinde birikinti koni ve yelpaze sistemleri oluşturmuştur. Çalışma alanında görülen koni ve yelpaze şekillerinin oluşmasında en büyük etken alandaki tektonik durum, eğim ve bitki örtüsü, topografik yükselti farkı, litolojik, iklimik özellikler ve hidrografik şartlardır. Çalışma kapsamında Erzincan Ovası'ndaki tektonik, jeomorfolojik, ekolojik, iklimik ve jeolojik koşullar göz önüne alınarak ovadaki morfolojik etken ve süreçlerin birikinti şekillerinin oluşum ve gelişimi üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Birikinti koni ve yelpazelerini sınıflandırma yoluna gidilmiş, eğim değerlerine göre sınıflandırmaları yapılarak şekillerin karakteri belirlenmiştir. Sınıflandırma sonucunda 26 tane birikinti şekli tespit edilmiş, bunlardan 22'sinin birikinti yelpazesi, 4 tanesinin birikinti konisi olduğu anlaşılmıştır. Çeşitli arazi kullanımı açısından canlı örnekler sunan birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde insan kaynaklı bozulmalar üzerinde durulmuş, şekiller üzerinde görülen antropojenik degradasyonel faaliyetler yapılaşma süreci, kontrolsüz kum ocakları, tarım alanları gibi müdahaleler ele alınarak açıklanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 22, 2020

Accepted July 16, 2021

Keywords:

Alluvial formations,
Alluvial cones and fans,
NDVI analysis,
Anthropogenic degradation,
Erzincan Plain.

ABSTRACT

Erzincan Plain is located on the most active tectonic zone of Anatolia and has the pull-apart basin character in terms of its formation. The plain is a large geomorphological unit that creates a sedimentation area between mountainous regions (Esence and Munzur Mountains) higher than 3000 m bounded by fault lines and contains different geographical formations. One of these geographical formations is the common alluvial cone and fans, which are one of the characteristic landforms of fluvial topography on earth and manifest themselves as deposit formations as a result of the interaction of fluvial erosion and deposition processes. The streams, which take their source from the high mountainous areas around the Erzincan Plain and leave their load due to the sudden change of slope and decrease in speed, formed the alluvial cone and fan systems as a belt on the northern and southern foothills. The most important factors in the formation of cone and fan shapes in the field of study are the tectonic situation, slope and vegetation, topographic elevation difference, lithological and climatic features, and hydrographic conditions in the region. In the study, the effect of morphodynamic factors and processes on the formation and development of alluvial forms in the plain was revealed by considering the tectonic, geomorphological, ecological, climatic, and geological conditions in the Erzincan Plain. Alluvial cones and fans were classified, and the main characters of the formations were determined in the classification made according to the slope values. As a result of the classification, 26 alluvial formations were determined and 22 of them were found to be alluvial fans and 4 of them to be alluvial cones. The study also focused on human-induced degradation in the alluvial cones and fans, which present various examples in terms of land use, and interventions on the formations such as anthropogenic degradation activities, construction processes, uncontrolled sand quarries, and agricultural activities were discussed and explained.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ptaskiran@erzincan.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Internal forces originating from the depths of the Earth and external forces from the Sun have important impacts on the geographical formation of the earth. The effects of external forces can be at least as effective as those of the internal factors and processes that give the Earth its original form. Rivers, one of the most important instruments of external factors and processes, have the widest area of impact in terms of creating geographical formations, and formations created by rivers are quite common on the Earth. Therefore, geographical formations shaped by rivers are among the priority subjects in geomorphology studies, and those created by the erosion-transport-deposition dynamics of streams are named Fluvial Geomorphology (River Topography). Geographical formations created by the effect of rivers are basically divided into two main parts as the formations of erosion and deposition. In this context, alluvial cones and fans constitute the main motivation of the present study, which are the depositional forms of rivers and are quite common in areas where erosion-deposition activities of rivers are effective. The rough and high topography of Turkey, a country that is rich in hydrographical characteristics where continental and temperate climates of the middle latitudes are seen, arising from the tectonic movements causes the erosion-transport-deposition processes of rivers to accelerate, and the occurrence of many forms of erosions and depositions associated with rivers in areas where streams spread along with their tributaries. Alluvial cones and/or fans are among the most common formations seen between the basins-plains located on the Anatolian block, generally developing due to collapses and faults, and the mountainous areas surrounding them.

Except for deltas, it is known that almost all river basins in Turkey are formed by collapses and faultlines. From this perspective, most of the tectonic basins-plains in Turkey are surrounded by high mountainous regions and these spread as the sedimentation areas where washed materials from the high mountainous regions around them are deposited. While alluvial-filled plains were formed by the accumulation of materials (debris) washed from high regions and carried and deposited to low-lying plains by rivers, alluvial cones and fans were formed between these plains and the surrounding mountainous areas, which reduce the slope intensity and act as a bridge between mountain slopes and low plains. The Erzincan Plain, chosen as the study area, is one of the rare places where highly developed examples of alluvial cones and fans are seen. Typical alluvial cone and fan systems, like their definitions in the textbooks, exist between the Erzincan Plain and the mountainous areas surrounding the plain with an average altitude of 3000 m. However, these accumulation patterns seen around the Erzincan Plain have not been sufficiently emphasized and the alluvial cones and fans formed by the effects of the morphodynamics shaping these formations have not been studied extensively. Therefore, alluvial cones and fans formed in the Erzincan Plain, which have good examples of continuing development, are discussed in the present study. Thus, it is aimed to present a comprehensive study in terms of morphology and to contribute to the literature since there are limited studies in this field in Turkey. In this context, the general characteristics of the alluvial cones and fans seen in the foothills of the Erzincan Plain and the surrounding mountainous areas were determined, these were classified according to their slope degrees, and the effects of anthropogenic degradation due to human-induced activities such as field-sand quarries and settlements-structuring works on these formations were revealed within the scope of the study.

The present study on the alluvial cones and fans in the Erzincan Plain discussed them comprehensively compared to previous studies. Therefore, a classification of alluvial cones and fans and utilizing the methods of the Geographical Information System are important in terms of evaluating many factors and processes (geology, climate, vegetation, slope, topography, hydrography) that are effective in the formation of such alluvial cones and fans. This is also important in terms of studying the impact of anthropogenic degradation on these Alluvial formations, which are the scene of various socio-economic land uses, and also in terms of evaluating the settlements on cones and fans by considering the risk of floods and deluges during rainy periods. In line with the basic motivation of the study, answers to the following questions were sought. What are the main factors and processes that make up the alluvial cones and fans in the Erzincan Plain? What are the main characteristics of alluvial formations as a result of their classification according to slope values? What land uses do the Alluvial cones and fans cover and what is the extent of the anthropogenic degradations? What are the potential risks on alluvial cones and fans?

During the study, field and office works were carried out, considering the general geological, morphological, climatic, tectonic, and ecological conditions of the Erzincan Plain and some of the factors affecting the formation and development of the alluvial cones and fans seen in the transition to the Erzincan Plain and its surrounding mountainous areas were explained with the analyses conducted. In the study, where the methods of GIS (Geographical Information Systems) were used to a great extent in mapping and analysis, slope analysis and NDWI (Normalized Difference Vegetation Index) analysis were performed to reveal the slope values and vegetative density of the region. Medium resolution (30m) Aster-GDEM digital elevation (Advanced Spaceborne Thermal Emission and Reflection Radiometer/Digital Elevation Model) data were used in the slope analysis, and the Landsat 8 satellite images dated 30/07/2019 obtained from the USGS Earth Explorer site in the NDVI analysis. The slope values were grouped as a result of the slope analysis, and the plant density index values as a result of the NDVI analysis. Following these procedures, the slope groups and the areas of the NDVI index groups in the ArcGIS v. 10.5 program were calculated in km². The proportions and spatial values of the groups within the study area were presented in a table, and the thematic maps were created. Programs such as HGM (General Directorate of Mapping) Küre (Globe), Google Earth, ArcGIS which can perform numerical and spatial analysis were used in the classification and receiving the and sample profiles of the alluvial cone and fan formations.

In conclusion, in line with the analyzes and field studies carried out, it was seen that the mountainous areas surrounding the Erzincan Plain were rough and the slope values increased with the increase in elevation in Esence and Munzur Mountains. As a result of the NDVI analysis, the lands with weak and very weak vegetative density were found to have an areal value of 612 km² at a very high rate of 53%. Thus, it was concluded that the Erzincan Plain and the surrounding region did not have a high density of vegetation and were poor in terms of vegetation. Apart from the vegetation cover, it was concluded that slope conditions, topographical situation and many related factors mentioned and evaluated within the study area constituted suitable conditions for the formation and development of alluvial cones and fans. In addition, 26 alluvial cones and fans were determined as a result of the classification of alluvial cones and fans according to their slope values. While 22 of these were alluvial fans, the remaining 4 were found to be literally alluvial cones. Anthropogenic degradation seen on alluvial cones and fans was evaluated as the effects of farmlands, sand quarries, and settlement-structuring areas, and it was determined that the effects caused interruptions in the development of alluvial formations and the deterioration in their geometric figures.

Giriş

Yer şekilleri yeryüzünün en dikkat çeken özelliklerindedir. Bilindiği üzere jeomorfoloji de yer şekillerini, onları oluşturan iç-dış etmen ve süreçleri araştıran bir bilim dalıdır. Bu bakımdan jeomorfoloji çalışmalarını kendi konusu kapsamında yürütmek yer şekillerinin oluşumunu, gelişimini anlamak ve açıklamak için şekilleri, süreçleri ve onlar arasındaki karşılıklı ilişkileri bilmek gerekir. Şekiller ve süreçler arasındaki karşılıklı etkileşim jeomorfolojinin merkezinde yer almakta olup, jeomorfolojik süreçler yeryüzünde önemli değişikliklere yol açan bir takım fiziksel-kimyasal eylemlerdir ve çeşitli etkenler tarafından yönlendirilmektedir (Doğan, 2015). Yeryüzünün şekillenmesinde kuvvet kaynağını yerin derinliklerinden alan, yapıcı-kurucu etkiye sahip olan endojenik (iç) kuvvetler ve enerji kaynağı esas itibarıyla Güneş olan eksojenik (dış) kuvvetler önemli bir yere sahiptir. Dinamik iç ve dış kuvvetlerin etkinlik derecesine göre de değişik ve çeşitli jeomorfolojik birimler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yeryüzünde her bir mekân ünitesi içerisinde yer alan yer şekilleri, tek bir faktörün değil birçok faktörün beraberce çalışması sonucunda meydana gelmiş bir düzendir (Tunçdilek, 1985). Çoğu yer şekli çok sayıda etmenin etkilerini yansıtmakla birlikte, bir kısmı oluşumlarında egemen olan iç ve dış etmenlerin etkisini yansıtır (Erol, 1985). Bu bakımdan bir sahanın jeomorfolojisi ele alınırken o sahada var olan etmen ve süreçlerin bilinmesi aynı zamanda bu güçlerin yer şekilleri oluşturmadaki etkisinin de ortaya konulmasında önemli rol oynar (Şaroğlu ve Güner, 1981).

Dinamik iç süreçler kendilerine özgü bazı yer şekilleri meydana getirirken, dış etkenler bu şekilleri aşındırarak ortadan kaldırma eğilimindedir. Bu amacı yerine getirmek için de çok sayıda dış etmen ve süreç birlikte çalışmakta ve bunların toplam etkisi yeryüzüne ana biçimini veren iç etmen ve süreçler kadar önemli olabilmektedir (Türkeş, 2014). Fiziksel parçalanma, kimyasal ayrışma, yeraltı suları, akarsular, seyelanlar, buzullar, dalgalar vs. yeryüzünün şekillenmesinde öne çıkan aşındırma etmen ve süreçleri olup, akarsuların bunlar arasında farklı bir yeri bulunmaktadır. Akarsular, yer şekillerini oluşturmada dış etmenlerin en geniş sahaya yayılmış olanıdır (Hoşgören, 2015). Bundan dolayı jeomorfoloji çalışmalarında akarsuların meydana getirdiği yer şekilleri öncelikli olarak ele alınmaktadır. Akarsular şekillenmede en yaygın etki yapan jeomorfolojik etmen olmasına rağmen, şekillenmedeki rolü sürekli birinci derece değildir ve genellikle başka dış etmenler ile etkili olmaktadır. Ancak akarsular diğer güçler arasında daha baskın unsur oldukları için kendine özgü bazı şekiller meydana getirebilmektedir (Erinç, 2015; Erol, 1985).

Akarsular tarafından meydana getirilmiş olan yer şekillerinin bir kısmı aşındırma, bir kısmı ise biriktirme faaliyetleri ile ilgilidir ve aşınım sonucunda meydana gelen şekiller yeryüzünde önemli topografik arızalar meydana getirmiş oldukları için çok dikkat çekicidir. Fakat flüvyal süreçler sadece aşınım olayından ve şekillerinden ibaret olmayıp, bunun yanında birikim şekilleri de belirli koşullar altında büyük önem taşımaktadır ve bu şekillerin de kendilerine özgü reliefleri bulunmaktadır (Erinç, 2015). Aşındırma, taşıma, biriktirme kapasitesi açısından güçlü dış etken olan akarsular, yüksek yerlerden aşındırdıkları malzemeleri eğimin ve hızlarının azaldığı noktalarda biriktirmektedir. Birikinti koni ve yelpazeleri eğim derecesi nispeten yüksek olan dik dağ yamaçlarından hızla bir düzlüğe yönelen ve inerken de aşındırma yapan akarsuların, dağ önündeki düzlüğe inince hızını, dolayısıyla da taşıma güçlerini kaybederek taşıdıkları sedimanları yamaçlarda biriktirmeleri sonucunda oluşan koni veya yelpaze biçimli alüvyal dolgulardır.

Orta kuşağın karasal ve ılıman iklimlerinin görüldüğü ülkemizin yer hareketleri sonucunda engebeli ve yüksek bir topografya yapısına kavuşması, akarsuların aşındırma, taşıma, biriktirme faaliyetlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Öncelikle yüksek dağlık alanlar akarsular tarafından derince yarılarak haşın bir topografya meydana gelmiş, daha sonra

akarsuların ve sellerin kollarıyla birlikte yayıldıkları alanlarda taşıdıkları malzemeleri biriktirmesiyle özellikle havza-ova kenarlarında, geniş alanları kaplayan birikinti koni veya yelpazeleri oluşmuştur (Atalay, 1987). Türkiye’de ova ve havzalar başta olmak üzere kıyı bölgelerinde, orojenik kuşaklarda ve bu kuşaklar ile Anadolu sert kütleleri arasında hemen hemen her yerde bulunmaktadır. Deltalar göz ardı edildiğinde havzalarımızın büyük bir bölümünün sübsidans ve faylanmaya bağlı olarak gelişen tektonik kökenli havzalar olduğu anlaşılmaktadır. Miyosen’den itibaren Anadolu’da etkili olan dikey hareketler ve yırtılma hareketleri sonucunda sert kütleler bloklar halinde çökmüş, daha sonra oluşan havzalar içerisinde çevreden akarsularla getirilen materyallerin birikmesi ile alüvyal dolgulular ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda tektonik kökenli havza-ovaların çoğunluğu yüksek dağlık alanlarla çevrili olup, bu alanlardan aşındırılan malzemelerin sedimantasyon alanı durumunda bulunmakta ve birikim şekillerinin oluşması, gelişmesi için uygun ortamları oluşturmaktadırlar. Bu alanlarda yüksek dağlık alanlardan gelecek alçak düzlük alanına açılan çay ve derelerin ağız kısımlarında birikinti koni ve yelpazelerinin çok güzel örneklerine rastlanmaktadır (Atalay, 1997). İnceleme alanı olarak seçilen Erzincan Ovası, Anadolu bloğunun kuzeyinde büyük yırtılma kuşağı olarak bilinen ve doğu-batı doğrultusunda uzanan, KAF (Kuzey Anadolu Fay Hattı) boyunca batıda İzmit Körfezi’nden başlayarak sıralanmış olan havza-ovaların en doğu ucunda, oluşumu bakımından tektonik depresyon ovası olarak nitelendirilen ovalardan birisidir.

Doğu Anadolu Bölgesi’nin kuzeybatısında yer alan Erzincan Ovası’nda karasal iklim hüküm sürmekte ve yöre yüzey şekilleri, eğim değerleri, yükselti şartları bakımından bölgenin genel karakterini yansıtmaktadır. Neo-tektonik açıdan aktif sağ ve sol yanal doğrultu atımlı fayların kesiştiği bir noktada bulunan Erzincan Ovası, Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer almaktadır ve kalın-karmaşık alüvyonlarla doldurulmuş, gelişimi halen devam eden pull-apart (çek-ayır) havzadır (Eyidoğan, 1993). Tektonik konumundan dolayı Anadolu’nun en hareketli noktalarından birisi olan Erzincan Ovası, bugünkü jeomorfolojisini yörede bulunan fay sistemlerinin etkisiyle kazanmıştır. Faylanma hareketlerine bağlı olarak Erzincan Ovası’nın kuzeyinde yer alan Esence Dağları ve güney hattında bulunan Munzur Dağları yükselmiş, Erzincan Ovası ise kademeli olarak çökmüştür. Esence ve Munzur dağlarının yükselmesi Erzincan Ovası’nın ise çökmesi yükseklik farkını artırmış, buna bağlı olarak rölyef enerjisi ve eğim değerleri artmıştır. Rölyef enerjisinin artması ve diğer ortam şartlarının etkisiyle; aşındırma, taşıma, biriktirme işlemlerini bir bütünlük içerisinde yapan akarsular veya seller ile Erzincan Ovası ve etrafını çevreleyen ortalama 3000 m yükseltiye sahip dağlık alanlar arasında kitaplardaki tanımlarını aratmayacak şekilde tipik birikinti koni ve yelpaze sistemleri gelişmiştir. Bu şekillerin çalışma alanında çok yaygın bir şekilde bulunması yörenin doğal çevre özellikleri ve bu özelliklerle çok yakından ilgili olan morfolojik etken ve süreçlerin çalışma prensibi ile alakalıdır. Bu çalışmada yeryüzünde önemli relief farkları meydana getiren, yüksek dağlık alanlarla alçak düzlükler arasındaki eğim etkisini azaltan veya köprü görevi gören, çeşitli arazi kullanımları ile antropojenik degradasyonlara sahne olan birikinti koni ve yelpazeleri konu alınmış, Erzincan Ovası ölçeğinde değerlendirilmiştir.

Erzincan Ovası üzerine birçok alanda çeşitli meslek grupları tarafından araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmaların bir kısmı deprensellik, tektonik ve coğrafya ile alakalı konulardan bir kısmı da Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğüne hazırlanan jeoloji etüd raporlarından oluşmaktadır. Yörenin jeolojik ve tektonik (Tarhan, 2007; Boz ve Yılmaz; 2020; Gedik, 2008; Barka ve Gülen, 1989 - 93; Tüysüz, 1993; Arpat ve Şaroğlu, 1975; Tatar ve diğ., 2009; Temiz, 2004; Aktimur ve diğ., 1995), arazi kullanım (Aktimur ve diğ., 1988), çevresel durumu (Karartı ve diğ., 2010) incelenmiştir. Jeomorfolojik anlamda Erzincan Ovası ve çevresini konu alan ilk çalışma (Akkan, 1964) olup, diğer önemli çalışma ise (Keçer, 1985)’dir. Jeomorfolojik anlamda Erzincan Ovası ve yakın çevresinde yapılan çalışmalara bakıldığında;

bu çalışmalarda jeomorfolojik birimlerin bir bütün olarak incelendiği, birikinti koni ve yelpazelerine de bu kapsamda kısaca yer verildiği görülmektedir. Erzincan Ovası'nda yer alan birikinti koni ve yelpazeleri yapılan çalışmalarda konu olarak geçmesine rağmen genellikle etüd şeklinde olan çalışmaların geniş alanlarda yürütülmesi ve çoğul araştırmalar şeklinde olmasından bu şekillerin spesifik olarak farklı yönleriyle açıklanması mümkün olmamış, üzerlerinde yeterince durulmamış ve genel jeomorfolojik özellikleri verilmekle yetinilmiştir. Erzincan Ovası'ndaki dağ eteklerinde akarsu veya sellerle taşınan sedimanların depo edilmesi sonucu ortaya çıkan birikinti koni ve yelpazelerini incelediğimiz bu çalışmada; asıl amaç koni ve yelpaze şekilleri adına bilinenleri tekrar etmek değildir. Bundan daha ziyade önceden sahada yapılmış jeomorfoloji çalışmalarında (Akkan, 1961-1964) birikinti koni ve yelpazelerinin sınıflandırılması, antropojenik degradasyonları ve güncel durumları konusunda eksik bırakılan noktaları tamamlamaktır.

Çalışmanın özü, araştırma sahasında bu konu üzerine daha önce yapılan çalışmalardan kapsamlı olması, genel jeomorfolojik özelliklerden ziyade birikinti koni ve yelpaze şekillerine odaklanması, Coğrafi Bilgi Sistemleri ve diğer mekânsal analiz yapabilen programlardan yararlanarak bu şekiller üzerinde sınıflandırılmaya gidilmesi ve birikinti koni ve yelpazelerinin oluşmasında etkili olan doğal çevre özelliklerinin (iklim, bitki örtüsü, eğim, topografya vs.) göz önüne alınarak ilişkisel değerlendirilmesidir. Ayrıca çalışma, sosyo-ekonomik anlamda çeşitli arazi kullanımlarına sahne olan koni ve yelpazeler üzerinde antropojenik degradasyonel faaliyetlerin etkisinin incelenmesi, koni ve yelpazeler üzerinde yer alan yerleşmelerin ve tarım alanlarının sağanak yağışlı dönemlerde sel-taşkın riski ile karşı karşıya kaldığının bilincinde olarak bu riskler üzerinden değerlendirmelerin yapılması bakımından da önemlidir.

Birikinti koni ve yelpazeleri her ne kadar zemin stabilizitesi bakımından yerleşim alanı olarak kullanılmaya uygun olmasalar da önemli su kaynaklarına, tarımsal faaliyetlerin sürdürülebileceği potansiyele sahip olmalarından dolayı tarım ve yerleşme alanı olarak kullanılabilirler. Bu durum doğal bir sonucu olarak da çeşitli arazi kullanımlarına sahne olan birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde antropojenik degradasyonel faaliyetler hüküm sürmekte, jeomorfolojik süreçler kesintiye uğramakta ya da insanlar, yerleşmeler, tarım alanları doğal çevre koşulları gibi faktörlerden kaynaklanan risklerle karşı karşıya kalmaktadır.

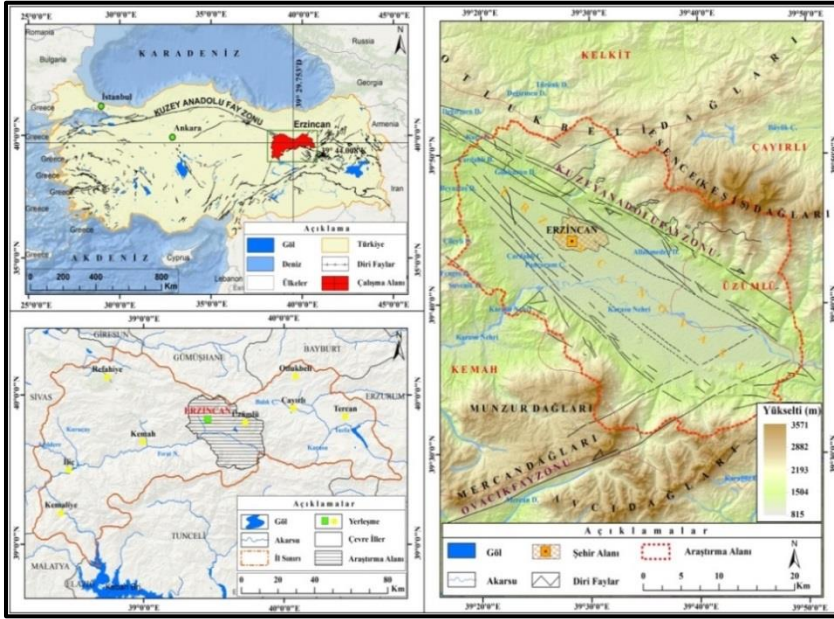
Erzincan ilinin kendi adıyla anılan en büyük ovası olma özelliğini taşıyan Erzincan Ovası dışında, araziden yararlanma olanakları engebeli ve eğimli arazi yapısına sahip olmasından dolayı oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan yaklaşık 600 km²'lik bir alan kaplayan Erzincan Ovası'nda yerleşme birimleri ve tarım arazileri ovanın sağlamış olduğu elverişli imkânlardan dolayı yoğunluk arz etmektedir. Erzincan şehrinin de içerisinde yer aldığı düzlük alanda yerleşmeler ova tabanında ve dağ eteklerinde toplanmıştır. Dağ eteklerinde hafif eğimli yamaçlar üzerinde bulunan kırsal yerleşmelerin büyük kısmı kolüvyal örtü ve alüvyonlarla temsil edilen dolgu depoları üzerinde yani birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde yer almaktadır. Yarıkurak iklim özelliklerine sahip olan Erzincan Ovası'nda ise ilkbahar ve yaz aylarında meydana gelen sağanak şeklindeki konveksiyonel yağışlar sel ve taşkın olaylarına sebebiyet vermektedir. Erzincan Ovası'ndaki koni ve yelpaze şekilleri hidrolojik ve jeomorfolojik süreçlere karşı duyarlı olup, jeomorfolojik süreçlerin yoğunluğunun ve insan etkisine duyarlılığının bir göstergesi olan sel ve taşkınlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Buna bağlı olarak üzerlerinde yer alan yerleşme ve tarım alanları da gerek yanlış arazi kullanımından gerekse bu şekiller üzerinde meydana gelen antropojenik degradasyonel faaliyetlerin bir sonucu olarak etkilenmekte, sel ve taşkın olayları can ve mal güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Sel ve taşkın olaylarının en sonuncuları yakın geçmişte (Temmuz 2020) Üzümlü, Günebakan, Yaylabaşı yerleşmelerinde meydana gelmiş ve özellikle Günebakan'da oluşan büyük çaplı çamur akıntısı önemli zararlara yol açmıştır. Yaylabaşı'nda ise ani yağış sonrası menfezler

taşmış rusubat ve molozlar yollara, yerleşme birimlerine zarar vermiştir. Önceden belirtilen birçok sebep ve son zamanlarda meydana gelen sel, taşkın olaylarının birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde görülmesi, bu olaylardan yerleşme ve tarım alanlarının etkilenmesi, Erzincan Ovası içerisinde yer alan koni ve yelpazeler üzerinde çalışma yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Erzincan Ovası'nda görülen birikinti koni ve yelpazelerinin jeomorfolojik oluşumu ve süregelen evrimine etki eden tektonik yapı, topografik yükselti farkı, iklim, litolojik yapı, eğim, bitki örtüsü, hidrografik unsurlar ele alınmış ve ilişkisel değerlendirme yapılmıştır. Bitki örtüsü ve eğim analizleri araştırma sahasına uygulanmış, hem makalenin yazım aşamasında ifadeyi kolaylaştırmak ve yapılacak olan tespitlerden yararlanmak hem de çalışmanın ana konusunu oluşturan koni ve yelpaze şekillerinin asıl karakterlerinin ortaya konulması için eğim değerlerine göre sınıflandırma yoluna gidilmiştir. Yerleşim alanı, tarım alanı, kum-çakıl ocağı olan ve sel-taşkın dönemlerinde büyük risk taşıyan koni ve yelpaze şekilleri antropojenik degradasyonel faaliyetler açısından da değerlendirilmiş, insan-çevre etkileşimi irdelenmiştir. Araştırmanın temel motivasyonu doğrultusunda (1) Erzincan Ovası'ndaki birikinti koni ve yelpazelerini oluşturan temel etken ve süreçler nelerdir? (2) Birikinti şekillerinin eğim değerlerine göre sınıflandırılması sonucunda asıl karakterleri nedir? (3) Birikinti koni ve yelpazeleri hangi arazi kullanımlarına sahne olmaktadır ve antropojenik degradasyonlar ne düzeydedir? (4) Birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde görülen veya görülebilecek potansiyel riskler nelerdir? (5) Risklere karşı ne gibi tedbirler alınabilir? gibi önemli sorulara yanıtlar aranmış, sonuç kısmında önerilere yer verilmiştir.

Çalışma Alanın Yeri ve Sınırları

Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında Yukarı Fırat Havzası içerisinde, 39° 02"- 40° 05" kuzey enlemleri ile 38° 16"- 40° 45" doğu boylamları arasında yer alır. Etrafındaki dağlık alanlar arasında kabaca elips şeklinde kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan ovanın uzunluğu ortalama 50 km, en geniş yeri olan Üzümlü-Kılıçkaya yerleşmeleri arasındaki genişliği 16-17 km, yüz ölçümü ise yaklaşık 600 km²'dir. Çalışma alanı sınırları belirlenirken Erzincan Ovası ile sınırlı kalmayıp, hidrografik özellikler dikkate alınmış ve ova çevresindeki dağlık alanların su bölümü çizgisine kadar olan araziler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu durumda belirlenen çalışma alanı 1146 km²'dir. Erzincan Ovası, Türkiye'nin hemen hiçbir ovasında rastlanılmayacak şekilde nispi yüksekliğe sahip dağlık alanlar ile çevrilidir (Akkan, 1964). Ovanın kuzeybatısında Kelkit Çayı Havzası ile Fırat Havzası'nın su bölümü çizgisini oluşturan ve Karadağ (2832m), Çimen (2749m), Kazdağı (2662m), Ahi (2989m), Spikör (2390m) dağlık alanlarını da bünyesine alarak doğu-batı istikametinde uzanan Otlukbeli Dağları, kuzeyinde Otlukbeli Dağları'nın güneydoğu uzantısı olan ve Çayırılı Ovası ile Erzincan Ovası'nın su bölümü çizgisini oluşturan Esence Dağları (Keşiş T., 3537m ve Urla T., 3518m), batıda Karadağ (2846m) ve Köhnem (3045m) Dağları, güneyde ise Güneydoğu Toros Dağları'nın kuzeye uzantısı olan Munzur-Mercan Dağları (Kazankaya 2531., Ergan 3256m., Bakıl 2820m., Hel 3345m., Akbaba T., 3462m) yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Erzurum Ovası'nın Lokasyon Haritası (ArcGIS programında oluşturulmuştur).

Materyal ve Yöntem

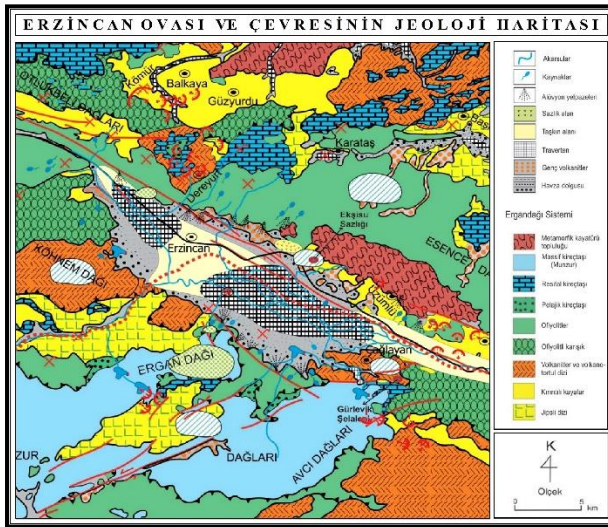
Bu çalışmada, Erzurum Ovası'nın çevresindeki yüksek dağlık alanlardan kaynağını alan akarsularla veya sellerle taşınan sedimanların dağ eteklerinde depo edilmesi sonucunda flüvyal birikim şekilleri olarak karşımıza çıkan birikinti koni ve yelpazeleri konu alınmıştır; genel jeolojik, jeomorfolojik, iklimik, ekolojik, tektonik gibi bir takım doğal ortam şartlarının şekillerle olan ilişkisi incelenmiş, şekillerin eğim değerlerine göre sınıflandırmaları yapılarak insan kaynaklı faaliyetler sonucunda meydana gelen antropojenik degradasyonlar ve riskler üzerinde durulmuştur. Haritalama ve analizlerde büyük ölçüde CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) tekniklerinden faydalanılan çalışmada sahanın eğim değerlerini ve bitkisel yoğunluk durumunu ortaya koymak adına eğim analizi ve NDVI (Normalized Difference Vegetation Index-Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi) analizi yapılmıştır. Eğim analizinde orta çözünürlükteki (30m) Aster-GDEM sayısal yükseklik (Digital Elevation Model) verisi, NDVI analizinde ise USGS Earth Explorer sitesinden elde edilen 30/07/2019 tarihli Landsat 8 uydu görüntüleri kullanılmıştır (URL 1; URL 2). Eğim analizi sonucunda eğim değerleri, NDVI analizi sonucunda bitki yoğunluk indeks değerleri gruplandırılmıştır. Bu işlemlerin devamında ArcGIS v. 10.5 programında eğim grupları ve NDVI indeks gruplarının alanları km² cinsinden hesaplanarak grupların çalışma alanı içerisindeki oranları, alansal değerleri tablo şeklinde sunulmuş, tematik haritaları oluşturulmuştur. Çalışmada ayrıca birikinti koni ve yelpaze şekillerinin sınıflandırılması yoluna gidilmiş ve sınıflandırmada eğim değerleri göz önüne alınmıştır. Buna göre birikinti koni ve yelpazelerinin eğim değerlerinin ortaya çıkarılması ve örnek profillerin alınmasında HGM (Harita Genel Müdürlüğü) Küre, Google Earth, ArcGIS gibi sayısal ve mekânsal analiz yapabilen yardımcı programlardan yararlanılmıştır. Programlar yardımıyla oluşturulan profillerden elde edilen eğim değerleri ile birikim şekillerinin karakteri tayin edilmiştir.

Çalışmanın ileri aşamalarında HGK (Harita Genel Komutanlığı)'ya ait 1/25.000'lik topografya haritaları ArcGIS v. 10.5 programında işlenerek çalışma sahasına ilişkin temel haritalar üretilmiştir. Çeşitli kaynaklardan yararlanarak ve yeni veri üreterek jeoloji, jeomorfoloji, eğim, bitki yoğunluk indeksi (NDVI) haritaları hazırlanmıştır. Erzurum Ovası'nda yer alan birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde saha gözlemleri yapılmış, analizler sonucunda elde edilen bulgular saha gözlemleri ile karşılaştırılmıştır. Eş zamanlı olarak bu

şekiller üzerinde meydana gelen insan kaynaklı degradasyonel faaliyetlerin etkisi yerinde gözlemlenerek fotoğraflanmıştır. Arazi gözlemleri ve analiz sonuçlarından elde ettiğimiz bulgular ışığında makale metni kaleme alınmıştır.

İnceleme Alanının Jeolojik Yapısı, Tektonik Gelişimi ve Paleocoğrafik Evrimi

Erzincan Ovası'nın kuzeyinde ve güneyinde farklı kayaç toplulukları bulunmaktadır. Erzincan Ovası, kuzeyde ofiyolitik kütlelerin egemen olduğu ve yükseltisi 3500 m'ye varan Esence Dağları ile güneyde ve batıda Mesozoyik kireçtaşlarının baskın olduğu, yüksekliği 3000 m'yi aşan Munzur Dağları arasında yer alır (Atalay, 1987). Araştırma alanında Paleozoyik yaşlı ayrılmamış metamorfik seri, Mesozoyik yaşlı Munzur kireçtaşları, Senoniyen-Maestrihtiyen aralığında bölgeye yerleşmiş ancak yatay hareketleri Eosen sonuna kadar devam etmiş olan ofiyolitik karışık (Refahiye Ofiyolit Karışığı), Üst Kretase-Paleosen, Eosen yaşta fliş karakterli çökel kayaları ile çökelme sırasında ortama aktarılmış olan olistolitler, Neojen yaşlı karasal ve denizel çökeller ile Pliyo-Kuvaterner yaşlı kalın alüvyon çökelleri, bu alüvyon çökeline paralel volkanit daykları (bazalt-andezit) ve tüfleri, traverten, taraça, alüvyon konileri yer almaktadır (Aktimur ve diğ., 1988; Kurtuluş, 1993; Özkan, 1992). Pliyosen, Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner karasal kırıntılı çökeller ve Kuvaterner yaşlı volkanikler Erzincan Ovası'nın en genç kayaç topluluklarıdır (Kaypak ve Eyidoğan, 2002; Tüysüz, 1993; Tatar ve diğ., 2009), (Şekil 2).

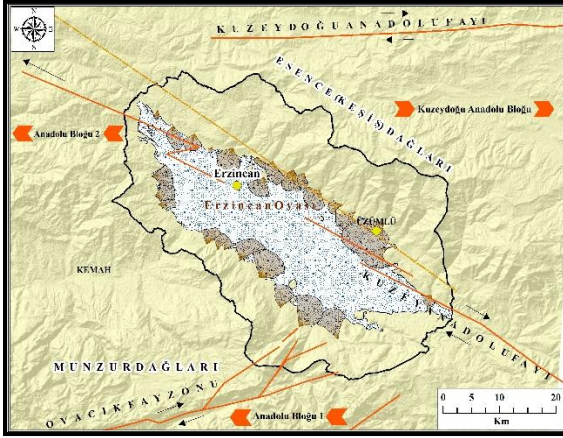

Şekil 2: Erzincan Ovası ve yakın çevresinin jeolojisi (Boz ve Yılmaz, 2020'den yararlanılarak ArcGIS programında yeniden düzenlenmiştir).

Erzincan Ovası'nın kuzeyinde yer alan Esence Dağları ile batıda Esence Dağlarıyla yapı-şekil bakımından benzer karakterde olan Karadağ ve ovanın güneyinde bulunan Munzur Dağları litolojik, tektonik ve topografik açıdan tamamen farklı karakterlere sahiptirler. Sarp ve engebeli bir topografyaya sahip olan Munzur Dağları, Alt Kretase yaşlı kireçtaşlarından oluşmaktadır. Buna karşılık ovanın kuzeyinde yer alan Esence Dağları, Üst Kretase'de meydana gelen denizaltı volkanizmasının ürünlerinden oluşmakta olup, serpantinlerle karakterize olmaktadır. Kuzeydeki ve güneydeki dağların jeomorfolojik karakterini tayin eden bu jeolojik bünye farkından dolayı Esence Dağları tektonik açıdan Anatolidlere, Munzur Dağları ise Toridlere dâhil edilmektedir (Akkan, 1961; Özer, 1994).

Erzincan Ovası, Kuzey Anadolu Fay (KAF) hattına bağlı gelişen faylanma hareketleri sonucunda oluşmuştur. Ova, Kuzey Anadolu Fay Hattı boyunca tepih tanesi gibi sıralanmış, tektonik kökenli havza-ovaların en doğu ucunda; karmaşık-kalın tortul içeren, gelişimi halen devam eden bir açılma-genişleme (pull-apart) havzasıdır (Eyidoğan, 1993). Erzincan Ovası,

Paleotektonik açıdan Pontid, Torid ve Sakarya kıtasal bloklarını birbirinden ayıran ofiyolitik süturların, neo-tektonik açıdan ise aktif sağ yanal ve sol yanal doğrultu atımlı fayların kesiştiği bir noktada yer alır. Erzincan Ovası ve çevresinde hemen hemen yaşları yakın olan ancak farklı doğrultularda üç grup yanal atımlı fay sistemi bulunmaktadır. Bunlar Kuzey Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Ovacık Fay sistemleridir (Barka ve Gülen, 1989). Erzincan Ovası, bahsedilen üç fay sistemi içerisinde esas itibarıyla Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer almaktadır. Ova'nın güneydoğu köşesinden giren Kuzey Anadolu Fay Hattının bir kolu fay zonu halinde Erzincan kentinin kuzeyine uzanmakla beraber, ovanın güneyinde ve alüvyon dolguların altında birçok fay segmentinin olduğu bilinmektedir (Özkan, 1992). Karadeniz orojenik kuşağını güneyden sınırlayan ve KD-GB doğrultusunda uzanan Kuzeydoğu Anadolu Fay Hattı (KDAF), sol yönlü doğrultu atımlı bir faydır. Bu fay sistemi Erzincan Ovası'nın kuzeybatısında, ovayı kat ederek kuzeye doğru yönelen Kuzey Anadolu Fay Hattı ile birleşmektedir. Ovacık Fay Hattı da KD-GB uzanımlı sol yanal atımlı fay bileşeni içermekte ve Erzincan Ovası ve Ovacık (Tunceli) ilçesi arasında uzanmaktadır. Ovacık Fayı aynı zamanda Erzincan'ın güneydoğusunda Kuzey Anadolu Fay Hattı ile birleşir (Şekil 3).

Şekil 3: Erzincan Ovası ve çevresinde yer alan fay hatları ve kıtasal blokların kayma yönleri (Barka, 1993'ten yararlanılarak ArcGIS programında yeniden düzenlenmiştir.)

Erzincan Ovası ve yakın çevresinde bulunan Kuzey Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Ovacık Fay hatları görece levha hareketlerinin bir sonucu olarak jeodinamik bir rejimi yansıtmakta ve Türkiye'nin olduğu gibi yörenin de tektonik yapısının temelini oluşturmaktadır (Aktar, Dorbath ve Arpat, 2004; Aydın ve Kadırov, 2008). Erzincan Ovası çevresinde üç ayrı "V" şeklinde kıtasal blok, doğu ve batı ekseninde kaçmaktadır. Bu kaçışta Kuzey Anadolu Fay hattı bu blokların ortak sınırını oluştururken, diğer iki önemli fay hattından biri olan Ovacık Fay Hattı batıya kaçan Anadolu bloğunu ikiye bölmektedir. Başlangıçta Kuzey Anadolu Fay Hattının hareketlerine bağlı olarak oluşmaya başlayan ve uzun eksenli Kuzey Anadolu Fay Hattının genel uzanımına bağlı olarak KB-GD doğrultusunda uzanan ova, Ovacık Fayı'nın hareketleriyle açılmaktadır (Barka, 1993), (Şekil 3). Bölgede zaman zaman bu fayların hareketlerine bağlı olarak çok şiddetli depremler olmuş, depremler önemli can ve mal kayıplarına sebebiyet vermiştir. Diğer yandan Erzincan Ovası bugünkü morfolojisini bu fay sistemlerinin etkisiyle kazanmıştır. Ova kenarının faylarla yükseltilmesi, ovanın ise rölatif olarak çökmesi, ovanın kuzey ve güneyindeki dağ eteklerinde gördüğümüz geniş birikinti koni ve yelpazelerinin oluşmasına ortam sağlamıştır (Tüysüz, 1993).

Erzincan Ovası jeolojik ve jeomorfolojik karakterini, Mesozoyik'ten Tersiyer ortalarına kadar süren farklı okyanus açılma-kapanma dönemlerinde ve bu dönemlerde meydana gelen tektonik olaylarla kazanmıştır. (Tüysüz, 1993). Mesozoyik'te jeosenkinal dâhilinde bulunan Erzincan çevresi, Mesozoyik sonlarına doğru yer yer su üzerine çıkmıştır (Atalay, 1987). Bu

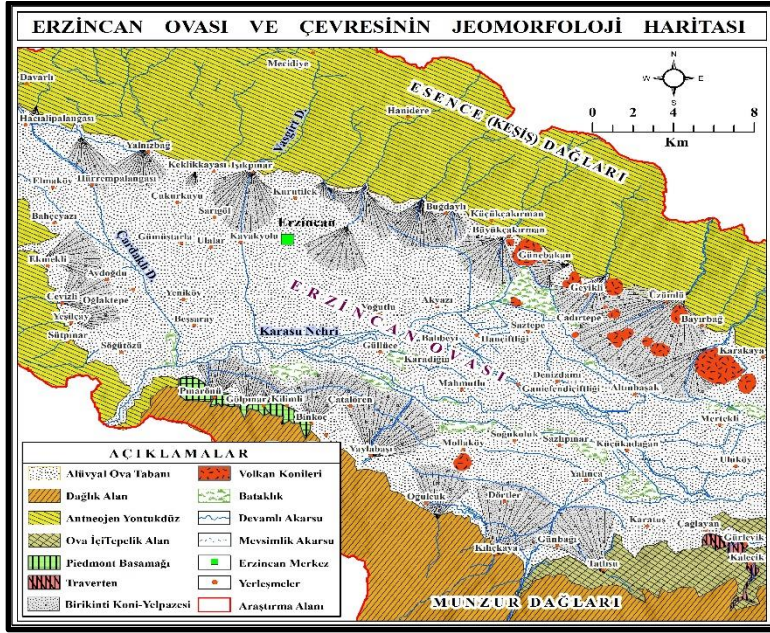
dönemde Munzur Dağları'nın bulunduğu alanda karbonatlı çamurlar çökelirken, Esence Dağları'nın bulunduğu alanda deniz tabanı açılmasıyla denizaltı volkanizması meydana gelmiş ve ortaya çıkan magmatik malzemeler (ofyolit ve metamorfitletler) dağın temelini oluşturmuştur (Hayli, 1995). Tersiyer alanda Eosen transgresyonu ile başlamış, Kretase içerisinde oluştuğu muhtemel olan Esence ve Munzur Dağları Eosen'de bugünkü uzanışlarına yakın bir duruma gelmiştir (Akkan, 1961). Oligosen'de Erzincan çevresi karasal rejim etkisi altına girmiş ve jipsli tuzlu çökeller meydana gelmiştir. Bu devre "Sudan Çıkma" devresi (Akkan, 1964) olarak adlandırılmakla beraber, Oligosen esnasında şiddetli bir aşınma hüküm sürmüştür. Oligosen'de genelde Doğu Anadolu Bölgesi (Erinç, 1953; Şaroğlu ve Güner, 1981) özelde ise Paleotektonik dönemde oluşan Munzur Dağları ve esas itibarıyla serpantin bünyeli Esence Dağları geniş ve deniz seviyesine çok yakın bir yontukdüz halini almıştır (Akkan, 1961). Oligosen karasallığı depresyonları takip ederek Akdeniz üzerinden gelen bir transgresyon ile son bulmuş ve bölgede neritik kireçtaşları ile konglomeralar çökelmiştir (Atalay, 1987). Bölge Alt Miyosen'den Orta Miyosen'e kadar Alt Miyosen denizinin tortullanma alanı olmuş, Orta Miyosen'den itibaren Doğu Anadolu'nun sıkışma rejimi etkisi altında yükselmesine bağlı olarak deniz Erzincan çevresini tamamen terk etmiş ve yerini acı sulu göllere bırakmıştır (Akkan, 1961). Alt Miyosen denizinin bölgeden çekilmesi ile Üst Kretase ve Alt Miyosen zaman aralığını kapsayan paleotektonik dönem sona ermiş, bölge bu dönemden sonra farklı bir tektonik rejimin etkisi altına girmiş ve neo-tektonik dönem başlamıştır (Tüysüz, 1993). Alt Miyosen denizinin bölgeden çekilmesinden sonra meydana gelen tektonik hareketlerle saha genel jeomorfolojik yapısını kazanmıştır.

Neojen sonlarında görülen epirojenik karakterli tektonik hareketler bölgede bir takım alçalma ve yükselme hareketleri ile kendini göstermiş, ovanın açılmasına neden olan çok şiddetli tektonik hareketler ile genç yan al atımlı faylar gelişmiş, kuzeyde yer alan Esence Dağları ve güneyde yer alan Munzur Dağları yükselme eğilimi göstererek bugünkü durumlarını almıştır. Bu dağlar arasında kalan Erzincan Ovası ise çökmüştür (Ardos, 1995). Bu yeni şartlara göre çok genç vadi şebekesi kurulmuş, bu vadilerin gelişmesine zıt olarak havza çevreden gelen malzemelerle hızla dolmaya başlamış, alüvyon kalınlığı yüzlerce metreyi bulan yaklaşık 600 km²'lik Erzincan Ovası bugünkü halini almıştır (Aktimur ve diğ., 1988).

İnceleme Alanının Genel Jeomorfolojik Özellikleri

Erzincan Ovası, yer hareketlerinin çok etkin olduğu, ayrıca yükselmiş aşınım-dolgu düzlükleri dışında olgun veya yarı olgun topografyanın bulunmadığı, aksine genç jeomorfolojik birimlerin gözlemlendiği bir sahadır (Keçer, 1985). Yer şekilleri arasında fay diklikleri, vadiler, aşınım yüzeyleri, travertenler, volkan konileri, birikinti koni ve yelpazeleri, glasiler, buzul vadileri, dolinler, sirkler, dağ eteği basamağı, badlands topografyası gibi pek çok aşınım ve birikim şekilleri dikkat çekmektedir. Erzincan Ovası'nda havzalaşmanın ilerleyen evresinde çapraz faylanmalar ile meydana gelen genişleme alanlarında genç volkanizma ürünleri yüzeye çıkmıştır. Ovanın kuzeydoğu kenarında yer alan genç volkan konileri genç tektonizmanın göze çarpan en önemli şekilleridir (Arpat ve Şaroğlu, 1975; Eyidoğan, 1992; Temiz, 2004). Ovanın kuzeyinde yer alan Esence Dağları'nın 3000 m'den yüksek kuzeye dönük yamaçlarında Pleyistosen buzullaşmasıyla oluşan tekne vadi, sirk ve sirk gölleri yer almaktadır (Akkan ve Tuncel, 1993). Buna karşılık dağın ovaya bakan güney yamaçlarında birikinti koni ve yelpazeleri, fay diklikleri, sürünme şekilleri ve badlands topografyası gibi yapılar bulunmaktadır. Güneydeki Munzur Dağları Mesozoyik yaşlı kireçtaşlarından meydana gelmiş ve bünyesinde karstik şekiller gelişmiştir. Munzur Dağları'nın kuzey yamaçları faylarla kesilmiş, ortaya çıkan fay aynalarının akarsu ve sel suları ile yarılması sonucunda fay façetaları oluşmuştur. Bu fay dikliklerinin etek kısımlarında meydana gelen birikinti koni ve yelpazeleri belirgin şekiller olarak dikkat çekmektedir. Bunun dışında ova tabanında Karasu (Fırat) Nehri

ve yan kollarının akışına bağlı olarak menderesler, ırmak adaları, taşkın yatakları görülmekle birlikte bazı alçak çanaklarda bataklıkların varlığı söz konusudur (Şekil 4).

Şekil 4: Erzincan Ovası ve çevresinin jeomorfoloji haritası (Akkan, 1964'ten uyarlanarak ArcGIS programında yeniden oluşturulmuştur).

Bugün bir dağ içi ova olma karakteri taşıyan Erzincan Ovası, neo-tektonik hareketler sonucunda çökmüş, yeni oluşan şartlar altında genç bir vadi şebekesi kurulmuş, ova akarsular tarafından doldurulup şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda yapısal süreçler ile meydana gelen ana jeomorfolojik birimler, morfodinamik etken ve süreçlerin aşındırma ve biriktirme faaliyetleri ile yeniden şekillendirilerek günümüzdeki görünümünü almışlardır. Yüksek dağlık alanların aşındırılarak yontulmasında en önemli etken akarsular olup, akarsuların faaliyet ve denetiminde gelişen aşınım-birikim şekillerinin örneklerine çalışma alanında yaygın olarak rastlanılmaktadır. Bunlardan en önemli ve tipik olanı ovayı çevreleyen dağların batı, kuzey ve güney yamaçları boyunca görülen birikinti koni ve yelpazeleridir.

Erzincan Ovası'nda Yer Alan Birikinti Koni ve Yelpazeleri

Drenaj ağları, biriktirme bölgeleri ve drenaj havzaları bir bütün olarak flüvyal sistemleri oluşturmakta ve flüvyal etken-süreçlerin şekillendirici etkisi yeryüzünde belirgin olarak hissedilmektedir (Piégay, 2016). Flüvyal topografyanın en karakteristik yer şekillerinden olan birikinti koni ve yelpazeleri akarsu veya sellerin aşınım ve birikim olaylarının karşılıklı etkileşimleri sonucunda yüksek drenaj havzalarından elde edilen alüvyal tortudan (çakıl, kil, kum, silt) veya enkaz malzemelerinden oluşan, kötü boylanmalı ve olgunlaşmamış çökeltilerdir (Federal Emergency Management Agency, 2016; Stock, Schmidt ve Miller, 2007; Harvey, 2004).

Birikinti koni ve yelpazeleri, akarsuyun drenaj havzasından alçak bir düzlüğe çıktığı yerde bir tepe noktasından itibaren radyal olarak etek kısmına doğru yayılan dış bükey ve aşağı eğimli konturlara sahiptir. Bu şekillerin genellikle iç bükey boyuna profilleri, dış bükey enine profilleri vardır (National Research Council, 1996; Boggs, 2014). Aktif birikinti koni ve yelpaze oluşumu akarsular ve sellerle taşınan alüvyal tortu yükünün fazlaca tedarik edildiği yerlerde, örneğin seyrek bitki örtüsüne sahip kurak ve yarıkurak dağlık ortamlarda görülme eğilimindedir. Bunun yanında yağışlı iklim bölgelerinde de bu şekillere rastlanabilmektedir

(Doğan, 2014; Ventra ve Clarke, 2018). Her ne kadar bu şekillere çeşitli iklim bölgelerinde rastlanıyor olsa da esas itibariyle koni ve yelpazeyi meydana getiren tortulların birikimini destekleyen ortam şartlarının daha uygun koşullara sahip olmasından dolayı özellikle kurak ve yarıkurak bölgelerdeki dağlık alanlarda iyi gelişmiş örnekleri bulunmaktadır (Harvey, 2011; Bollschweiler ve Stoffel, 2011; Burbank ve Anderson, 2001).

Birikinti koni ve yelpazeleri genellikle aktif olarak deforme olan orojenik kuşaklar içerisindeki faylar boyunca yerel yükselme ve çökme nedeniyle oluşan dağ arası havzaların kenarlarında yaygın bir tortullanma alanı oluşturmaktadır. Birçok alüvyon konisi ve yelpazesinin oluşumu ve gelişimi doğrultu atımlı fayların, alçak çöküntü alanlarına sahip olan graben ve pull-apart (çek-ayır) tipi havzaların gelişimi ile ilişkilidir (Collinson, 1986). Aktif olan tektonik deformasyon alanlarında güzel örnekleri görülen bu şekiller genellikle tektonik aktivitelerin varlığına delil olarak kullanılmakta, fay bloklanmalarının neden olduğu atımdan dolayı ortaya çıkan ani eğim değişimi bu şekillerin gelişimine olanak sağlamaktadır (Leleu, Ghienne ve Manatschal, 2005).

Erzincan Ovası ve çevresinde akarsu veya sellerin meydana getirmiş olduğu birikinti koni ve yelpazelerinin oluşumu ve bugüne kadar geçirmiş oldukları evrim sadece flüvyal ve yapısal süreçlerle değil birçok etken ve sürecin etkisi altında olmuştur. Öyle ki aşındırma-taşıma-biriktirme süreçleri sabit bir süreç olmayıp bu somut işleyişe etki eden faktörlerin de varlığı söz konusudur. Hem endojenik hem de eksojenik kuvvetlerden kaynaklanan etken ve süreçler altında oluşan birikinti koni ve yelpazelerinin jeomorfolojik ve geometrik gelişimi, temel olarak topografik yükselti farkı, eğim, iklim, litoloji, tektonik konum, bitki örtüsü, akaçlama alanının büyüklüğü ve akarsuların hidrografik özellikleri gibi ilgili faktörler tarafından kontrol edilmektedir (Rahaman, 2016; Derman, 2002).

Erzincan Ovası ve çevresindeki dağlık alanlar göz önüne alındığında, hipsografik olarak ovanın en yüksek (3537 m) ve en alçak (1150 m) yerleri arasında 2387 m yükselti farkı olduğu anlaşılmaktadır. 1150 m kotu ovanın en alçak yerini, 3537 m ise en yüksek yer durumundaki Esence Dağları'nın (Keşiş T., 3537 m) yükselti değerini ifade etmektedir. Ova tabanı ile güneydeki Munzur Dağları arasındaki yükselti farkı ise 2312 m'dir. Bu çerçevede çalışma alanı içerisinde önemli rölyef farkı meydana getiren Esence Dağları (Keşiş T., 3537 m) ve Munzur Dağları (Akbaba T., 3462 m.) ovanın çatısını oluşturmakta, Erzincan Ovası nispi yüksekliği 2000-2300 m. olan iki büyük dağ kütesinin etkisi altında kalmaktadır. Ova bu dağlık kütlelerin uzanışına ayak uydurarak bunlar arasında bir çöküntü ve dağlık alanlardan malzeme temin eden sedimantasyon alanı durumunda bulunmaktadır. Ova kenarının faylanma ile yükselmesi, ovanın ise çökmesi sonucunda ortaya çıkan rölyef enerjisine bağlı olarak, ovanın kuzeyinde ve güneyinde yer alan yükseltisi 3500 m. ye varan dağlık alanlardan kaynağını alan ve eğim yönünde ovaya doğru sentripetal bir akış sergileyen konsekant akarsuların aşındırma, taşıma gücü artmış, yamaç işleme hızı kazanmıştır. Aşındırma-taşıma-biriktirme kapasitesi çok yüksek olan bu akarsuların eğimli yamaçlar boyunca aşındırdıkları malzemeleri eğimin azaldığı etek düzlüklerinde biriktirmesi sonucunda, Erzincan Ovası'nın kuzey ve güneyinde dağ etekleri boyunca görülen geniş birikinti koni ve yelpazeleri meydana gelmiştir.

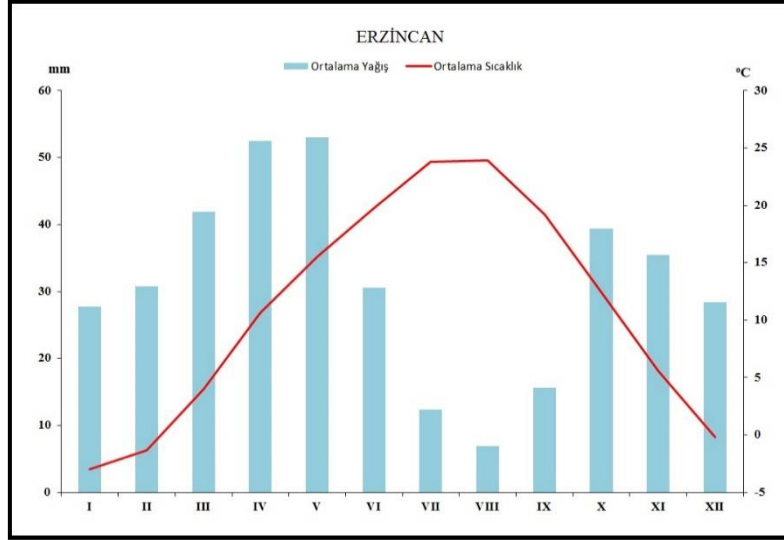
Erzincan Ovası ve çevresinde hidrografyanın ana temsilcilerini, akarsular, yapay-doğal göller, sazlık-bataklık alanlar, yeraltı suları ve kaynaklar oluşturmaktadır. Erzincan Ovası, hidrografik olarak Yukarı Fırat su toplama havzasına dâhil olup, bu havzanın 37.339,0 km²'lik yağış alanına sahip Karasu Çayı Alt Havzası (Karasu 3 Alt Havzası) içerisinde yer almaktadır (URL 3). Yörenin en önemli akarsuyu Fırat Nehri'nin kuzeydeki kolu olan Karasu'dur ve ovanın suları Karasu ve kolları tarafından drene edilmektedir. Bundan dolayı çalışma alanı eksoreik (dışa açık) bir karakter taşımaktadır. Ova içerisinde çeşitli drenaj tipleri görülmekle birlikte genel olarak çevredeki yüksek dağlık alanlardan ova tabanına yönelen konsekant

akarsularla sentripetal drenaj ağı gelişmiştir. Sentripetal bir sistemde kuzeydeki Esence Dağları ve güneydeki Munzur Dağları'ndan ova tabanına yönelen yan derelerin bir kısmı Karasu'nun önemli kollarını oluştururken, bir kısmı da göllere, sazlıklara dâhil olmakta ya da ova tabanında kaybolmaktadır. Farklı akış özelliklerine sahip olan bu akarsuların çoğunluğu mevsimlik (devresel) akarsulardır ve büyük bir kısmı yaz aylarında akıştan yoksundur. Erzincan Ovası ve çevresinde yer alan ve farklı akış özelliği gösteren akarsular önemli morfodinamik etken ve süreçlerden biri olarak ovanın şekillenmesinde yapısal etken ve süreçlerden sonra en büyük role sahiptirler. Ova ve dağlık alanlar arasındaki yükseklik farkının yakın bir zamanda meydana gelmiş olmasından dolayı yan dereler aşındırmalarını derine doğru yapmakta, ovaya yönelen ve rejimleri düzensiz olan bu dereler taşkın zamanlarında çok güçlü bir aşındırıcı etken olarak çalışmaktadır. Dağlık alanların Erzincan Ovası'na bakan aklanlarındaki yağış havzalarının bitki örtüsü formunun, litolojik yapının ve eğim şartlarının sağlamış olduğu kolaylaştırıcı aşındırma yönlü etkiden dolayı, yan dereler sağanak halinde yağışların ve ani kar erimelerinin olduğu dönemlerde meydana gelen taşkınlarda çok fazla aşınmış malzeme (moloz) ile dolmaktadır. Molozla dolan yan dereler yüksek drenaj havzalarından koparıp getirdikleri alüvyonları, güçlerinin azaldığı kuzey ve güney eteklerde biriktirmektedir. Buna bağlı olarak da ya önceden oluşan şekillere sediman aktarımı yapılmakta ya da yeni birikim şekilleri vücuda gelmektedir.

Akarsu rejimi ve karakterinin, ayrışma yoğunluğunun, sediman üretim hızının, bitki örtüsü karakterinin ve akarsu yüzey akış hızının belirlenmesinde iklim önemli role sahiptir (Dixon, Heimsath, Kaste ve Amundson, 2009). Yağış, sıcaklık, bitki örtüsü gibi değişkenler aşındırma-taşıma-biriktirme süreçlerini, esas itibarıyla birikime etki eden birincil olayların tekrarlanma aralığını belirleyerek, birikim şekillerinin oluşumunda kontrol edici faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Yağış değişkeninin en önemli yönü, yoğunluğu, sıklığı ve ortalama yıllık miktarıdır. Yağışın sıklığı, yoğunluğu, süresi üretilen akış miktarını ve taşınan sediman oranını belirler. Akarsu ve sellenme olayları, infiltrasyon (sızma) kapasitesinin aşılıp sediman taşıma işlemlerinin gerçekleşmesi, bitki örtüsünün genel karakterinin tayin edilmesi yağışın miktarı ve niteliği ile alakalıdır. Sıcaklık değişkeni, fiziksel ve kimyasal ayrışma oranını belirlemekte ve diğer iklim şartlarının da etki derecesine göre havzalardan depolara gelen hazır ayrılmış sediman üretimine katkı sağlamaktadır. Bitki örtüsü ise iklim karakterini yansıttığı için önemli bir iklim değişkenidir ve havzalardan elde edilen sediman oranına etki etmesinden dolayı koni veya yelpaze oluşumunda önemli bir faktör olarak değerlendirilir (Blair ve McPherson, 2009). Drenaj havzalarında yer alan bitki örtüsünün karakteri ve oranı akışa geçen suyun sızmasını kolaylaştırıcı etki yapmakta, akışı engelleyerek eğim dengesini korumaktadır. Böylece birikim alanına gönderilen sediman oranında bir azalma meydana gelmektedir. Kurak ve yarıkurak iklim bölgelerinde aşırı hayvan otlatma, toprak işleme vs. gibi etkenler doğal bitki örtüsü formunun bozulmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak da drenaj havzalarında erozyon artmakta ve taşınan sediman oranı arttığı için koni veya yelpazelerin gelişimi pozitif yönde olmaktadır (Bowman, 2017).

Erzincan Ovası, Thorntwaite iklim sınıflandırmasına göre yarıkurak, birinci dereceden mezotermal, su fazlası olmayan veya çok az olan, kontinental şartlara yakın iklim tipine girmektedir. Yaz aylarında potansiyel evapotranspirasyon artmakta, genellikle haziran-ekim arasında geçen sürede su noksanlığı belirlemekte ve ovada kuraklık hüküm sürmektedir. Erzincan Meteoroloji İstasyonu verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 10.8°C, ortalama yağış miktarı ise 376.6 mm'dir. En soğuk ay olan ocak ayı ortalaması -3°C, en sıcak ay olan ağustos ayı ortalaması 23.8°C'dir. Ovaya en fazla yağış 52.5 mm ile nisan ayında, en az yağış 6.9 mm ile ağustos ayında düşmektedir (DMİGM, 2020), (Şekil 5). Erzincan Ovası ve çevresinde en yağışlı mevsim sonbahar olup, alınan yağışın % 31'i bu mevsimde, % 24'ü ilkbahar ve % 18'i de yaz mevsiminde kaydedilmektedir. Kış mevsimi yağış oranı ise % 27'dir (Kaya, 2011). Yarıkurak

iklim sahasında yer alan Erzincan Ovası'nda meydana gelen sellenmeler ilkbahar yağışları ve yaz aylarında daha çok sağanak şeklindeki konveksiyonel yağışlarla ilgilidir. Yarıkurak bir iklim dolayısıyla sık ve koruyucu bir bitki örtüsünün olmaması, yağışların seyrek fakat şiddetli sağanaklar halinde olması tahripkâr etkiler yaratmakta, sellenme dönemlerinde yüksek drenaj havzalarından taşınan sediman miktarı arttığı için birikim şekillerinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Şekil 5: Erzincan Ovası'nda ortalama sıcaklık ve yağış grafiği (MGM 1970-2020 rasat verileri değerlendirilerek oluşturulmuştur).

Doğal bitki örtüsü toprak ile atmosfer arasında koruyucu bir katman görevi görmekte, bitki örtüsünün varlığı, yokluğu, karakteri iklimle belirlenmekte ve bitki örtüsü aşınma süreçlerini önemli ölçüde kontrol etmektedir. Bitki örtüsü yağış şiddetini, suyun akış hızını, eğim etkisini azaltır, yağmur sularını dağıtır, geçirgenliği artırır ve aşınmayı engelleyici pürüzlü bir yüzey oluşturarak toprağı stabilize eder (Günek, 2016; Jianbo ve diğ., 2018; Guzman, 2019; Wu vd., 2015). Bitkilerin yaprakları ve dalları gibi toprak üzerindeki kısımları yağmur ve rüzgâr enerjisini keserek toprağı daha az enerji geçmesini sağlar. Ancak insan etkisine bağlı olarak doğal bitki örtüsünün ortadan kaldırılması veya bozulması bu durumu olumsuz etkilemekte ve aşınma olayı hız kazanmaktadır (Zuazo ve Pleguezuelo, 2008). Bitki örtüsünün miktarı aşınma miktarı ile ters orantılı olarak değişmektedir. Bitki örtüsünde görülen artış sellenme ile taşınan sediman miktarının azalmasına neden olurken bitki örtüsünde görülen azalma tam tersi etki yapmakta ve taşınan sediman miktarı artmaktadır. Ayrıca bitkiler ayrışma ve aşınma için de önemli bir etkidir. Bitkiler kökleri ile kayaların parçalanmasına, taneli ve killi ayrışmış malzemenin oluşmasına yardım eder (Derman, 2002). Drenaj havzalarında bitki örtüsünün varlığı veya yokluğu aşındırma-taşınma-birikirme süreçlerinin işlemesi bakımından önemlidir. Bitki örtüsü ne kadar yoğun ise sızma o kadar fazla, aşındırma süreçleri o kadar yavaş işlemektedir. Öyle ki bitkiler kökleri ile yüzeydeki litolojik unsurları tuttukları için aşındırmayı azaltıcı yönde etki yapmaktadır. Bitki örtüsü bakımından zayıf olan sahalarda aşındırma-taşınma olayı bitki örtüsünün yoğun olduğu sahalara nazaran daha kolay olmaktadır (İzbırak, 1971).

Erzincan Ovası ve çevresinde genel bitkisel yoğunluk durumunu göstermek için NDVI (Normalize Different Vegetation Index-Normalize Edilmiş Fark Bitki İndeksi) analizi uygulanmıştır. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri tekniklerinde görülen gelişmelerle son zamanlarda yüksek mekânsal çözünürlüğe sahip uydu görüntüleri üzerinden bitki örtüsünün mevsimsel değişimi, mevcut durumu, yoğunluğu, karakteri hakkında önemli

bilgiler elde edilebilmekte ve bitki örtüsü haritaları kolaylıkla hazırlanabilmektedir (Gündoğdu ve Bantchina, 2018). NDVİ, uzaktan algılama ve CBS yöntemleri ile uydu görüntüleri üzerinden elde edilen, bitki yoğunluğunun durumunu ortaya koyan bir indekstir (Bozkurt vd., 2018). Bitki örtüsü yoğunluğunun belirlenmesinde kullanılan beş farklı indeks bulunmakla birlikte NDVİ bitki örtüsü indeksi, multispektral uzaktan algılama verilerinin kullanımıyla bitki örtülü alanları hızlı bir şekilde tanımlamak için uygulamada en çok kullanılandır (Zaitunah, Samsuri, Ahmad ve Safitri, 2018; Akkartal, Türüdü ve Erbek, 2005). Bir sahanın bitki örtüsü kapalılık durumunu ortaya koymak için yapılan NDVİ analizinden elde edilen sonuçlar -1 ile 1 değerleri arasında değişir. Analiz sonucundan edilen değerler içerisinde -0.1-0.1 arasında olanlar kayalık, kumluk alanlara, 0.2-0.4 arası çalılık, otlak ve çimenlik alanlara karşılık gelmektedir. Yeşil alanlar ise 0.6 oranından başlamakta ve 1'e doğru yeşillik oranına göre artmaktadır. Bitki örtüsünün en canlı olduğu alanlar ise 1 değerine karşılık gelir (Günek, 2016). Buna göre NDVİ sonuçları gruplara ayrılmış ve değerlere göre bitki örtüsü yoğunluğu tayin edilmiştir.

Erzincan Ovası ve çevresine ilişkin bitki örtüsü yoğunluk derecesini ortaya koymak adına yapılan NDVİ analizi sonucunda; çok zayıf araziler %18, zayıf araziler geniş yer tutmakla beraber %35, orta derece bitki yoğunluğuna sahip araziler %26, yoğun araziler %13, çok yoğun araziler %8 oranında çıkmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Erzincan Ovası ve çevresinde NDVİ analizi sonucuna göre bitki örtüsü yoğunluğu.

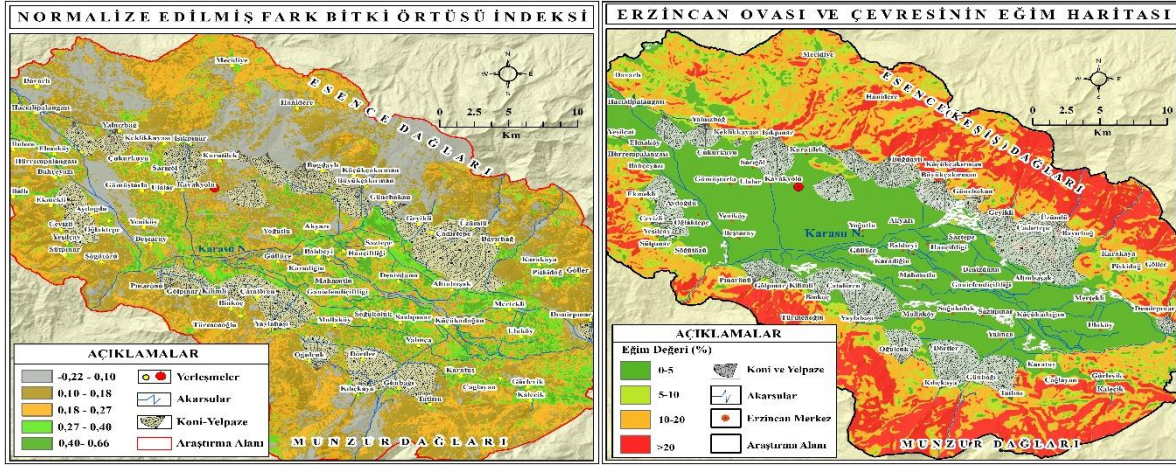
NDVİ Grupları	Dereceler	Alan (km ²)	Yüzde (%)
Çok Zayıf	-0,22-0,10	206	18
Zayıf	0,10-0,18	406	35
Orta	0,18-0,27	295	26
Yoğun	0,27-0,40	149	13
Çok Yoğun	0,40-0,66	87	8
-	Toplam	1146	100

Kaynak: Earth Eksplorer Landsat 8 uydu görüntüsü baz alınarak belirlenmiştir.

Erzincan Ovası ve çevresinde yüzeyde çok yüksek yoğunlukta bir bitkisel dağılım yoktur ve araştırma alanı bitki örtüsü bakımından fakir bir durumdadır. Büyük oranda kayalık ve kumluk alanlara karşılık gelen çok zayıf araziler ile zayıf araziler araştırma alanı içerisinde %53'lük bir dilimi oluşturmaktadır. Çok yoğun çıkan arazilerin de büyük bir kısmı ova tabanında yer alan tarım arazilerine karşılık gelmektedir. Gerek ovanın kuzeyindeki Esence Dağları gerekse güneydeki Munzur Dağları bugün büyük ölçüde bitkisel örtüden mahrum çıplak dağlardır ve akarsular tarafından aşındırılmaya açıktır. Bu dağlık kütleler, yamaçlarının dik, eğimin fazla, bitki örtüsünün zayıf olmasına bağlı olarak şiddetli erozyona uğramakta ve bu yüzden aşındırılan toprak ve ana kayadan ayrılan malzemeler derelerle taşınıp götürülmektedir. Bütün bu faktörler, derelerin hatta senenin bazı aylarında suya sahip sel yataklarının, muazzam birikinti koni ve yelpazelerini meydana getirmelerine neden olmaktadır.

Dağlık alanlardaki yamaçların uzunluğu, eğim derecesi ve şekli üretilen ve taşınan sediman miktarı ile yüzeysel akış üzerinde etkilidir (Şensoy ve Palta, 2009; Bagio, Bertol, Wolschick, Schneiders ve Santos, 2017). Erzincan Ovası ve çevresi yükselti, eğim değerleri ve yüzey şekilleri bakımından Doğu Anadolu Bölgesi'nin genel karakterini yansıtmaktadır. Türkiye eğim ortalaması %17,3 iken Doğu Anadolu Bölgesi ortalaması %21,4'dür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Hakkâri Bölümü'nden (%35,5) sonra eğim değerlerinin en fazla olduğu bölüm %22,9 oranıyla Yukarı Fırat Bölümü'dür (Elibüyük ve Yıldız 2010). Erzincan Ovası ve çevresinin eğim değerini ortaya koymak için eğim analizi yapılmış, analiz sonucundan elde edilen eğim değerlerine göre 0-5 eğim değerine sahip araziler % 44'lük bir oran ve 499 km²'lik bir alanla en geniş eğim grubunu oluşturduğu görülmüştür. Buna karşılık az eğimli (5-

10) araziler %12, yüksek eğimli arazi kategorisinde değerlendirdiğimiz eğimli (10-20) araziler grubu %24 ve eğim değeri %20 den fazla olan araziler ise %20'lik oranı ile olumsuz topografya şartlarını ortaya koymaktadır. Çalışma alanı içerisinde eğimli ve çok eğimli arazilerin toplamı %44'lük bir oran meydana getirmektedir (Şekil 6, Tablo 2).

Şekil 6: Erzurum Ovası ve çevresinin NDVI bitki örtüsü indeks haritası ile eğim haritası (ArcGIS programında oluşturulmuştur).

Tablo 2: Erzurum Ovası ve çevresinin eğim grupları ve alansal dağılımı

Eğim Grupları	Eğim Derecesi	Alan (km ²)	Yüzde (%)
Düz ve Düzeye Yak.	0-5	499	44
Az Eğimli	5-10	141	12
Eğimli	10-20	276	24
Çok Eğimli	>20	228	20
-	Toplam	1146	100

Kaynak: DEM (Digital Elevation Model) Verisi kullanılarak belirlenmiştir.

Erzurum Ovası çökmüş, etrafındaki dağlar yükselmiş, ova ile dağlık alanlar arasında önemli derecede irtifa farkı meydana gelmiş ve bu irtifa artışı aynı zamanda eğim koşullarının da sertleşmesine neden olmuştur. Çalışma alanında eğim değerlerinin yükseklik artışına bağlı olarak arttığı görülmekte ve en eğimli yerleri de güneydeki Munzur Dağları ve kuzeydeki Esence Dağları meydana getirmektedir (Şekil 6). Ova ve çevresinde yer alan dağların eğim şartlarından dolayı dağlık arazi üzerinde akışa geçen dereler, istisnalar hariç (Mercan, Delice, Vasgirt) ortalama debileri çok düşük olmasına rağmen senenin belli dönemlerinde oldukça iri ve bol materyal taşıyabilmektedir. Bu yan dereler tarafından taşınan malzemeler bir yandan ovanın alüvyon kalınlığını artırırken bir yandan birikim şekillerini meydana getirmektedir.

Birikinti koni ve yelpazelerinin her biri suların toplandığı ve sedimanın üretildiği, drenaj havzası olarak da bilinen bir hidrografik havza ile doğrudan bağlantılıdır. Esence Dağları'nın güneyinde, Munzur Dağları'nın kuzeyinde birbirine paralel olarak sıralanan birçok mikro hidrografik havza bulunmakta ve bunlar su bölümü çizgileri ile birbirinden ayrılmaktadır. Esence Dağları yükseklik şartları, bitki örtüsü, litolojik yapı ve eğim şartlarından dolayı Munzur Dağları'na nazaran daha gelişmiş drenaj ağına sahiptir. Bu alanlarda yer alan akarsular komşu akarsuları kendine bağlayarak, su bölümlerini kuzeye doğru uzatmış ve drenaj alanlarını genişletmişlerdir. Erzurum Ovası'nı çevreleyen tali su bölümleri hatları içerisinde en çok geriye göç eden kesim buradadır. Drenaj havzalarının aşınım olayları üzerindeki kontrol edici

faktörleri, akarsuların hızını, taşınan sediman oranını ve dolayısıyla ortaya çıkan birikinti koni ve yelpaze şekillerinin morfolojisini etkilemektedir (Giano, 2011).

Sediman üretimi, yamaç süreçleri ve birikim şekillerinin karakteri bakımından litolojik yapıda önem taşımaktadır. Kuzeyde yer alan Esence Dağları'nın ana litolojik yapısını ofiyolitler, güneyde yer alan Munzur Dağları'nın ana litolojik yapısını ise kireçtaşları meydana getirmektedir. Bu litolojik bünye farkına bağlı olarak Esence Dağları'ndan ovaya gelen dereler serpantinlerin kolaylıkla aşındırılması sonucunda çok fazla malzeme ile dolmaktadır. Bu bakımdan kuzeyde ve batıda yer alan birikim şekilleri daha gelişmiştir. Kireçtaşlarının egemen olduğu Munzur Dağları'nın aşınmaya karşı direnç göstermesi ise buradaki derelerin taşıdığı yük miktarının az olmasına neden olmaktadır (Akkan, 1964). Sonuç olarak Erzincan Ovası ve çevresinde olumsuz topografya şartlarının, bitki örtüsünün, eğim değerlerinin, litolojik ve hidrografik durumun birikinti koni ve yelpazelerinin oluşması ve gelişmesi için uygun ortam şartlarını sağladığı görülmekte, günümüzde bu jeomorfolojik birimlere ova ile dağlık sahalara geçiş alanlarında belirgin biçimde rastlanmaktadır.

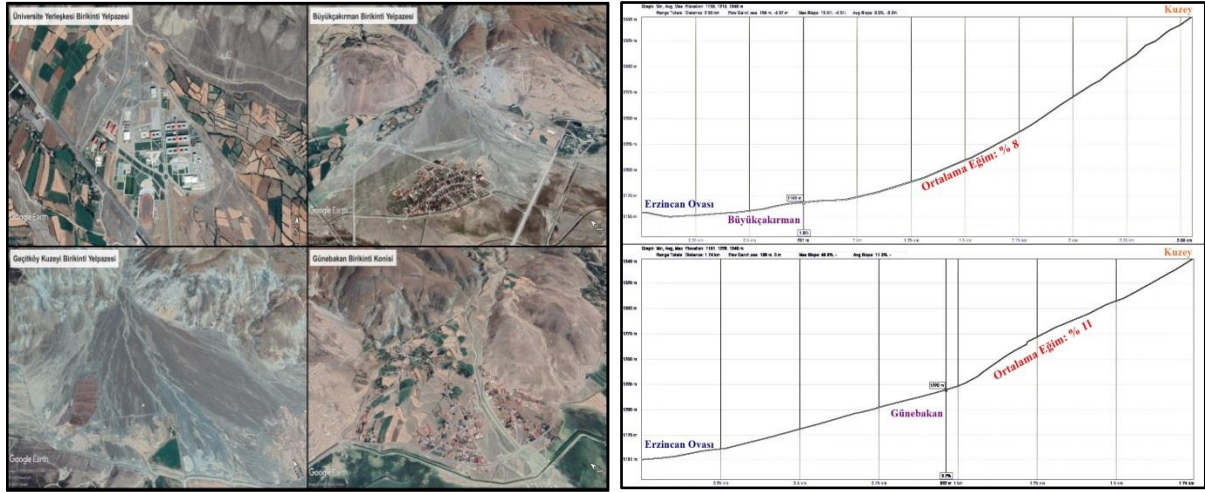
Birikinti koni ve yelpazeleri oluşumları bakımından temelde aynı etken ve süreçlerin denetiminde gelişme gösterebilir de eğim değerlerine göre farklı isimlendirmelere tabidirler. Bu jeomorfolojik birimlerin kaba taneli, dik konik şekilli ve nispeten yüksek eğime (10-25°) sahip olanlarına birikinti konisi, eğimi az (10°) ve şekli daha basık olanlara ise birikinti yelpazesi ismi verilmektedir (Erinç, 2015; Hoşgören, 2015). Erzincan Ovası ve çevresini konu alan sınırlı sayıdaki çalışmalarda birikinti konisi olarak ifade edilen bu jeomorfolojik birimlerin yapılan sınıflandırma sonucunda tamamının birikinti konisi olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan sınıflandırma çerçevesinde ova içerisinde büyüklü küçüklü tespit edilen 26 birikim şeklinden 22 tanesi birikinti yelpazesi, 4 tanesi birikinti konisidir (Tablo 3). Sınıflandırma mekânsal analiz yapabilen programlar yardımıyla alınan örnek profillerin ortalamalarından yola çıkılarak yapılmıştır (Şekil 7).

Tablo 3: Erzincan Ovası ve çevresinde yer alan birikinti koni ve yelpazelerinin sınıflandırılması.

	- Birikinti Yelpazesi		Ortalama Eğim (%)
	KUZEY YAMAÇLAR	1	Demirpınar Birikinti Yelpazesi
2		Üzümlü Birikinti Yelpazesi	7
3		Geyikli Birikinti Yelpazesi	7
4		Büyükçakırman Birikinti Yelpazesi	8
5		Buğdaylı Birikinti Yelpazesi	7
6		Geçitköy Kuzeyi (Tepedüzü Mev.) Birikinti Yelpazesi	6
7		Geçitköy Birikinti Yelpazesi	3
8		Işıkpınar Birikinti Yelpazesi	4
9		Keklikkayaş Tepe Güneyi Birikinti Yelpazesi	9
10		Yalnızbağ Birikinti Yelpazesi	5
11		Üniversite Yerleşkesi Birikinti Yelpazesi	3
12		Kırkparmağın T. Güneyi Birikinti Yelpazesi	7
	- Birikinti Konisi		Eğim (%)
KUZEY YAMAÇLAR	1	Günebakan Birikinti Konisi	11
	2	Başpınar Birikinti Konisi	10
	3	Yalnızbağ (Çadırdereler Mev.) Birikinti Konileri	13
BATI -GÜNEY YAMAÇLAR	- Birikinti Yelpazesi		Eğim (%)
	1	Cevizli Birikinti Yelpazesi	6
	2	Yeşilçay-Sütpınarı Birikinti Yelpazesi	7
	3	Pınarönü Birikinti Yelpazesi	7
	4	Şorik Yazısı Mv. Birikinti Yelpazesi	8
	5	Ayşar T. Güneyi Birikinti Yelpazesi	6
6	Binkoç Birikinti Yelpazesi	6	

7	Yaylabaşı Birikinti Yelpazesi	4
8	Oğulcuk (Ergan) Birikinti Yelpazesi	8
9	Kılıçkaya Birikinti Yelpazesi	6
10	Tatlısu Birikinti Yelpazesi	5
Birikinti Konisi		Eğim (%)
-		
1	Gölpınar Birikinti Konisi	10

Kaynak: Digital Elevation Model verisi kullanılarak üretilmiştir.

Şekil 7: Erzincan Ovası'ndaki bazı birikinti koni ve yelpazelerinin Google Earth görüntüsü (Google Earth Pro) ile Büyükçakırman birikinti yelpazesi ve Günebakan birikinti konisinden alınan örnek boyuna profiller.

Koni ve yelpaze şekilleri kuzeyde Demirpınar köyünden başlayarak, Üzümlü, Çadırtepe, Geyikli, Günebakan, Büyük Çakırman, Buğdaylı, Işıkpınar, Yalnızbağ, Davarlı yerleşmeleri arasında yer almaktadır. Güneyde ise Tatlısu, Günbağı, Kılıçkaya, Oğulcuk (Ergan), Yaylabaşı, Binkoç, Gölpınar, Pınarönü yerleşmeleri arasında; batı da ise Yeşilçay ile Ekmekli arasında geniş bir kuşak oluşturmakta ve adeta ovanın etrafını kuşatmış bulunmaktadır.

Birikinti Koni ve Yelpazeleri Üzerinde Antropojenik Degradasyon

Yeryüzünün şekillenmesinde ve süregelen evriminde doğal ve sosyo-ekonomik faktörler önemli bir yere sahiptir (Semenderoğlu, Gülersoy ve İlhan, 2006). Antropojenik faaliyetler, kimi zaman jeolojik ve jeomorfolojik sistemi değiştirmede birçok doğal süreçten daha önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmakta hatta doğal eksojenik süreçlerin etkinliğini aşan süreçlerle sonuçlanmaktadır (Kubalikova, Kirchner, Kuda ve Machar, 2019). Yer şekillerinin oluşumu, gelişimi ve ayrışma, aşınma, çökme gibi jeomorfolojik süreçlerin işleyişini değiştirmede insanın faaliyetleri göz ardı edilemeyecek düzeydedir (Ursu, Chelaru, Mihai ve Iordache, 2011). Doğal ortam içerisinde fiziki çevre unsurları ile insan arasındaki karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak insanların sosyo-ekonomik amaçları doğrultusunda yeryüzünden yararlanma biçimi çeşitli şekillerde olabilmekte, arazi örtüsü/arazi kullanımında yapılan yanlış tercihler sonucunda insan kaynaklı değişimler ve bozulmalar meydana gelebilmektedir (Gülersoy, 2014). Antropojenik degradasyon coğrafi çevre unsurları üzerinde beşeri faaliyetlere bağlı olarak meydana gelen bozulmalar şeklinde tanımlanmaktadır. Birikinti koni ve yelpazeleri de doğal ve insan aktivitelerine karşı hassas olup, yerleşme ve tarımsal faaliyetler için elverişli koşullar barındırmakta, insan-çevre etkileşiminin en yoğun olduğu sahalardan birine karşılık gelmekte, antropojenik degradasyonel faaliyetlerden önemli ölçüde etkilenmektedir (Karataş, 2015).

Erzincan Ovası ve çevresinde yer alan birikinti konileri ve yelpazeleri üzerinde tarım arazileri açma, kum ocağı olarak kullanma, yerleşme gibi sosyo-ekonomik kaygılarla yapılan beşeri müdahaleler sonucunda bir takım bozulmalar olmuştur. Bu müdahaleleri tek tek ele alacak olursak en başta yaygın olarak sürdürülen yerleşme ve yapılaşma aktivitelerini değerlendirmek gerekmektedir. Erzincan Ovası içerisinde dağılım gösteren kırsal veya şehirsiz alanların yakınında bulunan birikinti koni ve yelpazeleri yerleşme ve yapılaşma faaliyetlerinden çokça etkilenmiştir. Erzincan şehir merkezi dışında yerleşme birimlerinin bir kısmı ova içerisinde dağınık olarak bulunurken kırsal yerleşmelerin çoğu etek düzlüklerinde kurulmuştur. Ovanın kuzey, güney ve batı çeperinde yer alan yerleşmelerden Yalnızbağ, Işıkpınar, Buğdaylı, Büyükçakırman, Günebakan, Geyikli, Üzümlü, Demirpınar, Tatlısu, Kılıçkaya, Oğulcuk, Yaylabası, Binkoç, Kilimli, Pınarönü, Yeşilçay, Cevizli, Bahçeliköy kırsal yerleşmeleri doğrudan birikinti koni ve yelpazeleri ile ilişkilidir. Bu yerleşme alanlarındaki binalar ve alt yapı elemanları olarak değerlendirilen yol ağları, drenaj-sulama kanalları, köprüler gibi yapay unsurlar insan kaynaklı antropojenik degradasyonel faaliyetlere örnek teşkil etmektedir. Koni ve yelpaze şeklini yatay yönde kesen ve dolgulu olan yollar, şekiller üzerinde yüzeysel akışı sınırlandırmakla birlikte sellenme zamanlarında önemli bir risk taşımaktadır. Buna karşılık bazı köprülerin yatak kapasitesini düşürecek şekilde konumlanmış olması da kanal tıkanması ve yatak taşıma kapasitesinin düşmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Fotoğraf 1).

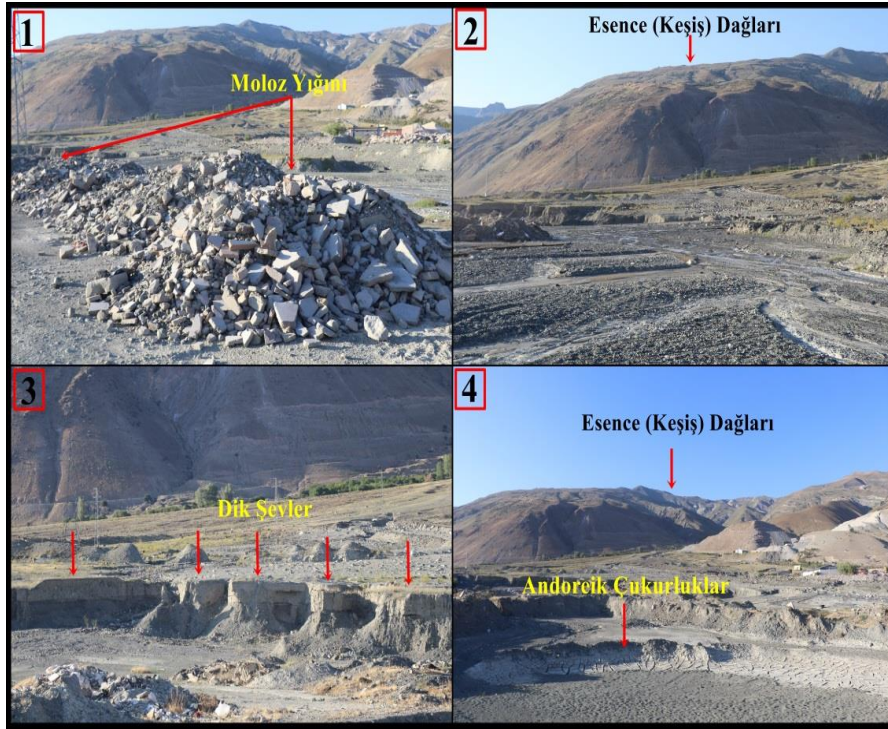

Fotoğraf 1: 13 Temmuz 2020'de Erzincan'da etkili olan sağanak yağış sonrası meydana gelen sel Yaylabası birikinti yelpazesi üzerinde bulunan menfezlerin tıkanmasına ve menfezden anayola taş ve rusubat taşmasına neden olmuştur.

Yerleşme birimlerinden Üzümlü, Yalnızbağ, Üniversite Yerleşkesi, Işıkpınar, Erzincan şehir merkezinin kuzeydoğusundaki Geçitköy yerleşmeleri, üzerinde yer aldıkları koni ve yelpaze şekillerini doğal ve yapay unsurlar ile çok yoğun olarak kaplamış durumdadır. Bu alanlarda şekillerin oluşum süreci neredeyse tamamen durmuştur. Özellikle Işıkpınar yerleşmesinin il merkezinin parçası olması, merkezi desantralize etmesinden dolayı gelişme potansiyeli taşımakta ve bu durum bina, yol, kanal gibi yapay unsurların artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yerleşmede yoğun bir şekilde degradasyon dinamikleri işlemektedir. Her ne kadar koni ve yelpazeler üzerindeki akarsu kanalları kontrol altına alınmış bulunsun da yerleşme yoğunluğunun fazla olması, sellenme zamanlarında akarsuların kanalize olması için yeterli yatak kapasitesine sahip olmaması, akışa geçen molozla dolu suların yerleşme birimlerine ve tarım alanlarına büyük zararlar vermesine neden olmaktadır. Birikinti koni ve yelpazeleri morfolojik ve hidrolojik süreçlere karşı duyarlı olup, yerleşme, yapılaşma gibi

olumsuz etkisi olan dinamiklere karşı tepkisini aynı şekilde ortaya koymakta, çalışma alanında yapay müdahalelerin olumsuz sonuçları çeşitli şekilde hissedilmektedir.

Kaba kırıntılı malzemelerden oluşan birikinti koni ve yelpazeleri adeta çakıl ve kum deposudur. Erzincan Ovası'ndaki bazı birikinti konileri ve yelpazelerinin özellikle orta-alt kesimlerinde inşaat sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda kontrolsüz olarak kum temin edilmektedir. Bu da kum çıkarımının yapıldığı birikinti koni ve yelpazesinin doğal oluşum ve birikim sürecine olumsuz etki yapmaktadır. Öyle ki biriken malzemenin alınması birikinti koni ve yelpazesini meydana getiren total sediment miktarının azalmasına ve stabilizesinin bozulmasına neden olmaktadır. Üzümlü birikinti yelpazesi, Büyükçakırman birikinti yelpazesi, Buğdaylı birikinti yelpazesi, Geçitköy kuzeyi birikinti yelpazesi, Üniversite yerleşkesi birikinti yelpazesi üzerinde çok geniş alanları kaplayan kum ocaklarına rastlanmaktadır. Bunlar arasında Geçitköy kuzeyinde yer alan birikinti yelpazesinin alt kesimlerinde kum alımı çok büyük oranda olmaktadır ve birikinti yelpazesinin neredeyse yarısı bozulmaya uğramıştır. Tamamen kontrolsüz bir şekilde kum alımı yapılan bu alanlarda dik şevlerden oluşan büyük çukur alanlar oluşmuş, bu çukurlar suların birikinti alanı haline gelmiştir. Diğer yandan şekiller üzerinde moloz depolarının olduğu görülmektedir. Bu moloz yığma alanları ise şekiller üzerinde yüksekliği 3-5 m'ye varan yapay kabartılar oluşturmaktadır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Büyükçakırman birikinti yelpazesi üzerinde görülen moloz yığınları (1), yüzeysel suların meydana getirdiği malzeme taşınımı (2), birikinti konilerinin uç kısımlarında oluşmuş dik şevler (3) malzeme alımı ve sellenmeler sonrası oluşan andoreik çukurluklar (4).

Jeomorfolojik süreçlerin yoğunluğunun ve insan etkisine duyarlılığının bir başka göstergesi, seller veya kütle hareketleri gibi tehlikeli süreçlerin sıklığı ve / veya yoğunluğudur (Cendrero, Remondo, Bonachea, Rivas ve Soto, 2006). Yağışlı dönemlerde meydana gelen sellenmeler ve kütle hareketleri ile birikinti koni ve yelpazeleri büyük risk taşımakta, zaman zaman meydana gelen bu gibi olaylar çeşitli zararlara neden olabilmektedir. Hatta yakın geçmişte (Temmuz 2020) dahi koni ve yelpazeler üzerinde yer alan Üzümlü, Günebakan, Yaylabaşı yerleşmeleri önemli sellenmelere ve çamur akıntılarına sahne olmuştur.

Erzincan Ovası ile kuzey ve güneydeki dağlık sahalar arasında alüvyal ve kolüvyal unsurlar iç içe geçerek verimli bir arazi kuşağının meydana gelmesine neden olmuştur. Bu alanlar yerleşme yeri olarak tercih edilirken aynı zamanda da bu alanların güneye bakan kesimleri özellikle Esence Dağları'nın etek kısımları bağ ve bahçe alanları olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında çeşitli tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Kuzey, batı ve güneyde yer alan birçok yerleşmenin koni ve yelpaze şeklinin kök kısmına yerleştiği, derelerin her iki tarafındaki alüvyal dolgu alanının, koni ve yelpaze şekillerinin etek kısımlarının tarıma ayrıldığı görülmektedir. Bu durum Munzur Dağları'nın etek kısımlarında yer alan yerleşmelerde tipik olarak görülürken kuzeyde tam tersi durumların olduğu yerleşme birimleri de vardır. Esence Dağları'nın etek kısmında yer alan Üzümlü, Geyikli, Günebakan, Büyükçakırman, Kurutilek, kısmen Işıkpınar yerleşmelerinin kök kısımlarından ziyade şekillerin etek kısımlarında yerleşmiş olduğu görülmekte, gelişim o yönlü olmakta, yerleşme ve tarımsal alanlar bu alanlarda kozmopolit bir yapı oluşturmaktadır. Ova içerisinde Işıkpınar ve Günebakan arasında yer alan birikim şekilleri dışında özellikle Munzur Dağları'nın ve batıdaki dağlık alanın eteklerinde yoğun bir şekilde tarım arazisi yer almaktadır. Hatta birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde tarım arazileri o kadar yoğundur ki çoğu yerde tarım alanları arasında birikim şekillerini ayırt etmek dahi güçleşmektedir. Buna karşın Yalnızbağ, Işıkpınar, Günebakan, Geyikli ve Üzümlü birikim şekilleri üzerinde son yıllarda artan yapılaşma tarım arazilerinin daralmasına neden olmuştur. Bu durum Üzümlü yelpazesinde çok belirgindir. Genel olarak il arazisi içerisinde tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yürütüldüğü yerlerden birisi Erzincan Ovası'dır. Erzincan Ovası'nda sulu tarım yapılmakta olup, ova dışında tarımsal faaliyetler arazi şartlarından (eğim, yükselti, engebe) dolayı çok sınırlı kalmakta ve genellikle kuru tarım şeklinde yapılmaktadır. Bu bakımdan ova içerisinde yer alan birikinti koni ve yelpazeleri de tarım arazisi olarak değerlendirilmektedir. Ancak koni ve yelpazelerin gelişiminin günümüzde de devam ediyor olması bu alanlarda yer alan tarım arazilerin taşınan çakıl ve molozlarla dolmasına neden olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Birikinti koni ve yelpazelerini oluşturan sedimanların büyük oranda karşılandığı dağlık alanların Erzincan Ovası'na bakan aklanlarındaki yağış havzalarının bitki örtüsü formu, litolojik yapısı, eğim şartları göz önüne alındığında esas itibariyle karasal iklimin egemen olduğu çalışma alanında flüvyal süreçlerin işleyişini kolaylaştırıcı yönde etki ettikleri görülmektedir. Bitki örtüsü yoğunluğunu ortaya koymak için uygulanan NDVI analizinde Erzincan Ovası çevresinin bitkisel indeks değerleri çok düşük olup, çok zayıf ve zayıf bitkisel yoğunluğa sahip araziler 612 km^2 'lik bir alansal değer ve % 53'lük oranla çok yüksek çıkmıştır. Erzincan Ovası ve yakın çevresini kapsayan 1146 km^2 'lik çalışma alanının yarıdan biraz fazlası bitki örtüsü açısından fakirdir. Uygulanan NDVI analizi sahanın bitkisel yoğunluk durumunu ortaya koyması bakımından önemli bir parametredir. NDVI analizi sonucunda hazırlanan Şekil 6 dikkatlice incelendiğinde; kuzeyde yer alan Esence ve güneydeki Munzur Dağları'nın Erzincan Ovası'na bakan yamaçları büyük oranda bitki örtüsünden yoksundur ve aşındırılmaya açık hale gelmiştir. Özellikle 3537 m 'lik zirvesiyle ovanın çatısını oluşturan Esence Dağları'nın güney akları çalışma alanı içerisinde erozyon olayının en şiddetli olduğu yerdir. Bu dağın etek kısmında bulunan Işıkpınar yerleşmesinden başlayarak Üzümlü ilçesine kadar olan neredeyse çıplak denilebilecek yüzeyler geniş bir kuşak oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yer alan birikinti koni ve yelpazeleri incelendiğinde bunların her birinin bulunduğu yerin çıplak yüzeylere karşılık gelen alanlarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bundan dolayı doğal bitki örtüsünün çok zayıf olduğu bu alanlardan aşındırılan materyaller akarsu veya sellerle taşınmakta ve muazzam birikinti koni ve yelpazeleri meydana gelmektedir. Bunların en gelişmiş örnekleri Esence Dağları'nın eteklerinde görülür. Nitekim NDVI analizi ve diğer analiz ve incelemeler

göz önüne alındığında Erzincan Ovası'nın ve yakın çevresinin doğal çevre özelliklerine ilişkin olarak birçok ana ve ilgili faktörün koni ve yelpazelerinin oluşum ve gelişimi için uygun şartları oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada, sahada yapılmış önceki jeomorfoloji çalışmalarından yola çıkılarak eksikler belirlenmiş; analizler, modern tekniklerle hazırlanmış haritalar ve tablolar ile bu eksiklikler giderilmiştir. Önceki çalışmalarda sadece birikinti konisi olarak kabaca değinilen birikim şekilleri eğim değerlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma mekânsal analiz yapabilen yardımcı programlarla koni ve yelpaze şekillerinden alınan örnek profillerin ortalama eğim değerlerinden yola çıkarak yapılmıştır. Sınıflandırma sonucunda Erzincan Ovası içerisinde büyüklü küçüklü toplamda 26 tane birikim şekli belirlenmiştir. Şekillerden 22 tanesi birikinti yelpazesiyken geriye kalan 4 tanesinin birikinti konisi olduğu tespit edilmiştir. Şekillerin karakteri hakkında fikir vermesi açısından bu yöntem tercih edilmiştir. Yapılan bu sınıflandırma ile Erzincan Ovası'nın önemli morfolojik yapılarından birini oluşturan koni ve yelpazeler daha doğru şekilde tanımlanmıştır (Tablo 3).

Erzincan Ovası'ndaki birikinti koni ve yelpazeleri tarımsal potansiyele sahip olmaları ve su kaynakları bakımından zengin olmalarından ötürü tarla açma, kum ocağı ve yerleşme gibi farklı arazi kullanımlarına sahne olmakta, buna bağlı olarak antropojenik degradasyonlar sonucunda tahrip edilmekte, şekillerin oluşum ve gelişimleri kesintiye uğramaktadır. Buna karşılık koni ve yelpaze sistemleri üzerinde yer alan yerleşmeler, tarımsal alanlar veya insanlar doğal çevreden kaynaklanan risklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Erzincan Ovası'nda yer alan kırsal yerleşmelerin büyük çoğunluğu etek düzlüklerinde kurulmuş, bu alanlarda doğal peyzaja müdahale edilmiş, tarımsal ve yapısal unsurlarla donatılmıştır. Buralarda yer alan tarım ve yerleşme alanlarının büyük kısmı risk altında bulunmaktadır. Yarıkurak iklim sahasında yer alan çalışma alanında yağışların aralıklı fakat sağanak halinde olması sellenmelere, taşkınlara neden olmakta ve bu dönemlerde birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde çamur akıntıları dahi görülebilmektedir. Yörede sel ve taşkın olayını meydana getiren birçok faktör olmakla beraber bunlardan en önemlisi insanların doğal dengeyi bozucu eylemleri ve yanlış arazi kullanımınıdır. Çalışma sahasındaki temel problem, belirli bir sağanaktan sonra ortaya çıkabilecek sellenme miktarının önceden kestirilmesine ilişkin bir çalışmanın olmaması ve buna göre sellenme suyunu taşıyan yapıların yapılmaması veya eksik kalmasıdır. Bu bakımdan son zamanlarda çalışma alanında yer alan birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde yerleşme sayısı arttıkça geçirimsiz yüzey artmakta, sular kanalizasyon çıkışı bulamamakta, var olan yapısal unsurlar su tahliyesinde eksik kalmakta ve dolayısıyla zararlara neden olmaktadır. Birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde yapılaşmanın kontrol edilmesi gerekmektedir. Antropojenik faaliyetlerin kontrol altına alınması aynı zamanda sahanın morfolojik gelişimi üzerinde de olumlu katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmanın sonucunda, Erzincan Ovası ve çevresi için daha önce yapılmış olan jeoloji ve jeomorfoloji çalışmalarında birikinti koni ve yelpazeleri konusunda eksik bırakılan noktalar çalışma çerçevesinde tamamlanmış bulunmaktadır. Çalışmamızda özellikle Erzincan Ovası'nın özel jeomorfolojik şekillerinden birini oluşturan koni ve yelpazeler isim isim belirlenmiş, lokasyonları harita üzerinde gösterilmiş ve uydu görüntüleri üzerinden eğim dereceleri saptanarak sınıflandırmaları yapılmıştır. Ayrıca üzerlerinde beşeri faaliyetlerin de sürdüğü bu şekillerin günümüzdeki durumları da ortaya konulmuştur. Son zamanlarda taşkınların da yaşandığı inceleme alanında, koni ve yelpazelerin plansız kullanımlarının doğurduğu riskler de ifade edilmiştir. Sahada sürdürdüğümüz incelemelerin ilerleyen aşamalarında konu ile ilgili tespitlerimiz ve uygulamalarımız doğrultusunda farklı akademik çalışmalar da literatüre kazandırılacaktır. Ova genelinde sürdürdüğümüz ve birbiri ile bağlantılı

olan diğer jeomorfoloji çalışmaları tamamlandığında ise Erzincan Ovası'nın jeomorfolojik yapısı daha modern tekniklerle ortaya konmuş olacaktır.

Kaynakça

- Akkan, E. (1961). Erzincan ovası'nda son tektonik hareketler ve bunların morfolojideki tesiri. *Türk Coğrafya Kurumu*, 21, 125–137.
- Akkan, E. (1964). Erzincan ovası ve çevresinin jeomorfolojisi. Ankara: D.T.C. F Yayınları Sayı:153.
- Akkan, E. ve Tuncel, M. (1993). Esence (Keşiş) dağlarında buzul izleri. *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2, 225–240.
- Akkartal A., Türüdü O. ve Erbek S. F. 2005. Çok zamanlı uydu görüntüleri ile bitki örtüsü değişim analizi, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Aktar, M. Dorbath, C. ve Arpat, E. (2004). The seismic velocity and fault structure of the Erzincan basin, Turkey , using local earthquake tomography. *Geophysical Journal International*,156(3), 497–505.
- Aktimur, H.T., Sarıaslan, M., Yurdakul, M.E., Keçer, M., Mutlu, G., Turşucu, A., Aktimur, S., Ölçer, S., Yıldırım, Y. (1995). Erzincan dolayının jeolojisi, M.T.A Rapor No: 9792, Ankara.
- Aktimur, H. T., Teoman, M. Ş., Keçer, M., Tekirli, M. E., Ateş, Ş., Öztürk, V., Yurdakul, M. E., Sönmez, M., ve Potoğlu, S. (1988). Erzincan ve çevresinin arazi kullanım potansiyeli. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- Ardos, M., (1995). Türkiye ovalarının jeomorfolojisi. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Arpat, E., ve Şaroğlu, F., (1975). Türkiyedeki bazı önemli genç tektonik olaylar. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 18 (1), 91-101.
- Atalay, İ., (1987). Türkiye jeomorfolojisine giriş. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 9.
- Atalay, İ., (1997). Türkiye Coğrafyası. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Aydın, U., ve Kadırov, A., (2008). Erzincan ve çevresinde P dalgası soğurulması. *SAÜ. Fen Bilimleri Dergisi*, 12(1), 1-8.
- Bagio, B., Bertol, I., Wolschick, N. H., Schneiders, D., Santos, M. A. D. N. D. (2017). Water erosion in different slope lengths on bare soil. *Rev Bras Cienc Solo (RBCS)*, 41, 1-15.
- Barka, A., (1993). Erzincan baseni, çevresinin tektoniği ve 13 mart 1992 depremi. 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, 10-13 Mart 1993, İstanbul, Türkiye., ss.259-270.
- Barka, A., ve Gülen, L. (1989). Complex evolution of the Erzincan Basin (eastern Turkey). *Journal of Structural Geology*, 11(3), 275-283.
- Blair, T. C., ve McPherson, J. G. (2009). Alluvial fan processes and forms. A.D. Abrahams, A.J. Parsons (Ed.). *Geomorphology of desert environments*. Dordrecht: Springer: 413-467.
- Boggs, S., (2014), *Principles of sedimentology and stratigraphy*. (Çev. M. Görmüş). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bollschweiler, M. S., Stoffel, M.. (2011). Dating torrential processes on fans and cones - methods description and their use for practitioners. *Laboratory of Dendrogeomorphology, Institute of Geological Sciences, Swiss: Baltzerstrasse*, 1-31.
- Bowman, D. (2017). *Principles of alluvial fan morphology*. Israel: Springer.
- Boz, D., Yılmaz, A., (2020). Erzincan ovası ve çevre dolayının jeolojisi ve planlamasına bir yaklaşım. *Jeoloji Mühendisleri Dergisi*, 44 (2020) 225-254.
- Bozkurt, N. E., Zontul, M., ve Aslan, Z., (2018). Uydu verilerine dayalı olarak bitki örtüsü analizi. *Aurum Mühendislik Sistemleri ve Mimarlık Dergisi*, 2(1), 75–82.
- Burbank, D. W., ve Anderson, R. S. (2001). *Tectonic geomorphology*. Massachusetts:

- Blackwell Science.
- Cendrero, A., RemondoF, J., Bonachea, J., Rivas, V., ve Soto, J. (2006). Sensitivity of landscape evolution and geomorphic processes to direct and indirect human influence. *Geogr Fis Geodin Quat*, 29 (2):125–137.
- Collinson, J.D., (1986). Alluvial sediments. H.G. Reading. (Ed.), *Sedimentary environment and facies içinde* (20-62. ss.). Oxford: Blackwell Scientific.
- Derman, S. (2002). Kırıntılı kayalar sedimantolojisi. Ankara: MTA Genel Müdürlüğü.
- Dixon, J. L., Heimsath, A. M., Kaste, J., Amundson, R., (2009). Climate-driven processes of hillslope weathering climate-driven processes of hillslope weathering. *Geological Society of America*, 37, 975-978.
- Doğan, A., (2014). Yüzeş Suları. C. Helvacı (Ed.), *Essential of geology-Genel jeoloji temel kavramlar içinde* (214-237 ss.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Doğan, U., (2015). Jeomorfoloji nedir. U. Doğan (Ed.), *Fundamentals of Geomorphology-Jeomorfolojinin temelleri içinde* (1-18 ss.), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Elibüyük, M., ve Yıldız, E. (2010). Türkiye'nin coğrafi bölge ve bölümlerine göre yükselti basamakları ve eğim grupları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), 27–55.
- Erinç, S., (1953). Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 572, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:15.
- Erinç, S., (2015). Jeomorfoloji 1. İstanbul: D-R Yayınevi.
- Erol, O., (1985). Jeomorfoloji 1 - Ders Notları [PDF]. Erişim Adresi: <http://doguates.com/wp-content/uploads/2019/05/Jeomorfoloji-O-C4%9Fuz-EROL.pdf>. Erişim Tarihi: 18.10.2020.
- Eyidoğan, H. (1992). 13 Mart 1992 Erzincan depreminin ana şok ve art sarsıntı özellikleri üzerine bir tartışma. *Jeofizik Dergisi*, 6, 103–112.
- Eyidoğan, H., (1993). 13 Mart Erzincan depremi: Faylanma mekanizması ve depremin yeri üzerine bir tartışma. 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı (10 Mart 1993), (ss. 404–415). Ankara.
- Federal Emergency Management Agency. (2016). Guidance for flood risk analysis and mapping-alluvial fans (Guidance Document No. 95). United States: FEMA.
- Gedik, A. (2008). Kemah-Erzincan-Çayırılı yöresi tersiyer birimlerinin jeolojisi ve petrol kaynak kaya özellikleri, *MTA Dergisi*, 137, 1-26
- Giano, S., I., (2011). Quaternary alluvial fan systems of the agri intermontane basin (Southern Italy): Tectonic and climatic controls. *Geologica Carpathica*, 62(1), 65–76.
- Gülersoy, A. E. (2014). Yanlış arazi kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 49–128.
- Gündoğdu, K. S., ve Bantchina, B.B., (2018), Landsat uydu görüntülerinden NDVI değer dağılımının parsel bazlı değerlendirilmesi, Uludağ üniversitesi ziraat fakültesi çiftlik arazisi örneği. *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 45-53.
- Güneş, H., (2016). Hidrografya araştırmaları ve analizler. N. Özgen, S. Karadoğan (Ed.), *Fiziki Coğrafyada Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri içinde* (313-336 ss.), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Guzman, C. D. (2019). Hillslope sediment transport across climates and vegetative influences. *Geological Society of America/Geology*, 47 (5), 495–496.
- Harvey, A. (2004). Alluvial fun. A. Goudie (Ed). *Encyclopedia of geomorphology içinde* (15-19. ss.), London and Newyork: Routledge.
- Harvey, A., (2011). Dryland alluvial fans. D. S. G. Thomas (Ed.), *Arid zone geomorphology içinde* (333-371 ss.). Oxford: Wiley Blackwell.
- Hayli, S. (1995). Erzincan ovasının beşeri ve iktisadi coğrafyası. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi). Elazığ.

- Hoşgören, M. Y. (2015). Jeomorfoloji'nin ana çizgileri 1. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- İzbirdak, R. (1971). Erozyon kontrolü ve jeomorfoloqlar, Jeomorfoloji Dergisi, 3(3), 5-13.
- Jianbo, L., Guangyao, G., Shuai, W., Lei J., Xing, W., Bojie, F., (2018). The effects of vegetation on runoff and soil loss: Multidimensional structure analysis and scale characteristics. Journal of Geographical Sciences, 28(1), 59-78.
- Karataş, A. (2015). Serinyol birikinti yelpazesinde (Hatay) antropojenik degradasyon ve hidrojeomorfolojik etkileri. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (29), 319–329.
- Karartı, Z., Ünalın, F., ve Kaygusuzoğlu, H. (2010). Erzincan il çevre durum raporu. Erzincan: Erzincan Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- Kaya, M. (2011). Erzincan iklim ve meteoroloji verileri. Tesisat Mühendisliği Dergisi, 34–42.
- Kaypak, B., Eyidoğan, H., (2002). Erzincan havzası ve dolayının üst-kabuk hız yapısının (1-B) belirlenmesi. İTÜ Mühendislik Dergisi, 1(2), 107–122.
- Keçer, M. (1985). Erzincan ovası ve yakın çevresinin jeomorfolojisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.
- Kubalikova, L., Kirchner, K., Kuda, F., ve Machar, I. (2019). The role of anthropogenic landforms in sustainable landscape management. Journal Of Sustainability, 11 (16), 1-16.
- Kurtuluş, C. (1993). Erzincan depremi ve sonuçları. İçinde 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı Bildiri Kitabı (10 Mart 1993), (ss. 310–318). Ankara.
- Leleu, S., Ghienne J. E., Manatschal, G., (2005). Upper Cretaceous-Palaeocene basin-margin alluvial fans documenting interaction between tectonic and environmental processes (Provence, SE France). A.M. Harvey, A.E. Mather, ve M. Stokes (Eds.), Alluvial fans: Geomorphology, sedimentology, dynamics içinde (217-239 ss.). Geological Society, London, Special Publications.
- National Research Council. (1996). Alluvial fan flooding. Washington, DC: The National Academies Press.
- Özer, E. (1994). Munzur Dağlarının (Kemah-İliç-Erzincan) stratigrafisi. Geological Bulletin of Turkey-Türkiye Jeomorfoloji Bülteni, 37 (2), 53–64.
- Özkan, Y. (1992). Geoteknik irdelemeler. 13 Mart 1992 Erzincan Depremi Mühendislik Raporu. Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası.
- Piégay, H., (2016). System approaches in fluvial geomorphology tools in fluvial geomorphology. G. Mathias Kondolf, H. Piégay (Ed.), Tools in fluvial geomorphology içinde (79-102 ss.). Oxford: Wiley Blackwell.
- Rahaman, S., (2016). The formation and morphological characteristics of alluvial fan deposits in the Rangpo basin Sikkim. European Journal of Geography, 7(3), 86–98.
- Semenderoğlu, A., Gülersoy, A. E., ve İlhan, A. (2006). Fiziksel arazi degradasyonu. Türk Coğrafya Dergisi, 47, 75–98.
- Stock, J. D., Schmidt, K. M., ve Miller, D. M. (2007). Controls on alluvial fan long-profiles. Geological Society of America Bulletin, 120 (5-6), 619-640.
- Şaroğlu, F., ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu ' nun jeomorfolojik gelişimine etki eden öğler; jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. İTürkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 24, 39-50.
- Şensoy, H., ve Palta, Ş. (2009). Yamaç şekillerinin toprak erozyonuna etkileri. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 11(15), 95-98.
- Tarhan, N. (2007). 1: 100 000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları/Erzincan İ-43 paftası. Ankara: MTA.
- Tatar, O., Gürsoy, H., Piper, J. D. A., Koçbulut, F., Mesci, L., Akpınar, Z., Polat, A., (2009), Erzincan çek-ayır havzası'nın neotektonik gelişiminin paleomanyetik yöntemlerle

- incelenmesi. Sivas: TÜBİTAK Projesi. TÜBİTAK Proje No : Çaydag-106y062.
- Temiz, H., (2004). The role of thrust ramp reactivation in pull-apart mechanism of the Erzincan basin, North Anatolian Fault Zone, Turkey. *Geodinamica Acta*, 17 (3), 219-228.
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye' de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İ. Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 3, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3279.
- Türkeş, M. (2014). Jeomorfojenetik bölgelerin ilkeleri-ders notları [Word]. Erişim Adresi: <https://docplayer.biz.tr/34844968-Jeomorfojenetik-bolgelerin-ilkeleri.html>. Erişim Tarihi: 19.10.2020.
- Tüysüz O., (1993), Erzincan çevresinin jeolojisi ve tektonik evrimi. 2. Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, 10-13 Mart 1993, İstanbul, Türkiye, ss.271-280.
- Ursu, A., Chelaru, D. A., Mihai, F. C., ve Iordache, I. (2011). Anthropogenic landform modeling using GIS techniques case study: Vrancea region. *Geographia Technica*, 1, 91-100.
- Ventra, D., ve Clarke, L. E. (2018). Geology and geomorphology of alluvial and fluvial fans: current progress and research perspectives. *Geological Society/Special Publication*, 440, 1-21.
- Wu, W., Switala, B. M., Acharya, M. S., Tamagnini, R., Auer, M., Graf, F., Kamp L., Xiang, Wei., (2015). Effect of Vegetation on Stability of Soil Slopes : Numerical Aspect. W. Wu (Ed.), *Recent advances in modeling landslides and debris flows* (163-177 ss.). Heidelberg: Springer Series in Geomechanics and Geoengineering.
- Zaitunah, A., Samsuri, Ahmad, A. G., ve Safitri, R. A. (2018). Normalized difference vegetation index (NDVI) analysis for land cover types using landsat 8 oli in besitang watershed, Indonesia. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 126 (2018). Medan, Indonesia.
- Zuazo, V. H. D., Pleguezuelo, C. R. R., (2008). Soil-erosion and runoff prevention by plant covers. *Agronomy for Sustainable Development-Springer*, 28 (1), 65-86.
- İnternet Kaynakları**
- URL 1. (2020) <https://asterweb.jpl.nasa.gov/gdem.asp> [Erişim Tarihi: 19.10.2020]
- URL 2. (2020). <https://earthexplorer.usgs.gov/> [Erişim Tarihi: 19.10.2020]
- URL 3. (2020). <https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/HİE-Taşkın-Son/Yukarı Fırat Havzası Kar Karakterizasyonu ve İklim Değişikliğinin Etkileri Arda Şorman.pdf><https://www.tarimorman.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 19.10.2020]
- DMİGM.(2020).<https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceleristatistik.aspx?m=ERZINCAN> [Erişim Tarihi: 19.10.2020].

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Değerlendirme: Gaziantep Örneği¹²

An Evaluation of the Qur'an Course Teachers on Hadith Information: The Case of Gaziantep

Recep ASLAN^{a*} Elif KOCABAŞ^b

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7775-04-05

^b Kur'an Kursu Öğreticisi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7578-5338

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Mart 2021

Kabul tarihi: 7 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Hadis,
Kur'an kursu öğreticisi,
Gaziantep,
Şahinbey,
Şehitkâmil

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 18, 2021

Accepted July 7, 2021

Keywords:

Hadith,
Quran Course Lecturer,
Gaziantep,
Sahinbey,
Sehitkamil

ÖZ

Kur'an kurslarının öğretim programı, Kur'an-ı Kerim ve temel dini bilgilerden oluşmaktadır. Hadisler, temel dini bilgiler öğretim programının vazgeçilmez bir parçasıdır. İslam dininin doğru anlaşılması sahih hadislerin mevzu rivayetlerden ayırt edilmesine bağlıdır. Çalışma ile Kur'an kursu öğreticilerinin hadis bilgilerinin farkına varmaları ve böylelikle ilgili kurumların gerekli önlemleri almalarına katkıda bulunması amaçlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonunda; demografik değişkenlere bağlı olarak, sahih ve mevzu hadis içeren ifadeler farklı cevapların verildiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The teaching program of the Quran courses consists of Qur'an-ı Kerim and basic religious information. Hadiths are an essential part of the basic religious knowledge teaching program. The correct understanding of the religion of Islam depends on the distinction of the subject of possessive discourse from the rumors. The study aims to make the Quran course instructors aware of the information of the disciples and thus contribute to the appropriate measures for the relevant institutions. The survey method was used as a data collection tool. In the end of the study, it was determined that depending on the demographic variables, different answers were given to statements containing ownership and subject matter.

¹ Bu makale, Elif Kocabaş'ın Prof. Dr. Recep Aslan danışmanlığında hazırladığı "Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgilerinin Düzeyi: Gaziantep Örneği" (Gaziantep Üniversitesi SBE, Gaziantep 2020) adlı yüksek lisans tezinin ilgili bölümlerinden geliştirilmiştir.

² Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi Birimi tarafından İLHYTF. YLT. 19. 03 proje numarası ile desteklenmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The Prophet Mohammad, Who was given the task of Prophet, was charged with explaining and explaining the things that were sent by Allah to people as a requirement of his mission as a messenger. At the same time, He was presented as the best example to people and believers were asked to follow Him. The Prophet Muhammad, who was given the task of Prophet, was charged with explaining and explaining the things that were sent by God to people as a requirement of his mission as a Messenger. At the same time, He was presented as the best example to people and believers were asked to follow Him. The information (Hadiths) conveyed from the Prophet has a special sanction power on us because obedience to him is obligatory and it is obligatory.

The duty of enlightening the society on religious issues and providing them with sound and correct information belongs to the Directorate of Religious Affairs. The Presidency of Religious Affairs, established by law and charged with conducting religious services, has to do its duty through administrative Staffs, Preachers, Imam-Hatips and Qur'an course instructors. In our study, with the concept of Quran course instructor, the persons responsible for religious service within the Presidency of Religious Affairs are meant.

What we mean by the "Hadith" information here is to know whether a statement is a valid or a story narration. In addition, the attitude of the Quran course instructors regarding Hadiths is also included in the subject.

The main subject of our study is the level of Hadith knowledge of the Quran course instructors. In this context, the following questions were sought in our research:

- Are the ages of the Quran Course instructors effective on the hadith knowledge?
- How effective are the educational status and tenure of the Quran course instructors on the Hadith knowledge?
- What are the main sources of Quran course instructors in learning Hadith?
- What are the attitudes of the Quran course instructors regarding Hadiths?

The main purpose of this study is to reveal the level of interest and knowledge of the Quran course instructors with Hadith. Quran course instructors are effective and competent people in religious knowledge of the people. The Hadith knowledge levels of the Quran course instructors will give us clues about the Hadith knowledge of the society. It is extremely necessary and important to update the Hadith information in the constantly changing social conditions.

This study will contribute to understanding the Hadith knowledge levels of the Quran course instructors, and thus taking the necessary precautions by the relevant institutions. Hadith / Tradition is one of the two main sources of Islam. The correct understanding and practice of religion depends on the correct knowledge and understanding of the Hadiths.

In the experimental part of the study, the questionnaire method was used as a data collection tool. The questionnaire form is valid and reliable. Because, in the development of the tools in question, the processes to be followed in scale development and the scientific measures related to these processes were followed.

Survey forums; After obtaining the necessary legal permissions, the sample was delivered to the Quran course instructors at their regular monthly meetings, the necessary explanation was made about the research, the questions were answered in a healthy way, and was gathered at the end of the meeting.

"Statistical Analysis SPSS Program" was used to interpret the statistical results of the data. The research method and technique used in each section has been scientifically evaluated and interpreted.

Confidence interval and "P" value were reflected in the results while making the statistical evaluation. In SPSS programs, "P" value is the abbreviation of the word "Significance". "P" value shows the amount of possible error when we make the decision "there is a statistically significant difference" in a comparison. If the "P" value in a test result is below 0.05, it means that there is a significant difference as a result of the comparison.

The data of the questionnaire were defined in the SPSS program. The answers given by the Qur'an course tutorials were entered in the SPSS program. The requested information was reached through the analysis results by using the program. In the questionnaires made by giving "P" values, it was stated whether the hypotheses made a significant difference or not. The study was terminated by writing the results and suggestions in line with the data obtained.

The results obtained from the study are as follows:

It has been seen that the most read hadith book among the Quran course instructors is "*Riyazü's-Salihin*". A total of 131 people stated that they had read this work. In all the researches conducted since the research conducted by Mehmet Bilen in 1996, the results show that the most read Hadith book is "*Riyazu's-Salihin*". We are mistaken in our assumption that the book of Islam with hadiths is the most widely read book. The second most read work is "*Sahih-i Buhari*", the third is "*Islam with Hadiths*". The least read works are "*Ramuze'l- Ehadis*" and "*Sünen-i Nesai*". There is a direct proportion between the reading rate of books and the rate of their presence in libraries.

According to our research; 127 (92.70%) instructors care about the soundness of the Hadith that he transmits to others. The rate of the Quran Course Tutors who follows the books and articles published on the field of Hadith is 18%. 25% of the Quran Course Instructors do not follow these publications. The rate of the Quran Course Instructors who believe that one of the biggest factors of superstitions being placed among the people is the false Hadiths used in the activities of guidance is 70%.

According to the data on Authentic Hadiths; the most well-known Authentic Hadiths is the Hadith-i Sharif that says "*The best of you are those who learn and teach the Quran*" with a rate of 98.5%. Then comes the Hadith-i Sharif with a rate of 97.7%, "*The feeling of shame is in faith*". The least known Hadith about social relations with a rate of 44.9% is as follows: "*Do not dismiss each other, do not turn away from each other and do not envy each other. O servants of God (Allah), be brothers*". 55.1% of the instructors called this Authentic Hadiths as "Verse". It is surprising that this Authentic Hadiths, which we think is frequently used in enlightenment activities, is unknown. Apart from that, it has been determined that other Hadiths are generally known. In 5 of the 9 Authentic Hadiths, the instructors in Şahinbey district are more successful. In this case, it can be thought that the activities of the Qur'an course teachers in Şahinbey district and the activities of Islam reading with the Hadiths they made among themselves in groups.

The general awareness of subject narrations is low. The most well-known subject narration is the one about women and family. The least known is the subject narration, which deals with death and beyond. The Quran course instructors in Şahinbey district gave more correct answers to 5 phrases, and the Quran course instructors in Şehitkâmil district gave more correct answers to 4 phrases.

Giriş

İslam dininin temelinde Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler vardır. Hadis-i şeriflerin, günümüze kadar Kur'an-ı Kerim gibi değişmeksizin gelemediği doğrudur. Farklı fikirlerde olan insanlar kendi görüşlerine Kur'an'ı Kerim'de bir delil bulmadığı zaman, Hz. Peygamber (sav) vasıtasıyla! görüşünü kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığı konusu tartışmalıdır (Yıldırım, 2011, s. 17).

Bununla beraber, âlimlerin hadisler konusunda çok titiz oldukları; her duyduklarını hadis diye nakletmedikleri, bir takım araştırmalar neticesinde elimizde bulunan hadis külliyatını oluşturdukları da bilinmektedir. Bu titiz çalışmalara rağmen ne yazık ki birçok rivayet, hadis olarak nakledile gelmiştir.

Bu rivayetlerin halk arasında dolaşıyor olması, insanların bir kısmının hadislere, bir kısmının da İslam dinine olan güvenini sarsmaktadır. Bu güvensizlik günümüzde hadisleri toptan inkâr etme boyutuna ulaşmıştır. Hadislerin inkâr edilmesi de yaşanmak üzere indirilmiş olan Kur'an'ın anlaşılması; dolayısıyla İslam'ın yaşanması konusunda bir takım problemleri beraberinde getirecektir.

Kur'an kursları, Müslüman bireylerin din eğitimi konusundaki ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tesis edilmiş olan yaygın din eğitimi kurumlarıdır. Bu kurumlardan okul öncesi eğitim çağındaki çocuklardan, üniversite çağındaki gençlere, evliliğe yeni adım atmış yetişkinlerden, oldukça uzun bir yaşam tecrübesi olan yaşlılara kadar geniş bir halk kitlesi yararlanabilmektedir. Dolayısıyla Kur'an kursları toplumun hemen her kesimine din eğitimi hizmeti sunmaktadır (Karasu, 2019, s. 479-500). Bu durum Kur'an kurslarının ülkemizdeki Müslüman bireylerin din eğitimi ihtiyacını karşılamak bakımından ne derecede önemli bir yere ve işleve sahip olduğu/olabileceği konusunda bir fikir vermektedir (Korkmaz, 2012, s. 339-340). Bu anlamda Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerle, hitap ettiği kesime yol gösteren Kur'an kursu öğreticilerinin bilgi seviyesinin yüksek olması beklenir.

Amaç ve Yöntem

Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, Kur'an kursu öğreticilerinin hadis bilgisini ortaya koymaktır. Kur'an kursu öğreticileri, halkın din bilgisi konusunda etkin ve yetkin kişilerdir. Kur'an kursu öğreticilerinin hadis bilgi seviyeleri bize toplumun hadis bilgileri hakkında ipuçları verecektir.

Araştırmanın Problemi

Çalışmamızın konusu, Kur'an kursu öğreticilerinin hadis bilgilerinin düzeyidir. Bu çerçevede araştırmamızda şu sorulara cevap aranmıştır:

- Kur'an kursu öğreticilerinin hadis bilgileri üzerinde yaş, eğitim durumu ve görev süresi ne kadar etkilidir?
- Kur'an kursu öğreticilerinin hadis öğrenmede başlıca kaynakları nelerdir?
- Kur'an kursu öğreticilerinin hadislerle ilgili tutumları nasıldır?

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Gaziantep ili merkez ilçelerde görev yapan Kur'an kursu öğreticileridir. Diğer ilçelerde Kur'an kursu ve Kur'an kursu öğreticisi sayısı az olduğu düşünüldüğü için yalnız merkez ilçelerde anket yapılmıştır. Gaziantep ili merkez ilçelerde görev yapan toplam 278 Kur'an kursu öğreticisinden temsil niteliğini taşıdığı düşünülen 151 Kur'an kursu öğreticisi, rastlantısal olarak örneklem için seçilmiştir.

Araştırmanın yapıldığı tarihte, Şahinbey ilçesinde 92 Kur'an kursu mevcut idi. Bu kurslarda kadrolu ve sözleşmeli toplam 158 Kur'an kursu öğreticisi görev yapmakta idi. Şehitkâmil ilçesinde 85 Kur'an kursunda toplam 119 Kur'an kursu öğreticisi görev yapmakta idi. Şahinbey'de görev yapan Kur'an kursu öğretmenlerinden 87'si İlahiyat, 56'sı ön lisans, 9'u imam hatip lisesi, 2'si diğer lisans, 4'ü yüksek lisans mezunu idi. Şehitkâmil ilçesinde görev yapan Kur'an kursu öğretmenlerinden 59'u İlahiyat, 43'ü ön lisans, 13'ü imam hatip lisesi, 1'i diğer lisans ve 3'ü yüksek lisans mezunu idi.

2019 yılına göre Gaziantep ilinin nüfusu 2.069.364³'tür. Şahinbey İlçesinin nüfusu 2019 yılı verilerine göre 926.544⁴'tür. Şehitkâmil ilçesinin nüfusu ise, 794.931⁵'dir.

Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmadaki varsayımlarımız şunlardır:

1. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları geçerli ve güvenilirlerdir.
2. Anket uygulanan örneklem, evreni yansıtmaktadır.
3. Öğreticilerin büyük bir kısmı ilahiyat mezunudur.
4. Hadis kaynakları içinde, okunma oranı en yüksek olan kitap *Hadislerle İslam*'dir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak, anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu geçerli ve güvenilirlerdir. Çünkü söz konusu araçların geliştirilmesinde, ölçek geliştirmede izlenilmesi gereken süreçlere ve bu süreçlerle ilgili bilimsel ölçülere uyulmuştur. Anket formu beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Kur'an kursu öğretmenlerinin kişisel ve mesleki durumları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde Kur'an kursu öğretmenlerinin temel hadis kaynaklarını okuyup okumamaları ile ilgili bir soru bulunmaktadır. Üçüncü bölümde din görevlilerinin hadis alanına olan ilgilerini tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. Dördüncü bölümde hadis usulü ile ilgili çoktan seçmeli sorular yer almaktadır. Beşinci bölümde ise 9 ana konu ile ilgili ayet, sahih hadis, mevzu hadis ve atasözlerinin karışık olarak verildiği çoktan seçmeli sorular yer almaktadır. Bu 9 konu; iman, ibadet, kadın ve aile, yeme içme, ilim, faziletler, ölüm ve ötesi, zühd ile toplumsal ilişkilerdir.

Anket formları; gerekli yasal izinler alındıktan sonra, örnekleme oluşturan Kur'an kursu öğretmenlerine, aylık toplantılarında elden teslim edilmiş, araştırma hakkında gerekli açıklama yapılmış, soruların sağlıklı bir şekilde cevaplandırılması sağlanmış, formlar doldurulduktan sonra toplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin istatistik sonuçlarının yorumlanmasında istatistiksel analiz SPSS programı kullanılmıştır. Her bölümde kullanılan araştırma yöntem ve tekniği bilimsel olarak değerlendirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

İstatistiksel değerlendirme yapılırken güven aralığı ve p değeri sonuçlara yansıtılmıştır. SPSS programlarında p değeri significance (anlamli) kelimesinin kısaltmasıdır. P değeri bir karşılaştırmada "istatistiksel anlamli fark vardır" kararını vereceğimiz zaman olası hata miktarını göstermektedir (Kalaycı, 2009, s. 139-140).

³<https://www.nufusu.com/il/gaziantep-nufusu>, (02.05.2020).

⁴https://www.nufusu.com/ilce/sahinbey_gaziantep-nufusu, (02.05.2020).

⁵https://www.nufusu.com/ilce/sehitkamil_gaziantep-nufusu, (02.05.2020)

Ankete ait veriler SPSS programına işlenmiştir. Kur'an kursu öğrencilerinin verdiği cevaplar SPSS programına girilmiştir. İstenilen bilgilere, programdan faydalanılarak analiz sonuçları vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Mehmet Bilen'in "*T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı Camilerde Görev Yapan İmamların Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma (Ankara, Şırnak Örnekleme)*" (AÜSBE, Ankara, 1996) adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Konuyla ilgili ilk çalışmalardan biri Bilen'in 1996 yılında hazırlamış olduğu yüksek lisans tezidir. Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Ankara ve Şırnak'ta görev yapan din görevlileri ile sünnetin/hadisın bilinme düzeyini tespit etmek amacıyla hazırlanan anket verileri yorumlanmıştır (Bilen, 1996, s. 81-104).

Mehmet Bilen'in "*Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri üzerine*" adlı makalesi.

Bilen'in 2007 yılında İslâmî ilimler dergisinde yayınlanmış olan makalesini inceleme imkânı bulduk. 1996 yılında yüksek lisans tezi için bir anket oluşturulmuştur. Bu anket Ankara ve Şırnak'ta görev yapan 213 din görevlisine uygulanmıştır. Aynı anket 2006 yılında Isparta'da görev yapan 96 din görevlisine uygulanmıştır. Makale 1996 yılında elde edilen bulgularla 2006 yılında elde edilen bulguların mukayesesi içerilmektedir. Makalede din görevlilerine öğrenim durumları ve kaynak bilgileri sorulmuştur. Ayrıca din görevlilerinin ilim, kadın ve yaratılış konularıyla ilgili rivayetleri bilme oranları tespit edilmiştir (Bilen, 2007, s. 81-104).

Ahmet Gür'ün "*Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Niğde ve Mersin Örneği)*" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Bu çalışmada Niğde ve Mersin'de görev yapan toplam 309 din görevlisine anket uygulanmıştır. Anket Bilen'in anketiyle aynı doğrultudadır. Anket sonuçları, Bilen'in elde ettiği anket sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır (Gür, 2011).

Hasan Yerkazan'ın "*Diyanet İşleri Başkanlığınca Yurt Dışında Görevlendirilen Din Görevlilerinin Hadis Bilgi ve Kültürü Üzerine Bir Araştırma*" adlı makalesi.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla bu makale Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurt dışında görevlendirdiği din görevlilerinin hadis bilgi seviyelerinin belirlenmesi amacıyla yazılmıştır. Araştırma kapsamında yurt dışında görevlendirilecek olan 105 din görevlisine anket uygulanmıştır. Araştırma neticesinde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun hadis kaynakları, kaynağı açısından hadisler, hadislerin sıhhat değeri, bilgi değeri açısından hadis, hadis ilimleri, hadis ve rivayetin yapısı gibi konularda yeterli bilgi seviyesine sahip olduğu, bir kısmının ise bu konularda yeterli bilgi birikimine sahip olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda yurt dışında görevlendirilecek din görevlilerinin hadis ilimlerinde daha donanımlı olabilmeleri için bazı öneriler sunulmuştur (Yerkazan, 2017, s. 165-197).

Meltem Gündüz'ün "*Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Eskişehir ve Kütahya Örneği)*" yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.

Gündüz, Eskişehir ve Kütahya illerinde görev yapan din görevlileri ile anket yapmıştır. Bu çalışma, Bilen ve Gür'ün çalışmalarına benzer niteliktedir. Çalışmada, din görevlilerinin; kütüphanelerinde bulunan hadis kitapları, hadis kitaplarını okuma oranları, hadis kaynak bilgileri, hadis usulü, kaynağı açısından hadisler, hadislerin sıhhat değeri gibi konularda bilgi seviyeleri değerlendirilerek sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmada 350 din görevlisine anket uygulanmıştır. Araştırma sonucundan hareketle din görevlilerine hadis ilimlerinde daha donanımlı olabilmeleri için bazı öneriler sunulmuştur (Gündüz, 2019).

Hatice Yılmaz Ülkü'nün “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Alan Araştırması (Konya-Meram ve Kocaeli- Gebze Örneği)” yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.

Ülkü'nün tezi, Gür ve Gündüz'ün tezlerine benzer bir çalışmadır. Bu çalışma Konya-Merem ve Kocaeli- Gebze ilçelerinde görev yapan Kur'an kursu öğretmenleri ile yapılmış bir alan araştırmasıdır. Çalışmada anket yöntemi kullanılmış ve çalışmanın şekillendirilmesinde Gür'ün tezinde kullanılan yöntemlerden faydalanılmıştır (Yılmaz Ülkü, 2019).

Yerkazan'ın yurt dışında görevlendirilen din görevlilerine uygulamış olduğu anketin amacı da bizim çalışmamızda olduğu gibi, görevlilerin hadis bilgilerini ölçmektir. Bu çalışmada uygulanan ankette yalnızca likert tipi sorulara yer verilmiştir. Bizim çalışmamızda ise çoktan seçmeli sorular ve likert tipi sorular vardır.

Şefika Mutlu, *Kur'an Kursu Öğreticilerinin Mesleki Etik İlkelerine Uyma Düzeylerinin İncelenmesi* (Mutlu, 2019, s. 217-241).

Bu çalışma “Öğreticilerine Göre Kur'an Kursu Öğreticiliğinin Mesleki Etik İlkeleri” adlı doktora tezinden üretilmiştir. Çalışmada Kur'an kursu öğretmenlerinin, meslektaşlarının mesleki ilkelere uyma düzeyine ilişkin görüşleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir.

Hikmet Gültekin, *Uşak İli Örneğinde İmam Hatiplerin Hadis Yeterlilikleri* (Gültekin, 2019, s. 323-361).

Bu çalışmada, uygulanan anket sorularına verdikleri cevaplar ışığında Uşak ilinde görevli imam hatiplerin hadis kaynaklarını okuma, hadisleri doğru anlama, uydurma hadisleri tanıma gibi konulardaki görüş ve yeterlilikleri değerlendirilmiştir.

Bizim çalışmamız ile Gaziantep ilinde dinin ikinci kaynağı olan sünnet/hadislerin Kur'an kursu öğretmenlerince bilinme düzeyi ortaya konacaktır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde daha önce böyle bir çalışmanın yapılmamış olması, çalışmamızın özgün tarafıdır denilebilir.

Bulgular ve Tartışma

Kur'an Kursu Öğreticilerinin Bireysel ve Mesleki Durum Dağılımı

Kur'an Kursu Öğreticilerinin yaş dağılımları, hizmet yılları, eğitim durumları ve görev yeri türleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Kur'an Kursu Öğreticilerinin Bireysel ve Mesleki Durumları

		Şahinbey		Şehitkâmil		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Yaş	18-30	18	42,9%	24	57,1%	42	100,0%
	31-40	35	44,9%	43	55,1%	78	100,0%
	41-50	19	76,0%	6	24,0%	25	100,0%
	51 ve Üzeri	3	50,0%	3	50,0%	6	100,0%
Hizmet	1-5	30	50,0%	30	50,0%	60	100,0%
Yılı	6-10	27	50,9%	26	49,1%	53	100,0%
	11-15	16	53,3%	14	46,7%	30	100,0%
	16-25	1	16,7%	5	83,3%	6	100,0%
	26 ve Üzeri	1	50,0%	1	50,0%	2	100,0%
Eğitim	İmam Hatip Lis.	9	40,9%	13	59,1%	22	100,0%
Durumu	Ön Lisans	25	46,3%	29	53,7%	54	100,0%

	İlahiyat Fak.	35	53,8%	30	46,2%	65	100,0%
	Diğer lisans	2	66,7%	1	33,3%	3	100,0%
	Yüksek Lisans	4	57,1%	3	42,9%	7	100,0%
Görev	İlçe Merkezi	74	50,7%	72	49,3%	146	100,0%
Yeri	Kasaba	1	50,0%	1	50,0%	2	100,0%
Türü	Köy	0	0,0%	3	100,0%	3	100,0%

Çalışmamıza Şahinbey ilçesinden 76, Şehitkâmil ilçesinden ise 75 Kur'an kursu öğreticisi katılmıştır. Değişkenleri etkilemeyecek kadar az Kur'an kursu öğreticisi, demografik bilgilerini vermemiş, fakat diğer soruları cevaplamıştır. Analizde kayıp veriler (missing) olduğu zaman, geçerli yüzdeler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Kur'an Kursu Öğreticilerinin Kaynak Bilgilerine Dair Bulgular

Kur'an kursu öğreticilerinin hadis kitaplarıyla ilgilerini tespit etmek üzere, onlara bazı hadis kitaplarını okuyup okumadıkları sorulmuştur. Cevap kısmında; Arapça okudum ile kısmen Arapça okudum ve Türkçe okudum ile kısmen Türkçe okudum değerleri toplanarak tek bir değer elde edilmiş ve tablo buna göre hazırlanmıştır. Kur'an kursu öğreticilerinden bu soruya cevap vermeyenler çoğunluktadır. Tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Kur'an Kursu Öğreticilerinin Kaynak Bilgileri

Kitap adı	Okudum				Okumadım		Kütüphanemde Var		Kütüphanemde Yok	
	Arapça	Oran	Türkçe	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Sahih-i Buhârî	38	29,7	81	61,8	12	9,1	70	76,0	22	23,9
Sahih-i Müslim	25	25,0	50	50,0	25	25,0	31	46,2	36	50,0
Sünen-i Ebû Dâvud	11	15,0	29	39,7	33	45,2	12	20,0	47	78,3
Sünen-i Tirmîzî	15	18,5	35	43,2	31	38,2	16	26,2	45	73,7
Sünen-i Nesâî	9	12,8	19	27,14	42	60,0	7	11,8	52	88,1
Sünen-i İbn Mâce	10	13,5	22	29,7	42	56,7	12	19,3	50	80,6
Riyâzü's-Sâlihîn	45	32,8	86	62,7	6	4,3	86	85,1	15	14,8
Râmûzü'l Ehâdis	4	5,8	12	17,3	53	76,8	7	12,2	50	87,7
Hadislerle İslam	24	19,0	91	72,2	11	8,7	76	79,1	20	20,8

En çok okunan kitaplar, *Riyâzü's-Sâlihîn*, *Sahih-i Buhârî* ve *Hadislerle İslam* adlı eserlerdir. Bu eserlerin en çok okunan kitaplar olmasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmalarının etkisi olduğu düşünülebilir. Bazı Kur'an kursu öğreticileri, öğrencileri ile hadis dersleri yapmaktadır. Bu derslerde kaynak olarak da bu üç eseri kullanmaktadırlar. Günümüzde birçok kitaba kolayca ulaşılabilir. Bu nedenle bu kitapların okunmaması

olması tercih meselesi denilebilir. Okunmadığı en çok ifade edilen kitaplar ise *Ramuzü'l-Ehadis*, *Sünen-i İbn Mace* ve *Sünen-i Nesai*'dir. Bu kitapların aynı zamanda daha önce yapılan çalışmalarda da en az okunan kitaplar olduğu görülmektedir.

Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadislerle İlgili Tutumuna Dair Bulgular

Likert-tipi sorular araştırılan konu hakkında tutum veya görüş içeren bir ifadeye katılım düzeyini belirten seçenekler içerir. Likert-tipi sorularda katılım düzeyini belirlemek amacıyla iki aşırı uç arasında yer alan birden çok seçenek sunulur. Bu seçenekler “en yüksekte en düşüğe” veya “en iyiden en kötüye” doğru dereceli bir şekilde sıralanır. Analiz aşamasında bu seçenekler derecelerine göre birer sayısal değer atanarak kodlanır ve böylece nitel veri nicel veriye dönüştürülerek analiz edilir (Turan, Şimşek, Aslan, 2015, s. 188).

Bu bölümde Kur'an kursu öğretmenlerine bu ölçekle yöneltilen soruların değerlendirilmesi yapılacaktır.

a) Hadis alanında yeterli bilgiye sahibim.

Tablo 3: “Hadis alanında yeterli bilgiye sahibim.” İfadesiyle İlgili Durum

		Evet		Kısmen		Hayır	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	7	10,3%	54	79,4%	7	10,3%
	Şehitkâmil	9	12,2%	61	82,4%	4	5,4%
Yaş	18-30	6	15,0%	29	72,5%	5	12,5%
	31-40	5	6,8%	63	86,3%	5	6,8%
	41-50	5	21,7%	17	73,9%	1	4,3%
	51 ve Üzeri	0	0,0%	6	100,0%	0	0,0%
Hizmet	1-5	6	11,1%	43	79,6%	5	9,3%
Yılı	6-10	6	11,8%	40	78,4%	5	9,8%
	11-15	3	11,1%	23	85,2%	1	3,7%
	16-25	0	0,0%	5	100,0%	0	0,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%
Eğitim	İmam Hat. Lis.	1	5,0%	15	75,0%	4	20,0%
Durumu	Ön Lisans	3	6,4%	40	85,1%	4	8,5%
	İlahiyat Lisans	7	11,1%	53	84,1%	3	4,8%
	Diğer Lisans	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%
	Yüksek Lisans	4	57,1%	3	42,9%	0	0,0%
Görev	İlçe Merkezi	15	11,2%	109	81,3%	10	7,5%
Yeri	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%
Türü	Köy	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%
	Toplam	15	10,9%	112	81,2%	11	8,0%

Kur'an kursu öğretmenlerinin hizmet yılı ve eğitim durumu yükseldikçe hadis alanında kendilerini yeterli görme oranları da yükselmektedir.

b) Hadis alanı ile ilgili yayınlanan kitap ve makaleleri ilgiyle takip ederim.**Tablo 4:** “Hadis alanı ile ilgili yayınlanan kitap ve makaleleri ilgiyle takip ederim.” İfadesi ile İlgili Durum

		Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	14	21,5%	33	50,8%	18	27,7%	65	100,0%
	Şehitkâmil	11	15,7%	43	61,4%	16	22,9%	70	100,0%
Yaş	18-30	6	16,2%	19	51,4%	12	32,4%	37	100,0%
	31-40	13	18,1%	44	61,1%	15	20,8%	72	100,0%
	41-50	5	23,8%	10	47,6%	6	28,6%	21	100,0%
	51 ve Üzeri	1	20,0%	3	60,0%	1	20,0%	5	100,0%
Hizmet	1-5	10	19,6%	27	52,9%	14	27,5%	51	100,0%
Yılı	6-10	5	10,2%	28	57,1%	16	32,7%	49	100,0%
	11-15	8	30,8%	15	57,7%	3	11,5%	26	100,0%
	16-25	1	20,0%	4	80,0%	0	0,0%	5	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%	2	100,0%
Eğitim	İmam Hat. Lis.	1	6,3%	11	68,8%	4	25,0%	16	100,0%
Durumu	Ön Lisans	5	10,9%	26	56,5%	15	32,6%	46	100,0%
	İlahiyat Lisans	15	24,2%	32	51,6%	15	24,2%	62	100,0%
	Diğer Lisans	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%	2	100,0%
	Yüksek Lisans	3	42,9%	4	57,1%	0	0,0%	7	100,0%
Görev	İlçe Merkezi	24	18,6%	72	55,8%	33	25,6%	129	100,0%
Yeri	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%	1	100,0%
Türü	Köy	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%	2	100,0%

“Hadis alanı ile ilgili yayınlanan kitap ve makaleleri ilgiyle takip ederim” sorumuza, katılımcıların %18,5’i evet, %58,9’u kısmen, %22,5’i hayır cevabı vermiştir. Kısmen ve evet cevaplarını topladığımızda sayı, %77,4’tür. Tabloya göre; 51 ve üzeri yaş grubunun bu yayınları daha fazla takip ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

c) Başkalarına aktaracağım hadislerin sıhhatini önemserim.**Tablo 5:** “Başkalarına aktaracağım hadislerin sıhhatini önemserim.” İfadesi ile İlgili Durum

		Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	61	92,4%	5	7,6%	0	0,0%	66	100,0%
	Şehitkâmil	66	93,0%	5	7,0%	0	0,0%	71	100,0%
Yaş	18-30	35	89,7%	4	10,3%	0	0,0%	39	100,0%
	31-40	65	92,9%	5	7,1%	0	0,0%	70	100,0%
	41-50	22	95,7%	1	4,3%	0	0,0%	23	100,0%
	51 ve Üzeri	5	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	5	100,0%
Hizmet	1-5	51	94,4%	3	5,6%	0	0,0%	54	100,0%
Yılı	6-10	43	87,8%	6	12,2%	0	0,0%	49	100,0%
	11-15	24	96,0%	1	4,0%	0	0,0%	25	100,0%

	16-25	5	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	5	100,0%
	26 ve Üzeri	1	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%
Eğitim	İmam Hat. Lis.	16	84,2%	3	15,8%	0	0,0%	19	100,0%
Durumu	Ön Lisans	43	95,6%	2	4,4%	0	0,0%	45	100,0%
	İlahiyat Lisans	58	95,1%	3	4,9%	0	0,0%	61	100,0%
	Diğer Lisans	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	100,0%
	Yüksek Lisans	5	71,4%	2	28,6%	0	0,0%	7	100,0%
Görev	İlçe Merkezi	121	93,1%	9	6,9%	0	0,0%	130	100,0%
Yeri	Kasaba	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
Türü	Köy	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	100,0%

“Başkalarına aktaracağım hadislerin sıhhatini önemserim” sorumuza hayır cevabı veren Kur’an kursu öğreticisi bulunmamaktadır. Kısmen cevabı oranı da düşüktür. Ancak Gültekin’in çalışmasından çıkan sonuca göre, İmam hatiplerin %68,4’ünün başkalarına aktaracağı hadislerin sıhhatini önemsemedikleri görülmüştür (Gültekin, 2019, s. 323-361). Bu durum Kur’an kursu öğreticilerinin hadislerin kaynağı ve sıhhati konusunda farkındalık sahibi olduğunu göstermektedir.

d) Hurafelerin halk arasına yerleşmesinin en büyük etkenlerinden birisinin irşad faaliyetlerinde mevzu hadislerin kullanılmasının olduğu kanaatindeyim.

Tablo 6: “Hurafelerin halk arasına yerleşmesinin en büyük etkenlerinden birisinin irşad faaliyetlerinde mevzu hadislerin kullanılmasının olduğu kanaatindeyim.” İfadesi ile İlgili Durum

		Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	48	73,8%	16	24,6%	1	1,5%	65	100,0%
	Şehitkâmil	49	68,1%	19	26,4%	4	5,6%	72	100,0%
Yaş	18-30	27	69,2%	12	30,8%	0	0,0%	39	100,0%
	31-40	50	71,4%	15	21,4%	5	7,1%	70	100,0%
	41-50	16	72,7%	6	27,3%	0	0,0%	22	100,0%
	51 ve Üzeri	4	66,7%	2	33,3%	0	0,0%	6	100,0%
Hizmet	1-5	36	69,2%	14	26,9%	2	3,8%	52	100,0%
Yılı	6-10	34	70,8%	13	27,1%	1	2,1%	48	100,0%
	11-15	20	74,1%	5	18,5%	2	7,4%	27	100,0%
	16-25	3	60,0%	2	40,0%	0	0,0%	5	100,0%
	26 ve Üzeri	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	100,0%
	Eğitim	İmam Hat. Lis.	14	70,0%	6	30,0%	0	0,0%	20
Durumu	Ön Lisans	30	69,8%	11	25,6%	2	4,7%	43	100,0%
	İlahiyat Lisans	45	72,6%	15	24,2%	2	3,2%	62	100,0%
	Diğer Lisans	1	50,0%	1	50,0%	0	0,0%	2	100,0%
	Yüksek Lisans	5	71,4%	1	14,3%	1	14,3%	7	100,0%
	Görev	İlçe Merkezi	93	72,1%	31	24,0%	5	3,9%	129
Yeri	Kasaba	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
Türü	Köy	2	66,7%	1	33,3%	0	0,0%	3	100,0%

“Birbirinizle ilginizi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize haset etmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olun.” sahih hadisine daha çok ayet cevabı verildiği görülmektedir. “Bütün Mü’minler kardeştir.” ayetine ise sahih hadis cevabı verenlerin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu iki ifade birbirini çağrıştırmaktadır. Bu nedenle birbirine karıştırılmış olabilir. Kırk hadis kartelalarında bulunan ve vaazlarda sıkça kullanılan bu hadisin bilinme oranı düşüktür. Yaşı 51 ve üzeri olanlar ile 11-15 arası hizmet yılı bulunanlar bu soruya daha fazla doğru cevap vermişlerdir. En az doğru cevap veren grup ilahiyat ön lisans mezunlarıdır.

b) “Cennet nefse hoş gelmeyen şeylerle kuşatılmış. Cehennem de nefsin arzularıyla kuşatılmıştır.” sahih hadisi

Tablo 8: “Cennet nefse hoş gelmeyen şeylerle kuşatılmış. Cehennem de nefsin arzularıyla kuşatılmıştır.” Sahih Hadisini Bilme ile İlgili Durum

		Ayet		Sahih hadis		Mevzu hadis		Atasözü		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	0	0,0%	51	86,4%	7	11,9%	1	1,7%	59	100,0%
	Şehitkâmil	5	7,9%	45	71,4%	12	19,0%	1	1,6%	63	100,0%
Yaş	18-30	1	2,8%	28	77,8%	6	16,7%	1	2,8%	36	100,0%
	31-40	3	4,8%	46	74,2%	12	19,4%	1	1,6%	62	100,0%
	41-50	0	0,0%	18	94,7%	1	5,3%	0	0,0%	19	100,0%
	51 ve Üzeri	1	20,0%	4	80,0%	0	0,0%	0	0,0%	5	100,0%
Hizmet	1-5	1	2,0%	37	75,5%	10	20,4%	1	2,0%	49	100,0%
Yıl	6-10	4	9,5%	33	78,6%	5	11,9%	0	0,0%	42	100,0%
	11-15	0	0,0%	19	79,2%	4	16,7%	1	4,2%	24	100,0%
	16-25	0	0,0%	4	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	4	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	100,0%
Eğitim Durumu	İmam Hat.	1	5,6%	13	72,2%	3	16,7%	1	5,6%	18	100,0%
	Lis.										
	Ön Lisans	1	2,5%	34	85,0%	5	12,5%	0	0,0%	40	100,0%
	İlahiyat Lisans	2	3,7%	42	77,8%	9	16,7%	1	1,9%	54	100,0%
	Diğer Lisans	0	0,0%	2	66,7%	1	33,3%	0	0,0%	3	100,0%
	Yüksek Lisans	1	16,7%	4	66,7%	1	16,7%	0	0,0%	6	100,0%
Görev Yeri	İlçe	3	2,6%	93	80,2%	18	15,5%	2	1,7%	116	100,0%
Türü	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
	Köy	2	66,7%	1	33,3%	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%

En fazla okunan kaynak hadis kitabı olan *Riyâzü’s-Sâlihîn*’de de bulunan bu sahih hadis, yaşı ve hizmet yılı daha fazla olan Kur’an kursu öğreticileri tarafından daha çok bilinmektedir. Bu soruya ilahiyat ön lisans mezunu Kur’an kursu öğreticileri ise, ilahiyat mezunu ve yüksek lisans mezunu Kur’an kursu öğreticilerine göre daha fazla doğru cevap vermişlerdir. İlahiyat mezunları, bu soru için daha fazla mevzu hadis cevabı vermiştir.

“Abdest Üstüne Abdest Nur Üstüne Nurdur” mevzu hadisi**Tablo 9:** “Abdest üstüne abdest nur üstüne nurdur.” Mevzu Hadisini Bilme ile İlgili Durum

		Ayet		Sahih hadis		Mevzu hadis		Atasözü		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	3	4,9%	52	85,2%	3	4,9%	3	4,9%	61	100,0%
	Şehitkâmil	1	1,6%	53	82,8%	5	7,8%	5	7,8%	64	100,0%
Yaş	18-30	2	5,9%	27	79,4%	3	8,8%	2	5,9%	34	100,0%
	31-40	1	1,5%	56	86,2%	4	6,2%	4	6,2%	65	100,0%
	41-50	1	5,0%	17	85,0%	0	0,0%	2	10,0%	20	100,0%
	51 ve Üzeri	0	0,0%	5	83,3%	1	16,7%	0	0,0%	6	100,0%
Hizmet	1-5	2	4,3%	41	87,2%	2	4,3%	2	4,3%	47	100,0%
Yılı	6-10	2	4,3%	39	83,0%	2	4,3%	4	8,5%	47	100,0%
	11-15	0	0,0%	21	84,0%	3	12,0%	1	4,0%	25	100,0%
	16-25	0	0,0%	2	66,7%	1	33,3%	0	0,0%	3	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	100,0%
Eğitim Durumu	İmam Hat.	1	5,6%	15	83,3%	0	0,0%	2	11,1%	18	100,0%
	Lis.										
	Ön Lisans	0	0,0%	38	88,4%	3	7,0%	2	4,7%	43	100,0%
	İlahiyat Lisans	3	5,5%	46	83,6%	4	7,3%	2	3,6%	55	100,0%
	Diğer Lisans	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%	0	0,0%	2	100,0%
	Yüksek Lisans	0	0,0%	5	83,3%	0	0,0%	1	16,7%	6	100,0%
Görev Yeri	İlçe Merkezi	4	3,4%	101	84,9%	7	5,9%	7	5,9%	119	100,0%
Türü	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
	Köy	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%

Halk arasında sıkça duyulan bu rivayet, Kur'an kursu öğreticileri için de sahih hadis olarak bilinmektedir. Bu rivayet bazı hadis kitaplarında “zayıf” olarak değerlendirilmiştir. Bazı hadis kitaplarında ise, “mevzu” olarak geçmektedir. Sadece 8 Kur'an kursu öğreticisi bu rivayetin mevzu olduğunu bilmektedir. Bu durum Kur'an kursu öğreticilerinin kullandıkları hadislerin, sahih hadis kitaplarında geçip geçmediği ile alakalı bir araştırma içinde olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca bu rivayet için 8 Kur'an kursu öğreticisinin atasözü cevabı vermiş olduğu görülmektedir. En fazla doğru cevap veren grup, yaşı en fazla olan gruptur. Yaş, bu soruda önemli bir değişkendir.

c) “Bir saat tefekkür, bir yıl ibadetten daha hayırlıdır.” mevzu hadisi**Tablo10:** “Bir saat tefekkür, bir yıl ibadetten daha hayırlıdır.” Mevzu Hadisini Bilme ile İlgili Durum

		Ayet		Sahih hadis		Mevzu hadis		Atasözü		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	1	1,8%	42	76,4%	10	18,2%	2	3,6%	55	100,0%

	Şehitkâmil	1	1,5%	39	58,2%	18	26,9%	9	13,4%	67	100,0%
Yaş	18-30	1	3,2%	19	61,3%	7	22,6%	4	12,9%	31	100,0%
	31-40	1	1,5%	40	59,7%	19	28,4%	7	10,4%	67	100,0%
	41-50	0	0,0%	16	88,9%	2	11,1%	0	0,0%	18	100,0%
	51 ve Üzeri	0	0,0%	6	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	6	100,0%
Hizmet	1-5	1	2,1%	33	70,2%	7	14,9%	6	12,8%	47	100,0%
Yılı	6-10	1	2,3%	30	68,2%	9	20,5%	4	9,1%	44	100,0%
	11-15	0	0,0%	12	50,0%	11	45,8%	1	4,2%	24	100,0%
	16-25	0	0,0%	3	75,0%	1	25,0%	0	0,0%	4	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	100,0%
Eğitim Durumu	İmam Hat.	0	0,0%	12	75,0%	2	12,5%	2	12,5%	16	100,0%
	Lis.	1	2,3%	31	72,1%	8	18,6%	3	7,0%	43	100,0%
	Ön Lisans	1	1,9%	34	63,0%	14	25,9%	5	9,3%	54	100,0%
	İlahiyat	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%	0	0,0%	2	100,0%
	Lisans	0	0,0%	2	33,3%	3	50,0%	1	16,7%	6	100,0%
	Diğer	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
	Lisans	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Görev Yeri	İlçe	2	1,7%	77	65,3%	28	23,7%	11	9,3%	118	100,0%
	Merkezi	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Türü	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
	Köy	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%

Bu rivayet, Hz. Peygamber'e nispet edilen bir sözdür. Kur'an kursu öğreticilerinin yarısından fazlasına göre sahih olan bu rivayet hakkında atasözü cevabı da verilmiştir. Yüksek lisans mezunu Kur'an kursu öğreticileri bu soruya daha fazla doğru cevap vermişlerdir. Yaş ve hizmet yılına göre ise sahih hadis cevabı daha da artmıştır. Bu sorunun bilinmesi, eğitime doğru, yaş ve hizmet yılı ile ters orantılıdır denilebilir.

d) “Kim aşure günü oruç tutarsa Allah ona 60 sene ibadet etmiş gibi sevap yazar.” mevzu hadisi

Tablo 11: “Kim aşure günü oruç tutarsa Allah ona 60 sene ibadet etmiş gibi sevap yazar.” Mevzu Hadisini Bilme ile İlgili Durum

		Ayet		Sahih hadis		Mevzu hadis		Atasözü		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	1	1,7%	12	20,7%	44	75,9%	1	1,7%	58	100,0%
	Şehitkâmil	0	0,0%	18	27,7%	47	72,3%	0	0,0%	65	100,0%
Yaş	18-30	0	0,0%	14	41,2%	20	58,8%	0	0,0%	34	100,0%
	31-40	0	0,0%	15	24,2%	47	75,8%	0	0,0%	62	100,0%
	41-50	1	4,8%	1	4,8%	18	85,7%	1	4,8%	21	100,0%
	51 ve Üzeri	0	0,0%	0	0,0%	6	100,0%	0	0,0%	6	100,0%
Hizmet	1-5	0	0,0%	20	43,5%	26	56,5%	0	0,0%	46	100,0%
Yılı	6-10	1	2,3%	7	15,9%	36	81,8%	0	0,0%	44	100,0%

	11-15	0	0,0%	2	7,7%	23	88,5%	1	3,8%	26	100,0%
	16-25	0	0,0%	0	0,0%	4	100,0%	0	0,0%	4	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%	0	0,0%	2	100,0%
Eğitim Durumu	İmam Hat.	0	0,0%	6	35,3%	11	64,7%	0	0,0%	17	100,0%
	Lis.	0	0,0%	9	21,4%	32	76,2%	1	2,4%	42	100,0%
	Ön Lisans	0	0,0%	15	27,8%	39	72,2%	0	0,0%	54	100,0%
	İlahiyat Lisans	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	3	100,0%
	Diğer Lisans	1	16,7%	0	0,0%	5	83,3%	0	0,0%	6	100,0%
Görev Yeri	İlçe Merkezi	1	0,8%	30	25,2%	87	73,1%	1	0,8%	119	100,0%
Türü	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
	Köy	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	3	100,0%

Az amele çok sevap va'd eden veya küçük bir günah işleyeni şiddetli cezalarla korkutan sözde hadisler mana itibariyle bozuk ve ölçüsüz olarak kabul edilmiştir (Kandemir, 2014, s. 183). Aşure günü oruç tutan kimseye Allah'ın altmış (veya yetmiş) yıl ibadet etmiş kadar sevap vereceğini va'd eden uydurmadaki sevap israfı, onun mevzu olduğunu anlayabilmek için kâfi bir alamet sayılır (Kandemir, 2014, s. 183). Bu soruya sahih hadis cevabı veren Kur'an kursu öğreticisi sayısı fazladır. Bu sorunun bilinme durumu; yaş, hizmet yılı ve eğitim durumu ile doğru orantılıdır.

e) “Dünya muhabbeti her günahın başıdır.” mevzu hadisi

Tablo 12: “Dünya muhabbeti her günahın başıdır.” Mevzu Hadisini Bilme ile İlgili Durum

		Ayet		Sahih hadis		Mevzu hadis		Atasözü		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	0	0,0%	18	33,3%	28	51,9%	8	14,8%	54	100,0%
	Şehitkâmil	0	0,0%	21	36,2%	31	53,4%	6	10,3%	58	100,0%
Yaş	18-30	0	0,0%	13	40,6%	13	40,6%	6	18,8%	32	100,0%
	31-40	0	0,0%	18	31,6%	33	57,9%	6	10,5%	57	100,0%
	41-50	0	0,0%	6	35,3%	10	58,8%	1	5,9%	17	100,0%
	51 ve Üzeri	0	0,0%	2	33,3%	3	50,0%	1	16,7%	6	100,0%
Hizmet	1-5	0	0,0%	16	34,8%	22	47,8%	8	17,4%	46	100,0%
Yılı	6-10	0	0,0%	14	35,9%	19	48,7%	6	15,4%	39	100,0%
	11-15	0	0,0%	5	22,7%	17	77,3%	0	0,0%	22	100,0%
	16-25	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%	0	0,0%	2	100,0%
Eğitim Durumu	İmam Hat.	0	0,0%	9	52,9%	4	23,5%	4	23,5%	17	100,0%
	Ön Lisans	0	0,0%	11	30,6%	18	50,0%	7	19,4%	36	100,0%

Görev	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%	1	100,0%
Yeri	Köy	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%
Türü											

Bu mevzu hadis hakkında, çoğunluk sahih hadis cevabı vermiş olsa da ayet ve atasözü cevabı verenler de olmuştur. Rivayet, mevzu hadis kaynaklarında geçmekte ve sahih olmadığı belirtilmektedir. Her ne kadar manası sahih olsa da, bu rivayet sahih hadis şartlarını taşımamaktadır. Yaş ve hizmet yılı ile doğru cevap sayısı doğru orantılıdır. Bu mevzu rivayet için en fazla atasözü cevabı veren grup imam hatip lisesi mezunlarıdır.

g) “İnsanların en yalancıları boyacılarla kuyumculardır.” mevzu hadisi

Tablo 14: “İnsanların en yalancıları boyacılarla kuyumculardır.” Mevzu Hadisini Bilme ile İlgili Durum

		Ayet		Sahih hadis		Mevzu hadis		Atasözü		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bölge	Şahinbey	1	1,9%	1	1,9%	42	77,8%	10	18,5%	54	100,0%
	Şehitkâmil	0	0,0%	0	0,0%	48	77,4%	14	22,6%	62	100,0%
Yaş	18-30	1	2,9%	0	0,0%	28	80,0%	6	17,1%	35	100,0%
	31-40	0	0,0%	0	0,0%	47	77,0%	14	23,0%	61	100,0%
	41-50	0	0,0%	1	6,3%	11	68,8%	4	25,0%	16	100,0%
	51 ve Üzeri	0	0,0%	0	0,0%	4	100,0%	0	0,0%	4	100,0%
Hizmet	1-5	1	2,2%	0	0,0%	36	78,3%	9	19,6%	46	100,0%
Yılı	6-10	0	0,0%	1	2,5%	30	75,0%	9	22,5%	40	100,0%
	11-15	0	0,0%	0	0,0%	20	80,0%	5	20,0%	25	100,0%
	16-25	0	0,0%	0	0,0%	3	75,0%	1	25,0%	4	100,0%
	26 ve Üzeri	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
Eğitim Durumu	İmam Hat.	0	0,0%	0	0,0%	11	64,7%	6	35,3%	17	100,0%
	Lis.										
	Ön Lisans	1	2,8%	0	0,0%	27	75,0%	8	22,2%	36	100,0%
	İlahiyat Lisans	0	0,0%	1	1,9%	46	85,2%	7	13,0%	54	100,0%
	Diğer Lisans	0	0,0%	0	0,0%	3	100,0%	0	0,0%	3	100,0%
	Yüksek Lisans	0	0,0%	0	0,0%	3	50,0%	3	50,0%	6	100,0%
Görev	İlçe	1	0,9%	1	0,9%	87	77,7%	23	20,5%	112	100,0%
Yeri	Merkezi										
Türü	Kasaba	0	0,0%	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
	Köy	0	0,0%	0	0,0%	2	66,7%	1	33,3%	3	100,0%

“İnsanların en yalancısı, boyacılarla kuyumculardır.” sözü, mevzu hadis kitaplarında akla, his ve gerçeğe muhalif olması bakımından mevzu hadise örnek olarak gösterilmektedir (Kandemir, 2014, s. 188). Çünkü bu iki grup içinde dürüst kimseler bulunduğu gibi, onların dışında kalan insanlar içinde yalan söyleyenler de vardır. Sorumuza mevzu hadis cevabı

verenler çoğunluktadır. Bununla beraber bu soruya atasözü cevabı veren Kur'an kursu öğreticisi sayısı 24'tür. Mevzu hadise atasözü cevabı veren en kalabalık grubun imam hatip lisesi mezunları olduğu görülmektedir.

Tartışma

Çalışmamızda Kur'an kursu öğreticilerine sunduğumuz "Okuduğunuz hadis kitaplarını işaretleyiniz?" kısmına katılımcıların %96'sı *Riyâzû's- Sâlihîn* cevabı vermiştir. Bilen'in çalışmasından günümüze değin yapılmış tüm araştırmalarda *Riyazu's- Salihin* en çok okunan kitaptır (Bilen, 1996, s. 103). *Hadislerle İslam* kitabının en çok okunan kitap olduğu varsayımımız doğrulanmamıştır. En çok okunan ikinci eser *Sahih-i Buhari* üçüncü eser ise *Hadislerle İslam'dır*. En az okunan eserler ise *Ramuzü'l- Ehadis* ve *Sünen-i Nesai'dir*. Kitapların okunma oranları ile kütüphanelerde bulunma oranları arasında doğru orantı vardır.

Kur'an kursu öğreticilerinin, %11,7'si kendisini hadis alanında yeterli görmektedir. %80,99'u ise kendisini hadis alanında kısmen yeterli görmektedir. Bu durum günümüzde *Hadislerle İslam* ve *Riyazü's-Salihin* eserlerinin hadisler için yeterli kaynaklar olarak algılanıyor olmasından kaynaklanmış olabilir. Gündüz'ün yapmış olduğu çalışmaya göre; din görevlilerinin yaklaşık %40'ı hadis alanı ile ilgili yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadığını ifade etmektedir (Gündüz, 2019, s. 289). Çalışmamızda kendisini hadis alanında yetersiz gören Kur'an kursu öğreticisinin hayli az olduğu görülmüştür.

"Hadis alanı ile ilgili yayınlanan kitap ve makaleleri ilgiyle takip ederim" sorumuza, katılımcıların %18,52'si evet, %56,30'u kısmen, %25,19'u hayır cevabı vermiştir. Kur'an kursu öğreticilerinin bir kısmının halen açık öğretim fakültesi ilahiyat önlisans bölümü okuduğu ve bir kısmının da ilitam programlarından ön lisans lisansa tamamlıyor olduğu görülmektedir. Ayrıca yüksek lisans yapan Kur'an kursu öğreticisi sayısı da giderek artmaktadır. Dolayısıyla birçok Kur'an kursu öğreticisi aynı zamanda öğrencidir. Gültekin'in çalışmasında imam hatiplerin %37,4'ü evet, %47,8'i ise hayır cevabı vermiştir. Kur'an kursu öğreticilerinin çoğunluğunun güncel ve akademik yayınları takip ettiği; imam hatiplerin çoğunluğunun ise bu tür yayınlara ilgi duymadığı görülmektedir (Gültekin, 2019, s. 329).

"Başkalarına aktaracağım hadislerin sıhhatini önemserim" sorumuza hayır cevabı veren Kur'an kursu öğreticisi bulunmamaktadır. Kur'an kursu öğreticilerinin %92,70'i evet, %7,30'u kısmen cevabı vermiştir. Gündüz'ün yapmış olduğu çalışmada din görevlilerinin %87'sinin bu soruya evet cevabı vermiş olduğu görülmüştür (Gündüz, 2019, s. 289). Bu durum dini bilginin aktarılması açısından belli bir düzeye de işaret etmektedir.

"Hurafelerin halk arasına yerleşmesinin en büyük etkenlerinden birisinin irşad faaliyetlerinde mevzu hadislerin kullanılmasının olduğu kanaatindeyim" sorusuna katılımcıların %70,80'i evet, %25,55'i kısmen, %3,65'i hayır cevabı vermiştir. Gündüz'ün çalışmasından çıkan sonuca göre; aynı kanaati taşıyan din görevlisi oranı %83'tür (Gündüz, 2019, s. 289). Bu durum İslam dininin hurafelerden arınması adına bir farkındalığın olduğunu göstermektedir.

En az bilinen sahih hadis, "Birbirinizle ilginizi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize haset etmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun" (Buhârî, "Edeb", 57; Müslim, "Birr", 28; Ebû Dâvud, "Edeb", 48) hadisidir. İfadelerin içerisinde yer alan "Tüm mü'minler kardeşdir" (el-Hucurat, 49/10) ayetine sahih hadis cevabı veren Kur'an kursu öğreticileri, "Birbirinizle ilginizi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize haset etmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun" (Buhârî, "Edeb", 57; Müslim, "Birr", 28; Ebû Dâvud, "Edeb", 48) sahih hadisine de ayet cevabı vermişlerdir. Burada bir yanlış anlaşılma olduğu farz edilmektedir. Yaş ve hizmet yılı arttıkça sahih hadisleri tanıma oranının da arttığı görülmektedir.

Bilinme oranı en düşük mevzu rivayet; “*Dünya ahiretin tarlasıdır*” (Sehâvî, 1979, s. 217; Aclûnî, 1421, 2/ 412; Sagânî, 1405, 64) rivayetidir. Bu rivayet hakkında Sağânî “mevzu”, Sehâvî “lem ekîf aleyhi (vâkıf olmadım)” demiştir. Kur’an kursu öğreticilerinin büyük bir kısmına göre ise bu rivayet sahih hadistir. Daha sonra en az bilinen rivayet “*Abdest üstüne abdest, nur üstüne nurdur*” (Aclûnî, 1421, 2/336; Sehâvî, 1979, 1/401; Aliyyü’l-Kârî, 1986, 1/361) rivayetidir. Âlimlerin bir kısmına göre zayıf, bir kısmına göre mevzu olan bu rivayet; Kur’an kursu öğreticilerinin %84’üne göre sahih hadis, %3,2’sine göre ayettir. En az bilinen üçüncü rivayet, “*Bir saat tefekkür, bir yıl ibadetten daha hayırlıdır*” (Aclûnî, 1421, 1/310; Aliyyü’l- Kârî, 1986, 1/162; Elbânî, 1992, 1/322) rivayetidir. Bu rivayet için, Kur’an kursu öğreticilerinin %66,4’ü “sahih hadis” demiştir. Bilen’in yapmış olduğu çalışma sonucunda da din görevlilerinin %68,5’i bu rivayete “sahih hadis” demişlerdir (Bilen, 2007, s. 81-104). Diğer mevzu rivayetlerin bilinme oranı düşüktür. Bunun nedeninin de hadis kaynaklarının, bilhassa da mevzu rivayetlerle ilgili kitapların çok az okunması olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Çalışmamız Gaziantep ili Şahinbey ve Şehitkâmil ilçelerinde görev yapan Kur’an kursu öğreticilerinin hadis bilgi düzeyleri üzerine bir alan araştırmasıdır. Çalışmamızın sonuçları şöyledir:

1. Kur’an kursu öğreticileri arasında en çok okunan hadis kitabının *Riyazü’s Salihin* olduğu görülmüştür. Toplam 131 kişi bu eseri okuduğunu belirtmiştir. En çok okunan ikinci eser *Sahih-i Buhari*, üçüncü eser ise *Hadislerle İslam’dır*. En az okunan eserler ise *Ramuzü’l- Ehadis* ve *Sünen-i Nesai’dir*. Kitapların okunma oranları ile kütüphanelerde bulunma oranları arasında doğru orantı vardır.
2. Araştırmamıza göre; 127 (%92,70) öğretici başkalarına aktardığı hadisin sıhhatini önemsemektedir. Hadis alanı ile ilgili yayınlanan kitap ve makaleleri takip eden Kur’an kursu öğreticisinin oranı %18’dir. Kur’an kursu öğreticilerinin %25’i ise bu yayınları takip etmemektedir. Hurafelerin halk arasına yerleşmesinin en büyük etkenlerinden birisinin irşad faaliyetlerinde kullanılan mevzu hadisler olduğu kanaatinde olan Kur’an kursu öğreticilerinin oranı ise %70’tir.
3. Sahih hadislerle ilgili verilere göre; en çok bilinen sahih hadis %98,5 oranla “*Sizin en hayırlınız, Kur’an’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir*” hadis-i şerifidir. Daha sonra %97,7 ile “*Hayâ imandandır.*” hadis-i şerifi gelmektedir. En az bilinen sahih hadis ise %44,9 ile toplumsal ilişkilerle alakalı “*Birbirinizle ilginizi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize haset etmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olun.*” hadis-i şerifidir. Öğreticilerin %55,1’i bu sahih hadise ayet demişlerdir. Bunun dışında diğer hadislerin genel olarak bilindiği tespit edilmiştir. 9 sahih hadisten 5’inde Şahinbey ilçesindeki öğreticilerin anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu durumda Şahinbey ilçesindeki Kur’an kursu öğreticilerinin gruplar halinde kendi aralarında yaptıkları *Hadislerle İslam* okumaları faaliyetinin etkisi olduğu düşünülebilir.
4. Mevzu rivayetlerin genel olarak bilinme oranı düşüktür. En çok bilinen mevzu rivayet kadın ve aile ile ilgili olan rivayettir. En az bilinen mevzu rivayet ise ölüm ve ötesi ile ilgili olan mevzu rivayettir.

Öneriler

Araştırmamızın sonuçlarına göre, Kur’an kursu öğreticilerinin, dolayısıyla halkın hadis bilgilerinin sağlam bir zemine oturtulması için önerilerimiz şunlardır:

1. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından henüz hazırlanmış olan ‘Din Görevlisi ile 365 Gün ‘Her gün bir ayet, bir hadis, bir dua, bir fetva’ kitabının tüm öğreticiler tarafından alınıp mutlaka okunması sağlanabilir.
2. Kur’an kurslarında her gün öğrencilere mutlaka bir ayet, bir hadis açıklanabilir. Böylece kursa bir yıl gelmiş olan öğrencilerin hadis kültürü gelişir. Seçilen hadisler sebab-i vürudları ile aktarılsa daha da kalıcı bir öğrenme oluşacaktır.
3. Kur’an kursu öğreticilerine yapılan seminerlerin bir kısmı hadis ilmine ayrılarak, öğreticilerle hadis usulü, hadis tarihi ve klasik hadis metinleri dersleri yapılabilir. Özellikle halk arasında çokça dolaşan mevzu rivayetlerle ilgili eğitim verilebilir.
4. Diyanet İşleri Başkanlığı, müftülükler, öğrenim düzeyini yükseltmek isteyen personeline tayin, izin vb. konularda gerekli kolaylığı göstermelidir.
5. Kur’an kurslarında ders kitabına ek olarak bilhassa ibadetlerle ilgili sahih hadislerin yer aldığı kitapçıklar hazırlanıp, kurslarda bulundurulabilir.
6. İnternet ve sosyal medya günümüzde oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Maalesef hurafeler ve mevzu hadislerde internet ve sosyal medya aracılığı ile milyonlara ulaşmaktadır. Diyanet ve mensupları olarak halkın bu şekilde öğrendiği yanlış bilgilerle de mücadele etmek için projeler geliştirilebilir.
7. Diyanet TV’de ve Diyanet Radyo’da hadislerle ilgili kamu spotları yapılabilir. Vatandaşın sahih hadislerle ulaşarak, mevzu rivayetlerden uzaklaşması sağlanabilir.
8. Kurslarda çocuklarla ödüllü hadis ezberleme yarışması yapılabilir.
9. Yüksek din öğretiminde, ayet, hadis, atasözü, deyim gibi kavramların ne anlama geldiği; aralarında nasıl bir fark olduğu öğretilmelidir.

Kaynakça

- Abou-Stait, F. (2005). Are exports the engine of economic growth? An application of cointegration and causality analysis for Egypt, 1977-2003. *African Development Bank Economic Research Working Paper Series*,76, Tunisia.
- Aclûnî, İ. (1421). *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbas ammâ iştehara mine'l- ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. thk. Şeyh Yusuf b. Mahmud el- Hac Ahmed. Dimeşk: Mektebetü'l-İlmi'l- Hadîs.
- Aliyyü'l- Kârî, N. (1986). *Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*. thk. Muhammed Lütüfi es-Sabbağ. Beyrut: el-Mektebetü'l- İslâmî.
- Bilen, M. (1996). *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı Camilerde Görev Yapan İmamların Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma (Ankara, Şırnak Örneklemleri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bilen, M. (2007). “Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri Üzerine”. *İslami İlimler Dergisi* 1/4, 81-104.
- Buhârî, M. (1422). *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Zuhayr b. Nasır el- Nasır. Dimeşk: Daru Tavku'n-Necat.
- Ebû Dâvûd, S. (ts). *Sünen-i Ebû Dâvûd*. thk. Muhammed Mahyuddin Abdulhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Elbânî, M. N. (1992). *Silsiletü'l-ehadîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa*. Riyad: Dâru'l- Meârif.
- Gültekin, H. (2019). “Uşak ili örneğinde İmam Hatiplerin yeterlilikleri”. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 323-361.
- Gündüz, M. (2019). *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Eskişehir ve Kütahya Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gür, A. (2011). *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Niğde ve Mersin Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan. (ts). *Tenzîhü'ş- şerîati'l-merfû'a ani'l- ehâdîsi'ş- şerîati'l- mevzû'a*.

- nşr. Abdullvehhâb Abdullatif. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Mâce, M. (ts). *Sünen-i ibn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Halep: Dâru İhyar'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik verileri*. Ankara: Asil Yayınları.
- Kandemir, Y. (2014). *Mevzû hadisler*. İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Karasu, T. (2019). “Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi: Muş İli Örneği.” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1.51/482, 479-500.
- Korkmaz, M. (2012). *Kur'an kurslarında din eğitimi (Din eğitimi el kitabı)*. Ed. R. Doğan, R. Ege. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Mutlu, Ş. (2019). “Kur'an Kursu Öğreticilerinin Mesleki Etik İlkelere Uyma Düzeylerinin İncelenmesi”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/1, 217-241.
- Müslim, H. (ts). *Sahih-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Dâru İhyâi Turas.
- Nesâî, A. (1986). *el-Mücteba mine's-sünen= es-Süneni's-sugra li'n-Nesâî*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Metbu'atü'l-İslâmiyye.
- Sehâvî, M. (1979). *el-Mekâsıdu'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l- müştehire ale'l-elsine*. Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye.
- Sagânî, M. (1405). *Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Halef. Dımeşk: Dâru'l-Me'mun li'l-Turas.
- Tirmizî, E. İ. (1998). *Sünen-i Tirmizî*. thk. Beşşar Avad Ma'ruf. Beyrut: Daru'l- Garbi'l- İslâmî.
- Turan, İ., Şimşek, Ü., Aslan, H. (2015). “Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği Ve Likert-Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 188.
- Yerkazan, H. (2017). “Diyanet İşleri Başkanlığınca Yurt Dışında Görevlendirilen Din Görevlilerinin Hadis Bilgi ve Kültürü Üzerine Bir Araştırma”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9, 165-197.
- Yıldırım, E. (2011). *Hadis problemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yıldırım, E. (2020). *Kur'an bize yeter söylemi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz Ülkü, H. (2019). *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Alan Araştırması (Konya-Meram ve Kocaeli- Gebze Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Petrol Fiyatları ve Enflasyon Arasında Frekans Alanında Asimetrik Nedensellik Analizi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama

Asymmetric Frequency Domain Causality Analysis between Oil Prices and Inflation: Evidence from BRICS-T Countries

Hande ÇALIŞKAN^{a*}, Tuğba KANTARCI^b, Emrah İsmail ÇEVİK^c

^aDr., Tekirdağ / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3137-932X

^bTekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Tekirdağ / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2257-430X

^cDoçent., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Tekirdağ / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8155-1597

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Ocak 2021

Kabul tarihi: 12 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Petrol fiyatları,
Enflasyon,
BRICS-T,
Nedensellik,
Frekans alanında nedensellik.

ÖZ

Petrol ürünlerinin yalnızca nihai tüketim malı olarak değil, birçok ekonomik faaliyette girdi olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda petrol fiyatlarındaki değişimler ve ekonomi üzerindeki etkileri bu konuda araştırmayı gerekli kılmaktadır. Petrol fiyatlarındaki değişimler hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeler için önemli bir göstergedir. Birçok makroekonomik gösterge petrol fiyatı şoklarından çeşitli biçimlerde etkilenmektedir. Bu çalışmada ise küresel ekonomiler içerisinde hızla büyüdüğü bilinen BRICS-T ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) için petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Söz konusu ülkeler hem net petrol ihracatçısı hem de ithalatçı olarak dünyada önemli bir konuma sahiptir. Özellikle ithalatçı konumdaki ülkeler bağlamında petrol fiyatlarındaki değişim, enflasyon oranının belirleyici bir unsuru olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki nispi artışların enflasyonu tetikleyebilmesi için belirli bir sürece ihtiyacı bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artışlar, girdi maliyetlerini artırarak mal ve hizmet fiyatlarının yükselmesine sebep olarak enflasyonu artacaktır. Dolayısıyla bir kalemdeki nispi artış, petrolün kullanıldığı birçok kalemdeki fiyat artışıyla enflasyonu etkileyebilecektir. Bu çalışmada ilgili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Breitung ve Candelon (2006) tarafından önerilen frekans alanındaki nedensellik testi ile incelenmiştir. Ayrıca pozitif ve negatif petrol fiyatı şoklarının enflasyon üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla asimetrik nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonuçları petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin ülkelere göre farklılaştığını göstermektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 2, 2021

Accepted July 12, 2021

Keywords:

Oil prices,
Inflation,
BRICS-T,
Causality,
Frequency domain causality analysis

ABSTRACT

Oil products are used not only as final consumption goods but also as inputs in many economic activities. In this context, the changes in oil prices and their effects on the economy requires research on this subject. Changes in oil prices are an important indicator for both importing and exporting countries. Many macroeconomic indicators are affected by oil price shocks in various ways. In this study, the presence of causality relation between oil price and inflation is examined for the BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) countries, which are known to have a high growth rate among global economies. These countries have an important position in the world both as a net oil exporter and as an importer. Changes in oil prices, especially in the context of importing countries are one of the determining factors of the inflation rate. Relative raises in oil prices need a particular process to trigger inflation. Increases in oil prices will increase input costs and cause the prices of goods and services to rise, and inflation will increase. Therefore, a relative increase in an item can affect inflation with the price increase in many items in which oil is used. In this study, the causality relationship between the variables is examined by means of the frequency domain causality test suggested by Breitung and Candelon (2006). In addition, we employ asymmetric causality tests to determine the effect of positive and negative oil price shocks on inflation. Analysis results show that the causality relationship between oil prices and inflation differs by country.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: handecaliskan0@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The study aims to examine the causality relation from oil price to inflation in emerging countries namely Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey. It is well known that oil is one of the important inputs in the production process and hence it is expected that changes in the oil price affect macroeconomic variables. On the other hand, the effect of oil prices on macroeconomic variables varies depending on whether the country is an oil importer or exporter. In other words, the increases in the oil price may have a positive effect on oil exporter countries but oil importer countries have been negatively affected by increases in the oil price. There are several reasons for choosing these countries in the study. First, the countries in the sample are major emerging economies and also these are major net oil-exporting and importing countries. Therefore, it allows us to examine the effect of oil price changes on inflation in terms of oil exporting and importing countries. Secondly, except for China, the countries in question are taking place in the country group that is called fragile eight countries and high current deficits and inflation rates are the common feature of these countries. Finally, these countries adopted inflation targeting as monetary policy and hence a better understanding of the relation between oil price and inflation may guide policymakers.

We examine the presence of causality from oil price to inflation by using the frequency domain causality test suggested by Breitung and Candelon (2006). Although there is well-documented literature that focuses on causality relation between the variables by using conventional causality tests, there is a limited number of studies that examine the dynamic relationship between the variables using frequency domain causality test. Note that we augment the frequency domain causality test by considering the asymmetric relationship between the variables. To the best of our knowledge, the paper is the first attempt to examine causality relation between the variables via asymmetric frequency domain causality test. The frequency-domain causality test allows us to examine the dynamic relationship between the variables in terms of asymmetric effects of positive and negative oil price shocks on inflation as well as distinguish between short-run and long-run effects.

The conventional Granger causality test results suggest the presence of causality relation from oil price to inflation in China and South Africa. On the other hand, while positive oil price shocks are the Granger cause of inflation in Brazil, there is causality relation running from both positive and negative oil price shocks to inflation in Russia. On the other hand, we cannot find a causality relation between the variables in India and Turkey.

The frequency-domain causality test results show that there is an only causal link from positive oil price shocks to inflation in the long-run in Brazil. The test results for Russia indicate that there is symmetric and asymmetric causality relation going from oil price to inflation and positive and negative oil price shocks are the Granger cause of inflation in the long-run. The empirical results for China show that it is found significant causality relation running from oil price to inflation both in the short and long run, and also positive and negative oil price shocks are found to be Granger cause of inflation. Similar results are obtained for South Africa and oil price is Granger cause of inflation both in the short and long run. The statistically significant causality relation is also determined in terms of negative and positive oil price shocks. Finally, we determine weak causality relations in India and only negative oil price shocks are found to be Granger cause of inflation.

It is expected that the empirical results may guide policymakers to conduct optimal policy against high inflation because we find that positive oil price shocks have a permanent effect on inflation in all countries.

Giriş

Küreselleşme ile ülkelerin karşılıklı bağımlılığı artmış ve yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte ülkeler bu değişimlere ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Geçmişte küresel güç olarak nitelendirilen ülkeler, yaşanan kriz ve şoklarla birlikte bu gücü kaybederek köklü değişimler geçirmişlerdir. Bu nedenle, geçmişte ekonomiye yön verdiği bilinen ülkelerin yerine yenileri geçerek küresel gücün yön değiştirdiği söylenebilir. Bu bağlamda söz konusu ülkeler arasında yükselen güç olarak kabul edilen BRIC ülkeleri; ekonomileri hızla büyüyen ve gelişen ülkeler arasında gösterilmektedir. Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in baş harflerinden oluşan BRIC kısaltması literatüre ilk olarak Goldman Sachs'ın baş ekonomisti Jim O'Neill'in 2001 yılında yazmış olduğu bir makale ile girmiştir. Bu ülkelerin ortak özellikleri olarak, dünyada geniş coğrafyaya sahip olmaları, nüfus yapılarının büyüklüğü ve çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmalarıdır. Ardından bu ülkelere Güney Afrika dahil olmuş ve hem nüfus yoğunluğu hem de ekonomik gelişimi itibarıyla Türkiye'nin BRICS ülkeleri ile benzer özellikler taşıması, Türkiye'nin de zaman zaman bu ülke grubuna dahil edilmesine neden olmuştur. BRICS-T ülkelerinin kendilerine has özellikleri veya benzer yanları bulunmakla birlikte ekonomik büyümelerini önemli ölçüde arttırarak günümüzde adından sıklıkla söz ettirmektedir.

BRICS-T ülkeleri birçok açıdan dünya ekonomisine yön vermektedir. Özellikle Çin 2000'li yılların başından itibaren göstermiş olduğu ekonomik performans ile dünyanın en büyük ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Petrol üretimi ve tüketimi açısından da bu ülkeler küresel ekonomiye ve petrol fiyatlarına yön vermektedir. Bilindiği üzere, Brezilya ve Rusya sahip olduğu rezervler ile petrol ihraç eden ülke konumundayken, Hindistan ve Çin ekonomi ve nüfus büyüklüğü bağlamında petrol ithalatçısı ülkeler arasında önemli bir konumda bulunmaktadır. Petrol, üretim sürecindeki önemli girdilerden biri olduğundan, petrol fiyatlarının yükselmesi doğrudan faktör girdilerinin maliyetlerini arttırarak firmaların üretim maliyetlerinin yükselmesine yol açmaktadır (Qianqian, 2011, s. 1361).

Petrol ihracatı veya ithalatının ülke ekonomilerine etkileri ve yaşanan ekonomik dalgalanmalar her bir ülke için farklı sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar, petrol ithal eden ülkeler ile ihraç eden ülkeler arasında gelir transferine yol açmaktadır. Diğer yandan, petrol ihraç eden ülkeler petrol fiyatlarının artmasından olumlu etkilenmekte, petrol ithal eden ülkelerde ise bu durum enflasyon, cari açık, bütçe açığı ve ekonomik büyümenin azalması gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Petrol fiyatlarının artması her ne kadar petrol ihraç eden ülkeleri olumlu yönde etkilese de uzun dönemde bu etki tersine dönmekte ve petrol ihraç eden ülkelerde de enflasyona yol açabilmektedir. Çünkü artan petrol fiyatları uzun dönemde üretim maliyetlerini artırarak ekonomik durgunluğa ve işsizliğe neden olmaktadır. Öte yandan, petrol ithal eden ülkeler alternatif enerji kaynaklarına yönelebilmekte ve bu durum petrol ithalatının düşmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla petrol ihraç eden ülkelerde ihracat gelirleri azalarak ulusal para aşırı değerlenecek ve dış açık sorunu ortaya çıkacaktır (Alagöz vd., 2017, s. 145).

Petrol fiyatlarındaki değişiklikler, birçok ülke ekonomisini aynı anda etkilemekte ve ekonomik dalgalanmaların önemli bir unsuru olabilmektedir. Bu bağlamda gerçekleşen bir petrol fiyatı şoku ekonomiyi bütünüyle etkileyebilmektedir. Petrol fiyatı şokları, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana birkaç kez gerçekleşmiştir. Örneğin, Yom Kippur savaşı ile yaşanan 1973-1974 petrol fiyat şoku, İran devrimi sonucu görülen 1979-1980 petrol fiyat şoku, 1970'li yıllarda dünya genelinde gözlemlenen stagflasyonunun ana nedeni olarak gösterilmektedir. Ancak 1990'ların sonlarından itibaren, birçok ülke benzer büyüklükte petrol şokları ile karşı karşıya kalmış olmasına rağmen, bu şokların hasıla ve enflasyon üzerindeki etkileri sanayileşmiş ekonomiler için daha kısıtlı kalmıştır (Wong vd., 2013, s. 1581).

Petrol fiyatlarındaki beklenmedik artışlar 1970'li yıllarda dünya genelinde yüksek enflasyona sebep olmuştur. İlerleyen on yıllık süreçte nispeten petrol fiyatları düşme eğilimi gösterirken, 1990'larda Körfez Savaşı'na bağlı olarak yaşanan krizden dolayı fiyatlarda geçici bir artış gözlemlenmiştir. Devamında petrol fiyatları 2008 yılında hızlı bir şekilde yükselmiştir. Küresel krizin ardından dünya genelinde toplam talebin düşmesine bağlı olarak üretim düşmüş ve bu durum petrole olan talebin gerilemesine neden olmuştur. Böylece petrol fiyatlarında büyük dalgalanmalar ortaya çıkmış ve 2009 yılında petrol fiyatları önemli ölçüde azalmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak petrol fiyatlarında ortaya çıkan yüksek volatilité petrol fiyatlarının yeniden artacağına ve enflasyonu arttırabileceğine dair endişelere neden olmuştur. Bununla birlikte, 2014 yılının dördüncü çeyreğinde küresel petrol fiyatları yeniden keskin bir düşüş göstermiş ve o zamandan bu yana düşük seviyede kalmıştır (Choi, 2018, s. 72).

COVID-19 salgını ile yaşanan köklü değişimlerden enerji piyasası da etkilenmiştir. Küresel olarak birçok önlem alınsa da ülkelerin enerji piyasaları COVID salgını sebebiyle farklı düzeylerde değişime uğramıştır. Örneğin, enerji ithal eden ülkeler, II. Dünya Savaşından bu yana ilk kez enerji ihracatçısı ülkelere daha başarılı hale gelmişlerdir. Sokağa çıkma yasaklarına bağlı olarak, enerji ithal eden ülkelerde enerji talebinin önemli ölçüde düşmesine bağlı olarak enerji fiyatlarda önemli bir düşüş ortaya çıkmıştır. Bu durum enerji ithal eden ülkelerde enerji ticaret dengesinin iyileşmesine ihraç eden ülkelere ise enerji ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Nyga-Łukaszewska ve Aruga, 2020, s. 2). Küresel salgın sebebiyle uygulanan geniş kapsamlı önlemler Mart 2020'de petrol talebinde benzeri görülmemiş bir çöküşü tetiklemiştir. Buna karşılık petrol stokları artarak fiyatlar üzerinde aşağı yönlü bir baskı yaratmıştır. Dolayısıyla 2020 yılı itibarıyla petrol fiyatlarında talep kaynaklı çöküşler gerçekleşmiştir (Wheeler vd., 2020).

Çalışmanın odak noktasını oluşturan BRICS-T ülkelerinden biri olan Brezilya, sahip olduğu petrol rezervleri açısından Latin Amerika'daki en önemli ülkelerin başında gelmektedir. Latin ve Orta Amerika Bölgelerinde petrol tüketiminin %42.3'ünü tek başına karşılayan Brezilya, petrol şoklarına karşı tepkiler gösterdiği için dikkat çekmektedir. Çünkü petrol fiyatlarında meydana gelebilecek negatif şokların bölgede olumsuz etki yaratması ve makroekonomik göstergeleri etkilemesi beklenmektedir. Literatürde de bu beklentileri destekleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin Galarza vd. (2016), petrol fiyat şoklarının Brezilya'da enflasyonu artırıcı ve ekonomik büyümeyi ise azaltıcı yönde bir etkiye neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda Brezilya, dünyada önemli bir etanol yakıt ihracatçısı konumundadır. Etanol karışımı petrol satışlarının artmasıyla söz konusu petrolün üretimi de artmış böylece Brezilya petrol ihracatında küresel ekonomi için önemli bir konuma gelmiştir (Cavalcanti ve Jalle, 2013, s. 477). Diğer yandan, Brezilya'da politika yapıcılar, enflasyon oranlarını kontrol altında tutabilmek için, petrol fiyatları üzerinde kısıtlayıcı politikalar uygulamışlar ve bu durum Brezilya'da akaryakıt fiyatlarının serbestçe dalgalanmasını engellemiştir (Salles ve Almeida, 2017, s. 413).

Rusya petrol ihraç eden bir ülke olduğundan, artan petrol fiyatlarından ülke ekonomisi olumlu yönde etkilenirken, düşen petrol fiyatlarından olumsuz etkilenmektedir. Izatov'a göre (2015), petrol fiyatlarındaki artışlar Rusya'nın ekonomik faaliyetlerini büyük ölçüde desteklemektedir. Ayrıca uzun vadede enflasyon üzerinde olumsuz bir etki yaratmamaktadır (Izatov, 2015, s. 51).

Hindistan 2013 yılında Çin ve ABD'den sonra dünyanın üçüncü en büyük enerji tüketicisi olmuştur. Artan nüfus ile birlikte fosil yakıt kaynaklarının kayda değer olmasına rağmen, enerji ithalatına giderek bağımlı hale gelmiştir. Ülkenin petrol ihtiyacı, ağırlıklı olarak Orta Doğu'dan temin edilmektedir (EIA, 2018). Öte yandan, Hindistan, dünyadaki önemli kaya gazı (shale gas) rezervlerine sahip bir ülkedir ve teknolojinin ilerlemesiyle mevcut kaya gazı

kaynaklarıyla ihracat sıralamasında önemli bir konumdadır. Kaya gazı, petrol ve doğalgaza alternatif olarak kullanılan bir kaynaktır ve birçok sahada daha ekonomik bir role sahip olmaktadır (Ariketi vd., 2015, s. 324).

Hindistan'da ham petrol ve petrol ürünlerinin fiyatları, ithalat paritesi prensibi ile yönetilmektedir. Hindistan'da petrol ve havacılık türbini yakıtı (ATF) dışındaki petrol ürünlerinin perakende fiyatı devlet kontrolü altındadır. Ek olarak, devlet tarafından işletilen Petrol Pazarlama Şirketleri ürünlerini maliyetlerinin altında fiyatlardan satmaktadırlar. Bu durum ise, ekonomide kayıplara neden olarak mali açığı önemli ölçüde arttırmaktadır. Artan mali açık ise, ülkede enflasyonu yükseltip, ticareti pahalı hale getirerek ticari açığın oluşmasına ve Hindistan'ın ulusal parasında değer kaybına yol açmaktadır. Nihayetinde bu gelişmeler ithal edilen ham petrolün maliyetini arttırmaktadır (Ghosh ve Kanjilal, 2014, s. 125). Hindistan gibi Çin'de dünya üzerinde petrol ithal eden en önemli ülkelerden biridir. Bir bakıma Çin, dünya petrol fiyatlarının da belirleyicisi gibi görünmektedir. Sürekli artan petrol ihtiyacı, petrol talebi oluşmasında tıpkı Hindistan gibi Çin'de önemli bir yere sahiptir.

Çin'in, dünyanın en büyük enerji tüketicisi olmasının sebeplerinden biri büyüyen ekonomiye sahip dünyanın en kalabalık ülkesi olmasıdır. Özellikle petrol için hızla artan enerji talebi, Çin'i dünya enerji piyasalarında etkili hale getirmiştir (EIA, 2015). Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki değişimlerin Çin'deki makroekonomik göstergeler ile ilişkili olacağı düşünülmektedir.

BRICS ülkelerine son olarak katılan Güney Afrika büyüyen ekonomisiyle göze çarpmakta, ancak az miktarda ham petrol rezervi bulunmaktadır. Bu nedenle ülkenin ham petrol üretimi çok düşük seviyelerdedir. ABD Enerji Bilgi İdaresi (EIA) verilerine göre, Güney Afrika'da 15 milyon varil ham petrol rezervi olduğu kanıtlanmıştır. Dolayısıyla, Güney Afrika ithalatçı konumda bir ülke olarak değerlendirilmektir. Niyimbanira (2013), Güney Afrika'da petrol fiyatı ile enflasyon arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu tespit etmiştir. Nedensellik ilişkisine göre petrol fiyatının enflasyona neden olduğu şeklinde sonuca ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre politika yapıcıların enflasyonu kontrol altında tutmaya çalıştıklarında, petrol fiyatını da dikkate almaları gerektiğini göstermektedir.

Uluslararası petrol piyasasında meydana gelen olumlu ya da olumsuz gelişmeler, özellikle petrol ihtiyacının büyük kısmının ithal edildiği Türkiye gibi ülkelerin ekonomileri üzerinde belirli etkiler yaratmaktadır. Özellikle 2001 yılında gerçekleşen finansal krizin ardından, akaryakıt fiyatlarının değişmesi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından uygulanan enflasyonla mücadele programının başarısını engellemiştir. Türkiye'de sürekli değişen akaryakıt fiyatlarının merkez bankasının bir öncelik olarak gördüğü "fiyat istikrarı" politikası üzerindeki olası etkilerinin belirlenmesi, politika yapıcılara kesin bilgi sağlamadığından önemli bir sorun haline gelmiştir (Çelik ve Akgül, 2011, s. 12).

Bu çalışmada uluslararası petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisi BRICS-T ülkeleri özelinde ele alınacaktır. Çalışmada bu ülke grubunun seçilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, BRICS-T ülkeleri hem petrol ihracatçısı hem de ithalatçısı konumunda olup petrol fiyatlarında meydana gelecek değişmelerin enflasyon oranları üzerindeki etkisini ihracatçı ve ithalatçı ülke açısından incelememize olanak sağlayacaktır. İkinci olarak, Çin hariç söz konusu ülkeler kırılığın sekizli olarak adlandırılan ülke grubunda yer almakta ve bu ülkelerin ortak özelliği olarak yüksek cari açık ve enflasyon oranları gösterilmektedir. Üçüncü olarak söz konusu ülkelerin tamamının merkez bankaları enflasyon hedeflemesi politikası uygulamakta ve bu açıdan petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki ilişkinin daha iyi bir şekilde anlaşılması politika yapıcılara yol gösterici olacaktır. Bu kapsamda petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisi hem

geleneksel Granger nedensellik testi hem de Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanında nedensellik testi ile araştırılmıştır. Literatürde petrol fiyatları ve enflasyon arasındaki geleneksel nedensellik testleri kullanılarak geniş bir şekilde araştırılmasına rağmen, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi frekans alanında nedensellik testi ile araştıran oldukça sınırlı çalışma mevcuttur (Gronwald, 2009; Yanfeng, 2012 ve Albulescu vd., 2017). Bununla birlikte bu çalışma BRICS-T ülkeleri özelinde petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi frekans alanında nedensellik testi ile araştıran ilk çalışmalardan biridir. Geleneksel nedensellik testinden farklı olarak frekans alanında nedensellik testi değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri kısa, orta ve uzun dönem şeklinde ayırt edebilmemize olanak sağlamaktadır. Bu özellik çalışmada ele alınan araştırma konusu açısından oldukça önemlidir çünkü uygulanan para ve maliye politikalarına bağlı olarak petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki ilişki ülkelere göre farklılık arz edebilmekte ve bu ilişki bazı ülkelerde kısa dönemde bazı ülkelerde ise uzun dönemde ortaya çıkabilmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçların üretim sürecinin önemli enerji girdisi olan petrol fiyatları ile en önemli makroekonomik göstergelerden biri olan enflasyon oranları arasındaki dinamik ilişkiyi ortaya çıkarması ve enflasyonla mücadelede politika yapıcılara yol gösterici özellik sunması amaçlanmaktadır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişki teorik bağlamda ele alınmış, üçüncü bölümde ise literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiştir. Dördüncü bölümde ekonometrik yöntem tanıtılmış olup, beşinci bölümde analiz sonuçları verilmiş ve son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Petrol Fiyatları ve Enflasyon Arasındaki İlişki

Üretim sürecinde en önemli girdilerden biri kabul edilen petrol, küresel ekonomi için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda petrol fiyatlarındaki değişimin makroekonomik performans üzerinde çeşitli etkiler meydana getirdiğine dair yaygın bir görüş bulunmaktadır. Makroekonomik performans göstergesi olarak kabul edilen enflasyon ve büyüme gibi temel değişkenler ile petrol fiyatları arasında doğrusal bir ilişki olduğuna dair geniş bir literatür mevcuttur. Petrol fiyatlarındaki artış, petrol ürünlerinin ve petrol yan ürünlerinin yoğun olarak kullanıldığı sanayilerde üretim sürecini olumsuz yönde etkilediği varsayılmaktadır. Söz konusu durum maliyet enflasyonuna sebep olurken ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemekte ve tüm bunlar petrol fiyatlarının ekonomik aktivite üzerinde önemli etkiler yarattığını doğrulamaktadır.

Petrol fiyat artışları; ev, motor yakıtları, gaz ve elektrik gibi enerji ile ilgili kalemlerin fiyatlarını içeren maliyetleri yükselttiğinden tüketici fiyat endeksini (TÜFE) doğrudan etkilemesi beklenir. Örneğin, benzin ve akaryakıt doğrudan ham petrolden elde edildiğinden bu ürünlerin fiyatları petrol fiyatları ile yakından ilişkilidir. Petrol fiyatlarındaki artış petrol ile tam ikamesi bulunan diğer ürünlerinin fiyatlarının artmasına neden olarak enerji maliyetlerini yükseltebilir. Örneğin, hane halkı veya işletmeler artan petrol fiyatlarına bağlı olarak petrole dayalı enerji kullanımını azaltarak doğal gaz gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelebilirler ve bu durum alternatif enerji fiyatlarında artışa neden olabilir. Petrol fiyatlarındaki artışın yükselen enerji maliyetleri nedeniyle genel fiyat düzeyine sirayet etmesi petrol fiyat artışlarındaki kalıcılığın hangi düzeyde olduğu ile yakından ilişkilidir. Petrol fiyatlarındaki artışın sürekli olması durumunda genel fiyat düzeyi artarak enflasyonun yükselmesine neden olacaktır. Petrol fiyatlarındaki artışın enflasyonu dolaylı yollardan da etkilemesi beklenmektedir. Çünkü enerji fiyatları birçok ürün için üretim maliyetinin büyük bir bölümünü temsil etmektedir ve bu nedenle maliyetlerdeki artış ürünlerin fiyatlarının artmasına neden

olacaktır. Enerji fiyatlarının artması çalışanların satın alma güçlerinin azalmasına neden olacak ve çalışanlar bu durumu ücret pazarlığında kullanarak ücret artış talebinde bulunacaklardır. Ücretler üretim maliyetlerinin bir diğer önemli bileşeni olduğundan, artan maliyetler ürün fiyatlarının artmasına ve buna bağlı olarak enflasyonun artmasına neden olacaktır (Cavallo, 2008, s. 1). Bu nedenle petrol fiyatlarından enflasyona yönelik hem doğrudan hem de dolaylı bir aktarım mekanizmasının varlığı teorik olarak beklenmektedir.

Petrol fiyatlarındaki artışlar faktör girdilerinin yurtiçi maliyetlerini doğrudan artırabilmektedir. Özellikle petrol ithal eden ülkelerde petrol fiyatlarındaki artışlar bu ülkelerde net ihracatın düşmesine neden olmakta böylelikle ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol fiyatlarındaki artışlar tüketim harcamalarını ve yatırımları azaltabilmektedir. Ayrıca maliyetlerdeki artış üretim maliyetlerinin artmasına yol açmakta ve bu nedenle firmalar kâr elde edebilmek için satış fiyatlarını arttırma yoluna gitmektedirler. Bu durum fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olmakta diğer bir ifadeyle enflasyona yol açmaktadır (Qianqian, 2011, s. 1361).

Bilindiği üzere petrol ithal eden ülkelerde petrol fiyat artışları, maliyetlerin artmasına yol açmakta bununla birlikte enflasyon oranlarını arttırıcı bir etki yaratarak ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır. Ancak petrol ihraç eden ülkelerde ise bu durum tam tersi bir etki yaratmaktadır. Çünkü petrol ihracatçısı ülkeler petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı gelirlerini arttırmakta, bu nedenle büyüme oranları pozitif etkilenmektedir (Özata, 2019, s. 18). Öte yandan petrol üreticisi ülkeler tüketici konumundaki ülkelerin petrol ürünlerine uyguladıkları vergilerden dolayı fiyatların dalgalandığını savunmaktadır. Artan belirsizlik ve fiyat dalgalanmaları enflasyonu arttırıcı bir sonuçla karşılaşmaya sebep olacaktır.

Petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişki vergi oranları üzerinden ele alınabilmekte ve özellikle akaryakıt ürünlerinden alınan verginin yüksek olması, petrol fiyatları ile enflasyon oranı arasındaki aktarım mekanizmasında vergi oranlarının aracılık rolüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda hükümetler özellikle yüksek işsizlik ve ekonomik durgunluk dönemlerinde uyguladıkları maliye politikası araçları ile petrol fiyat artışlarının enflasyon üzerindeki etkisini sınırlı hale getirebilmektedirler. Söz konusu dönemlerde akaryakıt üzerinden alınan vergiler düşürülerek petrol fiyat artışlarının enflasyona yansımaları engellenebilmektedir (Özata, 2019, s. 18).

Petrol fiyat değişimlerinin enflasyon üzerindeki etkisi doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (ECB, 2010). Doğrudan etkiler, nihai tüketimde enerjinin önemli pay sahibi olmasından, dolaylı etkiler ise enerjinin üretim sürecinde önemli bir girdi olmasından dolayı üretici fiyatlarının artması sonucu ortaya çıkan artışları ifade etmektedir. Enerjinin nihai tüketimde oluşturduğu pay nedeniyle, küresel petrol fiyatlarının artması ilk olarak tüketicilerin kullandığı petrol ürünlerinin fiyatlarına yansımaktadır. Söz konusu durum petrol fiyat değişimlerinin enflasyon üzerindeki doğrudan etkileri olarak açıklanmaktadır. Petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte üretim maliyetleri de değişiklik göstermektedir. Bu fiyat değişimi ise tüketicilerin kullandığı petrol ürünlerinin fiyatlarında artışa yol açmakta ve dolaylı etkileri meydana getirmektedir (Çatık ve Karaçuka, 2012, s. 278).

Petrol fiyatlarındaki artışların en hızlı etkisi doğrudan etkidir. Özellikle bu etki tüketicilerin kullandıkları petrol ürünlerinin fiyatlarındaki artışlarda görülmektedir. Petrol ithalatçısı ülkeler petrol fiyat artışlarının enflasyon üzerindeki doğrudan etkisini azaltabilmek için çeşitli politikalar geliştirebilirler. Özellikle para politikası çerçevesinin inandırıcı olması ile enflasyon beklentilerinin iyi yönetilmesi bu açıdan önem taşımaktadır. Bu şekilde petrol fiyatlarındaki artışların enflasyon üzerindeki etkisi orta ve uzun dönemde daha kısıtlı bir hale getirilebilmektedir (Özata, 2019, s. 18).

Literatür

Petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki literatürde geniş bir şekilde araştırılmıştır. Bu çalışmada, petrol fiyatlarının önemli makroekonomik değişkenlerden biri olarak gösterilen enflasyon oranları üzerindeki etkisinin araştırılması hedeflendiğinden, literatürde petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar dikkate alınmıştır.

İlgili literatürde Türkiye'yi de ele alan çalışmalara bakıldığında, Kibritçiöğlü ve Kibritçiöğlü (1999), 1986-1998 yılları arası aylık verilerle Türkiye için petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi VAR model ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda petrol fiyat artışlarının enflasyon üzerindeki dolaysız etkilerinin çok düşük seviyelerde olduğu saptanmıştır. Öksüzler ve İpek (2011), Türkiye için petrol fiyatındaki değişimlerin enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1987-2010 arası dönemde aylık verilerle VAR model kullanarak araştırmışlardır. VAR analizine bağlı olarak elde edilen Granger nedensellik testi sonuçlarına göre petrol fiyatları ve enflasyon arasında bir nedensellik ilişkisi saptanmazken, petrol fiyatlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca etki tepki analizi sonuçlarına göre petrol fiyatında ortaya çıkan pozitif bir şokun büyümeyi ve enflasyonu pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Alagöz vd. (2017), Endonezya, Güney Afrika, Kolombiya, Çin, Türkiye, Kazakistan ve Meksika için 1980-2016 dönemine ait yıllık veriler kullanarak, petrol fiyatlarının enflasyon ve cari açık üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Bulunan sonuç, ham petrol fiyatındaki artışın enflasyonu arttırdığı ve cari denge üzerinde olumsuz bir etki yaratarak cari işlemler açığını arttırdığı yönündedir. Sek vd. (2015), petrol fiyatlarındaki değişimin enflasyon üzerindeki etkilerini incelemek için yüksek (Singapur, Güney Kore, Filipinler, Yunanistan, Belçika, İtalya, Pakistan, Hindistan, Portekiz ve İspanya) ve düşük (Norveç, Danimarka, İngiltere, Kanada, Meksika, Malezya, Brezilya, Venezuela, Ekvador ve Bulgaristan) petrol bağımlısı iki ülke grubunu ele alarak 1980-2010 dönemi boyunca panel ARDL yöntemi uygulamıştır. Analiz bulgularına göre, petrol fiyatlarındaki değişimin, düşük petrol bağımlılığı grubundaki ülkelerin enflasyon oranları üzerinde doğrudan etkisinin olduğunu gösterirken, yüksek petrol bağımlısı ülkeler bağlamında bu etki dolaylı olmaktadır. Koçak vd. (2017), 2003:01-2017:02 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye için petrol fiyatları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi VAR model kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, petrol fiyatları ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda Granger nedensellik testi sonucuna göre petrol fiyatlarının enflasyonun nedeni olduğu sonucuna varılmıştır. Alper (2018), 2007:01-2017:12 dönemine ait aylık veriler kullanarak, Türkiye için petrol ve gıda fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini yapısal VAR model ile araştırmıştır. Analiz bulgularına göre hem gıda hem de petrol fiyatlarındaki şoklar Türkiye'de enflasyonun artmasına yol açmaktadır ve enflasyonun beklenmedik petrol fiyat şoklarına vermiş olduğu tepki altı ay sonra ortadan kalmaktadır. Yıldırım vd. (2018) BRICS ülkeleri özelinde petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi rejimlere bağlı olarak Markov-Switching VAR model ile Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonlarını kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve rejimlere göre değişkenlik gösterdiğini belirlemişlerdir.

Uluslararası literatürde petrol fiyatları, enflasyon ve çeşitli makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki geniş bir şekilde ele alınmıştır. Hooker (2002), 1962-2001 dönemi çeyreklik verilerle ABD petrol fiyatlarındaki değişikliklerin enflasyon üzerindeki etkilerini Phillips eğrisi çerçevesinde tahmin etmiştir. Petrol fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkinin 1980 öncesi ve sonrası dönemde değiştiğini belirlemiştir. Bulgulara göre 1980 sonrası dönemde, petrol fiyatlarındaki değişimlerin enflasyonu doğrudan etkilediği, 1980 öncesinde de petrol şoklarının

çekirdek enflasyona önemli ölçüde katkıda bulunduğu saptanmıştır. Son olarak ülkede uygulanan para politikasının petrol fiyat şoklarından etkilendiği belirlenmiştir. Du vd. (2010), Çin'deki makroekonomik göstergelerin küresel petrol fiyatlarından etkilenip etkilenmediğini 1995:1–2008:2 dönemi için VAR modeli ile araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, küresel petrol fiyatının Çin'de ekonomik büyümeyi ve enflasyonu önemli ölçüde etkilediğini, Çin'deki ekonomik faaliyetlerin ise küresel petrol fiyatını etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç, Çin'in artan petrol tüketimi nedeniyle dünya petrol piyasalarında önemli bir oyuncu haline gelmesine rağmen, dünya petrol piyasalarında petrol fiyatlandırmasının gücünü henüz elde etmediği gerçeğini yansıtmaktadır. Ito (2012), 1995-2009 dönemi için üçer aylık veriler kullanarak Rusya'da petrol fiyatlarının enflasyon, reel efektif döviz kuru ve reel GSYİH üzerindeki etkilerini VAR modeli ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre petrol fiyatlarında %1'lik bir değişimin reel GSYİH'de %0.44 oranında bir değişime sebep olduğu saptanmıştır. Kısa dönemde ise yükselen petrol fiyatlarının enflasyonu negatif, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca petrol fiyatlarının reel efektif döviz kurunda artışa neden olduğunu sonucuna varılmıştır. Cavalcanti ve Jalles (2012), petrol fiyat şoklarındaki değişimin enflasyon ve ekonomik aktivite üzerindeki etkilerini ABD ve Brezilya açısından incelemişlerdir. SVAR Modeli kullanılarak yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ABD'deki petrol fiyat şoklarındaki volatilitenin zamanla ülke ekonomisine ve enflasyona katkısı azalmaktadır. Öte yandan, Brezilya'da, petrol fiyatlarındaki şokların büyüme ve enflasyon üzerinde net bir etkisi bulunmamaktadır. Pradhan vd. (2015), finansal derinlik, petrol fiyatları ve ekonomik büyüme göstergelerinin reel efektif döviz kuru, enflasyon oranı ve reel faiz oranları değişkenleri arasındaki ilişkiyi G-20 ülkeleri için 1961-2012 dönemi boyunca panel Granger nedensellik analizini kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, söz konusu değişkenler arasında kısa dönemde karmaşık bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Salisu vd. (2017), 2000-2014 yılları arası üçer aylık veriler kullanarak, seçilen net petrol ihracatçısı ve net petrol ithalatçısı ülkeler için petrol fiyatları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi dinamik panel veri analiziyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, uzun dönemde her iki ülke grubu için de petrol fiyatı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Ayrıca bu ilişki uzun vadede petrol ithal eden ülkelerde petrol ihraç edenlere göre nispeten daha yüksektir. Son olarak petrol fiyatı ve enflasyon ilişkisinin her iki ülke grubu için zaman içinde istikrarsız bir yapıda olduğu sonucuna varılmıştır. Choi vd. (2018), 34 gelişmiş ve 37 gelişmekte olan ekonomiler için 1970-2015 yıllarını kapsayan dönemde, küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların enflasyon oranı üzerindeki etkisini dengesiz panel veri modeli kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, yüksek enflasyon oranının yüksek petrol fiyatlarının bir sonucu olabileceği görülmüştür. Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle, firmaların üretim maliyetinin arttığını, bunun da ürünleri için daha yüksek fiyatlar talep etmelerine ve maliyet enflasyonunun artmasına yol açtığını savunmuşlardır. Bulgulara göre, değişkenler arasındaki etkinin asimetric olup küresel petrol fiyatlarındaki %10'luk bir artışın, enflasyonu %0.4 oranında artırdığını saptamışlardır. Ayrıca söz konusu etkinin kalıcılığı iki yıl olarak belirlenmiştir. Buna göre, pozitif petrol fiyat şoklarının negatif fiyat şoklarından daha büyük bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Meyer (2018), petrol fiyatlarındaki değişimin Güney Afrika'daki enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 2001-2018 yıllarını kapsayan çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testleri ile analiz etmiştir. Bulgulara göre, değişkenler arasında hem uzun hem de kısa dönemli ilişkiler olduğu görülmüştür. Nedenselliğin, petrol fiyatlarından ekonomik büyüme ve enflasyona doğru olduğu saptanmıştır.

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan Breitung ve Candelon (BC) tarafından geliştirilen frekans alanındaki nedensellik testini kullanan çalışmaların literatürde kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir. Örneğin; Gronwald (2008) Almanya için, Yanfeng (2019) Japonya için,

Albulescu vd. (2017) Romanya için ve Olayungbo (2019), Nijerya için petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki frekans alanında nedensellik testi ile araştırmıştır.

Frekans Alanında Nedensellik Testi

Çalışmada petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki ilişki Breitung ve Candelon tarafından önerilen frekans alanındaki nedensellik testi ile araştırılmıştır. Ayrıca petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki asimetric etkisini göz önünde bulundurmak için frekans alanında nedensellik testi asimetric ilişkiyi dikkate alacak şekilde genişletilmiştir. Petrol fiyatları (y_t) ve enflasyon oranı (x_t) arasındaki asimetric nedensellik ilişkisini tanımlayabilmek için öncelikle petrol fiyatları için pozitif ve negatif şokların tanımlanması gerekir. Petrol fiyatlarının aşağıdaki gibi tesadüfi yürüyüş özelliğine sahip olduğu varsayılırsa:

$$y_t = y_{t-1} + \varepsilon_{1t} = y_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (1)$$

burada $t = 1, 2, \dots, T$, y_0 başlangıç değeri ve ε_{1i} beyaz gürültülü hata terimlerini göstermekte ve petrol fiyatları için pozitif ve negatif şoklar $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$ ve $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$ şeklinde tanımlanmaktadır. Hata terimleri pozitif ve negatif şokların toplamı şeklinde $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ gibi tanımlanır. Bu tanıma bağlı olarak, y_t aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$y_t = y_{t-1} + \varepsilon_{1t} = y_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (2)$$

Petrol fiyatları için pozitif ve negatif şoklar kümülatif formda $y_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$ ve $y_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$ şeklinde hesaplanır. Burada petrol fiyatına ait pozitif ve negatif şokların enflasyon oranları üzerinde kalıcı etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Petrol fiyatları için pozitif ve negatif şoklar elde edildikten sonra, frekans alanında simetric ve asimetric nedensellik testi iki değişkenli VAR modele göre elde edilmektedir. Breitung ve Candelon (2006) tarafından önerilen frekans alanındaki nedensellik testinin teorik altyapısı Geweke (1982) ve Hosoya (1991) tarafından yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Geweke (1982), Yao ve Hasoya (2000) ve Hasoya (2001) tarafından önerilen test yöntemi aşağıdaki gibi özetlenebilir.

$t = 1, \dots, T$ şeklinde zaman boyutunu göstermek üzere $z_t = [x_t, y_t]'$ iki boyutlu değişken vektörü olarak tanımlanırsa, z_t 'nin sonlu-sıralı VAR model formu aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\Theta(L)z_t = \varepsilon_t \quad (3)$$

burada $\Theta(L) = I - \Theta_1 L - \dots - \Theta_p L^p$ 2 x 2 boyutlu gecikme polinomu ve $L^k z_t = z_{t-k}$ şeklinde gösterilmektedir. Hata terimi ε_t 'nin ortalaması $E(\varepsilon_t) = 0$ ve varyansı $E(\varepsilon_t \varepsilon_t') = \Sigma$ olacak şekilde beyaz gürültü olduğu varsayılmakta ve burada Σ pozitif tanımlı bir matristir. $E(\eta_t \eta_t') = I$ ve $\eta_t = G \varepsilon_t$ olacak şekilde, G alt üçgensel matrisi $G'G = \Sigma^{-1}$ 'nin Cholesky ayrışımı olarak gösterilmektedir. Eğer sistemin durağan olduğu varsayılırsa, sistem Hareketli Ortalama (MA) formunda aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

$$\begin{aligned}
z_t &= \Phi(L)\varepsilon_t = \begin{bmatrix} \Phi_{11}(L) & \Phi_{12}(L) \\ \Phi_{21}(L) & \Phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \\
&= \Psi(L)\eta_t = \begin{bmatrix} \Psi_{11}(L) & \Psi_{12}(L) \\ \Psi_{21}(L) & \Psi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{bmatrix}
\end{aligned} \tag{4}$$

Burada $\Phi(L) = \Theta(L)^{-1}$ ve $\Psi(L) = \Phi(L)G^{-1}$ şeklindedir. Bu gösterimi kullanarak, x_t 'nin spektral yoğunluğu aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$f_x(\omega) = \frac{1}{2\pi} \left\{ |\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2 + |\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 \right\} \tag{5}$$

Geweke (1982) ve Hosoya (2001) nedensellik ilişkisini şu şekilde tanımlamıştır:

$$\begin{aligned}
M_{y \rightarrow x}(\omega) &= \log \left[\frac{2\pi f_x(\omega)}{|\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \\
&= \log \left[1 + \frac{|\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right]
\end{aligned} \tag{6}$$

Eğer $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ ise, y ω frekansında x 'in Granger nedeni değildir. Yao ve Hosoya (2000), $M_{y \rightarrow x}(\omega)$ test değerini hesaplamak için $|\Psi_{11}(e^{-i\omega})|$ ve $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})|$ değerleri için VAR modelden elde edilen tahmin değerlerini kullanılmasını önermiş ve daha sonra sıfır hipotezi test etmek için delta yönteminin uygulanabileceğini belirtmiştir. Öte yandan, bu test yöntemi VAR parametrelerinde karmaşık doğrusal olmayan kısıtlamalara dayanmakta ve bu nedenle uygulanması oldukça zordur.

Breitung ve Candelon (2006) ω frekansında y , x 'in Granger nedeni değildir sıfır hipotezini test etmek için çok daha basit bir yaklaşım önermiştir. Sıfır hipotez $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$

şeklinde ifade edilir ve $\Psi(L) = \Theta(L)^{-1}G^{-1}$ ve $\Psi_{12}(L) = -\frac{g^{22}\Theta_{12}(L)}{|\Theta(L)|}$ olarak tanımlanır.

Burada g^{22} , G^{-1} 'in alt çapraz köşegen elemanıdır ve $|\Theta(L)|$, $\Theta(L)$ 'nin determinantıdır. y , ω frekansında x 'in Granger nedeni değilse aşağıdaki eşitlik gerçekleşir:

$$|\Theta_{12}(e^{-i\omega})| = \left| \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) - \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) i \right| = 0 \tag{7}$$

buradaki $\theta_{12,k}$, Θ_k 'nin (1,2) elemanıdır. Böylece, gerekli ve yeterli koşullar aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$|\Theta_{12}(e^{-i\omega})| = 0 \text{ olduğunda;}$$

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) = 0 \text{ ve } \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) = 0 \quad (8)$$

Yaklaşım, yukarıdaki denklemlerde doğrusal kısıtlamalara dayanır. Gösterimi basitleştirmek için $\alpha_j = \theta_{11,j}$ ve $\beta_j = \theta_{12,j}$ şeklinde yazacak olursak, böylece x_t için VAR denklemi aşağıdaki gibi yazılır:

$$x_t = \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_p x_{t-p} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_p y_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

$M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ hipotezi aşağıdaki doğrusal kısıtlama ile eşdeğerdir.

$$H_0 = R(\omega) \beta = 0 \quad (10)$$

burada $\beta = [\beta_1, \dots, \beta_p]'$ şeklindedir ve $R(\omega)$ aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$R(\omega) = \begin{bmatrix} \cos(\omega) \cos(2\omega) \dots \cos(p\omega) \\ \sin(\omega) \sin(2\omega) \dots \sin(p\omega) \end{bmatrix} \quad (11)$$

Nedensellik yoktur sıfır hipotezini test etmek için $\omega = (0, \pi)$ frekans aralığında test istatistiği F dağılımına uymakta yaklaşık 2 ve $T-2p$ serbestlik dereceli F dağılımına uyar. Frekans alanında nedensellik testinde farklı frekans düzeylerine karşılık gelen zaman boyutu $T = 2\pi/\omega$ formülü ile hesaplanmaktadır. Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik testinin eşbütünleşik seriler için uygulanabileceğini ve aynı zamanda bütünleşme derecesi farklı olan seriler için Toda ve Yamamoto (1999) tarafından geliştirilen yönteminin bu test için uygulanabileceğini belirtmiştir. Ciner (2011) $\omega = 2.5, 1.5$ ve 0.5 frekans değerlerinin sırasıyla kısa, orta ve uzun dönemi işaret ettiğini ve $\omega = 0.1$ frekans değerinin kalıcı nedensellik ilişkisini işaret ettiğini belirtmiştir.

Veri ve Analiz Sonuçları

BRICS-T ülkeleri için küresel petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisi 2003 ile 2019 yılları arasında aylık veriler kullanılarak analiz edilecektir. Ele alınan ülkelerde BRENT tipi petrol kullanıldığı için bu petrol tipi ele alınmıştır ve petrol fiyatlarına ait veriler ABD Enerji Bilgi Dairesinden (EIA) elde edilmiştir. Ülkelere ait enflasyon oranları TÜFE endeksinden hareketle yıllık olarak hesaplanmış ve TÜFE serisi Dünya Bankası Küresel Ekonomik Monitör (World Bank-GEM) veri tabanından elde edilmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak serilerin bütünleşme dereceleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Birim kök testlerinde optimal gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Tablo 1'deki sonuçlara göre, BRENT tipi petrol fiyatlarının, Hindistan ve Rusya'ya ait enflasyon oranlarının ADF, PP ve KPSS birim kök testleri sonucuna göre fark durağan olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, Brezilya, Çin, Türkiye ve Güney Afrika için hesaplanan enflasyon oranlarının ADF, PP ve KPSS birim kök testi sonucuna göre %5 önem düzeyinde durağan olduğu kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre, Brent petrol fiyatları, Hindistan ve Rusya için

hesaplanan enflasyon oranlarının fark durağan, Brezilya, Çin, Türkiye ve Güney Afrika'ya ait enflasyon oranlarının düzeyde durağan oldukları söylenebilir.¹

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy			Birinci Farklar		
	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
Petrol	-2.294	0.418	0.418	-10.583***	0.142***	0.142***
Brezilya	-2.900**	0.277***	0.277***	-7.331***	0.134***	0.134***
Çin	-3.213**	0.127***	0.127***	-14.046***	0.043***	0.043***
Hindistan	-1.794	0.392	0.392	-11.916***	0.152***	0.152***
Rusya	-2.235	0.765	0.765	-5.981***	0.036***	0.036***
Türkiye	-3.178**	0.267***	0.267***	-10.452***	0.309***	0.309***
G. Afrika	-3.417**	0.232***	0.232***	-8.456***	0.122***	0.122***

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde durağanlığı göstermektedir. Ülke isimleri o ülkeye ait enflasyon serileridir.

Değişkenler arasındaki dinamik ilişkinin analizine geçmeden önce petrol fiyatları için pozitif ve negatif şoklar Denklem (2)'de gösterildiği gibi hesaplanmıştır. Daha sonrasında, petrol fiyatından enflasyona yönelik nedensellik ilişkisi geleneksel Granger (1969) nedensellik testi ile araştırılmıştır. Petrol fiyatları fark durağan, enflasyon oranları ülkelere göre düzeyde ya da fark durağan olduğundan nedensellik ilişkisinin varlığı Toda ve Yamamoto (1999) tarafından önerilen yöntemle göre gecikmesi artırılmış VAR model üzerinden araştırılmıştır. Bu doğrultuda, her bir ülke için öncelikle iki değişkenli VAR model tahmin edilmiş ve en uygun gecikme sayısı (k) Akaike bilgi kriterine göre seçilmiştir. En büyük bütünleşme derecesi (enb) bir olacak şekilde VAR model ($k + enb$) gecikme sayısı ile tahmin edilmiştir. Daha sonrasında k sayıda gecikmeli değerlere sıfır kısıdı konularak petrol fiyatlarından enflasyon oranına yönelik nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'deki sonuçlara göre, petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki asimetric etkisini dikkate almadığımızda, sadece Çin ve Güney Afrika için nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Diğer taraftan, Brezilya'da pozitif petrol fiyat şokunun enflasyonun Granger nedeni olduğu belirlenirken, Rusya'da pozitif ve negatif petrol fiyat şokundan enflasyona yönelik nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer taraftan, Hindistan ve Türkiye için petrol fiyatları ile enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 2: Granger Nedensellik Sonuçları

Ülke	Nedenselliğin Yönü	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği
Brezilya	Petrol → Enflasyon	14	11.799
	Petrol ⁺ → Enflasyon	16	46.897***

¹ Çalışmada kullanılan örneklem dönemi 15 yıl gibi uzun bir dönemi kapsadığından serilerde yapısal kırılmalar ortaya çıkabilmektedir. Yapısal kırılmaların varlığı durumunda geleneksel birim kök testlerinin sıfır hipotezi reddetme başarısız olduğuna dair geniş bir literatür mevcuttur (Perron, 1989; Zivot ve Andrews, 1992; Le ve Strazicich, 2003). Bu nedenle geleneksel birim kök testi sonucunda fark durağan olarak bulunan petrol fiyatları, Hindistan ve Rusya için hesaplanan enflasyon oranları serileri için Zivot-Andrews tek kırılmalı ve Le-Strazicich iki kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçları serilerin fark durağan olduğunu göstermektedir. Yer kazanmak açısından test sonuçları rapor edilmemiş ama istenmesi durumunda yazarlar tarafından paylaşılacaktır.

	Petrol ⁻ → Enflasyon	16	12.183
	Petrol → Enflasyon	14	21.410
Rusya	Petrol ⁺ → Enflasyon	15	26.486**
	Petrol ⁻ → Enflasyon	14	24.732**
	Petrol → Enflasyon	14	13.213
Hindistan	Petrol ⁺ → Enflasyon	13	12.376
	Petrol ⁻ → Enflasyon	14	15.103
	Petrol → Enflasyon	13	26.119**
Çin	Petrol ⁺ → Enflasyon	13	27.866***
	Petrol ⁻ → Enflasyon	13	23.146**
	Petrol → Enflasyon	14	90.951***
G. Afrika	Petrol ⁺ → Enflasyon	14	66.317***
	Petrol ⁻ → Enflasyon	18	94.219***
	Petrol → Enflasyon	13	15.936
Türkiye	Petrol ⁺ → Enflasyon	13	21.741
	Petrol ⁻ → Enflasyon	13	12.687

Not: → işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir. *** ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

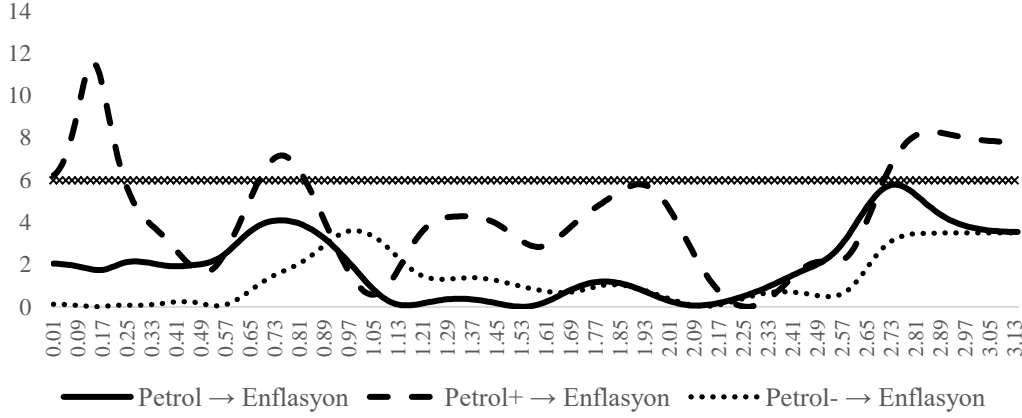
Çalışmada Granger nedensellik testinin yanında değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisini test etmemize olanak sağlayan Breitung ve Candelon'un (BC) frekans alanında nedensellik testi yapılmıştır. BC nedensellik testini yapmadan önce petrol fiyatları ile enflasyon değişkenleri kullanılarak iki değişkenli VAR model tahmin edilmiş ve optimal gecikme sayısı olarak Tablo 2'de yer alan değerler dikkate alınmıştır.² İlk olarak Brezilya için elde edilen test sonucu Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1'de petrol fiyatlarından enflasyona yönelik nedensellik için test istatistikleri ve %5 önem düzeyindeki kritik değer yer almaktadır. Şekil 1'deki sonuçlara göre, petrol fiyatlarından ve negatif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bununla birlikte, pozitif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik kısa, orta ve uzun dönemde sıfır hipotezin reddedildiği görülmektedir. Örneğin, nedensellik ilişkisi belirlenen [2.71, 3.13] frekans aralığı 2 aylık bir döneme denk gelirken, [0.62, 0.88] frekans aralığı 7 ile 9 aylık bir dönemi işaret etmektedir. Nedensellik ilişkisinin belirlendiği 0.24'ten büyük frekans değerleri ise söz konusu nedensellik ilişkisinin uzun dönemde ortaya çıktığı göstermekte çünkü söz konusu frekans aralığı 2.5 yıldan daha fazla bir süreyi belirtmektedir. Ciner (2011) düşük frekans düzeyindeki (0.1 gibi) nedenselliğin kalıcı nedenselliği gösterdiğini belirtmiş ve bu nedenle Brezilya'da pozitif petrol fiyat şoklarının uzun dönemde enflasyon üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olduğunu söylenebilir. Elde edilen bu sonuç Galarza vd. (2016) tarafından belirlenen sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Negatif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik nedensellik ilişkisinin bulunmaması, petrol fiyatlarındaki azalışların fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Ayrıca Brezilya'da enflasyon

² BC frekans alanında nedensellik testi gecikmesi arttırılmış VAR model üzerinden gerçekleştirilmiştir (Breitung ve Candelon, 2006; Taştan, 2015; Cevik vd. 2019).

oranının pozitif petrol fiyat şoklarından uzun dönemde etkilenmesi, Salles ve Almeida (2017) tarafından belirtildiği gibi Brezilya’da petrol fiyatları üzerinde koruyucu politikaların varlığına işaret etmektedir.

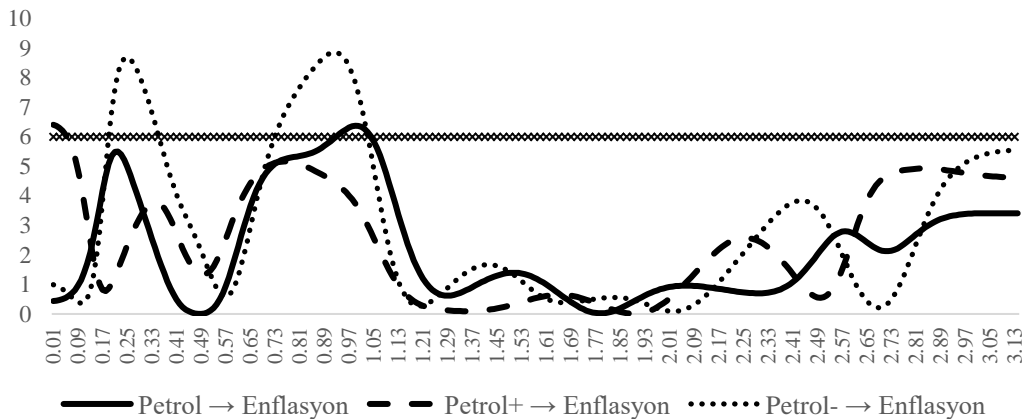
Şekil 1: Brezilya İçin Frekans Alanında Nedensellik Sonuçları

Not: → işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir. %5 önem düzeyinde kritik değer 5.991'dir.

Rusya için nedensellik testi sonuçları Şekil 2’de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre, Rusya’da petrol fiyatlarından enflasyon oranına simetrik ve asimetrik nedenselliğin olduğu görülmekte ve söz konusu nedensellik ilişkisi orta ve uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Buna göre, petrol fiyatlarından enflasyona yönelik nedensellik yoktur sıfır hipotezi $[0.93, 1.04]$ frekans aralığında %5 önem düzeyinde reddedilirken, söz konusu frekans aralığı 6 ayı işaret etmektedir. Benzer şekilde negatif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik nedensellik ilişkisi $[0.73, 1.03]$ ve $[0.20, 0.35]$ frekans aralıklarında belirlenmiş ve bu frekans değerleri 6-8 ay gibi bir süre ve 1.5 ile 2.5 yıl gibi zaman aralığına denk gelmektedir. Bu nedenle Rusya’da negatif petrol fiyat şoklarının enflasyonun orta ve uzun dönemde Granger nedeni olduğu söylenebilir. Diğer taraftan pozitif petrol fiyat şoklarının enflasyon üzerindeki etkisinin kalıcı olduğu söylenebilir çünkü nedensellik ilişkisinin olmadığı belirten sıfır hipotez sadece 0.05’ten küçük frekans değerlerinde reddedilebilmiş ve bu frekans aralığı 10 yıldan daha uzun bir süreye denk gelmektedir.

Şekil 2: Rusya İçin Frekans Alanında Nedensellik Sonuçları

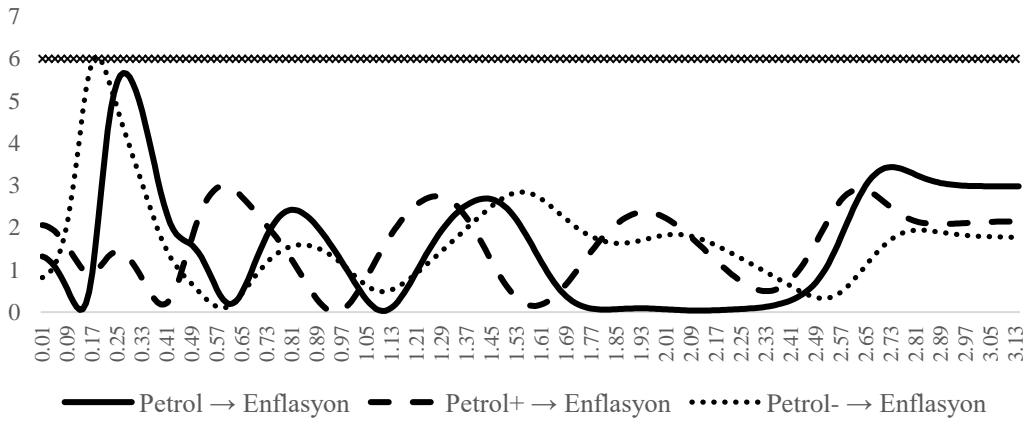

Not: → işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir. %5 önem düzeyinde kritik değer 5.991'dir.

Şekil 3’te yer alan Hindistan için nedensellik testi sonuçları Tablo 2’deki Granger nedensellik testi sonuçları ile benzerlik göstermektedir çünkü sadece negatif petrol fiyat

şokundan enflasyona yönelik bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Fakat bulunan nedensellik ilişkisinin çok güçlü olduğunu söyleyemeyiz çünkü test istatistiği $[0.17, 0.18]$ gibi çok sınırlı bir frekans aralığında kritik değeri geçmiş ve yine söz konusu frekans aralığı için elde edilen test istatistiği kritik değere çok yakın değerler almıştır. Bununla birlikte söz konusu frekans aralığı uzun dönemi işaret etmekte ve yaklaşık olarak 2 yıl gibi bir zamana denk gelmektedir. Bu sonuç Hindistan'da petrol fiyatları ile enflasyon arasında bir nedensellik ilişkisinin oldukça zayıf olduğunu göstermektedir. Bu sonuç oldukça ilginçtir çünkü Hindistan önemli bir petrol ithalatçısı ülkedir. Bununla birlikte Nazlioglu vd. (2019) benzer bir sonuç elde etmişler ve Hindistan'da petrol fiyatlarından döviz kuruna ve enflasyon oranına yönelik bir nedensellik ilişkisi bulamamışlardır. Diğer taraftan, Ghosh ve Kanjilal (2014) Hindistan'da petrol ve havacılık türbini yakıtı dışındaki petrol ürünlerinin perakende fiyatının devlet kontrolü altında olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Hindistan'da petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasında nedensellik ilişkisinin bulunamamasının nedeni olarak Hindistan hükümeti tarafından uygulanan fiyat kontrol mekanizması gösterilebilir.

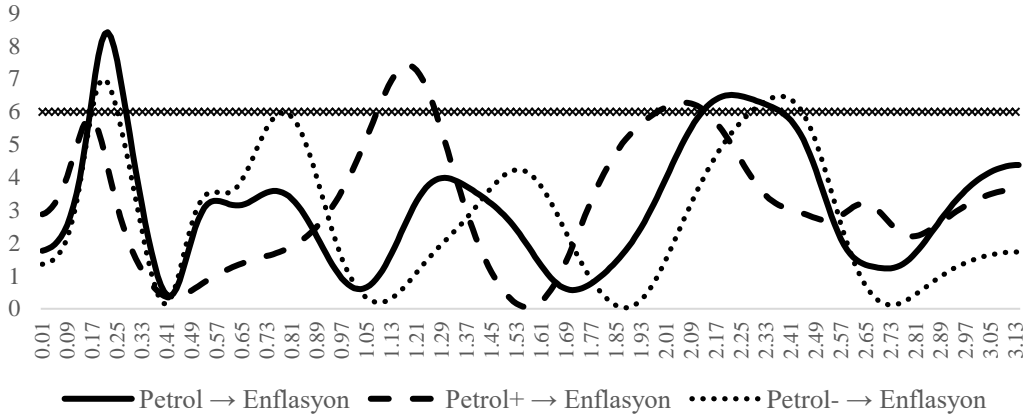
Şekil 3: Hindistan İçin Frekans Alanında Nedensellik Sonuçları

Not: → işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir. %5 önem düzeyinde kritik değer 5.991'dir.

Şekil 4'te yer alan Çin için belirlenen nedensellik analizi sonuçlarına göre, petrol fiyatlarından enflasyona yönelik hem uzun hem de kısa dönemde nedensellik ilişkisi mevcuttur. Örneğin, petrol fiyatlarından enflasyona yönelik nedensellik yoktur sıfır hipotezi $[0.18, 0.27]$ frekans aralığında %5 önem seviyesinde reddedilmiştir. Söz konusu frekans aralığı 2 ile 3 yıl arasındaki bir süreyi temsil ettiğinden, petrol fiyatlarındaki gelişmelerin Çin'de enflasyon oranlarının uzun dönemde etkilediği söylenebilir. Ayrıca petrol fiyatlarından enflasyona yönelik nedensellik ilişkisi $[2.14, 2.37]$ frekans aralığında belirlenmiş olup bu frekans aralığı 2 ay gibi oldukça kısa bir döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla Çin'de petrol fiyatlarından enflasyona doğru nedensellik ilişkisi kısa ve uzun dönemde mevcuttur ve bu sonuç Du vd. (2010) tarafından elde edilen sonuçlar ile aynıdır. Diğer taraftan, negatif petrol fiyat şoklarının enflasyonu kısa ve uzun dönemde etkilediği belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, negatif petrol fiyat şokları enflasyonun Granger nedeni değildir sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde $[0.17, 0.25]$ ile $[2.29, 2.44]$ frekans aralıklarında reddedilmiş ve söz konusu frekans aralıkları 3 yıl gibi uzun bir süre ile 2 ay gibi kısa bir süreyi göstermektedir. Pozitif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik $[1.99, 2.13]$ ile $[1.09, 1.27]$ frekans değerlerinde nedensellik ilişkisi belirlenmiş ve bu frekans aralıkları kısa ve orta döneme (2 ile 6 ay arası) denk gelmektedir. Bu sonuçlara göre, Çin'de negatif petrol fiyat şokları kısa ve uzun dönemde enflasyonu etkilerken, pozitif petrol fiyat şoklarının enflasyon üzerindeki etkisi kısa ve orta dönemde ortaya çıkmaktadır.

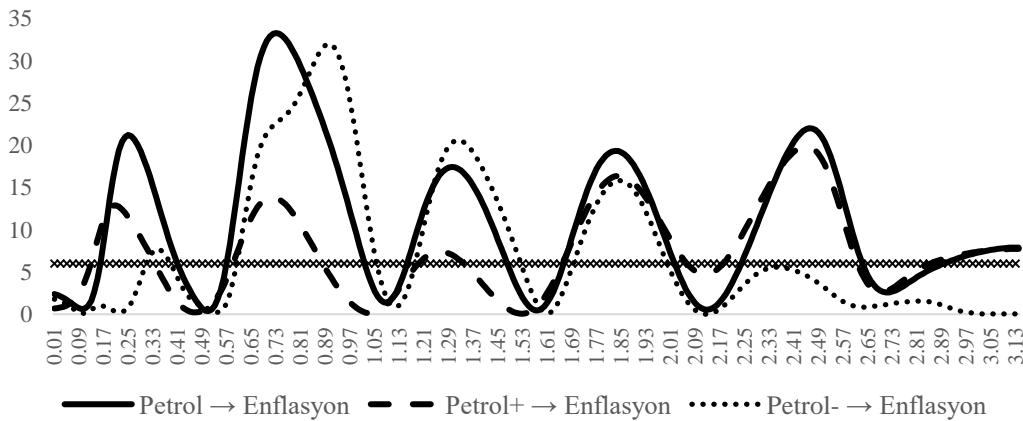
Şekil 4: Çin İçin Frekans Alanında Nedensellik Sonuçları

Not: → işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir. %5 önem düzeyinde kritik değer 5.991'dir.

Şekil 5'teki sonuçlara göre, Güney Afrika'da petrol fiyatlarından enflasyona yönelik kısa, orta ve uzun dönem olmak üzere farklı frekans aralıklarında nedensellik ilişkisi söz konusudur. Örneğin, nedensellik ilişkisi bulunan [0.16, 0.40] frekans aralığı 15 ile 39 ay arası gibi uzun bir süreyi gösterirken, [0.57, 1.01] frekans aralığı 6 ile 11 aylık süreye denk gelmektedir. Diğer taraftan [1.16, 1.48] ile [1.67, 2.02] frekans aralıkları 3 ile 5 ay arası göstermektedir. Ayrıca [2.24, 2.63] ve [2.9, 3.14] frekans aralıklarında sıfır hipotezin reddedildiği görülmekte ve söz konusu frekans aralıkları 2 ay gibi oldukça kısa bir süreyi göstermektedir. Ayrıca, negatif ve pozitif petrol fiyat şoklarının aynı frekans aralıklarında enflasyonun Granger nedeni olduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlardan hareketle, Güney Afrika'da petrol fiyatlarının örneklem boyunca enflasyonu çeşitli dönemlerde etkilediği söylenebilir ve bu sonuç Ajmi vd. (2015) ve Meyer (2018) tarafından bulunan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Şekil 5: Güney Afrika İçin Frekans Alanında Nedensellik Sonuçları

Not: → işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir. %5 önem düzeyinde kritik değer 5.991'dir.

Şekil 6'daki Türkiye için elde edilen sonuçlara göre, petrol fiyatlarından enflasyona yönelik Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Diğer bir ifadeyle, petrol fiyatlarının enflasyonun Granger nedeni olmadığını belirten sıfır hipotez %5 önem düzeyinde reddedilememiştir. Benzer şekilde negatif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik bir nedensellik ilişkisi elde edilememiştir. Bu sonuç küresel petrol fiyatlarının düşmesi durumunda

Petrol fiyatlarının artmasıyla petrol rezervine sahip ülkeler makroekonomik açıdan toparlanırken petrol ithal eden ülkeler bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Ancak petrol ithal eden ülkelerin artan petrol fiyatları sebebiyle, petrol alımlarını azaltmaları ve neticesinde petrol sağlayan ülkelerle aralarındaki bağ zayıflayacaktır. Bu da başta olumlu gibi görünen durumun tam tersine sonuçlanmasıyla noktalanacaktır. Diğer bir ifadeyle petrol fiyatlarının artması uzun dönemde petrol ihraç eden ülkeleri de etkileyebilecektir. İhracatçı bir ülke için yüksek petrol fiyatlarının büyüme üzerindeki etkisi, ithalatçı konumdaki ülkeler üzerindeki yavaşlatıcı etkisi düşünüldüğünde değişebilmektedir. Net enerji ithalatçısı bir ülkenin talebinin azalması, ihracatçı bir ülkenin ihracat oranlarını da düşürebilmektedir. Bu durum, petrol ihraç eden ülkelerde çok keskin olmasa da çeşitli ekonomik olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Petrol gelirlerinin petrol ihraç eden ülkeler için önemli bir kalem olması bu ülkelerin etkilenmesini de kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla, petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki etkisinin boyutu ilgili ekonomide aldığı paya bağlı olmaktadır.

Bu çalışmada petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasındaki ilişki frekans alanında nedensellik testi ile araştırılmıştır. Petrol fiyatlarının enflasyon oranı üzerinde asimetric bir etkiye sahip olup olmadığı ayrıca pozitif ve negatif petrol fiyat şokları üzerinden incelenmiştir. İlk olarak, geleneksel Granger nedensellik testinde petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki asimetric etkisini dikkate almadığımızda, sadece Çin ve Güney Afrika için nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Diğer taraftan, Brezilya'da pozitif petrol fiyat şokunun enflasyonun Granger nedeni olduğu belirlenirken, Rusya'da pozitif ve negatif petrol fiyat şokundan enflasyona yönelik nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer taraftan, Hindistan ve Türkiye için petrol fiyatları ile enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Ardından, frekans alanında nedensellik testi yapılmış ve Brezilya için sadece pozitif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik uzun dönemde nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Rusya için elde edilen sonuçlara göre, petrol fiyatlarından enflasyona hem simetric hem de asimetric nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmış ve petrol fiyatları orta vadede enflasyon oranının Granger nedeni iken, pozitif ve negatif petrol fiyat şokları uzun dönemde enflasyonun Granger nedeni olarak belirlenmiştir.

Çin için elde edilen analiz sonuçlarına göre ise, petrol fiyatlarından enflasyona yönelik hem uzun hem de kısa dönemde bir nedensellik bulunmuştur. Ayrıca pozitif ve negatif petrol şoklarının kısa ve uzun dönemde enflasyon üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, Güney Afrika'da petrolden enflasyona yönelik ise uzun, orta ve kısa dönemde nedenselliğe rastlanılmış ve söz konusu ilişkinin asimetric şoklar içinde geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye'de sadece pozitif petrol fiyat şoklarından enflasyon oranlarına yönelik uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak Hindistan için yapılan analiz sonuçlarına göre sadece negatif petrol fiyat şoklarından enflasyona yönelik zayıf bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarının özellikle enflasyonla mücadelede politika yapıcılara yol gösterici olması beklenmektedir. Öncelikle, Hindistan dışında petrol ithal eden ülkelerde petrol fiyatlarından enflasyona yönelik nedensellik ilişkisinin varlığı fiyatlama sürecinde girdi maliyetlerinin önemine dikkat çekmektedir. Özellikle petrol ihraç eden ülkelere Brezilya ve Rusya'da pozitif petrol fiyat şoklarının uzun dönemde enflasyonun Granger nedeni olarak belirlenmesi artan petrol fiyatlarından ülkelerin olumsuz bir şekilde etkilendiğini göstermektedir. Türkiye için elde edilen analiz sonucu ise petrol fiyatlarının enflasyon oranlarını uzun vadede (yaklaşık iki buçuk yıldan daha fazla sürede) etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç petrol fiyatlarındaki artışın kalıcı olması durumunda politika yapıcılara önlem alabilmeleri konusunda zamanlarının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki azalışın genel fiyatlar düzeyine sirayet etmemesi enflasyonla mücadelede önemli

bir sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örneklem içinde yer alan tüm ülkelerin para politikası olarak enflasyon hedeflemesi rejimi uyguladıkları dikkate alınır, enflasyonla mücadelede çalışmadan elde edilen sonuçların önemi artmaktadır.

Kaynakça

- Ajmi, A. N., Gupta, R., Babalos, V., & Hefer, R. (2015). Oil price and consumer price nexus in South Africa revisited: A novel asymmetric causality approach, *Energy Exploration & Exploitation*, 33(1), 63–73.
- Alagöz, M., Alacahan, N. D. & Akarsu, Y. (2017). Petrol fiyatlarının makro ekonomi üzerindeki etkisi-ülke karşılaştırmaları ile panel veri analizi, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19 (33), 144-150.
- Albulescu, C. T., Oros, C. & Tiwari, A. K. (2017). Oil price–inflation pass-through in Romania during the inflation targeting regime, *Applied Economics*, 49 (15), 1527-1542.
- Alper, F. Ö. (2018). Petroleum prices, food prices and inflation relationship: Findings of structural VAR analysis, *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13 (22), 63-74.
- Ariketi, R., Behara, B. K. & Bhuni, U. K. (2015). Shale gas in India: Opportunities and challenges, *IJSR - International Journal of Scientific Research*, 4 (3), 320-325.
- Ashley, R. A. & Randal, J. V. (2009). To difference or not to difference: A Monte Carlo investigation of inference in vector autoregression models, *International Journal of Data Analysis Techniques and Strategies*, 1 (3), 242-274.
- Breitung, J. & Candelon, B. (2006). Testing for short and long-run causality: a frequency domain approach, *Journal of Econometrics*, 132: 363–378.
- Çatık, A. N. & Karaçuka, M. (2012). Oil pass-through to domestic prices in Turkey: Does the change in inflation regime matter?, *Ekonomika Istrazivanja*, 25 (2), 277–296.
- Cavalcanti, T. & Jalles, J. T. (2013). Macroeconomic effects of oil price shocks in Brazil and in the United States, *Applied Energy*, 104, 475-486.
- Cavollo, M. (2008), Oil price and inflation, *FRBSF Economics Letters*, 31.
- Çelik, T. & Akgül, B. (2011). Changes in fuel oil prices in Turkey: An estimation of the inflation effect using VAR analysis, *Journal of Economics and Business*, 14 (2), 11-21.
- Çevik, E. İ., Atukeren, E. & Korkmaz, T. (2019). Trade openness and economic growth in Turkey: A rolling frequency domain analysis, *Economies*, 7 (41), 1-16.
- Choi, S., Furceri, D., Loungani, P., Mishra, S. & Poplawski-Ribeiro, M. (2018). Oil prices and inflation dynamics: evidence from advanced and developing economies, *Journal of International Money and Finance*, 82, 71-96.
- Ciner, Ç. (2011). Commodity prices and inflation: testing in the frequency domain, *Research in International Business and Finance*, 25, 229-237.
- Du, L., He, Y. & Wei, C. (2010). The relationship between oil price shocks and China's macro-economy: an empirical analysis, *Energy Policy*, 38 (8), 4142–4151.
- ECB, (2010). Oil prices - their determinants and impact on Euro Area inflation and the macroeconomy, *Monthly Bulletin*, (August), 75–92.
- EIA, (2015). *China - International - U.S. Energy Information Administration (EIA)*, Erişim Tarihi: 14.12.2018: https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/China/china.pdf.
- EIA, (2018). *India - International - U.S. Energy Information Administration (EIA)*, Erişim Tarihi: 14.12.2018: <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=IND>.
- Galarza, J. C. A., Garcia, J. C. M. & Gracia, F. P. (2016). The macroeconomic effects of oil shocks in three Latin American economies, *Cuestiones Económicas*, 26 (2), 145-171.
- Geweke, J. (1982). Measurement of linear dependence and feedback between multiple time series, *Journal of the American Statistical Association*, 77, 304-324.

- Ghosh, S. & Kanjilal, K (2014). Oil price shocks on Indian economy: evidence from Toda Yamamoto and Markov regime-switching VAR, *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 7 (1), 122-139.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, *Econometrica*, 37, 424-438.
- Gronwald, M. (2009). Reconsidering the macroeconomics of the oil price in Germany: Testing for causality in the frequency domain, *Empirical Economics*, 36 (2), 441-453.
- Hooker, M. A. (2002). Are oil shocks inflationary? asymmetric and nonlinear specifications versus changes in regime, *Journal of Money, Credit and Banking*, 34 (2), 540-561.
- Hosoya, Y. (1991). The decomposition and measurement of the interdependence between second-order stationary processes, *Probability Theory and Related Fields*, 88, 429-444.
- Hosoya, Y. (2001). Elimination of third-series effect and defining partial measures of causality, *Journal of Time Series Analysis*, 22, 537-554.
- Ito, K. (2012). The impact of oil price volatility on the macroeconomy in Russia, *The Annals of Regional Science*, 48 (3), 695-702.
- Izatov, A. (2015). The role of oil prices, the real effective exchange rate, and inflation in economic activity of Russia: An empirical investigation, *Eastern European Business and Economics Journal*, 1 (3), 48-70.
- Kibritçioğlu, A. & Kibritçioğlu, B. (1999). Ham petrol ve akaryakıt ürünü fiyat artışlarının Türkiye'deki enflasyonist etkileri, *Hazine Müsteşarlığı*, 21, 1-73.
- Koçak, S., Balan, F. & Albayrak, B. (2017). Türkiye ekonomisinde petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi: Ampirik analiz, *Journal of Life Economics*, 4 (4), 261-273.
- Lee, J. & Strazicich, M. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks, *The Review of Economics and Statistics*, 85 (4), 1082-1089.
- Meyer, D. F. (2018). The impact of changes in fuel prices on inflation and economic growth in South Africa. *In Proceedings of the 11th International RAIS Conference on Social Sciences. Scientia Moralitas Research Institute*, 65-73.
- Nazlioglu, S., Gormus, A. & Soytaş, U. (2019). Oil prices and monetary policy in emerging markets: Structural shifts in causal linkages, *Emerging Markets Finance and Trade*, 55 (1): 105-117.
- Niyimbanira, F. (2013). An investigation of the relationship between oil prices and inflation in South Africa, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (6), 105-111.
- Nyga-Łukaszewska, H., & Aruga, K. (2020). Energy Prices and COVID-Immunity: The Case of Crude Oil and Natural Gas Prices in the US and Japan. *Energies*, 13(23), 6300.
- Öksüzler, O. & İpek, E. (2011). Dünya petrol fiyatlarındaki değişimin büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği, *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences*, 7 (14), 15-34.
- Olayungbo, D. O. (2019). Effects of global oil price on exchange rate, trade balance, and reserves in nigeria: A frequency domain causality approach, *Journal of Risk and Financial Management*, 12(1), 43.
- O'Neill, J. (2011). Building better global economic BRICs, *Global Economics Paper*, 66.
- Özata, E. (2019). Türkiye'de petrol fiyatlarından enflasyona asimetrik ve doğrusal olmayan geçişkenlik, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 17-32.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis, *Econometrica*, 57 (6), 1361-1401.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B. & Ghoshray, A. (2015). The dynamics of economic growth, oil prices, stock market depth, and other macroeconomic variables: evidence from the G-20 countries, *International Review of Financial Analysis*, 39, 84-95.

-
- Qianqian, Z. (2011). The impact of international oil price fluctuation on China's economy, *Energy Procedia*, 5, 1360-1364.
- Salisu, A. A., Isah, K. O., Oyewole, O. J. & Akanni, L. O. (2017). Modelling oil price-inflation nexus: the role of asymmetries, *Energy*, 125, 97-106.
- Salles, A. A. & Almeida, P. H. A. (2017). The crude oil price influence on the Brazilian industrial production, *Open Journal of Business and Management*, 5, 401-414.
- Sek, S. K., Teo, X. Q. & Wong, Y. N. (2015). A comparative study on the effects of oil price changes on inflation, *Procedia Economics and Finance*, 26, 630-636.
- Tastan, H. (2015). Testing for spectral Granger Causality, *Stata Journal*, 15 (4), 1157-1166.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes, *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Wheeler, C. M., Baffes, J., Kabundi, A., Kindberg-Hanlon, G., Nagle, P. S., & Ohnsorge, F. (2020). Adding Fuel to the Fire. *World Bank Group, Policy Research Working Paper*, 9320.
- Wong, S. L., Chia, W. M. & Chang, Y. (2013). Energy consumption and energy in OECD: Perspectives from oil prices and economic growth, *Energy Policy*, 62, 1581–1590.
- Yanfeng, W. (2013). The dynamic relationships between oil prices and the Japanese economy: A frequency domain analysis, *Review of Economics & Finance*, 3, 57-67.
- Yanikkaya, H., Kaya, H. & Akgül, D. (2015). Petrol fiyatlarının enflasyona geçişkenliği değişti mi?, *Central Bank Review*, 15, 75-88.
- Yao, F. & Hosoya, Y. (2000). Inference on one-way effect and evidence in Japanese macroeconomic data, *Journal of Econometrics*, 98, 225-255.
- Yıldırım, D. Ç., Erdoğan, S. & Çevik, E. İ. (2018). Regime-dependent effect of crude oil price on BRICS stock markets, *Emerging Markets Finance and Trade*, 54, 1706-1719.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence of great crash, the oil price shock and unit root hypothesis, *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İnovasyonların Ticaret Akımları Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Örneği¹

The Effects of Innovations on Trade Flows: The Case of OECD Countries

Sercan AYDIN^{a*}, Seyfettin ARTAN^b

^a Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7453-4473

^b Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Trabzon / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4310-550X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Nisan 2021

Kabul tarihi: 25 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

İnovasyon,
Ekonomik büyüme,
Çekim modeli

ÖZ

İnovasyonun ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olduğuna ilişkin tartışmalar özellikle 1980'li yıllardan sonra artmıştır. Literatürde inovasyonun iletişim maliyetlerini düşürdüğü, coğrafi uzaklığın negatif etkilerini azalttığı ve ülkeye özgü faktörlerin ikili ticareti önemli ölçüde etkilediği ifade edilmektedir. Ancak yapılan çalışmalar kullanılan inovasyon göstergesi ve analiz edilen ülke grubuna göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu çalışmada, inovasyonun ülkeler arası ikili ticaret üzerindeki etkileri 1996-2016 döneminde OECD ülkeleri için analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin, pazar büyüklüğü ve talep yapısının ve reel döviz kurunun, ihracatçı ülkelerde inovasyonun ülkeler arasındaki ikili ticareti pozitif olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, ihracatını arttırmak isteyen politika uygulayıcılarının inovasyonun ortaya çıkmasını ve ekonomik yayılımını teşvik edecek tedbirler almaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 22, 2021

Accepted June 25, 2021

Keywords:

Innovation,
Economic growth,
Gravity model

ABSTRACT

After the 1980s, discussions about innovation as a determinant of economic growth became more prevalent. According to the literature, innovation reduces transport costs, mitigates the negative effects of distance, and country-specific factors have a major impact on bilateral trade. However, the findings of the studies vary depending on the innovation indicator used and the country group studied. The effects of innovation on bilateral trade between countries are examined in this analysis for OECD countries from 1996 to 2016. The results indicate that a country's economic size, market size and demand structure, real exchange rate, and innovation in exporting countries all have a positive impact on bilateral trade. This finding illustrates the importance of policymakers who want to raise exports taking steps to promote the emergence of innovation and its economic spread.

¹ Bu çalışma, Sercan AYDIN'ın "OECD Ülkelerinde İnovasyonun Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisi: Panel Çekim Modeli" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

When the 20-year history of the world economies after 2000 is examined, it can be shown that the reason for the increase in R&D expenditures of countries is globalization and easier access to information. The development levels of countries are directly proportional to their ability to use information and innovate. Today, the source of economic growth is increasing the productivity of existing resources rather than increasing the amount of existing resources. This increase in productivity depends on the R&D studies successfully implemented. Countries that can successfully implement these studies can have the power to compete with world economies by increasing their level of development.

The technological innovations brought about by the Industrial Revolution affected the world economies in every field and led countries to produce their own technologies. R&D activities have taken their place in the production process as an indispensable condition for maintaining the economic performance of countries. Increasing the positive effect of innovation activities on output with new technologies over time has led to an increase in innovation investments of countries. Until the neoclassical growth models, the technology, which could not find a place in the production function, started to be of great importance for Neoclassical and post-economists. Although attention was drawn to the effect of technology, which has found a place in growth theories, on productivity in early studies, the ideas that emerged in this period remained mostly at the stage of thought. As a matter of fact, in the Solow Growth model, in which innovations were taken into account for the first time in the 1950s, technology was accepted as a surplus and external concept that could not be calculated behind the increase in productivity. In the 80's, innovations have come to an important place in the economic growth process with some studies aimed at eliminating the deficiencies of the neoclassical model and internalizing the external technology. Innovation has lived its golden age with endogenous growth models that incorporate technological progress and innovations into the production process. Modern growth theory, in which technology has been internalized as a production factor, argued that the main source of economic growth is technological change, and that technological change emerged as a result of R&D and innovation activities. Therefore, social wealth and welfare requires continuous investment in R&D and innovation activities in order to produce and use new information-products-processes. Endogenous growth models briefly; He argues that technological progress has an important impact on economic growth. It can be said that countries have started to transition from science and technology policies to innovation policies with their endogenous growth theories.

In this study, 20 OECD countries were analyzed for the period 1996-2016, and the effects of innovations on trade flows were analyzed. The countries included in the analysis were selected from the countries whose data were available within the specified time interval. While trade flows between countries are used as the dependent variable in the study, as the explanatory variable; real gross domestic product per capita, total population, R&D expenditures, real exchange rate and the value of the geographical length between countries in km are used. In addition, dummy variables expressing the 2008 financial crisis, membership in economic integrations and common boundaries are also included in the study.

When all findings are evaluated together, it is concluded that innovation studies affect trade flows positively in OECD countries. Country economies should increase the number of innovation application areas in order to increase the welfare level of the society, to reach a level that can compete in world trade and to achieve a sustainable economic growth rate. Increasing the number of R&D expenditures and successful R&D studies will increase the number of high-tech products and this will positively affect the trade flows of the countries' economies. For this purpose, allocating more shares from GDP to R&D, increasing the number of researchers, providing the necessary infrastructure and inspections to carry out R&D activities efficiently, eliminating situations that may cause brain drain and qualified to work in the R&D sector. Steps should be taken to allow the workforce to remain in the country.

Giriş

İnovasyon ile araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) son yıllarda sıklıkla kullanılan iki kavramdır. İnovasyona mikro ölçekten bakıldığında, firmaların yeni bir süreç veya yeni bir ürün geliştirerek karlarını artırma çabaları olarak ifade edilebilir. Makro ölçekten bakıldığında ise inovasyon, ülkelerin küreselleşen dünya da rekabet gücü elde edebilmeleri için oluşturmuş oldukları uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir. Ekonomi literatüründe ekonomik büyüme ve kalkınmanın kaynağı olarak sermaye birikimi, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi faktörler kabul edilmektedir (Tekbas, 2019). Ülkeler sabit olan doğal kaynaklarının yanında, beşerî sermaye yatırımları ve teknoloji yatırımları ile üretim faktörlerinin verimliliğini arttırarak dünya piyasalarında söz sahibi olabilmek için teknoloji yatırımlarını arttırmaktadır.

Günümüzde dış ticaretin önündeki engellerinin önemli ölçüde azalması dış ticarete konu olan ülkeleri birbirine yaklaştırmış ve bu durum ülkeleri daha rekabetçi bir ortama sürüklemiştir. Dış ticaret serbestisinin arttığı bir başka deyişle ekonomik küreselleşmenin yaygınlaştığı ülkelerin ekonomik performanslarının olumlu yönde etkilendiği görüşlerinin (Tekbas, 2021) yanı sıra, özellikle ihracata dayalı büyüme modellerini kullanan gelişmekte olan ülkeler için hızlı ve sürdürülebilir bir büyümenin yolu açılmıştır. Günümüzde üretim faktörlerinin sabit oluşu, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için ülkelerin inovasyon çalışmalarının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Porter (1990)'a göre, bir ülkenin rekabet gücü elde edebilmesinin ana kaynağı inovasyon yaratma ve uygulama gücüdür. Teknolojik inovasyon yapabilme yeteneğinin arkasında ise yapılan Ar-Ge harcamalarının payı oldukça büyüktür.

İnovasyon ve teknolojik ilerleme konusunda yapılan en önemli çalışmalar Schumpeter ile başlamıştır. Schumpeter (1964), inovasyonu yaratıcı yıkım olarak tanımlamış ve ülkelerin veya firmaların rekabet üstünlüğü kazanmaları ve bunu sürdürmeleri için teknolojiye yatırım yapmaları gerektiğini savunmuştur. Schumpeter, ileri teknoloji ürünleri ile Ar-Ge harcamaları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle, Schumpeter'e göre sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, teknolojik ilerleme ve bilgi birikimine dayanmaktadır. Ancak 1980'li yıllara kadar teknolojik gelişme dışsal olarak ele alınmış ve teknolojik gelişmenin hangi içsel mekanizmaları harekete geçirerek ekonomik büyümeyi arttırdığına ilişkin bir teorik yapı ortaya konamamıştır. İçsel büyüme teorilerinin ortaya atıldığı 1986 yılından sonra teknolojik gelişmenin içsel mekanizmalarının ortaya konması ile birlikte Ar-Ge'nin ekonomik büyüme üzerindeki rolü ve ölçümü konusundaki tartışmalar hız kazanmıştır.

İnovasyonların makro ve mikro etkilerine odaklanan çok sayıda çalışma olmasına rağmen özellikle ülkeler arasındaki ikili ticaret üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, inovasyonların ülkeler arası ticaret akımları üzerindeki etkilerini 1996-2016 döneminde çekim modelini kullanarak test etmektir. İnovasyon göstergesi olarak Ar-Ge harcamalarının GSYH oranlarının kullanıldığı çalışmada, verilerine ulaşılabilen 20 OECD ülkesi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçların dış ticaret akımlarını arttırmak ve serbest ticaretten en üst düzeyde yararlanmak isteyen politika uygulayıcılarına yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışmanın şu şekilde organize edilmiştir. İkinci kısımda inovasyonların ticaret akımları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar değerlendirilmiştir. Model ve veri setinin tanıtıldığı üçüncü kısım elde edilen analiz sonuçlarının değerlendirildiği dördüncü kısım takip etmiştir. Çalışmanın son bölümünde elde edilen sonuçlardan yola çıkarak politika önerilerine yer verilmiştir.

Literatür Taraması

İnovasyonun ekonomik etkilerine ilişkin ampirik çalışmalar özellikle 2000’li yıllardan sonra artış göstermiştir. İnovasyonun ölçülmesinin zor olması ve inovasyon göstergelerini gösteren verilere ulaşmadaki güçlük yapılan araştırmaların temel kısıtını oluşturmuştur. Çalışmaların büyük bir kısmı inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Az sayıdaki çalışmada ise inovasyonun mikro düzeyde firmaların ticaret performansı ve makro düzeyde ülkeler arasındaki ikili ticaret üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

İnovasyon faaliyetlerinin dış ticaret üzerinde etkilerini inceleyen çalışmalar incelendiğinde çalışmaların büyük bir kısmında inovasyon faaliyetlerinin dış ticaret üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Örneğin; Greenhalgh (1990), 1954-1985 dönemi verilerini kullanarak İngiltere’nin imalat sektöründe faaliyet gösteren firmalarının teknolojik inovasyon faaliyetleri ile ticaret performansı arasındaki herhangi bir ilişkinin olup olmadığını zaman serisi analizi ile incelemiş ve teknolojik inovasyon faaliyetlerinin firmaların ticaret performanslarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra, Ebling ve Janz (1999), Alman hizmet sektörü şirketlerinin ihracat ve inovasyon faaliyetleri arasındaki ilişkiyi 1997 yılı verilerini kullanarak yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran panel veri analizi yapmışlardır. Çıkan sonuçlar Schumpeter hipotezini büyük olasılıkla doğrularak ihracat rakamlarındaki artışın temel kaynağının inovasyon faaliyetleri olduğunu göstermiştir. Bir başka çalışmada, Blind (2001), İsviçre’nin Almanya, Fransa ve İngiltere ile ikili ticaret akımlarının belirlenmesinde inovasyonların rolünü 1980-1995 dönemi için analiz etmiştir. Modelde, Avrupa Patent Bürosu’na yapılan patent başvuruları ile ülkelere göre değişen teknik standart stokları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, patent sayısı ile İsviçre’nin diğer 3 ülkeye yaptığı ihracat oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Patent başvurularının kullanıldığı başka bir çalışmada Özsağır ve Çütçü (2015), Türkiye için inovasyon faaliyetleri ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmişlerdir. İnovasyon göstergesi olarak 1980-2013 dönemini kapsayan patent başvuru sayısı kullanılmıştır. Önce Johansen nedensellik testi yapılmış ve dış ticaret ile inovasyon arasında bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra VECM ile dış ticaret ile inovasyon arasındaki ilişkinin çift yönlü ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir şekilde, Şener ve Delican (2019), 2007-2017 yılları arasında Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanarak 31 gelişmiş ve 26 gelişmekte olan ülke için rekabetçilik, inovasyon ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiş ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ihracattan inovasyon ve bilgi-iletişim teknolojisine, bilgi-iletişim teknolojisinden rekabetçiliğe tek yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Guan ve Ma (2003), 1980-1995 döneminde Çin’de 213 sanayi firması için ihracat performanslarının belirlenmesinde Ar-Ge faaliyetlerinin etkilerini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, firmaların ihracatlarındaki artış Çin’in ticaret akımları üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Ayrıca inovasyonlar, sadece ihracatın artmasına neden olmaz, aynı zamanda bir firmanın sürdürülebilir uluslararası rekabet gücünü kazanmasında en önemli itici gücünü oluşturur. İnovasyonların sektörel sonuçları üzerinde yoğunlaşan Sanyal (2004), 10 OECD ülkesinde inovasyonların ticaret performansı üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve ampirik bulgular, ülke düzeyinde inovasyon yoğunluğu ve teknolojik fırsatların özellikle 1990’ yıllarda ticaret performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Sektörel düzeyde bakıldığında ise inovasyon faaliyetlerinin sadece yüksek teknoloji içeren sektörlerde dış ticaret performansını olumlu bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada Özer ve Çiftçi (2009), 19 OECD ülkesinde Ar-Ge harcamalarının ihracat performansı üzerindeki etkisini 1993-2005 döneminde test etmişlerdir. Analiz sonuçları, Ar-Ge harcamalarının ihracat performansını çok güçlü ve pozitif bir şekilde etkilediğini göstermiştir.

Benzer şekilde Göçer (2012) çalışmasında, Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı, bilgi iletişim ihracatı, toplam ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini geliştirmekte olan 11 Asya ülkesi için 1996-2012 döneminde analiz etmiştir. Analiz sonucunda, Ar-Ge harcamalarının yüksek teknolojili ürün ihracatı ile bilgi iletişim ihracatını doğrudan etkilediği, dış ticareti ise dolaylı yoldan etkilediği görülmüştür. Ayrıca artan ekonomik büyümenin ülkelerin Ar-Ge yatırımlarına daha fazla pay verebilmelerine olanak sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

İnovasyonların ithalat üzerinde yarattığı etkileri hem ülke bazlı hem de sektörel bazlı inceleyen Liu (2014), Almanya ve İtalya'nın Çek Cumhuriyeti ve İspanya ile karşılıklı ithalatlarında inovasyonların rolünü 1991-2010 döneminde analiz etmiştir. Analiz sonuçları, ülke bazında inovasyonların ithalat üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Sektörel sonuçlar ise, düşük teknoloji ile çalışan sektörlerde inovasyonun ithalat üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koyarken yüksek teknolojili sektörlerde inovasyon faaliyetlerinin ithalatı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Firma bazlı yapılan başka bir çalışmada Rodil ve diğerleri (2016), İspanya'daki 2013 firma için 2004-2005 verilerini kullanarak inovasyon ile ihracat arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan regresyon yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, inovasyon ile ihracat arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca inovasyon çeşitliliğinin ve inovasyon pazarlamasının gelişmesinin ihracat performansı üzerinde kritik öneme sahip olduğunu tespit edilmiştir.

Kyunam ve Yeonbae (2015) çalışmalarında, yurt içi Ar-Ge harcamaları ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi analiz etmenin yanı sıra dış ticarete yenilenebilir enerji politikalarının rolünü araştırmışlardır. Bunun için güneş paneli kullanan 16 ülke ile rüzgâr enerjisi kullanan 14 ülkenin 1991-2008 dönemi verilerini kullanarak dengesiz panel veri analizi yapmışlardır. Ampirik sonuçlar, Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ancak bu etkinin henüz yeterince olgunlaşmamış yerli Ar-Ge yatırımlarından değil, uluslararası olgun teknolojik ilerlemelerden kaynaklanan Ar-Ge yatırımlarından kaynaklandığını göstermektedir. Başka bir çalışmada, Akçalı ve Şişmanoğlu (2015), Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini gelişmiş ve gelişmekte olan 19 seçilmiş ülke için analiz etmişlerdir. Bunun için 1990-2013 verileri ile Swamy (1970) rastgele katsayı modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Türkiye'de Ar-Ge harcamalarında meydana gelebilecek %1'lik bir artışın ekonomik büyümede %0,625'lik bir artışa neden olacağını göstermektedir.

Ticaret akımlarının çekim modeli ile incelendiği çalışmalar incelendiğinde analiz sonuçlarının farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. Şöyle ki, Wang ve diğerleri (1998), uluslararası ticarete coğrafi uzaklıklara vurgu yapmış ve analizlerinde sadece ABD'nin tarımsal ürün ihracatını ele alarak ticaret akımlarını belirlemek için çekim modelini kullanmıştır. Analiz sonucunda, mesafe esnekliğinin dünyanın farklı bölgelerinde zaman içerisinde sabit kalabildiğini veya artabildiğini ancak yapılan çalışmada, mesafenin dış ticareti azaltıcı herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın, Picci (2010), Avrupa ülkelerinde inovasyonların ticaret akımları üzerindeki etkilerini patent başvuru sayısı verilerini kullanarak 1990-2005 döneminde test etmiş ve sonuç olarak patent başvuru sayısının ticaret akımları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca ortak ekonomik iş birliği, ortak dil kullanımı ve ortak bir kara sınırına sahip olmayı gösteren çeşitli kukla değişkenlerinin ticaret akımları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık ile ticaret akımları arasında beklenildiği gibi negatif bir ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde, Nguyen (2011), Vietnam'ın ihracat faaliyetlerini analiz etmek için çekim modelini kullanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Vietnam'ın ihracatını, GSYİH, döviz kuru ve ASEAN'a olan üyelikleri pozitif olarak etkilerken ülkeler arasındaki uzaklık negatif

olarak etkilemektedir.

Çekim modelinin kullanıldığı başka bir çalışmada, Wall (1999) ülkelerin refahı üzerindeki koruma maliyetini tahmin etmek için çekim modelini kullanmıştır. Analizinde 1994-1996 gözlem aralığında ABD'nin ticaret yaptığı 85 ülke için, ticaret politikası olarak adlandırdığı yeni bir endeks kullanmıştır. Bu endeks bir ülkenin gümrük politikasını göstermekte ve ülkenin ticaret akımları, korumacılık seviyesi hakkında bilgi vermektedir. Wall (1999), ticaret akımları ile ticaret politikası endeksi arasında negatif bir korelasyon bulmasına rağmen, bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Buna karşın, Aysun ve diğerleri (2012) çalışmalarında, Avrupa Birliği ve Türkiye arasında kurulan Gümrük Birliğinin dış ticaret akımları üzerindeki etkisini 1980-2009 dönemi için test etmişlerdir. Modelde klasik çekim modelinin değişkenlerine ek olarak, gümrük birliğine üyeliği gösteren bir kukla değişken kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, Gümrük Birliğine üyeliğin ticaret akımları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, Artan (2012), Türkiye'nin dış ticaretinde çekim modelinin etkinliğini panel veri yöntemleri ile analiz etmiş ve ülkelerin ortak bir iktisadi birlik veya bölgesel ekonomik işbirliği içerisinde yer almalarının dış ticareti pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Hashai ve Hirsch (2000), Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki ticaret akımlarının derecesini ölçmek için çekim modelini kullanmış ve çalışmada literatürden farklı olarak, coğrafi mesafenin yanı sıra ülkeler arasındaki ekonomik mesafeler de analize eklenmiştir. Analiz sonucunda Arap ülkeleri ile İsrail arasında coğrafi yakınlığın bulunduğu fakat ekonomik uzaklığın çok büyük olduğu belirtilmiş ve sonuç olarak ticaret akımları ile coğrafi yakınlık arasında pozitif bir ilişki bulunurken, ekonomik uzaklık ile ticaret akımları arasında negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmada, Zarzoso ve Lehmann (2003), Mercosur'a üye ülkeler ile Avrupa birliğine üye ülkeler arasındaki ticaret akımlarının seviyesi belirlemek için çekim modelini kullanmıştır. Analiz sonucuna göre; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gelirlerinin ikili ticaret akımları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca ihracatçı ülkelerin kendi nüfuslarının ticaret akımları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülürken, ithalatçı ülkelerdeki nüfus ile ihracatçı ülkenin ticaret akımı arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Batra (2006), Hindistan'ın ticaret akımları üzerinde tarihsel ve kültürel benzerliklerin önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Daha sonra, Rahman (2009), Avustralya'nın ticaret potansiyelini 50 ülkenin kesit verilerini kullanarak çekim modeli araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre; Avustralya'nın dış ticaret hacmi, ekonomik büyüklük, ortak dil, açıklık ve ticaret ortaklıkları arasında doğru yönü bir ilişki bulunurken, ikili ticarete konu olan ülkeler arasındaki uzaklık ile negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Marquez ve Zarzoso (2010), 2000 yılı 13 ihracatçı ve 77 ithalatçı ülke için teknolojik inovasyonların ihracat sektörü üzerinde olan etkilerini analiz etmişlerdir. Modelde teknoloji başarı endeksi (TAI) ve bu endeksin 4 bileşeni (teknoloji yaratma, eski inovasyonların yayılması, son inovasyonların yayılması ve insan becerileri) kullanılmıştır. Panel çekim modeli sonuçları, teknolojik inovasyonun ihracat performansı üzerinde pozitif ve doğrusal olmayan bir etkisini olduğunu göstermektedir.

Genç ve diğerleri (2011), 1997-2007 döneminde Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesindeki 11 ülke için ticaret akımlarını analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYH ve nüfusları arasında pozitif ilişki bulunurken, üye ülkelerin birbirlerine olan coğrafi uzaklıkları ile ticaret akımları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Öte yandan modele kukla değişken olarak eklenen ortak sınır ve aynı dili konuşma değişkenlerinin de ticaret akımları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir çalışmada Işık (2016), Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü arasındaki ticaret akımlarını 2004-2014 döneminde araştırmışlardır. Çalışmada, dış ticarete konu ülkelerin

ekonomik büyüklükleri ve nüfusları ile ticaret akımları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık ve modele kukla değişken olarak eklenen 2008 küresel krizi ile ticaret akımları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca ortak dil, ortak ekonomik entegrasyona üyelik değişkenlerinin de dış ticaret akımları üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Model ve Veri Seti

Çalışmada inovasyonların ticaret akımları üzerindeki etkileri OECD ülkeleri arasından seçilmiş 20 ülke için 1996-2016 gözlem aralığında panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Modele dahil edilen kukla değişkenler hariç diğer tüm değişkenlerin tamamına logaritmik dönüşüm uygulanmıştır.

$$\begin{aligned} \text{LNT}_{ijt} = & \beta_0 + \beta_1 \text{LNGDP}_{it} + \beta_2 \text{LNGDP}_{jt} + \beta_3 \text{LNARGE}_{it} + \beta_4 \text{LNARGE}_{jt} + \beta_5 \text{LNPOP}_{it} \\ & + \beta_6 \text{LNPOP}_{jt} + \beta_7 \text{LNRER}_{ijt} + \beta_8 \text{LNDIST}_{ijt} + \beta_9 \text{CRIS}_{ijt} + \beta_{10} \text{ENTG}_{ijt} \\ & + \beta_{11} \text{BORD}_{ijt} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (1)$$

1 numaralı modelde i ihracatçı ülkeyi j ithalatçı ülkeyi göstermek üzere T_{ij} değişkeni, ülkeler arasındaki ticaret akımlarını temsil etmektedir. Bağımsız değişkenler; GDP_i , GDP_j , $ARGE_i$, $ARGE_j$, POP_i , POP_j , RER_{ij} , $DIST_{ij}$ sırasıyla; i ülkesinin kişi başına düşen reel GSYH'sini, j ülkesinin kişi başına düşen reel GSYH'sini, i ülkesinde yapılan Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payını, j ülkesinde yapılan Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payını, i ülkesinin toplam nüfusunu, j ülkesinin toplam nüfusunu, i ve j ülkeleri arasında karşılıklı ticarete kullanılan ikili reel döviz kurunu, i ve j ülkelerinin başkentleri arasındaki uzaklığı kilometre cinsinden göstermektedir. Modele kukla değişken olarak eklenen değişkenlerden $CRIS_{ij}$ değişkeni; 2008 küresel finansal krizini temsil ederken, $ENTG_{ij}$ değişkeni seçilmiş ülkelerin ekonomik entegrasyonlara üye olup olmadığını ve son olarak $BORD_{ij}$ değişkeni ise ticarete konu olan ülkelerin ortak kara sınırına sahip olup olmadığını ifade etmektedir.

Analizde kullanılan değişkenler ve değişkenlerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
T_{ijt}	i Ülkesinin j Ülkesine Olan Ticaret Akımı (milyon dolar)	Direction of Trade Statistics (IMF)
GDP_i	i Ülkesinin GSYH'sı (2010 US\$ bazlı kişi başına düşen gelir)	Word Bank (WDI)
GDP_j	j Ülkesinin GSYH'sı (2010 US\$ bazlı kişi başına düşen gelir)	Word Bank (WDI)
$ARGE_i$	i Ülkesin'de Yapılan Ar-Ge Harcamaları	Word Bank (WDI)
$ARGE_j$	j Ülkesin de Yapılan Ar-Ge harcamaları	Word Bank (WDI)

	İkili Reel Döviz Kuru	
RER_{ij}	$RER_{ij} = NER_{ij} \cdot \frac{TÜFE_j}{TÜFE_i}$	Bank for International Settlements
	NER: Nominal Döviz Kuru	
	TÜFE i ve j ülkelerinin tüketici fiyat indeksi	
POP_i	i Ülkesinin Toplam Nüfusu	Word Bank (WDI)
POP_j	j Ülkesinin Toplam Nüfusu	Word Bank (WDI)
DIST_{ij}	i ve j Ülkelerinin Başkentleri Arasındaki Uzaklık (km)	https://www.timeanddate.com
CRIS_{ij}	2008 Krizi	Kukla Değişken
ENTG_{ij}	Ekonomik Entegrasyonlara Üyelik	Kukla Değişken
BORD_{ij}	Ortak Sınır	Kukla Değişken

Analiz Sonuçları

Çalışmada zamana göre değişmeyen değişkenler kullanıldığından seçilmiş 20 OECD ülkesinde inovasyonların ticaret akımları üzerindeki etkisi 1996-2016 döneminde tesadüfi etkiler modeli kullanılarak test edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Panel Veri Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken Adı	Katsayısı	t-istatistiği
GDP_i	0.846***	3.090
GDP_j	1.507***	8.467
ARGE_i	0.094**	1.984
ARGE_j	-0.007	-0.093
RER_{ij}	2.408**	2.332
POP_i	1.067***	13.532
POP_j	0.001***	2.644
DIST_{ij}	-1.102***	-4.754
CRIS_{ij}	-0.062**	-2.018
ENTG_{ij}	0.224**	1.818
BORD_{ij}	0.016	0.063
Sabit Terim	-30.461	-4.198
Diagnostik İstatistikler	R ² : 0.83 F-testi: 405.072 [0.000]	

Not: ***, ** ve * ise ilgili katsayının sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu, köşeli parantez içindeki değer ilgili istatistiğin anlamlılık düzeyini göstermektedir.

OECD ülkeleri için uygulanan tesadüfi etkiler modeli sonuçlarına göre, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kişi başına düşen reel GSYH artışlarının ticaret akımları üzerindeki etkisi ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlıdır. Buna göre, ihracatçı ülkelerinin kişi başına düşen reel GSYH’inde meydana gelebilecek %1’lik bir artış, ticaret akımlarını %0,84 arttırırken,

ithalatçı ülkelerin kişi başına düşen reel GSYH'sinde meydana gelebilecek %1'lik bir artış ihracatçı ülkenin ticaret akımlarını %1.50 arttırmaktadır. Bu sonuç, Artan ve Kalaycı (2009), Rahman (2009), Nguyen (2011) ve Işık (2016)'ın bulguları ile örtüşmektedir.

İnovasyon göstergesi olarak çalışmada kullanılan Ar-Ge'nin ülkeler arası ikili ticaret üzerindeki etkisi ihracatçı ülkelerde pozitif ve %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı iken ithalatçı ülkelerde anlamlı tespit edilememiştir. Buna göre, ihracatçı ülkelerdeki Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik bir artış ticaret akımlarını %0.09 arttırmaktadır. Bu sonuç, Marquez ve Zarsoso (2010) bulguları ile benzerlik arz etmektedir. İhracatçı ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerinin ticaret akımı üzerinde pozitif etkiye sahip olmasına rağmen partner ülkenin Ar-Ge faaliyetlerinin ticaret akımı üzerinde anlamsız bir etkiye sahip olması, OECD ülkelerinin her birinin farklı sektör ve ürün gruplarında yoğunlaştığını bir başka deyişle karşılaştırmalı üstünlüklerine göre uzmanlaşılacak alanların farklılaştığını, dolayısıyla bir ülkedeki Ar-Ge faaliyetleri sonucunda elde edilen avantajın diğer OECD ülkelerinin başka sektörlerde uzmanlaşmaları sonucunda ürettikleri ürün grubundan bağımsız olduğunu göstermektedir.

Ülkeler arası ikili ticarete kullanılan nominal döviz kurları ve tüketici fiyat endekslerine göre hesaplanan reel döviz kuru ile ticaret akımları arasında literatüre uygun olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, reel döviz kurlarındaki %1'lik bir artış ticaret akımları üzerinde %2.40 bir artışa neden olmaktadır. Ülke nüfusları ile ticaret akımları arasındaki ilişki incelendiğinde gerek ihracatçı gerekse de ithalatçı ülkelerdeki nüfus artışları ile ticaret akımları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, ihracatçı ülkelerde ki %1'lik nüfus artışı ihracatçı ülkenin ticaret akımlarını %1.07 arttırırken, ithalatçı ülkelerin nüfuslarında yaşanabilecek %1'lik artış ihracatçı ülkenin ticaret akımlarını %0.001 arttırmaktadır. Nüfusun gerek arz yönünün gerekse talep yönünün bulunmasından dolayı elde edilen sonuçlar beklentilerle örtüşmekte olup Zarsoso ve Lehmann (2003) ve Genç vd. (2011)'nin sonuçları örtüşmektedir.

Çekim modelinin temel değişkenlerinden biri olan uzaklık değişkeni ile ticaret akımları arasında Artan ve Kalaycı (2009) çalışması ile paralel ve beklentilere uygun olarak negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Analize kukla değişken olarak eklenen ve 2008 Küresel Krizini ifade eden CRIS değişkeni ile ticaret akımları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülkelerin herhangi bir ekonomik entegrasyona üye olup olmadığını ifade eden ENTG kukla değişkeni ile ticaret akımları arasında Kalaycı ve Artan (2010) çalışmasına benzer pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ekonomik entegrasyonlara katılım, üye ülkeler arasında serbest ticaret imkânı sağlayarak ülkelerin ticaret akımlarını olumlu yönde etkilemektedir. Son olarak, ülkelerin ortak kara sınırına sahip olup olmamasını gösteren BORD kukla değişkeni ile ticaret akımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç, incelenen OECD ülkelerinin nispeten dağınık coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde küreselleşmenin bir sonucu olarak, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ülke ekonomilerini birbirine yaklaştırırken bu durum daha rekabetçi bir piyasa düzeninin oluşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda ekonomiler bu yoğun rekabet ortamında avantaj sağlayabilmek için yeni yaklaşım ve stratejiler belirleme arayışına girmişler ve sabit olan doğal kaynakların yanında teknoloji transferleri ile üretim faktörlerinin verimliliğini arttırıcı uygulamaları benimsemişlerdir. Oluşan yeni ticaret anlayışına göre bir ülkenin rekabet gücünü belirleyen en önemli unsurlardan biri inovasyondur. İnovasyon yapabilme gücü ise, ülkelerin bu alanda yapacakları hem dış ticaret performansını hem de ekonomik büyümesini doğrudan etkileyebilen araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile yakın ilişkilidir.

Bu çalışmada, 1996-2016 dönemi için 20 OECD ülkesinde inovasyonların ticaret akımları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Model olarak, dış ticaret politikalarını değerlendirmede standart bir uygulama haline gelen ve diğer etkenlerin yanı sıra tercihli ticaret anlaşmalarının veya ekonomik entegrasyonların etkilerini değerlendirme açısından tutarlı tahminler sunabilen panel çekim modeli kullanılmıştır. Analize dahil edilen ülkeler belirlenen zaman aralığında verilerine ulaşılabilen ülkelerden seçilmiştir.

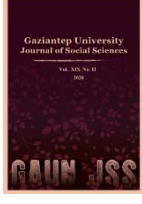
Çalışmada yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, Ar-Ge harcamaları ile ticaret akımları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamalarında yaşanacak artış dış ticareti olumlu etkileyecek ve daha fazla teknoloji yatırımı üretim maliyetlerini ve üretim süresini kısaltarak OECD ülkelerinin uluslararası rekabet gücü kazanmalarını sağlayacaktır. Bu nedenle ekonomi otoritelerinin milli gelirden Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan payı arttırmaları ileri teknolojik mal üretebilecek nitelikli işgücünün yetiştirilmesine yönelik eğitim programları geliştirmeleri uluslararası ticaret paylarını arttırmalarına yardımcı olabilecektir. Ayrıca katma değeri yüksek teknolojik mal üreten sektörlerde uygulanacak vergi muafiyetleri ve destekleme paketleri inovatif mal sayısını arttırarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Yine analiz sonucunda ekonomik entegrasyonların ticaret akımları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu gözlenmiş, ekonomik iş birliği sayesinde daha geniş piyasalara daha az maliyet ile giriş yapma fikri önem kazanmıştır. Son olarak, analiz sonuçları incelendiğinde coğrafi mesafenin ticaret akışlarının önemli bir belirleyicisi olmaya devam ettiğini doğrulamaktadır.

Kaynakça

- Akcalı, B.Y. ve Sismanoglu, E. (2015). Innovation and The Effect of Research and Development (R&D) Expenditure on Growth in Some Developing and Developed Countries, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 768-775.
- Artan, S. (2012). Çekim modeli Türkiye'nin ticaret akımlarının belirleyicilerini ve ticaret potansiyelini açıklayabilir mi?. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 122-145.
- Artan, S., & Kalaycı, C. (2009). İnternetin uluslararası ticaret üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri örneği.
- Aysun, Ayça vd. (2012). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 15-26.
- Batra, A. (2006). India's global trade potential: The gravity model approach, *Global Economic Review*, 35(3), 327-361.
- Blind, K. (2001). The Impacts of Innovations and Standards on Trade of Measurement and Testing Products: Empirical Results of Switzerland's Bilateral Trade Flows with Germany, France and The UK, *Information Economics and Policy*, 13(4), 439-460.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Ebling, G. ve Janz, N. (1999). Export and Innovation Activities in The German Service Sector: Empirical Evidence at the Firm Level, *ZEW Discussion Paper*, vol. 1999-53.
- Genç, M. C. vd. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 207-224.
- Göçer, İsmet (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojik Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.
- Greenhalgh, C. (1990). Innovation and Trade Performance in the United Kingdom, *The Economic Journal*, 100(400), 105-118.

- Guan, J. ve Ma, N. (2003). Innovative Capability and Export Performance of Chinese Firms, *Technovation*, 23(9), 737-747.
- Hirsch, S., & Hashai, N. (2000). The Arab-Israeli trade potential: The role of distance-sensitive products, *The International Trade Journal*, 14(1), 1-35. Warwick University, 23-28.
- Işık, Nalan (2016). Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Tahmini, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17), 151-174.
- Kalaycı, C., & Artan, S. (2010). Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27).
- Kim, K., & Kim, Y. (2015). Role of policy in innovation and international trade of renewable energy technology: Empirical study of solar PV and wind power technology, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44, 717-727.
- Liu, J. (2014). The Impact of Innovation on Imports, *80433 MSc Thesis Agricultural Economics and Rural Policy*, Wageningen University.
- Márquez-Ramos, L. ve Martínez-Zarzoso, I. (2010). The Effect of Technological Innovation on International Trade, *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 4, 11.
- Martínez, Zarzoso ve Nowak, Lehmann, F. (2003). Augmented gravity model: An empirical application to Mercosur-European Union trade flows, *Journal of Applied Economics*, 6(2), 291-316.
- Nguyen, B. X. (2010). The determinants of Vietnamese export flows: Static and dynamic panel gravity approaches, *International Journal of Economics and Finance*, 2(4), 122-129.
- Schumpeter, J. A. (1964). Business cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process, *Abridged, with an introd., by Rendigs Fels. McGraw-Hill*.
- Swamy, P. A. V. 1970. Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica* 38: 311–323.
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 39-50.
- Özsağır, A. ve Çütücü, İ. (2015). İnovasyon–Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli ile Türkiye Analizi (1980-2013), *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 119-132.
- Picci, L. (2010). The internationalization of inventive activity: A gravity model using patent data, *Research Policy*, 39(8), 1070-1081.
- Porter, M. E. (1990). The competitive advantage of nations, *Harvard business review*, 73-91.
- Rahman, M.M. (2003). A Panel Data Analysis Of Bangladesh's Trade: The Gravity Model Approach, *University Of Sydney, Retrieved From: <http://www.etsg.org/etsg2003/papers/rahman.pdf>*
- Rodil, Oscar vd. (2016). The Relationship Between Innovation and Export Behaviour: The Case of Galician Firms, *Technological Forecasting and Social Change*, 113, 248-265.
- Sanyal, P. (2004). The Role of Innovation and Opportunity in Bilateral OECD Trade Performance, *Review of World Economics*, 140(4), 634.
- Sener, Sefer ve Delican, Deniz (2019). The Causal Relationship Between Innovation, Competitiveness and Foreign Trade in Developed and Developing Countries, *Procedia Computer Science*, 158, 533-540.
- Tekbaş, M. (2019). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Küreselleşme İlişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 397-412.
- Tekbaş, M. (2021). The Impact of Economic, Social And Political Globalization On Economic Growth: Evidence From BRICS-T Countries. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(1), 57-71.

- Wall, H. J. (1999). Using the gravity model to estimate the costs of protection, *Review-Federal Reserve Bank of Saint Louis*, 81, 33-40.
- Wang, Zhi vd. (2000). The Impact of Distance on U.S.Agricultural Exports:An Econometric Analysis, *Economic Research Services (ERS)/USDA, Technological Changes,Transportation Sector/MP 1566*, 1998, 71-83.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

McKinnon Tamamlayıcılık Hipotezinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği

Analysis of the Mckinnon's Complementarity Hypothesis with the ARDL Bounds Test Approach: The Case of Turkey

Harun BAL^a, Esmâ ERDOĞAN^b, Berk PALANDÖKENLİER^{c*}

^aProf. Çukurova Üniversitesi, İİBF İktisat, Adana / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0878-8253

^bArş. Gör. Çukurova Üniversitesi, İİBF İktisat, Adana / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7324-8512

^cÖğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, MYO, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9010-7685

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ocak 2021

Kabul tarihi: 28 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

McKinnon (1973)

Tamamlayıcılık hipotezi,

Finansal serbestleşme,

Türkiye

ÖZ

McKinnon (1973) ve Shaw (1973) geliştirmekte olan ülkelerde finansal serbestleşme uygulamalarının faiz oranlarını yükselterek iç tasarruf birikimini uyaracağını ve yaratılan fonların gerekli yatırımları finanse ederek ekonomik büyüme için itici bir güç olacağını ileri sürmektedirler. Literatürde McKinnon tamamlayıcılık hipotezi olarak bilinen bu hipoteze göre para, temelde sermaye oluşumu için gerekli bir araç olarak görülmekte ve para talebi ile fiziki sermaye oluşumu arasında tamamlayıcılık ilişkisinin varlığı vurgulanmaktadır. Çalışmamız, reel faiz oranları, reel para talebi ve reel fiziki yatırımlar arasındaki ilişkileri Türkiye örneğinde test etmek suretiyle McKinnon (1973) tamamlayıcılık hipotezinin geçerliliğini araştırmaktadır. Çalışmada ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi) testi yaklaşımı kullanılmakta ve Türkiye Ekonomisi için 2005:Q4-2019:Q4 dönemi çeyreklik verileri ile analiz gerçekleştirilmektedir. Çalışmamızda ilgili literatürden farklı olarak standart birim kök testlerinin yanı sıra doğrusal olmayan (Non-Linear) yapısal kırılmalı Fourier ADF birim kök testi kullanılmıştır. ARDL sınır testi analiz sonuçları; reel para talebi ile yatırımların gelire oranı ve reel mevduat faiz oranı değişkenleri arasında uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin geçerliğine işaret etmektedir. Kısa dönemli sonuçlar değerlendirildiğinde ise para talebi değişkeni ile reel mevduat faiz oranları arasında negatif yönlü ilişki tespitine karşın, reel para talebi ile yatırım oranı değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca, yatırım oranı değişkeni ile reel mevduat faiz oranları arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu buna karşılık bu ilişkinin kısa dönemde geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulguları birlikte değerlendirdiğimizde, tamamlayıcılık hipotezinin Türkiye Ekonomisi örneğinde kısmen geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 27, 2021

Accepted May 28, 2021

Keywords:

McKinnon (1973),

Complementarity hypothesis,

Financial liberalization,

Turkey

ABSTRACT

McKinnon (1973) and Shaw (1973) argue that financial liberalization practices in developing countries will stimulate domestic savings accumulation by raising interest rates, and the funds created will be a driving force for economic growth by financing the necessary investments. According to this hypothesis, known as the McKinnon's complementarity hypothesis in the literature, money is basically seen as a necessary tool for capital formation and the existence of a complementarity relationship between money demand and physical capital formation is emphasized. Our study, the relationship between real interest rates, demand for real money and the real physical investment by testing for Turkey investigates the validity of the hypothesis of complementarity. The study ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bounds Test) test approach is used and Turkey Economy 2005: Q4-2019:Q4 period with quarterly data analysis is performed. In our study, unlike the relevant literature, Fourier ADF unit root test with non-linear structural break was used as well as standard unit root tests. ARDL bounds test analysis results; It indicates that there are negative and statistically significant relationships between real money demand and the ratio of investments to income and real deposit interest rate in the long run. When the short-term results are evaluated, it is seen that although there is a negative relationship between money demand variable and real deposit interest rates, there is no statistically significant relationship between real money demand and investment rate variables. In addition, while there is a positive and statistically significant relationship between the investment-to-income variable and real deposit interest rates in the long run, it is observed that this relationship is not valid in the short run. Considered together with findings obtained from the study of complementarity hypothesis in the case of Turkey the economy has reached the conclusion that partially valid

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: berkplndkn@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

When we look at the historical process, in the periods until the 1970s, Keynesian views supported the implementation of policies that kept markets under pressure in terms of the functioning of the financial system and thus highlighted public intervention. Emphasis is placed on the relationship between interest rates, savings and investments in order to achieve economic growth on the basis of the adoption of such practices. Accordingly, the increases to be achieved in investments by determining the interest rates at lower levels than the rate freely determined in the market by intervening in the financial markets will encourage growth. In other words, the low interest policy will increase investments and therefore incomes, and thus increase savings. In this respect, it is suggested in Keynesian thinking that high interest rates cause negative effects on investments and economic growth in general. However, contrary to Keynesian thinking, Mckinnon (1973) and Shaw (1973) argued in the 1970s that the pressure on interest rates would be lifted with the liberal policies to be followed regarding domestic financial markets, and that freely operating financial markets would cause interest rates to rise above inflation rates. According to Mckinnon (1973) and Shaw (1973), they argued that rising interest rates will increase the savings tendency of economic agents, and increasing savings will increase the volume and quality of investments by focusing on the financing of investments. This situation reveals that there is no opposite relationship between interests and investments in the approaches of Mckinnon (1973) and Shaw (1973), contrary to what both Keynesian and Neoclassical views advocate. McKinnon's (1973) approach is basically based on the Complementarity Hypothesis. According to this hypothesis, there is a complementarity relationship between money demand and physical capital. According to Mckinnon (1973), due to the underdevelopment of money and financial markets in economies under financial pressure, economic agents should turn to self-financing for investment initiatives aimed at physical capital. Especially in an environment where there is no debt opportunity, investors should increase their savings before undertaking investment activities. The main reason for this is that investors need to increase their money balances in order to achieve sufficient savings in the financing of investments. As a result, rising interest rates and increasing money balances with financial liberalization practices will allow higher savings increase with the intermediation activities of the banking sector, and will allow an increase in investments and economic growth in both developed and underdeveloped countries. On the other hand, Shaw's (1973) approach is expressed as the inside money approach and its main view is based on the model expressed as the debt-intermediation view. According to Shaw (1973)'s view, investors do not have any limitations in self-financing for investment activities and have the opportunity to borrow. Shaw (1973) states that high deposit rates will provide the financing of productive investments by serving the fund accumulation needed by the financial system, and expanding loan opportunities and increasing investment activities will provide economic growth. Therefore, Shaw (1973) argues that with the removal of financial pressure, the increase in real interest rates provided to deposits will increase savings and investments, thus accelerating economic growth through this channel. However, unlike Mckinnon (1973), Shaw (1973) makes no assumption about the existence of any complementarity relationship between money and physical capital. In this context, this study in order to test the validity of McKinnon's complementarity hypothesis in terms of Turkey's economy in 2005: Q4-2019: Q4 quarterly data are used. Therefore, our study aims to test the relationships between real interest rates, real money demand and real physical investments through different econometric techniques. In addition to the standard unit root tests in the econometric analysis phase, along with the time series properties of our study, non-linear (Non-Linear) structural breakdown Fourier ADF unit root test results are also included. According to the Augmented Dickey - Fuller (ADF) and Phillips - Perron (PP) test results as the standard unit root tests performed at the beginning, it was determined that the variables were stationary at different levels. On the other hand, the results of the Fourier ADF unit root test, taking into account the structural changes, provided evidence that the ADF unit root test results were appropriate by pointing to the presence of linear trend. In the framework of these results, Pesaran et al. ARDL (Autoregressive Distributed Lag Model) test developed by (2001) was deemed appropriate. Accordingly, ARDL bound test long-term results revealed the existence of statistically significant positive relationships between real money demand and real income. However, considering the one-term lagged values of these variables, it is concluded that negative relationships between these variables are valid in the long run. These results, McKinnon (1973) shows that Turkey is particularly true for the complementarity hypothesis. In addition, the existence of negative relationships between real money demand and investment and real deposit rate variables in the long run was found to be statistically significant. When the short-term results in terms of money demand function are evaluated, a positive relationship was found between money demand and real income variables, and a negative relationship with the variable of real deposit interest. On the other hand, the existence of statistically significant relationships between money demand and investments could not be detected in the short term. In addition, when the results regarding the investment model are evaluated, positive and statistically significant relationships between investment and loan variables are valid in the short run, while no significant relationship is found between real deposit interest rate and investment variables in the short run. Thus, the resulting short and long term results regarding the coefficient is evaluated as if it has been concluded that the overall partially valid for the period covered by the survey of complementarity hypothesis for Turkey.

Giriş

Bir ekonomide tasarruf ve yatırımlar ekonomik büyüme oranına göre belirlenmektedir. Hızlı büyüme performansı gösteren ekonomiler daha yüksek yatırımlarla büyümeyi sürdürebilmek için gerekli kaynakları sağlayarak tasarrufların artmasını sağlamaktadır. Ancak, bir ekonomide yatırımların azalması diğer taraftan büyümenin düşmesine ve bu da tasarrufların azalmasına neden olmaktadır. Tüm bu ilişkiler tasarrufların, yatırımların ve ekonomik büyüme oranının birbirlerine olan bağımlılığının açıklanmasını gerekli kılmaktadır (Fry, 1980, s. 317).

Ronald McKinnon ve Edward S. Shaw'ın literatüre kazandırdıkları ancak teorik bakımdan katkılarının farklı olduğu yaklaşımlar önemli tartışmalara yol açmış ve konuya ilişkin ampirik çalışmalara zenginlik katmıştır. McKinnon (1973) ve Shaw (1973), baskı altında olan finansal piyasaların (daha açık bir ifade ile düşük reel faiz oranlarının, yurtiçi kredi kontrollerinin, yüksek rezerv gereksiniminin ve imtiyazlı kredi uygulamalarının geçerli olduğu etkinsiz piyasaların) tasarrufları caydırdığı, kaynakların verimli alanlara tahsisini engellediği, finansal piyasaların bölümlendirilmesini artırdığı ve girişimcilerin yatırım şevkini kıvrarak ekonomik büyüme oranını düşürdüğünü ileri sürmektedir. Bu çerçevede McKinnon (1973) ve Shaw (1973) yaklaşımının temel argümanı, çok düşük hatta negatif reel faiz oranlarının tasarruf eğilimini düşürerek ve ödünç verilebilir fonların mevcudiyetini azaltarak yatırımları kısıtlaması ve bunun sonucunda büyüme oranını düşürmesi olmaktadır (Bouzid, 2012, s. 24). McKinnon ve Shaw'ın yaklaşımları finansal baskı politikaları sonucunda ekonomide düşük seviyelere çekilen faiz oranlarının iç piyasada hanehalkı ve firmaları tasarruf birikiminden ziyade tüketime yönlendirerek ekonomide daraltıcı etkilerde bulunacağı düşüncesine dayanmaktadır. Ayrıca söz konusu yaklaşımlara göre düşük kredi faiz oranlarının kaynakları, üretkenliği düşük yatırımların finansmanına yönlendirerek yatırımların etkinliğini azaltmaktadır (Özşahin, 2012, s. 389). Bu çerçevede hem McKinnon hem de Shaw'a göre, finansal liberalizasyon, ödünç verilebilir fon arz ve talebini eşitleyen daha yüksek faizler oranlarına yol açarak tasarrufların artmasını sağlayacaktır (Balassa, 1989, s. 1-2). Dolayısıyla daha yüksek reel faiz oranlarının yurt içi tasarrufları artırarak finansal kuruluşlar için gerekli fonlar yaratılmakta ve ödünç verilebilir fon arzındaki artışlar yatırımlara kanalize edilerek ekonomik büyüme gerçekleşebilmektedir.

McKinnon'un yaklaşımı temelde Tamamlayıcılık Hipotezi (Complementarity Hypothesis)'ne dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre tamamlayıcılık ilişkisinin para balansları ve fiziksel sermaye arasında var olduğu savunulmaktadır. Bir diğer ifade ile tamamlayıcılık hipotezine göre para talebi ile yatırımlar arasında ikâme ilişkisinden ziyade tamamlayıcılık ilişkisi vardır. Bu çerçevede tamamlayıcılık hipotezinin altında yatan varsayım şu şekilde izah edilebilir: Birincisi, tüm tasarruf sahiplerinin potansiyel yatırımcı olmaları ve tüm yatırımcıların temelde kendi kendilerini finanse etmeleridir. Bu çerçevede söz konusu yaklaşım tasarruf edenler ile yatırım yapanlar arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. İkincisi, yatırım harcamalarının tüketim harcamalarına oranla daha yüksek olması ve minimum ölçeği gerekli kılmasıdır. Dolayısıyla tamamlayıcılık hipotezine ilişkin söz konusu varsayımlar, yatırımcıların yatırım girişiminden önce yeterli ölçülerde para biriktirmeleri gereğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim yatırımcılar yatırımlarını finanse edebilmek için borçlanma imkânlarına sahip olmadıklarından McKinnon (1973)'ün yaklaşımı dış para (outside money) yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Ancak, bu birikim faiz oranlarındaki hareketliliğe bağlı olmaktadır. Diğer bir ifade ile faiz oranındaki artışlar para talebini artırarak daha yüksek yatırımlara neden olacaktır. Sonuç olarak para balanslarındaki artışlar sermaye birikimine engel olmaktan ziyade tamamlayıcı nitelikte olacaktır (Ahmed ve Ansari, 2011, s. 296; Eschenbach, 2004, s. 7). Dolayısıyla McKinnon (1973), yatırımcıların önemli bir çoğunluğunun oldukça sınırlı bir dış finansman imkânına sahip olduğu gelişmekte olan ekonomileri analiz etmeye yönelmiştir.

Ekonomik ve finansal az gelişmişliğin bir sonucu olarak fiziksel sermayenin yetersizliği, tasarruf sahiplerinin yüksek getirili fiziki varlıklara yatırım yapabilecek imkâna erişinceye kadar para biriktirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu konuda McKinnon'un ifadesiyle mevduatlar, sermaye oluşumunda etkili bir kanal (conduit) olarak hizmet etmekte ve bu nedenle mevduat ve sermaye tamamlayıcı nitelikte olmaktadır. Nitekim yüksek reel getirilere sahip olan mevduatlar, gerek tasarrufları gerekse sermaye birikimini teşvik ederek yatırımlar için gerekli fon yaratılmış olacaktır (Molho, 1986, s. 90-91).

Shaw modelinde ise tamamlayıcılık ilişkisi geçerli olmamakta çünkü yatırımcılar, yatırım için kendi kendilerini finanse etmek adına herhangi bir sınırlılık yaşamamakta borç alabilmektedirler. Bu varsayım gereğince Shaw modeline içsel para (inside money) yaklaşımı da denilmektedir. Finansal araçlar tasarruf sahiplerine yüksek getiriler sağlayarak onlardan sağlayacakları mevduatları fon ihtiyacı çekenlere aktararak borç verme potansiyellerini artırırlar. Bunun yanı sıra aracı kurumlar risk çeşitlendirmesi, tasarruf sahipleri ve yatırımcılara daha düşük bilgi edinme maliyeti, likitide tercihinin sağlanması ve borçlanma maliyetine ilişkin birtakım avantajlar ile yatırımcıların katlanacağı reel maliyetleri düşürmektedir (Eschenbach, 2004, s. 7). Shaw (1973) ayrıca pozitif reel mevduat oranlarının finansal baskı altındaki ekonomilerde tasarrufları teşvik edici önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. McKinnon (1973)'dan farklı olarak Shaw (1973), sermaye birikimi üzerindeki temel kısıtlama olarak dahili finansmandan ziyade harici (dış) finansmanı vurgulamaktadır. Finansal aracı kurumlar için gerekli ve önemli bir fon kaynağı olarak mevduatların rolüne vurgu yapan Shaw (1973), daha yüksek mevduat faizlerinin ekonomik büyümeyi sağlayacak üretken yatırımların finansman ihtiyaçlarını karşıladığını belirterek bunun piyasada kredi arzının genişlemesine ve böylece yatırım harcamalarının artmasına olanak sağladığını savunmaktadır (Molho, 1986, s. 91). Dolayısıyla finansal piyasalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ile artan reel mevduat faizlerinin, tasarruf ve yatırımları artırıcı önemli bir kanal olduğu ve bu etkili kanal aracılığı ile ekonomik büyümenin hızlanacağı kabul edilmektedir (Shrestha ve Chowdhury, 2007, s. 1530-1531).

Shaw'ın teorik görüşü temelde büyümekte olan ekonomide paranın rolünü tanımlamak biçiminde ifade edilmektedir. Bu çerçevede Shaw'ın görüşü, paranın servet görüşü (wealth view) ve borç-aracılık görüşü (debt intermeditation view) adındaki iki modele dayanmaktadır. Birinci model, geleneksel parasal ekonominin aksine ekonominin varlık yönünü vurgulayan kredinin rolüne işaret etmektedir. Borç-aracılık görüşünde ise para, temelde bir ödeme aracı olarak oldukça yararlı olan para sisteminin bir borcu olarak görülmektedir. Shaw, ilk modelin gelişen ekonomiler için ikinci modelin ise yoksul ya da geri kalmış ekonomiler için olduğunu ileri sürmüştür. Shaw'a göre piyasaların serbestçe işlenmesini engelleyerek ekonomilerin büyümesini kısıtlayan temel sorun, devletin ekonomiye aktif biçimde müdahalesi olmaktadır. Ona göre, ülke ekonomileri için arzu edilen bir durum olarak, hem finansal hem reel büyümeyi teşvik etmenin en iyi yolu devletin ekonomiye müdahalesini engelleyerek serbest piyasa anlayışının hâkim olmasını sağlamak ve böylece fiyat sinyallerini doğru algılamaktır.

McKinnon (1973) ve Shaw (1973) yaklaşımlarının gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların gelişimine ilişkin yapmış oldukları açıklamalarda vurgu yapılan temel husus finansal serbestleşmeden ziyade finansmanın söz konusu ülkeler için kalkınmadaki önemine dikkat çekmektir. Diğer bir ifadeyle, Shaw (1973), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde pazar yapısının farklı düzeylerde gelişim göstermesi nedeniyle çalışmasında ekonomik kalkınmada finansmanın önemine vurgu yaparak gerçekte bu ülkeler için finansmanın neden önemli olduğunu sorgulamak amacıyla gelişmekte olan ülkelerde finans teorisinin servet görüşünden farklı olan borç-aracılık görüşüne dayandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık gelişmiş ülkelerde finansal olayları araştırmak için servet görüşü daha uygun olmaktadır. Shaw

(1973)'a göre borç-aracılık görüşünün servet görüşüne göre farklı olan yönü temelde kredilerin rolüne vurgu yapmasıdır (Fanelli ve Medhora, 1998, s. 8).

Molho (1986)'ya göre McKinnon (1973) ve Shaw (1973) modelleri temelde finansal baskı altında olan ekonomilerde faiz oranları üzerindeki kontrollerin kaldırılması ile ortaya çıkacak değişimlere ilişkin etkilerin farklı yönlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. McKinnon (1973), yurt içi kaynaklar ve finanse edilen yatırımlar ile mevduat oranları arasındaki ilişkiye vurgu yaparken, Shaw (1973), finansal derinleşmenin ve harici (dış) finansmanın önemine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla iki yaklaşım da birbirlerini tamamlar nitelikte olmaktadır. Bunun nedeni Molho (1986)'ya göre çoğu yatırım projesinin öz kaynak aracılığı yanında kısmen de olsa borçlanma yoluyla finanse edilmesidir. Dolayısıyla iki görüş birbirine tamamen zıt olmaktan ziyade aralarında tamamlayıcılık yönünde bir bütünlüğün olduğu söylenebilir (Molho, 1986, s. 111).

Bu çalışma, 2005:Q4-2019:Q4 dönemi çeyrek verileri kullanılarak Türkiye için reel para talebi, reel gelir, fiziki yatırımlar, krediler ve reel faiz oranları arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi yaklaşımı ile test ederek McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığı araştırmaktır. Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan giriş bölümüyle McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'in temel yaklaşımlarına ilişkin açıklamalar ve iki yazarın söz konusu yaklaşımları arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, McKinnon-Shaw modeline ilişkin temel teorik çerçeve ayrıntılı biçimde sunulmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye ekonomisi için McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığının sınanması için uygulanacak ekonometrik yöntemle ilişkin açıklamalardan önce araştırma dönemi olan 2005:Q4-2019:Q3 dönemine ait veri seti aracılığıyla Türkiye ekonomisi için dönemsel gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Dördüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmakta ve ampirik analize ilişkin bulgular sunulmaktadır. Beşinci bölümde ise elde edilen ampirik bulgulara ilişkin sonuç ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

McKinnon ve Shaw Tamamlayıcılık Hipotezinin Teorik Çerçevesi

Ekonomik ve finansal sistemleri baskı altında olan pek çok GOÜ, ekonomik yapılarına istikrar kazandırmak amacıyla finansal liberalizasyon politikaları uygulamışlardır. Söz konusu politikalar ile GOÜ'ler faiz oranlarını serbestleştirerek, kredi kontrollerini azaltarak, birincil ve ikincil piyasaları geliştirerek ve devlete ait olan bankaları özelleştirerek finansal sistemdeki etkinliği ve rekabet edebilirliği artırmışlardır. Bu çerçevede McKinnon ve Shaw modelinde finansal liberalizasyon sürecinin başarısı birtakım koşullara dayandırılmaktadır. Bunlar; 1) Finansal piyasaların derinleşmesi, 2) Tasarruf oranı ile reel faiz oranı arasında pozitif bir korelasyonun olması, 3) Para talebi ile yatırımlar arasında mükemmel bir tamamlayıcılık ilişkisinin bulunmasıdır (Bouazid, 2012, s. 24).

McKinnon (1973) tamamlayıcılık hipotezi, gelişmekte olan ülkelerde para ve fiziksel sermaye arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş finansal piyasalara ve etkin finansal araçlara sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla, tamamlayıcılık hipotezi çerçevesinde reel para balansları reel gelire, reel mevduat faiz oranına ve sermayenin ortalama reel getirisine pozitif olarak bağlı olmaktadır. Bu çerçevede sermayenin ortalama reel getirisi ile para balansları talebi, sermaye ve para arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini ifade etmektedir. Ancak, McKinnon'a göre bu durum tamamlayıcılık hipotezinin bir bölümünü teşkil etmektedir. Ona göre yatırımların gelire oranı, para balanslarının reel getirisi ile pozitif olarak ilişkili olmaktadır. Bunun temel nedeni banka mevduatlarının reel getirisinde bir artış ortaya çıkması sonucunda bunun para talebini artıracak ve hipoteze göre reel balanslar ile yatırımlar arasında tamamlayıcılık ilişkisi

bulduğundan para talebindeki artış yatırımların artmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede tamamlayıcılık hipotezi;

$$\frac{M}{P} = L(Y, r, R) \quad (1)$$

$$\frac{I}{Y} = F(r, R) \quad (2)$$

Denklemden $\frac{M}{P}$, reel para talebini, Y , reel geliri, r , sermayenin ortalama reel getirisini, R , reel mevduat faiz oranını ifade etmektedir. Ancak, para ve fiziksel sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini araştırmada temel sorunlardan birisi sermayenin ortalama reel getirisinin hesaplanması olmaktadır. McKinnon (1973), bu konuda sermayenin ortalama reel getirisi yerine yatırımların gelire oranının kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, McKinnon (1973)'e göre iktisadi ajanların yatırım yapabilmesi için borç alamayacaklarından dolayı yatırım için tasarruf artışı sağlamaları gerektiğini belirtmektedir. Ancak, McKinnon, finansal piyasaların giderek serbestleşmesiyle birlikte bankalar tarafından ödünç verilebilir fonların artması sonucunda yatırımlar için önceden parasal tasarruflara gerek kalmayacağını ileri sürmüştür (Pentecost ve Moore, 2006, s. 489-491). Dolayısıyla genel çerçevede McKinnon-Shaw tamamlayıcılık hipotezi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\frac{M}{P} = f\left(y, \frac{I_p}{Y}, (i - p^e)\right) \quad ; \quad R = i - p^e \quad (3)$$

Denklem 3, uzun vadeli reel para talebi fonksiyonunu ifade etmektedir. Dolayısıyla denklemde yer alan değişkenlerden $\frac{M}{P}$ dolaşımdaki para, vadeli ve vadesiz mevduatların toplamını ifade eden reel para stokunu (M_2), y reel GSYH'yi, $\frac{I_p}{Y}$ özel sektör yatırımlarının GSYH'ye oranını (brüt nominal yatırımın nominal GSYH'ye oranı), $i - p^e$ ise reel mevduat faiz oranını (Burada i , mevduat faiz oranını p^e ise, beklenen enflasyonu belirtir) temsil etmektedir. Ayrıca Denklem 1'de yer alan reel para talebi fonksiyonu, fiziksel sermayenin reel getirisini, elde para tutmanın (para talebinin) fırsat maliyeti olarak tanımlayan Neoklasik modelin argümanları ile bir zıtlığı ifade etmektedir (Khan ve Hassan, 1998, s. 583-584; Ahmed ve Ansari, 2011, s. 296-297; Fry, 1978, s. 470-471; Bouzid, 2012, s. 25).

McKinnon (1973)'e göre, tamamlayıcılık iki yönlü olarak çalışmaktadır. Tamamlayıcılık hipotezi çerçevesinde özellikle reel faizler hem tasarruf ve hem de yatırım eğilimleri üzerinde pozitif etkilere sahip olmaktadır. Diğer bir ifadeyle para arzı koşulları yatırım ve tasarruf kararları üzerinde birinci dereceden etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla McKinnon tamamlayıcılık hipotezi bir yatırım fonksiyonu formunda da ifade edilebilir (Ahmed ve Ansari, 2011, s. 297; Fry, 1978, s. 471). Buna göre;

$$\frac{I_p}{Y} = g\left(y, (i - p^e), \frac{I_g}{Y}\right) \quad (4)$$

Yukarıda yer alan Denklem 4, reel gelire (y), reel faizlere ($i - p^e$) ve kamu kesimi yatırımlarının GSYH'ye oranına ($\frac{I_g}{Y}$) bağlı olarak belirlenen özel yatırımları temsil etmektedir. Bu çerçevede faiz oranlarının yatırımlar üzerinde pozitif etkide bulunabilmesi için kısmi türevlerin pozitif olması gerekir. Ancak bu durumda tamamlayıcılık hipotezi geçerli olacaktır (Khan ve Hassan, 1998, s. 583-584).

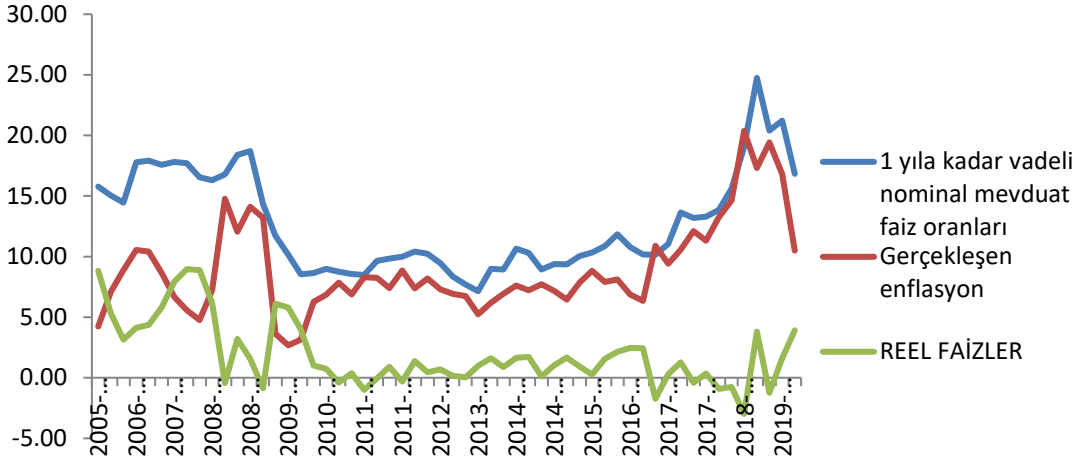
$$\frac{\partial(\frac{M}{P})}{\partial(I_p/Y)} > 0 \quad ; \quad \frac{\partial(I_p/Y)}{\partial(i-p^e)} > 0 \quad (5)$$

Özel sektör yatırımlarının reel gelire oranını ifade eden I_p/Y , para balansları üzerine reel getiri oranları ile pozitif olarak ilişkili olmalıdır. Bunun temel nedeni banka mevduatlarının reel getirisinde bir artış olması durumunda para talebinde bir artış meydana gelecek ve eğer reel para balansları ile yatırımlar arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi geçerli ise yatırım oranları artış gösterecektir (Moore, 2009, s. 6). Reel mevduat faiz oranının yatırımlar üzerindeki etkisi ise şu şekilde izah edilmektedir: Finansal baskı altında olan ekonomiler yeterince gelişmemiş veya az gelişmiş para ve sermaye piyasalarına sahip olduklarından iktisadi ajanlar yatırımlarını kendileri finanse etmeye mecbur kalmaktadırlar. Diğer bir ifade ile iktisadi ajanlar fiziksel yatırım yapmadan önce finansal varlıklar (veya para balansları) biriktirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla mevduatlar üzerindeki reel faiz oranlarındaki artışlar, daha fazla mevduat birikimine yol açarak yatırım için gerekli borç verebilir fon miktarının artmasını sağlayacaktır. İşte bu sebeple McKinnon tamamlayıcılık hipotezinde reel faiz oranındaki bir artış geleneksel teoremin aksine yatırım faaliyetlerini teşvik edeceğinden kısmi türevlerin pozitif olması gerekir. Bu sonuç temelde finansal baskı altındaki ekonomilerde yatırım faaliyetlerini kısıtlayan finansmanın öz finansman ile bulunabileceğini göstermektedir (Khan ve Hassan, 1998, s. 584; Ahmed ve Ansari, 2011, s. 297).

Denklem 4'te yer alan yatırım denkleminde iki finansman kaynağı kanalı tanımlanabilmektedir. Bunlardan birisi öz finansman diğeri ise finansal kurumların aracılığı ile sağlanan krediler olmaktadır. Ancak, McKinnon modelinin bir eleştirisi, tasarruflar aracılığıyla kredi yaratılmasında finansal kuruluşların herhangi bir aracılık rolü üstlenmediği varsayımı olmasıdır. Nitekim bu varsayım az gelişmiş finansal piyasalar için bile geçerli olmamaktadır. Çünkü yatırımlar üzerindeki reel mevduat faiz oranlarının dolaylı etkisi sadece öz finansman kaynaklı değil aynı zamanda reel para talebini artıran daha yüksek tasarrufların neden olduğu reel kredi arzı artışlarından da kaynaklanmaktadır (Moore, 2009, s. 6). Burada reel kredi mevcudiyetinin etkisi yatırım ve büyümenin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede düşük reel mevduat faiz oranları tasarruf oranlarının yanı sıra para talebini de azaltacaktır. Nitekim bu durum gelişmekte olan ülkelerde finansal tasarrufların büyük bir oranının para tutumu ile ilgili olmasını yansıtmaktadır. Ayrıca, reel para talebindeki bir düşüş (buradaki reel para talebi geniş anlamdaki para talebini ifade etmektedir) reel kredi arzında bir düşüşe neden olacaktır. Enflasyon hızlandıkça ve reel mevduat faiz oranı düştükçe azalan reel yurtiçi kredi arzının daha büyük bir oranı devlet tarafından cari harcamaları finanse etmek amacıyla kamulaştırılacaktır. Bu durumda yatırımlar için gerekli fonlar önemli ölçüde kısılmış olacaktır (Fry, 1980, s. 318). Tüm bu açıklamalar neticesinde reel mevduat faiz oranındaki artışların iktisadi ajanları daha fazla mevduat balansları tutmaya teşvik ederek yatırım faaliyetleri için yeterli miktarda borç verilebilir fon sağlanmasına imkân yaratmaktadır. Bu nedenle yukarıda yer alan Denklem 3 ve Denklem 4'ün kısmi türevleri sonucunda pozitif olması beklenmektedir (Ahmed ve Ansari, 2011, s. 297-298).

McKinnon ve Shaw Tamamlayıcılık Hipotezi Çerçevesinde Türkiye Ekonomisi

Bu bölümde Türkiye'de para arzı, yatırımlar, krediler ve reel faizlerin seyri 2005:Q4-2019:Q4 dönemi için gösterilmektedir. Dönemler itibariyle söz konusu değişkenlerin izlediği seyir, Türkiye ekonomisi için tamamlayıcılık hipotezin geçerli olup olmadığına ilişkin bir takım önsel bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede aşağıda yer alan Grafik 1'de Türkiye'de 2005-2019 dönemi için 1 yıla kadar vadeli nominal mevduat faiz oranları ile 2009 bazlı GSYH deflatöründen dönüştürülmüş enflasyon oranları yer almaktadır.

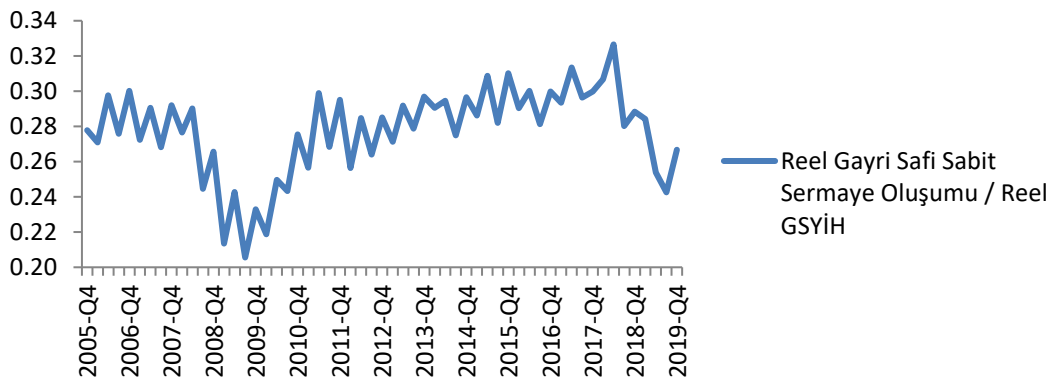

Grafik 1: Enflasyon, Nominal ve Reel Faizlerin Seyri, 2005-2019

Not: Reel mevduat faiz oranlarının hesaplanmasında $Reel\ faiz = \left(\frac{1 + nominal\ faiz}{1 + gerçekteşen\ enflasyon} - 1 \right) * 100$ formülü kullanılmıştır. Burada nominal faizler 2013 yılına kadar 0,15, 2013 ve sonraki yıllar için 0,12 gelir vergisi stopajı ile çarpılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda “Net Nominal Faiz” elde edilmiştir. Enflasyon ise 2009=100 bazlı deflatör kullanılarak bir önceki yılın aynı çeyrek dönemine göre hesaplanmıştır. Böylece reel mevduat faizi serileri, net nominal faizlerden gerçekleşen enflasyonun çıkarılması ile elde edilmiştir.

Grafik 1’de farklı dönemlerde mevduat faiz oranlarının gerçekleşen enflasyon oranlarının üstünde seyir ettiği ve dolayısıyla Türkiye’nin mevduata yüksek reel faiz ödediğinin bir işareti olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, 2001 yılı sonrasında Türkiye’de pek çok dönem için mevduatta pozitif reel getiriler geçerli olmuştur. Ancak, 2008 küresel finansal krizle birlikte 2008 ve sonraki pek çok dönem için reel mevduat faizlerinin düştüğü ve Türkiye’nin negatif reel faiz olgusunu yaşadığı görülmektedir.

McKinnon (1973) ve Shaw (1973)’ın temel varsayımlarından birisi yatırımların (ve tasarrufların) reel mevduat faiz oranlarının pozitif bir fonksiyonu olmasıdır. Buna göre mevduatta pozitif getiriler geçerli olduğu müddetçe tasarruflar artış gösterecek ve bankacılık kesiminde artan fonlar verimli yatırımlara kanalize edilerek yatırımlarda artış sağlanacaktır (Arestis ve Caner, 2004, s. 4).

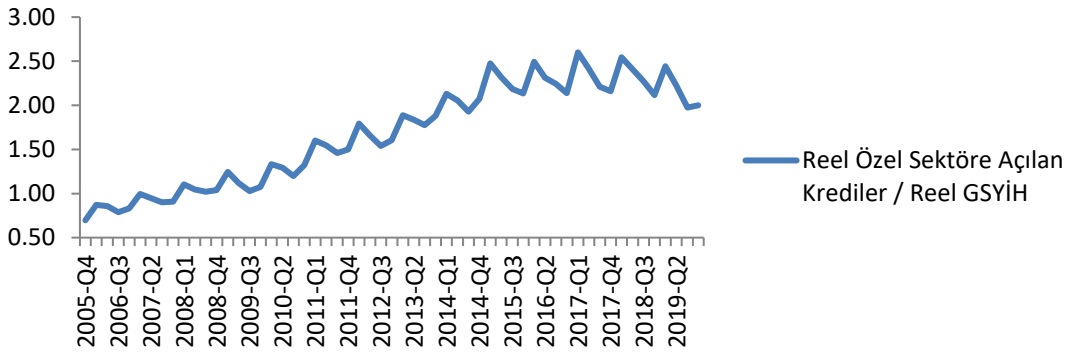

Grafik 2: Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYH Payı, 2005-2019 (Yüzde)

Not: Toplam (Kamu + Özel) yatırımlar, gayrisafi sabit sermaye oluşumu (Bin TL) olarak gösterilmektedir. GSYİH ise Harcama Yöntemiyle Cari Fiyatlarla Bin TL cinsinden gösterilmektedir.

Grafik 2’de yeni seriye göre toplam sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı yer almaktadır. Türkiye’de toplam yatırımların GSYH içerisindeki payı 1985-1988 yılları

arasında ciddi oranda artış göstermiştir. Bu dönemde toplam tasarruflarda görülen artışların toplam yatırımların finansmanında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Nitekim söz konusu yatırımların GSYH içindeki payı 1990-1997 döneminde ortalama % 27,7 oranında gerçekleşmiştir. Buna karşılık toplam yatırımların GSYH içindeki payının 1994, 2001 ve 2008 krizleri ile önemli oranda düşüş göstermiştir. Ancak, Grafik 2 de 2010 ve sonrası dönem için söz konusu oranın artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle 2008 finansal krizinden sonra yaşanan likidite bolluğu ve bankaların özel sektöre kriz öncesi yıllara göre düşük faizlerden daha yüksek hacimde kredi imkânı tanınması toplam yatırımların artmasına olanak sağlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2017, s. 8-9). Sonuç olarak mevduat faizlerinin düşüş göstermesine karşılık söz konusu dönemlerde yeni serilere göre elde edilen yatırımın gelir payının artış yönünde eğilim göstermesi McKinnon (1973) ve Shaw (1973) hipotezinin geçerliliği konusunda şüpheleri artırmıştır.

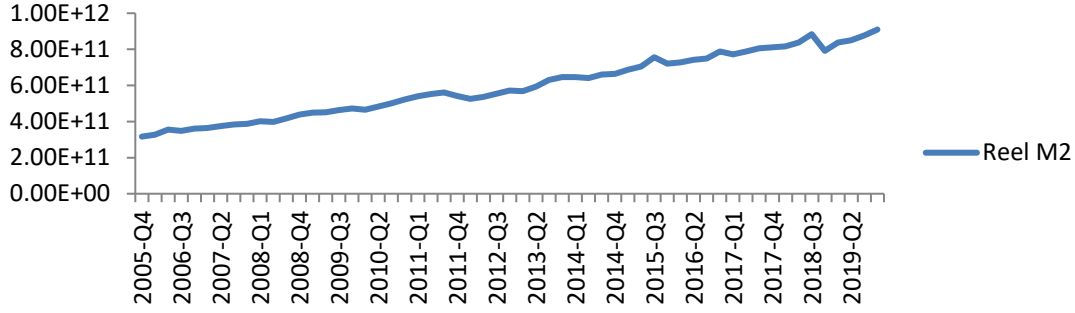

Grafik 3: Özel Sektöre Verilen Kredilerin GSYH İçindeki Payı, 2005-2019 (Yüzde)

Not: Özel sektöre verilen yurtiçi krediler Mevduat, Kalkınma ve Yatırım, Katılım bankalarının TL (Bin) cinsinden açılan krediler olmaktadır. GSYİH ise Harcama Yöntemiyle Cari Fiyatlarla Bin TL cinsinden gösterilmektedir.

Yukarıda yer alan Grafik 3, 2005-2019 dönemi için bankalar tarafından özel sektöre verilen yurtiçi kredi hacminin GSYH'ye oranını göstermektedir. Özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki payı finansal derinliğe ilişkin önemli bir ölçüt olmaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomisinde yatırımlara kanalize edilecek gerekli fon miktarının artması halinde finansal derinleşmenin sağlanacağı kabul edilmektedir. Bu durumda finansal gelişme ve derinleşmenin olumlu sonuçlarından birisi kredi hacmindeki genişleme olmaktadır (Öztürk ve Çoltu, 2018, s. 1522). Türkiye'de özel sektöre açılan kredilerin GSYH içindeki payında 1985 sonrası dönemde artış ve azalışlar olmakla birlikte nispeten istikrarlı bir eğilim göstermiştir. Ancak, gerek yurtiçinde gerekse dünyada yaşanan krizlerin etkisiyle (1994 ve 1997 krizleri) kredi hacminde daralma meydana gelmiştir. Nitekim 2001 kriziyle 2001-2002 yıllarında ortalama kredi faiz oranlarındaki artışlar özel sektöre verilen kredileri azaltmıştır. Kredi hacmindeki daralmalar ancak sonraki dönemlerde gerçekleşen bir takım yapısal düzenlemeler sonucunda artış eğilimi göstermiştir. Özellikle 2003 yılından sonra Türkiye'de özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki payının ciddi oranda arttığı görülmektedir. Grafik 3'te bu eğilim izlenebilmektedir. 2017 yılından sonra bu pay azalış gösterse de 2003 sonrası dönemde genel eğilimin Türkiye'de finansal derinleşmenin ve genişlemenin önemli ölçüde yaşandığı yıllar olduğu söylenebilir. Nitekim McKinnon (1973) ve Shaw (1973) hipotezinin temel varsayımlarından birisi, faiz oranlarının serbestleşmesi ve kredi kısıtlamalarının kaldırılması ile sağlanan finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi sağlayacağı nitelikte olmasıdır. Bu durum finansal yönden gelişmişlik seviyesi ile ekonomik büyüme arasındaki güçlü ilişkilerin bir göstergesi olmaktadır. Dolayısıyla kredi piyasalarının genişlemesi ve hisse senedi piyasaları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ile finansal piyasalarda gözetilen liberal uygulamaların, büyük ölçüde ekonomik büyümeyi beraberinde getireceği savunulmaktadır (İspir vd., 2017, s. 303-

304). Ancak buradaki nedensellik ilişkisi tek yönlü olmaktan ziyade büyük ölçüde karşılıklı etkileşimlerin bir sonucu olmaktadır. Diğer bir ifade ile bu konudaki yaygın kabul, ekonomik büyüme ile finansal gelişmişlik arasında birbirlerini tamamlayan karşılıklı güçlü ilişkilerin olduğu yönündedir. Bu yöndeki görüşler de büyük ölçüde ampirik olarak desteklenir nitelikte olmaktadır (İsmihan vd., 2017).

Grafik 4: Reel Para Arzı (M2), 2005-2019 (Yüzde)

Not: M2 geniş tanımlı para arzı, 2005 yılında para arzı tanımı değişikliğe uğradığından yeni serileri ifade etmektedir. M2 para arzı 2009=100 bazlı GSYH deflatörü ile reelleştirilmiştir.

Yukarıda yer alan Grafik 4'te 2005-2019 dönemi çeyrek verilerle geniş tanımlı reel para arzı (M2) serisi gösterilmektedir. Grafiğe göre para arzının ciddi oranda arttığı görülmektedir. Özellikle 2001 krizinden sonra para arzındaki hızlı artış ekonomide likiditenin bollaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, söz konusu para tanımı finansal derinliğin önemli bir göstergesi olmaktadır.

Literatür Özeti

McKinnon (1973) tamamlayıcılık hipotezine ilişkin farklı dönemler için farklı ekonometrik analizler ile testler yapılmıştır. Özellikle Türkiye için farklı teknikler kullanılarak yapılan analizlerde ele alınan dönemlerin farklılaşması analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede söz konusu hipoteze ilişkin literatür özeti aşağıda sunulmaktadır.

Üçler ve Özşahin (2014), 1998:Q1-2013:Q4 dönemi çeyreklik veriler kullanarak Türkiye için para ve fiziki sermaye arasındaki ilişkiyi sınır testi ve ARDL yöntemi ile test etmişlerdir. Tamamlayıcılık ilişkisini test etmek için yazarlar McKinnon (1973)'ün ifade ettiği biçimde analizlerini iki model (para talebi denklemi ve yatırım denklemi) çerçevesinde sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede ilk modelde reel para talebi ile reel gelir, yatırımların GSYH'ye oranı ve reel faizler arasındaki ilişki araştırılırken kurulan diğer modelde ise yatırımların GSYH'ye oranı ile özel sektöre verilen krediler ve reel faizler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Buna göre ilk modelden elde edilen bulgulara göre reel para talebi ile yatırımlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmesine karşılık ikinci modelde yatırım oranı ile reel faizler arasında bulunan istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif bir ilişkinin tespit edilmesi söz konusu değişkenler arasında tamamlayıcılık ilişkisinden ziyade ikame ilişkisine işaret etmiştir. Bu sonuç yapılan analiz sonucunda para talebi ile fiziki sermaye arasında kısmi bir tamamlayıcılık ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Azeem ve Mohammad (2015), para ve fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini Türkiye için 1999:Q1-2014:Q4 dönemi çeyreklik veriler kullanarak sınır testi ve ARDL yöntemi ile araştırmışlardır. McKinnon (1973)'ün tamamlayıcılık ilişkisini temsil eden para talebi ve yatırım denklemlerine ilişkin denklemlerde kullanılan değişkenler, reel para talebi, reel gelir, yatırımların GSYH'ye oranı, reel mevduat faiz oranı ve özel sektöre verilen krediler olmaktadır. Bu çerçevede elde edilen tahmin sonuçlarına göre, para talebi ile yatırım

oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilirken, yatırım oranı reel faizler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi için yapılan araştırmada para ile fiziksel sermaye arasında sınırlı bir tamamlayıcılık ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Işık vd. (2005), McKinnon tamamlayıcılık hipotezini 1985:Q1-2003:Q3 dönemi çeyreklik veriler kullanarak Türkiye için test etmişlerdir. Çalışmada yazarlar, ekonometrik yöntemler olarak Johansen eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme (VHD) tekniği kullanmışlardır. McKinnon tamamlayıcılık hipotezi çerçevesinde kurulan para talebi ve yatırım denklemlerine ilişkin olarak reel para talebi (M2), özel sektör yatırımlarının GSYH'ye oranı, toplam yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı, mevduat reel faiz oranı, kamu yatırımlarının GSYH'ye oranı değişkenleri kullanılmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, kısa dönemde para ile fiziki sermaye arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç tamamlayıcılık ilişkisinden çok ikâme ilişkisini ortaya koymuştur. Ancak, yapılan analizde uzun dönemde özel yatırımlar ile reel faiz oranları arasında pozitif bir ilişkinin tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmada yurtiçi kredi olanaklarındaki artışların yatırımları pozitif etkilediği ve özel yatırımlar ile kamu yatırımları arasında ikâme ilişkisi geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla yapılan çalışma, Türkiye için McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin kısmen geçerli olduğunu göstermiştir.

Kar ve Pentecost (2001), 1980:Q1 ve 1995:Q4 dönemi çeyreklik verileri kullanarak McKinnon (1973) para ve sermaye arasındaki tamamlayıcılık hipotezini test etmek amacıyla çok değişkenli eşbütünleşme ve VHD modellerini kullanmışlardır. Yazarlar değişkenler arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini test etmek amacıyla kurulan denklemlerde nominal GSYH, özel sektör ve kamu sektörü yatırımlarının gelire oranı, tüketici fiyat endeksi, yurtiçi kredilerin gelire oranı, para arzı (M2) ve mevduat faiz oranı değişkenlerini kullanmışlardır. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre, para talebi ile yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, özel yatırım oranı ile reel mevduat faiz oranı değişkenlerine ait katsayıların pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması dolayısıyla özel sektör yatırımları ile kamu yatırımları arasında tamamlayıcılık ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar söz konusu çalışmada para ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini destekler nitelikte olmuştur.

Pentecost ve Moore (2004), Hindistan için 1951-1999 dönemi yıllık veriler kullanarak McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığını sınamak için Johansen eşbütünleşme testi ve VHD modelleri kullanmışlardır. Reel para talebe, reel gelir, yatırımların gelire oranı, reel mevduat faiz oranı ve yurtiçi kredilerin gelire oranı değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre para ve fiziki sermaye arasında güçlü bir tamamlayıcılık ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre yüksek reel mevduat faiz oranlarının para talebini artırarak daha yüksek yatırımlara neden olacağı sonucuna varılmıştır.

Moore (2009), 1970-2006 dönemi yıllık verileri kullanarak 108 gelişmekte olan ülke için panel birim kök ve Johansen-Fisher eşbütünleşme testleri ile VHD modelleri kullanarak söz konusu dönemler için McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre reel mevduat faiz oranının para talebi ve yatırımlar üzerinde pozitif etkilerde bulunmaktadır. Bu sonuç McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olduğunu destekler niteliktedir. Ancak, çalışmada elde edilen diğer önemli bir sonuç, ülkelerin finansal piyasalarının belirli bir gelişmişlik seviyesine ulaştıkça veya belirli bir finansal gelişmişliğe ve finansal derinliğe ulaşmış orta gelir grubundaki ülkelerde tamamlayıcılık hipotezinin pek geçerli olmadığı tespit edilmiştir.

Khan ve Hasan (1998), Pakistan için 1959-1960 ve 1994-1995 dönemi yıllık verileri kullanılarak McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığını iki aşamalı Engle-Granger eşbütünlük testi ve VHD modelleri aracılığıyla araştırmışlardır. Çalışmada reel gelir, reel kişi başına gelir, reel para talebi, kişi başına reel para talebi, tasarruf oranı, yabancı tasarruf oranı, reel deposit faiz oranı, bağımlılık oranı, özel ve kamu tasarruf oranı ve reel borçlanma oranı değişkenleri kullanılmışlardır. Buna göre yapılan analizler sonucunda reel faiz oranındaki artışın para balansları birikimini artırarak yatırımlar için gerekli ödünç verilebilir fonların artmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar söz konusu dönemler için Pakistan için tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olduğu göstermiştir.

Bouid (2012), 1973-2003 dönemi yıllık veri seti kullanılarak üç Arap ülkesi olan Fas, Tunus ve Cezayir için McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığını eşbütünlük ve VHD modelleri aracılığıyla test etmiştir. Söz konusu hipotezi test etmek amacıyla çalışmada yatırımların gelire oranı, reel faiz oranı, reel gelir ve reel para talebi (M1 ve M2) değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan analizden elde edilen bulgular göre tamamlayıcılık hipotezinin sadece Cezayir için geçerli olduğunu göstermiştir. Buna göre reel faiz oranındaki artışlar para balansları birikimine yol açarak yatırımları artırıcı etkilerde bulunacaktır.

Shrestha ve Chowdhury (2007), Nepal için 1970:Q1-2003:Q4 çeyrek verileri kullanarak McKinnon tamamlayıcılık hipotezini ARDL modeli ile araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre reel faizler hem tasarruflarda hem de yatırımlarda artışa yol açmaktadır. Bu sonuç McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir.

Doğan (2011), Kırgızistan için 1996-2009 dönemi yıllık veri seti kullanılarak McKinnon tamamlayıcılık hipotezini geçerliliğini test etmiştir. Bu çerçevede çalışmada yurtiçi tasarruflar, reel mevduat faiz oranı, ekonomik büyüme ve özel sektör yatırımları arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırmışlardır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre Kırgızistan için para ve fiziki sermaye arasında tamamlayıcılık ilişkisinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Kırgızistan'da finansal liberalizasyonun tasarruflar üzerindeki etkisinin çok küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Awan vd. (2010), Pakistan için 1973-2007 dönemi yıllık verileri kullanarak finansal serbestleşme, reel mevduat faiz oranı, ekonomik büyüme, ticaret hadleri, Pakistanlı göçmen havaleleri ve yurtiçi tasarruf davranışları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri ARDL sınır testi aracılığıyla McKinnon-Shaw tamamlayıcılık hipotezini test etmişlerdir. Yapılan ekonometrik analizden elde edilen sonuçlara göre reel mevduat faiz oranları uzun vadede yurtiçi tasarrufları üzerinde pozitif etkilerde bulunmaktadır. Ayrıca, finansal serbestleşmenin de yurtiçi tasarrufları olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla McKinnon-Shaw hipotezinin Pakistan ekonomisi için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Thornton ve Poudyal (1990), ekonomik kalkınmada para ve sermaye arasındaki ilişkiyi Nepal için 1974/75 ve 1986/87 dönemi verilerini kullanarak iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile araştırmışlardır. Tamamlayıcılık ilişkisinin para talebi ve tasarruf fonksiyonu çerçevesinde test edildiği çalışmada geniş tanımlı reel para talebi, yurtiçi tasarrufların gelire oranı, kişi başına reel GSYH, büyüme oranı, yabancı tasarruf oranı ve beklenen enflasyon oranı değişkenleri kullanılmıştır. Bu çerçevede yapılan regresyon tahmini sonucunda Nepal için McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin geçerliliğine dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir.

Ahmed ve Ansari (2011), Bangladeş için McKinnon tamamlayıcılık hipotezini 1973-1991 dönemi yıllık verileri kullanarak hem para talebi fonksiyonunun hem de tasarruf fonksiyonunu sıradan en küçük kareler yöntemiyle test etmişlerdir. Bu çerçevede çalışmada para talebi ve tasarruf fonksiyonuna ait, geniş tanımlı reel para talebi, kişi başına GSYH, toplam yurtiçi tasarrufların GSYH'ye oranı, reel mevduat faiz oranı, geniş tanımlı para arzının nominal

GSYH'ye oranı olarak ölçülen finansal aracılık oranı, reel GSYH büyüme oranı değişkenleri kullanılmışlardır. Dolayısıyla yapılan her iki regresyon tahmini sonucunda para talebi fonksiyonunda tasarruf-gelir oranının para balansları üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu ancak reel faiz oranlarının ise negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan tasarruf fonksiyonunda ise finansal aracılık oranının tasarruflar üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkileri bulunurken, reel mevduat faiz oranının tasarruflar üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla elde edilen bu sonuçlar Bangladeş için McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin kısmen geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

İlgili literatürden özetle aktardığımız yukarıdaki çalışmalar gelişmekte olan ülkelerde McKinnon tamamlayıcılık hipotezinin belirli bir finansal derinliğe ve gelişmişliğe ulaşıldıktan sonra geçerli olabildiğini ortaya koymaktadır. Benzer sonuçlar Türkiye ekonomisi özelindeki çalışmalar için de geçerli olup, özellikle finansal serbestleştirme politikalarının uygulamaya konulduğu dönemler için bu hipotezin geçerliliğinin (sınırlı) olabildiğine işaret etmektedir.

Ekonometrik Analiz

Model ve Veri Seti

McKinnon tamamlayıcılık hipotezi test etmek amacıyla McKinnon (1973) tarafından önerilen modelden hareketle reel para talebi ve yatırım denklemi aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$\frac{M}{P} = f\left(y, \frac{I}{Y}, (i - p)\right) \quad (6)$$

$$\frac{I}{Y} = g\left(\frac{DC}{Y}, (i - p)\right) \quad (7)$$

Dolayısıyla denklemde yer alan değişkenlerden $\frac{M}{P}$ reel para talebi olup M2 nominal para arzının 2009=100 bazlı GSYH deflatörü kullanılarak reelleştirilmesi ile elde edilmiştir. y , reel GSYH'yi ifade etmekte olup zincirleme hacim endeksi kullanarak hesaplanmış olan 2009=100 bazlı reel GSYH'yi temsil etmektedir. $\frac{I}{Y}$, yatırımların GSYH'ye oranını ifade ederken $i - p$ ise, reel mevduat faiz oranını ifade etmektedir. Reel mevduat faiz oranlarının hesaplanmasında $Reel\ faiz = \left(\frac{1+nominal\ faiz}{1+gerçekleşen\ enflasyon} - 1\right) * 100$ formülü kullanılmıştır. Burada nominal faizler 2013 yılına kadar 0,15, 2013 ve sonraki yıllar için 0,12 gelir vergisi stopajı ile çarpılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda "Net Nominal Faiz" elde edilmiştir. Enflasyon ise 2009=100 bazlı deflatör kullanılarak bir önceki yılın aynı çeyrek dönemine göre hesaplanmıştır. Böylece reel mevduat faizi serileri, net nominal faizler ile gerçekleşen enflasyon verilerinin formülasyonda kullanımı ile elde edilmiştir. $\frac{DC}{Y}$ ise, Mevduat, Kalkınma ve Yatırım, Katılım bankalarının TL (Bin) cinsinden özel sektöre açılan kredilerin GSYH oranını ifade etmektedir. Ayrıca, analizde kullanılan değişkenlerden sadece M2 reel para talebi ile reel GSYH değişkenlerinin logaritmik dönüşümü yapılmış olup tüm değişkenler için mevsimsel etkilerden arındırmak amacıyla Census X-12 ile reelleştirme işlemi yapılmıştır. Veri seti ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden elde edilmiştir. Diğer taraftan ekonometrik analizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin 2016 yılında Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemine (ESA-2010) uyum çalışmaları kapsamında oluşturulan 2009 yılı bazlı yeni milli gelir serileri dikkate alınmıştır. Bununla birlikte analizde, M2 geniş tanımlı para arzı serileri 2005 yılı tanım değişikliğine uygun çerçevede kullanılmıştır. Analize ilişkin tahmin sonuçları Eviews 9 paket programı aracılığıyla elde edilmiş olup logaritması alınmış ve mevsimsel etkilerden arındırılmış seriler üzerinden uygulama yapılmıştır.

Ampirik Uygulama

Enders & Lee (2012) - Fourier ADF Testi

Zaman serisi analizinde incelenen zaman periyodu boyunca verilerin farklı koşullara sahip olması iktisadi ilişkilerde bir değişme olabileceğini dolayısı ile veride yapısal bir değişme meydana gelebileceğini göstermektedir. Perron (1989) birçok makroekonomik zaman serisinin birim kökle karakterize edilemeyeceğini zaman boyunca meydana gelen önemli yapısal değişimlerin dikkate alınarak ilgili serilerin durağan olabileceğini öne sürmüş ve yapısal değişimin tarihinin bilindiği varsayımı altında bu kırılmanın modele dahil edildiği bir birim kök testi geliştirmiştir. Yapısal değişimler aşamalı olabileceği gibi ani olarak da gerçekleşebilir. Bu gibi yapısal değişimleri dikkate alabilmek için Fourier testleri kullanılmaktadır. Lee ve Strazicich (2003) çalışmasında ikiden fazla yapısal değişime izin vermenin kullanılan birim kök testinin gücünü arttırmadığını ileri sürmüştür. Prodan (2008) ise özellikle yapısal değişimlerin farklı yönde olmaları durumunda bu değişimlerin sayı ve büyüklüğünü tahmin etmede testlerin başarılı olmadığını ifade etmiştir.

Enders ve Lee (2012) çalışmasında bir veya daha fazla yapısal değişimin düşük frekanslı Fourier fonksiyonları ile tahmin edilebileceğini göstermiştir. Bu testi uygular iken yapısal değişimin sayı ve konumunu bilmek zorunlu değildir. Bunun yerine tahmin edilmesi gereken tek şey Fourier fonksiyonunun uygun frekans sayısıdır. Bu çerçevede oluşturulan model 1 nolu eşitlik ile tanımlanmaktadır (Ender ve Lee, 2012, s.197):

$$\Delta y_t = \sigma y_{t-1} + \rho_1 + \rho_2 trend + \rho_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \rho_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (8)$$

Serinin birim kök içerdiğine ilişkin sıfır hipotezinin kritik değerleri yalnızca frekans sayısı k 'ya ve T gözlem sayısına bağlı olmaktadır. Test istatistiği 3 aşamalı olarak uygulanan prosedüre göre hesaplanmaktadır. İlk aşamada serideki optimal frekansın (k) belirlenmesi amacıyla model $k=1,2,\dots,5$ için en küçük kareler metodu aracılığıyla ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Bu sayede hata/kalıntı kareleri toplamını minimize eden frekans sayısı belirlenmektedir. Daha sonra doğrusal olmayan parametre katsayılarının (ρ_3 ve ρ_4) anlamlılığı F testi aracılığıyla test edilmelidir. Fourier katsayılarının anlamlı olması modelin doğrusal olmadığını gösterdiğinden bu durumda testin sonraki aşamalarına geçilebilir. Uygun frekansa göre yeniden tahmin edilen modelin en küçük kareler kalıntıları oluşturulmakta, bu kalıntılara sabitsiz ve trendsiz modelde ADF birim kök testi uygulanmaktadır. İşlem aşamalarının uygulandığı sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

Seri	Frekans	MinKKT	Optimum Gecikme Uzunluğu	F İstatistik	Karar
DGSYH	1	5.225	3	1.828	H_0 reddedilemez; Fourier fonksiyonu anlamsızdır.
DFAİZ	4	151.22	6	3.391	H_0 reddedilemez; Fourier fonksiyonu anlamsızdır.
DKGELİR	1	1.736	4	2.418	H_0 reddedilemez; Fourier

					<i>fonsiyonu anlamsızdır.</i>
DYGELİR	4	0.032	4	3.996	H ₀ reddedilemez; Fourier fonksiyonu anlamsızdır.
DM2	4	2.530	6	0.646	H ₀ reddedilemez; Fourier fonksiyonu anlamsızdır.

Not: Parantez içerisindeki değerler Newey-West yöntemiyle elde edilmiş olan bant genişliğini göstermektedir. FADF test için ve örneklemin 100'e yakın olması kısıtları altında, Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek amacıyla kullanılan F testi için kritik değerler ise %10, %5 ve %1 seviyesinde sırasıyla 10.35 7.58 6.35 şeklindedir.

Çalışmaya esas dönem aralığındaki ilgili değişkenler incelendiğinde Fourier terimlerin anlamlılığının sınanması Walt testi ile yapılmış, elde edilen sonuçlara göre trigonometrik terimlerin katsayıları anlamsız bulunmuştur. Bu nedenle doğrusal trendin varlığı kabul edilmekte olup ADF birim kök testi sonuçlarına göre işleme devam edilmesi daha uygun olmaktadır.

Çalışmada öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarını araştırmak gereklidir. Bunun nedeni serilerin durağan olmaması durumunda seriler arasında sahte ya da düzmece ilişki geçerli olabilecektir. Sahte ya da düzmece ilişkinin varlığı durumunda ise yapılacak regresyon tahmini sonucunda elde edilecek uyumun iyiliğinin göstergesi olan R^2 ve değişkenlere ait t istatistik değerleri büyük olasılıkla yanıltıcı olacaktır (Gujarati, 2004 s. 806-807). Bu nedenle başlangıçta birim kök testi yapılarak modelde yer alan değişkenlerin durağan özelliklere sahip olup olmadıkları ADF ve Phillips-Perron (PP) testleri ile araştırılmıştır. Bu çerçevede yapılan birim kök testi sonucunda reel gelir, yatırımların GSYH'ya oranı ve kredilerin GSYH'ya oranı serilerinin gerek ADF gerekse PP testleri için seviyede durağan olmadığı buna karşılık birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Buna karşılık reel M2 serisi ise ADF testinde hem sabit terimli hem de sabit terimli ve trendli modelde birinci farkında durağanken PP testinde sabitli modelde seviyede durağanken sabit ve trendli modelde birinci farkında durağan olmaktadır. Dolayısıyla durağan olmayan serilere birinci fark alma işlemi uygulandığında birim kök sorunun ortadan kalkmaktadır. Bu çerçevede değişkenlerden yatırımların gelire oranı değişkenine ait serilerin PP birim kök testinin sabit terimli ve trendli modellerinde seviyede durağan olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde yapılan birim kök testi sonucunda serilerden yatırımın gelire oranı değişkeninin seviyede I(0), diğer değişkenlerin ise birinci farklarında durağan olmaları I(1) sonucunda serilerin farklı derecede entegre olması aynı dereceden entegre olmaları şartını arayan eşbütünleşme analizlerinden ziyade Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen gecikmesi dağıtılmış (Autogressive Distributed Lag-ARDL) testinin yapılmasını mümkün kılmıştır. Bu çerçevede ARDL testi gerek kısa dönem gerekse uzun dönem ilişkilerin test edilip yorumlanabilmesi bakımından daha uygun olmaktadır.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		Phillips-Perron Testi	
	Sabit Terimli Model	Sabit Terimli ve Trendli Model	Sabit Terimli Model	Sabit Terimli ve Trendli Model
LOGRM2	-1.457 (0.547)	-3.379 (0.064)	-2.257 (0.189)	-3.263 (0.083)

LOGRGELIR	-0.510 (0.880)	-2.378 (0.386)	-0.510 (0.880)	-2.411 (0.369)
YATIRIMGEL	-2.067 (0.258)	-3.505 (0.049)	-2.272 (0.184)	-2.321 (0.416)
RMEVFAIZ_	-4.021 (0.002)	-4.754 (0.001)	-4.015 (0.002)	-4.822 (0.001)
KREDIGEL	-1.957 (0.305)	0.746 (0.999)	-1.752 (0.400)	0.725 (0.999)
Δ (LOGRM2)	-9.603 (0.000)	-9.759 (0.000)	-9.988 (0.000)	-12.330 (0.000)
Δ (LOGRGELIR)	-8.926 (0.000)	-8.841 (0.000)	-8.898 (0.000)	-8.815 (0.000)
Δ (YATIRIMGEL)	-8.310 (0.000)	-8.233 (0.000)	-8.260 (0.000)	-8.192 (0.000)
Δ (RMEVFAIZ)	-5.197 (0.000)	-5.243 (0.000)	-10.764 (0.000)	-10.683 (0.000)
Δ (KREDIGEL)	-6.097 (0.000)	-6.513 (0.000)	-6.231 (0.000)	-6.591 (0.000)
Kritik değer %1	-3.553	-4.131	-3.553	-4.131
Kritik değer %5	-2.915	-3.492	-2.915	-3.492
Kritik değer %10	-2.595	-3.175	-2.595	-3.175

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. Δ : birinci derece farkları ifade etmektedir. ADF ve PP birim kök testleri için kritik değerler McKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. Parantez içinde yer alan değerler olasılık değerleridir.

Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı Engle-Granger Johansen ve Juselius (1990) gibi diğer çok değişkenli eşbütünleşme tekniklerinden farklı olarak modelde yer alan değişkenlerin farklı derecelerden bütünlük olmaları halinde bile değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kullanılan bir yöntem olmaktadır. Diğer bir ifadeyle değişkenlerin seviyede “I(0)”, birinci farkında “I(1)” ya da her ikisinin birleşimi biçiminde olmalarına bakılmaksızın uygulanabilir bir yöntem olmaktadır (Pesaran vd., 2001, s. 289-290). Ayrıca, ARDL testinin önemli bir avantajı küçük ve sonlu örneklem veri büyüklükleri durumunda nispeten daha verimli sonuçlar elde etmek mümkün olmaktadır. Bu testin bir diğer önemli avantajı ise ARDL tekniği uygulayarak uzun dönem modelinin sapmasız tahminlerini elde etme olanağı vermesidir (Belloumi, 2014, s. 277-278).

Çalışmada ARDL sınır testi analizi için modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşik ilişkinin bulunup bulunmadığının tespiti açısından öncelikle kısıtsız hata düzeltme modeli kurulmuştur. Söz konusu model aşağıda yer alan Denklem 1’de gösterilmiştir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 X_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_3 Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_4 X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Yukarıda kurulan model (Denklem 4) çerçevesinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti açısından F testi yapılması gerekmektedir. Bunun için, hesaplanan F istatistik değerlerinin Pesaran vd. (2001)’nin belirli bir anlamlılık seviyesi için verdiği alt ve üst kritik değerleri için karşılaştırılmaktadır. Pesaran vd. (2001)’e göre hesaplanan F istatistiği eğer alt ve üst kritik değerleri arasında olursa kesin bir çıkarım yapılamamaktadır. Eğer F istatistiği alt kritik değerden küçük olur ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi geçerli olmayacaktır. Ancak, F istatistik değeri üst kritik değeri aşarsa o halde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilecektir (Pesaran vd., 2001, s. 290). Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkinin tespitinden sonra kısa ve uzun dönem ilişkilerin belirlenmesi amacıyla ARDL modelleri kurulmaktadır. Yukarıda yer alan (denklem 1) kısıtsız hata düzeltme modelinde ‘t’ trend değişkeni ‘m’ ise gecikme sayısını temsil etmektedir.

Gecikme uzunluğunun tespiti için bir takım bilgi kriterlerinden yararlanılmakta ve en küçük gecikmeyi sağlayan kriter model için en uygun gecikme uzunluğunu vermektedir. Ancak, seçilen gecikme uzunluğu model açısından otokorelasyon sorunu taşıyorsa bu durumda ikinci en küçük gecikmeyi veren değer seçilmesi gerekir. Eğer bu aşamada da seçilen gecikme uzunluğu model açısından optimal olmayıp, otokorelasyon soruna yol açıyorsa bu sorun giderilene kadar söz konusu işleme devam edilir (Karagöl vd., 2007, s. 76).

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmişse uzun dönemli katsayıların tahmini için kurulacak ARDL modeli aşağıdaki gibi olacaktır.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^m \alpha_1 Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_2 X_{t-i} + \varepsilon_i \quad (9)$$

Son olarak kısa dönemli katsayıların tahmini için modele hata düzeltme teriminin ilave edilmesi gerekmektedir. Hata düzeltme mekanizması, kısa dönemli dengesizliklerin kaç dönem sonunda düzeltilip uzun dönemli dengeye ulaşılacağını gösterir. Dolayısıyla hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması uzun dönemli dengeye yakınsandığını ifade etmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_2 \Delta X_{t-i} + \alpha_3 ECM_{t-1} + u_t \quad (10)$$

Çalışmada kurulan iki modeli için ARDL sınır testine ilişkin eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için öncelikle uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri baz alınarak araştırılmıştır. Gerek para talebi modelinde gerekse yatırım modelinde başlangıçta gecikme uzunluğu 5. gecikmeye kadar incelenmiş ancak Akaike bilgi kriterlerine göre en düşük değerli gecikme olan 5. gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorununa rastlanmıştır. Aynı sorun 6. gecikme için de rastlanmıştır. Bunun için hem para talebi hem de yatırım modeli için en uygun gecikme uzunluğunun tespiti için maksimum 4. gecikmeye kadar araştırma yapılmıştır. Buna göre gecikme uzunluğu kriterlerinden AIC bilgi kriterine göre birinci model için optimal gecikme uzunluğu “3” buna karşılık ikinci model için optimal gecikme uzunluğu “4” olarak tespit edilmiştir. Optimal gecikme uzunluğunun tespitinden sonra ARDL sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığının araştırılmasına geçilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

		Alt Sınır	Üst Sınır
	F İstatistiği Değeri	(% 5 anlamlılık seviyesinde)	(% 5 anlamlılık seviyesinde)
3	5.506826	2.79	3.67 ^a
2	6.406704	3.79	4.85 ^a

Not: a hesaplanan F istatistik değerinin Pesaran vd. (2001) % 5 seviyesindeki üst sınır değerinin üstünde olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4 hem para talebi modeli için hem de yatırım talebi modeli için sınır testi sonuçlarını göstermektedir. Bu çerçevede ARDL sınır testi sonuçlarına göre hem para talebi modeline hem de yatırım modeline ilişkin F istatistik değerlerinin % 5 anlamlılık seviyesinde üst sınır değerinden yüksek olduğu için modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını gösteren hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleşik ilişkinin varlığı saptanmıştır. Daha sonraki aşamada ise para talebi ve yatırım modellerine ait ARDL (1, 1, 0, 2) ve ARDL (4, 2, 4) modelleri için kısa ve uzun dönem ilişkileri araştırılacaktır. Para talebi modeli için uygun gecikme sayısı “3” ve yatırım modeli için uygun gecikme sayısı “4” olarak belirlendiğinden bu gecikme değerlerine ilişkin modelin tahminine

ilişkin sonuçlar, uzun dönem katsayıları ve bir takım tanısal test sonuçları aşağıda yer alan Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Para Talebi Fonksiyonu için ARDL Uzun Dönem Sonuçları ve Katsayıları

UZUN DÖNEM SONUÇLARI			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistik	Olasılık Değeri
LOGRM2_D11(-1)	0.801299	12.59375	0.0000
LOGRGELIR_D11	0.549437	4.073294	0.0002
LOGRGELIR_D11(-1)	-0.274449	-2.200652	0.0327
YATIRIMGEL_D11	-0.536689	-2.497874	0.0161
RMEVFAIZ_D11	-0.005154	-3.096130	0.0033
RMEVFAIZ_D11(-1)	0.003625	1.944001	0.0579
RMEVFAIZ_D11(-2)	-0.002647	-1.555554	0.1265
C	-1.731241	-1.835138	0.0728
UZUN DÖNEM KATSAYILARI			
LOGRGELIR_D11	1.383930	10.950932	0.0000*
YATIRIMGEL_D11	--2.700994	-3.275771	0.0020*
RMEVFAIZ_D11	-0.021018	-2.326339	0.0244**
C	-8.712809	-2.673950	0.0103
TANISAL TESTLER			
$R^2 = 0.99$	$\bar{R}^2 = 0.99$	F istatistik = 1193.732	DW = 2.05
BG Test = 0.37 (0.83)	Ramsey Test: 0.04 (0.84)	BPG Test = 10.85 (0.15)	JB = 3.04 (0.21)

Not: *, ** olasılık değerlerinin sırasıyla % 1 ve % 5 seviyesindeki istatistiksel olarak anlamlılığı belirtmektedir.

Para talebi modeline ilişkin uzun dönem katsayılarını gösteren tahmin sonuçlarına bakıldığında reel gelir değişkenine ait katsayının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre reel gelirdeki % 1'lik bir artış reel para talebini % 1,38 oranında artıracaktır. Para talebi ile gelir arasındaki bu pozitif ve anlamlı ilişki McKinnon tamamlayıcılık hipotezini destekler niteliktedir. Ancak reel gelir değişkeninin bir dönem gecikmeli değerine bakıldığında para talebi ile arasında negatif ilişkiler geçerli olmaktadır. Buna karşılık yatırımların gelire oranı ve reel mevduat faiz oranı değişkenlerine ait katsayılar ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Elde edilen bu tahmin sonuçlarına göre yatırımlar ve reel mevduat faizlerindeki % 1'lik bir artışın reel para talebini sırasıyla % 2,70 ve % 0,02 oranında azaltmaktadır. Uzun dönem sonuçlarında yatırım oranı değişkene ait katsayının negatif olması, tamamlayıcılık hipotezinin tasarruf sahiplerinin yatırım için öz finansmana başvurmaları gerektiği varsayımının geçerli olmadığını göstermiştir. Reel mevduat faizlerine ilişkin katsayı son derece düşük olmakta birlikte reel mevduat faizleri ile para talebi arasındaki bu negatif ilişki, McKinnon (1973)'un ifade ettiği gibi paranın reel anlamda getirisindeki bir artışın para talebini artırmadığını göstermektedir. Ayrıca, yatırımlar ile para talebi arasındaki negatif ilişki Türkiye'de finansal piyasaların gelişmesiyle açıklanabilir. Özellikle belirli bir finansal gelişmişlik seviyesine ulaşan GOÜ'de para talebi ve yatırımlar (ve tasarruflar) arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunması beklenmektedir. Ancak, bir ekonomide mal piyasaları ile sermaye piyasalarına ilişkin bölünmüşlük derecesi azaldığında ve dolayısıyla belli bir finansal gelişmişliğe erişildiğinde yatırımlar ve para talebi arasındaki güçlü ilişkiler zayıflamakta ve hatta tersine dönebilmektedir. Bu çerçevede finansal derinleşme ve gelişmenin arttığı ekonomilerde para ile fiziki sermaye birikimi arasında tamamlayıcılıktan ziyade ikâme ilişkisi

geçerli olacaktır (McPherson ve Rakovski, 1999, s. 5). Sonuç olarak para talebi modeline ilişkin sonuçlar tamamlayıcılık hipotezinin kısmen geçerli olduğunu göstermektedir.

Modelin tanısal test sonuçlarına baktığımızda ise modele ilişkin yapılan tahminden elde edilen sonuçlarda tahmin hatasının olmadığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Ayrıca, hata terimleri arasında serisel bir ilişkiyi gösteren otokorelasyon sorunun olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte değişen varyans ve normallik testi sonuçları da anlamlı ve kabul edilebilir düzeyde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan para talebi modeline ilişkin kısa dönem katsayılarına bakıldığında hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak (% 1, % 5 ve %10 seviyesinde) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum para talebine ait değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşik ilişkiyi destekler nitelikte olmaktadır. Bu sonuç, hata düzeltme mekanizmasının uygun biçimde çalıştığını ve kısa dönemli dengeden sapmaların kaç dönem sonrasında uzun dönemli dengeye ulaşılacağını göstermektedir (Tarı, 2008, s. 435-436). Ayrıca, katsayının 0 ile -1 arasında bir değerde bulunması kısa dönemli dengeden sapmaların uzun dönem dengesine doğru tek düze ve hızlı bir şekilde uyarlanacağını göstermektedir (Alam ve Quazi, 2003. s. 97). Nitekim reel gelir değişkenine ait katsayının yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç reel gelirdeki bir artışın kısa dönemde reel para talebi üzerinde pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca, uzun dönemde reel para talebi ile yatırımların gelire oranı ve reel mevduat faiz oranı değişkenleri arasında var olan istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin kısa dönemde reel gelir ve reel mevduat faizi değişkeni için geçerli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kısa dönemde reel gelir ve reel mevduat faizi ile reel para talebi arasında anlamlı ilişkiler mevcutken reel para talebi ile yatırım değişkeni arasında bir ilişki geçerli olmamaktadır.

Tablo 7: Para Talebi Modeli İçin ARDL Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistik	Olasılık Değeri
D(LOGRGELIR_D11)	0.524519	4.635322	0.0000*
D(YATIRIMGEL_D11)	-0.378358	-1.489978	0.1429
D(RMEVFAIZ_D11)	-0.005303	-3.608799	0.0007*
D(RMEVFAIZ_D11(-1))	0.002511	1.673637	0.1008
CointEq(-1)	-0.207135	-5.568395	0.0000

Not: *, Olasılık değerleri % 1 seviyesindeki istatistiksel olarak anlamlılığı belirtmektedir.

Yatırım modeli için değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler araştırıldığında aşağıda yer alan Tablo 8 elde edilen bulguları göstermektedir. Buna göre uzun dönem katsayılarına ilişkin tahmin sonuçlarına bakıldığında yurtiçi kredilerin gelire oranı değişkenine ait katsayının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre yurtiçi kredilerin gelire oranı değişkeninde meydana gelecek % 1'lik bir artış yatırımların gelire oranı değişkenini sırasıyla % 0.04 oranında artıracaktır. Yatırımların gelire oranı değişkenindeki bu pozitif ve anlamlı ilişki McKinnon tamamlayıcılık hipotezini destekler nitelikte olmaktadır.

Kredilerin gelire oranı değişkenine ait katsayının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması McKinnon tamamlayıcılık hipotezini destekler niteliktedir. Daha önceden de ifade edildiği üzere finansal derinleşme ve gelişme ile birlikte finansal aracı kurumlar tarafından sağlanacak kredi olanaklarının artması sonucunda ekonomik birimlerin önceden para biriktirmeye gerek kalmaksızın yatırım yapabilmeleri mümkün hale gelecektir (Kar ve Pentecost, 2001, s. 5). Dolayısıyla kredi olanaklarındaki artışın yatırımları artırması elde edilen sonuçlar çerçevesinde anlamlı olduğu söylenebilir. Ayrıca, reel mevduat faiz oranı değişkenine ait katsayının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak katsayı değeri dikkate alınmayacak kadar düşük bir düzeyde olmaktadır.

Modelin tanısal test sonuçları elde edilen tahmin sonuçlarının tutarlı olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile elde edilen sonuçlarda tahmin hatasının olmadığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca, kurulan model için otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı ve normallik testi sonuçları da anlamlı ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Yatırım Modeli İçin ARDL Uzun Dönem Sonuçları ve Katsayıları

UZUN DÖNEM SONUÇLARI							
Değişkenler		Katsayı	t-istatistik	Olasılık Değeri			
YATIRIMGEL_D11(-1)		0.575158	3.848806	0.0004			
YATIRIMGEL_D11(-2)		0.517506	3.037523	0.0042			
YATIRIMGEL_D11(-3)		-0.055661	-0.306779	0.7606			
YATIRIMGEL_D11(-4)		-0.427558	-2.963488	0.0051			
RMEVFAIZ_D11		0.000471	0.591471	0.5575			
RMEVFAIZ_D11(-1)		0.003155	3.782707	0.0005			
RMEVFAIZ_D11(-2)		-0.001417	-1.667891	0.1031			
KREDIGEL_D11		0.065875	1.995055	0.0529			
KREDIGEL_D11(-1)		-0.001344	-0.028008	0.9778			
KREDIGEL_D11(-2)		-0.025607	-0.534262	0.5961			
KREDIGEL_D11(-3)		-0.085995	-1.818069	0.0765			
KREDIGEL_D11(-4)		0.064470	1.858525	0.0705			
C		0.072997	3.503361	0.0011			
UZUN DÖNEM KATSAYILARI							
Değişkenler		Katsayı	t-istatistik	Olasılık Değeri			
RMEVFAIZ_D11		0.005656	2.529151	0.0155**			
KREDIGEL_D11		0.044549	4.564620	0.0000*			
C		0.186907	8.457516	0.0000			
TANISAL TESTLER							
R^2	\bar{R}^2	F istatistik	DW	Breusch-Godfrey LM Testi	Ramsey R. Test	Breusch-Pagan-Godfrey	Normallik Testi
00.87	0.84	23.24	2.14	1.43 (0.48)	1.17 (0.28)	15.7 (0.20)	1.41 (0.49)

Not: *, ** uzun dönem katsayılarına ilişkin olasılık değerlerinin sırasıyla %1 ve % 5 seviyesindeki istatistiksel olarak anlamlılığı belirtmektedir.

Ayrıca yatırım modeli için değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler araştırıldığında aşağıda yer alan (Tablo 9), kısa dönem tahmin sonuçlarına bakıldığında, hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak (tüm anlamlılık seviyesinde) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum yatırım modeline ait değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşik ilişkiyi desteklemektedir. Dolayısıyla kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmaların yaklaşık % 39'u bir dönem sonrasında düzeyecektir. Başka bir deyişle kısa dönemde dengeden sapmalar yaklaşık 2,6 yıl sonra uzun dönem dengesine yakınsayacaktır.

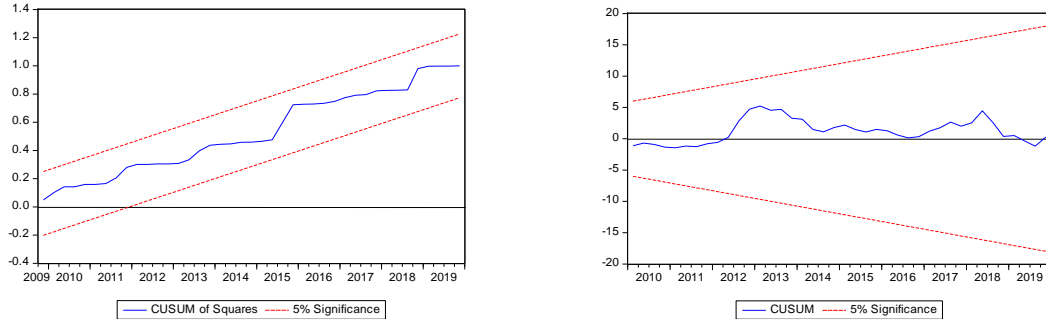
Tablo 9: Yatırım Modeli İçin ARDL Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistik	Olasılık Değeri
D(YATIRIMGEL_D11(-1))	-0.034287	-0.221850	0.8256
D(YATIRIMGEL_D11(-2))	0.483219	3.214594	0.0026
D(YATIRIMGEL_D11(-3))	0.427558	2.963488	0.0051
D(RMEVFAIZ_D11)	0.000471	0.591471	0.5575
D(RMEVFAIZ_D11(-1))	0.001417	1.667891	0.1031
D(KREDIGEL_D11)	0.065875	1.995055	0.0529***
D(KREDIGEL_D11(-1))	0.025607	0.534262	0.5961
D(KREDIGEL_D11(-2))	0.085995	1.818069	0.0765
D(KREDIGEL_D11(-3))	-0.064470	-1.858525	0.0705
CointEq(-1)	-0.390554	-4.277533	0.0001

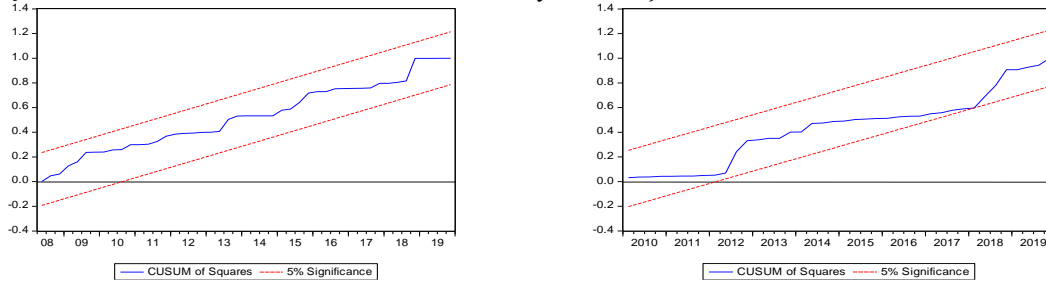
Not: Olasılık değerleri *, **, *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyesindeki istatistiksel olarak anlamlılığı belirtmektedir. Olasılık değerlerinin anlamlılık düzeyleri değişkenlerin katsayılarına ilişkin aynı dönemin istatistiksel anlamlılığını göstermektedir.

Diğer taraftan kısa dönem katsayıları yorumlandığında yatırım değişkeni ile reel mevduat faiz oranı değişkeni arasında tüm anlamlılık seviyesinde bir ilişki bulunmazken kredilerin gelire oranı değişkeni ile aynı dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Son olarak temel istikrar koşullarından biri olan ve Brown vd., (1975) tarafından geliştirilen ve önerilen CUSUM ve CUSUM of Squares testine ilişkin bulgular değerlendirilecektir. Bu çerçevede gerek para talebi gerekse yatırım modelleri için CUSUM ve CUSUM of Squares testi kullanılarak çalışmada ele alınan dönemler için yapısal kırılmanın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla aşağıda yer alan Şekil 1 ve Şekil 2’de elde edilen sonuçlar sunulmaktadır. Burada CUSUM testi, tahmini yapılan modelin kalıntılara uygulanan ve ardışık kalıntıların kümülatif toplamına dayanan bir test olmaktadır. Eğer CUSUM istatistiğinin grafiği % 5 anlamlılık seviyesini gösteren güven aralığını tanımlayan sınırlar arasında kalırsa bu durumda katsayı tahminlerinin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılır. Benzer prosedürler CUSUM of Squares testi için de geçerli olmaktadır (Bahmani-Oskooee ve Rehman, 2005, s. 776-777). Başlangıçta hem para talebi hem de yatırım modeline ilişkin olarak CUSUM test grafiklerine bakıldığında kurulan modellerden sağlanan hata terimlerinin % 5 anlamlılık seviyesinde kritik sınırlar (Bu sınırlar aşağıda yer alan grafiklerde kırmızı kesikli çizgileri tanımlamaktadır.) arasında kaldığından model kapsamında herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı görülmüştür. Ayrıca ilgili grafiklerde Cusum testine göre daha duyarlı olan ve ardışık kalıntıların (hataların) tahminine dayanan CUSUM of Squares testi için de herhangi bir tarihte yapısal kırılmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede söz konusu test istatistikleri bakımından ulaşılan sonuçlar modele ilişkin parametrelerin ve analizde kullanılan değişkenlerin istikrarlı olduklarını ortaya koymuştur.

Şekil 1: Para Talebi ve Yatırım Fonksiyonları için CUSUM Testi İstatistik Sonuçları

Şekil 2: Para Talebi ve Yatırım Fonksiyonları için CUSUMQ Testi İstatistik Sonuçları

Sonuç ve Değerlendirme

McKinnon tamamlayıcılık hipotezi olarak bilinen para talebi, yatırımlar ve reel faizler arasındaki ilişkilerin sorgulandığı bu çalışmada Türkiye için söz konusu hipotezin 2005:Q4-2019:Q4 dönemi için kısmen geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Tamamlayıcılık hipotezinin geçerli olup olmadığının ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırıldığı çalışmada uzun dönemde reel para talebi ile reel gelir arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ancak para talebi ile reel gelir değişkeninin bir dönem gecikmeli değerleri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, McKinnon tamamlayıcılık hipotezini kısmen geçerliliğine işaret etmektedir. Ayrıca, reel para talebi ile yatırımların gelire oranı ve reel mevduat faiz oranı değişkenleri arasında uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler geçerli olmuştur. Para talebi fonksiyonuna ilişkin kısa dönemli sonuçlar değerlendirildiğinde para talebi değişkeni ile reel gelir arasında pozitif, reel mevduat faiz oranları arasında ise negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın para talebi ile yatırımlar arasında kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunamamıştır.

Diğer taraftan yatırım modelinde, yatırım oranı değişkeni ile kredilerin gelire oranı değişkenleri arasında hem uzun hem de kısa dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunması McKinnon tamamlayıcılık hipotezini destekler nitelikte olmaktadır. Nitekim belirli bir finansal derinliğe ve gelişmişliğe sahip olan Türkiye’de kredi olanaklarının ciddi oranda artış göstermesi, yatırımlar için finansman imkânı sağlamış ve yatırımları artırıcı etkide bulunmuştur. Bu çerçevede elde edilen bulgular genişleyen kredilerin yatırımları artırdığını göstermiştir. Ayrıca çalışmada yatırımların gelire oranı değişkeni ile reel mevduat faiz oranları arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı olan bu ilişki kısa dönemde geçerli olmamaktadır. Bu sonuçlar Işık vd. (2005)’in söz konusu değişkenler arasındaki ilişkide kısa ve uzun dönemli analizlerinden ulaştıkları bulguları desteklemektedir.

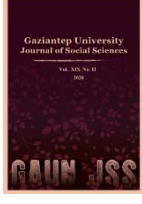
Türkiye ekonomisinde birçok dönem için yatırımlar ile mevduat faizleri arasında ters yönlü ilişkilerden ziyade aynı yönlü eğilimlerin olduğu görülmektedir. Özellikle 2008 sonrası dönemde bu olgunun daha belirgin bir şekilde yaşandığı söylenebilir. Eğilmez (2016)’e göre ekonomik teorinin aksine yaşanan bu gelişmeler, Türkiye’nin kendi ekonomik ve yapısal

dinamiklerinden kaynaklanmakta olup, ülke riskinin yüksek olduğu, ekonomik ve siyasal istikrarın bozulduğu, döviz kurundaki yükselişin yatırımları daha fazla döviz getirisi sağlama amacına yönelttiği bir ortamda bu durumun yaşanabileceği belirtilmiştir. Demiralp (2015, ve 2017)'nin yatırımlar ile reel faizler arasında negatif ilişkinin 2007 sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde farklılaşmasında bekleyişlerin çok önemli bir rol oynadığına ilişkin tespitleri de bu çerçevedeki değerlendirilmelere bir diğer örnek olarak verilebilir.

Kaynakça

- Ahmed, S. M. ve Ansari, M. I. (1995). Financial development in Bangladesh—A test of the McKinnon-Shaw model. *Canadian Journal of Development Studies/Revue Canadienne D'études du Développement*, 16(2), 291–302.
- Alam, I. ve Quazi, R. (2003). Determinants of capital flight: An econometric case study of Bangladesh, *International Review of Applied Economics*, 17:1, 85-103.
- Arestis, P. ve Caner, A. (2004). Financial liberalization and poverty: Channels of influence. *Levy Economics Institute, Economics Working Paper No. 411*, 1-28.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Rehman, H. (2005). Stability of the money demand function in Asian developing countries. *Applied Economics*, 37(7), 773-792.
- Balassa, B. (1989). *Financial Liberalization In Developing Countries (English)*. Policy, Planning and Research Department working papers ; no. WPS 55. Washington, DC: World Bank.
- Balassa, B. (1990). Financial liberalization in developing countries. *Studies in Comparative International Development*, 25(4), 56-70.
- Bouزيد, A. (2012). McKinnon's Complementarity Hypothesis: Empirical Evidence For The Arab Maghrebean Countries. *The Romanian Economic Journal*, 44, 23-36.
- Belloumi, M. (2014). The relationship between trade, FDI and economic growth in Tunisia: An application of the autoregressive distributed lag model. *Economic systems*, 38(2), 269-287.
- Bouزيد, A. (2012). McKinnon's complementarity hypothesis: empirical evidence for the Arab Maghrebean countries. *The Romanian Economic Journal*, 44, 23-36.
- Brown, R. L., Durbin, J. ve Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.
- Demiralp, S. (2015). "Büyüme yi faiz mi engelliyor?" <https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1062967-dusuk-buyumenin-sebebi-yuksek-faiz-mi>, Erişim Tarihi: Kasım, 2020.
- Demiralp, S. (2017). "Yatırım ve Faiz İlişkisi". <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/selva-demiralp/yatirim-ve-faiz-iliskisi-2402094>, Erişim Tarihi: Kasım, 2020.
- Doğan H., (2011). McKinnon'ın para ve fiziki sermaye arasında tamamlayıcılık hipotezinin Kırgızistan örneğinde testi. International Conference On Eurasian Economies Beykent University and Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Bişkek, Kırgızistan, 12-14 Ekim 2011, vol.151, no.22, pp.343-349.
- Durusu-Ciftci, D., Ispir, M. S. ve Yetkiner, H. (2017). Financial development and economic growth: Some theory and more evidence. *Journal of Policy Modeling*, 39(2), 290-306.
- Eğilmez, M. (2016). "Faiz Düşerse Yatırımlar Artar mı?" <https://www.mahfiyegilmez.com/2016/02/faiz-duserse-yatirimlar-artar-m.html>, Erişim Tarihi: Kasım, 2020.
- Eschenbach, F. (2004). Finance and growth: A survey of the theoretical and empirical literature
- Fanelli, J. M., & Medhora, R. (1998). Financial reform in developing countries: An overview. In *Financial Reform in Developing Countries* (pp. 3-28). Palgrave Macmillan, London.

- Fry, M. J. (1980). *Saving, investment, growth and the cost of financial repression*. *World Development*, 8(4), 317–327.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, Fourth Edition, McGraw Hill Companies, New York.
- Ismihan, M., Dinçergök, B. ve Cilasun, S. M. (2017). Revisiting the finance–growth nexus: the Turkish case, 1980–2010. *Applied Economics*, 49(18), 1737-1750.
- Jayaraman, T.K. (2000), “Does Money Matter in The South Pasific Island Countries?. Some Empirical Evidence.
- Kar, M. ve Pentecost, E. J. (2001). A system test of Mckinnon’s complementarity hypothesis with an application to Turkey. *Economic Development And Cultural Change*, 18(2).
- Karagöl, Erdal, Erman Erbaykal ve H. Murat Ertuğrul (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol. 8, No. 1, ss. 72-80.
- Khan, A. H. ve Hasan, L. (1998). Financial Liberalization, Savings, And Economic Development İn Pakistan. *Economic Development and Cultural Change*, 46(3), 581-597.
- Köse, Y., Atik, M. ve Yılmaz, B. (2015). Türkiye İçin Negatif Faiz Oranının Uygulanabilirliği Ve Analitik Olarak İncelenmesi. *Journal Of Financial Researches & Studies/Finansal Arastirmalar Ve Calismalar Dergisi*, 7(13).
- McPherson, M. F. ve Rakovski T. (1999), “Financial Deepening and Investment in Africa: Evidence from Botswana and Mauritius”, Discussion Paper No:727.
- Molho, L. E. (1986). Interest Rates, Saving, And İvestment İn Developing Countries: A Re-Examination Of The Mckinnon-Shaw Hypotheses. *Staff Papers*, 33(1), 90-116.
- Moore, T. (2010). A Critical Appraisal Of Mckinnon’s Complementarity Hypothesis: Does The Real Rate Of Return On Money Matter For İvestment İn Developing Countries?. *World Development*, 38(3), 260-269.
- Ozcan, K. M., Gunay, A. ve Ertac, S. (2003). Determinants Of Private Savings Behaviour İn Turkey. *Applied Economics*, 35(12), 1405-1416).
- Öztürk, S. ve Çoltu, S. (2018). Finansal Derinleşmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi 2001-2016 Yılları Türkiye Örneği1. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4)).
- Pentecost, E. J. ve Moore, T. (2006). Financial Liberalization İn India And A New Test Of The Complementarity Hypothesis. *Economic Development And Cultural Change*, 54(2), 487-502).
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). *Bounds testing approaches to the analysis of level relationships*. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Sevinç, M. (2000). Finansal Serbestleşme Sonrası Türkiye Ekonomisi. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: 18, Sayı:2: 83-107).
- Shrestha, M. B. ve Chowdhury, K. (2007). Testing financial liberalization hypothesis with ARDL modelling approach. *Applied Financial Economics*, 17(18), 1529-1540.
- Özşahin, Ş. (2012) Türkiye Ekonomisi’nde Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Etkileşiminin ARDL Yöntemi İle Analizi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), s. 379-413.
- Tarı, R. (2008). *Ekonometri* (5.Baskı), Avcı Ofset İstanbul.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı; (2011), Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü. www.kalkinma.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.12.2019.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Ceza Muhakemesi Kanunu'nda Kadının Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması

Regulations Regarding the Protection of Women in the Turkish Code of Criminal Procedure

Ola Raheem KAREEM^a, Süleyman Emre ZORLU^{b*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Thi-qar Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Nasıriyye / IRAK

ORCID: 0000-0002-1321-1777

^b Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8470-4296

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Kasım 2020

Kabul tarihi: 28 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Şiddet,

Kadın,

Şiddet mağduru,

CMK,

Beden muayenesi

ARTICLE INFO

Article History:

Received November 28, 2020

Accepted May 21, 2021

Keywords:

Violence,

Woman,

Victim of violence,

Code of Criminal Procedure,

Body examination

ÖZ

Kadına yönelik şiddet maalesef ülke gündemimizden hiç düşmemektedir. Kadına yönelik şiddet eylemlerinin önlenememesinin ana sebebi kadının korunmasına yönelik düzenlemelerin yetersiz kalması olarak yapılan güncel tartışılmalarda sıkça dile getirilmektedir. Şiddet mağduru kadına yönelik hükümler ve uygulamalar, mağduriyetin şikâyet konusu olmasına da ciddi oranda etmektedir. CMK'da suçun soruşturulması ve kovuşturulması aşamalarında şiddet mağduru kadınlara birtakım haklar tanınmıştır. Bu kapsamda aşağıda beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması ile suçtan doğan zararın giderilmesinden söz edilecektir.

Özellikle cinsel suç mağduru ya da şiddet içeren diğer suçların mağduru olan kadınlar düşünüldüğünde, CMK'da kadınlara yönelik özel düzenlemeler var mıdır? Beden muayenesi söz konusu olduğunda kadının muayenesinde özel düzenlemeler mevcut mudur? Kadının ifadesi başka delil bulunmadığında dikkate alınır mı?..vb. sorular akla gelmektedir. Çalışmamızda bu sorulara cevap vermeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Unfortunately, violence against women is always on the agenda of Turkey. Violence against women is debated as it cannot prevail. These debates frequently assert that regulations to protect women are inadequate and this is the main reason for failure to prevent violence against women. In the Code of Criminal Procedure, some rights have been granted to women who are victims of violence during the investigation and prosecution of the crime. In this context, indemnification of the loss caused by the crime through physical examination and taking samples from the body.

Several questions come to mind such as: Considering women who are victims of sexual crimes or other violent crimes, are there special regulations for women in the Code of Criminal Procedure? When it comes to physical examination, are there any special arrangements for the examination of the woman? Is the statement of the woman enough to take into account when there is no other evidence? In this study, these questions are tried to be answered.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: s.emrezorlu@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Violence is a common problem experienced all over the world. Violence acts in homes, schools, workplaces, streets and many other places. The victim of violent acts is naturally a woman. There are acts of violence against women in the private or public sphere.

Unfortunately, violence against women is a chronic problem that face the justice system in Turkey. Violence against women is debated as it cannot prevail. These debates frequently assert that regulations to protect women are inadequate and this is the main reason for failure to prevent violence against women.

Legal regulations regarding violence against women mainly include the law numbered 6284 on the Protection of the Family and the Prevention of Violence Against Women, the Turkish Civil Law and the Provisions of the Turkish Penal Code. In the Code of Criminal Procedure (Law No 5271), some rights have been granted to women who are victims of violence during the ongoing investigation and prosecution of the crime.

Several questions come to the mind such as: Considering women who are victims of sexual crimes or other violent crimes, are there special regulations for women in the Code of Criminal Procedure (CCP)? When it comes to physical examination, are there any special arrangements for the examination of the woman? Is the statement of the women enough to take into account when there is no other evidence? In this study, these questions are tried to be answered.

We will first examine the regulations regarding physical examination and taking samples from the body of the suspect or the accused, and then the victim and other people. This method is an issue that needs to be evaluated and handled in a multifaceted way, as it includes an intervention against the bodily integrity and fundamental rights of the person, however obtaining the evidence is required to give a verdict in accordance with the material evidence. In this study, the provisions articles 75, 76 and 77 of the Turkish CCP regarding physical examination and taking samples from the body of the victim will be mentioned. Moreover, the subject will be discussed within the framework of the Regulation on Physical Examination in Criminal Procedure, Genetic Examinations and Determination of Physical Identity. In general, inspection means monitoring and controlling the whole or part of the living human body. Physical examination is divided into internal and external examination. Intervention in the body means taking blood, urine, sperm, fluid from the living human body or inserting a substance into the body or interfering with the interior of the body covered with skin or muscles. The physical examination and sampling from body should be controlled by preventive measures, as it is a serious interference with human rights. Because of the severe interference with the fundamental rights, method of physical examination and body sampling must be regulated by law.

In this study, some provisions on the protection of women from violence in the Code of Criminal Procedure (CCP) will be emphasized. Articles 75, 76 and 77 and its directives on physical examination of women and taking samples from victim's body will be discussed.

Some regulations in the CCP as an extension of the protection of women from violence will be discussed. Physical examination and taking samples from the body can be represent a trauma to the victim. These actions, especially for women who are victims of physical or sexual violence, can cause negative effects on them.

Since physical examination and taking samples from the body interfere with the privacy of people, care should be taken not to hurt feelings of pain and embarrassment. Considering this situation, a special regulation has been included in article 77 of the CCP with the title "Examination of Wamen". The article includes a regulation stating that the examination of the waman is done by a female physician at her request and at the place where the possibilities are possible and the examination of wamen has been given the opportunity to be performed by female physicians if requested.

The thing to be considered is that the woman to be protected will not only include the woman who is the victim of a crime, but also the suspected woman because this examination may pose a danger to the woman's health. It will be emphasized on how to follow the path when the woman does not consent to such transactions. It will be determined whether the provisions in question are sufficient or not in terms of physical examination and taking samples from the victim's body.

Giriş

Şiddet, tüm dünyada yaşanan genel bir sorundur. Evlerde, okullarda, cezaevlerinde, çalışma yerlerinde, sokaklarda ve diğer birçok yerde şiddete ilişkin eylemler görülmektedir. Erkeklerin kadına uyguladığı şiddet ise cinsiyetler arasında en yaygın görülen şiddettir. Özel alanda ve/veya kamusal alanda kadına yönelik şiddet eylemlerine rastlanmaktadır.

Kadına yönelik şiddet, kadınların kadın oldukları için karşılaştığı bir insan hakkı ihlali ve kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizlikten kaynaklanan bir olgudur. Bu nedenle, aile ve çalışma hayatındaki eşitsizlikler ile hakların kısıtlanması ve eğitim haklarından mahrum bırakılması gibi cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadına yönelik şiddetle birlikte ortaya çıkmaktadır.

Kadına yönelik şiddet fiziksel şiddetin yanı sıra cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet olarak da ortaya çıkabilir. Şiddet biçimlerinin hiçbiri ötekenden daha önemsiz veya kabul edilebilir değildir.

Kadına yönelik şiddet eylemlerinin mağduru doğal olarak kadındır. Kadınlar suç mağduru olduğunda erkeklere uygulanan prosedürlerin uygulanamayacağı bir gerçektir. Özellikle cinsel suç mağduru veya diğer şiddet suçlarının mağduru kadınlara yönelik olarak, Ceza Muhakemesi Kanunu'nda (CMK) özel veya özgü düzenlemeler vardır. Yine kadının beden muayenesi söz konusu olduğunda kadının muayenesinde birçok özel düzenlemeler mevcuttur.

Kadına yönelik şiddetle ilgili yasal düzenlemeler asıl olarak 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu hükümlerinde bulunmakla birlikte, CMK'nın kadınların korunmasına ilişkin hükümlerinde de bir takım düzenlemeler bulunmaktadır. Bu çalışmada CMK'daki kadınlarla ilgili tüm düzenlemeler değil, bazılarına vurgu yapılmıştır.

Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması

Genel Olarak

Beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması, CMK'nın 75, 76 ve 77. maddelerinde düzenlenmiştir. Ayrıca Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik'te de konuya ilişkin hükümler bulunmaktadır (Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, 2005).

Beden muayenesi muayeneye maruz kalacak kişiler ve muayenenin tipi açısından ikiye ayırmak mümkündür. CMK'nun 75. maddesinde şüpheli veya sanığın iç beden muayenesi, CMK'nun 76. maddesinde ise diğer kişilerin iç veya dış beden muayenesi düzenlenmiştir. CMK'da şüpheli veya sanığa gerçekleştirilecek dış beden muayenesi düzenlenmemiştir. Bu eksiklik ise Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 5. maddesiyle giderilmiştir. Ancak dış beden muayenesinin CMK yerine yönetmelikle düzenlenmesi, kanunilik ilkesine ve Anayasanın 13. maddesine¹ aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Ünver ve Hakeri, 2015, s. 286; Centel ve Zafer, 2015, s. 292; Akbulut, 2016, s. 86; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 23; Mahmutoğlu, s. 3.). CMK'nın 77. maddesinde ise, kadının muayenesine ilişkin özel bir hükme yer verilmiştir. 77. maddede kadının muayenesi ile ilgili olarak muayeneyi gerçekleştirecek hekim açısından ayrıca düzenlemede bulunulmuştur. Oysa ki şiddet mağduru kadının muayenesi çoğunlukla kadın

¹ Madde 13'e göre, "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlama, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülük ilkesine aykırı olamaz".

üzerinde yeni bir travma etkisi yaratmaktadır. Özellikle de cinsel suç mağduru olan kadınlar hakkında yapılan bu işlemlerin, kadınlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmadığı iddia edilemez (Centel, 2013, s. 11.).

Dış beden muayenesi, delil elde etmek amacıyla şüpheli, sanık ve diğer kişiler üzerinde vücudun dış yüzeyiyle kulak, burun ve ağız bölgelerinin gözle ve elle yapılan yüzeysel tıbbi incelemesi ile kafa, göğüs ve karın boşluklarıyla cilt altı dokularının incelenmesidir. (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 3).

Kuşkusuz, beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması işlemleri kişilerin vücut bütünlüğüne yönelik müdahalelerdir (Doğan, 2019, s. 94; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 20.). Kişinin dokunulmazlığı, Anayasanın 17. maddesinin 2. fıkrasında güvence altına alınmıştır. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamayacaktır. Kişi, rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamayacaktır. CMK'da yer alan söz konusu düzenlemede, Anayasanın aradığı tıbbi zorunluluk bulunmamaktadır. Ancak bir suçtan dolayı delil elde etmek veya elde edilen delillerle karşılaştırma yapmak amacıyla bu müdahale CMK'nın ilgili maddeleri uyarınca gerçekleştirilir (Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1158.). Nitekim bir kişinin beden muayenesinin yapılabilmesi ya da vücuttan örnek alınabilmesi için, bu konuda mutlaka kanuni bir düzenleme bulunması gerekmektedir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 20; Dursun, 2017, s. 2960.). Bu işlemlere başvurulurken aynı zamanda delillerle suç aydınlatılarak, suçun işlenmesiyle bozulan kamu düzeninin yeniden sağlanması amacıyla, kişinin vücut bütünlüğünün korunması hakkı arasındaki dengenin korunmasına da özen gösterilmelidir (Altunkaş, 2013, s. 305; Zafer, 2007, s. 184-185; Aygün, 2016, s. 50-51.).

Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması Kavramı

Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınmasını kısaca tıp kurallarına göre bazı sonuçlar elde etmek için vücuda dokunularak yapılan birtakım tespitler olarak tanımlayabiliriz (Nuhoğlu, 2006, s. 324.)². Başka bir tanıma göre ise, bir kimsenin sağlık durumunu saptamak için hekimin yaptığı klinik ve laboratuvar araştırmalarının tümünü kapsayan tıbbi muayenedir (Güngör ve Bakşi, 2009, s. 64.). Beden muayenesine, bedenin içinin mi yoksa dış yüzeyinin mi tıbbi incelemeye tabi tutulacağına göre müdahalenin ağırlığıyla orantılı olarak farklı mercilerce karar verilir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 23; Kazasker, 2016, s. 175.). Beden muayenesi, tabip tarafından tıbbi yöntemler kullanarak yapılır (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 3).

CMK'da beden muayenesi muayene edilecek kişiler bakımından, ayırıp farklı maddelerde düzenlenmiştir. Şüpheli veya sanığın beden muayenesi m. 75'te, diğer kişilerin beden muayenesi ise m. 76'da yer almaktadır. Ayrıca muayenenin niteliği açısından iç ve dış beden muayenesi ayrımı da vardır.

Dış ve iç beden muayenesi kavramlarının ne ifade ettikleri Beden Muayenesi Yönetmeliğin 3. maddesinde tanımlanmıştır. Maddeye göre, "İç beden muayenesi, kafa, göğüs ve karın boşlukları ile cilt altı dokularının incelenmesini; dış beden muayenesi de vücudun dış yüzeyi ile kulak, burun ve ağız bölgelerinin gözle ve elle yapılan yüzeysel tıbbi incelemesini" ifade eder.

Dış beden muayenesi şüpheli, sanık veya diğer kişilerin vücudunda başkalarına ait

² Nuhoğlu'na göre, CMK'da muayene ve müdahale ayrımına yer verilmemiştir. Oysaki iki kavram arasında farklı anlama sahiptir. Müdahale vücuda operasyonel bir giriş söz konusuysen, muayene ise tıp kurallarına göre bazı sonuçlar elde etmek için vücut dokunularak yapılan bir takım tespitler söz konusudur. Nuhoğlu, 2006, s. 324.

belirti veya delillerin elde edilmesi veya vücut ile organların yapısı, vücuttaki iz ve yaraların tespit edilmesi amacıyla yapılabilir (Aygün, s. 53). Yönetmeliğe göre girişimsel olmayan tıbbi görüntüleme işlemleri dış beden muayenesi kapsamında değerlendirilecektir (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 5/4). Düzenlemeye göre dış beden muayenesi, yalnızca elle ve gözle yapılan muayene olabileceği gibi, dokunmakla birlikte vücudun iç kısmına herhangi bir müdahale olmaksızın da gerçekleştirilebilir. İç beden muayenesi ise kafa, göğüs ve karın boşluklarıyla cilt altı dokularının incelemesi olarak tanımlanmıştır (vücudun içine bir müdahale söz konusudur). Dolayısıyla röntgenin dış beden muayenesi, MR çekiminin ise iç beden muayenesine dâhil olduğu kabul edilir (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 121; Akbulut, Temmuz 2016, s. 92; “Girişimsel Radyoloji Nedir?”, <http://www.tgrd.org.tr/Sayfalar/Girisimsel-Radyoloji-Nedir/140>). Şüpheli veya sanığın cinsel organları ve anüs bölgesinde yapılan muayene de iç beden muayenesi olarak belirlenmiştir (CMK m. 74/4, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 4/4). Bu kapsamda, şüpheli veya sanığın cinsel organları ya da anüs bölgesinde gerçekleştirilen muayeneler, girişimsel olmayan tıbbi görüntüleme yöntemleri aracılığıyla gerçekleştiriliyor olsa dahi iç beden muayenesi olarak değerlendirilmelidir (Aygün, 2016, s. 55; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 24; Dursun, 2017, s. 2967.). Aslında cinsel organlar ve anüs bölgesinde yapılan incelemeler de bedenın iç kısmına müdahale gerçekleştirilmeden yapılabilen muayenelerdir. Ancak muayene yapılan yerin kişi bakımından önemi göz önüne alınarak bu bölgelerde yapılan muayenenin iç beden muayenesi kapsamında düzenlendiği görülmektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 91; Mahmutoğlu, s. 12.).

Öte yandan, üst araması ile bedenın dış yüzeyinde yapılan inceleme birbirine karıştırılmamalıdır. İki kavram arasında anlam, işlem yapacak yetkili kişi ve karar verecek yetkili kişiler açısından da farklar mevcuttur (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 117)³. Dış beden muayenesinde delil elde etmek amacıyla bedene dokunulması (kişinin çıplak bedeni incelemesi), işlemin gerçekleştirilmesinde birtakım tıbbi yöntemlerin kullanılmasını ve tıbbi değerlendirmelerde bulunulmasını ifade eder. Arama ise adli süreçte yani soruşturma veya kovuşturma için gerekli olan ve saklı bir şeyin ortaya çıkarılması için yapılır. Nitekim arama giyinik beden üzerinde, el veya detektör vb. marifetiyle kişinin kıyafetleri arasında yapılan bir delil araştırmasını ifade eder⁴. Nitekim aramada gizli olan bir şeyin ortaya çıkarılması amacıyla vücutta elbiseler mevcut değilken vücuda dokunma veya tıbbi yöntemlerin kullanılması yoktur (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 25; Altunkaş, 2013, s. 307-308; Akbulut, Temmuz 2016, s. 90; Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 116.). Üst araması, hâkim kararıyla veya gecikmesinde sakınca varsa Cumhuriyet Savcısı'nın, Cumhuriyet Savcısı'na herhangi bir şekilde ulaşamıyor ise kolluk amirinin yazılı emri ile gerçekleştirilir. Arama kolluk marifetiyle yapılır. (CMK m. 119). Dış beden muayenesi, kural olarak hekim veya hekim kontrolünde bir sağlık personeli tarafından tıbbi araç ve gereçler kullanılarak kısmi veya tam çıplak vücut üzerinde el veya göz marifetiyle gerçekleştirilen incelemedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 95; Kaplan ve Aydın,

³ Ayrıca, beden muayenesinin nasıl yapılacağı Ceza Muhakemesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmenlik'te, üst araması ise Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği'nde düzenlenmiştir.

⁴ “Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliğinin 28. maddesine göre, kanunlara göre izin verilmeyecek bir şeyi taşıdığına ilişkin makul şüphenin bulunması ve aramanın amacına başka türlü ulaşılmaması halinde, üst araması giysiler çıkarılmak suretiyle de icra edilebilmektedir. Ancak üst aramasının elbiselerin çıkarılması suretiyle icrası sırasında, vücuda dokunulmaması, yalnızca bakılması gerekir. Cinsel organlar ve anüs bölgesinde bulunan şeylerle ilgili arama yapılamayacağı da belirlenmesi gerekir. Zira, Kanunen izin verilmeyen şeyler dışında delil elde etmek için bedenın çıplak aranması, cinsel organlar ve anüs bölgesine bakılması Yönetmelik hükmü gereğince söz konusu değildir.” Bkz.: Akbulut, Temmuz 2016, s. 94. Arama ve dış beden muayenesi farklı iki konu hakkında da bkz.: Dursun, 2017, s. 2963-2964.

Haziran 2016, s. 116.).

İfade ettiğimiz üzere, şüpheli veya sanığın iç beden muayenesi CMK'nun 75. maddesinde düzenlenmiştir ancak dış beden muayenesi hakkında düzenlemeye gidilmemiştir. Bu husus ilgili yönetmeliğin 5. Maddesinde düzenleme alanı bulmuştur. İç beden muayenesi ile ilgili olan CMK'nun 75. maddesi ve iç beden muayenesi ile ilgili olan mezkur yönetmeliğin 5. maddesi suç konusu eylem neticesinde delil toplamak amacıyla gerçekleştirilir (Altunkaş, 2013, s. 308; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 23.).

Diğer kişiler ise, CMK m. 76'da "Diğer Kişilerin Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması" başlığı altında düzenlenmektedir. Yönetmelikte ise, 7. maddesinde diğer kişilerin dış ve iç beden muayenesine, 8. maddesinde diğer kişilerin vücudundan örnek alınmasına yer verilmiştir. CMK m. 76'nın başlığı "diğer kişiler" şüpheli ve sanık dışında beden muayenesine tabi tutulacak ya da vücudundan örnek alınacak herkesi kapsar şekilde düzenlenmiştir. Ancak hükmün içeriği incelendiğinde maddenin metninin içerik olarak daraltılarak sadece "mağdur ve soy bağı araştıran çocuğu" kapsar şekilde düzenlendiği görülmektedir. Yönetmelik 7. ve 8. maddelerinde ise, CMK'daki düzenlemeye oranla kapsam genişletilmiş, kanunla çizilen sınır aşılmıştır (Kazaker, 2016, s. 188; Mahmutoglu, s. 17; Ünver ve Hakeri, 2015, s. 307). Nitekim diğer kişiler mağdur, tanık veya tanık olmayan 3. kişiler ve soy bağı tespit edilecek çocuk kastedilmiştir. CMK'nın 76. maddesinin başlığı ile içeriğinin örtüştüğü söylenemez (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 24; Altunkaş, 2013, s. 333-334; Ünver ve Hakeri, 2015, s. 307; Sarsıkoğlu, 2013, s. 704.). Hüküm içerik olarak başlığıyla uygun hale getirilmelidir (Altunkaş, 2013, s. 333-334; Kazaker, 2016, s. 188; Ünver ve Hakeri, 2015, s. 307; Sarsıkoğlu, 2013, s. 704.). Ayrıca hükmün CMK'da düzenlemeden yönetmelikle düzenlenmesi Anayasaya ve kanunilik ilkesine aykırılık teşkil eder (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 124; Kazaker, 2016, s. 188.). Diğer kişilerin dış ya da iç beden muayenesinin amacı bir delil elde etmektir. Nitekim ancak hakkında soruşturma yürütülen bir suçla ilgili olarak muayeneye başvurmak mümkündür (Altunkaş, 2013, s. 308.).

İlerde anlatılacağı üzere, iç beden muayenesine başvurmak için daha sıkı şartlar aranmaktayken, dış beden muayenesine ise herhangi bir suç için başvuru yapılabilir. Muayeneye karar verecek makamlar açısından da iç ve dış beden muayenesi arasında farklılık söz konusudur. İç beden muayenesine karar verecek makam hâkim veya mahkemedir. Hâkim veya mahkeme re'sen karar verebileceği gibi Cumhuriyet Savcısının veya mağdurun istemiyle de karar verebilir. Dış beden muayenesi ise Cumhuriyet Savcısı, delillerin toplanmasında yardımcı görevde bulunan adli kolluk veya kovuşturma makamlarının talebi doğrultusunda gerçekleştirilir (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 121.).

Vücuttan örnek alınması ise, beden muayenesiyle birlikte CMK'nın 75. ve 76. maddelerinde, ayrıca, ilgili yönetmeliğin 6. ve 8. Maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre şüpheli ya da sanığın veya diğer kişilerin vücudundan kan veya benzeri biyolojik örneklerle; kan, saç, kıl, tükürük, tırnak deri, balgam, sümük, ter, cinsel salgı gibi örnekler alınabilmesidir. Vücuttan örnek alma, beden muayenesinden farklı bir işlemi ifade eder. Bu kapsamda beden muayenesinde, muayenenin konusu şüpheli, sanık ya da diğer kişilerin bedeniyken; vücuttan örnek alınmasında, vücuttan alınan örneklerdir (Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1159; Güngör ve Bakşı, 2009, s. 64; Mahmutoglu, s. 3.). Aynı olay kapsamında her iki işleme hem aynı anda hem farklı zamanlarda başvurulması mümkündür (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 27; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1159; Akbulut, Temmuz 2016, s. 88; Apiş, 2012, s. 270; Centel ve Zafer,

2015, s. 290-292.)⁵. Vücuttan örnek alınmasının amacı; suça ilişkin delil elde etmek veya eldeki belirtilerle karşılaştırma yapmaktır (Altunbaş, 2013, s. 308-309; Aygün, 2016, s. 56.). Vücuttan örnek alınmasında, olay yerinin incelemesi sonucunda veya mağdur üzerinde delil niteliğindeki her türden veri toplanır, birçok bilimsel ve teknik yöntem kullanılmak suretiyle araştırılır⁶. Örnek olarak, olay yerinde tabanca, maske, şapka gibi belirtiler gibi ya da kan lekesi, saç, tükürük, diş izi gibi belirtiler bulunabilir. Toplanan belirtiler, suç şüphesi üzerinde yoğunlaşan kişilerden alınan örneklerle karşılaştırılır ve incelenir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 27; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1159).

Mevzuatta “beden” ve “vücut” şeklinde aynı kavramı karşılayan farklı iki terimin kullanılması eleştirilmiştir (Kazaker, 2016, s. 175; Özbek vd., 2015, s. 521; R. Doğan, 2019, s. 97-98; Turhan, 2008, s. 1028; Ünver ve Hakeri, 2015, s. 301.). Doktrinde “beden” ve “vücut” kavramlarının herhangi bir mantığa dayanmaksızın rastgele seçildiği belirtilmiştir (R. Doğan, 2019, s. 97.).

Beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması⁷ konusunda elde edilen deliller hukuk davasında kullanılamaz. Ayrıca bilimsel araştırma yapılması ya da veri bankası oluşturması amacıyla da CMK m. 75 vd. dayanarak işlemler yapılamaz (Altunbaş, 2013, s. 309.).

Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınmasının Hukuki Niteliği

Beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması, CMK’da birinci kitabın “Tanıklık, Bilirkişi İncelemesi ve Keşif” başlığını taşıyan üçüncü kısmında “Gözlem Altına Alınma, Muayene, Keşif ve Otopsi” başlıklı üçüncü bölümünde düzenleme alanı bulmuştur. Söz konusu düzenleme bölüm itibarıyla, beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasının hukuki niteliği bakımından farklı yorumların ileri sürülmesine sebep olmuştur. Birinci görüşe göre, yapılan muayene, temel hak ve özgürlüklere müdahale niteliğindedir. Çünkü söz konusu düzenleme koruma tedbirlerinin özelliklerini taşımaktadır ve bu anlamda muayeneyi yapacak kişinin hekim olması gerektiği kabul edilmektedir. Bu nedenle işlemin, karma niteliğe sahip bir hukuki kurum olduğundan bahsedilmiştir. Bazı yazarlar, yapılan muayenenin hem koruma tedbiri hem de bilirkişi incelemesi niteliğinde olduğunu (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 22; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1164; Akbulut, Temmuz 2016, s. 89; İnci, s. 136; Mahmutoğlu, s. 2; Sarsıkoğlu, 2013,

⁵ Doktrinde farklı bir görüş mevcuttur. Bazıları vücuttan örnek alma aslında muayeneyi gerektirdiğinden örnek almanın da muayene içinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bkz. Özbek vd., 2015, s. 523. Aynı yönde görüş için Bkz. Turhan, 2008, s. 1033.

⁶ Yargıtay bir çok kararında elde edilen örneklerin delil değerini olduğunu belirtmektedir. Örnek olarak, “Ankara Kriminal Polis Laboratuvarı Müdürlüğü’nün 23.08.2006 tarihli ve BYL.2006/3731 sayılı Ekspertiz Raporu içeriğinden; şüpheli Yücel’den alındığı belirtilen siyah rebkli lastik ayakkabı üzerinde bulunan kan örneklerinin, maktulden alındığı belirtilen 10 adet, maktulün üzerinden alındığı belirtilen üç adet ve olay yerinden alındığı belirtilen aktı içinden çıkan bir adet sigara izmaritlerine bulaşmış tükürük örneklerinin, maktulden alındığı belirtilen kan örneğinden farklı olup erkek genotip özellik gösterdiği belirtildiğinden; sanıklar Yücel, Emrah ve Mehmet’in CMK’nun 75. maddesi uyarınca tükürük örneklerinin aldirılarak Adli Tıp Kurumuna gönderilmesi ve sigara izmaritleri üzerindeki tükürük örneklerinin sanıklara ait olup olmadığının tespitinden sonra sonucuna göre sanıkların hukuki durumlarının değerlendirilmesi yerine, eksik soruşturma sonucu yazılı şekilde karar verilmesi...” 1.CD., E. 2007/4784, K. 2008/4432. Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1160 dipnot 6. Başka kararlar için ayrıca Bkz. Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 27-28.

⁷ Kanun koyucu muayene işlemi bakımından “beden” kavramını kullanırken, örnek alma işlemi bakımından ise, “vücut” kavramını kullanmıştır. Böyle bir ayırım kanun koyucu tarafından koyulması eleştirilmiştir. Bazılara göre kanun koyucu tarafından bu termlerin rastgele seçildiği belirtilmektedir. Bkz. Özbek vd., 2015, s. 521. Ancak doktrinde bazı yazarlar beden ile vücut aynı anlama gelmekle beraber kanun koyucunun muayene ile örnek almayı birbirinden ayırmak için böyle bir tercihte bulunduğunu belirtmektedirler. Bkz. Turhan, 2008, s. 1028.

s. 697; Turhan, 2008, s. 1026.), bazı yazarlar hem koruma tedbiri hem de soruşturma aracı olma özelliklerini taşıdığını (Centel ve Zafer, 2015, s. 289.), bazı yazarlar ise hem bilirkişi incelemesi, hem keşif hem de koruma tedbiri niteliğinin olduğunu (Apiş, 2012, s. 272; Kazaker, 2016, s. 177; Özbek vd., 2015, s. 524; R. Doğan, 2019, s. 98.) ifade etmişlerdir. Bazı yazarlar ise, koruma tedbiri niteliğinde olduğunu kabul etmektedir (Altunkaş, 2013, s. 307; Aygün, 2016, s. 52.). Kanaatimizce, beden muayenesinin delil elde etmek amacıyla yapılması, hekim tarafından yapılması ve koruma tedbirlerine ilişkin özellikleri taşıması nedeniyle karma nitelikte; koruma tedbiri ve bilirkişi incelemesi niteliğindedir. Muayene ya da örnek almayı gerçekleştirecek hekim veya sağlık mensubu olduğundan dolayı bilirkişi incelemesi özelliği taşır. Öte yandan, işlenen bir suç nedeniyle delil elde edilmesi amacıyla gerçekleştirilen beden muayenesi, kişinin vücut bütünlüğüne ve özel hayatına müdahale oluşturmakta ayrıca gerektiğinde zor kullanarak yerine getirildiğinden dolayı da bir koruma tedbiri özelliği göstermektedir (Sarsıkoğlu, 2013, s. 697.).

Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınmasında GÜdülen Amaç

Beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasında amaç soruşturmaya veya kovuşturmaya konu olan olaya ilişkin delil elde etmektir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 96-97; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1159; Dursun, 2017, s. 2958; Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 119; Kazaker, 2016, s. 176; Mahmutoğlu, s. 2; Nuhoglu, 2006, s. 324; Özbek vd., 2015, s. 524; R. Doğan, 2019, s. 96; Sancar, 2013, s. 96; Sarsıkoğlu, 2013, s. 696; Yenisey ve Nuhoglu, 2015, s. 639.). CMK'nın 75. maddesinde "bir suça ilişkin delil elde etmek için" ibaresi kullanılarak bu amaç açıkça ifade edilmiştir. Aynı şekilde, CMK'nın 76. maddesinde de "bir suça ilişkin delil elde etmek amacıyla" ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla, deney veya deneme amacıyla insan bedeni üzerinde araştırma yapmak için bu hükümlerden yararlanmak olanaksızdır (Centel ve Zafer, 2015, s. 297; Dursun, 2017, s. 2959; İnci, s. 135; Kazaker, 2016, s. 177; Kızıllar, 2007, s. 186; Sarsıkoğlu, 2013, s. 696.)⁸. Bu incelemeler ancak bedendeki belirti ve emarelerin delil niteliğini ortaya koymak veya tespit etmek amacıyla yapılmaktadır. Vücuttan örnek alınması ise, vücuttan alınan örneğin olay yerinde tespit edilen kalıntılarla kıyaslanmasıyla geçişe ulaşabilmek için gerçekleştirilir (Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1162; Altunkaş, 2013, s. 308-309; Centel, 2013, s. 10; Nuhoglu, 2006, s. 328; Sancar, 2013, s. 304; Sarsıkoğlu, 2013, s. 696; Zafer, 2007, s. 186.). Şüphelinin, sanığın, mağdurun ya da üçüncü kişinin vücudundan bir parça ya da salgı alınır ve eldeki belirtilerle karşılaştırılır (Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1162; Dursun, 2017, s. 2959; Centel ve Zafer, 2015, s. 297; Sarsıkoğlu, 2013, s. 696.). Olay yeri incelemesi sonucu delillerin şüpheli, sanık ya da mağdura ait olup olmadığının tespiti o kişinin biyolojik örneklerin karşılaştırılmasıyla sağlanabilecektir (Centel ve Zafer, 2015, s. 297. Ancak CMK m. 75/1'de "bir suça ilişkin delil elde etmek amacıyla..." biçiminde açıkça ifade edilmiştir.).

Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınmasının Kişilere Göre Ayrımı

Beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması şüpheli veya sanık üzerinde yapılabileceği gibi diğer kimseler üzerinde de yapılabilir. Şüpheli ve sanık üzerinde yapılacak beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması ile diğer kişiler üzerinde yapılacak beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması, aynı işlemde farklı koşullar gerektirmektedir. Bu itibarla konuyu ayrı iki başlık altında ele alacağız.

⁸ Bu tür müdahalelerde duruma göre, işkence suçu, genital muayene suçu ya da insan üzerinde deney suçunun uygulanması söz konusu olabilir. Bkz. Yenisey ve Nuhoglu, 2015, s. 640.

Şüpheli veya sanık üzerinde beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasının koşulları

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 75. maddesinde "Bir suçla ilişkin delil elde etmek için şüpheli veya sanık üzerinde iç beden muayenesi yapılabilir ya da vücuttan kan veya benzeri biyolojik örnekler alınabilir." denmektedir. Şüpheli veya sanık üzerinde beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasının koşulları ise Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 5. maddesinde düzenlenmiştir.

Söz konusu işlemlerin yapılabilmesi için şu şartların bulunması gerekir:

Üzerinde beden muayenesinin gerçekleştirileceği kişinin şüpheli veya sanık statüsünde olması gerekir

Üzerinde beden muayenesinin gerçekleştirileceği kişinin şüpheli veya sanık statüsünde olması gerekmektedir. CMK'nın 2. maddesinin 1. fıkrasının a ve b bentlerinde göre, soruşturma evresinde, suç şüphesi altında bulunan kişiye şüpheli; kovuşturmanın başlamasından itibaren hüküm kesinleşmesine kadar, suç şüphesi altında bulunan kişi ise sanıktır. Bu doğrultuda şüpheli veya sanık üzerinde beden muayenesi ile vücuttan örnek alma işlemlerinin yapılabilmesi için en azından soruşturma evresinin başlamış olması gerekir. Bu koşul gerçekleşmeksizin şüpheli veya sanığın beden muayenesine ya da vücutundan örnek alınmasına karar verilmemelidir (Altunkaş, 2013, s. 313; Kazaker, 2016, s. 179; R. Doğan, 2019, s. 103.).

Şüpheli veya sanığa isnat edilen suçla ilgili gereken koşul

Beden muayenesi yönetmeliğinin şüpheli veya sanığın dış beden muayenesine ilişkin 5. maddesinde suç için herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Dolayısıyla suçun belli bir ağırlıkta olması şartı aranmadan ceza miktarı önemli olmadan tüm suçlar için başvurulabilir. Suçun kasıtlı veya taksirli olması önemli değildir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 103; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s.34).

İç beden muayenesi ise, kanun koyucu şüpheli veya sanığa yüklenen suçun ağırlığıyla başvurulacak işlemin orantılı olmasını öngörmüştür. Madde hükmüne göre, üst sınırı iki yıldan az hapis cezası öngörülen suçlarda, şüpheli veya sanık üzerinde iç beden muayenesi yapılmayacaktır; şüpheli veya sanığın vücutundan kan, saç, tırnak, tükürük ve benzeri biyolojik örnekler alınmayacaktır (CMK m. 75/5, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 6). Isnat edilen birden fazla suç olması durumunda her bir suç birbirinden bağımsız olarak değerlendirilir (Aygün, 2016, s. 63; Mahmutoğlu, s. 6; R. Doğan, 2019, s. 104; Sarsıkoğlu, 2013, s. 700.). Yüklenen suç kovuşturma evresinde değişirse ve cezası iki yıldan az olursa kabul edilen görüşe göre elde edilen deliller hukuka aykırı teşkil eder (Sarsıkoğlu, 2013, s. 700.)⁹. Düzenlemenin amacı basit suçlarda iç beden muayenesinin yapılmasını engellemekte, işlenen suçun ağırlığıyla gerçekleştiren müdahale arasında bir oran sağlanmasını hedeflemektedir (Kazaker, 2016, s. 180; Kızıllarslan, 2007, s. 233; R. Doğan, 2019, s. 104; Sarsıkoğlu, 2013, s. 700.).

Suçla ilgili diğer bir sınırlama ise, CMK'nın 75/7. maddesinde yer almaktadır. Buna

⁹ Doktrindeki bir başka görüşe göre sanığın rızasıyla üst sınırı 2 yıldan az hapis cezasını gerektiren suçlarda iç beden muayenesinin de yapılabilmesi ileri sürülmüştür. Aksi takdirde sanığın kendi lehine delil sunma olanağını ortadan kaldırılır. Bkz. S. Doğan, 2018, s. 270. Başka görüşe göre ise, 2 yıldan az hapis cezası olan suçlar açısından sanığın masumiyetini başka türlü ispatlanamayacağına veya başka delil bulunmadığında sınırlı olmak üzere geçerli olarak kabul edilmektedir. Bkz. R. Doğan, 2019, s. 104.

göre: “Özel kanunlardaki alkol muayenesine ve kan örneği alınmasına ilişkin hükümler saklıdır” ifadesine yer verilmiştir. Karayolları Trafik Kanunu’nun 48. maddesi bağlamında kan alımının zor kullanılarak yapılması gerekirse, ilgili hüküm özel nitelik taşıdığından beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması kurumuna ilişkin düzenlemeler uygulanamayacaktır (Konu hakkında Bkz. Sarsıkoğlu, 2013, s. 706.).

Yetkili makam tarafından karar verilmesi gerekir

Şüpheli veya sanığın dış beden muayenesiyle ilgili karar merci ile ilgili olarak CMK’da bir hüküm bulunmamaktadır. Söz konusu hüküm Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 5. maddesinde mevcuttur. Buna göre, Cumhuriyet savcısı ve savcıya delilleri toplamak hususunda yardımcı olan adli kolluk görevlileri¹⁰ veya kovuşturma makamlarının talebiyle deş beden muayenesi yapılabilir. Görüleceği üzere şüpheli veya sanığın dış beden muayenesinin yapılabilmesi için karar alınması gerekmekte ve ayrıca kolluğa da bu hususta takdir yetkisi verilmiştir. Kanun koyucunun Anayasaca teminat altına alınmış temel hak ve hürriyetlerden olan vücut dokunulmazlığı hakkını genel çerçevede özellikle kolluk birimlerinin ihlalini önleme eğiliminde olduğu düşünülürse, dış beden muayenesi hususunda kolluk görevlilerinin doğrudan karar verebilme yetkisi ve takdir hakkı istisnai bir düzenlemedir denebilir (Sarsıkoğlu, 2013, s. 708; Turhan, 2008, s. 1046-1047.). Yönetmelikteki düzenleme, dış beden muayenesine kimin karar vereceği gösterilmediğinden belirsiz bir düzenleme olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Zira yönetmelik düzenlemesi, talebe ilişkin belirleme yapmakta, karara yetkili makamı göstermemektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 104.)¹¹. Hükümün CMK’da olmayıp yönetmelikte düzenlemesi doktrinde hükme karşı ileri sürülen bir başka eleştiridir (Dursun, 2017, s. 2964; Kazaker, 2016, s. 184; Ünver ve Hakeri, 2015, s. 303; Özbek vd., 2015, s. 525.).

Kanun koyucu iç beden muayenesi ile vücuttan örnek alınmasında karar merciini hâkim veya mahkeme olarak belirlemiştir. Dolayısıyla iç beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması, vücut dokunulmazlığı hakkı anlamında ağır bir müdahale niteliğinde olduğundan kural olarak tedbirin uygulanabilmesi hâkim kararına bağlanmıştır (Centel ve Zafer, 2015, s. 301; Yenisey ve Nuhoglu, 2015, s. 642; Dursun, 2017, s. 2971). Gecikmesinde sakınca bulunması, hemen işlem yapılmazsa suçun iz, eser, emare ve delillerin yitip gitmesi, şüphelinin kaçma halinin varlığı veya kim olduğunun saptanamaması ihtimali hallerinde söz konusudur. (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 3). Doktrinde bir görüşe göre, soruşturmanın gerektiği gibi yapılamaması ve kanıt kaybı tehlikesinin gündeme gelmesi gibi hallerin varlığı gecikmesinde tehlike bulunması halini doğurduğunda kolluğa da bu yetkinin tanınması gerekmektedir (Sarsıkoğlu, 2013, s. 700, 701.).

¹⁰ Dikkat etmek gerekirse, Yönetmeliğin 24. maddesinde, 5. madde gereğince alınacak hakim ve mahkeme kararlarına itiraz edilebileceği düzenlenerek, hakim ve mahkemenin işleminin karar niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple Yönetmeliğin maddeleri arasında bir çelişki bulunduğundan dolayı eleştirilmektedir. Bkz. Akbulut, Temmuz 2016, s. 104.

¹¹ Bu eleştirinin yanına da dış beden muayenesinin Kanunda değil de Yönetmelikte yapılması nedeniyle Anayasaya aykırı olduğu, çünkü temel hak ve hürriyetlere müdahale teşkil ettiğinden düzenlemenin kanunla yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye’nin AİHM tarafından tazminata mahkum olacağı ifade edilmiştir. Bkz. Akbulut, Temmuz 2016, s. 104; Özbek vd., 2015, s. 525; Sarsıkoğlu, 2013, s. 708; Kazaker, 2016, s. 183.

Beden muayenesi veya vücuttan örnek alınması işlemlerini yapacak kişilerin özellikleri

Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 5. maddesinde, şüpheli veya sanığın dış beden muayenesinin hekim marifetiyle veya hekim gözetiminde sağlık mesleği mensubu diğer bir kişi tarafından yapılması aranmıştır.

CMK'nın 75. maddesinin 3. fıkrasına göre, iç beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması işlemleri ancak tabip veya sağlık mesleği mensubu diğer kişi tarafından yapılabilecektir. Sağlık mesleği mensubu kişi kavramı Yönetmeliğin 3. maddesine göre, tabip, diş tabibi, eczacı, ebe, hemşire ve sağlık hizmeti veren diğer kişileri ifade etmektedir.

CMK'nın 75. maddesinin 3. fıkrasında getirilen düzenleme bu yönde olmakla birlikte, Yönetmeliğin 4. maddesinin 2. fıkrasına göre şüpheli veya sanığın iç beden muayenesinin ancak hekim tarafından yapılabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Yönetmelikle sağlık mesleği mensuplarının tek başlarına iç beden muayenesi yapmaları engellenerek CMK hükmü sınırlandırılmıştır (Sarsıkoğlu, 2013, s. 704; Centel ve Zafer, 2015, s. 303; Altunbaş, 2013, s. 321; R. Doğan, 2019, s. 114; Dursun, 2017, s. 2973-2974.)¹². Ayrıca Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 6. maddesinin 2. fıkrasında şüpheli veya sanığın vücudundan örnek alınan kişinin, ancak tabip veya tabip gözetiminde sağlık mesleği mensubu bir kişi olabileceği ifade edilmiştir. Böylece sağlık mesleği mensubu kişilerin tek başlarına örnek alma ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Ancak, Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 23. maddesine göre, kişinin vücudunun üzerinde bulunan atış artığı gibi biyolojik olmayan örnekler, elbiseler ve diğer eşyaları üzerinde bulunan örnekler ile vücut yüzeyinde başkasına ait olduğu açıkça belli olan kıl, tüy, lif gibi örnekler, olay yeri inceleme uzmanları tarafından alınabilecektir (R. Doğan, 2019, s. 114.).

Beden muayenesi veya vücuttan örnek alınması işlemlerine maruz kalan kişinin rızasının bulunması

Müdahaleye maruz kalacak kişinin rızasının olmaması durumunda nasıl davranılacağı konusunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Yönetmeliğin 18. maddesinde ise, "...şüpheli, sanık veya diğer kişilerin bu konuda aydınlatılmış olmalarına rağmen muayene yapılmasına ya da örnek alınmasına rıza vermemeleri halinde, kararın infazı için ilgilinin muayenesini veya vücudundan örnek alınmasını sağlamak üzere ilgili Cumhuriyet başsavcılığınca gerekli önlemler alınır" hükmü düzenlenmiştir. Görüleceği üzere klasik tıbbi müdahalelerde hastanın aydınlatılmış onamının alınması tıbbi müdahalenin hukuka uygunluk şartlarından iken, beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasında müdahaleye maruz kalacak kişiye tedbirin içeriği yani aydınlatma yapılmalı ancak rıza vermezse Cumhuriyet başsavcılığı tarafından orantılılık ilkesi gereği gerekli önlemler alınıp makul kuvvet kullanılıp işlem gerçekleştirilecektir. Gerekli önlemlerden kasıt, orantılılık ilkesi gereğince işlemi yerine getirmeyi sağlayacak tedbirlerdir. Görüldüğü üzere m. 18'de bu işlemlerin gerektiğinde kuvvet kullanılarak yapılabileceğine ilişkin zımni bir hüküm vardır (R. Doğan, 2019, s. 108). Öte yandan beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması kurumları birer koruma tedbiri olduğundan koruma tedbirlerinin uygulanmasına zorlama söz konusu olup kişinin karşı koyması kabul edilmemelidir (Kaplan ve

¹² Her ne kadar Yönetmelik m. 4'te bu işlemin ancak hekim tarafından yapılabileceği imkan tanınmış olsa dahi sağlık mesleği mensubu da bu işlemi yaptığında hukuka aykırı olmayacağı ileri sürülmüştür. Bkz. Dursun, 2017, s. 2974; Centel ve Zafer, 2015, s. 303; Yenisey ve Nuhoglu, 2015, s. 645; Sarsıkoğlu, 2013, s. 704.

Aydın, Haziran 2016, s. 119; Kazaker, 2016, s. 185; Ertuğrul, 2008, s. 693. Aynı yönde görüş için Bkz. Sarsıkoğlu, 2013, s. 697.).

O halde, kişinin rızası olmazsa dahi, zorla muayene yapılacak yere götürülebilecek, masaya yatırılabilir, elleri tutulabilir veya müdahalenin gerektirdiği her türlü zorlamada bulunulabilir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 116, 117; Centel ve Zafer, 2015, s. 303; Sancar, 2013, s. 306.). Ancak kişiye narkoz (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 128) verilmesi veya sakinleştirici iğne (Akbulut, Temmuz 2016, s. 117.) yapılması mümkün değildir.

Konuyu başka yönden değerlendirecek olursak, beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması tıbbi bir müdahale niteliğinde olduğundan dolayı tıbbi müdahalenin yapılabilmesi için gerekli koşulların arasında ilgilinin rızasının alınması koşulunun da bulunması şarttır. Rıza olmadan yapılan tıbbi müdahale hukuka aykırılık teşkil eder. Bununla birlikte, Anayasanın 7. maddesi uyarınca, kişinin vücuduna rıza olmadan müdahale edilmeyeceği hükme bağlanmıştır. Ancak bunun dışında kanunlarla istisna getirilebilir (Ünver ve Hakeri, 2015, s. 294; Kazaker, 2016, s. 185; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 30.). Nitekim CMK hükümleri gereğince rıza olmadan yapılan müdahaleler hukuka aykırılık teşkil etmeyecektir. Ancak, müdahalenin Yönetmelikte düzenlenmesi bu yönde eleştirilmektedir. Zira Anayasada “kanunlarla” ifadesi kullanılmışken düzenlemeyi içeren CMK’da muayenenin yapılabilmesi için zora başvurulup başvurulamayacağına ilişkin herhangi bir belirleme bulunmamaktadır (Akbulut, Temmuz 2016, s. 114; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 30; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1170; Centel ve Zafer, 2015, s. 302, 303; Kazaker, 2016, s. 186; Kızılarlan, 2007, s. 208, 218.). Beden muayenesi de koruma tedbiri olduğu için temel haklara müdahale teşkil eden tüm düzenlemelerin kanunda yapılması gerekir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 116; Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 128; Kızılarlan, 2007, s. 214; Kazaker, 2016, s. 185.). Kanuni düzenlemelerin bulunması, insanın onuruna aykırı olmaması ve işkence teşkil etmemesi kaydıyla rıza olmadan da tıbbi muayenenin ve bu anlamda da beden muayenesinin yapılacağı kabul edilmektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 113. Aynı yönde görüş için Bkz. Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1170.).

Öte yandan şüpheli veya sanık hakkında zorla muayene yapılması susma hakkı ve kendini suçlamaya zorlanamama ilkesi (nemo tenetur) açısından da değerlendirilmelidir¹³. Anayasanın 38/5. maddesine göre, “Hiç kimse kendisini ve kanunla gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz” düzenlemesiyle bu hususu ifade etmektedir. İlkeye göre, kişi kendi aleyhine delil vermeye zorlanamaz aksi takdirde bir uygulama ise kendini suçlamaya zorlanamama ilkesine aykırılık teşkil eder (İlke hakkında Bkz. Akbulut, Temmuz 2016, s. 114.). Şüpheli/sanık, olayın aydınlatılmasına aktif olarak katılabileceği gibi, pasif olarak da katlanma yolunu tercih edebilir. Ancak, sanığın bir ölçüye kadar devletin zorlayıcı işlemlerine katlanması gerektiği de kabul edilmelidir. Bu kabulün kendini suçlamaya zorlanamama (nemo tenetur) ilkesine aykırılık oluşturmadığı belirtilmektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 114; Centel ve Zafer, 2015, s. 302; Kızılarlan, 2007, s. 208, 218; Kazaker, 2016, s. 186; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1169; R. Doğan, 2019, s. 112.)¹⁴. Bu durumda şüpheli veya sanığın bu tür işlemlere karşı koymama bir yükümlülüğünün mevcut olduğu kabul edilir (katlanma yükümlülüğü; R. Doğan, 2019, s. 109.).

¹³ AIHM’e göre, zorla gerçekleştirilen tıbbi müdahalenin insalık dışı veya onur kırıcı olarak nitelendirilmemesi içintıbbi müdahalenin gerekliliği ikna edici bir şekilde ispatlanmalı, tıbbi müdahale hekim tarafından gerçekleştirilmeli, AIHS m.3 ile ilgili olarak mahkemenin kabul etmiş olduğu asgari ağırlık düzeyinin altında olmalı ve kişinin sağlık durumunu kötüleştirmemelidir. Karar hakkında bkz. Turhan, 2008, s. 1063, 1065.

¹⁴ R. Doğan’a göre hekimin görevini yerine getirmesi için zorunlu sorulara yanıt vermeli, istat edilen suçla ilgili

Yönetmeliğe göre, şüpheli veya sanık ya da diğer kişiler, bedenlerinin dış veya iç muayenesine, vücutlarından örnek alınmasına izinleri yoksa bu işlemler zorla yapılabilecektir. Bu husus şüpheli veya sanık veya diğer kişilerin muayenesi açısından aynı şekilde düzenlenmiştir. Ancak bu düzenleme yerinde değildir. Zira diğer kişiler özellikle de mağdur olan kişi suç şüphesi altında değildir. Bunun için muayeneye maruz kalmak istemediğinde zorla yaptırılmasını kabul etmek yerinde olmamıştır (Akbulut, Temmuz 2016, s. 117, 120; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1172.). Mağdurun muayenesini zorla yaptırmak onun ikinci defa mağdur olmasına sebep olmaktadır. Özellikle de örneğin cinsel saldırı suçunda mağdur olan kişinin muayenesinde örneğin bekâret kontrolünün yapılması gerekiyorsa ve mağdur bu işlemlerin yapılmasına rıza göstermiyorsa, zorla muayeneyi yaptırmak doğru bir seçim değildir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 31; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1172). Bu durumda mağdurun iddiasının bir karine olduğu kabul edilmesi söz konusudur. Böyle bir durumda ise Cumhuriyet savcısının iddiayı ispat edememe olasılığı ortaya çıkabilir. Mağdur da böyle bir olasılığın çıkması halinde, muayeneye rıza göstermemesinin sonucuna katlanacaktır (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 31). Bu nedenle bu düzenlemenin özellikle de mağdur olan kadınlara haksızlık ve adaletsizlik teşkil edeceği düşünüldükçe, yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir (Aynı yönde görüş için Bkz. Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 31; Aksoy İpekçioğlu, 2013, s. 1172.).

Değinilecek bir başka konu ise, vücuttan örnek alınmasında şüpheli veya sanığın rızasının olduğu veya müdahalenin yapılmasını talep etmeleri halinde kanunda konuya ilişkin düzenlemenin olmamasıdır. Ancak ilgili Yönetmeliğin 18. maddesinde söz konusu talep şüpheli veya sanıktan gelmişse, karar alma usul ve sürecinin uygulanmaması belirtilmiştir. O halde, soruşturma aşamasında Cumhuriyet savcısının ilgili kurumdan söz konusu işlemi talep etmesi yeterlidir (Yönetmelik hükmünün uygulanamayacağı yönündeki görüş için bkz. Dursun, 2017, s. 2966.). Kovuşturma aşamasında ise sanık söz konusu işlemlerin yapılmasını mahkemeden talep edecek ve mahkeme de ilgili kuruma söz konusu talebi gönderecektir¹⁵. Şüpheli veya sanık talepte bulunmamış fakat müdahalelere rıza göstermişse de, mutlaka karar alınması gerekmektedir (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 18/3).

Diğer kişilerden mağdurun rıza göstermesi halinde, bu işlemlerin yapılabilmesi için karar alınmasına ihtiyaç yoktur (CMK m. 76/2). Mağdur dışındaki diğer kişiler için ise, Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 18. maddesinin 3. fıkrası geçerlidir. Fıkraya göre, "...diğer kişilerin kendiliğinden başvurarak rıza göstermeleri halinde, soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısının istemi, kovuşturma aşamasında ise hâkim veya mahkeme kararıyla tıbbi muayeneleri yapılabilir ya da vücutlarından örnek alınabilir".

Muayenenin kişinin sağlığına açıkça ve öngörülebilir zarar verme tehlikesinin bulunmaması gerekir

Şüpheli veya sanığın dış beden muayenesinin yapılabilmesi için müdahalenin kişinin sağlığına açıkça¹⁶ ve öngörülebilir bir zarar verme tehlikesinin bulunmaması gerekir (Beden

olarak sorulan diğer sorular ise susma hakkı kapsamında değerlendirilmeli, muayenenin veya vücuttan örnek alınmanın kendisi susma hakkı kapsamına dahil olmadığını görüşündedir. Bkz. R. Doğan, 2019, s. 109.

¹⁵ Yönetmeliğinin 18. madde düzenlemesine göre, "Bir suçun aydınlatılmasını sağlamak amacıyla şüpheli, sanık ve diğer kişilerin kendiliğinden başvurarak rıza göstermeleri halinde, soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısının istemi, kovuşturma aşamasında ise hâkim veya mahkeme kararıyla tıbbi muayeneleri yapılabilir ya da vücutlarından örnek alınabilir".

¹⁶ Kanunda yer olmayan "açıkça" ifadesinin Yönetmeliğe eklenmesi suretiyle kapsamın daraltıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. R. Doğan, 2019, s. 101; Apış, 2012, s. 293.

Muayenesi Yönetmenliği m. 5/3)¹⁷. Dış beden muayenesi açısından vücudun yalnızca elle ve gözle yapılan yüzeysel inceleme söz konusu olduğundan dolayı böyle bir zarar verme tehlikesi oluşmayacaktır. Ancak dış beden muayenesi bakımından da zarar verme tehlikesinin var olup olmadığının da dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz (Aynı yönde görüş için Bkz. Centel ve Zafer, 2015, s. 300; Dursun, 2017, s. 2968.).

CMK'nın 75/2. fıkrası ile iç beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması şüphelinin ya da sanığın söz konusu müdahaleler dolayısıyla sağlık durumlarına zarar gelmemesi şartına bağlanmıştır. Söz konusu işlemlerin şüphelinin veya sanığın sağlığına zarar verme tehlikesinin bulunup bulunmadığının tespitinde şüpheli veya sanığın kişisel sağlık durumu esas alınır. Gerçekten de şüpheli veya sanığın hastalık ve tıbbi müdahale geçmişi ve bu kişiler nezdinde gerekli testlerin yapılması, söz konusu müdahalenin şüpheli veya sanığın sağlığını tehlikeye düşürüp düşürmeyeceğinin anlaşılması açısından zorunludur (R. Doğan, 2019, s. 108.). Örneğin iç beden muayenesi olarak gerçekleştirilen tıbbi müdahale, şüpheli veya sanığın gerek maddi gerekse manevi sağlığı açısından gerçekleşmesi yakın bir tehlike içeriyorsa söz konusu müdahale gerçekleştirilemez. Gerçekten de Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 4/3. maddesinde daha açık ve ayrıntılı bir ifadeye yer verilmiş, şüpheli veya sanığın sağlığına açık ve öngörülebilir zarar verme tehlikesinin bulunması halinde söz konusu müdahalenin yapılamayacağı hüküm altına alınmıştır. Bununla birlikte, Hâkim veya Cumhuriyet savcısı tarafından söz konusu müdahalenin kişinin sağlığı açısından tehlikeli olup olmadığının çoğu zaman tespit edilemez. Bu nedenle söz konusu tespit hekim ya da sağlık personeli tarafından yapılır (Sarsıkoğlu, 2013, s. 702; Dursun, 2017, s. 2968.).

Doktorun taksirli davranışı sonucunda kişinin sağlığına zarar verilmesi halinde, yapılan beden muayenesi hukuka aykırı nitelik taşımayacak ve elde edilen delil kullanılacaktır (Mahmutoğlu, s. 8-9; Akbulut, Temmuz 2016, s. 111)¹⁸.

Muayeneden korkmak ve muayenenin oluşturduğu ruhsal baskı ya da muayenenin verdiği acılar ve geçici rahatsızlıklar tek başına zarar verme tehlikesi kapsamında kabul edilmemektedir (Mahmutoğlu, s. 8; Turhan, 2008, s. 1049; Akbulut, Temmuz 2016, s. 111; Sarsıkoğlu, 2013, s. 702, R. Doğan, 2019, s. 108.). Bu durumlarda tehlikenin objektif olarak değerlendirilmesi ve ölçülmesi mümkün değildir (R. Doğan, 2019, s. 108.). Tehlike belirlemesi yapılırken yaptırılan kişinin sağlık durumu esas alınmaktadır. Nitekim kişinin dış görünümü, psikolojisi ve acı duygusu dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Ancak bu müdahalenin sonucunda var olması kaçınılmaz olan acı duygusuna katlanması da gerekir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 32; Sarsıkoğlu, 2013, s. 702.).

Orantılılık / Ölçülülük bulunması gerekir

Beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması aynı zamanda koruma tedbiri olduğu için tüm koruma tedbirlerinde olduğu gibi ölçülülük ilkesine uyulması gerekmektedir. Orantılılık, araçla amacın, yöntemle hedefin dengeli olmasını ifade etmektedir. Tedbirin uygulaması yüzünden ortaya çıkacak zarar ile amaçlanan sonuç arasında bir denge, oran olmalıdır (Aygün, 2016, s. 58; Sarsıkoğlu, 2013, 703; Kazaker, 2016, s. 180; R. Doğan, 2019, s. 113.). Nitekim beden muayenesine ya da vücuttan örnek alınmasına başvurmakla elde edilecek yarar ile temel hak ve özgürlüğe verilecek zarar veya muhtemel zarar arasında denge bulunması gerekir.

¹⁷ Ancak kanunda m. 75/2'de dış beden muayenesi için böyle bir sınırlama söz konusu değildir.

¹⁸ R. Doğan'a göre, Yönetmelikteki yer alan "açıkça" ifadesi kullanılmasıyla birlikte yapılan müdahale nedeniyle sorumlu tutulmak için taksir düzeyinin ötesinde bilinçli taksir düzeyinde bir sorumluluğu gerekli kılmaktadır. Bkz.: R. Doğan, 2013, s. 101.

Örneğin, iç beden muayenesi ile elde edilecek sonuçlara başka bir tedbirle ulaşılması mümkün ise artık iç beden muayenesine başvurulmamakta (Aygün, 2016, s. 59; Kazaker, 2016, s. 180; Turhan, 2008, s. 1043; Özbek vd., 2015, s. 526.) ya da delil, dış beden muayenesi ile elde edilecekse iç beden muayenesine başvurulmamaktadır (Akbulut, Temmuz 2016, s. 112.). Ancak tedbirin uygulanmasında neyin ölçü alınacağı ve hangi koşulların orantıyı tespitite kullanılacağı kanunda net değildir. Orantılılık açısından her somut olayın özelliklerine göre değerlendirme yapılmalıdır (Aygün, 2016, s. 58.). Önemli olan şey ceza muhakemesinin maddi gerçeğe ulaşmak için kişi hak ve özürllüklerine müdahale ettiği durumlarda kanunlarla çizilen sınırların aşılmasıdır (Kazaker, 2016, s. 180.).

Diğer kişiler üzerinde beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasının koşulları

Ceza Muhakemesi Kanunu m. 76'da diğer kişilerin beden muayenesi ve vücutlarından örnek alınmasından bahsedilmiştir. Şüpheli ile sanık dışındaki herkesin beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması bu madde kapsamında uygulanacaktır. M. 76'da yalnızca mağdur ve soy bağının araştırılmasına gerek duyulan çocuk ifadelerine yer verilmiştir. İfade ettiğimiz gibi, Yönetmelik m.7'de ve m. 8'de ise mağdur ve diğer kişiler demek suretiyle açıkça şüpheli ya da sanık dışında kalan kimselerin madde kapsamında yer aldığı anlaşılmaktadır¹⁹.

Bu düzenlemenin diğer kişiler bakımından uygulanabilir olmasının kabulü ile suçun aydınlatılması ve maddi gerçeğin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (Centel ve Zafer, 2015, s. 304; Yenisey ve Nuhoglu, 2015, s. 648; Dursun, 2017, s. 2974; Sarsıkoğlu, 2013, s. 710.).

Mağdur ve diğer kişiler kavramı sadece yaşayan kişileri kapsamakta, ölümler üzerinde yapılacak muayene ve örnek alınması CMK'nın 86. ve 87. maddelerinde yer alan adli muayene ve otopsi hükümlerine tabi olarak gerçekleştirilmektedir (R. Doğan, 2019, s. 119; Mahmutoglu, s. 18; Dursun, 2017, s. 2976, Sarsıkoğlu, 2013, s. 710 dipnot 88.).

CMK'da şüpheli ve sanık açısından iç ve dış beden muayenesi bakımından ayrıma gidilmesine rağmen diğer kişiler bakımından iç ve dış beden muayenesi ayrımına gidilmeksizin, ortak koşullar belirlenmiştir.

Yetkili makam tarafından karar verilmesi gerekir

Diğer kişilerin dış ya da iç beden muayenesi, şüpheli veya sanığın iç beden muayenesi ile vücuttan örnek alınmasıyla aynı biçimde düzenlenmiştir. Diğer kişilerle ilgili beden muayenesinde de hâkim veya mahkeme karar merciidir. Gecikmesinde sakınca bulunan bir hal varsa Cumhuriyet savcısı da karar verebilir. Hakim veya mahkeme Cumhuriyet savcısının istemiyle karar verebileceği gibi beden muayenesi yapılması hususunda re'sen karar verebilir. Beden muayenesine gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısı karar vermiş ise söz konusu karar hâkim veya mahkemenin onayına 24 saat içerisinde sunulmalıdır. Bu durumda hâkim veya mahkeme beden muayenesi hakkında 24 saat içerisinde karar vermelidir. Aksi durumda karar onaylanmaz ise hükümsüz kalacaktır. Onaylanmayan karar sebebiyle elde edilen deliller hukuka uygun elde edilmediğinden kullanılamaz (CMK m. 76, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 7/1, 8/1).

Bu durumun dışında mağdurun rızası varsa bu işlemler için karar alınmasına ihtiyaç gerekmemektedir (CMK m. 76/2). Mağdurun rızasının geçerli bir rıza olması için mağdurun ayırt etme gücüne sahip olması, rızasının serbest iradesine dayanması ve muayene hakkında gerekli aydınlatmanın yapılmış olması gerekmektedir (R. Doğan, 2019, s. 120.). Karar

¹⁹ Aynı şekilde CMK m. 76 gerekçesinde de şüpheli ya da sanık dışında kalan kimselerden bahsetmiştir.

alınmasına gerek olmadığını ifade eden bu istisna, yalnızca tedbirin mağdur için uygulanacak olması halinde geçerli olacaktır. Ayrıca bu istisna sadece alınacak karara ilişkindir, tedbirin uygulanması ve diğer hususlar ise m. 76'da yer alan diğer şartlar dikkate alınarak gerçekleştirilecektir (Centel ve Zafer, 2015, s. 305; Yenisey ve Nuhoglu, 2015, s. 649; Dursun, 2017, s. 2978.).

Suçla ilgili bulunması gereken şartlar

CMK'nın diğer kişilerin beden muayenesi ile vücuttan örnek alınmasına ilişkin 76. maddesinde, tedbire karar verilecek soruşturma/kovuşturmada konu edilen suç açısından herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Delil elde etmek amacıyla mağdur veya 3. kişiler üzerinde beden muayenesi ya da vücutundan örnek alma işlemleri her suçun araştırıldığı soruşturma/kovuşturmada yapılabilecektir. Burada 2 yıllık hapis cezası sınırı getirilmemiştir. Doktrinde şüpheli ve sanık dışında kalan diğer kişiler bakımından bu anlamda bir sınırlama öngörülmemesinin yerinde olmadığı ileri sürülmüştür (Dursun, 2017, s. 2979. Aynı yönde görüş için Bkz. Sarsıkoğlu, 2013, s. 711; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 34.). Delil elde etmek amacıyla gerçekleştirilen beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması sadece delil elde etmek amacıyla yapılmalıdır. Veri bankası oluşturmak, bilimsel deney yapmak veya bekaret kontrolü gibi amaçlarla yapılamaz.

Muayenenin kişinin sağlığına açıkça ve öngörülebilir zarar verme tehlikesinin bulunmaması gerekir

Diğer kişilerin dış ve iç beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması ilişkin olarak 76. maddede muayenenin sağlığı tehlikeye düşürmeme ve cerrahi müdahalede bulunmama koşuluna bağlandığı görülür. Bu koşul, CMK'nın temel ilkelerden biri olan oranlılık (ölçülülük) ilkesini yansıtmaktadır (Dursun, 2017, s. 2979; Kazaker, 2016, s. 189; Özbek vd., 2015, s. 528; Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 127.). Delil elde etmek amacıyla diğer kişilerin bedenlerine ameliyat yapılarak müdahale edilmez (CMK m. 76, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 7). Bunun nedeni ise suçla doğrudan bağlantısı olmayan kimselerin, maddi gerçeğin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla bu tedbire maruz kalmaları suretiyle haklarına en alt düzeyde müdahale edilmesidir (Dursun, 2017, s. 2978.). Cerrahi müdahale Yönetmelikte, tıbbi aletler yardımıyla vücutta yapılan tanı ya da tedaviye yönelik operasyonlar olarak tanımlanır (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 3).

Muayene veya örnek alma tıbbi müdahale niteliğinde olup Yönetmeliğin 8/3. maddesine göre hekimlik sanatının ve tıp biliminin kabul ettiği yöntem ve araçlarla gerçekleştirilmelidir.

Beden muayenesi veya vücuttan örnek alınması işlemlerini yapacak kişilerin özellikleri

Diğer kişiler bakımından tedbirin kim tarafından uygulanacağı konusunda CMK'da bir düzenleme yoktur. Yönetmelik m. 7 ve m. 8'de bu konu hakkında bir düzenleme bulunmaktadır. Mağdur ve diğer kişilerin beden muayenesi ise, ancak bir tabip tarafından yapılabilir. Sağlık mensubu diğer kişilerin yetkili olması ise kabul edilmemiştir (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 7). Bunun nedeni mağdur ve diğer kişiler bakımından iç ve dış beden muayenesi ayırımına gidilmemiş olmasıdır (Sarsıkoğlu, 2013, s. 714.). Düzenlemenin kanunda değil de yönetmelikte yapılması eleştirilmiştir (Zafer, 2007, s. 197; Sarsıkoğlu, 2013, s. 714.).

Mağdur ve diğer kişilerin vücutlarından örnek alınması işlemleri ise Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 8. maddesinin 2. fıkrasına göre tabip tarafından veya tabip gözetiminde bulunan sağlık mesleği mensubu kişi tarafından yapılabilecektir.

Beden muayenesi veya vücuttan örnek alınması işlemlerine maruz kalan mağdur ve diğer kişilerin rızasının bulunması

Diğer kişilerin rızası bakımından ise bu kişilerin mağdur olup olmamasına göre ayrı belirleme yapılmalıdır. CMK'nın 76. maddesinin 2. fıkrasında, mağdur açısından özel belirleme yapılmış ve mağdurun rızasının varlığı halinde, beden muayenesinin yapılabilmesi için 1. fıkra hükmüne göre karar alınmasına gerek bulunmadığını kabul edilmiştir (CMK m. 76/2, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 18/2). Dolayısıyla, kişilerin vücutlarına yönelik gerçekleştirilen müdahaleler bakımından, mağdurun rızası bir hukuka uygunluk sebebi olarak kabul edilmiştir (Kazaker, 2016, s. 190; Kızıllarslan, 2007, s. 262; Ünver ve Hakeri, 2015, s. 308.).

Mağdur dışındaki diğer kişiler için ise, Yönetmeliğin 18. maddesinin 3. fıkrası geçerlidir. Dolayısıyla, bir suçun aydınlatılmasını sağlamak amacıyla diğer kişilerin kendiliğinden başvurarak rıza göstermesi halinde, soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısının istemi, kovuşturma evresinde ise hâkim veya mahkeme kararıyla beden muayenesi yapılabilecek ya da vücutlarından örnek alınabilecektir. Görüldüğü gibi mağdur dışındaki diğer kişilerin rızası bulunsa dahi yönetmelikte belirtilen makamların kararının varlığı aranacaktır.

Mağdur ya da diğer kişilerin rızalarının bulunmaması halinde işlemlerin zorla yapıp yapılmayacağı konusunda CMK'da açık bir düzenleme yer almamakla birlikte, Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 18. maddesinin 1. fıkrasında bu husus ifade edilmiştir. Buna göre, mevzuatta aranan tüm koşullar gerçekleşmiş ve kişi aydınlatılmış olmasına rağmen rıza göstermezse, kararın infazı için Cumhuriyet başsavcılığınca gerekli önlemler alınacaktır. Dikkat etmek gerekirse, Beden Muayenesi Yönetmeliği'nde söz konusu düzenlemenin sadece diğer kişiler bakımından getirilmiş olması ve Beden Muayenesi Yönetmeliğinde mağdur ve diğer kişiler ayrımı yapılmış olması sebebiyle, diğer kişilerin rıza göstermemesi halinde bu işlemlerin yapılabilmesi için Cumhuriyet başsavcılığınca gerekli önlemlerin alınabileceği; mağdurun rıza göstermemesi halinde ise işlemlerin yapılamayacağı akla gelmektedir (Altunkaş, 2013, s. 339.).

Genital muayene CMK m.75/4 gereği, iç beden muayenesi niteliğine sahiptir. TCK'nın 287. maddesinde düzenlenen genital muayene suçunda, suç konusu olarak tanımlanan eylem, yetkili hâkim ve savcı kararı olmaksızın kişiyi genital muayeneye gönderme/götürme veya muayene yapılmasıdır. Mağdurun genital muayeneye rızası olmadığında yetkili hâkim ve savcının kararıyla genital muayenenin gerçekleştirilmesi genital muayene suçu açısından kanun hükmünün yerine getirilmesi hukuka uygunluk nedeni teşkil eder (Kazaker, 2016, s. 191.). Ancak mağdura ikinci bir mağduriyet yaşatılmaması için işlemin zorla yapılmamasına özen gösterilmeli, ceza muhakemesinde var olan diğer delil elde etme yollarıyla sonuca ulaşılmaya çalışılmalıdır (Aynı yönde görüş için Bkz. Kazaker, 2016, s. 191.). Ancak var olan düzenlemeye göre, işlem zorla yapılsa olsa dahi zorlamaya maruz kalan kişilerin sağlığının tehlikeye düşmesine yol açmaması ve insanın onurunu zedeleyici nitelikte olmaması gerekir (Sancar, 2013, s. 307-308.). Bununla birlikte, AİHM Türkiye aleyhine açılan davada, şikâyetçinin gözaltındayken zorla jinekolojik muayeneye maruz kalmasını, AİHS'nin hükümlerinin ihlali olarak kabul etmiştir. Kişinin vücut bütünlüğüne yapılan müdahale bakımından ilgilinin rızasının aranması gerekmektedir (Sancar, 2013, s. 308.).

Tanıklıktan çekinme hakkı bulunan kişiler üzerinde beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması

Tanıklıktan çekinme hakkı bulunan kişiler, beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasından da kaçınabilir. CMK'nın 76. maddesinin 4. fıkrasına göre, "Tanıklıktan çekinme

sebepleri ile muayeneden veya vücuttan örnek alınmasından kaçınılabılır. Çocuk ve akıl hastasının çekinmesi konusunda kanuni temsilcisi karar verir. Çocuk veya akıl hastasının, tanıklığın hukuki anlam ve sonuçlarını algılayabilecek durumda olması halinde, görüşü de alınır. Kanuni temsilci de şüpheli veya sanık olmayan kanuni temsilcisinin izin olmadıkça kullanılmaz”, düzenlemede tanıklıktan çekinme sebepleri arasında ayırım yapılmamıştır. Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 10. maddesinde ise, tanıklıktan çekinme sebeplerinin belirlenmesi hususunda CMK’nın ilgili hükümleri uygulanacağı belirtilmiştir. CMK’nın 45, 46, 47 ve 48. maddelerinde belirtilen nedenlerden biriyle kişinin beden muayenesinden çekinebileceği düzenlenmiştir. Tanıklıktan çekinme hakkı olan kişilere bu işlemlerin kendileri üzerinde yapılmasına izin vermeme haklarının olduğu hatırlatılmalıdır (CMK m. 45/3, 48; Altunkaş, 2013, s. 340; R. Doğan, 2019, s. 126.). Diğer kişilere, tanıklıktan çekinme hakkı nedeniyle, beden muayenesinden çekinebileceği bildirilmeden beden muayenesi yapılmışsa, beden muayenesi sonucu elde edilen delil kullanılamayacaktır (Akbulut, Temmuz 2016, s. 118.).

Çocuk veya akıl hastasının çekinmesi hakkında kanuni temsilcisi karar verir. Bu kişiler tanıklığın hukuki anlam ve sonuçlarını algılayabilecek durumda ise görüşleri alınır. Bununla birlikte kanuni temsilcisinin kendisinin şüpheli veya sanık olması halinde bu konuda hâkim karar verir. Beden muayenesinden çekinmeye ilişkin düzenlemede, tanıklıktan çekinmeye ilişkin m. 45/2’le²⁰ paralellik sağlanmamıştır. Zira karar verme yeteneği sahip olan çocuk veya akıl hastasının beden muayenesinden veya vücuttan örnek alınmasından çekinme noktasında yetkisi kabul edilmemiştir. Ancak tanıklığın hukuki anlam ve sonuçlarını algılayabilecek durumda olanların görüşünün alınması benimsenmiştir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 101.). Dikkat etmek gerekirse, bu düzenleme Kanunun ve Yargıtay’ın uygulamasıyla tutarlı değildir. Zira örneğin TCK m. 103’te yer alan 15 yaş sınırını esas alarak, Yargıtay 15 yaşını bitirmiş kişilerin rızasını kabul etmekte ve bu kişilerin şikâyet hakkını tek başına kullanabileceklerini benimsemektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 101-102.). Bu nedenle, kanuni temsilci muayeneye rıza göstermezse, 15 yaşını bitirmiş çocuk şikâyetçi olsa bile beden muayenesi yapılamayacak ve yargılama sonucunda beraat kararının verilmesi söz konusu olabilecektir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 102). Bununla birlikte, aile içinde işlenen suçlarda suçun failinin ebeveynlerden biri olması veya aileden biri olması halinde, kanuni temsilcisi olarak çocuk üzerinde beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması işlemlerinin yapılmasına şüpheli veya sanık statüsünde olmayan ebeveynlerden biri ya da her ikisi tarafından karar verilecektir. Bu halde diğer ebeveynin ya da çocuklarının cezalandırılacağı endişesiyle ebeveynlerin bu işlemlerin yapılmasına rıza göstermemeleri söz konusu olabilir (Altunkaş, 2013, s. 341; Akbulut, Temmuz 2016, s. 102; Nuhoğlu, 2006, s. 333; Kazaker, 2016, s. 193-194; Mahmutoğlu, s. 23.). Doktrinde bu sakıncalı durumdan kurtulmak için, üzerinde gerçekleştirilecek beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması işlemlerinin hukuki anlam ve sonuçlarını algılayacak durumda olan çocuk ve akıl hastası bakımından bu işlemlerin yapıp yapılmayacağı konusunda yetkinin, sadece kendisine bırakılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayırt etme gücü olmayan çocuklar ve akıl hastaları için ise, bu yetki hâkim veya mahkemeye bırakılmalıdır (Altunkaş, 2013, s. 341-342; Akbulut, Temmuz 2016, s. 102; Nuhoğlu, 2006, s. 333; Kazaker, 2016, s. 193; Mahmutoğlu, s. 23.).

CMK’nın 76/4. maddesi ve Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 10/4. maddesi doğrultusunda, kanuni temsilcinin şüpheli veya sanık olması halinde hâkim kararıyla söz

²⁰ CMK m. 45/2’e göre, “Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı veya akıl zayıflığı nedeniyle tanıklıktan çekinmenin önemini anlayabilecek durumda olmayanlar, kanunî temsilcilerinin rızalarıyla tanık olarak dinlenebilirler. Kanunî temsilci şüpheli veya sanık ise, bu kişilerin çekinmeleri konusunda karar veremez”.

konusu işlemler yapılabilecek olmakla birlikte, kanuni temsilcisinin izni olmadıkça elde edilen deliller kullanılmaz (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 127; Zafer, 2007, s. 196.). Bu durumla ilgili aile içi işlenen suçlarda, özellikle cinsel suçlarda sorun yaşanacağı belirtilmektedir. Zira şüpheli veya sanık olmaktan çıkan kanuni temsilci delilin kullanılmasına izin vermezse adaletin yanıtılması söz konusu olacaktır. Bu nedenle karar verme yeteneği bulunmayan çocuklarda hâkim veya mahkemenin yetkili olduğu düzenlemesinin yapılması daha yerinde olacaktır (Akbulut, Temmuz 2016, s. 103; Nuhoğlu, 2006, s. 333; Mahmutoğlu, s. 23; R. Doğan, 2019, s. 126).

Beden Muayenesinin ve Vücuttan Örnek Alınmasının Uygulamaları

Beden muayenesi yapılacak kişi öncelikle muayene için çağrılır. Muayenesi yapılacak kişi kendi gelmişse muayenesi yaptırılır, gelmezse gerekli önlemlerin alınması gerekir (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 18). Bu durumda kişi zorla yakalanarak doktor önüne getirilir ve muayenesi yapılır (Centel ve Zafer, 2015, s. 300; Akbulut, Temmuz 2016, s. 112.).

Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 18. maddesinde, “*bu konuda aydınlatılmış olmaları*” ifadesi kapsamında işlem yapılmadan önce kişiye niçin beden muayenesine gerek duyulduğu, ne yapılacağı, elde edilecek delilin işlenen suç açısından önemi de açıklanmalıdır. Bu aydınlatmayı muayeneyi gerçekleştirecek hekim yapmalıdır (Akbulut, Temmuz 2016, s. 112).

Hekim muayeneyi yaparken bilirkişi sıfatıyla beden muayenesi yaptığı şüpheli veya sanığa sorular sorabilir (CMK m. 66). Ancak susma hakkı çerçevesinde şüpheli veya sanığın kendisine sorulan sorulara cevap verme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 18. maddesinde yer alan düzenlemeye göre muayeneyi kabul etmeyen kişi hakkında Cumhuriyet Savcısı tarafından gerekli önlemler alınır.

Beden Muayenesi Yönetmeliğinin 20. maddesine göre, muayeneyi yapan hekim, muayene sonucu oluşturduğu raporları, üç nüsha hâlinde düzenler. Raporun düzenlendiği sağlık kuruluşunca iki nüshası kapalı ve mühürlü zarf içerisinde ilgili Cumhuriyet başsavcılığına, hâkimliğe veya mahkemeye en seri şekilde iletilir. Raporun bir nüshası raporun düzenlendiği sağlık kuruluşunda kalır.

Muayene edilmesi ile vücuttan örnek alınması amacıyla sevk edilen kişi dışında başka bir kişinin muayene edilmemesi için Cumhuriyet başsavcılıklarınca gerekli önlemler alınır. Tabip veya sağlık mesleği mensuplarınca, sevk edilen kişinin kimliği konusunda şüpheye düşülmesi halinde durumun derhal Cumhuriyet başsavcılığına bildirilmesi gerekmektedir (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 21).

Yetkili merciler tarafından verilen karar uyarınca vücuttan alınan örneklerin laboratuvar ortamında profesyonelce incelenmesi gerekmektedir. Bu husus CMK'nın 78. maddesinde “Moleküler genetik inceleme” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu hükme göre, “(1) 75 ve 76'ncı maddelerde öngörülen işlemlerle elde edilen örnekler üzerinde, soy bağının veya elde edilen bulgunun şüpheli veya sanığa ya da mağdura ait olup olmadığının tespiti için zorunlu olması halinde moleküler genetik incelemeler yapılabilir. Alınan örnekler üzerinde bu amaçlar dışında tespitler yapılmasına yönelik incelemeler yasaktır”. Yönetmeliğin 3. maddesinde de “Moleküler genetik inceleme: gereken tür ve miktardaki biyolojik materyali kullanarak, kişiyi diğer kişilerden ayıran ve kişilerin, kalıtım kurallarına uygun olarak aktarılan hastalık dışındaki özelliklerinin moleküler düzeyde araştırılması” şeklinde tanımlanmıştır.

Beden muayenesi ile vücuttan alınan örnek kişisel veri niteliğinde olup, başka amaçla kullanılamaz (CMK m. 78). Dosya içeriğini öğrenme yetkisine sahip bulunan kişiler tarafından başkasına verilemez. Bu bilgiler kovuşturmayaya yer olmadığı kararına itiraz süresinin dolması, itirazın reddi, beraat veya ceza verilmesine yer olmadığı karar verilip kesinleşmesi hallerinde

derhal, Cumhuriyet savcısının huzurunda yok edilir ve bu durum dosyada bulunacak şekilde geçirilir (CMK m. 80/2). İlgili Yönetmelikte beden muayenesi ile vücuttan alınan örneğin, Cumhuriyet savcısının uygun göreceği usullerle yok edileceği belirtilmiştir. Mahkûmiyet kararı verilmesi halinde elde edilen bilgilerin yok edilmesi zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak bu bilgilerin nerede saklanacağı hususunda bir açıklama yoktur (Kaplan ve Aydın, Haziran 2016, s. 129; Özbek vd., 2015, s. 527; Sarsıkoğlu, 2013, s. 716.).

Hukuka Aykırı Beden Muayenesi ile Vücuttan Örnek Alınmanın Sonuçları ve Denetimi

CMK'nın 217. maddesinin 2. fıkrası gereğince, hukuka aykırı olarak elde edilen deliller kullanılamamaktadır. Nitekim elde edilen delillerin kullanılabilmesi için hukuka aykırı şekilde elde edilmiş olmaması gerekmektedir. Beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması kurumuna başvurulabilmesi için kanunda belirtilen şartların mutlaka yerine getirilmesi gerekmektedir. Örneğin, yetkisiz hakimin muayeneye karar vermesi, suçun belli bir ağırlıkta olması şartının gerçekleşmemesi, muayenenin kişinin sağlığını tehlikeye sokması vb. haller (Sarsıkoğlu, 2013, s. 716-717.) bu işlemleri hukuka aykırı hale getirecektir. Hukuka aykırı delillerin muhakemede kullanılması ise mutlak bozma sebebidir (CMK m. 289).

Gerek şüpheli veya sanık gerekse mağdur ve diğer kişiler bakımından başvurulacak olan beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması işlemlerine ilişkin alınacak hakim veya mahkeme kararlarına itiraz edilebilecektir (CMK m. 75/6 ve 76/5). İtiraz kanun yolu asıl olmak üzere hakim kararlarına karşı olup, mahkeme kararlarına karşı itiraz yoluna ancak bu konuda kanunda açıkça bir hüküm olması halinde gidilebilmektedir. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde ise bu işlemlere savcılık da karar verebilmekte, fakat 24 saat içerisinde hakim ya da mahkemenin onayına sunulması gerekmektedir. Aksi takdirde onaylanmayan kararlar hükümsüz kalır, elde edilen deliller ise kullanılmaz hale gelir (CMK m. 75/1 ve 76/1).

Hukuka aykırı olarak kuruma başvurulması nedeniyle CMK'nın 141/3. maddesine göre "Birinci fıkrada yazan haller dışında, suç soruşturması veya kovuşturması sırasında kişisel kusur, haksız fiil veya diğer sorumluluk hâlleri de dâhil olmak üzere hâkimler ve Cumhuriyet savcılarının verdikleri kararlar veya yaptıkları işlemler nedeniyle tazminat davaları ancak Devlet aleyhine açılabilir". Bunun için beden muayenesi ile vücuttan örnek alınması Cumhuriyet savcısının veya hâkimin talebiyle hukuka aykırı olarak gerçekleştirilmişse, kişi bu fıkraya göre devletten tazminat isteyebilecektir (Dursun, 2017, s. 2983.). Kolluğun işlemlerinden dolayı da kişinin genel hükümlere göre tazminat alması söz konusu olabilecektir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 118). Kişilerin yetkili hâkim veya savcı kararı olmaksızın muayeneye tabi tutulması genital muayene suçunun oluşmasına sebebiyet verir. Genital muayene dışında kalan, hukuka aykırı şekilde gerçekleştiren beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması işlemleri ise TCK'nın 86. ve 87. maddelerinde düzenlenen kasten yaralama suç kapsamında değerlendirilebilecektir (Altunkaş, 2013, s. 343; Sarsıkoğlu, 2013, s. 717.).

Kadının Beden Muayenesi ile Vücuttan Örnek Alınması ve Değerlendirme

CMK'nın 77. maddesinde muayene edilecek kişinin kadın olmasına ilişkin özel belirleme yapılmıştır. Maddeye göre, "Kadının muayenesi, istemi halinde ve olanaklar elverdiğinde bir kadın hekim tarafından yapılır". Aynı yönde bir hüküm Yönetmeliğin 11. maddesinde de yer almaktadır. Yönetmeliğin 11/2. maddesine göre, "Muayene edilecek kadının talebine rağmen bir kadın tabibin bulunmasına olanakların elvermediği durumlarda; muayene sırasında tabip ile birlikte bir başka kadın sağlık mesleği personelinin bulundurulmasına özen gösterilir". CMK'nın 77. maddesinin gerekçesine göre ise, "Madde, kadının muayenesine ilişkin olup, genel ahlak anlayışına uygun bir düzenleme getirmiştir". Dolayısıyla, genel ahlak anlayışına göre kadının muayenesinin bir kadın hekim tarafından

yapılması daha doğru kabul edilip hükümler buna uygun şekilde düzenlenmiştir (Sancar, 2013, s. 249; Dursun, 2017, s. 2980; Centel ve Zafer, 2015, s. 307; Sarsıkoğlu, 2013, s. 709.).

Bu anlayış doktrinde bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 33; Sancar, 2013, s. 252.)²¹. Bir görüşe göre, bir kadın muayene sırasında, kadın hekim talep etmezse, maddenin gerekçesindeki anlayışla olay yorumlanırsa, kadının utanma duygusunun olmadığı ve dolayısıyla ahlak anlayışında bir zaaf olduğu sonucuna varılacak demektir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 33; Sancar, 2013, s. 252.). Doktrinde, düzenlemenin nedeni olarak kadının utanma ve hayâ duyguları kabul edilmiştir (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 33; Kızıllarlan, 2007, s. 272.). Buna göre kadın özellikle de genital muayene sırasında karşı cinsten biri tarafından muayene edilmekten çekinebilir ve utanabilir. Maddeye ilişkin getirilen bir diğer eleştiri ise, maddenin başlığı ve içeriğinde yer alan cinsiyet ayrımcılığıdır. Ayrımcılık²² hem muayenesi yapılacak kişi açısından hem de hekimler açısından söz konusudur (Sancar, 2013, s. 250.). Muayene yapılacak kişi açısından duruma bakıldığında, düzenlemenin yalnızca kadınla ilgili sınırlanmasının doğru olmadığı kabul edilmelidir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 106; Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 34; Kazaker, 2016, s. 195.). Bir erkeğin de genital muayenede bir kadın hekimden utanabileceği, bundan çekinebileceği düşünülmelidir (Aynı yönde görüş için Bkz. Sancar, 2013, s. 250; Kazaker, 2016, s. 195.). Doktrinde mevcut belirlemenin erkek şüpheli, sanık veya mağdur muayenesinin talebi halinde erkek doktor tarafından yapılmasını da yasaklamadığı, bunun için de kişinin muayenesinin erkek hekim tarafından yapılmasını isteyebileceği belirtilmektedir (Şahin, 2017, s. 65; Kazaker, 2016, s. 195.). Bununla birlikte, hastanın “kendi doktorunu, sağlık personelinin, sağlık birimini özgürce/serbestçe seçme hakkı” vardır (Ünver, Nisan 2007, s. 209.). Dolayısıyla ayrımcılık (kadın-erkek ayrımı) yapılmaksızın hastalara “seçim yapma özgürlüğü” verilirken sanık, şüpheli ya da mağdur muayenesinde bunun kadınla sınırlı şekilde belirlenmemesi, istek ve imkanın varlığı halinde bu hak ve özgürlüğün verilmesi gerekmektedir.

Hekimler açısından durum değerlendirildiğinde ise, yapılan muayenenin bir arama niteliğinde değil, tıbbi bir müdahale niteliğinde olduğu unutulmamalıdır. Aramada kadının kadın tarafından, erkeğin erkek tarafından aranması söz konusu olabileceken, nitelik itibarıyla tıbbi müdahale niteliği taşıdığından cinsiyet ayrımcılığına yer verilmesi doğru olmayacaktır (Sancar, 2013, s. 250.). CMK'nın 77. maddesiyle esas amaç cinsel suç mağduru kadınların korunmasıdır. Zira saldırıya uğramış bir kadının, karşı cinsten bir hekim tarafından muayene edilmesi onda bir travma yaratabilir²³. İlgili maddede kanun koyucu kadının muayenesi yerine genital muayenesinden söz etmiş olsaydı, gerekçede yer alan anlayış ve utanç duygusunun engellenmesi amacı daha mantıklı düşünüle bilirdi. Ancak kanun koyucu sadece jinekolojik muayene değil kadının her türlü muayenesinde bir kadın hekim isteyebileceğine ilişkin bir düzenleme getirmiştir (Sancar, 2013, s. 250.). Bunun yanında, söz konusu düzenlemenin muayeneyi yapacak hekimleri zan altında bıraktığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Erkek hekimleri güvenilmez ve mümkün olduğu ölçüde kadın hastalardan uzak tutacak bir anlayış ortaya çıkmaktadır (Aksoy İpekçioğlu, 2012, s. 33; Akbulut, Temmuz 2016, s. 107.). İfade ettiğimiz üzere, beden muayenesi tıbbi bir muayenedir. Tıbbi etik ilkelerine ve hekimlik

²¹ Sancar'a göre, genel ahlak anlayışının düzenlemenin gerekçesi olarak kullanılması, kadının hangi pozisyon biçimi koyduğu burada da belli olduğunu düşünmektedir. Bkz. Sancar, 2013, s. 252.

²² Bir görüşe göre burada ayrımcılık kadın lehine pozitif ayrımcılık ve eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmez. Görüş hakkında Bkz. Sancar, 2013, s. 251.

²³ Sancar'a göre böyle bir düşünce hem düzenleme hem de maddenin gerekçesinin amacını aşmaktadır. Bkz. Sancar, 2013, s. 250, 308.

mesleğinin gereklerine uygun yapılmalıdır. Muayene yapılırken tıp biliminin gerektirdiği kurallar çerçevesinde hareket edilmelidir. Muayene yapılırken, temel ilkelere riayet edilmesi ve fiziksel değerlendirme yöntemlerine uygun davranılması gerekir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 108; Sancar, 2013, s. 250.).

Kadının muayenesine ilişkin düzenlemenin kadın veya erkek ayrımı yapılmadan kişinin isteği halinde kadın veya erkek doktor tarafından muayene edilecek şekilde hüküm altına alınması ve bu yapılacak düzenlemede 11. maddenin 2. fıkrasındaki gibi belirlemeye yer verilmemesi gerekmektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 108, 120.).

Düzenleme ile ilgili bir diğer eleştiri ise, muayene edilecek kadının kadın hekim isteminin yerine getirilebilmesinin olanakların elverdiği ölçüde mümkün olmasıdır. Doktorinde katıldığımız görüşe göre, böyle bir belirlemeye yer verilmesi doğru olmamıştır. Kanunda olanaklar elverdiği ifadesi kullanıldığından, olanaklar elvermediğinde ne yapılacağına açıklığa ifade edilmesi ve hükmün kötüye kullanılmasının engellenmesi gerekmektedir (Akbulut, Temmuz 2016, s. 107; Dursun, 2017, s. 2981.). Ancak hükümde bu belirlenmemiştir. Doktrinde, kadın hekimin bulunmaması durumunda artık muayenenin erkek hekim tarafından gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir (Kazaker, 2016, s. 195; Özbek vd., 2015, s. 532.). Yönetmeliğe göre ise, kadın hekim bulunmaması halinde muayene sırasında hekim ile birlikte bir başka kadın sağlık mesleği personelinin bulundurulmasına özen gösterilecektir. Bu düzenlemeyle de erkek hekime güvenilmediği ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, düzenlemenin utanma duygusuyla ilgili olduğu görüşü de burada önemini yitirmektedir. Zira muayenede kadın sağlık görevlisinin bulunmasının kişinin utanma duygusunu ortadan kaldırmayacağı ortadadır.

Mağdur ve diğer kişilerin beden muayenesi, yapılacak kişinin kadın olması ve bunu istemesi halinde ve olanaklar elverdiği ölçüde kadın tabip tarafından yapılacaktır (CMK m. 77, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 11). Dikkat etmek gerekirse, CMK m. 77’de ki düzenleme sadece beden muayenesine ilişkindir, vücuttan örnek alınması ile ilgili değildir. Bu durum doktrinde bir eksiklik olarak eleştirilmektedir (Kazaker, 2016, s. 196; Altunkaş, 2013, s. 346; Zafer, 2007, s. 146.).

Şüpheli veya sanık kadın, beden muayenesinin veya vücuttan örnek alınmasının rızasını gösterirse, mahkeme, hâkim veya savcının kararı olmadan işlem yapılmayacaktır (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 18/3). Kadın, mağdur sıfatına sahip olması durumunda ve rıza gösterirse karar alınması gerek yoktur (CMK m. 76/2, Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 18/1). Kadının rızası yoksa Cumhuriyet başsavcılığınca gerekli önlemler alınır (Beden Muayenesi Yönetmeliği m. 18/1). Cinsel suçlarda mağdur kadın üzerinde gerçekleştiren işlemler cinsel ilişkiyi kanıtlamaya ve faili bulmaya yönelik işlemdir. Mağdur kadın rıza göstermezse ve başka yolla suçu kanıtlamanın mümkün olmadığı durumlarda; zor işlem yapılması yerine iddianın kanıtlanamamış sayılması yerinde olacaktır (Sancar, 2013, s. 307.).

CMK’nın 76. maddesine göre diğer kişiler üzerinde muayene yapılması ve vücutlarından örnek alınması, işlemin kişilerin “sağlığına zarar verme tehlikesinin bulunmaması”na bağlıdır. Bu ifadeden yalnızca fiziksel zarar anlaşılakta, psikolojik zarar ise burada dikkate alınmamaktadır (Sancar, 2013, s. 306.). Oysaki mağdur özellikle de cinsel saldırıya uğramış bir kadın ise, bu muayenelerde fiziksel zarardan çok psikolojik zarardan bahsetmek mümkündür. Bunun için gerçeğe ulaşmak için elde edilecek menfaatle, yapılacak işlemler sonucunda ortaya çıkabilecek zarar arasındaki oran hem fiziksel hem de psikolojik yönden ele alınıp değerlendirilmelidir (Aynı yönde görüş için Bkz. Sancar, 2013, s. 306.).

Bu itibarla özellikle cinsel suç mağduru kadının muayenesi çoğu zaman yeni travmalara yol açabilmektedir. Teknik altyapının eksikliği ve bu işlemleri gerçekleştiren kişilerden bu

konuda özel eğitim almamış olmaları sebebiyle alınan raporların doğru ve yeterli olmaması işlemlerin tekrarlanmasına, tekrarlanan işlemler ise mağdur kadının tekrar mağdur olmasına neden olmaktadır (Centel, 2013, s. 10; Altunkaş, 2013, s. 349; Sancar, 2013, s. 308.). Tekrarlanan muayeneler mağdurun ruh sağlığını bozacağından bu uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir (Sancar, 2013, s. 309.). Bunun için de öncelikle cinsel bir suç söz konusu ise, kadın hekimin jinekolog veya genital muayene deneyiminin olması aranmalıdır (Sancar, 2013, s. 308.). Bu işlemin nerede yapılacağı konusunda ne CMK’da ne de Beden Muayenesi Yönetmeliğinde düzenlemelerde açıklık bulunmaktadır. Oysaki bu işlemler vücut bütünlüğüne müdahale niteliğindeki işlemlerdir. Dolayısıyla icrası insan onuruna aykırılık teşkil etmemeli ve işlem sırasında kötü muamelede bulunulmamalıdır. İşlemlerin yapılacağı yerlerin de bu kapsamda belirlenmesi önemlidir (Altunkaş, 2013, s. 347.). İşlemler, aydınlatılmış, ısıtılmış ve gerekli aletleri ile donatılmış bir odada yapılmalıdır. Oda içerisinde tuvalet ve duş bulunmalıdır. İki ile dört saat süren işlemlerden sonra cinsel suç mağdurunun yıkanmasına imkân sağlanmalıdır. Cinsel suç mağduru olan kadınlara, bu konuda özel eğitim almış kişiler tarafından işlem sırasında refakat edilmesi gerekir. Bu durum hem işlemin daha hızlı bitmesini sağlayacak hem de işlemlerin tekrar yapılmasını engelleyecektir (Centel, 2013, s. 10; Altunkaş, 2013, s. 348-349; Sancar, 2013, s. 308.). Muayene sırasında gerçekleştirilecek sözlü aşağılamalar ve kötü davranışlar vb. olumsuzluklar, suç mağduru olan kadını suçu ihbar etmekten alıkoyabilmektedir (Sancar, 2013, s. 308.).

Sonuç

CMK’da beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması hükmü gereğince delillerin hukuka uygun bir şekilde elde edilmesinin yanında, kişinin vücut bütünlüğüne ve temel haklarına yönelik bir müdahale teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere CMK’nun konuyu hukuki açıdan çerçevesini çizmekte, Beden Muayenesi Yönetmeliği ise kanun kapsamı dışında hareket ederek yeni düzenlemeler getirmektedir. Söz konusu düzenlemelerin kanunda açıkça düzenlenmemiş ve bu hususların yönetmelik ile düzenleme altına alınmış olması doktrinde eleştirilmektedir. Gerek şüpheli ve sanık, gerekse bunların dışında kalan kişilerin haklarında beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması için kanun koyucu birçok şart öngörmüştür. Hukuka aykırı olarak yapılan işlem ve elde edilen deliller kullanılmaz, kullanılması halinde mutlak bozma sebebi sayılmaktadır. “Kadının muayenesi” ise CMK’nın 77. maddesinde muayene edilecek kişinin kadın olmasına ilişkin özel belirleme yapılmıştır. Buna göre kadının muayenesi, istemi halinde ve olanaklar elverdiğinde bir kadın hekim tarafından yapılır. Kadın, şüpheli veya sanık ya da mağdur olması fark etmez. Kadın Şüpheli sanık veya mağdura böyle bir muayene söz konusu olursa elverdiği hallerde kadın hekim tarafından muayene yapılabileceğinin hatırlatılması gerekir. Bu düzenleme bir yandan kadının utanma duygusu sebebiyle incitilmemesine imkân tanınmış, diğer yandan söz konusu düzenleme doktrin tarafından birçok eleştirilere maruz kalmıştır. En önemli eleştirilerden biri söz konusu düzenlemenin cinsiyet ayırımına yol açtığı yönündedir.

Kaynakça

- Akbulut, B. (2016). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 3. Baskı, Ankara.
- Akbulut, B. (Temmuz 2016). *Dış Beden Muayenesi*, TAAD, Y. 7, S. 27, ss. 83- 123.
- Aksoy İpekçioğlu, P. (2012). “Ceza Muhakemesi Hukukunda Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alma”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXX, S. 1, ss. 19-38, (Beden Muayenesi).
- Aksoy İpekçioğlu, P. (2013). “Vücuttan Örnek Alma İşleminin Hukuki Niteliği ve Anayasa Uygunluğu”, *MÜHF-HAD, (Özel Sayı)*, C. 19, S. 2, ss. 1157-1175, (Vücuttan Örnek Alma).

- Alan Akcan, E. (2015). “Ceza Hukukunda Mağdurun Korunmasına Yönelik Düzenlemeler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16, Özel Sayı 2014, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan, ss. 3949- 3997.
- Altunkaş, A. (2013). “Ceza Muhakemesi Hukukunda Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, *Ceza Hukukunda Kadının Şiddete Karşı Korunması, Koç Üniversitesi Hukuka Genç Yaklaşımlar Konferans No. 1 Ceza Hukuku*, İstanbul, ss. 301-352.
- Apiş, Ö. (2012). “Ceza Muhakemesi Hukukunda Şüpheli/Sanığın Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, *MÜHF-HAD*, C. 18, S. 1, ss. 267-296.
- Aygün, A. (2016). *Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alma*, Erişim Tarihi: 12.06.2018, https://www.dergipark.gov.tr/2Fdownload%2Farticalfile%2F271158&usg=AOvVaw1zgWZlftHHm9CMykT_YFlz.
- Boyacı, A. (2013). “Ceza Muhakemesinde Davaya Katılma”, *İÜHFD*, C. LXXI, S. 1, ss. 157-175.
- Centel, N. (2013). “Ceza Hukuku Şiddete Karşı Kadını Koruyor Mu?”, *Ceza Hukukunda Kadının Şiddete Karşı Korunması, Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuka Genç Yaklaşımlar Konferans Serisi No. 1*, İstanbul, ss. 1-12.
- Centel, N. ve Zafer, H. (2015). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Baskı, İstanbul.
- Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik. (2005, 1 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 25832).
- Çetin, S. H. (2009). “Ceza Muhakemesi Kanunda Uzlaşma (CMK m. 253, 254, 255)”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 82, ss.1-33.
- Değirmenci, O. (2008). “Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları”, *TBBD*, S. 77, ss. 33-86.
- Doğan, R. (2019). “Ceza Muhakemesi Hukukunda Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alma”, *TBBD*, (142), ss. 93- 132.
- Doğan, S. (2018). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 7. Baskı, Ankara.
- Dursun, G. (2017). “Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması ve Konuya İlişkin AİHM Kararlarının İncelenmesi”, *DEÜHFD, Prof. Dr. Şeref Ertaş’a Armağan*, C. 19, Özel Sayı, ss. 2955- 2996.
- Erem, F. (Aralık 1962). “Ceza Davasına Müdahalenin Lüzumsuzluğu”, *Adalet Dergisi*, S.11-12, ss. 1202- 1205.
- Ertuğrul, H. (2008). “Ceza Muhakemesinde Katlanma Yükümlülüğü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 1-2, ss. 687- 699.
- “Girişimsel Radyoloji Nedir?”, <http://www.tgrd.org.tr/Sayfalar/Girisimsel-Radyoloji-Nedir/140>.
- Güngör, D. ve Bakşi, O. (2009). “Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Bedenden Örnek Alınması ve Genetik İncelemeler”, *Adli Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 3, ss. 63- 71.
- Güngör, M. (2019). “Mağduriyetin Giderilmesi Açısından Uzlaştırma Kurumu İle Mağdur Hakları Tasarısının İncelenmesi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 2, Y. 4, ss. 189-230.
- Hacıoğlu, B. C. (1994). “Türk Ceza Adalet Sistemi İçinde Suç Mağdurunun Korunması Sorununun Çözümü Üzerine Bir Deneme”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1-2, ss. 191-201.
- Hakeri, H. (2013). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 16. Baskı, Ankara.
- İnci, Z. Ö. “5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, <http://www.turkhukuk sitesi.com>
- Kafes, V. (2011). “Ceza Hukukunda Mağdurun Zararının Giderilmesi”, *AÜHFD*, C. 60, S. 1, 2011, ss. 83-156.
- Kaplan, M. ve Aydın, Ö. (Haziran 2016). “Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, *Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, ss. 113-134.

- Karakaş Doğan, F. (2013). “Uluslararası Düzenlemeler Işığında Mağdur Haklarının ve Suç Mağdurlarına Yardım Hakkında Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi”, *MÜHFD, Prof. Dr. Nur Centel’e Armağan, C. 19, S. 2*, ss. 1007-1029.
- Karakaş Doğan, F. (Temmuz-Ağustos 2011). “Suçtan Doğan Mağduriyetin Devlet Tarafından Giderilmesi ve Suç Mağdurlarına Yardım Hakkında Kanun Tasarısı”, *TBBD, C. 95*, ss. 197-234.
- Katoğlu, T. (2012). “Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları”, *AÜHFD*, 61 (2), ss. 697-702.
- Kazaker, G. (2016). “Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, *Ceza Hukuku Dergisi, C. 11, S. 31*, ss. 173-201.
- Kızıllarlan, H. (2007). *Ceza Muhakemesi, Adli Tıp, Adli Bilimlerde Vücutun Muayenesi ve Örnek Alma*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Koca, M. ve Üzülmüş, İ. (2014). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 7. Baskı, Ankara.
- Kunter, N., Yenisey, F. ve Nuhoglu, A. (2006). *Ceza Muhakemesi Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, 15. Baskı, İstanbul.
- Mahmutoglu, F. S. “Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, Erişim Tarihi: 07.10.2018, <http://www.fsmahmutoglu.av.tr/pdf/76b00da1de336791f454b4977f6319d9cd4656d7818071225.pdf>. ss. 1-25.
- Nuhoglu, A. (2006). “Beden Muayenesi”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, Türk Alman Tıp Hukuku Sempozyumu, C. III, S. 2*, ss. 323-336.
- Nuhoglu, A. (Şubat 2002). “Cinsel Suç Mağduru Kadının Beyanı ve İspat”, *Kadına Yönelik Cinsel Şiddete Karşılaştırmalı Hukukun Yaklaşımı, İstanbul Barosu*, ss. 49-67.
- Özbek, V. Ö., Kanbur, M. N., Doğan, K., Bacaksız, P. ve Tepe, İ. (2015). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 7. Baskı, Ankara.
- Pamuk, G. (2013). “Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdurun Şahsi Hak Talebinde Bulunma Hakkı”, *Ceza Hukukunda Kadının Şiddete Karşı Korunması, Koç Üniversitesi Hukuka Genç Yaklaşımlar Konferans No. 1 Ceza Hukuku*, İstanbul.
- Sancar, T. Y. (2013). *Türk Ceza Hukukunda Kadın*, 1. Baskı, Ankara.
- Sarsıkoğlu, Ş. (2013). “Türk Ceza Muhakemesi Hukuku’nda Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması”, *ERÜHFD, C.VIII, S. 2*, ss. 693-722.
- Şahin, C. (2017). *Ceza Muhakemesi Hukuku-I*, 8. Baskı, Ankara.
- TBMM. (8 Mayıs 2015). *Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, 2. Cilt.
- Turhan, F. (2008). “Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi ve Tıp Hukuku Özellikle AİHM Kararları Işığında Şüpheli veya Sanığın Zorla Muayenesi Konusunun Değerlendirilmesi”, *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları, V. Türk-Alman Tıp Hukuku Sempozyumu*, Ankara, ss.1025-1074.
- Uslu, F. (2013). “Çağdaş Ceza Adaleti İçinde Mağdur”, *Ankara Barosu Dergisi, S. 4*, ss. 243-260.
- Ünver, Y. (2003). “Türkiye’de Aile İçi Şiddetin Boyutları, Nedenleri ve Çözüm Önerileri”, *Suçla Mücadele Bağlamında Türkiye’de Aile İçi Şiddet, XIII. Dünya Kriminoloji Kongresi*, İstanbul, ss. 11-71.
- Ünver, Y. (Nisan 2007). “Hekim ve Hasta Haklarının Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Konumlandırılması”, *Ceza Hukuku Dergisi, Y. 2, S. 1*, ss. 199-234.
- Ünver, Y. ve Hakeri, H. (2015). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 10. Baskı, Ankara.
- Yenisey, F. ve Nuhoglu, A. (2015). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 3. Baskı, Ankara.

Zafer, H. (2007). “5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda Sağlık Hakkı İle İlgili Düzenlemeler”, *Sağlık Hukuku ve Yeni Türk Ceza Kanunu’ndaki Düzenlemeler, Sempozyum No:1*, 17 Kasım 2006, İstanbul, ss. 184-208.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Uluslararası Lojistik Açısından Türk Vergi Sistemindeki Dolaylı Vergilerin Avrupa Birliği'ne Uyumu¹

The Harmonization of The Indirect Taxes Implemented in Turkish Taxation System According to The European Union Law

Uluğ İlve YÜCESOY^{a*}, Asuman ALTAY^b

^a Dr., İzmir Barosu, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4028-9227

^b Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6685-8101

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Aralık 2020

Kabul tarihi: 8 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği,

Taşımacılık,

Lojistik,

Dolaylı vergiler

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 28, 2020

Accepted July 8, 2021

Keywords:

European Union,

Transportation,

Logistics,

Indirect taxes

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği'ne tam üye olma yolunda ilerleyen aynı zamanda Gümrük Birliği üyesi bir ülkedir. Avrupa Birliği tam üye olmak için Türkiye Cumhuriyeti'nin Uyum Sürecinde taahhütte bulunduğu aynı zamanda en çok ticaret yaptığı ekonomik siyasi bir yapıdır. Avrupa Birliği mevzuatı ile ticari anlamda ve ekonomik anlamda yakınlaşma ve uyum çalışmaları mal lojistiğinde de görülmektedir. Lojistik uygulamaları; malların serbest dolaşımı için gerekli adıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Ankara Antlaşması sonrası dolaylı vergilerin Birlik Müktesebatına uyum çalışmaları hem Ulusal Programda hem de düzenli yayınlanan İlerleme Raporlarında yer almaktadır. Bu çalışmada Endüstri 4.0 Sürecini yaşayan Avrupa Birliği'ne ticaret lojistiği uygulamalarından olan taşımacılık sektöründe uygulanan dolaylı vergilerin uyumu incelenmeye çalışılmıştır

ABSTRACT

While studying The Republic of Turkey's situation in harmonization to the European Union; Turkey should not be seen as only the candidate of the full membership of the European Union but also should be taken into account into the membership of Custom Union. European Union is not only the economic/political entity that is the part of the cohesion process of Turkey to the European Union but also the first partner of the Republic of Turkey's international trade. The Republic of Turkey is in the process of harmonization and approximation to the European Union either in the trade or commercial logistics. Logistics is the essential web of which requires trade and free movement of goods and services. After the adoption of The Agreement Creating An Association Between The Republic of Turkey and the European Economic Community (commonly known as the Ankara Agreement), the process of the obligation of harmonization indirect taxes due to the Acquis Commutaire which are stated and defined in the treaties between the Republic of Turkey and the European Union, have been being stated and discussed in the national program and steadily progress reports. In this study the cohesion of applied the indirect taxes in The Republic of Turkey in transportation which is one of the branches of commercial logistics has been discussed with the European Union in the process of Industry 4.0.

¹ Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Anabilim Dalında Prof. Dr. Asuman ALTAY danışmanlığında 2019 yılında Dr.Uluğ İlve YÜCESOY tarafından hazırlanan "Lojistik Sektöründe Rekabet Hukuku ve Mali Boyutları: Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırması" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ulugilve_yucesoy@yahoo.com.tr

EXTENDED ABSTRACT

While studying The Republic of Turkey's situation in harmonization to the European Union; Turkey should not be seen as only the candidate of the full membership of the European Union but also should be taken into account the membership of Custom Union. European Union is not only the economic/political entity which is the part of the cohesion process of Turkey to the European Union but also the first partner of the Republic of Turkey's international trade. The Republic of Turkey is in the process of harmonization and approximation to the European Union either in the trade or commercial logistics. Logistics is the essential web of trade and free movement of goods and services. After the adoption of The Agreement Creating An Association Between The Republic of Turkey and the European Economic Community (commonly known as the Ankara Agreement), the process of the obligation of harmonization indirect taxes due to the *Acquis communautaire* which are stated and defined in the treaties between the Republic of Turkey and the European Union, have been being stated and discussed in the national program and steadily Progress Reports.

It is required that Republic of Turkey's taxation system should be effectively approximated and harmonized to the European Union and World Trade Organization standards due to de membership of Customs Union and the agreements signed between the European Union and Republic of Turkey. Since Turkey's membership of Customs Union and World Trade Union, taxation implementations cannot be considered without European Union standards. Turkish Taxation System has been being harmonized to European Union System for many years. Before applying for the full membership of the European Union, Republic of Turkey had launched plenty of amendments in legislation and implementation for Value Added Taxes and Excise Taxes due to the signed international agreements such as Ankara Agreement, Additional Protocol, Customs Union.

Bringing single taxation procedure and circumstances conceptualizing "Single Market" are supposed to lead the free movement of goods, capital and services in the European Union. European Union Logistics System is supposed to foresee and establish a system the environment and consumers are protected by implementing consumer-friendly pricing.

The supply chain is a very essential organization that is the center of the development of a country. After signed the Treaty of Rome, free movement of goods, services and capital were intended to be established among the Union because of the fact that logistic implementations and transportation are the milestones of European Union integration. However, the Republic of Turkey is not a member of the European Union but the only country to be a member of the Customs Union. That specific situation engenders and hosts various problems as to the implementation of indirect taxation to international logistics.

According to the 2020 European Union Progress Report about the Republic of Turkey, it is stated that there is no progress about taxation. In the report, Turkey is reported to be partially ready for harmonization to the European Union. The report has stated that Turkey infringes tax ratios implemented in indirect taxes due to the commitments to the European Union.

In this study, the cohesion of applied the indirect taxes in The Republic of Turkey in transportation which is one of the branches of commercial logistics has been discussed with the European Union in the process of Industry 4.0. In the advent of the Industry 4.0 Revolution, tax systems should not only be examined or discussed from conventional aspects but also should be discussed from the Industry 4.0 aspect.

Industry 4.0 which is the compound of innovation, competition has created a new model in logistics. As one of those models blockchain implementation, using cryptography which is a growing record called blocks. Blockchain implementation has become to trigger lots of new forms of taxation implementations and contracts. Industry 4.0 process blockchains will become to lead new logistics models that should be considered seriously.

Taxation and competition are the two phases tackled in the same chapter of the Treaty Functioning of the European Union. For the free movement of capital and trade harmonized taxation, pricing policies are to be regulated in the Union and member countries. Harmonization of taxation policy and implementations are the vital issues for effective competition in Union.

As a candidate for full membership to the European Union Republic of Turkey has to follow the European Union harmonization process with the guide of Lisbon Strategy about innovation. The new logistic models and contracts stemmed from the consequences of Industry 4.0 begin to affect taxation. Turkey should seriously adopt new models and legislation due to the fact of Industry 4.0.

In the process of harmonization to European Union, Turkey should follow the advices of the European Union and the national program about taxation, refrain from introducing any new customs duties on imports or exports or any charges having equivalent effect.

Giriş

Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde olan Türkiye Cumhuriyeti, Ankara Antlaşması'ndan itibaren adım adım malların, hizmetin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması açısından Birliğe uyum gösterme çabası içinde yer almıştır.

Ticaretin küreselleşme sürecinin hızlanması bunun yanında Avrupa Birliği bölgesel ekonomik-siyasi yapıların kurulması ve Dördüncü Sanayi Devrimi; ticaretin iskeleti konumundaki lojistiği de etkilemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de lojistik sektöründe uygulanan dolaylı vergiler AB uyumu çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda ise küreselleşme, AB'ye uyum süreci ve Endüstri 4.0 çalışmalarını da dikkate almak gerekmektedir. Dünyada da ticaretin ve lojistiğin hızlı gelişimi hukuki işlemleri, borçlandırıcı işlemlerin niteliğini ve niceliğini değiştirdiği için vergi sistemini geleneksel olarak ele almak doğru olmayacaktır.

Avrupa Birliği Müktesebatında "lojistik" adıyla açılmış ayrı bir başlık bulunmamaktadır. Lojistik yerine "taşımacılık" adı ile düzenlenmiş olan kısma, Birliğe uyum sürecinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de uyması gerekmektedir. Bu durumda da yazıda ülkemizde genel olarak adı lojistik diye bilinse de taşımacılık sektörü merkezli bir inceleme olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası lojistik uygulamalardan taşımacılık sektörünün vergilendirilmesinde dolaylı vergiler üzerinden inceleme yapılmış olup; taşımacılığa uygulanan vergilerin Avrupa Birliği ile uyumu ele alınacaktır.

Uluslararası Lojistiğin Türk Vergi Sistemindeki Yeri

Türkiye Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği ile imzaladığı anlaşmalar ve Gümrük Birliği'ne dâhil olmasından dolayı Türk Vergi Sistemi'nin hem küresel ölçekte hem de Avrupa Birliği normlarına paralel etkin bir şekilde uyumlulaştırılması gerekmektedir. Bu durumda da Türkiye Cumhuriyeti için uluslararası lojistik ve sektörle ilgili vergi uygulamaları, Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ve Avrupa Birliği uyum sürecinden bağımsız değerlendirilmemesi gereken bir husustur. Lojistik ile ilgili çok sayıda tanım yapılmakta olup bugün Dünyada bağımsız bir disiplin olarak bilimsel çalışmalara konu olmaktadır.

Uluslararası Lojistikte Vergi Uygulamalar

Ticaretin uluslararasılaşması, yeni ekonomi anlayışının ortaya çıkması, farklılaşan rekabet olgusu, yeni teknolojik gelişmeler, değişen piyasa koşulları ve talep yapısı lojistik olgusunu da değiştirmiştir (Koban ve Keser, 2011: 58-65). Lojistik süreci, sadece taşımacılıkla sınırlı tutulmaması gerekir. Lojistik, hammaddeden tüketiciye kadar, tüketiciden geri bildirim, iade, yeşil lojistik uygulaması da dâhil olmak üzere "katma değer yaratamasa dahi tüm işlemler" lojistik kapsamında değerlendirilmektedir.

Uluslararası Lojistik; belirli bir bedel karşılığında müşterinin ihtiyacını tatmin etmeye yönelik olarak nihai bir ürünün ihracatçı ülkedeki üretim yerinden, ithalatçı ülkedeki tüketim yerine ulaştırılmasını sağlayan tüm faaliyetler ve bu faaliyetlerin yönetimidir (Canitez, 2011:37).

Günümüzde uluslararası ticaretin küresel bir hal almasından dolayı mükerrer vergilendirme, zararlı rekabet, dijital vergilendirme gibi konular bölgesel ve küresel işbirliklerini meydana getirmektedir. Bunun yanı sıra son dönemde ağ ekonomisinin yeni ticareti olan e-ticarette; e-lojistik, RFID sistemi (Radio-frequency identification; Radyo Frekanslı ile Tanımlama), blokzincir gibi uygulamalarla lojistik olgusu da dijitalleşmiştir (Özmen, 2003: 24). Dijitalleşen uluslararası lojistik süreçleri de ulusal ve uluslararası vergi hukukunun en önemli konuları haline gelmiştir (Budak, 2018:24).

Uluslararası ticaretin yasal ve fiziksel engellere takılmadan yürümesi için İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ilk olarak Gümrük Tarifeleri ve Dış Ticaret Genel Anlaşması, 1948 yılında yürürlüğe girmiş ardından da 1995 yılında yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakmıştır.

Gümrük Tarifeleri ve Dış Ticaret Genel Anlaşması uluslararası ticarete “ Ulusal Muamele Kuralı”, “En Çok Gözetilen Ulus Kaydı”, “Gümrük Vergilerinin İndirilmesi” ,”Tarifeler Vasıtasıyla Ticari Şeffaflığın Sağlanması” ilkeleri getirmiştir. Sonrasında misyonu devralan Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Tarifeleri ve Dış Ticaret Genel Anlaşması'nın yerini alınca dünya ticaretini en çok etkileyen vergi uygulamalarında yenilikler ve kurallar getirmiştir.

Ticaretin küreselleşmesi ve ardından dijitalleşmesi lojistik uygulamaları da etkilemekte olup lojistik uygulamalar da buna paralel olarak değişmektedir. RFID teknolojisi ile akıllı depo yönetimi ve filo yönetimi, insansız taşıt sürüşleri, dronlarla mal sevkiyatı, blokzincir ile akıllı sözleşmeler, dijital protokoller ile yeni lojistik uygulamaları ortaya çıkmıştır (UTİKAD,2018). Robot işyerleri, 3D üretim, data tüketimi, ödeme biçimleri yeni vergileme tekniklerini de getirecektir. Bu konuda Avrupa Birliği ve OECD mali kurallar koymaya ve çalışmaya devam etmektedir (Kahraman,2018).

Türk Vergi Sistemi ve Avrupa Birliği

Türk Vergi Sistemi uluslararası antlaşmalar gereği uzun yıllardır Avrupa Birliği normlarına uyumlulaştırma çalışmaları devam etmektedir. Ülkemiz üyelik başvurusu sonrası Ankara Antlaşmasıyla, Katma Protokol, Gümrük Birliği, KDV ve ÖTV'nin kabulü gibi çok sayıda düzenleme ve uygulamalarda bulunmuştur.

Sadece Türkiye Cumhuriyeti değil birçok Birlik üyesi ülke gerek üye olurken gerekse de üyeliği sırasında Birlik kuralları ve uygulamalarının ulusal mevzuatlarla çatışmasından dolayı “ulusal egemenlik”ten kaynaklı sorunlar yaşamaktadır. Avrupa Birliği malların, hizmetlerin, kişilerin, sermayenin serbestçe dolaşımı, haksız rekabetle mücadele ve tam rekabeti hedeflemesinden dolayı ulusal egemenlik kavramı Birlik esaslarıyla belli durumlarda çatışma yaşamaktadır (Saraçoğlu, 2006:70-71).

Türk Vergi Sistemi Avrupa birliği ile uyum sürecinde dış ticaret alanında (ithalat ve ihracat) olduğu gibi mali mevzuatla da ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması Nihai Senedi, Gümrük Birliği Anlaşması, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu Kuran Anlaşması'nın yetki alanına giren konular için imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması gibi çok sayıda anlaşmaya taraf olunmuştur. Bu anlaşmalar Türkiye Cumhuriyet Anayasası 90'ıncı madde gereği uygulanmakta ve bu anlaşmalara uygun ulusal mevzuatta düzenlemeler yapılmaktadır.

Ankara Antlaşması, Katma Protokol ve Gümrük Birliği Yükümlülüklerinin Uygulamaya Konulmasına İlişkin 1/95 sayılı Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Kararı Türk Vergi Sistemi'nin Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği'ne uyum adına yaptığı hukuki düzenlemelerdir. Ayrıca İhracatı Geliştirmek Amacı ile Vergilerle İlgili Olarak Hükümetçe Alınacak Tedbirlere Dair Kanun, Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, Gümrük Kanunu, Petrol Kanunu, Harçlar Kanunu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu mevzuatı ihracatı düzenleyen mevzuata dair örneklerdir. Türk Parasının Kıymetinin Korunması ile ilgili kanun, Gümrük Giriş Tarife Cetveli, Gümrük Muafiyetlerinin Kaldırılması ile ilgili düzenlemeler, dış ticaretin düzenlenmesi hakkında ve uluslararası düzenlemeler ithalat alanındaki düzenlemelerden bazılarıdır.

Avrupa Birliği Mali Sistemi'ne uyum için ülkemizle 3 Ekim 2005'te görüşmelere başlanmış ve 33 fasıl halinde uyum süreci hedeflenmiştir. Avrupa Birliği, vergilendirme

konusunda hükümetlerarası bir yaklaşımı kabul etmektedir. Bu durumda da yakınlaştırma ve uyumlaştırma maliye politikasının amacı olmaktadır (Yücesoy, 2019:144).

Türkiye, Ankara Antlaşması ile sözleşmecî devlet olarak Topluluk (Birlik) devletleri ile ithalat ve ihracatta Gümrük Vergileri ve eş etkili mali tedbir koymaktan kaçınmayı taahhüt etmektedir. Ülkemiz, Türkiye çıkışlı ithalatta, gümrük vergisi ve eş etkili mali tedbirlerin kaldırılmasını taahhüt etmiştir. Ankara Antlaşması'na göre Türkiye Cumhuriyeti, sadece Topluluk ile olan ticarete değil, Topluluğun anlaşmalı olduğu üçüncü ülkelerle olan ticarete de imzaladığı anlaşmaya uymak zorundadır. Bu durumda da Türkiye Cumhuriyeti'nin, dış ticaret mevzuatında yakınlaşma ve uyumlaşma yapması gerekmiştir. Bu sözleşme ile hiçbir taraf devlet kendi ürünleri ve benzeri ürünlerine uyguladığı vergiden daha yüksek bir vergi uygulamayacak ve koruyucu tedbirler almayacaktır.

Gümrük Vergileri ve eş etkili vergilerin kaldırılması yükümlülüğü Ankara Antlaşması ile başlamıştır. Gümrük Vergileri Ankara Anlaşması'nın onuncu maddesinin ikinci fıkrası (madde 10/2), Katma Protokol'ün sekizinci ve onbeşinci maddeleri arası (madde 8-15), Ortaklık Konseyi Kararı'nın dördüncü maddesine (madde 4) göre Türkiye Cumhuriyeti gümrük vergilerini sıfırlamıştır. Ayrıca eş etkili nitelikteki Toplu Konut Fonu, Damga Resmi, Belediye Hissesi, Rihtım Resmi, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, Maden Fonu gibi fonları da kaldırılmıştır. 01.01.1996 tarihinde ise Gümrük Birliği'ne üye olunmak suretiyle gümrük vergileri sıfırlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti üçüncü ülkelere karşı da Ortak Gümrük Tarifelerini kabul etmiştir. Ankara Antlaşması madde 10/2, Katma Protokol madde 17-20, Ortaklık Konseyi Kararı madde 13-21 arasında hükümler uyarınca ortak gümrük tarifesi kabul edilerek 2001 yılı itibariyle tam yükümlülük eksiksiz tamamlanmıştır.

Katma Protokol 44'inci ve 45'inci maddeler ve Ortaklık Konseyi Kararı madde 48 'ye göre ithalatta ayrımcı vergilendirme yapılmayacak ve normalin üstünde vergi iadesi yapılmayacaktır. Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Anlaşması'nın 110'uncu maddesi de ayrımcı vergilendirme yasağını, 111'inci madde de yüksek vergi iadesi yasağını düzenlenmiştir.

Avrupa Birliği Lojistiği ve Vergi Uygulamaları

“Tek Pazar” anlayışı Birlikte, vergi kurallarında da aynı esas ve usulü getirmekte ve bu da mal-hizmet-sermayenin dolaşımını sağlayacaktır. Lojistik uygulamalarda Avrupa Birliği dolaylı vergilerde ilkeler üzerinden üye devletlerin düzenleme yapmasını öngörmektedir. “Yetki İkamesi İlkesi” gereğince Birlikte, lojistik uygulamalarda alınan vergiler üye devletlere bırakılan bir vergileme türüdür (Mengiler, 2013:289). Avrupa Birliği Lojistiği, tüketicinin ve çevrenin korunduğu bir sistemi öngörmekte, bu durumda da tüketiciye ve çevreye dost bir lojistik ağı fiyatlandırılması ve vergilendirilmesi mümkün olabilecektir.

Avrupa Birliği Vergi Sistemi

Avrupa Birliği bütçesinin finansmanını; Katma Değer Vergisi'ne dayalı öz kaynaklar, üye olmayan üçüncü ülkelerden ithalatta alınan gümrük vergileri, Gayri Safi Milli Hâsıla Bazlı öz kaynak gibi gelirler oluşmaktadır(Avrupa Birliği,2018).

Avrupa Birliği Vergi Sistemi'ndeki uyum politikası (cohesion policy) sayesinde, üye devletlerarasında ekonomik farkları kapandığı gibi Birlik'te yeni büyüme alanları hedeflenmektedir. Birliğin uyum politikası için vergi uygulamaları oldukça önemli olup Avrupa Birliği Bütçesi'nin amacına uygun kullanılmasını sağlamaktadır. Bu sayede de Birlik içinde ekonomik dengesizliklerin onarılması ve kırsal bölgelere yardım için de kaynak yaratılmaktadır (Çapanoğlu,2011:6).

Avrupa Birliği'nin vergi esaslarını şu şekilde sıralamak mümkündür; ortak gümrük tarifesi uygulaması, ulusal gümrük tarifelerinin kaldırılması, eş etkili mali tedbirlerin kaldırılması, vergi uyumlulaştırılması, ayrımcı vergilendirme yasağı, aşırı vergi iadesi yasağı, devlet desteği niteliğindeki mali tedbirlerin kaldırılması ve vergi kaçakçılığının önlenmesidir.

1957 yılında imzalanıp 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Anlaşması ile sözleşmeciler ülkeler kendi aralarında gümrük duvarlarını kaldırmış, üçüncü ülkelere ise Ortak Gümrük Tarifesi" (OGT) uygulama kararı almıştır. Lojistik süreçlerde alınan dolaylı vergileri Avrupa Birliğinin İşleyişine Dair Anlaşma, Birliği Genel İlkeleri gibi birincil hukuk; tüzük, yönetmelik, Avrupa Birliği Adalet Divanı gibi ikincil hukuk kaynaklarıdır.

2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmak, yetki derecelendirmeleri yapmak, üye devletlerin ulusal parlamentolarının ve vatandaşlarının Birliğin yasama sürecine katmak gibi vergilendirmeyi ilgilendiren değişiklikler getirmiştir. Yetki ikamesi ile Birliğe meşruluk geldiği gibi ulusal parlamentolara ve vatandaşlara dolaylı vergilerin uyumlulaştırmasında da aktif rol verilmiştir.

Avrupa Birliğinin İşleyişine Dair Anlaşma'nın Başlık II kısmında 28'inci ve 37'inci maddeleri arasında "Malların Serbest Dolaşımı" için "Gümrük Birliği"yle ilgili düzenlemeler mevcuttur. Avrupa Birliğinin İşleyişine Dair Anlaşma 28'inci maddeyi şu şekilde düzenlemektedir:

Avrupa Birliği, mal ticaretinin tümünde üye devletlerarasındaki ithalat ve ihracatta gümrük vergileri ve eş etkili tüm mali tedbirlerin yasaklanması ve üçüncü ülkelerle olan ilişkilerde ortak bir gümrük tarifesinin kabulünü içeren bir gümrük birliği kapsar" kuralını düzenlemektedir. 29'uncu madde ise "bir üye devlette ithalat işlemleri tamamlanmış, ödenmesi gereken gümrük vergileri ve eş etkili vergiler tahsil edilmiş ve bu vergilerin tam veya kısmi iadesinden yararlanmamış olan üçüncü ülke çıkışlı ürünlerin, o üye devlette serbest dolaşımda olduğu kabul edilir.

Avrupa Birliğinin İşleyişine Dair Anlaşma'nın 33'üncü ve 37'inci maddeleri arasında ithalat ve ihracata ilişkin miktar ve eş etkili vergilerin kısıtlamasının yasak olduğunu düzenlemektedirler. Anlaşmanın 107'inci maddesi devlet yardımı, devlet desteği olarak adlandırılan vergi iadesi, vergi teşviki, muafiyeti, istisnası, indirimi gibi adlarla anılan mali tedbirler için kural koymuştur. İhracatta aşırı Katma Değer Vergisi Birlik ülkelerinde yasak olup AR-GE, çevre, istihdam az gelişmiş bölge desteği gibi konular istisna halindedir. Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Anlaşması'nın 110'uncu maddesi aynı cins ya da benzer ürünler için ayrımcı vergilendirme ve iç vergilendirme yasağını düzenlemektedir. Anlaşmanın 111'inci maddesi üye devletlerden birine ihraç edilen mallar için dolaylı ya da doğrudan tabi tutuldukları iç vergiden daha yüksek vergi iadesi uygulanmayacağını düzenlemiştir. 112'inci madde ise dolaylı vergilere uygulanan yasakların dolaysız vergileri de kapsayacağını belirtmektedir.

Avrupa Birliğinin İşleyişine Dair Anlaşma'nın Başlık VII altında düzenlenen 113'üncü maddesine göre dolaylı vergilerde uyumlaştırma terimi kullanılmaktadır. Çünkü dolaylı vergiler, Birliğin gelir kaynaklarından olup; rekabetin bozulmaması, malların serbestçe dolaşımı için hayati önem taşımaktadır. Bu durumda da muamele vergileri, özel tüketim vergileri, katma değer vergileri, harcama vergilerinden mevzuatın uyumlaştırılması düzenlenmektedir. 113'üncü madde Konsey'in özel bir yasama usulunun olduğu, oybirliği esası ile Parlamento ve Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danışılması gerektiğine dair hükmü düzenlemektedir. Bu konuların içinde iç pazarın işleyişi için rekabetin düzenlenmesi ve bozulmasından kaçınmak, muamele vergileri, özel tüketim vergileri gibi dolaylı vergiler konusunda mevzuat oluşturmaya ilişkindir. Birliğin vergi salma ve toplama görevi yoktur.

Vergilendirme konusunda kısmi devir yapılmış olup; hizmet, sermaye, mal, kişilerin dolaşımını engellemeyecek şekilde üye devletler vergilendirme yapmalıdır.

Avrupa Birliği Vergi Sisteminin hukuki dayanaklarını sıralamak mümkündür:

- 1950 Schuman Planı,
- 1951 yılında Paris’te imzalanan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu Kuran Antlaşma,
- 1957 yılında Roma’da imzalanan işgücü ile mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına dayanan Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu Kuran Antlaşma ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu Kuran Antlaşmalar (Avrupa Birliğini kuran kurucu antlaşmalar),
- 1965 yılında Füzyon Anlaşması (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturulup Avrupa Toplulukları adı aldı),
- 1968 yılında Gümrük Birliği (mamul mallarda gümrük vergisi kaldırıldı),
- 1973 yılında ilk genişleme dalgası,
- 1980’li yıllarda Topluluğun Güney’e genişlemesi,
- 1987 Avrupa Tek Senedi,
- 1992 yılında Maastricht’te imzalanan 1993 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması (mevcut kurucu antlaşmalara o tarihte değişiklik getiren tadil antlaşması niteliğinde olup üç sütunlu Avrupa Birliği yapısı kurmuştur),
- 1995 yılında yeni bir genişleme dalgası,
- 1999 yılında Amsterdam Anlaşması,
- 2002 yılında yeni para birimi olan Avro’nun tedavüle girmesi,
- 2003 yılında Nice Anlaşması,
- 2004 yılında yeni genişleme dalgası,
- 2007 yılında yeni genişleme dalgası,
- 2013 yılında yeni genişleme dalgası,
- 2009 yılında Lizbon Anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Avrupa Birliği Sistemi ve Lojistik

Avrupa Birliği kurucu iradesi, yüzyıllar süren paylaşım savaşlarının ardından sermaye, emek, malların serbestçe dolaştığı istihdam ve zenginliği oluşturmak istemiştir. Bunun için de ticaretin ağı olan lojistik uygulamaların güçlü olması gerekmektedir. Özellikle de ulaştırma sistemi büyük önem kazanmaktadır. Ulaştırma sistemi bir ülkenin arz ve tedarik zinciri sisteminin, ülke ekonomisinin büyümesinin itici ve merkezi unsurudur. Lojistik uygulamalar ve ulaştırma sistemi Avrupa Birliği entegrasyonu için temel taş niteliğindedir. 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması’na göre mal, hizmet ve kişilerin serbestçe dolaşımı için ulaştırma ağı oldukça önemlidir.

Avrupa’da hane halkı, ev ile ilgili harcamalardan sonra ikinci sırayı ulaştırma giderlerine harcamaktadır. Son 60 yılda da yenilikler sonucu devlet tekelleri yerine özel sektörün de devreye girmesi ile havayolu ve demiryolunda rekabet artmıştır (Avrupa Birliği, 2018).

Maastricht Anlaşması sonrası “Trans Avrupa Ağları” 1990’lı yıllarda önem kazanmıştır. Ancak tek başına güçlü ulaşım sistemi ya da Trans Avrupa Ağları değil tüketicinin korunduğu, çevrenin korunduğu bir sistem Avrupa Birliği’nin hedefidir. Birlik içinde lojistik uygulamalar ticaretin temeli olduğu gibi taşımacılıktan alınan vergiler Birlik için oldukça önemlidir.

Özel Tüketim Vergisi’nin uyumlaşma aşamasından önce gümrük vergileri ve eş etkili vergilerde uyum süreci yapılmıştır. Özel Tüketim Vergisi de Avrupa Birliği rekabeti etkileyen

ve ilgilendiren bir vergi türüdür. 1993 yılında Tek Pazar'a geçiş ile matrah, oran, konu yönünden uyumlaştırılma çalışmaları başlanmıştır. 01.01.2004 yılında yürürlüğe giren 2003/96/EC sayılı direktifle lojistiği ilgilendiren konularda uyumun sağlanması hedeflenmiştir:

- Üye ülkeler arasındaki farklı vergi düzenlemelerini en aza indirmek,
- Mineral yağ ürünleri, enerji ürünleri ve elektrik ürünlerinde vergi oranlarında asgari ortak bir oran oluşturmak,
- Çevre dostu bir anlayışın üye ülkelerde oluşturulması
- Üye ülkeler arasında enerji ürünlerinde rekabeti bozucu vergi oranlarının azaltılması
- İthal enerjiye olan bağımlılığın ve karbon gazı emisyonlarının azaltılması için enerjinin daha verimli kullanılması,
- Emisyonların azaltılması için üye ülkelerin belirli işletmelere vergi avantajları sağlanması gerekmektedir.

Genel Katma Değer Sistemi ile hizmet ve mallara tüketim ve kullanım için satılan ve satın alınan mallara da KDV ve harcama vergileri uygulanmaktadır. KDV 'nin bazı istisnaları mevcuttur. Bunlar malların serbest dolaşımı ile ilgili gümrük depolarında, geçici depolarda bulunan mallar, gümrük antrepo rejimi dâhilinde ithal edilen mallar, serbest bölge rejimi içinde ithal edilen mallardaki istisna uygulamalarıdır. İhracat ve taşımacılık alanında da KDV istisna halleri mevcuttur.

Avrupa Birliği'nde 1993 yılından itibaren sınırların kalkmasına paralel olarak Katma Değer Vergisi işlemlerinin gümrüklerde yapılmasına son verilmiştir. Mal bedelleri ithalatçı firmanın bulunduğu şehirde ödenmektedir. İhracatçı ülkedeki vergi iadesi ise malın ülkeden çıktığı ve ithalatçı ülkede vergisinin ödenmesi sonrası yapılmaktadır (Bilici,2018:94). Ancak Clearing Sistemi ile Birlik tek alan kabul edileceği gibi, ithalatçı ülkedeki alıcı, satış fiyatı ile ilgili Katma Değer Vergisini ihracatçı ülkede ödeyecektir (Bilici,2018:94). Avrupa Birliği'nde Katma Değer Vergisi için bazı istisnalar uygulanmaktadır. Ancak daha çok bu istisnalar kültürel ve sosyal amaçlıdır. İthalat istisnası; ülke içinde vergiden istisna tutulmuş malların ithalatında ve ülkeden transit geçeceği beyan edilen ithal mallarda uygulanmaktadır. Uluslararası taşımacılık istisnası ise ülke dışına ihraç edilen mallar, hava ve deniz taşıma araçlarının yakıt ve diğer ihtiyaçlarının sağlanması için yapılan tamir, bakım ve teslimlerde uygulanır. Bir diğer lojistik süreç olan gümrüklerdeki geçici depolarda bekleyen mallar, serbest bölge rejimi altında ithal edilen mallar ve gümrük antrepo rejimi ile ithal edilen mallarda Katma Değer vergisinde istisna uygulanması gerekmektedir.

Türk Vergi Sisteminin Uluslararası Lojistik Açısından Avrupa Birliği ile Uyumu

Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük ticaret ortağı Avrupa Birliğidir. Bir diğer ilişkili bulunduğumuz uluslararası yapı ise Gümrük Birliğidir. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği üyesi olmayıp Gümrük Birliği üyesi olan tek ülkedir. Türkiye Cumhuriyeti, Gümrük Birliği üyeliği ile ulusal ürünlerini koruyan gümrük vergisi eş etkili mali tedbirleri kaldırmış ayrıca üçüncü ülkelerin de bu ayrıcalıklardan (tercihli/serbest ticaret anlaşmaları, ortak ticaret politikası) yararlanmasını sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği'ne tam üyelik kapsamında Birlik müktesebatında yer alan fasıllar konusunda uyum ve yakınlaştırma yapmak zorundadır. Bunlardan biri de vergilendirme faslıdır. Ancak bunun için Ankara Anlaşmasından itibaren salt vergilendirme değil birçok fasılda hukuki ve uygulama açısından uyum ve yakınlaştırma çalışmasında bulunmuştur. “*AB müktesebatı, toplumsal yaşamı ilgilendiren tüm alanlarda AB'nin yürürlükte olan hukuk sistemi ve kurallar bütünüdür*” (Avrupa Birliği Başkanlığı,2016). Bugüne kadar Türkiye ile AB arasında on altı fasıl açılmıştır.

Tablo 1: Avrupa Birliği Müktesebatı

Malların Serbest Dolaşımı	Kurumlar	Özgürlük ve Güvenlik	Bilim ve Araştırma	Eğitim ve Kültür
Sermayenin Serbest Dolaşımı	Çevre	Tüketicinin ve Sağlığın Korunması	Gümrük Birliği	Dış İlişkiler
İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi	Güvenlik ve Savunma Politikası	Mali Kontrol	Mali ve Bütçesel Hükümler	Gıda Güvenliği
Şirketler Hukuku	İstatistik	Sosyal Politika ve İstihdam	Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu	Yargı ve Te Adalet temel Haklar,
Kamu Alımları	Vergilendirme	Trans-Avrupa Ağları	İşletme ve Sanayi Politikası	Ekonomik ve Parasal Politika
Fikri Mülkiyet Hukuku	Veterinerlik ve Bitki Sağlığı	Balıkçılık	Taşımacılık Politikası	Enerji
Rekabet Politikası	Mali Hizmetler	Bilgi Toplumu ve Medya	Tarım ve Kırsal Kalkınma	Diğerleri

Avrupa Birliği ile ilişkilerimiz 31 Temmuz 1959 yılında adaylık başvuru ile başlamış olup, 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Antlaşması ile yeni bir boyut kazanmıştır. 1964 yılında ise Ankara Antlaşması yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında Gümrük Birliği üyeliği 1999 yılında da Avrupa Birliği Zirvesi ile aday ülke statüsünü kazanmış, 2005 yılında da katılım müzakere süreci başlamıştır. Vergilendirme Faslı ise henüz açılmamıştır.

Avrupa Birliği Belgelerinde Türk Vergi Sisteminin Uyumu

2009 yılında dolaylı vergiler konusunda Vergilendirme Faslı uyarınca uyumlaştırma başlamıştır. 2018 yılı İlerleme Raporu'na göre, malların serbest dolaşımı oldukça ileri düzeydedir (Avrupa Birliği Komisyonu,2018). Ancak Birlik menşeli ürünlere halen ayrımcı mali tedbirlere devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ilave gümrük vergisi koyarak, gözetim tedbirleri, tarife kotalarının yönetimi, serbest bölgeler ve vergi muafiyeti gibi uygulamalarda Birlik müktesebatıyla uyumlaşmamıştır.

Raporda fasıl hazırlığında kısmen hazırlıklı olduğu belirtilmiştir. Raporda, bilgi değişimi ve saydamlık gibi konularda Bilgi Değişimi ve Saydamlık Küresel Forumunda tespit eksikliklerin ele alınması gerektiği belirtilmiştir. 2017-2020 Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi Planı kabul edilmiştir. Bu planla merkezi olmayan dağıtık olan otomasyon sistemi bütünleşik bir parça halinde tasarlanması amaçlanmıştır. Vergiden kaçınma imkânlarının azaltılması için Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımının Önlenmesi Amacıyla Vergi Anlaşması ile ilişkili Önlemlerin Uygulanmasına Yönelik Çok Taraflı Konvansiyon imzalanmıştır (Maliye Bakanlığı, 2018).

Uluslararası lojistik süreçlerde Katma Değer Vergisinin konusu; Türkiye ile yabancı ülkeler arasında gerçekleşen taşımacılık ve transit taşıma sürecinde, iç parkurda gerçekleşen hizmetlerdir.

Taşımacılık sürecinde matrah ton başına kilometre itibarıyla yurt içi emsallere göre Maliye Bakanlığınca belirlenmektedir. 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 14'üncü maddesi gereğince taşımacılık istisnası düzenlenmektedir.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ihracat, taşımacılıkta tam istisna uygulanmaktadır. Bu tür istisnaya mutlak istisna, sıfır oranlı istisna gibi isimler de verilmektedir. Bu istisnadan yararlanmanın şartı ise taşımacılığın bir kısmının yabancı ülkede başlaması ya da iki yönüyle dış ülkede olup transit kısmının Türkiye'de gerçekleşmesidir.

Lojistik süreçlerde Katma Değer Vergisi uygulamasında yol alınmaya çalışılsa da istisnalar konusunda bazı farklılıklar halen mevcuttur. Özellikle sağlık alanında yapılan lojistik süreçlerde Avrupa Birliği'nde istisna mevcuttur. Yaralı ve hastaların taşınması, insan organı, kan ürünleri dış teknisyenliği için yapılan protez teslimlerinde Katma Değer Vergisi istisnası vardır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde bu süreçler Katma Değer Vergisine uygulanan istisna konusuna girmemektedir. Demiryolu taşıma araçlarının tesliminde Türkiye Cumhuriyeti mevzuatı istisna uygularken Avrupa Birliği uygulamamaktadır. Bu durumda da Katma Değer Vergisi istisnaları Avrupa Birliğinde sosyal ve kültürel anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nde ise askeri ve ekonomik amaçlarla uygulanmakta olup; Türkiye Cumhuriyeti istisnaları kamu kuruluşlarına uygulamaktadır.

2019'a geldiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin, İlerleme Raporunda vergilendirme konusunda kısmen hazırlıklı olduğu rapor edilmiştir. Vergilendirme alanında kısmen hazırlıklıdır. Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) Vergi Konularında Karşılıklı İdari Yardımlaşma Sözleşmesi'ni onaylamış ve OECD Otomatik Bilgi Değişimi standardı kapsamında Çok Taraflı Yetkili Otorite Anlaşması'nı imzalamasını bir gelişme olarak kaydetmiştir. Ancak Özel Tüketim Vergisi'nin enerji ürünleri yelpazesinin Müktesebat ile uyumlaştırılması gerekmekte olduğu gibi enerji ürünlerindeki Özel Tüketim Vergisi Birliğe nazaran yüksek bulunmuştur. Jet yakıtı, kömür, elektrik üzerinden ÖTV alınmaması vergiye uyuma zarar verdiği gözlenmiştir (Avrupa Komisyonu,2019).

Avrupa Birliği'nin 2020 yılı İlerleme Raporu'nda da vergilendirme çalışmalarının kısmen hazırlıklı olduğu belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020). Müktesebatta uyması, dolaylı vergilerde rekabeti bozucu vergi oranları uygulamaması, Türkiye'nin 2020 raporunda bir ilerleme kaydetmediğini Birlik üyesi ülkelere bilgi alışverişi içine girmesi, enerji ürünleri ile geniş ürün yelpazesine Katma Değer Vergisini %1 oran uygulamasının Birlik müktesebatına aykırı olduğu belirtilmiştir. Nitekim Avrupa birliği üyesi ülkeleri en az %15 Katma Değer Vergisi oranı uygularken Türkiye bunu %1 oranında tutmaktadır. Bu da rekabeti bozucu bir durum yaratmaktadır. Enerji ürünlerinde Birlik üyesi ülkelerdeki vergi oranlarının genel olarak üstüneyken kerosen, kömür ve elektrikte Özel Tüketim vergisi Müktesebata aykırı olarak düşük tutulmaktadır (Avrupa Komisyonu,2020).

Endüstri 4.0 Sürecinde Türk Vergi Sisteminin Avrupa Birliği'ne Uyumu

Endüstri 4.0 süreci ya da Yeni sanayi Devrimi'nde Avrupa Birliği'nin de itici güçlerinden olan inovasyon, rekabet, girişimcilik lojistik süreçlerde ve vergileme süreçlerinde yeni modelleri de getirmiştir. Bunlardan bir tanesi de blokzincir (blockchain) uygulamasıdır. Blokzincir, *"bir ağ ortamındaki veri bloğunun o ağa girme izni verilmiş bütün kullanıcılar tarafından aynı anda takip edilmesini, doğrulanmasını ve merkezi olmayan değişmez bir dağıtık veri tabanına kalıcı olarak kaydedilmesini sağlayan şifrelenmiş bir dosyalama sistemi"* olarak tanımlanmaktadır (UTİKAD,2018). Bu sistemin yürümesi için akıllı sözleşme (smart contracts) denilen dijital bir sözleşme formunun ve yeni hukuksal dijital protokollerin oluşması gerekmektedir. Akıllı sözleşmeler ile yük sevkiyatı yapılabildiği kadar sürekli yeni sözleşmeler yapılacak vergilemede yeni dolaylı vergiler ve vergileme teknikleri çıkacaktır.

Blokzincir ile akıllı sözleşmeler yapılarak lojistik süreçlerde farklılık yeni oluşan, tüketim kullanım alanlarıyla da yeni dolaylı vergiler çıkacaktır. Blokzincir sürecinde akıllı sözleşmeler ile yapılan bir elektronik ticaret sürecinde görülecektir ki KDV uygulamalarında yeni bir dönem başlayacaktır. Gümrük işlemleri, navlun sözleşmeleri robotik otomasyon şeklinde yapılacaktır (Yücesoy,2019:219).

Tablo 2: E-Ticaret Malları İşlemi (Uzaktan Satış)

Vergilendirmenin Yeri	Örnek
Tedarikçinin yıllık satışları, müşterinin üye devleti tarafından uygulanan eşik üzerinde olduğunda varış ülkesinde vergileme şekli	Bir İspanya şirketi internet üzerinden CD'leri AB genelindeki özel müşterilere satmakta ve müşterileri için mal nakliyatı düzenlemektedir. CD'ler Danimarka'da uygulanan eşik değer aşıldığında Danimarka KDV tahsil eder. Hollanda'nın uyguladığı eşik değer aşıldığında Hollanda'daki müşterilerden Hollanda KDV tahsil etmektedir.
Tedarikçinin yıllık satışları, müşterinin üye devleti tarafından uygulanan eşik altında olduğunda (2006/11/EC) m.34.KDV direktifi) uzaktan satışın vergilendirilmesinde opsiyonel işlem yapılır	a. Belçika'da bulunan bir müşteriye gönderilen/satılan CD'ler için İspanya'daki şirketin yıllık satış miktarı, Belçika eşikini aşmazsa, CD'lere İspanya'daki KDV uygulanır (kaynak/menşei ilkesi)

(Budak,2018:74)

Avrupa Birliği KDV Forumu'nun yayınladığı rapora göre dijitalleşmenin getirdiği lojistik uygulamalarda dolaylı vergilerin uygulanması da farklılaşması öngörülmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018). Uzaktan satış şeklinde yapılan sözleşmelerde KDV uygulaması Avrupa Birliği genel KDV kuralları çerçevesinde yapılmaktadır.

OECD BEPS (Matrah Aşındırması ve Kar Aktarımı) Eylem Planındaki 1 No'lu Aksiyon "*dijital ekonominin vergi zorluklarını*" ile ilgili çalışmasında dijital ekonomiden dolayı lojistik süreçlerin sebep olduğu sorunları belirtmiştir (KPMG,2018).

Dijital ekonominin yapısal zorluklar taşıdığı bundan dolayı denizaşırı ülkelerdeki tedarikçilerden gelen bir malın varış ülkesinde dolaylı vergiye tabi tutulması gibi sorunun ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Sınır ötesi işletmeden tüketiciye ulaşan mal için "*ekonomik faaliyetlerin yapıldığı yer*" ve "*değerin yaratıldığı yer*" olgusunun yarıştığını ve karışıklıklara sebep olduğunu belirtmiştir (Budak,2018:93). Bundan dolayı "*Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımının Önlenmesi Amacıyla Vergi Anlaşması İle İlgili BEPS Aksiyonlarının Uygulanmasına Yönelik Çok Taraflı Konvansiyonu*"nu ülkemiz de imzalamıştır.

OECD Raporu'nda e-ticaret, bulut teknolojileri, ödeme hizmetleri, katılımcı ağ platformları gibi yeni iş modellerini belirtmektedir (Kahraman,2018).

Tablo 3: Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde OECD ve AB; Çözümler ve Eylemler

Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi	OECS BEPS Çözümleri	AB Eylemleri
Eylem 3: Kontrol Edilen Yabancı Kurumlar	Kontrol Edilen Yabancı Kurumlar kurallarını uygulamak	Kontrol Edilen Yabancı Kurumlar kurallarını içeren AB Vergiden kaçınmayı Önleme Direktifi kurallarının uygulanması
Eylem 5: Zararlı Vergi Rekabeti	Vergisel İdari Kararlar: İlgili bilgilerin derhal ve kendiliğinden değişimi. Patent Box: Fikri Mülkiyete ilişkin olarak “Nexus Yaklaşımı”nı uygulamak	Vergisel İdari Kararlar: 2017’den itibaren tüm sınır ötesi faaliyetlerle ilgili olan idari kararlar hakkında zorunlu otomatik bilgi değişimi. Patent Box: Üye ülkeler, AB Patent Box kurallarının “Nexus Yaklaşımı”na uyumun sağlanması ve uygulanması
Eylem 7: Daimi İş Yeri	Daimi İşyeri, kavramı, Model Vergi Anlaşmalarına dahil edilmiştir ve uygulanması önerilmiştir.	Kontrol Edilen Yabancı Kurumlar kurallarında OECD yaklaşımının uygulanması önerilmekte
Eylem 8-10 Transfer Fiyatlandırılması: Gayri Maddi Varlıklar, Risk ve Sermaye; Yüksek Riskli İşlemler	Emsallere Uygunluk İlkesi ve Karşılaştırılabilirlik Analizlerinin transfer fiyatlandırılmasının temel unsurları olarak Kabul edildi.	AB yaklaşımıyla ilgili olarak transfer fiyatlandırmasını gözden geçirmek ve güncellemek için Ortak Transfer Fiyatlandırma Forumu kuruldu. Forum, transfer fiyatlandırma konusunda ileri ekonomik analizleri; şirketlerin iç sistemlerinin daha iyi kullanılması, transfer fiyatlandırması konularını araştıracaktır.

(Budak,2018: 143)

Endüstri 4.0’ın vergisel boyutunun planlanması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda dolaylı vergilerin öneminin artacağı bir düzlemde yeni çıkan harcamalar, hizmetler, malların üzerindeki vergi oranları nasıl belirlenecektir sorusu ortaya çıkmaktadır. Yapay zekâ önümüzdeki günlerde vergi tahsilatında en temel oyuncu haline gelecektir.

Türkiye lojistik süreçlerin dijitalleşmesi nedeniyle dolaylı vergiler için KDV Kanunu’nda değişiklikler yapılmıştır. Dokuzuncu maddedeki vergi sorumlusu tanımına e-ticaret ile yapılan satışlarla ilgili eklemeler yapılmıştır. Elektronik hizmet sunanlar için KDV yükümlülüğü yolu açılmıştır. Bu konuda da Gelir İdaresi Başkanlığının internet sitesinde dijital hizmet sunanlar için ayrı bir bölüm düzenlemiştir.

Sonuç

Vergilendirme, Avrupa Birliği’nde rekabet ile birlikte aynı başlıkta düzenlenmesinden dolayı birbirini tamamlayan iki konudur. Zira Avrupa Birliğinin İşleyişi’ne Dair Antlaşmada vergilendirme ve rekabet aynı başlık altında incelenmiştir. Mal ve hizmetlerin sermayenin engelsiz dolaşımı için vergi politikası ve uygulamaları Birlik içinde kurallara bağlı, ilkeler çerçevesinde uygulanması gerekir. Bu konuda özellikle dolaylı vergiler malların dolaşımı ve malların serbestçe dolaşımı için gerçekleşen iş süreçlerinde oldukça önemlidir. Rekabeti bozucu bir vergi politikası Birliğin amaçlarına zarar verme sonucunu beraberinde getirecektir.

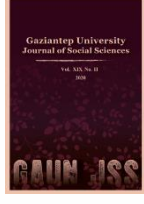
Türkiye adaylık sürecinde vergilendirme faslını teknolojik gelişmeler ve Avrupa Birliği’nin teknoloji politikasıyla birlikte şekillendirmek durumundadır. Teknolojiden kaynaklı yeni hukuki ilişkiler, sözleşmeler lojistik sektöründe de uygulanmaktadır. Bu da vergilendirme

sürecini etkilemektedir. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği teknoloji politikasına uygun bir şekilde dolaylı vergileri uyumlulaştırmak zorundadır.

Ülkemizin Birliğe uyum konusunda belirlediği Ulusal Program, İlerleme Raporları doğrultusunda dolaylı vergilerde aşama kaydedilse de oranlar konusunda, eş mali tedbirler, ayrımcı vergi uygulamaları konusunda aşması gereken yol vardır.

Kaynakça

- Avrupa Komisyonu (2018, Kasım). *Taxation Customs* (Basın bülteni). Erişim adresi https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/d1507602_report_consolidated_en.pdf
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2020, Ekim). *2019 Türkiye Raporu* (Basın bülteni). Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-tr.pdf
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2020 Ekim). *2020 Türkiye Raporu* (Basın bülteni). Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/turkey_report_2020.pdf
- Avrupa Birliği Başkanlığı, (2018, Aralık). *2018 Türkiye Raporu* (Basın bülteni). Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu-tr.pdf
- Avrupa Komisyonu (2018, Mayıs). *Transport* (Basın bülteni). Erişim adresi https://europa.eu/european-union/topics/budget_en, https://europa.eu/european-union/topics/transport_en
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2016, Mayıs). *Müzakere Sürecine İlişkin Sıkça Sorular Sorular*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr/44460.html>
- Bilici, N.(2018). *Avrupa Birliği ve Türkiye II*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Budak, T. (2018). *Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi*, Oniki Levha Yayınları, İstanbul.
- Canitez, M. (2011). *Uluslararası Pazarlamada Lojistik ve Uygulamalar*, Gazi Kitabevi.
- Çapanoğlu, S. (2011). *Vergilendirme Politikası*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No 246, İstanbul.
- Kahraman, A. (2018, Aralık). *Dijital Ekonomide Vergileme Tercihleri ve Türkiye: Ne Tür Bir "İnternet Vergilemesi"?*. (Blog haberi) Erişim adresi <https://kpmgvergi.com/Blog/Pages/FullBlog.as-px?article=776>
- Koban, E. ve Keser, H. (2011). *Dış Ticarete Lojistik*, 4. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- KPMG (2018, Aralık). BEPS Eylem Planı ve Yeni Belgelendirme Yükümlülükleri Rehberi Erişim adresi: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2017/09/beps-eylem-planı.pdf>
- Maliye Bakanlığı (2018, Aralık). *Bütünleşik Kamu Mali Yönetim Bilişim Sistemi* (Basın Bülteni). Erişim adresi <http://bkmybs.maliye.gov.tr/>
- Mengiler, Ö. (2013). *Paris Antlaşması'ndan Lizbon Antlaşması'na Avrupa Birliği*, İmaj Yayınevi.
- Saraçoğlu, F. (2006). *Avrupa Birliğinde Vergi Uyumlulaştırma Süreci ve Türkiye*, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- Öz, E. (2004). *Vergilendirmede Kanunilik ve Türk Vergi Sistemi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özmen, Ş. (2003). *Ağ Ekonomisinde Yeni Ticaretin Yolu E-Ticaret*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Yücesoy, U.İ. (2019). *Lojistik Sektöründe Rekabet Hukuku ve Mali Boyutu: Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- UTİKAD (2018, Aralık). *Blockchain Teknolojisi Nedir Lojistiği Nasıl Etkileyecek?*, (Basın bülteni). Erişim adresi <http://www.Utikad.Org.Tr/Sektorelhaber.aspx?DataId=20988&Baslik=Blockchain%20teknoloj%C4%B0s%C4%B0%20ned%C4%B0r%20ve%20loj%C4%B0st%C4%B0%C4%9e%C4%B0%20nasıl%20etk%C4%B0leyecek?>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Incoterms 2020 Kılavuzundaki Teslim Şekillerinin Analizi

Analysis of Delivery Modes in Incoterms 2020 Guide

Tayfun ERCAN^{a*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6207-668X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Şubat 2021
Kabul tarihi: 7 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Incoterms,
Teslim şekilleri,
Uluslararası ticaret

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 24, 2021
Accepted July 7, 2021

Keywords:

Incoterms,
Delivery methods,
International trade

ÖZ

Milletlerarası Ticaret Odası tarafından, 1980 yılından itibaren on yılda bir revizeler yapılmaktadır. Yapılan revizyonların sonuncusu 2020 yılında yapılmış ve 1 Ocak 2020 tarihi itibarıyla yürürlük kazanmıştır. Incoterms 2020 versiyonu ile Incoterms 2010 versiyonu karşılaştırıldığında, içerik bakımından büyük ölçüde korunduğunu söyleyebiliriz. Incoterms 2020 versiyonuna genel olarak bakıldığında, yapısal ve içeriksel olarak revizeler yapıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada Incoterms 2020'yi Incoterms 2010'dan ayıran yenilikler incelenmiştir.

ABSTRACT

Since 1980, revisions have been made every ten years by the International Chamber of Commerce. The last of the revisions was made in 2020 and became come into force as of January 1, 2020. When Incoterms 2020 version and Incoterms 2010 version are compared, we can say that it is largely protected in terms of content. When we look at the Incoterms 2020 version in general, we see that structural and contextual revisions have been made. In this study, innovations that distinguish Incoterms 2020 from Incoterms 2010 were examined.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: Av.tayfunercan@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

When we look at the Incoterms 2020 version in general, we see that structural and contextual revisions have been made. Structural changes are as follows; revising the introduction, adding the horizontal and vertical presentation, increasing the explanatory notes, changing the term DAT to DPU, being able to make a bill of lading in the form of FCA delivery, changing the scope of insurance, giving importance to issues related to security requirements. The basis of these revisions is to increase understanding for users, to meet their needs and to adapt to changing technological developments.

The number of terms found in the Incoterms 2010 and Incoterms 2020 versions are the same. That is, the number of the delivery methods envisaged in both versions is 11. However, in the Incoterms 2020 version, the DAT delivery method has been removed and replaced with the DPU delivery method. Since the expression "Terminal" in the DAT delivery method creates an erroneous perception by the users that the delivery will only be made at the terminal, such a change has been made and a more comprehensive expression "delivery at the discharge point" has been used. Otherwise the content is the same.

In the Incoterms 2020 version, it is aimed that users can prefer the most suitable incoterms delivery method for commercial relations in an easy and simple way. In the "Introduction" section, the issue of choosing the correct delivery method of incoterms is focused.

The "Guideline Explanations" in the Incoterms 2010 version are included in the Incoterms 2020 version as "Explanatory Notes" for each incoterms delivery type.

In the 2010 version of Incoterms, the order of the items in the A1 / B1-A10 / B10 range has been changed. This ranking is based on the importance of the subject edited. In the Incoterms 2020 version, "Delivery" and "Damage Transition" items were placed at the top.

The safest payment method used in international trade is letters of credit. In FCA delivery method, the carrier receives the goods without loading. If on-board delivery is requested by the bank, it is difficult to receive such a bill of lading from the carrier in FCA delivery method. Because the carrier can only give this bill after loading the goods. The International Chamber of Commerce has been allowed to arrange an on-board bill of lading in the form of FCA delivery in order to remedy this deficiency.

In the Incoterms 2020 version, a change has been made in CIP delivery method within the scope of insurance. C insurance clause is prioritized in the Incoterms 2010 version. However, in the Incoterms 2020 version, the more comprehensive A insurance clause is preferred. In the Incoterms 2020 version, in FCA and D group incoterms delivery methods, it is foreseen that the party undertaking the transportation liability can carry out transportation with its own vehicle. Thus, it is aimed to reduce the transportation costs of the buyer and seller.

With the Incoterms 2020 version, the requests of the parties of international trade is tried to be met and the problems experienced in practice is tried to be eliminated. However, users are not required to use the Incoterms 2020 version. It is possible to use by referring to previous versions in the contract. In other words, the last accepted version does not repeal previous versions.

Looking at the Incoterms 2020 version, it is seen that the EXW delivery method is a delivery method that will be preferred by users who do not want to take any responsibility. However, this delivery method, where all responsibility lies with the buyer, is perceived as a delivery method in favor of the seller. In order to avoid this perception, it would have been useful to envisage arrangements in EXW delivery method in favor of the buyer in the Incoterms 2020 version.

In the Incoterms 2020 version, it is possible to arrange an on-board bill of lading in the form of FCA delivery, and this delivery method is mostly preferred in sea transportation. In terms of FCA delivery method, it would be appropriate to make a dual distinction between "road transport" - "sea and inland water transport".

Giriş

Milletlerarası ticarete ortaya çıkan uyuşmazlıkların tarafların milli kuralları ile yorumlanması sonucu belirsizlikler yaşanacağı için 1936 yılında Milletlerarası Ticaret Odası (ICC) tarafından Incoterms kuralları düzenlenmiştir. Uluslararası ticari sözleşmelerde incoterms kurallarına yer verilmesi tarafların iradelerine bırakılmıştır. Uluslararası ticaretin taraflarınca Incoterms terimlerine yer verildiği takdirde bağlayıcılık kazanır ve mutlak şekilde uygulanır.

Incoterms terimlerinin satım sözleşmesi dışındaki sözleşmelerde kullanılması mümkün değildir. Öte yandan, Incoterms kurallarının MTO tarafından oluşturulmuş olması iç ticarete uygulanmasına mani değildir.

Incoterms terimlerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi de bulunmaktadır. Incoterms kurallarının kullanılması ihracat ve ithalat işlemlerini kolaylaştıracağı için kapasitenin ve genişlemenin artmasını sağlayacaktır. Uluslararası ticaretin artması, tarafların ihtiyaçları ve teknolojik gelişmelerden ötürü Incoterms terimleri sıklıkla revize edilmektedir. 1953, 1967, 1976, 1980, 2000, 2010 ve 2020 yıllarında değişiklikler yapılmıştır. Her yapılan değişiklikle, uluslararası ticaretin taraflarının ihtiyaçları karşılanmaya ve bir önceki versiyondaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Incoterms 2020 ile yapılan değişiklikler ele alındıktan sonra uluslararası ticaretin taraflarının ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacağı üzerinde durulacaktır. Incoterms 2020 revizyonunun temel amacı Incoterms 2010 versiyonuyla ilgili ortaya çıkan sorunların giderilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, Incoterms 2020 versiyonunda uluslararası ticaretin taraflarına kullanım kolaylığı getirilmeye çalışılmıştır. Gerek maddi gerekse de şekli düzenlemeler içeren Incoterms 2020 revizyonuna genel olarak bakıldığında ortak amacın, doğru Incoterms teslim şekillerinin seçiminde kolaylık sağlanması ve en doğru şekilde uygulanmasına yardımcı olunmasıdır.

Incoterms 2020 Revizyonunun Sebepleri

Milletlerarası Ticaret Odası (ICC), incoterms kurallarını uluslararası ticaretteki gelişmeler ve tarafların ihtiyaçları kapsamında belirli zamanlarda gözden geçirerek revize etmektedir (Ezel, 2013, s.67). 1980 Incoterms versiyonunun sonra her on yılda bir revizelerin yapıldığı görülmektedir. Bu revizyonlarla, teknolojik gelişmeler, uluslararası düzeyde gerçekleşen ekonomik, politik ve siyasi değişimler, uluslararası ticaretteki değişimlerin ortaya çıkardığı yeniliklerin takip edilmesi ve bu yeniliklerin ortaya çıkardığı ihtiyaçların karşılanması ve böylelikle uluslararası ticaretin taraflarının yaşadıkları sorunları en aza indirmek istenmektedir (Ağaoğlu, 2020, s. 12). Bu revizyonlarla, incoterms kullanıcılarının yorumları doğrultusunda metinlerin anlaşılabilirliğinin artırılması ve kullanım kolaylığı sağlanmaya çalışılmaktadır (Bergamı, 2012, s 33-40).

Incoterms 2020 versiyonunda yapılan revizelere bakıldığında, üzerinde en fazla durulan konunun kılavuzun basitleştirilmesi ve anlaşılabilirliğin artırılması olduğu görülmektedir (Kim, 2019, s.23). Başka bir ifadeyle, uluslararası ticaretin taraflarının, kullanmak istediği teslim şekline kolay ve basit bir şekilde ulaşması amaçlanmıştır. Böylelikle, ihracat ve ithalat işlemlerinde kolaylık sağlanmış olacaktır. Bu doğrultuda, "Giriş" kısmına daha çok önem verilmiştir.

Incoterms 2020 versiyonunda şekli değişikliklerin yanı sıra maddi anlamda revizeler de yapılmıştır. Ne var ki, maddi anlamdaki revizelerin, Incoterms 2010'da yapılan revizelere nazaran daha az olduğunu söyleyebiliriz.

Milletlerarası Ticaret Odası, uluslararası ticaretin taraflarının kılavuzun anlaşılır olmamasından ötürü doğru incoterms teslim şekline karar veremedikleri için hatalı incoterms kullanımlarının işletmesel zararlara yol açabileceğini kabul etmektedir. Çünkü, uluslararası ticaretin tarafları, Incoterms terimlerinin içeriklerine tam anlamıyla vakıf olmadıkları için doğru bir seçim yapamamaktadır. Bu nedenle, kılavuzun anlaşılır ve işlevsel olması yani kullanıcı dostu olması adına kullanıcıların geri bildirimlerini de gözeterek revizeler yapılmaktadır. Uluslararası ticaretin tarafları, sözleşmede kararlaştırılan incotermlere ilaveler yaparak aralarındaki ticari ilişkiye uygun hale getirebilir. Ancak bunun için, sözleşmede bu ilavelerin yapılacağını açıkça kabul etmeleri gerekir.

Incoterms 2020 Revizyonunun Amaçları

Incoterms 2020 revizyonunun temel amacı, uluslararası ticaretin artması için incoterms kurallarının uluslararası ticaretin tarafları bakımından daha anlaşılır olmasının sağlanmasıdır. Nitekim, incoterms kurallarının ortaya çıkış sebebi de budur (Gürgen, 2020, s.49). Geçmişte yapılan revizyonlardan farklı olarak, 2020 revizyonunda daha açıklayıcı bir anlatımın sağlanması adına görsel, grafik ve tabloların kullanıldığı görülmektedir.

Incoterms 2020'yi Incoterms 2010'dan Ayıran Temel Farklılıklar

Milletlerarası Ticaret Odası, incotermsler kullanılırken ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi adına revizeler yapmaktadır. 1 Ocak 2020 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren Incoterms 2020, en yeni versiyondur. Bu tarihten sonra yapılan sözleşmelerde, aksi taraflarca kararlaştırılmadığı müddetçe, Incoterms 2020 kuralları uygulanacaktır (Lowe, 2019, s.1).

Incoterms 2020'nin yürürlüğe girmiş olması, önceki versiyonların uygulanmasına engel değildir. Uluslararası ticaretin tarafları, önceki versiyonlardan herhangi birinin uygulanacağı sözleşmede kararlaştırabilir. Böylelikle, taraf iradeleriyle aralarındaki ticari ilişkiye en uygun incotermsin seçilmesi mümkün hale gelmiştir.

Kılavuzda Kullanılan Terimler

Incoterms 2020 versiyonunda kullanılan terim sayısı, Incoterms 2010'da olduğu gibi 11'dir (Gürgen, 2020, s.51). Yani terim sayısında değişiklik yapılmamış ve kılavuzdaki terim sayısı sabit tutulmuştur. Bununla birlikte, Incoterms 2010 versiyonunda bütün taşıma türleri bakımından kullanılan terimler ve yalnızca deniz ve iç su taşımacılığında geçerli olan terimler şeklindeki sınıflandırma Incoterms 2020'de korunmuştur. Buna göre, tüm taşıma türleri bakımından geçerli olan terimler EXW, FCA, CPT, CIP, DAP, DPU, DDP iken deniz ve iç su taşımacılığında geçerli olan terimler FAS, FOB, CFR, CIF'dir (Ercan, 2019, s.39).

Incoterms 2020 ve Incoterms 2010 kılavuzlarında kullanılan terimlerin gösterildiği Tablo incelendiğinde görüleceği üzere teslim şekillerinde yapılan ilk değişiklik Incoterms 2010'daki DAT teriminin kaldırılması ve DPU terimine Incoterms 2020 kılavuzunda yer verilmesidir (Gürgen, 2020, s.51).

Tablo 1: Incoterms 2020 ve Incoterms 2010 kılavuzlarında kullanılan terimler

INCOTERMS 2010	INCOTERMS 2020
EXW	EXW
FCA	FCA
CPT	CPT
CIP	CIP
DAP	DAP

DAT	DPU
DDP	DDP
FAS	FAS
FOB	FOB
CFR	CFR

Satıcının malları varış noktasında yani terminalde araçtan boşaltmış şekilde alıcıya teslim etme sorumluluğunu tanımlayan DAT teriminin açılımı “delivered at terminal”dir. Terminal ifadesinin kapsamına yalnızca terminal değil bunun yanı sıra rıhtım, depo, konteyner sahası, yol, demiryolu gibi boşaltma işlemine uygun herhangi bir yer girmektedir. Ancak DAT teriminde kullanılan “terminal” kelimesi uygulamada uluslararası ticaretin taraflarını yanılgıya düşürmekteydi ve bu teslim şeklinin sadece terminalde kullanılabileceği yönünde bir algı oluşturmaktaydı.

Incoterms 2020’de bu yanılgının giderilmesi için “terminal” kelimesi kaldırılmış ve yapılan revizyonla daha kapsamlı olan “delivered at place unloaded” kelimesi yani “belirlenen yerde boşaltılmış olarak teslim” kullanılmıştır. Böylelikle, teslimin sadece terminalde yapılabileceği yönündeki hatalı yanılgı düzeltilmiş ve teslimin herhangi bir yerde yapılabileceği açıkça ifade edilmiştir. Bu noktada, bu yerin, malların boşaltılarak teslimine uygun bir yer olduğuna dikkat edilmesi gerekir.

DAT teriminin içeriğinde değişiklik yapılmamış ve aynı yükümlülükler benimsenmiştir. Yalnızca kullanıcıların yanılgıya düşmemesi için DAT terimi yerine DPU terimi kullanılmıştır.

Kılavuzda Kullanılan Terimlerin İçeriğinde Yapılan Revizeler

Incoterms 2010 kurallarının uygulanmasında sorun yaşayan ithalatçı ve ihracatçıların yapacakları sözleşmelerde en uygun incoterms kurallarını tercih edebilmeleri için terimlerin içeriklerinde Incoterms 2020 ile değişiklik yapılmıştır (Gürgen, 2020, s. 55). İçerikte yapılan önemli değişiklikler şu şekildedir:

- FCA teslim şeklinde on-boarda konişmento düzenlenmesi mümkündür.
- CIF ve CIP teslim şekillerinde sigorta kapsamlarında değişim yapılmıştır.
- FCA, DAP, DPU ve DDP teslim şekillerinde taşımanın satıcının ya da alıcının kendi aracı ile yapılması mümkündür.
- Güvenliğe ilişkin konulara verilen önem artmıştır.

FCA Teslim Şeklinde On-board Konişmento Düzenlemesi

Bütün taşıma çeşitlerinde kullanılan FCA teslim şeklinde, satıcı malları işyerindeki ya da kararlaştırılan teslim yerinde belirlenen tarihte alıcının belirlediği taşıyıcıya teslim etmektedir (Lowe, 2019, s.12). Bu taşıma modelinde, satıcı, ödemeyi akreditifle teminat altına almayı ister (Caner, 2012, 223-262). Uluslararası ticarete sıklıkla kullanılan ve taraflar arasındaki ticari ilişkiyle ilgili ayrıntıları içeren akreditif ödeme yönteminde, bankalar ihracatçıdan bir yükleme konişmentosu ibraz etmesini ister ve bu konişmentoda yazılı olan tutardan sorumludur (Dağdemir, 2020, s.49). Taşıyıcıya malların teslimi yükleme yapılmadan evvel liman girişinde yapılır. Başka bir ifadeyle, satıcı ile taşıyıcı arasındaki ilişki malların teslimi ile son bulmaktadır. Ancak sorumluluğu sona ermesine rağmen konişmentoyla ilgili tüm risklerden satıcı sorumlu olmaktadır. Böyle bir durumda, taşıyıcıdan teslimden sonra yüklemeye ilgili konişmento alınmasında sorun yaşanabilir. Bu konuda Incoterms 2010’da herhangi bir düzenleme mevcut değildir.

Incoterms 2020’de yapılan revizeyle bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Incoterms

2020'de FCA teriminin A6/B6 maddelerinde satıcıya on-board konişmento verilmesi imkanı sağlanarak Incoterms 2010'dan ayrılmıştır.

Alıcı, taşıyıcı ile navlun sözleşmesi yapmakla yükümlüdür. Navlun sözleşmesinin tarafı olan alıcı, taşıyıcıya, satıcıya yüklemeye ilgili yükleme konişmentosu vermesi için talimat verebilir. Incoterms 2020'de yapılan bu değişiklikle FCA teriminin A6/B6 maddesi kapsamında alıcı ve satıcının yükleme konişmentosu verilmesi konusunda anlaşması mümkündür.

CIF ve CIP Teslim Şekillerinde Sigorta Kapsamında Değişim

CIP teslim şeklinde, satıcı malları taşıyıcıya teslim eder ve sözleşmede kararlaştırılan varış noktasına kadar olan taşıma ve sigorta yükümlülüğünden sorumludur. CIF teslim şeklinin içeriği CIP teslim şekliyle aynıdır. Ancak CIF sadece deniz ve iç su taşımacılığında kullanılır.

Incoterms 2010 kılavuzunun A3/B3 maddesinde sigorta yükümlülüğünün kime ait olduğu düzenlenmektedir. Buna göre, CIP ve CIF teslim şekillerinde öngörülen sigorta, Enstitü Kargo Kuralları (LMA/IUA) C klozu ya da benzer klozlarda aynı kapsamda olan bir yük sigortası niteliğindedir. Uluslararası ticaretin taraflarının sözleşmede, kendi iradeleriyle daha kapsamlı bir sigorta öngörmesi mümkündür.

Enstitü Kargo kuralları C klozu, istisnalar dışında sigortalanan malın yangın ya da patlamaya, geminin karaya oturması, batması, kara aracının devrilmesi ve yükün tehlike limanında makul şekilde boşaltılması halinde makul olarak kabul edilen ziya ya da hasar sigortalı malın müşterek avarya ya da denize mal atılması sebebiyle oluşan hasarı kapsamaktadır. Bu kloz bakımından öngörülen istisnalar; sigortalının kasten neden olduğu hasarlar, sigortalanan malın ağırlığının ve hacminin azalması, maldaki gizli ayıp, denize elverişli olmama, savaş ve grev halleridir (Gürgen, Incoterms Uygulamalarının Gelişimi, s.56).

Ancak, CIF ve CIP teslim şekillerini tercih eden taraflar, genellikle kapsamlı bir sigorta olan Enstitü Kargo Kuralları A klozunu tercih etmektedir. Dolayısıyla, Incoterms 2020 versiyonunda bu doğrultuda değişiklikler yapılmıştır (Özbir, 2019, s.1). Ne var ki, uluslararası ticaretle emtia ticaretiyle uğraşanların bir bölümü ise, Enstitü Kargo Kuralları C klozunun alışlagelmiş olduğunu ve bu konuda bir değişiklik yapılmamasını belirtmiştir. Bu öneriler kapsamında CIF ve CIP teslim şekilleri için farklı sigorta kapsamlarının benimsenebileceği yönünde revizeler yapılmıştır.

Incoterms 2020'de, emtia ticaretinde yoğun şekilde kullanılan CIF teslim şeklinde değişiklik yapılmayarak aksi öngörülmediği müddetçe sigorta kapsamının Enstitü Kargo Kuralları C klozu şeklinde kullanılmaya devam edileceği düzenlenmektedir.

Incoterms 2020'de, üretilen malların ticaretinde kullanılan ve bütün taşıma yöntemleri bakımından geçerli olan CIP teslim şeklinin sigorta kapsamı genişletilmiş aksi öngörülmediği müddetçe Enstitü Kargo Kuralları A klozunun (tüm riskler) kullanılacağı belirtilmiştir. Ne var ki, tarafların sözleşmede dar kapsamlı bir sigorta kararlaştırması mümkündür. Enstitü Kargo Kuralları A klozu, istisnalar dışında sigortalanan malın bütün riziko türlerinden kaynaklanan hasarları ve zararları kapsar. Bu istisnalar ise, sigortalının kasten yüke zarar vermesi, sigortalanan malın olağan ağırlık ya da hacminin azalması, gizli ayıp, denize elverişsizlik, yüke uygun olmama, savaş ve grev gibi hallerdir.

Özetle, CIP teslim şeklinde sigortanın kapsamı genişletilirken, CIF taşıma şeklinde ise sigortanın kapsamı daraltılmıştır. Bu iki teslim şeklinde sigortayla ilgili farklı kapsamalar düzenlendi.

FCA, DAP, DPU ve DDP Taşıma Şekillerinde Taşımanın Satıcıya veya Alıcıya Ait Taşıma Aracı ile Yapılması

Incoterms 2010 versiyonunda, malların alıcıya tesliminde tercih edilen incoterms teslim şekline göre taşıma yükümlülüğü kime ait ise, o kişinin belirlediği üçüncü kişi taşıyıcı firma ile anlaşarak taşımanın yapılacağı belirtilmektedir. Incoterms 2010'da taşımayla ilgili düzenlemelerde üçüncü kişilerden bahsedilmektedir. Satıcı ya da alıcının taşımadan sorumlu olması durumunda arada üçüncü bir kişi olmadan taşımanın yapılabileceği konusunda bir düzenleme mevcut değildir.

Incoterms 2020 versiyonunda, alıcı ya da satıcının tercih ettikleri incoterms teslim şekline göre taşıma yükümlülüğünü üstlenen tarafın üçüncü kişi taşıyıcı olmadan kendisine ait araçlarla malları taşıyabileceği düzenlenmiştir. Böylelikle, taşımayı üstlenen tarafın farklı bir taşıyıcı ile anlaşmadan bizzat kendisine ait araçlarla yapabileceğine imkan tanınmıştır. Nitekim, FCA, DAP, DPU ve DDP incoterms teslim şekillerinde bu düzenlemeye atıf yapılmıştır.

Önceki incoterms versiyonlarında bu konuda mani bir düzenleme olmadığı gibi açıkça izin veren bir düzenlemenin de olmaması belirsizlik yaratmaktaydı. Incoterms 2020 versiyonunda,

- FCA teslim şeklinde B4 maddesinde alıcıya
- DAP, DPU ve DDP teslim şekillerinde taşımayla ilgili A4 maddelerinde satıcıya,

taşıma yükümlülüğünü üstlenen tarafın üçüncü bir kişi ile taşıma sözleşmesi yapmaksızın kendisine ait taşıma araçlarının kullanarak malları taşımasına olanak sağlanmıştır (Noah, 2020, s.1). Bu düzenleme ile birlikte, taşımayı üstlenen tarafın taşıma maliyetlerini azaltması sağlanmıştır. Çünkü, sadece yakıt masraflarını katlanacak taraf, üçüncü kişi taşıyıcıya navlun ödemekten kurtulacaktır.

Güvenliğe İlişkin Konular

Uluslararası düzeyde yaşanan terör saldırısı ve şiddet olayları sonrasında güvenlikle ilgili konulara verilen önem artmıştır. Bu nedenle de, Incoterms 2010'da, A2/B2 ve A10/B10 maddelerinde güvenlik konularında açıklamalar yapıldı. Örneğin, konteynerlerin zorunlu olarak taranması gibi. Bu düzenlemelerde, güvenlik ihtiyaçları ve maliyetleri konusu netleştirildi. Her ne kadar Incoterms 2010 versiyonunda güvenlik ihtiyaçları düzenlenmeye çalışılmışsa da değişen ticari hayatla birlikte yeterli gelmemeye başladı.

Güvenlikle ilgili yeterli tedbirlerin alınmaması sonucunda maliyetlerin artması ve hasar gibi istenmeyen sonuçların ortaya çıkması incoterms kurallarına duyulan güveni azalmıştır. ICC bu tür eksiklikleri düzeltmek adına Incoterms 2020 versiyonunda güvenlik ihtiyaçları konusundaki düzenlemeleri arttırmıştır (Yağız, Incoterms 2020 ile Gelen Yenilikler, 17 Kasım 2019 <http://www.yagizozbir.com/index.php/2019/11/17/incoterms,2020/> 05.01.2021)

Incoterms 2020 versiyonunda, A2/B2 ve A10/B10 maddelerinin yanı sıra A4/B4 ve A7/B7 maddelerinde taşıma ve gümrük işlemleriyle ilgili güvenlik ihtiyaçlarının taraflarca paylaşılması konusunda düzenlemeler yapılmıştır. A9/B9 maddesinde ise, güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin masrafların taraflar arasında nasıl paylaşılacağı düzenlenmiştir.

Kılavuzda Yapılan Şekle İlişkin Değişiklikler

Uluslararası ticari sözleşmelerde incoterms terimlerine yapılacak atıfların basit ve çabuk bir şekilde gerçekleştirilmesi için kılavuzda bir takım şekilsel değişiklikler yapılmıştır. Bu amaçla görsel eklemeler ve açıklayıcı anlatımlar yapılmıştır. Şekle ilişkin yapılan değişiklikler şu şekildedir:

- Kılavuzun giriş kısmı yeniden düzenlenmiştir.
- Açıklayıcı notlar eklenmiştir.

- Masraf paylaşımı netleştirilmiş ve maddelerin sıralaması değiştirilmiştir.
- Maddelerin sıralamasında değişiklikler yapılmıştır.
- DAP ve DPU teslim şekilleri arasında yer değişimi yapılmıştır.
- Kılavuzdaki maddelerin yatay sunumu eklenmiştir.

Giriş Kısımının Yeniden Düzenlenmesi

İncoterms 2020 versiyonunda, başlangıç bölümünde yer alan “Giriş” başlıklı kısım yeniden düzenlenmiştir. Bu kısım, incoterms terimlerinin bir parçası olmayıp kuralların yorumlanmasında yardımcı olmak ve genel bilgi vermek amacıyla yer verilmektedir. Genel itibariyle, bu kısım, içerik bölümünde hangi konuların düzenlenip düzenlenmediğini, satıcı ile alıcının temel yükümlülüklerini, teslimat ve risk konularını netleştirmek, incoterms teslim şekillerine atıf şeklini belirlemek, incoterms kurallarının nasıl tercih edileceğini açıklamak gibi konuları içermektedir. Bunlara ilaveten, İncoterms 2010 ile İncoterms 2020 versiyonları arasındaki temel farklılıklar da açıklanmaktadır.

İncoterms 2010 versiyonu beş madde ve altı sayfadan oluşmaktayken İncoterms 2020 versiyonu on madde ve onbeş maddeden oluşmaktadır. Yani, İncoterms 2020 versiyonunda giriş kısmı genişletilmiştir.

Giriş kısmında yer alan konu başlıkları şunlardır:

- İncoterms teslim şekillerinin düzenlediği konular
- İncoterms teslim şekillerinin düzenlemediği konular
- En doğru şekilde incoterms teslim şekillerine atıf yapılır
- İncoterms 2020 teslim şekillerinde teslim, hasar ve masrafların kime ait olduğu
- İncoterms teslim şekilleri ve taşıyıcının durumu
- Mal satışı sözleşmeleriyle ilgili kurallar ve diğer sözleşmelere etkisi
- Deniz, içsu ve tüm taşıma türlerinde incoterms teslim şekillerinin doğru kullanımı
- İncoterms 2020 versiyonunda teslim şekillerinin sıralaması
- İncoterms 2010 ile İncoterms 2020 versiyonları arasındaki farklılıklar
- İncoterms teslim şekillerinin varyantlarına yönelik uyarılar.

Uygulamada en çok sorun yaşanan konu incoterms kurallarının doğru bir şekilde seçilememesi olduğu için Giriş kısmında üzerinde en çok durulan konu incoterms teslim şekillerinin nasıl seçileceği olmuştur (Kim, Study on the Major Changes in the Incoterms 2020, s. 23).

Açıklayıcı Notların Eklenmesi

İncoterms 2010 versiyonunda teslim şekillerinden önceki rehber açıklamalar ilk defa uygulanmıştır. İncoterms 2020 versiyonunda “Kullanıcılar İçin Açıklayıcı Notlar” biçiminde düzenleme yapılmıştır (Unimar, Incoterms 2020 ve Getirdiği Değişikler, <https://www.globelink-unimar.com/incoterms-2020-ve-getirdigi-degisiklikler>, 11.02.2021).

İncoterms 2020 versiyonunda açıklayıcı notlar detaylandırılmış ve grafikler ve resimler kullanışlı hale getirilmiştir. Her bir teslim şeklinin başlangıcında, bu teslim şeklinin ne zaman kullanılacağı, riski ne zaman geçeceği, maliyetlerin paylaşılma biçimi, ne tür sözleşmelerde

kullanılacağı açıklanmıştır.

Teslim şekillerinin içeriğine dahil olmayan yani incoterms teslim şekillerinin parçası olmayan açıklayıcı notlarla amaçlanan, uluslararası ticaretin taraflarının teslim şekillerini tercih ederken doğru bir şekilde karar vermesini sağlamaktır. Bununla birlikte, uyumsuzluk durumunda kuralların yorumlanmasına yardımcı olmaktadır.

Masraf Paylaşımı Netleştirilmesi ve Maddelerin Sıralamasının Değiştirilmesi

Incoterms 2010 versiyonunun A6/B6 maddesinde satıcı ile alıcı arasındaki masrafların nasıl paylaşılacağı düzenlenmektedir. Ne var ki bu düzenleme genel itibariyle bilgilendirme mahiyetindedir.

Uluslararası ticaretin tarafları, incoterms teslim şekillerinden sözleşmeye uygun olanını belirlerken masrafların paylaşılmasına göre değerlendirme yaparlar. Çünkü, masrafların kim tarafından karşılanacağı başlangıçta çözüme kavuşturmak taraflar açısından oldukça önemlidir (Dağdemir, The Relationship Between Payment And Delivery Terms Used In Foreign Trade, s.73). Ancak, Incoterms 2010 versiyonundaki teslim şekillerinde masrafların paylaşılması konusu tek bir maddede düzenlenmediği için kullanıcılar hatalı hesaplamalar yapabilir.

Incoterms 2020 versiyonunda masrafların paylaşılması konusu açıkça düzenlenmiştir. Masraflarla ilgili yapılacak hesaplamalarda hataya düşülmemesi için masraf paylaşımıyla ilgili maddenin içeriği anlaşılır ve sınırları net bir şekilde düzenlenmiştir. Incoterms 2020 versiyonunun A9/B9 maddesinde masraflarla ilgili bütün konular tek bir madde altında toplanmıştır.

Kılavuzda Yer Alan Maddelerin Sıralamasındaki Değişiklikler

Incoterms 2010 versiyonunda, A1/B1 ve A10/B10 aralığında numaralandırılarak satıcı ve alıcının yükümlülükleri her bir incoterms teslim şekline göre ayrı ayrı düzenlenmiştir (Sunay, 2012, s.4). Incoterms 2020 versiyonunda maddelerin sıralaması yeniden düzenlenmiştir. Teslim ve hasarın geçişi konularının daha belirgin olması için üst sıralara getirilmiştir (ICC International Chamber of Commerce. (2019). Incoterms®2020: ICC Rules for The Use of Domestic and International Trade Terms. Paris)

Tablo 2: Incoterms 2020 versiyonunda maddelerin sıralaması

Incoterms 2010	Incoterms 2020
A1/B1 Genel Borçlar	A1/B1 Genel Borçlar
A2/B2 Lisanslar, İzinler, Güvenliğe İlişkin Gümrük İşlemleri	A2/B2 Teslim/Tesellüm
A3/B3 Taşıma ve Sigorta Sözleşmeleri	A3/B3 Hasarın Geçişi
A4/B4 Teslim/Tesellüm	A4/B4 Taşıma
A5/B5 Hasarın Geçişi	A5/B5 Sigorta
A6/B6 Masrafların Paylaşımı	A6/B6 Taşıma/Taşıma Belgesi
A7/B7 İhbarlar	A7/B7 İhracat/İthalat İçin Gerekli Gümrük İşlemleri
A8/B8 Teslim Belgesi/Tesellüm Kanıtı	A8/B8 Kontrol/Ambalajlama/İşaretleme
A9/B9 Kontrol, Ambalajlama, İşaretleme/Tesellüm Kanıtı	A9/B9 Masrafların Paylaşımı
A10/B10 Bilgi Sağlama Yardımı Ve İlgili Masraflar	A10/B10 İhbarlar

DAP ve DPU Teslim Şekilleri Arasındaki Yer Değişimi

İncoterms 2020 versiyonunda incoterms teslim şekillerinin sıralamasında da değişiklik yapılmıştır. Teslim şekillerinin sıralanışı satıcının yükümlülükleri bakımından azdan çoğa artacak şekilde, alıcının yükümlülükleri ise çoktan aza doğru azalacak şekilde sıralanmıştır.

İncoterms 2010 versiyonunda DAP teslim şekli DAT teslim şeklinden sonra yer almaktadır. İncoterms 2020 versiyonunda ise, DAT teslim şeklinin adı DPU olarak revize edilmiştir (Çalık, 2020, s.60). Sıralaması ise, DAP teslim şeklinden sonradır. DAP teslim şekli, malların boşaltıma hazır teslimi ifade etmektedir. Satıcının yükümlülükleri bakımından DAP teslim şeklinin, DPU teriminden önce yer alması doğru bir sıralama olmuştur.

Kılavuzdaki Maddelerin Yatay Sunumunun Eklenmesi

İncoterms kılavuzunda, her bir teslim şekli için satıcının yükümlülüklerini öngören maddeler sayfanın sağ tarafında yer alırken alıcının yükümlülüklerini öngören maddeler ise sayfanın sol tarafında yer alır. Kullanılan bu sunum yöntemi “ayna yöntemi” (mirror method) olarak adlandırılmaktadır. Böylelikle, her bir teslim şeklindeki maddenin alıcı ile satıcı bakımından kıyaslanmasına olanak sağlanır.

Tablo 3 : Incoterms 2020 versiyonuna ilave edilen yatay sunum

A1/B1	A2/B2	A3/B3	A4/B4	A5/B5	A6/B6	A7/B7	A8/B8	A9/B9	A10/B10
Genel Borçlar	Teslim/ Tesellüm	Hasarın Geçişi	Taşıma	Sigorta	Teslim/ Taşıma Belgesi	Gümrük İşlemleri	Kontrol/ Ambalajlama	Masraf Paylaşımı	İhbarlar
EXW	EXW	EXW	EXW	EXW	EXW	EXW	EXW	EXW	EXW
FCA	FCA	FCA	FCA	FCA	FCA	FCA	FCA	FCA	FCA
CPT	CPT	CPT	CPT	CPT	CPT	CPT	CPT	CPT	CPT
CIP	CIP	CIP	CIP	CIP	CIP	CIP	CIP	CIP	CIP
DAP	DAP	DAP	DAP	DAP	DAP	DAP	DAP	DAP	DAP
DPU	DPU	DPU	DPU	DPU	DPU	DPU	DPU	DPU	DPU
DDP	DDP	DDP	DDP	DDP	DDP	DDP	DDP	DDP	DDP
FAS	FAS	FAS	FAS	FAS	FAS	FAS	FAS	FAS	FAS
FOB	FOB	FOB	FOB	FOB	FOB	FOB	FOB	FOB	FOB
CFR	CFR	CFR	CFR	CFR	CFR	CFR	CFR	CFR	CFR
CIF	CIF	CIF	CIF	CIF	CIF	CIF	CIF	CIF	CIF

Daha önceki incoterms versiyonlarında bulunmayan yatay sunum İncoterms 2020 versiyonunun arka kısmında yer almaktadır. İncoterms teslim şekillerinin tamamının bir arada bulunduğu yatay sunum uluslararası ticaretin tarafları bakımından kullanım kolaylığı sağlamıştır (Lowe, Incoterms 2020, p. 12). Ayrıca, karşılaştırma imkanı da vermiştir. Böylelikle, uluslararası ticaretin tarafları, sözleşmede kullanacakları teslim şeklini belirlerken yükümlülüklerle ilgili maddelerin altındaki bütün incoterms şekillerinde bu yükümlülüğün nasıl düzenlendiğini karşılaştıracak ve ticari ilişkiye en uygun teslim şeklini tercih edecektir.

Sonuç

Milletlerarası Ticaret Odası (ICC), uluslararası ticarete bütün ülkeler için geçerli olan incoterms teslim şekilleriyle uluslararası ticarete kolaylık sağlanmasını ve anlaşılabilirliğin artırılmasını amaçlamaktadır. Uluslararası ticaretin taraflarının hasar ve zarar geçişini, masrafların paylaşılma şeklini, ambalajlanma ve paketlemenin nasıl yapılacağını, gümrük işlemlerinin kim tarafından yapılacağını, sigorta yükümlülüğünün kime ait olduğunu ticari

ilişkinin başında bilmek ister. Incoterms teslim şekilleriyle, farklı dillere ve hukuk sistemine sahip olan ülkelerin tabiiyetinde bulunan taraflar, sorumlulukları konusunda bilgi sahibi olmakta ve güvenli bir şekilde ticaret yapmaktadır.

Incoterms teslim şekillerinin bağlayıcılığı tarafların sözleşmede yapacakları atıfla gerçekleşmektedir. Bağlayıcılığı, taraf iradelerine bağlıdır. Bu bakımdan, uluslararası ticari sözleşmede atıf yapılmamış incoterms teslim şeklinin taraflar arasındaki ticari ilişkiye uygulanması mümkün değildir.

Sadece mal satış sözleşmeleri için geçerli olan incoterms teslim şekillerinin hizmet ya da taşınmaz satışına ilişkin sözleşmeler bakımından uygulanabilirliği söz konusu değildir. Her ne kadar uluslararası ticari faaliyetlerde uygulanması için oluşturulmuşsa da ulusal mal satışlarında da incoterms teslim şekillerinin kabul edilmesi mümkündür. Nitekim, Incoterms 2010 versiyonunda incoterms teslim şekillerinin gerek iç gerekse de dış ticaret işlemlerinde kullanılabileceği açıkça düzenlenmiştir.

Teknolojik gelişmelerin uluslararası ticaretin alışagelmış yapısını değiştirdiği için incoterms teslim şekillerinin bu gelişmelerin gerisinde kalmaması adına Milletlerarası Ticaret Odası incoterms teslim şekillerinin revize etmektedir. Ayrıca, uluslararası ticaretin taraflarının yorumlarını ve ihtiyaçlarını da dikkate almaktadır. Bu nedenle, on yılda bir yapılan revizelerle incoterms teslim şekilleri güncel gelişmelere ve ihtiyaçlara göre revize edilmektedir. Milletlerarası Ticaret Odası, yaptığı revizelerle teknolojik gelişmelere uyum sağlamak ve bir önceki incoterms versiyonu ile ilgili yaşanan aksaklıkları gidermek ve kullanıcıların hatalı incoterms seçmesine mani olmak amacıyla değişiklikler yapmaktadır. Böylelikle, uluslararası ticaretin tarafları basit ve anlaşılır incoterms teslim şekillerini kullanarak mal satışlarını hızlandıracaktır.

Milletlerarası Ticaret Odası tarafından, 1980 yılından itibaren on yılda bir revizeler yapılmaktadır. Yapılan revizyonların sonuncusu 2020 yılında yapılmış ve 1 Ocak 2020 tarihi itibarıyla yürürlük kazanmıştır. Incoterms 2020 versiyonu ile Incoterms 2010 versiyonu karşılaştırıldığında, içerik bakımından büyük ölçüde korunduğunu söyleyebiliriz. Incoterms 2020 versiyonuna genel olarak bakıldığında, yapısal ve içeriksel olarak revizeler yapıldığını görmekteyiz. Yapısal değişiklikler şu şekildedir; giriş kısmının revize edilmesi, yatay ve dikey sunumun eklenmesi, açıklayıcı notların artırılması, DAT teriminin DPU olarak değiştirilmesi, FCA teslim şeklinde konişmento düzenlenmesinin mümkün olması, sigortayla ilgili kapsam değişikliği, güvenlik gereksinimiyle ilgili konulara önem verilmesi. Yapılan bu revizelerin temelinde, kullanıcılar için anlaşılabilirliğin artırılması, ihtiyaçların giderilmesi ve değişen teknolojik gelişmelere uyum sağlanması bulunmaktadır.

Incoterms 2010 ve Incoterms 2020 versiyonlarında bulunan terim sayıları aynıdır. Yani, her iki versiyonda öngörülen teslim şekli 11'dir. Ancak, Incoterms 2020 versiyonunda DAT teslim şekli kaldırılmış ve yerine DPU teslim şekli ilave edilmiştir. DAT teslim şeklinde yer alan "Terminal" ifadesi kullanıcılar tarafından teslimin sadece terminalde yapılacağı yönünde hatalı bir algı oluşturduğu için böyle bir değişiklik yapılmış ve daha kapsamlı bir ifade olan "boşaltma noktasında teslim" kullanılmıştır. Yoksa içerik olarak aynıdır.

Incoterms 2020 versiyonunda, kullanıcıların ticari ilişkiye en uygun incoterms teslim şeklini kolay ve basit bir şekilde tercih etmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, "Giriş" bölümünde incoterms teslim şeklinin doğru bir şekilde seçilmesi konusu üzerinde durulmuştur.

Incoterms 2010 versiyonunda yer alan "Rehber Açıklamalar", Incoterms 2020 versiyonunda her bir incoterms teslim şekli için ayrı ayrı "Açıklayıcı Notlar" şeklinde yer

almaktadır.

İncoterms 2010 versiyonunda A1/B1-A10/B10 aralığında sıralanan maddelerin sıralamasında değişiklik yapılmıştır. Bu sıralama, düzenlenen konuların önemine göre yapılmaktadır. İncoterms 2020 versiyonunda “Teslim” ve “Hasar Geçişi” maddeleri üst sıralara alınmıştır.

Uluslararası ticarete kullanılan en güvenli ödeme yöntemi akreditiftir. FCA teslim şeklinde, taşıyıcı malları yükleme yapılmadan teslim almaktadır. Banka tarafından on-board teslimi talep edildiği takdirde, FCA teslim şeklinde böyle bir konişmentonun taşıyıcıdan alınması zordur. Çünkü, taşıyıcı ancak bu konişmentoyu malları yükledikten sonra verebilir. Milletlerarası Ticaret Odası, bu eksikliğin giderilmesi için FCA teslim şeklinde on-board konişmentosu düzenlemesine imkan tanımıştır.

İncoterms 2020 versiyonunda CIP teslim şeklinde, sigorta kapsamında değişiklik yapılmıştır. İncoterms 2010 versiyonunda sigorta C klozu ön planda tutulmaktadır. Ancak, İncoterms 2020 versiyonunda daha kapsamlı sigorta A klozu tercih edilmiştir.

İncoterms 2020 versiyonunda, FCA ve D grubu incoterms teslim şekillerinde, taşıma yükümlülüğünü üstlenen tarafın kendi aracıyla taşıma yapabileceği öngörülmüştür. Böylelikle, alıcı ve satıcının taşıma maliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır.

İncoterms 2020 versiyonuyla, uluslararası ticaretin taraflarının isteklerin karşılanmaya ve uygulamada yaşanan sorunların giderilmeye çalışılmıştır. Ancak, kullanıcıların, İncoterms 2020 versiyonunu kullanması zorunlu değildir. Sözleşmede önceki versiyonlara atıf yapılarak kullanılması mümkündür. Başka bir ifadeyle, en son kabul edilen versiyon, önceki versiyonları yürürlükten kaldırmaz.

İncoterms 2020 versiyonuna bakıldığında, EXW teslim şeklinin, hiçbir sorumluluk üstlenmeyen istemeyen kullanıcılar tarafından tercih edilecek bir teslim şeklini olduğu görülmektedir. Ancak, bütün sorumluluğun alıcıda olduğu bu teslim şekli satıcı lehine bir teslim şekli olarak algılanmaktadır. Bu algının önüne geçilmesi adına, İncoterms 2020 versiyonunda, EXW teslim şeklinde, alıcı lehine düzenlemeler öngörülmesi yararlı olabilirdi.

İncoterms 2020 versiyonunda, FCA teslim şeklinde on-board konişmento düzenlenmesine imkan sağlanmış olup bu teslim şekli daha çok deniz taşımacılığında tercih edilmektedir. FCA teslim şekli bakımından, “karayolu taşımacılığı” – “deniz ve iç su taşımacılığı” şeklinde ikili bir ayrımın yapılması yerinde olabilirdi.

Kaynakça

- Ağaoğlu, C. (13-12-2020). Public And Private International Law Bulletin, Araştırma Makalesi Incoterms. İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 3,12.
- Bergamı, R. (2012). Incoterms 2010: The Newest Revision Of Delivery Terms Acta Univ. Bohem. Merid, 15, 33-40.
- Caner, O. (02-02-2012). Incoterms 2010 (Icc Rules For The Use Of Domestic And International Trade Terms), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22, 223-262.
- Çalık, F. (2020). Uluslararası Ticarete Yenilenen Incoterms 2020 ile 2010 Kurallarının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dağdemir, M. (2020). The Relationship Between Payment And Delivery Terms Used In Foreign Trade: The Case Of Between 2005 and 2019, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ercan, T. (2019). Uluslararası Ticaret Hukuku, (1. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ezel, H. (2013). Uluslararası Ticarete Teslim Şekilleri (Incoterms), Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

-
- Gürgen, B. (2020). Incoterms Uygulamalarının Gelişimi ve Incoterms 2020 Düzenlemesine İlişkin Bir Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- ICC International Chamber of Commerce. (2019). Incoterms®2020 : ICC Rules for The Use of Domestic and International Trade Terms. Paris,
- Kim, S. (23-10-2019). A Study On The Major Changes in the Incoterms 2020, Law Journal,9, 23.
- Lowe, D. (2019). ICC Incoterms® 2020 Has Arrived - Key Changes And How ToPrepareForThe Rules ComingInto Force<https://www.mondaq.com/uk/international-trade-investment/844826/icc-Incoterms-2020-has-arrived--key-changes-and-how-toprepare-for-the-rules-coming-into-force> Erişim Tarihi: 22.11.2020.
- Noah, D. (2020). Incoterms 2020 DPU: Spotlight On Deliveredat Place Unloaded,
- Özbir, Y, (2019). Incoterms 2020 ile Gelen Yenilikler,<http://www.yagizozbir.com/index.php/2019/11/17/incoterms2020/> (erişim: 10.01.2021)
- Sunay, N. (27-09-2012).Incoterms 2010 Kuralları Hakkında Genel Bilgi ve Bu Kurallar Kapsamında “DAT” Ve “DAP” Ticari Terimleri”. Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, 1, 4.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesi Kavramı ve Toplu İş Sözleşmesinin Uygulanma Alanı

The Notion and Field of Application of Collective Labour Agreement In Turkish and Turkish Republic of Northern Cyprus Labour Law

Fikrican KAYIKÇI^{a*}

^a Araştırma Görevlisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Lefkoşa / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
ORCID: 0000-0003-1453-9528

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021

Kabul tarihi: 19 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Türk iş hukuku,

KKTC iş hukuku,

Toplu iş sözleşmeleri

ÖZ

Türk ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti iş hukukunda işçiler ve işverenler, karşılıklı olarak çalışma koşullarını, sosyal ve ekonomik durumlarını düzenlemek amacı ile toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. Bu hak Türk iş hukukunda Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının Sosyal Ekonomik Hak ve Ödevler başlıklı Üçüncü Bölümünün 53. maddesinin birinci fıkrasında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti iş hukukunda ise KKTC Anayasasının ikinci kısmında bulunan Sosyal Ekonomik Hak ve Ödevler başlıklı 54. maddesinin birinci fıkrasında tanınmıştır. Toplu iş sözleşmesi müessesesi Türk iş hukukunda 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmeleri Kanunu'nda, KKTC iş hukukunda ise 42/96 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Referandum Yasası'nda düzenlenmiştir. Çalışmamızda Türk ve KKTC iş hukukunda, bir müessese olarak toplu iş sözleşmesi kavramı kısaca irdelendikten sonra iki ülke iş hukukunda toplu iş sözleşmelerinin uygulama alanı bakımından benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 30, 2021

Accepted May 19, 2021

Keywords:

Turkish labour law,

TRNC labour law,

Collective agreement

ABSTRACT

In Turkish and Turkish Republic of Northern Cyprus Labour law, employers and employees have the right to form a collective labour agreement with the purposes of defining bilateral conditions of employment, or amending their economic and social status. This right has vested within the Constitution of Republic of Turkey Article 53(1) under the title of Socio economic rights and duties for Turkish Labour law, and for the Turkish Republic of Northern Cyprus Labour Law it has vested within the the Constitution of TRNC Part II Article 54(1) under the title of Socio economic rights and duties. The institution of collective labour agreements is regulated under the Law of Trade Unions and Collective Bargaining Agreements enumerated as 6356 in Turkish Labour Law, under the Collective Bargaining Agreements, Strikes and Referendums Act No 42/96 in TRNC Labour Law. In this research, a comparative analysis has been formed including similarities and differences of both countries within the field of application for collective labour agreement after the concept of collective labour agreements has been briefly examined as an institution in Turkish and TRNC Labour Law.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kfikrican@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The collective labour agreement is an agreement signed between the employers' organisation the non-organisational employers and the trade union with the purpose of setting conditions of work. In Turkish and Turkish Republic of Northern Cyprus labour law the arrangement of employer-employee relations are not only limited to the currently available statutes; but could also be settled through the collective labour agreement in addition to them. The Turkish labour law has been merged together with a constitutional assurance by the provision of "Employees and employers have the right to form a collective labour agreement with the purpose of adjusting mutual economic and social status and conditions of work." within the First Paragraph of the Article 53 of the constitution. In the case of Turkish Republic of Northern Cyprus constitution, the collective labour agreements became a constitutional matter with the provision of "The employees, in their relations with employers, have right to bargain collectively and to strike with the aim of preserving and adjusting their economic and social status." under the collective agreement name with the First Paragraph of the Article 54. The institute of collective labour agreement was drafted in detail within the Trade Unions and Collective Bargaining Agreements Act enumerated as 6356 under the Turkish labour law. The amendments regarding the collective labour agreement in the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law, are available under the Collective Bargaining Agreements, Strikes and Referendum Act enumerated as 42 /96.

One of the most significant differences between the Turkish labour law and the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law is that while the collective labour agreement could be formed between the authorised trade union and the employers' organisation or the non-organisational employers in Turkish labour law, a collective labour agreement can be formed between the labour unions, federations or confederations elected by the employees and the employers' organisation or the non-organisational employers in the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law. So in discordance with Turkish labour law, the labour unions, federations or confederations elected by the employees are also capable of forming a collective labour agreement with the employers' organisation or the non-organisational employers in addition to the authorised trade unions within the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law.

Although there are many parallel regulations among the two countries regarding the field of application of the collective labour agreements, the differences are observed in some provisions. When the field of application of the collective labour agreements is examined in terms of time, the maximum duration for a collective labour agreement is found to be three years and the minimum is allocated as a year in Turkish labour law. In the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law on the other hand, the maximum duration of a collective labour agreement is two years and the minimum is one year. Furthermore the expired agreement after the expiration of a collective labour agreement in Turkish labour law, shall continue as a "provision of labour contract" until a new collective labour agreement has been formed. In the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law, the provisions regarding the aftereffect of a collective labour agreement is quite fairly different: In point of fact, within the 42/96 enumerated Act, there is a provision in existence as "Whatever the reason may be, the employee personal rights included within the expired collective labour agreements remains in effect until a new one comes into effect." The conclusion to be drawn from here is that, in the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law the worker rights could not be modified against the employee, even though it is by way of mutual agreement in this period.

When the field of application of the collective labour agreements in the Turkish and the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law is examined based on the perspective of an individual, it is observed that only the employees who are members or who are non-union members yet paying the union fee of membership of the trade union party to the agreement could be benefiting from the monetary provisions, and in the cases of non-pecuniary provisions all of the employees could be benefiting working in the workplace where the collective labour agreement is in effect. In the Republic of Northern Cyprus labour law on the other side, under the 42/96 enumerated Legislation, only the employees who are members or who are non-union members yet paying the union fee of membership of the trade union party to the agreement could be benefiting from rights and advantages obtained through the collective labour agreement. From the angle of the act of benefiting through the payment of an interdependence fee, a great proportion of parallelism is being observed between the statutes of the two countries. In the matter of the collective labour agreement representation there is no provision existing in Turkish Republic of Northern Cyprus labour law, even though there is a detailed provision in Turkish labour law.

When the field of application of the collective labour agreements in the Turkish and the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law is examined based on the position, business and group collective labour agreement sections are drafted under different headings within the 42/96 enumerated Statute in the Turkish Republic of Northern Cyprus labour law distinctively from the Turkish labour law, however the practicability of the business and group collective labour agreements was accepted even though it has been implicitly under the Article 10 of the 42/96 enumerated Statute

Giriş

Toplu iş sözleşmesi, çalışma koşullarını düzenlemek amacıyla işçi sendikası ile işveren sendikası ya da işveren sendikasına üye olmayan işveren arasında yapılan bir sözleşmedir. Bir toplu iş sözleşmesinin hangi zaman dilimi içinde, hangi işyerlerindeki işçi ve işverenlere uygulanacağı ise, bu konunun önemli problem alanlarından biridir. Bu çalışmada, bir müessese olarak toplu iş sözleşmesi Türk ve KKTC iş hukuku açısından kısaca incelendikten sonra, bu sözleşmelerin uygulanma alanı, her iki ülke bakımından “zaman”, “kişi” ve “yer” itibarıyla karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konulacaktır.

Toplu İş Sözleşmesi Kavramı

Sanayi devriminden sonra fabrika üretimine geçiş, çalışma yaşamının kolektif bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. İşçi- işveren ilişkilerinin bireysel sözleşmelerle düzenlenmesi, işçilerin korunmasına yeterli kadar hizmet etmediği için, bir taraftan devletin koyduğu koruyucu mevzuat, bir taraftan da işçilerin uzun mücadeleler sonucunda elde ettikleri sendika hakkı çerçevesinde, sendikaları vasıtasıyla akdettikleri toplu iş sözleşmeleri, bu alandaki en önemli düzenlenmeler olmuştur. İş yaşamının bu yönde gelişmesinde işçi sendikalarının kurulması ve işverenler karşısında güçlü kuruluşlar olarak yer almaları en önemli bir etken olmuştur (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 162; Karakaş, 2009, s. 4; Sur, 2017, s. 245).

Bugün artık pek çok ülkede toplu pazarlık ve toplu sözleşme hakkı yasalarla düzenlenmekte ve uluslararası normlarla da koruma altına alınmaktadır (Narmanlıoğlu, 2016, s. 310; Sur, 2017, s. 245).

Toplu iş sözleşmesi İngiliz Hukukunda “collective agreement”, Fransız Hukukunda ise, “convention collective de travail” deyimleri ile anılmaktadır (Sur, 2017, s. 246). Türk hukukunda ise toplu iş sözleşmesi için geçmişte umumi mukavele ve genel sözleşme, gibi terimler kullanılmış ise de günümüzde yerleşik olarak “toplu iş sözleşmesi” kavramı kullanılmaktadır (Kılıç, 2018, s. 8).

Türk Hukukunda toplu sözleşme düzeni anayasal bir güvenceye sahiptir. Gerçekten, TC Anayasası’nın 53. maddesinin 1. fıkrasına göre, “işçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler”. Aynı maddede ayrıca, “memurlar ve diğer kamu görevlilerinin de toplu sözleşme yapma hakkına sahip oldukları” belirtilmektedir (f. 3) (Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 335).

KKTC Anayasa’sında da toplu iş sözleşmeleri toplu sözleşme adı altında 54. maddenin birinci fıkrasında düzenlenmektedir. Burada, “Çalışanlar, işverenle olan ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal durumlarını korumak ve düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptir” denilerek toplu sözleşme müessesesi anayasal güvence altına alınmıştır. Türk hukukundaki işçilerin toplu iş sözleşmesi, kamu görevlilerinin ise toplu sözleşme yapabileceği şeklindeki ayrım KKTC Anayasa’sında bulunmamaktadır.

Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmesi 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmeler Kanunu’nun 2. maddesinde tanımlanmıştır: Buna göre toplu iş sözleşmesi; “İş sözleşmesinin yapılması, içeriği ve sona ermesine ilişkin hususları düzenlemek üzere işçi sendikası ile işveren sendikası veya sendika üyesi olmayan işveren arasında yapılan sözleşmeyi” ifade eder (md. 2/h).

KKTC İş Hukukunda ise toplu iş sözleşmesi, 42/96 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Referandum Yasasının 4. maddesinde tanımlanmaktadır: Buna göre, “Toplu İş Sözleşmesi, çalışanların işverenle olan ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal durumlarını korumak, geliştirmek, çalışma esaslarını düzenlemek ve düzeltmek amacıyla, seçtikleri sendikaları, federasyonları veya

konfederasyonları kanalı ile ¹ işveren veya işverenin yetkili kılması halinde işveren sendikası arasında yapılan bir sözleşmedir”

Türk iş hukuku ile KKTC iş hukuku arasında bu konudaki en önemli farklılık, Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmesinin yetkili işçi sendikası ile işveren sendikası veya işveren sendikasına üye olmayan işveren arasında yapılabilmesine (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 472) karşılık, KKTC iş hukukunda çalışanların seçtikleri sendikalar, federasyonlar veya konfederasyonlar ile işveren sendikası veya işveren sendikasına üye olmayan işveren arasında yapılabilmesidir. Kısaca, KKTC iş hukukunda Türk iş hukukundan farklı olarak, toplu iş sözleşmelerinin işçi tarafı, işçi sendikası yanında, işçi federasyonu veya konfederasyonu da olabilmektedir.

Türk iş hukukunda 6356 sayılı Kanunun 35. maddesinin ilk fıkrasında, toplu iş sözleşmesinin yazılı yapılması gerektiği belirtilmiştir. Toplu iş sözleşmesinin yazılı yapılması bir geçerlilik şartı olduğu için, şekil şartına uymadan gerçekleştirilen bir sözleşmenin toplu iş sözleşmesi olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Narmanlıoğlu, 2016, s. 320; Manav ve (Urhanoglu) Cengiz, 2011, s.38).

KKTC iş hukukunda da Türk iş hukukunda olduğu gibi toplu iş sözleşmelerinin yazılı olması gerektiği yasada açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca, eklemek gerekir ki, her iki yasada toplu iş sözleşmesinin sadece yazılı olması gerektiği belirtildiğinden, sözleşmenin adi yazılı şekilde yapılması geçerlilik şartının yerine getirilmiş olması bakımından yeterli sayılacaktır.

Türk ve KKTC İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesinin Uygulanma Alanı

Çalışma yaşamında işçi tarafının en aktif ve güçlü aktörleri sendikalardır. Sendikaların da önde gelen amacı, üyelerinin sosyal ve ekonomik hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. Sendikaların bu amaçlarını gerçekleştirmek için en çok başvurdukları yöntem ise, üyelerinin çalışmakta olduğu işyerlerinde ile toplu iş sözleşmesi yapmaktır. Bunun başta gelen nedeni, toplu iş sözleşmelerinin kolektif niteliğe sahip olması ve iş sözleşmeleri üzerindeki normatif bir etkiye sahip bulunmalarındır (Kandemir, 2013, s.168).

Toplu iş sözleşmeleri uygulanma alanı bakımından zaman, yer ve kişi olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmalıdır (Akyiğit, 2015, s. 594). Çalışmamızda da her bir konu Türk ve KKTC iş hukuku açısından karşılaştırmalı olarak ele incelenecektir:

Toplu İş Sözleşmesinin Zaman Bakımından Uygulanma Alanı

Toplu iş sözleşmesinin süresi ve yürürlüğe girmesi

Türk iş hukukunda 6356 sayılı Kanun toplu sözleşmesinin azami süresini üç yıl, asgari süresini ise bir yıl olarak belirlemiştir (md. 35 f. 2). Ayrıca, 6356 sayılı Kanunun 35. maddesinin üçüncü fıkrasında faaliyetleri bir yıldan az süren işlerde uygulanmak üzere yapılan toplu iş sözleşmelerinde sürenin bir yıldan az olabileceği de öngörülmektedir. Süresi taraflarca bir ile üç yıl arasında kararlaştırılan toplu iş sözleşmelerinin süresi, tarafların anlaşması ile kısaltılamaz,

¹ “KKTC iş hukukunda toplu iş sözleşmesi yetki tespiti 42/96 sayılı Yasanın 10. maddesinde belirlenmiştir. Bu maddeye göre, “Aynı işverene bağlı bir veya birden fazla işyerinde çalışanlardan en çok üyesi bulunan sendika, o işyeri veya işyerleri için Toplu İş Sözleşmesi yapmaya yetkilidir. Bir işveren kendisine ait işyerlerinde veya işverenin yetkili kılacağı işveren sendikası, kendi üyesi olan işverenlere ait farklı işyerlerinde, her işyeri için ayrı ayrı veya topluca bütün çalışanları kapsayan Toplu İş Sözleşmesi yapmaya yetkilidir. Toplu İş Sözleşmesi yapma yetkisi, yetki talep edilen işyeri veya yetki talep edilen işyerlerinde, talep esas alınarak, bu madde ve 12'nci madde kuralları çerçevesinde Bakanlık tarafından saptanır”.

uzatılamaz veya sözleşme süresinden önce sona erdirilemez (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 571). Bu düzenleme emredici nitelikte olduğu için toplu sözleşme süresinin kanunda öngörülen süreler içinde belirlenmesi zorunludur.

KKTC iş hukukunda ise, toplu iş sözleşmelerinin asgari süresi bir yıl, azami süresi de iki yıl olarak belirlenmiştir. Ancak, faaliyetleri bir yıldan az süren mevsimlik işlerde, toplu iş sözleşmelerinin süresi, Çalışma Bakanlığı'nın da onayı alınmak koşuluyla, bir yıldan daha kısa olabilir.

KKTC'de toplu iş sözleşmesinin azamî süresinin iki yıl olarak belirlenmiş olması, çalışma koşullarının Türk Hukuku'na göre daha kısa aralıklarla düzenlenebilmesine ve değişen ekonomik yapıya uyum sağlanabilmesine olanak tanımaktadır. Her ne kadar Türk Hukukundaki üç yıllık süre üst sınır niteliğinde ise de, son yıllarda özellikle metal işkolundaki toplu sözleşme görüşmelerinde en çok uyuşmazlık yaratan konular arasında, işverenlerin azamî süre üzerinden sözleşme yapmak istemelerine de dikkat çekmek gerekmektedir.

Diğer taraftan, 6356 sayılı Kanun toplu iş sözleşmesinin yürürlüğe gireceği tarihi belirleme konusunda tarafları nispeten daha serbest bırakmıştır. Gerçekten, taraflar toplu iş sözleşmesinin yürürlüğe gireceği tarihi toplu iş sözleşmesinin imza tarihi olarak belirleyebilecekleri gibi, sözleşmenin imza tarihinden önceki bir tarihte yürürlüğe gireceğini de kararlaştırma hakkına sahiptirler (Özkan, 2016, s. 96). Böyle bir uygulama ile, toplu iş sözleşmesinin etkisi, imzadan önceki bir tarihten başlatılmaktadır. Buna, toplu iş sözleşmesinin geçmişe teşmili (geçmişe etkili olarak yürürlüğe konulması) denilmektedir (Akyiğit, 2015, s. 596). Özellikle, bir toplu iş sözleşmesinin sona ermesinden nispeten uzunca bir süre geçtikten sonra yenisinin yapılması durumunda, iki sözleşme arasındaki süreyi işçi lehine “*telâfi*” etmek amacıyla bu yola başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte bir toplu iş sözleşmesinin en çok öncekinin sona erdiği tarihe kadar geriye götürülebileceği de belirtilmelidir. Bu husus 6356 sayılı Kanunda açıkça öngörülmüştür. Gerçekten, 6356 sayılı Kanunun 35. maddesinin dördüncü fıkrasına göre, yürürlükte olan toplu iş sözleşmesinin süresinin bitiminden yüz yirmi gün önce yetki işlemlerine başlanması ve bu sürede yeni toplu iş sözleşmesinin akdedilmesi mümkün ise de, kanun, önceki toplu iş sözleşmesinin süresi sona ermeden yeni toplu iş sözleşmesinin yürürlüğe konulmasına imkan tanımamaktadır (Aktay, 2015, s. 305; Ulutaş, 2008, s.493). Toplu iş sözleşmesinin geçmişe etkili olarak yürürlüğe konulmasının pratik yaşama ilişkin işlevi ise, toplu görüşme ve uyuşmazlıkların -barışçı ya da zor yoluyla- çözümlenme sürecinin genellikle yüz yirmi günü aşması nedeniyle, yeni toplu sözleşme hükümlerinin eski sözleşmenin sona erdiği tarihten itibaren etkili kılınarak, işçilik haklarının o dönem için de yeni sözleşmeye göre hesaplanmasını sağlamaktır.

KKTC iş hukukunda ise, toplu iş sözleşmesinin sona ermesinden otuz gün önce Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Referandum Yasasının 12. maddesinde belirtilen kurallar uyarınca belirlenen yetkili sendika ve işveren sendikası ya da işveren sendikasına üye olmayan işveren arasında yeni toplu sözleşmede ne gibi değişiklikler istendiğinin taraflara bildirilmesi gerekmektedir. Bu süre içerisinde taraflar toplu iş sözleşmesindeki değişiklik taleplerini karşı tarafa bildirmedikleri takdirde, eski toplu iş sözleşmesi kendiliğinden bir yıl süre ile yenilenir. Ne var ki, yetkili sendikanın belirlenmesinde bir sorun olması halinde 42/96 sayılı yasanın 7. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen “toplular iş sözleşmesinin kendiliğinden bir yıllık süre ile yenilenmesi kuralı” uygulanmaz.

Toplu iş sözleşmesinin sona ermesi ve art etkisi

6356 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk fıkrasında “toplular iş sözleşmesine taraf olan sendikanın tüzel kişiliğinin sona ermesi, faaliyetinin durdurulması, işçi sendikasının yetkiyi kaybetmesi ve toplular iş sözleşmesinin uygulandığı işyerlerinde işverenin veya işyerinin girdiği

işkolunun değişmesi” gibi hallerde toplu iş sözleşmesinin sona ermeyeceği belirtilmiştir.

Toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra işyerinin dahil olduğu işkolunun değişmesi (Narmanlıoğlu, 2016 s. 355; Sur, 2017, s. 321) ile ilgili bir uyuşmazlıkta Yargıtay, kanunla kapatılan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü personelinin bazı belediyelere ve il özel idarelerine nakilleri halinde iş kolu değişmesine rağmen, işçiler hakkında mevcut toplu iş sözleşmesinin yeni işyerlerinde de uygulanması gerektiğine karar vermiştir (9.HD, 5989/37055, 5.12.2007; Sur, 2017, s. 321).

Toplu iş sözleşmeleri normatif hükümler yanında borçlar hukukuna ilişkin hükümler de içerebilir. Toplu iş sözleşmelerinin zorunlu kısmını oluşturan normatif hükümler, bireysel düzeydeki işçi-işveren ilişkilerini toplu olarak düzenleyerek iş sözleşmelerine dışarıdan müdahale eden ve her toplu iş sözleşmesinde bulunması zorunlu olan düzenlemelerdir. Borç ilişkisine dair hükümler ise, işçi sendikası ile işveren sendikası veya işveren sendikasına üye olmayan işveren arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir (Doğan, 2014, s. 782). 6356 sayılı kanunun 36. maddesinin ilk fıkrasında “Toplu iş sözleşmesinde aksi belirtilmedikçe iş sözleşmeleri toplu iş sözleşmesine aykırı olamaz. İş sözleşmelerinin toplu iş sözleşmesine aykırı hükümlerinin yerini toplu iş sözleşmesindeki hükümler alır. Toplu iş sözleşmesinde iş sözleşmelerine aykırı hükümlerin bulunması hâlinde ise iş sözleşmesinin işçi yararına olan hükümleri geçerlidir” hükmü bulunmaktadır. Bu düzenleme, toplu iş sözleşmesinin iş sözleşmeleri üzerindeki doğrudan ve zorlayıcı; diğer bir deyimle, normatif etkisini düzenlemektedir (Doğan, 2014, s. 782). Bir toplu iş sözleşmesinin sona ermesinden sonra yeni bir toplu iş sözleşmesinin yapılamaması halinde, işçilerin sona eren toplu iş sözleşmesinden önceki koşullara tâbi kılınarak mağdur olmalarını önlemek düşüncesiyle de, sona eren toplu iş sözleşmesindeki iş sözleşmesine ilişkin hükümlerin yenisi yürürlüğe girinceye kadar iş sözleşmesi hükmü olarak devam edeceği öngörülmüştür (SenTisK md. 36 f. 2) (Yayvak, 2014, s. 18-22). Bu ilkeye toplu iş sözleşmesinin art etkisi denilmektedir (Yenisey Doğan, 2010, s. 167, Sur, 2017, s. 322). Bu hüküm gereğince toplu iş sözleşmesinin normatif etkili hükümleri bu niteliklerini kaybederek, sadece iş sözleşmesi gibi uygulanmaya devam edecektir. Diğer taraftan, sadece iş sözleşmesinin “içeriğine” ve “sona ermesine” ilişkin hükümlerin uygulanmaya devam edeceğini de belirtmek gerekir (Sur, 2017, s. 322; Saraç, 1992, s. 539). Ayrıca, art etki kuralına sadece, toplu iş sözleşmesinin sona erdiği tarihte işyerinde çalışan işçilerin tâbi olacağı da gözden kaçırılmamalıdır (Esener, 1978, s. 512,513; SUR, 2017, s. 322). Nihayet, sona eren toplu sözleşme tarafı işçi sendikasına üye olmayıp dayanışma aidatı ödeyerek toplu sözleşmeden yararlananlar da art etkiden herhangi bir aidat ödemeleri gerekmeksizin yararlanabileceklerdir. Fakat, toplu iş sözleşmesi sona erdikten sonra işe girenlerin böyle bir hakkı yoktur (SUR, 2017, s. 322-324). Burada, art etki döneminde uygulanan koşulların işçi aleyhinde değiştirilebilip değiştirilemeyeceği sorunu ile de karşılaşılmaktadır: Türk Hukukunda bunun mümkün olduğu ileri sürülmektedir (Yayvak, 2014, s. 28). Diğer taraftan, toplu sözleşme döneminde henüz gerçekleşmemiş olan hakların art etkiye sahip olamayacakları da gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim, Yargıtay bir kararında “toplu iş sözleşmesi yürürlükteyken henüz gerçekleşmemiş bir hakkın sonradan uygulanamayacağına hükmetmiş bulunmaktadır (9HD,1295/1580, 12.2.1985; SUR, 2017, s. 324)” Toplu iş sözleşmelerinin art etkisi, yeni toplu iş sözleşmesinin imzalanması ile son bulur (Esener, 1978 s. 514).

KKTC iş hukukunda ise, toplu iş sözleşmesinin art etkisine yönelik özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat, 42/96 sayılı Yasanın 6. maddesinin birinci fıkrasında “Gereğesi ne olursa olsun süresi sona eren Toplu İş Sözleşmesinde yer alan çalışanların özlük hakları, yenisi yürürlüğe girinceye kadar yürürlükte kalır” hükmü bulunmaktadır. Kanaatimizce bu hüküm toplu iş sözleşmesinin art etkisi olarak anlaşılmalıdır. Hatta, bu düzenleme ile, çalışanların özlük haklarının yeni bir toplu iş sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar yürürlükte kalacağı

öngörüldüğüne göre artık art etki döneminde bunların anlaşma yoluyla işçi aleyhinde değiştirilmeleri de mümkün bulunmamaktadır. Bu nedenle KKTC'deki düzenlemenin işçi haklarını korumaya daha elverişli olduğu söylenebilecektir.

Türk ve KKTC İş Hukukunda Toplu İş Sözleşmesinin Kişi Bakımından Uygulanma Alanı

Toplu iş sözleşmelerinin uygulanmasında sözleşmenin tarafları, işçi sendikası ile işveren sendikası ya da işveren sendikasına üye olmayan işverendir. Toplu iş sözleşmesini yapan işçi sendikasına üye işçiler, toplu iş sözleşmesine taraf değildirler fakat toplu iş sözleşmesinden yararlanan kişilerdir (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 533; Sur, 2017, s. 327; Sümer, 2017, s. 251). Taraf sendikaya üye işçiler dışındaki işçiler de belli koşulların gerçekleşmesi halinde toplu iş sözleşmesinden yararlanabilirler. Ayrıca, bazı işçilerin de hiçbir şekilde toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacağı Kanunda belirtilmiştir. Çalışmamızda işçilerin hangi hallerde toplu iş sözleşmesinden yararlanabilecekleri ya da yararlanamayacaklarına değinilmiştir.

Toplu iş sözleşmesine taraf işçi sendikasına üye işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanma şartları

Türk iş hukukunda 6356 sayılı Kanunun 39. maddesinin birinci fıkrasına göre, “toplular iş sözleşmesinden taraf işçi sendikasının üyeleri yararlanır”. Aynı maddenin ikinci fıkrasında da “...sözleşmenin imzalanması tarihinde taraf sendikaya üye olanlar yürürlük tarihinden, imza tarihinden sonra üye olanlar ise üyeliklerinin taraf işçi sendikasıncı işverene bildirildiği tarihten itibaren...” yararlanacakları öngörülmüş bulunmaktadır. Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere işçi sendikasına üye işçiler, bu sendikanın taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden herhangi bir koşul gereksizsin yararlanacaklardır (Özkan, 2016, s. 45). Bununla birlikte, imzadan sonra sendika üyeliğinin sona ermesi halinde yararlanma imkanı da ortadan kalkar (md. 39 f. 4)(Sur, 2017, s. 335).

6356 sayılı Kanunun 39. maddesinin üçüncü fıkrasında “Toplu iş sözleşmesinin imza tarihi ile yürürlük tarihi arasında iş sözleşmesi sona eren üyeler de, iş sözleşmelerinin sona erdiği tarihe kadar toplu iş sözleşmesinden yararlanır” hükmü bulunmaktadır. 2822 sayılı bir önceki Kanunda yer almayan bu hüküm, 6356 sayılı Kanun ile getirilmiştir (Sur, 2017, s. 336). Diğer taraftan, öğretilerdeki baskın görüş ve Yargıtay’a göre, toplu iş sözleşmesinden yararlanma sendikaya üyelik koşuluna bağlı olduğu için, imza tarihi ile yürürlük tarihi arasında işten ayrılmış olanların işten ayrıldıkları tarihe kadar geçmişe etkili bir toplu iş sözleşmesinden yararlanacakları kabul edilmelidir (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 275; Sur, 2017, s. 336; Uğurlu, 2017, s. 5).

Toplu iş sözleşmesine taraf sendikaya üye olmayanların toplu iş sözleşmesinden yararlanması

Parasal olmayan hükümlerin tüm işçilere uygulanması

Bir toplu iş sözleşmesinden o sözleşmeye taraf sendikaya üye olanların yararlanmaları kural (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 534) olmakla birlikte, vardiya düzeni, kreş, servis aracı yemekhane, cumartesi günün tatil yapılması gibi parasal olmayan hükümlerden toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerindeki tüm işçiler yararlanacaklardır (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 275; Narmanlıoğlu, 2016, s. 469, 470; Sur, 2017, s. 339).

KKTC iş hukukunda ise 42/96 sayılı Yasanın 8. maddesinin altıncı fıkrasında toplu iş sözleşmesine taraf sendikaya üye olan çalışanlar veya sendikaya üye olmayıp dayanışma aidatı ödeyen çalışanlar dışındaki hiçbir çalışanın toplu iş sözleşmesi ile elde edilen hak ve menfaatlerden yararlanamayacağı belirtilmiştir.

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma

6356 sayılı Kanunun 39. maddesinin dördüncü fıkrasında “ Toplu iş sözleşmesinin imzası

sırasında taraf işçi sendikasına üye olmayanlar, sonradan işyerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye olup da ayrılanlar veya çıkarılanların toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmeleri, toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır. Bunun için işçi sendikasının onayı aranmaz. Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma, talep tarihinden geçerlidir.” hükmü bulunmaktadır. Görüldüğü gibi, taraf sendikaya üye olmayan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanmaları, taraf işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine bağlı tutulmuş bulunmaktadır (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2017, s. 896; Berki, 1978, s. 449).

Dayanışma aidatı uygulamasının Türk iş hukukuna alınmasının temel nedeni, toplu sözleşme uygulamasının sadece taraf sendika üyeleri ile sınırlı tutmamak ve işçileri taraf sendikaya üye olmaya zorlayarak negatif sendika özgürlüğünün dolaylı olarak zedelenmesini önlemektir (Sur, 2017, s. 341; Berki, 1978, s. 450).

Türk iş hukukunda çıraklar ve sözleşmeli personel iş sözleşmesine dayanarak çalışmadıkları; yani işçi sayılmadıkları için dayanışma aidatı ödeseler dahi toplu iş sözleşmesinden yararlanamazlar (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 280). Bunun dışında, greve katılmayan, başka bir işverene bağlı olarak çalışan veya başka bir işyerinde çalışan işçiler dayanışma aidatı ödeseler dahi toplu iş sözleşmesinden yararlanamazlar (Sur, 2017, s. 341). Greve katılmayanların toplu iş sözleşmesinden yararlanmaları, imzalanan toplu iş sözleşmesinde bu yönde bir hüküm olması halinde mümkün olacaktır. (SenTisK md. 39 f. 8).

Dayanışma aidatının miktarı sendikal özgürlükleri ve sendikaların üye sayılarını yakından ilgilendiren bir husustur: Gerçekten, aidat miktarının yüksek olması, işçileri sendikaya üye olmaya yönelteceği için negatif sendika özgürlünü olumsuz yönde etkiler Aidat miktarının çok düşük olması halinde ise, sendika üyelerini kaybetme riski ile karşı karşıya kalır (Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 384; Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 281,282). Bu nedenle 6356 sayılı Kanunun 39. maddesinin beşinci fıkrasında “Dayanışma aidatının miktarı, üyelik aidatından fazla olmamak kaydıyla sendika tüzüğünde belirlenir” denilerek, anılan menfaatler arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanmak isteyen işçi, işçi sendikasına bu talebini ilettikten sonra yetkili işçi sendikası işverene yazılı bir başvuru yapmalıdır. Söz konusu başvuru sonrasında işveren dayanışma aidatını işçinin ücretinden kesip sendikaya ödemelidir. İşveren, dayanışma aidatının işçinin ücretinden kesmez ya da kesip yetkili sendikaya bir ay içinde ödemez ise, bildirim şartı aranmaksızın aidat miktarına bankalarca işletme kredileri için belirlenen en yüksek faiz uygulanır (SenTisK md. 18 f. 3) (Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 384).

KKTC iş hukukunda ise 42/96 sayılı Yasanın 8. maddesinin ikinci fıkrasında “ Toplu iş sözleşmesinin imzalandığı tarihte taraf sendikaya üye bulunmayanlar, sonradan iş yerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf sendikaya üye bulunup da ayrılanlar veya çıkarılanların Toplu İş Sözleşmesinden yararlanabilmeleri , toplu iş sözleşmesinde taraf olan sendikaya yazılı başvuruda bulunarak dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır. Bu hususta sendikanın onayı aranmaz” hükmü bulunmaktadır. Dayanışma aidatı konusunda KKTC iş hukuku ile Türk iş hukuku arasından bir paralellik bulunduğu görülmektedir. KKTC iş hukukunda da çalışanlar dayanışma aidatı ödemek sureti ile sendikanın onayı aranmaksızın toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir Ayrıca Türk hukukunda olduğu gibi KKTC iş hukukunda da dayanışma aidatının miktarının sendika üyelik aidatından fazla olamayacağı yasada açık bir şekilde belirtilmiştir.

Teşmil yolu ile toplu iş sözleşmesinden yararlanma

Teşmil, bir toplu iş sözleşmesinin uygulanma alanının idarî bir kararla genişletilmesidir (Sur, 2017, s. 351). Bu müessese 6356 sayılı Kanunun 40. maddesinde yer almaktadır. Bu

madde aynen şöyledir: “Cumhurbaşkanı; teşmili yapılacak işyerinin kurulu bulunduğu işkolunda en çok üyeye sahip sendikanın yapmış olduğu bir toplu iş sözleşmesini, o işkolundaki işçi veya işveren sendikalarının veya ilgili işverenlerden birinin ya da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının talebi üzerine, Yüksek Hakem Kurulunun görüşünü aldıktan sonra tamamen veya kısmen ya da zorunlu değişiklikleri yaparak, o işkolunda toplu iş sözleşmesi bulunmayan işyeri veya işyerlerine teşmil edebilir. Yüksek Hakem Kurulu bu konudaki görüşünü on beş iş günü içinde bildirir”.

Görüldüğü gibi, teşmil müessesinin uygulanabilmesi için işyerinin dahil olduğu iş kolunda bir toplu iş sözleşmesinin bulunması gerekmektedir. Bu sözleşmenin tarafların serbest iradeleriyle akdedilmiş veya yüksek hakem kurulu ya da özel hakem kararı ile yürürlüğe girmiş olması arasında herhangi bir fark yoktur. Önemli olan, bir toplu iş sözleşmesinin varlığıdır (Aktay, 2015, s. 292; Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 563). Teşmilin bir diğer önemli şartı ise, teşmile konu olacak işyerinin kurulu bulunduğu iş kolundaki sendikalardan en çok üyeye sahip işçi sendikasının yapmış olduğu bir toplu iş sözleşmesinin teşmil edilebilecek olmasıdır (Demircioğlu ve Centel, 2016, s. 308; Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 386; Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 564, 565).

6356 sayılı kanununun 40. maddesinin beşinci fıkrasında, toplu iş sözleşmesinin, tarafların hak ve borçlarını düzenleyen hükümleri ile özel hakeme başvurma hakkındaki hükümlerinin teşmil edilemeyeceği öngörülmüş bulunmaktadır. Bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, toplu iş sözleşmesinin sadece normatif hükümleri teşmil edilebilecek, taraflarının hak ve borçlarını düzenleyen hükümler ile, özel hakeme başvurma hakkındaki hükümler, teşmil konusu yapılamayacaktır (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2017, s. 898; Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 563,564).

Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmesinin teşmil edilebilmesi için aranan bir başka koşul ise, bu yönde bir talebin varlığıdır. İşçi veya işveren sendikaları veya işverenlerden biri ya da Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı teşmil talebinde bulunabilecek kurumlardır. Ayrıca Cumhurbaşkanı teşmil kararını vermeden önce Yüksek Hakem Kurulunun görüşüne başvurmak zorundadır. Yüksek Hakem Kurulu da bu başvuru ile ilgili görüşünü on beş gün içerisinde vermek zorundadır. Cumhurbaşkanı, Yüksek Hakem Kurulu'nun görüşünü aldıktan sonra teşmile ve teşmilin kapsamına gerekçeli bir şekilde karar verecektir (Akyiğit, 2015, s. 635,636; Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 566). Cumhurbaşkanı, başvuru işyerinde ya da işyerlerinde toplu iş sözleşmesinin teşmiline karar vermiş ise, bu karar teşmil kararname ile Resmi Gazete’de yayınlacaktır. Resmi Gazete’de yayınlanan teşmil kararının ne zaman yürürlüğe gireceği kararnamede belirtilir; fakat, teşmil kararının Resmi Gazete’nin yayınladığı tarihten daha önceki bir tarihte yürürlüğe gireceği belirlenemez (Akyiğit, 2015, s. 636,637).

Teşmil edilen toplu iş sözleşmesinin kapsamı, toplu iş sözleşmesi bulunmayan işyeri, işyerleri veya işletme olarak belirlenir. Toplu iş sözleşmesinin hangi işyeri, işyerleri veya işletmeye, teşmil edileceği Cumhurbaşkanı’nın takdirine bırakılmıştır (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 568; Aktay, 2015, s. 299). Cumhurbaşkanı’nın toplu iş sözleşmesinin teşmiline karar verdiği işyeri, işyerleri veya işletmede çalışan işçiler, teşmilin yürürlüğe girmesiyle birlikte, dayanışma aidatı ödemeksizin toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir (Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 386).

Türk iş hukukunda teşmil üç halde sona erer: Bunlardan birincisi, teşmil edilen toplu iş sözleşmesinin süresinin dolmasıdır. Böyle bir durumda öğreti, teşmil edilen toplu iş sözleşmesinin hizmet akdi hükmü olarak devam edeceğinin ve işçilerin toplu iş sözleşmesinin art etkisinden yararlanacaklarını kabul etmektedir (Aktay, 2015, s. 301; Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 388). İkincisi ise, Cumhurbaşkanı’nın gerekli gördüğü zaman gerekçesini de açıklayarak

teşmil kararnameyi yürürlükten kaldırmasıdır. Bu durumda ise, teşmil kapsamında işyerinde çalışan işçiler sona eren toplu iş sözleşmesinin art etkisinden yararlanamayacaklardır (Tunçomağ ve Centel, 2016, s. 388). Üçüncüsü ise, 6356 sayılı Kanun ile getirilmiş bir hükümdür. Bu hüküm gereğince toplu iş sözleşmesinin teşmil edildiği işyeri ya da işletmede yeni bir toplu iş sözleşmesi yapılması ile birlikte teşmil uygulaması da kendiliğinden sona erecektir (SenTisK md. 40 f. 7) (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 569; Subaşı, 2013, s. 226).

KKTC iş hukukunda ise 42/96 sayılı Yasada toplu iş sözleşmesinin teşmili hakkında herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacak olan işçiler

Türk iş hukukunda, bazı işçilerin toplu iş sözleşmesine taraf işçi sendikasına üye olsalar dahi yapılan toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacakları öngörülmüş bulunmaktadır: Bunlar; 6356 sayılı Kanun anlamındaki işveren vekilleri ile, toplu görüşmeye işvereni temsilen katılanlar, kapsam dışı personel ve greve katılmayan işçilerdir (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 553; Sur, 2017, s. 337).

6356 sayılı kanunun 39. maddesinin yedinci fıkrasına göre “Bu Kanun anlamında işveren vekilleri ile toplu iş sözleşmesi görüşmelerine işvereni temsilen katılanlar, toplu iş sözleşmesinden yararlanamaz”lar. Bu hüküm uyarınca toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacak olanlar, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun ikinci maddesinde tanımlanan “işletmenin bütününe yönetmeye yetkili” işveren vekilleri ile, işvereni temsilen toplu iş sözleşmesi görüşmelerine katılan işçilerdir (Sur, 2017, s. 337; Canbolat, 2002, s.184). KKTC iş hukukunda ise 42/96 sayılı Yasada işveren vekillerinin ve işvereni temsilen toplu iş sözleşmesi görüşmelerine katılan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklarına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde işvereni temsilen hareket edenlerin daha sonra işçi sıfatıyla toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmelerini tutarlı ve mantıklı görmek de mümkün değildir. Bu nedenle Türk hukukundaki çözüm tarzının KKTC hukukunda da kabul etmek isabetli, bir çözüm tarzı sayılmalıdır.

Türk iş hukukunda kapsam dışı personel ise, genellikle teknik ve idari kadrolarda yer alan üst kademe yöneticileridir. Bunlar, personel yaptıkları iş gereği işveren ile yakın ilişkileri olan ve uygulamada toplu sözleşmede sağlanan haklardan daha fazlasına sahip bulunan kişilerdir (Sur, 2017, s. 337). Belirtmek gerekir ki, hangi personelin toplu sözleşme kapsamı dışında kalacağı belirlenirken, gerekçelerin haklı olması ve eşitlik kuralına aykırı davranılmaması gerekmektedir.. Ayrıca bu düzenlemeler, genel ve objektif ölçülere göre yapılmalıdır (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 554; Sur, 2017, s. 337). İşçinin kapsam dışında bırakılması yerine getirdiği işle ilgili bir husus olduğu için, zaman içerisinde görevinin değiştirilmesi ve yaptığı işin toplu iş sözleşmesi kapsamı içinde bir iş olması halinde toplu iş sözleşmesi hükümlerinin söz konusu işçiye de uygulanması gerekecektir (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 554).

KKTC iş hukukunda ise, kapsam dışı personelin toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanamayacağına dair bir sorun uygulamada bulunmamaktadır. Teknik ve idari kadrolarda yer alan üst kademe yöneticileri de toplu iş sözleşmesinden yararlanabilirler.

Türk iş hukukunda, grev sonrasında imzalanan toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacak bir diğer grup ise, grev sırasında zorunlu olarak çalışanlar (SenTisK md. md. 65 f.1) dışında greve katılmayan işçilerdir (SenTisK md. 39 f. 8) (Demircioğlu ve Centel, 2016, s. 305; Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 556; Sur, 2017, s. 338, 339). Ancak bu düzenleme emredici değildir ve toplu iş sözleşmesinde aksine bir hüküm bulunması halinde greve katılmayan işçilerin de, toplu iş sözleşmesinden yararlanmalar mümkündür (SenTisK md. 39 f. 8) (Sur, 2017, s. 339).

KKTC iş hukukunda ise, 42/96 sayılı yasanın 8. maddesinin beşinci fıkrasında “Grev

sonucunda imzalanan toplu iş sözleşmesinden bu Yasanın 6. maddesinde belirtilen çalışanlar dışında işyerindeki greve katılmayanlar da yapılan Toplu İş Sözleşmesinden imza tarihinden itibaren dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanırlar” hükmü yer almaktadır. KKTC iş hukukundaki bu düzenleme, Türk iş hukukundaki gibi çalışanları greve katılmaya teşvik eden bir düzenleme olarak (Sur, 2017, s. 339; Canbolat, 2002, s.24) değil; çalışanların daha iyi koşullarda çalışmalarının önünü açan bir kural olarak nitelendirilmelidir.

Toplu İş Sözleşmelerinin Yer Bakımından Uygulanma Alanı

Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmelerinin yer bakımından uygulanma alanı, toplu iş sözleşmesinin uygulanacağı işyeri, işyerleri ya da işletmeleri ifade etmektedir (Sümer, 2017, s. 252; Yardımcıoğlu, 2014, s. 37). 6356 sayılı Kanunda, işyeri toplu iş sözleşmesi, grup toplu iş sözleşmesi ve işletme toplu iş sözleşmesi olmak üzere üç tür toplu iş sözleşmesi öngörülmüş bulunmaktadır (Urhanoglu Cengiz, 2010, s. 133).

KKTC iş hukukunda ise, 42/96 sayılı yasanın 10. maddesinin ilk fıkrasında “Aynı işverene bağlı bir veya birden fazla işyerinde çalışanlardan en çok üyesi bulunan sendika, o işyeri veya işyerleri için Toplu İş Sözleşmesi yapmaya yetkilidir” denilmektedir. Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, KKTC iş hukukunda toplu iş sözleşmelerinin yer bakımından uygulama alanı, işyeri ve aynı işverene bağlı işyerleridir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında “Bir işveren kendisine ait işyerlerinde veya işverenin yetkili kılacağı işveren sendikası, kendi üyesi olan işverenlere ait farklı işyerlerinde, her işyeri için ayrı ayrı veya topluca bütün çalışanları kapsayan Toplu İş Sözleşmesi yapmaya yetkilidir” hükmü bulunmaktadır. 42/96 sayılı yasada Türk iş hukukundan farklı olarak grup toplu iş sözleşmeleri ve işletme toplu iş sözleşmeleri tanımı açık bir şekilde yapılmamış olmakla birlikte, ilgili fıkradan da anlaşılacağı üzere, bu tür toplu iş sözleşmelerinin KKTC iş hukukunda da uygulanabileceği zımnen belirtilmiş bulunmaktadır.

İşyeri toplu iş sözleşmeleri

Toplu görüşmelerin tek bir işyeri kapsamında yapıldığı ve sadece o işyerini kapsayan bir sözleşme yapıldığında buna işyeri toplu iş sözleşmesi denir (Eyrenci, 2013, s.123). Türk iş hukukunda 6356 sayılı kanunun 34. maddesinin ilk fıkrasında “ Bir toplu iş sözleşmesi aynı işkolunda bir veya birden çok işyerini kapsayabilir” hükmü bulunmaktadır. Bu maddenin gerekçesinde de belirtildiği üzere, kanunda toplu iş sözleşmesi düzeyi olarak işyeri esası benimsenmiştir (Sur, 2017, s. 268).

Türk iş hukukunda yetkili sendikanın ve toplu iş sözleşmesinin uygulanma alanının belirlenmesinde işyeri kavramından ne anlaşılacağını saptamak gerekmektedir (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 493; Sümer, 2017, s. 252; Sur, 2017, s. 268). 6356 sayılı Kanununda işyerinin tanımı yapılmamış, 4857 sayılı İş Kanunundaki tanımın burada da geçerli olduğu belirtilmiştir (md. 2 f. 3). 4857 sayılı İş Kanununun 2. maddesinin birinci fıkrasında işyeri, “İşveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birime işyeri denir” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı maddenin devamında “işyerinde üretilen mal veya hizmet ile nitelik yönünden bağlılığı bulunan ve aynı yönetim altında örgütlenen işyerine bağlı yerler..”, eklentiler ve araçların da işyerine dahil oldukları belirtilmiştir. Bu durum karşısında örneğin, işverenin yönetiminde bulunan ve işin teknik amacına yönelik çeşitli yerlerde görülen işler de tek işyeri sayılacaktır (Sur, 2017, s. 269).

KKTC iş hukukunda da 42/96 sayılı Yasada “işyeri işin yapıldığı yeri anlatır ve işin niteliği ve yürütümü bakımından işyerine bağlı bulunan yerlerde dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku , yıkanma, bakım, beden veya mesleki eğitim yerleri ve avlu gibi eklentiler ve araçlar da işyerinden sayılır” şeklinde tanımlanmıştır. KKTC iş hukukundaki işyeri tanımı ile 4857 sayılı iş kanunundaki işyeri tanımını karşılaştırdığımızda iki hukuk sisteminde paralel bir

düzenleme olduğu görülmektedir.

İşyeri toplu iş sözleşmesinin işveren tarafını, işyerinin işvereni veya işveren sendikaya üye ise, işveren sendikası oluşturabilir (Eyrenci, 2013, s.124). Ayrıca işçi sendikasının bir işyerinde toplu iş sözleşmesi yapma yetkisine sahip olabilmesi için, işyerinin dahil olduğu işkolunda çalışan işçilerin en az yüzde birinin yetki talebinde bulunan sendikaya üye olması ve işyerinde çalışan işçilerin yarısından fazlasının taraf işçi sendikasına üye olması gerekmektedir (Sur, 2017, s. 282-284; Demircioğlu ve Centel, 2016, s. 294).

KKTC iş hukukunda ise, Türk iş hukukundaki gibi taraflardan birinin işçi sendikası diğerinin ise işveren sendikası ya da işveren sendikasına üye olmayan bir işveren olması gerekmektedir. KKTC iş hukukunda Türk iş hukukundan farklı olarak işçi sendikasının bir işyerinde toplu iş sözleşmesi yapma yetkisine sahip olabilmesi için işyerinin dahil olduğu işkolunda çalışan tüm işçilerin en az yüzde birinin yetki talebinde bulunan sendikaya üye olması şartı bulunmamaktadır. Ancak, işyerinde en çok üyeye sahip işçi sendikasının toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi vardır.

İşletme toplu iş sözleşmesi

Türk iş hukukunda 6356 sayılı Kanununun 34. maddesinin ikinci fıkrasında “Bir gerçek ve tüzel kişiye veya bir kamu kurum ve kuruluşuna ait aynı işkolunda birden çok işyerinin bulunduğu işyerlerinde, toplu iş sözleşmesi ancak işletme düzeyinde yapılabilir” denilmektedir. Bu hüküm karşısında anılan nitelikteki işyerlerinin her birinde ayrı ayrı işyeri sözleşmeleri değil; sadece, bütün işyerlerini kapsayan tek bir işletme toplu iş sözleşmesi yapılacaktır (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 216). Ancak, işyerlerinin aynı iş kolunda olması yanında, işverenin de aynı olması şarttır (Sur, 2017, s. 273; Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 216; Alp ve Erkanlı, 2016, s.72). Yetki bakımından ise burada yasa, her bir işyerinde salt çoğunluğu temsil koşulu aranmamakta; işletme düzeyinde işçilerin yüzde kırkını temsil eden sendikanın yetkili olduğunu öngörmektedir (md. 41 f. 1).

Türk iş hukukunda işletme toplu iş sözleşmelerinin yapılmasında işyerlerinin madde anlamında işletme sayılıp sayılmayacakları noktasında bazen uyuşmazlıklar ortaya çıkmaktadır (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 498). Bu gibi hallerde 6356 sayılı Kanununun 34. maddesinin dördüncü fıkrası “ İşletme toplu iş sözleşmesi yapılacak işyerlerinin aranılan niteliğe sahip olup olmadıklarına ilişkin uyuşmazlıklar, işletme merkezinin bulunduğu yerdeki mahkemede on beş gün içinde karara bağlanır. Karar hakkında istinaf yoluna başvurulması hâlinde bölge adliye mahkemesi on beş gün içinde kesin olarak karar verir” hükmü ile uyuşmazlığın ne şekilde giderilebileceğini belirtmiştir.

KKTC iş hukukunda ise, işletme toplu iş sözleşmesi ayrı bir başlık altında düzenlenmemiştir. Fakat 42/96 sayılı yasanın 10. maddesinin ikinci fıkrasında “ Bir işveren kendisine ait işyerlerinde ... her işyeri için ayrı ayrı veya topluca bütün çalışanları kapsayan Toplu İş Sözleşmesi yapmaya yetkilidir” hükmü bulunmaktadır. Bu hükümden de anlaşılacağı gibi KKTC iş hukukunda işletme toplu iş sözleşmesinin şartları gerçekleşse dahi tek bir işletme toplu iş sözleşmesi yapma zorunluluğu aranmamıştır.

Grup toplu iş sözleşmesi

Türk iş hukukunda grup toplu iş sözleşmesi 6356 sayılı kanunun “tanımlar” başlıklı 2. maddesinde, “Grup toplu iş sözleşmesi: işçi sendikası ile işveren sendikası arasında, birden çok üye işverene ait aynı işkolunda kurulu işyerlerini ve işletmeleri kapsayan toplu iş sözleşmesini” ifade eder (f. ç) şeklinde tanımlanmıştır. 6356 sayılı Kanununun 34. maddesinin üçüncü fıkrasında ise, “Grup toplu iş sözleşmesi, tarafların anlaşması üzerine bir işçi sendikası ile bir işveren sendikası arasında, birden çok üye işverene ait aynı işkolunda kurulu işyerleri ve işletmeleri

kapsamak üzere yapılır” denilmektedir. Grup toplu iş sözleşmesinin uygulanabilmesi için işçi sendikasının üye bakımından gruba dahil her bir işyerinde salt çoğunluğu sağlaması gerekmektedir (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 212).

Grup toplu iş sözleşmesi sayesinde, her işyerinde ya da işletmede ayrı ayrı toplu iş sözleşmesi yapılmaktansa tek bir toplu iş sözleşmesi ile tüm işyerlerinde ve işletmelerde genel çalışma şartlarının belirlenmesi sağlanmaktadır (Aktay, 2015, s. 186). Böylece, aynı iş kolunda çalışan işçilerin çalışma koşulları ve ücretleri arasında bir yeknesaklık sağlanabilmektedir (Sur, 2017, s. 270). Ayrıca grup toplu iş sözleşmesi yolu ile toplu görüşmelerde emek, zaman ve maddi açıdan ciddi bir tasarruf da sağlamaktadır (Aktay, Arıcı ve Senyen Kaplan, 2013, s. 494). İşletme toplu iş sözleşmesinden farklı olarak grup toplu iş sözleşmesinin yapılması tarafların bir grup toplu iş sözleşmesi yapma konusunda anlaşmış olmaları şartına bağlanmıştır (Tuncay ve Savaş Kutsal, 2016, s. 213).

Ekleme gerekir ki, 6356 sayılı Kanununun 60. maddesinin altıncı fıkrasında yer alan “Grup toplu iş sözleşmesine ilişkin uyuşmazlıklarda grev kararı, uyuşmazlığın kapsamındaki işyerlerinin bir kısmı için alınmış olsa dahi lokavt kararı uyuşmazlığın kapsamındaki başka işyerleri için de alınabilir” şeklindeki hüküm, Anayasa mahkemesi tarafından lokavtın savunma amaçlı olması ilkesine ters düştüğü ve ölçüsüz bir tepki niteliğinde olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir (AYM 22.10.2014, E. 2013/1, K. 2014/161, RG 11.11.2015, Sa. 29529).

KKTC iş hukukunda ise, grup toplu iş sözleşmesi yasadaki özel olarak düzenlenmemiştir. Ancak, 42/96 sayılı yasanın 10. maddesinin ikinci fıkrasında “...işverenin yetkili kılacağı işveren sendikası, kendi üyesi olan işverenlere ait farklı işyerlerinde, her işyeri için ayrı ayrı veya topluca bütün çalışanları kapsayan Toplu İş Sözleşmesi yapmaya yetkilidir” şeklinde bir düzenleme yer almaktadır. Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, KKTC iş hukukunda da grup toplu iş sözleşmesinin yapılmasına olanak sağlanmış bulunmaktadır.

Sonuç

Türk ve KKTC iş hukukunda işçi-işveren ilişkileri sadece bireysel iş sözleşmeleri ya da mevzuattaki düzenlemeler ile değil; bunlara ek olarak, toplu iş sözleşmeleri ile de düzenlenmektedir. Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmesi Anayasanın 53. maddesinin ilk fıkrasında “İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler” hükmü ile anayasal bir güvenceye kavuşturulmuştur. KKTC Anayasa’sında ise toplu iş sözleşmeleri toplu sözleşme adı altında 54. maddesinin ilk fıkrasında “Çalışanlar, işverenle olan ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal durumlarını korumak ve düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptir” hükmü ile anayasal bir hak haline gelmiştir.

Türk iş hukuku ile KKTC iş hukuku arasındaki en önemli farklılık, Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmesi yetkili işçi sendikası ile işveren sendikası ya da işveren sendikasına üye olmayan işveren arasında yapılabilirken, KKTC iş hukukunda çalışanların seçtikleri sendikalar, federasyonlar veya konfederasyonlar ile işveren sendikası veya işveren sendikasına üye olmayan işverenler arasında yapılabilmektedir.

Toplu iş sözleşmesinin uygulama alanı ile ilgili olarak iki ülke arasında birçok paralel düzenleme bulunmasına rağmen bazı hükümlerde farklılıklar olduğu görülmektedir. Toplu iş sözleşmesinin zaman bakımından uygulanma alanını incelendiğinde, Türk iş hukukunda toplu sözleşmelerin azami süresi üç yıl, asgari süresi ise bir yıl olarak belirlenmiştir. KKTC’de ise toplu sözleşmelerin azami süresi iki yıl, asgari süresi ise bir yıldır. Ayrıca, Türk iş hukukunda toplu iş sözleşmesinin sona ermesinden sonra yeni toplu iş sözleşmesi yapılincaya kadar önceki sözleşme “hizmet akdi hükmü” olarak devam edecektir. KKTC iş hukukunda ise, toplu iş sözleşmesinin

art etkisi ile ilgili düzenleme oldukça farklıdır: Gerçekten, 42/96 sayılı yasada, “gerekçesi ne olursa olsun süresi sona eren toplu iş sözleşmesinde yer alan çalışanların özlük hakları, yenisi yürürlüğe girinceye kadar yürürlükte kalır” şeklinde bir hüküm bulunmaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç, Türk hukukundan farklı olarak, KKTC hukukunda işçilik haklarının bu dönemde de anlaşmak suretiyle de olsa, işçi aleyhinde değiştirilemeyecek olmasıdır.

Türk ve KKTC iş hukukunda toplu iş sözleşmesinin kişi bakımından uygulanma alanını incelediğimizde ise, Türk iş hukukunda parasal hükümlerden sadece taraf sendikaya üye olan veya üye olmayıp da dayanışma aidatı ödeyen işçilerin yararlanabileceği, parasal olmayan hükümlerden ise, toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerinde çalışan tüm işçilerin yararlanabileceği görülmektedir. KKTC iş hukukunda ise 42/96 sayılı yasada toplu iş sözleşmesine taraf sendikaya üye olan çalışanlar veya sendikaya üye olmayıp dayanışma aidatı ödeyen çalışanlar dışındaki hiçbir çalışanın toplu iş sözleşmesi ile elde edilen hak ve menfaatlerden yararlanamayacağı belirtilmiştir. Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma açısından ise, iki ülke kanunları arasında büyük oranda paralellik görülmektedir. Toplu iş sözleşmesinin teşmili konusunda ise Türk iş hukukunda detaylı bir düzenleme bulunmasına rağmen, KKTC iş hukukunda herhangi bir düzenleme yer almamaktadır.

Türk ve KKTC iş hukukunda toplu iş sözleşmesinin yer bakımından uygulama alanını incelendiğinde ise, KKTC iş hukukunda 42/96 sayılı yasada da Türk iş hukukundan farklı olarak işletme ve grup toplu iş sözleşmeleri ayrı bir başlıklar altında düzenlenmemiş; fakat 42/96 sayılı yasanın 10. maddesinde işletme ve grup toplu iş sözleşmelerinin KKTC iş hukukunda da uygulanabileceği zımnen de olsa kabul edilmiştir

Kaynakça

- Aktay, A. N. (2015). *Toplu iş hukuku*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktay, A.N., Arıcı, K ve Senyen Kaplan, T. (2013). *İş hukuku*, Yenilenmiş 6. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akyiğit, E. (2015). *Toplu iş hukuku el kitabı*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alp, M ve Erkanlı, B. (2016). “İşletme toplu iş sözleşmelerinde yetki” *İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, Özel Sayı Prof. Dr. Fevzi Demire’e Armağan, s. 69-100. Erişim Tarihi: 25.1.2021,
<https://legal.com.tr/Book/B93pK8HWMkqk3h4HAOfSg/978a5ab9b4ae439d9db975f044f94cdf?s=toplu+i%c5%9f+s%c3%b6zle%c5%9fmesi&pn=69>.
- Berki, N. (1978). “Dayanışma aidatı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:35, S: 1, s. 447-455. Erişim Tarihi: 4.1.2021,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/307/2934.pdf>.
- Canbolat, T. (2002): “Toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacak işçiler”, Yargıç Dr. Aydın Özkul’a Armağan; *Kamu-İş*, C.6, S. 4, s. 163- 201.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N. ve Canbolat, T. (2017). *İş hukuku dersleri*, Yenilenmiş 30. Baskı Ankara: Beta Yayınları.
- Demircioğlu, M. ve Centel, T. (2016). *İş hukuku*, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 19. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Doğan, S. (2014). “Toplu iş sözleşmesinin ard etkisi”. *Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.15, Özel S., s. 781-812. Erişim Tarihi: 28.12.2020,
<http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz-15-ozel/1-ishukuku/27-sevildogan.pdf>.
- Esener, T. (1978). *İş hukuku*. Yeniden Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları. Erişim Tarihi: 30.12.2020,
<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/820.pdf>.

- Eyrenci, Ö. (2013). “6356 sayılı Kanunda toplu iş sözleşmesi türleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Özel S. , s.119-146. Erişim Tarihi: 18.1.2021, <http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz-15-ozel/1-ishukuku/6-onereyrenci.pdf>.
- Kandemir, M. (2013). “Toplu iş sözleşmelerinin uygulama alanı”. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, C. 4, S. 39 s. 167- 214. Erişim Tarihi: 22.12.2020, <https://www.calimatoplum.org/makale/toplu-is-sozlesmesinin-uygulanma-alani>.
- Karakaş, G. (2009). *Toplu İş Sözleşmelerinden Üyelik Dışında Yararlanma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, Ş. (2018). *Türk hukukunda grup toplu iş sözleşmeleri ve çerçeve sözleşmeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Manav, A.E ve (Urhanoglu) Cengiz, İ. (2011). “Toplu iş sözleşmesinin hükümsüzlüğü”. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C.11, S.4, s. 9-58.
- Narmanlıoğlu, Ü. (2016). *İş hukuku II toplu iş ilişkileri*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları,
- Özkan, S. D. (2016). *Toplu İş Sözleşmesinin Kişi Bakımından Uygulama Alanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saraç, C. (1992). “Toplu İş Sözleşmesinin Normatif Etkisi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* S. 4, s. 532- 545. Erişim Tarihi: 29.12.2020, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m1992-19924-980>.
- Subaşı, İ. (2013). “6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda toplu iş sözleşmesinin teşmili”. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, C. 4, S. 39, s.209-246. Erişim Tarihi: 7.1.2021, <https://www.calimatoplum.org/makale/6356-sayili-sendikalar-ve-toplu-is-sozlesmesi-kanununda-toplu-is-sozlesmesinin-tesmili>.
- Sur, M. (2017). *İş hukuku toplu ilişkiler*, 6. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Sümer, H. H. (2017). *İş hukuku*, Gözden Geçirilmiş 22. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tuncay, A. C. ve Savaş Kutsal, F. B. (2016). *Toplu iş hukuku*, 5. Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tunçomağ, K. ve Centel, T. (2016). *İş hukukunun esasları*. 8. Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Uğurlu, A. H. (2017). “Sendikaya Sonradan Üye Olan Taşeron İşçilerin Toplu Sözleşmeden Yararlanma Tarihleri Ne Olacak?”. Erişim Tarihi: 2.1.2021, <http://e-taseron.net/mevzuat/makaleler/Sendikaya-Sonradan-Uye-Olan-Taseron-Isciler-Hangi-Tarihte-TIS-den-Yararlanacaktır.pdf>.
- Ulutaş, Y. (2008). “Toplu İş Sözleşmesinde Süreler”. *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Dergisi*, C.5, S.18, s. 491-504. Erişim Tarihi 25.12.2020, <https://legal.com.tr/Book/B93pK8HWMkqk3h4HAOfSg/50726611481b46e7a37b1098367bd87c?s=toplu+i%c5%9f+s%c3%b6zle%c5%9fmesi&pn=109>.
- Urhanoglu Cengiz, İ. (2010), “Türk Hukukunda İşyerleri Toplu İş Sözleşmesi”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 89, s. 129-153. Erişim Tarihi: 15.1.2020, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-89-624>.
- Yardımcıoğlu, D. (2014). *Toplu İş Sözleşmesinin Uygulanma Alanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Yayvak, İ. (2014). *Toplu iş sözleşmesinin art etkisi (Türk-Alman Hukukunda karşılaştırmalı)*, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yenisey Doğan, K. (2010). “Toplu iş sözleşmesinin ard etkisi kazanılmış hakların korunması”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, C. 2, S. 18, s. 165-174. Erişim Tarihi 29.12.2020, https://www.mess.org.tr/media/files/6322_ETFBRXFFKQ18.pdf.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Siber Nezaket Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Cyber-Kindness Scale Development: Validity and Reliability Analysis

Şebnem ÖZDEMİR^{a*}, Kasım Can IŞIK^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0421-0833

^bDr., T.C. Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, Sivas / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9637-8889

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Mart 2021

Kabul tarihi: 7 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Siber nezaket,

Prososyal davranış,

Altruizm

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 2, 2021

Accepted July 7, 2021

Keywords:

Cyber kindness,

Prosocial behavior,

Altruism

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'deki insanların siber ortamlardaki nezaket eğilimini ölçebilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Ölçeğin 41 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulurken Rowland ve Klisanin'in 2018 yılında oluşturduğu madde havuzundan yararlanılmış olup bu havuza araştırmacılar tarafından bazı maddeler eklenip çıkarılmıştır. Uzmanlardan alınan görüş doğrultusunda anket oluşturulmuş, ankete katılan kişilere 38 maddelik taslak ölçek uygulanmış ve bu işlem sonucunda elde edilen verilere Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanarak hiçbir faktör altında toplanmayan 16 madde ölçekten çıkarılmış 22 madde ve 4 faktörlü bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Ardından her bir faktöre, içerdiği maddeler ve anlamlara bakılarak isimlendirme işlemi yapılmıştır. Sonrasında bu faktörlere Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmış, uygulama sonucunda 3 madde daha modelden çıkarılmış toplamda 19 madde ve 4 faktörlük yapının model uyum değerlerine göre yüksek derecede uyum gösterdiği ve geçerli olduğu tespit edilmiştir. Alt üst gruplara uygulanan t testi sonucunda ölçekte yer alan her bir maddenin olumlu ve olumsuz tutuma sahip bireyleri ayırt etme özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin tüm maddelerine ve ayrı ayrı her faktöre ait hesaplanan Cronbach α katsayıları sonucunda Siber Nezaket Ölçeği'nin (SNÖ) bütün faktörleri ve ölçekteki toplam 19 maddenin güvenilirlik düzeyleri yüksek seviyede güvenilir ve oldukça güvenilir olarak çıkmıştır. Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında geliştirilen bu ölçeğin siber nezaketi ölçmede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğuna karar verilmiştir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to develop a reliable and valid measurement tool to measure the kindness of people in cyber environments, in Turkey. While creating the item pool of the scale, which contains 41 items, the scale which is created by Rowland and Klisanin in 2018 is used as base, and some items were added, and/or removed by the researchers. After content validity study, the questionnaire is created in line with the opinions of the experts, and a 38-item draft scale is applied to the participants. Exploratory Factor Analysis (EFA) is applied to the data obtained as a result of this process, and 16 items that are not collected under any factor are removed from the scale; 22-item and a 4-factor structure is revealed. Then, looking at the items and meanings of each factor, factors are named. Afterwards, Confirmatory Factor Analysis (CFA) is applied to these factors, and as a result of the analysis, 3 more items are removed from the model; and it is determined that a total of 19-item and a 4-factor structure showed a high degree of fit and validity. As a result of the t test applied to the lower and upper groups, it is determined that each item in the scale has the ability to distinguish individuals with positive and negative attitudes. As a result of calculation of the Cronbach α coefficients, for all items of the scale and each factor separately, all factors of the Cyber Kindness Scale (CKS) and the reliability levels of 19 items in the scale are found to be highly valid and highly reliable. Considering all these results, it is decided that CKS is a valid and reliable scale that can be used to measure cyber kindness.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: SebnemOzdemirTR@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Purpose

Cyber environments, where social interaction between people takes place online, especially social media, are very convenient and interesting environments to study human behavior and to do research in order to understand human beings. Many online behaviors, particularly cyberbullying, remain interesting to researchers and are frequently studied. However, it can be seen that scientific studies on prosocial behavior are more limited. Especially in the Turkish literature, this situation can be observed much more clearly.

It is seen that there is a gap in Turkish literature regarding Cyber-Kindness. This study aims to develop a valid and reliable measurement tool that can measure the kindness of people in cyber environments, based on the Cyber-Kindness study, which was created by Rowland and Klisanin in 2018, but whose validity and reliability analysis was not performed.

Design, Methodology, and Findings

While creating the item pool of the scale, which contains 41 items, the scale which is created by Rowland and Klisanin in 2018 is used as a base, and some items were added, and/or removed by the researchers. After the content validity study, the questionnaire is created in line with the opinions of the experts, and a 38-item draft scale is applied to the participants. Exploratory Factor Analysis (EFA) is applied to the data obtained as a result of this process, and 16 items that are not collected under any factor are removed from the scale; 22-item and a 4-factor structure is revealed. Then, looking at the items and meanings of each factor, factors are named. Afterwards, Confirmatory Factor Analysis (CFA) is applied to these factors, and as a result of the analysis, 3 more items are removed from the model; and it is determined that a total of 19-item and a 4-factor structure showed a high degree of fit and validity. As a result of the t test applied to the lower and upper groups, it is determined that each item in the scale has the ability to distinguish individuals with positive and negative attitudes. As a result of the calculation of the Cronbach α coefficients, for all items of the scale and each factor separately, all factors of the Cyber Kindness Scale (CKS) and the reliability levels of 19 items in the scale are found to be highly valid and highly reliable.

The final scale, CKS, is proved to be valid and reliable that can be used to measure cyber kindness.

Implications

When the literature is examined, it is possible to see numerous scientific studies on social media. Most of these studies focus on hate speech, troll behavior, cyberbullying, fraud, sexting, pornography, stalking, insults and similar issues. However, there are many useful and positive aspects of social media, too. Social media is also an indispensable and highly effective tool in terms of exponentially spreading, supporting and creating kindness, helping behavior and similar positive behaviors.

Human nature contains both good and evil. Throughout the ages, it has been discussed which side man is closer to, and this issue has been the focus of many disciplines, especially moral philosophy. Peterson and Seligman use the words generosity, care, affection, altruistic love and kindness as the words that correspond to kindness and define kindness as "doing good for others, helping them, caring" (2004, p.29). According to Peterson and Seligman, Kindness is a power of character and defines the tendency to be kind to other people - being compassionate and not worrying about their well-being, doing good to them, doing good deeds, and caring for them (p. 296).

Rowland and Klisanin's cyber kindness study (2018) showed that personal benefit plays little role in cyber kindness behavior: People's tendencies of kindness arise from phenomena such as empathy, compassion, benevolence, and altruism rather than benefit. Again, the same study reveals that online and offline kindness are very close to each other, but more work is needed to reach this conclusion decisively.

Kindness is something that cannot be quantified easily. About kindness, one can perform various studies by using various kinds of tools, and/or scientific methodology, like experiments, interviews, focus groups, case studies, ethnography / netnography, sentiment analysis and so on. As for this research, in the study Turkish Cyber-Kindness Scale is developed, and the reliability and the validity of the scale are proved. It is hoped that the developed scale paves the way for many promising further studies.

Originality

This study aims to contribute to the Turkish literature on Cyber-Kindness. Although there are many studies on cyberbullying in both foreign and Turkish literature, no studies were found in Turkish literature on cyber-kindness. In this sense, it is thought that this study will make an original contribution to Turkish literature.

Giriş

İngilizce “kindness” kelimesinin, Türkçede, nezaket, nazik olma, iyilik, sevecenlik, kerem, insaniyet, merhametlilik, şefkat, insanlık gibi pek çok kelime ile karşılandığı görülebilir. Bununla beraber Türk Dil Kurumu (2021), nezaketi, “başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik” olarak tanımlamaktadır. Nezaket kelimesinin, sıklıkla, günlük hayatta “nazik ve görgülü olma, nazik ve görgülü konuşma, zarafet” şeklinde algılandığı da görülmektedir (ki bu durum / davranış, İngilizce “kindness” kelimesini karşıladığı gibi “politeness” kelimesini de (daha çok) karşılamaktadır).

İnsan ilişkilerinde nezaket psikoloji, sosyoloji, dil bilim, yönetim, eğitim, teoloji ve iletişim gibi alanlar başta olmak üzere türlü şekillerde ele alınmıştır. Ancak gerek Türkçe gerekse yabancı alanyazın incelendiğinde, özellikle de iletişim ve yeni medya söz konusu olduğunda, ağırlıklı olarak çalışılan temel konunun nezaketten ziyade siber zorbalık olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın da konusu olan siber ortamlardaki nazik, alturistik, diğerkam davranışların ise –ilginç şekilde- daha bakir kalmış bir konu olduğu görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde siber nezaket ile ilgili yapılmış çok az sayıda araştırma olduğu ve bu araştırmaların da büyük oranda siber zorbalıkla ilişkilendirildiği görülmektedir. Siber nezaket ile ilgili yapılmış tek nicel çalışmanın ise Rowland ve Klisanin tarafından yapılmış 2018 tarihli “Siber Nezaket: Siber Ortamda Nezaket Yaymak” isimli çalışma olduğu söylenebilir. Bu çalışmadaki amaç da Rowland ve Klisanin tarafından 2018 yılında madde havuzu oluşturulmuş ancak geçerlik ve güvenilirlik analizi yapılmamış Siber Nezaket çalışmasından yola çıkarak Türkiye’deki insanların siber ortamlardaki nezaket eğilimini ölçebilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı geliştirmektedir.

Siber zorbalık ile ilgili gerek yabancı gerekse Türkçe alanyazında pek çok çalışma bulunsa da siber nezaket ile ilgili Türkçe alanyazında hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda bu çalışmanın Türkçe alanyazına özgün katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Alanyazın İncelemesi

Genellikle olumlu bir davranış şekli olarak anılan nezaket bireyden bireye, kültürden kültüre, toplumdan topluma değişebilmekle beraber genel olarak evrensel bir davranış şekli olarak kabul edilebilir. Alanyazın incelendiğinde siber nezaket ile ilgili çok az sayıda araştırma olmasına karşın, nezaketin özellikle psikososyal olumlu etkileri üzerine pek çok çalışma olduğu görülebilir. Örneğin, nezaketin yaşam doyumunu ve başarıyı artırdığı çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Datu ve Bernardo, 2020; Martínez-Martí ve Ruch, 204; Heintz ve Ruch, 2020). Bununla birlikte korelasyonel tasarımlar kullanılan bu araştırmalardan çıkan sonuçların, nezaketin akademik, psikolojik ve işle ilgili sonuçları etkileyip etkilemediğini tam olarak söylemek zordur (Datu, Ping Wong ve Rubie-Davies, 2020). Nezaketin, nezaket gösteren aktörün refahı üzerine etkisini inceleyen bir meta analizde ise nezaket eylemlerinin aktörün refahı üzerinde iyileştirici etkisi ($\delta = 0.28$) ortaya konmuştur (Curry vd., 2018). Aynı araştırma, nezaketi, “başkalarına fayda sağlamayı amaçlayan eylemler” olarak tanımlamakta ve şu soruyu sormaktadır: “İnsanlar neden ve hangi koşullar altında nezaket gösterir?”. Sosyal bir canlı olan insan, temel olarak, karşılıklı fayda sağlamak ve işbirliği sayesinde daha fazla katma değer yaratmak için nezaket davranışları sergilemektedir ve bu davranışları açıklamak için farklı nezaket türleri tanımlanabilir (Curry vd., 2018):

- *Aile / Soy (Kin) Özgeciliği: İnsanlar kendi soylarına daha fazla nezaket gösterir.*
- *Karşılıklılık: İnsanlar kendi topluluk üyelerine daha fazla nezaket gösterir.*
- *Karşılıklı Özgecilik: İnsanlar tekrar karşılaşabilecekleri kişilere karşı daha hassas ve naziktir.*
- *Rekabetçi Fedakârlık: İnsanlar, kendi statülerini güçlendiren insanlara karşı daha naziktir.*

Peki, söz konusu özellikle sosyal medya gibi anonimliğin oldukça yüksek olduğu sosyal ortamlarda kişiler neden nezaketi önemsemekte, neden başkalarına iyilik yapmakta ve nazik davranmaktadır? Kuşkusuz ki bu sorunun kolay bulunur türden bir cevabı yoktur.

Sosyal medya başta olmak üzere dijital iletişim araçları günümüz insanın hayat rutininin vazgeçilmez unsurlarından biridir. 2020 itibarıyla dünya çapında 3,6 milyar insanın sosyal medya kullandığı bilinmekte, 2025’de bu sayının 4,4 milyara ulaşacağı beklenmektedir (Statista, 2021). Elbette bu durum sosyal medyayı oldukça çekici bir araştırma alanı yapmaktadır ve yapmalıdır da. Yabancı ve Türkçe alanyazın incelendiğinde sosyal medya ile ilgili sayısız bilimsel çalışma görmek mümkündür. Bu çalışmaların çok büyük bir kısmı nefret söylemi, trol davranışı, siber zorbalık, dolandırıcılık, sexting, pornografi, stalking, hakaret ve benzeri konular üzerine odaklanmaktadır. Oysa sosyal medyanın pek çok faydalı ve olumlu yönleri de vardır. Sosyal medya, aynı zamanda, iyiliğin, nezaketin, yardımın ve benzeri olumlu davranışların katlanarak yayılması, desteklenmesi ve fiili bir etki yaratması açısından da vazgeçilmez ve oldukça etkili bir araçtır.

İnsan, doğası gereği içinde hem iyiyi hem kötüyü barındıran bir varlıktır. Çağlar boyunca insanın hangi tarafa daha yakın olduğu tartışılmış, bu konu ahlak felsefesi başta olmak üzere pek çok disiplinin odağında olmuştur. Peterson ve Seligman (2004, s.29) nezaketi tanımlarken, cömertlik, himaye, özen, şefkat, fedakâr sevgi ve kibarlık kelimelerini de nezaket kelimesini karşılayan kelimeler olarak kullanır ve nezaketi “başkaları için iyilik yapma, onlara yardım etme, özen gösterme” olarak tanımlar. Peterson ve Seligman’a göre nezaket bir karakter gücüdür ve diğer insanlara karşı nazik olma eğilimini - merhametli olma ve onların refahı konusunda endişelenme, onlara iyilik yapma, iyi işler yapma ve onlara özen gösterme olarak tanımlar (s. 296). Peterson ve Seligman (2004), nezaket kriterlerini şu şekilde açıklar:

- *Nezaket tatmin edicidir. Birine yardım etmeye niyetlenmek, zaman ve ilgi vermek bile iyi hissettirir.*
- *Ahlaki olarak değerlidir. “İyi bir insan kimdir?” sorusu sorusunun cevabıdır.*
- *Diğer kişileri küçültmez. Altruizm (özgecilik, diğerkâmlık) insanı yüceltir.*
- *Nezaketin bariz karşılıkları bencillik, cimrilik ve kötü ruh halidir.*
- *Nezaket bir kişilik özelliğidir (her ne kadar bazı sosyal psikologlar nezaketin durumsallığı üzerinde durmuş olsalar da büyük bir kısım da nezakete bir kişilik özelliği olarak yaklaşmıştır).*
- *Ayırt edicilik: fedakâr sevgi, cömertlik ve şefkatle eş anlamlıdır. Sosyal zekâ, adalet, vatandaşlık gibi karakter özellikleri de nezakete katkıda bulunabilir.*
- *İyilik paragonlarını¹ tanımlamak kolaydır. Hiçbir karşılık beklemezsiniz yardıma koşma, şefkat ve özen gösterme davranışlarını tanımlamak için ek bir kılavuza gerek yoktur.*
- *İyi insanları tespit etmek ve tanımlamak da kolaydır.*
- *Nezaketin yokluğunu, yani nezaketsizlik, kötü niyet, bencillik vb. davranışların varlığını da anlamak kolaydır.*
- *Kurumlar ve ritüeller nezaketi destekler. Örneğin, paylaşmak çocuklara genellikle ailede öğretilen erdemdir ya da hayır kurumları, sadece yardımı alan kişilere değil aynı zamanda paralarını bağışlayanlara da cömertliği öğreterek ve insanların cömert olmalarına imkân sağlayarak fayda sağlamaktadır (s.360).*

¹ Paragon: Erdem örneği

Siber ortamlarda nezaketten bahsedildiğinde akla pek çok somut örnek ve proje gelebilir. Örneğin, çevre, sağlık, insan hakları vb. pek çok konuda dilekçe oluşturmaya ve imzalamaya olanak sağlayan change.org, yardıma muhtaç insanlara “tıkla bağışla” sitemi ile yardım desteği veren “The Hunger Site”, yazılım öğrenmek isteyen insanlara dünyanın en iyi yazılım kursunu (üstelik Türkiye’de Türkçe olarak) veren “Kodluyoruz”, bedava eğitim içeriği sunan “Gutenberg Project” ve buna benzer pek çok oluşum bunlar arasında sayılabilir. Bu projelerin ve daha pek çok benzer projenin mimarı olan insanlar bu projeleri tamamen toplum yararına sunmaktadır. Benzer şekilde, bu tür projeleri oluşturmaya gücü ve imkânı yetmemekle birlikte dijital ortamlarda elinden geldiğince faydalı olmaya çalışan büyük bir insan kitlesi de vardır. Bu insanlar bir homo economicus (ekonomik insan) olarak davranmamaktadırlar. Aynı şekilde, Curry ve diğerlerinin (2018) açıkladığı gibi, soy özgeciliği, karşılıklılık, karşılıklı özgecilik ve rekabetçi fedakârlık sebebi ile de nezaket gösteriyor değillerdir, zira siber ortamlarda anonimlik yüksektir. Yani, özellikle siber ortamlarda nezaket gösteren insanlar bu nezaketi kendi faydalarını maksimize etmek ya da herhangi bir karşılık beledikleri için göstermemektedir, muhtemelen (bu argüman daha fazla açıklanmaya ve ispatlanmaya muhtaç olmakla birlikte) Peterson ve Seligman’ın ifade ettiği gibi nezaket bir karakter gücü, bir karakter özelliğidir.

Wallace (2016, s. 158) , prososyal (toplum yanlısı) davranışı, kendisinden başka insanlara fayda sağlayan eylemleri tanımlayan davranış olarak açıklar ve prososyal davranışın sebebinin tamamen özgecilik kaynaklı olabileceği gibi hesaplanmış kişisel çıkarlara da dayanabileceğini veya her ikisinin bir kombinasyonu olabileceğini belirtir. Sebebi ne olursa olsun bu tür davranışların çevrimiçi dünyaya yaptığı olumlu katkı çok memnuniyetle karşılanmaktadır ve siber ortamlarda özellikle öne çıktığı gözlemlenen üç alan da gönüllülük, bağış toplama / kitle fonlaması ve çevrimiçi destek, özgecil davranışların başkaları tarafından her zaman hoş karşılanmadığını ileri süren araştırmalar da mevcuttur (Kawamura ve Kusumi, 2020). Toplum yanlısı davranıştaki bireysel farklılıklar ise en iyi, karşılıklı bağımlı durumlarda yer alan olanakları etkileyen belirli durumsal özelliklere yanıt olarak ifade edilen özelliklerin bir sonucu olarak görülür (Thielmann, Spadaro ve Balliet, 2020).

Nezaket ile ilgili bilimsel çalışmaların yanı sıra Microsoft gibi özel şirketler de bu alanda araştırmalar yapmaktadır. Microsoft’un 2016 yılından bu yana tüm insanlar arasında daha güvenli, daha sağlıklı ve daha saygılı çevrimiçi etkileşimleri teşvik etmek amacıyla, dünyanın dört bir yanındaki gençlere ve yetişkinlere dijital uygarlığın durumu hakkında anketler, bu alanda yapılan çalışmalar arasında en geniş çaplı olanıdır (Microsoft, 2021). Bu çalışmalardan en güncel olanı, aralarından Türkiye’nin de olduğu 32 farklı coğrafyada yapılmış olup bu araştırmaya Türkiye’den 503 katılımcı katılmıştır. Microsoft’un bu çalışması Dijital Medeniyet Endeksi Araştırması (Digital Civility Index – DCI) adıyla anılmakta olup Türkiye’nin bu araştırmadaki skoru 68’dir. DCI araştırması, insanların çevrimiçi risklere maruz kalma durumunu ölçmekte olup, bahis konusu çevrimiçi riskler dört kategoriye ayrılmıştır: Davranışsal, Müdahaleci, İtibar ve Cinsel Riskler. Araştırmanın metodolojisine göre, ülkelerin puanı ne kadar düşükse çevrimiçi risk o kadar düşük, dijital medeniyet de buna bağlı olarak o kadar yüksektir.

Tablo 1. Dijital Medeniyet Endeksi - Çevrimiçi Riskler

Müdahaleci Riskler	Davranışsal Riskler	Cinsel Riskler	İtibar Riski
İstenmeyen bağlantı	Kaba davranış	İstenmeyen sexting	İfşa (doxxing)
Nefret söylemi	Trol davranışı	Cinsel ısrar	Kişisel itibara yönelik tehdit
Ayrımcılık	Online taciz	Seksüel zorlama	Mesleki itibara yönelik tehdit

Terör

Siber zorbalık
Swatting²

İntikam pornosu

Kaynak: (Microsoft, 2021)

Bu çalışmaya göre Türkiye özellikle davranışsal riskler (dünya ortalaması 45, Türkiye 55) ve itibar riski açısından (dünya ortalaması 21, Türkiye ortalaması 26) açısından daha az medeni konumdadır. Toplamda ise Hollanda 51 ile en medeni ülke konumunda iken, Türkiye'nin skoru ise 68'dir.

Klisanin (2011), dijital özgecilik konusunda yaptığı çalışmasında³ 3 tür dijital özgecilikten bahsetmektedir: Günlük dijital özgecilik, yaratıcı (kreatif) dijital özgecilik ve birlikte yaratıcı (co-creative) dijital özgecilik. Klisanin'in günlük dijital özgecilik olarak tanımladığı nezaket türü minimum çaba gerektirir. Kişi, tıklama karşılığı bağış gibi kolaylıkla ve zahmetsizce uygulayabildiği eylemleri yapar. Birlikte yaratıcı dijital özgecilikte ise, belli bir amaç etrafında birleşen insanların birlikte güç oluşturabileceği (dilekçe hazırlamak ve imzalamak gibi) bir eylem söz konusudur. Son olarak, Klisanin'in birlikte yaratıcı özgecilik olarak tanımladığı dijital nezaket türü küresel koordinasyon ve işbirliği içerir. Örneğin World Community Grid 443 küresel ortak (işletmeler, dernekler, vakıflar, devlet kurumları ve üniversiteler) ve 578.939 üyeden oluşan bir ağa sahiptir ve üyelerin kullanılmayan bilgisayar sürelerini karmaşık problemleri çözmek için bağışladıkları bir sisteme dayanır (Klisanin, 2011). Klisanin'e göre birlikte yaratıcı özgecilik; kurumsal düzeyde ve disiplinlerarası çalışma, sürdürülebilir, ahlak, bağlılık ve meta işbirliği gerektirir.

Bu çalışmaya da örnek oluşturan, Rowland ve Klisanin (2018) tarafından yapılan çalışmada siber nezaket eylemleri geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Nezaket elbette ölçümü zor bir parametredir. Rowland ve Klisanin tarafından yapılan araştırmada, Canter tarafından yapılan ve nezaketi 3 bileşen bağlamında tanımlayan çalışma kullanılmış olup Canter bu bileşenleri şu şekilde ifade etmektedir:

- *Yararlı Hoşgörü; yaşamak ve yaşatmak, hümanizm ve karşındaki insanı kabul etmek ve sevmek.*
- *Empatik Sorumluluk; yararlı hoşgörüden daha kişiselleştirilmiş ve duygusal bir yaklaşımdır. Reaktifdir ve diğer bireylerin belirli bazı duygularının değerlendirilmesine dayanır.*
- *İlkeli Proaktivite; duygudan çok bilişle harekete geçer. Başkalarına karşı onurlu ve reaktiften çok proaktif davranış içerir. Bu davranış çoğunlukla tam anlamı ile özgecildir (Canter, Youngs, ve Yaneva, 2017). Nezaket tatmin edicidir. Birine yardım etmeye niyetlenmek, zaman ve ilgi vermek bile iyi hissettirir.*

Rowland ve Klisanin'in (2018) siber nezaket çalışması göstermiştir ki kişisel fayda siber nezaket davranışlarında çok az rol oynamaktadır; insanların nezaket eğilimleri faydadan çok empati, şefkat, yardımseverlik ve fedakarlık gibi fenomenlerden kaynaklıdır. Yine aynı çalışma ortaya koymaktadır ki çevrimiçi ve çevrimdışı nezaket birbirlerine oldukça yakın davranışlardır, ancak bu sonuca kati olarak ulaşmak için daha fazla destekleyici çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

1. Yöntem

² Swatting, polis ve acil servis ekibini bir kişinin adresine göndermeye yönelik bir tür tacizdir.

³ Klisanin bu çalışmasını, ünlü bir psikolog olan Howard Ernest Gruber'in özgeciliği, muhafazarlıktan yaratıcılığa uzanan bir aralıkta incelediği ve bir aktivite spektrumu olarak tanımladığı çalışmasını esas alarak gerçekleştirmiştir.

Çalışmaya başlanmadan önce Oxford Üniversitesi, Antropoloji ve Müze Etnografisi Öğretim Üyesi Dr. Lee Rowland'dan, ardından da Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'ndan 21.12.2020 tarih E-60263016-050.06.04-499361 sayılı kararla etik kurul izni alınmıştır.

Çalışma, Rowland ve Klisanin (2018) tarafından oluşturulan, ancak geçerlik ve güvenilirlik testi yapılmamış olan madde havuzu baz alınarak uygulanmıştır. Çalışma bir uyarılma çalışması olmadığı için dil ve kültür geçerliği çalışmasına gerek bulunmamaktadır. Bu çalışma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır, bununla beraber Rowland ve Klisanin'in çalışmasından da faydalandığı için ilgili çalışmaya atıf yapılmıştır.

Çalışma sonucu elde edilen verilerin analizinde Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Yapısal Eşitlik Modellemesi altında Doğrulayıcı Faktör Analizi yöntemleri kullanılmıştır. Son olarak ise ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla alt üst gruplara dayalı madde analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır.

Faktör analizi, çok değişkene sahip bir olayda birbiriyle ilişkili değişkenleri bir arada toplayarak daha az sayıda ve ilişkisiz değişkenler bulmayı amaçlayan bir yöntem olup kısaca ortak boyutları belirleyip boyut indirgeme ve bağımlılığı yok eden bir yöntemdir (Tavşancıl, 2002, s. 46). Açıklayıcı faktör analizi ile hangi değişken gruplarının hangi faktör ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu test edilirken, doğrulayıcı faktör analizinde ise belirlenen k sayıda faktöre katkıda bulunan değişken gruplarının bu faktörler ile yeterince temsil edilmediğinin testi yapılır (Aytaç ve Öngen, 2012).

Likert tipi ölçek geliştirme çalışmalarında temel varsayımlardan birisi her maddenin temelde aynı tutumu ölçmesidir (Tavşancıl, 2002, s.152). Bunun için, Likert tipi ölçek geliştirme çalışmalarında güvenilirlik düzeyi iç tutarlılık ölçütü olarak kabul edilen ve Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısının kullanılmasıyla ölçülür (Tezbaşaran, 1996, s. 46)

Çalışmamızda verilerinin analizinde IBM SPSS ve AMOS paket programlarından yararlanılmıştır.

2. Çalışma Grubu, Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Türkiye'de elektronik cihaz kullanabilen kişilerden oluşmakta olup bu evren içindeki 538 kişi ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda 538 kişiye anket formu internet üzerinden 14.02.2021 ve 19.02.2021 tarihleri arasında gönüllülük esasına göre doldurtulmuştur. Ancak elde edilen anket verilerinin soruları boş bırakma sayıları, standart sapmaları, varyasyon katsayıları ve aritmetik ortalamaları dikkate alınarak 32 anket çalışmadan çıkarılmıştır. Ayrıca anketi üstünkörü ve dikkatsiz dolduran katılımcıların verdiği cevaplar, ankete eklenen dikkat filtresi sayesinde elenmiştir (Meade ve Craig, 2012). Tüm bu filtrelerden sonra kalan 506 kişinin cevapları güvenilir bulunarak araştırmada kullanılmıştır.

Ölçeğin madde havuzu oluşturulurken Rowland ve Klisanin'in oluşturduğu madde havuzundan yardım alınmış olup araştırmacılar tarafından bazı maddeler eklenip çıkarılmıştır. 41 Maddeden oluşan madde havuzu kapsam geçerliliği yönünden değerlendirilmesi için 12 uzmana gönderilmiştir. Geri dönüşler sonrası 3 ifade madde havuzundan tamamen çıkarılmış olup 7 madde ise düzenlenmiştir. Taslak ölçekte toplamda 38 ifade kalmıştır.

Taslak ölçekte yer alan ifadelerin dil, anlatım ve yazım kuralları açısından uygun olup olmadığının tespiti için 2 Türk Dili uzmanının bilgisine başvurulmuştur. Geri dönüşlere göre ölçekte yer alan ifadeler tekrar düzenlenmiş ve taslak ölçeğe son hali verilmiştir.

3. Kapsam Geçerliğine İlişkin Bulgular

Geliştirilmesi amaçlanan Siber Nezaket Ölçeğinin 41 maddeden oluşan madde havuzunun kapsam geçerliği yönünden değerlendirilmesi için madde havuzu 12 tane uzmana gönderilmiş ve uzmanlardan alınan cevaplar doğrultusunda elde edilen veriler kullanılarak madde havuzundaki her bir madde için aşağıdaki eşitlik yardımıyla CVI (Content Validity Index – Kapsam Geçerlik Endeksi) hesaplanmıştır:

$$CVI = \frac{n_e - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

Burada n_e ilgili maddenin ölçekte yer almasının uygun olduğunu belirten uzmanların sayısını, N ise toplam uzman sayısını ifade etmektedir (Lawshe, 1975, s. 567).

Lawshe (1975)'ye göre değerlendirmeye katılan uzman sayısına göre bir maddenin ölçekte kalabilmesi için sahip olması gereken minimum CVI değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Minimum CVI Değerleri

Panelist (Uzman) Sayısı	Min. CVI Değeri	Panelist (Uzman) Sayısı	Min. CVI Değeri
5	0,99	13	0,54
6	0,99	14	0,51
7	0,99	15	0,49
8	0,75	20	0,42
9	0,78	25	0,37
10	0,62	30	0,33
11	0,59	35	0,31
12	0,56	40	0,29

Çalışmada değerlendirmesine başvuru uzman sayısı 12 olduğu için Tablo 2'ye göre maddelerin ölçekte yer alabilmesi için sahip olması gereken minimum CVI değeri 0,56'dır. Bu kritere göre yapılan değerlendirme sonrasında yeterli CVI değerine sahip maddeler ölçekte kalmış, diğer maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte kalan 38 maddenin CVI değerlerinin ortalaması alınarak ölçeğin tamamı için CVI değeri 0,93 olarak hesaplanmıştır. 38 maddeye ait CVI değerleri ise 0,67 ile 1,00 değerleri arasında yer almaktadır. Bu sonuçlara göre 38 maddeden oluşan taslak ölçeğin, ölçmeyi amaçladığı kapsamı %93 oranında ölçtüğü söylenebilir.

4. Açımlayıcı Faktör Analizine (AFA) İlişkin Bulgular

Bir veri grubuna açımlayıcı faktör analizi uygulayabilmek için örneklem büyüklüğünün yeterlilik düzeyinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett testi ile ölçülmektedir.

Tablo 3. Verilerin Faktör Analizine Uygunluğunun İncelenmesi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi	0,868	
Bartlett Testi	Ki-Kare Değeri	3927
	SD	276
	p	0,000

KMO katsayısı 0 ile 1 arasında değişen bir katsayı olup 0,00-0,49 arası örneklem yeterliliği kabul edilemez, 0,50-0,59 arası örneklem yeterliliği zayıf, 0,60-0,69 arası örneklem yeterliliği orta, 0,70-0,79 arası örneklem yeterliliği iyi, 0,80-0,89 arası örneklem yeterliliği

çok iyi, 0,90-0,99 arası örneklem yeterliliği mükemmel olarak kabul edilmektedir. Bartlett testi sonucunun ise anlamlı olması gerekmektedir (Tavşancıl, 2002, s.50). KMO katsayısı araştırmamızda 0,868 çıkmış olup Bartlett testi sonucu ise $p=0,000$ anlamlı çıkmıştır. Buna göre örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapabilmek için çok iyi derecede yeterli olduğu söylenebilir.

“Siber Nezaket”e yönelik ölçeğin faktör yapısının belirlenmesi amacıyla Temel Bileşenler Analizi ve Varimax Rotasyon yöntemleri kullanılarak taslak ölçekte yer alan 38 maddeye AFA uygulanmıştır. Hiçbir faktör altına yerleşmeyen ve faktör yükü iki veya daha fazla faktörde çok yakın olan ve binişik olarak nitelendirilebilecek 16 madde belirlenerek ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 22 madde üzerinden yapılan AFA sonucu 4 faktör elde edilmiştir. Bu faktörleri ve bu faktörler altında toplanan maddelere ait faktör yüklerini gösteren döndürülmüş bileşenler matrisi aşağıdaki şekilde elde edilmiştir.

Tablo 4. Döndürme Sonrası Faktörler ve Madde Yük Değerleri

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Madde 17	0,723			
Madde 15	0,719			
Madde 16	0,699			
Madde 14	0,695			
Madde 12	0,647			
Madde 18	0,641			
Madde 20	0,620			
Madde 10		0,704		
Madde 3		0,687		
Madde 5		0,677		
Madde 24		0,664		
Madde 2		0,529		
Madde 23		0,521		
Madde 29			0,820	
Madde 26			0,795	
Madde 27			0,786	
Madde 25			0,585	
Madde 31				0,737
Madde 30				0,670
Madde 32				0,600
Madde 21				0,593
Madde 34				0,577

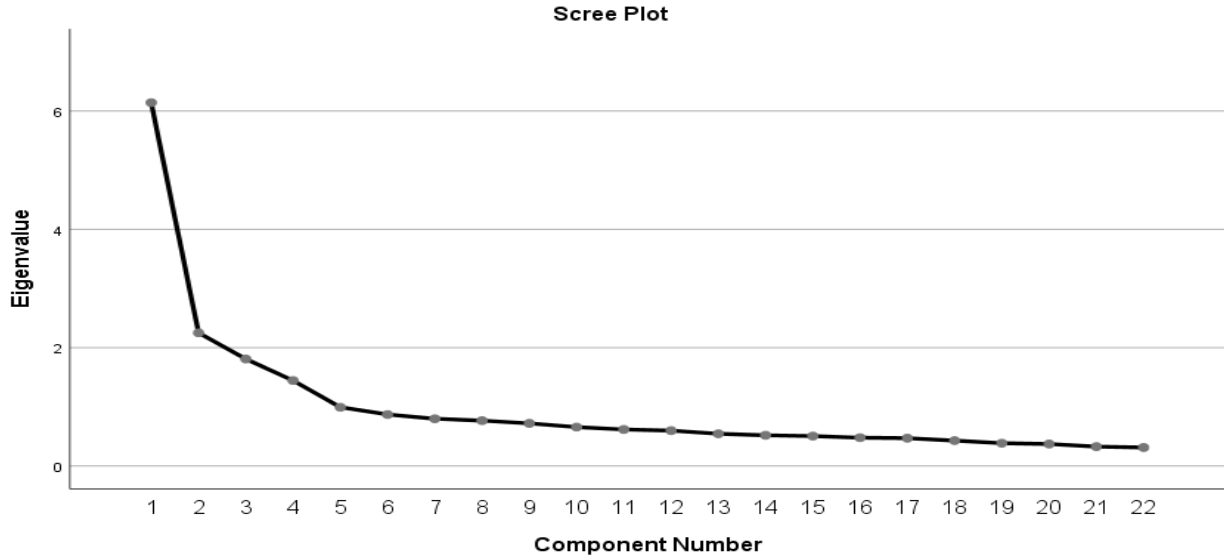
Tablo 4’deki taslak ölçeğe ilişkin faktör analizi sonuçları incelendiğinde, döndürme sonrası maddelerin toplam 4 faktör altında toplandığı ve maddelerin faktör yükü değerlerinin 0.521 - 0.820 arasında değişim gösterdiği görülmektedir. Maddelerin ait olduğu faktörle olan ilişkisini açıklayan faktör yük değeri katsayısı için uygulamada genel olarak 0.45 üzeri değerler

madde seçimi için iyi bir ölçüt olarak önerilmektedir (Büyüköztürk, 2002, s. 118). Buna göre maddelerin faktör yükleri değerleri iyi bir değişim göstermektedir.

Tablo 5. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutu	Maddeler	Faktör Yük Değeri	Öz Değer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
Faktör 1	Madde 17: Elektronik ortamlarda günlük yaşamda var olan çaresizlik duygularıyla mücadele etmek isterim.	0,723	6,142	27,917	27,917
	Madde 15: Elektronik ortamlarda başkalarına yardım etmek isterim.	0,719			
	Madde 16: Elektronik ortamlarda beraber faaliyetlere katıldığımız insanlarla birlik duygusunu hissetmek isterim.	0,699			
	Madde 14: Elektronik ortamlarda başkalarına sevdiğini hissettirerek onların mutlu olmasını sağlamak isterim.	0,695			
	Madde 12: Elektronik ortamlarda dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek isterim.	0,647			
	Madde 18: Elektronik ortamlarda kendimi daha olumlu bir şekilde göstermek isterim.	0,641			
	Madde 20: Elektronik ortamlarda nazik davranışlarımın başkalarının hayatını nasıl iyileştirdiğini görürsem daha fazlasını yapmaya çalışırım	0,620			
Faktör 2	Madde 10: Elektronik ortamlarda kişi, şirket, hayır kurumları hakkında olumlu ve moral verici içerikler yayımlarım.	0,704	2,251	10,231	38,148
	Madde 3: Elektronik ortamlarda zaman ve çaba harcamak pahasına da olsa, tanımadığım insanları mutlu etmeyi severim (örneğin, güzel yorumlar yazmak gibi)	0,687			
	Madde 5: Elektronik ortamlarda arkadaşlarıma destek vermek için sosyal medya içeriklerini beklentisiz olarak paylaşıyorum.	0,677			
	Madde 24: Elektronik ortamlarda nezaketi yaymak amacıyla sosyal ağlarda olumlu yorumlar yaparım	0,664			
	Madde 2: Elektronik ortamlarda tanıdığım kişilere beğeni, paylaşım gibi küçük jestler yaparım.	0,529			
	Madde 23: Elektronik ortamlarda birinin hakarete maruz kaldığını görürsem duruma müdahale ederim.	0,521			
Faktör 3	Madde 29: Gelirinin belirli bir kısmını bir hayır ve yardım kurumuna bağışlayacak arama motorlarını kullanırım.	0,820	1,808	8,218	46,635
	Madde 26: Gelirinin bir kısmını yardım ve hayır kurumlarına bağışlayan web sitelerinden alışveriş yaparım.	0,795			
	Madde 27: İnternet üzerinden bağış yaparım.	0,786			
	Madde 25: Elektronik ortamlarda bir hayır kurumuna bağışla sonuçlanacak soruları cevaplarım.	0,585			
Faktör 4	Madde 31: Eğer elektronik ortamlarda nazik isem, gerçek hayatta da nazığımdir.	0,737	1,444	6,565	52,930
	Madde 30: İnterneti daha nazik bir ortam haline getirmek isterim.	0,670			
	Madde 32: İnterneti toplumda iyiliği yaymanın bir yolu olarak görürüm.	0,600			
	Madde 21: Elektronik ortamlarda kötü yorumlar, fikirler, tartışmalar, küfürler gördüğümde üzülürüm	0,593			
	Madde 34: İnternette nazik olan insanların gerçek hayatta da nazik olduklarına inanırım.	0,577			

Tablo 5’de elde edilen 4 faktörün öz değerlerinin 1’den büyük olduğu görülmektedir. Zaten ölçekte yer alacak faktör sayısını belirlemede en önemli ve yaygın kullanılan ölçütlerden biri hesaplanan özdeğeri 1’den büyük olan faktörlerin ölçüğe alınmasıdır (Büyüköztürk, 2002, s. 119). Bu 4 faktörün açıkladıkları varyanslar % 6,565 ve % 27,917 arasında değişmekte ve toplam açıklanan varyansın % 52,930 olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre analiz sonunda ortaya çıkan 4 faktörün birlikte ana yapıya ait toplam varyansın yaklaşık % 53 ‘ini açıkladığı belirlenmiştir. Bu değer Kline’a göre % 40’ın üzerinde kabul edilebilirdir (Ceyhan ve Gürçan Namlu, 2000, s. 77).

Şekil 1. Maddelerin Öz Değerlerine Göre Çizilen Çizgi Grafiği

Maddelerin öz değerlerine göre çizilen grafik Şekil 1 incelendiğinde; 4. noktadan sonra eğim azalmakta ve diğer noktalarla doğrusal bir yapı oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu noktadan sonra faktörlerin varyansa yaptıkları katkı hem küçük hem de yaklaşık olarak aynıdır. Bu nedenle ölçekteki 4 faktörlü durum doğrulanmıştır.

Faktörlerde yer alan ifadeler dikkate alındığında faktörlerin aşağıdaki şekilde isimlendirilmesine karar verilmiştir:

Faktör 1: Motivasyon

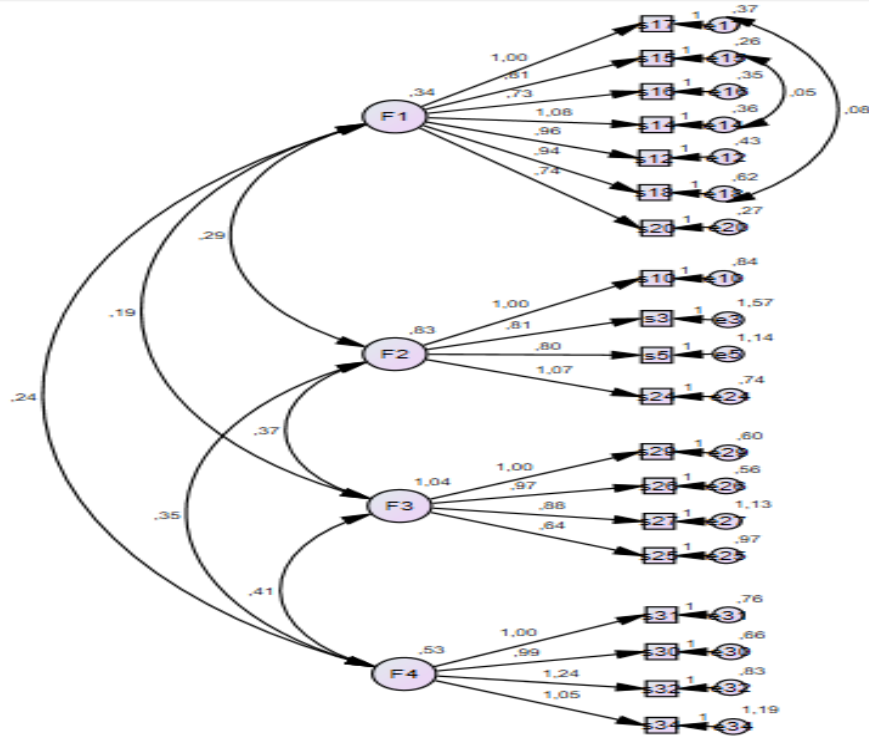
Faktör 2: Siber Ortam Davranışı

Faktör 3: Maddi Nezaket

Faktör 4: Maddi Olmayan Nezaket

5. Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) İlişkin Bulgular

Açımlayıcı faktör analizi ile 4 faktörden oluşan yapının uyum iyiliği ve yapı geçerliğini incelemek amacıyla DFA işlemi uygulanmıştır. Model uyumuna, standardize edilmiş regresyon katsayılarına ve bu değerlerin anlamlı olmasına bakılmasının ardından 2, 23 ve 21. sorular modelden çıkarılmıştır. DFA sonucunda elde edilen nihai diyagram aşağıda verilmiştir.

Şekil 2. Modele Ait AMOS Diyagramı

DFA sonucunda kurulan ölçüm modelinin verilerle uyumlu olup olmadığı bazı uyum indeksleri yardımıyla belirlenmektedir. Karagöz (2016)'ya göre bu uyum indekslerinden χ^2/sd , GFI, CFI, TLI, IFI, RMSEA vb. değerler sıklıkla kullanılmaktadır Tablo 6'da yer alan bulgulara göre AFA ile ortaya konulan 4 faktörlü ölçek yapısının geçerliliği teyit edilmiştir.

Tablo 6. Modelin Uyum İndeksi Sonuçları

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum Aralığı	Modelde Elde Edilen Uyum İndeks Değeri
Ki-Kare / Serbestlik Derecesi	<3	2,689
RMSEA	<0,08	0,058
GFI	>0,9	0,925
AGFI	>0,9	0,901
IFI	>0,9	0,923
CFI	>0,9	0,922
TLI	>0,9	0,908

DFA sonucunda ortaya çıkan 4 faktör ve 19 maddeden oluşan ölçek yapısında yer alan maddelere ait standardize edilmiş regresyon katsayıları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. DFA Analizi Sonucunda Ortaya Çıkan Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları

Ölçek Alt Boyutu	Maddeler	Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları
	Madde 17	0,692

Motivasyon	Madde 15	0,682
	Madde 16	0,586
	Madde 14	0,726
	Madde 12	0,653
	Madde 18	0,573
	Madde 20	0,645
Siber Ortam Davranışı	Madde 10	0,704
	Madde 3	0,510
	Madde 5	0,565
	Madde 24	0,751
Maddi Nezaket	Madde 29	0,797
	Madde 26	0,800
	Madde 27	0,647
	Madde 25	0,554
Maddi Olmayan Nezaket	Madde 31	0,638
	Madde 30	0,663
	Madde 32	0,703
	Madde 34	0,572

Yapısal geçerliliği belirlemek için uyum indekslerinden sonra başka geçerlilik testleri de uygulanabilir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 82). AVE ve CR değerleri bunlardan biridir. Psaila ve Vagner'e (2007) göre AVE değerlerinin 0,40'ın üzerinde olması ve aynı zamanda irleşik güvenilirlik değerinin (CR) 0,7'den büyük olması gerekir (Yorulmaz, 2019; s.1060). Tablo 8'de 4 faktöre ilişkin hesaplanan AVE ve CR değerleri yer almaktadır. Bu değerlere göre ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir

Tablo 8. Faktörlere İlişkin AVE ve CR Değerleri

Ölçek Alt Boyutu	AVE	CR
Motivasyon	0,43	0,84
Siber Ortam Davranışı	0,41	0,73
Maddi Nezaket	0,50	0,80
Maddi Olmayan Nezaket	0,42	0,74

6. Ölçeğin Güvenirliğinin İncelenmesi

Ölçeğin güvenirliliğini test etmek amacıyla alt üst gruplara dayalı madde analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır.

Alt ve üst gruplara dayalı madde analizi, geliştirilmek istenen Likert tipi ölçekte ayırt ediciliği yüksek olan maddeleri seçebilmek için yapılır ve bu analizle maddelerin ayırt etme gücü hesaplanmış olur (Turgut ve Baykul, 1992, s. 163). Geliştirilmek istenen ölçeğin ve bu ölçekte yer alan maddelerin ayırt ediciliğinin tespiti için maddelerden elde edilen puanlar küçükten büyüğe doğru sıralanmış, alt %27 (137 kişi) ve üst %27'yi (137 kişi) oluşturan grupların puan ortalamalarının farklı olup olmadığının tespiti için "t testi" uygulanmış ve sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Bütün maddelere ait t testi sonucunda ($p < 0,05$) çıktığı için

ölçekte yer alan her bir maddenin olumlu ve olumsuz tutuma sahip bireyleri ayırt etme özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Maddelerin Ayırt Ediciliklerine İlişkin Alt-Üst Gruplara Dayalı t Testi Sonuçları

Madde	Grup	N	\bar{x}	t	Madde	Grup	N	\bar{x}	t
(p)					(p)				
Madde 17	Alt	137	3,27	26,236	Madde 24	Alt	137	1,77	53,320
	Üst	137	5,00	0,000		Üst	137	5,00	0,000
Madde 15	Alt	137	3,66	23,497	Madde 29	Alt	137	1,10	51,682
	Üst	137	5,00	0,000		Üst	137	4,30	0,000
Madde 16	Alt	137	3,57	25,297	Madde 26	Alt	137	1,39	51,428
	Üst	137	5,00	0,0000		Üst	137	4,46	0,000
Madde 14	Alt	137	3,31	22,545	Madde 27	Alt	137	1,00	82,337
	Üst	137	5,00	0,000		Üst	137	4,53	0,000
Madde 12	Alt	137	3,37	20,808	Madde 25	Alt	137	2,26	41,356
	Üst	137	5,00	0,000		Üst	137	5,00	0,000
Madde 18	Alt	137	2,99	23,241	Madde 31	Alt	137	2,60	27,613
	Üst	137	5,00	0,000		Üst	137	5,00	0,000
Madde 20	Alt	137	3,67	26,673	Madde 30	Alt	137	2,57	34,295
	Üst	137	5,00	0,000		Üst	137	5,00	0,000
Madde 10	Alt	137	1,42	54,025	Madde 32	Alt	137	1,64	51,814
	Üst	137	4,62	0,000		Üst	137	4,83	0,000
Madde 3	Alt	137	1,18	74,862	Madde 34	Alt	137	1,38	57,134
	Üst	137	4,78	0,000		Üst	137	4,68	0,000
Madde 5	Alt	137	1,88	45,841					
	Üst	137	5,00	0,000					

Likert tipi ölçek geliştirme çalışmalarının temel varsayımlardan biri, ölçülmek istenen tutumla ölçekte yer alan her bir madde arasında yüksek bir ilişki olmasıdır yani özet olarak her bir maddenin aynı tutumu ölçmesi gerekliliği vardır (Tavşancıl, 2002, s. 152). Bu nedenle, Likert yapıda bir ölçek geliştirilirken güvenilirlik düzeyini belirlemek için alanyazında iç tutarlılık ölçütü olarak da geçen ve Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısı kullanılır. 0 ile 1 arasında bir değer alabilen α katsayısı 1'e yaklaştıkça ölçekte yer alan maddelerin birbiriyle daha tutarlı olduğu ve aynı özelliğin ölçüldüğü söylenebilir (Tezbaşaran, 1996, s. 46). İç tutarlılığın ölçütü olan Cronbach α katsayısının 0.40'ın altında bir değer alması ölçeğin "güvenilir olmadığını", 0.40-0.59 arasında olması ölçeğin "düşük güvenilirlikte" olduğunu, 0.60- 0.79 arasında değer alması ölçeğin "oldukça güvenilir" olduğunu ve 0.80-1.00 arasında olması ölçeğin "yüksek güvenilirlikte" olduğunu ifade etmektedir (Tavşancıl, 2002:29). Yapılan analizler sonucu ölçeğin tamamı ve her bir faktöre göre hesaplanan Cronbach α değerleri ve bu değerlere göre güvenilirlik düzeyleri Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10. Cronbach α Katsayıları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach α Katsayısı	Güvenirlik Düzeyi
Motivasyon	7	0,838	Yüksek Seviyede Güvenilir
Siber Ortam Davranışı	4	0,725	Oldukça Güvenilir
Maddi Nezaket	4	0,788	Oldukça Güvenilir
Maddi Olmayan Nezaket	4	0,735	Oldukça Güvenilir

Toplam	19	0,858	Yüksek Seviyede Güvenilir
--------	----	-------	---------------------------

Elde edilen Cronbach α katsayılarına göre siber nezaket ölçeğinin faktörleri ve ölçekteki toplam 19 maddenin güvenilirlik düzeyleri Yüksek seviyede güvenilir ve oldukça güvenilir olarak çıkmıştır. Bu değerler göz önüne alındığında ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Sonuç

Sosyal medya başta olmak üzere, insanlar arası sosyal etkileşimin çevrimiçi gerçekleştiği siber ortamlar, insan davranışını çalışmak ve insanı anlamak için araştırma yapmaya oldukça elverişli ve ilgi çekici ortamlardır. Başta siber zorbalık olmak üzere çevrimiçi pek çok davranış araştırmacılar için ilgi çekici olmaya devam etmekte ve sıklıkla çalışılmaktadır. Bununla beraber prososyal davranışlarla ilgili bilimsel çalışmaların daha sınırlı olduğu görülebilir. Özellikle Türkçe alanyazında bu durum daha da net gözlemlenmektedir.

Nezaket, Peterson ve Seligman (2004, s.29) tarafından, “başkaları için iyilik yapma, onlara yardım etme, özen gösterme” olarak tanımlanmaktadır. Nezaket ile ilgili çalışmalara daha çok dil bilim, sosyoloji, psikoloji, iletişim, eğitim, yönetim bilimleri ve teoloji disiplinlerinde rastlanmaktadır. Nezaket belirten kelimeler ve bu kelimelerin kullanımı, nezaketin toplumsal yaşam ve kişiler arası iletişimdeki rolü, nezaketin dinsel boyutu, nezaketin sosyal, siyasal ve iş hayatındaki yeri ve benzeri pek çok akademik çalışma mevcuttur. Bununla beraber nezaket (kindness) odaklı nicel çalışmalar incelendiğinde, Türkçe alanyazında sadece “Okul Nezaket Ölçeği (ONÖ)” çalışması olduğu, yabancı alanyazında ise yine “Nezaket Ölçeği (Kindness Scale)”, “Okul Nezaket Ölçeği (School Kindness Scale)”, “Öz-Nezaket Ölçeği (Self-Kindness Scale) gibi birkaç ölçek bulunduğu görülebilir. Bu ölçeklerden en bilinen ve en çok kullanılan ise Okul Nezaket Ölçeği’dir. Binfet (2016) tarafından geliştirilen ve nezaket odaklı nicel çalışmalarda kullanılan ölçek tek faktörlü bir yapıda olup faktör yükleri .55 ile .69 arasında değişmektedir ve ölçeğin Cronbach-Alpha iç tutarlılık katsayısı .71’dir. Okula Nezaket Ölçeği’nin eğitim alanında, özellikle de ilkökul seviyesi çocuklar üzerinde kullanıldığı görülmektedir. Nezaket odaklı çalışmalarda kullanılan bir diğer ölçek ise Communion (1998) tarafından geliştirilen Nezaket Ölçeği’dir. 25 maddeye sahip olan, faktör yükleri .37 ile .72 arasında değişen Nezaket Ölçeği ise daha geniş bir yaş aralığına hitap etmektedir.

Bu çalışma için de baz alınan ve Rowland ve Klisanin tarafından ön çalışması yapılan Siber Nezaket Ölçeği ise orijinalinde 5 kategori altında incelenmiştir: Siber-nezaket aktiviteleri, dijital aktivizm, siber-nezaket motivasyonu, siber-nezaket çabası ve çevrim içi / çevrim dışı nezaket ilişkisi. Orijinal çalışmada geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmamıştır. Mevcut çalışmada ise Türkiye’deki insanların siber ortamlardaki nezaket eğilimini ölçebilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı geliştirmek amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda Rowland ve Klisanin tarafından ön araştırması yapılan Siber-Nezaket çalışması baz olarak kullanılmıştır. Çalışma öncesinde öncelikle orijinal çalışmanın yazarlarından izin ve gerekli etik kurul onayı alınmış, akabinde alanyazın araştırması yapılmış ve orijinal çalışmada yer alan sorular ışığında yeni bir ölçek tasarlanmıştır. Belirlenen örnekleme 38 maddelik taslak ölçek uygulanmış ve bu işlem sonucunda elde edilen verilere AFA uygulanarak hiçbir faktör altında toplanmayan 16 madde ölçekten çıkarılmış 22 madde ve 4 faktörlü bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Ardından her bir faktöre içerdiği maddeler ve anlamlara bakarak isimlendirme işlemi yapılmıştır. Sonrasında bu faktörlere DFA uygulanmıştır. DFA sonucunda 3 madde daha modelden çıkarılmıştır. Son olarak 19 madde ve 4 faktörlük yapının model uyum değerlerine göre yüksek derecede uyum gösterdiği ve geçerli olduğu tespit edilmiştir. Geçerli olduğu tespit edilen ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla alt üst gruplara dayalı madde analizi yapılmış ve Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır. Bütün maddelere uygulanan t testi sonucunda ölçekte yer alan her bir maddenin

olumlu ve olumsuz tutuma sahip bireyleri ayırt etme özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında ölçeğin tüm maddelerine ve ayrı ayrı her faktöre ait Cronbach α katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach α katsayılarına göre siber nezaket ölçeğinin faktörleri ve ölçekteki toplam 19 maddenin güvenilirlik düzeyleri yüksek seviyede güvenilir ve oldukça güvenilir olarak çıkmıştır. Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında geliştirilen bu ölçeğin siber nezaketi ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğuna karar verilmiştir.

Kaynakça

- Aytaç, M., Öngen, B. (2012). Doğrulayıcı faktör analizi ile yeni çevresel paradigma ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi*, 5, 14-22.
- Binfet, J. T., Gadermann, A. M. ve Schonert-Reichl K. Y. A (2016). Measuring kindness at school: psychometric properties of a school kindness scale for children and adolescents. *Psychology in the Schools*, 53(2), 111-126.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Canter, D., Youngs, D., ve Yaneva, M. (2017). Towards a measure of kindness: An exploration of a neglected interpersonal trait. *Personality and Individual Differences*, 106, 15-20. doi:http://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.019
- Ceyhan, E., ve Gürcan Namlu, A. (2000). Bilgisayar kaygı ölçeği (BKÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 77-93.
- Comunian A.L. (1998). The Kindness Scale. *Psychological Reports*, 83, 1351-1361. doi:10.2466/pr0.1998.83.3f.1351
- Curry, O., Rowland, L., Van Lissa, C., Zlotowitz, S., McAlaney, J., ve Whitehouse, H. (2018). Happy to help? A systematic review and meta-analysis of the effects of performing acts of kindness on the well-being of the actor. *Journal of Experimental Social Psychology*, 76, 320-329. doi:doi.org/10.1016/j.jesp.2018.02.014
- Datu, J., Bernardo, A. (2020). The blessings of social-oriented virtues: Interpersonal character strengths are linked to Increased life satisfaction and academic success among filipino high school students. *Social Psychological and Personality Science*, 11(7), 983-990.
- Datu, J., Ping Wong, G., ve Rubie-Davies, C. (2020). Can kindness promote media literacy skills, self-esteem, and social self-efficacy among selected female secondary school students? An intervention study. *Computers & Education*, v.161. doi:doi.org/10.1016/j.compedu.2020.104062
- Heintz, S., Ruch, W. (2020). Character strengths and job satisfaction: Differential relationship across occupational groups and adulthood. *Applied Research in Quality of Life*, v.15. 503-527. doi:doi.org/10.1007/s11482-018-9691-3
- Karagöz, Y. (2016). SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kawamura, Y., Kusumi, T. (2020). *Altruism does not always lead to a good reputation: A normative explanation*. *Journal of Experimental Social Psychology*, v.90. doi: 10.1016/j.jesp.2020.104021
- Klisanin, D. (2011). Is the internet giving rise to new forms of digital altruism? *Media Psychology Review* [Online]. 3, 1.
- Lawshe, C. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28: 563-575. doi:10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x
- Martínez-Martí, M., Ruch, W. (2014). Character strengths and well-being across the life span: data from a representative sample of German-speaking adults living in Switzerland. *Frontiers in Psychology*, v.5. doi:doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01253
- Meade, A., Craig, S. (2012). Identifying careless responses in survey data. *Psychological Methods*, 17(3), 437-455. doi:10.1037/a0028085
- Microsoft. (2021). Civility, Safety & Interaction Online: Turkey. Microsoft.

- Peterson, C., Seligman, M. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press.
- Rowland, L., Klisanin, D. (2018). Cyber-kindness: Spreading kindness in cyberspace. *Media Psychology Review*, [Online] Vol. 12(1). mprcenter.org/review/cyber-kindness-spreading-kindness-in-cyberspace/ adresinden 15 Ocak 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Statista. (2021). Number of global social network users 2017-2025. [statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/#:~:text=Social%20media%20usage%20is%20one,almost%204.41%20billion%20in%202025](https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/#:~:text=Social%20media%20usage%20is%20one,almost%204.41%20billion%20in%202025). adresinden Şubat 17, 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Basım Yayın.
- Tezbaşaran, A. (1996). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.
- Thielmann I., Spadaro G.ve Balliet D. (2020). *Personality and prosocial behavior: A theoretical framework and meta-analysis*. *Psychological Bulletin* 146(1), 30-90. doi:10.1037/bul0000217
- Turgut, M., Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme Teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2021). Nezaket. sozluk.gov.tr/ adresinden Şubat 20, 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yorulmaz, M. (2019). Çalışan Algısına Göre Gemi Performansı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 1053-1065.
- Wallace, P. (2016). *The Psychology of the Internet*. New York: Cambridge University Press.

Ek 1: Siber Nezaket Ölçeği

1= Kesinlikle katılmıyorum

5= Tamamen katılıyorum

Faktör 1: Motivasyon

- 1 Elektronik ortamlarda günlük yaşamda var olan çaresizlik duygularıyla mücadele etmek isterim.
- 2 Elektronik ortamlarda başkalarına yardım etmek isterim.
- 3 Elektronik ortamlarda beraber faaliyetlere katıldığımız insanlarla birlik duygusunu hissetmek isterim.
- 4 Elektronik ortamlarda başkalarına sevildiğini hissettirerek onların mutlu olmasını sağlamak isterim.
- 5 Elektronik ortamlarda dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek isterim.
- 6 Elektronik ortamlarda kendimi daha olumlu bir şekilde göstermek isterim.
- 7 Elektronik ortamlarda nazik davranışlarımın başkalarının hayatını nasıl iyileştirdiğini görürsem daha fazlasını yapmaya çalışırım

Faktör 2: Siber Ortam Davranışı

- 8 Elektronik ortamlarda kişi, şirket, hayır kurumları hakkında olumlu ve moral verici içerikler yayınlıyorum
- 9 Elektronik ortamlarda zaman ve çaba harcamak pahasına da olsa, tanımadığım insanları mutlu etmeyi severim (örneğin, güzel yorumlar yazmak gibi)
- 10 Elektronik ortamlarda arkadaşlarıma destek vermek için sosyal medya içeriklerini beklentisiz olarak paylaşıyorum.
- 11 Elektronik ortamlarda nezaketi yaymak amacıyla sosyal ağlarda olumlu yorumlar yapıyorum

Faktör 3: Maddi Nezaket

- 12 Gelirinin belirli bir kısmını bir hayır ve yardım kurumuna bağışlayacak arama motorlarını kullanırım.
- 13 Gelirinin bir kısmını yardım ve hayır kurumlarına bağışlayan web sitelerinden alışveriş yaparım.
- 14 İnternet üzerinden bağış yaparım.
- 15 Elektronik ortamlarda bir hayır kurumuna bağışla sonuçlanacak soruları cevaplarım.

Faktör 4: Maddi Olmayan Nezaket

- 16 Eğer elektronik ortamlarda nazik isem, gerçek hayatta da nazığimdir.
- 17 İnterneti daha nazik bir ortam haline getirmek isterim.
- 18 İnterneti toplumda iyiliği yaymanın bir yolu olarak görürüm.
- 19 İnternette nazik olan insanların gerçek hayatta da nazik olduklarına inanırım.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Küresel Medya ve Siyaset İletişimi Bağlamında Liderlik Yaratımı: Jacinda Ardern Üzerine Kısa Bir İnceleme

Leadership Creation Within the Context of Global Media and Political Communications: A Brief Review on Jacinda Ardern

Ahmet İlkay CEYHAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1414-9805

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Nisan 2021

Kabul tarihi: 7 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Küreselleşme,

Liderlik,

Siyasal iletişim,

Ağ toplumu,

Küreyerelleşme,

Demokrasi

ÖZ

Ekonomi ve iletişim sistemlerinin küreselleşerek, ulus devletlerin ötesine geçilmesi tüketici pozisyonundaki vatandaşları politikaya katılmaya teşvik etmektedir. Küresel bir iletişim sistemi olan internet vasıtasıyla bireylerin demokratik toplumun bir parçası olması ve siyasal iletişimin güçlenmesi mümkün olmaktadır. Bu çalışma bilhassa, Manuel Castells'in bilgi toplumu, iletişim ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi aydınlatan çalışmaları referans alınarak, dijital ağların giderek güçlenmesi ve medyanın çeşitlenmesi sonucunda siyasetin de gitgide daha fazla medya ortamında gerçekleştirilmeye başlanması ve buna bağlı olarak liderliğin kişiselleşerek, partilerden ziyade liderlerin ön plana çıkmaya başlaması üzerine kurulmuştur. Artık politikacıların milyonlarca insanla rahatlıkla ve anlık olarak iletişime geçebildiğini söyleyebiliyoruz. Bunu yaparken büyük mitingler düzenlemek ve masraf etmek zorunda değildiler. Bunun yerine, politikacıların ağ toplumunun dinamiklerini anlayarak, sosyal medyayı ve internetle gelen diğer iletişim araçlarını iyi kullanabiliyor olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın odak noktası, siyasi iletişim kampanyalarının küresel iletişim sistemleri ile olan ilişkisini anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu çalışmanın amacı küresel medya ve özellikle internet ile siyasal iletişimin nasıl çalıştığını daha geniş ekonomik, sosyal ve politik konuların ışığında eleştirel bir bakış açısı ile anlamaya çalışmaktır. Makalede, küresel siyasal iletişimde son dönemde ön plana çıkan Yeni Zelanda'nın Başbakanı Jacinda Ardern, örnek bir lider olarak sunulacaktır. Sonuç kısmında, siyasi liderlerin, küresel çağda kendilerini toplumlara ispatlayabilen ve sanal gerçeklikle başa çıkabilen, yetenekli, özgüvenli, başkalarının farklılıklarına saygı gösteren ve mükemmeliyetçi kişiler olması gerektiği vurgulanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 17, 2021

Accepted July 7, 2021

Keywords:

Globalization,

Leadership,

Political communication,

Network society,

Glocalization, democracy

ABSTRACT

The globalization of the economy and the communication systems beyond the nation-states encourages consumer citizens to participate actively in politics. Through the Internet, which is a global communication system, political communication becomes stronger and it is possible for citizens to be a part of the democratic society. This work gives particular reference to Manuel Castells' works that illuminate the relationship between information society, communication and globalization, and emphasizes the increasing personalization of politics as a result of the strengthening of digital networks, the diversification of the media. From this framework of Castells, as a result, the leadership has become more personalized. Today, politicians can easily and instantly communicate with millions of people. Politicians do not have to organize large rallies for big expenses. Instead, it is necessary for policy makers to understand, to use the dynamics of network society, and to benefit the social media and other means of communications within the Internet. In this context, the focus of the study is to make sense of the relationship between the dynamics of political communications and global communication systems. The aim of this study is to try to understand how political communication works with global media and especially Internet with a critical perspective in the light of wider economic, social and political issues. In this article, New Zealand's Prime Minister Jacinda Ardern will be presented as an exemplary leader in terms of communications. This paper concludes that, political leaders should be capable, self-confident, respecting the differences of others and able to cope with virtual reality in the global era.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: Ilkay.ceyhan@kent.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

De Nmark (1993) stated that the qualitative research designs could be used to analyze cultural and interpretive studies, emphasizing that these patterns are closely related to interpretive analysis. This article is built on interpreting and analyzing the political communication methods of New Zealand Prime Minister Jacinda Ardern and uses a qualitative approach.

The primary method of the research is formed by analyzing the case studies with qualitative interpretation techniques. Mixed methods are used in the study to deepen analysis and interpretation. "Quantitative and qualitative research has both strengths and weaknesses. For this reason, many researchers have been conducting studies using mixed method designs in recent years" proves this situation (Creswell & Clark, 2014). Yin explains that case studies are empirical studies that investigate current events in depth in the context of daily life (2019, p.18). Within this scope, the case study subject was Jacinda Ardern's stance on the terrorist attacks in Christchurch and its reflection on society and the international press.

Today, digital media fundamentally impacts politics, the economy, and social practices. The concept of public space, as a normative discourse, needs new political communication approaches and methods for reshaping public/private spaces with the influence of online identities, new social definitions, and digital media.

Developments and changes in the political and social context have complicated for the political elite to reach society, implement existing national and international policies, and remain in power. In particular, globalization, the expansion of technological innovations and their diffusion into society, and the diversification of communication structures blur the differences between political and social structures. Consequently, political authorities/institutions try to reach citizens by alternative political communication channels.

In most advanced industrial democracies, citizens use online platforms to gather information, network, and interact with colleagues, friends, and supporters. In fact, some citizens meet with political actors online. Likewise, political candidates and parties colonize the online setting to persuade the masses by providing information and gaining the upper hand. Political organizations employ digital technology in ways that follow the political rationale of traditional campaigns.

Beyond the nation-state, the globalization of the economy and communication systems has encouraged citizen-consumers to make political claims in international arenas. Accordingly, this study focuses on making sense of these political messages with global communication systems. We aim to understand how the global media, especially the Internet, and political communication work together in the light of broader economic, social, and political issues, particularly with Jacinda Ardern's leadership understanding, and with a critical point of view.

We argue that the media has become a social space where political power emerges. The article shows the direct connection between politics and scandalous policies reflected in the media from a global perspective. In addition, it emphasizes that the development of interactive and horizontal communication networks has created a new form of political communication through Internet-based wireless communication networks. Under this goal, the study reveals how Prime Minister Jacinda Ardern integrated politics with empathy. The fact that there are not many studies on the leadership style of New Zealand's prime minister in the literature makes this article unique; we predict that it will be a source for other analysis to be made on this subject.

Giriş

İletişim teknolojileri ve uluslararası iletişim teorileri, uluslararası politikalar ile birbirini beslemektedir. Bunun en çarpıcı örneği olarak, 1918 ve 1945 yıllarında gerçekleşmiş olan 1. ve 2. Dünya Savaşları ile beraber Soğuk Savaşta, kitle iletişim araçlarının siyasi liderlerin hizmetine girmesini gösterebiliriz. Kitle iletişim araçları, bu yolla, siyasi mesajların halka ulaşmasını sağlayan ve hatta kitleleri manipüle eden propaganda araçları haline gelmiştir. Küresel iletişim, uluslararası siyasetin ideolojik kutuplaşmasını pekiştirir ve uluslararası bir kamuoyu oluşturur. Ayrıca kamu diplomasisinin oyuncusu olarak da rolünü oynamaktadır. Bu bağlamda, kitle iletişim araçları, iletişim ve gelir getiren varlıkların gücünü elinde tutan ulusların çıkarlarının tanıtımını yapar (Thussu, 2000, s. 11). Medya, çoğunlukla devletin dördüncü mülkü veya dördüncü şubesi ismiyle adlandırılmaktadır. Bu bağlamda da medyanın devlet hakkında raporlama yaparken bağımsız olması ve vatandaşlar adına bir bekçi gibi davranması gerektiği düşünülür (Vivian, 1991, s. 445-446).

Bu çalışmada, medyanın, gücün ortaya çıktığı sosyal bir alan haline geldiğini savunulmaktadır. Makalede, siyaset ile medyaya yansıyan politikalar ve skandal politikaları arasındaki doğrudan bağlantı küresel bir bakış açısıyla gösterilmeye çalışılmaktadır. Buna ek olarak interaktif ve yatay iletişim ağlarının geliştirilmesinin, İnternet temelli kablosuz iletişim ağları yoluyla yeni bir iletişim biçimi yarattığı vurgulanmakta ve bu yolla bireylerin birbirleriyle kitlesel halde iletişime geçtiği ortaya konulmaktadır.

Manuel Castells'in Ağ Toplumu üzerine yaptığı çalışmaların ışığında, toplumsal hareketlerin, uluslararası krizlerin ve sosyal faaliyetlerin bu yeni politik iletişim alanına çok daha çarpıcı şekilde dâhil olduğunu ifade etmek mümkündür. Kurumsal medya ve ana akım politikanın bu yeni iletişim alanına yatırım yapması sonucunda kitle iletişim araçları ve yatay iletişim ağları birleşmiştir ve bu sürecin sonunda kamusal alan, kurumsal alandan, yeni iletişim alanlarına doğru tarihi bir biçimde yer değiştirmektedir (Castells, 2007, s. 1).

Geleneksel olarak siyaset, ulusal siyasal sistemler içerisinde üretilmektedir. Ulusal hükümetler nihayetinde vatandaşlarının güvenliğini ve ekonomik refahını sağlamanın yanında insan haklarının ve hükümet sınırları içerisindeki çevrenin korunmasından mesuldür. Çevreyle ilgili küresel değişimler, daha da bütünleşmiş bir küresel ekonomi ve diğer küresel eğilimlerle beraber siyasi faaliyetler, yine küresel düzeyde gittikçe daha fazla göze çarpmaktadır.

Küreselleşmenin çatısı altında uygulanan politikalar, devletlerin üzerinde yer alan Avrupa Birliği gibi siyasi bütünleşme programları, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi hükümetler arası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Siyasi faaliyetler, ulusal sınırları küresel hareketler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da aşmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, diğer ülkelerdeki kuruluşlarla çalışmalar yapmakta ve küresel iletişim sistemlerini kullanmaktadır. Ulusal hükümetler üzerinde çalışmak yerine uluslararası örgütler ve diğer aktörlere doğrudan lobicilik yapılmaktadır.

Yirmi birinci yüzyılın şafağında, medyanın merkezi bir rol oynamasıyla siyasal iletişimin profesyonelleşmesi Avrupa parti sistemlerinde bile olağandışı olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber yıllar geçtikçe, medya alanlarında yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin yayılması ile iletişim uzmanlarının rolleri artmıştır. Diğer kültürlerin ve uygulamaların çoğunda olduğu gibi, Batı demokrasilerinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta başlayıp popülerleşen bazı siyasal iletişim eğilimleri son zamanlarda homojenleşmiş ve küreselleşme ile birlikte farklı kültürlerde de yükselişe geçmiş bir alandır (Mudhai, 2017, s. 229).

Marshall McLuhan'ın (1967) ifadesiyle araç mesajdır ve bu araçlarla iletilen mesajlar

demokrasiye katkı sağlayabilmektedir. Demokratik toplumlarda, yönetim kademesinde bulunacak bireyleri halk seçmektedir ve yine bu toplumlarda seçimler çağdaş ve katılımcı politik düzeneğin en önemli özelliklerindedir. Seçim çalışmaları söz konusu olduğunda siyasal iletişim büyük rol oynamaktadır. Siyasal iletişim çalışmaları tüm mecralarda kitle iletişim araçları yoluyla yürütülür, mesajlar vatandaşlara bu yolla ulaştırılır. Bu kitle iletişim araçları televizyon, radyo, gazete gibi geleneksel olanlardan veya yeni iletişim araçlarından internet ve sosyal medya aygıtlarından oluşabilir.

Küresel İletişim Sistemi Olarak İnternet ve Siyasal İletişim İlişkisi

Bireylerin düşüncelerini birbirlerine hızlı ve aracısız bir şekilde aktarmasının yolu kitle iletişim araçlarından geçmektedir. Medya sistemlerinin küreselleşmesi ve küresel bilgi akışı toplumun her kademesini etkilemektedir. Küreselleşmenin en görünür örneği ise internettir. Bilgi aktarımı yeni iletişim teknolojileri ile oldukça hızlı şekilde yazılı, sözlü ve görsel biçimlerde gerçekleşmektedir (Motion, 2005, s. 506). Bu yol izlenerek, internet vasıtasıyla bireylerin demokratik toplumun bir parçası olması ve siyasal iletişimin güçlenmesi mümkün olmaktadır.

Küresel bir özelliği olan internet ve sosyal medya sayesinde siyasal iletişim olgusu hem toplum içinde hem uluslararası alanda hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Çünkü iletişim teknolojilerinde gelişme tarihin hızlanması ya da anıdalık gibi yeni kavramları ortaya çıkarmaktadır (Soydan, 2012, s. 87).

İnternet küresel bir araçtır, zira bilgi için ulusal sınırlar bulunmamaktadır. Bu söylem çerçevesinde internet yoluyla gerçekleşen küresel iletişim, çeşitli açılardan ve çeşitli seviyelerde ele alınabilir. İnternetin bireysel kullanımı ve yayılımı söz konusu ise sanal sohbet odalarında tanışan sosyal grupların yeni iletişim ortamları ya da sosyal hareketleri politik faaliyet stratejilerinin kararlaştırılmasında büyük önem taşır (Pfetsch, 2010, s. 34).

Geleneksel olarak siyaset, ulusal siyasal sistemler içerisinde üretilmektedir. Mudhai'nin de belirttiği gibi ulusal hükümetler vatandaşlarının güvenliğini ve ekonomik refahını sağlamanın yanı sıra insan haklarının ve çevrenin korunmasının sağlanmasından sorumludurlar. Küresel ve çevreyle ilgili değişimler, bütünleşmiş bir küresel ekonomi ve diğer küresel eğilimlerle birlikte, dünya genelinde artan düzeyde siyasi faaliyetler ortaya çıkmaktadır (Mudhai, 2017, s. 229).

İnternetin gittikçe hızlanması ve sosyal medyanın tüm toplumlara yayılması ile güçlenen dünya çapındaki ağ (World Wide Web) ve akıllı cep telefonları ile artık tüm dünyada bireyler kendi aralarında anında iletişim kurabilmekte ve uzaklar yakın olmaktadır. Bununla birlikte, bir yerde gerçekleşen bir olayın yankısı çok uzak coğrafyalara kadar hızla ulaşmaktadır. Bu gelişmeler, bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, 21. Yüzyıl insanında öncekilerden daha farklı bir düşünce yapısının oluşmasına sebep olmuştur. Artık bireyler, bilgi paylaşımını sınırların ötesine taşıyan sosyal medya aygıtları ve iletişim ağları ile hızlıca gerçekleştirmekte, oturdukları yerden tüm dünyadaki gelişmeleri takip edebilmektedir. Bu bağlamda Bennett'in çalışmasında, küreselleşmenin vatandaş kimliğine olan etkisi vurgulanarak, artık ulus devletin ötesine geçildiği ekonomi ve iletişim sistemlerinin küreselleşmesi ile vatandaşların tüketici kimlikleriyle uluslararası arenalarda politik iddialarda bulunmaya teşvik edildiği anlatılır (2014, s. 101).

Halkın ulusu yönetecek kişileri seçmesi, demokrasi ile yönetilen toplumların yapı taşıdır. Yönetme görevini üstlenecek olan siyasi partiler gücü ellerinde tutabilmek için ulus ile sürekli bir siyasi etkileşim içinde olmalıdır. Demokrasinin en önemli özelliklerinden birisi halkla kurulan bu iletişimdir. Söz konusu iletişim, partilerin arasındaki iktidar mücadelesinin

galip ve mağlubunun belirlenmesinde de önemli bir rol oynar.

Siyasal iletişim, katılımcı demokrasilerde politik sürecin ayrılmaz bir parçasıdır ve siyasete katılımın artması açısından da oldukça büyük öneme sahiptir. Siyasal mesajlar, kitle iletişim araçları vasıtasıyla topluma ulaşır. Kitle iletişim araçlarından televizyon, radyo, gazete gibi geleneksel medya araçlarının yanında sosyal medya aygıtları ve cep telefonları da önemli rol oynar. Özellikle internet sayesinde bireyler kişisel düşüncelerini sosyal platformlarda yayma özgürlüğünü kazanmıştır. Bu sayede siyasal iletişimde mesajlar hem sözlü hem yazılı hem de görsel olarak kitle iletişim araçlarıyla vatandaşa ulaşır. Ayrıca internet de mesajların yazılı, sözlü ve görsel olarak yayılmasını mümkün kılmaktadır (Motion, 2005, s. 506).

İnternet, demokratik katılım ekseninde, siyasal iletişimin yaygınlaşmasında önemli bir faktör olagelmektedir. İnternet, küresel karakteri sayesinde siyasal iletişimi sadece yerel değil ulusal platformda da yaygınlaştırmaktadır

İletişim teknolojilerindeki gelişme, tarihin hızlanması ya da anıdalık gibi yeni kavramları ortaya çıkartmaktadır. İnternetin gelişmesi, elektronik postanın ve World Wide Web ağının yaygınlaşmasıyla, her yere ulaşan dünya çapındaki ağla, aynı zamanda cep telefonu gibi bütün dünyada insanlar arasında anlık bağlar kuran, uzaklıkları ortadan kaldıran, tepkime sürelerini sifira indiren, olayların yankılarını fazlalaştıran, dolayısıyla da gelişimi ile olayların yapısını tamamen değiştirebilen bir durum ortaya çıkmaktadır (Karaçor, 2009, s. 124).

İnternet, siyasete katılım seviyesini arttırmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, internette yayınlanan mesajlar sayesinde vatandaşlar siyasetle daha fazla ilgilenmektedir. Bu konuda Karaçor, internetin toplumun çoğulcu bir hal almasını sağladığını savunmaktadır. Bu durum kamuoyunda farklılıkların oluşmasına yardımcı olur (2009, s. 125). Bu farklılıklar siyasal iletişim çerçevesinin genişlemesini sağlar çünkü neticede çoğulcu bir durum oluşmuş olur. Bu durumda demokratik toplumlar için neredeyse vazgeçilmez bir niteliğe sahip olan siyasal iletişim olgusu, bu tip toplumda kararların en doğru şekilde verilerek, mantıksal mekanizmanın doğru ve sistematik bir şekilde işlenmesini sağlar. Bu çerçeveden bakıldığında parlamenter hükümet sisteminin siyaset iletişiminin doğru işlemesi sayesinde devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu düşünceye göre siyasal iletişim olgusunun doğru ve sistemli bir şekilde uygulandığı ülkelerde parlamenter hükümet sistemi düzgün bir biçimde işlemektedir. Zira bu yolla bireyler, toplumu ilgilendiren politik mevzulara daha çok ilgi göstermekte, özellikle seçim zamanlarında siyasetle daha yoğun şekilde ilgilenmektedir. Toplumlarda politikalar geliştirilirken (policy-making) bireylerin bu katılımları, özellikle de doğrudan katılımları ve ortaya koydukları düşünceleri oldukça önemlidir. İnternet, devletlerin gerçekleştirdiği “düzenlemelerin vatandaşa ulaşımını kolaylaştırarak toplumda katılımçılığın artırılmasını ve demokrasinin daha sağlıklı ve iyi işleyebilmesine yardımcı olmaktadır” (Açıkgöz, 2007, s. 252).

Bu bağlamda siyasal iletişimin sağladığı bir diğer önemli avantaj ise toplumda uzlaşdır. Buna göre “siyasal iletişim, toplumsal sistem içerisinde yer alan çeşitli gruplar arasında uzlaşmayı, anlaşmayı sağlamaktadır” (Karaçor, 2009, s. 126). Buna ek olarak, siyasal iletişim, seçim kampanyalarının gelişmesi açısından da büyük önem taşır (Altheide, 2004, s. 295).

İnternetin politik arenada oldukça etkili bir araç olması, siyasette güncel iletişim teknolojilerinden haberdar olanları ve farklı iletişim yöntemlerinden faydalanarak, iletişim aygıtlarının kontrolünü elinde tutanları iktidar mücadelesinde üst sıraya taşır. Zira bu kişi veya siyasal partiler, politik arenada bireylerle kurdukları siyasi iletişimi sürdürmek ve hatta bu iletişime istedikleri yönü vermek fırsatını kazanmıştır: “Bu sebeple siyasetin dışında kalanlar iletişimi siyasete girmenin, siyasal kararlarda etkili olmanın bir aracı olarak görmektedirler. Siyasal olarak otoriteye sahip olanlar ise diğerlerinin yeni iletişim teknolojilerine ulaşmasını

sınırlayan ya da engelleyen kararlar alma peşindedirler” (Özçağlayan, 1998, s. 58).

Küreselleşmenin kaçınılmaz bir biçimde güçlenerek ilerlemesi ve küresel kapitalizmin devlet politikaları üzerindeki gücü üzerine pek çok şey yazılmıştır. Bu bir yana, devlet, siyasi faaliyetlerin ve sosyal dayanışmanın merkezi olmaya devam etmektedir. Küreselleşmeye atfedilen dönüştürme gücüne rağmen, herhangi bir ülkenin kamu kurumlarının küreselleşmenin oluşturduğu etkilerden çok devletlerin politik oluşumuna bağlı olduğu görülmektedir. Bu özellik iletişim kapsamında da gözlemlenebilmektedir. Telekomünikasyon ve yayıncılıktaki tekelleşmiş ve eski yapılar yerlerini yeni liberalleşme, rekabet ve özelleştirme modellerine bırakmaktadır. Bu yeni modeller ulus ötesi şirketler, çok katmanlı ticari rejimler ve organizasyonlar tarafından topluma entegre edilmektedir (Horwitz, 2001, s. 37).

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber siyaset, ekonomi ve günlük hayat da değişmektedir. Dijital iletişim ağları, bireyler arasında sosyal ilişkilerin kurulmasında ve özellikle de kültürel kodların paylaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu ağları kullanabilenler ise birbirleriyle etkileşime geçebilmektedir. Bununla birlikte, Castells'in vurguladığı gibi dijital ağların giderek daha fazla güçlenmesi ve medyanın çeşitlenmesi sonucunda siyaset de gitgide daha yoğun şekilde medya ortamında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak liderlik kişiselleşmiş, partilerden ziyade liderleri ön plana çıkmaya başlamıştır ve daha farklı bir siyaset türü gözlenmektedir (Castells, 2005, s. 630). Bu çalışmanın başlangıç noktasını ve temelini ise Manuel Castells'in, liderliğin artık kişiselleşmeye başladığı düşüncesi oluşturmaktadır.

Manuel Castells ve Ağ Toplumu

Bu çalışmanın bağlamında, 20. Yüzyıl'ın son çeyreği ile 21. Yüzyıl'ın başlangıcında gerçekleşen iletişim ve medyadaki gelişmelere değinmek gerekmektedir. Bu noktada belirtilen tarihsel dönemde medya ve iletişim alanlarındaki değişimlerde en büyük rolü enformasyon çağına yükselişi ve ağ toplumuna dönüşüm oynamaktadır. Bu konuya Manuel Castells'in çığır açıcı çalışmaları ışık tutmaktadır.

Castells'e göre “her şey internetteki sosyal ağlarda başladı, çünkü bunlar tarih boyunca, iktidarlarının dayanağı olarak iletişim kanallarını tekelleri altına almış hükümetler ve şirketlerin kontrolünün büyük ölçüde dışında kalan özerklik alanlarıdır” (Castells, 2013, s.17). Ağ kavramı, sosyolojik olarak bir veya birden çok sayıda toplumsal ilişkiyle birbirine bağlanarak ortaya toplumsal bir bağ çıkaran tek tek bireyleri anlatmak için kullanılır. Castells'in “ağ toplumu” kavramı günümüzde, modern toplumları açıklamakta kullanılan kavramların başında gelmektedir:

Özellikle internet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte dünya üzerinde birbirine internet ağı ile bağlanan insanların iletişim ve etkileşim süreçleri bu kavramın yaygın kullanımında etkili olmuştur. Bireylerin siyasi, ekonomik, kültürel ve eğlence amaçlı bir araya gelmelerini sağlayan ağ toplumunun, kişilerin belirli toplumsal olay ve sorunlar etrafında örgütlenmelerini de kolaylaştırdığı görülmektedir (Göker ve Doğan, 2011, s. 175).

Artık toplumsal oluşumları anlatırken kullanılan enformasyon veya iletişim toplumu gibi kavramlar yerlerini, internetle beraber hayatlarımıza giren yeni iletişim teknolojileriyle sarmalanmış olan bu çağda, ağ toplumu kavramına bırakmaktadır. Castells'in görüşüne göre ağlar, gitgide daha baskın sosyal örgütlenme biçimleri haline gelmiştir. İçinde yaşadığımız bu toplum artık, herkesin herkesle, her zaman ve istediği yerde bağlanabildiği bir oluşum haline gelmiştir ve bu özellik de Manuel Castells tarafından, ağ toplumu olarak kavramsallaştırılır.

Ağ toplumunun en belirgin özelliklerinden biri interaktif bir oluşum olmasıdır, başka bir deyişle burada söz konusu olan iletişim iki yönlüdür. Bu görüşün devamında, ağ toplumunun

en baskın olan bir diğer karakteristik özelliği ise zaman ve mekân algısında gözlemlenir. Ağ toplumunda akış uzayları ve zamansız zaman vardır . Bu anlatım, teknolojiadaki gelişmelerin zaman kavramını genişletip ve adeta yok sayarken, mekânı da coğrafi sınırlarından ve klasik anlamıyla mesafelerden arındırır ve aşar: “bu ise elbette enformasyon teknolojileri sayesinde gerçekleştirilen yeni bir zaman ve uzam algısına neden olmaktadır” (Göker ve Doğan, 201, s. 178-179).

Küresel köy fikri ise, ilgili araştırma kavramlarının yorumlarını çeşitlendirmektedir. Örneğin Manuel Castells’in ağ toplumu düşüncesi, münferit sınır çizgilerinden, birbirine bağlı dev bir dünya, devlet ve kültürel varlıklar kümesinin varlığını savunmaktadır. Reese’e göre popüler bir kavram olan küreyerelleşme (glocalization), yerel ve kültürel güçler arasındaki kaçınılmaz etkileşim olarak değil; yerel koşullarda bir dizi küresel (köy) standardının dayatılması olarak görülmektedir (Reese, 2010, s.346). Ancak küreselleşme karmaşık bir kavramdır ve küreyerelleşme gibi anlatımlar küreselleşmeyi tam olarak tanımlayamamaktadır.

Uydu haber kanalları, medya küreselleşmesi tartışmasında belirgin bir şekilde yer bulmuştur. Bu durum da bu tarz platformların sıklıkla yeni oluşan küresel alanda ayrı bir saha olarak görülmesine neden olmuştur. Örneğin, Volkmer (1999), küresel haberi dünya çapında gelişmekte olan bir sivil toplum yapısına bağlar. Volkmer CNN International üzerine yaptığı çalışmada, küresel siyasal iletişimin, küresel sivil toplumdan yükselen bir küresel bir kamusal alan inşa ettiğini savunmaktadır.

Küresel iletişimin olanaklı kıldığı yeni ekonomi kesin olarak kapitalist bir ekonomidir. Ancak bugünün kapitalist ekonomisi ve toplumu geçmiştekinden farklıdır. Kapitalizmin genişlemesi artık Marx’ın düşündüğü gibi esas olarak işçi sınıfına ve maddi eşyaların imalatına dayanmamaktadır. Aksine, telekomünikasyon ve bilgisayarlar artık üretimin temelidir. Bu bağlamda, Castells’in anlayışına göre enformasyon toplumu kavramı ile ağ toplumu kavramı arasındaki bağı kuran etkinlik, internet olagelmektedir. (Çımrın, 2011, s. 68). Manuel Castells’e göre, başta internet olmak üzere, gelişmekte olan enformasyon teknolojileriyle şekillenen ağlar, içinde bulunduğumuz çağın yapısını belirlemektedir. Bu ağların uyumluluk ve esneme özelliği göstermesi, daha önceki toplumsal yapıya göre daha üstün bir durum yaratmaktadır.

Castells’in İnternet Galaksisi’nde belirtildiği üzere (2002) ve bu çalışmada giriş bölümünde bahsedildiği gibi, yirminci yüzyılın son çeyreğinde özellikle bilgisayarlar ve teknolojik alanlarda gerçekleşen büyük yenilikler toplumsal yapılarda önemli değişikliklere yol açmıştır. Örneğin internetin ortaya çıkarak, dünyanın her yerine yayılmasıyla beraber verilerin anlık denilebilecek kadar kısa sürede ve her yere ulaşması mümkün olmuştur. Sonuç olarak, bireylerin iletişim kurmak için artık fiziksel olarak aynı mekânı paylaşmasına gerek kalmamıştır.

Bu bağlamda, Manuel Castells, içinde bulunduğumuz enformasyon çağında yeni medyayı, siyasetin alanı olarak belirleyerek, yeni iletişim teknolojilerini kontrol edemeyen politikacının seçmene ulaşamayacağını iddia etmektedir. “Bir siyasi partinin veya siyasetçinin mitinglerine katılan ortalama insan sayısı düşünülduğünde bir miting için bu kadar insanı bir araya getirmenin ne kadar zor bir iş olduğu görülmektedir” (Soydan, 2012, s.87). Ancak Castells’in İnternet Galaksisi kuramını temel aldığımızda, artık politikacıların milyonlarca insanla rahatça, anlık olarak iletişime geçebildiğini söyleyebiliyoruz. Üstelik bunu yapmak için büyük mitingler düzenlemek ve masraf etmek zorunda değildirler. Bunun yerine, politikacıların ağ toplumunun dinamiklerini anlayarak, sosyal medyayı ve internetle beraber gelen diğer iletişim araçlarını iyi kullanmaları gerekmektedir. Günümüzde politikacıların siyaset iletişimlerini sürdürmek üzere, en yoğun şekilde kullandığı mecralardan olan Twitter’da Ekim 2019 tarihi itibarıyla ABD Başkanı Donald J. Trump’ın 65.743,936, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın

14.216,776, İngiltere Başbakanı Theresa May'in 909.558, Yeni Zelanda'nın Başbakanı Jacinda Ardern'in ise 424.847 takipçisi bulunmaktadır.

Küresel Siyasal İletişimde Örnek Bir Lider: Jacinda Ardern

Neredeyse tüm ulus devletler, daha geniş bir küresel dönüşüm ve küresel akışın parçası haline gelmiştir. Mallar, sermaye, insanlar, bilgi, iletişim ve silahların yanı sıra suç, doğayı kirleten unsurlar, modalar ve inançlar sınırlar arasında hızla hareket eder. Bu tamamen birbirine bağlı küresel bir düzen oluşturmaktadır (Göksel, 2004, s.2).

Yeni ekonomilerin küreselleşen rekabetçi ortamı etkili idarecilik bağlamında, dışa dönükten neredeyse münzevi olana, uysal ve nazik olandan kontrolcüye, cömertten pintiye kadar değişen özellikleriyle yeni liderlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Küreselleşen dünyada liderlik bağlamının, lider imajını geliştirerek, insanlarla ilişki kurarak, gerekirse organizasyonel çerçeveyi değiştirerek ve bu bağlamda yer alan hiyerarşideki anahtar roller ve pozisyonları doğru insanlarla doldurarak yeniden inşa edebilmesi gerekmektedir. Böyle bir dönemde, liderin kendisini geliştirmesi için kendi yetkinliğine, bağlılığına ve karakterine objektif bir şekilde bakabilmesi kritik bir faktör olabilmektedir (Wadhwa ve Parimoo, 2013, s.36).

Jennifer Bell'e göre iletişim uzmanları, eğitimde gelişme çağrısı yaparak, kriz iletişiminin önemini vurgulamakta; hükümetlerin çabuk ve olumlu şekilde iletişim kurmasının öneminden bahsetmektedir. Bu bağlamda Yeni Zelanda'nın başbakanı Jacinda Ardern ise harika bir iletişimci örneği olarak önümüze çıkmaktadır (2019, Prweek.com).

Dünyanın en genç liderleri arasında sayılan Jacinda Ardern, bölgenin kırsal merkezi olan Hamilton'da bulunan Waikato Üniversitesi'nde Siyasal İletişim okumuştur. Önce BM Kalkınma Programı'nın başı olan eski İşçi Partisi önderi Helen Clark ve daha sonra da İşçi Partisi Lideri Başbakan Tony Blair döneminde İngiltere İçişleri Bakanlığı'nda staj yapmıştır. 2008'de Yeni Zelanda Parlamentosu'na girmiştir. Yeni Zelanda'da Eylül 2017 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerden yedi hafta önce ise, eskiden üst düzey bir sendikacı (ve şimdi Adalet Bakanı) olan İşçi Partisi'nin yeni lideri Andrew Little, Ardern'in yeteneğini takdir ederek ve partisinin liderliğini Ardern'e teklif ettiğini bildirmiştir (Johnson, 2019).

Ardern, uluslararası medya gerçekleşen Jacinda etkisinin de sonucu olarak bu tarihten bir ay sonra, Ekim 2017'de Yeni Zelanda'nın bir yüzyıldan fazla bir süredir iktidara gelmiş en genç Başbakanı olarak görevine başlamıştır. 1990 yılında dönemin Pakistan Başbakanı Benazir Butto, görev süresinde doğum yapan ilk siyasi lider olmuştur. Ardern ise görevi başındayken doğum yapan ikinci siyasi liderdir.

Yeni Zelanda'nın Başbakanı yeni doğan bebeğinin görüntülerini, arkasında eşi durduğu halde, hastane önünden ve içten bir samimiyetle dünyaya sunarken, hastane personeline cömert profesyonellikleri, Yeni Zelanda halkına da nezaketleri ve armağanları için teşekkür etmiş; bir yandan da bebeğinin babasının giydiği kazağıyla ilgili şakalar yapmıştır. Bu görüntülerden sonra pek çok kişi, 37 yaşındaki Ardern'in anneliği, siyasi liderlikle birleştirilmesinin, tüm dünyaya rol model olacağını ummaktadır.

15 Mart 2019'da Yeni Zelanda'nın Christchurch kentinde bulunan Al Noor ve Linwood camilerinde, 50 kişinin öldüğü ve 50 kişinin yaralandığı bir terör saldırısı gerçekleşmiştir. Saldırgan, cinayetleri işlediği sırada çektiği videolarını ise Facebook'tan ırkçı bir manifesto eşliğinde yayınlamıştır. O sırada başka bir yerde görevini gerçekleştirmekte olan Ardern ise Wellington'a geri dönerek, katliamın ilk detayları hakkında ülkesine bilgi vermiş, Güvenlik ve İstihbarat Bakanı olarak bulunduğu paralel rolünde, Yeni Zelanda'nın gizli kriz koordinasyon

komitesi Odesk'i toplamıştır.

Jacinda Ardern, terör saldırısının ardından hemen beş gün sonra harekete geçerek, verdiği sözü tutmuş, Yeni Zelanda'da silah yasasını değiştirmiş, yarı otomatik askeri tarz ve saldırı silahlarının yasaklandığını duyurmuştur.

Lider iletişimi söz konusu olduğunda, Bell'in PrWeek.com'da yayınlanan makalesinde belirtildiği üzere, hızlı davranmak konusunu vurgulaması önem kazanmaktadır. Bu yıl gerçekleşen International Government Communication Forum (Uluslararası Hükümet İletişimi Forumu - IGCF) kapsamında konuşan Suudi Arabistan Medya Bakanlığı sözcüsü ve Devlet İletişim Merkezi Genel Müdürü Dr. Abdullah Al-Maghlouth, Yeni Zelanda'nın Başbakanı Jacinda Ardern'i iyi bir iletişimci örneği olarak sunmuştur. Al-Maghlouth, "kriz kontrolünün bir binada yangın söndürücülere sahip olmak kadar önemli olduğunu" belirterek, hükümetlerin acil durumlarda ne yapacaklarını bilmeleri için "kriz kontrol tatbikatları" gerçekleştirmesi gerektiğini belirtir. Al-Maghlouth'a göre Jacinda Ardern hızlı, duygusal ve doğrudan tepki vermiştir. Sonuç olarak, "hiç kimse onu saldırılar için suçlamamış, bunun yerine, insanlar ona hayran kaldı" demiş ve hükümetlerin bürokrasiyi bırakarak, değişimi benimsemesi ve daha hızlı ilerlemesi için şefkati iletişimlerine yansıtması gerektiğini belirtmiştir (Bell, 2019, PrWeek).

Jacinda Ardern'in ulusal bir kriz döneminde sergilediği şefkat, gösterdiği kararlı liderlik ve verdiği güçlü mesajlar ile Başbakan, sosyal medyada en çok konuşulan konular arasına girdi. Henüz 38 yaşında olan ve sadece 2 yıldır iktidarda bulunan Ardern, komşusu Avustralya'nın gölgesinde kalan bir ada ülkesinin Başbakanı olarak, saldırganın Avustralyalı olması sebebiyle saldırgan bir dil kullanmak ve Avustralyalı yetkilileri suçlamayı tercih etmek yerine, bu olayın sorumluluğunu üstlenmiştir. Saldırının yükünü omuzlayarak sağduyulu açıklamalar yapmıştır. Ardern, bu saldırıların ardından ortaya koyduğu liderlik, Müslümanlarla kurduğu duygudaşlık ve attığı somut adımlar ile tüm dünyanın dikkatini çekmiştir.

Halkıyla dayanışma içinde hareket ettiğinin bir göstergesi olarak başörtüsüyle camileri ziyaret etmesi Yeni Zelanda Başbakanı'nın en çok konuşulan ve takdir toplayan adımlarından biri olmuştur. Söz konusu ziyaretinde yanına eşini ve diğer partilerin temsilcilerini de alarak, yaşamını yitirenlerin ailelerine gözyaşları içinde başsağlığı dilemiştir. Yeni Zelanda basını, ziyaret sırasında başbakanlık yetkililerinin hiçbir program dayatmadığını, Ardern'in Müslümanlarla sohbetinin ve camide geçirdiği sürecin tamamen doğal geliştiğini yazmıştır. Bu bağlamda, Yeni Zelanda Herald gazetesinin siyaset muhabiri Claire Trevett'in, saldırının ardından camiye gelerek taziye sunan Ardern hakkında köşesinde yazdıkları önem kazanmaktadır: "Böyle bir hadise sonrasında başörtüsü ve üzgün yüz ifadesi ile Müslüman toplumun yanında sanki kendi evladını yitirmiş gibi bakan bir siyasiden daha güçlü sembolik bir yanıt olamazdı" (2019, Otago Daily Daily Times). Hayatını kaybeden bir yakınının yasını tutan Dalia Mohamed, Reuters'a verdiği röportajda, "Başbakanın başörtüsü ile gelmesi bizim için çok büyük bir şeydi" diyerek hislerini aktarmaktadır (Mair, 2019). Ayrıca aynı habere göre Ardern, ABD Başkanı Donald Trump'a verdiği yanıtla da medyada gündem olmuştur. Christchurch'teki cami saldırılarının ardından "beyaz milliyetçiliğinde bir yükseliş görmediğini" söyleyen Trump, "ABD size nasıl destek verebilir" diye sorduğunda Ardern'dan "Sadece, bütün Müslüman toplumlar için sempati ve sevgiye ihtiyaç var" yanıtını almıştır (Mair, 2019).

Özetle, Castells'in de vurguladığı gibi, medya, iktidarın kararlaştırıldığı uzayı oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak toplumumuzda politika, medya politikasına bağımlıdır ve medya dilinin kendine has kuralları bulunmaktadır. Bu dil ise imajlardan meydana gelir ve en güçlü mesaj ise imajın içine gömülü olan en basit imajdır. Castells'in sözünü etmiş olduğu en basit imaj ise insan yüzüdür. Bu düşünce paralelinde, medya politikası, bu çalışmanın ikinci

bölümünde de bahsedildiği üzere, siyasetin liderler etrafında kişiselleşmesi ve siyasi pazarda satışına yol açmaktadır. “Bu, kravatın rengi veya bir yüzün görünüşü olarak önemsizleştirilmemelidir. Bu, verilmek istenen güven mesajının bir kişinin karakter imajının izdüşümü etrafında sembolik olarak somutlaştırılmasıdır (Castells, 2007, p.242). Ardern’in küresel medyada bıraktığı lider imajı ise popülizm çağında küresel norm haline gelmesinden korkulan kutuplaştırıcı liderlik eğilimiyle çarpıcı bir tezat içinde, liderlik sözcüğünün anlamını yeniden tanımlamaktadır.

Sonuç

Bilginin küreselleşme sonucunda yayılımı, medya ekonomilerinin ulus ötesi bütünleşmesi, toplumların mobil özellik kazanmış olması günümüz politikasının ve iletişimin başlıca özellikleridir. İletişim ağları sayesinde enformasyon ulusal sınırları aşarak sürekli bilgi akışları ortaya çıkarırken devletlerin de iletişim aygıtları üzerindeki kontrolü hem yerel hem küresel düzeylerde zayıflamakta ve bu değişim küresel veya uluslararası kamuoyu kavramlarını doğurmaktadır.

Artık sosyal medya aygıtları sayesinde politikacılar milyonlarca kullanıcıya düşüncelerini ulaştırma fırsatını edinmiştir. Ayrıca internetin ucuz, hızlı ve gitgide daha kolay ulaşılabilir bir servis olmasıyla beraber kullanıcılar da yerel ve küresel politikayla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Siyasal partiler ve özellikle de siyasi liderlerin özellikle Facebook, Twitter ve Instagram’da etkin şekilde var olması da bu ilgiyi tetiklemiştir. Günümüzde yeni iletişim teknolojilerini ve sosyal medya araçlarını daha aktif ve içten kullanan siyasi liderler, topluma daha yakın görünmektedir.

İçinde bulunduğumuz çağda siyasi liderler, Wadhwa ve Parimo’nun ifade ettiği gibi, olayları gerçek kılacak, zaman ve uzayda kendilerini ispatlayacak ve sanal gerçeklikle başa çıkabilecek kadar yetenekli, kendisine güvenen, başkalarına saygı gösteren, mükemmeliyetçilik tutkusu taşıyan kişiler olmalıdır (Wadhwa ve Parimo, 2013, s.36). Tüm bu özellikler küreselleşen dünyada ortaya çıkan zorluklarla yüzleşmek için gerekli olan liderliğin kilit nitelikleri olacaktır. Yeni Zelanda’nın Başbakanı Jacinda Ardern ise bu savın en güncel örneğidir.

Yeniden doğan sağcı otoriter yönetimlerin gölgesinin büyüdüğü içinde bulunduğumuz bu çağda, Ardern’in hastane önünde kamuya sergilediği pozlar, adeta modern bir İsa’nın doğum sahnesi gibi algılanmış ve sadece Yeni Zelanda’nın değil, Batı sol liderliğinin de aydınlık, sembolik bir ifadesi haline gelmiştir. Günümüzde hükümetleri sağ eğilimli güçlü liderler yönetmektedir, bunun da en çarpıcı örneklerinden birini Amerika Birleşik Devletleri’nde görmekteyiz. Ancak Ardern gibi liderlerin sergiledikleri ılımlı tavırla, otoriter rejimlerin temsilcilerinin aslında katkı sağlamak istemedikleri bir çeşitlilik inşa edilebilir. Bu etkiyi ise Jacinda Ardern gibi siyasi liderlerin gücünün artarak yayılması sağlayacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, E. B. (2007). *E-Devlet ve İletişim Teknolojileri İlişkisi: Panel Eşbütünleşim Analizi Denemesi*. Medya ve Siyaset, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, 15-17 Kasım, İzmir, 251-261.
- Altheide, D. L. (2004). *Media Logic and Political Communication*. Political Communication, 21, 293–296.
- Bell, J. (2019). *Governments Should Communicate Promptly and Positively- Like Jacinda Ardern*. PR Week. Erişim: 17 Ocak 2021. <https://www.prweek.com/article/1579968/governments-communicate-promptly-positively-jacinda-ardern>

- Bennett, L. (2004). *Branded Political Communication: Lifestyle Politics*. Logo Campaigns, and the Rise of Global Citizenship. Michele Micheletti, Andreas Follesdal ve Dietlind Stolle (Ed.), *Politics, Products and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books
- Castells, M. (2002). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford University Press.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. Ebru Kılıç (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2007). *Communication, Power and Counter-power in the Network Society*. *International Journal of Communication*, 1, 238-266.
- Castells, M. (2013). *İsyen ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Ebru Kılıç (Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Creswell, J. W. ve Clark, V. L. P. (2014). *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*. Anı Yayınları.
- Çımrın Kökalan, F. (2011). *Manuel Castells'i Yeniden Okumak: Küresel Ağ Hareketleri Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirilmesi*. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 65-77, Ekim.
- De Nmark, F. L. (1993). *Women, Leadership, and Empowerment*. *Psychology of Women Quarterly*, 17 (3), 343-356.
- Denzin, N. K ve Lincoln, Y. S. (2018). *Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research*. Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln (Ed.), *SAGE Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publisher.
- Göker, G. ve Doğan A. (2011). *Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebookta Çevrimiçi Tekel Eylemi*. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (25), 175-203.
- Göksel Karacasulu, N. (2004). *Globalisation and the State*. SAM Papers, Mayıs. Erişim: 17 Ocak 2021. <https://sam.gov.tr/globalisation-and-the-state/>
- Johnson, I. P. (2019). *New Zealand PM Jacinda Ardern's Fight Against Terror, Guns*. *Deutsche Welle*. Erişim: 17 Ocak 2021. <https://www.dw.com/en/new-zealand-pm-jacinda-arderns-fight-against-terror-guns/a-48010250>
- Horwitz, R. B. (2001). *Negotiated Liberalization: Stakeholder Politics and Communication Sector Reform in South Africa*. Nancy Morris ve Silvio Waisbord (Ed.), *Media and Globalization: Why the State Matters*, Epilogue by Kaarle Nordenstreng. Rowman & Littlefield Publishers.
- Karaçor, S. (2009). *Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi*. *Yönetim ve Ekonomi*, 16 (2), 121-131.
- Mair, J. ve Menon P. (2019). *Jacinda Ardern Burnishes Leadership After Christchurch Carnage*. Reuters. Erişim: 17 Ocak 2021. <https://www.reuters.com/article/us-newzealand-shootout-ardern/jacinda-ardern-burnishes-leadership-after-christchurch-carnage-idUSKCN1QY0CZ>
- Motion, J. (2005). *Participative Public Relations: Power To The People or Legitimacy For Government Discourse?*. *Public Relations Review*, 31, 505-512.
- Mudhai, O. F. (2017). *Globalization and Political Communication in Africa: Anglo-American Influences in Kenya and Nigeria*. Ayo Olukotun ve Sharon Omotoso Adetutu (Ed.), *Political Communication in Africa*. Springer.
- Özçağlayan, M. (1998). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim*. Alfa Yayınları: İstanbul.
- Pfetsch, B. (2010). *Political Communication in a Globalized World: Challenges for Contemporary Media Systems*. *Analysis Media & Journalism*, 17 (9), 31-40.
- Reese, S. (2010). *Journalism and Globalization*. *Sociology Compass*, 344-353, Mayıs.
- Soydan, K. (2013). *Küreselleşme Sürecinde Medyanın Rolü*. *Uzmanlık Tezi*, T.C. Radyo ve

Televizyon Üst Kurulu.

Thussu, D. K. (2000). *International Communication: Continuity and Change*. London: Arnold.

Trevett, C. (2019). *Prime Minister Jacinda Ardern's Response- Solace and Steel*. Otago Daily Times. Erişim: 17 Ocak 2021. <https://www.odt.co.nz/news/national/prime-minister-jacinda-arderns-response-solace-and-steel>

Vivian, J. (1999). *The Media of Mass Communication*. Boston: Allyn & Bacon.

Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage Publication.

Wadhwa, S.ve Parimoo, D. (2013). *Leadership and its Challenges in the Globalizing World*. Journal of Management Sciences and Technology (1), 30-37, Ekim.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İletişim Fakültesi Müfredatlarının Medya Sektörü İş İlanları Üzerinden Sektörel Beklentileri Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi

Examination of the Faculty of Communications Curriculum Sufficiency to Meet Sectoral Expectations via Media Sector Job Postings

Nevra ÜÇLER^{a*}, Türkan Öykü BÜYÜKÇELİKOK^b

^a Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4195-6669

^b Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2735-0903

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Şubat 2021

Kabul tarihi: 5 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

İletişim eğitimi,

İletişim fakültesi müfredatları,

Medya sektörü,

Medya istihdamı,

İş ilanları

ÖZ

Çalışmanın konusunu, iletişim fakültesi mezunlarının sektörel donanım yeterliliğinin ve sektörde yaşanan istihdam probleminin, iletişim fakültesi müfredatlarında yer alan ders içeriklerinin incelenmesiyle ele alınması oluşturmaktadır. Araştırmada, iletişim fakültesi ders içeriklerinin medya sektörünün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünü karşılamadaki yeterliliğinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, yerel ağda en fazla iş ilanına sahip kariyer.net'te Ekim-Kasım 2020 tarih aralığında yayınlanan medya sektörü kategorisindeki ilgili ilanlar incelenmiştir. Bu ilanlar içerisinde aranan sektörel başlıklardaki iş ilanlarında belirtilen 'aranan nitelikler', Nvivo Nitel Analiz Programı'nın tek kelimelik analiz özelliği ile en çok aranan niteliklerden en az aranan doğru sıralanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 3 büyük şehri olmaları ve medya sektörü istihdamını ağırlık olarak barındırmaları nedeniyle belirlenmiş İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde yer alan devlet üniversitelerindeki iletişim fakültelerinin tüm bölümlerinin müfredatlarındaki ders içerikleri, belirlenen sektörel beklentileri karşılama yeterliliğine göre içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Müfredatlardaki sektör beklentilerini karşılamaya yönelik ders içerikleri üniversite ve bölümlere göre farklılaştığı araştırmanın temel bulguları arasındadır. Ayrıca araştırma bulgularında müfredatların dijital içeriklere sahip olsalar da kuramsal ders içeriklerinin ağırlığını koruduğu görülmüştür. Araştırmada iletişim fakültesi müfredatlarının sektörün nitelikli işgücü talebine ne derece yanıt verdiği ortaya konarak, beklentilere ilişkin öneriler sunulmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 12, 2021

Accepted June 5, 2021

Keywords:

Communication education,

Communication faculty curriculums,

Media sector,

Media employment,

Job postings

ABSTRACT

Subject of the study is to examine the sectoral equipment competence of Communication Faculty graduates and the employment problem experienced in the sector by examining course contents in Faculty of Communication curriculum. In study, it was aimed to reveal adequacy of the course contents of communication faculty in meeting the qualified workforce needed by the media sector. For this purpose, the related postings in the media sector category published between October-November 2020 in kariyer.net, which has the most job postings in the local network, were examined. The 'sought-after qualifications' specified in the job postings in the sectoral titles sought among these postings are listed from the most sought-after qualifications to the least sought with the one-word analysis feature of Nvivo Qualitative Analysis Program. The first third-largest city to be and media sector of the Republic of Turkey identified because they accommodate the weight of employment in İstanbul, Ankara and İzmir course content in curriculum all parts of communications faculties in place state universities in provinces, were analyzed using content analysis method according to specified sectoral meet expectations qualification. It is among the main findings of the study that the course contents in the curriculum to meet the expectations of sector differ according to the university and departments. In addition, research findings showed that even though curriculum have digital content, theoretical course contents still dominate. In the study, suggestions regarding expectations were presented by demonstrating to what extent the curriculum of communication faculty respond to the sector's demand for qualified workforce.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ncelikok@gelisim.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Increasing digitalization with the development of technology has affected the media sector as well as many other industries. With the effect of digitalization, the structure of the media sector has changed and this change has added a new one to the ongoing communication education problem. It has become a necessity to update the curriculum of the Faculty of Communication according to technological developments and industry expectations. In the study, it is aimed to reveal the adequacy of the Faculty of Communication curriculum to meet the criteria specified in the media sector job advertisements, based on the theoretical or practical curriculum carried out in the Communication Faculties. In this context, the relevant postings in the media sector category published between October-November 2020 in kariyer.net, which has the most job postings content in the local network, were examined. The 'sought-after qualifications' stated in the job advertisements in the sectoral titles sought in these postings are listed from the most expected qualifications to the least expected qualifications with the one-word analysis feature of the Nvivo Qualitative Analysis Program. The study sample, the first 3 largest city to be and media sector of the Republic of Turkey imposed by the host as the weight of employment in Istanbul, Ankara and Izmir are the course content in the curriculum of all parts of the communications faculties in place state universities in the provinces. The curriculum determined within the scope of the study were examined according to their ability to meet the criteria sought in the media sector job advertisements published on kariyer.net in October and November 2020.

When ranking among universities according to research findings to meet the qualifications sought in the sector; Ankara University is in the first place, Ege University is in the second place, Galatasaray and Marmara University are in the third place; 4th place belongs to Istanbul University, 5th and 6th row belongs to Ankara Hacıbayram Veli University and Hacettepe University. Regardless of universities, when a department-based assessment is made to meet sector expectations; Journalism Department, Public Relations and Publicity Department, Advertising Department. The Department of Radio Television and Cinema is the least compatible with the industry. While theoretically based courses are concentrated in the curriculum of the departments; lack of industry-compliant courses has been identified.

The general results regarding the qualifications sought in the sector are as follows; With the Nvivo qualitative analysis program, the features that come to the fore in the job postings examined in the fields of communication and media in kariyer.net are mainly; digital marketing and digital content production, social media marketing, Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytic, digital measurement, photoshop, etc. It seems to be related to their field of expertise. When an evaluation is made according to the prominent areas in job postings; Digital marketing and social media marketing qualities are met in Galatasaray University, Ege University, Ankara University Journalism and Public Relations and Publicity Departments, Marmara University Public Relations and Publicity Department, Ege University Advertising Department and Ankara University Radio Television and Cinema Department. Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytic information is available in Ege University Journalism, Ankara University Journalism, Public Relations and Publicity, Radio Television and Cinema Departments. Ege University Journalism Department, Ankara University Journalism, Public Relations and Publicity, Radio Television and Cinema Departments meet the digital measurement qualification. Digital news production / internet journalism qualification is available in the course and course contents of Galatasaray University, Marmara University Journalism, Public Relations and Publicity Departments, all departments of Istanbul University, Ege University Journalism Department and three departments of Ankara University. Social media account management / social media content management / digital content production qualities; All departments of Galatasaray University, Marmara University and Istanbul University, Ege University Journalism, Public Relations and Publicity Departments, all departments of Ankara University and Hacettepe University curriculum are qualified to meet this quality. All departments of 6 universities except Ankara Hacı Bayram Veli University Journalism Department, corporate communication; All departments of 5 universities except Ege University Radio, Television and Cinema Department and Hacettepe University meet. Visual design / video-editing, Galatasaray University, Marmara University Department of Radio, Television and Cinema, all departments of Istanbul University, Ege University Journalism, Radio Television and Cinema Departments, Ankara University 3 departments, Hacettepe University and Ankara Hacı Bayram Veli University Radio Television and Cinema There are courses / courses related to this qualification in the department. Visual program applications; Galatasaray University, Istanbul University Public Relations Department, Ege University Journalism, Radio Television and Cinema, Advertising Departments, all departments of Ankara University, Hacettepe University and Ankara Hacı Bayram Veli University are covered by all departments. Editor of the qualifications sought in job postings; Galatasaray University, Marmara University Department of Journalism, all departments of Istanbul University, Ankara University departments, Ankara Hacı Bayram Veli University Journalism Department, foreign language knowledge; Galatasaray University, Marmara University, Ege University and Ankara University departments are capable of meeting this qualification. While evaluating the quality of foreign language knowledge; In addition to English and foreign language courses other than English at the basic level in the curriculum of universities, Professional English, Academic English and so on. lessons that will contribute to the field such as English are based on. Finally, when the departmental curricula containing office program information are evaluated in the advertisements, it is seen that this quality is met by all departments of Ege University, Ankara University and Ankara Hacı Bayram Veli University.

In the curriculum of departments of Communication Faculty of universities, the lack of courses that meet the prominent qualifications in job postings has been identified. While theoretically based courses are concentrated in the compulsory course pool of the departmental curriculum of universities related to the qualifications that stand out in the sector; about the qualifications in the advertisements, it has been determined that there are mostly courses in the elective course pool. In order to eliminate this deficiency and to facilitate the employment of faculty graduates in their fields, it has become necessary to keep the curriculum and course contents up-to-date in accordance with the industry expectations.

Giriş

İletişim eğitiminin niteliği uzun yıllardır akademik çevrelerde, medya sektörü içerisinde ve iletişim fakültesi öğrencileri tarafından tartışılmakta, en iyi iletişim eğitimi sistem ve müfredatının oluşturulması yönünde çabalar paydaşlarca sürdürülmektedir. İletişim fakültelerinin hemen hemen tüm bölümleri için derslerin işleyişinde teori ve pratik ağırlığın belirlenmesi, bu derslerin işleniş şekillerinin oluşturulması konusunda pek çok farklı görüş ve uygulamalardan bahsetmek mümkündür. Genel çerçevede düşünüldüğünde akademik odaklı bakış açısıyla birlikte müfredatlar daha çok teori ve kuram temelinde oluşturulurken, sektör beklentileri ve istihdam doğrultusunda öğrencilere teknik bilgilerin kazandırılmasının hedeflenmesi nedeniyle uygulamalı müfredat ve eğitim yapısı da benimsenerek ön plana çıkarılmaktadır. Akademik çevre tarafından medya sektörü etik sorunlar ve objektif bakış açısına sahip olmama yönünden sıklıkla eleştirilmektedir. Öte yandan medya sektörü içerisinde de iletişim fakülteleri günceli yakalayamayan, sektör beklentilerinden ve teknik donanımdan uzak eğitim yapısıyla eleştirilerin hedefi olmaktadır. Bu iki farklı görüşü ayrı ayrı benimsemiş üniversiteler olsa bile iki yaklaşımı birleştirerek köklü kuramsal eğitimle birlikte dijitalleşen dünyanın ve medya sektörünün de gerekliliği olarak güncel uygulamalara hâkim bireyler yetiştirmeyi amaçlayan karma müfredatlara sahip iletişim fakültelerinin de varlığından bahsetmek gerekmektedir.

Çalışma örneklemini olarak İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde yer alan devlet üniversitelerindeki iletişim fakülteleri seçilmiştir. Medya sektörünün deyim yerindeyse kalbinin attığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük 3 şehri olmaları nedeniyle çalışma, bu illerde yer alan devlet üniversitelerinin iletişim fakülteleri ile sınırlı tutulmuştur. Çalışma kapsamında belirlenen iletişim fakültelerinde yer alan tüm bölümlerin analizi yapılmıştır. Araştırmada ele alınan müfredatlar Türkiye'de en fazla ağı ve sektörel ilana sahip kariyer.net'teki Ekim-Kasım 2020 tarihinde yayınlanan medya sektörü iş ilanlarında aranan kriterlerle karşılaştırılmıştır. İş ilanlarında en fazla aranan nitelikler Nvivo Nitel Analiz uygulamasıyla ortaya çıkarılırken, ele alınan müfredat ve ders içeriklerinin bu nitelik ve beklentileri karşılama yeterlilikleri içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın amacı iletişim fakültelerinde yürütülen kuramsal veya uygulama ağırlıklı müfredatlardan hareketle, iletişim fakültesi müfredatlarının medya sektörü iş ilanlarında belirtilen kriterleri karşılama yeterliliğinin ortaya çıkartılması olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada da ilk olarak, iletişim eğitimi ile ilgili temel yaklaşımlar ele alınacaktır. Devamında ise, iletişim fakültesi müfredatlarının iş ilanlarında aranan nitelikleri karşılama yeterliliğini somutlaştırmak adına kelime analizlerine ve müfredat incelemelerine yer verilecektir. Çalışma sonucunda iletişim fakültesi müfredatlarının ağırlık olarak, kuramsal ya da teorik, hangi yaklaşımla oluşturulduğu ortaya konarak medya sektöründeki nitelikli istihdam talebine karşılık vermedeki yetkinliği önerilerle birlikte sunulmuştur.

İletişim Eğitimi ile İlgili Temel Yaklaşımlar

İletişim temelli öğretim faaliyeti ilk kez 1950 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü çatısı altında başlamış ve sonrasında ise 1965 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksekokulu'nun açılmasıyla iki farklı şehirde iletişim eğitimi devam ettirilmiştir (Tokgöz, 2003, s. 12). İletişim eğitimi alanında öncü olarak kabul edilen İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin iletişim eğitimine başladıkları ilk günden bu zamana dek ekolleri ve alana bakış açıları, ele aldıkları ve işledikleri konularla birlikte daha sonra kurulan tüm yüksekokul ve fakülteleri etkilemiştir (Büyükaslan ve Mavnacıoğlu, 2017, s. 222).

1950-1970 yılları arasında üniversite seviyesine denk olarak başlatılan ve farklı

fakülteler bünyesinde ilerleyen iletişim eğitimi, 1992 yılında yürürlüğe konan 3837 sayılı yasa ve ayrıca 2908 sayılı yükseköğretim kurumları yasasında gerçekleştirilen değişikliklerde Basın Yayın Yüksekokullarının İletişim Fakültesi adı altında üniversite bünyesinde yer almaya devam etmesine karar verilmiştir (Tokgöz, 2003, s. 18). Bu kararın ardından Türkiye geneli devlet ve vakıf üniversitelerinde kurulan iletişim fakülteleri sayısı artmaya başlamıştır. 2020 ÖSYM tercih kılavuzunda yer alan tablo 4'e göre¹ öğrencilerin tercih edebileceği toplam 66 üniversitede iletişim fakültesi bulunmaktadır. Bu üniversitelerin 8 tanesi ülkemiz sınırları dışında yer alırken devlet ve vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 58 üniversite ise Türkiye'de yer almaktadır. İletişim fakültelerinin sayısının artması dolayısıyla iletişim eğitimi almakta olan ya da mezun olmuş öğrenci sayısında da artışı beraberinde getirmiştir. İletişim fakültelerinin oluşumundan bu yana devam eden müfredat içeriğinin ve öğrencilere sunulan eğitimin akademik bakış açısıyla oluşturulan bir iletişim eğitimi mi yoksa mesleki beceri temelli, uygulama odaklı eğitim mi olması gerektiği hala sonuçlanmamış bir konudur (Tokgöz, 2003, s. 19). İletişim eğitiminin kuramsal çerçevesi, diğer disiplinlerle ilişkisi, öğrenci sayısındaki hızlı artış, öğrenci beklentileri, sektör ihtiyaçları, fakülte ders içeriklerinin sektörel beklentiye karşılama düzeyi, teori ve uygulama ders içeriklerinin oranı vb. iletişim fakültelerinde verilen eğitimin yapısını, güncelliğini ve müfredatlarının nitelik bakımından yeterliliği vb. konular iletişim eğitiminde tartışılan sorunların başında gelmektedir.

İletişim fakülteleri bir yandan sektörel beklenti ve öğrenci talepleri doğrultusunda mesleki eğitim odaklı devamlılığını sürdürmek durumundayken ayrıca tüm üniversite ve bölümlerinden beklenen akademik gereklilikleri yerine getirerek bu çerçeveye oturturulmuş bir eğitim sistemi oluşturmak zorunluluğundadır. (Arik ve Bayram, 2014, s. 84).

Bu farklılıklar doğrultusunda iletişim fakültelerinde benimsenebilecek iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Yaklaşımların ilki kuram temelli iletişim eğitimidir. Bu yaklaşıma göre kuramsal ve teori bilgisi sektör beklentileri ya da mesleki uygulama pratiklerinden daha ön planda tutulmaktadır. Mesleki becerilerden daha çok sosyal bilimler ve iletişim becerileri yeterliliği önemsenmektedir. Sektörel ihtiyaçlar ya da mesleki temeller akademinin ilgi alanı içerisinde görülmez. (Arik ve Bayram, 2014, s. 85). Akademik görevinin iletişim ile birlikte siyaset, sosyoloji, psikoloji ve daha pek çok disiplinin bir arada ele alınıp entelektüel birikim oluşturarak iyi bir iletişimci bakış açısını meydana getirmek olduğu savunulur. Beklenen bu karakterin oluşması uygulama odaklı eğitimden daha çok kuramsal ve eleştirel düşünceye dayalı disiplinler arası teorik eğitimin alınması ile mümkün bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

İletişim eğitimindeki ikinci yaklaşım ise Lazarsfeld bakış açısıyla ilerleyen ve medya sektörüne mesleki beceri nitelikleriyle donatılmış eleman yetiştirilmesini esas alan yaklaşımdır. (Mutlu, 2005, s. 70). Bu bakış açısına göre iletişim fakültelerinde öğrencilere sunulan eğitimin ve ders içeriklerinin yapısı öğrenciyi sektöre hazırlamalıdır. Dolayısıyla bu yaklaşımda medya sektöründe aranan iş gücünün karşılığını sağlamak amacıyla sektörel beklenti ve mesleki beceriler ön planda tutularak müfredat yapısının oluşturulması gerekli bir durumdur.

İletişim Fakülteleri'ne Kuramsal Çerçeve Yaklaşım

İlk etapta Basın- Yayın Yüksekokulu adı altında başlatılan ve gazetecilik mesleği

¹<https://www.osym.gov.tr/TR,19431/2020-yuksekokretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekokretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>

temellerinde yürütülen iletişim eğitimi artan talep, yeni meslek grupları ve sektör beklentilerinin oluşmasıyla çeşitlenerek gelişmiştir. Günümüzde gazetecilikle birlikte halkla ilişkiler, reklamcılık, radyo televizyon, yeni medya, görsel iletişim tasarımı gibi pek çok farklı alan iletişim fakülteleri içerisinde yer almaktadır. Bu durum nicel olarak büyüme ve farklı alanlarda uzmanlaşma şansını arttırırsa da akademik bakış açısıyla çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Öğrenci sayısındaki hızlı artış sektör ihtiyacının ötesine geçtiği gibi iletişim fakültelerinde sunulan eğitimin niteliği, öğrencilerin eğitim kalitesinden duyduğu memnuniyet oranı, iletişim fakültelerinin beklentileri karşılama düzeyleri tartışılmaya başlanan konular arasında yer almaya başlamıştır. Konu akademik çerçeveden ele alındığında, akademisyen sayısının gittikçe artan öğrenci sayısı karşısında tıkanıklık yaşadığı, akademisyenlerin sektörden uzak kuramsal bilgi birikimleriyle dolu olması ve eğitimin bu yönde sürdürülmesi bazı çevrelerce kabul görse de eleştirilerin de hedefinde olan bir konu haline gelmiştir.

Özellikle iletişim fakültesi akademisyenleri ve medya sektörü yöneticileri arasındaki görüş farklılıkları uzun yıllardır sürmektedir. Akademisyenlere göre iletişim eğitiminin amacı medya sektörüne teknik eleman, personel yetiştirmekten çok daha ötededir. Akademisyenler için ana hedef eleştirel bakış açısı ve yorumlama kabiliyetiyle donatılmış, sorgulayan, alanında bilimsel araştırmalar yürütebilen ve sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasında çalışmalar yürüten bireylerin yetiştirilmesidir. Ancak hala bu yeterliliklere sahip bireylerin iletişim fakültesi çatısı altında yetiştirilip yetiştirilemediği sorgulanmaktadır (Atabek ve Atabek, 2014, s.151). İletişim fakültelerindeki fiziki imkânları zorlayan fazla öğrenci sayısı, küreselleşmeyle birlikte hızla değişen sektörel yapıya kuramsal eğitim çerçevesinde uyum sağlamadaki zorluk, iletişim eğitimine öğrenci odaklı katkı sunmaktan ziyade akademik kaygılara yönelik olarak yayınlanmış bilimsel çalışmaların varlığı iletişim fakültelerindeki kuramsal alt yapı ile ilerleme stratejisini zorlamaktadır. Bu noktada Terzioğlu'na göre (2003), akademisyenler de mesleki sorumluluklarını yeniden değerlendirmek durumundadır. Akademik başarı kavramı ve bu başarıyı belirleyecek ölçütler yeniden tanımlanmalı, farklı ve özgün içerikler üretmeli ve ders vermek araştırma ve yenilik odağında yürütülmelidir.

İletişim Fakülteleri'ne Sektörel Yaklaşım

İletişim eğitiminde akademi dünyası ile iletişim sektörü iş birliğinin yürütülmesi günümüzde önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu iş birliğinin olumlu varlığından söz etmek oldukça güçtür. İletişimin akademik çevreleri iletişim sektörünü iş anlayışı, iş ahlakı ve etik yönünden sıklıkla eleştirirken sektörde de akademiye yönelik negatif bir bakış açısı hâkimdir. Sektörde iletişim eğitiminin niteliği, sektör beklentilerini karşılamadaki gücü sıklıkla eleştirilmektedir (Mutlu, 2000). Özellikle hayatın her alanında olduğu gibi medya sektörünün de gittikçe dijitalleşmenin etkisi altına girmesi ile teknolojik donanım hâkim bireylerin istihdamının önem kazanması ancak iletişim fakültelerinin bu konuda sektör içerisinde yetersiz görülmesi de önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Her ne kadar dünyada iletişim alanında günümüz dijital değerlerine uygun, kendini güncelleyen, yüksek teknolojiyi barındıran uygulama alanlarına sahip ve akademi sektör birlikteliğini sağlamayı başarmış, uygulamalı eğitim odaklı müfredat içeriği olan farklı üniversiteler olsa da sektör içerisinde yetersiz görülmektedir. Ayrıca sektör içerisinde eleştirilen konu sadece iletişim fakültelerinin uygulama eksikliği ya da sektör beklentilerini karşılama düzeyi ile ilgili değildir. Sektör içerisinde iletişim fakültelerinde aktarılan kuramsal bilgi temelli eğitimin niteliği de eleştirilmektedir. Akar'a göre (2005), iletişim fakültesi öğrencilerinin temel eksikliği uygulama alanındaki zayıflıklardır. Öyle ki teknik bilgi eksikliği dışında haber yazma ve editöryal pratiklerde de eksiklikler bulunmaktadır. Bu nedenle sektörde işe başladıklarında çırak muamelesi görmektedirler.

Bu bakış açısını değiştirmek ve iletişim eğitimine sektörden gelen eleştirileri azaltmak için müfredat içerisinde yer alan özellikle uygulamaya yönelik bazı dersler sektör uzmanları tarafından yürütülmeye başlanmış, fakülte bünyesinde ve sektör içerisinde yapılması zorunlu iç/ dış staj uygulamaları getirilmiş, konferans, sempozyum vb. etkinliklerle öğrencilerin sektörün önde gelen isimleriyle buluşması sağlanmaya başlamıştır (Şeker ve Şeker, 2014). Bazı üniversiteler uygulama alanlarını ve müfredat içerisindeki uygulamalı derslerin ağırlığını arttırmaya başlamıştır. Ancak kuramsal niteliklerde olduğu gibi kurulan ve yürütülen bu uygulama alanlarının ve uygulama derslerinin öğrencilere ve alana olumlu katkısı konusunda ortak bir fikir birliği bulunmamaktadır. Özellikle devlet üniversitelerinin kalıplaşmış eğitim sistemlerini değiştirme, ödenek ve bütçelerle son teknoloji ile donatılmış laboratuvar ya da atölye çalışmalarının yürütüleceği merkezleri oluşturma gücü sınırlıdır. Ayrıca öğrenci yoğunluğu nedeniyle oluşturulan bu imkânlarla her öğrencinin eşit düzeyde erişmesi mümkün gözükmemektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İletişim fakültelerinde yürütülen kuramsal veya uygulama ağırlıklı müfredatlardan hareketle, iletişim fakültesi müfredatlarının medya sektörü iş ilanlarında belirtilen kriterleri karşılama yeterliliğinin ortaya çıkartılması ve müfredatların sektörel ya da kuramsal ağırlığının ortaya çıkarılarak sektörel beklentileri karşılamadaki eksikliklerin belirlenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

İletişim fakültelerindeki eğitim sistemi ve fakülte ders müfredatlarının sektör talebini karşılamadaki niteliğini ortaya çıkarmaya yönelik olarak gerçekleştirilmiş çalışmalar çeşitlilik gösterse de literatür sınırlıdır. Türkiye’de iletişim eğitiminin ele alındığı çalışmalar akademisyenler, sektörden isimler ya da öğrenciler gibi paydaşların görüşleri üzerinden değerlendirme çalışmalar (Atabek ve Atabek,2014), sadece sektörden isimlerin (Özer, 2006) ya da sadece akademisyenlerin fikirleri üzerinden ortaya çıkartılan değerlendirme (Ünlü, Atabek ve Taşçı, 2001), iletişim fakültesi akademisyenlerinin demografik yapısıyla ilgili çalışmalar (Arık ve Bayram, 2014), sektör ve akademik iş birliğinin araştırıldığı incelemeler (Şeker ve Şeker, 2014) ve belirli bir bölüm müfredatının ele alınarak sektör beklentilerinin ortaya çıkartıldığı çalışmalar (Karaduman ve Akbulutgiller, 2017) ile özetlenebilir. Literatürdeki bu çalışmalar dışında, Büyükaslan ve Mavnacıoğlu’nun (2017) “İletişim Fakültesi Ders Müfredatlarının Sektörün Nitelikli İşgücü Talebine Uyumu” başlıklı araştırmasıyla literatüre önemli bir katkı sağlanmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmada da amaç ders içeriklerinin sektör beklentilerini karşılamadaki gücünün ortaya çıkartılmasıdır. Ancak çalışmada belirlenen 4 üniversitenin iletişim fakülteleri ve bu fakültelerde yer alan 3 bölümün ders içeriğinin sektör beklentisini karşılama yeterliliği ele alındığı için inceleme alanı daha kısıtlı bir araştırmadır.

Detaylı literatür taraması sonrası konuyla ilgili kapsamlı bir çalışmanın eksikliğinden hareketle gerçekleştirilen araştırmanın diğer çalışmalardan temel farkı, müfredat ders içeriği ve sektör beklentisi ilişkisi üzerinden ilgili kriterlere göre belirlenen şehirlerdeki tüm devlet üniversitelerinin iletişim fakültelerinde yer alan tüm bölümlerin ders içeriklerinin incelenmiş olması ve aynı şekilde medya sektöründe yer alan bütün çalışma ve uzmanlık alanlarındaki sektör beklentilerinin karşılanma düzeyinin iletişim fakültesi müfredat ve ders içerikleri üzerinden değerlendirilmesi ile birlikte ilgili konunun daha detaylı ve geniş kapsamda ele alınmasıdır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Ekim ve Kasım aylarında kariyer.net'te iletişim alanı ile ilgili yer alan iş ilanları ve İstanbul, İzmir ve Ankara illerinde yer alan devlet üniversiteleri; Galatasaray Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli ve Hacettepe Üniversitesi'nin İletişim Fakültesi bölümlerinin müfredatları ve ders içerikleridir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

İş ilanlarına kelime analizi yapılırken kariyer.net'teki Ekim ve Kasım aylarındaki ilanlar incelenmiştir. Araştırmanın sınırlılıklarından diğeri ise; İstanbul, İzmir ve Ankara illerindeki 7 devlet üniversitenin iletişim fakültelerinde yer alan tüm bölümlerin müfredat ve ders içerikleridir. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde İletişim Bilimleri ve Radyo Televizyon ve Sinema bölümleri mevcuttur. Üniversitenin web sayfasında yalnızca İletişim Bilimleri bölüm müfredatına erişilebildiğinden ders incelemeleri bu bölümle sınırlı tutulmuştur.

Veri Toplama Teknikleri

Çalışmanın yöntemini, NVivo nitel analiz programının 'Word Frequency (kelime sıklığı)' fonksiyonu ile iş ilanlarına yapılan kelime analizleri oluşturmaktadır. Ekim ve Kasım aylarındaki kariyer.net'teki iş ilanları, iletişim fakültelerinden mezun olan öğrencilerin Tablo.1' de gösterilen çalışabilecekleri alanlar baz alınarak incelenmiştir. İlanlara yapılan analiz neticesinde ortaya çıkan kelimeler, en çok beklenen nitelikten en az beklenen niteliğe göre gruplandırılmıştır. NVivo programı, 1000 kelimeye kadar analiz yapımına imkân sağlayan bir programdır. 50 kelimelik analiz, ilanların yorumlanması açısından yeterli olacağından çalışma 50 kelime ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma kapsamında kariyer.net'te yer alan iletişim eğitimi temelli bir bölümden mezun olan öğrencilerin muhtemel çalışma alanlarının yer aldığı Görsel 1' de gösterilen liste baz alınmıştır.

kariyer.net İş Ara Kariyer Rehberi Pozisyon Rehberi

Öğrenciler "İletişim Bilimleri Lisans Diploması" elde etmeye hak kazanır.

İletişim Bilimleri Bölümü Mezunu Ne İş Yapar?
İletişim Bilimleri; halkla ilişkiler, tanıtım, reklamcılık, tv sinema gibi bölümleri de içerisinde barındıran bir müfredata sahip için, bu bölümde öğrenimini tamamlamış olan kişiler iş olanakları konusunda oldukça fazla imkana sahip olurlar.

İletişim Bilimleri Bölümü Mezunu İş Olanakları Nelerdir?
Bölüm mezunları;

- Gazeteler,
- Radyo Kuruluşları,
- Televizyon Kanalları,
- Haber Ajansları,
- Film Yapım Şirketleri,
- Dijital Ajanslar,
- Reklam Ajansları

Görsel 1: İletişim Bölümü Mezunu İş Olanakları

Kaynak: (Kariyer.net, 2020)

Listede belirtilen sektörlerde yer alan ve kariyer.net'te Ekim-Kasım 2020 arasında yayınlanan iş ilanlarında aranan nitelik ve kriterler Nvivo tek kelimelik analiz programı ile analiz edilerek en çok beklenen nitelik ve kriterden en aza doğru sıralanmıştır. Sıralamadan en doğru sonucu alabilmek adına ilanlarda sıklıkla yer alan çok, iyi, temel, başlangıç vb. sıfatlar ve seviye belirten sözcükler elenmiştir. Aynı şekilde araştırma kapsamıyla ilgisiz görülen ancak incelenen ilanlarda beklenen nitelikler arasında yer alan kelimeler de analiz kapsamından çıkarılmıştır.

Tablo 1: İş İlanları Kelime Sıklığı Analizi

Word	Length	Count	Weighted Percentage (%)
sosyal	6	276	003
medya	5	248	002
dijital	7	156	001
takip	5	102	001
google	6	100	001
pazarlama	9	94	001
iletişim	8	84	001
tanımı	6	80	001
reklam	6	68	001
seo	5	68	001
markanın	6	62	001
içerik	6	62	001
facebook	8	54	001
sem	8	54	001
sahibi	6	54	001
için	4	48	000
konusunda	9	48	000
ilgili	4	48	000
web	5	46	000
olarak	6	46	000
adwords	7	42	000
eden	4	38	000
hakim	5	38	000
kullanabilen	12	38	000
nitelikler	10	38	000
yönetimi	8	38	000
yüksek	6	38	000
ağlarda	7	36	000
kurgu	13	36	000
kurumsal	6	36	000
video	5	36	000
yapmak	6	36	000
instagram	9	36	000
analytics	9	34	000
etmek	5	34	000
editörlük	5	34	000
tercihen	8	34	000
office	8	34	000
üniversitelerin	15	34	000
görsel	6	32	000
tasarım	7	32	000
twitter	7	32	000
photoshop	5	30	000
deneyimli	9	30	000
youtube	7	30	000
sağlamak	8	28	000
uzmanı	6	28	000
yeni	4	28	000
programlarını	13	26	000
nitelikler	8	26	000

Kaynak: (Nvivo Nitel Analiz Programı, 2020)

İş ilanlarında en çok aranan nitelik ve kriter listesinde yer alan beklentiler içerisinde yer alan ingilizce, photoshop, illustrator, indesign, pazarlama, office, SEO, SEM, remarketing,

editörlük, corel gibi kavramlar müfredatlarda yer alan ders içerikleri incelemesinde tek başına değerlendirilen kelimeler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada anlamsal bütünlük oluşturma amacıyla müfredat ders içerikleri incelemelerinde tek başına yeterli anlamı içermeyecek kelimeler kelime grupları haline getirilerek müfredatların iş ilanlarındaki beklentileri karşılama düzeylerinde birlikte değerlendirilmiştir.

Sosyal-medya, dijital-medya, sosyal-medya-reklam, görsel-tasarım, grafik-tasarım, medya- analiz, sosyal-medya-analiz, dijital-analiz, medya-planlama, sosyal-medya-planlama, dijital-raporlama, medya-raporlama, sosyal-medya-raporlama, medya-araştırma, sosyal-medya-araştırma, dijital-içerik, sosyal-medya-içerik, marka-iletişim, kurumsal-iletişim, kurumsal-reklam, dijital-satış, kurumsal-satış, Google- adwords, Google- analytics gibi Nvivo tek kelime analiz incelemesi sonucunda iletişim bölümleri mezunlarının yoğunlukla çalıştığı alanlardaki iş ilanlarında en çok beklenen niteliklerdeki kelimeler, müfredatlarda yer alan ders içeriklerinin iş ilanlarında beklenen nitelikleri karşılama yeterliliği ile ilgili olarak anlamlı bir çıkarım elde edebilmek için araştırma kapsamında oluşturulan kelime grupları şeklinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Müfredatların İncelenmesi ve Bulguları

Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçerikleri Sektör İş İlanları Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi²

Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi müfredatı, sektör iş ilanlarında en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; müfredatta yer alan “Pazarlama İletişimi”, “Pazarlama İletişimi Uygulamaları” dersleri genel olarak geleneksel pazarlama alanına yoğunlaşsa da sektör beklentileri içerisinde yer alan dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması bilgisini de öğrencilere sunmaktadır. “Etkileşimli Medyada Habercilik” dersi dijital ve sosyal medyada haber üretimi pratiklerini öğrencilere kazandırmaktadır. Ders içerikleri incelemesine göre sektör beklentilerin biri olan dijital içerik oluşturma becerisi müfredatta yer alan “Dijital Medyada İçerik ve Kaynak Yönetimi” dersi aktarımıyla öğrencilere sunulmaktadır. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla çalıştığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında istihdam edilmelerini kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak fakülte müfredatında “Reklam Planlaması ve Yönetimi”, “Reklam Kampanyaları Tasarımı”, “Dijital Reklam Prodüksiyonu” gibi dijital ve sosyal medya reklamlarının oluşum aşamalarıyla alakalı özellikle yaratıcı süreci kapsayan ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Öte yandan mezunların kurumsal firmalarda, araştırma şirketlerinde, halkla ilişkiler sektöründe, istihdamını kolaylaştıracak ve sektör beklentilerini karşılamada etkili olabilecek “Kurumsal İletişim”, “İletişim Araştırmaları”, “Halkla İlişkiler Kampanyaları Analizi” gibi dersler de müfredat kapsamında yer almaktadır. Sektör beklentilerinin ortaya çıkarıldığı listede de yer alan video içerikleri oluşturma, görsel ve grafik tasarım (photoshop, illustrator vb.) becerileri kazandırmaya yönelik olarak “Kurguya Giriş” ve “Temel Tasarım” dersleri de fakülte müfredatında bulunmaktadır. Sektör beklentilerinde de yer alan ve özellikle gazetecilik mesleğinde gerekli olan editörlük becerilerinin kazanılmasını sağlayabilecek ders içeriğinin “Habercilik ve Yazım Teknikleri” dersi ile karşılanabileceği görülmüştür. Yine sektörel ilanlarda aranan nitelikler arasında yer alan yabancı dil bilgisinin seviyelere göre belirlenmiş İngilizce başta olmak üzere farklı dil öğrenimlerini kapsayan dersler ve aynı zamanda “Mesleki İngilizce 1-2” dersleri ve içerikleriyle dil becerilerinin öğrencilere kazandırıldığı

² Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi müfredatına erişmek için: <https://ects.gsu.edu.tr/tr/program/programmedetails/72>

görülmektedir.

Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi müfredatında yer alan derslerin içeriklerinin sektörel beklentide en çok aranan özellikleri karşılama yetkinliğine göre incelenmesi sonucunda fakülte müfredatı; sosyal medya, sosyal medya analizi, direkt olarak Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal ağ odaklı sosyal medya dersleri, sektörde özellikle aranan dijital pazarlama kategorisindeki ihtiyacı karşılamaya yönelik dijital pazarlama dersi ve bunu destekleyecek Google Adwords, Google Analytics, SEO, SEM öğrenimini konu edinmiş ders içerikleri bakımından eksiktir. Ayrıca araştırma içerisinde sektör beklentilerinin ortaya çıkarıldığı listede yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunamamıştır.

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçerikleri Sektör İş İlanları Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi

Gazetecilik bölümü³

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; müfredatta yer alan “Yeni Medyada Yayıncılık”, “New Media”, “İnternet Gazeteciliği” ve “Sosyal Medyada İçerik Analizi” dersleri ve ders içerikleri aracılığıyla öğrencilere dijital habercilik ya da sosyal medya haberciliği, dijital içerik oluşturma vb. becerilerin kazandırıldığı görülmektedir. Ayrıca bu derslere ek olarak müfredatta yer alan “Sosyal Medya Temelleri”, “Sosyal Medyada Kriz Yönetimi” sektör iş ilanlarında özellikle sosyal medya hesap yönetimi, sosyal medya içerik yönetimi vb. konularla ilgili beklenen alan bilgisinin öğrencilere sağlandığı ortaya çıkarılmıştır. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla çalıştığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında istihdam edilmelerini kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak müfredatta “Medyada Reklam Yönetimi” gibi dijital ve sosyal medya reklamlarının oluşum aşamalarıyla alakalı özellikle yaratıcı süreci kapsayan ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Müfredatta seçmeli bir ders olarak yer alan “Medyada Reklam Yönetimi” dersinin alanla ilgili müfredatta yer alan tek ders olduğu inceleme sonucunda görülmüştür. Öte yandan mezunların kurumsal firmalarda, araştırma şirketlerinde, halkla ilişkiler sektöründe, istihdamını kolaylaştıracak ve sektör beklentilerini karşılamada etkili olabilecek “Kurumsal İletişim ve Sosyal Medya”, “İletişimde İkna ve Algı” gibi dersler de müfredat kapsamında yer almaktadır. Sektör beklentilerinde de yer alan habercilik ve editörlük becerilerinin kazanılmasını sağlayabilecek ders içeriğinin “Haber Yazma Teknikleri”, “Ajans Gazeteciliği”, “TV News Production” ve “Dergi Yayıncılığı” dersleriyle karşılanabileceği görülmüştür. Yine sektörel ilanlarda aranan nitelikler arasında yer alan yabancı dil bilgisinin İngilizce dersleri ve “English for Media Studies” dersleri ve içerikleriyle öğrencilere aktarıldığı söylenebilmektedir.

Özellikle sosyal medya ajansları ile dijital pazarlama iş ilanlarında aranan niteliklerin başında gelen sosyal medya ölçümleme, sosyal medya ya da arama motoru pazarlaması odaklı içerik oluşturma bilgisi bölüm müfredatında seçmeli ders olarak sunulan “Sosyal Medyada İçerik Yönetimi ve Ölçümleme” dersiyle öğrencilere kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak ele alınan ders ya da sosyal medya ile alakalı diğer derslerde sektörün önde gelen beklentileri arasında yer alan Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics öğrenimini konu edinmiş ders

³ Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: http://dosya.marmara.edu.tr/ilt/gzt/2014/m%C3%BCfredat/tr/GZT_2014_MUFREDATI.pdf
http://dosya.marmara.edu.tr/ilt/gzt/GZT_Ders_I_c_erikleri.pdf

içerikleri eksiktir. Ayrıca sektör beklentilerinin ortaya çıkarıldığı listede yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunamamıştır. Belirlenen bu durumlara ek olarak günümüzde iletişim fakültesi mezunlarının ve özellikle gazetecilik bölümü mezunlarının çalışabilecekleri alanlardan olan televizyon kanallarının haber merkezleri, web haber siteleri ve haber ajanslarında gazetecilerden, muhabirlerden beklenen haberin tüm aşamalarının eksiksiz oluşturulmasıdır. Dolayısıyla habercilerin ürettikleri haberlerin video kurgularını yapabilecek donanımda olmaları beklenmektedir. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatı incelendiğinde görsel içerik ve tasarım alanıyla ilgili öğrencilere donanım oluşturmak adına “Grafik Tasarım Temelleri” ve ajans gazeteciliği pratiklerini içeren “Ajans Gazeteciliği” müfredatta yer aldığı görülse de ders içeriği sektörde beklenen bu donanımları öğrencilere sunabilecek ders içerikleri konusunda yetersizdir. Sektörde beklenen video kurgu pratiği, photoshop, illustrator vb. programları kullanma bilgisi niteliklerini öğrencilere kazandırabilecek ders içeriğine rastlanamamıştır.

Halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü⁴

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölüm müfredatı, fakülte mezunlarının çalışabileceği sektör ve uzmanlık alanlarıyla ilgili iş ilanlarında en fazla aranan kriterleri karşılama yeterliliğine göre değerlendirildiğinde; “Dijital Pazarlama”, “Marka İletişimi”, “Sosyal Pazarlama” “İnternet ve Mobil Pazarlama” gibi müfredatta yer alan zorunlu ve seçmeli dersler ile sektör beklentileri içerisinde yer alan dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması bilgisini de öğrencilere sunmaktadır. “Sosyal Medyanın Temelleri”, “Sosyal Medya Uygulamaları”, “İnternet Haberciliği” dersleriyle sosyal medya, dijital içerik, dijital habercilik alanlarında gerekli donanımın sağlandığı görülmektedir. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla çalıştığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında istihdam edilmelerini kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak fakülte müfredatında “Reklamcılığın Temel Kavramları”, “Reklam Metin Yazarlığı”, “Reklam Fotoğrafçılığı”, “Halkla İlişkiler ve Reklamda Ölçme ve Değerlendirme”, “İnternet Reklamcılığı” gibi dijital ve sosyal medya reklamlarının oluşum aşamalarıyla alakalı özellikle yaratıcı süreci kapsayan ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Öte yandan mezunların kurumsal firmalarda, araştırma şirketlerinde, halkla ilişkiler sektöründe, istihdamını kolaylaştıracak ve sektör beklentilerini karşılamada etkili olabilecek “Kurumsal İletişim”, “Kurumsal İletişim ve Sosyal Medya” gibi dersler de müfredat kapsamında yer almaktadır. Yine sektörel ilanlarda aranan nitelikler arasında yer alan yabancı dil bilgisinin İngilizce dersleri ve “English for Media Studies” dersleri ve içerikleriyle öğrencilere aktarıldığı söylenebilmektedir.

Özellikle sosyal medya ve reklam ajansları ile dijital pazarlama iş ilanlarında aranan niteliklerin başında gelen sosyal medya ölçümleme, sosyal medya ya da arama motoru pazarlaması odaklı içerik oluşturma bilgisi bölüm müfredatında çeşitli derslerle kazandırılmaya çalışılsa da bölüm müfredatında sektörün önde gelen beklentileri arasında yer alan Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics öğrenimini konu edinmiş ders içerikler bakımından eksiklik tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma içerisinde sektör beklentilerinin ortaya çıkarıldığı listede yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunamamıştır.

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredatı

⁴ Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <http://hit.iletisim.marmara.edu.tr/dosya/ilt/hit/2019-2020/Hit%20M%C3%BCfredat/Hit.PDF>
http://dosya.marmara.edu.tr/ilt/hit/H_T_Ders_erikleri.pdf

ve ders içerikleri incelendiğinde görsel içerik ve tasarım alanıyla ilgili öğrencilere donanım oluşturmak adına “Grafik Tasarım Temelleri” müfredatta yer aldığı görülse de ders içeriği sektörde beklenen bu donanımları öğrencilere sunabilecek ders içerikleri konusunda yetersizdir. Sektörde beklenen video kurgu pratiği, photoshop, illustrator vb. programları kullanma bilgisi niteliklerini öğrencilere kazandırabilecek ders içeriğine rastlanamamıştır.

Radyo televizyon ve sinema bölümü⁵

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölüm müfredatı, fakülte mezunlarının çalışabileceği sektör ve uzmanlık alanlarıyla ilgili iş ilanlarında en fazla aranan kriterleri karşılama yeterliliğine göre değerlendirildiğinde; sosyal medya eğitimi, dijital yayıncılık ile ilgili olarak “Sosyal Medya Uygulamaları”, “Sosyal Medyanın Temelleri”, “Yeni Medyada Yayıncılık” dersleri müfredatta yer aldığı tespit edilmiştir. Bu seçmeli dersler ile sosyal medya, dijital içerik üretimi vb. alanlarda öğrencilere donanım sağlansa da yine sektör beklentileri içerisinde yer alan dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması bilgisinin öğrencilere bölüm müfredatının radyo, televizyon ve sinema mesleki temellendirmeleri dolayısıyla aktarılamadığı görülmüştür. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla çalıştığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında istihdam edilmelerini kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak fakülte müfredatında “Radyo Tv’de Reklam Yapımı” dersi ile geleneksel medya reklamlarının oluşum aşamalarıyla alakalı özellikle yaratıcı süreci kapsayan ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak reklam uzmanlık alanındaki sektörel beklentinin daha çok dijital, internet reklamcılığı ve sosyal medya reklamları üzerinde yoğunlaştığı da bilinen bir gerçektir.

Öte yandan mezunların kurumsal firmalarda, araştırma şirketlerinde, halkla ilişkiler sektöründe, istihdamını kolaylaştıracak ve sektör beklentilerini karşılamada etkili olabilecek “Kurumsal İletişim ve Sosyal Medya” seçmeli dersi de müfredat kapsamında yer almaktadır. Yine sektörel ilanlarda aranan nitelikler arasında yer alan yabancı dil bilgisinin İngilizce dersleri ve “English for Media Studies” dersleri ve içerikleriyle öğrencilere aktarıldığı söylenebilmektedir. Diğer bölümlerden farklı olarak bu bölümde sektörde beklenen video içerik oluşturma ve kurgu becerileri gibi niteliklerin “TV Location Shooting”, “Canlı Yayın Uygulamaları” dersleri aracılığıyla öğrencilere kazandırılacağı görülmektedir.

Özellikle sosyal medya ve reklam ajansları ile dijital pazarlama iş ilanlarında aranan niteliklerin başında gelen sosyal medya ölçümleme, sosyal medya ya da arama motoru pazarlaması odaklı içerik oluşturma bilgisi bölüm müfredatında çeşitli derslerle kazandırılmaya çalışılsa da bölüm müfredatında sektörün önde gelen beklentileri arasında yer alan Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics öğrenimini konu edinmiş ders içerikler bakımından eksiklik tespit edilmiştir. Ayrıca sektör beklentileri arasında yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunamamıştır. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredatı incelendiğinde görsel içerik ve tasarım alanıyla ilgili öğrencilere donanım oluşturmak adına “Grafik Tasarım Temelleri” müfredatta yer aldığı görülse de ders içeriği niteliği tartışılabilir durumdadır. Sektörde beklenen photoshop, illustrator vb. programları kullanma bilgisi niteliklerini öğrencilere kazandırabilecek ders içeriğine rastlanamamıştır.

⁵ Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <http://rts.iletisim.marmara.edu.tr/dosya/ilt/rts/M%C3%BCfredat/Rts.PDF>
http://dosya.marmara.edu.tr/ilt/rts/RTS_Ders_I_c_erikleri.pdf

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçerikleri Sektör İş İlanları Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi

Gazetecilik bölümü⁶

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; müfredatta yer alan “Sosyal Medya”, “Yeni İletişim Ortamları”, “Dijital İçerik Üretimi”, “Dijital Medya Uygulamaları”, “Medyada Metin Yazarlığı” dersleri ve ders içerikleri aracılığıyla öğrencilere dijital habercilik ya da sosyal medya yönetimi ve profesyonel hayatta kullanımı sosyal medya haberciliği, dijital içerik oluşturma vb. becerilerinin kazandırıldığı görülmektedir. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla çalıştığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında istihdam edilmelerini kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak müfredatta “Reklam Filmi”, “Reklam Çözümlemesi” gibi dijital ve sosyal medya reklamlarının oluşum aşamalarıyla alakalı özellikle yaratıcı süreci kapsayan seçmeli ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Öte yandan mezunların kurumsal firmalarda ve halkla ilişkiler departmanlarında istihdamını kolaylaştıracak ve sektör beklentilerini karşılamada etkili olabilecek “Kurumsal İletişim”, “İkna Kuramları ve Retorik”, “Algı Yönetimi”, “Marka İletişimi Yönetimi”, “İtibar Yönetimi” gibi seçmeli dersler de müfredat kapsamında yer almaktadır. Sektör beklentilerinde de yer alan ve özellikle gazetecilik mesleğinde gerekli olan editörlük becerilerinin kazanılmasını sağlayabilecek ders içeriğinin “Medyada Metin Yazarlığı”, “Yazım Teknikleri”, “Haber Analizi ve Editörlüğü” ve “Dergi Medyası”, “Görsel Habercilik”, “Araştırmacı Gazetecilik”, “Veri Gazeteciliği” dersleriyle karşılanabileceği görülmüştür. Günümüzde iletişim fakültesi mezunlarının ve özellikle gazetecilik bölümü mezunlarının çalışabilecekleri alanlardan olan televizyon kanallarının haber merkezleri, haber ajanslarında gazetecilerden, muhabirlerden beklenen haberin tüm aşamalarının eksiksiz oluşturulmasıdır. Dolayısıyla habercilerin ürettikleri haberlerin video kurgularını yapabilecek donanımda olmaları beklenmektedir. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatı ve ders içerikleri incelendiğinde video, görsel içerik ve tasarım alanıyla ilgili öğrencilere donanım oluşturmak adına “Kurgu Teknikleri”, “Televizyonda Yapım Yönetim”, “Kurgu Tasarımı”, “Görsel Habercilik” derslerinin bölüm ve fakülte seçmeli ders müfredatında yer aldığı görülmektedir.

Özellikle sosyal medya ve reklam ajansları, dijital pazarlama ilanlarında aranan niteliklerin başında gelen sosyal medya ölçümleme, sosyal medya- arama motoru pazarlaması odaklı içerik oluşturma bilgisi bölüm müfredatında çeşitli derslerle kazandırılmaya çalışılsa da sektörün önde gelen beklentileri arasında yer alan Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics öğrenimini konu edinmiş ders içeriklerinde eksiklik tespit edilmiştir. Ayrıca sektör beklentilerinin ortaya çıkarıldığı listede yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunamamıştır. Sektörde beklenen photoshop, illustrator vb. programları kullanma bilgisi niteliklerini öğrencilere kazandırabilecek ders içeriğine rastlanamamıştır. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi müfredatında sektörel ilanlarda aranan nitelikler içerisinde yer alan yabancı dil bilgisinin karşılanmasına yönelik olarak Yabancı Dil 1-2 dersleri yer alsa da içerik bakımında bu derslerin başlangıç düzeyinde kaldığı görülmüştür.

⁶ İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://iletisim.istanbul.edu.tr/tr/content/mufredat/gazetecilik>

Halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü⁷

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölüm müfredatında yer alan dersler ve ders içerikleri incelendiğinde müfredatta yer alan “Sosyal Medya”, “Dijital İçerik Üretimi” “Medyada Metin Yazarlığı” dersleriyle sosyal medya, dijital içerik, dijital habercilik alanlarında gerekli donanımın sağlandığı görülmektedir. Günümüzde İletişim fakültesinden mezun olan bireyler için önemli bir istihdam alanı olan reklam ya da sosyal medya ajanslarında iş bulma ve çalışma imkânlarını kolaylaştırma ve gerekli yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak müfredatta “Reklama Giriş”, “Reklam Yapım Yönetim”, “Siyasal Reklamcılık”, “Reklam Çözümlemesi”, “Reklamda Yapım Yönetim”, “Reklam Film” gibi geleneksel reklamcılık anlayışına hizmet ettiği kadar dijital ve sosyal medya reklamlarının oluşum aşamalarıyla alakalı zorunlu ve seçmeli ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özellikle kurumsal firmalarda sektör beklentilerini karşılamaya yönelik olarak müfredatta yer alan “Kurumsal İletişim”, “İkna Kuramları ve Retorik”, “Algı Yönetimi”, “Kriz ve Risk İletişimi Yönetimi”, “Marka İletişimi Yönetimi”, “İtibar Yönetimi” dersleri ile kurumsal iletişim alanında yer alan sektörel ilanlarda beklenen niteliklerin karşılanabileceği görülmüştür. Sektör iş ilanlarında beklenen nitelikler içerisinde yer alan photoshop vb. programlar ile görsel tasarım ve kurgu bilgisinin İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölüm müfredatında “Grafik Tasarım”, “Görsel Habercilik”, “Kurgu Tasarımı” ve “Kurgu Teknikleri” zorunlu ve fakülte seçmeli dersleriyle sağlandığı ortaya çıkarılmıştır. Sektörde aranan nitelikler içerisinde yer alan ve özellikle internet haberciliği sektörel beklentilerini karşılamada gerekli olan habercilik ve editörlük becerilerinin kazanılmasını sağlayabilecek ders içeriğinin “Medyada Metin Yazarlığı”, “Yazım Teknikleri”, “Haber Analizi ve Editörlüğü” derslerinde yer aldığı görülmüştür.

İş ilanlarında aranan niteliklerden olan dijital-sosyal medya pazarlama bilgisinin öğrencilere kazandırılmasına yönelik olarak İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredatında herhangi bir ders bulunmamıştır. Müfredatta yer alan “Bütünleşik Pazarlama İletişimi” ile öğrencilere sadece geleneksel pazarlama bilgilerinin aktarıldığı görülmüştür. Sektörün özellikle dijital pazarlama, sosyal medya içerik üretimi ve sosyal medya ölçümlemesi gibi alanlarda önde gelen beklentileri arasında yer alan Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics bilgisini ve sosyal medya ölçümleme niteliklerini konu edinen ders içerikler bakımından eksiklik tespit edilmiştir. Ayrıca sektör beklentilerinin ortaya çıkarıldığı listede yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunmamıştır.

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım müfredatında sektörel ilanlarda aranan nitelikler içerisinde yer alan yabancı dil yeterliliğinin öğrenciye kazandırılması için Yabancı Dil 1-2 dersleri müfredatta bulunsa da aktarılan içerik açısından bu derslerin başlangıç seviyesinde kaldığı ortaya çıkarılmıştır.

Radyo televizyon ve sinema bölümü⁸

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölüm müfredatında yer alan dersler ve ders içerikleri incelendiğinde müfredatta yer alan “Sosyal

⁷ İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://iletisim.istanbul.edu.tr/tr/content/mufredat/halkla-iliskiler-ve-tanitim>

⁸ İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://iletisim.istanbul.edu.tr/tr/content/mufredat/radyo,-televizyon-ve-sinema>

Medya”, “Dijital İçerik Üretimi” “Medyada Metin Yazarlığı”, “Dijital Medya Uygulamaları” zorunlu ve seçmeli dersleriyle sosyal medya, sosyal medya yönetimi, dijital içerik, dijital habercilik alanlarında gerekli donanımın sağlandığı görülmektedir. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla istihdam sağladığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında çalışmalarını kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak müfredatta “Reklam Filmi”, “Reklam Çözümlemesi” gibi dijital ve sosyal medya reklamların için özellikle yaratıcı süreci kapsayan ders içeriklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak firmaların kurumsal iletişim departmanında istihdamı kolaylaştıracak ve aranan niteliklerin öğrencilere kazandırılmasını sağlayabilecek olan “Kurumsal İletişim”, “İkna Kuramları ve Retorik”, “Algı Yönetimi”, “Kriz ve Risk İletişimi Yönetimi”, “Marka İletişimi Yönetimi”, “İtibar Yönetimi” derslerinin de müfredat içerisinde yer aldığı ortaya çıkarılmıştır. Sektör içerisinde yer alan iş ilanlarında aranan niteliklerde yer alan görsel tasarım ve kurgu bilgisi kazanımının öğrencilere “Kurgu tasarımı”, “Kurgu Teknikleri” ve “Dijital Video” dersleri aracılığıyla aktarıldığı görülmüştür. Sektörde aranan nitelikler içerisinde yer alan ve özellikle internet haberciliği sektörel beklentilerini karşılamada gerekli olan habercilik ve editörlük becerilerinin kazanılmasını sağlayabilecek ders içeriğinin “Medyada Metin Yazarlığı” ve “Haber Analizi ve Editörlüğü” seçmeli derslerinde yer aldığı görülmüştür.

Bölüm müfredatı incelendiğinde sektörün özellikle dijital-sosyal medya pazarlaması, sosyal medya içerik üretimi ve sosyal medya ölçümlemesi gibi alanlarda önde gelen beklentileri arasında yer alan Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics bilgisini ve sosyal medya ölçümleme niteliklerini konu edinen ders ve ders içerikler bakımından eksiklik tespit edilmiştir. Ayrıca kurgu ve video tasarımı alanında kazanım sağlayacak derslerin müfredatta bulunmasına rağmen görsel tasarım programlarının (photoshop vb.) uygulamasına yönelik olarak müfredat içerisinde herhangi ders içeriği saptanamamıştır.

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için Yabancı Dil 1-2 dersleri müfredatta bulunsa da aktarılan bilgi ve içerik açısından bu derslerin başlangıç seviyesinde kaldığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca iş ilanlarında aranan nitelikler arasında yer alan office programları kullanımının kazanımı sağlayabilecek ders içeriği bulunamamıştır.

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçeriklerinin Sektör İş İlanları Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi

Gazetecilik bölümü ⁹

Müfredatta yer alan ‘İnternet Gazeteciliği’ dersi ile dijital ortama uygun içerik oluşturabilme ve yeni gazetecilik pratikleri becerileri öğrencilere kazandırılabilir. Dijitalleşme ile ilgili dersler incelendiğinde dijital platformları anlayabilmek ve yorumlayabilmek adına müfredattaki “Dijital Okuryazarlık”, “Dijital Çağda Gazeteciliğe Yeni Yaklaşımlar”, “Veri Gazeteciliği”, “Veri Madenciliği”, “İnternet Haberciliği Uygulamaları” dersi iş ilanlarında ön plana çıkan sosyal medya gazeteciliği, Seo gazeteciliği içerikleri, Sosyal Medya vb. yeni yaklaşımlara değinirken, “Dijital Kurgu Teknikleri” dersi ise dijital kurgu programları ile ilgili bilgiler içermektedir. “Bilgisayarda Görsel Uygulamalar”, “Grafik Tasarımı” dersleri ile temel grafik tasarım programları ile ilgili bilgi elde edilebilir. Müfredatta ilanlarda ön plana çıkan niteliklerden reklam ile ilgili yalnızca reklam tarihi, reklamın tanıtımı

⁹ Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://iletisim.ege.edu.tr/tr-4414/gazetecilik.html>

ve reklam analizi vb. genel bilgileri içeren “Temel Reklamcılık” dersi yer almaktadır. İlanlarda aranan niteliklerden editörlük ile ilgili ders mevcut değildir.

Bölüm müfredatı sektörel beklentileri dijitalleşme açısından karşılamaktadır. Müfredatta, ilanlarda ön plana çıkan Seo, dijital haber üretimi ve internet haberciliği ile ilgili dersler ve sosyal medya ile ilgili seçmeli ders yer almaktadır. “Bilgisayara Giriş”, “Bilgisayarlı Sayfa Tasarımı” dersleri office program bilgilerini içermektedir.

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için temel seviyedeki Yabancı Dil 1-2 derslerinin yanı sıra, müfredata mesleki dil yetkinliği kazandırmak adına Meslek İngilizce 1-2 dersleri dâhil edilmiştir.

Halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü¹⁰

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölüm müfredatında yer alan ders içerikleri incelendiğinde “Dijital İletişim”, “Halkla İlişkilerde Yeni Boyutlar”, “Sosyal Pazarlama”, “Dijital Araştırmalar”, “Web Ortamında Halkla İlişkiler”, “Yeni Medya Yönetimi” dersleri aranan niteliklerden dijital pazarlama, dijital içerik yönetimi, sosyal medya hesap yönetimi gibi alanlarda gerekli donanımın sağlandığı görülmektedir. Günümüzde iletişim fakültesinden mezun olan bireyler için önemli bir istihdam alanı olan reklam ya da sosyal medya ajanslarında iş bulma ve çalışma imkânlarını kolaylaştırma ve gerekli yeteneklerin kazandırılmasına yönelik olarak müfredatta “Temel Reklamcılık” dersi dışında ders mevcut değildir. Kurumsal firmalardaki sektör beklentilerini karşılamaya yönelik olarak müfredatta yer alan “Marka ve İtibar Yönetimi”, “Halkla İlişkiler Kampanya Yönetimi”, “Kurum Kimliği”, “Kurum Kültürü”, “İkna Edici İletişim”, “Kurumsal İmaj”, “Kurum Kimliği”, “Etkinlik Yönetimi”, “Kurum içi Halkla İlişkiler”, “Marka ve İtibar Yönetimi”, “Medya Planlama ve Satın Alma” dersleri ile kurumsal iletişim alanında yer alan sektörel ilanlarda beklenen niteliklerin karşılanabileceği görülmüştür. İlanlarda aranan niteliklerden temel bilgisayar bilgisi edinme açısından “Bilgi İletişim Teknolojileri” gibi dersler yer almaktadır.

Bölüm müfredatı genel hatlarıyla incelendiğinde sektörel beklentilerden Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytic, dijital ölçümleme niteliklerini konu edinen ders ve ders içerikler bakımından eksiklik tespit edilmiştir. İlanlardaki kurgu teknikleri, editörlük, grafik tasarım alanları ile ilgili dersler yer almamaktadır.

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü’nde yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için temel seviyedeki Yabancı Dil 1-2 derslerinin yanı sıra, mesleki dil yetkinliğinin kazandırılması adına müfredata seçmeli Meslek İngilizce 1-2-3-4 dersleri dâhil edilmiştir.

Radyo televizyon ve sinema bölümü¹¹

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo- Televizyon ve Sinema Bölüm müfredatında yer alan ders içerikleri incelendiğinde müfredattaki “Dijital Platformlar ve Televizyon Yayıncılığı”, “Dijital Kurgu Teknikleri”, “3D Modelleme ve Animasyon”, “Yeni Medya”, “Web Tasarımı”, “Yeni Medya ve Radyo Yayıncılığı” dersleri ilanlarda ön plana çıkan dijital uygulamalar, sosyal medya, kurgu teknikleri gibi gerekli donanımın sağlandığı görülmektedir.

¹⁰ Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://iletisim.ege.edu.tr/tr-4572/hit.html>

¹¹ Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: https://iletisim.ege.edu.tr/tr-4606/radyo-televizyon_ve_sinema.html

“Web Tasarımı” dersi sektörel beklentilerde aranan niteliklerden Seo ve Google Analytic nitelikleri karşılamamaktadır. “Temel Grafik Tasarım”, “Bilgisayarda Görsel Uygulamalar” dersleri, sektör beklentilerindeki görsel program uygulamaları ile ilgili derslerdir. Reklam alanı ile ilgili “Reklam Fotoğrafçılığı”, “Radyo Reklamcılığı ve Yapımı” dersleri mevcuttur. Kurgu alanı ile ilgili “Dijital Kurgu Teknikleri” dersi müfredatta yer almaktadır.

Bölüm müfredatı incelendiğinde sektörün özellikle Seo, Google Adwords, Google Analytics konularını bilgi edinen ders mevcut değildir

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü’nde yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için temel seviyedeki Yabancı Dil 1-2 derslerinin yanı sıra, mesleki dil yetkinliğinin kazandırılması adına müfredatta seçmeli Meslek İngilizce1-2-3-4-5-6 dersleri dâhil edilmiştir.

Reklamcılık bölümü ¹²

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Reklamcılık Bölüm müfredatında yer alan ders içerikleri incelendiğinde müfredattaki “Pazarlama”, “Pazarlama İletişim Yönetimi”, “Reklamcılık” gibi kuramsal derslerin yanı sıra, ilanlarda aranan niteliklerden dijital pazarlama, dijital ölçümleme, sosyal medya vb. ile ilgili bilgi içeren “Dijital Pazarlama”, “Dijital Reklamcılık”, “Nöropazarlama”, “Yeni Medya Girişimciliği” dersleri mevcuttur. İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla istihdam sağladığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında çalışmalarını kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik müfredatta, “Reklam Kampanyaları ve Uygulamaları”, “Reklam Yazarlığı”, “Reklam Araştırmaları ve “Etkinlik Ölçümü”, “Reklam Fotoğrafçılığı”, “Reklam Analizleri”, “Reklam Filmi Tasarımı”, “Yaratıcı Stratejiler”, “Reklam Kampanya Yönetimi”, “Reklam Metin Yazarlığı”, “Reklam Etkinliği Ölçümünde Kullanılan İstatistiksel Metodlar” dersleri yer almaktadır.

Müfredat içerisinde sektörel beklentileri karşılamaya yönelik office programları ve görsel programları ile ilgili bilgi elde edebilme imkânı “Bilgisayar Giriş”, “Temel Tasarım Programları I-II” dersleri yer almaktadır.

Bölüm müfredatı incelendiğinde Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics bilgisini ve sosyal medya ölçümleme niteliklerini konu edinen ders içerikleri bakımından eksiklik tespit edilmiştir. Ayrıca görsel tasarım kazanım sağlayacak derslerin müfredatta bulunmasına rağmen sektör beklentileri içerisinde kurgu ve video tasarımı alanına yönelik olarak müfredat içerisinde herhangi bir ders içeriği saptanamamıştır.

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Reklamcılık Bölümü’nde yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için temel seviyedeki Yabancı Dil 1-2 derslerinin yanı sıra, mesleki dil yetkinliğinin kazandırılması adına müfredatta seçmeli Meslek İngilizce 1-2-3-4 dersleri dâhil edilmiştir.

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçeriklerinin Sektör İş İlanları Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi

Gazetecilik bölümü ¹³

¹² Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Reklamcılık Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://iletisim.ege.edu.tr/tr-4614/reklamcilik.html>

¹³ Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatına erişmek için: http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Plani.aspx?bno=4360vebot=1996

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde müfredatta dijital medya içeriklerinin ön plana alındığı; “Robotik Kodlama ve Dijital Teknolojik Ürünler”, “Yapay Zekâ”, “Büyük Veri Analizi”, “Dijital Medya Okuryazarlığı” vb. seçmeli dersler tespit edilmiştir.

Müfredatta yer alan sosyal medya, dijital içerik üretimleri ve internet haberciliği için gerekli donanımı kazandırmayı amaçlayan “İnternet Gazeteciliği ve Web’de Tasarım”, “Yeni Medya ve Yeni Teknolojiler” derslerinin dışında, “Dijital İletişim Stratejileri I-II”, “Web Ortamında Haber Sunum Teknikleri I-II” dersleriyle Google Analytics, SEO konularını, Google Documents gibi araçları daha etkin kullanabilme beceresi kazandıracak dersler de mevcuttur.

İletişim fakültesi mezunlarının çoğunlukla çalıştığı reklam ya da sosyal medya ajanslarında istihdam edilmelerini kolaylaştıracak yeteneklerin kazandırılmasına yönelik müfredatta, “Reklamcılığın Temel Kavramları”, “Reklam Kampanyaları”, “Reklam Yazımı I-II”, “Reklam Analizi” vb. derslerin mevcut olduğu görülmektedir. Sektörde beklenen niteliklerden kurumsal iletişim alanı bilgisini içeren “Halkla İlişkilere Giriş”, “Kurumsal İletişim ve Yeni Medya” ve “Kurumsal İletişim Uygulamaları” dersleri müfredatta bulunmaktadır. Sektörde aranan niteliklerden olan editörlük bilgisi “Haber Toplama ve Yazma Teknikleri”, “Gazete İçi Yazma Türleri”, “Haber ve Haber Yazma I-II” dersleri ile öğrencilere aktarılmaktadır. Görsel tasarım uygulamaları ile ilgili temel kavramlarını içeren tasarım öğelerinin tanıtımı ve uygulanmasının ayarlanması ile ilgili “Grafik Tasarım”, “Grafik Uygulamaları I-II”, ve “Web Teknolojileri ve Tasarımı” dersleri mevcuttur. Sektörde aranan nitelikler arasında yer alan office programları ile ilgili kullanım becerisi kazandırabilecek “Bilgisayar I-II” dersleri müfredatta yer almaktadır. Müfredatta, yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için “Yabancı Dil I,II,III, IV”, “Mesleki İngilizce I,II III”, “İngilizce Okuma Uygulamaları”, “Akademik İngilizce I,II”, “Medya İçin İngilizce” dersleri yer almaktadır.

Halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü ¹⁴

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde müfredatta; dijitalleşme ilgili ortak seçmeli ders havuzundan “Yeni Medya ve Yeni Teknolojiler”, “Robotik Kodlama ve Dijital Teknolojik Ürünler”, “Yapay Zekâ”, “Büyük Veri Analizi”, “Web Teknolojileri ve Tasarımı”, “Dijital Medya Okuryazarlığı” vb. dersleri tespit edilmiştir. Müfredatta yer alan “İnternet Gazeteciliği ve Web’de Tasarım”, “Yeni Medya ve Yeni Teknolojiler”, “Yeni Medya Uygulamaları” dersleri ile sosyal medya, dijital içerik üretimleri ve internet haberciliği için gerekli kazanımlar sağlanmaktadır. “Dijital İletişim Stratejileri I-II” dersleri dijital- sosyal medya pazarlama, Sem/Seo uygulamaları, Google Adwords, Google Analytic bilgilerini öğrencilere kazandırmaktadır. “Yeni Medya Pratikleri” ve “Yenilikçi Öğretim ve Öğrenme Teknolojileri” dersleri ile sektörde aranan niteliklerden olan sosyal medya, sosyal medya hesap yönetimi, sosyal medyada içerik oluşturma uzmanlık alanlarında öğrencilere gerekli kazanımların sağlandığı belirlenmiştir.

Müfredat alan derslerine yönelik incelendiğinde; “Kurumsal İletişim ve Yeni Medya”

¹⁴ Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredatına erişmek için: http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Plani.aspx?bno=4361&bot=1997

ve “Kurumsal İletişim Uygulamaları”, “Halkla İlişkiler Modelleri”, “Halkla İlişkilerin Uygulama Örnekleri” ve “Halkla İlişkilerde Planlama ve Uygulama” halkla ilişkiler teorileri çerçevesinde sektör ilanları içerisinde yer alan kurumsal iletişim uzmanlık alanının temel kazanımlarının öğrencilere aktarılabilmesi görülmektedir.

“Reklam Yazarılığı”, “Reklam Kampanyaları”, “Reklam Analizi”, “Reklamın Temel Kavramları”, “Reklamcılık Uygulamaları I-II” dersleri ile sektörde aranan niteliklerden olan reklam uzmanlık alanına yönelik kazanım öğrencilere kazandırılmaktadır. Müfredatta yer alan “Haber Yapım Süreci I-II” dersleri ile editörlük uzmanlık alanıyla ilgili donanım kazandırılırken, Görsel tasarım uygulamaları ve office programları becerisi kazandırabilecek “Bilgisayar I-II” dersleri, grafik tasarımın temel kavramlarını içeren “Grafik”, “Grafik Tasarım”, “Grafik Uygulamaları I-II” dersleri mevcuttur. Yabancı dil yetkinliği ise “Yabancı Dil I,II,III, IV”, “Mesleki İngilizce I,II,III”, “İngilizce Okuma Uygulamaları”, “Akademik İngilizce I,II” dersleri ile sağlanmaktadır.

Radyo televizyon ve sinema bölümü ¹⁵

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında aranan niteliklere göre değerlendirildiğinde Seo, Sem, Google Adwords, dijital ölçümleme, sosyal medya pazarlaması vb. kriterler ile ilgili beceriler “Yapay Zekâ”, “Büyük Veri Analizi”, “Yeni Medya ve Yeni Teknolojiler”, “Web Teknolojileri ve Tasarımı”, “Dijital İletişim Stratejileri I-II” dersleri ile öğrencilere aktarılmaktadır. Müfredattaki “İnternet Gazeteciliği ve Web’de Tasarım”, “Yeni Medya ve Yeni Teknolojiler”, “Yeni Medya Uygulamaları” dersleri sosyal medya, dijital içerik üretimleri ve internet haberciliği için gerekli kazanımlar sağlanmaktadır. Temel sosyal medya bilgisi ‘Yeni Medya, Yeni Teknolojiler’ dersleri ile kazandırılırken, “Reklamcılığın Kampanyaları”, “Reklam Yazımı I-II” dersleri ile reklamcılık alanında sektörde aranan nitelikler öğrencilere kazandırılmaktadır. İş ilanlarında ön plana çıkan video/kurgu niteliği ile ilgili dersler incelendiğinde; bölümde yer alan “Sesli Üretim Teknikleri” dersi video/kurgu düzenleme bilgisini içermektedir. Müfredatta yer alan “Haber Yapım Süreci I-II” dersleri ile editörlük uzmanlık alanıyla ilgili, “Kurumsal İletişim Uygulamaları” dersi ile de kurumsal iletişim uzmanlık alanı bilgisi öğrencilere aktarılmaktadır. Görsel tasarım ve programlama bilgisi “Grafik Dizayn” ve “Web Teknolojileri ve Tasarımı” dersleri ile aktarılmaktadır.

Üniversitenin web sayfasında yalnızca İletişim Bilimleri Bölümü’nün müfredatı mevcuttur. Bu sorundan kaynaklı “Radyo Televizyon ve Sinema” Bölümü’nün müfredatı ve ders içerikleri incelenememiş sadece ‘İletişim Bilimleri’ Bölüm müfredatı ele alınmıştır. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü sektör iş ilanlarında en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; müfredatta dijitalleşme, sosyal medya kullanımı, sosyal medya içerik üretimi ile ilgili yetkinliği ise “Yabancı Dil I,II,III, IV”, “Mesleki İngilizce I,II III”, “İngilizce Okuma Uygulamaları”, “Akademik İngilizce I,II” dersleri ile sağlanmaktadır. office programları becerisi kazandırabilecek “Bilgisayar I-II” dersleri bulunmaktadır.

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçeriklerinin Sektör İş İlanları

¹⁵ Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredatına erişmek için: http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Plani.aspx?bno=4362 ve bot=1998

Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi¹⁶

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde İletişim Bilimleri ve Radyo Televizyon ve Sinema Bölümlerinden fakülte web sektöründe beklenen nitelikleri öğrencilere kazandırabilecek “Sosyal Medya Araştırmaları”, “Dijital Oyun Çalışmaları”, “Sosyal Medya İncelemelerine Giriş”, “Yeni Medya Çalışmaları”, “Yeni Medya Tasarımı Uygulamaları” dersleri müfredatta yer almaktadır.

Müfredatta yer alan “Reklam Tarihi” dersi ile temel reklam bilgisinin öğrencilere kazandırıldığı görülse de sektörde beklenen niteliği karşılamadaki etkisi tartışmalıdır. Sektörde aranan niteliklerden kurgu, video ve görsel iletişim ile ilgili bilgileri içeren “Video Yapım ve Yönetim Uygulamalarına Giriş”, “Video Yapım ve Yönetim Uygulamaları” derslerinin, tasarım uygulaması bilgilerini içeren “Görsel İletişim Tasarım Uygulamaları” dersinin mevcut olduğu görülmektedir.

Bölüm müfredatı genel olarak incelendiğinde; ders isimlerinde sosyal medya pazarlaması, Seo, Sem, Google Adwords ve Google Analytics, dijital ölçümleme, internet gazeteciliği, dijital içerik alanlarıyla ilişkili derslerin eksikliği tespit edilmiştir. Ayrıca müfredatta, ilanlarda aranan niteliklerden editörlük, office programları bilgisi ile alakalı dersler yer almamaktadır.

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü'nde yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için temel seviyedeki “Temel İngilizce I-II” dersleri yer almaktadır.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Müfredat Ders İçeriklerinin Sektör İş İlanları Beklentilerini Karşılama Yeterliliğinin İncelenmesi

Gazetecilik bölümü¹⁷

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredatı, sektörde en fazla aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; müfredatta özellikle seçmeli ders havuzunda dijital içerik üretimi ve internet gazeteciliği ile ilgili nitelikleri karşılayabilecek “İnternet Gazeteciliği”, “Uygulamalı Gazetecilik” ve “Uzman Gazetecilik (Yurttaş Gazeteciliği)” dersleri müfredatta yer almaktadır.

“Bilişim Teknolojileri I” dersi temel bilgisayar bilgisi ve office programları, “Bilişim Teknolojileri II” dersi ise; görsel programlama, multimedya uygulamaları ilgili bilgi edinilebilir. Ayrıca seçmeli ders havuzundaki “Grafik Tasarım I-II” dersleri ile temel tasarım program bilgisi kazanımları sağlanmaktadır. Sektörde aranan niteliklerden editörlük becerisi müfredatta “Gazete Yazı Türleri” ve “Basın Editörlüğü” dersleri ile kazandırılmaktadır. Kurumsal İletişim alanı ile ilgili seçmeli ders havuzunda, “Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler” dersi yer almaktadır.

Sektör iş ilanlarında aranan niteliklerden dijital pazarlama, dijital ölçümleme, Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytic gibi bilgileri içeren ders eksiklikleri tespit edilmiştir. Ayrıca sektör beklentilerinde ön plana çıkan reklam, video, kurgu, görsel tasarım ile ilgili ders

¹⁶ Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü müfredatına erişmek için: http://www.iletisim.hacettepe.edu.tr/pdata/index.php?page_id=597vetitle=fakulte-bolumler-iletisim-bilimleri-programlar

¹⁷ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://hacibayram.edu.tr/ilet/gazetecilik-bolumu-ders-icerigi?lang=tr-TR>

bulunamamıştır.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde yabancı dil bilgisinin öğrenciye kazandırılması için İngilizce I-II dersleri müfredatta bulunsa da aktarılan bilgi ve içerik açısından bu derslerin başlangıç seviyesinde kaldığı ortaya çıkarılmıştır.

Halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü¹⁸

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; ortak seçmeli ders havuzunda Gazetecilik bölümünde olduğu gibi “İnternet Gazeteciliği”, doğrudan dijitalleşme, dijital içerik üretimi ya da internet gazeteciliği ile ilgili ders ve ders içerikleri saptanamamıştır. Müfredattaki sosyal medya ile ilgili yeni iletişim teknolojilerinde sosyal medyanın yeri, halkla ilişkilerde sosyal medya uygulaması bilgilerin içeren “Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler” dersidir. Sektörde aranan uzmanlık alanlarından olan reklam bilgisi öğrencilere “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık I, II”, “Reklam ve Tanıtım Kampanyaları”, “Reklam Fotoğrafçılığı” vb. zorunlu ve seçmeli dersler aracılığıyla kazandırılmaktadır. Ayrıca office programları ve temel bilgisayar bilgisi sektör beklentilerini karşılamada “Bilişim Teknolojileri I-II” dersleri ile, temel tasarım program bilgisi kazanımları “Grafik Tasarım I-II” ve “Web Tasarım” dersleri ile sağlanmaktadır.

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölüm müfredatında, sektör iş ilanlarında en çok aranan niteliklerden sosyal medya pazarlaması, dijital ölçümleme, Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytic bilgisi ile ilgili ders ve ders içeriği tespit edilmemiştir. Ayrıca müfredatta sosyal medya hesap ve içerik yönetimi, editörlük ve kurgu teknikleri ile ilgili ders mevcut değildir.

Bölüm müfredatında yabancı dil ile ilgili temel okuma, yazma ve konuşma seviyesinde İngilizce bilgisi sunan İngilizce I-II dersleri yer almaktadır.

Radyo televizyon ve sinema bölümü¹⁹

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredatı, sektör iş ilanlarında aranan kriterlere göre değerlendirildiğinde; Kuramsal iletişim uzmanlık alanıyla ilgili olarak seçmeli havuzdaki “Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler” dersi dışında ilgili ders tespit edilememiştir. Bölüm müfredatı incelendiğinde; kurgu ve video teknikleriyle ilgili kazanımlar “Kurgu”, “Yapı-Yönetim I”, “Yapı-Yönetim II” “Görüntünün Teknik Temelleri I-II” dersleri ile aktarılmaktadır. Reklam uzmanlık alanıyla ilgili olarak müfredatta “Televizyonda Reklam Yapımı I-II” dersi yer almaktadır. Müfredatta, sektör ilanlarında aranan niteliklerden office programları bilgisi ile ilgili “Bilişim Teknolojileri I-II” derslerinin müfredatta yer aldığı belirlenmiştir. Temel görsel tasarım ve program bilgisi “Grafik Tasarım I-II” ve “Web Tasarım” dersleri ile sağlanmaktadır.

Radyo Televizyon ve Sinema Bölüm müfredatında dijital pazarlama, Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics, dijital ölçüm, internet gazeteciliği, dijital içerik yönetimi, editörlük ile ilgili ders ve ders içeriklerinin eksikliği tespit edilmiştir.

¹⁸ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://hacibayram.edu.tr/ilet/halkla-iliskiler-ve-tanitim>

¹⁹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü müfredat ve ders içeriklerine erişmek için: <https://hacibayram.edu.tr/ilet/radyo-televizyon-ve-sinema>

		Gazetecilik - Halkla İlişkiler ve Tanıtım - Radyo Televizyon Sinema	Gazetecilik + Halkla İlişkiler ve Tanıtım - Radyo Televizyon Sinema	Gazetecilik + Halkla İlişkiler ve Tanıtım - Radyo Televizyon Sinema	Gazetecilik + Halkla İlişkiler ve Tanıtım - Radyo Televizyon Sinema		Gazetecilik - Halkla İlişkiler ve Tanıtım - Radyo Televizyon Sinema
Görsel Tasarım/ Video/ Kurgu	+	+	+	+	+	+	+
Görsel Program Uygulamaları (Photoshop, Illustrator vb.)	+	+	+	+	+	+	+
Editörlük	+	+	+	+	+	-	-
Yabancı Dil Bilgisi	+	+	+	+	+	-	-
Office Programları Bilgisi	-	-	-	-	-	-	-

Görsel 2: İş İlanlarında Aranılan Niteliklere Göre Üniversite Müfredatlarının Karşılaştırılması

Tablo 3'e göre üniversiteler arasında sektörde aranılan nitelikleri karşılamaya yönelik araştırma bulgularına göre sıralama yapıldığında; 1. sırada Ankara Üniversitesi, 2. sıra Ege Üniversitesi, Galatasaray ve Marmara Üniversitesi 3. sırayı paylaşırken; 4. sıra İstanbul Üniversitesi'ne, 5 ve 6. sıra ise Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'ne aittir. Üniversitelerden bağımsız olarak sektör beklentilerini karşılamaya yönelik bölüm bazlı değerlendirme yapıldığında sıralama; Gazetecilik Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Reklamcılık Bölümü olarak sıralanmaktadır. Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü ise sektörde en az uyumlu bölümdür. Sektörde aranılan nitelikler ile ilgili genel sonuçlar ise şu şekildedir; Nvivo nitel analiz programıyla, kariyer.net'teki iletişim ve medya alanlarında incelenen iş ilanlarında ön plana çıkan niteliklerin ağırlıklı olarak; dijital pazarlama ve dijital içerik üretimi, sosyal medya pazarlaması, Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytic, dijital ölçümleme, photoshop vb. uzmanlık alanları ile ilgili olduğu görülmektedir.

Sonuç

Üniversitelerde iletişim fakültesi sayısı niceliksel olarak her geçen gün artmaktadır. Devlet üniversiteleri dışında, bünyesinde iletişim fakültelerine bağlı bölümleri barındıran vakıf üniversitesi sayısı da artış göstermektedir. Ayrıca iletişim fakültesi sayısı ile doğru orantılı olarak alandan mezun olan öğrenci sayısı da artmaktadır. Bu artış, sektörde hem niceliksel hem niteliksel olarak istihdam sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Yaşanan teknolojik gelişmeler her sektörü etkilediği gibi medya sektörünü ve iş yapış tarzını da değiştirerek etkilemiştir. Bu gelişmelerle birlikte sektörün mezun öğrencilerden beklediği nitelikler ve istenilen bilgi, beceri düzeyi değişmiştir. Alan mezunlarının sadece haber üretimi, yazı dili, kurumsal iletişim vb. alan bilgisine sahip olmaları istihdam için yeterli değildir. Ek olarak iletişim fakültesi mezunlarının aktif sosyal medya, dijital medya, dijital pazarlama odaklı dijital teknolojileri kullanabilme yeteneğine, sektör niteliklerini karşılayacak bilgi birikimi ve donanımına sahip olması beklenmektedir.

Akademide bir iletişimci, eleştirel düşünebilen ve problem çözebilen, sosyal sorumluluk bilincine sahip, insan haklarına saygılı, etik değerler çerçevesinde hareket edebilecek birey olmalıdır. Bu yetkinlikler kuramsal eğitimle kazanılabilir. Sektör ise; mezunlardan farklı

alanlarda, özellikle dijital anlamda uzmanlaşma beklemektedir. Bu durum, iletişim fakültesi mezunlarının, bölümlerinin müfredatlarında yer alan kuramsal ağırlık ders içerikleriyle mezun olmalarına ve sektörel beklentilerin belirli bir kısmını karşılamada yetersiz kalmalarına sebep olmaktadır. Bu yetersizlik nedeniyle medya sektöründe en az iletişim fakültesi mezunları kadar farklı pek çok alan mezunu da istihdam edilmektedir. İletişim Fakültesi mezunlarının kendi uzmanlık alanlarında yer alan sektörlerde farklı bölüm mezunlarına gerek görülmezsizin istihdam edilmesinin önünün açılması müfredatların teknolojik ve dijital becerilerle temellendirilmesiyle sağlanabileceği öngörülmektedir. Teknoloji sayesinde geliştirilen pek çok dijital uygulamanın medya sektöründe yoğunlukla kullanıldığı bir gerçektir. Ancak bu teknolojilerin kullanımı iletişim fakültelerinde sınırlı durumdadır. Bu sınırlılığın nitelikli iş gücü ve istihdama katkı amacıyla azaltılması ve bu teknolojilerin ve dijital uygulamaların kullanım bilincinin öğrencilere aktarılmasını önünün açılması gerekmektedir.

Araştırma sonucunda sektör beklentilerini karşılayabilecek ders içeriklerinin üniversite ve bölümlere göre farklılaştığı görülmüştür. Genel olarak müfredatlarda dijitalleşme etkisi görülse de bu derslerin müfredatta seçmeli ders olarak yer aldığı, müfredatların kuramsal ağırlığını koruduğu sonucuna varılmıştır. Sektörel beklentilerin temelini oluşturan dijitalleşme ve dijital teknoloji bilgisi kazandırma amacı müfredatlarda görülse de bu etki her alan ya da bölüm ders içeriklerinde mevcut değildir.

Çalışma kapsamında kullanılan Nvivo nitel analiz programıyla, kariyer.net'teki iletişim ve medya alanlarında incelenen iş ilanlarında ön plana çıkan niteliklerin ağırlıklı olarak; dijital pazarlama ve dijital içerik üretimi, sosyal medya pazarlaması, Seo, Sem, Google Adwords, Google Analytics, dijital ölçümleme, photoshop vb. uzmanlık alanları ile ilgili olduğu görülmektedir. Araştırma sonucuna göre sektörde aranan niteliklerden dijital pazarlama, Seo, Sem, Google Adwords vb. bilgilerinin ders içeriklerinde en az düzeyde yer aldığı görülmüştür. Bölümlerin müfredatlarında, dijital pazarlama, sosyal medya pazarlaması, Seo, Sem, Google Adwords, dijital ölçümleme ve photoshop gibi kullanım tekniklerinin öğretilmesi yönünde zorunlu ve seçmeli dersler yer alması fakülte mezunlarının sektörde istihdamını kolaylaştırmaya fayda sağlayabileceği görüşü araştırma sonucunda savunulabilmektedir.

Araştırma sonucunda sektörel beklentileri karşılama yeterliliği yüksek müfredatların oluşturulması ve fakülte mezunlarının kendi alanlarında istihdamlarının kolaylaştırılmasına yönelik olarak müfredat ve ders içeriklerinin beklentilere uygun ve günceli yakalayan bir şekilde güncel tutulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak sürekli olarak müfredatları değiştirmek hem belirli bir iş yükü hem de farklı uzmanlık alanlarına sahip öğretim üyesi sayısının artması gibi farklı sonuçlara neden olabilecek bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, iletişim fakültesi müfredatları, mezunların istihdam sorununu gidermek adına müfredatlarını güncel tutma zorunluluğu ya da üniversitelerin kuramsal ve teorik ders içerikleriyle sektör beklentileri karşılama yeterliliğinin iyileştirilmesi gibi farklı sorular ve araştırma alanları ortaya çıkmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmada, bu iki soruya cevap aranması ve iletişim fakültesi müfredatlarının sektörel beklentileri karşılama yeterliliğinin tespiti açısından alana katkı sağlanmakta ve sonraki benzer çalışmalara ışık tutabilecek niteliği içerisinde barındırmaktadır.

Kaynakça

- Akar, R. (2005). Halk kötü habere alıştırdı. *Selçuk İletişim Gazetesi*. (B. Arık, Röportaj Yapan) Selçuk İletişim Gazetesi.
- Arık, B. ve Bayram, F. (2014). İletişim eğitimi ve iletişim akademisyenleri: veriler ışığında genel bir değerlendirme. *Akdeniz İletişim*, 81-98.

-
- Atabek, Ü. ve Atabek, G. Ş. (2014). İletişim eğitiminde farklı perspektifler: öğrenciler, akademisyenler ve meslek mensuplarının iletişim eğitimi hakkındaki tutumları. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 148-163.
- Büyükaslan, A. ve Mavnacıoğlu, K. (2017). İletişim fakültesi ders müfredatlarının sektörün nitelikli işgücü talebine uyumu. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 3(2), 219-233.
- Karaduman, M. ve Akbulutgiller, B. (2017). Türkiye'de gazetecilik eğitimi: lisans müfredat programları karşılaştırması. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 1161-1181.
- Mutlu, E. (2000). Türkiye'de iletişim eğitimi: kişisel bir tarih denemesi. *İletişim*, 234-259.
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, popüler kültür ve medya*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özer, Ö. (2006). Türkiye'de iletişim eğitimi: ankara'da ulusal medyada görev yapan muhabirlerin düşünceleri ve araştırmayla gelen öneriler. *KİLAD Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 57-81.
- Şeker, M. ve Şeker, T. (2014). İletişim eğitiminde temel sorunlar ve açmazlar. *Akdeniz İletişim*, 100-118.
- Terzioğlu, T. (2003). Sunuş. *Eğitimin geleceği, üniversitelerin ve eğitimin değişen paradigması*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Tokgöz, O. (2003). Türkiye'de iletişim eğitimi: 50 yıllık bir geçmişin değerlendirilmesi. *Kültür ve İletişim*, 6(1), 9-32.
- Ünlü, S., Atabek, N. ve Taşçı, D. (2001). İletişim fakültelerindeki öğretim elemanlarının fakültelerindeki eğitim öğretim ortamı hakkındaki görüşleri. *İletişim*, 127-148.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tom Stoppard'ın “Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler” Adlı Eserinde Zaman, Hafıza ve Kimlik Sorunsalı

Problematization of Time, Memory and Identity in Tom Stoppard's “Rosencrantz and Guildenstern are Dead”

Gül KURTULUŞ^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Bilkent Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8743-6736

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Ocak 2021

Kabul tarihi: 19 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Hafıza,
Zaman,
Kimlik,
Rosencrantz,
Guildenstern,
Uyumsuz tiyatro,
Tom Stoppard

ÖZ

Tom Stoppard'ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* adlı oyununda kaynak eser Shakespeare'in *Hamlet* oyununda da görülen belirsizlik, kuşku ve olanaksızlıklar gibi temalar vurgulanır. Stoppard'ın oyunu uyumsuz tiyatronun en önemli örneklerindedir ve oyunda karakterler arasındaki ilişkilerdeki belirsizlik, değişkenlik ve yaşamlarındaki başedilemez anlamsızlık ele alınmaktadır. Seyirci olarak bizler Rosencrantz'a ve Guildenstern'e çıktıkları belirsizliklerle dolu olan bu yolculukta onlara eşlik ederiz ve karakterler yolculuklarında kimlik belirsizliği ile adeta sınanır. Rosencrantz ve Guildenstern başlarına gelen olayların ve aynı zamanda kaderlerindeki ve kimliklerindeki belirsizliği sorguladıkları olayların içinde betimlenir. Yaşam denilen belirsizlikler batakhanesinde onlar için önceden tayin edilmiş gelecek ve onları bekleyen ölüm karakterlerin kimliklerini şekillendirir. Oyunda ilk söylenen söz Rosencrantz ve Guildenstern arasında oynanan yazı tura oyununa atfen kullanılan “yazı” kelimesidir. Birkaç kez tekrarlanan “yazı” kelimesi bahiste kullanılan ve havaya atılan bozuk paranın sürekli “yazı” olarak yere düşmesinin imkansızlığına gönderme yapar. Her seferinde Rosencrantz “yazı” geldiğini duyurur ve Guildenstern hem kaybedeceği paradan hem de “kader” anlamını da barındıran kelimenin ima ettiklerinden endişelidir. Karakterler için nafileliği ve acizliği temsil eden bu işlem bir kaç kez tekrarlanır. Boşunluk nihayeti olmayan bir yaşam döngüsü oluşturur. Belirsizlik, uyumsuzluk, anlaşılmazlık, mantıksızlık ve ümitsizlik karakterlerin davranışlarını anlamsızlaştırır. Boşluktan muzdarip karakterler büyük bir ihtirasla belirsiz ve ümitsiz bir hayata anlam vermeye çalışırlar. Ne yazık ki tüm davranışlarının ve çabalarının nafile olduğunu fark ederler. Varoluşlarıyla ilgili yaptıkları sorgulamalar yaşadıkları imkansızlıklar içinde barındırır zira geçmişlerini hatırlayamazlar. Bu çalışma Tom Stoppard'ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* adlı oyununda iki baş karakter olan Rosencrantz ve Guildenstern'in hafızalarındaki zayıflıktan dolayı geçmişle bağlarının kopmasıyla kimliklerini kaybetmelerini ve oyunun sonunda ölümleriyle birlikte kimlikleriyle ilgili belirsizliğin son bulmasını metin analizi yoluyla incelemeyi amaçlar.

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 25, 2021

Accepted May 19, 2021

Keywords:

Memory,
Time,
Identity,
Rosencrantz,
Guildenstern,
The theatre of the absurd,
Tom Stoppard

ABSTRACT

Tom Stoppard's *Rosencrantz and Guildenstern are Dead*, exposes the theme of uncertainty, doubt, and improbabilities as its source material, Shakespeare's *Hamlet*. As an example of the theatre of absurd, it depicts uncertain interactions between the characters, suspense, and the unbearable meaninglessness in their lives. As the audience we accompany Rosencrantz and Guildenstern on their journey through uncertain events that render them without a concrete sense of identity. The depictions of the characters show that Rosencrantz and Guildenstern question their fates and identity amidst the improbabilities they face. In this cesspool of uncertainty that is their lives, predetermined future and the approaching death shape their identity. The play's opening word is “heads,” repeated several times that refers to the improbable case of betting on the toss of a coin. Each time Rosencrantz announces that it is heads and Guildenstern is worried about the money he is going to lose at the betting game and, also the implications of the term, heads. The process is repeated each time which symbolizes their vanity and helplessness. Nothingness creates an endless cycle of life. When there is uncertainty, lack of unity, clarity, rationality, and hope characters' actions become meaningless. They suffer from emptiness and passionately seek the meaning of an unclear and hopeless life. Unfortunately, they realize that their actions and endeavours are all in vain. Their inquiry about the matter of existence consists of impossibilities as they cannot remember their past accurately. This paper intends to discuss Rosencrantz and Guildenstern's loss of identity due to their weak memory and not being able to recall the past, all of which come to an end with the death of the characters, an event that ironically marks the realization of their identities.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kurtulus@bilkent.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

One of the crucial elements of the theatre of the absurd is meaninglessness. Characters in absurd plays mostly question the meaning of their lives, tangle with uncertainty of time, and because of the intense questioning and lack of time perception, they begin to lose track of their memories. Tom Stoppard's play *Rosencrantz and Guildenstern are Dead* is a complex play regarding the use of the elements of the absurd that is created by ambiguities in time and weak memory that shape the way characters feel and behave in the play. There is a kind of absurd cycle in the play that result in characters' losing their identity as they lose their perception of time and experience the loss of memory. This cycle puts Rosencrantz and Guildenstern into tragicomic situations in the play. This paper aims to offer an alternative reading of Stoppard's *Rosencrantz and Guildenstern are Dead*, in attempt to explore the concept of time and memory that reshape psychological aspects of the two main characters, Rosencrantz and Guildenstern.

Rosencrantz and Guildenstern are characters in William Shakespeare's play *Hamlet*, which creates a complexity that sustains the absurdity. Stoppard's *Rosencrantz and Guildenstern are Dead*, includes characters within it that originate from Shakespeare's tragedy and makes these characters more prone to losing track of time. Although *Rosencrantz and Guildenstern are Dead* is categorized under the theatre of the absurd, it includes many characters unlike other plays within this group. With characters such as Player, Ophelia, Gertrude, Polonius taken from *Hamlet* who keep entering and leaving the stage, Rosencrantz and Guildenstern are overwhelmed because of the rush around them. It is equally astonishing for the audience to experience a play within a play. Stoppard takes Rosencrantz and Guildenstern from their early modern setting and put them in a void with no specific time set. Two courtiers become two tramps who rarely or never talk about the time concept and may be consider it as an illusion. Rosencrantz and Guildenstern do not realize the passage of time because of their obsession with their game of flipping coins. Since they are excessively involved in offering analytical views about their obsession, they are not aware of the passing time or their surroundings. Finding an obsession or anything to cling to is a way of characters blinding themselves to all aspects of reality and it does not matter indeed because of the unbearable uncertainty that invades life, frustration of the characters and meaninglessness of life.

Guildenstern questions everything that happens to him or around him because of the improbability of events and all the people moving so fast around him. One of these characters around him is Player. Player appears to motivate Guildenstern to stop questioning so much because, he thinks that everyone has an assigned role and if everyone plays their roles loyally, there is no problem. There is a symbolization about the way society is depicted in the play. With people having to play roles, another life exists within the life itself just as it occurs in the play. With this assumption of symbolization, it is possible to see Guildenstern as the questioning type, and Player as the one who committed himself to live life within life without looking into the meaning of existence. He does not feel the need to be curious about reality because of his commitment to his role, hence he never feels the anxiety. This is the way Stoppard makes the audience understand the parallels between real life and society symbolized in the play.

To delve into this symbolism about life the theatre of absurd offers means of portraying meaningless and purposelessness. However, it is hard for people to keep living without a purpose. Therefore, with people taking on roles, as if they are in a play of theatre, and clinging on to things created by them life is assumed to be a play that distracts humans from the reality of nothingness. People need a distraction to fill the emptiness. In the play, what distracts Guildenstern in the beginning is his obsession with analytics and that way, he loses track of time.

Guildenstern and Rosencrantz, after going back and forth between their own world and the world within it, develop new characteristics through the play and because of the complications around them that distracts them from themselves as individuals, they become more and more anxious. Furthermore, they get in trouble through their interactions with the actors and characters of *Hamlet*. This is another symbol for society and laws of humans. Even though they have not done anything wrong, as far as they know, they were sentenced to death because the actors in the play within the play resolve to put an end to their lives. At this point, it is possible to focus on the issue of memory.

Because Rosencrantz and Guildenstern experience the case of play within the play, symbolically travelling through their individual lives and public lives repeatedly, the two finally lose track of reality and of time, which results in difficulty of remembering their past. Neither past nor future matters because, while the past is unseizable, future is unpredictable. The importance, or simply unimportance, of memory occurs when Rosencrantz and Guildenstern are faced with hard times, trying to deal with the imbalance between their own play, their own world, and the other play. While they were in comfort by themselves, *Hamlet* characters and actors arise to create absurdity that haunts the two main characters with crippling and obsessive questioning, loss of memory and the fear of death. As the play ends a switch in Guildenstern and Rosencrantz's roles is observed. Throughout the play, Guildenstern is mostly the dominant one between the two. As the play draws the end, however, Rosencrantz becomes the talkative one, which is, again, caused by the switches of their roles when they enter the other play.

Guildenstern and Rosencrantz are Dead is an outstanding example of the theatre of absurd in creating the parallels between the individual life of people and the social life they exist in which they are obliged to take on roles to fit in. Furthermore, the play reflects ways in which a person goes back and forth between the above-mentioned two lives and how this continuous movement can prevent the person from the pointlessness of life. The matter with social roles is, in fact, about providing every individual with a purpose while there is no purpose. Any person assigned with roles in society, loses track of time as the years pass and keeps forgetting because of the parallels in real life, as reflected in the play. Nevertheless, absurdity eventually occurs and fills life with emptiness.

Giriş

Richard Hornby uyumsuz tiyatroyu “uyumsuz karakterlerin uyumsuz davranışlar sergilediği uyumsuz bir tiyatro” (Hornby, 2015, s. 640)¹ olarak tanımlar ve aslında uyumsuz tiyatro bu tanımdan daha fazlasıdır. İnsanların duygu ve düşüncelerini sanat eserleri aracılığıyla ifade ettikleri düşünüldüğünde bir olayın neden olduğu özel durumların insanları ifadeye ittiği kolayca görülür. Uyumsuz tiyatro İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan hayal kırıklığı, yokluk ve inanç kaybının sanat yoluyla ifade edilmesi ile önem kazanmıştır. İnsanların savaş sonrası akılcı bir biçimde düzenlenip yönetilen bir evrenin varlığına inançları kalmamıştır. Uyumsuz tiyatro insanın var oluşunu sorgulamasını ve yok oluş sürecinde yaşadığı hayal kırıklığını, kesin hatlarla tanımlanmış inanç ve değerler dizgesinin yitirilmesini inceler. Varoluşçu felsefede vurgulanan amaçsızlık uyumsuz tiyatrodaki karakterlerin yaşadıkları sıradan bir durumdur.

Uyumsuz tiyatronun özelliklerini gösteren Tom Stoppard’ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* adlı oyununda yazar karakterlerin fiziksel özellikleri ve aynı zamanda kişisel özellikleri ile ilgili kapsamlı bilgi vermiyor çünkü Rosencrantz ve Guildenstern karakterlerinin özelliklerinin hiç bir önemi yoktur. Öte yandan, karakterlerin fiziksel ve kişisel detaylarının oyunda yer almaması iki karakterin davranışlarıyla birbirlerinden farklı özelliklere sahip olduklarını ortaya koymalarına engel değildir. Rosencrantz (Stoppard oyunun başlığı dışında karakterleri oyunda kısa isimleri ile canlandırır) iki karakter karşılaştırıldığında daha konuşkan ve daha iyimser gözüktür. Oyunun başlarında yer alan yazı – tura oyununun rahatsız eden belirsizliği Rosencrantz’ı bedbaht etmez. Rosencrantz’ın kafa karışıklıkları, karşılaştığı olaylara anlam verememesi ve Guildenstern’in tepkilerini anlamaya çalışırken çektiği zorluklar onun gözünü korkutup umutsuzluğa kapılmasına yol açmaz. Rosencrantz’ın bu iyimser tavırları Guildenstern’in olaylar karşısında takındığı aksi ve olumsuz tavırları daha da çok ortaya çıkarır. Guildenstern olaylara karşı daha karamsar ve içinde buldukları rahatsız edici belirsizliklere karşı daha çaresiz bir tavır sergiler. Guildenstern’in her şeyi köklerine kadar anlama ve tüm detayları bulma çabası onu daha duyarlı ve agresif bir karakter yapar. Yaşadıkları hayatın belirsizliklerle dolu olması ve Rosencrantz’ın rahat tavırları Guildenstern’in onu sık sık azarlayıp uyarmasına sebep olur. Oyunun sonlarına doğru ölümle karşı karşıya gelmeleri ve sonlarının kaçınılmaz olduğunu anlaması Guildenstern’i öfkeden çılgına çevirir. Ümitsizlik onu saldırgan biri haline getirir ve Oyuncu (*Player*) adlı karaktere saldırır. William Gruber (1990), oyunun sonunda Rosencrantz ve Guildenstern’in tıpkı kaynak eser “*Hamlet*’de de olduğu gibi satırların arasında bir boşlukta sıkışıp kaldıklarını” söyler (s.89). Stoppard bu sahnede karakterlere kendi sonlarını yazmaları ve kaderlerini kendi istekleri doğrultusunda belirlemeleri için olanak verir ve bu Gruber’e göre sadece bir alternatiftir, kesin bir seçenek değildir (Gruber, 1990, s.89). Rosencrantz bir konuşmasında yaşamla ve ölümle ilgili belirsizlikten şikayet ederken şunları söyler: “Seni şimdi şu kutuya koyup paketleyeceğim, ölü mü diri mi olmayı yeğlersin? Doğal olarak diri olmak istersin. Kutu içinde bir yaşam hiç yaşamamaktan daha iyidir. Öyle tahmin ediyorum. En azından bir şansın olur.” (Stoppard, 1997, s.71).

Rosencrantz ve Guildenstern olanaksızlıklar karşısında hayatı anlamaya çalışırlar. Oyunda varoluşçu sorgulamalar seyirciye karakterlerin ihtimallerle ilgili ya da olanaksızlıklar karşısında çıkış arama çabalarıyla ilişkilendirilerek sunulur. Karakterlerin varoluşlarını ve

¹ Yazıdaki bütün çeviriler yazara aittir.

kaderlerini sorgulamaları zaman içinde onların hafızalarının güçsüzleşmesiyle birleşince karakterlerin karşı karşıya kaldıkları olanaksızlıklara yenilerinin eklenmesine sebep olur. Eskiye anımsayamama ya da yanlış hatırlama gibi sorunlar içinde buldukları durumu onlar için daha da vahim hale getirir. Karakterlerin sorgulamaları ilk olarak birinci sahnede oynadıkları soru-cevap oyununda örneklenir: Oynadıkları iki kişilik oyunda “Tanrı var mı?” “Bir ihtimal var mı?” “Kim olduğunu düşünüyorsun?” gibi sorular sorulur. Hem kendi aralarında hem de diğer karakterlerle olan ilişkilerinde kimlikleriyle ilgili belirsizlik ve daha da önemlisi kimliksiz oluşları vurgulanır. Rosencrantz ve Guildenstern karşılıklı olarak kim olduklarını hiç bilmezler, geçmişleriyle ilgili hiç bir şey hatırlamazlar ve bu durum başkalarının hayatındaki rollerinin yansımalarıdır. Marea Mitchell’in (2007) makalesinde tanımladığı “incecik havanın taşıdığı bir ifade gibi içinde buldukları durumu anlatan cümleler” (s.40) diyaloglarında yer alır. Karakterlerin hafızaları ses kaydedici gibidir ve günlük konuşmaları mantık ve duygudan yoksun saçmalıklardan ibarettir. Rosencrantz ve Guildenstern’in oynadığı soru-cevap oyununun kuralı sadece soruların sorulması ve aslında cevapların verilmemesi esasına dayanır. Cevapların olmaması karakterlerin içinde buldukları belirsizliği daha da perçinler. Her ikisi de hayatlarındaki cevapsız soruların farkındadırlar ve aniden gelen ölüme çare ve çözüm bulamazlar. Geçmişle bağlarının çok zayıf olması ve hafızalarının yetersiz oluşu Rosencrantz’ın sözlerinde dile getirilir: “Geçmişte insanlar benim kim olduğumu bilirlerdi ve eğer kim olduğumu bilmiyorlarsa bana sorarlardı ben de onlara kim olduğumu açıklardım” (Stoppard, 1967, s.38). Rosencrantz’ın geçmişte hakim olduğu gerçeklik duygusu kendisi tarafından kolayca harcanmış bir lüks gibi görünür. Karakterlerin kaderlerindeki belirsizlik ve geçmişlerini anımsayamamaları kimliklerini kaybetmelerinde önemli bir dönüm noktasıdır. İsimleri diğer karakterlerlerce hatırlanmaz ve en nihayetinde Rosencrantz ve Guildenstern birbirlerinin isimlerini başka isimlerle karıştırırlar.

Olanaksızlıklar ve Belirsizlik

Stoppard’ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* oyununda iki baş karakter amaçsızlığı günlük yaşamlarına hakim olan belirsizlikle birlikte deneyimlerler. “Var oluş sebebim ne?” sorusu uyumsuz tiyatrodaki karamsar, olumsuz ve bir sonuca varmayacak şekilde cevaplanır: “Hiç.” Tüm olumsuzlukları içeren bu kelime Hornby’nin bahsettiği tüm insanların hissettiği “tuhaflik” duygusunu tam olarak karşılar. Hornby (2015) “tuhaflik” duygusunu sadece oyundaki karakterlerin hayatta var oluşlarını tüm bildikleri gerçeğin o olması sebebiyle garip bir şekilde kabullenip hissettikleri bir duygu olarak değil “hepimizin hayata karşı ortak tepkimiz” olarak tanımlar (s.642). Dolayısıyla, varoluşçuluk felsefesi ve varoluşçu sorgulamalar seyircinin ortak belleğinde mevcuttur. Martin Esslin (1965) *Absürd Tiyatro* adlı kitapta absürd oyunları insanoğlunun gerçeklik duygusunu, kimliğini, geçmişini, iletişim becerilerini kaybettiği ve trajik sonunun sahnelendiği oyunlar olarak tanımlar (s.363). Rosencrantz ve Guildenstern de oyunda tam olarak tanımlanan durumu yaşarlar. Aziz Çalışlar’ın (1993) tespit ettiği gibi Stoppard’ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* oyunu kaderin doğasını ve karakterlerin özgürlük isteğini konu olarak alır (s. 249).

Kuralların olasılıklarda yer almaması ve olasılıkların da hayatlarında yer almaması sebebiyle hem seyirci hem de Stoppard’ın oyunundaki iki karakter hayatı endişeler içinde, acı çekerek yaşar. Eserin başlarında oynanan yazı tura oyununda Rosencrantz’ın arka arkaya seksen beş defa yazı tura oyununu kazanması olasılıkların çok değişik durumlar sergileyebileceğini gösterir. Daha eserin başında sergilenen bu durum karakterlerin gerçeğin arayışında olduklarını ve gerçeği bulmakta ne kadar zorluk çektiklerini ve hatta gerçeklerin hiç

bir zaman kolayca, tek şekilde elde edilemeyeceğini belirten önemli bir örnektir. Daha da önemlisi iki karakter arasındaki farkı vurgular şekilde Rosencrantz'ın seksen beş defa aynı şekilde yere düşen madeni parayla ilgili olasılıkları sorgulamadığını ve durumu kabullendiğini oysa Guildenstern'in yaşanan bu istisnai duruma anlam verme çabasında olduğunu görüyoruz. Guildenstern yaşanan duruma anlam verme çabasında şans faktörünü de göz önüne alır.

Kaderlerindeki belirsizlik, iki karakterin gerçeği aradıkları ve hayatı sorguladıkları sembolik yolculuklarında yer alan şans faktörü ile birleşince karakterlerin kimliklerini yitirmeleri durumunu çabuklaştırır. Eserin sonunda belirsizlik en tepe noktaya ulaşır. Seyirci oyunun sonunda iki karakterin belirsizliklerle dolu yolculuklarının ölümle sona erdiğine şahit olur ve yol boyunca yaşanan belirsizliklerin en son noktası olan ölümün belirsizliği ile yüzleşir. Yaşam ve ölüme hiç müdahale edemeyen iki karakter kendi kimlikleriyle ilgili de belirsizlik yaşarlar. Kim olduklarını tanımlayamazlar. Ölüm kararlarını bildiren mektup ellerine geçtiğinde karakterler karara karşı çıkmazlar, bu kararı tersine çevirecek bir girişimde bulunmazlar. Hayatın anlamsızlığı ile karşılaşmış şanssızlıklarına boyun eğerler. Çok önceden kaybettikleri hayatlarına müdahale etme konforunu ölümle karşılaştıklarında tekrar yakaladıklarını düşünürler, çünkü onlar için ölüm kararı kesindir. Rosencrantz konuşmasında bu konuya değinir. Rosencrantz içinde bulunduğu gemiden atlayıp kendi seçtiği yolla ölmeyi hayal eder ve bu şekilde başka insanların onun hayatı üzerindeki etkilerini ortadan kaldıracığını düşünür. Ölüm kararı kesindir ve karakterlerin kaderlerinden kaçma çabalarının boşa çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Ne sebeple hayatlarının sona ereceğine ve neden özellikle o zaman olacağına dair hiç bir bilgiye sahip olmayan karakterlerden Guildenstern yaşamlarındaki anlamsızlığa ve belirsizliğe tepki olarak Oyuncu isimli karakteri bıçaklar. Bu eylemine gerekçe olarak da şu cümleyi kurar: “Madem kendimiz için hiç bir açıklama bulamıyoruz o halde onun için de olmasın” (Stoppard, 1967, s.123). Ölümün Rosencrantz ve Guildenstern'e kimlik kazandırdığı söylenebilir. Adeta ölümü kabul ediş şekilleri onlara bir kimlik kazandırmıştır. Ölümleri ile birlikte kimlik arayışları tamamlanmış ve sona ermiştir. Onlar için alınmış olan ölüm kararını koşulsuz ve itirazsız kabul ederler. Yine onlar için tanımlanan tüm toplumsal kimliklere ve üzerlerinde kurulmuş tüm baskılara karşı koyma şekli olan ölümü kendileri belirlemiş olurlar. Bu sebeple kimlik arayışları ve yaşamın anlamsızlığına anlam bulma kaygıları adına en başarılı oldukları zamanın onlar için ölüm anı olması ironiktir. Seyirci oyunun başından beri iki karakterin yaşamlarıyla ilgili kontrollerinin eksikliğinin ya da yaşamları üzerinde kontrollerinin hiç olmadığını farkındadır. Harold Bloom (2003) bu konuyla ilgili şunları söyler: “Karakterlerin hareketsizlikleri ve dingin olma durumları onları bekleyen çöküşle çok uygun bir durum sergiler. Kafa karışıklığı yaşarken ve belirsizliklere bir türlü anlam yükleyemezken karakterler net olmasa da bedenlerinin verdiği yaşamsal işaretlerin tek başına yaşam demek olmadığını bilincindedirler” (s.27). Bu tespitite belirtildiği gibi karakterler o ana kadar nefes alıp yaşamı deneyimliyor olabilirler ama ne için yaşadıklarının farkında oldukları söylenemez. Oyunda ne bir amaç ne de bir kimlik kaygısı gütmeyen kaderlerindeki belirsizlik ve etraflarında dönen olayların imkansızlıkları içinde yaşayıp giden iki karakter resmedilmiştir.

Oyunda karakterlerin ölümlerinin olayları nereye vardiacağı bile belirsizdir. Son anlarda kimlik kazandıkları söylenebilir ancak deyim yerindeyse zaferlerini kutlamak için zaman bulamazlar. Oyunun bütününe bakıldığında şans, kader, kesinlik ve olasılık gibi etkenlerin oyunun ana karakterlerinin yanında olduğundan bahsedilemeyeceği gibi onlara fayda sağladığı da söylenemez. Rosencrantz ve Guildenstern söylemleriyle ve eylemleriyle seyirciye mütemadiyen kimliklerinin olmayışı ve amaçlarının olmayışı gibi eksiklikleri hatırlatırlar.

Kimlik ve Hafıza Sorunsalı

Hafızalarının onları doğru yönlendirememesi ve bir süre sonra geçmişle ilgili hiç bir konuda emin olamamaları karakterlerin kimlikle ilgili belirsizlik yaşamalarına ve hatta kimliklerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Rosencrantz ve Guildenstern sıklıkla kim olduklarını unuturlar. Karakterlerin kendi isimlerini unutmaları kimliklerini kaybettiklerini gösteren en önemli işarettir. Birbirlerine hitap ederken doğru isimleri hatırlayamazlar, buna ek olarak en temel amaçlarını unuturlar. Tüm bunlarla bağlantılı olarak da içinde buldukları duruma anlam veremezler ve belirsizliği en derin şekilde yaşarlar. Oyunun başında her iki karakter de aktif bir görüntü çizmezler. İkisi de durağandır ama bir tehlike anında birbirlerine yardım etmekten geri kalmazlar. Oyunun gelişen bölümlerinde bedenlerini ve akıllarını kullanmak söz konusu olduğunda birbirlerini tamamlarlar. Karakterler arasında farklılıklar şöyle gözlemlenebilir: Guildenstern karamsar, düşünceli, felsefi sorulara cevaplar arayan bir karakter olarak tanımlanabilir. Rosencrantz ise iyimser, işgüzar, hayatla ilgili güncel fayda sağlayacak pratik sorulara cevaplar arayan bir karakter olarak tanımlanabilir. Oyunun sonunda farklı özelliklere sahip bu iki karakterin birbirlerini tamamlayarak tek bir varlık gibi yeni bir oluşum meydana getirdikleri gözlemlenebilir. Guildenstern'in olağanüstü karamsarlığı ve Rosencrantz'ın gündelik hayatta fayda sağlamaya yönelik iyimserliği birbirini adeta sıfırlar ve Guildenstern beyin gibi davranırken Rosencrantz beden gibi davranarak bir bütün oluştururlar. Bu birliktelik iki karakterin eksikliğini yaşadıkları felsefi ve psikolojik alanlardaki parçaların bir araya gelip tamamlanmasıyla ortaya çıkar. Bahsedilen birliktelik oluşurken karakterlerin muzdarip oldukları hafızalarının onları yanıltması ve içinde buldukları durumun belirsizliği daha da önem kazanır çünkü hafızaları zayıflayan iki karakter varoluş amaçlarını yitirirler ve tek başlarına varlık gösteremezler.

Hafızanın geçmiş zamanda olan olayları depolaması ve ihtiyaç duyulduğunda kişinin hizmetine sunması kimliğin güçlü bir şekilde var olması durumunu destekler ve kişiye karşılaştığı yeni durumlarda nasıl tepki vermesi gerektiğiyle ilgili önemli ipuçları verir. Oysa, oyunda Rosencrantz ve Guildenstern geçmişlerini hatırlayamazlar. Bununla da kalmayıp hafızaları onları içinde buldukları durumu değerlendirecek kadar bile desteklemez ve güçsüz bırakır. Danimarka'ya neden ve nasıl geldiklerini hatırlamazlar:

Guildenstern: Bugün başımıza gelen ilk olayı hatırlıyor musun?

Rosencrantz: Sanırım uyandım. Ah – şimdi buldum – şu adam, yabancı olan, bizi o uyandırdı.

Guildenstern: O halde burada ne işimiz var diye kendi kendime soruyorum. (Stoppard, 1967, s.19)

Karakterlerin ne geçmişi ne de yakın zamanda olanları anımsayamamaları kimliklerini sağlam bir şekilde ortaya koymalarına engel olur. Zaman kavramıyla ilgili yanılsamalar yaşamaları kaçınılmaz olur. Dolayısıyla, kralın ve kraliçenin gücünden ve onların üstündeki etkiden bağımsız kendilerine yeni bir benlik oluştururlar. Bu durumdan önce sahip oldukları kimlikleri “baktıkları her yerde sorularına cevaplar” bulacak ipuçları görmelerini sağlar. “Bu konuda hiç bir şüphe yoktur” (Stoppard, 1967, s.38). İçinde buldukları yeni durum onlara şunu gösterir: Eskiden sahip oldukları özgür irade gücü onların sorularına cevap bulmalarına ve buldukları cevapları gerçek sanmalarına yardımcı olur. Oysa ki tüm bunlar hiç bir kesinliği olmayan varsayımlardan başka bir şey değildir. Daha önceki kimlikleri özgür iradeye sahip oldukları ve eylemlerini tayin edebildikleri dönemi simgeler ve bu dönem çevrelerinde olanlara anlam vermeye çalışırken belirsiz varsayımlardan yola çıkmadıkları dönemdir. Yeni oluşumda karakterler için sadece belirsizlik ve hafıza zayıflığı durumu söz konusudur.

Rosencrantz ve Guildenstern'in davranışları Trajedi Oyuncuları isimli karakterin davranışlarına bağlı olarak değerlendirilebilir. Oyunun başındaki yazı tura oyunu sonuç itibariyle olasılık kurallarını ihlal eder çünkü bir seferde seksen beş defa Guildenstern'in kazanması ve ondan daha iyimser olan Rosencrantz'ın kazanamaması yaşanabilecek olasılıkların hiç biriyle açıklanamaz. Yazı tura oyunu karakterlerin baş etmekte zorlandıkları belirsizlik durumunu örnekleyen bir oyundur. Rosencrantz'ın insanların başlarına gelen olaylarda kaderin değil şansın etkili olduğuna inanması onun çoğu zaman hareketsiz olmasını açıklar. Özgür iradelerinin olmadığı durumda ise her iki karakterin de dirençsiz ve hareketsiz kalmaları anlaşılabilir bir durumdur ve felsefi sorularla vakit geçirmelerine sebep olur:

Rosencrantz: Ben ölü müyüm?

Guildenstern: Evet mi hayır mı?

Rosencrantz: Bir seçeneğim var mı?

Guildenstern: Tanrı var mı?

Rosencrantz: Budala! Yersiz söze ne hacet, üç-iki oyun tamam. (Stoppard, 1967, s.43)

Umutsuzlukları ve kendilerini kaderin elinde hapsolmuş gibi hissetmeleri karakterleri hayatı felsefi sorularla anlamaya yönlendirir. Kişinin şansının Tanrı tarafından tayin edilmediğini sorguladıkları bir diyalogda Rosencrantz “yersiz söze ne hacet” cümlesiyle söz konusu sorunun alakasız olduğunu ve bu gibi soruların karşılığının olamayacağını vurgular. Bu konuda vardıkları son nokta şans tarafından kontrol altına alınan hayatın zor olduğu ve belirsiz olduğudur. Guildenstern'in karamsar yönü şu sözlerde daha iyi anlaşılabilir: “Tanrı aşkına ne yapabiliriz? Neler olduğu ile ilgili hiç bir fikrimiz yok ya da kendi kendimize neler yapabileceğimizle ilgili... Nasıl davranmamız gerektiğini bilmiyoruz. Sadece bize söylenenleri biliyoruz ve bu da yetersiz bir bilgi. Ve tüm bildiklerimizin de doğru olmadığını biliyoruz” (Stoppard, 1967, s.66).

Guildenstern yeryüzünde var olma amacını mantıkla açıklamaya çalışırken her şeyin şans ile şekillendiğine olan inancını vurgular. Sürekli sorulara verilen cevapların yetersiz olduğundan yakını ve gergin bir yapısı vardır. Ne zaman Guildenstern'in gerginliği artsa Rosencrantz onu sakinleştirmeye çalışır. Oyunun başlarında birbirlerini sakinleştiren bu iki karakter, oyun sona ererken aralarındaki ilişki Rosencrantz'ın Guildenstern'i takip ettiği ve onu lider olarak gördüğü hiyerarşik bir yapıya dönüşür. Rosencrantz ve Guildenstern'in ilişkisi uyumsuz tiyatronun en önemli eserlerinden biri olan Samuel Beckett'in *Godo'yu Beklerken* oyunundaki Vladimir ve Estragon arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki örneği sergiler. Axel Kruse (1975) makalesinde “Vladimir'in felsefi konularla ilgili anlam karmaşaları ve Estragon'un botlarıyla giriştiği mücadele, Rosencrantz'ın bozuk paralarla ilgili olağanüstü talihi ve Guildenstern'in felsefi konulardaki açık seçik ortaya koyduğu altı maymunun havaya atılması saçmalığına dönüşür,” der (s.88). Aralarında geçen konuşmalar karşılıklı bilgi alış veriş gibi gözükürken aslında anlamsız cümleler topluluğundan ibarettir.

Guildenstern tıpkı Vladimir gibi oyunda akli sembolize eden karakterdir. Guildenstern felsefi konuların oluşturduğu boşlukta sorularına cevap ararken kaybolur ve Rosencrantz'a “kurallara uyması” ve “rahatlaması” gerektiğini söyler. Rosencrantz günlük çözülmesi gereken problemlerle uğraşırken pratik zekasını kullanır, Guildenstern gibi felsefi yaklaşımlarda bulunmaktan kaçınır. Oyunun sonunda yukarıda bahsedilen farklılıklar Rosencrantz ve Guildenstern'in bir bütün olmasını sağlayan bir yapıya dönüşür. Guildenstern karar alan organ Rosencrantz ise kararlara uyan taraf olur. Joseph Duncan (1981) makalesinde *Godo'yu Beklerken* oyununa gönderme yaparak “Gogo vücutla ilgili özellikler taşır, Didi ise akıldır, düşünme merkezidir,” der (s.58). Bu benzetme üçüncü perdede Rosencrantz ve Guildenstern gemiyle seyahat ederken Rosencrantz'ın Guildenstern'e ayaklarını uzatıp esnetmesini tavsiye

ettiği bölümde sadece bedenle ilgilendiği diyaloglarında örneklenebilir. Oyunun sonundaki birleşmeden sonra ise tüm zihinle ilgili görüşleri Guildenstern'in yapması için kendini tamamen onun ellerine bırakır:

Guildenstern: Neden şöyle orijinal, otantik bir şey söylemiyorsun? Tüm başımıza gelenler artık kabak tadı vermeye başladı, buna şüphe yok da! Söylediklerimi adam akıllı dinleyip ona göre davranmıyorsun. Kendine göre yorumlayıp taklit ediyorsun adeta.

Rosencrantz: Yepyeni bir şey düşünemiyorum. Sadece senin görüşlerine destek verebiliyorum. (Stoppard, 1967, s.104)

Karakterlerin aralarında geçen konuşmadan da anlaşılacağı gibi Rosencrantz, Guildenstern'in söylediklerini kabul edip, ona destek vermekten başka bir işe yaramaz ve etki alanı tamamen vücutla ilgili eylemlerle sınırlı kalır. O kadar birbirleriyle ilgilenip içiçe yaşarlar ki gelen mektubu kimin teslim aldığını bile hatırlamazlar. Biri mektubun kendisine ait olduğunu savunurken diğeri aynı şekilde mektubun kendisi için gönderildiğini ileri sürer. İronik olan şudur: Oyunun sonunda her ikisi de ölür ve sahip olmak istedikleri o mektupta ölüm kararları yazılıdır. Biri akıl diğeri de bedeni sembolize eder şekilde tek vücut olarak ölümler ama ölümleri belirsizlikleri sonlandıracak yere daha başka belirsizliklerin eklenmesine ve mevcut durumun daha da karmaşık hale gelmesine neden olur.

Kişi geçmişle bağı hafızada biriken hatıralar ile kurar ve kimlik konusunda en sağlam temel geçmişle hafıza yoluyla kurulan köprü ile mümkündür. Rosencrantz ve Guildenstern hayatın akışının kişinin özgür iradesiyle değil daha çok şans faktörüyle gerçekleştiğini fark etmeleriyle ve geçmişle olan bağlarının hafızalarının onlara iyi hizmet etmemesi sonucu kimliklerini kaybetmeleri her ikisinin de hayata anlam verememe durumlarını perçinler. Onlar için artık eylemleri için karar vermek ve karar verirken gayret etmek çok anlamsızdır. Oyunun başında Guildenstern'in karamsar bir filozof, Rosencrantz'ın ise iyimser ve fayda peşinde koşan pratik bir kişi olarak görülmeleri oyunun sonunda karakterlerin farklı özelliklerini birbirlerinin eksikliklerini kapatarak ve oyunun sonunda geçmişle ilgilerini tamamen kopararak bir bütün olup birlikte ölmeleri durumuna evrilir.

Parodi, Komedi Unsurları ve Varoluşçu Sorgulamalar

Stoppard'ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* adlı oyunu parodi komedi türünün öğelerini içerir ve yaşam gerçeğini ve uyumsuz tiyatronun amaçsızlık, hiçlik gibi temalarını eleştirir. Uyumsuz tiyatro Shakespeare'in bir çok oyununda görülen soytarılık ve delilik örneklerini yeni bir biçim altında birleştirir. Stoppard, Shakespeare'in *Hamlet* eserinde yer alan iki karakteri, Rosencrantz ve Guildenstern'i zaman kavramının netleşmediği, kişilerin birbirleriyle anlamlı ilişkiler kurmadığı ve olaylar karşısında tepkilerini nasıl vermelerini bilemedikleri bir oyun içinde sergiler. Susan Rusinko (1989), Stoppard'ı "parodik tasarımcı" olarak tanımlar (s.66) ve 1966 yılında tiyatro dünyasına profesyonel adımını atan Stoppard'ın ilk oyunu *Rosencrantz ve Guldenstern Öldüler* adlı eserinde oyunun iki baş karakterini mübalağalı bir şekilde saçma olaylar içinde, ardı ardına gelen abuk sabuk komiklikler zincirinde resmettiğini söyler (Rusinko, 1989, s.73). Yabancılaşma ve bellek kaybı gibi konuları ele alan oyunda Stoppard karakterleri çaresizlikleri içinde gülünç, zaman zaman sevimli ve insani duyguları ilk başta tamamen kaybolmamış amaçsız kişiler olarak betimler. Oyunun sonunda bilinçlerini kaybeden iki karakter hayatın belirsizliklerinden çok çekmiş ve bu zorlukları yenememiş iki kişi olarak görülürler.

C.J. Gianakaris (1984) makalesinde Stoppard'ın uyumsuz tiyatro yazarları arasında parodi türünü eserlerinde başarıyla kullanan bir yazar olarak tanımlar (s.222). Gianakaris (1984) parodi türünün kullanıldığı oyunlara Stoppard'ın *Cahoot's Macbeth*, *Doog's Hamlet* oyununu da örnek gösterir (s.228). Mizah ve gülmece unsurlarını oyunlarına dahil ederken Stoppard yukarıda listelenen oyunlarında görülebileceği gibi Shakespeare'in trajedilerinden

yola çıkar. Bu oyunlar Stoppard'ın kalemiyle modern çağın anlamsızlık, amaçsızlık, iletişim bozukluğu, bellek kaybı gibi hastalıklarını eleştiri yoluyla ele alınan ve izleyicinin dikkatine sunulan yeni oyunlar haline dönüşür. John Freeman (1996) makalesinde Stoppard'ın "bir kültürün gerçeğe anlam verme" misyonunu yüklenmiş bir yazar olduğunu vurgular (s.25). *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* oyununda belirsizlik ve anlamsızlık gülünç olaylara sebebiyet verirken yabancılaşma ve kayıp duygusu yaşayan karakterlerin çaresizliğini de etkili bir şekilde ortaya koyar:

Guildenstern: (Onu kolundan sıkıca yakalayarak) Sen kim olduğunu sanıyorsun?

Rosencrantz: Kelime oyunu! Maç yapmak mı oyun oynamak mı? (Duraklar.) Nerede son bulacak bu?

Guildenstern: İşte asıl soru bu.

Rosencrantz: Tüm soruların anası bu. (Stoppard, 1967, s.44)

Seyirci iki karakterin zaman geçirmek için oyun oynadıklarını bildiği halde oyunda geçen varoluşçu sorgulamaların keyif esasına göre tasarlanan oyunda ciddi bir sorgulamaya yaradığını anlar. Her iki karakter de yitip gitmiş, amaçlarını kaybetmiş, kimliklerini bilemez halde bir hiç olma durumuna adım adım yaklaşmaktadır. Rosencrantz'ın yukarıda verilen konuşması hem oynadıkları oyunla ilgilidir hem de yalnızlıkları ve düşünceleri içinde kaybolmuşlukları ile ilgilidir. Nerede, nasıl, ne zaman sonlanacağını bilemedikleri bir oyunun içindedirler. Guildenstern bu konuyla ilgili "Ne yapacağını biliyor musun?" diye sorar (Stoppard, 1967, s.47). İlgisiz ve anlamsız soru ve cevaplarla devam eden diyalogları komik durumlara da sebebiyet verir. Bu oyun vakit geçirmek için buldukları bir yoldur. C. J. Gianakaris (1984) makalesinde Stoppard'ın oyununun "metafizik koşullar içindeki modern insanın durumunu yansıtan uyumsuz tiyatro sonrası paradigmlar içerdiğini" anlatır (s.222). Gülmeyi ve güldürmeyi amaç olarak kullanan parodi türü Stoppard tarafından insanlığın varoluşçu ve zihinsel krizlerini ele alan bir tür olarak kullanılır. Üçüncü sahnenin başında bu durumu yansıtan bir konuşma geçer:

Guildenstern: Orada mıydım?

Rosencrantz: Nerede?

Guildenstern: (Keskin bir şekilde) Havalı bir başlangıç...

Sessizlik

Rosencrantz: O sen miydin?

Guildenstern: Evet.

Rosencrantz: Nereden biliyorsun?

Guildenstern: (Birden parlar) Tanrı aşkına, yeter artık! (Stoppard, 1967, s.97)

Ardı ardına gelen bu soru ve cevaplar metafizik koşullar içinde kişinin kendine ve çevresine yabancılaşmasını göz önüne serer. Karakterler karşılaştıkları ve yarattıkları zıtlıkları değerlendirerek hayata anlam vermeye çalışırlar. Guildenstern Rosencrantz'ın bir şeyler hissedip hissetmediğini sorar Rosencrantz ise cevap olarak hala içinde yaşamın izlerinin olduğunu söyler. Bu cevaptan çok kısa bir süre sonra Rosencrantz ölü gibi hissettiğini söyler. "Ölüm" (Stoppard, 1967, s.108) kelimesini tekrar tekrar söyleyerek panik içinde hiç bir şey hissetmediklerinin farkına varırlar. Bu his kaybolmuşluklarını hatırlatır onlara ama seyirci için manasız tekrar edilen kelimeler ve karakterlerin ilgisiz soru ve cevapları gülünçtür. Paul Delaney (1990) Guildenstern ve Rosencrantz'ın "kimlik, bellek, eylem, ölüm gibi birbirine çok yakın kavramları küçük kümeler haline" getirdiklerini savunur (s.22). Bu kavramlar içinde "bellek" Rosencrantz ve Guildenstern'in ne söyleyeceklerini ya da daha önce ne söylediklerini tamamen unutmaları ve iletişimlerinin kopuk, anlamsız, düzensiz olması gibi durumlarda kendini gösterir. İki karakter ayrılmaz ikili olup ölmeye önce beden ve akıl olarak bir bütün haline gelirler. Rosencrantz kendini tanıtırken isimleri karıştırıp Guildenstern ismini söylediğinde Guildenstern de onun arkasından bu durumu onaylar. Yaptıkları hatayı fark edip düzeltmeye çalışırken kendi isimlerini unutup diğer karakterin ismiyle karıştırdıklarında bu durumdan rahatsız olup utanç duymazlar. Claudius da tıpkı seyirci gibi hangisi Guildenstern

hangisi Rosencrantz tanımlayamaz. Rosencrantz ve Guildenstern kendilerine Kral'dan gelen parayla ilgili şu konuşmayı yaparlar:

Guildenstern: Önce ben sordum.
 Rosencrantz: Ben de senin kadar aldım.
 Guildenstern: İkimizi birbirimizden ayıramamıştır.
 Rosencrantz: Sen ne kadar aldın?
 Guildenstern: Aynısını.
 Rosencrantz: Miktarın ne olduğunu nereden biliyorsun?
 Guildenstern: Söyledin ya – sen nereden biliyorsun?
 Rosencrantz: İkimizi birbirimizden ayıramamıştır.
 Guildenstern: Keşke ayırabilseydi.
 Rosencrantz: Ki asla da ayıramaz.
 Guildenstern: Bizi birbirimizle karıştırıp karıştırmadığından bile emin değildir.
 Rosencrantz: Bizi karıştırmadan bile bundan emin değildir. (Stoppard, 1967, s.103-104)

Guildenstern Rosencrantz'a sözlerini tekrar ettiği için sinirlenir, Rosencrantz da “Farklı bir şey düşünemiyorum,” (Stoppard, 1967, s.104) diyerek bu durumu destekler. Paul Delaney (1990) *Tom Stoppard* adlı kitabında “Rosencrantz ve Guildenstern dünyevi varlıklarının nihai sonuca varmasını ümitsizce ve korkular içinde bekleyişlerini başka bir yöne çeviremediler. Korkuları dünyevi varlıklarının, geleneksel yaşamlarının bilinen ve anlaşılabilen bir dünyadan olayları kavrama boyutlarının dışına çıktığı için alt üst olmalarıyla çok yakından ilgilidir,” der (s.25). Birbirlerinin sözlerini tekrar etmeleri de korkularının üstesinden gelemedikleri içindir. John Freeman seyircinin kolektif bilincinin iki karakterin belirsiz geleceklerinin de ana hatlarını kapsadığını savunur. “Seyirci karakterlerin başına gelenleri sahnede izlerken hem kendi anlayışlarıyla karakterleri sınırlar hem de onları tanımlar” (Freeman, 1996, s.34). Oyunun başlığından da anlaşılacağı gibi karakterlerin öleceğini seyirci başından beri bilir. Shakespeare'in *Hamlet* oyunu da seyircilerin belleğinde yer alır ve dolayısıyla iki oyun arasındaki bağlantıyı kurarlar. Rosencrantz ve Guildenstern karakterleri iki farklı oyunda, iki farklı zamanda ve farklı olaylar içinde tanımlanırlar. Zaman kavramını akıllarında netleştiremeyen karakterler için benliklerini geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek bağlamında oluşturmaları ve kimlik bilinciyle yaşamaları neredeyse imkansızdır. Gerçeklik anlayışı ve zaman kavramı yaşamlarında yer almaz. Paul Delaney (1990) Rosencrantz ve Guildenstern için “gerçeklik algılarının olağanüstü, oransız ya da sanıyla ilgili değil, parçalar halinde ve kısa süreli, uçup giden şekilde olduğunu” söyler (s.24). Gerçeklik algısı kişiye göre farklılıklar gösterir ve Stoppard oyununda bu durumu zaman kavramının olmamasıyla ilişkilendirir. Freeman'a (1996) göre Shakespeare de Stoppard da oyunlarını “paradigma değişkenlerinin olduğu zamanlarda yazmışlardır” (s.20). Her iki oyun da gerçeklik kavramının yeniden oluşturulması gereken zamanlarda yazılmıştır. Stoppard oyununu tam da seyircilerin belirsizliklerden rahatsız oldukları, belirsizliklerle baş edemedikleri zamanlarda hayal kırıklıkları, kendileriyle ilgili yetersizlikler ve yabancılaşma yaşadıkları zamanlarda yazmıştır. Guildenstern hayatındaki boşluk hissini dile getirdiği bir konuşma yapar ve Oyuncu da buna karşılık verir:

Oyuncu: Belirsizlik çok normal bir hal. Sen mesela özel biri değilsin, sıradansın.
 Kimildamaz. Guildenstern serin kanlılığını kaybeder.
 Guildenstern: Tanrı aşkına ne yapmalıyız, biri bir şeyler söylesin!
 Oyuncu: Rahatla, gevşe biraz. Tepki ver. İnsanların yaptıkları bu. Her adımda hayatını sorgulayarak ömrünü geçiremezsin.
 Guildenstern: Ama neler olup bitiyor anlamıyoruz ya da kendimizle ilgili ne yapmalıyız bilemiyoruz.
 Nasıl davranmamız gerektiğini bilemiyoruz (Stoppard, 1967, s.66).

Uyumsuz tiyatronun ana temalarından belirsizlik bu oyunda kelime olarak karakterlerin konuşmalarında yer alır. Oyuncu konuşmasında belirsizliğin normal, olağan bir durum olduğunu belirtir oysa ki kendisi de bu durumun anlaşılabilir, kabul edilebilir ve katlanılabilir

olmadığını bilir. Kendine ve diğer insanlara yabancılaşan karakter belirsizliği sürekli yaşayarak başkalarıyla iletişimde başarısız olur.

Zaman Kavramı ve Karakterler Arasındaki İletişimsizlik

Oyundaki karakterler arasındaki iletişimsizlik ve hayatı sorguladıkları boşluk, anlamsızlık, belirsizlik hissi zaman kavramının anlamının yitirilmesi ve karakterlerin belleklerindeki anıların yokolmasıyla tetiklenir. Karakterler kendi yaşamları üzerindeki kontrolü yitirdikçe ve hatıralarında boşluk büyüdükçe onların trajik-komik durumlar yaşamalarına sebep olur. Shakespeare'in *Hamlet* oyunundan çıkıp Stoppard'ın oyununa gelen iki karakterin zaman kavramını yitirmesi aslında çok da şaşırtıcı değildir. Uyumsuz tiyatronun örneği gösteren az sayıda karaktere sahip oyunlardan farklı olarak Rosencrantz ve Guildenstern karakterlerinin etraflarında sürekli sahneye giren çıkan ve eylemde bulunan çok sayıda karakter vardır. Sanki amaçsız hayatlarının içinde hapsolmuş iki karakterin durumuna tezat amaçları olan diğer karakterlerin bir araya getirilmesi zıtlıkların ve hayal kırıklıklarının sembolik göstergeleridir. İki modern serseri için zaman çok ağır bir kavramdır, iki saraylı için ise geçen zaman illüzyondur, yanılısamadır.

Rosencrantz ve Guildenstern yazı tura oyunu için havaya bozuk para fırlatmayla zaman geçirirken ve bunu saplantılı bir şekilde sürdürürken zaman kavramının onlar için ne anlama geldiğini unuturlar. Zaman geçirmek için bir eylem bulmak ve bunu takıntı haline getirmek kişinin kendini kör etmesi demektir ve bu şekilde gerçeklikten uzaklaşarak hayatla ilgili amacı varsa bile unuttur. Yazı tura oyununda doksanıncı kez bozuk parayı havaya fırlatırken Guildenstern yere düşen paranın yönünü yanlış okuyunca çıkan tartışma esnasında zamanın önemini hatırlar: “Bu varlığın, kudretin yeniden dağıtılmasının yanı sıra bir işaret olmalı. İlk olarak, bunu çok istiyorum. İç dünyamda pek bir şey belli olmasa da, ben iki tarafı olan bozuk paraları fırlatan adamın ta kendisiyim ve hiç hatırlanamayan bir geçmiş için özel bir telafi anında kendi kendisiyle iddiaya giren bir adamım. İkinci olarak, zaman durdu ve bir bozuk parayı fırlatma eylemi doksan kere tekrarlandı” (Stoppard, 1967, s.16).

Bu konuşma aşırı derecede şaşkınlık veren bir durumun yaşanmasının kişinin gerçekliği sorgulamasına sebep olduğuna işaret eder. Guildenstern zamanın önemini ve yaşananların anlamsızlığını bu sözlerle vurgular ve bu noktadan sonra olayları ve kişileri irdelemeye başlar. İncelemeye aldığı karakterlerden biri olan Oyuncu (*Player*) Guildenstern'e olayları ve kişileri sorgulamasının bir sonuca varmayacağını çünkü her insanın bir rolü olduğunu ve bu rolün gereklerini sadakatla yerine getirirse hiç bir sorun olmayacağını açıklar. Toplum insan ilişkisini sembolik bir şekilde açıklayan Oyuncu seyirciye verdiği mesajda toplum yaşamında kaosu engellemek için herkesin üstüne düşen rolü en doğru biçimde sergilemesi gerektiğinin altını çizer. Oyuncu'nun bu söylemi oyun içinde oyun konseptiyle açıklanabilir ve aslında basit bir şekilde sorunları ortadan kaldırmaya yönelik görüş sergilerken daha da karmaşık bir kavramı ortaya koyar. Oyuncu'nun açıklamaları ışığında Guildenstern sorgulayan kişi rolüne sahip bir karakterken Oyuncu'yu yaşamak için anlam ve varoluş sorgulaması yapmayan, kendini hayatı yaşamaya adanmış bir karakter olarak görmek mümkündür. Oyuncu meraklı değildir ve soru sormaz bunu sonucunda da endişelenmez, tasalanmaz. “Görmüyor musun? Bizler oyuncuyuz – diğer insanların tam tersiyiz” (Stoppard, 1967, s.64) der. Oyuncu seyircinin gerçek hayat ile oyunda sembolize edilen toplum arasındaki ilişkiyi ve benzerlikleri görmeleri için önemli bir karakterdir. Hayat ve oyunda tanımlanan toplum gerçekliği arasındaki ilişkiyi anlamak için Guildenstern'in oyunun başından beri saplantılı bir şekilde analitik yorumlara konuşmalarında yer vermesi dikkate alınabilir. Guildenstern'in bu saplantısı zaman kavramının gerçekliğini ve önemini kaybetmesine sebep olur. Rosencrantz ile birlikte yanlış bir şey yapmalarına

rağmen ölüme mahkum edilirler. Hafızalarının zayıflaması ve geçmişi hatırlayamamaları onları güçsüzleştirir:

Rosencrantz: Biz kötü hiç bir şey yapmadık! Kimseye zarar vermedik. Öyle değil mi?
 Guildenstern: Hiç bir şey hatırlamıyorum. (Stoppard, 1967, s.125)

Ne geçmiş ne de gelecek karakterler için anlam taşımaz. Geçmiş hatırlayamazlar geleceğin belirsizliği endişelerini artırır ve kendi sorgulamaları ile birlikte içinde buldukları oyunda (Oyuncu'nun bahsettiği gibi her insanın bir rolü vardır, dolayısıyla Guildenstern ve Rosencrantz'a da roller verilmiştir) *Hamlet* oyununun oyuncularından tarafından anlamsız bir şekilde sorgulanırlar. Guildenstern ve Rosencrantz'ın rolleri değişir. Guildenstern iki karakterden daha baskın olanyken Rosencrantz konuşkan ve dışa dönük bir karakter olur. Anlamsızlık içinde anlam bulmak için ve belki de sadece vakit geçirmek için roller üstlenmeleri, bir süre sonra hafızalarının zayıflaması ve geçmişle bağlantılarının kopması hayatı büyük bir boşluğa çevirir. Oyunun sonunda iki karakterin ölümü bir sondan çok kimliklerini buldukları özgürlüğü ve huzuru içinde barındıran bir başlangıç olur.

Sonuç

Tom Stoppard'ın *Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler* adlı eseri hayal kırıklıkları, belirsizlikler, olasılıksızlıklar ve karamsarlıklarla dolu bir dünyada var olmaya çalışan, geçmişlerini ve kimliklerini yitirmiş iki karakterle ilgili bir oyundur ve uyumsuz tiyatronun çarpıcı bir örneğidir. Bu eserinde Stoppard, yabancı ve pek de dost olmayan bir evrende çaresizlik ve anlamsızlık içinde yaşamaya çalışan karakterlerin onlara hafızanın nasıl bir oyun oynadığını parodi öğelerini de kullanarak sahneler. Oyunda sunulan gerçeklik psikolojik ve içsel bir gerçekliktir. Stoppard oyunda insanın varoluşunu onun dış dünyayla kurmaya çalıştığı yakın ilişkinin imkansızlığı sebebiyle karamsar bir tablo olarak çizer. Bu bağlamda oyun dış görünüşten çok bilinçaltının derinliğini araştırmaya olanak sağlar. Derin bir karamsarlık ve çözülmesi imkansız bir belirsizlik içermesine rağmen karakterlerin olanaksızlıklar içinde ve çaresizlik içinde vermiş oldukları insani tepkiler parodi öğeleri kullanılarak resmedildiği için seyirciyi gülümsetir ve eğlendirir. Oyun varoluş gizemlerini çözenin ve varoluşçu sorgulamalara anlamlı yanıtlar bulmanın hiç de kolay olmadığı ve pek çok defa imkansız olduğu, insanları ve tüm canlıları umursamayan bir dünyada insanlığın bir başına olduğunu gözler önüne serer. Rosencrantz ve Guildenstern insanlığın ve kendilerinin içinde olduğu bu durumu olduğu gibi kabullenmeye giden yolda sergiledikleri davranışlar sebebiyle zaman zaman depresif zaman zaman da gülünç olaylar yaşarlar. Hafızalarının onlara geçmişi hatırlamak için ihtiyaç olan ipuçlarını ve belirtileri sağlamaması sonucu kimliklerini de yitirip oyunun sonunda ölümlerle karşılaştıkları sahnede ironik bir şekilde kayıp kimliklerine kavuşurlar. Ölüm özgürlük ve huzur duygusunu beraberinde getirir ve iki karakterin yolculuğu son bulur. Seyirciler oyunda karakterlere yol arkadaşı olurlar ve şahit oldukları iki karakterin çaresizliğine, amaçsızlığına ve umutsuzluğuna gözyaşları ile değil onların ölümüyle gelen özgürlüğün ve huzurun sebep olduğu gülümseme ile eşlik ederler.

Kaynakça

- Beckett, S. (1956). *Waiting for godot*. London: Faber and Faber.
 Bloom, H. (2003). *Tom Stoppard*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
 Çalışlar, A. (1993). *Tiyatro adamları sözlüğü*. İstanbul: Mitos Boyut.
 --- (1995). *Tiyatro ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Delaney, P. (1990). *Tom Stoppard: The moral vision of the major plays*. Houndmills: Macmillan.
 Duncan, J. E. (1981). Godot comes: Rosencrantz and Guildenstern are dead. *ARIEL: A*

Review of International English Literature, 12(4), 57-70.

Esslin, M. (1965). *Absurd drama*. New York: Penguin Books.

Freeman, J. (1996). Holding up the mirror to mind's nature: Reading

'Rosencrantz' 'beyond absurdity.' *The Modern Language Review*, 91(1), 20–39. Retrieved from

https://www.jstor.org/stable/3733994?refreqid=excelsior%3A621a65f64996215a2c03e164b2b31677&seq=1#metadata_info_tab_contents.

Gianakaris, C. J. (1984). Stoppard's adaptations of Shakespeare: 'Dogg's Hamlet, cahoot's Macbeth.' *Comparative Drama*, 18(3), 222–240.

Retrieved from

https://www.jstor.org/stable/41153130?refreqid=excelsior%3A807bacbf31b02486047c50cd9fc5857d&seq=1#metadata_info_tab_contents.

Gruber, W. E. (1990). A version of justice. In T. Bareham (Ed.), *Case book series, Tom Stoppard: Rosencrantz and Guildenstern are Dead, Jampers, Travesties*, 85-93, Houndmills: Macmillan.

Hornby, R. (2015). Theatre of the absurd. *The Hudson Review*, 67(4), 640-646.

Retrieved from <https://hudsonreview.com/2015/02/theatre-of-the-absurd/#.YFxFK8zbIU>.

Keyssar-Franke, H. (1975). The strategy of 'Rosencrantz and Guildenstern are Dead.' *Educational Theatre Journal*, 27(1), 85–97.

Kruse, A. (1975). Tragicomedy and tragic burlesque: Waiting for Godot and Rosencrantz and Guildenstern are Dead. *Sydney Studies in English*, 1, 76-96.

Retrieved from

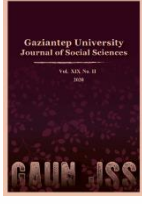
<https://openjournals.library.sydney.edu.au/index.php/SSE/article/view/317>.

Mitchell, M. (2007). Hamlet and Rosencrantz and Guildenstern are Dead: Transformations and adaptation. *Sydney Studies in English*, 33, 39-55.

Rusinko, S. (1989). *British drama 1950 to the present: A critical history*. Boston: Twayne Publishers.

Shakespeare. (1998). *Four great tragedies: Hamlet, Othello, king Lear, Macbeth*. USA: Signet Classics.

Stoppard, T. (1967). *Rosencrantz and Guildenstern are Dead*. New York: Grove Press.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Nature vs. “Reality” in Fantasy Fiction: The Potential for Ecocritical Imaginings¹

Fantastik Romanda Doğa ve “Gerçeklik” Karşıtlığı: Ekoeleştiril Potansiyeller

Reyyan BAL^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8618-3084

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Aralık 2020

Kabul tarihi: 26 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Fantastik roman,

Ütopya,

Ekoeleştiril,

Tolkien,

Le Guin,

Fredric Jameson

ÖZ

Her ne kadar doğaüstü unsurlarıyla ön plana çıksa da fantastik roman doğaya da bazen gözden kaçan büyük bir önem atfeder ve bu yönüyle ekoeleştiril yaklaşımlara açık bir türdür. Fantastik romanın tür olarak gelişimi hem realist roman hem de Aydınlanma düşüncesiyle diyalektik karşıtlık üzerinden olmuştur. *Akal/doğaüstü* ve *realizm/doğaüstü* olarak tanımlanabilecek bu ikili karşıtlıklarda aslında *doğaüstünün* yanına, denklemin aynı tarafına *doğayı* da eklemek mümkündür, çünkü Batı düşüncesinde *akal/doğa* veya *kültür/doğa* ikili karşıtlığı da önemli bir yere sahiptir. Realist roman ise merkezine sosyal çevreyi almış, doğayı arka plana atmıştır. Bu ikili karşıtlıkta realist roman ana akım bir edebiyat türü olarak kabul görürken fantastik roman popüler edebiyat kategorisinde algılanmaya başlamıştır. Her ne kadar yirminci yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamış olsa da Fredric Jameson gibi çağdaş bir eleştirmen dahi bir yandan bilimkurgu ve ütopya türlerinin insanlığa geç kapitalizmin her alanı saran gerçekliğinin dışında farklı politik alternatifler hayal edebilme alanı sunduğunu savunurken, fantastik romanı regresif olarak nitelendirip bir kenara itmiştir. Bu makale fantastik romanın bir yandan gerçekliği ve onun kaçınılmaz olduğu varsayımını yıkıp kışkırtıcı hayallerin önünü açarken, bir yandan da insani olmayanın asli olabildiği dünyalar sunduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla fantastik romanın alternatif, daha çevreci yaşam şekilleri yaratma ve esinlendirme konusunda eşsiz bir potansiyeli vardır. Bu potansiyeli gören Tolkien ve Le Guin, bunu hem teorik yazılarında tartışmış hem de fantastik romanlarında uygulamışlardır. Bu makale her iki yazarın teorik argümanlarını ve Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* serisindeki ekoeleştiril yaklaşımları ortaya koyarak ve bunu Jameson'ın ütopya ile ilgili teorileri ışığında yorumlayarak fantastik romanın ekoeleştiril potansiyelini öne sürüyor.

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 20, 2020

Accepted May 26, 2021

Keywords:

Fantasy,

Utopia,

Ecocriticism,

Tolkien,

Le Guin,

Fredric Jameson

ABSTRACT

Despite being prominently associated with its supernatural qualities, nature also features prominently in fantasy fiction, an aspect of the genre that is often overlooked. Fantasy fiction developed as a genre in dialectical opposition to the Enlightenment and the realist novel, based on the binary oppositions of *reason/supernatural* and *realism/supernatural*. It is possible to add nature next to supernatural on the same side of these oppositions since *reason/nature* or *culture/nature* is another binary opposition that is fundamental to Western thought. Moreover, the realist novel dealt primarily with the urban environment relegating nature to the background. In this binary opposition, the realist novel was taken as mainstream, while fantasy fiction was viewed as popular literature. Although this changed after the mid-twentieth century, even a recent critic like Jameson, who argues for the importance of science fiction and utopia in creating a space for humanity to imagine different political alternatives to the all-encompassing late capitalism, dismisses fantasy fiction as regressive. In fact, fantasy fiction offers alternative, non-anthropocentric visions of the world. Not only does it disrupt reality and its assumed inevitability, providing an opportunity for subversive imagining, it portrays a world in which the non-human is essential. Thus, it has a unique potential for creating and inspiring more environmental ways of life. Tolkien and Le Guin both saw this potential and this paper discusses their theoretical arguments as well as Tolkien's *The Lord of the Rings* in terms of their ecocritical approach, connecting this with Jameson's ideas on utopian space to put forward the ecocritical potential of fantasy fiction.

¹ I presented a different version of this paper at the Ege University 17th International Cultural Studies Symposium: Nature vs. Culture, İzmir, May 2019.

Introduction

At the outset, the idea that fantasy, the literature of the supernatural, should be interpreted in light of ecocriticism may seem counterintuitive. Ecocriticism, after all, is interested in “the relationship between literature and the physical environment”, between “nature and culture” (Glotfelty, 1996, pp. xviii, xix). Yet a careful look at the genre, in terms of its development, the theories of its major writers and the works themselves, reveals that fantasy is indeed uniquely suited to the portrayal of ecocritical perspectives. In his theory of utopia, Fredric Jameson explains the importance of utopian space – an enclave in which alternative modes of living can be imagined – in counteracting the all-encompassing ideology of late capitalism. This article aims to reveal how fantasy fiction provides such a utopian space where the existence of a different world can be put forth, in which nature is essential and central rather than merely a useful resource in an anthropocentric culture.

The Development of Fantasy as a Genre

Many scholars of fantasy fiction explain the development of the genre in terms of two related binary oppositions. The first of these was the opposition between *reason*, the grand narrative of the Enlightenment, and the *supernatural* which was seen as belonging to the primitive world of superstition that the Enlightenment aimed to eradicate (Stableford, 2009, p. xl). The second opposition was between *realism*, the dominant mode of the rising novel genre, and the *supernatural*, which had been an accepted element of previous genres of fiction.

The interesting point to note here is that although the supernatural was on the inferior side of these binary oppositions, its apparent antonym nature did not counter it on the superior side. Indeed, as ecofeminist Val Plumwood argues, reason/nature is another binary opposition that defined and, in many ways, continues to define the prevalent cultural ethos. As Greg Garrard (2004) explains:

[Plumwood] presents [this gendered dualism] as ‘the overarching, most general, basic and connecting form’ of a historically varied series of dualisms. It can serve this general analytical function because ‘reason’ has so often been called upon to hyperseparate both men from women and humans from animals, and so can stand in for both dominant terms. (p. 25).

We can conclude that both nature and the supernatural have been placed in a similar opposition to reason and are therefore on the same side of the equation. This, in turn, explains the close connection between the two concepts that emerges in fantasy fiction and that will be discussed further on.

In *The Rise of the Novel*, Ian Watt explains that the novel portrays “particular individuals in the contemporary social environment” (1957, p. 20). From its very beginnings in post-industrial Britain, the novel predominantly developed as an urban genre, interested in the relationship of the human to other humans in their social environment, and to social and political forces. As Ursula Le Guin puts it, “[u]ntil the eighteenth century in Europe, imaginative fiction was fiction. Realism in fiction is a recent literary invention, not much older than the steam engine and probably related to it” (2007, p. 84). By connecting realism to the invention of the steam engine, in other words to the Industrial Revolution, Le Guin associates it with related developments such as urbanisation, the rise of the middle class and corresponding rise in the popularity of literature dealing with the social issues of this new class. In this new genre, just as the supernatural was no longer acceptable or relevant, nature also lost its vitality as the environment that novelists were interested in became the social environment. Ecocritic Timothy Clark (2011) proposes: “the classic realist novel [can be seen as] inherently anthropocentric in its customary focus on personal development, family, the social and political, with the environment featuring usually, if at all, in the guise of ‘setting’” (p. 5).

It is significant, in this respect, that the revival of fantasy and its development as an alternative genre, is directly connected to the Romantic Movement. In its reaction both to the rationalism of the Enlightenment and the effects of the Industrial Revolution, Romanticism revived not only the supernatural and magical elements but also the natural elements of pre-industrial literature. Indeed, S. T. Coleridge explains that in the *Lyrical Ballads*, it was his role to undertake the former and William Wordsworth's to undertake the latter:

[O]ur conversations turned frequently on the two cardinal points of poetry, the power of exciting the sympathy of the reader by a faithful adherence to the truth of nature, and the power of giving the interest of novelty by the modifying colours of imagination ... it was agreed, that my endeavours should be directed to persons and characters supernatural ... Mr. Wordsworth, on the other hand, was to propose to himself as his object, to give the charm of novelty to things of every day, (1817/2018, p. 100)

In other words, the poets were aiming to elevate the supernatural through the natural and vice versa, thus facilitating the mutual resurgence of these two spheres of experience that had begun to be suppressed and ignored.

In the genre of fiction, however, the disengagement between forms of popular or “mass” literature with supernatural elements and the “serious,” mainstream realist novel became increasingly pronounced. So, even as the fantasy genre rapidly developed, it was perceived and marketed as “children’s literature”. One of the great influences on the development and popularisation of the genre, the collection of fairytales by the Grimm Brothers, was published with the subtitle “Household Tales for Children,” firmly establishing this notion (Stableford, 2009, p. xxi). So entrenched was this perception that George Macdonald felt the need to subtitle his fantasy novel, *Phantastes: A Faerie Romance for Men and Women* (1858).

With the introduction of such novels openly written for adults and the influence of coterie magazines in the early twentieth century, fantasy fiction – alongside the newly developing science fiction – began to gain ground as a more serious art form that appealed to adults (Stableford, 2009, p. lix). However, here too, the quality of seriousness was attributed more willingly to the sibling and rival genre of science fiction due to its purported connection to science, technology and urban life – all concepts connected to the *reason* and *realism* facets of the afore-mentioned binary oppositions. It was not until Tolkien in the 1930s that a strong enough defence of the genre was made to propel it into the mainstream.

Fredric Jameson and Utopian Space

Yet, even after Tolkien's success, the relegation of fantasy to the “regressive” realm of pre-Enlightenment and pre-Industrial Revolution remains culturally ingrained. So much so that Fredric Jameson (2005) has argued only recently that in fantasy fiction, nature “seems to function primarily as the sign of an imaginary regression to the past and older pre-rational forms of thought”, thereby setting the nature portrayed in fantasy fiction in opposition to reason (p. 64). Indeed, in his analysis of the fundamental differences between fantasy and science fiction, he claims that although both genres are founded upon “a well-nigh visceral sense of the chemical deficiencies of our own present, from which both offer imaginary compensations”, fantasy is “technically reactionary” and consequently not suited to the requirements of utopia (Jameson, 2005, pp. 59, 61). In attempting to find an explanation for the increasing preference for fantasy and the simultaneous decline of science fiction, Jameson comes to the conclusion that fantasy:

remains generically wedded to nature and to the organism; and in that effacing of boundaries at work in current ideas of the posthuman, the tug of war between organism and machine increasingly inclines to the preponderance of the latter ... This is the historical context in which fantasy and its ethical dynamics and magical powers can today be seen as a compensation for that continuing technological bias of Science Fiction which ... testifies to the omnipresence of a built environment. (p. 64)

By perpetuating the reason/nature and culture/nature binary oppositions, Jameson inadvertently maintains the ideological status quo that he is attempting to overcome through the use of science fiction.

However, in another work, “Utopia as Method”, Jameson (2010) this time defends the concept of *utopia* itself, which (like *fantasy*) has accumulated negative connotations due to being placed in binary opposition to realism. Indeed, in discussing representational utopias that “take the form of idyll or pastoral”, Jameson argues, somewhat contradictorily to his previous claims, that they offer: “relief from the frenzied anxieties of the social world, a glimpse into a place of stillness and of transfigured human nature” (2010, p. 25). He adds that “we do need to recover the significance of these ancient genres and their value and usefulness in an age in which the very psyche and the unconscious have been thoroughly colonized by addictive frenzy and commotion” (2010, p. 25). Moreover, he does not view this relief as an escapism that results in complacency. On the contrary, he asserts that it has a political function as:

These seemingly peaceful images are also, in and of themselves, violent ruptures with what is, breaks that destabilize our stereotypes of a future that is the same as our present, interventions that interrupt the reproduction of the system in habit and in ideological consent and that institute a fissure ... through which another picture of the future and another system of temporality might emerge. (2010, p. 25)

In another important work about the political possibilities of utopia and utopian science fiction, *Demand the Impossible*, Tom Moylan describes this as “[t]he power of subversive imagining to move people beyond the present toward a more fulfilling future” (1986, p. 15):

Produced through the fantasizing powers of the imagination, utopia opposes the affirmative culture maintained by dominant ideology. Utopia negates the contradictions in a social system by forging visions of what is not yet realized either in theory or practice. In generating such figures of hope, utopia contributes to open space of opposition. (1986, p. 1)

Thus, clear overlap can be seen between the function of utopia and the function of fantasy literature in terms of disrupting the reality of the world and the idea of its inevitability in favour of other potential worlds.

In *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*, Jameson defines utopian space as “an imaginary enclave within real social space” and argues that “the very possibility of Utopian space is itself a result of spatial and social differentiation” (2005, p. 15). He explains that during the sixteenth and seventeenth centuries, this differentiation was provided by geographical discoveries, while in the bourgeois era of the nineteenth and twentieth centuries there appeared “a new psychic enclave which is the bourgeois or modern subjectivity” (pp. 18-19). In the present time, however, late capitalism “has so completely colonised social space as to close all loop-holes and make enclave-like withdrawal impossible” (Jameson, 2005, p. 20). In other words, according to Jameson, the reality in which we live has become all-encompassing and omnipresent, making it impossible for us to envision any alternative. It is precisely at this point that fantasy’s disconnection from reality makes it a potential site for an imaginary enclave in which utopian ideas and social change can once again be discussed. Jameson (2010) laments that, due to the omnipresence of late capitalism, fundamental threats to our survival, including ecological disaster, are met with no “counterforce” of grand utopian vision (p. 23). Yet, it can be argued that fantasy literature opens up the necessary utopian space in which alternatives can be imagined and just such a counterforce can be produced.

Tolkien and Le Guin’s Ecocritical Theories of Fantasy Fiction

It is interesting that Tolkien, in his seminal defence of the genre of fantasy, *On Fairy-Stories*² (1939), made a very similar argument for the political and subversive influence of the genre that Jameson makes for utopia. Tolkien began by re-defining the concept of *escape*, attempting to free the word from the negative connotations attached to it within the context of literary criticism:

Evidently we are faced by a misuse of words, and also by a confusion of thought. Why should a man be scorned if, finding himself in prison, he tries to get out and go home? Or if, when he cannot do so, he thinks and talks about other topics than jailers and prison-walls? The world outside has not become less real because the prisoner cannot see it. (1939/2014, p. 69)

According to Tolkien, the *escape* provided by fantasy fiction is not an escape from life or reality in general, but an escape from and indeed a revolt against “our present time and self-made misery” (p. 72). Thus, far from being an instrument of complacency, the fantasy novel is actually subversive. As he contends:

In using *escape* in this way the critics have chosen the wrong word ... Just so a Party-spokesman might have labelled departure from the misery of the Führer's or any other Reich ... as treachery. In the same way these critics, to make confusion worse, and so to bring into contempt their opponents, stick their label of scorn not only on to Desertion, but on to real Escape, and what are often its companions, *Disgust*, *Anger*, *Condemnation*, and *Revolt*. (p. 69, *my emphasis*)

The objects and topics that Tolkien lists as desirable of escaping are what he calls “products of the Robot Age”, from machine-guns and bombs to “hunger, thirst, poverty, pain, sorrow, injustice and death” (p. 70); in other words, the social environment and topics that the mainstream novel predominantly dealt with. He refers to an Oxford academic who “declare[d] that he ‘welcomed’ the proximity of mass-production robot factories, and the roar of self-obstructive mechanical traffic, because it brought his university into ‘contact with real life’” and comments that “the notion that motor-cars are ... more ‘real’ than, say, horses is pathetically absurd” (pp. 70-1). According to Chris Brawley (2014), Tolkien’s point here “has clear connections with ecocriticism. Deeming the products of industrial society as ‘real’ and failing to appreciate the wonder of the natural world causes a misdirected view of the world” (p. 101). Tolkien thus asserts that fantasy is a revolt against the apparent inevitability of the modern, urban, industrial world, just as Jameson does about utopia.

Anthony Lioi (2016) discusses the importance of Tolkien’s concept of *enchantment* – the ability of a successful fantasy work to make the reader believe in the secondary world that it creates – in promoting ecological restoration. He explains that “Tolkien theorized literary enchantment as the creation of a ‘Secondary World’ of art that others could inhabit. Such inhabitation allows readers to attain a refuge from violence in the Primary World in uncanny works of art that promote the restoration of the world” (Lioi, 2016, p. 122). According to Lioi, “This theory makes possible an eschatology of ecological restoration strong enough to resist contemporary metanarratives of world destruction” (p. 126). In other words, it makes it possible to imagine, “create” and thus pave the way to realizing a different world. He also points out that “this robust theory of enchantment flies in the face of pessimistic appraisals of modernity as disenchanting” (p. 137). For example:

Max Weber, the German sociologist, considered enchantment an effect possible only for “primitive” and classical cultures: the process of Enlightenment breaks the enchanted world in a manner that cannot be

² Tolkien chooses the term fairy-story instead of fantasy (which he uses to denote the imaginative act of sub-creation that creates the fairy-story). Fairy, here, does not denote the supernatural creature itself, but “the realm or state in which fairies have their being,” which can be tied to Jameson’s concept of imaginary enclave.

reversed. Likewise, Max Horkheimer and Theodor Adorno understand disenchantment as the “extirpation of animism,” the impossibility of relating to nonhuman beings as person to person (3). Where these theorists posit a radical break between modernity and enchantment, Tolkien proposes a continuity: the role of the artist consists in the creation of Secondary Worlds that can be entered, inhabited, and exited through conscious choice. Tolkien’s enchantment is not a retreat into pre-critical consciousness, but a restoration of the full powers of creation. (p. 137)

Thus, the ability to imagine and create a different world can lead to the re-creation of the existing world in ecological terms.

Meanwhile, Brawley (2014) focuses on the three major functions that Tolkien attributes to fantasy fiction – recovery, escape and consolation – as “Tolkien’s greatest contributions to the field of Ecocriticism” (p. 101). The term “recovery” refers to a specific form of defamiliarisation that fantasy novels have the potential of facilitating: the recovery of our relationship with the natural world. “We should look at green again, and be startled anew (but not blinded) by blue and yellow and red. We should meet the centaur and the dragon, and then suddenly behold, like the ancient shepherds, sheep, and dogs, and horses. Fairy-stories help us to make” this recovery, he explains. Recovery is thus “a re-gaining – regaining of a clear view” (Tolkien, 1939/2014, p. 67). Not only is this explanation of recovery almost exactly the same as P. B. Shelley’s notion of “lift[ing] the veil from the hidden beauty of the world” (1840/2017, p. 13) and William Blake’s “cleansing of the doors of perception,” (1790/2008, p. 39) but the goal of doing this through the use of fantasy is very similar to Coleridge’s assignment in the *Lyrical Ballads*.

However, Tolkien adds a facet to his theory of recovery that gives it a distinct focus that is different from the defamiliarisation of Romanticism and brings him much closer to the contemporary approach of ecocriticism. He asserts that the dulling familiarity that we experience is caused by our “possessiveness”, and “is really the penalty of ‘appropriation’: the things that are trite, or (in a bad sense) familiar, are the things that we have appropriated, legally or mentally” (1939/2014, p. 67). In other words, humans are unable to see nature in its true light, because we have come to see it as our possession, a commodity to be made use of. Fantasy, according to Tolkien, enables us to see “things as we are (or were) meant to see them – as things apart from ourselves” (1939/2014, p. 67). As Brawley explains, “this renewed relationship with the natural world seeks to view nature as a part of a community, not a commodity” (2014, p. 103). In this sense, Tolkien can perhaps be described as a pre-deep-ecologist, advocating against, “the almost all-pervading assumption that it is only in relation to human beings that anything else has value” (Clark, 2011, p. 2). As Timothy Clark (2011) explains, “deep ecologists urge a drastic change in human self-understanding: one should see oneself not as an atomistic individual engaged in the world as a resource for consumption and self-assertion, but as a part of a greater living identity” (p. 2).

Writing in 2007, half a century later and after the emergence of ecocriticism, Le Guin also takes a deep-ecological stance. In her essay “The Critics, the Monsters, and the Fantasists”, she furthers Tolkien’s assertion about the connection between fantasy literature and nature, taking it to a more consciously environmentalist level. She criticises literary scholars who dismiss fantasy as an inferior genre because they attempt to judge fantasy fiction by the inappropriate standards of realist or modernist fiction. To demonstrate the absurdity of this, she does the reverse: “Judged by the standards of fantasy, modernist realist fiction, with its narrow focus on daily details of contemporary human affairs, is suffocating and unimaginative, almost unavoidably trivial, and ominously *anthropocentric*” (2007, p. 84, *my emphasis*). Le Guin is assuming this position to make her argument, but ecocritic Scott Russel Sanders (1996) comes to the same conclusion in earnest, in his attempt to answer the question “Why is so much recent American fiction so barren?” (p. 182), asserting that:

All fiction is a drawing of charmed circles, since we can write about only a piece of the world. ... Much contemporary fiction seems to me barren in part because it draws such tiny, cautious circles, in part because it pretends that nothing lies beyond its timid boundaries. Such fiction treats some “little human morality play” as the whole of reality, and never turns outward to acknowledge the “wilderness raging round.” ... What is missing from much recent fiction, I feel, is any sense of nature, any acknowledgment of a nonhuman context. (p. 183)

This charge of anthropocentrism in mainstream literature is an essential part of Le Guin’s (2007) argument in defence of fantasy. “Tolkien’s Middle Earth is not just pre-industrial”, she points out, “[i]t is also pre-human and non-human” (p. 86). She states that her own fantasy world, Earthsea and the setting of much fantasy fiction is similar in this sense; these settings remind us that in the present age “humanity is in exile, shut out from a community, an intimacy, it once knew” (p. 86). This is the world of folktale, as well as the world of great writers before realism, Le Guin claims: “the world we call, since it is no longer natural to us, ‘nature’” (p. 86). Thus, fantasy does what the anthropocentric and urban realist novel cannot do and “include[s] the nonhuman as essential” (p. 86).

Likewise, the final function of fairy-stories, according to Tolkien, is “consolation”. This has various facets, but the part that is most relevant in terms of ecocriticism is his assertion that fantasy answers some of the great human desires, including the “profound” and “primordial” desire to communicate with other living beings (1939/2014, p. 73). “Other creatures are like other realms with which Man has broken off relations, and sees now only from the outside at a distance, being at war with them, or on terms of an uneasy armistice,” he explains (p. 74). In fantasy fiction, this relationship can be revived and the desire to communicate with beings other than humans can be awakened. Brawley points out that this theory is similar to “Jonathan Bate’s [more recent] argument that the ecopoet has as his motivation the desire to engage with the non-human” (2014, p. 102).

Fantasy thus disrupts the reason/nature binary, subverting the contemporary culture of putting man at the centre with nature as his commodity and consequently offers alternative ways of being and living; what can be described in Jameson’s terminology as a utopian space. These alternatives rescue us from the illusion that the world as it is, is the only way it can be. Indeed, according to Le Guin, this reality in which we are trapped both by modern culture and the mainstream novel is “an entirely human construct” (2007, p. 87). Like Tolkien, she describes this world of realism as the world of the atom bomb, the terrorist and the next plague. “Is it any wonder that people want to look somewhere else?” she asks, mirroring Tolkien’s anecdote about the prisoner. “But there is no somewhere else, except in what is **not human**, and in our imagination,” Le Guin argues (p. 87). To put it in Jameson’s terms, fantasy – with its focus on the nonhuman and due to the alternative realities it opens up to the human mind – functions as the imaginary enclave in which utopian space can be opened up in opposition to the seemingly all-encompassing reality of late capitalism. As Lioi argues, “the Secondary Worlds of art allow us to critique the Primary World as insufficient and unjust. Enchantment provides an Archimedian fulcrum for the lever of criticism, and as such it is eminently practical” (2016, p. 138). Consequently, fantasy offers a “larger reality” by refusing to be trapped in the current reality and in this sense is not escapist but, on the contrary, potentially subversive. As Brawley contends: “fantasy’s ability to offer ‘better alternatives’ for the revisioning of the environment is due to its subversive function which allows a shift from an anthropocentric paradigm to an ecocentric or biocentric paradigm” (2014, p. 103).

An Ecocritical Analysis of *The Lord of the Rings*

Perhaps for one of the best examples for how fantasy provides an imaginary enclave we should once again look to Tolkien, since, as Brian Stableford (2009) asserts “it is partly because Tolkien practiced what he preached in his essays” that the fantasy genre rose to literary and commercial success (p. xlvii). This is also true in terms of Tolkien’s environmentalist vision. Many critics, including Paul H. Kocher, Christina Ljungberg Stücklin, Don D. Elgin, and Patrick Curry, have observed and analysed the palpable environmentalist aspects of his *The Lord of the Rings* series, written decades before the emergence of ecocriticism.

In their book *Ents, Elves and Eriador: The Environmental Vision of Tolkien*, Matthew Dickerson and Jonathan Evans (2006) assert that Tolkien had a deep and complex ecological vision that includes:

a strong philosophical and theological basis, a comprehensive imaginative picture of what it might look like when worked out, a powerful reminder of what life looks like when that vision is rejected, and practical implications for day-to-day life for us all. (p. xvi)

All of this can be observed in *The Lord of the Rings* in which the war between good and evil is also a war between the forces who seek to live harmoniously within nature and those who seek to destroy it. Both Sauron and Saruman destroy the lands around them, turning their environments into wastelands. Their towers resemble ugly industrial complexes. In *The Fellowship of the Ring* (1954/1999a) Gandalf describes what he saw when he was imprisoned by Saruman after learning that he had chosen to take sides with the forces of evil:

They took me and they set me alone on the pinnacle of Orthanc, in the place where Saruman was accustomed to watch the stars. ... I looked on [the valley below] and saw that, whereas it had once been green and fair, it was now filled with pits and forges. ... Saruman was mustering a great force ... Over all his works a dark smoke hung. (Tolkien, p. 341)

A direct connection is drawn between Saruman’s turn to evil and his turning away from nature – the stars and the green valley – towards industrial destruction. It is also this that causes his downfall, for the trees of the neighbouring forest that is being felled for wood rise up against him, destroy his industrial complex and imprison him in his tower. Likewise, the land surrounding Sauron’s stronghold is barren and desolate, precisely because of his presence and actions, as described in *The Return of the King* (1955/2012):

Frodo and Sam gazed out in mingled loathing and wonder on this hateful land. Between them and the smoking mountain, and about it north and south, all seemed ruinous and dead, a desert burned and choked. They wondered how the Lord of this realm maintained and fed his slaves and his armies. (Tolkien, p. 209)

Moreover, we understand that there is still hope for evil to be conquered and good to triumph based on the description of the land: “Mordor was a dying land, but it was not yet dead. And here things still grew, harsh, twisted, bitter, struggling for life” (Tolkien, p. 208).

In fact, a very significant part of *The Lord of the Rings* is devoted to the land itself. Patrick Curry (2004) explains that:

what is most striking about it is the profound presence of the natural world: geography and geology, ecologies, flora and fauna, the seasons, weather, the night-sky, the stars and the Moon. The experience of these phenomena as comprising a living and meaningful cosmos saturates his entire story. It wouldn’t be stretching a point to say that Middle-earth itself appears as a character in its own right. (p. 50)

As first the hobbits and then the Fellowship travel through Middle Earth, they pass through diverse geographical and topographical areas, each described in detail. The detailed description of the geography of Middle Earth serves to further the supernatural and the natural elements of the work simultaneously. On the one hand, Middle Earth is Tolkien’s secondary world, and he must enable the readers to comfortably inhabit it. On the other hand, despite the existence of supernatural phenomena in this world, it is first and foremost a natural environment, featuring

all types of landscapes from fields to forests, mountains to caves, lush pastures to barren wastelands. The dark forces' threat to the natural environment is taken as seriously as their threat to the cultural environment. Especially the non-human heroes of the Fellowship represent their respective lands (the hobbits represent the agrarian Shire, the dwarf represents the mountains and caves, the elf represents the forests) as much as the civilisations that they have founded on those lands.

The hobbits' journey through Middle Earth can also be interpreted symbolically as a journey through the various facets of the human/nature relationship. They start off from their homeland, the Shire, a land of green fields and beautiful gardens. Bilbo tells Gandalf as he is getting ready to leave his home, "I want to see the wild country again before I die, and the Mountains; but [Frodo] is still in love with the Shire, with woods and fields and little rivers" (Tolkien, 1954/1999a, p. 43). Dickerson and Evans (2006), who categorise the different peoples of Middle Earth in relation to their relationship with nature, describe the ents as preservationists, the elves as conservationists and the hobbits as agriculturalists (p. 124). According to them, the hobbits "are devoted to the cultivation and conservation of the soil", establishing a picturesque rural community based on "sustainable agriculture at its imaginable best" (pp. 95, 99). Even so, this is still an anthropocentric relationship where nature is tamed and controlled.

The first land that the hobbits venture into outside of the Shire is the Old Forest, in which there is almost an inversion of this relationship. In the Old Forest, it is the trees that control the hobbits, determining the route they take, making them fall asleep, and finally literally imprisoning them inside a tree trunk. The trees have a will and Tolkien does not sentimentalise this; some of the trees have a will to be bad and many of the trees are full of anger and the desire for vengeance towards creatures that walk, who they see as oppressors and colonisers. Here, the hobbits meet two very important characters that serve to overturn this human/nature duality: Tom Bombadil, who saves them from the tree that captured them and his wife Goldberry, the river's daughter. These two characters are anthropomorphic but not human. They are primordial beings that represent the earth and water and are both one with and separate from nature. Tom Bombadil is described by Goldberry as "the Master of wood, water, and hill" but not their owner, for "The trees and the grasses and all things growing or living in the land belong each to themselves" (Tolkien, 1954/1999a, p. 164). They enable the hobbits to overcome the human/nature dichotomy and realise that nature is not just a resource for their survival and comfort:

As they listened [to Tom Bombadil] they began to understand the lives of the Forest, *apart from themselves*, indeed to feel themselves as the strangers where all other things were at home ... Tom's words laid bare the hearts of trees and their thoughts, which were often dark and strange, and filled with a hatred of things that go free upon the earth, gnawing, biting, breaking, hacking, burning: destroyers and usurpers (p. 171, *my emphasis*)

Understanding the trees and the forest as beings apart from themselves is significant in light of Tolkien's criticism of human beings having appropriated nature, discussed above. Indeed, before this conversation one of the hobbits, Merry, had described to his friends how the trees of the Old Forest had attacked them:

In fact long ago [the trees of the Old Forest] attacked the Hedge: they came and planted themselves right by it, and leaned over it. But the hobbits came and cut down hundreds of trees, and made a great bonfire in the Forest, and burned all the ground in a long strip east of the Hedge. After that the trees gave up the attack, but they became very unfriendly. (Tolkien, 1954/1999a, p. 146)

Merry is telling the story from the point of view of the hobbits. But they actually start the aggression by planting a hedge – the epitome of nature that has been tamed to serve humans –

and attempting to hold out the “wild” trees from their land. Bombadil’s new perspective on the story thus serves to educate them in a deep-ecological understanding of nature.

Rivendell is the next stop in the hobbits’ travels and here they witness a relationship between human-like beings and nature that is one of not just co-existence but mutual interaction. Dickerson and Evans associate the elves with horticulture: they give shape to and beautify, without harming or controlling, the forests in which they live. They apparently “do not engage in any sort of organized farming or even gardening but simply partake of the earth’s bounty as it occurs naturally” and “are concerned primarily with the aesthetic qualities – the physical beauty – of the created world” (Dickerson and Evans, 2006, pp. 97-8). The elves can also be interpreted as akin to nature spirits who both shape and are shaped by their natural surroundings. As Sam comments, the elves of Lothlorien “seem to belong here ... Whether they’ve made the land or the land’s made them, it’s hard to say (Tolkien, 1954/1999a, p. 473). We even learn that the elves “woke” the trees up and taught them to speak in the ancient days, which explains the aborescent nature of the trees of Middle Earth. “They always wished to talk to everything, the old Elves did” Treebeard, himself a “tree shepherd”, tells the hobbits in *The Two Towers* (Tolkien, 1954/1999b, p. 78). This is another significant tie to Tolkien’s theory of fantasy, since he lists “the desire to talk to beings other than ourselves” as one of the greatest ancient desires that are gratified by fantasy literature. Moreover, it is a reversal of the established cultural conditioning of accepting nature as silent. As Christopher Manes (1996) argues in “Nature and Silence”:

[this is] an aspect of our society's relationship with the nonhuman world that has only recently become an express theme in the environmental debate. Nature is silent in our culture (and in literate societies generally) in the sense that the status of being a speaking subject is jealously guarded as an exclusively human prerogative. (p. 15)

Manes contrasts this with animistic cultures that view the natural world, including everything from stones and rivers to trees and animals, as “inspirited” and ties this with Michel Foucault’s theory of how “social power operates through a regime of privileged speakers” (1996, pp. 15-16). In this sense, Middle Earth is an animistic world where Aragorn listens to the earth to gain information, Gandalf forms close connections with eagles and his horse Shadowfax, trees speak, the earth and the rivers take human form, tree-shepherds exist and elves form a strong bond with their natural environment.

Another elven realm, in which this connection is even stronger than in Rivendell, is Lothlorien. Lothlorien is the most prelapsarian of Tolkien’s landscapes. Indeed, it can be interpreted as the manifestation of Tolkien’s concept of recovery “[Frodo] saw no colour but those he knew, gold and white and blue and green, but they were fresh and poignant, as if he had at that moment first perceived them and made for them names new and wonderful ... On the land of Lorien there was no stain” (Tolkien, 1954/1999a, p. 460). Lothlorien’s Eden-like status is emphasised by the fact that it will inevitably fall, whether the quest to destroy the ring is successful or not. The Three Rings that belonged to the elves have enabled them to create such idyllic realms:

The Three were not made by Sauron, nor did he ever touch them ... they were not made as weapons of war or conquest: that is not their power. Those who made them did not desire strength or domination or hoarded wealth, but *understanding, making, and healing, to preserve all things unstained*. (Tolkien, 1954/1999a, p. 352, *my emphasis*)

This is an important and revealing dichotomy: those that desire power and wealth are connected to destruction and portrayed as evil while those that desire understanding and healing are connected to creation and preservation and portrayed as the highest in the hierarchy of good. The former lay waste to nature, the latter protect and recover it.

Moria, the realm of the dwarves serves as an interesting point in relation to this dichotomy and also an important phase of the hobbits' journey. Though not evil or power-hungry, the dwarves are portrayed as somewhat greedy for wealth. It is implied throughout the novels that this conflicting approach to nature is the fundamental cause of the deep rift between the dwarves and the elves. The dwarves' avarice leads them to over-exploit the natural resources that they are mining and they pay a dire price for this treatment of nature; indeed it brings about the end of their culture, so that this story-line, too, serves to disrupt the culture/nature binary. Gandalf explains: "But even as mithril was the foundation of their wealth, so also it was their destruction: they delved too greedily and too deep, and disturbed that from which they fled, Durin's Bane" (Tolkien, 1954/1999b, p. 417). The Fellowship find the once wonderful dwarf kingdom in ruins and Gandalf himself is killed by the monster that has been unleashed because of their greed; a monster that can be interpreted as environmental disaster. This part of the journey is a bitter lesson to Frodo and his friends of the dangers of such a position and is immediately juxtaposed by the idyllic refuge of Lothlorien.

Following Lothlorien, the hobbits are split in two and experience extremely different culminations to their journey through the states of the human/nature relationship. While Frodo and Sam travel into the depths of a wasteland caused by the evil of Sauron: a barren land emblematic of environmental disaster, Merry and Pippin end up at the apex of a deep-ecological space: Fangorn forest, where nature is still free and uncolonized, even more so than the Old Forest where there were at least anthropomorphic characters that governed the land. In Fangorn, the leaders of the land are aborescent trees, referred to as ents and described as tree shepherds. Dickerson and Evans coin a term, *feraculture*, to describe the ents' relationship with their surroundings: they preserve their forests in their wild, untamed form, "letting plants, flowers, and trees grow according to the principles inherent in their nature" (2006, p. 123). When Merry and Pippin ask Treebeard – the leader of the tree shepherds – which side they will be on in the coming war between the forces of good and evil, he replies, "I am not altogether on anybody's side, because nobody is altogether on my side, if you understand me: nobody cares for the woods as I care for them, not even Elves nowadays" (Tolkien, 1954/1999b, p. 83). Through their friendship with Treebeard, the hobbits come to truly understand that all beings are equally valuable and to respect the trees as trees, rather than as natural resources. Through this understanding, they are able to bring together the human alliance against Sauron and Saruman with an alliance of nature, for both the hobbits and the ents realise that this evil harms the one as much as the other.

The hobbits' efforts as well as Saruman and his orcs' treatment of nature stir the ents, who are normally not easily roused, to action. Treebeard says of Saruman,

He has a mind of metal and wheels; and he does not care for growing things, except as they serve him for the moment ... He and his foul folk are making havoc now. Down on the borders they are felling trees – good trees. Some of the trees they just cut down and leave to rot – orc-mischief that; but most are hewn up and carried off to feed the fires of Orthanc. There is always smoke rising from Isengard these days. Curse him, root and branch! Many of those trees were my friends ... I have been idle. I have let things slip. It must stop! (Tolkien, 1954/1999b, p. 85)

It is the former of these offences, the ultimate evil in the eyes of the ents, that inspires the forest to fight back. "We Ents do not like being roused; and we are not roused unless it is clear to us that our trees and our lives are in great danger. ... It is the orc-work, the wanton hewing – *rarum* – without even the bad excuse for feeding the fires, that has so angered us", explains Treebeard (Tolkien, 1954/1999b, p. 101). As a result, the ents, followed by a host of awakened trees – "the trees of Fangorn were awake, and the forest was rising, marching over the hills to war" as Pippin observes in awe (Tolkien, 1954/1999b, p. 103) – attack Isengard, "breaking pillars, hurling avalanches of boulders down the shafts, tossing up huge slabs of stone into the air like leaves"

and finally bursting the dam that he has made, allowing the water to flood the industrial landscape and wash it clean (Tolkien, 1954/1999b, p. 209). It is an act of destruction, but one that will lead to recovery. In fact, it brings to mind Jameson's argument that the "utopian remedy must at first be a fundamentally negative one, and stand as a clarion call to remove and to extirpate this specific root of all evil from which all the others spring" (2005, p. 12). In the general scheme of the novel, the destruction of the Ring serves precisely this purpose. Moreover, in accordance with Jameson's assertion that in Utopian works there needs to be oversimplification so that all miseries and injustices "shape and organise themselves around one specific ill or wrong and the solution that is proposed should also be simple and 'single-shot'" (2005, p. 12), the Ring is the representation of greed and lust for power and its annihilation will save the world from destruction. From an ecocritical perspective, human greed can easily be put forth as the ultimate evil that causes environmental destruction. Therefore, both the first (attack of the ents) and the final (destruction of the Ring) acts by the alliance to save Middle-Earth are symbolic acts of destroying the greed that is the sole motivating force of the powers of evil, thereby disposing of this central wrong to open up the space for recovery and an alternative way of life.

In a chapter entitled "The Great Music: Restoration as Counter-Apocalypse in the Tolkien Legendarium" Lioi (2016) explains how *The Lord of the Rings* has been interpreted as a work about environmental disaster caused by greed, as represented by Sauron and Saruman, and the alliance to save the world from it (pp. 124-5). According to him, Tolkien "provides the framework for a restoration ecology based on a human alliance with other creatures" and "this alliance protects local and planetary environments from being treated like garbage" (p. 123). The alliance of the hobbits and the ents to reclaim and restore Isengard is a good example of this. In fact, the Fellowship of the Ring itself is the ultimate alliance to save Middle Earth from an evil that is closely connected with environmental disaster. All the free peoples join forces to bring an end to the greed that threatens to bring environmental destruction and restore Middle Earth to peaceful coexistence. They are joined along the way by creatures of nature like the ents and trees and the eagles, all of whom play a crucial role. As Yuliya Makliuk analogises,

The more I think about the climate movement and the war of the ring, the more parallels I see. Aren't our beautiful lands threatened by a powerful shadow? ... Didn't many of us submit to the enemy or deny its existence? Yes, our leaders are tempted, our forests are dying, and our lives are at risk. And yes, we fight—some of us reveal the wormtongues who corrupt our governors; others risk their freedom to block iron towers and their smoking pits; and some of us work to end discords between different folks and to form alliances. We are at the state of war. We have inherited this ring from the fossil-fired past ... It shouldn't be used any longer, or the world as we know it will collapse. (qtd. in Lioi, 2016, p. 124)

This alliance (both in *The Lord of the Rings* and in our world) is crucial because the earth is not able to defend itself against the assault. While discussing what to do with the Ring, it is suggested that Tom Bombadil take the Ring and hide it, since he is not effected by the Ring at all – to the degree that he does not become invisible when he wears it and those who wear it do not become invisible to him, as Frodo discovers. However, in spite of this protection, in spite of his power over nature and in spite of the fact that he is described as the oldest being – "oldest and fatherless" – the elf Galdor states that "Power to defy our Enemy is not in him, unless such power is in the earth itself. And yet we see that Sauron can torture and destroy the very hills" (Tolkien, 1954/1999a, pp. 348-9). Thus, by itself, the earth is powerless against the assault of greed and the lust for power.

Most of the novel portrays the reclamation of their land by the alliance and the defeat of the enemy, but we also see part of the restoration process that Lioi discusses. As he points out, Faramir, Boromir's younger brother and one of the few characters in Middle Earth to not be tempted by the Ring, "defines his vision of the future as environmental justice and restoration"

when he says that “For myself, I would see the White Tree in flower again in the courts of the kings, and the Silver Crown return, and Minas Tirith in peace” and proposes to Eowyn by asking her to “dwell in fair Ithilien and there make a garden [where] all things will grow with joy” (Lioi, 2016, p. 141). In another instance, upon returning home after the annihilation of the Ring, the hobbits discover that Saruman has taken over the Shire and ruined their homeland. Sam then uses the magical soil gifted to him by Galadriel, along with his gardening skills and inherent love of the earth, to restore it. Even while the supernatural and the magical is departing from Middle Earth – with the loss of the magic rings and the migration of the elves to the Grey Havens – as the new Age of Man begins, nature is restored and flourishes once more. It is also significant that the first leader of the Age of Man is Aragorn, a descendent of the Men of Westeros who have a strong connection to nature in its wild form and are believed to be able to communicate with animals – an older version of humanity. Throughout the novel, we have witnessed Aragorn touch the earth and listen to it, find healing in plants and roots and survive within its boundaries without disrupting it. That he is also a descendent of the elves and that he marries the elf Arwen, daughter of Elrond, enforce the idea of a new era of peaceful and loving coexistence with nature.

Conclusion

To sum up in Lucas P. Niiler’s (1999) words, “*The Lord of the Rings* showcases fantasy writing as an apt vehicle for representing, discussing, and resolving problems related to the relationship between nature and culture” (p. 23). In a tongue-in-cheek display of etymological re-interpretation, Tolkien writes that fairies cannot be considered supernatural “unless super is taken merely as a superlative prefix. For it is man who is, in contrast to fairies, supernatural; whereas they are natural, far more natural than he” (1939/2014, p. 28). In a similar and related literary irony, the realm of nature has apparently been consigned to the supernatural mode of fiction. In an age of impending environmental disaster combined with what Jameson describes as the all-encompassing “reality” of late capitalism, fantasy fiction provides a vital imaginary utopian space. Not only does it serve to remind humans of the essentiality of the non-human and the lost connection between humanity and nature, but it also provides the opportunity and space to envision a different reality and a different world. The former of these is the reason that fantasy literature has been interpreted as being comforting, complacent and regressive – although Tolkien and Le Guin make a strong argument to the contrary. When taken together with the latter function, however, past is connected to future and it becomes clear that the genre has a strong potential for inspiring, discussing and helping to implement change to create a more ecologically structured world.

References

- Blake, W. (2008). *The complete poetry and prose of William Blake*. Berkeley: University of California Press. (Original work published 1790)
- Brawley, C. (2014) *Nature and the numinous in mythopoeic fantasy literature*. North Carolina: McFarland.
- Clark, T. (2011). *The Cambridge introduction to literature and the environment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleridge, S. T. (2018). *Biographia literaria*. Loschberg: Jazzybee Verlag. (Original work published 1817)
- Curry, Patrick. (2004). *Defending Middle-Earth: Tolkien, myth and modernity*. Boston: Houghton Mifflin.
- Dickerson, M. T. and Evans, J. (2006). *Ents, elves, and Eriador: The environmental vision of J.R.R. Tolkien*. Kentucky: Kentucky University Press.
- Garrard, G. (2004). *Ecocriticism: The new critical idiom*. Oxfordshire: Routledge.

-
- Glotfelty, C. (1996). Literary studies in an age of environmental crisis. C. Glotfelty & H. Fromm (Eds.), *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. Athens & London: University of Georgia Press.
- Jameson, F. (2005). *Archeologies of the future: the desire called utopia and other science fictions*. London and New York: Verso.
- Jameson, F. (2010). Utopia as method, or the uses of the future. M. Gordin, H. Tilley, & G. Prakash (Eds.), *Utopia/Dystopia: conditions of historical possibility*. (pp. 21-44). Princeton: Princeton University Press.
- Le Guin, U. (2007). The critics, the monsters, and the fantasists. *The Wordsworth Circle*, 38 (1-2), 83-87. doi: 10.1086/twc24043962
- Lioi, A. (2016). *Nerd ecology: Defending the world with unpopular culture*. London: Bloomsbury.
- Manes, C. (1996). Nature and silence. C. Glotfelty & H. Fromm (Eds.), *The ecocriticism reader: landmarks in literary ecology*. Athens & London: University of Georgia Press.
- Moylan, T. (1986). *Demand the impossible: Science fiction and the utopian imagination*. New York: Methuen.
- Niiler, L. (1999). Green reading: Tolkien, Leopold and the land ethic. *Journal of the Fantastic in the Arts*, 10 (3), 276-285. <http://www.jstor.org/stable/43308393>
- Sanders, S. R. (1996). Speaking a word for nature. C. Glotfelty & H. Fromm (Eds.), *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. Athens & London: University of Georgia Press.
- Shelley, P. B. (2017). *A defense of poetry*. Boston: Ginn & Company. (Original work published 1840)
- Stableford, B. (2009). *The A to Z of fantasy literature*. Lanham: Scarecrow.
- Tolkien, J. R. R. (1999a). *The fellowship of the ring*. London: HarperCollins. (Original work published 1954)
- Tolkien, J. R. R. (1999b). *The two towers*. London: HarperCollins. (Original work published 1954)
- Tolkien, J. R. R. (2012). *The return of the king*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt. (Original work published 1955)
- Tolkien, J. R. R. (2014). *Tolkien on fairy-stories*. V. Flieger & D. A. Anderson (Eds.). London: HarperCollins. (Originally delivered as a lecture in 1939).
- Watt, I. (1957). *The rise of the novel*. Middlesex: Penguin Books.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Otantik Liderlik ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Etkisi

The Relationship of Authentic Leadership and Turnover Intention: The Mediating Effect of Perceived Organizational Support

Cenk TUFAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi/Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2809-3996

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Şubat 2021

Kabul tarihi: 13 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Algılanan örgütsel destek,

Otantik liderlik,

İşten ayrılma niyeti,

Aracılık etkisi

ÖZ

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği uluslararası rekabet nedeni ile işletmeler kendilerine rekabet avantajı sağlayacak yeniliklere yönelmeye başlamıştır. Bu bağlamda değer yaratmak önem kazandı ve çalışanlar stratejik değer yaratan bir rekabet unsuru olarak görmeye başlamıştır. Bu sebeple işletmeler için, stratejik bir unsur haline gelen çalışanın işten ayrılma niyeti ciddi bir mesele oluşturmaktadır. Yüksek düzeyde özgünlük, konuşmada dürüstlük ve davranışta bütünlük, yüksek etik standartlar ve karar ve eylemlerde ahlaki değerlere bağlılık, çalışanın gelişimine ve çalışanların refahına önem verme ile karakterize edilen otantik liderlik ise algılanan örgütsel desteği ve çalışanların işten ayrılma niyetlerini etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, lojistik hizmet sağlayıcılarında otantik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenerek bu ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Türkiye İhracat Meclisi' nin "2018 Yılı Türkiye'nin İlk 500 Hizmet İhracatçısı Araştırması" nda yer alan Yük Taşımacılığı ve Lojistik sektöründe faaliyet gösteren 26 firmanın alt ve orta kademedeki beyaz yakalı çalışanına anket formu gönderilmiştir. Yapısal eşitlik modeli kullanılarak, geri dönüş elde edilen 245 anketten toplanan veriler incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, otantik liderliğin işten ayrılma niyetinde negatif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu; algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu; otantik liderliğin algılanan örgütsel desteği pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği ve otantik liderlik ile işten ayrılma niyeti arasında algılanan örgütsel desteğin, kısmen aracılık etkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 7, 2021

Accepted May 13, 2021

Keywords:

Perceived organizational support,

Authentic leadership,

Turnover intention,

Mediating effects

ABSTRACT

Due to the international competition brought about by globalization, businesses have started to turn to innovations that will provide them with a competitive advantage. In this context, as creating value has become important, employees have begun to be seen as an element that creates strategic value. For this reason, the turnover intention of the employee, which has become a strategic element, is an important problem for businesses. Authentic leaders can be defined as people who can influence a high level of authenticity, honesty in speech and integrity in behavior, high ethical standards and adherence to moral values in decision and action, caring for the development and well-being of employees, perceived organizational support, and turnover intentions.

In this study, it was aimed to investigate the effect of authentic leadership on the intention to quit in logistics service providers and to measure the mediating effect of perceived organizational support in this relationship. A questionnaire form was sent to the white collar employees of 26 companies operating in the Freight Transport and logistics sector in the "2018 Turkey's top 500 service exporter survey" of the Turkish export Assembly. Data collected from 245 questionnaires were examined by the structural equation model. As a result, authentic leadership has a negative and significant effect on the turnover intention; perceived organizational support had a negative and significant effect on turnover intentions; and authentic leadership has a positive and significant effect on perceived organizational support, and perceived organizational support has a partial mediating effect on the relationship between authentic leadership and turnover intention.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cenktufan@akdeniz.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The importance of the logistics system for e-commerce supply chain applications, which continues to grow day by day and whose demand has increased significantly due to the covid-19 pandemic, shows itself. Accordingly, it is seen that important retailers (E-tailers) of the e-commerce market have established their own logistics companies. Looking at the data announced by Covid-19 Commerce Insight, a collaboration between Emarsys and GoodData, there is an upward revival in retail consumption through e-commerce in the period of April-May 2020, when the global pandemic reached its peak; With the return to normal, a return to the previous level is observed. But when we look at the data for Turkey, trends in the said period of this climb becomes more permanent, but continued to increase is observed. As of August 2020 in Turkey, there is a 200 percent increase in retail trade through e-commerce compared to March 15, 2020. Based on this information, the capabilities and resources of the logistics enterprises necessary to be better managed in order for businesses to compete in the logistics sector.

Due to the international competition brought about by globalization, businesses have started to turn to innovations that will provide them with a competitive advantage. In this context, as creating value has become important, employees have begun to be seen as an element that creates strategic value. For this reason, the turnover intention of the employee, which has become a strategic element, is an important problem for businesses. Authentic leaders can be defined as people who can influence a high level of authenticity, honesty in speech and integrity in behavior, high ethical standards and adherence to moral values in decision and action, caring for the development and well-being of employees, perceived organizational support, and turnover intentions.

As far as is known in the literature, no study has been found that examines the mediating effect of perceived organizational support as a mediating variable between authentic leadership and turnover intention.

The main purpose of the study is to investigate the effect of authentic leadership on the turnover intention in logistics service providers and to measure the mediating effect of perceived organizational support in this relationship. The universe of the research consists of white-collar employees of 26 companies operating in the logistics sector in Turkey. Therefore, the questionnaires conducted in the study were sent to the human resources departments of the 26 companies mentioned by e-mail. Voluntary sampling was used as the sampling method in the study. 245 questionnaire returns were obtained from the questionnaires distributed by e-mail.

The questionnaire consists of two parts and a total of 34 questions. While demographic questions were included in the first part, the scales of authentic leadership, perceived organizational support and turnover intention were included in the second part. In the study, the "authentic leadership scale" developed by Avolio Gardner and Walumbwa (2007) and adapted to Turkish by Tabak et al., (2012) was also used. The SPOS scale, developed by Eder and Eisenberger (2008) and used by Anafarta (2015), was used to measure perceived organizational support. In the study, turnover intention scale consisting of 4 items developed by Seyrek & Inal (2017) and adapted from the study of Thatcher et al., (2002) was used. The statements were designed according to five point Likert Scale (1= strongly disagree, 5= strongly agree).

The data required for testing the research hypotheses were evaluated using SPSS 21 and AMOS 23 programs. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was used to determine the structural validity of the scales used in the study and structural equation modeling. As a result of the path analysis, it is seen that authentic leadership has a negative and significant effect on turnover intention, so H1 hypothesis is supported; it is seen that perceived organizational support has a negative and significant effect on the turnover intention, so H2 hypothesis is supported,; it was seen that authentic leadership had a positive and significant effect on perceived organizational support, so H3 hypothesis is supported. According to the results of the Mediation Analysis, it was seen that both the direct effect of authentic leadership on the turnover intention and the indirect effect on the perceived organizational support were statistically significant, so the H4 hypothesis is supported.

According to the results of the research, significant relationships were found between authentic leadership, perceived organizational support and turnover intention, and it was observed that perceived organizational support had a partial mediating effect on this relationship. A review of the literature reveals that this study appears to be the first to determine the mediating role of perceived organizational support on the relationship between authentic leadership and turnover intention in the logistics sector.

Giriş

İşgücü devri beraberindeki çeşitli olumsuzluklarla birlikte günümüz işletmeleri için ciddi bir sorun teşkil etmektedir (Biron ve Boon, 2013, s. 514). İşgücü devri üretken ve değerli çalışanların bilgi, beceri, yetenek ve diğer özelliklerinin (örneğin, çalışanın sosyal sermayesi) potansiyel kaybına neden olmakla beraber (Nyberg ve Ployhart, 2013) yeniden işe alma, eğitim, rotasyon ve zaman kaybı gibi işletmeler için çeşitli maliyetlere neden olduğundan bahseden çalışmalar bulunmaktadır (Siong, Mellor, Moore ve Firth, 2006; Allen, Bryant, ve Vardaman 2010).

Alanyazında işten ayrılma niyeti, sıklıkla kullanılan bir işgücü devir oranı değişkenidir (Anafarta, 2015, s. 114). İşten ayrılma niyeti ön görülebilir bir gelecekte kasıtlı ve bilinçli bir şekilde örgütten ayrılma isteği olarak tanımlanmaktadır (Ertüreten, Cemalcılar ve Aycan, 2013, s. 209). İşten ayrılma niyeti çalışanların daha sonra harekete geçirebilecekleri, işletmelerinden ayrılmaya çalışma eğilimleridir (Tett ve Meyer, 1993, s. 262). Bu tür niyete sahip çalışanlar örgütleri için önemli sorunlara neden olabilmektedir. Bu niyet, verimliliği ve yanı sıra performansı düşürebileceği gibi (De Winne, Marescaux, Sels, Van Beveren ve Vanormelingen, 2018, s. 5) niyetin gerçekleşmesi durumunda ise örgüt, çok önemli bilgi kaybı (Huang ve Su, 2016, s. 48), tüketici memnuniyetinde azalma (Hurley ve Estelami, 2007, s. 193), harcamaların artması (North, Leung, Ashton, Rasmussen, Hughes, ve Finlayson, 2012, s. 6) ve örgüt içindeki işbirliğinin azalması gibi (Bae, Mark ve Fried, 2010) daha büyük kayıplara da katlanmak zorunda kalacaktır.

Son yıllarda, işten ayrılma niyeti kavramı, yönetim disiplininin çeşitli alanlarındaki araştırmaların cazibe merkezi haline gelmiştir (Li, Zhang, Xiao, Chen ve Lu, 2019). Bu nedenle, çalışanlarını etkili bir şekilde yönetmek isteyen farklı sektörlerdeki çok sayıdaki yönetici ve üst düzey yönetici bu kavrama önem vermektedir (Giao, Vuong, Huan, Tushar ve Quan, 2020, s. 1).

İşgücü devrinin en önemli nedeninin işten ayrılma niyeti olduğunu gösteren bazı araştırmalar vardır (Loi, Hang-Yue ve Foley, 2006, s. 103; 1226: Kaur, Mohindru ve Pankaj, 2013). Çalışanlar ücret düşüklüğü, kariyer ilerlemesi fırsatlarının olmayışı, kötü çalışma koşulları gibi olumsuz durumlar sebebiyle fiilen işletmeden ayrılmadan önce, ayrılma düşünceleri ile ilgili planlar yapıp yeni bir iş arayışı niyetine girer. Sonrasında ise bu durum çalışanın işletmeden ayrılması ile neticelenir. Bundan dolayı işten ayrılma niyetine yol açan durumların belirlenerek bunlara karşı önlem alınması çok önemli bir husustur (Tumwesigye, 2010, s. 942; Giao ve arkadaşları, 2020, s. 4). Bu hususu sağlayabilmek için ise öncelikle çalışanların neden işlerinden ayrılmak istediklerini belirlemek gerekir. Alanyazında çalışanların işten ayrılma niyeti ilgi çeken bir olgu olmasına rağmen, ayrılma nedenleri olarak belirli bir model veya öncül tespit edilmemiştir (Lee ve Mitchell, 1994, s. 54). Çalışanın işte kalma veya işten ayrılma niyetini ve bununla ilişkili faktörleri tahmin etmek için kullanılan modellere odaklanan çalışmalarda da (Sias, Krone ve Jablin, 2002; Frenkel ve Sanders, 2007; Macey ve Schneider, 2008; Avey, Luthans, ve Jensen, 2009; Abugre, 2017) çoğunlukla işyerindeki ilişkiler ile iş performansı faktörleri gibi olumlu çıktılar incelenmiştir. Çalışanların örgütten neden ayrıldığına dair standart bir çerçeve sunmamasına rağmen bazı çalışmalar (Cropanzano, Rupp ve Byrne, 2003; Shuck ve Reio, 2011; Srivastava ve Agrawal, 2020) farklı örgütsel ortamlarda, çalışanların işten ayrılmasından sorumlu olarak çalışan memnuniyeti, örgütsel bağlılık, adalet, nezaret etme gibi farklı faktörler belirleyebilmiştir.

Örgütlerin ve çalışanların olumlu tarafları bulunup doğru araçlar kullanıldığında örgütü ve çalışanlarını desteklemek ve geliştirmek kolaydır (Avolio ve Gardner, 2005). Pozitif liderlik tarzları hem örgütü hem de çalışanlarını destekleyen olumlu bir çalışma ortamı kurmak için

oldukça uygundur. Takipçilerine karşı destekleyici bir tutumu benimseyen bir liderlik tarzı, örgütsel refahı da teşvik edecektir (Gatling, Kang ve Kim, 2016, s. 6). Bazı araştırmacılar liderlik tarzlarının çalışanların iş çıktılarını iyileştirdiğini ileri sürmektedir (Oh, Cho, ve Lim, 2018; Puni, Mohammed ve Asamoah, 2018). Pozitif liderlik tarzlarından biri olan otantik liderlik son zamanlarda, çalışanları örgüt içinde tutmada kullanılan en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmiştir (Oh ve Oh,2017, s. 1). Bu alanda yapılan çalışmalar otantik liderliğin, çalışanların iş tatmini (Laschinger Wong ve Grau, 2012), işe adanmışlık (Azanza, Moriano, Molero ve Mangin, 2015) ve duygusal bağlılık seviyelerini artırıp (Gatling, ve arkadaşları, 2016) duygusal tükenmişliklerini azaltarak (Laschinger ve Fida, 2014) çalışanların örgüt içinde kalmasına katkıda bulunduğunu göstermiştir. Bu bağlamda otantik liderlik yüksek düzeyde özgünlük, konuşmada dürüstlük ve davranışta bütünlük, yüksek etik standartlar ve karar ve eylemlerde ahlaki değerlere bağlılık, çalışanın gelişimine ve çalışanların refahına önem verme ile karakterize edilen bir liderlik türüdür (Aria, Jafari ve Behifar, 2019). Aynı zamanda otantik liderlik, güven ve olumlu çalışma ortamını artıran pozitif liderlik tarzlarının ana bileşeni olarak kabul edilmekte olup (Arıcı, 2018, s.2), çalışanlarını geliştirme konusunda gerekli yeteneğe ve ileri düzeyde bir motivasyona da sahiptir. (Gül, İnce ve Candan, 2017, s.32).

Eisenberger, Huntington, Hutchison ve Sowa (1986), örgüt ve çalışan arasındaki ilişkisiyi anlamada kullanılan en önemli paradigmalardan biri olan sosyal mübadele kuramını temel alarak, algılanan örgütsel destek kavramını ortaya koymuştur. Eisenberger ve arkadaşları (1986) algılanan örgütsel desteği örgütün, çalışanlarının katkılarına değer verme ve onların refahını önemseme derecesi ile ilgili inanç olarak tanımlamıştır. Araştırmacılar sosyal mübadele kuramına dayanarak, çalışanların algılamış oldukları örgütsel desteğin onların bireysel tutum ve davranışlarını etkilediğini, çalışanlarda örgütsel destek algısının yüksek olduğu durumlarda, onları organizasyonun amaçlarını gerçekleştirmesini sağlamada motive edeceğini ileri sürmektedir. (Allen, Shrore ve Liden, 2003,s. 99-100). Bunun sonucu olarak örgütler çalışan bağlılığı, işe devamsızlık ve işgücü devri gibi konularda daha hassas davranırken, çalışanlar da örgütlerin kendilerine sadakat göstermesini ve refahlarını önemsemelerini beklemeye başlamışlardır (Güney, Akalın ve İlsev, 2007, s. 191).

Otantik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gösteren çalışmalar bulunmakla birlikte (Azanza ve arkadaşları, 2015; Arıcı, 2016; Gatling ve arkadaşları,2016; Oh ve Oh, 2017; Ahmad ve Kuang, 2018 ve Ribero, Duarte ve Fidalgo, 2020); yapılan bazı ampirik çalışmalarda iş ile ilgili algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu (Loi, Hang-Yue ve Foller, 2006; Riggle, Edmondson ve Hansen, 2009; Turunç ve Çelik, 2010; Dawley, Houghton, Bucklew, 2010; Gillet, Gagné, Sauvagère ve Fouquereau, 2013; Karatepe ve Vatankhah, 2014; Joo, Hahn ve Peterson, 2015; Koçak ve Yücel, 2018; Seçilmiş, Düşmezkalender ve Özhasar, 2019; Naden, Khan, Imtiaz ve Iftikhar, 2019; Giao, Vuong, Huan, Tushar ve Quan, 2020; Huning, Hurt ve Frieder, 2020) ile otantik liderliğin örgütsel destek algısı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Aydın, 2015; Hu ve Ma, 2016; Gül, İnce ve Candan 2017; Zberowska, 2018; Aria ve arkadaşları, 2019; Baykal, 2020).

Yukarıda da belirtildiği üzere alanyazında otantik liderlik- işten ayrılma niyeti; otantik liderlik- örgütsel destek algısı; örgütsel destek algısı -işten ayrılma niyeti arasındaki doğrudan ilişkileri inceleyen çalışmalara rastlanmakla beraber, bilindiği kadarıyla bir aracı değişken olarak örgütsel destek algısının otantik liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki aracılık etkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Anlatılanların ışığında bu çalışmanın yapılmasının ardındaki temel gerekçe otantik liderlik, işten ayrılma niyeti ve örgütsel destek algısı arasındaki potansiyel ilişkileri belirlemek,

otantik liderlik ile çalışanların işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünün bulunup bulunmadığını saptamaktır. Konu ile ilgili yapılmış önceki çalışmalar incelendiğinde, otantik liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye ait boyutların her çalışmada farklılık arz ettiği göze çarpmaktadır. Bu sebeple de etki büyüklüğündeki değişimlerin farklı aracı değişkenlerin etki büyüklüğündeki bu tür değişimlere yol açabileceğini de hesaba katarak, örgütsel davranış alanında yapılmış önceki araştırmaların sonuçlarına da dayanarak bu çalışmada otantik liderlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi etkilemesi muhtemel bir aracı değişken olarak algılanan örgütsel destek algısı kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da çalışanların algıladığı örgütsel desteğin artırılmasında ve işten ayrılma niyetinin azaltılmasında otantik liderliğin etkili olabileceği düşünülmüştür.

Bu amaçla, 2018 yılında Türkiye İhracat Meclisi' nin yaptığı bir araştırmada yer alan Lojistik ve Yük Taşımacılığı sektöründe faaliyet göstermiş 26 firmanın beyaz yakalı personeli üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır.

Gün geçtikçe büyümeye devam eden ve covid-19 pandemisi sebebi ile de önemli bir biçimde talebinin arttığı görülen tedarik zinciri kapsamındaki elektronik ticaret uygulamaları bakımından lojistik faaliyetlerin ne derece önemli olduğu kendini göstermektedir. Buna bağlı olarak da, e-ticaret piyasasının önemli perakendeci firmalarının (E-tailers) kendi lojistik şirketlerini kurdukları görülmektedir. GoodData ve Emarsys firmaları arasındaki bir işbirliği kuruluşu olan Covid-19 Commerce Insight'tın açıkladığı verilere bakıldığında, dünyada pandeminin tepe noktasına ulaştığı Nisan-Mayıs 2020 aralığında elektronik ticaret vasıtasıyla perakende tüketimde yukarı yönlü bir canlanma; normale dönüşle birlikte ise eski düzeyine doğru bir dönüş gözlemlenmektedir. Fakat Türkiye verilerine bakıldığında, söz konusu dönemdeki bu tırmanış trendinin artmaya devam etmekle birlikte daha kalıcı hale geldiği de gözlemlenmektedir. 15 Mart 2020 tarihi ile karşılaştırıldığında Türkiye'de Ağustos 2020 itibarıyla, elektronik ticaret vasıtasıyla yapılan perakende ticarete yüzde 200 seviyesinde bir artış bulunmaktadır (Öner, KPMG, 2020). Bu bilgiler esas alındığında lojistik sektörde faaliyet gösteren işletmelerin rekabet edebilmeleri için bu işletmelerin kaynak, yetenek ve becerilerinin profesyonel bir tarzda yönetilmesi gerekliliği açıktır. Bu sebeple çalışmanın lojistik sektörü alanındaki araştırmacılara ve uygulayıcılara faydalı olacağı tahmin edilmektedir.

Alanyazın İncelemesi

Otantik Liderlik ve İşten Ayrılma Niyeti

PERYÖN “Türkiye İnsan Yönetim Derneği” nin 2018 yılı “Çalışan Devir Oranı Araştırması Sonuç Raporu” na göre, Türkiye’de Lojistik sektöründeki çalışan devir oranının eğitim, kimya, otomotiv, ilaç ve tekstil gibi diğer sektörlerle nazaran daha yüksek bir rakama (istifa nedenli çalışan devir oranı, % 10.6; genel çalışan devir oranı ise % 21.6) tekabül ettiği görülmektedir (peryon, 2017-2018). Gerek örgüt içindeki gerekse örgüt dışındaki çalışma faktörleri, çalışanların işten ayrılmasına etki etmekte ve bu da örgütlerin performansını ve karlılığını önemli ölçüde etkilemektedir. Huang ve Su (2016, s. 48), bilgi kaybına yol açması sebebiyle çalışanların işten ayrılmasının örgütler için önemli bir sorun teşkil ettiğini belirtmiştir. Daghfous Belkhodja ve Angell (2013, s. 641) ise, işten ayrılmanın ve ardından ortaya çıkabilecek olan bilgi aktarımındaki kesintinin azaltılmasının örgütsel performans ve karlılığı sürdürmede çok önemli bir husus olduğunu ileri sürmüştür.

İşten ayrılma niyeti, teorik ve ampirik olarak yapılmış bazı çalışmalarda, işten ayrılma davranışının güvenilir bir belirleyicisi olarak kurgulanmıştır (Moblely, 1982; Steel ve Ovalle, 1984; Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000; Gim ve Ramayah, 2019). Liderlikle ilgili değişkenlerin dâhil edildiği bazı çalışmalar da ise yönetici desteğinin çalışanların işten ayrılma veya kalma

niyetleri üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (Strachota Normandin, O'Brien, Clary, ve Krukow, 2003; Nedd, 2006; Tourangeau ve Cranley, 2006; Donsbach ve Shanock, 2008; Wałachowska ve Laguna, 2018; Abuelhassan ve Alharbi, 2020). Çalışanın işten ayrılma niyeti, yöneticisi ile olan ilişkilerinden doğrudan etkilendiğinden otantik liderliğin, çalışma grubundaki güven ve otantik ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla kilit çalışanları elde tutmada etkili bir yöntem olarak kullanılabilirliği görülmektedir (Azanza ve arkadaşları, 2015, s. 2).

Otantik liderlik olumlu psikolojik yetenekleri ve aynı zamanda örgüt içindeki etik iklimi teşvik ederek destekleyen, yanı sıra bilgiyi dengeli bir biçimde işleme, içselleştirilmiş ahlaki bakış açısı, öz-farkındalık ile çalışma ortamındaki ilişkisel şeffaflığı güçlendiren bir liderlik türü biçiminde tanımlanmaktadır (Walumbwa, Avolio, Gardner, Wernsing ve Peterson, 2008, s. 94). Ayrıca, yüksek düzeyde ahlak ve dürüstlük sergileyen, açıklıkla iletişim kuran, takipçileriyle etkileşimde açıklık ve şeffaflık sağlamaya çalışan ve iş hedeflerine ulaşmak için iyi koşullar yaratan bireyler otantik lider olarak tanımlanmaktadır. Bu sayede otantik liderler izleyicilerinin saygı ve güvenini de kazanabilmektedir (Avolio ve arkadaşları 2004, s. 7; Avolio, Walumbwa ve Weber 2009, s. 433). Otantik liderlik teorilerinde, Avolio ve arkadaşları (2004:3), otantik liderlerin, grup üyelerinin birbirleriyle ve örgütle özdeşleşmesini güçlendirerek aynı zamanda umut, güven, iyimserlik ve olumlu duyguları teşvik ederek takipçilerin katılımını artırdığını ileri sürmektedir. Walumbwa ve arkadaşlarına göre (2008, s. 92) otantik liderlik bilgiyi dengeli bir şekilde işleme, ilişkilerde şeffaflık, öz farkındalık ile içselleştirilmiş ahlaki bakış açısı olmak üzere birbiriyle ilişkili ve önemli 4 alt boyutu içermektedir. Birinci boyut olan öz farkındalık, liderlerin kendi güçlü ve zayıf yönlerini bilmeleri ve davranışlarının takipçilerini nasıl etkilediğini anlamalarını sağlamaktadır. İkinci boyut olan bilgiyi dengeli işleme, karar vermeden önce ilgili verinin tarafsız bir şekilde analiz edilmesini ifade etmektedir. Üçüncü boyut olan ilişkisel şeffaflık sayesinde ise liderler kendi fikirleri, hisleri ve duyguları hakkında açıktırlar. Son boyut ise liderlere baskı altındayken bile rehberlik eden ve davranışlarını kendiliğinden düzenlemede başvurdukları içsel ahlaki değer ve standartları ifade eden içselleştirilmiş ahlaki bakış açısıdır.

Ilies, Morgeson ve Nahrgang (2005, s.3), otantik bir liderin, olumlu sosyal mübadelelere dayanan yüksek kaliteli ilişkiler kurabilmesi yoluyla çalışanların örgüte karşı duygusal bağlılık düzeylerini artırma konusunda güçlü bir yeteneğe sahip olduğundan bahsetmektedir. Otantik liderler takipçileri tarafından şeffaf olarak algılandıkları için dürüst davranırlar, önyargılı kararlardan kaçınırlar ve güvene dayalı ilişkiler kurmak için daha iyi bir konumdadırlar. Bu da çalışan bağlılığını güçlü bir biçimde teşvik eden sosyal değişimi kolaylaştırır (Avolio ve Gardner, 2005). Ayrıca otantik liderliğin olumlu bir çalışma ortamı ve güven duygusu geliştirmeye ihtiyaç duyan, örgütteki mevcut çalışanların elde tutulmasına yardımcı olan pozitif liderlik tarzlarının kök yapısı olduğu da ileri sürülmektedir (Avolio ve arkadaşları 2004, s. 6; Avolio ve Gardner, 2005, s. 321-328; Kerfoot, 2006, s.:25; Shirey, 2006, s. 259; Wong ve Cummings, 2009, s. 522).

Wałachowska ve Laguna (2018, s.:169)' ya göre örgüt içinde otantik yöneticiler tarafından açık bir iletişim ve özgür bir fikir alışverişinin teşvik edilmesi çalışanların işlerinden ayrılma isteklerini önleyecektir. Bu nedenle güven ve otantik ilişkiler geliştirerek örgüt için kilit pozisyonundaki çalışanları muhafaza etmede etkili bir yol olarak, otantik liderliğin mantıksal olarak işten ayrılma niyetiyle negatif yönlü bir ilişki içinde olması beklenmektedir. Daha yakın zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda, otantik liderliğin çalışanların işten ayrılma niyetlerini azaltmada önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir (Laschinger ve Fida, 2014; Gatling ve arkadaşları, 2016; Oh and Oh, 2017; Ahmad ve Kuang, 2018; Lee, Chiang ve Kuo 2019). Azanza ve arkadaşları (2015), kamu ve özel sektör üzerinde yürüttükleri bir araştırmada otantik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan negatif yönlü bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Gatling ve arkadaşları (2016), konaklama hizmeti sektöründe çalışan Amerikalı öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada otantik liderliğin işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilediğini doğrulamıştır. Lee ve arkadaşlarının (2019) Tayvan'da 946 hemşire üzerinde uyguladıkları çalışmada da otantik liderliğin çalışanların işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Alanyazında anlatılanlar doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Otantik liderlik işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan negatif bir etkiye sahiptir.

Algılanan Örgütsel Destek ve İşten Ayrılma Niyeti

Algılanan örgütsel destek, bir organizasyondaki çalışanların, bağlı buldukları organizasyonun amaçlarını gerçekleştirmesinde yapmış olduğu katkılardan dolayı, organizasyonun kendilerine vermiş olduğu değer, refah ve iyi olma durumlarını önemseme derecesi ile alakalı genel algılarını ifade etmektedir (Shore ve Wayne,1993, s. 774, Robbins ve Judge, 2017, s. 78). Algılanan örgütsel destek aynı zamanda, çalışanların, örgütlerinin kendi hizmetlerine verdiği değer, onların örgüt içindeki rollerini önemseme ve ihtiyaçlarını giderme derecesi ile ilgili algılarının büyüklüğünü de ifade etmektedir (Higazee, Rayan, ve Khalil, 2016, s. 52). Çalışanların, örgütlerine karşı olumlu davranışlar sergileme motivasyonunu tanımlamak için araştırmacılar tarafından sıklıkla sosyal mübadele kuramı ve karşılıklılık normu kavramları kullanılmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002; Settoon, Bennett ve Liden, 1996). Örgütsel destek algısı ile işten ayrılma niyeti ilişkisini anlamaya yönelik olarak kullanılan ana kuramlardan biri sosyal mübadele kuramıdır. (Anafarta, 2015, s.114). Sosyal mübadele kuramı örgütlerde çalışan ile işveren arasında cereyan eden ilişkinin bir tür takası şeklinde yorumlanacağından, bu beklentinin iki yönlü ve karşılıklı biçimde gerçekleşmesi gerekmektedir (Turunç ve Çelik 2010, s. 252). Bu kuram ayrıca, belirli koşullar sağlandığı takdirde, çalışanların kendilerine fayda sağlayacağına inandığı örgüt ya da kişilere yönelik müspet şekilde karşılık göstermeye yatkın olduklarını ileri sürer (Bateman ve Organ, 1983, s. 588). Bu durum çalışma ortamına uyarlanırsa, örgüt, çalışanlarına karşı olumlu bir davranış sergilediğinde, çalışanlar da karşılık vermeleri gerektiğini hisseder ve genellikle örgüt için yararlı olacak şekilde olumlu davranışlarla karşılık verirler (Eder, 2008, s. 56), böylece bir değişim ilişkisi kurulur (Hekman, Bigley, Steensma ve Hereford, 2009, s. 506). Islam, Ahmad ve Ahmad (2014), birçok araştırmacının, çalışanların çıktılarının örgütsel destek algısına bağlı olduğu temeline dayanan çalışan- işveren değişim ilişkisi üzerinde çalışmalar yaptığını söylemektedir.

Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, çalışanların daha fazla güce ve seçeneğe sahip olduğu, bu nedenle örgütte kalıp kalmama konusunda takdir yetkisine de sahip olduğu göz önüne alındığında örgütleri tarafından desteklendiklerini hissetmeleri halinde, çalışanların örgütlerine bağlı kalacakları aynı zamanda örgütlerinde kalmaya da devam edecekleri muhtemel görülmektedir (van Knippenberg, 2006, s. 574). Aksine çalışanlar eğer bu örgütsel desteği hissetmediği takdirde, sosyal mübadele kavramında da belirtildiği üzere yavaş yavaş örgütten ayrılmayı düşüneceklerdir. Bu durum Allen, Shore, Griffeth (2003); Maertz ve arkadaşları, (2007); Blomme Van Rheede, ve Tromp (2010); Arshadi (2011); Tüzün ve Kalemci (2012); Shantz Alfes, ve Latham (2014); Park, Newman, Zhang, Wu ve Hooke (2015); Oliveira, Cavazotte ve Dunzer, (2017); Kumar, Jauhari, Rastogi, ve Sivakumar (2018), Islam, Ali ve Ahmed (2018) 'in yaptıkları çalışmalarla da desteklenmiştir. Buna göre, çalışanların örgütsel destek algısı arttıkça alternatif fırsatlar arama olasılığı daha düşük olacaktır, bu durumu daha fazla katılımı geri ödeyeceklerdir ve örgütte daha uzun süre kalacaklardır (Jayasundera ve Jayawardana, 2016, s. 8; Azis, Prosetio, Utomo, 2019, s. 557). Bu yüzden örgütlerinden memnun olan çalışanların daha az işten ayrılma niyeti eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir (Naden, Khan, Imtiaz ve Iftikhar, (2019).

Alanyazına bakıldığında örgütsel destek algısı ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve negatif ilişkilere işaret eden araştırmalar görülmektedir. Loi ve Foley (2006), Hong Kong'daki hukuk firmalarında çalışan 514 avukat üzerinde yaptıkları çalışmada algılanan adalet, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık etkisini ölçmeye çalışmışlar, firma büyüklüğü ve demografik özellikleri de kontrol değişkeni olarak kullanmışlardır. Çalışmada, algılanan örgütsel desteğin hem örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık hem de örgütsel adalet ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmakla beraber algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasında da negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Hui, Wong ve Tjosvold (2007)'un Çin Halk Cumhuriyetinde bir oyuncak fabrikasının 153 çalışanı üzerinde yaptıkları araştırma, çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Dawley, Houghton ve Bucklew, (2010)' in A.B.D.'de orta büyüklükte, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren üretim işletmelerinden 346 çalışan üzerinde yaptıkları çalışmada algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Turunç ve Çelik (2010) savunma sektöründe çalışan 172 kişi üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda, örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Tumwesigye (2010)'nin Uganda'daki kamu ve özel sektörü ile STK'larda görevli, Uganda Yönetim Enstitüsü'nün 297 yüksek lisans öğrencisini kapsayan çalışmasında örgütsel destek algısının işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif şekilde etkilediği belirlenmiştir. Yine, Hussain ve Asif (2012)'in yaptıkları bir çalışmada ise örgütsel destek algısı ve örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyetine etkisini araştırmak için Pakistan'da telekom çalışanlarının algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel bağlılıklarının işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğundan bahsetmiştir. Islam Khan, Ahmad, Ali, Ahmed ve Bowra (2013),nın Malezyada bankacılık sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları ampirik bir araştırmada, örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu bulunmuştur. Park, Newman, Zhang, Wud ve Hooke (2015), Çin Halk Cumhuriyetindeki 3 bankanın 176 çalışanından topladıkları veriler ile yaptıkları çalışmada, mentorluk fonksiyonları ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü belirlemeye çalışmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu bulunurken, örgütsel destek algısı mentorluk fonksiyonları ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye de kısmen aracılık etmektedir. Jayasundera ve Jayavardana (2016)'nın Sri Lanka'da 225 sigorta çalışanı üzerinde yaptıkları çalışmada da, örgütsel destek algısının işten ayrılma üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Akgündüz ve Şanlı (2017)'nin Mersin, Antalya ve İstanbul şehirlerinde 400 hotel çalışanını kapsayan araştırmalarında ise örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Alanyazında anlatılanlar doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H2: Algılanan örgütsel destek işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan negatif bir etkiye sahiptir.

Otantik Liderlik ve Algılanan Örgütsel Destek

Son zamanlarda dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz ve çok sayıda şirket skandalı, iş dünyasının yöneticilerine olan güvenin azalmasına yol açmıştır. Örgütler için güven ve şeffaflık artık her zamankinden daha fazla bir şekilde, hizmet ve ürünlerin kalitesi kadar önemli bir hale gelmiştir (Oguchi, 2018, s. 64). Mevcut liderlerin davranışlarıyla ilgili endişelerden yola çıkarak, bilim adamları otantiklik ve dürüstlikle yöneten liderlere büyük önem vermeye başlamışlardır. Özellikle de son on yılda, ahlaki bir bakış açısını kapsayan araştırmalarda önemli bir artış olmuştur (Brown ve Treviño, 2006, s. 599).

Otantik liderlik kavramı ahlaki değerleri, başarılı liderlik uygulamalarının merkezine yerleştiren bir “kök yapı” olarak ortaya çıkmıştır (Luthans ve Avolio, 2003: 4). Bu nedenle, otantik liderlik, liderlerin çalışanların güvenini yeniden kazanmaları için potansiyel bir yol olarak tanımlanmaktadır (Gardner ve arkadaşları, 2005, s. 2).

Otantik liderler, yüksek düzeyde ahlak ve dürüstlük sergileyen, sadelikle iletişim kuran, takipçileriyle etkileşimde açıklık ve şeffaflık sağlamaya çalışan bireyler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca otantik liderlerin genel olarak sözleri, eylemleri ve değerleri arasında tutarlılık bulunan kişiler olduğu vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 163). Bu liderler takipçilerinin saygısını ve güvenini kazanabilir ve ayrıca onlarla destekleyici, olumlu, sağduyulu ve şeffaf bağlantılar kurarak çalışanların olumlu duygularını güçlendirebilirler (Peterson, Walumbwa, Avolio, ve Hannah, 2012, s. 504).

Alanyazında, otantik liderliğin örgütsel çıktılar üzerindeki olumlu etkilerini doğrulayan birçok ampirik çalışmaya rastlanılmaktadır. Örneğin, Leroy, Anseel, Gardner ve Sels’in (2015), Belçika’da faaliyet gösteren 25 hizmet işletmesinde görevli toplam 118 takım lideri ve çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada, otantik liderliğin ihtiyaç tatmini ve iş performansı üzerindeki olumlu etkileri doğrulanmıştır. Hsieh ve Wang ‘ın (2015), Tayvan’da faaliyet gösteren 36 üretim işletmesinin 345 çalışanı ve bunların ilk amiri konumundaki 77 kişi üzerindeki yaptıkları çalışmada, otantik liderliğin çalışan güveni ve işe bağlılık üzerindeki olumlu etkileri gösterilmiştir. Benzer bir çalışmada Hirst, Walumbwa, Aryee, Butarbutar ve Chen (2016) Tayvan’da yaptıkları çalışmada otantik liderliğin yardımlaşma davranışının öncülü olduğu kanıtlanmıştır. Baek, Han ve Ryu (2019), G. Kore’de hemşireler üzerinde yaptıkları çalışma, otantik liderliğin örgütsel ve duygusal bağlılık üzerinde olumlu yönde etkileri olduğunu göstermiştir.

Otantik liderler, örgütsel iklimi ve takipçilerinin refahını çok sayıda mekanizma ile etkilemektedir (Woolley, Caza, Levy, 2010, s. 439). Takipçilerine açık ve şeffaf bir iletişim, dürüstlük, güven duygusu hissiyle beraber kendilerini özgürce ve saygın bir şekilde ifade edebilecekleri, pozitif, etik ve güvenli bir örgütsel iklim sağlarlar. Bu durum ise çalışanın, liderin verdiği destek algısını olumlu yönde etkiler ve lideri örgütün bir temsilcisi olarak gördüğünden bu algıyı da liderden örgüte doğru genişletir (Nelson, Boudrias, Brunet L., Morin, De Civita Savoie ve Alderson, 2014, s. 92).

İnsanoğlu, çalışma hayatında da diğer alanlarda olduğu gibi desteklenmek ihtiyacı duyar. Çalışanın, parçası olduğu sosyal çevre tarafından desteklendiği algısı onun iç huzuruna ve motivasyonuna da katkıda bulunur (Giray ve Şahin, 2012, s. 2). Tam da bu noktada örgütsel destek teorisi, sosyal mübadele kuramının örgüt-çalışan ilişkisine uygulanmasıdır. Örgütsel destek, çalışanın örgüte olan bağlılık ve örgüt için gösterdiği çabanın, örgüt tarafından adalet, beğeni, takdir, değer verme, önemsenme ve eğitim gibi sosyo- duygusal faydalar ve çeşitli ödüller ile ücret gibi teşviklerle karşılıklı olarak değişimini açıklamaktadır (Eisenberger ve arkadaşları, 1986, s.500). Sağlıklı bir çalışan-işveren ilişkisinde, eğer çalışanların önemli sosyo-duygusal ihtiyaçları karşılanırsa, çalışanların refahı artırılabilir ve olumlu bir ruh hali sağlanarak, iş tatmini gibi işle ilgili etkiler de artırılabilir. Karşılıklılık normunun temelinde, çalışanlar yükümlülüklerini yerine getirdikleri takdirde, örgütün de yükümlülüklerini yerine getireceği inancı yatmaktadır (Rousseau, 1995). Çalışan, örgütün bunu yapmadığını fark ederse, katkısını azaltarak tepki verebilir ve bu ilişkinin geleceği konusunda daha az umut ve iyimserliğe sahip olabilir. Değişimin bir tarafı bu alışverişinin dengesiz olduğunu algıladığı anda, sosyal mübadele teorisi ve karşılıklılık normu diğer tarafın dengeyi yeniden kurmak için adımlar atacağını öngörmektedir (Blau, 1964). İşveren ve çalışan arasında destekleyici olmayan bir ilişki içinde kalmak taraflara kendilerini daha az etkin hissettirebilir. Takipçi, örgütle olan ilişkisini, örgütün temsilcileriyle olan ilişkisine dayanarak, doğrudan liderin davranışlarına göre

değerlendirdiğinden, lider ile olan ilişkinin kalitesi, örgüt ile olan ilişkinin kalitesine olan inancına da katkıda bulunmaktadır. (Zbierowska, 2018, s. 91). Bu bağlamda bir çalışanın, idaresi altındaki amirinin liderlik tarzına ilişkin algısının, bağlı bulunduğu örgütle ilgili destek algısı ile uyumlu olması yanı sıra algılanan örgütsel desteğin arttığı koşullarda duygusal bağlılığın da artması beklenmektedir. Alanyazında anlatılanların doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur

H3: Otantik Liderlik Algılanan Örgütsel Desteği doğrudan pozitif olarak etkilemektedir.

Otantik Liderlik, İşten Ayrılma Niyeti ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki Etkileşim

Liderler, çalışanlarına olumlu davrandıklarında ve onları önemsediklerinde, çalışanlar önemli olduklarını ve onlara değer verildiğini hissederler. Bu da onları kendi örgütleri hakkında daha doğru bir algı ve anlayışa sahip yaparak muhtemelen zor ve uygunsuz durumlarda bile örgütte kalmak niyetleri üzerinde olumlu yönde düşüncelerini teşvik eder (Eisenberger ve arkadaşları, 2012, s. 504).

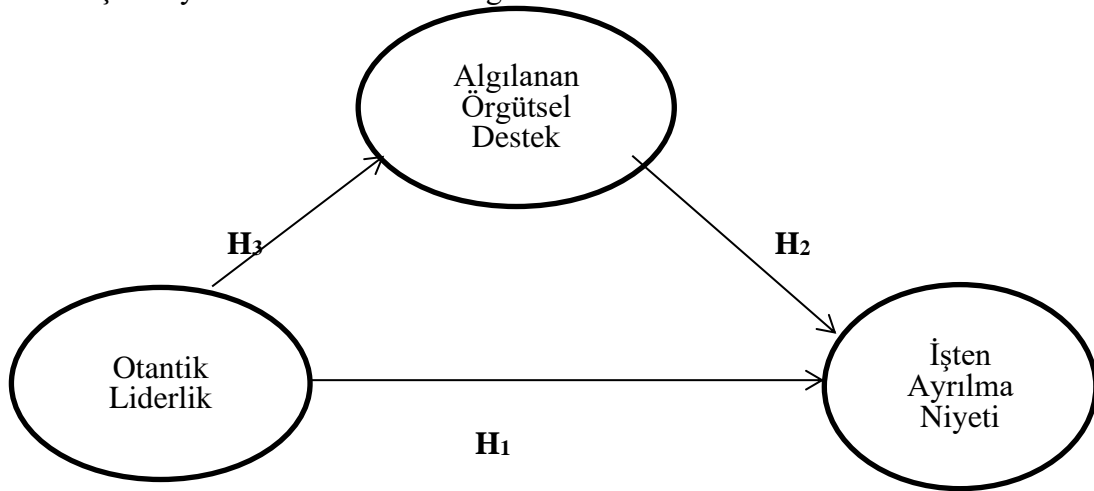
Otantik liderler, olumlu, şeffaf ve dürüst ilişkiler kurarak, çalışanların görüş ve endişelerine yakın ilgi göstererek, sözleri ve eylemleri arasındaki tutarlılık, kararlarda ve eylemlerde yüksek ahlaki standartlar sergileyerek takipçileri için iyi ve sağlıklı çalışma koşulları yaratır (Walumbwa ve arkadaşları 2008, s. 90). Bu, çalışanların örgütün onlara değer verdiği inancını ve liderin örgütün temsilcisi olarak görülmesine olan katkıyı güçlendirecektir (Eisenberger ve arkadaşları, 2002, s. 565). Bu destek algısı, insanları gelecek için iyimser ve umutlu kılar, zorluklara ve güçlüklerle karşı olan dirençlerini artırarak sorunları çözme yeteneklerine olan inançlarını güçlendirir. Bu nedenle, zorluklar, aksilikler ve başarısızlıklar karşısında, işten çıkmak yerine işte kalma olasılıkları daha yüksek olacaktır (Levinson, 1965).

Liderlik başkalarını etkilemeye odaklandığından ve liderin davranışı örgüt içinde kolayca yayıldığından, pozitif bir liderlik tarzı olan otantik liderlik, çalışanlar arasında umut, iyimserlik, dayanıklılık ve öz-yeterlik gibi olumlu özellikler oluşmasına vesile olur. Bu olumlu özellikler, çalışanların tutumlarını, algılarını ve davranışlarını etkiler ve böylece örgütte kalma niyetlerini artırır (Aria ve arkadaşları, 2019).

Bazı çalışmalar ayrıca liderin destekleyici davranışının çalışanların liderine olan bağlılığını ve sadakatini artırdığını (Chen, 2001), işten ayrılma niyetini azalttığını (Kalliath ve Beck, 2001; Allen ve arkadaşları, 2003; Laschinger ve arkadaşları 2012; Wałachowska ve Laguna, 2018; Abuelhassan ve Alharbi, 2020) ve örgütte kalma niyetini artırdığını (Chen, 2001) göstermektedir. Çalışmalar aynı zamanda otantik liderlik yoluyla, örgüt içinde etik bir atmosfer oluşturulacağını ve ayrıca çalışanların dürüst davranışlar sergileyebileceğini (Walumbwa ve arkadaşları, 2008) ve takipçilerin liderlerine güvenmelerin de sağlayacağını (Bird, Wang, Watson ve Murray, 2009, s. 156; Eisenbeiss, 2012, s. 799) göstermektedir. Bir lidere olan güven, iş memnuniyetinin artması ve ayrılma niyetinin azalması ile ilişkilidir (Gibson ve Petrosko, 2014, s. 13; Tiplic, Brandmo ve Elstad, 2015, s. 5; Zeffane ve Melhem, 2018, s. 1153; Reçişa ve Doğan, 2019, s. 183). Bu bağlamda dördüncü hipotezi aşağıdaki gibidir.

H4: Algılanan örgütsel desteğin, otantik liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide aracılık etkisi vardır.

Şekil 1’de araştırmaya ait kavramsal model gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Çalışmada, otantik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenerek bu ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni, her yıl olduğu gibi 2018 yılında da Türkiye İhracat Meclisi tarafından düzenlenen ‘‘Türkiye’nin İlk 500 Hizmet İhracatçısı Araştırması’’nda Lojistik ve Yük Taşımacılığı ile ilgili alanda faaliyette bulunan 250 ve üzeri çalışana sahip 26 firmanın orta ve alt kademelerinde görevli beyaz yakalı çalışanları ile biçimlendirilmiştir. Bu nedenle araştırmada kullanılan anketler e posta yoluyla sözü edilen 26 işletmedeki insan kaynakları bölümlerine gönderilmiştir. Çalışmada örnekleme metodu olarak gönüllü örnekleme uygulanmıştır. Anketler bu yöntemle göre, tüm evrene gönderilmekte ve anketi cevaplamak isteyen kişiler de örnekleme eklenmektedir (Saruhan ve Özdemirci, 2011, s.145). E-posta yolu ile dağıtılan anketlerden 245 adet anket formu dönüşü elde edilmiştir. Saruhan ve Özdemirci (2011, s. 143)’nin kitabında yer alan ‘‘genelleme yapabilmek amacıyla gereken örneklem sayısı tablosu’’nda örneklemin yeterliliğini tespit için kullanılmış olup; bu sayı ifade başına düşen gözlem sayısında olması gereken ideal oranın 1’e 5 olarak belirlenmesi göz önüne alınarak yeterli sayılmıştır (Yaşlıoğlu, 2017, s. 75). SPSS 21 programı ile çalışmaya ait veriler analiz edilmiştir.

Tablo 1 ‘e bakıldığında, araştırmaya katılanların %77.6’sı erkek, %22.4’ü kadındır. Araştırmaya katılan çalışanların %8.2’si 25 yaşın altında; %40.4’ü 25-35 yaş aralığında; %36.7’si 36-45 yaş aralığında %14.7’si 45 yaş üzerindedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında ise, % 43.7’ sinin lise, %51’inin üniversite, %5.3’ü nün y. lisans/doktora mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında % 69’ u evli iken, % 31’i ise bekârdır. Katılımcıların %23.3’ü nün 1-2 yıl aralığında, %33.9’unun 3-5 yıl aralığında, %20’sinin 6-9 yıl aralığında, %22.9’unun ise 10 yıldan fazla süredir bulunan iş yerinde süre geçirdikleri izlenmektedir Çalışmaya katılan kişilerden %8,2’sinin 1-2 yıl arası, % 15.1’inin 3-5 yıl, %21.2’sinin 6-9 yıl, %55.5’inin ise 10 yıl ve üzerinde iş yaşam deneyiminde oldukları izlenmektedir

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistik Bilgiler

Betimsel Bilgiler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Erkek	190	77,6
	Kadın	55	22,4
Yaş	25 den az	20	8,2
	25-35	99	40,4

	36-45	90	36,7
	45 üzeri	36	14,7
Eğitim Durumu	İlköğretim	0	0
	Lise	107	43,7
	Üniversite	125	51,0
	Yüksek Lisans/Doktora	13	5,3
Medeni Durum	Evli	169	69,0
	Bekar	76	31,0
Bulunulan iş yerinde geçen süre	1-2 Yıl	57	23,3
	3-5 Yıl	83	33,9
	6-9 Yıl	49	20,0
	10 Yıl +	136	22,9
Toplam iş deneyimi	1-2 Yıl	20	8,2
	3-5 Yıl	37	15,1
	6-9 Yıl	52	21,2
	10 Yıl +	136	55,5
TOPLAM		245	100

Ölçekler

Çalışmada, veriler hazırlanan anket formları vasıtasıyla toplanmıştır. Ankette iki bölüm ve 34 soru bulunmaktadır. Anketin ilk bölümünde demografik sorular bulunmakta iken ikinci bölümünde otantik liderlik, algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti ölçekleri yer almıştır.

Araştırmada, Avolio ve arkadaşlarının (2007) geliştirdiği ve Tabak ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak aynı zamanda geçerlilik çalışması yapılan "otantik liderlik ölçeği" kullanılmıştır. Otantik liderlik ölçeği öz farkındalık, ilişkilerde şeffaflık, bilgiyi dengeli değerlendirme ve içselleştirilmiş ahlak anlayışı olmak üzere dört alt boyutludur. 5'li Likert tarzında hazırlanan otantik liderlik ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) on altı ifadedden ibarettir.

Çalışmada Eder ve Eisenberger (2008)'in geliştirdiği ve Anafarta'nın (2015) tek boyutlu olarak kullandığı haliyle "algılanan örgütsel destek" ölçeği yer almaktadır. 5'li Likert tarzında hazırlanan algılanan örgütsel destek ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) sekiz ifadedden ibarettir.

Çalışmada, Seyrek ve İnal (2017) 'ın Thatcher, Stepina ve Boyle'un (2002) çalışmasından uyarlayarak hazırladıkları 5'li likert tarzında (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum), 4 maddeden oluşan tek boyutlu "İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği" kullanılmıştır.

Analizler ve Sonuçlar

Araştırma sorularının analizinden önce, SPSS 21 ve AMOS 23 programları kullanılarak verilerin kontrolü, geçerliliği, ifadeler ait tanımlayıcı bilgilerin analizi ile çalışmada yararlanılan ölçeklere ait geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Sonrasında çalışmaya ait araştırma sorularının analizi AMOS 23 programı kullanılıp yapısal eşitlik modellemesi uygulanarak sağlanmıştır. Araştırmanın yapıları olan, otantik liderlik, algılanan örgütsel destek işten ayrılma niyeti ile alakalı ölçüm modelleri saptanmıştır. Kurulan alt hipotezler yoluyla da yapısal modeller sınanmıştır.

Tablo 2’de değişkenlerde yer alan ifadelerle ilişkin tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır. İfadelerle ait basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ile + 1,5 aralığında değerler aldığından verilerin normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tablo 2: İfadelerle İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Kod	İfadeler	N	Ort.	Std. S.	Çarpıklık	Basıklık
ŞEF.1	Liderim ne demek istiyorsa onu açıkça söyler	245	4,020	,715	-,030	-1,035
ŞEF.2	Liderim hata yaptığında bunu kabul eder	245	3,608	,976	-,374	-,859
ŞEF.3	Liderim herkesin düşündüklerini söylemesini teşvik eder	245	3,727	,938	-,420	-,652
ŞEF.4	Liderim insanlara acı gerçekleri söyler	245	3,698	,931	-,560	-,515
ŞEF.5	Liderimin açığa vurduğu duyguları hissettikleri ile tam olarak aynıdır	245	3,592	,935	-,285	-,780
İ. AHL.1	Liderimin inandıkları ile yaptıkları tutarlıdır	245	3,645	,941	-,485	-,656
İ. AHL 2	Liderim kararlarını değer yargılarına göre verir	245	3,596	,885	-,330	-,597
İ. AHL 3	Liderim insanların da kendi değer yargılarının arkasında durmasını ister	245	3,698	,868	-,436	-,396
İ. AHL 4	Liderim ahlaki boyutu yüksek standartlara dayalı zor kararlar verir	245	3,612	,950	-,311	-,805
BDTD1	Liderim derinden inandıklarına ters olan görüşlerin belirtilmesini ısrarla ister	245	3,706	,938	-,552	-,539
BDTD2	Liderim karar vermeden önce bilgiye enine boyuna inceler	245	3,767	,936	-,488	-,569
BDTD3	Liderim sonuca varmadan önce değişik görüşleri dikkatle dinler	245	3,718	,918	-,501	-,505
ÖZFARK1	Liderim başkalarıyla etkileşimi/iletişimi geliştirmek için geri besleme arayışı içinde olur	245	3,694	,945	-,322	-,766
ÖZFARK2	Liderim yeteneklerinin başkaları tarafından nasıl değerlendirildiğini bilir	245	3,747	,928	-,498	-,535

ÖZFARK3	Liderim önemli konulardaki tavrımı ne zaman yeniden değerlendirmesi gerektiğini bilir	245	3,686	,929	-,446	-,613
ÖZFARK4	Liderim özel/şahsi durumlarının insanları nasıl etkilediğini anlar ve bunu onlara belli eder	245	3,637	,929	-,452	-,645
AOD1	Kurumum benim sağladığım katkıya değer verir	245	3,747	,963	-,445	-,710
AOD2	Kurumum harcadığım ekstra çabayı takdir etmez ®	245	3,751	1,145	-,805	-,084
AOD3	Kurumum yaptığım şikayetleri görmezden gelebilir ®	245	3,767	1,048	-,644	-,181
AOD4	Kurumum iyi olmamı gerçekten önemser	245	3,873	,866	-,439	-,423
AOD5	Mümkün olan en iyi işi çıkarmış olsam da, kurumum fark etmez ®	245	3,784	1,141	-,836	-,053
AOD6	Kurumum işteki genel tatminimi önemser	245	3,714	,945	-,398	-,698
AOD7	Kurumum benim için pek az endişe duyar ®	245	3,755	1,081	-,754	-,032
AOD8	Kurumum işteki başarılarımdan gurur duyar	245	3,796	1,040	-,840	,359
IAN1	Aktif olarak yeni bir iş arıyorum	245	2,029	1,143	1,056	,323
IAN2	İşimden ayrılmayı düşünüyorum	245	2,049	1,119	1,036	,354
IAN3	Son bir yıl içerisinde işimden ayrılmayı daha sık düşünmeye başladım	245	2,098	1,190	1,030	,143
IAN4	Eğer imkânım olsaydı işimden ayrılırdım	245	2,220	1,284	,858	-,376

Araştırmada incelenen değişkenlere ait ifadeler faktör analizine tabi tutulmuştur. KMO test istatistiği 0,70'den büyük ve Bartlett testi ki-kare değeri istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) olduğundan (Bkz. Tablo 3) verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Araştırmanın ölçekleri ayrı ayrı temel birleşenler analizi ve varimax rotasyon yöntemi uygulanarak faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sonucunda 0,40'tan daha düşük faktör yüküne sahip olan ayrıca birden fazla faktör altında toplanan; algılanan örgütsel destek boyutuna ait AOD2, AOD3, AOD5, AOD7 kodlu sorular ve bilgiyi dengeli ve tarafsız değerlendirme boyutuna ait BDTD1, BDTD2, BDTD3 kodlu sorular analizden çıkartılmıştır. Oluşan son durumda öz değerleri 1'den büyük beş faktör oluşmuş ve bu faktörler toplam varyansın %75,485'ini açıklamaktadır. Faktör analizi sonuçlarına ait detaylı bilgi Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	İşten ayrılma niyeti	Öz farkındalık	Algılanan örgütsel destek	İş ahlakı	Şeffaflık
IAN2	,910				
IAN1	,884				
IAN3	,884				
IAN4	,812				
ÖZFARK4		,805			
ÖZFARK3		,744			
ÖZFARK1		,724			
ÖZFARK2		,722			
AOD4			,839		
AOD6			,811		
AOD8			,776		
AOD1			,507		
İ_AHLAK2				,785	
İ_AHLAK4				,721	
İ_AHLAK3				,686	
ŞEF1					,862
ŞEF2					,726
ŞEF3					,578
Açıklanan varyans	19,848	17,273	15,186	11,803	11,376
Cronbach alfa	,946	,866	,851	,801	,760
Kaiser-Meyer-Olkin test=	,912	Bartlett's Test $\chi^2(153)= 3003,315; p=,000$			

Bilgiyi dengeli ve tarafsız değerlendirme boyutuna ait tüm sorular çıkartıldığından, otantik liderlik öz farkındalık, içselleştirilmiş ahlak ve şeffaflık olarak üç alt boyutlu bir yapı olarak incelenmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen değişkenlere AMOS 23 programı aracılığıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda uyum iyiliği değerlerinin gereken kriterleri sağladığından (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller 2003) modelin analiz için uygun olduğuna karar verilmiştir. Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

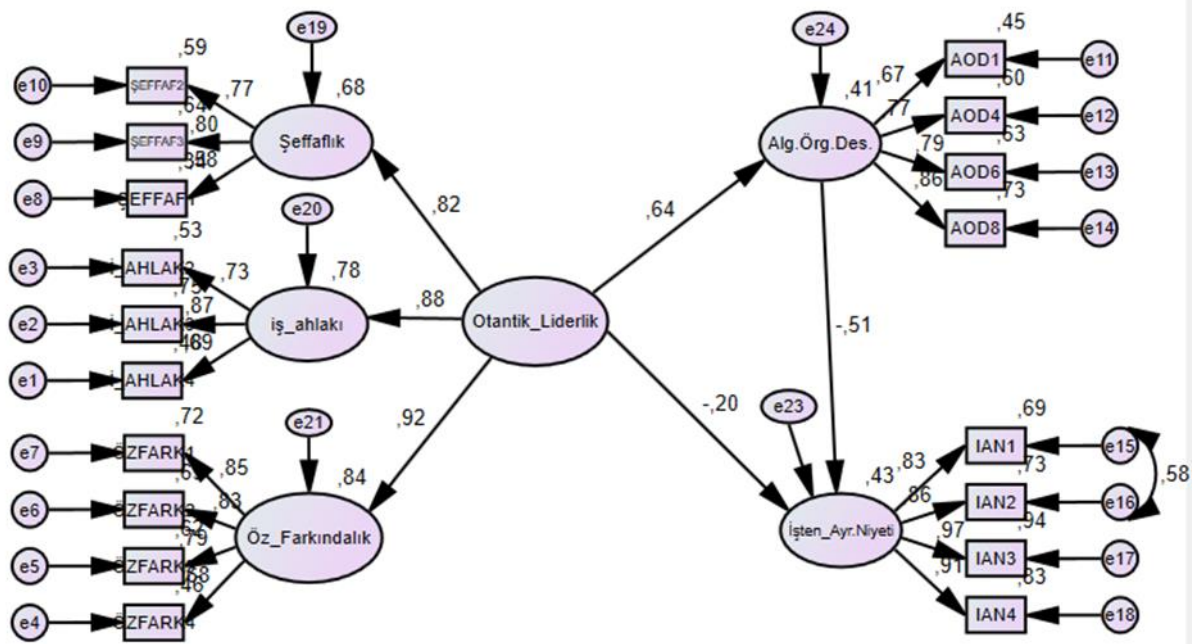
Uyum Ölçütü	X ²	SD	P	X ² /S D	GFI	AGFI	NFI	CFI	TLI	RMSEA
Değer	215,665	128	,000	1,685	,915	,886	0,930	,970	,964	,053
Kriter				≤ 3	≥ ,90	≥ ,85	≥ ,90	≥ ,90	≥ ,90	≤ ,08

Modelin uygunluğunun değerlendirilmesinin ardından araştırma hipotezlerini test etmek için yol analizi kısmına geçilmiştir. Modelde otantik liderlik 3 alt boyuttan oluşan bir yapı olduğundan modele ikinci derece yapı olarak dâhil edilmiştir. Oluşturulan ikinci derece temsili değişkenin, alt boyutları olan şeffaflık, içselleştirilmiş ahlak ve öz farkındalık değişkenleri üzerindeki etkinin istatistiksel olarak anlamlı ve açıkladığı R² değerlerinin de 0,50'den büyük olması sebebi ile ikinci derece yapının uygun olduğu görülmüştür. Bu analizle ilgili detaylı bilgi Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: II. Derece Yapının Değerlendirilmesi

	Yol	β	t	p	R ²
Otantik Liderlik	→ Şeffaflık	,822	8,067	,000	,675
Otantik Liderlik	→ İçselleştirilmiş ahlak	,885	10,274	,000	,844
Otantik Liderlik	→ Öz Farkındalık	,919	10,602	,000	783

Şekil 2’de oluşturulan model ve yol analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Şekil 2: Araştırma Modeli ve Yol Analizi Sonuçları

Yapılan yol analizi sonucunda, otantik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olduğu görüldüğünden H1 hipotezi; algılanan örgütsel destek işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etki gösterdiğinden H2 hipotezi; otantik liderliğin algılanan örgütsel destek üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu görüldüğünden H3 hipotezi kabul edilmiştir. Analizle ilgili detaylı bilgi tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Yol Analizi Sonuçları

	Yol	β	t	p	Sonuç
H1	Otantik Liderlik Niyeti → İşten Ayrılma Niyeti	-,197	-2,442	,015	Kabul
H2	Alg. Örgütsel Destek Niyeti → İşten Ayrılma Niyeti	-,514	-5,680	,000	Kabul
H3	Otantik Liderlik Destek → Alg. Örgütsel Destek	,643	7,923	,000	Kabul

Aracılık etkisini incelemek için otantik liderliğin işten ayrılma niyetine, algılanan örgütsel destek üzerinden gerçekleşen dolaylı etkisine bakılmıştır. Aracılık etkisinden söz edebilmek için dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Hem dolaylı etki hem de doğrudan etki anlamlı olduğunda kısmi aracılık, dolaylı etki anlamlıyken doğrudan etkinin anlamsız olduğu durumlarda da tam aracılık etkisi var demektir (Zhao, Lynch ve Chen, 2010). Yapılan analiz sonucunda otantik liderliğin işten ayrılma niyeti üzerinde hem doğrudan etkisinin, hem de algılanan örgütsel destek üzerinden dolaylı etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görüldüğünden H4 hipotezi kabul edilmiştir. Analizle ilgili detaylı bilgi Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Aracılık Analizi Sonuçları

Yol	β	p	%95 Güven aralığı		Sonuç
			Alt sınır	üst sınır	
H4 * Otantik Liderlik → Algılanan Örgütsel Destek → İşten Ayrılma Niyeti	-,566	,005	-,566	-,190	Kısmi aracılık
** Otantik Liderlik → İşten Ayrılma Niyeti	-,197	,043	-,398	-,011	

* Standardize dolaylı etki; ** Standardize direk etki

Sonuç

Bu çalışmada algılanan örgütsel desteğin otantik liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide aracılık etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu sebeple de Türkiye’de Lojistik ve Yük Taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren 26 işletmeye mail olarak ulaştırılan beyaz yakalı çalışanlara uygulanan anket vasıtasıyla edinilen verilere çeşitli analizler uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre otantik liderlik, işten ayrılma niyeti ve örgütsel destek algısı arasında anlamlı ilişkiler saptanmış ve örgütsel destek algısının bu ilişkide kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür.

Lojistik sektörü Türkiye’de yüksek bir potansiyel büyüme hızına sahip olduğundan önemi de giderek artmaktadır. Son zamanlarda yapılan ülkelerarası ticareti geliştirme ve işbirliği anlaşmaları da dikkate alındığında; Türkiye’nin dış ticaret ile ilgili 2023 hedefleri ile tutarlı olarak lojistik sektörünün de bu hedeflerle aynı doğrultuda büyümesi ve milli gelir içindeki payının artması beklenmektedir. GSYH, 2018 yılı sonunda bir önceki yıla göre yaklaşık %19 artarak 3 trilyon 700 milyar 989 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Lojistik sektörünün hacmi ile ilgili varsayımlara göre sektörün GSYH içindeki payının %12 olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. 2018 yılı sonunda GSYH içindeki %12 lik payı olduğu kabul edilen lojistik sektörünün hacmi ise 444 milyar TL’yi bulmuştur (Utikad, 2020). Buna binaen, araştırma sonucu elde edilen sonuçların hem alanyazın hem de lojistik sektöründe faaliyette bulunan firmalar için önem arz ettiği sonucuna varılmaktadır.

Çalışmada otantik liderliğin çalışanların işten ayrılma niyetlerini azaltıcı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, alanyazında önce yapılmış olan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Oh ve Oh (2017) ‘un Güney Kore’nin başkenti Seul’de üretim işletmelerinde görevli 375 tam zamanlı çalışan personelden anket yoluyla elde ettikleri verilerin analizi sonucunda otantik liderliğin çalışanların işten ayrılma niyetlerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Gatling ve arkadaşlarının (2016) A.B.D.’nin kuzey batısında konaklama eğitimi alan 236 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmanın sonucunda otantik liderliğin çalışanların işten ayrılma niyetlerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Azanza ve arkadaşlarının (2015) İspanya’da kamu ve özel sektörde faaliyet gösteren sağlık, yönetim ve eğitim sektörlerinde çalışan 623 çalışandan anket

yolu ile elde ettikleri verilerin analizinde otantik liderlik davranışının çalışanların işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Araştırmadan varılan bir diğer sonuç örgütsel destek algısının çalışanların işten ayrılma niyetlerinde negatif yönde etkiye sahip olduğudur. Elde edilen sonuç, alanyazında daha önce yapılmış araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Giao ve arkadaşlarının (2020) Vietnam’da 722 banka çalışanına uyguladıkları anketten elde ettikleri verilerin analizi sonucunda örgütsel destek algısının çalışanların işten ayrılma niyetlerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Huning ve arkadaşlarının (2020) AB.D.’nin güney doğusundaki bir büyükşehirdeki farklı organizasyonlarda görevli çalışanlar üzerinde yaptıkları bir çalışmada örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerinde negatif ve anlamlı etkiye sahip olduğu bulunmakla birlikte; algılanan örgütsel desteğin hizmetkar liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık ettiği de bulunmuştur. Azis ve arkadaşları (2019)’nın Endonezya’da farklı organizasyonlarda çalışan müdür, şef ve memurlardan elde ettikleri 366 anketten elde ettikleri verilerin analizi neticesinde örgütsel destek algısının işten ayrılma niyetinde negatif ve anlamlı etki göstererek aynı zamanda iş tatmininin örgütsel destek algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur. Anafarta (2015)’nın sağlık sektöründeki 245 işletme üzerinde yaptığı çalışmada örgütsel destek algısının personelin işten ayrılma niyetini azalttığını ve ayrıca örgütsel destek algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide iş tatmininin kısmi aracılık etkisi gösterdiği olduğu sonucuna varılmıştır.

Diğer bir araştırma sonucu da, otantik liderliğin algılanan örgütsel desteği doğrudan anlamlı ve pozitif olarak etkilediğidir. Bu elde edilen sonuç ilgili yazında daha önce elde edilen sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Vermeulen ve Scheepers (2020)’ın uluslararası bir bilgi teknolojisi kuruluşunun 202 çalışandan elde ettiği veriler sonucunda otantik liderliğin algılanan örgütsel destek üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu bunun yanı sıra algılanan örgütsel desteğin otantik liderlik ile işe bağlılık arasındaki ilişkide aracılık etkisinin olduğu bulunmuştur. Baykal (2020) in İstanbul’da hizmet sektöründeki 255 beyaz yakalı çalışan üzerine uyguladığı anketten elde edilen verilerde algılanan örgütsel desteğin otantik liderlik ve örgütsel bağlılık arasında aracılık etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Aria ve arkadaşlarının (2019), Tahran’da bir yüksekokulda çalışan rastgele seçilen 418 öğretmen üzerinde uyguladığı çalışmada otantik liderliğin örgütsel destek algısı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmekle beraber çalışmada ayrıca otantik liderliğin çalışanların işte kalma niyetlerini de pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulunmuştur. Jin ve Kim (2016)’in G. Kore’ de Yong-in Şehrindeki sosyal yardım tesislerinden 216 kişiden aldıkları anket sonuçlarında da otantik liderliğin algılanan örgütsel destek üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür.

Araştırmanın diğer önemli bir sonucu ise, algılanan örgütsel desteğin otantik liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğunun bulunmasıdır. Elde edilen bu sonuç, çalışmanın yürütüldüğü Türkiye’deki lojistik sektörde otantik liderlik davranışının bulunmasının işletme çalışanlarının örgütsel destek algısının oluşumuna olumlu bir şekilde katkıda bulunarak çalışanların işten ayrılma niyetlerini engellediği ya da azalttığı şeklinde yorumlanabilir. Otantik liderlerin ilişkilerindeki şeffaflıkları, yüksek düzeydeki öz farkındalıkları ve içselleştirilmiş ahlak anlayışları onları takipçilerinin nezdinde daha destekleyici ve güvenilir bir lider haline getirir. Buna bağlı olarak da, otantik liderlik tarzı sergileyen liderler bir arada çalıştığı insanların memnuniyetlerini sağlayarak hem olumlu örgütsel çıktılar hem de örgüt içinde çalışanların olumlu davranışlar sergilemesine katkı sağlayarak sektörün gereksinimini hissettiği olumlu, yenilikçi ortamların oluşturulmasını sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak da işinde güvenilir ve destekçi bir lidere sahip olan ve örgütü tarafından da desteklendiğini algılayan lojistik çalışanları daha az işlerinden ayrılma niyetinde olacaklar ve gerektiğinde örgütleri için özveride bulunabileceklerdir.. Bu sebeple

lojistik firmaları ve yöneticileri sahip oldukları insan kaynaklarından azami şekilde faydalanabilmek için çalışanlarına kendilerini istikrarlı bir şekilde geliştirebilecekleri imkânlar sunmalıdır. Lojistik firmaları, çalışanlarını karar alma süreçlerine katacak ve onların gelişim olanaklarını iyileştirerek iş sonuçları üzerinde etki yaratabilecek, bunun yanı sıra onların örgütsel destek algılarını da artırmaya yardımcı olacak yönetim programları hazırlamalıdır.

Alanyazın taramasına bakıldığında bu çalışmanın, lojistik sektöründe çalışan beyaz yakalılar üzerinde otantik liderlik ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü belirleyen ilk çalışma olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın güvenilir ve geçerliliği ile ilgili olarak azami özen gösterilmişse de bu konu ile ilgili bazı kısıtlar söz konusudur. Web tabanlı anketler uygulamacılara kolaylığa dönük bazı kazanımlar sunmakla birlikte, muhtemel ön yargı yoluşturabilecek bir takım özelliklere de sahip olabilmektedir. Muhtemel önyargılar olarak; yanıtızlık yanlılığı, ortak yöntem sapması ile kapsam hatası sayılabilir (Dillman, 2007). Önyargılara ait bu etkileri azaltabilmek için bir takım girişimler gösterilerek, uygun istatistiksel testler uygulanarak çalışmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bize, bu çalışmada uygulanan anketten elde edilen verilerin analiz sonuçlarının anlamlı biçimde etkilenmediği ile ilgili gerekli ispat elde edilmiştir.

Bu çalışma sonucu edinilen bilgiler ‘‘2018 Yılı Türkiye’nin İlk 500 Hizmet İhracatçısı Araştırması’’nda yer alan Lojistik ve Yük Taşımacılığı sektöründe faaliyette bulunan 26 işletmenin çalışanları üzerinde yürütölen bir araştırmayı yansıttığından bu sonuçlarını lojistik sektörünün tamamına ve diğör sektörlere genellemek doğru olmaz. Gelecekte bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılar, bu araştırmada kullanılan modele düzenleyici veya farklı değişkenler ilave ederek, bu araştırmada kullanılan modeli farklı sektörler üzerinde yürüterek ya da kullanılan modelde farklı lojistik ve tedarik zinciri faaliyetlerinden edinilmiş verileri kullanarak yeni çalışmalar yapabilirler.

Kaynakça

- Abuelhassan, A.E. ve Alharbi, S.S. (2020). The Impact of Trust In Supervisor on Turnover Intention: Organizational Commitment as a Mediating Mechanism, *4 (2)*, 1-8.
- Abugre, J. (2017). Relations at the workplace, cynicism, and intention to leave: a proposed conceptual framework for organizations. *International Journal of Organizational Analysis*, (25) 2, 198-216.
- Ahmad, S.N.B. ve Kuang, C.P.(2018). Effects of Authentic Leadership on Work Engagement and Employee Turnover Intention in Malaysia Call Centres. *Journal of Entrepreneurship and Business*, 6 (2), 31-48.
- Akgunduz, Y., ve Sanli, S. C. (2017). The Effect of Employee Advocacy and Perceived Organizational Support on Job Embeddedness and Turnover İntention in Hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 118-125.
- Allen, D.G., Bryant, P.C. ve Vardaman, J.M.(2010). Retaining talent: Replacing misconceptions with evidence-based strategies. *Acad. Manag. Perspect*, 24, 48–64.
- Allen, D. G., Shore, L. M. ve Griffeth, R. W. (2003). The Role of Perceived Organizational Support and Supportive Human Resource Practices in The Turnover Process. *Journal of management*, 29 (1): 99-118.
- Aria, A., Jafari, P. ve Behifar M. (2019). Authentic Leadership and Teachers’ Intention to Stay: The Mediating Role of Perceived Organizational Support and Psychological Capital. *World Journal of Education*, (9) 3, 67-81.

-
- Arici, H.E. (2018). Perceived Supervisor Support and Turnover Intention: Moderating Effect of Authentic Leadership, *Leadership & Organization Development Journal*, <https://doi.org/10.1108/LODJ-07-2018-0248>
- Arshadi, N. (2011). The Relationships of Perceived Organizational Support (POS) With Organizational Commitment, In-Role Performance and Turnover Intention Mediating Role of Felt Obligation. *Social and Behavioral Sciences*, 30, 1103-1108.
- Avey, J.B., Luthans, F. ve Jensen, S.M. (2009). Psychological Capital: A Positive Resource for Combating Employee Stress and Turnove. *Human Resource Management*, (48) 5, 677 – 693.
- Avolio, B.J., Gardner, W.L., Walumbwa, F.O., Luthans, F. ve May, D.R. (2004).Unlocking The Mask: A Look at The Process By Which Authentic Leaders İmpact Follower Attitudes and Behaviors. *The Leadership Quarterly*, 15 (6), 801-823
- Avolio, B. J., ve Gardner, W. L. (2005). Authentic Leadership Development: Getting To The Root of Positive Forms of Leadership. *The Leadership Quarterly*, 16: 315-338.
- Avolio, B.J., Gardner, W.L. ve Walumbwa, F.O. (2007). Authentic Leadership Questionnaire. available at: www.mindgarden.com (accessed june 22, 2020)
- Avolio, B.J., Walumbwa, F.O. ve Weber, T.J. (2009). Leadership: Current Leadership: Theories, Research and Future Directions. *Annual Review of Psychology*, (60) 1, 421-449.
- Azanza, G., Moriano, J.A., Molero, F. ve Lévy-Mangin, J.P.M. (2015). The Effects of Authentic Leadership on Turnover Intention. *Leadership & Organization Development Journal*, (36) 8, 1-38.
- Azis, E., Prosetio, A.P. ve Utomo, K.H. (2019). Overcoming Turnover Intention Problems: Direct– Indirect Model to Identify The Effect of Perceived Organizational Support and Job Satisfaction in Service-Based Organizations. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, (17) 3, 555–566,
- Aydın, S. (2015). *Satışta kritik başarı faktörlerinin satış performansı üzerindeki etkilerinde otantik liderlik ve algılanan örgütsel desteğin rolünü belirlemeye yönelik bir uygulama*, Yayınlanmamış doktora tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bae, S.H., Mark, B., ve Fried, B. (2010). Impact of Nursing Unit Turnover on Patient Outcomes in Hospitals. *Journal of Nursing Scholarship*, (42), 1, 40- 49.
- Baek, H., Han, K. ve Ryu, E. (2019). Authentic Leadership, Job Satisfaction, and Organizational Commitment: The Moderating Effect Of Nurse Tenure. *Journal of Nursing Management*, (27), 8, 1655-1663.
- Bateman, T.S. ve Organ, D.W. (1983). Job Satisfaction and The Good Soldier: The Relationship Between Affect and Employee ‘Citizenship. *Academy of Management Journal*, (26), 4, 587-95.
- Baykal, E.(2020). Mediator Effect of Perceived Organizational Support in the Relationship Between Authentic Leadership and Organizational Commitment, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 3, 1673-1688.
- Blau, P.M. (1964), *Exchange and Power in Social Life*, Wiley, New York.
- Biron M. ve Boon C. (2013). Performance and Turnover Intentions: A Social Exchange Perspective. *Journal of Managerial Psychology*, (28), 5, 511 – 531.
- Bird, J., Wang, C., Watson, J. R., ve Murray, L. (2009). Relationships Among Principal Authentic Leadership and Teacher Trust and Engagement Levels. *Journal of School Leadership*, 19 (2), 153-171.
- Blomme,R.J., Van Rheede, A. ve Tromp, D.M. (2010). Work-Family Conflict as a Cause for Turnover Intentions in the Hospitality Industry, *Tourism and Hospitality Research* 10(4) DOI: 10.1057/thr.2010.15
-

- Brown, M.E. ve Treviño, L.K. (2006). Ethical Leadership: A Review and Future Directions. *The Leadership Quarterly*, (17),6, 595-616.
- Chiu, C.K., Lin, C.P., Tsai, Y.H. ve Hsiao, C.Y. (2005). Modeling Turnover Intentions and Their Antecedents Using The Locus of Control as A Moderator: A Case of Customer Service Employees. *Human Resource Development Quarterly*, (16) 4, 481-99.
- Cropanzano R. ve Mitchell M. S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*, 31, 874–900.
- Cropanzano, R., Rupp, D.E. ve Byrne, Z.S. (2003). The Relationship of Emotional Exhaustion to Work Attitudes, Job Performance and Organizational Citizenship Behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 58, 160-169.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları. Pegem Akademi: İstanbul.
- Daghfous, A., Belkhdja, O. ve Angell, L. (2013). Understanding and Managing Knowledge Loss. *Journal of Knowledge Management*, (17) 5, 639-660.
- Dawley, D., Houghton, J. D. ve Bucklew, N. S. (2010). Perceived Organizational Support and Turnover Intention: The Mediating Effects of Personal Sacrifice and Job Fit. *The Journal of Social Psychology*, 150 (3), 238-257.
- De Winne, S., Marescaux, E., Sels, L., Van Beveren, I. ve Vanormelingen, S. (2018). The Impact of Employee Turnover and Turnover Volatility on Labor Productivity: A Flexible Non-Linear Approach. *The International Journal of Human Resource Management* DOI: 10.1080/09585192.2018.1449129
- Donsbach, J.S. ve Shanock, L.R. (2008). Relationships Between Supervisor Turnover Intention and Subordinate Perceived Organisational Support and Positive Mood. *Psychologica Belgica* 48(2-3):243-259
- Eisenbeiss, S. A. (2012). Re-thinking Ethical Leadership: An Interdisciplinary Integrative Approach. *The Leadership Quarterly*, 23(5), 791-808.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. ve Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507.
- Ertüreten, A., Cemalcılar, Z., ve Aycan, Z. (2013). The Relationship of Downward Mobbing with Leadership Style and Organizational Attitudes. *Journal of Business Ethics*, 116 (1), 205-216.
- Frenkel SJ ve Sanders K. (2007). Explaining Variations in Co-worker Assistance in Organizations. *Organization Studies*, 28(6):797-823. doi:10.1177/0170840607073079
- Gardner, W., Avolio, B., Luthans, F., May, D. ve Walumbwa, F. (2005). Can You See The Real Me?" A Self-Based Model of Authentic Leader and Follower Development. *The Leadership Quarterly* 16 (3), 343-372.
- Gatling, AR., Kang, H.J.A. ve Kim, J.S. (2016). The Effects of Authentic Leadership and Organizational Commitment on Turnover Intention. *Leadership & Organization Development Journal*, 37 (2), 1-33.
- Giao, H. N. K., Vuong, B. N., Huan, D. D., Tushar, H. ve Quan, T. N. (2020). The Effect of Emotional Intelligence on Turnover Intention and The Moderating Role of Perceived Organizational Support: Evidence From The Banking Industry of Vietnam. *Sustainability*, 12(5), 1857. <https://doi.org/10.3390/su12051857>
- Gibson, D. ve Petrosko, J. (2014). Trust in Leader and Its Effect on Job Satisfaction and Intent to Leave In A Healthcare Setting. *New Horizons in Adult Education & Human Resource Development*, 26 (3), 3-19 .
- Gillet, N., Gagné, M., Sauvagère, S. ve Fouquereau, E. (2013). The Role of Supervisor Autonomy Support, Organizational Support, and Autonomous and Controlled Motivation

- in Predicting Employees' Satisfaction and Turnover Intentions. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(4): 450-460.
- Gim, G.C ve Ramayah, T. (2019). Predicting Turnover Intention Among Auditors: Is WIPL A Mediator? *The Service Industries Journal*, 40 (9-10),726-752.
- Giray,M.D. ve Şahin, D.N. (2014). Liderlik Stilllerinin Duygusal Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetiyle İlişkilerinde Örgütsel Destek Algısının Aracılık Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29 (73), 1-14.
- Griffeth, R., Hom, P. ve Gaertner, S. (2000). A Meta-analysis of Antecedents and Correlates of Employee Turnover: Update, Moderator Tests, and Research Implications for The Next Millennium. *Journal of Management*, 26, (3), 463-488.
- Gül,H., İnce,M. ve Candan,H. (2017). Otantik Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Örgütsel Destek Algısı Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 31-53.
- Güney, S., Akalın, Ç. ve İlsev, A. (2007). Duygusal Örgütsel Bağlılık Gelişiminde Algılanan Örgütsel Destek ve Örgüt Temelli Öz-Saygı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 189-211.
- Hair, J, BLack, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2014). *Multivariate Data Analysis*, (Pearson New International Edition), USA: Pearson
- Higazee, M. Z. A., Rayan, A. ve Khalil, M. (2016). Relationship Between Job Stressors and Organizational Support Among Jordanian Nurses. *American Journal of Nursing Research*,4 (3), 51-55.
- Hinkin, T. ve Tracey, J. (2000). The Cost of Turnover: Putting A Price on The Learning Curve. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41 (3), 14-21.
- Hirst, G., Walumbwa, F., Aryee, S., Butarbutar, I., ve Chen, C. J. H. (2016). A Multi-Level Investigation of Authentic Leadership As an Antecedent of Helping Behavior. *Journal of Business Ethics*, 139(3), 485-499.
- Holtom, B., Mitchell, T., Lee, T. ve Eberly, M. (2008). Turnover and Retention Research: A Glance at The Past, A Closer Review of The Present and A Venture into The Future. *Academy of Management Annals*, 2 (1), 231-274.
- Hu, Y. ve Ma, J. (2016). Impact of Authentic Leadership on The Perceived Organizational Support and Silence Behavior of Subordinate Nurses. *Chinese Journal of Practical Nursing*, 32(27): 2139-2142.
- Huang, W. R. ve Su, C. H. (2016). The Mediating Role of Job Satisfaction in the Relationship between Job Training Satisfaction and Turnover Intentions. *Industrial and Commercial Training*, 48(1), 42-52.
- Hussain, T. ve Asif, S. (2012). Is Employees' Turnover Intention Driven by Organizational Commitment and Perceived Organizational Support. *Journal of Quality and Technology Management*, 8(2), 1-10.
- Hui, C., Wong A. ve Tjosvold D. (2007). Turnover Intention and Performance in China: The Role of Positive Affectivity, Chinese Values, Perceived Organizational Support and Constructive Controversy. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 80, 735-751.
- Huning, T.M., Hurt, K.J. ve Frieder, R.E. (2020). The Effect of Servant Leadership, Perceived Organizational Support, Job Satisfaction and Job Embeddedness on Turnover Intentions: An Empirical Investigation, *Evidence-based HRM*, 8(2), 177-194.
- Hurley, R.F. ve Estelami, H. (2007). An Exploratory Study of Employee Turnover Indicators As Predictors of Customer Satisfaction. *Journal of Services Marketing*, 21 (3), 186 – 199.

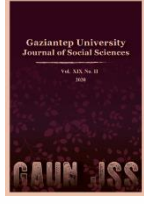
- Islam, T., S.U.R. Khan, U.N.U. Ahmad, G. Ali, I. Ahmed ve Z.A. Bowra,(2013). Turnover Intentions: The Role of Perceived Organizational Support and Organizational Commitment. *Proc. Soc. Behav. Sci.*, 103: 1237-1241.
- Islam, T., Ahmad, U. N. U. ve Ahmed, I. (2014). Exploring The Relationship Between POS, OLC, Job Satisfaction and OCB. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 114, 164-169.
- Islam, T., Ali, G. ve Ahmed I. (2018). Protecting Healthcare Through Organizational Support to Reduce Turnover Intention. *International Journal of Human Rights in Healthcare*. <https://doi.org/10.1108/IJHRH-03-2017-0012..>
- Jayasundera, A, Jayakody, K.ve Jayawardana,A. (2016). Perceived Organizational Support and Turnover Intention of Generation Y Employees: The Role of Leader-Member Exchange, *Srilankan Journal of Management*, 21, (2), 1-37.
- Joo, B. K., Hahn, H. J. ve Peterson, S. L. (2015). Turnover Intention: The Effects of Core Self-Evaluations, Proactive Personality, Perceived Organizational Support, Developmental Feedback, and Job Complexity. *Human Resource Development International*, 18(2): 116-130.
- Kalliath, T. J. ve Beck, A. (2001). Is The Path To Burnout and Turnover Paved By A Lack of Supervisory Support? A Structural Equations Test. *New Zealand Journal of Psychology*, 30(2), 72-78.
- Karatepe O. M. ve Vatankhah S. (2014). The Effects Of High-Performance Work Practices on Perceived Organizational Support and Turnover Intentions: Evidence From The Airline Industry. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 13(2), 103-119.
- Kaur, B, Mohindru, P ve Pankaj,K.(2013). Antecedents of Turnover Intentions: A Literature Review. *Global Journal of Management and Business Studies*. 3(10), 1219-1230.
- Kerfoot, K. (2006). Authentic Leadership. *Nursing Economics*, 24 (2), 116-117.
- Koçak, D ve Yücel, İ. (2018). Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Duygusal Bağlılığın Aracı Etkisinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 683-704.
- Kumar, M., Jauhari, H., Rastogi, A. ve Sivakumar, S. (2018). Managerial Support for Development and Turnover Intention Roles of Organizational Support, Work Engagement, and Job Satisfaction. *Journal of Organizational Change Management*, 1-34. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2017-0232>.
- Laschinger, H.K.S., Wong, C.A. ve Grau, A.L. (2012). The Influence of Authentic Leadership on Newly Graduated Nurses' Experiences of Workplace Bullying, Burnout and Retention Outcomes: A Crosssectional Study. *International Journal of Nursing Studies*, 49 (10), 1266-1276.
- Laschinger, H.K.S. ve Fida, R. (2014). A Time-Lagged Analysis of The Effect of Authentic Leadership on Workplace Bullying, Burnout, and Occupational Turnover Intentions. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23 (5), 739-753.
- Lee, T.W. ve Mitchell, T.R. (1994). An Alternative Approach: The Unfolding Model of Voluntary Employee Turnover. *Academy of Management Review*, 19 (1),51-89.
- Lee, H.F., Chiang, H.Y.ve Kuo, H.T. (2019). Relationship Between Authentic Leadership and Nurses' Intent To Leave: The Mediating Role of Work Environment and Burnout. *Journal of Nursing Management*, 27 (1), 52-65.
- Leroy, H., Anseel, F., Gardner, W. L. ve Sels, L. (2015). Authentic Leadership, Authentic Followership, Basic Need Satisfaction, and Work Role Performance: A Cross-Level Study. *Journal of Management*, 41(6), 1677-1697
-

-
- Li, N., Zhang, L., Xiao, G., Chen, J. ve Lu, Q. (2019). The Relationship Between Workplace Violence, Job Satisfaction and Turnover Intention in Emergency Nurses. *Int. Emerg. Nurs.* 45, 50–55.
- Loi R., Hang-Yue N. ve Foley, S., (2006). Linking Employees' Justice Perceptions to Organizational Commitment and Intentions To Leave: The Mediating Role of Perceived Organizational Support. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79, 101- 120.
- Luthans, F. ve Avolio, B. (2003). Authentic Leadership: A Positive Development Approach. In K. S. Cameron, J. E. Dutton, & R.E. Quinn (Eds.). *Positive Organizational Scholarship*. San Francisco: Berrett-Koehler
- Macey, W.H. ve Schneider, B. (2008). The Meaning of Employee Engagement. *Industrial and Organisational Psychology*, 1 (1), 13-30.
- Maertz, C. P., Griffeth, R. W., Campbell, N. S. ve Allen, D. G. (2007). The Effects of Perceived Organizational Support and Perceived Supervisor Support on Employee Turnover. *Journal of Organizational Behavior*, 28(8): 1059-1075.
- Mobley, W.H., Griffeth, R.W., Hand, H.H. ve Meglino, B.M. (1979). Review and Conceptual Analysis of The Employee Turnover Process. *Psychological Bulletin*, 86 (3), 493-522
- Naden, K., Khan, M.A. Imtiaz, N. ve Iftikhar, Y. (2019). Turnover Intention and Perceived Organizational Support; Mediating Role of Work Engagement and Organizational Commitment. *European Scientific Journal*, 15(10), 222-236.
- Nedd, N. (2006). Perceptions of Empowerment and Intent To Stay. *Nursing Economic\$,* 24 (1), 13-18.
- Nelson K, Boudrias J. S., Brunet L., Morin D., De Civita M., Savoie A. ve Alderson M. (2014). Authentic Leadership and Psychological Well-Being at Work of Nurses: The Mediating Role of Work Climate at The Individual Level Of Analysis. *Burnout Research*, 1(2), 90-101
- North, N., Leung, W., Ashton, T., Rasmussen, E., Hughes, F. ve Finlayson, M. (2012). Nurse Turnover in New Zealand: Costs and Relationships with Staffing Practices And Patient Outcomes. *Journal of Nursing Management*, 21, (3), 419-28.
- Nyberg, A.J. ve Ployhart, R.E. (2013). Context-Emergent Turnover (CET) Theory: A Theory of Collective Turnover. *Academy of Management Review*, 38 (1), 109-131.
- Ogochi, K.D. (2018). Authentic Leadership: Its Significance in Developing Authentic Leadership Practices. *Journal of Human Resource and Leadership*, 2 (5), 63-89.
- Oh, J., Cho, D. ve Lim, D.H. (2018). Authentic Leadership and Work Engagement: The Mediating Effect of Practicing Core Values. *Leadership & Organization Development Journal*, 39 (2), 276-290.
- Oh, J. ve Oh, S. (2017). Authentic Leadership and Turnover Intention: Does Organizational Size Matter? *Leadership & Organization Development Journal*, <https://doi.org/10.1108/LODJ-08-2016-0209>
- Oliveira, L. B., Cavazotte, F. ve Dunzer, R. A. (2017). The Interactive Effects of Organizational and Leadership Career Management Support on Job Satisfaction and Turnover Intention. *The International Journal of Human Resource Management*, 1583- 1603. <https://doi.org/10.1080/09585192.2017.1298650>.
- Park, J. H., Newman, A., Zhang, L., Wu, C. ve Hooke, A. (2015). Mentoring Functions and Turnover Intention the Mediating Role of Perceived Organizational Support. *The International Journal of Human Resource Management*, 1173-1191. <http://dx.doi.org/10.1080/09585192.2015.1062038>.
-

- Peryer, C., Jordan, C., Firms, I. ve Travaglione, A. (2010). Predicting Turnover Intentions The Interactive Effects of Organizational Commitment and Perceived Organizational Support. *Management Research Review*, 33 (9), 911-923.
- Peterson, S.J., Walumbwa, F.O., Avolio, B.J. ve Hannah, S.T. (2012). The Relationship Between Authentic Leadership And Follower Job Performance: The Mediating Role of Follower Positivity in Extreme Contexts. *The Leadership Quarterly*, 22 (3), 502-516.
- Puni, A., Mohammed, I. ve Asamoah, E. (2018). Transformational Leadership and Job Satisfaction: The Moderating Effect of Contingent Reward. *Leadership & Organization Development Journal*, 39 (4), 522-537.
- Reçica, L. F. ve Doğan, A. (2019). The correlation between job satisfaction, organizational trust and intention to leave the job: a comparative study between Kosovo and Turkey. *Acta Universitatis Danubius. Œconomica*, 15(2), 173-189 RHOADES L., EISENBERGER R., 2002, “ Perceived organizational support: A review of the literature”, *Journal of Applied Psychology*, 87, 698-714.
- Ribeiro, N., Duarte, P. ve Fidalgo, J. (2020). Authentic Leadership’s Effect on Customer Orientation and Turnover Intention Among Portuguese Hospitality Employees: The Mediating Role of Affective Commitment. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32 (6), 2097-2116.
- Riggall R. J., Edmondson D. R. ve Hansen J. D., (2009). A Meta-Analysis of The Relationship Between Perceived Organizational Support and Job Outcomes: 20 Years of Research. *Journal of Business Research*, 62(10), 1027-1030.
- Rubenstein, A.L., Eberly, M.B., Lee, T.W. ve Mitchell, T.R. (2018). Surveying The Forest: A Metaanalysis, Moderator Investigation, and Future-Oriented Discussion of The Antecedents of Voluntary Employee Turnover. *Personnel Psychology*, 71 (1), 23-65.
- Saruhan, Ş.C. ve Özdemirci, A. (2011). Bilim, Felsefe ve Metodoloji. Beta Yayınları. İstanbul
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measure’s. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74
- Seçilmiş, C., Düşmezkalender, E ve Özhasar, Y. (2019). Kriz ve Meslekten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10,(20), 301-317.
- Settoon, R.P., Bennett, N. ve Liden, R.C. (1996). Social Exchange in Organizations: Perceived Organizational Support, Leader-Member Exchange, and Employee Reciprocity. *Journal of Applied Psychology*, 81 (3), 219-27.
- Shantz, A., Alfes, K. ve Latham, G. P. (2014). The Buffering Effect of Perceived Organizational Support on the Relationship between Work Engagement and Behavioral Outcomes. *Human Resource Management*, DOI:10.1002/hrm.21653.
- Shaw, J. D., Gupta, N. ve Delery, J. E. (2005). Alternative Conceptualizations of The Relationship Between Voluntary Turnover and Organizational Performance. *Academy of management Journal*, 48(1), 50-68.
- Shirey, M.R. (2006). Authentic Leaders Creating Healthy Work Environments for Nursing Practice. *American Journal of Critical Care*, 15 (3), 256-67.
- Shore, L. M. ve Wayne, S. J. (1993). Commitment and Employee Behavior: Comparison of Affective Commitment and Continuance Commitment with Perceived Organizational Support. *Journal of applied psychology*, 78(5): 774-780.
- Shuck, B. ve Reio, T. (2011). The Employee Engagement Landscape and HRD How Do We Link Theory and Scholarship to Current Practice? *Advances in Developing Human Resources*, 13 (4), 419-428.

- Sias, P.M., Krone, K.K. ve Jablin, F.M. (2002), "An ecological systems perspective on workplace relationships", in Daly, J. and Knapp, M.L. (Eds), *Handbook of Interpersonal Communication*, 3rd ed., Sage, Newbury Park, CA, pp. 615-642.
- Kathleen A.M ve Firth, L., (2006). Predicting intention to Quit in The Call Centre Industry: Does The Retail Model Fit? *Journal of Managerial Psychology*, 21, 231–243.
- Srivastava, S. ve Agrawal, S.(2020). Resistance to Change and Turnover Intention: A Moderated Mediation Model of Burnout and Perceived Organizational Support. *Journal of Organizational Change Management*, DOI 10.1108/JOCM-02-2020-0063.
- Steel, R. ve Ovalle, N. (1984). A Review and Meta-analysis of Research on The Relationship Between Behavioral Intentions and Employee Turnover. *Journal of Applied Psychology*, 69 (4), 673-686.
- Strachota, E., Normandin, P., O'Brien, N., Clary, M. ve Krukow, B. (2003). Reasons Registered Nurses Leave or Change Employment Status. *Jona: The Journal of Nursing Administration*, 33 (2), 111-117.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell. L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.) Pearson, Boston.
- Tabak, A. Polat, M. Coşar, S. ve Türköz, T. (2012). Otantik Liderlik Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. "İş, Güç" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(4), 89-106.
- Tett, R.P ve Meyer, J.P.(1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, and Turnover: Path Analyses Based on Met-Analytic Findings. *Personnel Psychology*; 46, 259-293.
- Tiplic, D., C. Brandmo ve E. Elstad. (2015). Antecedents of Norwegian Beginning Teachers' Turnover Intentions. *Cambridge Journal of Education*, 45(4), 451-474
- Tourangeau, A.E. ve Cranley, L.A. (2006). Nurse Intention to Remain Employed: Understanding and Strengthening Determinants. *Journal of Advanced Nursing*, 55 (4), 497-509.
- Tumwesigye, G. (2010). The Relationship between Perceived Organisational Support and Turnover Intentions in a Developing Country: The Mediating Role of Organisational Commitment. *African Journal of Business Management*, 4(6), 942-452.
- Turuç, Ö., ve Çelik, M. (2010). Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş-Aile, Aile-İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1): 209-232.
- Tuzun, I.K. ve Kalemci, A.R. (2012). Organizational and Supervisory Support in Relation to Employee Turnover Intentions. *Journal of Managerial Psychology*, 27 (5) 518 – 534.
- Van Knippenberg, D. (2006). Organizational Identification Versus Organizational Commitment: Self-Definition, Social Exchange, and Job Attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 27 (5), 571-84.
- Wałachowska, K. ve Laguna, M. (2018). Factorial Structure and Validity of the Short Version of the Authentic Leadership Questionnaire in Polish Samples. *Roczniki Psychologiczne*, 21 (2), 163-184.
- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S. ve Peterson, S. J. (2008). Authentic Leadership: Development and Validation of a Theory-Based Measure. *Journal of Management*, 34 (1), 89-126.
- Wong, C. ve Cummings, G. (2009). Authentic Leadership: A New Theory for Nursing or Back to Basics?. *Journal of Health Organization and Management*, 23 (5), 522-538.
- Woolley, L., Caza, A. ve Levy, L. (2010). Authentic Leadership and Follower Development: Psychological Capital, Positive Work Climate, and Gender. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18(4), 438-448.

-
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, Özel Sayı, 74-85
- Yılmaz, H. (2019). Otantik Liderlik Davranışının Örgütsel Etik İklim Üzerine Yansımaları: Kantitatif Bir Çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 160-182.
- Zbierowska, M.J. (2019). Relationship Between Leaders' and Followers' Psychological Capital and The Mediating Role of POS and Authentic Leadership. *Journal of Positive Management*, 9(2), 89–104.
- Zeffane, R. ve Melhem, S.J.B. (2017). Trust, Job Satisfaction, Perceived Organizational Performance and Turnover Intention: A Public-Private Sector Comparison in The United Arab Emirates. *Employee Relations*, 39 (7),1148-1167,
- Zhao, X., Lynch, J.G. ve Chen, Q.(2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *J. Consum. Res.* 37, 197–206.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

A Study on Perception of Financial Market Professionals in Turkey Towards Gold¹

Türkiye’de Finans Piyasası Profesyonellerinin Altına Yönelik Algısı Üzerine Bir Çalışma

Yakup Alper YAKUPOĞLU^{a*}, Mustafa OKUR^b

^aDr. İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6839-2755

^bProf. Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık Sigortacılık Meslek Yüksekokulu, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3121-8603

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Ocak 2021

Kabul tarihi: 17 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

Altın,

Altın piyasası,

Değişim aracı olarak altın,

Merkez Bankası altın rezervi

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 24, 2021

Accepted June 17, 2021

Keywords:

Gold,

Gold market,

Gold as medium of exchange,

Central Bank gold reserve

ÖZ

Türkiye’de geleneksel bir yatırım aracı olarak kabul gören altın son yıllarda önemli bir merkez bankası rezervi haline de gelmiş, finans sektörünün artan ilgisiyle altın tasarruf hesapları, altın yatırım fonları yaygınlaşmaya başlamıştır. Hem Türkiye’de hem de uluslararası piyasalarda altına yönelik yatırım iştahında artış görülmekte, finans sektöründe altının bir finansal enstrüman olarak önemi daha da artmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı; Türk finans piyasasında çalışan profesyonellerin bir merkez bankası rezervi, ödeme ve yatırım aracı olarak altın algısını analiz etmektir. Analiz, Türk finans sektöründe yer alan; banka, aracı kurum ve portföy yönetim şirketi çalışanlarından, özellikle hazine/fon/portföy yöneticileri ve çalışanları arasında anket yöntemiyle yapılmış, elde edilen istatistiksel verilerden algı skoru hesaplanmıştır

ABSTRACT

Gold becomes an important central bank reserve in Turkey, gold savings accounts and gold investment funds begun to increase with the increasing interest of the financial sector in last years. The risk appetite for gold is increasing both in Turkish and international financial markets. The importance of gold as a financial instrument is growing. Within this framework, the aim of this study is to analyze the perception of gold among the professionals in the Turkish financial market as a central bank reserve, a mean of payment and an investment instrument. The analysis was done by a survey made among the employees of the banks, broker firms and portfolio management companies in the Turkish financial sector, mainly among treasury departments, fund and portfolio managers. A perception score was calculated from the statistical data.

¹ Çalışma, Yakup Alper Yakupoğlu’nun “Bir Finansal Varlık, Yatırım ve Ödeme Aracı Olarak Altın ve Türk Finans Piyasasında Altına Yönelik Algı Analizi” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Introduction

Never in human history has there been anything more desirable than gold. It has been used as jewelry, a medium of exchange and an investment tool by the people. Even though gold is the oldest medium of exchange in human civilization, it lost its legal tender status approximately a half century ago. However, it is still an investment and saving instrument for households, corporates and governments. Today, in global financial markets, gold is the third largest financial instrument traded after US dollar and euro. Also gold is one of the main reserve assets for the monetary authorities.

Even high amounts of central banks' gold reserves or high trade volumes in global financial markets confirm that gold is an important financial asset and investment instrument. For the Central Bank of the Republic of Turkey, like many other central banks around the world, gold is a crucial asset. In recent years increase in gold reserves of Central Bank of the Republic of Turkey has been remarkable. Gold has also a unique place in Turkish individual investors' portfolios. Therefore, commercial banks in Turkey have been actively marketing gold savings account in recent period. As a result, gold is very popular investment asset in the Turkish market. In this framework, this study aims to find answers for three main research questions in the Turkish financial sector:

1. Is gold a safe heaven and a crucial financial asset for financial market professionals?
2. Related to the first question, if gold is considered a safe haven and a hedge against inflation, is it possible to use gold assets against dollarization in an emerging market?
3. Are gold reserves important for Turkish Central Bank's credibility ?

This research paper is divided in four sections. The first section surveys related studies from the literature in order to support the research questions. Then, in the second section the data and methodology employed to achieve research goals are explained and finally the last section gives a brief summary and critique of the findings.

Related Studies

As it is highlighted in the previous sections, gold is one of the mostly preferred financial assets in the markets. It is possible to claim that besides many other possible reasons, the perception of gold among investors is an important factor for the high gold demand in the financial markets. However, there is limited research on the perception of gold among investors, even at the international level. Although there are papers on gold in both economic literature and finance literature, researches on general view of professionals and households on gold are very restricted. Because of this scarcity of researches, the literature review in this study is organized in order to establish a base for our questions mentioned above. But first we should mention the studies on the return to a new gold standard after Bretton Woods. These studies were mainly published in US and focused on returning back to a new gold standard in US. This was because of the high inflation created by oil crisis in 1970s (Schwartz 1987: p.364). Some of these studies are; (i) Salant and Henderson's partial equilibrium model of the gold market (Salant and Henderson, 1978), (ii) Arthur B. Laffer's approach to return to the monetary gold standard (Laffer, 1979); (iii) Robert J. Barro's study on modelling price and monetary dynamics in the gold standard (Barro, 1979) and (iv) Paul Krugman's study on currency crises and the model of the government monetary and gold policy framework (Krugman, 1979). Murray N. Rothbard and Richard H. Timberlake should also be mentioned.

One of the remarkable proposal for a new gold standard policy in US at that time was the gold price rule of Arthur B. Laffer. It was a monetary policy rule first proposed by supply-

side economists such as Arthur B. Laffer, Robert Mundell, and Jude Wanniski in the early 1980s. After a three-month transition period, Laffer proposed that the US Federal Reserve announces an official gold price at the average gold price in the London gold market, and from that date on, the US Federal Reserve converted all its reserves to gold at an official gold price in US dollar. After a period of time, the Federal Reserve began to hold an average gold reserve of 40% of its liabilities. Laffer called this amount of Federal Reserve gold reserves “Target Reserve Amount” (Laffer 1980; Salerno 1982). Murray Rothbard mentioned that although gold is not used as currency, many governments and central banks have a high amount of gold reserves, and in the future these gold reserves may cause another gold standard for the reserve currencies like US dollar and British pound (Rothbard 1985: p.7). In the footsteps of Austrian school economists, such as Carl Menger and Ludwig von Mises, Rothbard defended convertibility of the US dollar to gold with a certain ratio, while at the same time he supported closing the Federal Reserve and establishing a free banking system in US (Rothbard 1985: p.12). Another gold standard argument made by Richard Timberlake. Richard Timberlake, a professor at the Cato Institute, wrote that all of the gold reserves of the US Federal Reserve should be sold to the private sector, and management of this gold reserve should be executed by the partner banks of the Federal Reserve System. In his argument, regional Federal Reserve banks operate only as a clearing house in their regions and private banks issue banknotes in exchange for gold reserves (Timberlake 1981; Salerno 1982).

In the 1990s central banks reduced inflation to lower levels and this caused discussions on a new gold standard out of the agenda (Bordo et al. 2003). Beginning with 1990s studies on gold focused mainly as a hedge and a portfolio diversification. Gold is a volatile asset if considered as a financial asset. Jaffe (1989) recommended holding approximately 10% of a portfolio in gold. Gold as a hedge instrument against currency portfolios has also been examined in the literature. Capie et al. (2005) searched whether gold can act as a hedge against currency risk, specifically as a hedge against Japanese yen/US dollar and British pound/US dollar exchange rates. They showed that its ability to act as a hedge is time varying based on unpredictable political and economic events.

It is also argued that the US dollar is the primary currency affecting gold prices in international markets. The basis for this argument is that gold is traded primarily in US dollar especially in London gold market. A weaker US dollar makes gold cheaper. Tully and Lucey (2007) found that the trade-weighted value of the US dollar is by far the most significant factor in explaining gold price changes using an APGARARCH model. Sjaastad (2008) found when looking at longer and more recent data from 1991-2004 that the US dollar is dominant followed by the Japanese yen. The currencies of gold mining countries appeared to have no significant impact on the gold price, which fits well with the fact that gold stocks from investments are vastly larger than the annual flows from mining. O'Connor and Lucey (2015) showed that the trade weighted value of six currencies have negative relationships with the price of gold in that currency. When a currency, such as the US dollar, is losing value on average against all major currencies, it is also losing value against gold. Viewing gold as a currency like asset, it gains value against the dollar all other currencies are gaining.

Another research topic on gold is its reserve asset role in central banking. Gold reserves are used by central banks to build confidence in modern fiat currency system. This confidence would be jeopardized if the price of gold increased too much. This was the theoretical basis for control and management of the price by the central banks, especially the gold agreements of the central banks in 1990s (Baur, 2016). But after global financial crisis in 2008, gold became more attractive for government agencies especially for central bankers. Gold retains its unique status in central bank reserves reported at historical valuation. A central bank's gold reserve is

a sign of the economic might of that country. The intensity of holding gold is correlated with being a global power in the history, especially by countries that are the suppliers of reserve currencies (Aizenman and Ineoe, 2012). One should also note that this global power effect is also important to understand the sharp increase in the gold positions of the countries challenging the global US dollar supremacy like China, Russia and India (Aizenman and Ineoe, 2012).

There are also studies researching the relationship between gold prices and other financial assets, such as equities and bonds, and also the hedging transactions against US dollar. The concept of “safe heaven” is the main axis of these studies. One of the studies on the safe heaven role of gold is the Baur and McDermott (2010) paper. They tested the hypothesis that gold represents a safe haven against stocks of major emerging and developing countries. Their econometric analysis with a sample spanning a 30 year period from 1979 to 2009 shows that gold is both a hedge and a safe haven for major European stock markets and the US but not for Australia, Canada, Japan and large emerging markets such as the BRIC countries (Baur and McDermott, 2010).

There are also empirical studies in Turkey. Kutan and Aksoy (2004) examined the response of the gold market to other public information arrival critical to Turkish economy, such as GNP, balance of trade and tourism. The gold market reacts to public information arrival about GNP and balance of trade, suggesting that real sector news has important effects on the market (Kutan and Aksoy (2004). Ozturk and Acikalin investigated whether gold is an internal hedge and/or an external hedge against Turkish lira by using monthly data from January 1995 to November 2006. They found that gold acts as an effective hedge against potential future TL depreciation and rising domestic inflation. Furthermore, gold price may be considered as a good indicator of inflation (Ozturk and Acikalin, 2008). Omag’s paper (2012) observed the relationship between gold prices and selected financial indicators in Turkey from January 2002 to December 2011 with a regression model. The results of this study demonstrated that there is a positive relationship between national gold prices, Istanbul Stock Exchange 100 Index and the exchange rate between Turkish lira and the US dollar (Omag, 2012). Aksoy and Topcu’s paper examined the relationship between gold prices and stock prices. According to regression analysis test results, by using monthly data from January 2003 to December 2011, there was significant negative relation between gold prices and stock prices in Turkey (Aksoy and Topcu, 2013). Gurgun and Unalmis’s study aimed to analyze the hedge and safe haven properties of gold against equity market investment for a large group of emerging and developing countries from the perspective of both domestic and foreign investors. Their results showed that gold performs as a hedging tool and a safe haven in most of the financial markets for domestic investors. They found that gold is a safe haven for foreign investors only in a few markets. During the time of extreme losses in equity markets, gold acts as a safe haven in more countries for both domestic and foreign investors (Gurgun and Unalmis, 2014). Uludag and Lkhamazhapov examined the long-memory properties and structural breaks in spot and futures gold returns and volatility in Turkey. Their data covered the period from 2008 through 2013 in which gold prices hit an all-time high. ARFIMA–FIGARCH model provided evidence of dual long memory in spot series and a lack of long-memory property in futures returns. Their findings further provided evidence of one structural break, which is associated with correction in the gold prices during the post-global financial crisis (Uludag and Lkhamazhapov, 2014). Gencer and Musoglu examined the volatility transmission mechanisms bivariate, between gold prices and alternatively, Turkish stock market and government bond indices. They investigated the period between June 2006 and November 2013, which in fact, was a highly volatile period in the world economy, marked by the 2008 crisis. Their results confirm a bi-directional shock and volatility transmission between gold prices and Turkish stock market,

whereas they document a uni-directional transmission from gold asset to Turkish government bonds. Their findings depicted gold as a unique asset to reduce the portfolio risk, especially in times of adverse market conditions in Turkey. (Gencer and Musoglu, 2014). Another study is Caliskan and Nadjan paper. Their study predicted the price of gold to increase or decrease subsequent to significant positive or negative stock returns. They provided some evidence to support this hypothesis, against the traditional view, arguing that investors may demand more or less gold to take advantage of market fluctuations (Caliskan and Nadjand, 2016).

Recent studies on gold are mostly empirical and use gold prices and trading volumes in their analyses. But studies on individual and institutional investors' attitude towards gold and their perception are, as mentioned above, very limited even in the international level. Because of the scarcity of researches on this topic, two surveys in two different countries are mentioned in this study. The first study was done by Tagtekin. In this study, individual investors' gold perception was analyzed. Tagtekin's survey was conducted by using random sampling model among the individuals living in Istanbul. In this research, 241 individuals attended the survey (Tagtekin 2016). Tagtekin's study reveals that individual Turkish investor prefers mostly foreign exchange (US dollar and euro) as their main investment instrument. Gold holds the second ranking after the foreign exchange and real estate holds third rank. The other important investment instruments for individual Turkish investors are time deposits, government bonds and equities. In the households' savings the most preferred gold instruments are; (i) government minted republic gold coins, (ii) time deposits in gold and (iii) gold jewellery (Tagtekin, 2016). The second one is M. Santhi's paper on gold perception of investors in Madurai City in India (Santhi, 2013). Santhi's survey was made among customers of the jewelry shops in Madurai City. 75 individuals attended to the survey. A simple questionnaire had been prepared to find which factors motivated individuals to buy gold and the risk involved in buying gold. The survey participants were asked to rank them on their priority. The factors appeared in this survey were liquidity and appreciation of gold (Santhi, 2013).

The survey in this study, however, focused on the financial market professionals trading in both national and international markets rather than randomly selected retail customers of physical gold products. The survey participants in this study were experienced traders and treasury managers of the Turkish banking sector. Such a targeted sample population help to sustain the main aim of this study that is to get a clear picture of the Turkish market professionals' view on gold as a financial asset, as central bank reserve and as a medium of exchange.

Data And Methodology

Data

In this research, the data was collected by conducting an online-survey in 2018. The sample population of the research consists of 407 market professionals working in Turkish financial market. The survey was sent by using a global data vendor's messenger application. The messenger application of this global data vendor is a service to its clients to chat and to share news, live data and analytics and is widely used by financial professionals with over 300,000 contacts in more than 30,000 firms in 180 countries (Refinitiv, 2019). The aim of using such a messenger application was to reach to the Turkish financial market professionals directly. This is a much better and easier method for collecting data than the traditional survey methods like posting mails to the addresses, sending e-mails or making face-to face interviews. As a result, 82 of the 407 professionals attended the survey but 81 of them completed the questionnaire.

Methodology

Methodology used in this research is the non-probability (non-random) sampling technique with a convenience sampling. Non-probability sampling is a sampling method in which researcher selects samples based on the judgment of the researcher rather than random selection. This method is used in studies where it is not possible to draw random probability sampling due to time or cost considerations. Convenience sampling used in this research was a non-probability sampling method where sample is selected from the population only because they are conveniently available to the researcher (Kitchenham & Pfleeger, 2002). The sample in this study is selected from the population consisted of banking and finance professionals in Turkey, mostly in the treasury departments of the Turkish banks. There are also survey participants from other financial institutions like broker firms and portfolio management companies, but the core of the sampling group was the treasurers of the Turkish banking sector. This kind of sampling is considered to give a clear picture of market professionals' view on gold. Also, it is much more convenient way to reach members of the sample population using an online messenger application of a global market data vendor.

For the survey a questionnaire was prepared based on the scale used by the Eurobarometer on the public perception researches on euro, which was issued by the European Commission's Directorate General for Economic and Financial Relations. The European Commission did this survey to measure changes in public opinion in Europe during the months preceding the introduction of euro. Eurobarometer's survey was one of the series of surveys initiated in March 2000. The last survey dated back to June/July 2001. The methodology used in that survey was that of Flash Barometer of the Directorate General for Press and Communication (Opinion Polls, Press Reviews, Europe Direct Unit), which took part in developing the questionnaire and handled survey administration (Flash Eurobarometer, 2001). The scale of Eurobarometer was used in this study because the extent of the research includes monetary aspects of gold.

The survey in this study consisted of two parts. In the first part, the demographic characteristics of the survey participants were examined. The second part, namely the descriptive part, consisted a scale of 19 questions on the perception of gold. The scale was a four-point Likert scale, included four statements; strongly disagree, disagree, agree and strongly agree. As mentioned above, the sample population of the research consisted of the 82 individuals working in the treasury departments of the banks, broker firms and portfolio management companies located in Istanbul.

The statistical analysis of the survey data was conducted using a statistics software. The significance and validity of the survey data were tested with this software. The demographic characteristics of the participants were summarized by frequency method. The survey data had a normal distribution at 95% significance level as a result of normality tests. Then parametric tests were applied. The results of the survey data was evaluated using one sample t-test and independent two sample t-tests.

One of the main aims of this study was to measure the perception scores of survey participants. First, the average perception score was calculated. Then maximum perception score of each survey participant was assumed to be 100. So the perception score related to each survey participant was calculated to this reference point. The mean perception score was calculated arithmetic mean. After calculation the perception scores, the demographic characteristics effecting the perception scores were analyzed by conducting independent sample t-tests and ANOVA tests in order to measure the effect of gender, department, institution, age and education level of the survey participants on their perception scores.

Results

Demographic Characteristics of Survey Participants

The majority of the survey participants were banking employees working in the treasury departments of the banks' headquarters, between ages 30-49, with BA and MA degrees.

72% of the survey participants were bank employees and 73% of them were working in the treasury departments. 41% had a BA and 52% had a MA degree, only 6% had a PhD degree. 72% of the participants were male and only 28% were female. 79% of the survey participants were between ages 30 and 49. This means most of the survey participants are well-educated, and experienced treasurers of the Turkish banking sector. This also means that the sample group of the survey research was homogeneous.

Descriptive Questions

If one looks at the answers given to the descriptive questions of the survey, it can quite easily be seen that the professionals in the Turkish financial market are very clear on many statements in the questionnaire. 85% of the participants gave positive response to the question, "Is gold a safe heaven in financial markets?". Gold is also perceived as a "traditional investment tool" (100% positive response) and a "significant asset" (%88 positive response). These results were as expected.

They also thought that gold transactions in the banking sector should be increased (77% positive response). This result shows that gold may have more place in the Turkish banking sector both in terms of trade volume and product type.

Gold was seen as an important central bank reserve asset after the US dollar and it was considered that the gold reserves of the Turkish Central Bank should increase and this would increase Turkish Central Bank's credibility (80% positive response).

Almost 90% of the survey participants supported the establishment of an "international gold bullion market in Istanbul". Parallel to this, they also supported a "Turkish Lira price fixing in gold transactions could be possible with an international gold bullion market in Istanbul". This result could be easily seen as a strong support for the establishment of such a market in Turkey. It is also clear that an international gold bullion market with hundreds of tons of transactions per day could raise Turkey to a higher level in the international gold market. Through the establishment of an international gold bullion market; local banks would able to make high gold trade volume and easily deliver physical gold to their customers from their branches. In so doing, Turkish households' physical gold portfolio, called "under-the-pillow gold stock", could be part of the financial system more easily.

An interesting result of the survey is that 38% of survey participants supported the idea of "backing monetary aggregates by the Turkish Central Bank's gold reserves". The fact that 38% of the responses were very remarkable because never had such a policy been mentioned or proposed by any political authority in Turkey or by the Turkish Central Bank itself.

Table 1: Demographic Characteristics of Survey Participants

		<i>Frequency</i>	<i>Ratio (%)</i>
Gender	Male	59	72,0
	Female	22	28,0
	Total	82	100,0
Age	none	2	2,4
	20-29	13	15,9
	30-39	44	53,7

	40-49	21	25,6
	50-59	2	2,4
	Total	82	100,0
Education	BA	34	41,5
	MA	43	52,4
	PhD	5	6,1
	Total	82	100,0
Company	none	1	1,2
	Bank	59	72,0
	Broker Firm	9	11,0
	Portfolio Management	12	14,6
	Investment Fund	1	1,2
	Total	82	100,0
Department	Top Management	3	3,7
	Treasury	60	73,2
	Portfolio Management	9	11,0
	Marketing	1	1,2
	Other	9	11,0
	Total	82	100,0
Monthly Salary	None	3	3,7
	2-3 thousand TRY	3	3,7
	3-4 thousand TRY	12	14,6
	4-10 thousand TRY	42	51,2
	+10 thousand TRY	22	26,8
	Total	82	100,0

75% of the survey participants were against the use of gold as legal tender with the Turkish Lira in domestic market and 61% of them did not accept such a dual currency system, including gold coins with the paper money in circulation. But there is a 39% minority supported the idea of a dollarization-reducing gold currency. This 39% is also remarkable because of above mentioned reason.

It is also strange that 54% of survey participants believed that foreign trade can be paid with gold reserves as well as foreign exchange. At the same time 57% of them thought this would reduce the country's gold reserves. This result is a bit confusing. The Turkish market professionals consider gold as a payment instrument for foreign trade although they are against the use of gold as an official payment instrument in domestic market. This may be because Turkish financial market professionals know that gold is one of the most traded asset in international markets after the US dollar and the euro; therefore, they may consider gold as an international payment instrument.

Table 2: A Summary of Answers to the Descriptive Questions

<i>Questions</i>	<i>Positive Response (Agree/Strongly Agree)</i>	<i>Negative Response (Disagree/Strongly disagree)</i>
Gold is a safe heaven	85%	15%
Gold is an important financial asset	88%	12%
Gold is a traditional investment instrument in Turkey	100%	-
Gold transactions should increase in the banking sector	77%	23%
The priority ranking in Central Bank reserves	1. USD 2. Gold 3. EUR 4. US G. bonds 5. Turkish G. bonds	

Increasing Central Bank gold reserves increases its credibility	80%	20%
Monetary aggregates should be backed by gold	38%	62%
Which monetary aggregate should be backed by gold?		1. Reserve Money 2. Money in Circulation 3. M1 4. Emission
There should be an international gold exchange in Istanbul	68%	32%
If there is such an exchange, it could also be a gold price fixing in TRY	69%	31%
Gold as a legal tender with TRY in domestic market	24%	76%
Gold as a legal tender decreases dollarization	39%	61%
Decreasing dollarization in domestic market also decreases USD/TRY volatility	38%	62%
Gold payments in foreign trade	54%	46%
Gold payments in foreign trade increases gold import	75%	25%
Gold payments in foreign trade decreases gold reserves of the country	57%	43%

Statistical Analysis of Survey Data

The statistical reliability of the survey data was measured by the Cronbach Alpha Test. This test is an internal consistency estimation that is suitable to be used when the questions are not scored as true-false and scored as 1-3, 1-4 and 1-5. The scale is reliable in cases where Cronbach alpha value is 0.70 and above (George and Mallery, 2003). The Cronbach alpha value for the descriptive questions of the survey was found 0.758. Thus, it was concluded that the scale used in the survey is valid and reliable.

Table 3: The Reliability of Survey Data

<i>Cronbach Alpha</i>	<i>Reliability</i>
0,758 > 0,7	Good

Perception Scores

One of the main aims of this study was to measure the perception scores of the market professionals working in the Turkish financial market. This was crucial for understanding the level of importance given by the professionals to the gold and also crucial for further researches on gold based on different aspects like being a safe heaven, a central bank reserve or being a payment instrument respectively. The average perception score was calculated with the data obtained from the survey. For the calculation of the perception scores, the descriptive questions no. 5 and no. 7 were excluded. The maximum perception score of each survey participant was assumed to be 100. Then the perception scores related to each survey participant was calculated to this reference. The mean perception score was calculated by using the arithmetic mean of the scores. Perception scores above 50 considered as positive perception for each individual and group attending the survey and perception scores below 50 is considered as a negative perception. ,

Table 4: Perception Score Statistics

<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>
56,63	9,44	28,33	78,33

While 40.7% of the participants had a perception score below the average perception score, 59.3% were above the average. The average of the perception scores is 56,6%.

Table 5: Gold Perception Scores

	<i>Frequency</i>	<i>%</i>
Median	-	56,6
Over the median	33	40,7
Below the median	48	59,3
Total	81	100

The significance of the mean perception scores is tested by using one sample t-test with the hypotheses;

$$H_0 : \mu = 50 \text{ and}$$

$$H_1 : \mu \neq 50$$

where μ is mean of perception score.

The mean of perception scores was calculated 56.6 with a 9.4 standard deviation. 95% of the perception scores of the survey participants were between 37.8 and 75.4. It is seen that the perception scores of the participants was above the average according to the evaluation made over 50.

Table 6: One Sample t-Test Statistics and Results

<i>N</i>	<i>Median</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>Std. Error</i>
81	56,6252	9,44255	1,04917

Test Value = 50

<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>	<i>Mean Difference</i>	<i>95% Confidence Interval of the Difference</i>	
				<i>Lower</i>	<i>Upper</i>
6,315	80	,000	6,62519	4,5373	8,7131

Because $t_h = 6,315 > t_{80;0,05} = 1,99$ or sig. value $0.000 < 0.05$, we reject the H_0 . This means, that the mean of the perception scores of the survey participants calculated as 56.6 is different from 50 is statistically significant with 95% confidence interval. According to this result the perception scores obtained from the survey data, there is a positive attitude from the survey participants towards gold

Demographic Characteristics Affecting the Perception Scores

The effect of the gender, department, institution, age and education level of the survey participants on their perception scores were analyzed. The effects on each group and their group perception scores are listed in Table 8.

The difference in the perception scores related to the gender of the survey participants were tested running independent samples t-test whether this difference was statistically significant or not.

Table 7: Independent Samples Test Results

<i>Levene's Test for Equality of Variances</i>						
<i>t-test for Equality of Means</i>						
		<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>Sig. (2-tailed)</i>
Perception score	Equal variances assumed	6,171	,015	-1,841	78	,069
	Equal variances not assumed			-2,362	62,09	,021
		<i>Mean Difference</i>	<i>Std. Error Difference</i>	<i>95% Confidence Interval of the Difference</i>		
				<i>Lower</i>	<i>Upper</i>	
Perception score	Equal variances assumed	-4,366	2,371	-9,086	,3545	
	Equal variances not assumed	-4,366	1,848	-8,060	-,6719	

Since 2-tailed significance value 0.021 is smaller than 0.05, hypothesis H_0 was rejected and hypothesis H_1 was accepted. This means that the difference in perception scores calculated based on the gender is statistically significant. That shows gender has an effect on the perception of gold.

For other subgroups, ANOVA method was used to test hypotheses on whether the difference between the means of more than two groups was statistically significant. In the ANOVA tests, if the p value was greater than 0.05, H_0 hypothesis was accepted, which means, there was no statistically significant difference between the means. If the p value was less than 0.05, the H_0 hypothesis was rejected.

Table 8: Mean, Min. And Max. Values of Perception Scores

	Mean	Minimum	Maximum
Gender			
Male	55,3953	28,33	78,33
Female	59,7614	46,67	68,33
Total	56,5414	28,33	78,33
Department			
Top Management	43,8900	31,67	51,67
Treasury	57,9442	31,67	78,33
Portfolio Management	56,2956	38,33	66,67
Marketing	60,0000	60,00	60,00
Other	51,4575	28,33	68,33
Total	56,6252	28,33	78,33
Institution			
Bank	56,6100	28,33	78,33
Broker Firm	55,9256	31,67	63,33
Portfolio Mng. Co.	56,8042	38,33	66,67
Total	56,5621	28,33	78,33
Age			
20-29	58,2054	43,33	68,33
30-39	56,8939	31,67	78,33
40-49	55,1655	28,33	68,33
50-59	58,3350	51,67	65,00
Total	56,7086	28,33	78,33
Education			
BA	54,6464	28,33	68,33
MA	58,0228	31,67	78,33
PhD	57,6660	48,33	65,00
Total	56,6252	28,33	78,33

Income			
2.000 - 3.000	46,6633	38,33	58,33
3.000 - 4.000	55,9725	43,33	68,33
4.000 - 10.000	55,6502	28,33	78,33
10.000 +	59,4691	46,67	68,33
Total	56,4313	28,33	78,33

Table 9: Results of ANOVA Tests

	<i>F Values</i>		<i>p</i>	<i>H₀</i>
	<i>Calculated</i>	<i>F-Table</i>		
Department	2,458	2,49	0,053	Fail to reject
Institution	0,024	3,11	0,976	Fail to reject
Age	0,306	2,73	0,821	Fail to reject
Education	1,233	3,11	0,297	Fail to reject
Income	1,2962	2,73	0,127	Fail to reject

Because all the p values were greater than the value 0.05, all the H_0 hypothesis for the subgroups could not be rejected. This means, the departments and institutions the survey participants worked at, the age, income and education levels of the survey participants had no effect on their perception scores. In sum, it is possible to say that the perception of participants towards gold was above the median value, namely above 50. And only gender had a significant effect over the perception score. The other variables had no significant effect on perception.

The statistical analysis of the survey data shows that the survey was statistically reliable and valid. The gold perception score was calculated 56.6%, confirming a positive perception of gold among Turkish market professionals. ANOVA tests showed that the perception of gold changed neither with the education and income level nor with the institutions and the departments at which survey participants worked. However, only the gender had an effect on the perception of gold. This means, the female survey participants had a higher perception of gold than the male ones. This result is not considered unusual because this is a well-known behavior in Turkey where female consumers have more tendency toward gold products than male consumers.

Conculusion And Discussions

In this study, we tried to analyze the perception of gold among market professionals in Turkish financial market. The analysis was conducted with a survey among the employees of banks, broker firms and portfolio management companies located in Istanbul. As a result of statistical tests, it is possible to say that the survey results are statistically significant and valid. The perception score was calculated 56.6 out of 100, and this means gold had a positive perception among professionals in Turkish financial markets.

The survey analysis confirms three main points; (i) gold is regarded as a safe haven, a traditional investment instrument and a significant financial asset in Turkish financial market, (ii) Turkish financial market professionals believe that the weight of gold transactions in Turkish banking sector should be increased. These results indicate that gold could have more place in the Turkish banking sector both in terms of transaction volume and product range, (iii) gold is considered as an important reserve asset for the Turkish Central Bank after the US dollar alongside with euro. The Turkish financial market professionals believe that the Turkish Central Bank should have more gold reserves and increasing gold reserves increase the credibility of the Turkish Central Bank. This proves that gold is not only a commercial commodity, but also a strategic asset. Under extraordinary circumstances, such as war and economic crises, gold

reserves are an important financial resource for governments. This study also proves this argument in case of Turkey.

Almost 90% of the survey participants support the establishment of an “international gold bullion market in Istanbul”. They also support, “Turkish lira price fixing in domestic gold market could be possible with an international gold bullion market in Istanbul”. This result could be easily seen as a strong support for the establishment of such a market in Turkey. It is also clear that an international gold bullion market with hundreds of tons of transactions per day could raise Turkish domestic gold market to a higher level in the international gold market. With the establishment of an international gold bullion market in Istanbul, local banks would be able to trade gold with much higher volumes and would easily deliver physical gold products to their customers. With such an improved gold market Turkish households’ physical gold portfolio, so called “under-the-pillow gold stock”, could more easily be a part of the domestic financial system.

An eye-catching result of this study is that 38% percent of the survey participants supported the idea of “backing monetary aggregates by the Central Bank's gold reserves” and 39% supported the idea of a "using gold as a currency reduces dollarization”. This is very crucial as no such policy has ever been mentioned or proposed by any political authority in Turkey.

Finally, it is possible to say that Turkish financial market professionals consider gold as an important financial asset, investment instrument and central bank reserve asset. They also support the idea of establishment of an international gold bullion market in Istanbul. However, the perception of gold as a legal tender is quite weak at least for the domestic market.

The studies on perception of finance professionals towards gold is limited in the related literature and the most important contribution of this study to the literature is that it aimed to measure the perception of gold among professional corporate investors in a financial market. Even though the scope of this research was limited as it only covers finance professionals in a local market, namely Istanbul. If the future studies could be done in global financial centers like London or New York which are important gold trading centers, they could make a significant contribution to the related literature.

References

- Aizenman, J. and Inoue, K. (2012). Central bank and gold puzzles. *NBER Working Paper, no. 17894*, National Bureau of Economic Research, March 2012.
- Aksoy, M. and Topcu, N. (2013). Altın hisse senedi ve enflasyon arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 1*, 2013.
- Baur, D. G. (2016). Central banks and gold. University of Western Australia - Business School; Financial Research Network (FIRN), *FIRN Research Paper*.
- Baur, D. G. and McDermott T. K. (2010). Is gold a safe haven? international evidence. *Journal of Banking & Finance, 34*, p. 1886–1898.
- Bordo, M. D. Dittmar, R. T. and Gavin, W. T. (2003). Gold, fiat money and price stability. *NBER Working Paper, no. 10171*, US National Bureau of Economic Research.
- Capie, F. Terence C. M. and Geoffrey, W. (2005). gold as a hedge against the dollar. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money 15*, p. 343–352.
- Cooper, N. R. (1982). The gold standard: historical facts and future prospects. *Brookings Papers on Economic Activity, 1:1982*, p. 1- 56.
- Flash Eurobarometer. (2001). *Attitudes on the euro (4) - EU out*. Report No. 98/4.
- Flood, R. P. and Garber, P. M. (1984). Gold monetization and gold discipline. *Journal of Political Economy, 92, No. 1*, p. 90-107.

-
- George, D. and Mallery, P. (2003). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference. 11.0 update (4th ed.)*, Boston: Allyn & Bacon.
- Gurgun, G. and Unalmis, I. (2014). Is gold a safe heaven against equity market investment in emerging and developing countries. *Research and Monetary Policy Department Working Paper, no: 14/22*, Central Bank of Republic of Turkey.
- Jaffe, J. F. (1989). Gold and gold stocks as investments for institutional portfolios. *Financial Analysts Journal* 45, p. 53–59.
- Kitchenham, B. and Pfleeger, S. L. (2002). “Principles of Survey Research Part 5: Populations and Samples”, *Software Engineering Notes*, Vol. 27, no. 5, p. 17-20.
- Laffer, Arthur B. (1980). Reinstatement of the dollar: the blueprint. *Economic Study*, A.B. Laffer Associates.
- Mundell, A. R. (1997). The international monetary system in the 21st century: could gold make a comeback? *International Economic Association Conference in Trento, 4-7 September 1997*.
- O'connor, F. Lucey, B. Baur, D. and Batten, J. (2015). The financial economics of gold - a survey. *International Review of Financial Analysis*, no: 41, p. 186-205.
- Refinitiv, (2019). Why choose eikon messenger? <https://www.refinitiv.com/en/products/refinitiv-messenger>
- Rothbard, M. N. (1985). The case for a genuine gold dollar. *The Gold Standard Perspectives in the Austrian School* p.1-17, The Ludwig von Mises Institute, Auburne University, Alabama, ABD.
- Salerno, J. T. (1982). The gold standard: an analysis of some recent proposals. *Policy Analysis, no. 16*, Cato Institute.
- Santhi, M. (2013). A study on perception of investors towards gold as an investment avenue in madurai city. *PRiMa: Practices and Research in Marketing, Volume 4, Issue 1*, October 2013.
- Sjaastad, L. (2008). The price of gold and the exchange rates: once again. *Resources Policy* no. 33, p. 118–124.
- Schwartz, A. J. (1987). Alternative monetary regimes: the gold standard. *Money in Historical Perspective* p. 364-390, Schwartz, A. J. and Bordo M. D. (Ed), University of Chicago Press.
- Tagtekin, O. (2016). The position of turkey in the gold market and a research on turkish gold investors behavior. *Working Paper, WPS no. 17/2016-01*. Istanbul Commerce University, Foreign Trade Institute.
- Timberlake, N. R. (1981). Monetization practices and the political structure of the federal reserve system. *Policy Analysis*, Cato Institute, Washington DC.
- Tully, E. and Lucey B. M. (2007). a power GARCH examination of the gold market. *Research in International Business and Finance*, 21, p. 316–325.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Yaşanan Covid-19 Salgınının Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasasına Etkisi: Borsa İstanbul’dan Kanıtlar

The Effect of Covid-19 Outbreak Experienced in Turkey on the Precious Metal and Diamonds Market: Evidence from Borsa Istanbul

Selim GÜNGÖR^{a*}, Emrah ŞAHİN^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Reşadiye Meslek Yüksekokulu, Tokat / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2997-1113

^bÖğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Çorum / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1001-6511

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Mart 2021

Kabul tarihi: 16 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

Metal fiyatları,

Covid-19 salgını,

Maki eşbütünleşme testi,

FMOLS katsayı tahmincisi

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 4, 2021

Accepted June 16, 2021

Keywords:

Metal prices,

Covid-19 epidemic,

Maki cointegration test,

FMOLS coefficient estimator

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 17.03.2020-05.02.2021 dönemi için Covid-19 salgınının kıymetli madenler ve taşlar piyasasına etkisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmada ilk olarak Türkiye'nin Covid 19 kaynaklı günlük vefat ve vaka sayıları ile altın, gümüş, platin ve paladyum fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Maki eşbütünleşme testiyle araştırılmış, gümüş, platin ve paladyum fiyatları ile vaka sayıları arasında ve gümüş ve platin fiyatları ile vefat sayıları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ancak, altın fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum fiyatları ile vefat sayıları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmada son olarak, yapısal kırılmalar dikkate alınarak uzun dönemli ilişki tespit edilen seriler arasındaki ilişkinin büyüklüğü FMOLS tahmincisiyle araştırılmış, uzun dönemde gümüş fiyatları ile vaka ve vefat sayıları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca platin fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum fiyatları ile vaka sayıları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı ve yapısal kırılmaların ilgili metallerin fiyatları üzerindeki etkisinin zamana bağlı olarak değişkenlik gösterdiği bulguları elde edilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the effect of the Covid-19 outbreak on the precious metals and diamonds market for the period 17.03.2020-05.02.2021. In this context, firstly in the study, it has been investigated that the existence of long-run relationship between Turkey's daily deaths and Covid-19 daily cases caused by Covid-19 and daily gold, silver, platinum and palladium prices by Maki cointegration test, it has been determined that there is a long-term relationship between silver, platinum and palladium prices and the numbers of cases, and between silver and platinum prices and the numbers of deaths. However, it could not be determined that there are significant relationship between gold prices and the number of cases and deaths and between palladium prices and the number of deaths. Finally, in the study, the magnitude of the relationship between series which have been determined long term relationship has been investigated through the FMOLS estimator by taking into account structural breaks, it has been determined that there is a negative-way relationship between silver prices and the numbers of cases and deaths in the long run. Furthermore, it has been concluded that there are not statistically significant relationship between platinum prices and the numbers of cases and deaths and palladium prices and the numbers of cases and the effect of structural breaks on the prices of the relevant metals varies depending on time.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: selim.gungor@gop.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

It is a known fact that in times of crisis, precious metals such as gold are used as a safe haven in order to protect themselves from risks. Gold prices, which have been adversely affected by the process in the first waves of the epidemic, have been increased to over \$ 2000 in August 2020, thanks to the programs of governments and central banks to support economies. Although the discovery and implementation of the Covid-19 vaccine at the end of 2020 has been welcomed by the markets, the uncertainty in the recovery time of the economies have been caused the gold investors to increase rather than change their position, causing the prices to continue their upward trend. Investors, who could not meet their expectations for gold, have directed their investments to silver, platinum and palladium, which have a more affordable price per unit than gold and have fewer institutional investors.

From this point of view, the aim of the study is to reveal the impact of the Covid-19 epidemic on the precious metals and diamonds market. When the literature is examined, it is seen that they generally focus on stock markets, studies which are investigated the effect of Covid-19 outbreak experienced in Turkey on financial markets and studies on the precious metals market only deal with gold prices. In this context, it can be said that the study has a unique quality in terms of considering the effect of Covid-19 within a wide number of periods, taking into account the prices of silver, platinum and palladium together with gold prices. In this context, it can be said that the study has an original qualification in terms of considering the effect of Covid-19 within a wide number of periods, taking into account the prices of silver, platinum and palladium together with gold prices. In the study, regarding the period 17.03.2020-05.02.2021 Turkey's daily deaths and daily cases caused by Covid-19 and daily gold, silver, platinum and palladium prices in TL/kg have been considered and the series have been included in the analysis by taking their natural logarithms.

In the study, the existence of long-term relationships between series has been investigated by Maki multiple structural break cointegration test, it has been determined that there are long-term relationship between silver, platinum and palladium prices and the numbers of cases, and between silver and platinum prices and the numbers of deaths. However, it could not be determined that there is a significant relationship between gold prices and the number of cases and deaths and between palladium prices and the number of deaths.

Although gold stands out as a safe haven in the first waves of the epidemic, the panic atmosphere caused by the epidemic has negatively has been affected gold prices, albeit for a short time. However, the support programs provided by governments and central banks have been led to a rapid recovery in the markets and an upward trend in gold prices. Despite the positive developments in vaccination studies towards the end of 2020, the expectations that the recovery in the world economies will take time has been caused the gold investors to increase their positions without changing their positions and to keep hold of golds. These mentioned issues support the findings that there is no long-term relationship between gold prices and the number of cases and deaths.

Investors, who could not evaluate the increase in gold prices during the epidemic, have increased the demand for the relevant metals, acting with the idea that they could buy more silver, platinum and palladium on a quantity basis with their purchasing power. Another reason investors are turning to these metals is that the metals involved are less liquid compared to gold, and it takes less effort for investors to move metal prices up or down. From this point of view, it can be said that, the long-term relationship between the number of cases and the prices of silver, platinum and palladium, and between the silver and platinum prices and the number of deaths are stemmed from the fact that investors engage in some activities that led the metal prices move up or down in direct proportion to the increase or decrease in the number of cases and deaths in the relevant period.

Finally, in the study, the magnitude of the relationship between series which have been determined long term relationship has been investigated through the FMOLS estimator by taking into account structural breaks, it has been determined that there is a negative-way relationship between silver prices and the numbers of cases and deaths in the long run. Furthermore, it has been concluded that there are not statistically significant relationship between platinum prices and the numbers of cases and deaths and palladium prices and the numbers of cases and the effect of structural breaks on the prices of the relevant metals varies depending on time.

The negative-way relationship between silver prices and the number of cases and deaths in the long term can be attributed to the uncertainty and panic situations that result from the fluctuations in the number of cases and deaths in the relevant period, limiting the range of action of investors.

Although research has been only carried out in Turkey sample, data on the number of cases and deaths are published on public holidays such as weekends and festive holidays, data on metal prices not being disclosed due to the stock market being closed these days and considering the metal prices in TL in the research represent the limitations of the study. In case Covid-19 epidemic continues, in future studies, by dealing with data on the number of cases and deaths (such as change series) and metal prices (such as return and volatility series) in different ways, new findings can be obtained with current time series and financial econometrics methods.

Giriş

Aralık 2019 tarihinde ilk vakaların görüldüğü Çin'in Wuhan şehrinde bir balık ürünleri pazarında ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 salgını aradan bir yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen hala etkisini yitirmemiştir. Çinli yetkilileri ilk olarak 12 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nü (DSÖ) doğrulanmış 41 vaka ile bilgilendirmiş olup bu vakaların semptom başlangıcının 8 Aralık 2019 olduğunu bildirmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2020a). Şubat 2020 itibarıyla 115 milyonun üzerinde vaka ve 2,5 milyonun üzerinde vefat eden kişi sayısı (Dünya Sağlık Örgütü, 2020b) 1918-1920 yılları arasında ortaya çıkan İspanyol gribinden sonraki en büyük salgın olduğu söylenebilir. 2021 yılının başlarında aşılama uygulamaya başlaması sevindirici bir gelişme olsa da, aşılama faaliyetlerinin yavaş ilerlemesi ve hala dünyanın birçok ülkesinde aşılama faaliyetlerinin başlamamış olması salgının biran önce yok edilmesi noktasında kaygı oluşturmaktadır.

2020 yılının başından itibaren tüm dünyada etkisini derin bir şekilde hissettiren Covid-19 salgını sonrasında, salgınla mücadele edebilmek için ülkeler tarafından ortaya konan önlemler ekonomilerde ciddi daralmalara neden olmuştur. Özellikle tüm dünyada salgının çok hızlı yayıldığı ikinci çeyrekte ülkeler ciddi kısıtlamalar getirmiş, hatta birçok ülke haftalarca sokağa çıkma yasakları uygulamıştır. Dolayısıyla 2020 yılının ikinci çeyreğinde ülkelerin büyüme rakamları negatife dönmüştür. İkinci çeyrekte Türkiye % 9,9, ABD % 32,4, Almanya % 9,8, İngiltere % 19,8, Fransa % 13,8, İtalya 12,8 ve Rusya % 8,5 daralmıştır (Investing.com Portföy Yönetim Portalı, 2021).

2020 yılında salgına bağlı olarak emtia fiyatlarında da ciddi azalışlar yaşanmıştır. IMF Temel Fiyatlar Endeksine göre, yılın ilk çeyreğinde bileşik emtia fiyat endeksindeki gerileme önceki yılın aynı dönemine göre %8,9, ikinci çeyrekteki gerileme % 23,6 ve üçüncü çeyrekte ise gerileme % 6,7 olmuştur. Emtia fiyat endeksindeki bu gerileme, temelde enerji fiyatlarındaki kesin düşüşle ilgilidir. Enerji emtiaları fiyat endeksi 2020 yılının ilk çeyreğinde % 23,6, ikinci çeyrekte % 50,3 ve üçüncü çeyrekte ise % 26,6 oranında gerilemiştir. Enerji dışı emtialar endeksi ise 2020 yılının ikinci çeyreğinde % 0,2 gerilemenin ardından hızlı toparlanarak üçüncü çeyrekte % 8,7 artmıştır. Enerji dışı emtia fiyat endeksindeki pozitif görünümün arkasında kıymetli madenler grubunun belirleyici faktör olduğunu söylemek mümkündür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 10).

Kriz dönemlerinde özellikle altın gibi kıymetli madenlerin risklerden korunmak amacıyla güvenli bir liman olarak değerlendirildiği bilinen bir gerçektir. Salgının ilk dalgalarında süreçten olumsuz etkilenen altın fiyatları, hükümetlerin ve merkez bankalarının ekonomileri destekleme programları sayesinde 2020 yılı Ağustos ayında 2000 doların üzerine çıkmıştır. 2020 yılı sonlarında Covid-19 aşısının bulunması ve uygulanmaya başlanması piyasalarda coşkuyla karşılanırsa da ekonomilerin toparlanma zamanındaki belirsizlik altın yatırımcısının pozisyonunu değiştirmekten ziyade arttırarak fiyatların yukarı yönlü seyrini sürdürmesine sebep olmuştur.

Bu bahsedilenlerden hareketle, çalışmanın amacı Covid-19 salgınının kıymetli madenler ve taşlar piyasasına etkisini ortaya koymaktır. Literatür incelendiğinde, Türkiye'de yaşanan Covid-19 salgınının finansal piyasalara etkisini araştıran çalışmaların genel olarak hisse senedi piyasası (Barut ve Kaygın, 2020; Ilgın ve Sarı, 2020; Topçu ve Güllal 2020; Topaloğlu vd., 2021; Ünlü vd., 2020) üzerinde yoğunlaştığı ve kıymetli madenler piyasası üzerine yapılan çalışmalarda (Gülhan, 2020; Akay Ünvan, 2020; Çoban vd., 2020; Kayral ve Tandoğan, 2020) ise sadece altın fiyatları üzerinden araştırmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın altın fiyatlarıyla birlikte gümüş, platin ve paladyum fiyatlarını da dikkate alarak

Covid-19 etkisini geniş bir dönem sayısı çerçevesinde ele alması açısından literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Çalışmanın devamında, ilk olarak literatürde konuya ilişkin yapılan çalışmalara yer verilmiş, çalışmanın veri seti ve yönteminden bahsedilerek elde edilen bulgular raporlanmış ve sonuç bölümünde bulgular teorik açıdan değerlendirilerek öneriler sunulmuştur.

Literatür Taraması

Türkiye’de yaşanan Covid-19 salgınının kıymetli madenler ve taşlar piyasasına etkisinin araştırıldığı bu çalışmanın, bu konuda yapılan diğer çalışmalarla benzer ve farklı yönlerini ortaya koyabilmek amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Literatür incelendiğinde, salgının farklı finansal piyasalar üzerindeki etkisinin çeşitli ekonometrik analiz teknikleriyle yoğun bir şekilde araştırıldığı tespit edilmiştir. Bu kısımda, kıymetli madenler ve taşlar ile enerji piyasaları emtia piyasaları başlığında toplanarak salgınının hisse senedi, döviz ve emtia piyasaları üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar özetlenmiştir.

Salgının hisse senedi piyasalarına etkisini yurtdışında araştıran çalışmalardan Gil-Alana ve Claudio-Quiroga (2020), koronavirüs salgınının Çin, Güney Kore ve Japonya hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini kesirsel entegrasyon yöntemleri ile incelemişlerdir. Sonuç olarak, Covid-19 kaynaklı şokların Japonya Nikkei 225 endeksi üzerindeki etkisinin geçici olduğu; ancak Güney Kore Kospi endeksi ile Çin Şangay-Şenzen endeksleri üzerinde kalıcı etki bıraktığı tespit edilmiştir. Liu vd. (2020a), 21.02.2019-18.03.2020 dönemi için koronavirüs salgınının Japonya, Kore, Singapur, ABD, Almanya, İtalya ve İngiltere gibi ülkelerin önde gelen 21 hisse senedi endeksi üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada, yaşanan salgının tüm ülke ve bölgelerde borsa getirileri üzerinde negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. ABD ve Kanada üzerine yapılan bir çalışmada Xu (2021) ise 21.01.2020-02.07.2020 dönemi için Covid-19 vakalarındaki beklenmedik değişikliklere hisse senedi getirilerinin tepkisini VAR GARCH-M modeliyle araştırmıştır. Çalışmada, vaka sayılarındaki artışın genel olarak hisse senedi getirileri negatif yönde etkilediği ve Kanada’da vaka sayılarında yaşanan artış ve azalışların hisse senedi getirilerine tepkisinin asimetrik olduğu bulguları elde edilmiştir.

Salgının hisse senedi piyasalarına etkisini Türkiye örneğinde araştıran çalışmalardan Barut ve Kaygın (2020), Covid-19 salgınında vakaların ilk görüldüğü tarihle 08 Nisan 2020 arası dönem için hastalığın en fazla görüldüğü 11 ülkenin (Türkiye dâhil) finansal verilerini kullanarak salgının hisse senedini piyasalarına etkisini Bayer ve Hanck eşbütünleşme testiyle araştırmışlardır. Çalışmada sonuç olarak, vaka sayıları ile BİST-100, IBEX35, AEX, FTSE MIB ve Şangay endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu; ancak vaka sayıları ile diğer endeksler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya, Kolombiya ve Türkiye üzerine yapılan bir çalışmada Ilgın ve Sarı (2020), 18 Şubat-30 Eylül 2020 dönemi için Covid-19 salgını ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testiyle araştırmışlardır. Çalışmada, Türkiye’deki toplam vaka ve vefat sayılarından BİST 100 endeksine doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Topçu ve Gülal (2020) çalışmalarında, 10 Mart 2020 ve 30 Nisan 2020 dönemi için Covid-19 salgınının Türkiye’nin de içinde bulunduğu toplam 26 gelişmekte olan hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini panel veri analiziyle araştırmışlardır. Sonuç olarak, salgınının gelişmekte olan piyasalar üzerindeki etkisinin Nisan ortasına doğru kademeli olarak azaldığı belirlenmiştir. Ayrıca, salgının etkisinin gelişmekte olan Asya piyasalarında en yüksekken, gelişmekte olan Avrupa piyasalarında en düşük düzeyde seyrettiği bulguları elde edilmiştir. Topaloğlu vd. (2021) çalışmalarında, Covid-19 salgınının 17 Mart-14 Nisan 2020 dönemi için Türkiye, Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, ABD, İngiltere, Çin ve Hollanda’nın hisse senedi piyasaları üzerine etkisini panel veri analiziyle araştırmışlardır. Çalışmada, hisse senedi piyasalarının vaka sayılarıyla ilişkisi negatifken, vefat sayılarıyla ilişkisinin pozitif olduğu

bulguları elde edilmiştir. Ünlü vd. (2020) çalışmalarında ise 25 Ağustos-20 Eylül 2020 dönemi için Covid-19 salgınının hisse senedi piyasalarına etkisini çoklu regresyon yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada, Türkiye'deki vaka ve vefat sayılarının BİST Finansallar endeksi üzerinde güçlü bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir.

Salgının döviz ve emtia piyasalarına etkisini yurtdışında araştıran çalışmalardan Liu vd., (2020b), 21.01.2020-06.05.2020 dönemi için Covid-19 salgınının ham petrol ve S&P 500 endeks getirileri üzerindeki etkisini zamanla değişen parametrelerde vektör otoregresyon (TVP-VAR) modeliyle araştırmışlardır. Çalışmada, Covid-19 salgınının ham petrol ve endeks getirileri üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu bulguları elde edilmiştir. Salisu vd. (2020) çalışmalarında, Covid-19 nedeniyle meydana gelen bazı dışsal şoklara karşı altının güvenli bir liman olup olmadığını 01.01.2020-20.01.2020 dönemine ilişkin verileri dikkate alarak FGLS tahmincisiyle araştırmışlardır. Analizler sonucunda, salgın döneminde altının diğer kıymetli madenlere (Gümüş, Platin ve Paladyum) ve ABD hisse senedi piyasasına göre güvenli bir liman olarak hareket etme potansiyelinin olduğu belirlenmiştir. Yousef ve Shehadeh (2020) ise Covid-19 salgınının altın getirilerindeki oynaklık üzerindeki etkisi genelleştirilmiş otoregresif değişen varyans (GARCH) ve GJR-GARCH modelleriyle incelemişlerdir. Çalışmada, Covid-19 salgının altın getirilerindeki oynaklığı arttırdığı tespit edilmiştir. Petrol ihraç eden ülkelerden Brezilya, Meksika ve Rusya ile petrol ithal eden Kolombiya ve Güney Afrika üzerine yapılan bir çalışmada Samaniego (2021), 13.01.2020-6.04.2020 dönemi için Covid-19 salgını ile döviz kurları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi ARDL modeliyle araştırmıştır. Çalışmada, üç ülkenin ölüm oranları ile döviz kurları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Güney Kore üzerine yapılan bir çalışmada Hoshikawa ve Yoshimi (2021), 02.01.2019-31.08.2020 dönemi için Covid 19 salgının döviz kuru üzerindeki etkisini VAR modeliyle araştırmışlardır. Çalışmada, vaka sayılarındaki artışın Güney Kore Wonu'nun değerini pozitif, ölüm sayılarındaki artışın ise negatif yönde etkilediği bulguları elde edilmiştir.

Salgının döviz ve emtia piyasalarına etkisini Türkiye örneğinde araştıran çalışmalardan Gülhan (2020), 22 Ocak-08.04.2020 dönemine ilişkin verileri dikkate alarak Covid-19 salgınının altın fiyatlarına etkisini ARDL modeliyle araştırmıştır. Çalışmada, Türkiye'deki vaka sayıları ile altın fiyatları arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Dineri ve Çütçü (2020) çalışmalarında, 16 Mart-6 Mayıs 2020 dönemine ilişkin verileri dikkate alarak Covid-19 salgınının döviz kuru üzerindeki etkisini Hatemi-J eşbütünleşme testiyle araştırmışlardır. Türkiye'deki vaka ve vefat sayıları ile döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ergin Ünal vd. (2020) çalışmalarında, 27 Mart-15 Mayıs 2020 dönemi için Covid-19 salgınının döviz kurlarıyla ilişkisini Engle ve Granger eşbütünleşme ve Granger ile Hacker ve Hatemi-J nedensellik testleriyle araştırmışlardır. Çalışmada, Türkiye'deki vaka, vefat ve iyileşen sayısı ile döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu, ayrıca döviz kuru ile vaka, vefat ve iyileşen sayısı arasında ise nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Akay Ünvan (2020) çalışmasında, 10 Mart-25 Nisan 2020 dönemi için Covid-19 salgını ile altın fiyatları, BİST 100 endeksi, Euro/TL ve Dolar/TL kurları ile 2 yıllık tahvil faiz oranları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle araştırmıştır. Analizler sonucunda, Türkiye'deki vaka sayılarının Euro/TL ve Dolar/TL kurlarının, altın fiyatlarının ve 2 yıllık tahvil faiz oranlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Çoban vd. (2020) çalışmalarında, 16 Mart-21 Ağustos 2020 dönemi için Covid-19 salgınının altının TL cinsinden gram altın fiyatları, Euro/TL, Dolar/TL kurları, CDS primleri ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi Toda Yamamoto nedensellik testiyle araştırmışlardır. Çalışmada, Türkiye'deki vaka sayılarının Euro ve dolar kurlarının nedeni olduğu ve vaka sayıları ile diğer göstergeler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı bulguları elde edilmiştir.

Kayral ve Tandoğan (2020) çalışmalarında ise 1 Ocak -08 Temmuz 2020 dönemi için döviz kurları, BİST 100 endeksi ile altın fiyatlarına ilişkin getiri ve oynaklıkların Covid-19 salgınından etkilenme düzeylerini araştırmışlardır. Türkiye’de yaşanan salgının BİST 100 endeksi ve altın getirilerini sınırlı dahi olsa arttırdığı ve yatırım araçlarının oynaklığı üzerinde arttırıcı bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir.

Literatür değerlendirildiğinde, Türkiye’de yaşanan Covid-19 salgınının kıymetli madenler ve taşlar piyasası üzerine etkisi araştıran çalışmaların sınırlı olduğu ve yapılan çalışmalarda piyasayı temsilen sadece altın fiyatlarının kullanıldığı tespit edilmiş, gösterge olarak altın fiyatlarıyla birlikte gümüş, platin ve paladyum fiyatlarını da dikkate alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bahsedilen bu yönleriyle özgün bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Bu çalışmada, Covid-19 salgınının kıymetli madenler ve taşlar piyasasına etkisi araştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, 17.03.2020 - 05.02.2021 dönemine ilişkin Covid 19’dan kaynaklanan Türkiye’deki günlük vefat ve vaka sayıları ile TL/kg cinsinden günlük altın, gümüş, platin ve paladyum fiyatları dikkate alınmıştır. Metal fiyatlarının TL cinsinden ele alınmasının amacı, kur etkisini ortadan kaldırmaktır. Çalışmada kullanılan günlük vaka ve vefat sayıları verileri Covid 19 Türkiye Web Portalı ile ourworldindata.org/coronavirus-data adresinden; metal fiyatları verileri ise Borsa İstanbul’un resmi internet sayfasından temin edilmiştir. Ayrıca çalışmada analizler Gauss 6 ve Eviews 10 paket programları aracılığıyla gerçekleştirilmiş, veriler doğal logaritması alınarak analize dâhil edilmiş ve $\ln Vaka$, $\ln Olum$, $\ln Altın$, $\ln Gümüş$, $\ln Platin$ ve $\ln Paladyum$ şeklinde ifade edilmiştir.

Zaman serisi ile yapılan analizlerde öncelikli olarak serilerin durağanlık düzeyinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışmada serilerin durağanlığı Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle sınanmıştır. Durağan olmayan serilerde meydana gelebilecek herhangi bir şok veya politik değişimler, değişkenler üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmektedir (Gövdeli, 2016, s. 226). Durağan zaman serileri seviyede ve/ya da trendde bir yapısal kırılmaya maruz kalmışsa ve yapısal kırılmalar birim kök test testlerine dâhil edilmemişse bu durumda seriler durağan olmamaktadır. Dolayısıyla esasında durağan olan seriler durağan değilmiş gibi görülecektir. Bu nedenle yapısal kırılmaya maruz kalan seriler için trend fonksiyonundaki yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran birim kök testlerinin kullanılması daha elverişli olacaktır (Sevüktekin ve Çınar, 2017, s. 414-415).

Yapısal kırılmayı dikkate alan ilk birim kök testi Perron (1989) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Perron birim kök testini Zivot-Andrews (1992), Lumsdaine-Papell (1997), Ng-Perron (2001) ve Lee-Strazicich (2003) gibi kırılmalı birim kök testleri izlemiştir. Ancak geliştirilen bu yöntemler serilerde en fazla iki kırılma sunabilirken, Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen birim kök testi yöntemi 5 kırılmaya kadar izin verebilmektedir. Bu test, Elliott vd. (1996) tarafından savunulan Quasi-GLS yöntemi ile Bai ve Perron (2003) tarafından açıklanan dinamik programlama algoritmasının bir modifikasyonu ile çoklu yapısal kırılmaları elde etmektedir (Carrion-i-Silvestre vd., 2009, s.1782).

Carrion-i-Silvestre vd. testinde aşağıdaki gibi bir veri üretme süreci izlenmektedir:

$$y_t = d_t + u_t \quad (1)$$

$$u_t = \alpha u_{t-1} + v_t \quad t = 0, 1, \dots, T \quad (2)$$

Carrion-i-Silvestre vd. çalışmalarında, serinin durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini gösteren sıfır hipotezini test edebilmek için aşağıdaki gibi farklı türden beş adet test

istatistiği geliştirmiştir (Carrion-i-Silvestre vd., 2009, s.1762):

$$P_T(\lambda^0) = \frac{[s(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}s(1, \lambda^0)]}{s^2(\lambda^0)} \quad (3)$$

$$MP_T(\lambda^0) = \frac{[c^{-2}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1-c)T^{-1} \tilde{y}_T^2]}{s(\lambda^0)^2} \quad (4)$$

$$MZ_\alpha(\lambda^0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2)(2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{-1} \quad (5)$$

$$MSB(\lambda^0) = (s(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{1/2} \quad (6)$$

$$MZ_t(\lambda^0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2)(4s(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{1/2} \quad (7)$$

Çalışmada birim kök sınavından sonra, Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Birim kök testlerinde olduğu gibi eşbütünleşme testlerinde de seriler arasında yapısal kırılmaların varlığı sapmalara neden olabilmektedir. Bu nedenle eşbütünleşme testlerinde de yapısal kırılmaların dikkate alınması gerekmektedir. Maki, geliştirilen diğer yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerine nazaran, en fazla beş kırılma sunabilen yeni bir testi literatüre kazandırmıştır (Göçer vd., 2015, s. 83). Teste göre, olası her bir dönem kırılma noktası olarak ele alınmakta, t istatistikleri hesaplanmakta ve t istatistikleri içerisindeki en küçük noktalar kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir (Tatlı ve Göçer, 2015, s. 102). Çoklu yapısal kırılmaya izin veren eşbütünleşmeyi test etmek için kullanılan modeller şunlardır (Maki, 2012, s. 2011-2012):

Model 0: Sabit terimde kırılma var, trendsiz model;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta x_t + u_t \quad (8)$$

Model 1: Sabit terimde ve eğimde kırılma var, trendsiz model;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (9)$$

Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılma var, trendli model;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (10)$$

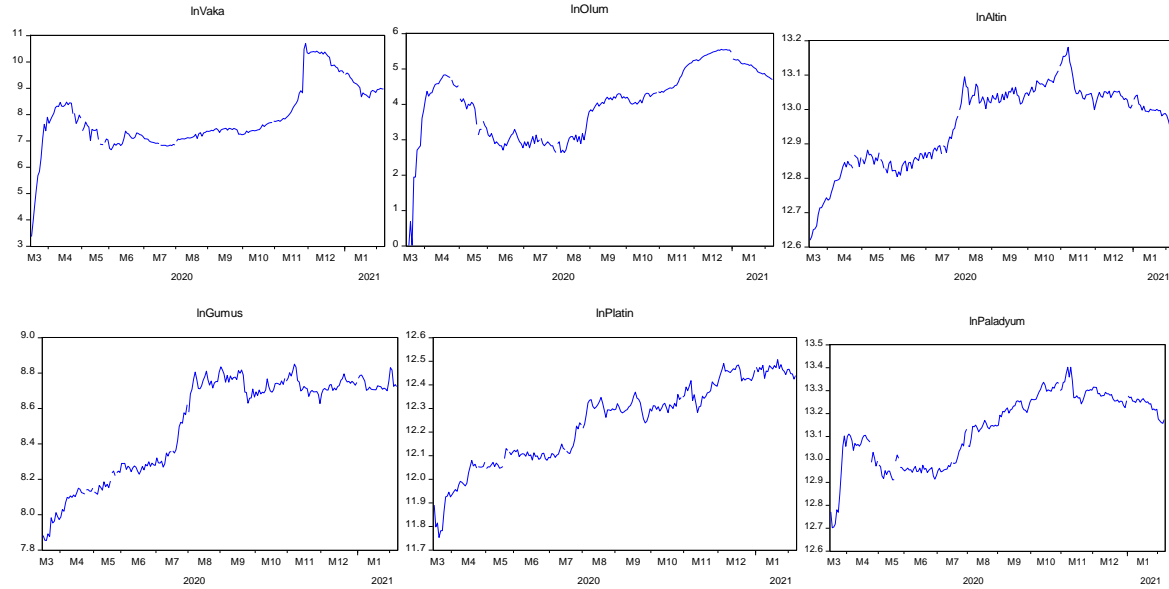
Model 3: Sabit terimde eğimde ve trendde kırılma var;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (11)$$

Eşbütünleşme testinden sonra uzun dönemli ilişkiye yönelik olarak katsayı tahmininde bulunmak amacıyla Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi uygulanmıştır. Seriler birinci farkında durağansa I(1) ve aralarında bir koentegre vektör varsa, bu durumda sıradan en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmesi, sonuçların tutarsız ve sapmalı çıkmasına ve hipotez testlerinin geçersiz olmasına sebebiyet vermektedir. Bu problemlerin üstesinden gelmek amacıyla Phillips ve Hansen (1990) tarafından Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi geliştirilmiştir (Küçükaksoy vd., 2015, s. 706). FMOLS yönteminin en önemli özelliği içsellik ve otokorelasyon problemlerinin varlığında bile güçlü sonuçlar verebilmekte (Saatçi ve Dumrul, 2013, s. 18) ve küçük örneklerde dahi güvenilir tahminler üretebilmektedir (Bashier ve Siam, 2014, s. 89).

Araştırma Bulguları

Çalışmada öncelikle, serilerin grafikleri oluşturulmuş ve ilgili bulgular Grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1: Serilere İlişkin Zamanyolu Grafikleri

Grafik 1 incelendiğinde, serilerin trend içerdiği ve belirli noktalarda kırılmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, serilerdeki olası kırılmaları göz önünde bulunduran testlerle araştırılmalar gerçekleştirilmiş ve trendli modellerden elde edilen bulgular sunulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak Carrion-i-Silvestre vd. (2009) birim kök testiyle serilerin durağanlık sınaması yapılmış ve elde edilen bulgulara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Carrion-i-Silvestre vd. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistikleri					Kırılma Tarihleri
	PT	MPT	MZA	MSB	MZT	
InVaka	31.842732 (8.4220858)	28.916508 (8.4220858)	-13.601716 (-46.201402)	0.19067786 (0.10313047)	-2.5935461 (-4.8119567)	15.04.2020, 02.06.2020, 29.07.2020, 22.10.2020, 25.11.2020
InOlum	14.779545 (9.3743270)	13.593993 (9.3743270)	-31.536270 (-45.319266)	0.12591542 (0.10590640)	-3.9709026 (-4.7174264)	15.04.2020, 20.05.2020, 30.06.2020 05.08.2020, 23.12.2020
InAltın	16.760644 (9.1827288)	14.165237 (9.1827288)	-31.723604 (-47.557714)	0.12450389 (0.10223444)	-3.9497121 (-4.8551211)	15.04.2020, 01.06.2020, 07.08.2020, 25.09.2020, 06.11.2020
InGumus	8.6879845 (9.1073305)	8.0499038 (9.1073305)	-53.060079 (-46.474214)	0.096987863 (0.10358263)	-5.1461836 (-4.7927040)	01.06.2020, 07.07.2020, 19.08.2020, 18.09.2020, 09.11.2020
InPlatin	15.944233 (9.3150571)	14.389446 (9.3150571)	-31.034968 (-47.205823)	0.12684287 (0.10266596)	-3.9365644 (-4.8391182)	17.04.2020, 03.06.2020, 21.07.2020, 06.11.2020, 17.12.2020

InPaladyum	17.965267 (8.9511954)	17.127157 (8.9511954)	-24.729785 (-46.509234)	0.14215004 (0.10330091)	-3.5153400 (-4.8163541)	16.04.2020, 11.06.2020, 29.07.2020, 10.11.2020, 30.12.2020
ΔInVaka (I.Farkları)	8.3155629** (8.8999075)	7.7206414** (8.8999075)	-54.036243 (-46.163258)	0.096190134 (0.10358285)	-5.1977535 (-4.7995531)	04.05.2020, 15.06.2020, 21.08.2020, 25.11.2020, 28.12.2020
ΔInOlum (I.Farkları)	3.8716649** (8.8167735)	3.7221101** (8.8167735)	-109.97104 (-46.200164)	0.067424035 (0.10346367)	-7.4146912 (-4.7850407)	16.04.2020, 01.06.2020, 06.07.2020, 25.08.2020, 14.10.2020
ΔInAltın (I.Farkları)	5.0791133** (9.3531590)	4.8671755** (9.3531590)	-92.831684 (-47.508814)	0.073334169 (0.10270061)	-6.8077344 (-4.8390850)	29.04.2020, 15.06.2020, 12.08.2020, 11.09.2020, 03.11.2020
ΔInGumus (I.Farkları)	5.6735605** (9.3456650)	5.2796229** (9.3456650)	-84.620182 (-47.052333)	0.076854692 (0.10296326)	-6.5034581 (-4.8313021)	07.05.2020, 04.08.2020, 04.09.2020, 12.10.2020, 30.11.2020
ΔInPlatin (I.Farkları)	6.1787398** (8.9582504)	5.7828420** (8.9582504)	-74.923990 (-47.297613)	0.081559074 (0.10223499)	-6.1107312 (-4.8500523)	16.04.2020, 04.06.2020, 24.07.2020, 30.09.2020, 09.11.2020
ΔInPaladyum (I.Farkları)	8.2729387** (9.1537973)	7.4435334** (9.1537973)	-58.905206 (-47.341038)	0.092131192 (0.10262218)	-5.4270068 (-4.8395307)	24.04.2020, 11.06.2020, 28.07.2020, 02.09.2020, 10.11.2020

Parantez içerisindeki değerler kritik değerleri; "Δ"lı ifadeler ise serilerin birinci farklarında birim kök sonuçlarını göstermektedir. Ayrıca, **, % 5 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 1’de sunulan birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde, PT ve MPT istatistiklerine göre, seviye değerlerinde % 5 anlamlılık düzeyinde test istatistiklerinin mutlak değerce kritik değerlerden büyük olması nedeniyle serilerin durağan olmadığını savunan temel hipotez (H_0) kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle serilerin birinci farkları alınarak sınamaya devam edilmiş, PT ve MPT istatistiklerine göre, her iki serinin de birinci farklarında % 5 anlamlılık düzeyinde test istatistiklerinin mutlak değerce kritik değerlerden küçük olması nedeniyle serilerin durağan olmadığını savunan temel hipotez (H_0) kabul edilememiştir. Diğer bir deyişle, serilerin birinci farkında durağan olduğu belirlenmiştir. Bu bulgunun eşbütünleşme testi için gerekli olan önkoşulu sağlaması sebebiyle seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Maki (2012) eşbütünleşme testiyle araştırılmış ve elde edilen bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Maki Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	Modeller	Test İstatistikleri/Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
InAltın-InVaka	Model 0	-5.0749442 [-5.131]	01.04.2020, 09.06.2020, 29.07.2020, 26.08.2020, 20.11.2020
	Model 1	-4.7356685 [-5.449]	24.06.2020, 06.08.2020, 23.09.2020, 12.10.2020, 28.12.2020

	Model 2	-5.2605218 [-6.057]	01.04.2020, 21.07.2020, 26.08.2020, 14.09.2020, 30.11.2020
	Model 3	-6.0089261 [-7.110]	01.06.2020, 06.08.2020, 14.09.2020, 05.11.2020, 30.11.2020
lnAltın-lnOlum	Model 0	-4.3984204 [-4.982]	01.04.2020, 09.06.2020, 26.08.2020, 02.11.2020
	Model 1	-4.4638674 [-5.245]	21.09.2020, 12.10.2020, 11.12.2020, 06.01.2021
	Model 2	-5.6165231 [-6.057]	01.04.2020, 21.04.2020, 23.07.2020, 12.08.2020, 13.11.2020
	Model 3	-6.6408103 [-7.110]	20.04.2020, 21.07.2020, 23.09.2020, 06.11.2020, 30.11.2020
lnGumus-lnVaka	Model 0	-4.35111 [-4.354]	30.11.2020
	Model 1	-5.6554502* [-5.449]	11.05.2020, 04.06.2020, 23.06.2020, 28.08.2020, 21.09.2020
	Model 2	-4.196232 [-6.057]	21.07.2020, 24.09.2020, 09.10.2020, 05.11.2020, 25.11.2020
	Model 3	-6.6154034*** [-6.048]	21.09.2020
lnGumus-lnOlum	Model 0	-6.47784*** [-5.959]	01.04.2020, 23.06.2020, 09.10.2020, 13.11.2020, 30.11.2020
	Model 1	-5.4496449* [-5.449]	22.04.2020, 18.05.2020, 09.06.2020, 28.08.2020, 21.09.2020
	Model 2	-4.3933518 [-6.057]	21.04.2020, 15.09.2020, 02.10.2020, 13.11.2020, 30.11.2020
	Model 3	-7.030336** [-7.009]	12.05.2020, 01.07.2020, 03.09.2020, 21.09.2020
lnPlatin-lnVaka	Model 0	-4.2815284 [-4.784]	01.10.2020, 09.11.2020, 24.11.2020
	Model 1	-4.8328028 [-5.449]	03.06.2020, 03.09.2020, 22.09.2020, 06.11.2020, 08.01.2021
	Model 2	-4.1869318 [-5.070]	12.11.2020, 27.11.2020
	Model 3	-8.6035091*** [-7.553]	17.04.2020, 23.07.2020, 17.09.2020, 06.11.2020
lnPlatin-lnOlum	Model 0	-4.4018776* [-4.354]	24.11.2020
	Model 1	-4.9950871 [-5.106]	28.08.2020, 06.11.2020, 08.01.2021
	Model 2	-6.2395207* [-6.057]	15.04.2020, 23.06.2020, 09.07.2020, 06.08.2020, 25.08.2020
	Model 3	-7.1690736** [-7.009]	08.05.2020, 23.07.2020, 22.09.2020, 08.01.2021
lnPaladyum-lnVaka	Model 0	-4.5856568 [-5.131]	08.04.2020, 24.04.2020, 09.06.2020, 17.08.2020, 22.10.2020
	Model 1	-5.5139015** [-5.508]	28.04.2020, 06.10.2020, 17.12.2020, 04.01.2021
	Model 2	-6.5604156** [-6.357]	01.04.2020, 22.04.2020, 22.06.2020, 14.08.2020, 09.11.2020
	Model 3	-8.1328405*** [-8.004]	22.04.2020, 18.05.2020, 22.07.2020, 22.10.2020, 11.11.2020
lnPaladyum-lnOlum	Model 0	-6.2755927*** [-5.959]	18.06.2020, 21.07.2020, 01.09.2020, 29.09.2020, 28.12.2020
	Model 1	-4.95049 [-5.106]	22.04.2020, 18.05.2020, 01.09.2020
	Model 2	-5.742458 [-6.057]	06.04.2020, 22.04.2020, 13.07.2020, 17.08.2020, 11.11.2020
	Model 3	-7.0398071 [-7.110]	03.04.2020, 22.04.2020, 18.05.2020, 21.07.2020, 11.11.2020

***, **, * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde eşbütünlük ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. [] içindeki değerler ise, Maki (2012) çalışmasında sunduğu anlamlılık düzeylerine göre kritik değerleri ifade etmektedir. Ayrıca anlamlı olmayan modellerde sunulan kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine karşılık gelen kritik değerlerdir.

Tablo 2’de sunulan eşbütünleşme test sonuçları değerlendirildiğinde, model 3’e göre, gümüş, platin ve paladyum fiyatları ile vaka sayıları arasında % 1 anlamlılık düzeyinde; gümüş ve platin fiyatları ile vefat sayıları arasında % 5 anlamlılık düzeyinde test istatistiklerinin mutlak değerce kritik değerlerden büyük olması ilgili seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği söylenebilir. Ancak model 3’e göre, altın fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum fiyatları ile vefat sayıları arasında anlamlı herhangi bir bulgu elde edilememiştir. Diğer bir deyişle, ilgili seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı söylenebilir. Bu nedenle, model 3 ile birlikte varsa anlamlı olan diğer modellere ilişkin yapısal kırılmalar uzun dönem modeline eklenerek eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen serilerdeki ilişkinin büyüklüğü FMOLS tahmincisiyle incelenmiş ve tespit edilen bulgular Tablo 3’te raporlanmıştır.

Tablo 3: FMOLS Eşbütünleşme Tahmincisine İlişkin Test Sonuçları

lnGumus =f(lnVaka)			
Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
InVaka	-0.069216***	-3.300788	0.0011
D11.05.2020	-0.220773	-0.832847	0.4059
D04.06.2020	0.007290	0.027524	0.9781
D23.06.2020	-0.048989	-0.185137	0.8533
D28.08.2020	0.305945	1.156709	0.2487
D21.09.2020	0.285716	1.079925	0.2814
lnGumus =f(lnOlum)			
Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
InOlum	-0.054161**	-2.137838	0.0337
D01.04.2020	-0.220033	-0.776671	0.4382
D22.04.2020	-0.220053	-0.773919	0.4399
D12.05.2020	-0.130967	-0.465200	0.6423
D18.05.2020	-0.149673	-0.532946	0.5946
D09.06.2020	-0.047722	-0.169917	0.8652
D23.06.2020	-0.050757	-0.180999	0.8565
D01.07.2020	0.009063	0.032280	0.9743
D28.08.2020	0.303459	1.083046	0.2801
D03.09.2020	0.282658	1.009401	0.3140
D21.09.2020	0.219991	0.785581	0.4330
D09.10.2020	0.091095	0.325087	0.7454
D13.11.2020	0.003810	0.013589	0.9892
D30.11.2020	-0.157752	-0.561440	0.5751
lnPlatin =f(lnVaka)			
Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
InVaka	0.004639	0.594658	0.5527
D17.04.2020	-0.222014**	-2.252994	0.0253
D23.07.2020	0.109356	1.120797	0.2636
D17.09.2020	0.181470*	1.861570	0.0640
D06.11.2020	0.170039*	1.742247	0.0829
lnPlatin =f(lnOlum)			
Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
InOlum	0.007882	0.863058	0.3891
D15.04.2020	-0.223957**	-2.192225	0.0295
D08.05.2020	-0.102382	-1.013208	0.3121
D23.06.2020	0.008730	0.086695	0.9310
D09.07.2020	0.050849	0.504099	0.6147
D23.07.2020	0.103840	1.029103	0.3046
D06.08.2020	0.202494**	2.001691	0.0466
D25.08.2020	0.212745**	2.110290	0.0360
D22.09.2020	0.034461	0.342671	0.7322

Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
D24.11.2020	-0.075299	-0.746785	0.4560
D08.01.2021	-0.033395	-0.330503	0.7414
lnPaladyum =f(lnVaka)			
InVaka	0.021842	1.499127	0.1354
D01.04.2020	0.119236	0.659819	0.5101
D22.04.2020	0.058970	0.326431	0.7444
D28.04.2020	-0.002386	-0.013237	0.9895
D18.05.2020	-0.097843	-0.544936	0.5864
D22.06.2020	-0.097152	-0.541829	0.5885
D22.07.2020	-0.027456	-0.153000	0.8785
D14.08.2020	0.038217	0.213162	0.8314
D06.10.2020	0.107061	0.596303	0.5516
D22.10.2020	0.127550	0.710778	0.4780
D09.11.2020	0.154606	0.861419	0.3900
D11.11.2020	0.137000	0.763300	0.4462
D17.12.2020	-0.042050	-0.232534	0.8164
D04.01.2021	-0.041994	-0.233271	0.8158

*,** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te sunulan eşbütünleşme tahmincisine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, gümüş fiyatları ile vaka ve vefat sayılarına ilişkin modellerde, vaka ve vefat sayılarının katsayılarının sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Bu durum, vaka ve vefat sayılarındaki artışın genel olarak gümüş fiyatlarında azalışa sebep olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, vaka sayılarında gerçekleşen % 1'lik bir artışın gümüş fiyatlarında yaklaşık % 6,9'luk ve vefat sayılarında gerçekleşen % 1'lik bir artışın ise yaklaşık % 5,4'lük bir azalışa sebep olduğu söylenebilir. Ayrıca Tablo 3'e göre, uzun dönemde platin fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum fiyatları ile vaka sayıları arasındaki ilişkin pozitif; ancak istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı söylenebilir. FMOLS tahmincisi yapısal kırılma tarihlerinin uzun dönemli ilişki üzerindeki etkisini ortaya koyan bulgular da sunmaktadır. Şöyle ki, platin fiyatları ile vaka sayılarına ilişkin modelde, 17.04.2020 tarihli yapısal kırılmanın uzun dönemli ilişkiye etkisi % 5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatifken, 17.09.2020 ve 06.11.2020 tarihli yapısal kırılmanın uzun dönemli ilişkiye etkisinin % 10 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu ve 23.07.2020 tarihli yapısal kırılmanın ise anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, platin fiyatları ile vefat sayılarına ilişkin modelde, 15.04.2020 tarihli yapısal kırılmanın uzun dönemli ilişkiye etkisi % 5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatifken, 6 ve 25 Ağustos 2020 tarihlerinde gerçekleşen yapısal kırılmanın etkisinin % 5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir. Ancak, diğer yapısal kırılmaların uzun dönemli ilişki üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulguları elde edilmiştir. Yapısal kırılmaların uzun dönemli ilişkiye olan negatif etkisinin ilgili dönemde sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamaları, insanların toplu halde yapabileceği faaliyetlerin yasaklanması, maske, mesafe ve hijyen kurallarına uyma zorunluluğu gibi koronavirüs kapsamında alınan sıkı önlemlerden kaynaklandığı söylenebilir. Yapısal kırılmaların uzun dönemli ilişkiye olan pozitif etkisi ise özellikle yaz döneminde salgına karşı alınan önlemlerin insanlar arasında orantılı dağılmaması, 2020 yılının son çeyreğinde ülkede farklı ülke varyantlarının görülmesi ve virüsün mutasyona uğrayarak yayılım hızını artırmasına bağlanabilir. Ancak FMOLS tahmincisine göre, gümüş fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum ile vaka sayıları arasındaki modellerde, yapısal kırılmaların anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çin'in başkenti Wuhan'ın Hubei eyaletinden tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını, dünya çapında vefatlara yol açmanın yanı sıra ekonomik döngüyü de felç etmiştir. Salgının başlangıcından bu yana finansal piyasalar büyük kayıplar vermiş, salgın reel ekonomiyle olan bağlantıları nedeniyle özellikle işlem hacmi yüksek olan hisse senedi ve kıymetli madenler ve taşlar piyasasını da içine alan emtia piyasalarına vurgu yaparak piyasaların fiyatlandırma dinamiklerinde yapısal değişiklikler yaratmıştır.

Bu çalışmada, 17 Mart 2020-5 Şubat 2021 dönemi için Covid-19 salgınının kıymetli madenler ve taşlar piyasasına etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada ilk olarak Türkiye'nin Covid 19 kaynaklı günlük vaka ve vefat sayıları ile altın, gümüş, platin ve paladyum fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Maki (2012) eşbütünleşme testiyle araştırılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, vaka sayıları ile gümüş, platin ve paladyum fiyatları arasında ve gümüş ve platin fiyatları ile vefat sayıları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ancak, altın fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum fiyatları ile vefat sayıları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmada, altın fiyatları ile vaka sayıları arasındaki ilişki üzerine elde edilen bulgu, Gülhan (2020)'nin çalışmasıyla benzerlik göstermektedir.

Çalışmada ele alınan dönemde, Türkiye'de Covid-19 kaynaklı vaka ve vefat sayılarındaki değişim hızının altın fiyatlarındaki değişim hızından daha yüksek olduğu söylenebilir. Şöyle ki ilk dalga ile birlikte vaka ve ölüm sayıları ile altın fiyatları aynı yönde hareket etmesine rağmen, 11 Nisan'dan sonra vaka ve ölüm sayıları azalırken, altın fiyatları artmaya devam etmiştir. Haziran ortalarından sonra ise vaka ve vefat sayıları tekrar artmaya başlamıştır. Ağustos ayından sonra altın fiyatlarında hafif çaplı düşüşler yaşanırken, vaka ve ölüm sayıları artmaya devam etmiştir. Bahsedilen bu durumlardan hareketle, altın fiyatları ile vaka ve vefat sayıları arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilememesi, altının küresel bir yatırım aracı olmasından dolayı ülkelerin para birimlerine ve dünyada yaşanan tüm gelişmelere karşı oldukça duyarlı olması, TL'nin özellikle dolar ve Euro karşısında sürekli değer kaybetmesi ve altın fiyatlarının TL cinsinden analize dâhil edilmesine bağlanabilir.

Altın, salgının ilk dalgalarında güvenli bir liman olma özelliğiyle ön plana çıksa da, salgının yol açtığı panik havası kısa süreli de olsa altın fiyatlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak, hükümetlerin ve merkez bankalarının sağlamış olduğu destekleme programları piyasaların hızla toparlanmasına ve altın fiyatlarının yukarı yönlü seyrine yol açmıştır. 2020 yılı sonlarına doğru aşı çalışmalarında olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, dünya ekonomilerinde toparlanmanın zaman alacağı yönündeki beklentiler altın yatırımcısının pozisyonlarını değiştirmeksizin arttırarak altınları elinde tutmasına sebep olmuştur. Bu bahsedilen hususlar da altın fiyatları ile vaka ve vefat sayıları arasında uzun dönemli ilişki olmadığına ilişkin bulguları desteklemektedir.

Salgın sürecinde altın fiyatlarındaki artışı değerlendiremeyen yatırımcılar ise birim bazında altından daha ucuz olan gümüş, platin ve paladyuma yönelmişlerdir. Diğer bir deyişle, yatırımcılar ellerindeki satın alma gücü ile miktar bazında altından daha fazla gümüş, platin ve paladyum alabilecekleri düşüncesiyle hareket ederek ilgili metallere olan talebi arttırmışlardır. Yatırımcıların bu metallere yönelmelerinin başka bir nedeni de ilgili metallerin altına kıyasla daha az likit olması ve metal fiyatlarını yukarı veya aşağı yönlü hareket ettirmesinin daha az çaba gerektirmesidir. Bu noktadan hareketle, vaka sayıları ile gümüş, platin ve paladyum fiyatları arasında ve gümüş ve platin fiyatları ile vefat sayıları arasındaki uzun dönemli ilişkinin ilgili dönemde vaka ve vefat sayılarının artış ya da azalış hızlarıyla doğru orantılı olarak yatırımcıların metal fiyatlarının yukarı veya aşağı yönlü hareketini yönlendiren birtakım

faaliyetlerde bulunmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Çalışmada son olarak, eşbütünleşme testinde anlamlı olan modellerden elde edilen yapısal kırılmalar modele eklenerek uzun dönemli ilişki tespit edilen seriler arasındaki ilişkinin büyüklüğü FMOLS tahmincisiyle araştırılmıştır. Bu test sonucunda, uzun dönemde gümüş fiyatları ile vaka ve vefat sayıları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu; ancak, platin fiyatları ile vaka ve vefat sayıları ve paladyum fiyatları ile vaka sayıları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, yapısal kırılmaların gümüş, platin ve paladyum fiyatlarına etkisinin zamana bağlı olarak değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Uzun dönemde gümüş fiyatları ile vaka ve vefat sayıları arasında negatif yönlü ilişkinin olması, ilgili dönemde vaka ve ölüm sayılarındaki dalgalanmalardan dolayı oluşan belirsizlik ve panik durumlarının yatırımcıların hareket alanını sınırlamasına bağlanabilir.

Araştırmanın sadece Türkiye örneğinde yapılması, hafta sonu ve resmi tatil günlerinde vaka ve vefat sayılarına ilişkin verilerin yayınlanmasına karşın borsanın bu günlerde açık olmamasından dolayı metal fiyatlarına ilişkin verilerin açıklanmaması ve araştırmada TL cinsinden metal fiyatlarının dikkate alınması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Salgının devam etmesi halinde bundan sonra yapılacak çalışmalarda, vaka ve vefat sayıları (değişim serileri gibi) ile metal fiyatları (getiri ve oynaklık serileri gibi) verilerini farklı şekillerde ele alarak, güncel zaman serisi ve finansal ekonometri yöntemleriyle daha yeni bulgular ortaya konabilir.

Sonuç olarak, ülkemiz nezdindeki yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde altının her zaman olduğu gibi güvenli bir liman olarak konumunu koruduğu, uzun vadede yatırımcısını üzmediği söylenebilir. Özellikle son dönemde yaşanan döviz kurlarındaki yükselişe bağlı olarak kıymetli taşlar ve madenlerin fiyatlarının yukarı yönlü seyrettiği ve risk algısı düşük yatırımcılar açısından cazibesini koruduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akay Ünvan, Y. (2020). Investigation of causality relationships among Covid-19 cases, ISE100 Index, dollar, euro, gram gold prices and 2 years bond rates: The case of Turkey. *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems*, 8(1), 29-42.
- Bai, J. ve Perron, P. (2003). Critical values for multiple structural change tests. *Econometrics Journal*, 6, 72-78.
- Barut, A., ve Kaygın, C.Y. (2020). Covid-19 pandemisinin seçilmiş borsa endeksleri üzerine etkisinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Covid-19 Special Issue), 59-70.
- Bashier, A.A., ve Siam, A. J. (2014). Immigration and economic growth in Jordan: FMOLS approach. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE)*, 1(9), 85-92.
- Borsa İstanbul (2021). *Metal fiyatları*. Erişim tarihi: 06.02.2021, <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/312/veriler-kiymetli-madenler-ve-kiymetli-taslar-piyasasi>.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. ve Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Çoban, O., Coşkun, Ö. ve Çoban A. (2020). Covid-19 krizinin finansal piyasalara etkisi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(Covid-19 Special Issue), 506-519.

- Dineri, E. ve Çütçü, İ. (2020). *The COVID-19 process and the exchange rate relation: An application on Turkey*. Erişim tarihi: 25.02.2021, https://assets.researchsquare.com/files/rs-49026/v1_stamped.pdf.
- Dünya Sağlık Örgütü, (2020a). *Novel coronavirus-China, 12 Ocak 2020*. Erişim tarihi: 25.02.2021, <https://www.who.int/csr/don/12-january-2020-novel-coronavirus-china/en/#:~:text=The%20cluster%20was%20initially%20reported,finding%20and%20retrospective%20review>.
- Dünya Sağlık Örgütü, (2020b). *WHO coronavirus disease (COVID-19) dashboard*. Erişim tarihi: 25.02.2021, <https://covid19.who.int/>.
- Elliot, G., Rothenberg, T. ve Stock, J. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64, 813–836.
- Ergin Ünal, E., Aydın, H.İ. ve Eren, M.V. (2020). Korona virüs salgını ile döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Covid-19 Special Issue), 244-260.
- Gil-Alana, L. ve Claudio-Quiroga, G. (2020). The Covid-19 impact on the Asian stock markets. *Asian Economics Letters*, 1(2), 1-4.
- Göçer, İ., Mercan, M. ve Bölükbaş, M. (2015). Bankacılık sektörü kredilerinin istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye ekonomisi için çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 65-84.
- Gövdeli, T. (2016). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: Yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 223-238.
- Gülhan, Ü. (2020). Kovid-19 pandemisinin altın fiyatlarına etkisi: ARDL analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1111-1125.
- Hoshikawa, T. ve Yoshimi, T. (2021). The effect of the Covid-19 pandemic on South Korea’s stock market and exchange rate. *The Developing Economies*, 59(2), 206-222.
- İlgın K. S., ve Sarı, S. S. (2020). Covid-19 pandemisinin hisse senedi piyasalarına etkisi: Vaka ve ölümlerin yoğun olduğu ülkeler ile Türkiye incelemesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 434-453.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *ABD gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/gdp-375>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *Almanya gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/german-gdp-131>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *Çin gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/chinese-gdp-461>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *Fransa gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/french-gdp-113>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *İngiltere gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/gdp-121>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *İtalya gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/italian-gdp-179>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *Rusya gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/russian-monthly-gdp-407>.
- Investing.com Portföy Yönetim Portalı (2021). *Türkiye gayrisafi yurtiçi hâsıla*. Erişim tarihi: 01.03.2021, <https://tr.investing.com/economic-calendar/turkish-gdp-408>.
- Kayral, İ.E. ve Tandoğan, N.Ş. (2020). Covid-19 pandemisinin BİST100 endeksi, döviz kurları, altın getiri ve volatilitelerine etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 687-701.

- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ. ve Özbek, R.İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Lee, J. ve Strazicich, M. (2003). Minimum LM unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85, 1082–1089.
- Liu, H., Manzoor, A., Wang, C., Zhang, L. ve Manzoor, Z. (2020a). The Covid-19 outbreak and affected countries stock markets response. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 1-19.
- Liu, L., Wang, E.Z. ve Lee, C.C. (2020b). Impact of the Covid-19 pandemic on the crude oil and stock markets in the US: A time-varying analysis. *Energy Research Letters*, 1(1), 1-5.
- Lumsdaine, R. ve Papell, D. (1997). Multiple trend breaks and the unit root hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79, 212–218
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29, 2011–2015.
- Ng, S. ve Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69, 1519–1554
- Our World in Data (2021). *Coronavirüs pandemisi*. Erişim tarihi: 06.02.2021, <https://ourworldindata.org/coronavirus>.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Phillips, C.B. ve Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Saatçi, M. ve Dumrul, Y. (2013). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin dinamik bir analizi: Türkiye örneği. *Uludağ Journal of Economy & Society*, 32(2), 1-24.
- Salisu, A. A., Raheem, I.D. ve Vo X.V. (2020). Assessing the haven property of the gold market during Covid-19 pandemic. *International Review of Financial Analysis*, 74(2021), 1-7.
- Samaniego, D.V. (2021). The dynamics of oil prices, COVID-19, and exchange rates in five emerging economies in the atypical first quarter of 2020. *Journal of Management and Economics for Iberoamerica*, 37(158), 17-27.
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi: Eviews uygulamalı*, 5. Baskı, Bursa, Dora Basım Yayın.
- Tatlı, H. ve Göçer, İ. (2015). Türkiye’de sosyal güvenlik politikalarının sürdürülebilirliği: Çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Business and Economics Research Journal*, 6(3), 87-111.
- Topçu, M. ve Gülal, Ö.S. (2020). The impact of Covid-19 on emerging stock markets. *Finance Research Letters*, 36, 1-4.
- Topaloğlu, E.E., Ege, İ. ve Koycu, E. (2021). Coronavirus (Covid-19) and stock market: Empirical analysis with panel data approach. *International Journal of Economics and Finance*, 13(3), 31-39.
- TÜBİTAK Covid 19 Türkiye Web Portalı (2021). *Türkiye vaka ve vefat sayıları verileri*. Erişim tarihi: 06.02.2021, <https://covid19.tubitak.gov.tr/turkiyede-durum>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020). *Dünya ekonomisindeki son gelişmeler bülteni*, 2020/3. Erişim tarihi: 01.03.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/12/DEG_2020_Yili_3_Ceyrek-22122020.pdf.
- Ünlü, A., Kabak, S. ve Dur, D.T. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisinin Türkiye’nin BİST finansallar sektör endeksi üzerindeki etkisi. *Journal of Economics and Research*, 1(2), 26-41.

-
- Xu, L. (2021). Stock return and the Covid-19 pandemic: Evidence from Canada and the US. *Finance Research Letters*, 38, 1-7.
- Yousef, I. ve Shehadeh, E. (2020). The impact of Covid-19 on gold price volatility. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(4), 353-364.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251–270.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Yeşil Reklam ve Yeşil Marka Farkındalığının Yeşil Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi: Yeşil Satın Alma Davranışının Aracılık Rolü

The Effect of Green Advertising and Green Brand Awareness on Green Customer Satisfaction: The Mediating Role of Green Purchasing Behavior

Sinan ÇAVUŞOĞLU^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Bingöl / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9365-8677

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Mart 2021

Kabul tarihi: 8 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Yeşil reklam,

Yeşil marka farkındalığı,

Yeşil satın alma davranışı,

Yeşil müşteri tatmini

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 8, 2021

Accepted May 8, 2021

Keywords:

Green advertisement,

Green brand awareness,

Green buying behavior,

Green customer satisfaction

ÖZ

Çalışma, yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığının yeşil satın alma davranışı ve yeşil müşteri tatminine olan etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yeşil satın alma davranışının yeşil müşteri tatmini üzerindeki aracılık etkisi, belirlenmeye çalışılan diğer bir amaçtır. Mevcut çalışmada, yeşil reklamcılığın yeşil marka farkındalığı faktörüyle birlikte yeşil satın alma davranışını nasıl etkilediği ve ilgili satın alma davranışı temelinde satın alınan ürünlerin yeşil reklamlarda kullanılan iddialarla nasıl yeşil müşteri tatmini sağladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında 430 katılımcıdan anket formu ile kolayda örneklem metodu kullanılarak veri toplanmıştır. Araştırmada hipotezlerin test edilmesi için Smart PLS 3 (Partial Least Squares) istatistik programı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yeşil reklamın ve yeşil marka farkındalığının yeşil satın alma davranışı üzerinde olumlu yönde etkisi tespit edilmiştir. Benzer şekilde yeşil satın alma davranışının, yeşil reklamın ve yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatminini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca yeşil satın alma davranışının yeşil müşteri tatmini oluşturmadaki aracılık rolü de tespit edilmeye çalışılmıştır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde yeşil satın alma davranışının yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatminine kısmen aracılık ettiği belirlenmiştir...

ABSTRACT

The study was carried out to determine the effect of green advertising and green brand awareness on green purchasing behavior and green customer satisfaction. Another purpose of the study is to determine the mediating effect of green purchasing behavior on green customer satisfaction. In the present study, it has been tried to determine how green advertising affects green purchasing behavior with the factor of green brand awareness and how the products purchased on the basis of related purchasing behavior provide green customer satisfaction with the claims used in green ads. Within the scope of the purpose of the study, data were collected from 430 participants by using the convenience sampling method with a questionnaire. Smart PLS 3 (Partial Least Squares) statistics program was used to test the hypotheses in the study. According to the results obtained, a positive effect of green advertising and green brand awareness on green purchasing behavior has been determined. Similarly, it was determined that green purchasing behavior, green advertising and green brand awareness positively affect green customer satisfaction. In the study, the mediating role of green purchasing behavior in creating green customer satisfaction is also tried to be determined. As a result of the analyzes carried out, it was determined that green purchasing behavior partially mediates green advertising and green brand awareness and green customer satisfaction.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sinankys42@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, green management as a form of social responsibility has become one of the most important issues people discuss. Generally, the reason for this is explained as the awareness of the environmental pollution caused by intensive industrial production and reaching uncontrollable dimensions by the society. Businesses are seeking a solution to this problem, in which they also have a share, and their customers are becoming more sensitive day by day. Businesses need to convince people that they respect the environment and that the goods and services they offer are environmentally friendly. Businesses carry out these persuasion activities within the scope of green marketing activities.

While the purpose of green marketing is to ensure green purchasing behavior and green customer satisfaction, its most important components are green advertising and green brand awareness (Mkik et al., 2017). Green advertising refers to the advertisements that contain a message for the needs of people who need them in terms of the consumption of environmentally friendly products and environmental sustainability concerns (Zinkhan and Carlson, 1995). Customers who are highly involved in green advertisements perceive the advertisements as believable and accurate, and become environmentalists based on the belief that the person can make a difference with their own individual behavior (Tucker et al., 2012). Green brand awareness is the customer's awareness of the environmental aspect of the product (Wu and Chen, 2014). The green consumer's purchases are different each time, and their purchasing experience, the knowledge they get from each purchase, leads to creating green values and knowledge that results in the next purchase. When customers know about the green purchasing process, they are purchasing green products based on strong green values, green purchasing experience, appropriate time for product research and decision making, knowledge of environmental issues, availability to buy green, and affordability (Young et al., 2010). In the studies conducted, a positive trend was observed that green advertising significantly affects the purchasing behavior towards green products with different factors such as consumer trust and attitude, brand image, consumer credibility towards the media, green education, perceived effectiveness of environmental behavior.

The research was conducted to determine the effect of green advertising and green brand awareness on green purchasing behavior and green customer satisfaction. In the present study, it has been tried to determine how green advertising affects green purchasing behavior with the factor of green brand awareness and how the products purchased on the basis of related pre- and post-purchase behavior provide green satisfaction with the claims used in green ads. The study also attempted to determine the mediating role of green purchasing behavior in creating green customer satisfaction. The examination variables made for literature in Turkey and examine in detail the scope of the research problems in determining the relation between them has not been observed in any study. In this context, especially the research is expected to provide contributions to the literature in Turkey.

Within the scope of the research, the convenience sampling method was applied from non-random samples. The number of samples was evaluated on the basis of the data in the 430 questionnaire forms. Smart PLS 3 (Partial Least Squares) statistics program was used to test the hypotheses in the study. As a result of the obtained data, measurement model and structural model were analyzed before testing the research model. The model was tested with Tetrad analysis and it was determined to be reflective. In this regard, in the evaluation process of the PLS measurement model, construct, convergent, and discriminant validities analyzes were applied. As a result of the obtained results, the validity and reliability values of the model were verified. In the process of evaluating the structural model, VIF, R2, Q2, q2, f2, PLSpredict analysis and path coefficient analysis were performed. According to the results obtained, a positive effect of green advertising and green brand awareness on green purchasing behavior has been determined. Similarly, it was determined that green purchasing behavior, green advertising and green brand awareness positively affect green customer satisfaction. In the study, the mediating role of green purchasing behavior in creating green customer satisfaction is also tried to be determined. As a result of the analyzes carried out, it was determined that green purchasing behavior partially mediates green advertising and green brand awareness and green customer satisfaction.

The study adds to the relevant literature and provides a number of implications for businesses, managers, and local governments. Marketers and advertisers should use true and fair environmental claims in their advertisements to increase sales and profits. Businesses should raise awareness of environmental protection and sustainability among existing and potential customers, and produce products of lower price and higher quality to satisfy green products. Marketers should devise strong brand development and brand awareness strategies to create and maintain a “green” image in their target customers. In this regard, local governments should organize plans and campaigns on environmental protection and sustainability in public

Giriş

Kurumsal çevrecilik ve yeşil yönetim anlayışı 1990'larda ortaya çıkmış ve 2000'lerde uluslararası ve küresel bir boyut kazanmıştır. Son yıllarda ise bir sosyal sorumluluk biçimi olarak yeşil yönetim, insanların üzerine tartıştığı en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Chen ve Chang (2013) bunun nedenini yoğun endüstriyel imalatın yol açtığı ve kontrol edilemez boyutlara ulaşan çevre kirliliğinin toplum tarafından fark edilmesi olarak açıklamaktadır. İşletmeler kısmen kendilerinin de pay sahibi olduğu ve müşterilerinin gün geçtikçe daha duyarlı hale geldiği bu soruna karşı çözüm arayışına girmektedirler. İşletmelerin çevreye saygılı oldukları ve sundukları mal ve hizmetlerin çevre dostu oldukları noktasında insanları ikna etmeleri gerekmektedir. İşletmeler bu ikna faaliyetlerini yeşil pazarlama faaliyetleri kapsamında gerçekleştirmektedir.

Yeşil pazarlama geniş bir kavramdır ve çevresel kaygıları olan ürün ve işletmelerin tanıtım ve reklam faaliyetlerini içerir. Tüketicilerin ise yeşil ürünlerle ilişkilendirdiği en yaygın ifadeler; bakteri içermeyen, geri dönüştürülebilir, yeniden doldurulabilir, ozon dostu, sıfır karbonlu, yenilenebilir ve çevre dostu vb. şeklinde olmaktadır. Yeşil pazarlama aynı zamanda ürünlerde değişiklik yapma (ürünler ve üretim sürecindeki değişiklikler, ambalaj değişiklikleri ve yeniden modellemelerin yanı sıra reklam faaliyetleri ve kampanyalarını değiştirme) gibi geniş bir faaliyet yelpazesini de içerir (Kilbourne ve Beckmann, 2010). Çevre dostu tüketiciler, geçmiş eylemlere dayanan çevresel iddiaların kullanımına bakmaksızın yeşil reklamlara açıktır ve bu reklamlar olumlu bir güvenirlilik ve tutum oluşturmaktadır (Zubair Tariq, 2014).

Yeşil pazarlama stratejileri, işletmelerin daha rekabetçi avantajlar elde etmelerine ve pazar paylarını artırmak için yeni pazarlar keşfetmelerine olanak tanır (Mkik, Khouilid ve Aomari 2017). İşletmeler, yeşil pazarlama faaliyetleri ile çevre dostu ürünler talep eden ve çevreye duyarlı müşterilerin, ürünlerini satın almalarını ve bu satın alma işleminden memnun kalmalarını amaçlamaktadır. Tinne (2013) yeşil pazarlama yaklaşımını, işletmelerin çevre dostu olduklarını iddia ederek tüketicilerin yeşil ürünleri tercih etmelerini artırma eğilimi olarak ifade etmektedir.

Yeşil pazarlamanın amacı, yeşil satın alma davranışını ve yeşil müşteri tatminini sağlamak iken en önemli bileşenlerini ise yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığı oluşturmaktadır (Mkik vd., 2017). Yeşil reklam, çevre dostu ürünlerin tüketimi ve çevresel sürdürülebilirlik kaygıları noktasında gereksinimi olan kişilerin ihtiyaçlarına yönelik mesaj içeren reklamları ifade etmektedir (Zinkhan ve Carlson, 1995). Yeşil reklamlara yüksek düzeyde dâhil olan müşteriler, reklamları inandırıcı ve doğru olarak algılar ve kişinin kendi bireysel davranışlarıyla bir fark yaratabileceği inancına göre çevreci hale dönüşürler (Tucker, Rifon, Lee ve Reece, 2012). Yeşil marka farkındalığı ise müşterinin ürünün çevreci yönüyle ilgili olan duyarlılığıdır (Wu ve Chen, 2014).

Yeşil tüketicinin satın almaları her seferinde farklıdır. Satın alma deneyimleri ve her satın alma işleminden edindikleri bilgiler, bir sonraki satın alma işlemiyle sonuçlanan yeşil değerleri ve bilgiyi oluşturmaya yol açar. Müşteriler yeşil satın alma süreci hakkında bilgi sahibi olma, güçlü yeşil değerler, yeşil satın alma deneyimi, ürün araştırma ve karar verme için uygun zaman, çevre sorunları bilgisi, yeşil satın almak için kullanılabilirlik ve satın alınabilirlik faktörlerine dayalı olarak yeşil ürün satın almış olurlar (Young, Hwang, McDonald ve Oates, 2010). Gerçekleştirilen çalışmalarda, tüketicinin güveni ve tutumu, marka imajı, medyaya karşı oluşan tavır, yeşil eğitim, çevresel davranışın algılanan etkinliği gibi farklı faktörlerle yeşil reklamın yeşil ürünlere yönelik satın alma davranışını önemli ölçüde etkilediğine dair olumlu bir eğilim görülmüştür.

Araştırma, yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığının yeşil satın alma davranışı ve yeşil müşteri tatminine olan etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışmada, yeşil reklamcılığın yeşil marka farkındalığı faktörüyle birlikte yeşil satın alma davranışını nasıl etkilediğini ve ilgili satın alma öncesi ve sonrası davranış temelinde satın alınan ürünlerin yeşil reklamlarda kullanılan iddialarla nasıl yeşil müşteri tatmini sağladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca yeşil satın alma davranışının yeşil müşteri tatmini oluşturmada aracılık rolü de belirlenmeye çalışılmıştır. Yerli literatüre ilişkin yapılan incelemede değişkenleri ve aralarındaki ilişkiselliği ayrıntılarıyla inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu kapsamda araştırmanın özellikle yerli literatüre katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Yeşil reklam

Yeşil reklam uygulamalarının 1970’lerde ortaya çıkışı, petrol fiyatlarının çok yükselmesine neden olan duraklamaya ve insanların çevresel konularla daha ilgili hale gelmesine atfedilir (Haytko ve Matulich, 2008). O yıllardan beri “dünyayı kurtarmak” ve “doğayı korumak” ile ilgili birçok mesele tartışılmıştır (Davis, 1993). Ancak yeşil reklamların daha yoğun ve niteliksel olarak gelişimi 1990’ların başında gerçekleştiği söylenebilir (Chase, 1991; Chase ve Kauchak, 1992). İşletmeler, çevreye yönelik duyarlılığın artması yönündeki bu eğilimi etkili iletişim stratejileriyle fırsata dönüştürmeyi arzulamaktadır. Pek çok şirket pazarlamacısı, bu eğilime “yeşil reklamcılık” veya “eko-etiketleme” ile yanıt vererek, pazarlamada bir ürünün çevreye duyarlı malzemelerden yapıldığını veya çevreye duyarlı bir paket içinde bulunduğunu iddia etmektedir. Çevre sorunları hakkında daha yüksek bir tüketici bilinci ile işletmeler açıkça “yeşil” stratejiler benimsemektedir (Ginsberg ve Bloom 2004). Bu stratejiler doğrultusunda işletmeler rakiplerine karşı avantaj elde etme arzusuyla reklam kampanyalarında çevresel iddialarda bulunmayı ve bu iddialarla tüketicileri ikna etmeyi amaçlamaktadır (Khandelwal ve Bajpai, 2011). Chase ve Smith (1992) tüketicilerin kimi zaman bu iddialara karşı negatif algılar beslediğini, bu bakımdan işletmeler tarafından gerçekleştirilecek stratejilerin inandırıcı ve doğaya karşı mutlak çözümler sunacak nitelikte olmasının fayda sağlayacağını belirtmişlerdir. Bu ve benzeri çalışmalar göstermektedir ki; tüketiciler, işletmelerin ürünlerinin çevre uygulamaları konusunda tüketicileri yanıltmak için taktikler kullanabileceği yönündeki yaygın algı nedeniyle yeşil ürünlerin reklamlarına inanmakta isteksiz görünebilmektedir (Okan ve Yalman, 2004; Schmuck, Matthes ve Naderer, 2018). Bununla birlikte tüketicilerin reklamlarla ilgili algılarını belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar temelde “reklamlarla ilişkili faktörler” ve “tüketiciler ile ilişkili faktörler” olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir. Reklamlarla ilişkili olan faktörler yeşil mesajın anlaşılabilirliği ve odağı (işletme imajı odaklı, çevresel gerçek odaklı, ürün odaklı yada süreç odaklı olup olmama durumu) gibi durumları içerirken, tüketiciler ile ilgili faktörler ise tüketicilerin çevre sorunları hakkındaki bilgisi, duyarlılığı veya tutumu gibi öğeleri ifade etmektedir (Tucker vd., 2012).

Yeşil Marka Farkındalığı

Marka, işletmelerin müşteriler ile olan ilişkilerini yakın ve uzun süreli tutabilmeleri için kullanmaları gereken işlevsel bir araçtır (Dağ ve Durmaz, 2020). Ancak bu araç da günümüzdeki çevreci eğilimlerin artması ve yeşil paradigmanın gelişmesine bağlı olarak dönüşüm yaşamıştır. Diğer bir ifadeyle çevreye karşı daha duyarlı hale gelen tüketicileri, ürettikleri ürünlerin çevre dostu olduğuna dair ikna edebilmek için işletmeler, marka stratejilerine “yeşil” öğesini eklemiştir (Huang, Yang ve Wang, 2014). Yeşil pazarlama ve yeşil marka gibi konulara yüksek düzeyde ilgi duyulmasına rağmen yeşil ürünlere talep

umulanın altında kalmaktadır. Bu bakımdan uzmanlar çevresel kaygılar ile çevreci mal ve hizmetlerin sahiplenilmesi arasında önemli boşlukların olduğunu, diğer bir ifadeyle tüketicilerin çevre konusundaki kaygılarının davranış boyutunda yansımalarının sınırlı olduğunu ifade etmektedir (Mintel, 1995; Crane, 2000). Markalama sürecinin en önemli bileşenlerinden biri marka farkındalığıdır. Marka farkındalığı, tüketicilerin bir markayla ilgili sahip olduğu ve olumlu/olumsuz kanaatler geliştirdiği bilgilerin bütünüdür (Buijzen ve Valkenburg, 2005). Marka farkındalığı kavramı tüketici kararlarında düşünme, göz önüne alma ve seçim olmak üzere üç önemli avantaj sağlamaktadır (Albar ve Öksüz, 2013, s. 422). Marka farkındalığı, markanın belli belirsiz tanındığı bir duygu olarak ifade edilebileceği gibi, belirli bir ürün kategorisinde tek ürün olduğu inancına varacak kadar farklı düzeylerde olabilmektedir (Aaker, 2007, s. 82). Markayı belirsiz bir duygu olmaktan çıkarıp tek ürün inancına dönüştüren unsur iletişimdir. Tüketiciler ile olan iletişim sürecinin oluşmasında en öncelikli unsur ise marka farkındalığıdır (Rossiter ve Percy, 1987). Bu nedenle yeşil reklam uygulamalarındaki “yeşil” kavramının içerdiği mesajın tüketicilere tam ve doğru bir biçimde oluşmasında en belirleyici unsurlardan birinin marka farkındalığı olduğu söylenebilir.

Yeşil Satın Alma Davranışı

Genel satın alma davranışı ile yeşil satın alma davranışı arasında dikkate değer farklılıklar bulunmaktadır. Genel satın alma davranışında karar süreci, doğrudan tüketicinin kişisel fayda-maliyet karşılaştırmasına göre belirlenmektedir. Yeşil satın alma davranışında ise bireyin kişisel fayda ve tatmininin ötesinde gelecek odaklı (daha temiz bir çevre, kaynakların sürdürülebilirliği vb.) ve toplumun bütününe çıkarlarını gözetken bir yaklaşımı karar sürecinde belirleyici olmaktadır (McCarty ve Shrum, 2001; Kim ve Choi, 2005; Kement ve Bükey, 2020).

Yeşil satın alma davranışı geri dönüştürülebilir veya çevreye faydalı ürünlerin tercih edilmesi, çevreye ve topluma zarar verecek ürünlerden kaçınılması gibi çevreye duyarlı satın alma davranışları ile ifade edilmektedir (Chan, 2001; Mostafa, 2007). Literatürde yeşil satın alma davranışı genellikle yeşil satın alma istekliliği, yeşil satın alma niyeti ve yeşil satın alma bilinci gibi kavramlarla beraber değerlendirilir (Joshi ve Rahman, 2015). Ancak yeşil satın alma davranışı tüm bu karar mekanizmalarının bir çıktısı ile eyleme dönüşmüş hali olarak değerlendirilmektedir. Min ve Galle (1997) yeşil satın alma davranışının işletmeler için oluşturduğu maddi külfete dikkat çekerek, yeşil uygulamaların işletmelere yeni yatırımlar, tedarik süreci, personel eğitimi gibi birçok noktada maliyet yarattığını ifade etmektedir (Liu ve Zhu, 2009). İşletmelerin büyük maliyetlere katlanmak zorunda oldukları bu uygulamaların tüketicilerde karşılık bulabilmesi için yeşil reklam uygulamaları ve tüketicilerin marka farkındalıkları önem arz etmektedir. İşletmeler, yeşil reklamlar ile çevreye duyarlı tüketicilere, onlarla aynı kaygıyı paylaştıkları mesajını vererek, onlardan çevreci olduklarını iddia ettikleri ürünlerini satın almalarını beklemektedir.

Yeşil Müşteri Tatmini

Son yıllarda tatmin, çoğu pazarlamacı ve müşteri araştırmacısı için en önemli teorik ve pratik konulardan biri olarak görülmüştür (Jamal, 2004). Müşteri tatmini, tüketicilerin deneyimlediği ve tanımladığı şekliyle, tüketim hedeflerinin yerine getirilmesi olarak görülebilir (Oliver, 1996; Kement, 2019; Demirağ ve Durmaz, 2020). Önceki çalışmalar müşteri tatminini iki farklı şekilde kavramsallaştırmıştır: İşleme özgü ve kümülatif (Anderson, 1973; Fornell, 1992; Anderson, Fornell ve Lehmann, 1994). İşleme özgü müşteri tatmini, belirli bir satın alma olayının seçim sonrası değerlendirilme yargısıdır (Anderson, 1973). Kümülatif müşteri tatmini ise, belirli bir işletmenin mal ve hizmetlerinin ilgili zaman içinde deneyimlere dayalı olarak değerlendirilmesidir (Oliver, 1980). Bununla birlikte, önerilen tüm tanımlar, tatmin

kavramının, tüketicinin ulaşmak istediği bir hedefin gerekli varlığını ima ettiği konusunda hemfikiridir.

Çevreciliğin artmasıyla, tüketiciler yalnızca çevreye minimum etki yaratan ürünleri satın almaya daha istekli hale gelmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal çevreyi gözeten ürünlerle de daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Yeşil müşteri tatmini, tüketicinin beklediği performans ile çevre dostu mal ve hizmet sağlayıcılarının gösterdiği performans arasındaki uyuma dair yaptığı değerlendirmedir (Chen, Lin ve Chang, 2013). Yeşil müşteri tatmini, çevre dostu ürünlere olan ihtiyaçla, ihtiyaç veya beklenti yerine getirildiğinde hissedilen memnuniyet olarak ifade edilebilir (Saleem, Khan ve Alam, 2015). Imaningsih (2019) yeşil müşteri tatminini, çevre dostu ürünler ile ihtiyaçlarını karşılayarak mutlu hissetme düzeyi olarak tanımlamaktadır. En yalın haliyle, yeşil müşteri tatmini, yeşil tüketim sonucu oluşan hoşnutsuzluk derecesi olarak tanımlanabilir (Oliver, 1996; Paulssen ve Birk, 2007). Yeşil müşteri tatmini olgusu işletmelere daha çevreci ve çevreye karşı daha duyarlı olma sorumluluğu yüklemiştir (Bansal, 2005; Barnet, 2007). Bazı paydaşlar, toplum ve doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için işletmelere baskı yapmaktadır. İşletmeler bu sorumluluklarını yerine getirebilmek için çevreci çözümler geliştirmeye odaklanmıştır (Chang ve Fong, 2010).

Kuramsal Çerçeve

Yeşil Reklam ve Yeşil Satın Alma

Literatürde yeşil reklam uygulamalarının tüketicilerin yeşil satın alma davranışını etkilediği yönünde ampirik kanıtlar sunan birçok araştırma mevcuttur (Khandelwal ve Bajpai 2011; Rahmi ve Prima, 2017; Chen, Chang, Li ve Chen, 2020; Nijsten, 2020). Rizwan, Mahmood, Siddiqui ve Tahir (2014) gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında, yeşil reklamların tüketicilerin yeşil satın alma davranışlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Zubair Tariq (2014) 207 katılımcı ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, yeşil reklam uygulamalarının yeşil ürün satın alma davranışını pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Haytko ve Matulich (2008) ise kamu ve özel üniversitelerde işletmecilik eğitimi gören öğrencilerle yapmış oldukları çalışmalarında, katılımcıların yeşil reklamlar ile ilgili bilişsel ve duygusal değerlendirmelerin çevreye duyarlı satın alma davranışına etki ettiği yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Suhaily ve Darmoyo (2019) çevre dostu ürün kullanan 196 tüketiciyle gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil reklam uygulamalarının satın alma kararlarını pozitif şekilde etkilediğini belirlemişlerdir. Mkik vd. (2017) Faslı tüketiciler üzerinde gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil reklam ile yeşil davranış arasında pozitif anlamlı bir etki tespit etmişlerdir. Bu bulgular neticesinde aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁. Yeşil reklamlar yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

Yeşil Marka Farkındalığı ve Yeşil Satın Alma Davranışı

Yeşil satın alma davranışı literatürde marka değerinin birçok bileşeniyle ilişkilendirilmiştir. Bu değişkenlerden en önemlilerinden biri yeşil marka farkındalığıdır. Marka farkındalığı marka değeri geliştirme için ilk adımdır. Müşteriler markayla ilgili öğeler ile karşılaştıklarında markayı tanımış olur ve daha sonra o markayı hatırlar ve en sonunda da marka farkındalığı oluşmuş olur (Zubair Tariq, 2014). Akturan (2017) ürünleri, satın alma karar süreci kolay ürünler (ekmek, kâğıt vb.) ve satın alma karar süreci zor ürünler (telefon, kıyafet vb.) olarak sınıflandırdığı çalışmada, yeşil marka farkındalığının yeşil satın alma davranışını etkilediği sonucuna ulaşmış ancak bu etkinin karar süreci zor olan ürünlerde daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Radder ve Huang (2008) marka farkındalığının satın alma karar süreci zor ürünlerde daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Coşkun, Vocino ve Polonsky (2017) ise ürünün bulunduğu kategori fark etmeksizin yeşil marka farkındalığının

yeşil satın alma davranışını etkilediğini belirtmiştir. Bu bulgular neticesinde aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂. Yeşil marka farkındalığı yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

Yeşil Satın Alma Davranışı ve Yeşil Müşteri Tatmini

Yeşil satın alma davranışı ve yeşil müşteri tatmini arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Öyle ki Anderson (1973) yeşil müşteri tatminini yeşil satın alma davranışı sonrası değerlendirici bir yargı olarak tanımlamıştır. Bunlar dışında literatürde yeşil satın alma davranışı ile yeşil müşteri arasında dolaylı ya da doğrudan bir ilişki olduğuna dair birçok çalışma vardır (Mittal ve Walfried, 1998; Eskildsen, Kristensen, Juhl ve Ostergaard 2004). Zubair Tariq (2014) yeşil ürünleri satın almayla yeşil müşteri tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Xiao ve Li (2011) ise tüketicilerin çevreci ürünler satın aldıklarında daha uzun süreli bir tatmin elde ettiklerini iddia etmektedir. Bu bulgular neticesinde aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃. Yeşil satın alma davranışı yeşil müşteri tatminini olumlu etkilemektedir.

Yeşil Reklam ve Yeşil Müşteri Tatmini

İşletmeler yeşil ürün talep eden çevreye duyarlı tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayarak hem onları tatmin etmek hem de rekabetçi avantaj elde etmek isterler. Sonuç olarak yeşil reklamlar ile ürettikleri ürünlerle ilgili yeşil imaj oluşturan işletmeler, daha fazla tatmin olmuş müşteriye sahip olmaktadır (Yazdanifard ve Mercy, 2011). Chrisjatmiko (2018) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada yeşil reklam, yeşil imaj ve yeşil müşteri tatmini arasında olumlu yönde ilişkilerin olduğunu bulgulamıştır. Literatürde yeşil reklamların yeşil müşteri tatminini etkilemesi yönünde en belirleyici faktörlerden birisinin, tüketicilerin bu reklamlara güvenme düzeyi olduğu ifade edilmektedir (Chen vd., 2015). Müşteriler kişisel çıkarlarının ötesinde çevreci ve pahalı ürünler satın aldıklarında daha uzun süreli ve toplumsal bir memnuniyet elde etmektedirler (Xiao ve Li, 2011). Yine aynı doğrultuda Zubair Tariq (2014) reklamlarında yeşil mesaj içeren öğeler kullanan işletmelerin yeşil müşteri tatmini sağlanmasında daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Zubair Tariq ayrıca işletmelerin yeşil iddialar ve yeşil görseller kullanarak reklam verdiklerinde tatminin satın alma öncesi deneyim oluşturabileceğini ve yeşil reklam ile yeşil müşteri tatmini arasında yeşil ürün satın alma davranışının pozitif aracı etkiye sahip olduğunu çalışmada tespit etmiştir. Suhaily ve Darmoyo (2019) çevre dostu ürünler kullanan tüketiciler üzerinden gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil reklam ile müşteri tatmini arasında satın alma davranışının aracılık etkisini belirlemişlerdir. İfade edilen bu bulgulara bağlı olarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₄. Yeşil reklamlar yeşil müşteri tatminini olumlu yönde etkilemektedir.

H_{6a}. Yeşil reklamın yeşil müşteri tatminine olan pozitif etkisinde, yeşil satın alma davranışının kısmi aracılık rolü vardır.

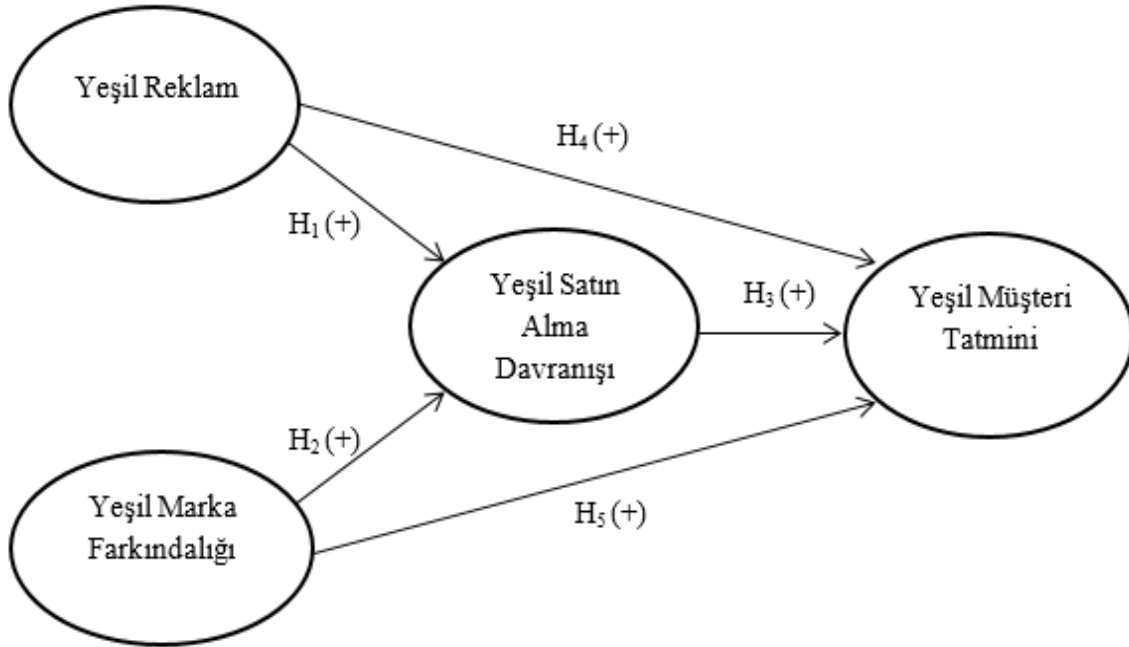
Yeşil Marka Farkındalığı ve Yeşil Müşteri Tatmini

Marka farkındalığı birçok çalışmada müşteri tatmini ile ilişkilendirilmiştir (Bilgili ve Ozkul, 2015; Ilyas, Rahmi, Tamsah, Munir ve Putra, 2020; Kusumah ve Lee, 2020). Ilyas vd., (2020) marka farkındalığıyla müşteri tatmini arasında doğrudan bir ilişki saptarken, Bilgili ve Ozkul (2015) ise marka farkındalığının marka kişiliğini, marka kişiliğinin ise müşteri tatminini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir ifadeyle Bilgili ve Ozkul, marka farkındalığının müşteri tatmini üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğunu iddia etmektedirler. Bu bulgulara bağlı olarak marka farkındalığının müşteri tatminini etkilediğini söylemek mümkündür. Yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatmini arasındaki ilişki göz önüne alındığında benzer sonuçların

elde edildiği görülmektedir. Zubair Tariq (2014), yeşil ürün kullanan tüketiciler üzerinden gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında, yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatmini arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Zubair Tariq ayrıca yeşil ürün satın alma sürecinde yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatmini arasında satın alma davranışının pozitif kısmi aracılık etkisine sahip olduğunu bulgulamıştır. Kusumah ve Lee (2020) şişelenmiş içecek ürünlerini tüketen müşteriler üzerinden gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil pazarlama ve yeşil marka farkındalığının aynı anda müşteri tatminini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Mkik vd. (2017) gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil marka farkındalığının yeşil reklam ve yeşil davranış arasında pozitif aracılık etkisine sahip olduğunu bulgulamışlardır. Chen (2010) çalışmasında yeşil marka değerinin üç bileşeninden biri olarak ele aldığı yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatminine olumlu yönde etkisinin olduğunu belirlemiştir. Bu bulgular neticesinde aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₅. Yeşil marka farkındalığı yeşil müşteri tatminini olumlu yönde etkilemektedir.

H_{6b}. Yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatminine olan pozitif etkisinde, yeşil satın alma davranışının kısmi aracılık rolü vardır.

Şekil 1: Araştırma Modeli Önerisi

Yöntem

Örneklem Yöntemi

Çalışma, yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatmini üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ayrıca yeşil satın alma davranışının yeşil müşteri tatmini oluşurken nasıl bir aracı etkiye sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de çevre dostu ürünler konusunda deneyime sahip tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında evreninin çok geniş olması nedeniyle tesadüfi olmayan örneklemelerden ‘kolayda örneklem’ yöntemi uygulanarak 430 katılımcıdan anket formu ile veri toplanmıştır. Ana kütleden kolay, hızlı ve ekonomik şekilde veri toplayabilmek için kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir (Malhotra, 2004). Veri değişkenlerini ölçmek için hazırlanan anket formları 1 Kasım-1 Aralık 2020 tarihleri arasında çevrimiçi (Google formlar, e-postalar ve diğer sosyal medya ağları aracılığıyla) olarak dağıtılmıştır. Veri toplama, araç ve

yöntemleri ile ilgili çalışmanın yürütülebilmesi için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli izin alınmıştır (Karar no: 92342550/044/4685).

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri Tablo 1'de detaylı olarak verilmektedir. Katılımcıların %45,9'u erkek, %55,1'i kadındır. Medeni durum incelendiğinde bireylerin %58,1'inin evli olduğu tespit edilmiştir. Yaş dağılımlarına bakıldığında, en fazla katılımın %34,7 ile 25-34 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların %39,5'inin lisans düzeyinde eğitim aldıkları, gelir durumu incelendiğinde ise bireylerin %48,1'inin orta düzeyde gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kategoriler		n	%
Cinsiyet	Kadın	237	55,1
	Erkek	193	44,9
Medeni Durum	Evli	250	58,1
	Bekâr	180	41,9
Yaş	18 yaş altı	10	2,3
	18-24	96	22,3
	25-34	149	34,7
	35-44	122	28,4
	45-54	37	8,6
	55-64	14	3,3
	65 ve üzeri	2	0,5
Eğitim	İlköğretim	18	4,2
	Lise	79	18,4
	On lisans	131	30,5
	Lisans	170	39,5
	Yüksek lisans/Doktora	32	7,4
Gelir Durumu	Çok Düşük	53	12,3
	Düşük	126	29,3
	Orta	207	48,1
	Yüksek	35	8,1
	Çok yüksek	9	2,1

Veri Toplama Yöntemi

Çalışma kapsamında nicel araştırma deseni kullanılmaktadır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara demografik özelliklerini ölçmek için sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde yeşil reklamı ölçmek için 5 (Mkik vd., 2017), yeşil marka farkındalığını ölçmek için 6 (Mkik vd., 2017), yeşil satın alma davranışını ölçmek için 3 (Kim ve Choi, 2005) ve yeşil müşteri tatminini ölçmek için 4 ifade (Chang ve Fong, 2010) kullanılmıştır. İfadeler beşli likert tipi ölçeğine uyarlanarak “kesinlikle katılmıyorum, kesinlikle katılıyorum” (1-5) aralığında katılımcılara yöneltilmiştir.

Veri Analizi

Araştırma modeli test edilmeden önce ölçüm modeli ve yapısal model analize tabi tutulmuştur. Ölçüm modellemeleri iki farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Eğer bir modelde açıklama gizli yapıdan çıkan oklar ile gösteriliyorsa Reflective ölçüm modeli, gizli yapıya gelen oklar ile gösteriliyorsa Formative ölçüm modeli söz konusudur. Ölçüm modelinin Reflective (iç tutarlık güvenilirliği, birleşme geçerliği, ayrışma geçerliği) veya Formative (Outer VIF, Outer Weights P Values) oluşuna göre yapılan analizler ve yorumlanması gereken değerler değişmektedir (Sönmez Çakır, 2020). Bu nedenle öncelikle ölçüm modelinin belirlenmesi

gerekmektedir. Ölçüm modeli için Doğrulayıcı Tetrad Analizi uygulanmıştır (Gudergan, Ringle, Wende ve Will, 2008). Doğrulayıcı Tetrad analizi araştırmacıların yanlış ölçüm modeli kullanmalarını önlemek için tercih edilmektedir (Hair, Hollingsworth, Randolph ve Chong, 2017). Kısmi en küçük karelere dayalı yapısal eşitlik modeli Smart PLS kullanılarak her bir değişken için Tetrad analizi uygulanmıştır. Hair, Ringle ve Sarstedt (2011)'e göre Smart PLS, Tetrad analizi dışında, yöntemin araştırmacılara veriler üzerinde dağılım varsayımları uygulamadan birçok yapı, gösterge değişkeni ve yapısal yol ile karmaşık modelleri tahmin etmeyi sağlar. PLS herhangi bir normallik varsayımı gerektirmez. PLS-SEM ayrıca, Sobel testi gibi klasik testlere göre daha güçlü olan ve dolaylı etki analizlerinde önerilen yeniden örnekleme metodu ile çalışabilmektedir (Hair vd., 2011; Ali, Rasoolimanesh, Sarstedt, Ringle ve Ryu, 2018).

Tetrad analizi için en az 4 göstergenin olması gerekmektedir (Gudergan vd., 2008). Bu analizde güven aralıklarının alt (CI Low) ve üst sınırları (CI Up) incelenmektedir. Alt ve üst sınırların tamamı tüm göstergeler için negatif veya alt ve üst sınırların tamamı pozitifse "Formative" ölçüm modeli uygulanır. Bir veya daha fazla gösterge için alt sınırın negatif ve üst sınırın pozitif olması durumunda "Reflective" ölçüm modeli uygulanır (Sönmez Çakır, 2020). Analizde yeşil reklam, yeşil marka farkındalığı ve yeşil müşteri tatmini yer almaktadır. Yeşil satın alma davranışında 3 ifade yer aldığı için analizde hesaplanmamıştır.

Tablo 2: Doğrulayıcı Tetrad Analizi

Değişkenler	CI Low	CI Up
Yeşil Reklam		
1: reklam1,reklam2,reklam3,reklam4	-0,010	0,136
2: reklam1,reklam2,reklam4,reklam3	-0,007	0,156
Yeşil Marka Farkındalığı		
1: farkındalik1,farkındalik2,farkındalik3,farkındalik4	-0,048	0,084
2: farkındalik1,farkındalik2,farkındalik4,farkındalik3	-0,060	0,084
Yeşil Müşteri Tatmini		
1: tatmin1,tatmin2,tatmin3,tatmin4	-0,041	0,056
2: tatmin1,tatmin2,tatmin4,tatmin3	-0,049	0,044

Gerçekleştirilen analizler neticesinde ölçüm modelinin Reflective yapıya uygun olduğu görülmektedir. Bu bakımdan PLS ölçüm modelinin değerlendirmesi sürecinde iç tutarlık güvenilirliği, birleşme geçerliliği ve ayrışma geçerliliği analizleri uygulanmıştır. İç tutarlık güvenilirliği için Cronbach Alpha (CA), birleşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) ve rho_A kullanılmıştır. Birleşme geçerliliği için faktör yükleri (λ) ve açıklanan ortalama varyans (Average Variance Extracted-AVE), ayrışma geçerliliği için ise Fornell-Larcker ölçütü (Fornell-Larcker Criterion) ile HTMT katsayıları (Heterotrait-Monotrait Ratio) uygulanmıştır. Yapısal modelin değerlendirilmesi sürecinde çoklu bağlantı analizi (VIF), determinasyon katsayısı (R^2), tahmin gücü analizi (Q^2), kısmi tahmin gücü (q^2), etki büyüklüğü analizi (f^2), PLS Predict analizi ve yol katsayısı analizleri gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Ölçüm Modelinin Test Edilmesi

Önerilen yapısal modeli test etmek için kısmi en küçük karelere dayalı yapısal eşitlik modeli Smart PLS 3.3.3 (PLS-SEM) kullanılmıştır. Araştırmada ölçülmesi amaçlanan hipotezlerin testi için bootstrapping tekniği uygulanmıştır.

Araştırma modelinde yer alan değişkenlerin CA, CR ve rho_A değerlerinin 0.70'in üzerinde olduğu (Fornell ve Larcker, 1981; Hair, Risher, Sarstedt ve Ringle, 2019) ve iç tutarlık güvenilirliğine sahip olduğu belirlenmiştir (Bknz. Tablo 3).

Tablo 3: Güvenirlilik ve Geçerlik

Değişkenler	λ	t-değeri	CR	rho_A	AVE
Yeşil Reklam (YR) ($\alpha=0.90$)			.90	.90	.65
1 Çevre dostu ürünleri tanımak için yeşil reklamcılık oldukça önemlidir.	.809	31.379			
2 Yeşil reklam, markanın / ürünün çevresel taahhüdünü güçlendirir.	.793	33.321			
3 Yeşil reklam, markanın ekolojik imajını güçlendiriyor.	.781	32.376			
4 Yeşil reklam tüketicilerin ilgisini çekiyor.	.777	32.805			
5 Yeşil reklam, tüketici davranışını değiştirmede etkilidir.	.883	43.330			
Yeşil Marka Farkındalığı (YMF) ($\alpha=0.91$)			.91	.91	.64
1 Bir reklam beni doğrudan etkilediğinde çevre sorunlarının daha çok farkına varıyorum.	.806	41.235			
2 Ekolojik ürünler tüketmek çevre sorunlarına çare oluyor.	.813	43.699			
3 Çevre dostu satın alımlarımın çevre sorunlarını azaltacağını düşünüyorum.	.832	47.381			
4 Benim için satın aldıklarımın çevreye zarar vermemesi önemli.	.864	40.293			
5 Yeşil reklam, tüketiciyi yeşil davranış konusunda bilinçlendiriyor.	.793	29.249			
6 Çevrenin korunması konusunda endişeliyim.	.718	16.815			
Yeşil Satın Alma Davranışı (YSAD) ($\alpha=0.87$)			.87	.87	.70
1 Çevre dostu ürünleri çevresel kaygılar nedeniyle satın alıyorum.	.833	41.231			
2 Çevresel performansından dolayı gelecekte ekolojik ürünler satın alacağım.	.852	41.397			
3 Genel olarak çevre dostu olduğu için ekolojik ürünler satın aldığım için mutluyum.	.839	36.760			
Yeşil Müşteri Tatmini (YMT) ($\alpha=0.88$)			.88	.88	.64
1 Çevre dostu ürünler satın alma kararından memnunum.	.808	36.520			
2 Çevre dostu ürünler satın aldığım için memnunum.	.819	39.251			
3 Çevre dostu ürünler satın aldığım için doğru şeyi yaptığımı düşünüyorum.	.748	27.694			
4 Çevre dostu ürünler satın alarak çevrenin korunmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunduğumu hissediyorum.	.841	40.237			

* λ =Factor loadings, CR=Composite reliability, AVE=Average variance extracted, α =Cronbach Alpha.

Birleşme geçerliliğini belirlemek için faktör yükleri ve AVE değerleri hesaplanmıştır. İfadelere ait faktör yüklerinin (Kaiser, 1974) ve AVE değerlerinin (Hair vd., 2019) 0.50'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle araştırma modelinin birleşme geçerliliğini sağladığı belirlenmiştir (bknz. Tablo 3).

Tablo 4: Ayrışma Geçerliliği

Değişkenler	1	2	3	4
Fornell-Larcker Kriteri				
YR	.810			
YMF	.701	.806		
YSAD	.712	.722	.841	
YMT	.786	.701	.771	.805
Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)				
YR				
YMF	.897			
YSAD	.841	.853		
YMT	.884	.807	.868	

Notlar: İtalik değerler, çıkarılan ortalama varyansın karekökünü (\sqrt{AVE}) temsil eder.

YR: Yeşil Reklam, YMF: Yeşil Marka Farkındalığı, YSAD: Yeşil Satın Alma Davranışı, YMT: Yeşil Müşteri Tatmini

Araştırma modelinin ayrışma geçerliliğini belirlemek için AVE karekök değerleri her bir değişken arası korelasyon yükleri ile karşılaştırılmış ve AVE karekök değerlerinin yüksek olduğu (Fornell ve Larcker, 1981) bulgulanmıştır (bknz. Tablo 4). Ayrıca ayrışma geçerliliğini doğrulamak için Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) değeri incelenmiş ve değerlerin 0.9'un altında olduğu (Henseler, Ringle ve Sinkovics, 2009) sonucuna ulaşılmıştır (bknz. Tablo 4). Böylelikle ölçüm modelinin ayrışma geçerliliği olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde ölçüm modeli testleri tamamlanmış ve yapısal değerlendirme

aşamasına geçilmiştir.

Yapısal Modelin İncelenmesi

Araştırma modelinde yer alan iki veya daha fazla örtük değişkenin karşılıklı bir ilişki içinde olmadığı ve bu doğrultuda varyansı yükseltmediğinin tespiti için VIF değerlerine bakılmıştır. VIF değerlerinin 10'dan düşük olduğu ve çoklu bağlantı sorunu olmadığı (Smith, White-McNeil ve Ali, 2020) tespit edilmiştir (bknz. Tablo 7). Yapısal modelin incelenmesi sürecinde modelin tahmin gücünü yansıtmak için R^2 değeri incelenmiştir. R^2 (açıklama oranı), egzojen değişkenlerin endojen değişkenlerin yüzde kaçını açıkladığını gösteren bir katsayıdır. R^2 katsayısının 0.25 ve üzeri olması zayıf; 0.50 ve üzerinde olması orta; 0.75 ve üzeri olması ise güçlü bir açıklama oranı olarak kabul edilmektedir (Hair vd., 2011). Sonuçlara göre modelin tahmin gücünün YSAD (0.75) ve YMT (0.86) için güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır (bknz. Tablo 7). Endojen değişkenlerin egzojen değişkenler üzerindeki öngörücü ilgi düzeyini belirlemek için Q^2 analizi yapılmıştır. Elde edilen değerler 0'dan yüksektir ve bu da yapısal modelin endojen değişkenlere yönelik tahmin doğruluğundan söz edilebileceğini (Hair vd., 2019) göstermektedir (bknz. Tablo 7). Endojen değişkenler için Q^2 katsayıları hesaplandıktan sonra egzojen değişkenlerin tahmin gücüne katkılarını ortaya çıkarmak için kısmi tahmin gücü (q^2) katsayıları hesaplanmıştır. q^2 katsayısının 0.02 üzeri olması düşük; 0.15 ve üzeri olması orta; 0.35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Hair vd., 2017). Sonuçlara göre modelin kısmi tahmin gücünün YSAD için orta ve YMT için düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (bknz. Tablo 7).

Yapısal modelde f^2 analizi ile etki büyüklüğü değerlendirilmiştir. Etki büyüklüğünün katsayısının 0.02 ve üzeri olması düşük; 0.15 ve üzeri olması orta; 0.35 ve üzeri olması yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, değerlerin genel olarak orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir (bknz. Tablo 7). Hair vd. (2019) R^2 değerinin yapısal modelin öngörü gücünün tespitinde tek başına yeterli olmadığını PLS-Predict analizinin gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Örneklem dışı tahmin gücünü belirleyebilmek için yapılan PLS-Predict analizi sonuçları Tablo 5'te detaylı olarak verilmektedir. Buna göre PLS-MV değerlerinden LM-MV değerlerinin büyük olması ve Q^2 değerlerinin 0'ın altında olmaması modelin tahmin gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: PLS-Predict Analizi Sonuçları

İfadeler	PLS MV	LM MV	Q^2 predict
	MAE ¹	MAE ²	
YSAD1	0,524	0,526	0,487
YSAD2	0,496	0,498	0,509
YSAD3	0,488	0,497	0,520
YMT1	0,492	0,497	0,515
YMT2	0,504	0,509	0,514
YMT3	0,586	0,648	0,487
YMT4	0,503	0,505	0,546

YSAD: Yeşil Satın Alma Davranışı, YMT: Yeşil Müşteri Tatmini

Uyum iyiliği değerleri benzer şekilde Smart PLS 3 (Partial Least Squares) istatistik programı ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda χ^2 değerinin 1693.338, NFI değerinin 0.80'in üzerinde (Yaşlıoğlu, 2017) ve SRMR değerinin ise 0.080'in altında (Hu ve Bentler, 1999) çıktığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre araştırma modelinin iyi bir uyum iyiliğine sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6: Model Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2	d_ULS	d_G	NFI	SRMR
Kriterler				$\geq .80$	$\leq .08$
Model	1693.338	0.493	1.019	.82	.054

Araştırma modelinde yer alan hipotezler PLS-SEM aracılığıyla yapısal eşitlik modellenmesi ile analiz edilmiştir. Yapılan yol analizi sonuçları Tablo 7’de detaylı olarak gösterilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre Yeşil reklamın ($\beta_{YR-YSAD}=0.397$, $t=3.100$, $p<0.01$) ve yeşil marka farkındalığının ($\beta_{YMF-YSAD}=0.495$, $t=3.794$, $p<0.001$) yeşil satın alma davranışı üzerinde olumlu yönde etkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiştir. Benzer şekilde yeşil satın alma davranışının ($\beta_{YSAD-YMT}=0.305$, $t=3.534$, $p<0.001$), yeşil reklamın ($\beta_{YR-YMT}=0.279$, $t=2.575$, $p<0.05$) ve yeşil marka farkındalığının ($\beta_{YMF-YMT}=0.388$, $t=3.710$, $p<0.001$) yeşil müşteri tatminini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Dolayısıyla H_3 , H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 7: Yapısal Değerlendirme (Hipotez Testi)

Hipotezler	Standardize β	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri	VIF	f^2	Q^2	q^2	R^2
H_1 YR >>>YSAD	0.397	0.128	3.100	0.002**	5.331	0.120	0.50	0.08	0.75
H_2 YMF >>>YSAD	0.495	0.130	3.794	0.000***	5.331	0.189			
H_3 YSAD >>>YMT	0.305	0.086	3.534	0.000***	4.095	0.163	0.53	0.06	0.86
H_4 YR >>>YMT	0.279	0.108	2.575	0.010*	5.970	0.091			
H_5 YMF >>>YMT	0.388	0.105	3.710	0.000***	6.339	0.179			
H_{6a} YR >>>YSAD >>>YMT	0.121	0.050	2.402	0.016*					
H_{6b} YMF >>>YSAD >>>YMT	0.151	0.063	2.386	0.017*					

$p<0.001$ ***; $p<0.01$ **; $p<0.05$ *, VIF=Variance inflation factor, YR: Yeşil Reklam, YMF: Yeşil Marka Farkındalığı, YSAD: Yeşil Satın Alma Davranışı, YMT: Yeşil Müşteri Tatmini

* Model uyum indeksi= $\chi^2 = 1693.338$, NFI=0.82, SRMR=0.054

Çalışma kapsamında yeşil satın alma davranışının aracı etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Zhao, Lynch ve Chen (2010) aracı etki analizlerinde dolaylı etkilerin anlamlı olması durumunda aracı etkiden bahsedilebileceğini belirtmişlerdir. Zhao vd.’ne göre dolaylı etki ve direkt etki anlamlı ve bu kapsamda toplam etki pozitif veya negatif ise kısmi aracılık durumu söz konusudur. Eğer dolaylı etki anlamlı direkt etki anlamsız ise tam aracılık söz konusudur. Gerçekleştirilen analizler neticesinde yeşil reklam >>> yeşil satın alma davranışı >>> yeşil müşteri tatmini yolundaki dolaylı ve direkt etki anlamlı ve yol katsayıları pozitif olduğu için yeşil reklam ile yeşil müşteri tatmini arasındaki ilişkide yeşil satın alma davranışının aracılık etkisi tespit edilmiştir. Aracılık etkiye sahip olan “yeşil satın alma davranışı” değişkeninin aracılık etki boyutu VAF (Variance Accounted For) değeri ile hesaplanmıştır. Dolaylı etkilerin toplam etkilere bölünmesi ile elde edilen VAF (Nitzl ve Hirsch, 2016) değerleri 0.20’nin altında ise sıfır aracılık, 0.20-0.80 arasında kısmi aracılık ve 0.80’den fazla ise tam aracılık etkiden söz edilebilir (Hair, Sarstedt, Matthews ve Ringle, 2016). Yapılan analizler sonucunda yeşil reklam >>> yeşil satın alma davranışı >>> yeşil müşteri tatmini yolundaki dolaylı etki 0.121 ve toplam etki 0.400 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda VAF değeri (0.121/0.400) “0.30” olarak hesaplanmış ve yeşil satın alma davranışının pozitif yönde kısmi aracılık (rekabetçi) etkisi tespit edilmiştir. Bu kapsamda H_{6a} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Yapısal Modelde Dolaylı ve Doğrudan Etki

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler	
	YMT	YSAD
YR		
<i>Doğrudan Etki</i>	0.279*	
<i>Dolaylı Etki</i>		0.121*

<i>Toplam Etki</i>	0.400***	
YR >>> YSAD >>> YMT		
YMF		
<i>Doğrudan Etki</i>	0.388***	
<i>Dolaylı Etki</i>		0.151*
<i>Toplam Etki</i>	0.539**	
YMF >>> YSAD >>> YMT		

$p < 0.001$ ***; $p < 0.01$ **; $p < 0.05$ *

Benzer etkilerin yeşil marka farkındalığı >>> yeşil satın alma davranışı >>> yeşil müşteri tatmini üzerinde de gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu kapsamda yeşil marka farkındalığı ile yeşil marka tatmini arasındaki ilişkide yeşil satın alma davranışının aracılık etkisi tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda yeşil marka farkındalığı >>> yeşil satın alma davranışı >>> yeşil müşteri tatmini yolundaki dolaylı etki 0.151 ve toplam etki 0.539 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda VAF değeri (0.151/0.539) “0.28” olarak hesaplanmış ve yeşil satın alma davranışının pozitif yönde kısmi aracılık (rekabetçi) etkisi tespit edilmiştir. Bu kapsamda H_{6b} hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, çevre bilincine sahip müşterilerde yeşil ürünlere yönelik tüketici satın alma davranışının aracılık rolü ile yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatmini üzerindeki doğrudan etkisini ölçmek için gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında anket tekniği kullanılarak çevre bilincine sahip 430 müşteriden veri toplanmıştır. Elde edilen veriler neticesinde araştırma modeli test edilmeden önce ölçüm modeli ve yapısal model analize tabi tutulmuştur. Model Tetrad analizi ile test edilerek Reflective yapıda olduğu belirlenmiştir. Bu bakımdan PLS ölçüm modelinin değerlendirilmesi sürecinde iç tutarlık güvenilirliği, birleşme geçerliliği ve ayrışma geçerliliği analizleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde modelin geçerlik ve güvenilirlik değerleri doğrulanmıştır. Yapısal modelin değerlendirilmesi sürecinde ise VIF, R^2 , Q^2 , q^2 , f^2 , PLS Predict analizi ve yol katsayısı analizleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışma bulguları, yeşil reklam ile yeşil satın alma davranışı arasında olumlu bir etkinin olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları ilgili literatürle (Khandelwal ve Bajpai, 2011; Rahmi ve Prima, 2017; Chen vd., 2020; Nijsten, 2020) paralellik göstermektedir. Rizwan vd., (2014) ve Zubair Tariq (2014) gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil reklam uygulamalarının tüketicilerin yeşil satın alma davranışlarını pozitif şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. İşletmelerin reklamlarında gerçek çevre dostu yeşil iddiaları kullanmaları, pazarlama ve reklam stratejilerini çevreye duyarlı bir şekilde tasarlamaları halinde mevcut ve potansiyel müşterileri çevre dostu ürünleri satın almaya ikna edebilecekleri söylenebilir. Benzer şekilde, ikinci bağımsız değişken yeşil marka farkındalığının da yeşil satın alma davranışına olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. İşletmeler, marka değeri aracılığıyla, ürünleri ve kurumsal imajıyla ilgili marka farkındalığını oluşturmaları halinde, müşterilerin nihai satın alma ile sonuçlanacak ortamın yakalanmasına olanak sağlayabilir. Zira Akturan (2017) ve Coşkun vd. (2017) gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında yeşil marka farkındalığının yeşil satın alma davranışını etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu iki bulgu, H_1 ve H_2 hipotezlerinin kabul edildiğini ve yapılan önceki çalışmaları destekleyici olduğunu göstermektedir. Mevcut tartışmalara ve önceki çalışmalara dayanarak, müşterilerin çevresel ve sürdürülebilir tüketim endişeleri bulunması durumunda, çevre dostu ürünler satın alacağı öngörülebilir.

Gerçekleştirilen analizler neticesinde yeşil satın alma davranışı ile yeşil müşteri tatmini arasında olumlu bir etki tespit edilmiştir. Bu bakımdan H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Bulgular ilgili literatürde elde edilen sonuçlarla (Anderson, 1973; Mittal ve Walfried, 1998; Eskildsen

vd., 2004; Zubair Tariq, 2014) tutarlılık göstermektedir. Anderson (1973) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada yeşil ürünleri satın almayla yeşil müşteri tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma bulgularına göre, işletmelerin yeşil pazarlama ve reklam stratejilerini benimsemeleri halinde çevre bilincine sahip müşterilerin, ihtiyaçlarını karşılamak için çevre dostu ürünler satın almayı tercih edebileceği ve müşterilerin yeşil reklamları gördükten sonra yeşil ürünlere yönelik satın alma öncesi veya sonrası davranışlarından memnun kalabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Araştırma kapsamında yeşil reklamların yeşil müşteri tatminini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmış ve H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç literatürde gerçekleştirilen çalışmalarla (Yazdanifard ve Mercy, 2011; Xiao ve Li, 2011; Zubair Tariq, 2014; Chen vd., 2015; Chrisjatmiko, 2018; Suhaily ve Darmoyo, 2019) benzerlik göstermektedir. Chrisjatmiko (2018) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada yeşil reklam ve yeşil müşteri tatmini arasında olumlu yönde ilişkilerin olduğunu bulgulamıştır. İşletmeler çevre dostu ürünler talep eden tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayarak hem onları tatmin etmek hem de rekabetçi avantaj elde etmek isterler. Bu bakımdan yeşil reklamlar ile olumlu imaj oluşturan işletmeler, daha fazla tatmin olmuş müşteriye sahip olmayı hedefler. Chen vd. (2015)'ne göre her iki etkinin oluşması "güven" düzeyinin yüksek olmasına bağlıdır. Bu bakımdan yeşil mesaj içeren öğeler kullanan işletmelerin müşterilerin ikna olabileceği algılar oluşturabileceği önemli gözükmektedir. Elde edilen bir diğer sonuç yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri tatminini olumlu olarak etkilediğidir. Bu doğrultuda oluşturulan H₅ hipotezi de kabul edilmiştir. Literatürde yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatmini benzer şekilde ilişkilendirilmiştir (Chen, 2010; Zubair Tariq, 2014; Mkik vd., 2017; Kusumah ve Lee, 2020). Zubair Tariq (2014), yeşil ürün kullanan tüketiciler üzerinden gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatmini arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Marka farkındalığı, baskın bir faktör ve taktik olarak kabul edilmektedir (Mkik vd., 2017). Müşteriler kalite ve fiyat farklılıklarından bağımsız olarak bu bilince sahip olduklarında bir markaya karşı daha yüksek düzeyde yanıt vermektedirler (Kusumah ve Lee, 2020). Bu yanıt markayla ilgili olumlu kanaatler ve markanın piyasadaki tek ürün olduğuna dair inanç şeklinde ifade edilebilir. Farkındalık, tüketici seçim kararı üzerinde ve müşteri tatmininin oluşmasında güçlü bir etkiye sahiptir (Macdonald ve Sharp, 2000). İşletmeler uygun marka farkındalığı kampanyaları kullanmaları halinde, müşteriler, satın alma öncesi ve satın alma sonrası davranışları göz önünde bulundurmadan, daha yüksek müşteri tatmini elde etmeye neden olacak markaları satın almaya hazır olacaktır.

Araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan "yeşil satın alma davranışı, yeşil reklam ile yeşil müşteri tatmini arasındaki pozitif ilişkiye kısmen aracılık eder" hipotezi ile "yeşil satın alma davranışı, yeşil marka farkındalığı ile yeşil müşteri tatmini arasındaki pozitif ilişkiye kısmen aracılık eder" hipotezi gerçekleştirilen analizler neticesinde kabul edilmiştir. Zubair Tariq (2014) işletmelerin yeşil iddialar ve yeşil görseller kullanarak reklam verdiklerinde, tatminin satın alma öncesi deneyim oluşturabileceğini ve yeşil reklam ile yeşil müşteri tatmini arasında yeşil ürün satın alma davranışının pozitif aracı etkiye sahip olduğunu çalışmada tespit etmiştir. Zubair Tariq ayrıca yeşil ürün satın alma davranışının yeşil marka farkındalığı ve yeşil müşteri tatmini arasında da aracı etkiye sahip olduğunu çalışmada belirlemiştir. Marka değeri ve marka güveni stratejilerini kullanan işletmelerin yürüttüğü yeşil reklam ve marka farkındalık kampanyaları sonucunda müşteriler yeşil ürünler ve işletmeler hakkında bilgi sahibi olarak satın alma davranışı konusunda ikna olabilirler. Bu durumun ise yeşil müşteri tatmininin oluşmasına olumlu bir etki sağlayacağı düşünülebilir.

Çalışma ilgili literatüre katkılar sağlayıp işletmeler, yöneticiler ve yerel hükümetler içinde birtakım çıkarımlar sağlamaktadır. Pazarlamacılar ve reklamcılar, satışı ve kârı arttırmak için reklamlarında gerçek ve âdil çevre iddialarını kullanmalıdır. İşletmeler, mevcut ve

potansiyel müşteriler arasında çevre koruma ve sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratmalı ve yeşil ürünleri, müşterileri tatmin etmek için daha düşük fiyat ve yüksek kalitede üretmelidir. Pazarlamacılar, hedef müşterilerde “yeşil olma” imajını oluşturmak ve sürdürmek için güçlü marka geliştirme ve marka farkındalığı stratejileri tasarlamalıdır. Bu konuda yerel hükümetler, kamuoyunda çevrenin korunması ve sürdürülebilirlikle ilgili plan ve kampanyalar düzenlemelidir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Diğer araştırmalar gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Örnekleme dayalı olarak bu araştırma sınırlı bir nüfus üzerinde yürütülmüştür. Çalışmada evren olarak Türkiye’deki müşteriler kullanılmıştır. Yeşil ürünlere yönelik tüketim kalıplarını değerlendirmek için farklı ülke müşterileriyle evren genişletilebilir. Bu çalışma, genel olarak tüm yeşil ürün ve endüstriler için yapılmıştır. İleride daha iyi bulgular için spesifik ürünler ve endüstriler üzerinde çalışılabilir. Müşteri tatminine yol açan satın alma öncesi davranış değişkenleri ve aracılık faktörleri değiştirilerek gelecekteki araştırmalar için farklı modeller üzerinde çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Aaker, D. (2007). Innovation: Brand it or lose it. *California Management Review*, 50(1), 8-24.
- Akturan, U. (2017). Perceived Value of Brands: The Effects of Brand Attractiveness and Brand Trustworthiness. *In 10th Annual Conference of the EuroMed Academy of Business*, 47-55.
- Albar, B. Ö. ve Öksüz, G. (2013). Özel Markalı Ürünlerin Pazarlamasında Tutundurma Stratejilerinin Etkisi. *International Journal of Social Science*, 6(7), 869-893.
- Ali, F., Rasoolimanesh, S. M., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Ryu, K. (2018). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in hospitality research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(1), 514-538.
- Anderson, E. W., Fornell, C. ve Lehmann, D. R. (1994). Customer satisfaction, market share, and profitability: Findings from Sweden. *Journal of Marketing*, 58(3), 53-66.
- Anderson, R. E (1973). Consumer dissatisfaction: The effect of disconfirmed expectancy on perceived product performance. *J. Mark. Res.*, 10(1), 38-44.
- Bansal, P. (2005). Evolving sustainably: A longitudinal study of corporate sustainable development. *Strateg. Manage. J.*, 26(3), 197-218.
- Barnet, M. L. (2007). Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility. *Acad. Manage. Rev.*, 33(3), 794-816.
- Bilgili, B. ve Ozkul, E. (2015). Brand awareness, brand personality, brand loyalty and consumer satisfaction relations in brand positioning strategies (A Torku brand sample). *Journal of Global Strategic Management Volume*, 9(2), 89-106.
- Buijzen, M. ve Valkenburg, P. M. (2005). Parental mediation of undesired advertising effects. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 49(2), 153-165.
- Chan, R. Y. (2001). Determinants of Chinese consumers' green purchase behavior. *Psychology & Marketing*, 18(4), 389-413.
- Chang, N. J. ve Fong, C. M. (2010). Green product quality, green corporate image, green customer satisfaction, and green customer loyalty. *African Journal of Business Management*, 4(13), 2836-2844.
- Chase, D. S. (1991). P&G Gets Top Marks in AA Survey. *Advertising Age*, 62, 8-10.

- Chase, D. S. ve Kauchak, T. (1992). Consumers Keen on Green but Marketers Don't Deliver. *Advertising Age*, 63(26), 2-4.
- Chase, D. S. ve Smith, T. (1992). Consumer's keen on green but marketers don't deliver. *Advertising Age*, 63(29), 2-4.
- Chen, Y. S. (2010) The drivers of green brand equity: Green brand image, green satisfaction, and green trust. *Journal of Business Ethics*, 93(2), 307-319.
- Chen, Y. S., Chang, T. W., Li, H. X. ve Chen, Y. R. (2020). The influence of green brand affect on green purchase intentions: The mediation effects of green brand associations and green brand attitude. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(11), 2-17.
- Chen, Y., Wang, K., Lin, Y., Shi, W., Song, Y. ve He, X. (2015). Balancing green and grain trade. *Nature Geoscience*, 8(10), 739-741.
- Chen, Y.-S., Lin, C.-L. ve Chang, C.-H. (2013). The Influence of Greenwash on Green Word-Of-Mouth (Green WOM): The Mediation Effects of Green Perceived Quality and Green Satisfaction. *Qual. Quant.*, 48, 2411-2425.
- Chrisjatmiko, K. (2018). Towards green loyalty: The influences of green perceived risk, green image, green trust and green satisfaction. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 106, 1-6.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. (2nd Ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Coşkun, A., Vocino, A. ve Polonsky, M. (2017). Mediating effect of environmental orientation on pro-environmental purchase intentions in a low-involvement product situation. *Australasian Marketing Journal*, 25(2), 115-125.
- Crane, R. (2000). The influence of urban form on travel: An interpretive review. *Journal of Planning literature*, 15(1), 3-23.
- Dağ, K. ve Durmaz, Y. (2020). Marka Özgünlüğünün Marka İmajı ve Marka Tercihindeki İlişkinde Marka Güveninin Aracılık Rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 4840-4874.
- Davis, J. J. (1993). Strategies for environmental advertising. *Journal of Consumer Marketing*, 10(2), 19-36.
- Demirağ, B. ve Durmaz, Y. (2020). *Marka Yönetimi*. (1 Basım). İstanbul: Hiper Yayın.
- Eskildsen, J. K., Kristensen, K., Juhl, H. J. ve Ostergaard, P. (2004). The drivers of customer satisfaction and loyalty. *Total Qual. Manage. Bus. Excell.*, 15(5/6), 859-868.
- Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: The Swedish experience. *Journal of Marketing*, 56(1), 6-21.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Ginsberg, J. M. ve Bloom, P. (2004). Choosing the right green marketing strategy. *MIT Sloan Management Review*, 46(1), 79-84.
- Gudergan, S. P., Ringle, C. M., Wende, S. ve Will, A. (2008). Confirmatory tetrad analysis in PLS path modeling. *Journal of Business Research*, 61(12), 1238-1249.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Matthews, L. M. ve Ringle, C. M. (2016). Identifying and treating unobserved heterogeneity with FIMIX-PLS: Part I-method. *European Business Review*, 28(1), 63-76.
- Hair, J. F., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-152.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. ve Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.

-
- Hair, J. F., Hollingsworth, C. L., Randolph, A. B. ve Chong, A. Y. L. (2017). An updated and expanded assessment of PLS-SEM in information systems research. *Industrial Management & Data Systems*, 117(3), 442-458.
- Haytko, D. L. ve Matulich, E. (2008). Green advertising and environmentally responsible consumer behaviors: Linkages examined. *Journal of Management and Marketing Research*, 1, 2-11.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. In *New challenges to international marketing. Emerald Group Publishing Limited*, 20, 277-319.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Huang, Y. C., Yang, M. ve Wang, Y. C. (2014). Effects of green brand on green purchase intention. *Marketing Intelligence & Planning*, 32(3), 250-268.
- Ilyas, G. B., Rahmi, S., Tamsah, H., Munir, A. R. ve Putra, A. H. P. K. (2020). Reflective Model of Brand Awareness on Repurchase Intention and Customer Satisfaction. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(9), 427-438.
- Imaningsih, E. S. (2019). The Effect of Green Perceived Quality, Green Perceived Risk on Green Satisfaction and Green Trust on The Body Shop Product. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 55, 71-78.
- Jamal, A. (2004). Retail banking and customer behaviour: A study of self concept, satisfaction and technology usage. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 14(3), 357-379.
- Joshi, Y. ve Rahman, Z. (2015). Factors affecting green purchase behaviour and future research directions. *International Strategic. Manag. Rev.*, 3(1), 128-143.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Kement, Ü. ve Bükey, A. (2020). Yeşil Satın Alma Davranış Teorisi Kapsamında Ekorekasyon Faaliyetlerine Katılan Bireylerin Davranışlarının İncelenmesi: Bolu Yedigöller Örneği. *Tourism and Recreation*, 2(2), 134-145.
- Kement, Ü. (2019). Üçüncü Nesil Kahve Sunan İşletmelerde Hizmet Kalitesi, Müşteri Tatmini ve Davranışsal Niyet İncelemesi; Algılanan Fiyatın Düzenleyicilik Rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1252-1270.
- Khandelwal, U. ve Bajpai, N. (2011). A study on green advertisement and its impact on consumer purchase intention. *Journal of Creative Communications*, 6(3), 259-276.
- Kilbourne, W. E. ve Beckmann, S. C. (2010). Review and critical assessment of research on marketing and the environment. *Journal of Marketing Management*, 14(6), 513-532.
- Kim, Y. ve Choi, S. M. (2005). Antecedents of green purchase behavior: An examination of collectivism, environmental concern, and PCE. *ACR North American Advances*, 32, 592-599.
- Kusumah, A. ve Lee, C. W. (2020). Do Green Marketing and Green Brand Awareness Influence Customer Satisfaction? An Empirical Study. *Oradea Journal of Business and Economics*, 5(2), 31-43.
- Liu, B. ve Zhu, Q. (2009). Empirical Study on Practices and Performances of Green Purchasing among Manufacturing Enterprises. *Chinese Journal of Management*, 6(7), 924-929.
- Macdonald, E. K. ve Sharp, B. M. (2000). Brand awareness effects on consumer decision making for a common, repeat purchase product: A replication. *Journal of business research*, 48(1), 5-15.
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing Research an Applied Orientation* (4. Edition). Pearson Prentice Hall, New Jersey.
-

- McCarty, J. A. ve Shrum, L. J. (2001). The influence of individualism, collectivism, and locus of control on environmental beliefs and behavior. *Journal of Public Policy & Marketing*, 20(1), 93-104.
- Min, H. ve Galle, P. (1997). Green Purchasing Strategies: Trends and Implications. *Journal of Supply Chain Management*, 3, 10-17.
- Mintel (1995). *The Second Green Consumer Report*. Mintel, London.
- Mittal, B. ve Walfried, M. L. (1998). Why do customers switch? The dynamics of satisfaction versus loyalty. *J. Serv. Mark.*, 12(3), 177-194.
- Mkik, S., Khoulid, M. ve Aomari, A. (2017). Green advertising and environmentally consumption: The level of awareness and Moroccan costumer's perception. *IOSR Journal of Business and Management*, 19(8), 1-11.
- Mostafa, M. M. (2007). Gender differences in Egyptian consumers' green purchase behaviour: the effects of environmental knowledge, concern and attitude. *Int. J. Consum. Stud.* 31(3), 220-229.
- Nijsten, M. (2020). *The impact of green advertisement on the attitude towards meal kits of green consumers*. (Master Thesis). Radboud University, Nijmegen.
- Nitzl, C. ve Hirsch, B. (2016). The drivers of a superior's trust formation in his subordinate. *Journal of Accounting & Organizational Change*, 12(4), 472-503.
- Okan, E. Y. ve Yalman, N. (2014). Anatomy of Green Marketing. In M. F. A. K. Panni & H. R. Kaufmann (Eds.), *Handbook of Research on Consumerism in Business and Marketing: Concepts and Practices*. Hershey, PA: Business Science Reference.
- Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *J. Mark. Res.*, 17(4), 460-469.
- Oliver, R. L. (1996). *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*. McGraw-Hill, NY, USA.
- Paulssen, M. ve Birk, M. M. (2007). Satisfaction and repurchase behavior in a business-to-business setting: Investigating the moderating effect of manufacturer, company and demographic characteristics. *Industrial Marketing Management*, 36(7), 983-997.
- Radder, L. ve Huang, W. (2008). High-involvement and low-involvement products: A comparison of brand awareness among students at a South African university. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 12(2), 232-243.
- Rahmi, D. Y., Rozalia, Y., Chan, D. N., Anira, Q. ve Lita, R. P. (2017). Green brand image relation model, green awareness, green advertisement, and ecological knowledge as competitive advantage in improving green purchase intention and green purchase behavior on creative industry products. *Journal of Economics, Business, & Accountancy Ventura*, 20(2), 177-186.
- Rizwan, M., Mahmood, U., Siddiqui, H. ve Tahir, A. (2014). An empirical study about green purchase intentions. *Journal of Sociological Research*, 5(1), 290-305.
- Rossiter, J. R. ve Percy, L. (1987). *Advertising and promotion management*. McGraw-Hill Book Company.
- Saleem, M. A., Khan, M. A. ve Alam, S. A. W. E. R. A. (2015). Antecedents of green purchase intentions: evidence from customers of electronics products from Multan district. *Journal of European Academic Research*, 2(11), 14900-14916.
- Schmuck, D., Matthes, J. ve Naderer, B. (2018). Misleading Consumers with Green Advertising? An Affect-Reason-Involvement Account of Greenwashing Effects in Environmental Advertising. *Journal of Advertising*, 47(2), 127-145.
- Smith, R. A., White-McNeil, A. ve Ali, F. (2020). Students' perceptions and behavior toward on-campus foodservice operations. *International Hospitality Review*, 34(1), 13-28.
-

-
- Sönmez Çakır, F. (2020). *Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) SmartPLS 3.2. Uygulamaları*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Suhaily, L. ve Darmoyo, S. (2019). Effect of Green Product and Green Advertising to Satisfaction and Loyalty which mediated by Purchase Decision. *International Journal of Contemporary Applied Researches*, 6(1), 44-57.
- Tinne, W. S. (2013). Green Washing: An Alarming Issue. *ASA University Review*, 7(1), 81-88.
- Tucker, E. M., Rifon, N. J., Lee, E. M. ve Reece, B. B. (2012). Consumer Receptivity to Green Ads: A Test of Green Claim Types and the Role of Individual Consumer Characteristics for Green Ad Response. *Journal of Advertising*, 41(4), 9-23.
- Wu, S. I. ve Chen, Y. J. (2014). The impact of green marketing and perceived innovation on purchase intention for green products. *International Journal of Marketing Studies*, 6(5), 81-101.
- Xiao, J. J. ve Li, H. (2011). Sustainable consumption and life satisfaction. *Social Indicators Research*, 104(2), 323-329.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yazdanifard, R. ve Mercy, I. E. (2011). The impact of green marketing on customer satisfaction and environmental safety. *In 2011 International Conference on Computer Communication and Management*, 5(1), 637-641.
- Young, W., Hwang, K., McDonald, S. ve Oates, C. J. (2010). Sustainable consumption: green consumer behaviour when purchasing products. *Sustainable Development*, 18(1), 20-31.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of consumer research*, 37(2), 197-206.
- Zinkhan, G. M. ve Carlson, L. (1995). Green advertising and the reluctant consumer. *Journal of Advertising*, 24(2), 1-6.
- Zubair Tariq, M. (2014). Impact of Green Advertisement and Green Brand Awareness on Green Satisfaction with Mediating Effect of Buying Behavior. *Journal of managerial sciences*, 8(2), 274-289.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kredi Temerrüt Takası Primlerinin Oynaklığında Uzun Hafıza ve Etkin Piyasa Hipotezi - Fraktal Piyasa Hipotezi Sınaması: Türkiye Örneği¹

Long Memory in The Volatility of Credit Default Swap Premiums and Efficient Market Hypothesis - Fractal Market Hypothesis Test: Example of Turkey

Mustafa ÇEVİK^{a*}, Süleyman Serdar KARACA^b

^a Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, LEE, Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, Tokat / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8735-5773

^b Prof. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, SBBF, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5424-5359

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Mart 2021

Kabul tarihi: 9 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Kredi temerrüt takası,
Uzun dönem hafıza,
Etkin piyasalar hipotezi,
Fraktal piyasa hipotezi

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 22, 2021

Accepted July 9, 2021

Keywords:

Credit default swap,
Long term memory,
Efficient market hypothesis,
Fractal market hypothesis

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2010 – 2020 dönemine ait ülke Kredi Temerrüt Takası Primlerinin finansal zaman serisi olarak özellikleri araştırılmış, parametrik ve yarı parametrik ön testler uygulanmıştır. Asimetrik ikili uzun hafıza modelleri yardımıyla uzun hafıza özellikleri ile birlikte zayıf formda piyasa etkinliği ve fraktal piyasa özellikleri sınanmıştır. Ön testlerle tutarlı olarak ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH model sonuçlarına göre değişim serisinde kısa hafızaya yakın özellik ve oynaklık serisinde ise uzun dönem hafıza özellikleri belirlenmiştir. Yapısal kırılmaların varyans denkleminde dâhil edildiği modellerde öngörü performansının düştüğü belirlenmiştir. Kırılmalı modellerde uzun hafıza parametre katsayılarındaki meydana gelen azalma, uzun hafıza direncinde kırılma olarak yorumlanabilir. Türkiye'nin kredi temerrüt takası piyasasında volatilitenin öngörülebilir yapıda çıkması, etkin piyasa hipotezi ile çelişmektedir. Kredi temerrüt takası piyasası fraktal özellikler göstermektedir.

ABSTRACT

In this study, we investigated the characteristics of Turkey's CDS premiums for the period 2010 – 2020 as a financial time series with parametric and semi-parametric preliminary tests. We investigated weak form market efficiency and fractal market characteristics with the help of asymmetric dual long memory models. According to the results of the ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH and ARFIMA-FIAPARCH models, consistent with preliminary tests, we determined features close to short memory in the change series and features of long-term memory in the volatility series. It was determined that the prediction performance decreased in the models in which structural breaks were included in the variance equation. The decrease in the long memory parameter coefficients in the models made under structural breaks can be interpreted as a break in the long memory resistance. The predictable volatility in Turkey's credit default swap market contradicts the efficient market hypothesis. The credit default swap market exhibits fractal characteristics.

¹ Bu makale Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA danışmanlığında hazırlanmakta olan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In the last two decades, many innovations have emerged in the financial markets and financial instruments have been developed for various needs. The most well known of these financial instruments are credit derivatives. The most traded contract among credit derivatives is the credit default swap. Credit default swap provides insurance service to the creditor against the risk of non-repayment of the loan in return for a certain fee. In this study, credit default swap, which is used as a financial time series, has been examined with the focus on Efficient Markets Hypothesis (EMH) and Fractal Market Hypothesis (FMH). According to EMH formulated by Paul Samuelson and Eugene Fama in the 1960s, the prices in the capital market are formed according to all information and data about the company and the stock. EMH has two important implications; all price movements are random and all basic information is already included in the price of the financial instrument. The most powerful form of EMH includes all the information about the said market prices. The semi-strong form of EMH includes all publicly available information on stock prices, and the weak form of EMH states that it is impossible to predict future stock price movements based on historical values. EMH is related to the "random walk" theory, which suggests that prices are formed independently over periods in financial literature. According to the random walk theory, securities prices reflect all the information in markets where competition conditions prevail. As a result, prices are updated with new information coming to the market. However, fluctuations in prices that occur in real life do not have a random walk feature. Only the mode of activity in semi-strong form and activity in weak form of EMH can be applied empirically. In the weak form activity that is the focus of this study, future stock price movements cannot be predicted from historical values. The last period of criticism against EMH was the 2008 financial crisis. The Fractal Market Hypothesis, introduced by Edgar E. Peters after the criticisms brought to EMH, was developed based on the "Mandelbrot Cluster". Fractal theory can explain the properties and behavior of complex systems. With the recognition of the self-similarity phenomenon in the Mandelbrot set in financial time series, FPH has started to be used in economics and finance literature. The phenomenon of self-repetition is a feature that can also be seen in financial time series. In addition to the self-similarity phenomenon, the research findings have been reached that do not give results in accordance with the random walk hypothesis, which is the assumption of EMH, and the price changes do not show normal distribution. Findings about the existence of long memory can be mentioned in these studies. Long memory refers to the high correlation relationship between the observation values of a time series. Market participants try to take precautions against the risk of loss, taking into account how long-term memory and structural breakage will affect possible future volatility. Volatility, which constitutes an important part of this study, is accepted as an indicator of risk and uncertainty. Fund supply and demanders follow volatility as well as price movements in the market. In this respect, it is important whether the volatility has a predictable nature. Weak form efficacy has been the subject of numerous studies. However, there are few studies investigating the weak form efficiency of credit default swap premiums. In this study, Turkey's CDS spreads to the weak form of market efficiency of the volatility of the exchange series has been tested and fractal market conditions. For this purpose, Turkey's CDS the mean and variance in the long term, taking into account possible structural breaks in the variance of the memory wherein different series asymmetric dual long memory models (ARFIMA(p, ξ, g) – FIGARCH(1,d,1), ARFIMA(p, ξ, g) – FIEGARCH(1,d,1) and ARFIMA(p, ξ, g) – FIAPARCH(1,d,1)) were investigated using. We identified features close to short memory in the change series and long-term memory features in the volatility series. Considering the value of the parameter d in the variance equation between 0 and 0.5, it can be concluded that the effect of shocks is symmetrical and tends to return to the average in the long run. While there is no long memory in the change series, there is a long memory in the volatility series. This feature is not supported by Turkey CDS market weak form of market efficiency and use of historical data can be said that if the volatility predictable nature. Presence of long memory in financial time series indicates to FMH. The long memory phenomenon, which are the basic assumptions of FMH, can be interpreted as self-repetition, possible instability in all scales, slow return of the series to the mean, signs of the realization of Fractal Market conditions in CDS market. In the ARFIMA (p, ξ, g) - FIAPARCH (p, d, g) model, the γ parameter, which shows the effect of asymmetry, is negative and significant. In this case, positive news affect volatility more than negative news. As a result of the negative coefficient of the parameter γ , there is no leverage effect. Sanso et al., (2004), ICSS (IT) breaking dates were taken into consideration in ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH, ARFIMA-FIAPARCH models. It was determined that the prediction performance decreased in the models in which structural breaks were included in the variance equation. It was determined that the prediction performance decreased in the models in which structural breaks were included in the variance equation. The decrease in the long memory parameter coefficients in the models made under structural breaks can be interpreted as a break in the long memory resistance

Giriş

Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda finansal piyasalarda çok sayıda yenilik ortaya çıkmış ve çeşitli ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak farklı finansal araçlar geliştirilmiştir. Bu finansal araçlardan en fazla öne çıkanı ise kredi türevleridir. Kredi türevi, bir veya daha çok sayıda finansal varlıkla ilgili olarak meydana gelen kredi riskini bertaraf etmek amacıyla düzenlenen finansal bir sözleşme durumundadır. Kredi türevleri arasında en çok işlem yapılanı kredi temerrüt takasıdır (Credit Default Swap). CDS, Türkçede kredi temerrüt takası anlamı (KTT) ile kullanılmaktadır. KTT, belirli bir ücret karşılığında kredinin geri ödenmeme riskine karşı alacaklı tarafa bir nevi sigorta hizmeti sağlamaktadır. Alıcıya yapılan ödeme sözleşmeye konu olan kredinin belirli bir yüzdesi durumundadır ve kredi temerrüt takası primi olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir anlatımla KTT mekanizması, borç verenin dayanak varlığa bağlı bir krediden etkin bir şekilde sigorta satın almasını sağlayarak çalışmaktadır. KTT alıcısı, satıcıya belirli bir periyotta (genellikle üç ay) prim öder. Bu mekanizma ile borçlunun temerrüde düşmesi durumunda alıcı riskinin belirli bir kısmı KTT satıcısına kayar. Temerrüt durumunda KTT satıcısı borç verene acil durum ödemesi yapar. KTT işleminde risk satan ve risk alan olarak en az iki taraf bulunmaktadır. KTT ipotek temerrütleri, borç yapılandırması, iflas başvuruları ve tahvilin kredi değerindeki düşmeleri içeren riskleri kapsamaktadır.

Türev piyasalarda meydana gelen büyüme, beraberinde etkinlik sorununu getirmiştir. Piyasaların etkin şekilde işlemesi piyasa katılımcıları nezdinde güven unsuru olarak görülmektedir. Etkin şekilde işleyen piyasa koşullarında yatırımcının-KTT piyasası özelinde tahvili elinde bulunduran yatırımcının portföyünü yönetmesi ve analizlerini doğru biçimde yapması mümkündür. Bu çalışmanın konusu, ülke KTT primleridir. KTT mekanizması abc ülkesi örneğiyle anlatılacak olursa; abc ülkesinin çıkardığı tahvili alan bir kurum düşünelim. Tahvili elinde bulunduran kurum, abc ülkesinin tahvil bedelini geri ödeyemeyeceği endişesi ile tahvili KTT işlemi yapan bir kuruma götürür ve ona belirli bir bedel ödeyerek (ktt primi) abc ülkesinin temerrüde düşmesi durumuna karşılık KTT işlemi yapan kurumdan ödeme garantisini satın alır. KTT sözleşmesine taraf olan piyasa katılımcıları için primlerin tarihi fiyatlardan hareketle tahmin edilebilir bir yapıda olması önem taşımaktadır. EPH'nin zayıf formda etkinliğine göre piyasa katılımcıları pozisyon alabilir. Çalışmanın literatüre katkısı, ülke KTT primlerinde etkin piyasa hipotezi-fraktal piyasa hipotezi sınaması bağlamında düşünülmektedir.

Fama (1970) tarafından tanıtılan etkin piyasalar hipotezi (EPH), anomalilerin olmadığı bir piyasada fiyatlardaki dalgalanmaların rassal yürüyüş özelliğine uygun olarak normal dağılım gösterdiğini ve bunun sonucu olarak piyasada adil fiyatların oluşacağını ifade etmektedir. Fama'nın (1965) rassal yürüyüş teorisine göre piyasaya gelen bilgiye göre pay senedinin fiyatı yükselebilir veya düşebilir bu nedenle önceden fiyat öngörüsü yapılamaz. Rassal yürüyüş teorisi, etkin piyasa kuramının farklı bir biçimi olarak değerlendirilmektedir. Fama'ya göre piyasalardaki etkinliğin ölçüsü, fiyat oluşumunu etkileyen bilginin içeriğidir. Arz talep kanunu uyarınca fiyatlar oluşurken piyasa katılımcılarının dikkate aldığı bilginin içeriğine göre zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinlik söz konusu olmaktadır. Ancak gerçek hayatta fiyatlarda meydana gelen dalgalanmalar rassal yürüyüş özelliğine sahip değildir. Yine Grossman ve Stiglitz'e (1980) göre güçlü formda etkinlik, gerçek dünyada imkânsızdır; EPH'nin sadece yarı güçlü formda etkinlik ve zayıf formda etkinlik biçimleri ampirik olarak uygulanabilir. Bu çalışmanın odağında yer alan zayıf formda etkinlikte, gelecekteki hisse senedi fiyat hareketleri tarihi değerlerinden hareketle tahmin edilememektedir. EPH'nin gereği olan rassal yürüyüşün geçerli olmadığı durumda fiyatlar tarihi hareketleri sergilemediği için kısa hafıza özelliğinin söz konusu olmaktadır. EPH'ne

yönelik son eleştiri dönemi 2008 finansal krizi olmuştur. 2007 – 2009 küresel finans krizinden sonra piyasa katılımcıları, aracı kurum ve kişiler ile ekonomi ve finans çevreleri tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. EPH'nin kriz sonrasında bile yanlış olduğu söylenemez ancak ciddi yetersizlikler yaşadığı ortadadır (Lo, 2012: 18). EPH'ne getirilen eleştiriler sonrasında Edgar E. Peters tarafından tanıtılan Fraktal Piyasa Hipotezi (FPH), “Mandelbrot Kümesi”nden hareketle geliştirilmiştir. Fraktal teori, karmaşık sistemlerin özelliklerini ve davranışını açıklayabilmektedir (Wang vd., 2015: 395). Mandelbrot Kümesinde yer alan kendine benzerlik olgusunun finansal zaman serilerinde fark edilmesiyle FPH ekonomi ve finans yazınında kullanılmaya başlamıştır (Erdoğan, 2017: 50). Kendine benzerlik, (self-similarity) doğada bulunan fraktalların kendi parçalarına benzer olma eğilimidir. Bu yapılar uzaktan pürüzsüz görünmesine karşın büyüteç altında yapının genel görüntüsünün kopyalandığı desenle kendini tekrarladığı gözlemlenir. Kendini tekrarlama olgusu finansal zaman serilerinde de görülebilen bir özelliktir (Anderson ve Noss, 2013: 4). Kendine benzerlik olgusunun yanısıra finansal zaman serilerinin EPH'nin varsayımı olan rassal yürüyüş hipotezine uygun sonuç vermeyen ve fiyat değişimleri normal dağılım göstermeyen araştırma bulgularına ulaşılmıştır. Bu araştırmalarda uzun hafızanın varlığına dair bulgulardan söz edilebilir.

Uzun dönem hafıza bağımlılığı, bir zaman serisinin gözlem değerleri arasındaki yüksek korelasyon ilişkisini ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla uzun dönem hafıza, uzak ara geçmişte kalan olayların bugünün fiyatlarını etkilemesidir. Piyasa katılımcıları, uzun dönem hafıza ve yapısal kırılmanın gelecekte muhtemel oynaklığı ne yönde etkileyeceğini dikkate alarak zarar riskine karşı önlem almaya çalışmaktadır. Uzun hafıza olgusunun araştırmalara konu edildiği finansal araçlardan biri olan Kredi Temerrüt Takası Primi, son yıllarda en fazla büyüme gösteren türev araçlardan biri olmuştur. KTT'ler ülkenin mali durumu hakkında bilgi vermektedir. KTT priminin yükselmesi ile söz konusu ekonomide riskle doğru orantılı olarak borçlanma maliyetinin yükselmesinden söz edilebilir (Varlık ve Varlık, 2017: 10).

Bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan oynaklık, riskin ve belirsizliğin göstergesi olarak kabul edilmektedir. KTT tarafları, piyasada meydana gelen fiyat hareketlerinin yanı sıra oynaklığı da takip etmektedir. Bu bakımdan oynaklığın tahmin edilebilir bir yapıya sahip olup olmadığı önemlidir. Zayıf formda etkinlik çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak kredi temerrüt takası primlerinde zayıf formda etkinliği araştıran az sayıda çalışma vardır. Bu çalışmada Türkiye'nin kredi temerrüt takası primlerine ait değişim serilerinin volatilitésinin uzun hafıza özelliği gösterip göstermediği parametrik ve yarı parametrik ön testler yapıldıktan sonra ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH ikili uzun hafıza modelleri ile uzun hafıza yapısı araştırılacaktır.

Yazın İncelemesi

Son yıllarda CDS primlerinin araştırıldığı çalışmalar ile uzun hafıza yöntemlerinin kullanıldığı bazı çalışmalar burada özetlenmiştir.

Çevik ve Topaloğlu (2014) yapısal kırılmaları da dikkate alarak 1988 – 2014 yılları için BİST 100 ve BİST 30 endekslerinde uzun hafızayı A-FIGARCH yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda getiri serilerinin uzun hafıza özelliği gösterdiği ve buna bağlı olarak BİST'in zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aralarında Türkiye, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika Cumhuriyetinin bulunduğu gelişen piyasalarda CDS primlerinde uzun hafıza bağımlılığını araştıran Günay ve Shi (2016), 2001 – 2014 arası dönemi incelemişlerdir. Uzun hafıza parametresinin büyüklüğünü tahmin etmek için FIGARCH metodu ve yapısal kırılmaların etkilerini kontrol etmek için ICSS, A-FIGARCH ve TV-FIGARCH metotları kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre uzun hafızanın varlığı Türkiye ve Güney Afrika'da diğer ülkelere göre daha fazla hissedilmektedir. FIGARCH

modelinin sonuçlarına göre ise etkin piyasa hipotezi dört ülkenin CDS primleri için geçerli olmayabilir.

Ocak 2008 – Ekim 2016 dönemi için Türkiye'nin CDS priminin oynaklığını GARCH tipi modeller yardımıyla inceleyen Varlık ve Varlık (2017), çalışma sonucunda CDS volatilité serisinde güçlü bir GARCH etkisinin sonucu olarak uzun hafıza etkisini belirlemişlerdir.

Chuffart ve Hooper (2019) çalışmalarında ham petrol fiyatlarındaki oynaklığın iki büyük petrol üretici ülkenin (Rusya-Venezuela) CDS primlerine olan etkilerini araştırmıştır. Çalışmada S&P500 ve VIX endeksleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Ekim 2008 – Nisan 2015 arası dönemin günlük verilerinin kullanıldığı doğrusal ve doğrusal olmayan modeller yardımıyla yapılan inceleme sonucunda S&P500'deki yükseliş CDS primlerini olumsuz yönde etkilemekte ve Ruble para biriminin USD karşısında değer kaybetmesine neden olmaktadır. Yine petrol fiyatlarında meydana gelen negatif getiriler Venezuela ekonomisini ve CDS primini olumsuz yönde etkilemektedir. S&P 500'de meydana gelen yükselişler CDS primlerini olumlu yönde etkilerken VIX endeksi CDS primlerini etkilememektedir.

Kim vd., (2019) İngiltere CDS piyasasında karşı taraf özelliklerinin ticari eşleştirmeyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Eşleştirme / ağ oluşturma yaklaşımından elde edilen sonuçlara göre İngiltere CDS pazarının ölçek ekonomileri nedeniyle daha düşük işlem maliyetleri sunabilen az sayıdaki piyasa katılımcısında toplandığı belirlenmiştir.

Sabkha vd., (2019) Ocak 2006 – Mart 2017 döneminde 37 ülke CDS priminde zayıf piyasa etkinliğini VECM-FIGARCH yöntemi ile araştırmıştır. Çalışma kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası dönem olarak incelenmiş ve bütün dönemler için gelişmiş, yeni sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerin CDS piyasasının zayıf biçim etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir sonuç ise yapısal kırılmalar, ülke CDS'inden bağımsız olarak hareket etmektedir.

Patane vd., (2019) 6 Avrupa ülkesinin CDS primleri ile dayanak tahvil arasındaki kredi riskinin fiyat keşfini ve CDS tahvil etkileşimlerini Engle-Granger ve hata düzeltme modeli ile incelemiştir.

Fettahoğlu (2019) yatırımcı tiplerine göre risk iştahı ve CDS primi arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara göre risk iştahının yüksek olduğu belirlenmiş. CDS primleri ile Eurobond fiyatları arasında önemsiz bir ilişki belirlenmiş. Yurtiçi hisse senetlerinin risk iştahını yansıtan BIST – 100 endeksinin ile CDS primlerini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiş. Yerli yatırımcı risk iştah endeksi (DIRA) ve yabancı yatırımcı risk iştah endeksi (FIRA) ile CDS primleri arasında anlamlı ve negatif korelasyon bulunmuştur.

Guidolin vd., (2019) 11 Avrupa ülkesi ile ABD'nin Ocak 2006 – Eylül 2015 döneminde ülke CDS'i ile ülke tahvilleri arasında eşbütünleşme ilişkisini incelemişlerdir. Yunanistan hariç PIIGS ülkelerinde ise CDS ve tahviller arasında uzun vadeli bir denge söz konusudur. Almanya, Hollanda, Belçika, Birleşik Krallık ve Fransa'da (çekirdek ülkeler) ise borç krizinden sonra eşbütünleşme ilişkisi bulunmamıştır.

Raimbourg ve Salvade (2020) GARCH ailesi modelleri ile oynaklıkta kredi not duyurularının etkisini 2008 – 2013 dönemi için araştırmıştır. Yatırım yapılabilir seviyede olan ülkenin notunun düşmesi ve negatif izlemeye alınması, CDS priminin oynaklığının azalmasına neden olurken, negatif izlemenin spekülative ülkenin CDS prim oynaklığını artırdığı belirlenmiştir.

Özdemir ve Emeç (2020) Türkiye'nin ülke CDS primlerinde meydana gelen oynaklığı GARCH modelleri ile incelemiştir. Ocak 2010 – Ekim 2019 döneminin incelendiği çalışmada

APGARCH ve GJR-GARCH modellerinin öngörü performansları karşılaştırılmıştır.

BİST 100 endeksinin zayıf formda etkin piyasa hipotezini ARFIMA-FIGARCH ikili uzun hafıza modeli ile araştıran Türkyılmaz ve Balıbey (2014) 2010 – 2013 dönemi günlük verileri ile ortalama ve varyanstaki uzun hafızanın varlığını ayrı ayrı araştırmıştır. Çalışma sonucunda ortalama seride uzun hafıza belirlenmezken varyansta uzun hafıza belirlenmiştir. Oynaklık öngörülebilir yapıdadır ve Türkiye sermaye piyasası etkin bir piyasa değildir.

BİST alt endekslerinin zamanla değişen beta katsayısının uzun hafıza yapısını DECO-FIGARCH modeli ve parametrik ve yarı parametrik yöntemleri kullanarak araştıran Keskin ve Çelik (2020) çalışmalarında Ocak 2009 ve Eylül 2019 dönemini incelemiştir. Çalışma sonucunda incelenen üç alt endekste beta katsayısının zamanla değiştiği ve uzun hafıza bağımlılığı gösterdiği belirlenmiştir.

Özdemir ve Çelik (2020) Türkiye ve ABD sermaye piyasalarını yapısal kırılmaları dikkate alarak piyasa etkinliğini araştırmıştır. ARFIMA-FIGARCH ikili uzun hafıza modelinin kullanıldığı çalışma sonucunda getiri serilerinde uzun hafıza belirlenmezken volatilité serilerinde uzun hafıza varlığı belirlenmiştir. Yapısal kırılmaların dikkate alındığı modelde volatilitéde uzun hafıza direncinin düşük olduğu ve piyasaların zayıf formda etkinliğe yakın bir davranış gösterdiği belirlenmiştir.

Fraktal yapının araştırıldığı bazı çalışmalara ise, Corazza ve Malliaris (2002); Bohdalova ve Gregus (2010) döviz piyasasında, Cheng vd. (2013) metal vadeli işlemler piyasasında, Wang vd. (2015) tarımsal ürün fiyatlarında, Erdoğan (2017); Sarpong (2017) ise sermaye piyasasında yapılan çalışmalar olarak örnek gösterilebilir.

Veri Seti ve Yöntem

Bloomberg veri tabanından elde edilen veri seti 1 Ocak 2010 – 8 Ekim 2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye kredi temerrüt takası primlerinin Amerikan Doları (USD) cinsinden 5 yıl vadeli sözleşmelerine ait günlük (haftaiçi 5 gün) kapanış değerlerinden oluşmaktadır. ISDA (International Swaps and Derivatives Association) internet sayfasından elde edilen bilgilere göre 5 yıl vadeli CDS sözleşmeleri tüm vadelerin %80-85'ini kapsamaktadır.

Perron (1989)'a göre bir zaman serisi, araştırma dönemi içinde farklı dönemlerde farklı deterministik trendlerde durağan olabilmektedir. Bu değişimler, sabit terimde olduğu gibi eğimde olan yapısal benzeşmemeler nedeniyle olabilmektedir. Kırılmalara doğal afet, savaş, terör olayları ve günümüzde olduğu gibi salgın hastalıklar neden olabilmektedir. Yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı birim kök testleri yanıltıcı sonuçlar vermekte ve testin gücünü azaltmaktadır (Göçer ve Peker, 2014: 113). Yapısal kırılmayı dikkate alan testler, kırılma döneminin dışsal ya da içsel olarak belirlenmesine göre sınıflandırılabilirdiği gibi yapısal kırılmanın tek ya da çok olmasına göre de gruplanabilirler. Bu çalışmada serideki yapısal kırılmaların varlığı Bai ve Peron (2003) algoritmasına dayanan Carrion-i Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve Lee-Strazicich (2001) testi ile araştırılmıştır. Carrion-i Silvestre testinde en fazla 5 yapısal kırılma belirlenebilmekte ve kırılma noktaları içsel kabul edilmektedir (Carrion-i-Silvestre vd. 2009; Tuna ve Öztürk, 2016). Carrion-i Silvestre testine ait stokastik süreç şu şekildedir:

$$y_t = d_t + u_t \quad (1)$$

$$u_t = au_{t-1} + v_t, \quad t = 0, \dots, T \quad (2)$$

CS testinde serilerin durağanlığı geliştirilen 5 farklı test istatistiği ile test edilebilmektedir:

$$P_T(\lambda^0) = \{S(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}S(1, \lambda^0)\} / s^2(\lambda^0) \tag{3}$$

$$MP_T(\lambda^0) = [c^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^t \tilde{y}_{t-1}^2 + (1 - \check{\epsilon})T^{-1} \tilde{y}_t^2] / s(\lambda^0)^2 \tag{4}$$

$$MZ_\alpha(\lambda^0) = (T^{-1} \tilde{y}_t^2 - s(\lambda^0)^2)(2T^{-2} \sum_{t=1}^t)^{-1} \tag{5}$$

$$MSB(\lambda^0) = s(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^t)^{-1/2} \tag{6}$$

$$MZ_t(\lambda^0) = T^{-1} \tilde{y}_t^2 - s(\lambda^0)^2(4s(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^t)^{-1/2} \tag{7}$$

Testin hipotezleri şu şekildedir:

H_0 = Yapısal kırılmalar altında birim kök vardır

H_1 = Yapısal kırılmalar altında birim kök yoktur

Hesaplanan test istatistiği, kritik değerden küçük olduğunda, H_0 hipotezi reddedilmekte ve seride yapısal kırılmaların varlığı durumunda, birim kökün olmadığı, yani serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Göçer ve Peker, 2014: 114).

Lee-Strazicich (2001) testi ise yapısal kırılmanın iki tane olduğu ve içsel olarak belirlendiği duruma örnektir. Test süreci;

$$Y_t = \delta' Z_t + e_t, \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \sim iid(0, \sigma^2).$$

Burada Z_t dışsal değişkenler vektörüdür. Perron'un ve Zivot-Andrews'in aksine Lee-Strazicich A ve C modelleriyle çalışmaktadırlar. B modeli trend'de bir kerelik kırılmaya izin verdiği için çok fazla anlamlı değildir. A modeli düzeyde iki kırılmaya izin verir. A modeli eşitlik (8)'de yer almaktadır.

Model A

$$Y_t = \delta' Z_t + e_t, \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \tag{8}$$

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}] \tag{9}$$

$$D_{jt} = 1 \quad t \geq T_{Bj} + 1, \quad j = 1, 2 \quad \text{için} \quad D_{jt} = 0$$

T_{Bj} ; kırılma dönemlerini göstermektedir.

Model C düzey de ve trend de iki kırılma içermektedir ve eşitlik (10)'da yer almaktadır.

$$Y_t = \delta' Z_t + e_t, \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \tag{10}$$

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]' \tag{11}$$

$$DT_{jt} = t \geq T_{Bj} + 1, \quad j = 1, 2 \quad \text{için} \quad D_{jt} = 0$$

Lee - Strazicich testinde veri üretme süreci hem sıfır hipotezi altında ($\beta=1$) hem de alternatif hipotez altında ($\beta<1$) kırılma içermektedir. Bu testde birim kök hipotezi ise, $H_0: \phi=0$ şeklinde test edilmektedir. LM_t test istatistiği bu hipotezi test etmek için hesaplanan t istatistiğidir. Kritik değerler Lee - Strazicich tarafından verilmiştir. Lee - Strazicich testinde H_0 : yapısal kırılma yok, birim kök var şeklinde kurulurken, H_1 : yapısal kırılma var, birim kök yok şeklinde kurulmaktadır.

Uzun hafıza olgusu araştırılırken d parametresinin belirlenmesi için parametrik ve yarı parametrik yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada yazında sıkça kullanılan Geweke ve Porter Hudak (1983)'in geliştirdiği (GPH) log-periodogram resresyonu ve Robinson ve Henry (1999)'un geliştirdiği (GSP) testleri kullanılmıştır. GPH testine ait model eşitlik (12)'de gösterilmiştir:

$$(1-L)dY_t = ut \quad (12)$$

Eşitlikte ut sıfır ortalama ile durağan hata terimlerini ifade etmektedir. GPH d parametresinin tahmini eşitlik (13)'te yer alan regresyon denklemi ile elde edilmektedir:

$$Y_j = \alpha - dZ_j + \epsilon_j, \quad j = 1, 2, 3, \dots, m \quad (13)$$

Eşitlikte,

$$Y_j = \log I(\lambda_j), \quad Z_j = \log[4\sin^2(\lambda/2)], \quad m = T\lambda \text{ ve } \epsilon_j \sim \text{i.i.d.}(0, \pi^2/6)$$

Olarak tanımlanmaktadır (Çevik ve Erdoğan, 2009: 34).

Tek değişkenli otoregresif koşullu değişen varyans modelleri, bir değişkenin otokorelasyonlu koşullu değişen varyans yapısını modellemede kullanılan yöntemlerin genel adıdır. Engle (1982) tarafından tanıtılan ARCH modeli ile ilerleyen zamanda Bollerslev tarafından GARCH olarak geliştirilen model, tek değişkenli otoregresif koşullu değişen varyans modellerin temeli niteliğindedir. ARCH ve GARCH modelleri, oynaklık kümelenmesi, basıklık, kısa sürede ortalamaya dönme ve kalın kuyruk özelliği gibi oynaklık özelliklerinin modellenmesinde kullanılan yöntemlerdir. ARCH ve GARCH modellerinin uzun hafıza modellenmesinde yetersiz kalması, yüksek gecikmelerdeki otokorelasyonu modelleyebilmek için kesirli fark alma işlemini yapmamasından kaynaklanmaktadır. Literatürde asimetrik-uzun hafıza bağımlılığı yapısını inceleyebilmek için bazı modeller geliştirilmiştir. EGARCH, GJR-GARCH, TGARCH, ve APGARCH yöntemleri asimetrik yapıyı, IGARCH, FIGARCH ve HYGARCH yöntemleri uzun hafızalı yapıyı, FIEGARCH ve FIAPARCH yöntemleri ise; hem asimetrik hem de uzun hafızalı yapıyı modelleyebilmek için geliştirilen ve kullanılan yöntemlerdir (Gençyürek, 2019: 53).

ARIMA modelinin bütünleşme derecesi olan “ d ” parametresinin kesirli değerleri için kullanılan ARFIMA (Oto-regresif Kesirli Bütünleşik Hareketli Ortalama) modeli, en yaygın kullanılan uzun hafıza modeli durumundadır. ARFIMA (p, d, q) modelinde p , otoregresif yapıyı (AR), q hareketli ortalama sürecini, (MA) ve d ise kesirli bütünleşme parametresini göstermektedir (Buğan vd. 2019: 227). ARFIMA modeli eşitlik (14)'de gösterilmiştir:

$$\Psi(L)(1-L)^d(r_t - \mu) = \Phi(L)\epsilon_t \quad \epsilon_t \text{ i.i.d.}(0, h_t) \quad (14)$$

Eşitlik (14)'da r_t getiri serisini, L gecikme operatörünü, Ψ, Φ , AR ve MA süreçlerinde gecikme polinomunu ifade etmektedir. \bar{d} , kesirli bütünleşme parametresidir ve aynı zamanda uzun hafıza parametresi olarak da ifade edilmektedir. Modelde $\bar{d} = 0$ ise kısa hafıza sözkonusu olurken model ARMA modele dönüşmektedir. $\bar{d} = 1$ ise süreç durağan özelliğini yitirmekte ve ARIMA modele dönüşmektedir. $\bar{d} < 0.5$ ise getiri serisi durağan ve çevrilebilir yapıda olurken $\bar{d} > 0.5$ ise getiri serisi durağan özelliğini kaybedecek ancak seriyi etkileyen herhangi bir şok uzun dönemde etkisini kaybedeceği için ortalamasına dönme eğiliminde olacaktır. $\bar{d} > 1$ ise getiri serisi durağan özelliğini kaybedecek ve şokun etkisi sonsuza kadar süreceği için seri ortalamasına dönmeyecektir. Balie vd., (1996) oynaklıkta uzun hafıza varlığını modellemek için FIGARCH modelini geliştirmiştir. FIGARCH ve GARCH modelleri arasındaki en önemli ayrım ise, zaman serisinde oluşan geçmiş şokların etkisinin yüksek oranda azalırken, yeni ortaya çıkan şokların etkisinin daha uzun süreli kalacak şekilde hiperbolik olarak azalmasıdır (Buğan vd., 2019: 228). FIGARCH modeli eşitlik (15)'deki gibi gösterilebilir:

$$\sigma_t^2 = \bar{\omega} [1 - \beta(1)]^{-1} + \{1 - [1 - \beta(L)]^{-1} \Phi(L)(1-L)^d\} \omega_t^2 \quad (15)$$

Eşitlik (15)'de L gecikme operatörüdür ve kesirli bütünleşme parametresi olan d , oynaklığı uzun dönemli dinamikleri modellemede kullanılmaktadır. $d = 0$ ise eşitlik (14) GARCH modele, $d = 1$ ise IGARCH modele dönüşmektedir. d parametresi FIGARCH modelde

0 ve 1 arasında değer aldığı seride uzun hafıza olgusu söz konusu olmaktadır. FIGARCH modelinde tahmin edilecek tüm parametrelerin pozitif olması gerekmektedir. Matematiksel gösterim ile $0 \leq \beta + \alpha \leq d \leq 1$ koşulunun sağlanması gerekmektedir.

Finansal zaman serilerinde uzun hafıza olgusunun yanısıra gözlenen diğer bir olgu ise kaldıraç etkisidir. Piyasalara gelen iyi-kötü haberlerin etkisi oynaklığı aynı oranda etkilememektedir. Kötü haberler iyi haberlere göre oynaklığı daha fazla artırmakta kaldıraç etkisi meydana gelmektedir. Nelson (1991) kaldıraç etkisinin varlığını dikkate alarak Üssel GARCH (Exponential GARCH-EGARCH) modelini geliştirmiştir. EGARCH ve FIGARCH modellerini birleştiren Bollerslev ve Mikkelsen (1996) Kesirli Bütünleşik Üssel GARCH (FIEGARCH) modelini geliştirmiştir. FIEGARCH modeli ile oynaklıkta uzun hafıza ile birlikte kaldıraç etkisi de modellenenilmektedir. FIEGARCH modeli eşitlik (16)'de gösterilmiştir:

$$\beta(L)(1-L)^d \ln(h)_t = \omega + \sum_{j=1}^q [\gamma_j z_{t-j} + \lambda_j(|z_{t-j}| - E|z_{t-j}|)] \quad (16)$$

Eşitlikte $z_t = \varepsilon_t / \sqrt{h_t}$ olarak tanımlanmakta ve beyaz gürültülü standardize hataları temsil etmektedir. Eşitlik (16)'de yer alan $\gamma_j z_{t-j} + \lambda_j(|z_{t-j}| - E|z_{t-j}|)$ ise haber etki fonksiyonudur. γ parametresi ise haberlerin oynaklık üzerindeki asimetrik etkisini göstermektedir. $\gamma < 0$ ise kötü haberlerin iyi haberlere göre oynaklığı daha fazla artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. FIEGARCH modelinde $d = 0$ ise süreç EGARCH modele dönüşürken, $d = 1$ ise süreç bütünleşik EGARCH modeline dönüşmektedir. FIEGARCH modelinde FIGARCH modelinde yer alan pozitif olma koşulu aranmamaktadır. Bunun nedeni ise oynaklığın doğal logaritmasının modelde kullanılmasıdır (Buğan vd. 2019: 229).

Tse (1998), Yen/Dolar kurunun koşullu değişen varyansını incelediği çalışmasında APARCH modelini kesirli entegrasyon kullanarak geliştirmiş ve FIAPARCH modelini oluşturmuştur (Gençyürek, 2019: 66). FIAPARCH modeli eşitlik (17)'de yer almaktadır.

$$\sigma_t^\delta = \omega + \lambda(L)(|\varepsilon_t| - Y\varepsilon_t)^\delta \quad (17)$$

$$\omega = \eta / (1 - \beta) \quad (18)$$

$$\lambda(L) = \sum_{i=1}^{\infty} \lambda_i L = 1 - (1 - \beta L)^{-1} (1 - \phi L)(1 - L)^d \quad (19)$$

FIAPARCH yönteminde $0 < d < 1$ olması durumunda kesirli bütünleşme sürecinin varlığı; diğer bir ifadeyle şokun oynaklık üzerinde ki kalıcılık etkisinin uzun hafızalı olduğu kabul edilmektedir.

Uzun hafıza olgusu araştırılırken d parametresinin belirlenmesi için parametrik ve yarı parametrik yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada yazında sıkça kullanılan Geweke ve Porter Hudak (1983)'ın geliştirdiği (GPH) log-periodogram regresyonu ve Robinson ve Henry (1999)'un geliştirdiği (GSP) testleri kullanılmıştır. GPH testine ait model eşitlik (20)'de gösterilmiştir:

$$(1-L)^d Y_t = u_t \quad (20)$$

Eşitlikte u_t sıfır ortalama ile durağan hata terimlerini ifade etmektedir. GPH d parametresinin tahmini eşitlik (21)'de yer alan regresyon denklemi ile elde edilmektedir:

$$Y_j = \alpha - dZ_j + \varepsilon_j, \quad j = 1, 2, 3, \dots, m \quad (21)$$

Eşitlikte,

$$Y_j = \log I(\lambda_j), \quad Z_j = \log[4\sin^2(\lambda_j / 2)], \quad m = T^\lambda \quad \text{ve} \quad \varepsilon_j \sim \text{i.i.d.} (0, \pi^2 / 6)$$

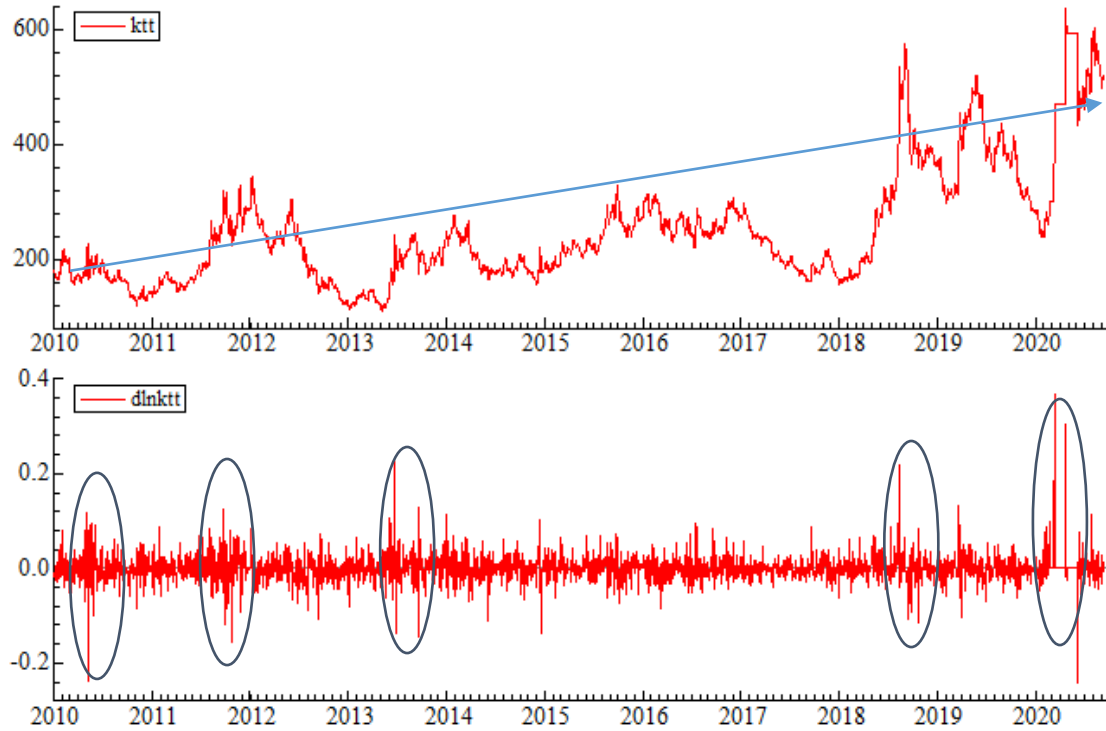
Olarak tanımlanmaktadır.

Analiz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'nin kredi temerrüt takaslarının ortalama ve varyansındaki uzun hafıza özelliğini değişim serilerinin varyansındaki olası yapısal kırılmaları da dikkate alarak asimetrik ikili uzun hafıza modelleri ile ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırmada Türkiye'nin 1 Ocak 2010 – 9 Ekim 2020 dönemlerine ilişkin günlük dolar cinsinden 5 yıllık KTT kapanış fiyatları dikkate alınmıştır. Literatürde logaritması alınmış ve 1. mertebeden farkı alınmış serilere “getiri serisi” ifadesi kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise getiri serisi yerine değişim serisi ifadesi kullanılmıştır. Araştırmada veriler Bloomberg HD veri tabanından elde edilmiş, KTT'lerin günlük kapanış fiyatları ile eşitlik (22)'daki gibi günlük değişim serileri oluşturulmuş ve analizlerde seri “dlnktt” terimiyle ifade edilmiştir:

$$\Delta_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) \quad (22)$$

Eşitlik (12)'de Δ_t KTT'in t günündeki getirisini, P_t ve P_{t-1} ise sırasıyla KTT'nin t ve t-1 günündeki kapanış fiyatlarını temsil etmektedir.

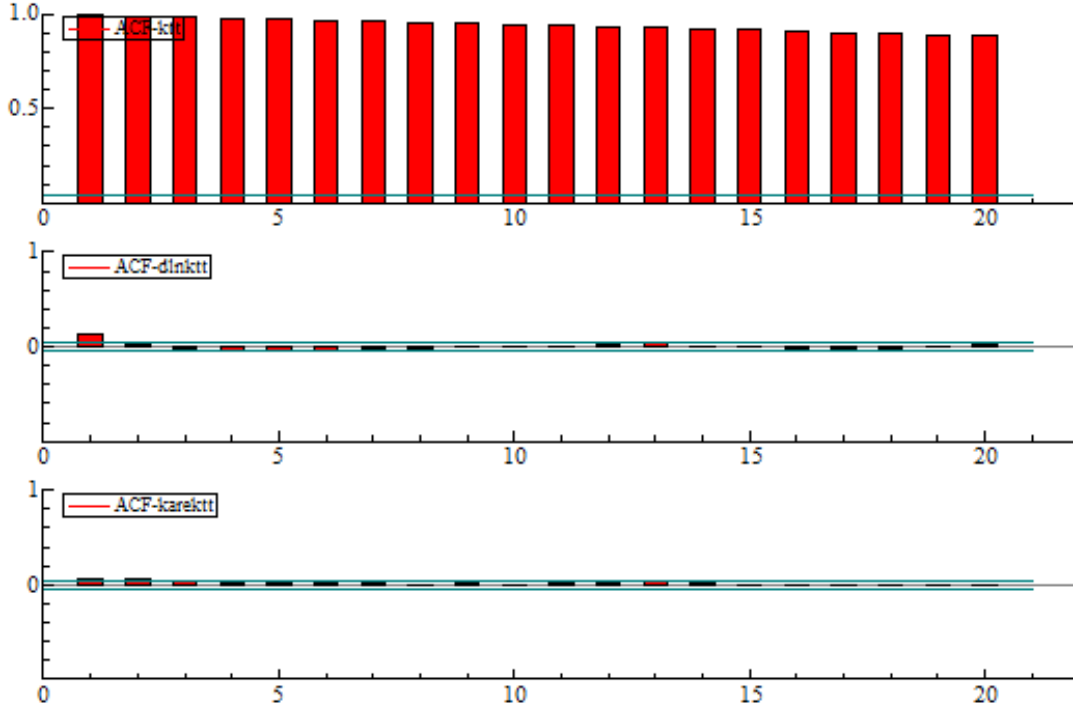

Şekil 1: KTT Fiyat Serisi (ktt) ve Değişim Serisi (dlnktt)

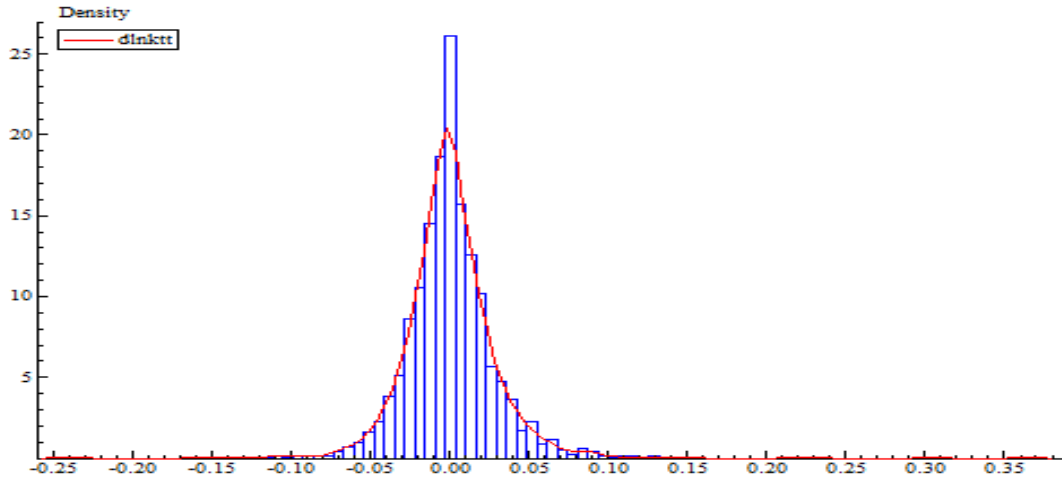
Şekil 1'de yer alan fiyat serisi (ktt) dikkate alındığında 2010'dan 2020 yılına kadar dalgalanmalarla birlikte artan bir trendin olduğu gözlenmektedir. Bunun sonucunda ise serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Logaritmik fiyat serisinin birinci farkının alındığı (değişim serisi) dlnktt grafiğinde ise serinin sıfır ortalama etrafında dalgalandığı ve trendin ortadan kalktığı görülebilir. dlnktt grafiği incelendiğinde farklı tarihlerde oynaklık kümelenmeleri yer almaktadır. Varlık fiyatlarında oynaklık sürecine dair gözlenen ilk özellik oynaklık kümelenmesidir. Mandelbrot (1963) oynaklık kümelenmesini büyük değişimlerin büyük değişimleri, küçük değişimlerin küçük değişimleri izlemesi olarak açıklamıştır. Şekilde dikkati çeken diğer bir konu ise kredi temerrüt takası piyasasını temsil eden grafiklerde Fraktal Piyasa Hipotezinin temelini oluşturan kendi kendini tekrarlayan eğiliminin (kendine benzerlik) gözlenmesidir.

Şekil 2'de ise sırasıyla fiyat, değişim ve kareli değişim serilerine ait otokorelasyon

grafikleri yer almaktadır. Otokorelasyon grafikleri incelendiğinde ortalamaya dönüşün oldukça yavaş bir şekilde gerçekleştiği gözlenmektedir. Bu olgudan hareketle fiyat serisinde yada değişim serisinde uzun hafızanın varlığına dair ihtimalden söz edilebilir. Serinin ortalamaya oldukça yavaş dönmesi, kredi temerrüt takası piyasasında Fraktal Piyasa koşullarının geçerliliği için gereken koşullardan biridir.

Şekil 2: ktt, dlnktt ve karektt Serilerine Ait Otokorelasyon Grafikleri

Şekil 3: dlnktt Serisine Ait Yoğunluk Fonksiyonu

Tablo 1'de değişim serisine ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde, dlnktt serisinin örneklem ortalamasının pozitif, ancak sifıra oldukça yakın olduğu söylenebilir. Finansal zaman serileri analizinde serilerin çarpıklık ve basıklık ölçüleri, serilerin dağılımı hususunda bilgi vermektedir. Çarpıklık, serinin asimetrik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Çarpıklık değerinin negatif olması serinin sola çarpık olduğu ve negatif asimetri gösterdiği, çarpıklık değerinin pozitif olması ise serinin sağa çarpık olduğu ve pozitif asimetri gösterdiği anlamına gelmektedir. Basıklık ise normal dağılım eğrisinin ne kadar dik

ya da basık olduğunu göstermekte, basıklık katsayısının pozitif olması eğrinin normale göre daha dik, negatif olması ise, normale göre daha basık olduğunu göstermektedir. Normal dağılım gösteren serilerin çarpıklık değerlerinin 0'a, basıklık değerlerinin ise 3'e eşit olması gerekmektedir. Araştırmada dlnktt serisinin basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde, serilerin normal dağılmadığına yönelik ipuçları elde edilmektedir. dlnktt serisinin çarpıklık değerinin pozitif olması serilerin sağa çarpık bir dağılım sergilediği ve pozitif asimetri gösterdiği, basıklık katsayısının 3'ten büyük ve pozitif olması ise serilerin kalın kuyruklu özelliği sergilediği ve dağılım eğrilerinin daha dik olduğu anlamına gelmektedir. Normallik varsayımının araştırılmasında kullanılan bir diğer test ise, Jarque-Bera testidir. Çalışmada dlnktt serisinin p olasılık değerlerinin anlamlı çıkması nedeniyle "seriler normal dağılmaktadır" hipotezi reddedilmiş ve serilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Şekil 3'te verilen dlnktt serilerinin yoğunluk fonksiyonu ve dağılım özelliklerine ilişkin grafik de normallik varsayımının geçerli olmadığı bulgularını desteklemektedir.

Tablo 1: Değişim Serisine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	dlnktt
Gözlem Sayısı	2787
Ortalama	0.000377
Medyan	-0.000320
Maksimum	0.366340
Minimum	-0.242381
Standart Sapma	0.029611
Çarpıklık	1.096761
Basıklık	22.17674
J-B	43263*** (0.0000)
ARCH (10)	2.1873** (0.0161)
ARCH (20)	1.4272* (0.0983)
Q(5)	67.0922*** (0.0000)
Q(10)	71.6403*** (0.0000)
Q(20)	85.6173*** (0.0000)
Q²(5)	23.9265*** (0.0002)
Q²(10)	25.7963*** (0.0040)
Q²(20)	33.6858** (0.0283)

Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1'de ARCH testi sonuçları %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı çıkmıştır. Bunun sonucunda seride ARCH etkisinin devam ettiği gözlenmektedir. ARCH etkisi, ARCH tipi modellerin kullanılabilmesine dair göstergedir. Hatalarda (Q) ve hata karelerinde (Q²) 20 gecikmeye kadar Lyung-Box test istatistiği ile serisel korelasyon araştırılmıştır. H₀: serisel korelasyon yoktur hipotezi reddedilmiştir. Bunun sonucunda kredi temerrüt takası primi değişim serisinde serisel korelasyon ilişkisi belirlenmiştir.

Çalışmaya konu olan finansal zaman serisinin durağanlığını test etmek için Carrion-i Silvestre vd. (2009) ve Lee-Strazicich (2001) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testlerinden faydalanılmıştır.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Carrion-i Silvestre vd. (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları		
	Test İstatistikleri	Kırılma tarihleri
PT	0.92723393** (9.5745401)	27.10.2011
MPT	0.85259475** (9.5745401)	25.06.2013
MZA	-550.13888** (-47.443469)	31.07.2014

MSB	0.03014099** (0.10319976)	22.09.2015
MZT	-16.581734** (-4.8388615)	13.08.2018
Lee-Strazicich (2001) Birim Kök Testi Sonuçları		
Inktt	Model A	Model C
Test İstatistiği	-3.4180	-3.9396
Gecikme Uzunluğu	4	1
Kırılma Tarihleri	29.05.2013; 10.08.2018	19.06.2013; 21.04.2017
Kritik Değerler	-4.545* -3.842** -3.504***	- 5.823* -5.286** -4.989***

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de yer alan Carrion-i Silvestre vd. (2009) test sonuçlarına göre değişim serisi %5 anlamlılık düzeyinde kırılmalarla birlikte durağan çıkmıştır. Yapısal kırılmalar altında birim kök vardır temel hipotezi reddedilmiştir. Logaritmik seri ise Lee-Strazicich (2001) testine göre kırılmalarla birlikte fark durağan bulunmuştur. Parametrik ve yarı parametrik uzun hafıza testleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Uzun Hafıza Test Sonuçları

	Değişim Serisi	Kareli Değişim Serisi
Lo R/S Testi		
q=1	0.830668	1.90248
q=2	0.809193	1.8523
q= 5	0.815444	1.76483
GPH Testi		
m= T ^{0.5}	-0.139239 (0.1766)	0.405154*** (0.0001)
m= T ^{0.6}	-0.112219 (0.2260)	0.362811*** (0.0001)
m= T ^{0.7}	-0.0850638 (0.3162)	0.283726*** (0.0008)
m= T ^{0.8}	-0.025222 (0.7486)	0.283394*** (0.0003)
GSP Testi		
m= T/4	-0.192323** (0.0150)	0.353348*** (0.0000)
m= T/8	-0.00558187 (0.9205)	0.300319*** (0.0000)
m= T/16	-0.0230224 (0.5603)	0.141626*** (0.0003)
m= T/32	-0.0696067** (0.0128)	0.130025*** (0.0000)
R/S Testi	90%: (0.861, 1.747)	
Kritik	95%: (0.809, 1.862)	
değerleri	99%: (0.721, 2.098)	

Not: ***, **, * işaretleri sırayla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. m, GPH testi için bandwidth değerini, q ise Lo’s R/S testi için kullanılan gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Lo R/S testinde temel hipotez olan seri uzun hafızaya sahip değildir hipotezi değişim serisi için kabul edilmiştir. Değişim serisinin genelini negatif katsayılı çıkması, kısa hafıza yapısını işaret etmektedir. Kareli değişim serisi için ise temel hipotez reddedilmiştir. Bu sonuca göre kareli değişim serisi uzun hafızaya sahiptir. GPH uzun hafıza test sonuçlarına göre kareli değişim serisini ifade eden d parametresi 0.4 ile 0.28 arasında değer alarak istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlara göre seri fraktal yapıya sahiptir. Robinson ve Henry (1999)’nin önerdiği GSP test sonuçlarında değişim serisinde d parametresi -0.19 ve -0.06 katsayı değerleri için anlamlı çıkmıştır. Bu hücreler için değişim serisinde kısa hafıza söz konusudur. Kareli değişim serileri için bütün hücrelerde d parametresi 0.13 ile 0.35 arasında anlamlı çıkmıştır. Bu katsayılar için kareli değişim serisi uzun hafızaya sahiptir.

ARFIMA sürecine ilişkin model tahmini Tablo 4’de yer alan bilgilere göre yapılmıştır.

Tablo 4: ARFIMA Model Test Sonuçları

(p, ξ , g)	(0, ξ , 0)	(1, ξ , 0)	(0, ξ , 1)	(1, ξ , 1)
C	0.000372034 [0.0009769] (0.703)	0.000371571 [0.0004068] (0.361)	0.000373200 [0.000530] (0.482)	0.000369817 [0.0003512] (0.292)
ξ	0.0735008*** [0.01694] (0.000)	-0.0733517** [0.03007] (0.015)	-0.0246852 [0.02226] (0.268)	-0.105502*** [0.03655] (0.004)
AR (1)	-	0.207812*** [0.03749] (0.000)	-	0.377935*** [0.08945] (0.000)
AR (2)	-	-	-	-
MA(1)	-	-	0.147533*** [0.02598] (0.000)	-0.142732** [0.07284] (0.050)
MA(2)	-	-	-	-
AIC	-4.20719154	-4.2188790	-4.21649943	-4.21922755
Log(L)	5867.82501	5885.11744	5881.8002	5886.60321
Çarpıklık	0.99353	1.1083	1.0882	1.1033
Basıklık	19.449	19.842	19.733	19.944
Asimptotik Test İstatistikleri	44402.*** (0.0000)	46304.*** (0.0000)	45786.*** (0.0000)	46774.0*** (0.0000)
Normallik Test İstatistikleri	4801.3*** (0.0000)	4604.9*** (0.0000)	4628.2*** (0.0000)	4654.8*** (0.0000)
ARCH (10)	2.0218** (0.0277)	2.1178** (0.0202)	2.2287** (0.0140)	1.9277** (0.0373)
ARCH (20)	1.3391 (0.1428)	1.4093 (0.1063)	1.4572* (0.0861)	1.3164 (0.1565)
ARCH (50)	5.4376*** (0.0000)	5.6269*** (0.0000)	5.6194*** (0.0000)	5.5684*** (0.0000)
Q (50)	117.72*** (0.0000)	79.878*** (0.0026)	87.821*** (0.0004)	76.653*** (0.0041)

Not: ***, **, * işaretleri sırayla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. () içindeki değerler p olasılık değerini, [] içindeki değerler standart sapma değerlerini vermektedir.

ARFIMA modelinde p ve q değerleri için (0,0) ve (2,2) arasında kalan bütün bileşimler denenmiş ve anlamlı çıkan bileşimler tabloda gösterilmiştir. Tablo 4'te yer alan alternatif modeller arasında Log olabilirlik değeri ve AIC değeri dikkate alındığında en uygun modelin ARFIMA(1, ξ ,1) modeli olduğu anlaşılmaktadır. ARFIMA(1, ξ ,1) modeline ilişkin uzun hafıza parametresi ise (ξ) anlamlı çıkarak -0.5 ile 0 arasında değer almıştır. Bu aralıktaki değer için seri, kısa hafıza özelliğine sahiptir. Bu durumda değişim serisinde uzun hafızanın varlığından söz edilemez, seri durağan ve geçerli bir yapıya sahiptir. ARFIMA model sonuçları uzun hafıza test sonuçları (GSP testi) ile tutarlı çıkmıştır. Model, değişim serisi için zayıf formda etkinliğin Türkiye ülke kredi temerrüt takası piyasasında geçerli olduğunu ve takas primi değişim serisinin tarihi bilgilerden hareketle tahmin edilemez bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle değişim serisi kısa hafıza özelliği göstermektedir ve geçmişe ait bilgiyi taşımamaktadır. Seride kalıcı etki gözlenmemektedir. Tablo 4'te yer alan tanı testlerinden ARCH testi 20 gecikme hariç 50 gecikmeye kadar bütün modellerde anlamlı çıkmıştır. Ayrıca aşırı basıklık değerleri de sadece getiri düzeyinde modelleme ile uzun hafıza olgusunu yakalamanın yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu aşamadan sonra değişim serisinin oynaklığı

asimetrik modeller ile, kareli değişim serisindeki uzun hafıza özelliği ise kesirli bütünleşik GARCH modelleri ile incelenebilmektedir.

Uzun hafıza özelliği koşullu ortalama ve koşullu varyans denklemlerinde ayrı ayrı incelenebildiği gibi birlikte de incelenebilir (Türkyılmaz ve Balıbey, 2014: 296). Ortalama ve varyans denklemlerinde kullanılan ikili uzun hafıza modelleri Tablo 5’de yer almaktadır. Tablo 5’de ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH modellerine ait anlamlı çıkan bütün dağılımlar yer almaktadır.

Tablo 5: KTT Primi Değişim Serisinin ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH Model Sonuçları

dlnktt	ARFIMA(1,ξ,1) -	ARFIMA(1,ξ,1) -	ARFIMA(1,ξ,1) -FIAPARCH(1,d,1)		
	FIGARCH(1,d,1)	FIEGARCH(1,d,1)	normal	student	S-Student
C	-0.000436 [0.000448] (0.3316)	-0.001290 [0.00120] (-1.067)	0.001177 [0.0020996] (0.5751)	-0.000352 [0.00090] (0.6966)	0.000313 [0.00053] (0.5567)
ξ	-0.04868 [0.04436] (0.2726)	-0.10653 [0.09837] (0.2789)	0.231189*** [0.061880] (0.0002)	0.004855*** [0.00043] (0.0000)	-0.01244*** [0.000534] (0.0000)
AR(1)	0.208819 [0.22291] (0.3489)	0.422441*** [0.1288] (0.0011)	0.774815*** [0.067974] (0.0000)	0.104575*** [0.00063] (0.0000)	0.13981*** [0.000623] (0.0000)
MA(1)	-0.02690 [0.20305] (0.8946)	-0.17756** [0.0791] (0.0250)	-0.89223*** [0.032358] (0.0000)	0.035915*** [0.00067] (0.0000)	0.022042*** [0.000486] (0.0000)
C(V)	12.670* [7.6644] (0.0984)	-30224.065*** [138.50] (0.0000)	-0.017365 [0.079452] (0.8270)	229.1700 [234.91] (0.3294)	260.4614 [387.24] (0.5013)
d	0.38626*** [0.14824] (0.0092)	0.555220*** [0.05567] (0.0000)	0.175379 [0.15016] (0.2429)	0.470613*** [0.10242] (0.0000)	0.44476*** [0.06589] (0.0000)
α₁	0.556767*** [0.13496] (0.0000)	-0.787083*** [0.11232] (0.0000)	0.642311 [0.10726] (0.0000)	0.146931 [0.1160] (0.2054)	0.14378 [0.1713] (0.4014)
β₁	0.78862*** [0.09286] (0.0000)	0.961191*** [0.009089] (0.0000)	0.710809*** [0.11375] (0.0000)	0.46520*** [0.10973] (0.0000)	0.43961*** [0.1641] (0.0075)
γ₁	-	-	-0.461505*** [0.10986] (0.0000)	-0.31315* [0.16096] (0.0518)	-0.33533** [0.1396] (0.0164)
Θ₁	-	0.075177*** [0.02527] (0.0030)	-	-	-
Θ₂	-	0.171009* [0.0975] (0.0797)	-	-	-
Kuyruk	-	-	-	-	3.51139 [0.43410] (0.0000)
Aparch (Delta)	-	-	2.329418*** [0.28918] (0.0000)	0.557764* [0.30532] (0.0678)	0.54108 [0.5514] (0.3266)
Log L	5836.62	5753.310	5898.067	6198.086	6203.873
AIC	-4.33838	-4.27488	-4.38263	-4.60520	-4.6087
ARCH (10)	0.12342 (0.9995)	0.1432 (0.9991)	0.13327 (0.9994)	0.013433 (1.0000)	0.00734 (1.0000)

ARCH	0.51477	0.5180	0.66475	0.050570	0.02410
(20)	(0.9622)	(0.9608)	[0.8638	(1.0000)	(1.0000)
Q(10)	6.00293	5.08846	7.49922	1.54467	1.3347
	(0.64690)	(0.74808)	(0.4838478)	(0.991941)	(0.99512)
Q(20)	16.084	13.484	16.6390	9.27035	7.7260
	(0.58667)	(0.76202)	(0.548041)	(0.97534)	(0.98244)
Q²(10)	1.15606	1.34398	1.28020	0.064248	0.02843
	(0.99705)	(0.995005)	(0.995784)	(1.0000)	(1.0000)
Q²(20)	9.6368	9.53346	13.2239	0.49650	0.19016
	(0.94311)	(0.94607)	(0.778103)	(1.0000)	(1.0000)
Pearson	305.7949***	400.9792***	272.121***	115.536***	88.4522***
(40)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
Pearson	328.3145***	391.0238***	283.655***	141.109***	95.6386***
(50)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
Pearson	354.6450***	439.4533***	311.459***	155.5549***	110.1790***
(60)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
MAE	0.003524	0.005466	0.01367	0.0008988	0.0008248
MSE	4.299e-005	3.163e-005	0.000219	8.498e-007	7.12e-007
TIC	0.6728	0.9445	0.9779	0.7318	0.7159

Not: ***, **, * işaretleri sırayla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. () içindeki değerler p olasılık değerini, [] içindeki değerler standart sapma değerlerini vermektedir. Tanı testlerine göre bütün modellerde hata ve hata karelerinde otokorelasyon sorunu kalmazken, ARCH etkisinin ortadan kalktığı görülebilir. Uyum iyiliği testine göre ise hatalı model kurma söz konusu değildir.

Tablo 5'te koşullu ortalama denkleminde yer alan uzun hafıza parametresi, ξ anlamlı çıktığı dağılımlarda -0.01 ile 0.004 değerlerini almıştır. Çalışmaya konu olan serinin çarpık yapısına en uygun serinin çarpık student dağılımı olduğu belirtilebilir. Koşullu ortalama serisinde log olabilirlik, AIC ve MAE gibi öngörü performans ölçütlerine en iyi dağılım ARFIMA(1, ξ ,1) -FIAPARCH(1,d,1) modeline ait çarpık student dağılımıdır. Bu modele göre uzun hafıza parametresi aldığı katsayı değeri ($-0.5 < \xi < 0$) itibarıyla kısa hafızalı çıkmıştır. Katsayı değerinin 0'a yakın çıkmasının sonucunda seride kalıcı etki görülmemektedir. Durağanlığa yakın kısa hafıza sonucunda meydana gelen şok kısa süre içinde sönümlenmektedir. Tablo 3'te yer alan ön testlerde değişim serisi negatif katsayılı çıkmasına karşın anlamlı çıkmamıştır. Testlere bütün olarak bakıldığında koşullu ortalama serisinde uzun hafızanın varlığından söz edilemez, seri durağan ve geçerli bir yapıya sahiptir. Bu sonuç, ARFIMA (1,d,1) modeli ile de tutarlı çıkmıştır. Koşullu varyans serisinde yer alan d parametresi ise anlamlı çıktığı bütün model ve dağılımlarda 0.38 ile 0.55 arasında değer olarak uzun hafıza olgusunu desteklemektedir. Volatilitede uzun hafıza olgusu, uzun hafıza ön test sonuçlarıyla da birbirini doğrular niteliktedir. Volatilitede etkin piyasa hipotezinin zayıf formunun geçerli olmadığı ve takas priminin oynaklığının tarihi veriler yardımıyla tahmin edilebilir bir yapıda olduğu söylenebilir. Uzun hafızanın varlığı ise fraktal piyasa koşullarının volatilitede serisinde geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Çarpık student dağılımında yer alan kuyruk parametresinin anlamlı çıkmasının sonucu ise özet istatistiklerde çıkan sonuçla paralel olarak kalın kuyruk özelliğinin yer almasıdır. ARFIMA-FIEGARCH modelde yer alan theta (Θ) parametreleri ise sırasıyla işaret ve büyüklük etkisini temsil etmektedir. Şokun işaretini veren theta1 (Θ_1) parametresinin % 1 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, piyasaya ulaşan pozitif bilgi şoklarının negatif bilgi şoklarına oranla KTT oynaklığı üzerinde daha fazla etki oluşturduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca şokun büyüklük etkisini gösteren theta2 (Θ_2) parametresinin %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif olduğu da tablodan anlaşılmaktadır. Elde edilen bu bulgudan hareketle, piyasadaki gelen 1 birimlik pozitif şoka KTT oynaklığının tepkisinin 0.171009 birim olduğu görülmektedir. ARFIMA(1, ξ ,1) - FIAPARCH(1,d,1) modelde yer alan ve asimetri etkisini gösteren γ parametresi negatif ve anlamlı çıkmıştır. Bu durumda pozitif haberler negatif haberlere göre

oyunaklığı daha fazla etkilemektedir. γ parametresinin negatif katsayılı çıkmasının sonucunda kaldıraç etkisi görülmemektedir. Modele ilişkin hata terimlerine uygulanan Ljung Box Q, Q^2 ve ARCH testlerine ilişkin bulgular incelendiğinde, hata terimleri ve hata karelerinde herhangi bir otokorelasyon ve değişen varyans problemine rastlanmadığı görülmektedir.

Riske maruz değer analizlerinde kullanılan testlerden biri olan Kupiec (1995) sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Kupiec LR Test Sonuçları

ARFIMA (1, ξ ,1) -FIGARCH (1,d,1) normal				ARFIMA (1, ξ ,1) -FIEGARCH (1,d,1) normal			
Kısa Pozisyon				Kısa Pozisyon			
Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık
0.95000	0.95348	0.70056	0.40260	0.95000	0.95087	0.043510	0.83477
0.97500	0.97358	0.21937	0.63952	0.97500	0.97023	2.3690	0.12377
0.99000	0.98362	9.2503	0.0023545*	0.99000	0.98102	17.323	3.1540e-005*
0.99500	0.98660	26.028	3.3647e-00*	0.99500	0.98735	22.166	2.5001e-006*
0.9975	0.98846	46.470	9.3010e-01*	0.9975	0.98995	34.709	3.8278e-009*
Uzun Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık
0.050000	0.032750	19.069	1.2608e-005*	0.050000	0.029029	29.112	6.8330e-008*
0.025000	0.018236	5.5587	0.018389*	0.025000	0.013770	16.564	4.7039e-005*
0.010000	0.011165	0.35490	0.55135	0.010000	0.0081876	0.95032	0.32964
0.0050000	0.0074432	2.8009	0.094212	0.0050000	0.0074432	2.8009	0.09421
0.0025000	0.0055824	7.5606	0.0059657*	0.0025000	0.0059546	9.2391	0.00236*
ARFIMA(1, ξ ,1)-FIAPARCH (1,d,1) student				ARFIMA(1, ξ ,1)-FIAPARCH (1,d,1) s-student			
Kısa Pozisyon				Kısa Pozisyon			
Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık
0.95000	0.94380	2.0920	0.14808	0.95000	0.94939	0.02124	0.88410
0.97500	0.97172	1.1415	0.28535	0.97500	0.97544	0.021200	0.88423
0.99000	0.99144	0.59188	0.44169	0.99000	0.99218	1.4004	0.23665
0.99500	0.99442	0.17653	0.67438	0.99500	0.99479	0.023554	0.87803
0.9975	0.99739	0.011747	0.91369	0.9975	0.99739	0.011747	0.91369
Uzun Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık
0.050000	0.043171	2.7605	0.096618	0.050000	0.049125	0.043510	0.83477
0.025000	0.019352	3.8078	0.051016	0.025000	0.023074	0.41954	0.51717
0.010000	0.0059546	5.1949	0.022654*	0.010000	0.0081876	0.95032	0.32964
0.0050000	0.004093	0.47292	0.49165	0.0050000	0.004838	0.01431	0.90478
0.0025000	0.0029773	0.23122	0.63062	0.0025000	0.003349	0.70210	0.40208

ARFIMA(1,ξ,1)-FIAPARCH (1,d,1) normal							
Kısa Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık
0.95000	0.95646	2.4614	0.11667	0.050000	0.034983	14.190	0.00016*
0.97500	0.97134	1.4085	0.23530	0.025000	0.02084	2.0193	0.15531
0.99000	0.98325	10.273	0.0013503*	0.010000	0.011909	0.93233	0.33426
0.99500	0.98660	26.028	3.3647e-009*	0.0050000	0.0070711	2.0515	0.1520
0.9975	0.98995	34.709	3.8278e-007*	0.0025000	0.0048381	4.6158	0.03167*

Not: * işareti %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Kupiec LR testinde temel hipotez; gözlenen sapma oranı beklenen sapma oranına eşittir şeklinde kurulmaktadır (Ural, 2009: 76). Riske maruz değer hesaplamasında en başarılı modeller sırasıyla ARFIMA(1,ξ,1)-FIAPARCH(1,d,1) modelinin s-student, student ve normal dağılımları ile ARFIMA (1,ξ,1) -FIGARCH (1,d,1) ve ARFIMA (1,ξ,1)-FIEGARCH (1,d,1) normal dağılımları eşit olarak takip etmektedir.

Varyansta yapısal kırılmaların varlığı, sahte uzun hafıza sürecine neden olabilmektedir. 2010 – 2020 dönemi arası uzun bir zaman dilimi ele alındığından dolayı Türkiye ve Dünya’da meydana gelen finansal, toplumsal ve siyasi gelişmelerin serinin varyansında kırılmalara neden olması beklenen bir durumdur. Değişim serisinin varyansında yapısal kırılmaların varlığı Inclian ve Tiao (1994) tarafından geliştirilen ve Sanso vd., (2004) tarafından gözden geçirilen ICSS testleri ile incelenmiştir. Değişim serisinin varyansındaki kırılma sayısı ICSS(IT) 19 olarak bulunmuştur. Pooter ve Dijk (2004)’e göre kırılma tarihleri arasında 63/126 gün olması gerekmektedir. Bu çalışmada 126 gün kuralı uygulanmış ve 19 olan kırılma sayısı 10’a indirilmiştir.

Tablo 7: dlnktt Serisine İlişkin Sanso vd. (2004) Varyansta Kırılma Testi

ICSS (IT)	Türkiye ve Dünya’da Ekonomik, Politik ve Sosyal Olaylar
26.04.2010	Çin’de 7,1 büyüklüğünde deprem, İzlanda’da yanardağ faaliyeti sonucu Avrupa hava ulaşımında aksama
03.08.2011	24. dönem MV seçimleri
05.06.2012	S&P’nin Türkiye’ye ilişkin not duyurusu
31.05.2013	Gezi parkı olayları
01.04.2014	S&P, Moody’s ve Fitch’in kredi not duyuruları
14.02.2017	Ziraat Bankası ve Borsa İstanbul’un Varlık Fonuna devri
18.09.2017	Kuzey Irakta bağımsızlık referandumu
01.05.2018	Seçim sürecinin başlaması
26.10.2018	Döviz kuru dalgalanması
10.03.2020	Van/Bahçesaray depremi ve çığ felaketi, devam eden COVID 19 salgını

Tablo 7’de kırılma tarihlerinden önce meydana gelen önemli olaylar yer almaktadır. Bu kırılma tarihleri için kukla değişken oluşturulmuş ve ikili uzun hafızanın varyans denklemine (Tablo 8) eklenmiştir. Kukla değişkenin modele eklenmesi sonucunda program raporlamalarının yanısıra anlamlı modellerde sadece normal dağılım ile sonuç alınmıştır.

Tablo 8: KTT Primi Değişim Serisinin ARFIMA-FIGARCH, ARFIMA-FIEGARCH ve ARFIMA-FIAPARCH Kırılmalı Model Sonuçları

dlnktt	ARFIMA(1,ξ,1) - FIGARCH(1,d,1)	ARFIMA(1,ξ,1) - FIEGARCH(1,d,1)	ARFIMA(1,ξ,1) - FIAPARCH(1,d,1)
	Normal	Normal	Normal
C	-0.00006 [1.1403e-01] (0.0000)	0.002177 [0.001457] (0.0000)	-0.000124 [0.0004327] (0.7750)
ξ	-0.072491 [0.18529] (0.6957)	0.117096 [0.02033] (0.0000)	-0.03412 [0.04760] (0.47359)
AR(1)	0.246104 [0.49501] (0.6191)	-0.18628 [0.00468] (0.0000)	0.14505 [0.27018] (0.5914)
MA(1)	-0.03823 [0.34897] (0.9128)	0.20789 [0.005698] (0.0000)	0.03204 [0.23773] (0.8928)
C(V)	12.247688 [3.8336] (0.0014)	-186.21147 [4448.4] (0.9666)	0.029585 [0.17511] (0.8659)
ICSS (V)	-0.00030 [1247e-01] (0.0000)	0.469607 [0.66475] (0.4707)	0.010368 [0.017932] (0.5632)
d	0.354193 [0.06319] (0.0000)	0.393067 [0.08184] (0.0000)	0.136015 [0.075986] (0.0736)
α₁	0.63747 [0.098225] (0.0000)	-0.70746 [0.17721] (0.0001)	0.227466 [0.19119] (0.2343)
β₁	0.80790 [0.16699] (0.0000)	0.98135 [0.005041] (0.0000)	0.268569 [0.15398] (0.0812)
γ₁	-	-	-0.327754 [0.092228] (0.0004)
Θ₁	-	0.10088 [0.041307] (0.0147)	-
Θ₂	-	0.204530 [0.12158] (0.0906)	-
Aparch (Delta)	-	-	2.354514 [0.39589] (0.0000)
Log L	5850.874	5719.874	6000.941
AIC	-4.34825	-4.24925	-4.45846
ARCH (10)	0.11687 (0.9996)	0.15363 (0.9988)	0.43749 (0.9287)
ARCH (20)	0.61298 (0.9064)	0.42062 (0.9886)	0.63289 (0.8911)
Q(10)	6.56291 (0.584438)	12.6988 (0.122640)	6.07071 (0.639311)
Q(20)	17.166 (0.511704)	20.7276 (0.293379)	12.0485 (0.84472)
Q²(10)	1.08183 (0.997676)	1.44604 (0.993568)	3.66928 (0.88566)
Q²(20)	11.399 (0.87663)	7.80093 (0.981454)	10.6707 (0.9078)
Pearson (40)	299.7808 (0.0000)	360.1604 (0.0000)	248.1842 (0.0000)

Pearson (50)	314.5817 (0.0000)	365.7540 (0.0000)	284.1760 (0.0000)
Pearson (60)	317.9349 (0.0000)	393.007 (0.0000)	309.8515 (0.0000)
MAE	0.005979	0.007734	0.01248
MSE	5.337e-005	6.516e-005	0.0001749
TIC	0.9586	0.9614	0.9744

Not: ***, **, * işaretleri sırayla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. () içindeki değerler p olasılık değerini, [] içindeki değerler standart sapma değerlerini vermektedir. Tanı testlerine göre bütün modellerde hata ve hata karelerinde otokorelasyon sorunu kalmazken, ARCH etkisinin ortadan kalktığı görülebilir. Uyum iyiliği testine göre ise hatalı model kurma söz konusu değildir.

Kırılma tarihlerinin modele eklenmesiyle log olabilirlik, AIC, MAE, MSE ve TIC gibi öngörü kriterlerinde ölçüm performansını azaltıcı yönde değişimler olmuştur. Yapısal kırılmaların denkleme eklenmesi sonucunda koşullu ortalama serisinde yer alan uzun hafıza parametresi öngörü performansı yüksek olan modellerde negatif işaretli ve anlamsız çıkarken öngörü performansı düşük olan modelde pozitif katsayılı ve anlamlı çıkmıştır. Yapısal kırılmaların modele dâhil edilmesi ile birlikte serinin yapısına en uygun olan dağılım türünde raporlama yapılmaması nedeniyle ortalama serisi için uzun hafıza davranışı hakkında kesin çıkarım yapılamamaktadır. Koşullu varyans denkleminde yer alan uzun hafıza parametrelerinde üç modelde de küçülme olması, uzun hafıza direncinin az da olsa kırılması anlamına gelmektedir.

Kırılmalı model sonuçlarına ait riske maruz değer hesaplamalarının kontrol edildiği Kupiec LR test sonuçları tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Türkiye KTT Primi Kupiec LR Testi Sonuçları (Kırılmalı Model)

ARFIMA (1,ξ,1) -FIGARCH (1,d,1) normal dağılım				ARFIMA (1,ξ,1) -FIEGARCH (1,d,1) normal			
Kısa Pozisyon				Kısa Pozisyon			
Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık
0.95000	0.95534	1.6709	0.19613	0.95000	0.95906	4.9386	0.026263*
0.97500	0.97246	0.68886	0.40655	0.97500	0.97283	0.50407	0.47772
0.99000	0.98400	8.2743	0.004021*	0.99000	0.98214	13.607	0.000225*
0.99500	0.98735	22.166	2.5001e-00*	0.99500	0.98884	15.173	9.8102e-005*
0.9975	0.98921	40.450	2.0167e-010*	0.9975	0.99070	29.268	6.3029e-008*
Uzun Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık
0.050000	0.031634	21.822	2.9907e-006*	0.050000	0.037961	8.9112	0.0028342*
0.025000	0.018980	4.3512	0.036984*	0.025000	0.018608	4.9345	0.026325*
0.010000	0.011165	0.35490	0.55135	0.010000	0.011165	0.35490	0.55135
0.0050000	0.0078154	3.6511	0.056032	0.0050000	0.0074432	2.8009	0.094212
0.0025000	0.0055824	7.5606	0.005965*	0.0025000	0.0059546	9.2391	0.002369*
ARFIMA(1,ξ,1)-FIAPARCH (1,d,1) normal							
Kısa Pozisyon				Uzun Pozisyon			
Kantil	Başarı Oranı	Kupiec	Olasılık	Kantil	Başarısızlık Oranı	Kupiec	Olasılık

0.95000	0.94976	0.0033052	0.95415	0.050000	0.038333	8.3453	0.0038669*
0.97500	0.96911	3.5613	0.059140	0.025000	0.022330	0.81484	0.36669
0.99000	0.98102	17.323	3.1540e-005*	0.010000	0.011165	0.35490	0.55135
0.99500	0.98735	22.166	2.5001e-006*	0.0050000	0.0085597	5.6353	0.017602*
0.9975	0.98884	43.427	4.4014e-011*	0.0025000	0.0063268	11.043	0.0008900*

Not: * işareti %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9’da çıkan sonuçlara göre riske maruz değer hesaplamasında en başarılı modeller sırasıyla ARFIMA(1,ξ,1)-FIAPARCH(1,d,1), ARFIMA (1,ξ,1) -FIGARCH (1,d,1) ve ARFIMA (1,ξ,1)-FIEGARCH (1,d,1) normal dağılımları takip etmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, Türkiye’nin kredi temerrüt takası primlerinin ortalama ve varyansında uzun dönem hafıza özelliği değişim serisinin varyansındaki olası yapısal kırılmaları da dikkate alarak ikili uzun hafıza modelleri ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda araştırmada Türkiye’nin 04.01.2010-08.09.2020 dönemine ilişkin (2787 gözlem) günlük dolar cinsinden 5 yıllık CDS kapanış fiyatları dikkate alınmıştır. Araştırmada veriler Bloomberg HD veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye’nin ülke KTT priminin değişim ve oynaklık serisinin uzun hafıza bağımlılığını ortaya koyabilmek için Lee-Strazicich (2001) kırılmalı birim kök testi, GPH, GSP, Lo R/S ön uzun hafıza testleri yapılmıştır. Uzun hafıza testleri sonucunda kısmen kısa hafıza özelliklerini sağlayan anlamlı sonuçlar belirlenirken kısa hafıza şartını sağlayan negatif katsayılarla birlikte istatistiki olarak anlamsız sonuçlar da belirlenmiştir. Karesi alınmış değişim serisinde ise uzun hafıza özelliğine dair anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Karesi alınmış değişim serisinde uzun hafıza olgusuna rastlanması üzerine ikili uzun hafıza modellerinin kullanılabilmesine dair işaret olarak yorumlanmıştır. ARFIMA modelde yapılan denemelerde Buna yönelik olarak AIC ve log olabilirlik ölçütleri yardımıyla en uygun model yapısı belirlenmiştir. ARFIMA (p, ξ, g) modeli sonucunda da diğer uzun hafıza testleriyle tutarlı olarak değişim serisinde kısa hafıza olgusuna rastlanmıştır. İkili uzun hafıza model sonuçları arasında öngörü performansı en yüksek olan model sonucunda koşullu ortalama serisinde yer alan uzun hafıza parametresi aldığı katsayı değeri itibarıyla (-0.12) kısa hafızalı çıkmıştır. Katsayı değerinin 0’a yakın çıkmasının sonucunda seride kalıcı etki görülmemektedir. Durağanlığa yakın kısa hafıza sonucunda meydana gelen şok kısa süre içinde sönümlenmektedir. Koşullu varyans serisinde yer alan d parametresi ise anlamlı çıktığı bütün model ve dağılımlarda 0.38 ile 0.55 arasında değer alarak uzun hafıza olgusunu desteklemektedir. Volatilitede uzun hafıza olgusu, uzun hafıza ön test sonuçlarıyla da birbirini doğrular niteliktedir. Volatilitede etkin piyasa hipotezinin zayıf formunun geçerli olmadığı ve takas priminin oynaklığının tarihi veriler yardımıyla tahmin edilebilir bir yapıda olduğu söylenebilir. Değişim serisinde uzun hafıza yer almazken, oynaklık serisinde uzun hafıza söz konusudur. Çalışmadan elde edilen sonuç, Günay ve Shi (2016); Varlık ve Varlık (2017) çalışmaları ile tutarlılık göstermektedir. Uzun hafızanın varlığı ise fraktal piyasa koşullarının volatilitede serisinde geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Fraktal piyasa koşulları arasında yer alan kendine benzerlik ve kendi kendini tekrar olgusu, KTT piyasası katılımcıları için yatırım kararlarını etkileyebilecek piyasa etmenleri olarak görülebilir. ARFIMA-FIEGARCH modelde yer alan ve şokun işaretini veren theta1 parametresinin % 1 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, piyasaya ulaşan pozitif bilgi şoklarının negatif bilgi şoklarına oranla KTT oynaklığı üzerinde daha fazla etki oluşturduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca şokun büyüklük etkisini gösteren theta2 parametresinin %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif olduğu da tablodan anlaşılmaktadır. Elde

edilen bu bulgudan hareketle, piyasadan gelen 1 birimlik pozitif şoka KTT oynaklığının tepkisinin 0.171009 birim olduğu görülmektedir. ARFIMA(1,ξ,1) - FIAPARCH(1,d,1) modelde yer alan ve asimetri etkisini gösteren γ parametresi negatif katsayılı ve anlamlı çıkmıştır. Bu durumda pozitif haberler negatif haberlere göre oynaklığı daha fazla etkilemektedir. γ parametresinin negatif katsayılı çıkmasının sonucunda kaldıraç etkisi görülmemektedir. Oynaklık modelleriyle yapılan analizlerde serilerin varyansındaki olası yapısal kırılmalar, uygulanan modellerin tahmin doğruluğunu etkilemektedir. Bu soruna yönelik olarak yapılan ICSS testinin IT algoritmasına takılan kırılma tarihlerinin modele eklenmesiyle log olabilirlik, AIC, MAE, MSE ve TIC gibi öngörü kriterlerinde ölçüm performansını azaltıcı yönde değişimler olmuştur. Yapısal kırılmaların denkleme eklenmesi sonucunda koşullu ortalama serisinde yer alan uzun hafıza parametresi öngörü performansı yüksek olan modellerde negatif işaretli ve anlamsız çıkarken öngörü performansı düşük olan modelde pozitif katsayılı ve anlamlı çıkmıştır. Yapısal kırılmaların modele dâhil edilmesi ile birlikte serinin yapısına en uygun olan dağılım türünde raporlama yapılmaması nedeniyle ortalama serisi için uzun hafıza davranışı hakkında kesin çıkarım yapılamamıştır. Koşullu varyans denkleminde yer alan uzun hafıza parametrelerinde üç modelde de küçülme olması, uzun hafıza direncinin az da olsa kırılması anlamına gelmektedir.

Kaynakça

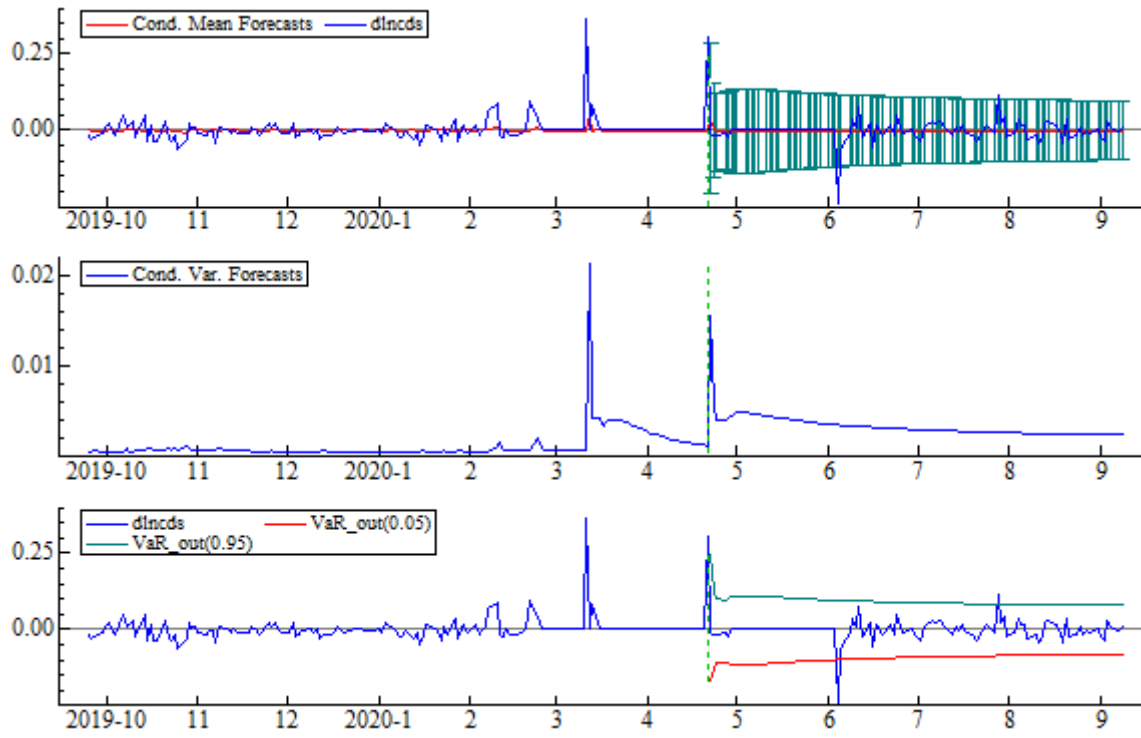
- Anderson, N., & Noss, J. (2013). The fractal market hypothesis and its implications for the stability of financial markets. *Financial Stability Paper*(23), 3-21.
- Bai, J., & Perron, P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal Of Applied Econometrics*, 18, 1-22.
- Baillie, R. T., Bollerslev, T., & Mikkelsen, H. O. (1996). Fractionally integrated generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 74, 3-30.
- Bohdalova, M., & Gregus, M. (2010). Fractal analysis of forward exchange rates. *Acta Polytechnica Hungarica*, 7(4), 57-69.
- Buğan, M. F., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2019). Katılım 30 endeksi için zayıf formda etkin piyasa hipotezinin arfima-fiegarch model ile analizi. *Iğd Üniv Sos Bil Der*(Ek Sayı), 219-241.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D., & Perron, P. (2009). Gls-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypothesis. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Cheng, H., Huang, J.-B., Guo, Y.-Q., & Zhu, X.-H. (2013). Long memory of price–volume correlation in metal futures market based on fractal features. *Transactions of Nonferrous Metals Society of China*, 23(10), 3145-3152. doi:10.1016/S1003-6326(13)62845-9
- Chuffart, T., & Hooper, E. (2019). An investigation of oil prices impact on sovereign credit default swaps in Russia and Venezuela. *Energy Economics*, 80, 904-916. doi:10.1016/j.eneco.2019.02.003
- Corazza, M., & Malliaris, A. G. (2002). Multi-fractality in foreign currency markets. *Multinational Finance Journal*, 6(2), 65-98.
- Çevik, E. İ., & Topaloğlu, G. (2014). Volatilitede Uzun Hafıza ve Yapısal Kırılma: Borsa İstanbul Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 40-55.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- Erdoğan, N. K. (2017). Finansal zaman serilerinin fraktal analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 49-54.
- Fama, E. F. (1965). Random walks in stock market prices. *Financial Analysts Journal*, 21, 55-59. doi:10.2469/faj.v21.n5.55

- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fettahoğlu, S. (2019). Relationship between credit default swap premium and risk appetite according to types of investors: evidence from Turkish Stock Exchange. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(84), 265-278.
- Gençyürek, A. G. (2019). *Sermaye piyasasında ikili uzun hafıza ve emtia volatiliteleri geçişkenliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. DEÜ, SBE, İzmir.
- Geweke, J., & Porter-Hudak, S. (1983). The estimation and application of long memory time series models. *Journal of Time Series Analysis*, 4(4), 221-238.
- Göçer, İ., & Peker, O. (2014). Yabancı doğrudan yatırımların istihdam üzerindeki etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan örneğinde çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 107-123.
- Grossman, S. J., & Stiglitz, J. E. (1980). On the impossibility of informationally efficient markets. *American Economic Association*, 70(3), 393-408.
- Guidolin, M., Pedio, M., & Tosi, A. (2019). Time-varying price discovery in sovereign credit markets. *Working Paper*. Aralık 24, 2020 tarihinde <http://ssrn.com/abstract=3477308> adresinden alındı
- Günay, S., & Shi, Y. (2016). Long-memory in volatilities of cds spreads: evidences from the emerging markets. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 19(1), 122-137.
- Inclan, C., & Tiao, G. C. (1992). Use of cumulative sums of squares for retrospective detection of changes of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 89(427), 913-923. doi:10.1080/01621459.1994.10476824
- Keskin, H., & Çelik, İ. (2020). Zamanla değişen beta katsayısında uzun bellek davranışı: BIST üzerine ampirik bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(Ek), 200-210.
- Kim, J. S., Koo, G. F., & Liu, Z. (2019, Şubat 3). How trade matching forms in the credit default swap market. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2665511 adresinden alındı
- Kupiec, P. (1995). Techniques for verifying the accuracy of risk measures models. *Journal of Derivatives*, 3(2), 73-84.
- Lee, J., & Strazicich, M. (2001). Minimum lm unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lo, A. W. (2012). Adaptive markets and the new world order. *Financial Analysts Journal*, 68(2), 18-29.
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of certain speculative prices. *The Journal of Business*, 36(4), 394-419.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: a new approach. *Econometrica*, 59(2), 347-370.
- Özdemir, A., & Çelik, İ. (2020). Pay piyasalarında etkin piyasa hipotezinin farklı dağılım varsayımları bağlamında uzun hafıza modelleri ile tespiti: ABD ve Türkiye karşılaştırması. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1), 125-160.
- Özdemir, M. O., & Emeç, H. (2020). Tek değişkenli garch modelleri ile Türkiye'nin cds primi oynaklığının analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 113-122.
- Patane, M., Tedesco, M., & Zedda, S. (2019). CDS-bond basis dynamic and credit spread price discovery: a test for European corporate and sovereign bond markets. *Modern Economy*, 10, 1984-2003.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.

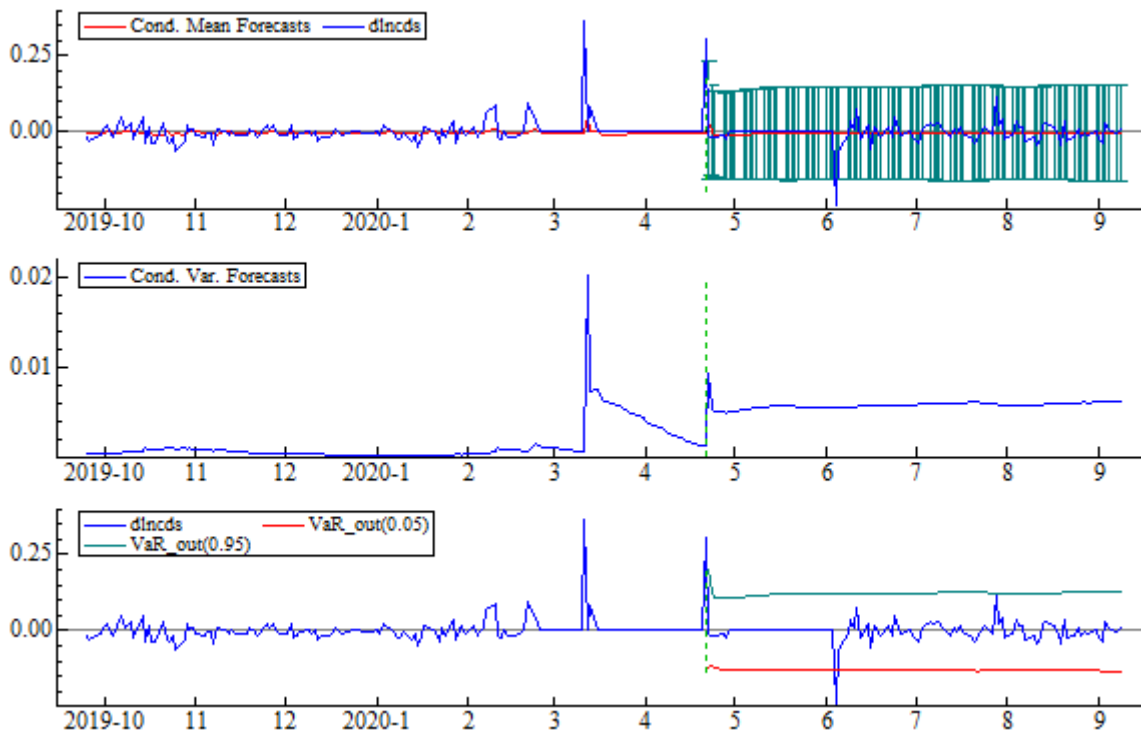
- Pooter, M. d., & Dijk, D. v. (2004). Testing for changes in volatility in heteroskedastic time series - a further examination. *Econometric Institute Report*. Şubat 14, 2012 tarihinde <https://repub.eur.nl/pub/1627/> adresinden alındı
- Raimbourg, P., & Salvade, F. (2020). Rating announcements, CDS spread and volatility during the European sovereign crisis. *Finance Research Letters*. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101663>. adresinden alındı
- Robinson, P., & Henry, M. (1999). Long and short memory conditional heteroskedasticity in estimating the memory Parameter Of Levels. *Econometric Theory*, 15, 299-336.
- Sabkha, S., Peretti, C. D., & Hmaied, D. (2019). On the informational market efficiency of the worldwide sovereign credit default swaps. *Journal of Asset Management*, 20, 581-608. doi:10.1057/s41260-019-00142-4
- Sanso, A., Arago, V., & Carrion-i, J. L. (2004). Testing for changes in the unconditional variance of financial time series. *Revista de Economía Financiera*, 1-24.
- Sarpong, P. K. (2017). *Trading in chaos: analsis of active management in a fractal market*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of KwaZulu-Natal, Johannesburg, Güney Afrika Cumhuriyeti
- Tse, Y. K. (1998). The conditional heteroscedasticity of the yen-dollar exchange rate. *Journal of Applied Econometrics*, 13(1), 1099-1255.
- Tuna, G., & Öztürk, M. (2016). Piyasa etkinliğinin yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenmesi: Türkiye pay senedi piyasası uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 548-559.
- Türkyılmaz, S., & Balıbey, M. (2014). Türkiye hisse senedi piyasası getiri ve oynaklığındaki uzun dönem bağımlılık için ampirik bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 281-302.
- Ural, M. (2009). Riske maruz değer hesaplamasında alternatif yaklaşımlar. *Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3(2), 63-86.
- Varlık, S., & Varlık, N. (2017). Türkiye'nin cds priminin oynaklığı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2017 Cilt: 54 Sayı: 632*, 9-17.
- Wang, Y., Su, X., & Zhan, X. (2015). Fractal analysis of the agricultural products prices time series. *International Journal of u- and e- Service, Science and Technology*, 8(10), 395-404. doi:10.14257/ijunesst.2015.8.10.38

Ekler

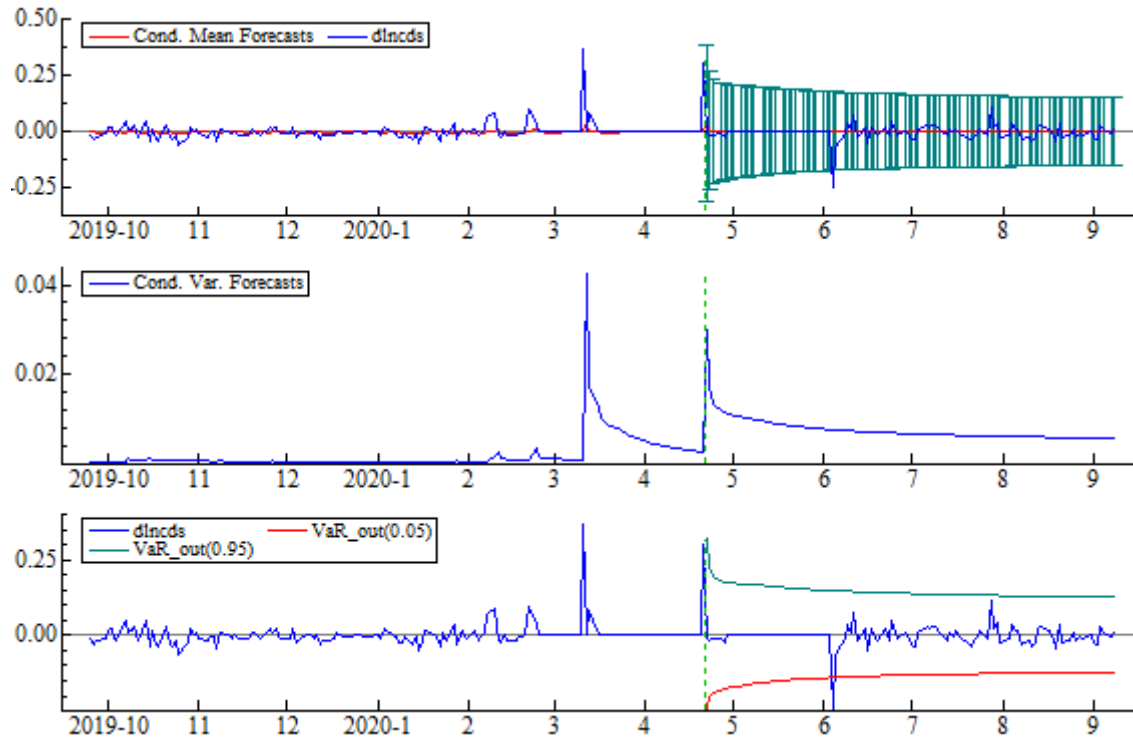
Ek 1: ARFIMA (1,ξ,1)-FIGARCH (1,d,1) Modeli Örneklem Dışı Tahmin Sonuçları

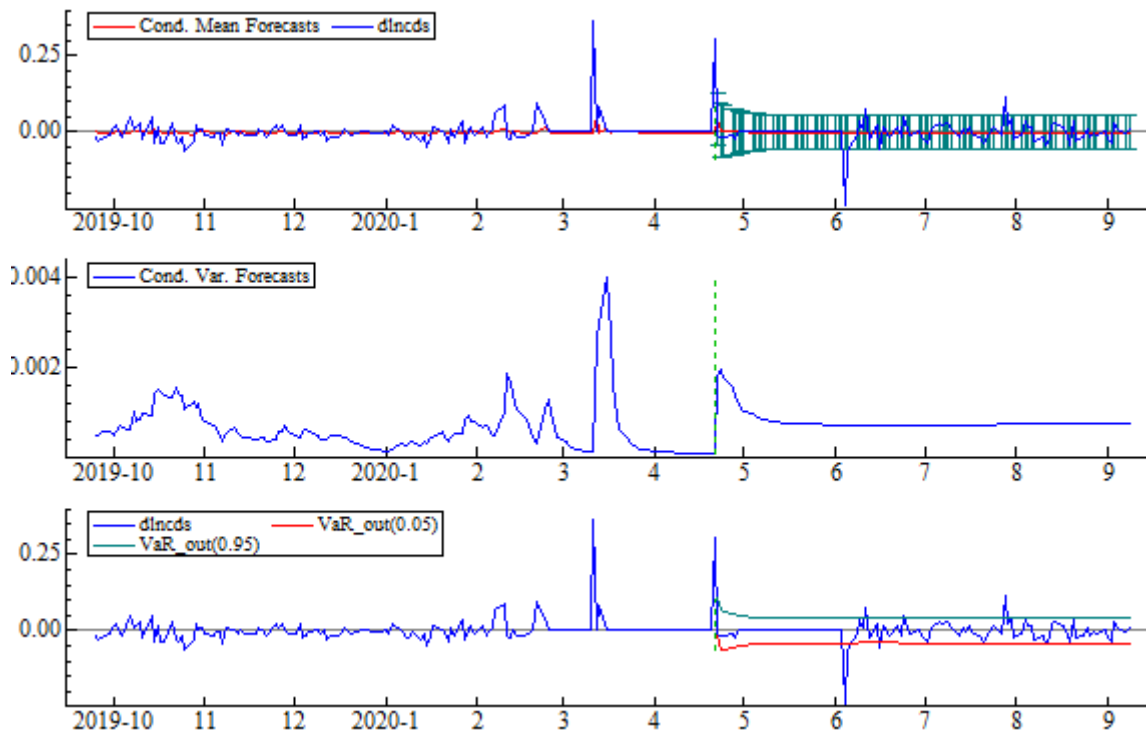
Ek 2: ARFIMA (1,ξ,1)-FIGARCH (1,d,1) Modeli Örneklem Dışı Tahmin Sonuçları

Ek 3: ARFIMA (1,ξ,1)-FIAPARCH (1,d,1) Modeli Örneklem Dışı Tahmin Sonuçları (normal)

Ek 4: ARFIMA (1,ξ,1)-FIAPARCH (1,d,1) Modeli Örneklem Dışı Tahmin Sonuçları (student)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı'nın Son Döneminde Muhalif Hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin Karşılaştırması

Dissident Movements in the Last Period of the Ottoman: A Comparing of New Ottomans and Young Turks

Ayşenur YILMAZ^{a*}, Rüya TELLİ^b

^a Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0360-9156

^b Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4576-0842

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Eylül 2020

Kabul tarihi: 16 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı İmparatorluğu,
Modernleşme,
Yeni Osmanlılar,
Jön Türkler

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 25, 2020

Accepted May 16, 2021

Keywords:

Ottoman Empire,
Modernization,
New Ottomans,
Young Turks

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda on sekizinci yüzyılın sonlarında, iç ve dış nedenlerle askeri alanda başlayan modernleşme hareketleri, on dokuzuncu yüzyıla birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemde yaşanan değişim ve dönüşüm tek bir alanla sınırlı olmaktan çıkarak, toplumsal, ekonomik ve siyasal alanları içeren daha kapsamlı bir biçime kavuşmuştur. Osmanlı modernleşmesinin eğitim ve basın gibi alanlarda görülen etkileri zihinsel alana yansiyarak muhalif bir aydınlar grubu ortaya çıkarmıştır. Dönemin örgütlü muhalif hareketlerini oluşturan ve zamansal açıdan birbirinin ardılı olan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, bu değişimin tezahürüdür. Yeni Osmanlılar muhalif hareketlerin kurumsallaşması anlamında zihniyet değişiminin başlangıcı iken Jön Türkler kendi dönemsel şartları içerisinde Avrupa eksenli fikirlerle daha yakından temas halinde olan muhalif aydınlar grubunu oluşturmaktadır. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler öncülüğünde gelişen fikri tartışmalar ve ideolojik hareketlenmeler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Karşılaştırmalı yöntem benimseyen bu makale, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketlerinin benzerlik ve farklılıklarını, ikincil kaynaklar üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Karşılaştırma unsuru olarak muhalif grupların siyasal hedefleri, siyasal katılımı anlama biçimleri, toplumsal ve entelektüel kökenleri ve modernleşme projeleri ele alınmaktadır.

ABSTRACT

The modernization movements that started in the military field in the Ottoman Empire at the end of the eighteenth century for internal and external reasons gained speed with the nineteenth century. The change and transformation experienced during this period ceased to be limited to a single area and took a more comprehensive form, including social, economic and political areas. The effects of Ottoman modernization in areas such as education and the press were reflected in the mental field and revealed a dissident group of intellectuals. The New Ottomans and The Young Turks, who formed the dissident movements of the period and were temporal successors to each other, are the manifestation of this change. The New Ottomans are the beginning of a change of mindset in the sense of institutionalization of dissident movements. The Young Turks form a group of dissident intellectuals who are in closer contact with European-oriented ideas within their periodical conditions. Intellectual debates and ideological movements developed under the leadership of the New Ottomans and Young Turks inherited from the Ottoman Empire to the Republic. Adopting a comparative method, this article aims to discuss the similarities and differences of the New Ottomans and Young Turks movements through secondary sources. As an element of comparison, social and intellectual origins, political goals, ways of understanding political participation and modernization projects are discussed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yilmazayenur001@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In the late Ottoman Empire, modernization movements began in the military field and expanded to cover social, economic and political areas by the nineteenth century. Reforms aimed at saving the state have brought about a change of mindset. The New Ottomans and The Young Turks, who formed the organized opposition movements of the period and were temporal successors to each other, are the manifestation of this change. The New Ottomans are the beginning of a change of mindset in the sense of institutionalization of dissident movements. The ideological movement inherited from the late Ottoman Empire to the Republic was shaped by the heritage of Late-Period thought. In the article, in the context of continuity and breakdowns, the New Ottomans and Young Turks are compared with their political goals, ways of understanding political participation, social and intellectual origins, within the framework of modernization projects.

During the transition to modernity, the West gradually transitioned from traditional to modern as a result of the transformations that occurred in its internal dynamics and over the centuries. In non-Western societies, modernization was shaped not in the historical process but according to the preferences of ruling and intellectual groups. The transformation that took place in the West over a long historical period took place in non-Western societies in a shorter time than in the West and with the impetus of external factors, while local and foreign intellectuals formed both the impetus and the opposing wing of modernization.

The New Ottomans are a dissident movement of intellectuals that emerged at a time when it was realized that the Ottoman retreat from the West could not be prevented by the reforms carried out in order to return to the classical era. The Young Turks, on the other hand, are an intellectual movement that emerged chronologically after the New Ottomans, rising on the intellectual heritage of the New Ottomans. The intellectual heritage of these two dissident movements is important because it forms the basis for the intellectual debates of the late Ottoman period and the early republican period.

In addition to those who argue that the New Ottomans and The Young Turks should be considered as a whole, there are also those who argue that the two movements should be considered separately. The study first addresses the new Ottomans. The similarities and differences between the two movements are shown in the Young Turks section. In addition to the fact that they appeared on different dates, there is a differentiation of ideas and methods that are weighted within the framework of the real politics of their periods. But their overall goals and approaches to the state show continuity. For example, the New Ottomans are generally against the Bab-i Ali bureaucracy, while the Young Turks direct their opposition directly to the Sultan. It is possible to evaluate one's opposition to the bureaucracy and the other's opposition to the Sultan as a difference. But it is also possible to treat this not as a difference, but as a similarity in terms of their opposition to the center, which holds the central power of the state and directs reforms.

The social origins of the members of the two movements discussed in detail in the study are important for understanding their ideas. It can be argued that the new Ottomans belonged to relatively wealthy families who grew up in the tradition of the Translation Room, most of whom were employed in various state cadres, received their salaries from the state. Young Turks are the backbone of schooled youth. In addition, both movements have names from different social segments. Both movements were interested in literature, publishing various magazines and writing columns in newspapers in order to spread their ideas to different social segments.

Ideologically, it is known that the currents of Ottomans, Islamism and Turkism influenced both movements. But both of these movements do not have an organizational structure with a homogenized corporate order. In other words, the members of the movements are Ottoman patriots who have come together through the Union of goals rather than the consensus. Therefore, it is possible to make different ideological inferences according to each member of both movements. But according to the general conjuncture, it can be argued that the Young Turks were more prone to the current of Turkism than the New Ottomans. In the New Ottomans, the idea of freedom is based and the need to move to constitutional legitimacy is advocated in order to prevent nationalist movements. In the Young Turks, the influence of positivism is more widely noticed, while in the same way, the idea of nationalism is more owned by the New Ottomans. The fact that the Empire experienced problems caused by the ideas of nationalism that were blowing through the influence of the French Revolution more intensively at the time when the Young Turks emerged influenced the ideological approaches of the Young Turks. But the inability to prevent breakthroughs from the Empire led to more acceptance of the idea of Turkism among the Young Turks than the New Ottomans, and Turkism became the dominant view in nation-state construction.

In terms of its political goals, the common denominator of both movements is the demand for constitutional and constitutional parliamentary governance. The New Ottomans were instrumental in the proclamation of the First Legitimacy, the first practice of constitutional rule that had not previously been applied in the Ottoman Empire. The Young Turks were also instrumental in the proclamation of the Second Legitimacy.

An egalitarian approach to political participation exists in both movements, but it is necessary to interpret the perspectives on political participation according to the period in which they are located, not according to today's conditions. For the Ottoman Empire, the defense of an understanding of government that takes its power from the people contrasts with Sharia. For example, the New Ottomans did not talk about changing the way they governed, arguing that a transition to constitutional rule would be enough to preserve the integrity and sovereignty of the Ottomans. The perspective of political participation of Young Turks is also taken within this framework, but there are small nuances.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıl siyasi, toplumsal ve ekonomik açılardan önemli değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemdir. On sekizinci yüzyıl sonunda “eski güçlü günlere dönme” amacıyla başlayan modernleşme/Batılılaşma hareketleri, on dokuzuncu yüzyıl itibariyle “devleti kurtarma” amacına bürünerek daha etkili biçimde devam eder. Osmanlı modernleşmesinin başlangıç noktasını askeri konular oluştururken askeri alandaki düzenlemelere paralel olarak merkezileşmenin artması, kurumların Batı modeline göre dönüştürülmesi, merkezileşme ile bağlantılı olarak bürokrasinin öneminin artması gibi siyasi açıdan çok yönlü değişimler yaşanır. Yaşanan değişim ve dönüşümler zihinsel bir değişimi de tetiklerken bu dönemde farklı bir aydın grubunu ortaya çıkarır. Bu grup, çoğunlukla Batı'ya eğitim için gönderilen veya yeni açılan okullarda yetişen gençlerden oluşmaktadır. Çeşitli kanallardan eleştirilerini dile getiren aydınlar, modernleşmenin fikri tartışmalarında önemli bir yere sahip olmuş ve muhalif fikirlerin öncüsü olmuşlardır. Bu gruplardan ilki, ‘devleti kurtarmak’ amacıyla bir araya gelen ve I. Meşrutiyet’in ilanında etkili olan Yeni Osmanlılardır. Yeni Osmanlıların mirası üzerinde şekillenen Jön Türkler, II. Meşrutiyet’in ilanında önemli bir rol üstlenmiştir. Jön Türklerin fikri mirasını ise II. Meşrutiyet sonrası görmek mümkündür. II. Meşrutiyet’in ilanında ve sonrası dönemde etkili olan isimlerin çoğunun Jön Türk hareketi içerisinde yetişmiş olması hareketin mahiyetini göstermektedir.

Her iki hareket arasındaki ilişkinin niteliği literatürde farklı şekillerde tartışılmaktadır. Yeni Osmanlıları Jön Türklerin öncülü kabul edip, ikisini birbirinin aynısı olarak gören değerlendirmelerin yanı sıra iki hareketi birbirinden bağımsız gruplar olarak ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Çalışma, son dönem Osmanlı aydınlarını birbirinin devamı veya birbirinden kesin olarak farklı olarak değerlendiren indirgemeci yaklaşımlar yerine her iki hareketin birbirine benzeyen ve farklılaşan yanları üzerinde durmakta ve bütüncül yaklaşımı ile literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir. Bu minvalde, birincil kaynaklardan ziyade ikincil kaynaklar çerçevesinde ilerletilecek ve hareketler içindeki şahısların bireysel görüşleri geri planda tutularak hareketlerin genel görünümü karşılaştırmalı bir yöntemle incelenecektir. Bu amaçla, öncelikle Osmanlı'nın son döneminde muhalif hareketlerin yeşermesine neden olan tarihsel ve siyasi zemin değerlendirilecektir. Sonrasında Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketleri tarihsel gelişmeler ışığında ele alınacaktır. Karşılaştırmanın parametrelerini ise muhalif grupların siyasi hedefleri, siyasi katılımı anlama biçimleri, toplumsal ve entelektüel kökenleri ile modernleşme projeleri gibi başlıklar oluşturacaktır. Çalışma, konuyu daha sonra çalışacak araştırmacılara Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin benzerlik ve farklılıklarını göstermeyi amaçlamakta bu minvalde yapılacak birey odaklı çalışmalara da genel hatları belirlemesi açısından kapı aralamaktadır.

Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin Geliştiği Tarihsel Perspektife Kısa Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nun altın çağı olarak kabul edilen klasik döneminin bitişi, Batı'nın askeri, siyasi, toplumsal dönüşüm geçirdiği süreçle eş zamanlı gerçekleşmiştir. Batı teknik, bilimsel ve yönetsel üstünlükler elde ederken, Osmanlı klasik dönemde sahip olduğu üstünlükleri kaybetmeye başlamış, üstünlüğün kaybedilmesi savaş alanlarına yansırken neredeyse girdiği her savaştan mağlup ayrılmıştır. Bu minvalde 1699 Karlofça Antlaşması Osmanlı'nın Avrupa'dan teknik geriliğini gözler önüne sermiş, on sekizinci yüzyıl bu teknik geriliğin önüne geçilmeye çalışılan bir yüzyıl olmuş; on dokuzuncu yüzyıl ise Batı'dan sadece teknik alanda değil diğer alanlarda da geri kaldığının kabulü çerçevesinde yapılan köklü reformlara sahne olmuştur. Geleneksel devletten modern devlete geçiş anlamında, ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimlerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyıl reformları kendi içinde çelişki ve çatışmaları barındırmakla birlikte bir süreklilik hali taşımaktadır.

Osmanlı için denklik kabulü on yedinci yüzyılda gerçekleşmektedir (Lewis, 2008, s. 58). On sekizinci yüzyıl ise Batı'nın teknik üstünlüğünün kabul edildiği yüzyıldır. On sekizinci yüzyılda yapılan savaşlarda Rusya karşısında alınan yenilgiler hem Osmanlı'nın Rusya karşısında zayıflığını hem de reformların kaçınılmazlığını göstermiştir. On sekizinci yüzyılda "altın çağa" dönüşü esas alan reformlar yapılsa da bu reformlar kısmi olarak yenilikçi bir perspektife sahiptir. 1718'de III. Ahmet'e sunulduğu bilinen Takrir, Koca Sekban Başy Layihası, Kâtip Çelebi'nin risaleleri, İbrahim Müteferrika'nın eserleri bu dönemin reformist çalışmalarındandır (Berkes, 2019, s. 41-55). Bu dönemdeki reformların temel amacı askeri alanda Avrupa'dan geri kalmışlığın önüne geçmek ve klasik dönemdeki kurumsal yapılara geri dönebilmektir. Bu reformlar toplumsal ve siyasal alanları kapsayacak şekilde değil sadece teknik alanlarda yapılmış, Avrupa'nın askeri üstünlüğünün entelektüel, toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerle bir bütün halinde olduğu kavranmamış, yönetim sistemi farklı bir merkezleşme eğilimi gösterirken yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen reformların toplumsal etkisi olmamıştır (Davison, 2005, s. 14). Yine de askeri reformların zorunluluğunun kabulüyle yabancı uzmanlar orduda istihdam edilmiştir. Ayrıca mühendishaneler, askeri okullar, askeri hastaneler açılmış, Batı'da yazılan bilimsel eserlerin çevirileri yayınlanmaya başladıktan sonra Batı'yı model alma askeri alanla sınırlı kalmayarak benzeri adımların askeriye haricindeki alanlarda da atılması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra on sekizinci yüzyıl reformları başarılı olmasa dahi on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen reformlara zemin hazırlamıştır (Davison, 2005, s. 20-23).

III. Selim, iki yüzyılı birbirine bağlayan noktada Nizam-ı Cedid adı altında çeşitli alanlarda reformlar gerçekleştirmeyi amaçlamış ancak istenen sonuç elde edilememiştir. II. Mahmud, III. Selim'in tecrübelerini göz önünde bulundurarak reformları tedrici olarak gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan klasik yazında modernleşme süreci II. Mahmud ile başlatılmaktadır. Bunun sebebi ise o dönem yapılan reformların önceki dönemden farklılaşan özellikleridir: Bu dönemde yönetilenler reaya olmaktan çıkıp, tebaa ve halk olmuş; kapı kulluğu kaldırılarak yerine sınıf, ırk, din farkları gözetmeden bir sivil bürokrasi getirilmiş; kapıkulu ordusu yerine farklı şekilde devşirilecek bir militer örgüt kurulması amaçlanmış ve en üst yetkili, kanun yapma görevlisi sürekli meclisler kurulmuş; ancak hükümdarın mutlak yetkisi devam etmiştir (Berkes, 2019, s. 171). Bu dönem yapılan reformların, Tanzimat reformlarına kapı araladığını söylemek mümkündür. Özellikle sivil bürokrasi içerisinde isimlerin, Tanzimat döneminin başat aktörleri haline gelmesi önem arz etmektedir. II. Mahmud'un "gâvur padişah" olarak anılmasına neden olacak seküler reform ve politikaların 1830 yılından itibaren etkinliği artan seküler devletin temsilciliğini yapan sivil bürokrasi eliyle gerçekleştirilmeye devam ettiğini iddia etmek mümkündür (Heper, 2018, s. 33).

Her ne kadar klasik yazın modernleşme süreci II. Mahmud ile başlatılsa da Batı eksenli modernleşmenin Osmanlı'nın resmi politikası haline gelmesi ve Batılılaşmanın billurlaştığı tarihsel olay Tanzimat Fermanı olarak kabul edilebilir. Tanzimat literatürde "mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etme" anlamında kullanılmaktadır (Akyıldız, 2011, s. 1). Tanzimat dönemi, otoriter devlet anlayışının güçlendiği ve merkezleşmenin artış gösterdiği, ancak bunun önceki dönemlerden farklı olarak sivil bürokrasi eliyle gerçekleştiği; Osmanlı'da var olan birçok kurumunun, Batı modeline uygun bir şekilde yeniden organize edildiği dönemdir. Tanzimat Fermanı'nda halkın kanun önünde eşitliği, can ve malın güvenliğinin sağlanması, vergilerin ve askere alım yöntemlerinin düzenlenmesi gibi çeşitli siyasi, ekonomik ve toplumsal konulara yer verilmiştir. Akyıldız, imparatorluk içerisinde milliyetçi hareketlerin artış gösterdiği bir dönemde Tanzimat uygulamalarının Osmanlılık ideolojisi perspektifinden gerçekleştiğine dikkat çeker (Akyıldız, 2011, s. 3):

(Tanzimat'ın güçlü bir şekilde vurguladığı) Müslim-gayri müslim eşitliği, Yunan ve Sırp isyanlarıyla birlikte milliyetçi bir tutum sergileyen gayri müslimlerin imparatorluktan ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan ve daha sonra sık sık vurgu yapılan bir Osmanlı milleti teşkil etmeyi hedefleyen önemli projenin ilk adımıydı.

İmparatorlukta birliği sağlamak amacıyla yapılan eşitlik düzenlemeleri, Tanzimat muhaliflerinin temel eleştirilerinden birini oluşturacaktır.

Tanzimat ile birlikte resmi bir mahiyet kazanan Osmanlı modernleşme/Batılılaşma hareketi siyasi, iktisadi ve kültürel alanların yenileşmesini içeren kapsamlı bir projedir. Osmanlı'da kötü gidişten kurtarma zorunluluğu ile ortaya çıkan modernleşme fikri, yenileşme hareketlerinin başlangıcından imparatorluğun çöküşüne kadar, Avrupa'nın sadece işlevsel kurumlarının devlette uygulanması düşüncesinden Batı'nın birebir taklitçiliğine uzanan geniş bir çerçevede tartışılmıştır. Tartışmalar sadece yöneticiler ve sivil bürokrasi çevresinde değil, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınları tarafından güçlü bir şekilde tartışılmış ve Batılılaşma fikrinin hangi düzeyde gerçekleştirileceği meselesine dair ortak bir görüş bulunmadığı gibi reformlara yönelik farklı yaklaşımlar gelişmiştir. Tanzimat'ın planlı programlı bir modernleşme hareketi olmaktan ziyade mevcut sorunlara çözüm bulmak ve devleti kurtarmak hedefiyle gerçekleşmiş olması, Osmanlı modernleşmenin pragmatist yapısına (Ortaylı, 2018) örnek teşkil etmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde muhalif hareketlerin temel talebini oluşturan meşruti yönetime geçiş, 1876 yılında Meşrutiyet'in ve ardından Kanun-i Esasi'nin ilanı ile gerçekleşmiş ancak kısa sürmüştür. II. Abdülhamid döneminde, Batılılaşma yönelimi değişmemiş ancak İslamcılık fikri Osmanlıcılık fikrine göre daha ağır basmaya başlamıştır. Bu dönem milliyetçi hareketler sonucu imparatorluktan kopuşların meydana gelmesi ve Hristiyan tebanın toplam nüfus içerisinde eski döneme göre görece azalması gibi olguların İslamcılık fikrinin öncelenmesinin nedeni olduğu iddia edilebilir. Abdülhamid'in halife sıfatını sahiplenmesinde ve İslamcılığı savunmasında, modernleşme hareketlerine son vermektense ziyade dini siyasal/ideolojik bir araç olarak kullanarak mutlak monarşisini yeniden güçlendirme çabası etkili olmuştur (Alkan, 2008, s. 33). Ahmad, Abdülhamid'in İslam'ı Batı'ya ve diğerlerine karşı savunma aracı olarak kullandığına dikkat çekerken (Ahmad, 2006, s. 119); Bora, Abdülhamid muhafazakârlığını dini tutuculuk şeklinde değil, devlet aklına sahip çıkan bir muhafazakârlık olarak değerlendirir (Bora, 2018, s. 32). Burada varılmak istenen nokta, hâkim ideolojinin reform hareketlerini yavaşlatmadığının altının çizilmeye çalışılmasıdır. Bu dönemde, askeri aygıtı modernleştirme çalışmaları devam etmiş; siyasi yapıda ıslahatlar yapılmış, vilayet yönetimlerini ve kamu idaresini yeniden yapılandırma yönünde girişimlerde bulunulmuş; istatistikî araçları geliştirmek, adliyenin işleyişini iyileştirmek, ticaretin ve tarımın gelişmesi için gerekli tedbirleri almak, büyük bayındırlık çalışmalarına girişmek, eğitimi geliştirmek gibi çok çeşitli alanlarda reformlar yapılmaya devam etmiştir (Georgeon, 2006, s. 279). Keskin bir farklılık olarak seküler devlet anlayışının önceki elli yıla göre gerilediği iddia edilse de (Berkes, 2019, s. 309), yapılan reformlarla devleti güçlendirmek ve devleti kurtarmak çizgisi takip edilmiş, İslamcılık pragmatik bir çerçevede geliştirilmiştir. Bu minvalde, Abdülhamid dönemini aydınlanmacı despotizm olarak tanımlamak mümkündür. Tüm yetkilerin padişah elinde bulundurulması, meşruti yönetimin sonlandırılması, Kanun-i Esasi'nin uygulanmaması döneme getirilen eleştirilerin başında gelmiş, Jön Türkler belirtilen eleştirileri sesli şekilde dile getiren ilk örgütlü muhalif hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni Osmanlılar

Yeni Osmanlılar, 1865'e doğru şekillenen, kronolojik açıdan Jön Türklerden daha önce ortaya çıkan bir fikir hareketi olarak Jön Türklerin fikri oluşumları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yeni Osmanlılar hareketinin fikri çerçevesinin oluşmasında ve muhalif duruşunda

Tanzimat döneminde yapılan reformların eleştirisi etkili olmuştur. Mardin, Yeni Osmanlıları Tanzimat'ın Reşid Paşa'dan sonraki uygulayıcıları olan Ali Paşa'ya ve Fuat Paşa'ya karşı bir başkaldırı hareketi olarak görür. Tanzimat'ın düzen sağlamak ve devleti kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen reformlarının aksi sonuçlar doğurduğu ve yetersiz kaldığına dikkat çekerken Tanzimat'ın iki önemli ismi Ali ve Fuat Paşalara yönelen eleştirilerin ortak paydayı oluşturduğu ilk oluşum Mehmet Bey, Namık Kemal, Nuri Bey, Reşat Bey, Ayetullah Bey, Refik Bey gibi isimleri bir araya getiren İttifak-ı Hamiyet'tir (Mardin, 2017, s. 19-20). Bu isimlerin yanı sıra farklı toplumsal kesimlerden isimler Yeni Osmanlılar hareketinin bir üyesi olarak kabul edilmiş ya da kişiler kendilerini Yeni Osmanlı düşüncesinin bir parçası olarak lanse etmiştir. Bu nedenle Yeni Osmanlıları tek bir ideoloji çerçevesinde bir araya gelen insanlar grubu olarak görmek yerine ortak bir hedefi paylaşan Osmanlı aydınlarının ilk fikri muhalif hareketi olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Yeni Osmanlıların fikri çerçevesini anlamak için ilk olarak onların toplumsal ve entelektüel kökenleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Örneğin Yeni Osmanlı olarak tanımlanan isimler arasında Mustafa Fazıl gibi daha seçkin aileden gelen ve zenginliğiyle Yeni Osmanlıların finansörü olan bir ismin yanı sıra Ali Suavi gibi orta sınıftan biri de yer almaktadır; bunun yanı sıra Ziya Paşa gibi üst düzey devlet görevlerinde bulunmuş bir isim de mevcuttur. Fazıl, Ziya Paşa ve Suavi gibi görece uç örneklerin varlığına rağmen hareketin ekseriyeti çeşitli devlet kademelerinde görev yapmış memurlardan oluşmaktadır. Yönetimin uygulamalarına muhalif bir hareket olarak ortaya çıkmasına rağmen Yeni Osmanlılar, devlet kadrolarında yetişen ve çoğunlukla maaşını devletten alan kişilerden oluşmaktadır.

Yeni Osmanlılar arasında devletin farklı kademelerinde memurluk yapan isimler mevcut olmakla birlikte Tercüme Odası'nı onların yetişmesini sağlayan kaynak olarak görmek mümkündür. On dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı'da çeviri konularında ağırlıklı olarak Rumlar rol almıştır. 1821 Yunan İsyanı sonrası tercüme işlerinde Türkler de yetiştirilmeye başlanmış ve Tercüme Odası genç Osmanlı aydınları için uygun bir istihdam alanı oluşturmuştur. Tercüme Odası geleneğinden gelen genç kadronun ortak paydasını Koçak şöyle tarif etmektedir (Koçak, 2009, s. 77): “Batı'ya açılan bir pencerede, yabancı bir dil, yeni ve modern olan ile yakın temas ve etkileşim, yönetici elitin hiyerarşik basamakları görece olarak daha süratli bir ilerleme imkânı, hepsi bu temele dayanıyordu.” Davison'un aktardığına göre Yeni Osmanlıların önemli isimleri Namık Kemal, Mehmet Bey, Ayetullah Bey, Refik Bey ve Reşad Bey Tercüme Odası'nda çalışmış, iyi derecede Fransızca bilen aynı zamanda çoğu gazetecilik yapmış isimlerdir. Bununla birlikte Mustafa Fazıl ve Ziya Bey grubun en seçkin isimleri olarak idari hükümet görevleri de üstlenmiştir (Davison, 2005, s. 197-199). Mısırlı bir prens olan Mustafa Fazıl kadar olmasa da bu grubun diğer üyeleri de görece varlıklı ve güçlü ailelerin çocuklarıdır. Batı'dakine benzer aydın sınıfların Osmanlı'da yeni oluşmaya başladığı bir dönemde sadece Yeni Osmanlılar hareketine dâhil olan isimler değil Osmanlı'da “aydın” olarak kabul edilen kişilerin çoğunlukla bu tarz güçlü ve varlıklı ailelerin çocukları olması dikkate değerdir.

Yeni Osmanlıların ortak paydalarından bir diğeri ise çoğunun edebiyatla ilgilenmiş olmalarıdır; halkın eğitilmesi için halka yönelik çeşitli edebiyat dallarında eserler vermişler, bu amaçla çeşitli dergiler çıkarmış ve çeşitli dergilerde halkın eğitilmesine ve bilinçlendirilmesine yönelik yazılar yazmışlardır. Alkan, Osmanlı modernleşmesinin dönemlere göre yönetici elit, muhalif ve aydın tipi ürettiğini belirterek Yeni Osmanlıların örgütlenmesinde basının merkezi rolüne dikkat çekmekte ve bu konudaki Jön Türklerle olan farklılığını da ortaya koymaktadır (Alkan, 2001, s. 380 -381):

Tanzimat döneminin aydını ve eliti, bürokrasinin kendisini yasal güvenceye kavuşturması sonrasında, bürokrasi içinden usta-çırak ilişkisiyle (özellikle Dışişlerinden) yetişmişlerdir. I. Meşrutiyet'in

hazırlayıcısı olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri ise basınla ve basında yetişmişlerdir. II. Abdülhamid döneminin muhalif aydını ve yönetici eliti ise bizzat II. Abdülhamid'in kurduğu okullarda okumuşlardır. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise siyasal partiler ve dernekler, aydınların ve elitin yetiştiği başlıca kaynak durumuna gelecektir. Tanzimat sonrasında (askeri ve sivil) bürokrasi dışında yine devlete bağlı üç meslek grubu; öğretmenler, hekimler ve mühendisler modernleşme militanı olarak ortaya çıkmışlardır.

Yeni Osmanlılar, mevcut sistemi ıslah ederek imparatorluğu kurtarmayı ve düzeni korumayı hedeflemiştir. Osmanlı modernleşmesi literatüründe zaman zaman beliren Tanzimat karşıtlığı ifadesi sorunlu bir değerlendirme olup, Yeni Osmanlıları Ali ve Fuat Paşaların Tanzimat uygulamalarını eleştiren bir siyasal yapı olarak değerlendirmek doğru görünmektedir. Şerif Mardin Yeni Osmanlıları, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce benzeri görülmemiş bir siyasal protesto grubunun temsil ettiklerini söyler (Mardin, 2017, s. 11). Hanioglu, Yeni Osmanlıları “dinsel gelenekçilik ile siyasal liberalizmi bir araya getirmeye çalışan, ancak İslami idealleri ve kavramları kullanırken batı tarzı modernleşmeyi savunan bir grup” olarak değerlendirir (Hanioglu, t. y., s. 27). Ülken ise Yeni Osmanlıları hürriyetçi ve siyasal anlamda meşrutiyetçi Türk kuşağını besleyen, İslami esaslarla batılı yönetim anlayışının birlikte ilerleyebileceğini savunan ancak siyasal anlamda bir İslamcılık gütmeyen, İslam ve Hristiyan tüm tebaaya aynı özgürlük verilmesi gerektiğini savunan bir grup olarak tanımlamaktadır (Ülken, 2013, s. 89). Ve son olarak Ortaylı Yeni Osmanlıları çoğunluğu genç memurlardan oluşan bir topluluk olarak görürken; yöneticiden çok var olan siyasal rejimi ve ülkenin yaşadığı hayata karşı, toplumsal bilinç sahibi olan tarihe ve geleceğe özgürce bakmaya başlayan Osmanlı aydınları olarak bahsetmektedir (Ortaylı, 2018, s. 276).

Yeni Osmanlılar içerisinde tam bir ideoloji ya da söylem birliği oluşmamış, planlı programlı bir örgüt oluşturmamışlardır. Yeni Osmanlılar farklı ideolojilerden ve farklı fikir akımlarından etkilenirken yenilikçi kimliklerinin yanı sıra muhafazakâr kimliklerini de muhafaza etmişlerdir. Avrupa'daki fikri gelişmelerden etkilenseler de tam anlamıyla onların çizgisini de takip etmemişlerdir. Berkes Yeni Osmanlılar ile Avrupa'da ortaya çıkan fikir akımlarının farklılığına dikkat çekmektedir (Berkes, 2019, s. 285): “Yeni Osmanlı düşünüy üzerinde ne Mazzini-Garibaldi çizgisindeki liberal, ulusçu devrimci çevrenin, ne de Marksçı sosyalistlerin etkisi olmuştur. Avrupa'da 1867–1870 yılları ulusal özgürlük ve liberal rejim davalarının en kızıştığı bir dönem olduğu halde, Yeni Osmanlılar devrimci, ulusçu olmadıkları gibi Batı'daki anlamda anayasacı liberal de değillerdi.” Bu açıdan Berkes, Yeni Osmanlıları buldukları ülkenin kendine has toplumsal ortamı ve siyasal düşüncesi içerisinde değerlendirmektedir.

Bozarslan, Osmanlı politik düşüncesini yenileyen bu aydınların, “evrensel” ve “özel” ile Batılı ve İslami ikili esin kaynağı arasında parçalandığını belirtir. Yeni Osmanlıların politik bir güç teşkil etmediğini belirtse de profillerinin önemli bir yenilik taşıdığının altını çizer (Bozarslan, 2015, s. 142):

Dilsel bilgileri, sosyal çevreleri, gazetelerden oluşan ifade platformları, esasen Avrupalı olan entelektüel esin kaynakları ve benimsedikleri toplumsal ve politik eğilim bakımından, bu entelektüeller eski okuryazarlardan ve Tanzimat paşalarından ayırdır. Diğer yandan, Tanzimat'ın okumasından tamamen farklı, aşırı tutucu olarak tanımlanabilecek tarihsel bir okuma önerebilecek kadar Osmanlı geçmişine ve klasik İslam kaynaklarına hakimdirler.

Farklı kültürel ve entelektüel çevreden gelen Yeni Osmanlıları Şerif Mardin, dört farklı reformcu grup olarak sınıflandırır. Mustafa Fazıl, Mehmet Bey ve Halil Şerif liberal gelişme fikrini savunanlar; Namık Kemal'in temsil ettiği, Batı fikirlerinin hürriyet ve milliyet çerçevesinde savunanlar; Ali Suavi'nin benimsediği halkın temsilcisi/halkçı kanat ve son olarak Ziya Paşa gibi Osmanlı nazırları yani Babıali ile mücadeleyi benimseyenler olarak sınıflandırmaktadır (Mardin, 2017, s. 92-93). Bu sınıflandırma aynı zamanda ideolojik birliğin

olmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Yeni Osmanlıların önemi, savunduğu fikirlerin çok geniş bir yelpazeye sahip olmasından ziyade kendinden sonra gelen siyasal fikir akımları ve örgütlenmelerin onların fikri mirası üzerinden gelişmiş olmasıdır (Ortaylı, 2018, s. 276).

Yeni Osmanlılar, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e geçiş sürecinde, yönetime yönelik eleştirilerin örgütlenerek dile getirilmesi anlamında ilk örnek olarak önemli bir yerde durur. Cemiyet, liberal siyasal haklar talep eden, anayasal yönetim anlayışını savunan, parlamento taraftarı, İslam ve modernleşme arasında bir bağdaştırıcı yol izleyen, Osmanlı yurtseverleridir. Siyasal alana baktığımızda Yeni Osmanlıların yeniliği savunduklarını iddia etmek mümkündür. Bu yenilik fikri anayasa ve meclis taleplerinde açığa çıkmaktadır. Fakat Yeni Osmanlılar, Tanzimat'la başlayan Batılılaşmayı savunurken bütünüyle Batı'ya entegre olmayı değil "doğulu" kimliği koruyarak yenileşmeyi savunur. Yeni Osmanlılar, temel sorun olan "devlet nasıl kurtarılmalı?" sorusuna cevap olarak, Meşrutiyet'in tesis edilmesini uygun görmekteyler. Onlara göre, Batılılaşmak için geleneksel değer ve yapılarla uyumlu bir yol izlenmelidir. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların melez bir yenileşme savundukları söylenebilir. Nitekim cemiyet üyelerinin kullandığı retorik bunun göstergesidir. Yeni Osmanlı aydınları savundukları fikirleri İslami terminoloji ile halka anlatmıştır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal sorunlardan kurtulabilmesinin, yayılmakta olan milliyetçilik hareketlerine karşı direnebilmesinin, dış baskıya son verebilmesinin tek yolunun anayasal bir yönetime geçişle mümkün olacağını savunurken "usul-u meşveret" esas almaktadır. Bu şekilde İslam felsefesinden de yararlanan Yeni Osmanlılar "siyasi fikirlerini açıkladıkları yazılarında, geniş ölçüde İslam siyaset teorisinin lügatçesine başvurmuşlardır. Mesela, adalet, bi'at, (itaat tarzı), icma'i ümmet (umumi konsensüs), meşveret (istişare) gibi kelimeleri kullanırlar" (Mardin, 2017, s. 95). Yeni Osmanlılar bir meşveret meclisinin kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmayı ve kuvvetler ayrılığının gerçekleşmesini amaçlamışlardır: Kuvvetlerin dengesi ise yürütmeyi, kurulacak olan yasama meclisine karşı sorumlu hale getirerek sağlanacaktı (Mardin, 2017a, s. 33). Dolayısıyla Yeni Osmanlıların siyasi katılımı ilgili düşüncesi; padişahın haklarını sınırlandıracak bir anayasa uygulanması ve halkın seçeceği temsilcilerden oluşan bir yasama meclisinin var olmasıdır. Bu sistem Müslüman olmayan tebaayı da devlete sadık hale getirecek ve bu sayede Avrupa devletlerinin çeşitli konularda azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına engel olacaktı (Akşin, 2017, s. 24). Kuvvetler ayrılığının yanı sıra bütün vatandaşların kanun önünde eşitliği, mülkün dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, adli bağımsızlık, hakların kutsallığı da savunulmakta (Davison, 2005, s. 237) ve böylece tebaalar arasındaki eşitsizlikler giderilerek devleti refaha kavuşturma hedeflenmektedir. Bahsi geçen konulardaki fikirlerini Türklerin anayasal yönetime hazır oldukları görüşü üzerinden savunup, çeşitli mecralarda anayasal yönetimin gerekliliklerini dile getirmiş (Mardin, 2017a, s. 195) ve toplumsal bir farkındalık oluşturmaya çalışmışlardır. Hürriyet'te ve diğer dergilerdeki konuyla ilgili birçok yazının yanı sıra Mustafa Fazıl örneğinde olduğu gibi taleplerin bir mektupla doğrudan padişaha iletildiği örneklere de rastlanmaktadır.

Onlara göre adil yönetimin ve liberal kurumların işlerlik kazanması tebaa arasında var olan eşitsizliğin giderilmesi için elzemdir. Azınlıkların Tanzimat sonrası dönemde güçlü devletlerin hamiliğinde belirli haklar ve güvenceler elde ederken, Müslümanların bu hak ve güvencelerden yoksun kaldığını iddia etmiş ve talep ettikleri hakların dezavantajlı grupların durumunu iyileştireceğini savunmuşlardır. Bu minvalde Kudret Emiroğlu, Osmanlı aydınları arasında ortaya çıkan temel muhalefetin Islahat Fermanı'ndan sonra oluşmaya başladığına dikkat çeker ve Müslümanlar ile Müslüman olmayanların eşitlenmesinin Müslümanlar aleyhine sonuçlandığı düşüncesinin temel eleştirilerden biri olduğunu belirtir (Emiroğlu, 2015, s. 94).

Somel ise Namık Kemal başta olmak üzere Yeni Osmanlıların Tanzimat döneminde yabancı baskı sonucu Hristiyanlara tanınan aşırı haklar ve imtiyazlardan müteşekkil olduğuna, bu nedenle eşitlikçi olmadığına ve imtiyazların yerine asıl yapılması gerekenin meşrutiyet olarak gördüklerini dile getirir (Somel, 2009, s. 104). Sonuç olarak hedef, Tanzimat'la eksik bırakılan özgürlük, hâkimiyet-i ahali ve usulü meşverettir (Emiroğlu, 2015, s. 96).

Yeni Osmanlıların modernleşme konusuna yaklaşımları siyasi hedeflerine paralel gelişmiştir. Osmanlı'da reformlar daha önce belirtildiği üzere padişahlar ve paşalara bağlı olarak gerçekleşmiş, teknik açıkları kapatmak, hayati konularda alınması gereken tedbirleri anlık olarak ele almak gibi “günü kurtarma” amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla reformların etkileri ya çok sınırlı kalmış ya da uygulamaya dahi geçirilemeden son bulmuştur. On dokuzuncu yüzyıla kadar hayata geçirilen modernleşme hareketlerinin devamlılık göstermemesi bu plansız-projesizlikten kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, Yeni Osmanlılar daha önce yapılmış modernleşme hareketlerini desteklemiş ancak eksiklikleri nedeniyle sıklıkla eleştirmişlerdir. Cemil Koçak, Yeni Osmanlıların modernleşme konusunda hemfikir olduklarını belirtirken modernleşmeyi ele alış şekillerini şu şekilde tarif etmektedir (Koçak, 2009, s. 73): “Modernleşme projesi, onlara göre, yeniden gözden geçirilmeli ve geçmişte yapıldığını ileri sürdükleri yanlışlardan ve abartmalardan da kaçınmalıydı. Modernleşme projesi, ‘taklit’ gibi yanlış olduğunu iddia ettikleri bir yönergeden çıkarılmalı ve mevcut coğrafyanın ve toplumun özellikleri dikkate alınarak, yeniden ve kendilerince tanımlandığı ‘doğru’ bir şekilde geliştirilmeliydi.” Batı’dakini taklit etmek şeklinde birebir Batı’dakiyle aynı modelin uygulandığı, toplumun kültürel özelliklerinin dikkate alınmadığı gibi görüşlerle modernleşme, en çok eleştirilen konuların başında gelmektedir. Bununla birlikte, Yeni Osmanlılar toplumsal ihtiyaçları ve kültürel gerçeklikleri göz önüne alan reformların yapılması, daha iyi eğitim fırsatlarının sunulması, okur-yazarlık oranlarının artmasının sağlanması, Avrupa dillerinin öğrenilmesi, tarımsal reform ve tarımda iyileştirmeye yönünde atılımlar yapılması, sanayinin ilerlemesi, Batı’nın bilgi ve ürünlerinin alınması gibi çeşitli konular ve alanlarda modern uygulamalara geçişi savunmuşlardır. Bahsi geçen ve modernleşme yönünde olumlu karşıladıkları atılımların gerektiği şekilde gerçekleşmemesinin nedeni olarak var olan otokrasiyi görmüşler ve mevcut yönetimin ekonomik ve bilimsel ilerlemeye engel olduğunu iddia etmişlerdir (Davison, 2005, s. 236). Tüm anlatılanlardan özetle Yeni Osmanlıların ekonomik, toplumsal ve siyasi alanları içeren bütüncül bir modernleşmeyi hedeflediklerini söylemek mümkündür.

Jön Türkler

1876’da Kanun-i Esasi’nin ilanı ile Yeni Osmanlıların hedeflediklerinden biri olan anayasal yönetime geçiş sağlanmış ancak bu durum uzun sürmemiştir. II. Abdülhamid yönetime geldikten kısa süre sonra 93 Harbi gerçekleşmiş, savaş nedeniyle yaşanan siyasi gelişmeleri gerekçe gösterilerek Yeni Osmanlılar dağıtılmış ve büyük bir kısmını sürgüne gönderilmiş (Mardin, 2017a, s. 34); 1878’de meclis kapatılarak otuz yıllık istibdat yönetimi başlamıştır. Abdülhamid’in meclisi kapatmasının ardından uyguladığı baskıcı politikalar ile muhalif hareketleri bir süre bastırmış, ancak sonlandıramamıştır. Önceki dönem modernleşme çalışmalarını farklı bir ideolojik perspektiften devam ettiren Abdülhamid, ekonomik ve toplumsal konuları içeren çeşitli konularda reformlar yapmaya devam etmiştir. Özellikle eğitim konusunda modernleşmeye verilen önemle, önceki dönemde İstanbul’la sınırlı kalan okullaşma tüm imparatorluğa yayılmaya çalışılmış ve okullaşma oranında büyük bir niceliksel artış yaşanmıştır. Abdülhamid’in okullaşma ve eğitim yönünde yaptığı reformlar, bir bakıma kendi eliyle kendi muhalefetini yaratmasıyla sonuçlanmıştır. İstibdat yönetimi her ne kadar muhalif hareketleri ve farklı görüşleri bastırmaya çalışsa ve sahip olduğu ideolojiyi kendi iktidarını

güçlendirmek amacıyla resmi ideoloji haline getirmeyi amaçlasa da Osmanlı'nın ilk örgütlü muhalif hareketi Abdülhamid'in açmış olduğu okullarda yetişmiştir.

Bu dönemde eğitim gören Mülkiyeli, Harbiyeli veya Tıbbiyeli gençler memleketin sorunlarıyla ilgilenirken hem Batı tarzında eğitim alarak Batı ve Batı'daki gelişmeler hakkında malumat sahibi olurken hem de Abdülhamid'in uyguladığı istibdat politikalarına karşı gizli örgütlenme şeklinde bir araya gelmeye başlamışlardır. Sadece Batı'daki ideolojiler ve Batılı düşünürler değil, Yeni Osmanlılardan önemli isimlerin çalışmalarının da bu gizli örgütler çatısı altında bir araya gelen gençler tarafından okunduğu bilinmektedir. Anayasal ve meşruti yönetime geçiş, muhalif hareketlerin birincil hedefi olarak belirirken ilk örgütlü muhalefet ise 1889'da İttihat-ı Osmani adıyla tıbbiyede kurulmuştur (Zürcher, 2000, s. 112). 1895 yılında "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alacak olan bu örgüt, tıpkı Yeni Osmanlıların I. Meşrutiyet'in ilanında etkili oldukları gibi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkin bir rol üstlenmiş, 1908 sonrası meclisteki partilerden biriyken 1913'ten sonra yönetimi ele geçirmiştir. İttihat ve Terakki dışında farklı örgütlenmeler aracılığıyla muhalefet eden ancak aynı amaç ve taleplere sahip olan genç aydınlar Jön Türklük çatısı altında birleşmiştir.

Kendilerini Yeni Osmanlıların takipçisi olarak gören Jön Türkler, "vatanı kurtarmak" amacıyla anayasal yönetime geçişi hedefleyen genç Osmanlı aydınlarıdır. Jön Türk hareketi Yeni Osmanlılardan büyük oranda etkilenen ve o miras üzerine şekillenen bir harekettir (Zürcher, 2000, s. 130). Onlar da Yeni Osmanlılar gibi homojen düşüncelerden oluşan bir grup değildir. Tek bir merkezden ve bir lider tarafından idare edilen siyasi topluluk olmamakla birlikte belli başlı isimler bu harekete öncülük etmiştir: Mizancı Murat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin hareket içerisinde en çok bilinen isimlerdendir. Bu isimlerin birbirinden farklı olarak liberal, muhafazakâr, pozitivist görüşleri savunması hareketin ideolojik açıdan da heterojen olan yapısını göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda Jön Türklük aynı düşünceyi taşıyan ve belli bir program etrafında toplanan isimler değil, yönetime muhalif olmakta ortaklaşanların genel adıdır. Jön Türklerin de Yeni Osmanlılar gibi görüşlerini ifade ettikleri en önemli araç basın olurken farklı grupları etrafında toplandıkları dergi ya da gazete adıyla anıldıkları da görülmektedir (Hanioglu, 1985).

Şerif Mardin Jön Türkleri dört farklı grup olarak ele almaktadır. Birincisi, Selim Faris'in ve Hürriyet'in çevresinde toplananlar; ikincisi, Türk-Suriye Komitesi üyelerinden oluşanlar; üçüncüsü, Rıza, Ganem ve Fua'dan oluşur; dördüncüsü ise İstanbul'da oluşan askeri gruptur (Mardin, 2017a, s. 78-79). Mardin bu dört akımdan birinci ve ikincinin Jön Türk hareketi içerisinde sınırlı bir etkiye sahip olduğunu belirtirken, diğer iki grubun etkin şekilde faaliyet gösterdiğini belirtir. Bahsi geçen etkin iki grup Avrupa'da ortaya çıkan farklı fikir akımlarının takipçisi olurken, benimsedikleri ideolojiler onları da fraksiyonlara ayırmış ve farklı siyasal gruplaşmalar artış göstermiştir. Böylece on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte gruplaşmalara bağlı olarak siyasal modernleşme dönemine girilmiştir (Ortaylı, 2018, s. 270).

Jön Türkler kendi içlerinde farklı toplumsal ve entelektüel kökenden gelen insanlardır. Sina Akşin Jön Türklerin çoğunluğunu gençler, yönetici sınıf mensupları, mektepliler ve burjuva zihniyetlilerin oluşturduğunu söyler (Akşin, 2017, s. 132). Nasıl ki Yeni Osmanlıların belkemiğini Tercüme Odası memurları oluşturuyorsa Jön Türk hareketinin bel kemiğini de mektepliler oluşturmaktadır. Mektepler Batı tarzı eğitim verirken öğrenciler Batı dillerini öğrenmiş, sadece Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri değil aynı zamanda Avrupa'daki fikir akımlarını (pozitivizm-realizm gibi) ve ideolojileri (milliyetçilik, liberalizm gibi) de öğrenmiş ve özgürlük, eşitlik, ihtilal konularını ana kaynaklarından okuma imkânı bulmuşlardır. Tıpkı Yeni Osmanlılar içinde Mustafa Fazıl örneğinde olduğu gibi üst düzey yöneticilik yapmış isimler hareket içerisinde aktif varlık göstermiş veya Jön Türk hareketini desteklemişlerdir. Mahmud Paşa bu durumun en iyi örneklerinden biridir; Ahmet Rıza Bey ise daha önce Tercüme

Odası'nda memurluk yapmış olmakla birlikte üst düzey devlet kademelerinde hizmet vermiştir. Jön Türkler yaptıkları işler haricinde propaganda aracı olarak gazete, dergi konusunda en az selefleri kadar hünerlidir. Jön Türkler içerisindeki farklı görüşler kendi dergilerini çıkarmış ve gazetecilik faaliyetlerini bir nevi halkı bilgilendirme ve aydınlatma aracı olarak kullanmışlardır. Basın faaliyetlerinin Jön Türkler için önemine dikkat çeken Çavdar, Jön Türkler içindeki fikir gruplarını sınıflandırırken gazete/dergiler üzerinden ayırım yapmayı tercih eder (Çavdar, 1991, s. 18): "Ahmet Rıza ve Meşveret gazetesi, Murat Bey ve Mizan gazetesi, Abdullah Cevdet ve İttihat dergisi, Osmanlı gazetesi çevresi..."

Jön Türk hareketi etnik açıdan sadece Türklerden oluşmamaktadır. Sadece Türklerden oluşmaması, Osmanlılık fikrinin savunulmaya devam ettiğini gösterirken, devletin kurtuluşunun tüm Osmanlı tebaasının birlik ve beraberlik içinde bilinçli bir şekilde örgütlenmesiyle mümkün olacağı fikrinin sonucu olarak farklı etnik kökenden insanlar Jön Türk hareketine katılmıştır. İttihatçıların Avrupalı anlamda bir burjuva sınıfı olmamasına rağmen fikri anlamda burjuvaziyi temsil ettikleri, Fransız Devrimi bir burjuva devrimi olarak gerçekleşirken Osmanlı'da devrim gerçekleştirecek ölçüde bir burjuva sınıfının olmadığı aşikâr olmakla birlikte talep edilen meşrutiyetin bir burjuva yönetim şekli olduğu; daha sonra İttihat ve Terakki içerisinde yükselen Türk ulusçuluğu fikrinin de bu burjuva yönetimi anlayışının bir uzantısı olduğu görülmektedir (Akşin, 2017, s. 135).

Feroz Ahmad Jön Türkler içerisinde sayısız hizibin var olduğunu ancak temelde iki ana hizip olduğunu belirtir: Liberaller ve İttihatçılar (Ahmad, 2008, s. 47):

Liberaller, Osmanlı toplumunun üst sınıflarına mensuplar: bunlar eğitim görüş, Batılılaşmış, kozmopolit... Fransızcaya ve onun kültürüne aşina olan kişilerdi. Aynı toplumsal gruba mensup yüksek bürokratların denetiminde anayasal monarşiden yanaydılar... Savundukları ideoloji Osmanlılıktı.

Liberallerin aksine İttihatçılar orta sınıftan gelen çoğunluğu öğretmen, devlet memuru ve subaylardan oluşan; liberallere benzer şekilde anayasal siyasal rejim planlayan; toplumsal ve ekonomik dönüşümün ilk aşaması olarak anayasal hükümete geçişi gerekli gören kişilerden oluşmaktadır (Ahmad, 2008, s. 48). Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye kitabında ise bu orta sınıf Jön Türklerin Hamidiye okullarında yetişmesine dikkat çeker (Ahmad, 2006, s. 127):

Şehirli alt-orta sınıf üyeleri için özellikle askeri ve bürokratik kariyer amaçlı laik eğitim, sınıf atlama aracına dönüştü. Hamidiye dönemi okulları, alt-orta sınıf mensuplarına askeri okullara girerek sınıf atlama imkânı tanıdı. Jön Türk hareketinin pek çok üyesi bu toplumsal sınıftan geldiler ve eğitim onlara bürokrasinin yolunu açtı.

Jön Türklerin -başta Namık Kemal olmak üzere- Yeni Osmanlıların eserlerini okudukları ve onların entelektüel mirasını devam ettirdikleri bilinmektedir. Yeni Osmanlıların savunduğu Osmanlılık fikrini Jön Türklerin de devam ettirdiği görülmektedir. Bununla birlikte Zürcher, Jön Türkler arasında yaygın olan fikir akımlarının Osmanlılık, Panislamizm, Pantürkçülük ve Batıcılık olduğunu belirtmektedir (Zürcher, 2000, s. 186). Farklı etnik grupların Osmanlı'dan ayrılma ve kendi milli devletlerini kurmaya yönelik milliyetçi faaliyetlerinin yanı sıra özellikle 1900 sonrası dönemde Türkçülük akımının artış göstermeye başladığı bilinmektedir. Quataert, bazı yöneticiler Türkçülüğü savunsa ve Türkçülüğü öne çıkarmak gerektiğini düşünse de 1908 sonrasında Jön Türk hareketinin Osmanlılık yönünde politikalarına devam ettiğini, her ne kadar kendileri laikliği savunuyor olsalar da imparatorluğun Osmanlı-İslam bileşenlerini savunduklarını söylemektedir (Quataert, 2000, s. 271). Hem Yeni Osmanlılar hem de Jön Türklerdeki bu yaklaşım, reel politikte yakından ilgilidir. Merkezîyetçiliğin güçlendirilmesi, var olan etnik grupların hepsinin bir arada tutulması için Osmanlılık; Müslümanları bir arada tutmak için ise Panislamizm Türkçülükten daha işlevsel akımlar olarak görülmüştür. Somel, Osmanlılığı siyasal gereklilikler ve kısmen de diplomatik baskılar sonucu ortaya çıkan ancak Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin düşünürleri

tarafından entelektüel zemin kazandırılan düşünce akımı olarak değerlendirmektedir (Somel, 2009, s. 115).

Jön Türklerin İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcık akımları arasında gezen tutarsız yaklaşımları daha ziyade pragmatik nedenlerle ilişkilidir. Osmanlı'nın birlik ve beraberliğini sürdürme amacı taşıdıkları için dönemdeki siyasal gelişmelere göre bu amaca uyum gösteren akım hangisi ise o benimsenmiştir. Jön Türklerin pozitivizme olan yatkınlıkları ise onların Yeni Osmanlılardan farklılaştığı konulardan biridir. Hanioglu bu durumu şu şekilde değerlendirir (Hanioglu, 1989, s. 623- 624):

Sonunda istenen laik bir düzen olduğuna ve bu da din farklılığını ortadan kaldırarak, vatandaşlık bilincini kuvvetlendireceğine göre, bu alandaki propagandanın yapabileceği ters işlev istenilenin dışında bir etkiyi ortaya çıkarabilirdi. Kuşkusuz başta mantıklı gelen bu düşüncenin ihmal ettiği bir yön vardır ki o da ahali ve ona ulaşmak için kullanılan bir araç olarak düşünülen 'din' kavramlarının, sistemde yalnızca ikincil bir parça olduklarıdır. Toplum, seçkinlerin belirgin bir şekilde etkileyebildiği bir işleyişe sahip olduğuna göre; Jön Türklere göre yapılması gereken, kitleye, kendi benimsedikleri değişiklikleri icabında bir dini elbise içinde halka maletmekten ibaretti. Pek çok modern fikrin hadiselerin desteğiyle ortaya konulmasının nedeni budur. Bunun bir diğer görüntüsü, eski İslam düşünürlerinden ilginç parçalar bularak, dini toplumsal içeriği dışında kullanılması anlamlı gözükmeyen bir kurum haline getirmektir.

Pozitivizmi benimseyen Jön Türklerin kendinden sonraki entelektüel iklime en büyük mirası sosyolojik fikirleridir: Diğer bir deyişle proto ulusalcı kavramıyla addedilebilir olan Türkçülük yaklaşımlarıyla el ele veren toplum mühendisliği fikri... Deringil sosyal mühendisliği daha da geri götürerek on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devlet felsefesini önceki dönemlerden ayıran özellik olarak görür (Deringil, 2007, s. 161):

Osmanlı vatandaşlığına dayalı Tanzimat fikri; Abdülhamid döneminin Sünni İslam'ı güçlü bir biçimde vurgulayan 'Osmanlıcılık' fikrinden çok farklıydı. Fakat farklı olmayan ve Tanzimat'la başlayıp Abdülhamid döneminden geçerek Jön Türkler dönemine değin Osmanlı devlet felsefesinin temel ve değişmez yapı taşlarından biri sosyal mühendislikti.

Jön Türklerin siyasi hedefleri, anayasal yönetimin tesisi ve Meşrutiyet'in yeniden ilanını sağlayarak dağılmış ve parçalanmakta olan devletin ayakta kalmasını sağlamak ve yabancı müdahalelere son verebilecek bir yönetimin oluşturulmasıdır. Bu bakımdan Yeni Osmanlıların siyasi hedefleriyle Jön Türklerin siyasi hedefleri devamlılık gösterir. Hanioglu, Jön Türkler tarafından çağdaş ve bilime dayalı yönetim biçiminin hararetle savunulmasını, kişiye bağlı bir yapının ussal ve yasal bir zemine çekilme çabası olarak değerlendirir (Hanioglu, t. y., s. 58). Jön Türklerde Tanzimat'tan sonra hâkim anlayış olan yönetime sadakat, yerini rasyonelliğe bırakırken benzer bir amaçla meşruluğu algılayış şekilleri geleneksel meşruluk kaynaklarından uzaklaşarak meşruluğun tek kaynağı olarak yasalar görünmeye başlamıştır.

Jön Türklerin yapmış olduğu kongreler ve belirlenen amaçlar da siyasi hedeflerini anlamak için faydalı bir kaynak oluşturmaktadır. Her ne kadar Birinci Jön Türk Kongresi hürriyet taraftarlarını birleştirmek için düzenlense de kongre sonrasında hareket, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin grubu olmak üzere ikiye bölünmüş ve Ahmet Rıza İttihat ve Terakki'nin başına geçerken, Prens Sabahattin de Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur (Kuran, 2000, s. 191). Kongrede tartışılan Batı'nın müdahalesi ve şiddete başvurma konuları hareketi ikiye bölse de Birinci Jön Türk Kongresi'nde belirlenen dört amaç Jön Türklerin temel siyasi hedeflerini göstermesi açısından önem arz etmektedir (Çavdar, 1991, s. 19):

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi; ilerlemenin gereği olan ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması; İmparatorluk'un temel yasalarına ve özellikle de imparatorluğumuz halklarının hak ve özgürlüğünün ve genel reformların koruyucusu olan 1876 Anayasası'na saygı duyulması; uluslararası antlaşmalara olan sarsılmaz saygı.

Birinci kongrede alınan kararların yanı sıra 1907’de düzenlenen İkinci Jön Türk Kongresi her iki grubun liderinin başkanlığında gerçekleşmiştir. Bu kongrede siyasi hedeflerin ne olmadığına anlaşılmasını sağlayan bazı önemli ilkeler belirlenmiştir: Osmanlı veraset usulünün olduğu gibi korunması, yabancı müdahalenin katiyen reddedilmesi, ülkeyi kaosa sürükleyecek yabancı müdahaleyi talep eden tutumların kesinlikle kabul edilmemesi (Akşin, 2017, s. 114). Belirlenen ilkeler, ne kadar farklı fraksiyonlara bölünmüş olsalar da Jön Türk hareketinin Osmanlı yönetim şeklini toptan değiştirmeyi amaçlayan bir siyasi hedefleri olmadığını ve azınlıkların ayrılma yönündeki politikalarının desteklenmediğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. 1907’de ihtilal düşüncesi tartışılan bir konu olmakla birlikte, özellikle İttihat ve Terakki için bu ihtilal, ordu darbesi ya da ordu ihtilaliyle padişahın değiştirilmesinden öte bir anlam taşımamıştır (Akşin, 2017, s. 117). Nasıl ki Yeni Osmanlılar için devleti ayakta tutmak ve devletin dağılmasını engellemek asıl siyasi hedef ise Jön Türk hareketi için de aynı hedef büyük ölçüde devam etmektedir.

Siyasal katılım konusunda, özellikle yabancı müdahaleyi bertaraf etmek için tüm halkın eşitliğinin savunulması konusunda Jön Türk hareketi Yeni Osmanlılar ile benzerlik gösterir. Azınlıkların yabancı müdahalenin etkisiyle elde etmiş oldukları hakların Müslümanlara kıyasla azınlıklar “lehine” genişlemesi nedeniyle tüm haklardan herkesin eşit şekilde yararlanması hedeflenmektedir. Birinci Jön Türk Kongresi’ne Ermenilerin, Arnavutların ve Rumların da katıldığı dikkate alındığında hareketin eşitlikçi yapısı ve Osmanlıcığın savunulmaya devam ettiği görülmektedir (Georgeon, 2006, s. 437). Yönetime katılma konusundaki taleplerin giderilmesi, halka eşit hak ve görevler tanınması imparatorluğun dağılmasına engel olacak ve halkın yönetime karşı bağlılığını artıracak bir çözüm olarak düşünülmektedir. Siyasal katılım konusundaki eşitlikçi bakış açısının temelinde milliyetçi hareketlere karşı birliğin güçlendirilmesi düşüncesi yatar. Bununla birlikte, merkezi yönetim ve ademi merkeziyetçi yönetim konusunda Jön Türkler farklı görüşlere sahiptir. Prens Sabahattin, İttihatçıların savunduğu merkezi yönetimi bireye önem vermediği ve otoriter yönetim anlayışını farklı şekilde devam ettirdiği gerekçesiyle eleştirirken, bunun karşısına ademi merkeziyetçi anlayışı koyar ve ademi merkeziyetçiliğin yönetimde nahiyeden vilayete uzanan ve bireyi önceleyen bir yönetim şekli olarak görür (Çavdar, 1991, s. 20).

Jön Türkler, modernleşme konusunda da Yeni Osmanlıların fikirlerini devam ettirmişlerdir (Hanioğlu, t.y., s. 36). Modernleşmedeki temel hedef yönetim şeklinin modernleştirilmesidir. Osmanlı köhneleşmiş ve ilerlemeye engel olan bir yönetim anlayışına sahiptir; yönetimin modernleşmesi aynı zamanda toplumsal ilerlemeyi sağlayacaktır. Jön Türkler, halkın eğitilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi konusuna da önem vermiş genel eğitimin yaygınlaşması gerektiğini savunmuşlardır. Tanzimat sürecinde başlayan “toplum mühendisliği” bu dönemde de etkin olmuş ve modernleşme için yeni bir toplum yaratma gerekliliği sıklıkla dile getirilmiştir (Ahmad, 2008, s. 39). Bununla birlikte, halkın bilinç düzeyinin yetersizliğinin bir “elit” grubunun yaratılması gerekliliğini ortaya çıkardığına dikkat çeken Jön Türkler, bu amaçla seçkinler zümresi ya da yönetici elitlerin varlığını da savunmuşlardır (Mardin, 2017a, s. 306). Avrupa’nın üstünlüğünün temel itici gücü olarak modern yönetime sahip olmalarına odaklanan Jön Türkler, Mardin’in deyimiyle Avrupa’nın üstünlüğünün “milli kültür” yaratabilme yeteneğiyle alakalı olduğunu geç fark etmişlerdir. Hanioğlu ise kendilerini modernleşme taraftarı olarak gören Jön Türklerin, Batı’ya olan ilgisine dikkat çekmektedir (Hanioğlu, t.y., s. 41):

Bu kimseler, pek çok yerde Avrupa’nın üstünlüğüne, Batı’nın mutlaka örnek alınmasının gerektiğine de işaret etmişlerdir, ileride, bir tek medeniyet olduğunu, onun da Avrupa medeniyeti şeklinde ifade edildiğini ve bunu gülü ve diken ile almaktan başka çare bulunmadığını belirterek, büyük tartışmalara yol açacak bir düşünürün İttihad-ı Osmani Cemiyeti’nin ilk dört kurucusundan biri olduğunu unutmamak gerekir.

Hanioğlu'nun belirttiği oranda Batı'nın üstünlüğün kabul edilmesi, Mardin'in dikkat çektiği milli kültürün öneminin özellikle İttihatçılar arasından daha geç bir tarihte benimsenmesine neden olmuştur. İttihatçıların yönetimi ele geçirdikten sonra uyguladıkları modernleşme projesi, devlet merkezli ve eğitim ağırlıklı olarak gerçekleşmiştir: İttihatçılara göre siyasal, ekonomik ya da toplumsal dönüşümlerin her biri devlet eliyle gerçekleştirilmeli, toplumun modernleştirilmesi, ekonominin liberalleşmesi veya milli iktisat yaratma gayesi hangisi tercih edilirse edilsin her şey devlet eliyle yapılmalıdır (Hanioğlu, t. y., s. 41).

Belirtildiği üzere, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tek bir düşünce veya tek bir ideoloji çatısı altında örgütlenmiş siyasal hareketler değildir. Yeni Osmanlılar Osmanlı'daki ilk siyasal muhalif hareket olarak ortaya çıkarken Jön Türkler de onların mirası üzerinden şekillenen ve temel sorusu aynı olan örgütlü bir siyasal harekettir: "Bu vatan nasıl kurtulur?" Akşin'in de dikkat çektiği üzere temel sorunun vatanın kurtuluşu olması, düşüncelerinin soyutlaşmasına ve yeterince billurlaşmasına engel olmuş ve düşünce insanlarını bir devlet adamı gibi pragmatist çözümler üretmeye itmiştir (Akşin, 1988, s. 341): "Herhangi bir düşünce ya da ideolojiye toptan karşı çıkmak gibi bir lüxleri yoktu."

Bu kapsamda çalışmada ele alınan her iki grubu toplumsal ve entelektüel kökenleri, siyasal hedefleri, siyasal katılımı anlama biçimleri ve modernleşme projeleri açılarından her bir düşünceye göre tek tek, farklı yönleriyle el almak mümkündür. Ancak yukarıda anlatıldığı üzere çalışmada bu tercih edilmemiş, şahıslar ve onların yaklaşımları değil, gruplar ve onların belirlenen karşılaştırma konularına yaklaşımları incelenmiştir. Akşin'in kişiler ve ideolojiler üzerinden yapmış olduğu tasnif, Yeni Osmanlıları ve Jön Türklerin yelpazesinin genişliğinin anlaşılması ve bu çalışmanın neden gruplarla sınırlandırıldığının gösterilmesi açısından önemlidir (Akşin, 1988, s. 342):

Namık Kemal'de hürriyetçilik ve Osmanlıcılık, Ali Suavi'de aydınlanmacılık, laiklik ve Türkçülük, Cevdet Paşa'da tutucu- İslamcılık, yetkecilik, Ahmet Rıza'da Türk ulusçuluğu, pozitivizm ve toplumsal yapı eleştirileri... Sabahattin toplumsal yapıcı liberal... Ahmet Mithat aydınlanmacı, yetkeci, toplumsal yapıcı, Murat tarihçi ve yetkeci yönleriyle göze çarpmaktadır.

Bu derece farklı fikirleri bir araya getiren temel düşünce ise çalışma boyunca anlatılan anayasal ve meşruti yönetime geçiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve her iki hareket arasında belirli konularda devamlılıklar söz konusudur. Farklılıkların ise çoğunlukla siyasal konjonktürün gereklilikleri doğrultusunda ortaya çıktığı görülmektedir. Nihai olarak Osmanlı modernleşmesinin genel yapısını oluşturan pragmatik yaklaşımın ve günü kurtarmaya yönelik politikaların geliştirilmesinin, muhalif hareketleri de etkisi altına aldığı görülmektedir.

Sonuç Yerine

Geç dönem Osmanlı'da başlayan ve erken Cumhuriyet'e miras kalan modernleşme hareketleri idari, siyasal, sosyal ve askeri alanlarda büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Dolayısıyla Tanzimat'tan Cumhuriyet'e bütün yenileşme çabaları birbirinin izlerini taşır. Tanzimat, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi, Meclis-i Mebusan, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, İttihat ve Terakki ve Kemalizm bu büyük modernleşme hareketinin parçalarıdır. Farklı isimlerle anılsalar da "çöküş"e giden süreçte bütün siyasal yapılanmalar devleti kurtarma amacı için Osmanlı'da Batı tarzı idare ve fikirlerin gelişmesini savunmuşlardır.

Osmanlı'nın Batı tarzında kurulan okullarında yetişen Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler üyelerinin düşünsel kaynakları Batı ile ilişkilidir. Dolayısıyla Tanzimat döneminde yapılan reformlar ve bilhassa tercüme vasıtasıyla Batı düşüncesiyle temas edilmesi bu düşünsel kaynakları beslemiştir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin temel özelliği esasında aydın hareketleri olmalarıdır. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin profilleri Abdülhamid rejimindeki

baskının yoğunluğu nedeniyle farklıdır. Jön Türkler daha geniş bir mekâna yayılan örgütlü bir tabana sahip olmuştur. Yeni Osmanlılar farklı olarak (Ahmad, 2010, s. 34):

Devlet kurumu mensuplarıydı. Jön Türkler ise yeni kurulan devlet okullarındaki müderrisler, Batı hukuku okumuş avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlar ve Batılı anlayışa uygun harp okullarındaki ikinci derecedeki görevliler gibi yeni oluşan meslek gruplarına mensuptular. Bunların çoğu devlet okullarına gitmiş, ancak öğrenimini tamamlamamıştı. İyi öğrenim görmüş olanlarının ise devlet yönetimi konusunda deneyimleri yoktu. Aralarında tek bir deneyimli devlet adamı bulunmuyordu.

Her iki hareketin kitle iletişim araçları yoluyla kamuoyu oluşturmaya çalışması Osmanlı modernleşmesinin göstergelerinden biridir. Aynı aracı kullanmaları muhalif hareketlerin birbirleriyle olan etkileşimlerine işaret eder. Basının kullanılması politik kültürdeki değişimin ürünüdür. Diğer taraftan her iki hareketin gazeteleri, düşünsel anlamdaki çok sesliliği yansıtır. Yeni Osmanlılar, görece daha az kişi olmalarına rağmen –farklı dillerde- çok sayıda gazete çıkarmıştır. Gazetelerin sayfalarında karşılıklı sert tartışmalara yer vermeleri heterojen yapının göstergesidir (Onaran, 2018, s. 343 -344). Benzer düşünce Jön Türkler için de savunulabilir.

Yeni Osmanlılarla başlayan sürecin en büyük özelliği örgütlü muhalefetin kurumsallaşmasıdır. Onlarla başlayan siyasal aktivizm Cumhuriyet'e devrolmuştur. Jön Türklerin bu anlamda ayrıksı özelliği bir siyasi parti çıkarmış olmalarıdır. Bu siyasi parti olan İttihat ve Terakki 1908-1918 yılları arasında savundukları meşruti yönetime dayalı olarak iktidarda olmuştur. Bu olgusal gerçekliğe rağmen, Ahmad esasında hedeflerini farklı değerlendirir. Ona göre, Yeni Osmanlılar devleti yönetme hakkı verilse imparatorluğu kurtarabileceklerine inanmıştı. Jön Türkler ise kendilerini yönetici olarak yeterli görmedikleri için hiçbir zaman yüksek idari makamları ele geçirmeyi düşünmediler (Ahmad, 2010, s. 34).

Mardin, her iki hareket üzerine yaptığı çalışmalarda fikir dünyalarına yönelik karşılaştırma yapar. Jön Türklerin programlarını bir bütün içinde yerleştirerek anlamlandırma konusunda sıkıntı çektiğini ifade eder (Mardin, 2017a, s. 13)

Yeni Osmanlılar'ın fikirleri, hiç olmazsa, 'tabii hukuk' gibi, Batı'dan aldıkları fakat Şeriat'le uygunluk halinde ortaya koydukları, bir temel çerçeveye oturtulmuştu. Dini kültür kalıntıları düşüncelerine bir derinlik veriyordu. Jön Türklerin programı, kendilerinden önceki kuşağa oranla çok daha az teorik-spekülatif içerikliydi.

Dolayısıyla Jön Türklerin bir fikre tutarlı biçimde sahip çıkmak yerine dönemde gerçekleşen siyasi olaylara tepki veya bilinçsiz bir stratejinin seçimi olarak İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük fikirleri arasında zaman zaman birini öne çıkardığı söylenebilir. Mardin'e göre Yeni Osmanlıların düşünceleri de iç tutarlılıktan yoksundur. Hareketin Avrupa'nın siyasi kurumlarının İslami bir temel üzerine yerleştirilmesi gibi kendi içinden çelişen yönleri bulunur (Mardin, 2017, s. 42). Yeni Osmanlıların homojen olmayan düşünsel fikirlerine Ortaylı da değinir (Ortaylı, 2018, s. 276):

Yeni Osmanlıların düşünceleri, anayasacı liberalizmin çizgilerinden modernist İslamcılığa, hatta olgunlaşmamış bir Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren renkli bir yelpaze oluşturur. Daha da ilginç, bütün bu görüşlere çoğuna aynı kişide rastlanabilmesidir. Ama Yeni Osmanlılar hareketinin tarihi önemi, sonraki siyasal fikir ve örgütlenmelerin onların mirası üzerine serpilip yaşamalarıdır.

Yeni Osmanlılar, meşveret kavramıyla İslam'a gönderme yaparak bir millet meclisi kurma fikrine sahiptir. Jön Türkler de büyük oranda benzer şekilde, Avrupa orijinli meclis kurumunu alıp İslam'a uygun şekilde uyarlamayı savunuyordu. Fakat meşveret sisteminin nasıl işleyeceği konusundaki yaklaşımları aynı değildi. Bu işleyiş padişaha yönelik eleştirilerine bağlı biçimde şekillenmiştir. Yeni Osmanlıların padişaha biçtikleri rol farklıdır. Padişahın şeriata uygun davranmamak gibi kabahatleri olduğunu iddia etseler de bu hatalardan padişahı sorumlu tutmamışlar ve yanılma ihtimali olduğunu söylemişlerdir (Onaran, 2018, s. 347-353).

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler arasında daha uzun erime dayanan sürekliliği kurmak mümkündür. Emiroğlu bu duruma şöyle dikkat çeker (Emiroğlu, 2015, s. 100-101):

Modernizm nitelemesini haklı kılan gerekçe, birbirini izleyen ve hepsi de birbiriyle mücadele içinde olan II. Mahmud, Tanzimat, Yeni Osmanlılar ve Jön Türk siyasetlerinin ortak paydası olan her yönüyle merkezileşme, bunun kurumlarını yaratma ve dolayısıyla kendilerini besleyen yeni ve kendilerine muhalif siyaset öğelerini programlamalarıdır.

Bununla birlikte Jön Türklerin İttihat ve Terakki'ye dönüşmesi sonrası merkezîyetçiliği daha fazla vurguladığını belirtmek elzemdir.

Pek çok siyasal kavram, görüş, düşünce ve meşruti yönetim anlayışını Yeni Osmanlılar gündeme getirmiş ve kamuoyunun gündemine yerleştirmiştir. Vatan kavramı Yeni Osmanlılardan Namık Kemal ile etkin yer kazanmış ve sonraki dönemlerin milliyetçi eğilimlerinin temel görüşü olmuştur (Kaçmazoğlu, 2009, s. 233). Sonrasında hürriyet, vatan, millet gibi kavramları Jön Türkler de benimser. Kavramlara yükledikleri anlamlar bulanık olsa da her iki grubun benzer siyasal terminolojiyi kullandığı söylenebilir. Yeni Osmanlıları ve Jön Türkleri doğuran düşünsel ortam imparatorluğun modernleşme çabalarının ürünüdür. Hem Yeni Osmanlıların hem Jön Türklerin yetiştiği ortamın temel özelliği ikili yapı yani düalizmdir. Literatür içinde her iki harekete ilişkin farklılaşan değerlendirmeler; bu aydınların dalgalanan yaklaşımları ve benimsedikleri kavramlarla gelgitli ilişkilerinin sonucudur. Bu anlamda literatürde ortak bir tema takip etmek güçleşmektedir. Fakat kişiler farklı kavramları öne çıkarsa da Batılılaşma arzulanmış ve Avrupa'nın kurumları imparatorluğa yerleştirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak ulus-devlete giden yolun temelleri, her iki hareketin tartışmalarında şekillenmiştir. Yeni Osmanlıların her şeye rağmen devamlılığı ve kurtarmayı vurgulayan fikri, bilhassa Jön Türklerin son dönemlerinde kopuş fikrine bürünmüş ve yukarıda sözü edilen düalistik yapı yerine monist bir ulus-devlete giden yol açılmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (S. C. Karedeli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2008). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *İttihat ve Terakki (1908-1914)* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (1988). Düşünce Ve Bilim Tarihi. S. Akşin & M. Kunt & S. Faroqhi & Z. Toprak & H. G. Yurdaydın & A. Ödekan (Ed). *Türkiye tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908* (ss. 321-343). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Alkan, M. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12, 9-84.
- Alkan, M. Ö. (2001). Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme. M. Ö. Alkan (der.). *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* (C. 1, ss. 377-401). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyıldız, A. (2011). Tanzimat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 1-10). Ankara: TDV Yayınları.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozarslan, H. (2015). *Türkiye tarihi imparatorluktan günümüze*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T (1991). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda reform; 1856-1876* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Deringil, S. (2007). *Simgeden millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e devlet ve millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Emiroğlu, K. (2015). *Kısa Osmanlı–Türkiye tarihi, padişahlık kültürü ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid* (A. Berktay, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Hanioğlu, Ş. (1985). Jön Türk Basımı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 844-850). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (1989). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (tarih yok). *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı: İttihad Ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 -1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2009). Bazı Bilim İnsanlarının Türkiye'deki Siyasal Düşün Tarihine Katkıları Üzerine Bir Deneme. T. Bora & M. Gültekin (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce serisi: dönemler ve zihniyetler* (C. 9, ss. 233-249). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2009). Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet. T. Bora & M. Gültekin (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* (C. 1, ss.72-83). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2017). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017a). *Jön Türklerin siyasi fikirleri: 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onaran, B. (2018). *Padişahı devirmek. Osmanlı ıslahat çağında düzen ve muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Quataert, D. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somel, S. A. (2009). Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913). M. Gültekin & T. Bora (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* (C.1, ss. 88-116). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye tarihi* (Y. S. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Öncesi Hazırlıklar: Toplanma, Teftiş ve Hareket¹

Pre-expedition Preparations in the Great Seljuk Army: Gathering, Inspection and Movement

Hasan YENİDOĞAN^{a*}

^a Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1248-4984

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Ocak 2021

Kabul tarihi: 20 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Selçuklular,
Sefer,
Organizasyon,
Ordu,
Savaş

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 9, 2021

Accepted May 20, 2021

Keywords:

Seljuks,
Expedition,
Organization,
Army,
War

ÖZ

Selçuklular, 431/1040 yılında bölgenin en güçlü ordusuna sahip olan Gaznelilerle yaptığı Dandanakan Savaşı'nı kazanınca bir devlet haline gelmiş ve kısa bir süre içerisinde genişleyerek Anadolu'dan Umman Denizi'ne, Kafkaslardan Hindistan ve Çin sınırına kadar olan alanı hakimiyeti altına almışlardır. Selçukluların kısa sürede büyük bir coğrafyayı kontrol altına almasının arkasında yatan asıl unsurun sefer organizasyonu olduğu çok açıktır. Çalışma sefer organizasyonunun önemli bir aşaması olan askerlerin toplanması, teftişi ve harekete geçişini kapsamaktadır. İlk bölümde askerlerin ağırlıklı olarak nerelerden temin edildiği ele alınmış ve devletin farklı noktalarına dağıtılmış ordunun nasıl toplandığına değinilmiştir. Bununla birlikte Selçuklu sultanları için büyük öneme sahip olan ordunun teftişi meselesi anlatılmış ve son olarak da kimi zaman on binleri bulan Selçuklu ordularının hangi düzen içerisinde harekete geçtiği üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

When the Seljuks won the battle of Dandanaqan in 431/1040 against the Ghaznavids, who had the strongest army in the region, became a state and in a short time captured the area from Anatolia to the Arabian Sea, from the Caucasus to the border of India and China. It is very clear that the main factor behind the Seljuks' taking control of a large geography in a short time was the campaign organization. The paper includes the gathering, inspection and mobilization of soldiers, which is an important stage of the campaign organization. In the first part, where the soldiers were mainly procured from, and how the soldiers distributed to different points of the state were gathered were discussed. In addition, the issue of the inspection of the army, which was of great importance for the Seljuk sultans, was discussed, and finally, the order in which the Seljuk armies, sometimes reaching tens of thousands, took action.

¹ Bu çalışma "Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Organizasyonu" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Knowing how the expedition organization, which is one of the main dynamics of wars, is sometimes carried out by the armies that exceed hundreds of thousands, is of great importance in terms of understanding the cause of their victory or defeat. The factors that made an army successful consisted of many factors. Some of these can be listed as courage, organization, cheating and organization. The settlement of these factors as a war culture in the Seljuks corresponds to very ancient times. The sources report that the Turkish armies were successful in campaign organization in the VI. century as well as in the X. and XI. centuries. For example, the work named *Strategikon*, which mentions the military skills of the Turks living in the north of Iran and the west of the Black Sea, says that especially Avars are interested in military organizations and this makes them superior to other Turkish peoples in field wars.

The fact that no previous study has been done on the subject has led us to do this study. There are no archive records that have survived from the time of the Great Seljuks until today.

For this reason, Turkish, Persian, Arabic, Latin, Armenian and Syriac works, which contain information about the field of study, have been thoroughly used. Among the primary sources, works written in Persian and Arabic were of great importance in the completion of the study. This paper, in which the expedition organization in the Great Seljuk Army was examined, consists of the gathering of soldiers, preparing them for the expedition and taking action.

One of the biggest problems of the armies in the Middle Ages was the supply of soldiers, which numbered tens of thousands. The medieval Islamic world had developed the *iqta* system to solve this problem. *Iqta* is a system of land given to soldiers in return for their services. Majority of the Great Seljuk armies consisted of soldiers from the *iqtas*. The owner of the land, which was given as an allowance, had to keep some soldiers in his region and was obliged to participate in the expedition with the horses, supplies, weapons, tents, etc. needed for the expedition, in line with the orders of the sultans. Seljuks also had permanent soldiers kept in the palace. These soldiers were called *hassa troops*. Seljuk sultans distributed his soldiers to *iqtas* in different parts of the state. When the expedition time came, the soldiers would gather at the center determined by the decree written by the sultan. Most of the Seljuk soldiers came from the Khorasan region. The recruitment of the soldiers was taking place in a short time like a few months. The gathered army would be inspected on the day of the expedition to find out whether it was lacking. The institution responsible for the completion of the preparations of the army was called *dīvân-ı arz*. The head of this institution was called *'arz*. On the day of the expedition, sultans would do the inspection of the army together with *'arz*. Information such as the weapon, salary, testament and subsistence of the soldiers were recorded in the books called *defter-i 'arz*. Inspection work of the soldiers started in mid-morning and continued until the son. When the inspections of the soldiers were over, the army would act in an organization called the order of five, right, center, left, vanguard and back. The purpose of preferring the *order of five* was to enable this order to rapidly switch to a war order when faced with a sudden attack. In order for the army to act, the royal tent around which the soldiers gathered had to be mobilized first. The length of an army mobilized could reach approximately five kilometers. A vanguard unit would be sent in front of the army, doing a sort of intelligence task. After that, a unit responsible for the determination of the camping area, maintenance and safety of the roads set out. This unit would have removed all the obstacles that the army might encounter on the campaign route. The commander was taking precautions by changing the positions of the soldiers in case of any possible attack. During the march of the expedition, guards and *alemdars*, whose duty is to carry flags, hold big flags; *köses* (drums) placed on fast-moving camels and mules were played by musicians. It is understood that the absence of Seljuk era army registers or similar archive documents that have survived to the present day has made this study difficult to do so far. For this reason, the study is believed to fill a great gap in Seljuk military history research. In addition, the study is considered to be of great importance as it will guide researchers who will study the military structure of both Seljuk and other Turkish states in the future.

Giriş

Her dönemde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti de kendi bağımsızlığı ve güvenliği için çok sayıda asker, modern teçhizat ve iyi hesaplanmış bir organizasyona ihtiyaç duymuştur. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Büyük Selçuklular, devlet kurmadan önce dahi büyük, nizami ve her türlü askerî teçhizatın mevcut olduğu bir orduya sahipti (er-Râvendî, 1985, s. 86-88; Zahîru'd-dîn-i Nîşâbü'rî, 2004, s. 5). Askerler ise düşmanla çarpışmaya girişmekten korkmayan, savaş sanatını iyi bilen, seferin zor şartlarına, tehlikesine ve evden uzak kalmaya alışık savaşçılardı. Ayrıca sultanlarına ve sahip oldukları olanaklara sıkı sıkıya bağlı olan askerler, bunu canları pahasına savunmakta kararlıydılar. Sultan da askerlerin rızasını almak için cömert davranıp hazînesinin kapısını açmakta, yani altınlarını ne zaman askerleriyle paylaşması gerektiğini iyi bilmekteydi. Meselâ Malazgirt Savaşı öncesinde Sultan Alparslan, asker toplanması için Tebrîz'e haber gönderdiğinde *dergâhın efendilerine* (hâcegân-ı dergâh/ خواجهگان درگاه) hazînelerin kapılarını açarak mümkün olduğu kadar *asker* (leşker-i icrâhâr/icrâhor/ لشکر دیوان عرض) temin etmelerini emretmişti. Asker toplama işiyle bizzat *dîvân-ı 'arz* (دیوان عرض) ilgilenirdi. Para ve mal, sultanların gücünü yansıtanın yanı sıra *asker toplamak* (leşker came kerden/ لشکر جمع کردن) için en önemli unsurdur. Gözü tok olan sultanların çevresinde son derece yiğit askerler toplanmaktaydı (Aristoteles, 2014, s. 48; Selçuk-nâme, 1999, s. 43; el-Ensârî, 1961, s. 72; Merçil, 1986, s. 188; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 279; Yûsuf Hâs Hâcib, 2020, s. 2057, 2058, 3005, 3006, 3007, 3008, 3031, 3032, 3033, 3046, 5460, 5461, 5462, 5463, 5464). Askerler sultandan razıysa devletin varlığı devam etmekte hatta sınırlar genişlemekteydi. Aksi durumda ise sultanın saltanatı kısa sürebilmekteydi.

Selçuklu orduları, sefere çıkmadan önce ihtiyaç duyulan asker sayısını belirlerken düşman askerinin savaş becerilerini göz önünde bulundururdu. Örneğin Hintlilere karşı temin edilen asker sayısı Deylemlilere karşı temin edilenin dörtte biri kadardı (el-Mâverdî, 1403, s. 271).² Doğru olan ise askerlerin sayıca çok olması değil tecrübeli olmasıydı. Büyük ordu değil, iyi silâha sahip ve deneyimli savaşçılardan oluşan bir ordu zafer getirebilmekteydi. Sayıca çok olan bir orduyu kontrol etmek de oldukça zordu. Ayrıca bir bozgun sonucunda dağılan büyük bir orduyu tekrar bir araya getirmek neredeyse imkânsızdı (Yûsuf Hâs Hâcib, 2020, s. 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340). Kaynaklar, büyük ordulara karşı küçük ve iyi organize edilmiş orduların üstün geldiğiyle ilgili çok sayıda anlatıya dikkat çekmektedir. Büyük Selçuklular zamanında buna en güzel örnek teşkil edecek savaş, şüphesiz Malazgirt Meydan Muharebesi'dir. Sultan Alparslan, bu savaşta elli bin kişilik ordusuyla üç yüz bin olduğu düşünülen Bizans ordusunu yenmekle kalmamış, İmparator Romanos Diogenes'i esir almıştı (el-Hüseynî, 1933, s. 51; Sevim, 1988, s. 58).

İlk Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlı ve Gazneli sarâyında özel olarak yetiştirilen daimî askerî birliklerin olduğu bilinmektedir. Askerî terminoloji olarak bu askerlere *hassa* denilmekteydi. Gazne Devleti askerî teşkilatıyla arasında büyük benzerlik gösteren Selçuklularda da *hassa* birlikleri mevcuttu (İbn Bîbî, 2014, s. 410; Özcan, 2016, s. 542-543).³

² Hazar Denizi'nin dağlarında yaşayan Deylemliler IV. yüzyılda güçlendikten sonra İran'ın birçok bölgesine dağılmışlardı. Savaşçı bir toplum olduklarından birçok devletin ordusunda görev yapmışlardı. İran'da kurulan devletlerin dışında Mısır ve Fatımi devletlerinde istihdam edildiler. Deylemlilerin şöhreti muhtemelen piyade savaşlarında olmuştur ancak bu onların iyi süvari savaşçıları olmadığı anlamına gelmemektedir. Bkz. Milani, 2015, s. 126-131.

³ Türkiye Selçuklu Devleti'nde sarâyda bulunan askerlere müfaride-i halka-i hâs, dergâhın kölelerine (guleman-ı dergâh) ve saltanat muhafız görevlilerine mulazimân-ı yatak-i hümâyün denirdi. Bunlar devamlı sarâyda bulunurdu. Bkz. İbn Bîbî, 2014, s. 410.

Bu birlikleri meydana getiren askerlere *gulâm* adı verilmekteydi. Gulâmlar ise esir alınan kişilerden veya kölelerden meydana geliyordu. Büyük Selçuklu sarâyında hizmet veren bu askerlere *gulâman-ı sarây* veya *gulâman-ı dergâh* adı verilirdi. Seçkin sarây birliklerinin adına ise *müfârîde* (مفاردة) denilmekteydi. Ordunun büyük bir kısmını oluşturan gulâmlar, özellikle Türklerin yaşadığı yörelerden temin ediliyordu. Meselâ Batı Türkistân, Türk köle ticaretinin yapıldığı merkezlerden biriydi. En makbul ve en pahalı köleler buradan diğer bölgelere sevk edilmekteydi. Türkistân'ın kapısı konumunda olan Fergâna, Türk kölelerin satıldığı merkezlerdendi. Horâsân, özellikle de Horâsân şehirlerinden olan Gûr, köle ticaretinin yapıldığı bölgelerden biriydi. Buralardan alınan köleler Sicistân veya Herât Bölgesi'ne getiriliyordu. Azerbaycan, Ermenistan ve Arrân bölgeleri de her türden köle ticaretinin yapıldığı yerler arasındaydı ("Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-magrib", 1982, s. 101-102, 112, 164; el-İstahrî, 1927, s. 281-282; İbn Havkal, 1996, s. 384-385; Kerîmüd-dîn Mahmûd Aksarâyî, 1999, s. 126).

Büyük Selçuklu ordusundaki hassa askerlerinin farklı etnik kökene sahip olmasına ihtimam edilmekteydi. Savaş zamanı geldiğinde bu askerler tam teçhizâtı bir şekilde sefere katılırdı. Kaynaklar, Bizans ordusu harekete geçtiğinde Sultan Alparslan'ın yanında sayısı on beş bini bulan hassa birliklerinin olduğunu aktarmaktadır (Ali Beyyümî, 2005, s. 32; el-Bündârî, 1889, s. 38; el-Bündârî, 1943, s. 37; Kemâlüddîn İbnü'l Adîm, 2014, s. 26, 27).⁴ Bu bilgiden yola çıkılarak Alparslan zamanında hassa ordusunun sayısının en az on beş bin olduğu yorumlanabilir, fakat sarâyda özel olarak yetiştirilen bu hassa birliklerinin hazîne oluşturacağı masraf dikkate alındığında zikredilen rakamın tamamının hassa birliği olduğu konusunun tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Selçuklu ordularının asıl kısmını iktâ sisteminden gelen askerler oluşturuyordu. İktâ sahibi, elde ettiği arazi karşılığında bir miktar asker bulundurmaya zorunda olduğu gibi sultanların emri doğrultusunda sefer için ihtiyaç duyulan at, erzak, silâh, çadır vb. şeylerle sefere iştirak etmekle mükellefti (Kucur, 2002, s. 48; Demirci, 2002, s. 45; Göksu, 2009, s. 92). Ayrıca sefer güzergâhı üzerinde bulunan iktâlar, ordunun ihtiyaç duyduğu et, ekmek, su ve yem gibi temel ihtiyaçları sağlayarak lojistik destek vermekteydi.

Hassa birliklerinde olduğu gibi iktâlardaki askerler de farklı milletlerden bir araya gelen savaşçılardan oluşabiliyordu. Gürcü, Fars, Kürt, Arap ve Deylemliler bu kabilelerden bazılarıdır. Arslan Besâsîrî ile mücadele içerisinde olan Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ve Irak Amîd'ine mektup yollayarak askerleriyle birlikte kendisine katılmalarını emretmiş, kendisi ise zaman kaybetmeden Türk, Deylemliler, İranlı ve Kürtlerden oluşan ordusunu teftiş ettikten sonra harekete geçmişti (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 116; İbnü'l Adîm, 1989, s. 1; İbnü'l Esîr, 1987, s. 422; Nizâmu'l-Mulk, 1996, s. 155, 157; Nizâmu'l-Mulk, 1999, s. 71, 72; Sıbt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 27; Terzi, 1996, s. 178-184, Bayındır, 2020, s. 224-228).⁵

⁴ Ahmed b. Mahmûd, Sultan'ın yanında sadece yedek atlarıyla birlikte dört bin süvarinin olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 94.

⁵ Gazne ordusu kimi zaman Hindu, Tacik, Türk, Kürt ve Araplardan oluşuyordu. Bkz. Beyhakî, 1940, s. 7, 523. Türkiye Selçuklu ordusunda Türk, Frenk, Gürcü, Uc, Rum, Rus, Arap ve diğer milletlerden askerler mevcuttu. Büyük Selçuklularda olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da devlete tabi beldelerden asker temin edilmekteydi. Sultan Rukneddin Süleymanşâh, Gürcistan'a sefere çıkmak istediğinde kardeşlerine, yakınlarına ve meliklerine fermanla birlikte haberciler ve elçiler göndererek onlardan savaşa hazır olmalarını istemişti. Türkiye Selçuklularında iktâlara bağlı sipahilere *sâkir-i kadîm* denilmekteydi. Bkz. İbn Bîbî, 2014, s. 101, 135, 388, 412, 495.

Ahmed b. Mahmûd, Alparslan zamanında hassa ordusuyla birlikte iktâlardaki Türk ve diğer etnik unsurlardan oluşan savaşıların tamamının dört yüz bin olduğunu ifade etmektedir. Melikşâh zamanında devletin sınırları Horasan, Mâverâünnehir, Kâşgar, Balâsâgun, Hârezm, Nimruz, Irak, Irakeyn, Fars, Kirmân, Taberistân, Azerbaycan, Arrân, Ermenistan, Antakya ve Kudüs'e kadar genişlemiştir. Nizâmu'l-Mulk, devlete bağlı asker sayısının dört yüz bin olduğundan bahsederek Ahmed b. Mahmûd'un aktardığı asker sayısının Melikşâh zamanında da devam ettiğini düşünmemizi sağlamakta lakin dönem şartları ele alındığında dört yüz bin gibi devasa olarak adlandırılabilir bir ordunun varlığından bahseden müelliflerin rakamı abarttığı düşünülmektedir. er-Râvendî, Melikşâh'ın isimleri dîvân defterlerinde kayıtlı kırk beş bin süvariye sahip olduğunu ve bunların nafakaları hazır bulunsun diye memleketin farklı noktalarında bulunan iktâlara dağıttığını aktarmaktadır (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 108; er-Râvendî, 1985, s. 131; er-Râvendî, 1999, s. 128; Nizâmu'l-Mulk, 1996, s. 232; Nizâmu'l-Mulk, 1999, s. 120). Reşîdü'd-dîn Fazlullâh ise bu rakamın elli bin olduğunu söylemektedir (Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 293). XI. yüzyılın ortalarında Selçuklulara başkentlik eden ve XVI. yüzyılda İran'ın en büyük şehri olarak kabul gören İsfahân'ın nüfusunun üç yüz bin olduğu düşünüldüğünde er-Râvendî ve Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın vermiş olduğu rakamların daha makul olduğu görülmektedir (Özgüdenli, 2000, s. 500-501).

Kaynaklar vezîr, emîr ve şihne gibi devlet erkanına mensup kişilerin de kendilerine ait birliklerinin olduğuna dair bilgiler ihtiva etmektedir. Örneğin Selçuk-nâme'de Nizâmü'l-mülk'e ait yirmi binden fazla askerin olduğu bilgisi mevcuttur (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 15).

Selçuklu sultanları, sefer zamanı geldiğinde elçiler aracılığıyla gönderdiği fermanla memleketin farklı noktalarında bulunan emîrleri askerleriyle birlikte bir merkezde topluyordu. Malazgirt Savaşı öncesinde Artuk, Saltuk, Mengücek, Danişmend, Çavlı ve Çavuldur gibi emîrler on bin süvari ve beş bin tecrübeli piyadeyle birlikte Sultan Alparslan'ın ordusuna katılmıştı (Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 279). Ayrıca Sultan Alparslan, büyük bir orduyla Merv'e doğru harekete geçtiğinde, Hûzistan Hâkimi Melik Hezâresb'e Merv harekâtı öncesinde ordusuyla kendisine katılmasını emretmişti (Mîrhând, 2006, s. 3166; Mîrhând, 2015, s. 106).

Devletin asker temin ettiği yerlerden biri de sefer güzergâhı üzerinde bulunan beldelerdi. Buralarda dağınık halde bulunan askerler orduya katılabilmekteydi. Hareket halindeki orduya katılan asker sayısı kimi zaman üç veya dört bini bulabiliyordu. Bu askerlere *haşer* (حشر) adı verilirdi (Cüveynî, 1911, s. 144; Mîrhând, 2006, s. 3138; Urfalı Mateos, 2000, s. 161). Özellikle gayrimüslim devletler üzerine sefere çıkıldığında orduya katılan haşer sayısında artış görülürdü çünkü Müslümanlar, gayrimüslimlere karşı savaşmayı farz görmekteydi. Eğer kâfirler Müslüman beldelerine saldırırsa *umuma çağrı* (نفير عام) yapılır; böylelikle İslâm için savaşmaya gelen gönüllü askerler *ücret veya maaş* (علوفه و مرسوم) gözetmeksizin orduya katılırdı (Fahr-i Müdebbîr, 1967, s. 399; Mîrhând, 2006, s. 2035; Mîrhând, 2015, s. 111). Buna ne güzel örnek teşkil edecek savaş Malazgirt Meydan Muharebesidir. İran'dan gelen birliklerin dışında Malazgirt'e yakın olan Diyarbakır, Urmiye, Hoy ve Mûsul yöresinde yaşayan Kürtlerden oluşan on bin kişilik atlı birlik sultanın ordusuna katılmıştı (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 94; Carey, 2012, s. 140; Friendly, 1981, s. 174; Hillenbrand, 2007, s. 69). Çevre beldelerden orduya katılma işinin savaş sonrasında da devam ettiğine dair kaynaklarda bilgiye ulaşmak mümkündür. Meselâ er-Râvendî, Selçuklu ordusunun Dandanakan'da Gazneli Mes'ûd'un ordusunu yendiğinde Horasan civarındaki sivil savaşçıların Selçuklu ordusuna katıldığını ifade etmektedir (er-Râvendî, 1985, s. 102). Ayrıca ordu, asker sıkıntısı çektiği zamanlarda halkın sefere katılımını arttırmak için zora başvurulduğuna dair örneklerle rastlamak mümkündür (İbnü'l Adîm, 1989, s. 164).

Büyük Selçuklu ordusunun savaşçı unsurlarının neredeyse tamamı atlı birliklerden oluşuyordu. Savaş zamanı ülkenin her yerinden asker talep edilse de asker toplanan yerlerin yoğunluğu bölgeye göre değişiklik göstermekteydi. Ana kaynaklardan hareketle asker temin edilen bölgelerin yoğunluğu tespit edilmiş ve bu yerlerin başında Horasan'ın geldiği anlaşılmıştır. Büyük Selçuklu ordularının asker temin ettiği yerlerden bazıları şunlardır: Sultan Alparslan, 457/1064-65'te Fars ve Türklerin dışında Kuhistân'dan Sicistân'a kadar olan yerlerden asker toplayarak Ermenistan üzerine harekete geçmişti (Urfalı Mateos, 2000, s. 118). Malazgirt Savaşı öncesinde Sultan, karısını ve Nizamü'l-mülk'ü ağırlıklarla birlikte Tebrîz'e (veya Hemedân'a) gönderdiğinde Vezîrine buralardan hızlıca asker toplayarak arkasından göndermesini emretmişti (Sıbt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 169; İbnü'l Cevzî, 2014, s. 99). Sultan Melikşâh, 491/1098'de İsfahân'dan Buhârâ'ya doğru harekete geçtiğinde Horasan'a kadar her şehirden asker toplamıştı (İbnü'l Esîr, 1987, s. 154). Sultan Sencer, Hitâyîlilerin Semerkant'a ilerlemesinden rahatsızlık duyup derhal büyük bir ordu meydana getirmek için Horasan, Sicistân, Gûr, Gazne, Mâzenderân ve diğer bölgelerin hakimlerine haber yollayarak kısa bir süre içerisinde yüz bin kişilik bir ordu toplamıştı. Bu ordunun teftişi altı ay sürmüştü (İbnü'l Esîr, 1987, s. 83; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 310; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010, s. 151). Bağdat ve Halep de Selçukluların asker temin ettiği önemli bölgeler içerisindeydi. Buna en güzel örnek Irak Selçuklu Meliki Mes'ûd (1134-1152) idi. Bağdat onun için adeta bir asker deposuydu ve Sultan, buradan ihtiyaç halinde binlerce askeri kısa sürede teşkil edebilecek olanağa sahipti (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 93-94).

Ordunun Toplanması

Büyük Selçuklu Devleti ordusu istisnai durumlar dışında kış aylarında sefere çıkmadığından askerler memleketlerine gönderilir, emîrler ve kumandanlar ise dergâhta sultanla birlikte bahar için yapılacak hazırlıklar üzerine istişare ederlerdi. Aşırı sıcaktan ve sivrisinekten kaynaklı oluşacak rahatsızlıklardan ötürü yaz aylarında da sefere çıkmak sakıncalı görülürdü. Selçuklu askerlerinin mizacı da sıcak hava koşullarına uygun değildi. Ayrıca büyük ordular yaz mevsiminde su bulmakta sıkıntı yaşayabilmekteydi (İbn Bîbî, 2014, s. 190; Nicolle, 1994, s. 24). Kaynaklar seyrek de olsa kış aylarındaki zorunlu seferlerin varlığına dikkat çekmektedir. Örneğin 451/1058-59'da Sultan Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî'nin Mûsul'daki gücünü kırmak için mevsim kış olmasına rağmen harekete geçmişti. Ayrıca Sultan Sencer 551/1115-56'da Gazne üzerine sefere çıktığında mevsim kıştı. Ordu, bu seferde erzak ve yem bulma konusunda zorluk çektiğinden şikâyet etmeye başlamış lakin Sultan, kararından vazgeçmeyerek şiddetli soğuğa bakmadan Gazne üzerine harekete geçmişti (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 48; Sıbt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 47).⁶

Ordular çoğunlukla bahar mevsimi geldiğinde sefere çıktığından Selçuklu sultanları, bahar yaklaşınca memleketin her noktasına dağıtılmış askerlere habercilerle *menşur* (pervâneği)⁷ yollayarak savaş için hazırlanmalarını ve belirtilen süre zarfında ana orduya katılmalarını emrederdi.⁸ Ordunun toplandığı alana genellikle Türkçe *terilgü yer* deniliyordu (Genç, 2002, s. 204).⁹ Savaşa iştirak edecek kumandanlardan, kuşatma veya *meydan savaşına*

⁶ Kış mevsimine denk gelen seferlere dair örnekler için bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, 2000, s. 137-39; Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 116.

⁷ Büyük dîvânda bulunan arazi defterlerinde hâs ve iktâyâ ait tevcihatı yapan ve buna dair menşûrla beratları hazırlayan mühim bir dairenin reisine pervâneci, bu berat ve menşûrlara da pervane denmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, 1998, s. 95.

⁸ Askeri birliklerin bir araya gelerek toplanmasına *çuğlandı* denmekteydi. Bkz. Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 243.

⁹ *Dîvân-i Lugâti't-Türk*'te geçen *bodun terildi* sözü halk toplandı anlamına gelmektedir. Bkz. Kâşgarlı Mahmûd,

(جنگ مصاف) uygun teçhizât veya mancınık gibi savaş araçları da talep edilebilmekteydi (Beyhakî, 1945, s. 573; İbn Bîbî, 2014, s. 126, 162, 295, 310, 316, 491; İbnü'l Esîr, 1987, s. 401; Mîrhând, 2006, s. 3123, 3149).

Ülkenin farklı noktalarından harekete geçen birliklerin bir veya iki ay gibi kısa bir süre içerisinde toplanması mümkündür. Saltanat çadırının kurulduğu meydanda biriken askerler, sultanın kendilerine verdiği görevlerin yazılı olduğu fermanı beklerdi (İbn Bîbî, 2014, s. 210, 295, 310; Nizâmu'l-Mulk, 1996, s. 171, 557).

Sultan, ordu toplanırken vezîrine gerekli tüm hazırlıkların tamamlaması emrini vermekteydi. Meselâ Sultan Melikşâh, Mısır seferine çıkma kararı verdiğinde vezîri Nizâmü'l-mülk'e *orduyu hazırla* (استعداد لشکر کن) demişti (Cûzcânî, 1963, s. 254). Ordunun sefer sırasında ihtiyaç duyacağı her şey görevli kişilerce hazır hale getirilirdi. Ülkenin her yerinde güvenliğin tahsisi için askerler görevlendirilir ve tedbirler alınırdı (Mîrhând, 2006, s. 2913).

Ordunun motivasyonunu arttırmak adına savaşın başarıyla sonuçlanması halinde askerlere para, mal, mülk veya iktâlar verileceği vaat edilirdi (İbn Bîbî, 2014, s. 322). Örneğin Sultan Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî ile mücadele ederken askerlerinin bir kısmının düşman safına geçtiği haberini alınca ordusuna mal, para ve silâh dağıtarak aynı sorunla bir daha karşılaşmamak için askerlerini motive etmişti (Sibt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 27).

Ordunun asker toplama sürecinin savaş alanına ulaşılan kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Harekete geçen ordu, diğer birliklerin kendisine yetişmesi için bir ribâtta gerekirse birkaç gün bekler ardından yoluna devam ederdi (Beyhakî, 1940, s. 122-123; Beyhakî, 2019, s. 101). Düşmanın zayıf olduğu düşünüldüğü zamanlarda askerlerin toplanması ve hazırlıkların tamamlanması işleri hızlandırılır ardından düşman ordusunu kendi topraklarında yenmek için derhal harekete geçilirdi. Tam tersi durumlarda ise ordunun güvenliği sağlandığı sürece düşmanın karşısına çıkmakta acele edilmez; strateji, taktik ve hileden mümkün olduğu kadar istifade edilirdi (el-Ensârî, 1961, s. 78). Sultan Alparslan, Malazgirt Savaşı öncesinde savaş meclisi üyeleriyle yaptığı toplantı neticesinde savaşın üç gün ertelenmesi ve bu süre zarfında ordunun hazırlıklara devam etmesi kararını almıştı (Mîrhând, 2006, s. 3157).

Sefer yürüyüşüne devam eden Selçuklu orduları düşmanla karşılaşmaya beş günlük bir mesafe kaldığında ordu tekrar gözden geçirilir ve askerler her an savaş olacaktı gibi beklerdi (Aristoteles, 2014, s. 51).

Ordunun Teftişi

Ordunun sefer için gerekli hazırlığının tamamlanıp tamamlanmadığını, sefer sırasında askerler için kıyafet, silâh, gıda; hayvanlar için ise yem, su ve diğer maddelerinin eksiksiz olup olmadığını kontrol eden dîvâna günümüzdeki Savunma Bakanlığına denk gelen *dîvân-ı 'arz* (ديوان عرض) denilmekteydi. Bu dîvânın başındaki kişiye *'arız* (عارض), *emîr-i 'arız* (امير عارض), *emîr-i 'arz-ı leşker* (امير عرض لشکر), *'arz-ı el-ceyş* (عرض الجيش) ve *sâhib-i dîvân-ı 'arz* (صاحب ديوان عرض) adı verilmişti. Ordunun teftiş edildiği zamana ise *vakt-i 'arz* (وقت عرض) deniyordu. Askerlerin silâh, maaş, vasiyet ve iaşesinin kayıt altına alındığı defterler vardı. Birçok bilginin kaydedildiği bu defterlere Farsça *defter-i 'arz*, *defter-i 'arz-ı haşem* (دفتر عرض حشم), *cerîde-i 'arz* (جريدة عرض) veya Türkçe *bitig* denmekteydi (Beyhakî, 1940, s. 523; el-Bündârî, 1889, s. 62, 100, 137; el-Hôyî, 2018, s. 93; Hamdullâh Mustevfi-yi Kazvîni, 1983, s. 433; Kâşgarlı

Mahmûd, 2005, s. 190-191; Kerîmü'd-dîn Mahmûd Aksarâyî, 1999, s. 17; Klausner, 1973, s. 18; Mercan, 2013, s. 56; Merçil, 1975, s. 230; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 279).

Teftiş günü gelmeden bir gün önce ordunun motivasyonunu arttırmak adına ziyafet düzenlenir, ordunun ileri gelenlerine hil'atler giydirilir ve hediyeler verilir (Beyhakî, 1319/1940, s. 495). Hil'at giydirilen kişiler sultanın huzuruna gelip saygılarını sunarak oradan ayrılırdı.

Hareket gününe gelindiğinde intizam içerisinde geçit töreni düzenlenir, bu sırada ordunun teftişi gerçekleşirdi (Beyhakî, 2019, s. 448). Selçuklu sultanları, askerlerin sefer sırasında herhangi bir eksiğinin olmadığından emin olmak için teftiş vaktinde 'arız ile birlikte orduyu teftiş ederdi (İbn Bîbî, 2014, s. 282). Malazgirt Savaşı öncesinde ordunun son hazırlıkları tamamlanırken Sultan Alparslan, 'arızla birlikte orduyu teftiş etmişti (İbnü'l Adîm, 1989, s. 16; Mîrhând, 2006, s. 3162; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 279).¹⁰

İşini titizlikle yapan 'arız, ordunun anası ve babası sıfatındaydı, yani sefere çıkan ordu gücünü 'arızdan alıyordu. 'Arız, bu hususa oldukça dikkat eder ve askerlerin kendisine düşman olmasından kaçınırdı. Askerlerin sevgisini kazanan 'arıza herkes sevgi ve sadakat beslerdi. Eğer tam tersi olur da 'arızla sorun yaşanırsa askerler ilk önce ondan gönül bağlarını koparmakta sonra da ordunun çıkarlarını tehlikeye atabilmekteydi (Fahr-i Müdebbîr, 1967, s. 277).

Büyük Selçuklu ordularının teftişi şöyleydi:

Sultan ve 'arız, sultanın önünde dizilen orduyu sol kanattan teftiş etmeye başlar ardından merkez ve sağ kanadı teftiş ederdi. 'Arız, askerlerin tamamını görebilmek için yüksek bir yere çıkardı. Kumandanlar; askerlerin, atların, silâh ve savaş aletlerinin kolaylıkla teftiş edilmesi için ön kısımda durarak 'arıza yardımcı olurdu. Teftiş sırasında askerlerin saçlarının bağlı, tırnaklarının ise uzun olmasına dikkat edilirdi; böylece düşman kuvvetlerinin savaş sırasında uzun olan Selçuklu askerlerinin saçını eline dolamasının önüne geçilmekte ayrıca yeri geldiği zaman dişler ve uzun tırnaklar savaş aleti olarak kullanılabilirdi.

Teftiş başlamadan önce din adamları ile birlikte herkes Allah'ın ismini zikreder ardından teftiş edilen her şey 'arız defterine (defter-i 'arız) kaydedilirdi. 'Arız defterine kaydedilen şeylerden biri diğeri de cesur, korkusuz ve atılgan askerlerin helallikleriydi. Teftiş sırasında görünüşü ve teçhizatı belirli standartların altında olanlar ordu kayıt defterinden silinir, yani ordudan çıkarılırdı. Merkez, sağ, sol kanat teftiş edildikten sonra yardımcı birlikler ve bölge halkından toplanan askerler teftiş edilir, ihtiyaç duyulan bilgiler 'arız defterine kaydedilirdi. Teftiş sırasında orduya kimlerin önderlik edeceği ve askerlerin hangi konumda yer alacağı önem arz eden konulardan biriydi çünkü oluşturulan düzen aynı zamanda harp düzeniydi. Teftişin devamında sırayla rütbeli komutanlar, bayrağı ve sancağı olmayan emîrlerin askerleri, farklı milletlerden birlikler ve kumandanlar teftiş edilerek deftere kaydedilirdi. Savaşmayı bilmeyenler ve geri hizmette bulunan memurlar bahşiş ve iâşe alma umuduyla fedakârlık yapacaklarını belirterek orduya katılırdı.

Geçit töreni sırasında emîrler, vezîr ve devlet erkânı bütün ihtişamıyla sultanın önünde saf saf dizilir (çerig tüzme) ardından silâhlarıyla donatılmış askerler iki bin kişiden oluşan *taburlar* (fevç/فوج veya gerdân/گردان) halinde sultanın önünden geçerdi. Her bir tabur sultanla arasında belirli bir mesafe bırakarak teftişin yapıldığı meydana gelir ve atlarından inerek yeri

¹⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, Malazgirt Savaşı'nda teftiş edilen askerlerin *athl* (ecnâd/اجناد) ve *piyade* (reccâle/رجال) birliklerinden oluştuğundan bahsetmektedir. Bkz. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 279; Göksu-Güneş, 2010, s. 114-15.

öperdi. Bunun üzerine sultanın yanında bulunan biri verilen selamın kabul edildiğini belirten bir işaret yaptıktan sonra askerler tekrar yeri öper ve atlarına binerek oradan ayrılırdı. Geçiş işini tamamlayanların yerini bir sonraki birlik dolduruyordu. Bu sırada sultana atların ve askerlerin ihtişamı övgülerle anlatılır, gazi ve serhenglere iltifatlarda bulunulurdu. Ordunun en önünde her zaman heybetli askerler ve öncüler yer alıyordu. Ordudan ayrı hareket edecek birlikler diğerlerinden farklı olarak tabur tabur törene katılırdı. Kuşluk vakti *kös* (كوس), *tabl* (طبل) ve *bûg* (بوق) çalınıp naralar atıldıktan sonra harekete geçen saltanat alayı büyük bayraklı, kalkanlı ve mızraklı sarây köleleri, birçok yedek at, develer, piyadeler, tam silâhli gulâmlar ve diğer birlikler teçhiz edilmiş bir halde sultanın önünden geçerken çavuşlar (serhengler) yeri öperdi. Kimi zaman bölge halkı geçit törenini izlemek için meydanda hazır bulunurdu. Geçit töreni çoğunlukla öğlen vaktine kadar devam ediyordu. Büyük emîrler, kumandanlar ve devlet erkanı sultanın ve ileri gelen komutanların huzuruna çıkınca teftiş süreci sona ermekteydi.

Teftiş sırasında askerlerin huzurunda orduyla ilgili detayların anlatılmasından imtina edilirdi. Askerlerin sayısı herkesin içerisinde sultana söylenmezdi çünkü ordu içerisinde varlığı muhtemel olan casuslar edindikleri bilgileri düşmana yetiştirebilmekteydi (Abû'l Ferec, 1999, s. 300; Beyhakî 1940, s. 7, 37-38, 281, 338-39; Beyhakî, 1945, s. 657; Beyhakî, 2019, s. 32, 264-65, 463, 624; Fahr-i Müdebbîr, 1967, s. 276-79, 473; Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 612; Köymen, 2001, s. 186; Mîrhând, 2006, s. 3136; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 279; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010, s. 114-115).

Hazırlıkların Bitmesi ve Harekete Geçiş

Türk orduları sağ, merkez, sol, öncü ve geri olmak üzere adına *beşli düzen* denilen bir organizasyon içerisinde harekete geçmekteydi. Bu beşli düzen sağ kanat, sol kanat, merkez, öncü ve geri birliklerinden oluşuyordu. Kaynaklar üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Büyük Selçuklu ordularının da bu düzeni alarak sefer yürüyüşüne çıktığı sonucuna varılmıştır. Beşli düzenin tercih edilmesindeki maksat ise ani bir saldırıya maruz kalan orduların hızla savaş düzenine geçmesiydi. Selçuklular, sefere çıkmadan önce ordunun sağ kanat, sol kanat, öncü ve geri cenahın kumandanlarını tespit eder, sonra muntazam bir düzen içerisinde harekete geçerdi. Merkezde bulunan sultanın alayına *kevkebe-i sultân* (كوكبة سلطان) denilirdi (Fehîm, 1983, s. 166; İbn Bîbî, 2014, s. 211, 283; Koca, 2005, s. 121; Mîrhând, 2006, s. 3237).

Ordunun motivasyon olarak hazır hale gelmesi için harekete geçiş tarihi, müneccimlerin yıldız falına bakarak tespit ettiği en uygun gün dikkate alınarak belirlenirdi. Örneğin Tuğrul Bey, Ağustos 1058-59'da Mûsul'a doğru harekete geçtiğinde halifenin bir adamı Sultan'ın yanına hediyelerle gelerek yıldızlar yoluyla aldığı habere istinaden ordunun 2 Eylül günü harekete geçilmesinin uygun olacağını söylemişti (Sıbt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 47).

Gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek için organize olmak Selçuklu orduları için hayati bir önem taşıyordu. Savaş konusunda deneyimli komutanlar eksikler tamamlanmadan, zırhlar giyilmeden, süvariler atlarına binmeden, askerlerin görev dağılımı bitmeden ve ağırlıkların nakil işi tamamlanmadan ordunun harekete geçmesine izin vermezdi. Hazırlıklarını tamamlayan ordu, kumandanın komutuyla sırayla yola çıkmaktaydı.¹¹

Ordunun harekete geçmeden önce dikkat etmesi gereken hususların başında süvarilerden oluşan bir öncü birliğin önden gönderilmesi gelirdi. Bu öncü birliğine Türkçe bir kelime olan *yezek* (يزك) adı verilmişti. Öncülerin öncüsü olarak adlandırılan birlikler yezekin

¹¹ Türkiye Selçuklu Devleti'nde sultanın emriyle sefere çıkan ordunun başındaki kumandana *melikü'l-ümerâ* denmekteydi. Bkz. Taneri, 1977, s. 37.

önünden keşif kolu olarak gitmekteydi. Askerlerin hiçbir koşulda öncülerin önüne geçmesine izin verilmezdi. Eğer bu gerçekleşirse düşman ordusu cesaret kazanmakta ve düzeltilmesi imkânsız sonuçlar ortaya çıkabilmekteydi. Önden öncü birliğinin ilerlemesi, güzergâh üzerindeki bölgeler ve düşman hakkında bilgi sahibi olma imkânı veriyordu. Komutan, öncüler tarafından kendisine gönderilmesi gereken rapor geciktiğinde veya bölge hakkında kuşkuya düştüğünde bilgi toplamak için birilerini görevlendirirdi. Bu görevliler, kumandanın dikkat ettiği hususları içeren bir rapor hazırlayarak en kısa sürede ona ulaştırmakla mükellefti. Eğer gönderilen rapor bir tehlikeyi işaret ediyorsa korkuya düşmekten kaçınılırdı çünkü bu durum ordunun tamamının rehavete kapılmasına neden olabilmekteydi.

Öncü birliğinden sonra ordu içerisinde cesur, ileri görüşlü ve yollar hakkında uzman olan kişilerden seçilerek oluşturulan bir birlik kamp alanının tespiti, yolların elverişli hale getirilmesi, taşların toplanması, ağaçların kesilmesi, köprülerin inşa edilmesi, nehirlerin geçilmesine engel teşkil edecek şeylerin ortadan kaldırılması ve benzeri diğer sorunların çözüme kavuşturulması için yola çıkmaktaydı. Özellikle yol üzerinde bulunan taşların temizlenmesi atların hareket kabiliyetini artıracığından önem arz ediyordu. Güzergâh üzerindeki yolların elverişli hale getirilmesi ordunun rahatlamasını sağlanmaktaydı. Aksi hâlde ise yol üzerinde karşılaşılabilecek sorunlar hareket halindeki ordunun gevşeyerek varılması planlanan yere gecikmeli ulaşmasına neden olmaktadır.

Ordunun harekete geçmesi için ilk olarak askerlerin etrafında toplandığı saltanat çadırının göğe yükselen bayraklarıyla birlikte harekete geçmesi gerekiyordu. Saltanat çadırı bir emîr başkanlığında çavuşlar, ileri gelenler, cândârlar ve silâhdârlarla birlikte büyük bir törenle yola çıkmaktaydı. Sultanın başının üzerinde *çetr-dâr* (چتردار) adı verilen görevlinin taşıdığı siyah renkte bir *çetr* (چتر-چتر), yani saltanat şemsiyesi olurdu.¹² Çetr-dâr bir at üzerinde hâkimiyet alâmetlerinden biri olan bu şemsiyeyi taşırdı. Harekete geçen Sultan alayının güvenliğinden sorumlu muhafız birliğine *yortug* denilmekteydi. Bayrak, tuğ ve gürz gibi ağır silâhlarla donatılmış yortugun gerisinden, sultan alayı ilerlerdi. Sultanın bulunduğu merkez, hareket halinde dahi askerler tarafından çembere alınırdı. Büyük emîrler sultandan bir ok atımı (192 metre) mesafede saflar halinde sultanın atının hızıyla ilerlerdi. Kaynaklara göre harekete geçen bir ordunun uzunluğu yaklaşık olarak beş km'yi bulabilmekteydi. Böylesine uzun bir hattın düzen ve disiplininden sorumlu kişiler vardı. Bu kişiler çavuş (serheng) rütbesine sahip askerlerdi. Her birliğin kendisine ait bayrağı olduğundan birliklerin bulunması gereken pozisyonda yer alıp almadığı kolaylıkla tespit edilebilmekteydi.

Selçuklu orduları düşmanın pozisyonunu dikkate alarak ilerlerdi. Ordu, düşman askerlerine yakın bir mesafede ilerliyorsa askerler silâhlarını her an kullanmaya hazır bir hale gelir, ayrıca sancaklar ve bayraklar açılarak ilerlenirdi. Orduyla düşman arasındaki mesafe tehlike oluşturacak bir boyutta olmasa dahi askerler tedbiri elden bırakmazdı. Ordu, düşman topraklarından geçiyorsa dikkat çekmemek için küçük birliklere ayrılır ve farklı yollar üzerinden ilerlerdi. Yaşanabilecek olası tehlikelere karşı askerler yeri geldiği zaman kıyafet değişikliği yapar ve güzergâh olarak ticaret yollarını tercih ederdi. Düşman ordularının takibi altında bulunduğu zamanlarda ordu üç gruba ayrılabilirdi. Ayrıca kuşatma savaşı için yola çıkan Selçuklu ordusu strateji gereği birkaç gruba ayrılarak nehirden ve dağ yollarından

¹² Çetr, Türkiye Selçuklu ve Hârezmşâh sultanları tarafından da kullanılmaktaydı. Bkz. Selçuk-nâme, 1952, s. 20; İbn Bîbî, 2014, s. 104, 118, 252, 263, 283; Taneri, 1993a, s. 106; Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Nerşahî, 1972, s. 75. Çetr hakkında detaylı bilgi için bkz. Taneri, 1993b, s. 293-294.

geçerdi. Örneğin Hârezm üzerine harekete geçen Sultan Alparslan, ordusunu üç kısma ayırarak her birinin farklı bir yoldan ilerlemesini emretmişti

Düşman ordusunun bulunduğu coğrafya izlenerek de düşmanın pozisyonu hakkında bilgi edinmek mümkündü. Meselâ gök yüzünü kaplayan toz bulutlarından ağırlıkların ilerlemekte olduğu anlaşılıyordu. Toz bulutlarının alçak ama geniş bir alana yayılması piyadelerin yaklaştığına, küçük çapta çevreye yayılması ise düşman birliklerinin etrafa dağıldığına işaretti. Ayrıca ileri geri hareket eden küçük toz bulutları düşmanın kamp kurduğunun anlaşılmasını sağlamaktaydı.

Gelebilecek herhangi bir saldırı ihtimaline karşı kumandan, askerlerin pozisyonlarını değiştirerek önlemler almaktaydı. Örneğin önden gelebilecek bir saldırı ihtimaline karşı sol kanadın yarısı hareket halinde olan kademelerin önüne alınır, sağ kanadın yarısı takip edilen güzergâh üzerine yerleştirilir, merkez ise bunun gerisinde yer alırdı. Ayrıca sol kanadın yarısı merkezin gerisine yerleştirilir, sağ kanadın yarısı da geriye alınırdı. Eğer saldırının sağ kanattan gelme ihtimali varsa sağ kanat kademelerin önüne yerleştirilirdi. Bunların gerisinde merkez, merkezin gerisinde ise sol kanat yer alırdı. Saldırının sol kanattan gelme ihtimali olduğu durumlarda sol kanat kademelerin önüne alınır sonra merkez buranın gerisine yerleştirilirdi. Buranın gerisinde de sağ kanat bulunurdu. Eğer saldırının nereden geleceği bilinmiyorsa kumandan, keşif kolunu ve süvari birliğini ordunun her yönüne dağıtmayı tercih ederdi. Ayrıca kumandan askerlerin kendi kademesine geçmesini emreder, kendisi de ordunun ortasında yer alırdı.

Ordu hareket halindeyken kumandanların askerlere verdiği emrin derhal yerine getirilmesi büyük önem arz etmekteydi. Böylece birlikler, konak yerlerinde güvende olmakta ve her mesafeden düşmana karşı ortak hareket edebilen bir ordu izlenimi yaratmaktaydı.

Kumandan dar bir yol, dağ geçidi veya benzer koşullara sahip bir yolda ilerlemek durumunda kalırsa en gerideki birlik buradan geçene kadar bekler, en son kendisi geçerdi. Eğer kumandan bunu yapmazsa her bir asker kendisinin diğerlerinden öncelikli olduğunu düşünebilmekte ve böylelikle askerler arasında kafa karışıklığı yaşanarak anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmekteydi.

Kumandan ordunun gerisini güvendiği, kendisiyle devamlı irtibat halinde olan ve emirlerini gerektiği gibi yerine getiren bir adamına bir grup askerle birlikte emanet ederdi. Bahsi geçen askerler, *artçıların* (leşker-i sâka/ لشکر ساقه) geri çekilmesini ve yavaşlamasını engellemeye çalışmakta, onlardan biri geri çekilirse veya ordunun gerisinde kalırsa bu durumu kumandana rapor etmekteydi. Böylece orduda düzen sağlanmış oluyordu (Aristoteles, 2014, s. 51; Selçuk-nâme, 1952, s. 20; Cüveynî, 1911, s. 111, 112, 114, 155; Cüveynî, 2013, s. 326, 327, 328, 357; el-Hüseynî, 1933, s. 57, 59; el-Ensârî, 1961, s. 43, 83-85, 89, 91; el-Hüseynî, 1999, s. 39, 41; Genç, 2002, s. 205; İbn Bîbî, 2014, s. 263, 283; İbnü'l Esîr, 1987, s. 367; Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 597, 673, 688, 703; Kerîmüd-dîn Mahmûd Aksarâyî, 1999, s. 202; Koca, 2005, s. 42, 209; Köymen, 2001, s. 83; Mîrhând, 2006, s. 3166; Mîrhând, 2015, s. 106; Nicolle, 1986, s. 12; Sibt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 253; Sun-Tzu, 2008, s. 68).

Sefer yürüyüşü esnasında ağırlıkların korunması meselesi de Selçuklu orduları için hayati bir önem taşımaktaydı. Ağırlıklarla ordu arasındaki mesafe strateji gereği birkaç fersah olabilmekteydi.¹³ Güvenilir ve zeki bir askerın komutası altına verilen bir grup süvari, ağırlıkların güvenliğinden sorumluydu. Bunlar, ordu kamp kurduğunda veya harekete

¹³ Ebû'l-Fazl Muhammed Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 1324/1945, s. 569-571; Türkçe trc. Necati Lügal, s. 536, 537.

geçtiğinde hazînenin etrafını sararak kıymetli eşya ve paraları koruyordu; böylelikle düşman tarafından gelebilecek herhangi bir yağma tehlikesi veya güven teşkil etmeyen kişilerin ağırlıklara yaklaşması önlenmekteydi. Askerlerin dahi hazîneye yaklaşmasına izin verilmezdi. Askerler, hazîneye sadece ordu harekete geçtiğinde ve kamp alanında iken belirli bir mesafe yaklaşabiliyordu. Hazîne görevlileri ise bu kuralın dışında tutulurdu. Eğer ağırlıkları korumaktan sorumlu birileri yoksa düşman birliklerinin hazîneyi ele geçirmek için saldırı düzenlemesi muhtemel hale gelmekteydi (el-Ensârî, 1961, s. 91-92).

Sefer yürüyüşü sırasında muhafızlar ve görevi bayrak taşımak olan alemdarlar büyük bayrakları tutar, hızlı giden develer ve katırlar üzerine yerleştirilen *kösler* (كوس) (davul) *müzisyenler* (mutrîbân/مطربان) tarafından çalınırdı (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 145; Beyhakî, 1940, s. 5, 172; İbn Bîbî, 2014, s. 239; Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 225).¹⁴ Her bir devenin üzerinde biri sağda diğeri solda olmak üzere iki adet kös bulunurdu. Bu köslerin bazıları tunçtan (kös rûyîn/كوس رويين)¹⁵ imal ediliyordu. Kaynaklar savaş meydanında farklı türden köslerin varlığından bahsetmektedir. *Körkâ/körge* (كوركا/كوركه)¹⁶ ve *âyîne-i pilân* (آئینه پیلان)¹⁷ bunlar arasında sayılabilir (Anna Kommena, 1996, s. 459; Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 10, 145; Beyhakî, 1945, s. 281, 348, 457; er-Râvendî, 1985, s. 194; er-Râvendî, 1999, s. 188; Mîrhând, 2006, s. 2914, 3149).

Sultanların ve vasal hükümdarların tablhânesinde görev yapan müzisyenler, sefer süresince sultanın çadırının önünde beş vakit nevbet (davul) çalmaktaydı. Bu bir hâkimiyet alameti olduğu gibi askerlere moral verme amacı da taşımaktaydı.¹⁸ Kös (büyük davul) çalmak; harekete geçiş, *saldırı* (kös-ü ceng/كوس جنك), zafer, dağılan ordunun tekrar bir araya gelmesi ve sefer bitince *geri dönüş* (طبل رحيل) için bir işaret niteliğindedir.

Sefer boyunca köslerin dışında tunçtan yapılan ve adına *bûk* (بوق) denen borular çalınırdı.¹⁹ Türk ordularının temel çalgılarından biri olan borunun en önemli özelliği kuvvetli ses çıkarmasıydı. Kaynaklarda Türklere ait olduğu isminden anlaşılan bir *borudan* (bûk-ı Türkî/بوق ترکی) bahsedilmektedir. Örneğin er-Râvendî'nin eserinde bu boru şu dizelerde geçmektedir:

فرو بسته در ان غوغای ترکان- زبانگ نای ترکی نای ترکان

O kahramanlar savaşında, uzun Türk borularının sesinden-Türklerin meydan okumaları duyulmuyordu.

¹⁴ Tablhâneler, Memlûk ordusu içerisindeki en önemli ve ilgi çeken müessesler arasında yer almaktadır. Burada görev yapan müzisyenler Memlûk ordusuyla birlikte fetihlere katılırdı. Davul, Büyük Selçuklularda olduğu gibi Memlûk ordusu için de saldırı için bir işaret niteliği taşıyordu. Bkz. el-Zehbî, 2004, s. 184.

¹⁵ Ruyî (روی) tunç, ruyîn (رويین) ise tunçtan yapılan şey anlamına gelmektedir. Bkz. Ferheng-i Ziya, 1984, s. 1036, 1039.

¹⁶ Büyük bir davul çeşidi. Bkz. Salihpul, 1991, s. 1008.

¹⁷ Saîd-i Nefîsî'ye göre bu âlet bir çeşit köstür. Beyhakî, 1940, s. 447, dipnot 8. Necati Lügal, bu âleti fil üzerinde taşınan, cilalı demirden yapıldığı için ayna gibi parlayan, genellikle savaş zamanı çalınan ve parıltı meydana getirmesi için sallanan gong benzeri bir âlet olarak açıklamıştır. Bkz. Beyhakî, 2019, s. 340, dipnot 230.

¹⁸ Nebet hakkında detaylı bilgi için bkz. Köymen, 2001, s. 88-89. Memlûk ordusunda askeri bando çalan ekibin başındaki kişiye *emîr-i tabilhâne* (أمیر طبلخانه) denirdi. Ayrıca emîr-i tabilhâne adı Memlûk ordusunda 40 askerden sorumlu kişiler için de kullanılmaktaydı. Bkz. Fehîm, 1983, s. 202; Dehmen, 1990, s. 22. Sultan Tuğrul Bey ile Arslan Besâsîrî'nin ordusu karşı karşıya geldiğinde Besâsîrî'nin ordusunun ön kısmında bulunan cariyeler def çalıp şiir okuyordu. Bkz. Sibt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 26.

¹⁹ Eski zamanlarda sığır ve keçi boynuzundan yapılan borular sonraki dönemlerde yerini metale bırakmıştır. Bkz. Vural, 2016, s. 241.

Üflemeli çalgılardan biri olan *demâme* (دَمَامَه), yüksek ses çıkarma özelliğine sahipti ve müzisyenler tarafından tercih edilen müzik aletleri arasındaydı (Beyhakî, 2019, s. 49; er-Râvendî, 1985, s. 170, 288; er-Râvendî, 1999, s. 166, 275; Ferheng-i Came-i Farsi, 1991, s. 506; İbn Bîbî, 2014, s. 331, 498; Mîrhând, 2006, s. 3149; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 1983, s. 327; Urfalı Mateos, 2000, s. 100; Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî, 2004, s. 55).

Selçuklu orduları özellikle düşman topraklarına girdiğinde müzisyenlerin yukarıda bahsi geçen enstrümanlarla çaldığı ezgiler, askerlerin moralini üst seviyede tutarken düşmanın kalbine korku salmaktaydı. Müzik aletlerinden çıkan nağmeleri duyan askerlerde sevinç ve neşe hissi oluşuyordu. Kumandanlar, galeyana gelen askerler için zor gelen işlerin kolaylaştığına ve verilen görevin ne pahasına olursa olsun yerine getirildiğine inanırdı. Sefer sırasında çalınan müziğin askerlerin motivasyonunun yanında yük hayvanlarının performansını da etkilediği gözlenmiştir. Örneğin develer müziğin etkisiyle daha hızlı gitmekte ve fazla yol kat etmekteydi (Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 145; Beyhakî, 1940, s. 281, 457, 604; Köymen, 2001, s. 89; Mîrhând, 2006, s. 3149; Nicolle, 1994, s. 24-25).

Kumandanlar ordunun genellikle kuşluk vakti kösler çalındıktan sonra harekete geçmesini tercih ederdi lakin strateji gereği kimi zaman gece yolculukları da yapılabilmekteydi. Bu yolculuklarda aydınlanma aracı olarak askerlerin taşıdığı meşaleler kullanılırdı (Beyhakî, 1940, s. 296; Koca, 2005, s. 122). Gece yürüyüşü sırasında düşman askeriyle karşılaşıldığında derhal savaş düzene geçilirdi. Sağ kanat değerli eşyaların ve erzakın korunması için geriye, sol kanat ise ordunun kalbine yerleştirilirdi. Düşman ordusu geride olduğu zamanlarda ordunun geri dönmesi için yol uygun olsa dahi büyük tehlike oluşturacağından tercih edilmezdi. Kumandanlar orduyu bu düzende tutmak için büyük çaba harcardı (Fahr-i Müdebbîr, 1967, s. 358).

Ordunun ilerleyişi esnasında karşılaşılabilecek en büyük sorun sultan, emîr veya kumandanın vefâtıydı. Böyle bir durum ile karşı karşıya kalan devlet erkani, yaşanabilecek olası bir kaosu engellemek adına vefâtın gerçekleştiğini ordudan saklardı. Özellikle sultanın vefâtı büyük bir gizlilik içerisinde ordudan saklanır ve naaş, bir hizmetçi eşliğinde mahfe²⁰ içerisinde muhafaza altına alınırdı. Başsız kalan bir ordunun dağılabilme tehlikesine karşın askerlere sultanın rahatsızlandığı ve sükûnet içerisinde gitmesi gerektiği için mahfeyle yolculuk yaptığı söylenirdi. Sultanın vefâtı düşman ordusu için bir fırsat teşkil edeceğinden orduyu tehlikeye atmamak adına derhal düşman ordusundan uzaklaşılır ve memlekete dönüş için acele edilirdi. Kimi zaman bu durum gece meşaleler eşliğinde uzun yolculuklar yapılmasını zaruri hale getiriyordu. Bu yolculukların 42 km'yi bulabildiği zamanlar olabilmekteydi. Konak yerine gelindiğinde saltanat çadırı kurularak sultan yaşıyor gibi davranılır ve ordu güvenli bir yere ulaşana kadar bu yöntemin uygulanmasına devam edilirdi (Beyhakî, 1940, s. 424; Beyhakî, 2019, s. 321).

Sonuç

Çalışmada, orduların zafere ulaşmasında önemli rol oynadığı düşünülen sefer organizasyonunun en önemli evrelerinden birinin ordunun toplandığı, teftiş edildiği ve son hazırlıklarını yaparak harekete geçtiği süreç olduğu anlaşılmıştır. Büyük Selçuklu ordusunun savaşçı unsurlarını sarâyda özel olarak yetiştirilen ve adına hassa denilen daimî askeri birliklerle iktâ sisteminden gelen askerler oluştururdu. İktâlardan gelen askerler ordunun asıl kısmını

²⁰ Mahfe, omuzda veya hayvanların sırtında taşınan bir tür tahtrevândır. Selçuklular zamanında kullanılan mahfeler üç yetişkin veya beş çocuğun rahatlıkla taşıyabileceği boyuttaydı. Bkz. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mulûk ve'l-hulefâ*, IV, s. 2941; İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 162.

meydana getirmekteydi. Sefer karar verildiğinde memleketin her tarafına habercilerle menşur (pervanegi) adı verilen ferman yollararak iktâlara bağlı birliklerin savaş için gerekli hazırlıkları tamamlayarak sefer zamanı kurulan saltanat çadırının önündeki boş alanda toplanmaları emredilirdi. Sultanlar, hazırlıkların tamamlanması için kendisinden sonra en büyük rütbeye sahip olan vezîri görevlendirirdi. Bu husus, sultanların organizasyona verdiği önemi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Sefer için toplanan ordu, herhangi bir eksiğinin olup olmadığını anlaşılmaması için sefere çıkılacağı gün teftiş edilirdi. Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasından sorumlu olan *dîvân-ı arz* adındaki kurumun başındaki kişiye 'arız denirdi. Sultanlar, askerlerin teftişi işini ise 'arız ile birlikte yapardı. Askerlerin silâhı, maaşı, vasiyeti, iâşesi ve benzer bilgiler *defter-i 'arz* adı verilen defterlere kaydedilirdi. Askerlerin teftişi bittiğinde ordu sağ, merkez, sol, öncü ve geri olmak üzere adına *beşli düzen* denilen bir organizasyon içerisinde harekete geçirdi. Beşli düzenin tercih edilmesindeki maksat bu düzenin ani bir saldırıyla karşı karşıya kaldığında hızla savaş düzenine geçilmesine imkân tanınmasıydı. Ordunun önünden bir nevi istihbarat görevi yapan bir öncü birlik gönderilirdi. Bunların ardından, kamp alanının tespiti, yolların bakım ve güvenliğinden sorumlu bir birlik yola çıkardı. Bu birlik ordunun sefer güzergahında karşılaşılabileceği tüm engelleri ortadan kaldırırdı.

Kaynakça

- 'Atâ Melik Cüveynî. (1911-1916). *Târîh-i Cihânguşâ*. I. (Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî. Nşr.). Leyden; II. (M. Muhammed-i Kazvînî, Nşr.). Leiden.
- 'Atâ Melik Cüveynî. (2013). *Târîh-i Cihânguşâ*. (M. Öztürk, Çev.). (3 cilt birleştirilmiş Birinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu. (Orijinal eserin yayın tarihi 1911-1916).
- Ahmed b. Mahmûd. (1977). *Selçuk-nâme*. I-II. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Anna Kommena. (1996). *Malazgirt'in Sonrası*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Anonim. (1377/1999). *Selçuk-nâme: Târîh-i Âl-i Selçuk der Anadolu*. (N. Celali, Nşr.). Tahran.
- Anonim. (1361/1982). *Hudûdu'l-âlem Mine'l-meşrik İle'l-magrib*. (Manoçehr Setodeh, Nşr.). Tahran.
- Anonim. (1952). *Selçuk-nâme: Târîh-i Âl-i Selçuk der Anadolu*. (F. N. Uzluç, Çev.). Ankara: Örnek Matbaası.
- Aristoteles. (2014). *Âdâb-ı Harb ve Üslûb-ı Ceng*. (Ö. Şenödeyici, Çev.). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Bayındır, A., (2020). *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*. İstanbul: Hiperyayın.
- Beyyümî, A. (2005). *Kuruluş Döneminde Eyyubiler*. (A. Timurtaş, Çev.). İstanbul: Nûbihar.
- Carey, B. T. (2012). *Road to Manzikert. Byzantine and Islamic Warfare 537-1071*. South Yorkshire: Pen and Sword.
- Demirci, M. (2002). İktâ. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 22, ss. 43-47.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebû 'Alî Hasan b. Nizâmu'l-Mulk-i Tûsî. (1375/1996). *Siyâset-nâme (Siyeru'l-Mulûk)*. (Ca'er Şi'âr, Nşr.). Tahran.
- Ebû 'Alî Hasan b. Nizâmu'l-Mulk-i Tûsî. (1999). *Siyâset-nâme (Siyeru'l-Mulûk)*. (M. A. Köymen, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Nerşahî. (1351/1972). *Târîh-i Buhârâ*. (Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, Çev.). Tahran.
- Ebû İshak el-Farisi el-İstahrî. (1345/1927). *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-memâlik*. Bibliotheca Geographorum Arabicorum. I. (M. J. Geoje, Nşr.). Brill.
- Ebû'l-Fazl Muhammed Beyhakî. (1319/1940). *Târîh-i Beyhakî*. (Saîd-i Nefisî, Nşr.).

- Ebû'l-Fazl Muhammed Beyhakî. (1324/1945). *Târîh-i Beyhakî*. (Gani ve Feyyaz, Nşr.). Tahran.
- Ebû'l-Fazl Muhammed Beyhakî. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (N. Lügal, Çev.). Ankara: TTK.
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî. (1419/1999). *Abu'l Farac Tarihi*. (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nâsırüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî (İbn Bîbî). (2014). *El Evâmirü'l 'Alâ'îye fî'l-Umûri'l-'Alâ'îye*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK.
- el-Mâverdî. (1403/1983). *Nasîhatü'l-mülûk*. (M. Hazar, Nşr.). Kuveyt.
- er-Râvendî. (1364/1985). *Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. (Muhammed İkbâl, Nşr.). Tahran.
- er-Râvendî. (1999). *Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. I-II. (A. Ateş, Çev.). Ankara: TTK.
- ez-Zehabî. (1424/2004). *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*. (H. Abdu'l-Menân, Nşr.). Beyrut-Lübnan.
- Fahr-i Müdebbîr. (1346/1967). *Âdâbu'l-Harb Ve's-şeca'a*. (Ahmed Süheylî-i Hânsârî, Nşr.). Tahran.
- Fehîm, M. (1983). *el-Fen'l-Harbi Lelceyşu'l-Mısri fî'l-Asrul Memlûki el-Bahri*. İskenderiye.
- Friendly, A. (1981). *The Dreadful Day: The Battle of Manzikert*. London: Hutchinson.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Göksu, E. (2009). İktâ Sisteminin Tekamülünde Selçukluların Rolü. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (S.I, ss. 83-96.).
- Hamdullâh Müstevfî el-Kazvînî. (1362/1983). *Târîh-i Güzide*. (Abdu'l-Hüseyin Nevâî, Nşr.). Tahran.
- Hamîdu'd-dîn Muhammed Mîrhând. (1385/2006). *Ravzatü's-safâ' fî Sîreti'l-enbiyâ' Ve'l-mülûk Ve'l-hulefâ*. IV. (C. Keyanfer, Nşr.). Tahran.
- Hamîdu'd-dîn Muhammed Mîrhând. (2015). *Ravzatü's-safâ' fî Sîreti'l-enbiyâ' Ve'l-mülûk Ve'l-hulefâ*. (Selçuklular kısmı). (E. Göksu, Çev.). Ankara: TTK.
- Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî. (2018). *Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşa Sanatı*. (C. Yakupoğlu-N. Musalı, Haz.). Ankara: TTK.
- Hillenbrand, C. (2007). *Turkish Myth and Muslim Symbol; The Battle of Manzikert*. Edinburg: Edinburg University Press.
- İbn Fadlân. (1379/1959). *Risâletü İbn Fadlân*. (S. ed-Dehhân, Nşr.). Dimaşk.
- İbn Havkal. (1996). *Sûretü'l-arz*. Beyrut: Menşûrât-i Dâr-i Mektebeti'l-Hayât.
- İbnü'l Cevzî. (2014). *el-Muntazam fî Târîhi'l-ümem'de Selçuklular, (H.430-485=1038 1092)*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: TTK.
- İbnü'l Esîr. (1987). *el-Kâmil fî't-târîh*. I-XI. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali. (1992.). *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. (A. Savran, Çev.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmûd. (2005). *Dîvân-i Lugâti't-Türk*. (S. Erdi ve S. T. Yurtsever, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kemâlüddîn İbnü'l Adîm. (1989). *Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb: Biyografilerle Selçuklular Tarihi*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: TTK.
- Kemâlüddîn İbnü'l Adîm. (2014). *Zübdetü'l Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: TTK.
- Kerîmü'd-dîn Mahmûd Aksarâyî. (1377/1999). *Müsâmeretü'l-ahbâr*. (O. Turan, Nşr.) Ankara: TTK.
- Kıvâmu'd-dîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. 'Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî. (1306/1889). *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-'usra*. (M. Th. Houtsman, Nşr.). Leiden.
- Klausner, C. L. (1973). *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür*. Ankara: Berikan Yayınları.

- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. III. Ankara: TTK.
- Kucur, S. S. (2002). İktâ: Selçuklular. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 22, ss. 47-49.). Ankara: TDV.
- Kurpalidis, G. M. (2020). *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Machiavelli, Niccolo. (2008). *Askerlik Sanatı*. (N. Güvenç, Çev.). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Mercan, İ. H. (2013). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Merçil, E. (1975). Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe'ye Çevirisi). *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK.
- Merçil, E. (2015). *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilatı: Merkez ve Eyalet Dîvânları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Milani, A. (2015). Military and Army Department of Ghaznavid Dynasty. *International Science Congress Association*. (Vol. 4(10), ss. 126-131.).
- Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî. (1342/1963). *Tabakât-i Nâsirî*. (Abdu'l-Hayy Habîbî, Nşr.). Kâbil.
- Nicolle, D. (1986). *Saladin and The Saracens*. London: Osprey.
- Nicolle, D. (1994). *Saracen Faris 1050-1250 AD*. Londra: Osprey.
- Ömer İbn İbrahim el-Avsî el-Ensârî. (1961). *Tefrîj El-kurûb fî Tadbîr El-hurûb (A Muslim Manual of War)*. (G. T. Scanlon, Çev.). Cairo: American University at Cairo.
- Özcan, A. (2016). Hassa Ordusu. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ek-I, ss. 542-543.). Ankara: TDV.
- Özgülendi, O. G. (2000). İsfahan. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 22, ss. 497-502.). Ankara: TDV.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî. (1362/1983). *Câmi'ü't-tevârîh*. I-II. (Ahmed Ateş. Nşr.). Tahran.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî. (2010). *Câmi'ü't-tevârîh, (Selçuklular kısmı)*. (E. Göksu ve H. H. Güneş, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan 'Alî İbn Nâsir İbn 'Alî el-Hüseynî. (1351/1933). *Ahbâru'd Devleti's Selcûkiyye*. (M. İkbâl, Nşr.). Lahor.
- Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan 'Alî İbn Nâsir İbn 'Alî el-Hüseynî. (1999). *Ahbâru'd Devleti's Selcûkiyye*. (N. Lügal, Çev.). Ankara: TTK.
- Salehpur, C. (1370/1991). *Ferheng-i Fârsî be Türkî-yi İstanbûlî*. Tebriz: Lale Yayınları.
- Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK.
- Sıbt İbnü'l Cevzî. (2011). *Mir'atüz Zaman fî Tarihi'î Ayan'da Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: TTK.
- Sun-Tzu. (2008). *Savaş Sanatı*. (A. Demir, Çev.). İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Şükûn, Ziyâ. (1984). *Farsça-Türkçe Lügat*. İstanbul: M.E.G.S.B. Tahran.
- Taneri, A. (1993a). *Harezmsahlara*, Ankara: TDV.
- Taneri, A. (1993b). Çetr. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 8, ss. 293-294.). Ankara: TDV.
- Taneri, A. (1977). *Türkiye Selçukluları Kültür ve Hayatı*. Konya: Bilge Yayınları.
- Terzi, M. Z. (1996). Gulam; Emeviler Abbasiler. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 14, ss. 178-184.). Ankara: TDV.
- Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (2000). (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK.
- Vural, F. G. (2016). *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik: Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yûsuf Hâs Hâcib. (2020). *Kutadğu Bilig*. (M. S. Kaçalin, Haz.). Ankara: Ötüken Neşriyat

Yayınları.

Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî. (1382/2004). *Selçûk-nâme*. (A. H. Morton, Nşr.). E. J. W. Gibb Memorial Trust. London. Chippenham.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Görev Yapmış Akademisyen Kökenli İçişleri Bakanlarının Faaliyetleri

The Activities of Ministers of Interior Who Academy Origin That Task Made in Turkish Governments

Selim SAYGIN^{a*}

^a Dr. Araştırma Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Tarih Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7202-2669

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Ocak 2021

Kabul tarihi: 31 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

İçişleri bakanları,

Akademisyen,

Milletvekilleri,

Cumhuriyet

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 13, 2021

Accepted May 31, 2021

Keywords:

Interior Ministers,

Academicsians,

Deputies,

Republic

ÖZ

Türkiye siyasi tarihinde akademi dünyasında görev yapanların siyasete olan ilgisi ve etkisi 1923 yılından sonra artmıştır. Bu süreçte Sahip oldukları bilgi birikimi ve nitelikleri sayesinde akademisyen kökenli milletvekilleri, bakan ve başbakanlık görevlerinde bulunmuşlardır. Bu siyasiler, Türkiye'deki demokrasi serüvenine önemli katkılar sunmuşlardır. Çeşitli bakanlık görevlerinde de bulunan akademisyen kökenli siyasilerin dikkat çekici görevlerinden bir tanesi de İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmalarıdır. Mehmet Emin Erişirgil ile başlayan bu süreç Salih Ragıp Üner, Ahmet Sabahattin Özbek, Ali Tanrıyar, Korkut Özal, Mustafa Kalemlı, Ülkü Gökalp Güney ve Meral Akşener ile devam etmiş ve halen de devam etmektedir. Akademisyen kökenli İçişleri Bakanlarının uzmanlık alanına bakıldığında siyasal bilgilerden mühendisliğe, sağlık alanından iktisat alanına kadar çeşitli faaliyet alanlarına rastlanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görev alan akademisyen kökenli içişleri bakanlarının biyografileri ele alındığında Türk siyasal yaşamına önemli katkılar sağlamakla birlikte kendi alanlarında da önemli faaliyetlerde bulunmuş ve ülkelerine önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

ABSTRACT

In the The history of Turkish politics The interest and influence of academics on politics increased after 1923. During this period, the number of deputies, ministers and prime ministers from the academy world increased. These politicians, has provide an important contribution to democracy journey in Turkey. One of the striking duties of the politicians with academic background who also have various ministerial positions is their duty is Ministry of Interior. This process, which started with Mehmet Emin Erişirgil, has continued with Salih Ragıp Üner, Ahmet Sabahattin Özbek, Ali Tanrıyar, Korkut Özal, Mustafa Kalemlı, Ülkü Gökalp Güney and Meral Akşener and still continues. Looking at the area of expertise of the Interior Ministers with academic background, we come across various fields of activity from political science to engineering, from health up to economics. If it is review of biographies of interior ministers that origin of academy in the history of Turkish Republic both they made important contributions to Turkish political life and they also carried out important activities in their own fields and provided important services to their countries.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: Selimsaygin72@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Turkish democracy has existed for about 150 years with its ups and downs. This process, which started with Kanun-i Esasi, continued with the reopening of the parliament in 1908, although it was interrupted for 33 years during the Ottoman Empire. After the defeat of the Ottoman Empire from the First World War, this time it was interrupted again with the collapse of the Meclis-i Mabusan in 1920. However, with the re-opening of the Grand National Assembly, understanding of democracy was reignited again in Turkey. The official declaration of the regime of the newly established state as a republic in 1923 reinforced this situation. Turkish democracy, which was interrupted again by the 1960 military coup, continued on its way after the parliament became active again in 1961. However, it was once again interrupted by the 1971 memorandum and the 1980 military coup. But, despite all these efforts, the Turkish democracy, which continues its development, has managed to continue on its way, even though it was tried to be interrupted again by the February 28 process.

The official proclamation of the state and its name and regime as a republic in 1923 enabled Turkish society to leave behind a very important threshold for democracy. Since then, the understanding of democracy has begun to be adopted by broad layers of the society, the interest of the Turkish people in politics has increased and Turkish politics has begun to undergo an important transformation. Before that, political life, which was dominated by a certain group, started to be adopted by various professions and broad layers of the society. Undoubtedly, the academy world is one of the groups that have their share of this situation. Although the interest of scientists in politics was known before the Republic, this interest more raised after the republic. After the proclamation of the republic, many politician that origin of academic has placed for itself in Turkish political life as deputy, bureaucrat, minister and even prime minister. Moreover, they also provided many innovations to come to Turkey.

Politicians with academic background have played an important role in the development of Turkish democracy and made important contributions to Turkish democracy. The first woman Prime Minister of the Republic of Turkey and the Minister of Interior also represents one of the most beautiful examples this situation. One of the important tasks undertaken by academician politicians is the Ministry of Interior. It is noteworthy that in this ministry, which constitutes one of the most critical institutions of the Turkish administrative structure, the number of politicians from the world of academia is considerable.

In this study, the biographies of the politicians with academic background who served as ministers in the Ministry of Internal Affairs from the foundation of the republic until 2000 will be examined, their activities as the Minister of Interior and the work of the parliament will be mentioned. In addition, the activities they perform in their fields of expertise will also be handled. Because these names, along with their political identities, are experts in many fields from philosophy to health, from engineering to history, and are known for their professions besides their political identities. The aim here is to study the contributions of 8 ministers to Turkish democracy as a result of their work and actions from the foundation of the Republic to 2000.

The method of this study, While examining the politicians that the identity of academics also The news in the newspapers of the period has been researched. In addition, for parliament works Turkey Grand National Assembly Proceedings was examined, Laws, proposals, proposals, declarations and speeches issued in this period were investigated. Also, thesis, articles and books written in their name for their biographies were also examined.

Considering the results of all these examinations and researches, it is seen that the interest of academics in politics is high. In addition, it is seen that these people have high beliefs to Turkish democracy in with ups and downs of. It is seen that The contributions of these names with advanced democracy awareness to the development of Turkish democracy very high. In this process, from Mehmet Emin Erişirgil to Meral Akşener, their services and contributions to the Turkish Ministry of Interior cannot be denied. Thanks to their expertise and academic world views, they have provided important services in a very important institution such as the Ministry of Interior.

Giriş

29 Ekim 1923 tarihinde gerçekleştirilen Cumhuriyet Devrimi Türk siyasal hayatının en önemli kırılma noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu devrimden itibaren Türk siyasal hayatı çok önemli bir dönüşüme uğramıştır (Biçici, Gaziantep'te Siyasal Yaşam, 2020, s. 36). Cumhuriyet Devrimi ile belli bir zümrenin ya da saray çevresinin sahip olduğu siyasal yaşam derinden değişmiş, toplumun belli bir kesiminde olan siyasal zemin geniş tabana yayılmıştır. Kadından erkeğine, köylüsünden iş insanına, eğitimciden esnafa kadar herkes siyasal yaşama katılma şansını elde etmiştir.

Cumhuriyet Devrimi ile geniş tabana yayılan siyasi anlayıştan en çok etkilenen zümrelerden bir tanesi şüphesiz ki akademi dünyası olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren akademi dünyasının siyasete olan ilgisi etkisini giderek arttırmıştır. Çeşitli alanlardan birçok akademisyen, milletvekili, bakan ve hatta başbakan olma şansını elde etmiştir. Bu duruma en güzel örnek ise Prof. Dr. Nihat Erim ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın başbakanı olan Prof. Dr. Tansu Çiller olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada 1923 yılından 2000 yılına kadar görev yapan akademisyen kökenli İçişleri Bakanlarının biyografisi ve faaliyetleri ele alınmıştır. Mehmet Emin Erişirgil ile başlayan bu süreç 2000 yılına gelindiğinde Meral Akşener ile tamamlanmıştır.

Mehmet Emin Erişirgil

Cumhuriyetin ilk düşünürlerinden olan Mehmet Emin Erişirgil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk akademisyen kökenli İçişleri Bakanı olma unvanına da sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Erken Cumhuriyet döneminin önemli aydınları arasında olan Erişirgil, uzun yıllardır ihmal edilen felsefe biliminin içinde yetişmiş, “Kant ve Felsefesi” ve “Sokrat” gibi eserleri ile Türkiye'deki felsefe bilimine önemli katkılarda bulunmuştur (Durmaz, 2012, s. 7). 1891 yılında İstanbul'da doğan Erişirgil, 1901 yılında Beşiktaş Sıbyan Mektebini bitirmiş, 1901-1908 yılları arasında Fatih Rüştiyesi ve Mercan İdadisi'nde eğitim görmüş, 1911 yılında da Mülkiye (Siyasal Bilgiler)'den mezun olmuştur (Karaca, 2012, s. 146).

Mehmet Emin Erişirgil, Mülkiye'yi 1911 yılında bitirdikten sonra Ayan Meclisi Umumi Kâtipliği'nin sınavını kazanarak Meclis-i Ayan Zabıt kâtabi olarak çalışmaya başlamıştır (Kaya, 2010, s. 132). Aynı yıl İstanbul Sultanisi'ne atanmış ve burada malumatı medeniye, kanuniye ve iktisadiye derslerini vermeye başlamıştır. (Durmaz, 2012, s. 15). 1913 yılında gelindiğinde de İstanbul Sultanisi'nde felsefe derslerine ek olarak Kabataş, Davut paşa ve Vefa Sultanileri'nde de felsefe dersleri vermeye başlamıştır (Çankaya, 1968, s. 864). Erişirgil, üç yıl kadar Kadıköy Numune Mektebi'nde görev yaptıktan sonra 1917 yılında İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji ve felsefe bölümlerinde Doçent unvanıyla göreve almaya başlamış, bir yıl sonra da felsefe profesörü olmuştur (Erişirgil, Bildiklerim, 2010, s. 38). 1919 yılına gelindiğinde ünlü düşünür, Niğde mebusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmiş ve siyasi kariyeri böylece başlamıştır (Durmaz, 2012, s. 19). Ancak o dönemdeki siyasi karışıklıklar nedeniyle İstanbul Üniversitesi'ndeki akademik kariyerine geri döner ve 1924 yılına kadar bu görevine devam eder. 1924 yılında dönemin maarif vekili Necati Bey'in ısrarı üzerine Maarif Vekaleti'nde Talim ve Terbiye Dairesi başkanı olur (Karaca, 2012, s. 146). 1924'ten 1929 yılına kadar Maarif Vekaleti'nde çeşitli görevlerde bulunur ve hatta Harf İnkılabı çalışmalarında “Dil Heyeti” ne başkanlık yapar (Erişirgil, Bildiklerim, 2010, s. 67). (Biçici & Özlü, Harf İnkılabı Üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Çıkan Tartışmalar ve Karşıt Görüşler, 2020, s. 189). 1930 yılında kısa süreliğine müsteşarlık görevinde bulunan Erişirgil, 1931-1936 yılları arasında İstanbul Maarif Müdürü olarak atanır. 1936 yılında başkent Ankara'da yeni açılmış olan Mülkiye Mektebi Müdürlüğüne sosyoloji ve iktisadi doktrinler tarihi profesörlüğüne atanır ve 1942'ye kadar bu görevini sürdürür (Durmaz, 2012, s. 22). 1942

yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) Zonguldak Milletvekili olarak seçilen ve siyasete yeniden giren Erişirgil, 1942-1946 yılları arasında Zonguldak milletvekilliği yaptıktan sonra 1946-1949 yılları arasında gümrük bakanı olarak görev yapmış ve ardından 1949-1950 yılları arasında da içişleri bakanı olarak görev almıştır (Erişirgil, İhmal, 1958, s. 5). Kısa bir süre İçişleri Bakanı görevinde bulunduktan sonra siyasetten çekilmiş ve 1965 yılına kadar bilim ve düşünceye kendisini adanmıştır. Türk düşüncesinin önemli temsilcilerinden olan, felsefe ve sosyoloji bilimi alanında önemli eserler kaleme almış olan düşünür, 7 Şubat 1965 tarihinde 74 yaşındayken yaşamını yitirmiştir (Durmaz, 2012, s. 25).

Mehmet Emin Erişirgil'in kısa süreli içişleri bakanlığı ve milletvekilliği serüvenine bakıldığında yedinci dönem TBMM'de çok aktif olmamıştır. Ancak çiftçiyi topraklandırma kanunu görüşmelerinde dikkat çekici açıklamalarda bulunarak:

“Topraksız köylüye toprak vermek meselesi nereden çıkıyor? Topraksız köylüye toprak verme meselesi bir kere sizin inanınızdan çıkıyor. Hepiniz Halk Partisindensiniz. Halk Partisinin programında topraksız köylüyü topraklandırma bir umdedir. Bu nazari bir umdedir. Yani bu programı göz önünde bulunduranların yaptığı nazari umdeler midir? Parti programının halk tarafından mal edilen en mühim kısımlarından birisidir. Yirmi seneden beri bizim halkımızın, vatandaşlarımızın istediklerine bakınız. Bunları dört şeyde toplayabilirsiniz. Yol, mektep, doktor, toprak isterler. Demek ki toprak isteme arzusu ve isteği memlekette yerleşmiştir. Şimdi bu durum karşısında topraksızlık meselesi bizde ehemmiyetli bir mesele değildir. Acele edilecek mesele değildir diyebilir misiniz?”

sözleriyle çiftçiyi topraklandırma kanununu savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:7, Cilt: 17, Birleşim: 55, 1949, s. 118). Erişirgil bu dönemde meclis genel kurulunda dört kez söz almıştır. TBMM'nin sekizinci döneminde daha aktif bir politika izleyen Erişirgil, aynı zamanda Gümrük ve Temel Bakanlığı ve kısa süreliğine de olsa İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Erişirgil, bu dönemde Marshal Planı, iş ve işçi sendikaları, gümrük kapıları, emniyet ve jandarma gibi konular başta olmak üzere meclis genel kurulunda 45 kez söz almıştır (TBMM Zabıt Cerideleri, s. 118).

Salih Rağıp Üner

Nevşehir'in yetiştirdiği önemli simalarından olan Salih Rağıp Üner, 2 Ekim 1914 tarihinde Nevşehir'de dünyaya gelmiştir. İlk ve orta eğitimini Kayseri'de, lise eğitimini ise Kayseri Lisesi'nde 1934 yılında tamamlamıştır (Çakırbaş, 2020, s. 1535). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan Üner, sırayla Edirne Belediye Tabipliği, Ankara Tıp Fakültesi İç Hastalıkları ve Fizyoloji Klinikleri Asistanlığı ve Klinik Doçentliği, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Profesörlüğü ve Klinik Direktörlüğü, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği 2. Başkanlığı, Ankara ve İzmir Verem Savaş Dernekleri Genel Sekreterlikleri, UNESCO Halk Sağlığı Milli Komitesi Ankara Şubesi Kuruculuğu, İzmir UNESCO Halk Sağlığı Genel Sekreterliği görevlerinde bulunmuştur (Güçlü, 2020).

Salih Rağıp Üner'in siyasi kariyeri ise 1960 askeri darbesi sonrasında başlamıştır. 1961 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından Ocak 1961 tarihinde o dönemde var olan Cumhuriyet Senatosu'na seçilmiş ve bu görevini 15 Şubat 1966 tarihine kadar sürdürmüştür. Türkiye'nin beşinci Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından da Cumhuriyet Senatosuna yeniden seçilen Üner, 1972 yılına kadar senato üyeliğini devam ettirmiştir (Milliyet Gazetesi, 1961). 5 Eylül 1960 tarihinde Cemal Gürsel tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak atanmış, ancak bu görevi Cumhuriyet Senatosuna atanmasıyla kısa sürmüştür. 1969 yılında İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın görevinden istifa etmesi üzerine 31 Temmuz 1969 tarihinde İçişleri Bakanı olarak atanmıştır (Milliyet Gazetesi, 1969). Bu dönemde Kayseri, Tunceli ve Elazığ'da meydana gelen olaylara müdahale etmiş ve bir takım tiyatro gösterilerini yasaklamak durumunda kalmıştır (Uraldı, 2004, s. 31). 3 Kasım 1969 tarihinde yeni kabinenin kurulup Haldun Mentешеoğlu'nun içişleri bakanı olmasıyla bu görevinden ayrılmıştır (Milliyet

Gazetesi, 1969). 1972 yılında senatörlük görevinin sona ermesine rağmen siyasete devam eden Üner, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde Adalet Partisi çatısı altında Nevşehir milletvekili seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020, s. 491). Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında aktif bir görev yürütmüş, gerek mesleği gereği sağlık alanında gerekse de seçildiği Nevşehir ile ilgili yasama çalışmalarına aktif katılım sağlamış, 25 farklı soru önergesi ve bu önergelere verdiği cevaplarla dikkat çekmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020).

5 Haziran 1977 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerine Adalet Partisi'nin adayı olarak katılan Salih Rağıp Üner, 1972 yılında ayrıldığı senatörlük görevine yeniden gelmiş, burada Sosyal İşler ve Karma Bütçe Komisyonları'nda görev almış ve bu görevini bir başka askeri darbe olan 1980 yılına kadar sürdürmüştür (Çakırbaş, 2020, s. 1534).

1980 askeri darbesinden sonra siyasetten çekilen Üner, mesleği olan sağlık alanında çalışmalarını sürdürmüştür. Bu kapsamda yaşamını yitirene kadar Ankara Veremle Savaş Derneği ve Türkiye Ulusal Veremle Savaş Dernekleri Federasyonu Yönetim Kurulu üyeliklerini yapmıştır (Uraldı, 2004, s. 42).

31 Ağustos 1994 yılında bir kalp krizi sonrası hayatını kaybeden Üner, ülkenin yetiştirdiği önemli bir bilim ve siyaset adamı olarak göze çarpmaktadır. Gerek siyasi yaşamı gerekse de sağlık alanındaki çalışmalarıyla çok aktif bir yaşam süren Üner, Türkiye'deki sağlık sisteminin gelişmesi ve Türkiye'nin verem ile olan savaşında önemli katkıları olmuştur.

Ahmet Sabahattin Özbek

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bilim adamı ve siyasetçilerinden olan Ahmet Sabahattin Özbek, 1915 yılında Erzincan'da dünyaya gelmiştir. 1937 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden mezun olan Özbek, 1953 yılında profesör unvanını almış 1955- 1957 ve 1965-198 yılları arasında aynı üniversitede dekanlık görevlerini yürütmüştür (TBMM Albümü, 2020). Ayrıca 1959 yılında Atatürk Üniversitesi'nin ilk rektörü olarak kurucu rektör unvanını almıştır (Atatürk Üniversitesi Resmi Sitesi).

Siyasi yaşamı 1973 yılında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Cumhuriyet Senatosuna Kütahya Üyesi seçilmesiyle başlamış ve 1978 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür (Milliyet Gazetesi, 1972). Bu süre zarfında Tarım Bakanlığı bütçesi, bütçe kanununda değişiklik gibi konularda söz almıştır. Ayrıca Cumhuriyet Senato üyesi olarak altı kez söz almış, bir kez önergede bulunmuş, bir kere de vilayet kâtiplerinin kadrosuzluğu üzerine sorulan soru üzerine cevap vermiştir (TBMM Zabıt Cerideleri). 1972 yılında Ferit Melen'in kurmuş olduğu 35. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanı (Milliyet Gazetesi, 1972) olarak görev yapan Özbek, Naim Talu'nun kurduğu 36. hükümet (Milliyet Gazetesi, 1973) ve Sadi İrmak'ın kurduğu 38. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti (Milliyet Gazetesi, 1974) dönemlerinde Ulaştırma Bakanı olarak görev alırken, 1977 yılı Süleyman Demirel'in kurduğu 39. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti döneminde de İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır (Milliyet Gazetesi, 1977). Ayrıca Saim Bülent Uslu'nun kurduğu 44. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde 1980-1983 yılları arasında da Tarım ve Orman Bakanlığı görevlerini sürdürmüştür (Milliyet Gazetesi, 1980).

Cumhuriyet Senatosu görevinden sonra 24 Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekilliği seçimlerinde bağımsız olarak Bursa milletvekili seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020, s. 39). Milletvekilliği süresince aktif bir siyaset yürüten Özbek, bu süre zarfında altı kez söz almıştır. Milli Güvenlik Konseyi üyesi olduğu dönemde Tarım ve Orman Bakanı olarak görev almış ve bu süre zarfında on bir defa söz almıştır (TBMM Zabıt Cerideleri).

1987 yılından sonra aktif siyasetten çekilen Ahmet Sabahattin Özbek, 29 Ağustos 2001 tarihinde İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur (TBMM Albümü, 2020, s. 39).

Ali Tanrıyar

Hem spor dünyasının hem de siyaset dünyasının önemli simalarından olan Prof. Dr. Ali Tanrıyar, 1914 yılında Yunanistan'ın Drama Sancağı Pravişte Kazası (Kavala) Palihor köyünde dünyaya gelmiştir (TBMM Albümü, 2020, s. 53). 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan mübadele neticesinde ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç edip Manisa'nın Kırkağaç ilçesine yerleşmiştir. 1924 yılında Manisa Kırkağaç İlkokulu'nda eğitim görmüştür. 1926 yılında Galatasaray Lisesinde eğitime başlamış ve 1936 yılında mezun olmuştur. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne başlayan Tanrıyar, 1942 yılında mezun olmuş ve ihtisasını dâhiliye üzerine yapmıştır (Galatasaray Spor kulübü Resmi Sitesi, 2020).

İstanbul Üniversitesinde tıp eğitimini sürdürürken diğer yandan da Galatasaray Lisesi'nde öğretmen muaviniği de yapmıştır (TBMM Albümü, 2020, s. 53). Galatasaray Lisesinde eğitim gördüğü dönemlerde spor aktivitelerinde de bulunan Tanrıyar, Galatasaray B takımı, genç takımı ve A takımında oynamakla beraber boks sporunda da oynayarak birçok spor dalında faaliyette bulunmuş ve nitekim kendisine "Spor Ali" lakabı takılmıştır (Galatasaray Spor kulübü Resmi Sitesi, 2020).

1942-1983 yılları arasında Galatasaray Spor Kulübü çatısı altında birçok görevde bulunan Tanrıyar, 41 yıl boyunca Galatasaray Spor Kulübü'nde doktorluk görevini yürütmüştür. Ayrıca 1942-1946 yılları arasında Galatasaray yönetim kurulu üyeliği de yapmıştır. Galatasaray bünyesinde birçok görevde bulunmakla beraber Sağlık Bakanlığı'nda da görev yapmış, Taksim İlyardım Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde başhekimlik görevinde de bulunmuştur.

Sağlıkçı ve sporcu kişiliğinin yanında siyasi kimliği ile de öne çıkan Tanrıyar, 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi'nin kurucu üyeliğini de yapmıştır (Doster, 1997, s. 8). 1983 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerinde İstanbul milletvekili seçilmiş ve 1983-1984 yılları arasında İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur (Milliyet Gazetesi, 1983). Bu süre zarfında siyasette aktif bir politika benimsemiş, İçişleri Bakanı olarak mecliste çeşitli konularda 17 kez söz alırken 18. dönem milletvekili olarak ta bir kere söz almıştır (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020).

İki dönem milletvekilliği yapan Tanrıyar, siyasetten sonra yeniden spora dönmüş ve 1986-1990 yılları arasında Galatasaray Spor Kulübü başkanlığı görevini yürütmüştür. Galatasaray Spor Kulübü başkanı olduğu dönemde Galatasaray ve Türk futbolunun gelişiminde önemli katkıları olmuş, kulübün mali durumunu önemli ölçüde düzelterek istikrara kavuşturarak 90'lı yıllarda Galatasaray'ın yakaladığı önemli başarıların temelini atmıştır. Nitekim Galatasaray Spor Kulübü, Ali Tanrıyar başkanlığı döneminde 1989 yılında Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda yarı final oynayan ilk Türk Futbol Takımı olma başarısını elde etmiştir. Ali Tanrıyar'ın başkanlığı döneminde Galatasaray Spor Kulübü çeşitli branşlarda 13 kez şampiyon olma başarısını göstermiştir (Galatasaray Spor kulübü Resmi Sitesi, 2020). Siyaset, spor ve sağlık alanında birçok hizmetlerde bulunan, evli ve bir çocuk babası olan Ali Tanrıyar, 25 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2017).

Korkut Özal

1980 ve 1990'lı yılların önemli simalarından ve Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanlarından Turgut Özal'ın kardeşi olan Korkut Özal, 29 Mayıs 1929 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir (TBMM Albümü, 2020, s. 466). 1951 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği'nden mezun olmuş, 1961 yılına kadar Devlet Su İşlerinde Malatya Şube Başmühendisi, Elazığ Bölge Müdürü ve Genel Müdürlük İşletme Dairesi Reisi olarak görev almıştır. 1956-1957 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Su

Kaynakları Sistem Planlaması ve Yeraltı Suları alanında lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin 1961 yılında kendisine yaptığı Öğretim üyeliği teklifini kabul ederek burada öğretim üyeliği görevinde bulunmuştur (Korkut Özal, 2020).

Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi, Akarsu Yapıları ve Mühendislik Ekonomisi alanlarında dersler vermiş ve bu yöndeki araştırmaları yönetmiştir. 1965 yılında yüksek verimli Meksika tipi buğdayların Türkiye'ye adaptasyonu konusundaki çalışmaları yönetmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı 1967 yılında kendisine Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü teklifi yapmış ve bu teklifi kabul ederek Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü olmuştur. 1971 yılının mayıs ayına kadar bu görevine devam ederken diğer yandan da ODTÜ'deki öğretim üyeliği ile birlikte TPAO, PETROKIMYA, İPRAŞ ve İPRAGAZ şirketlerinin idare meclislerinde başkanlık görevlerini yürütmüştür. 12 Mart askeri darbesinin ardından bu görevlerinden ayrılarak Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği görevine geri dönmüştür (TBMM Albümü, 2020, s. 466).

Korkut Özal'ın siyasi yaşamına değinilecek olunursa Ekim 1973'de Milli Selamet Partisinin (MSP) kendisine yaptığı adaylık teklifini kabul ederek aktif politikaya adım atmıştır. 1974'te Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi koalisyon Hükümeti'nde ve 1975'te kurulan I. Milliyetçi Cephe Hükümetinde Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı (Milliyet Gazetesi, 1975), 1977'deki II. Milliyetçi Cephe Hükümetindeyse İçişleri Bakanı olarak görev almıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1977). Bu süre zarfında mecliste aktif rol oynayan Korkut Özal, Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı olarak Cumhuriyet Senatosu'nda 7 kez, İçişleri Bakanı olarak 3 kez söz almıştır. Milletvekili olarak ise Millet Meclisinde Erzurum milletvekili olarak 44 kez söz alarak aktif bir politika yürütmüştür (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020).

12 Eylül 1980 darbesinin ardından aktif siyasete ara veren Korkut Özal, 1980 yılında ağır bir trafik kazası geçirmiş, uzun süren tedavilerin ardından iyileştikten sonra çeşitli özel şirketlerde yöneticilik yapmıştır. Ağabeyi Turgut Özal'ın kurmuş olduğu Anavatan Partisi'nin Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde tek başına iktidara gelmesi üzerine siyasete yeniden dönen Özal, 1995 yılında İstanbul'dan yeniden milletvekili seçilmiş, TBMM İçişleri Komisyonu Başkanlığı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGIT) Türkiye Parlamento Grubu Başkanlığı görevlerini yürütmüştür (TBMM Albümü, 2020, s. 249). Anavatan Partisi çatısı altında bir süre siyaset yapan Korkut Özal, daha sonra partisi ile görüş ayrılığı içine girmiştir. Bir süre parti içerisinde bu görüş ayrılığı ile ilgili mücadele vermiş, ancak başarısız olması üzerine 13 Ağustos 1997 tarihinde ağabeyi Turgut Özal'ın kurucusu olduğu Anavatan Partisi'nden istifa etmiştir (Milliyet Gazetesi, 1997). Anavatan Partisi'nden istifa ettikten sonra Demokrat Parti'ye katılmış ve 28 Eylül 1997 tarihinde Demokrat Parti'nin genel kongresinde Demokrat Parti Başkanlığı'na seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020, s. 249) 2001 yılına kadar Demokrat Parti genel başkanlığı görevini sürdüren Özal, 22 Mart 2001 tarihinde bu görevinden ayrılmış ve aktif siyaseti bırakma kararı almıştır (Star Gazetesi, 2016).

2016 yılına kadar çeşitli dernek ve cemiyetlerde çalışmalarda bulunan Korkut Özal, 2 Kasım 2016 tarihinde solunum yetmezliği nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Akşam Gazetesi, 2016). 1980 ve 1990'lı yıllarda Türk siyasetinde önemli görevlerde bulunmuş, hem mühendislik alanında hem siyaset alanında hem de dernek çalışmalarıyla Türkiye'nin önemli simalarından biri olmuştur.

Mustafa Kalemlı

26 Mart 1943 tarihinde Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde doğan Mustafa Kalemlı, ilk ve ortaöğrenimini Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde, lise eğitimini ise Eskişehir'de tamamlamış, 1967 yılında da Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1967-1968 yılları arasında Sosyal Sigortalar Kurumu Tunçbilek Hastanesi'nde hekim olarak görev yapmış,

1968 yılında da Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji kürsüsünde Asistanlık görevine atanmış ve 1972 yılında da Üroloji alanında uzmanlığını tamamlamıştır (TBMM Albümü, 2020, s. 209).

1976 ile 1978 yılları arasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Ankara Acil Yardım ve Trafik Hastanesi kuruluş çalışmalarında bulunmuş ve burada Başhekim Muaviniği görevinde bulunmuştur. Daha sonra tekrar Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji Kliniği Başasistanlığı görevine geri dönmüştür. 1978 yılında ise Hamburg Üniversitesi Eppendorf Hastanesi'nde Androloji ve Böbrek Nakli konusunda özel çalışmalar yapmak üzere Almanya'da bulunmuştur. Aynı yılın nisan ayında Ankara Üniversitesi'nde doçent ünvanını almıştır. 19 Eylül 1979 ve 5 Ocak 1982 tarihleri arasında Antalya Tıp Fakültesi'nin kuruluşunda görev almış, aynı fakültenin Üroloji Kürsüsü Başkanı ve Fakülte Yönetim Kurulu üyeliği görevinde bulunmuştur. 5 Ocak 1982 ile Haziran 1983 tarihleri arasında Sosyal Sigortalar Kurumu Tavşanlı Hastanesi Kurucu Başhekimliği görevinde bulunmuştur. Haziran 1983 ile Temmuz 1983 tarihleri arasında da Sosyal Sigortalar Kurumu İzmir-Buca Hastanesi Üroloji Kliniği Şefliğinde görev yapmıştır (TBMM Albümü, 2020, s. 263).

Mustafa Kalemlî'nin siyasi hayatı ise 1983 yılında başlamıştır. 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde Anavatan Partisi çatısı altında Kütahya milletvekili seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020). 13 Aralık 1983 tarihinde kurulan 45. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı görevi yapmıştır (Milliyet Gazetesi, 1983). 17 Ekim 1986 tarihine kadar bu görevini yürüten Kalemlî (Milliyet Gazetesi, 1986), daha sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na atandı ve 21 Aralık 1987 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür (Milliyet Gazetesi, 1987).

29 Kasım 1987 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde tekrardan Kütahya milletvekili seçilen Kalemlî, bu sefer 21 Aralık 1987 tarihinde kurulan 46. Hükümette ise İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır (Milliyet Gazetesi, 1987). 31 Mart 1989 (Milliyet Gazetesi, 1989) tarihine kadar İçişleri Bakanlığı görevini sürdürmüştür. İçişleri Bakanlığında ikinci görevine kadar TBMM üyesi olarak Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu Türk Grubu Üyesi, daha sonra Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Türk Parlamento Grubu Üyeliği görevlerinde bulunmuş, TBMM Dışişleri Komisyonu Üyesi ve Başkanvekilliği görevlerini yürütmüştür. Mesut Yılmaz başbakanlığında 23 Haziran 1991 tarihinde kurulan 48. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde yeniden İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiş (Milliyet Gazetesi, 1991) ve 26 Ağustos 1991 tarihine kadar bu görevini yürütmüştür (Milliyet Gazetesi, 1991). Mustafa Kalemlî İçişleri Bakanlığı görevinin ardında bu kez de Orman Bakanı olarak görev yapmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı Resmi Sitesi, 2020). 24 Aralık 1995 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde yine Anavatan Partisi çatısı altında Kütahya'dan milletvekili seçilmiş, 25 Ocak 1996 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçilmiş ve 30 Eylül 1997 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür (TBMM Albümü, 2020, s. 209).

1980 ve 1990'lı yılların en aktif siyasetçilerinden olan Mustafa Kalemlî, bu politikasını mecliste de sürdürmüştür. 17. Dönem mecliste Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak 60, 18. Dönemde İçişleri Bakanı olarak 18, 19. Dönemde Kütahya milletvekili olarak 1700 Sayılı Dâhiliye Memurları Kanunu'nun bir maddesinin değiştirilmesi ve Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı hakkında olmak üzere 2 kanun teklifi vermiş, 11 kez de önergede bulunmuştur. Ayrıca yine 19. Dönemde toplamda 44 kez söz almıştır. Son olarak 20. Meclis döneminde ise meclis başkanı olarak 12 kez genel kurula hitap etmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020). Evli ve iki çocuk babası olan Mustafa Kalemlî, Uluslararası Üroloji Derneği ile Uluslararası Böbrek Nakli Derneği'nin asli üyeliğini yapmış, Genel ve Pratik Üroloji adlı bir kitap yayımlamış ve kendisinin toplamda 25 adet bilimsel makale çalışması bulunmaktadır (TBMM Albümü, 2020,

s. 209).

Ülkü Gökalp Güney

1 Ocak 1935 tarihinde Bayburt'ta doğan Ülkü Gökalp Güney, Erzurum Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesini okumuş ve mezun olmuştur. Lisansüstü eğitimini genel cerrahi alanında yapan Güney, lisansüstü eğitimini ise 1977 yılında Almanya'da tamamlamıştır. Almanya eğitiminden sonra Türkiye'ye dönmüş, lisans eğitimini tamamladığı Ankara Üniversitesi'nde 1979 yılında doçent olarak göreve başlamıştır (TBMM Albümü, 2020, s. 106).

Siyasete 1987 yılında Anavatan Partisi çatısı altında başlayan Ülkü Gökalp Güney, 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan milletvekilliği seçimlerinde Gümüşhane milletvekili olarak seçilmiştir. Ardından 20 Ekim 1991, 24 Aralık 1995, 18 Nisan 1999 milletvekili seçimlerinde Anavatan Partisi çatısı altında, 03 Kasım 2002 genel seçimlerinde ise bağımsız olarak Bayburt milletvekili seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020). 2007 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ne katılan Güney, 22 Temmuz 2007 milletvekili seçimlerinde son kez Bayburt milletvekili olarak seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020, s. 454).

6 Mart 1996 tarihinde Mesut Yılmaz'ın kurmuş olduğu 53. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde de İçişleri Bakanı olarak görev almış, 16 Haziran 1996 tarihinde kadar bu görevini sürdürmüştür (Milliyet Gazetesi, 1996). Siyasette aktif bir politika anlayışı benimseyen Ülkü Gökalp Güney, milletvekilliği görevinde 18. dönemde Gümüşhane milletvekili olarak toplamda 20 kez söz alırken 3 kez kanun teklifinde bulunmuş ve bir kere de önergede bulunmuştur. 19. dönemde ise bu kez Bayburt milletvekili olarak toplamda 47 kez söz alırken 4 kez de önergede bulunmuştur. Ülkü Gökalp Güney'in 20. dönem milletvekilliği performansı ele alındığında bu kez 17'si İçişleri Bakanlık görevi olmak üzere toplamda 65 kez söz almış, üçer kez kanun teklifi ve önergede bulunmuştur. 22. dönem milletvekilliği döneminde toplamda 38 kez söz alırken 4 kez önergede bulunmuştur. 23. ve son döneminde daha pasif bir görüntü sergileyen Güney, bu süre zarfında toplamda 13 kez söz almıştır (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020). Milletvekilliği görevinden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi'nde siyasete devam eden Güney evli ve iki çocuk babasıdır.

Meral Akşener

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli kadın siyasetçilerinden olan Meral Akşener, 18 Temmuz 1956 tarihinde İzmit'te dünyaya gelmiştir. 1974 yılında Bursa Kız Öğretmen Lisesi'ni tamamlayan Akşener, 1979 yılında liseden mezun olduktan sonra 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. 1979 ve 1982 yılları arasında öğretmenlik görevinde bulunmuş, ardından Yıldız Teknik Üniversitesi Kocaeli Mühendislik Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atanmıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlamış, Yıldız Teknik Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi (Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı) ve Marmara Üniversite'sinde öğretim üyeliği görevlerinde bulunmuştur.

Siyasete 1994 yılında giriş yapan Meral Akşener, ilk siyasi faaliyete 1994 yılında yapılan belediye seçimlerinde Doğru Yol Partisi'nin Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı adayı olarak başlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1994). 1995 yılında Doğru Yol Partisi'nin kadın kolları başkanlığına getirilmiş, aynı yıl 1995 yılında gerçekleştirilen milletvekilliği seçimlerinde Doğru Yol Partisi çatısı altında Kocaeli milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki yasama faaliyetlerine başlamıştır.

28 Haziran 1996 tarihinde Refah Partisi öncülüğünde kurulan Refah Partisi-Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinde Susurluk olayları neticesinde dönemin İçişleri Bakanı Mehmet

Ağar'ın istifa etmesi üzerine İçişleri Bakanı olmuş ve bu vasfı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın İçişleri Bakanı olma ünvanını elde etmiştir (Milliyet Gazetesi, 1996). Tarihe 28 Şubat Süreci olarak geçen olaylar neticesinde koalisyon hükümetinin dağılması üzerine 30 Haziran 1997 tarihinde İçişleri Bakanlığı görevi sona ermiş, yerine Ülkü Gökalg Günay gelmiştir (Milliyet Gazetesi, 1997). 1999 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerinde Doğru Yol Partisi çatısı altında bu kez Kocaeli milletvekili olarak seçilmiştir (TBMM Albümü, 2020).

2001 yılında Doğru Yol Partisi'nden istifa eden Meral Akşener, Fazilet Partisi'nden kopan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşunda bir süre görev almış, ancak bir süre sonra görüş ayrılığına düşerek bu partiden ayrılarak Milliyetçi Hareket Partisi'ne katılmıştır (Duran, 2017, s. 15). 2002 yılında gerçekleştirilen milletvekilliği seçimlerinde partisinin baraj altında kalması sebebiyle milletvekili seçilememiştir. 2004 yılında yapılan belediye seçimlerinde bu kez İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 2004). 2007 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin barajı geçmesi üzerine İstanbul milletvekili olarak meclise girmeyi başarmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2007). Mecliste Hayriye Ayşe Nermin Neftçi'den sonra Güldal Mumcu ile TBMM başkanvekili seçilme başarısı göstermiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020). 2011 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi Çatısı altında yeniden İstanbul'da milletvekili seçilmiş (24. Dönem TBMM Albümü, 2012, s. 144), ancak 2015 yılında partisi tarafından aday gösterilmemiştir.

Mecliste aktif bir politika benimseyen Akşener, 20, 21, 23 ve 24. Dönem meclislerinde toplam 25 kez söz almış, 3 kez Meclis Soruşturması Önergelerinde bulunmuş, 14 kez meclis soruşturması önergelerini yönetmiş, 1 kez de önergede bulunmuştur (TBMM Zabıt Cerideleri, 2020).

Kasım 2015 seçimlerinde partisi Milliyetçi Hareket Partisi'nin oy kaybı yaşaması üzerine parti yönetimi ile görüş ayrılığı yaşamış ve Milliyetçi Hareket Partisi'nde kurultay çağrısında bulunmuş ve genel başkanı adayı olduğunu açıklamıştır. İlk etapta mahkeme kararıyla gerçekleştirilen Milliyetçi Hareket Partisi Kurultayında genel başkan seçilmiştir. Ancak Milliyetçi Hareket Partisi genel merkezi bu kongreyi tanımadığını açıklamış, 8 Eylül 2016 tarihinde genel merkez tarafından partiden ihraç edilmiştir. Bunun üzerine 9 Haziran 2016 tarihinde Ankara Nöbetçi Asliye Hukuk Mahkemesine başvurarak, partiden ihraç kararına ihtiyati tedbir konulmasını istemiş, ancak bu başvurusu 15 Aralık 2016 tarihinde Ankara 6. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından reddedilmiş ve bunun üzerine partisinden ihracı kesinleşmiştir (Duran, 2017, s. 17).

Partiden ihracına rağmen siyasetten ayrılmayan Meral Akşener, bu sefer yeni bir parti kurma girişiminde bulunarak Milliyetçi Hareket Partisi'nde görüş ayrılığında bulunan Ümit Özdağ, Nuri Okutan, Yusuf Halaçoğlu, Mukadder Başeğmez, İsmail Ok, Aytun Çıray, Ali Türkşen gibi muhaliflerle birlikte 25 Ekim 2017 tarihinde "İyi Parti" adında bir partinin kuruluşuna öncülük etmiş ve bu partinin genel başkanlığına seçilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2017).

Meral Akşener'in parti genel başkanı olarak ilk serüveni 24 Haziran Genel Seçimleri olmuştur. Ancak bu seçimlerden önce partisinin seçimlere katılıp katılamayacağı üzerine yaşanan tartışmalarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15 milletvekili transferi üzerine bu tartışmalara son nokta konulmuş ve İyi Parti seçimlere katılmıştır. 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde partisinin cumhurbaşkanı adayı olan Akşener, %7, 4 oy alırken partisi ise %9.96 oy almıştır (Sözcü Gazetesi, 2018).

24 Haziran 2018 seçimlerinden sonra İyi Parti ve Meral Akşener'in ikinci seçim sınavı ise 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimler olmuştur. Bu seçimlere Cumhuriyet

Halk Partisi ile yapılan anlaşma çerçevesinde “Millet İttifakı” adlı ittifak ile girmiştir. Bu seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi ile gerçekleştirilen anlaşma çerçevesinde İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Adana, Muğla, Aydın ve Hatay gibi büyükşehirlerde Cumhuriyet Halk Partisi adayı desteklenirken, Konya, Denizli, Balıkesir, Gaziantep, Trabzon, Samsun ve Sakarya Büyükşehirlerinde İyi Parti kendisi aday çıkaracaktır. 31 Mart 2019 tarihindeki seçimlerinde her ne kadar İyi Parti adayı herhangi bir ilde adayı kazanmamış olsa da uzun yıllardır Adalet ve Kalkınma Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi yönetiminde olan İstanbul, Ankara, Bolu, Antalya, Mersin, Bilecik, Artvin, Ardahan ve Kırşehir gibi illerin Millet İttifakına katılmasında önemli pay sahibi olmuştur. Ayrıca partisi bu seçimlerde %7.45 oy alarak Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olma başarısı göstermiştir (Seçim2019, 2019). İyi Parti genel başkanlığı görevi ile aktif siyasete devam eden Meral Akşener evli ve bir çocuk annesidir.

Sonuç

Türk siyasal hayatının en önemli olaylarından bir tanesi 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet Devrimi olmuştur. Bu devrim ile birlikte siyasal yaşam toplumun geniş kesimlerine yayılmış ve toplumun her kesiminden olanlar seçme veya seçilme hakkını elde etmişlerdir. Bu haktan en çok yararlananların başında akademisyenler gelmektedir. Sahip oldukları bilgi birikimi ve nitelikleri sayesinde Türk siyasetinin önemli kişiliklerinden biri haline gelmiş ve aldıkları çeşitli görevlerle Türk siyasetine yön vermişlerdir. Bu görevlerin önemlilerinden bir tanesini de İçişleri Bakanlığı görevi oluşturmaktadır.

İçişleri Bakanı olarak görev alan akademisyen kökenli siyasilere bakıldığında hem tarih olarak yakın döneme denk gelmesi hem de siyasi parti başkanı olması hasebiyle Meral Akşener öne çıkmaktadır. Tarihçi kişiliği ile de tanınan Meral Akşener, Hem Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın İçişleri Bakanı olma ünvanını elde etmiş, hem de yakın dönem ve günümüz siyasetinin en önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Bir diğer akademisyen ise Korkut Özal'dır. Türk siyasetinin önemli simalarından Turgut Özal'ın da kardeşi olan Korkut Özal, yalnızca siyasi kişiliği ile değil aynı zamanda mühendis kimliği ve çeşitli derneklerdeki aktif kişiliği ile göze çarpmaktadır. Göze çarpan bir diğer bakan da sporcu kimliği ile tanınan Ali Tanrıyar'dır. Sağlık alanında önemli faaliyetlerde bulunan Ali Tanrıyar, aynı zamanda spor dünyasının da önemli simalarından biridir. Galatasaray Spor Kulübünün çeşitli spor dallarında faaliyet yürütmekle kalmamış aynı zamanda Galatasaray Spor Kulübünün Başkanlığını da yapmıştır. İçişleri Bakanı olarak aldıkları görev süresince güvenlikçi ve baskıcı bir yönetim sergilemekten kaçınmışlar, Polis ve Jandarma gibi kolluk güçlerinin hukuk dışı sert müdahalelerde bulunmalarına engel olmuşlardır. Ancak bununla birlikte güvenlik konusunda da hukuk çerçevesinde gerekli adımları atmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin 1960 darbesinden sonra İçişleri Bakanı olarak görev alan Salih Ragıp Üner, bu dönemde Polis Teşkilat yapısının geliştirilmesi konusunda önemli çalışmalarda bulunmuş ve bugünkü teşkilat yapısının oluşturulmasında önemli katkıları olmuştur. Bir başka örnek ise PKK terörünün yoğun olarak yaşandığı dönemlerde İçişleri Bakanı olarak görev yapan Meral Akşener, Polis Teşkilatının PKK terörü ile mücadelede orduya gerekli desteğin verilmesi konusunda önemli faaliyetleri olmuştur.

İçişleri Bakanı olarak görev alan akademisyen kökenli siyasilerin yaşamları ve faaliyetleri ele alındığında bu şahıslar sadece Türk demokrasinin gelişimine katkıda bulunmamış, aynı zamanda kendi uzmanlık alanlarında da önemli hizmetler sunmuşlardır. Bu da bizlere akademisyen kökenli siyasetçilerin hem Türk siyasal hayatında önemli yer teşkil ettiklerini hem de demokrasiye olan inançları sayesinde Türk Demokrasi hayatına önemli hizmetler kattıklarını göstermekte ve göstermeye devam etmektedir.

Kaynakça

- (2020, 12 24). Galatasaray Spor kulübü Resmi Sitesi: <https://www.galatasaray.org/haber/kulup/ali-tanriyari-saygi-ve-rahmetle-aniyoruz/46642> adresinden alındı
- (2020, 12 26). Tarım ve Orman Bakanlığı Resmi Sitesi: <https://www.tarimorman.gov.tr/sayfalar/tarimeskibakanlarimiz.aspx?ogeid=4> adresinden alındı
24. Dönem TBMM Albümü. (2012). 144. Ankara.
- Akşam Gazetesi. (2016, Kasım 3). 1.
- Atatürk Üniversitesi Resmi Sitesi. (tarih yok). 12 22, 2020 tarihinde alındı
- Biçici, M. (2020). *Gaziantep'te siyasal yaşam*. Gaziantep: Iksad Publishing House.
- Biçici, M., Özlü, Z. Y. (2020). Harf İnkılâbı Üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çikantartışmalar ve Karşıt Görüşler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 180-197. doi:<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.681313>
- Cumhuriyet Gazetesi. (1977, Temmuz 22). 1.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1994, Mart 28). 6.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2004, Mart 29). 1.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2007, Temmuz 23). 9.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2017, Mayıs 26). 17.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2017, Ekim 26). 1.
- Çakırbaş, A. (2020). Cumhuriyet senatosu'nda nevşehir'in temsili. *History Studies*, 14(4), 1525-1541. doi:[10.9737/hist.2020.889](https://doi.org/10.9737/hist.2020.889).
- Çankaya, A. (1968). *Mülkiye tarihi ve mülkiyeliler* (Cilt 2). Ankara: Mars Matbaası.
- Doster, B. (1997). *1980 Sonrası girilen genel seçimlerde anavatan partisi ve doğru yol partisi'nin aldıkları oy oranlarının karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- Duran, H. (2017). Meral Akşener'in siyasi anlamı ve İyi Parti. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*(223), 1-28.
- Durmaz, N. (2012). *Mehmet Emin Erişirgil'in hayatı ve felsefesi(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı.
- Erişirgil, M. E. (1958). *İhmal*. Ankara: Maarif Yayınları.
- Erişirgil, M. E. (2010). *Bildiklerim*. (M. B. Varlık, Dü.) Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Güçlü, F. (2020). *Eski sağlık bakanlarımızdan prof. Dr. Salih Ragıp Üner*. 12 21, 2020 tarihinde Fibhaber: <https://www.fibhaber.com/saglik-eski-bakanlarimizdan-profdr-salih-ragip-uner-makale,2288.html> adresinden alındı
- Karaca, N. (2012). Bilimin rehberliğinde değişimden yana olan pozitivist bir düşünür: Mehmet Emin Erişirgil. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 18(70), 145-164.
- Kaya, M. C. (2010). Mehmet Emin Erişirgil: bergsonculuktan pragmatizme bir darülfünün hocası. *Kutadgubilig Dergisi*(18), 129-180.
- Korkut Özal. (2020, 12 25). 12 25, 2020 tarihinde [biyografya.com.tr: https://www.biyografya.com/biyografi/19124](https://www.biyografya.com/biyografi/19124) adresinden alındı
- Milliyet Gazetesi. (1961, Kasım). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1969, Ağustos 1). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1969, Kasım 4). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1972, Temmuz 4). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1972, Mayıs 23). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1973, Nisan 16). 1.

- Milliyet Gazetesi. (1974, Kasım 18). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1975, Nisan 1). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1977, Nisan 11). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1980, Eylül 22). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1983, Aralık 4). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1983, Aralık 14). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1986, Ekim 18). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1987, Aralık 22). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1987, Aralık 22). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1989, Nisan 1). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1991, Haziran 24). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1991, Ağustos 27). 15.
- Milliyet Gazetesi. (1996, Mart 7). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1996, Haziran 29). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1997, Ağustos 14). 1.
- Milliyet Gazetesi. (1997, Haziran 30). 1.
- Seçim2019*. (2019, Nisan 1). 12 31, 2020 tarihinde Sözcü Gazetesi:
<https://www.sozcu.com.tr/secim2019/> adresinden alındı
- Sözcü Gazetesi. (2018, Haziran 25). 1.
- Star Gazetesi. (2016, Kasım 3). 14.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 39. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 2, 491. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 39. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 39. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 53. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 2, 466. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 263. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 125. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 106. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 378. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 454. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 336. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 249. Ankara.
- TBMM Albümü. (2020). 3, 209. Ankara.
- TBMM Zabıt Cerideleri. (tarih yok). Ankara. 12 22, 2020 tarihinde
[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK%20\(AHMET%20SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK\)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK%20(AHMET%20SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih) adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (tarih yok). Ankara. 12 22, 2020 tarihinde
[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK%20\(AHMET%20SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK\)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK%20(AHMET%20SABAHATT%DDN%20%D6ZBEK)&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih) adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 24). Ankara. 12 24, 2020 tarihinde
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=AL%DD%20TANRIYAR&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bit_tarih= adresinden alındı

- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 25). Ankara. 12 25, 2020 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=KORKUT%20%D6ZAL&v_sb=ERZURUM&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 26). 12 26, 2020 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=MUSTAFA%20KALEML%DD&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=187&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici= adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 29). Ankara. 12 29, 2020 tarihinde [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=%DCLK%DC%20G%DCNEY%20\(%DCLK%DC%20G%D6KALP%20G%DCNEY\)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=%DCLK%DC%20G%DCNEY%20(%DCLK%DC%20G%D6KALP%20G%DCNEY)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=) adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 31). Ankara. 12 31, 2020 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=MERAL%20AK%DEENER&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 31). Ankara. 12 31, 2020 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=MERAL%20AK%DEENER&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (2020, 12 21). [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=RAGIP%20%DCNER%20\(SAL%DDH%20RAGIP%20%DCNER\)&v_sb=NEV%DEEH%DDR&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=RAGIP%20%DCNER%20(SAL%DDH%20RAGIP%20%DCNER)&v_sb=NEV%DEEH%DDR&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=) adresinden alındı
- TBMM Zabıt Cerideleri. (tarih yok). *TBMM Zabıt Cerideleri*. TBMM Resmi Sitesi: [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=8&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=EM%20N%20ER%20%20%20RG%20L%20\(MEHMET%20EM%20N%20ER%20%20%20RG%20L\)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=8&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=EM%20N%20ER%20%20%20RG%20L%20(MEHMET%20EM%20N%20ER%20%20%20RG%20L)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=) adresinden alındı
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:7, Cilt: 17, Birleşim: 55. (1949). 118. Ankara: TBMM Matbaası.
- Uraldı, S. (2004). *Ragıp Üner ve Türk siyasi hayatındaki yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

II. Viyana Seferi'nin Manastır'daki Lojistiği

The Logistics of the second Siege of Vienna in Manastır (Bitola)

Faruk SÖYLEMEZ^{a*}, Hülya GÖZCÜ^b

^a Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1814-0047

^b Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-6373-2530

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Ocak 2021

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı,

Manastır,

Viyana,

Lojistik,

Şer'iyye Sicili.

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 25, 2021

Accepted May 25, 2021

Keywords:

The Ottoman Empire,

Manastır,

Vienna,

Logistics,

Sharia Registry

ÖZ

Osmanlı Devleti tarihinin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden II. Viyana Seferi'nin hazırlıkları sırasında, ordunun toplanması ve lojistik ihtiyacının karşılanması önemli bir mesele idi. Bu bağlamda devlet geniş bir menzil teşkilatı kurarak lojistik maddelerin sefer güzergâhına ve savaş alanına zamanında ulaştırılmasına büyük bir ehemmiyet göstermiştir. Ordunun işe ve ikmalini oluşturan bu lojistik maddelerin bir kısmının Manastır şehrinden temin edildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma esas itibarıyla 1682-1684 yıllarını kapsayan 25 numaralı Manastır Şer'iyye Sicili'nde yer alan belgelere dayanmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığı üzere II. Viyana Seferi'ne katılacak olan ordunun zahire ve konaklama ihtiyaçlarının bir kısmı zahire baha, avâriz ve nüzul vergisi olarak Manastır'ın köylerinden tahsil edilmektedir. Bu bağlamda sefere memur edilen askerlerin ihtiyacı olan un, tereyağı ve koyun ile binek hayvanları için lazım olan arpa ve saman gibi maddelerin bir kısmı sürsat bedeli olarak Manastır'dan alınmaktaydı. Bunların yanı sıra sefer masrafları için cizye ve ispenç gibi senelik vergilerin, henüz zamanı gelmeden iki senelik olarak tahsil edildiği görülmektedir. Ordunun savaşta kullandığı önemli mühimattan olan barutun hammaddelerinden güherçile ve kükürdün de Manastır'dan elde edildiği ve II. Viyana seferine yetiştirilmek üzere Ohri'de işlenip, Selanik baruthanesine nakledildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca lojistik maddelerin naklinde kullanılan beygirlerin Manastır'dan temin edildiği gibi bunlara ödenecek kira bedellerinin de ahalden tahsil edildiği görülmektedir.

ABSTRACT

Gathering the army and meeting logistical challenges was an important issue during the preparations for the second Siege of Vienna, which constitutes an important turning point in the history of the Ottoman Empire. In this regard, the state gave great importance to the delivery of logistics materials to the expedition route and the battlefield on time by establishing a wide range organization. It is understood that some of these logistics items, which constitute the food and supply of the army, were supplied from the city of Manastır. This study is mainly based on the documents in Manastır Sharia Registry number 25 which covered period from 1682-1684. As can be understood from these documents, the grain and accommodation needs of the army of the second Siege of Vienna were collected from the villages of Manastır as a tax. of *zahire baha*, *avâriz* and *nüzul*. In this regard, the materials needed for the soldiers, such as flour, butter and sheep, as well as barley and straw needed for the riding animals, were taken from Manastır in return for the tax of *sürsat*. Besides, it is seen that annual taxes such as *cizye* and *ispenç* were collected two years earlier. It is understood that the raw materials of gunpowder, which were among the important ammunition used by the army in the war, such as saltpeter and sulfur were supplied from Manastır. These raw materials were processed in Ohrid and transferred to the Thessaloniki gunpowder factory for the the second Siege of Vienna. Also, it is seen that the horses used in the transportation of logistics materials were supplied from Manastır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fsoylez@ksu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Manastır (Bitola), one of the most strategic cities of Macedonia, has attracted the attention of states throughout history due to its location on commercial roads. Therefore, there have been power struggles over the control of the city throughout history. After the conquest of Manastır by the Ottoman Empire, Turks were settled in the city and both agricultural and commercial activities in the city were increased. Thus, Manastır became an important base for future conquests. During the preparations for the second Siege of Vienna, Manastır was located on the left-hand route and this increased its strategic importance.

It was an important issue to meet the needs of an army consisting of hundreds of thousands of soldiers during the preparation of a long and big campaign like the second the second Siege of Vienna. In this regard, the state gave great importance to the timely delivery of logistics materials to the expedition route and the battlefield by establishing a wide range organization. Because, the continuity of the fighting capability of the Ottoman army mostly depended on the timely arrival of these food items from the behind of the front to the determined places. It is understood that some of the logistics materials of the army during the the second Siege of Vienna were supplied from the city of Manastır. From this perspective, this study deals with the logistics of the second Siege of Vienna in Manastır in the light of the documents in Manastır Sharia Registry number 25 which covered period from 1682-1684.

As can be understood from the documents, all military groups within Anatolia and Rumeli Province were invited to the expedition to be carried out in the spring of 1683. It was reported that the army first gather in Edirne and then move to the Belgrade field. Besides, it is ordered that the gunmen and cavalymen in the Manastır and surrounding towns gather under the flag of the *alaybeyi* (a military rank of the Ottoman Army) and be ready in the Belgrade field on time. It was also stated that, in order to gather the army completely, a roll call vote would be taken in the Belgrade field, and those who were not capable of using the weapons they brought would be sent and registered as the *raiyyet* (singular of *reaya*). In addition, it was emphasized that those who did not obey these orders would be punished with various penalties, their *timars* (fiefs) would be taken from their hands and would not be re-given in any way, and the properties of those who did not fulfill their duties properly would be confiscated.

A large amount of grass, hay and barley were needed to feed the riding and pack animals which were used for the siege of Vienna. In order to meet these needs and to ease the burden on the Ottoman economy, the state met the expedition logistics of the army by collecting taxes under the name of *avârız* and *nüzul* from the villages. Accordingly, in order to meet the grain needs of the army, it was ordered to collect the taxes of *avârız* and *bedel-i nüzul* of 1682 and 1683 from Manastır as soon as possible. In the collection of the taxes of *avârız* and *nüzul*, the villages of Manastır were distributed in proportion to the power of the people based on *avârızhanes* (tax house units). In this regard, the materials needed for the soldiers, such as flour, butter and sheep, as well as barley and straw needed for the riding animals, were taken from Manastır in return for the tax of *sürsat*. Ayrıca, the cash equivalent of the same food was taken from places far from the post-stations. It is understood that the raw materials of gunpowder, which were among the important ammunition used by the army in the war, saltpeter and sulfur were supplied from Manastır. These raw materials were processed in Ohrid and transferred to the Thessaloniki gunpowder factory for the the second Siege of Vienna. Besides, it is seen that the horses used in the transportation of logistics materials were supplied from Manastır and the rental prices to be paid for them were collected from the people. At this point, the people faced great difficulties as the taxes such as *avariz*, *nüzul* and *sürsat* were tried to be collected before their time. Therefore, the people had to borrow money from usurers, and this caused the emergence of group called *muameleci*. In conclusion, this study argues that all these findings, which were determined based on the Manastır Sharia Registry number 63 would contribute to the clarification of the points stated in the scope of purpose of the study.

Giriş

Manastır, tarih boyunca Makedonya'nın en stratejik şehirlerinden birisi olmuştur. Şehrin ilk yerleşimi Ege Deniz'ini Adriyatik'e bağlayan eski Roma yolu (Via Egnatia) üzerinde bulunan Heraklea antik şehrine dayanmaktadır. Bu şehir Roma ve Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren dikkat çekici bir şekilde büyümeye başlamış, zamanla ticari ve dinî bir merkez haline gelmiştir (Prifti, 2003, s. 562; Çağ, 2010, s. 60). Şehre, Manastır isminin verilmesi ise dinî bir merkez olmasının yanı sıra şehrin kiliselerle çevrili olmasından dolayıdır (Tevfik, 1327, s. 27). Manastır, Türkler tarafından fethedilene kadar çeşitli krallıkların hâkimiyeti altına girmiş ve en son Sırp Krallığı'na bağlı dinî bir merkez haline getirilmiştir. Buraya ilk Türk akını, Aydınöğlü Umur Bey tarafından 1332 tarihinde gerçekleştirilmiştir (İdrizi, 2008, s. 19). Osmanlı Devleti zamanında Sultan I. Murad Han'ın fermanıyla Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Manastır ve Pirlepe'nin fethi ile görevlendirilmiştir. Timurtaş Paşa 1383 yılında kalabalık bir ordu ile önce Pirlepe kalesini kuşatıp âmânla teslim aldıktan sonra Manastır şehrini kuşatmış, bir süre şehir halkının direnişiyile karşılaşmış olsa da neticede kuşatma fetihle sonuçlanmıştır (Hoca Sadettin Efendi, 1992, s. 154).

Osmanlıların eline geçtikten sonra askeri ve stratejik bir konum elde eden Manastır şehri, ileri fetihler için bir üs konumuna getirilmiştir (Uzunçarşılı, 2011, s. 175). Şehrin üzerinde kurulduğu ticaret yolları güvenli bir şekilde ulaşımına açılarak, ekonomi yeniden canlandırılmış, verimli topraklarına Türklerin yerleştirilmesiyle birlikte şehrin nüfusu hızla artmıştır (Lory ve Popovic, 1996, s. 62). Bu dönemde Manastır şehrinde Osmanlı'nın idari sistemi tesis edilerek, Rumeli'nin önemli bir askeri ve idari merkezi haline getirilmiştir. Bunun yanı sıra gerek Arnavutluk ve Macaristan'da çıkan karışıklıkları bastırmak gerekse Avrupa'da yeni fetihler için bu bölgede bulunan Osmanlı ordusunun ve padişahlarının Manastır'da bir süre konakladıkları bilinmektedir (Çağ, 2011, s. 348-355).

Osmanlı Devleti, Balkanlar ve Avrupa seferlerini sağ kol, orta kol ve sol kol olmak üzere üç ana yol güzergâhı üzerinde gerçekleştirmekteydi. Manastır'ın bu ana yollardan birisi olan sol kol güzergâhında yer alması, şehrin Belgrad, Budin ve Viyana seferleri sırasında stratejik önemini arttırmıştır. Yine bu güzergâh üzerinde çok sayıda vakfin bulunması, askeri amaçlı kullanımının dışında ticari bir yol olarak da kullanıldığını göstermektedir (Osmanlı Yer Adları I, 2013, s. 13). Manastır'ın eski çağlardan itibaren önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunması ise, ticari faaliyetler açısından ehemmiyetini artırmakta ve ekonomisine zenginlik katmaktaydı.

Bu bağlamda, ekonomik kaynakları ve stratejik konumu itibariyle Manastır şehrinin II. Viyana Seferi'nde Osmanlı ordusuna sağladığı lojistik destek bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Araştırma konusu esas itibariyle, Manastır'ın 1682-1684 yılları arasında kayda alınan Kadı sicilindeki belgeler ışığında incelenmeye çalışılacaktır.

II. Viyana Seferi'nin İlanı ve Ordunun Toplanması

Osmanlı Devleti, Macar topraklarına yaptığı seferler ve fetihler neticesinde Avusturya sınırına kadar ilerlemişti. Bu sebeple iki devlet arasında Macaristan üzerinde nüfuz kurma mücadeleleri başlamıştı. Osmanlıların 1529 yılında Viyana'yı ilk kez kuşatması Avusturya açısından önemli bir tehdit oluşturmuş ve bu tarihten itibaren sınır boylarındaki anlaşmazlıklardan dolayı sürekli bir çatışma baş göstermişti. Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında 1606 yılında imzalanan Zitvatoruk Antlaşması'yla birlikte, iki devlet arasında bir süreliğine sulh hali devam etmişse de Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Erdel'in içişlerine karışması sonucu barış ortamı yerini silahlı mücadeleye bırakmıştı. Avusturya'nın Erdel'e hâkim olma isteği 1662 yılından itibaren daha da şiddetlenmiş bu durum ise Erdel topraklarını Osmanlı ile Avusturya arasında bir çatışma alanı haline getirmiştir

(Beydilli 1991, s. 174). Osmanlı sultanı IV. Mehmed'in sadrazamlığa Köprülü Mehmed Paşa'yı getirmesiyle birlikte başlayan Köprülüler döneminde ise Avusturya üzerine birçok sefere çıkılarak Uyvar fethedilmiş, Neokrat ve Leva kaleleri ele geçirilmişti. 1664 yılında yapılan Yanıkkale seferinde Osmanlı Devleti başarısız olmuş ve neticede Avusturya ile Vasvar antlaşması imzalanmıştı (Ateş, 2015, s. 11). Ancak Avusturya'nın Macarlara dinî ve kültürel baskı uygulaması sonucu Orta Macar Kralı Tökeli İmre Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunarak, devletin himayesine girmek istediğini bildirmişti. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ısrarı üzerine Padişah yardım vaadinde bulunarak, Macaristan'da çıkan ayaklanmaları bastırmak ve uzun süredir devam eden anlaşmazlıklara son vermek üzere Avusturya'ya savaş açarak, sefere çıkılmasına karar vermişti (Uzunçarşılı, 1995, s. 434-445).

Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın Sultan IV. Mehmed'i Avusturya seferine ikna etmesiyle birlikte, sefer kararı alınmış ve 21 Ocak 1683 yılında Edirne'de, saray kapısı üzerine tuğlar dikilerek, Rumeli ve Anadolu'da bulunan vezirlere, beylerbeylerine ve sancakbeylerine ulaklar vasıtasıyla emirler gönderilmişti (İnbaşı, 2001, s. 171). Sefer hazırlıklarının bir an önce başlaması için gönderilen bu emirlerde, Rumeli ve Anadolu Eyaleti dâhilindeki askerlerin tamamı sefere çağrılmaktaydı. Manastır kadısına gönderilen 1682 tarihli bir ferman suretine göre Anadolu ve Rumeli'de bulunan ulu vezirler, beylerbeyi, devlet adamları, dergâhı muallâ (saray) müteferrikaları, divanı hümayun ve defter-i hâkâni kâtipleri ve şakirtleri, alaybeyleri, zâimler tımar erbabı, altı bölük halkı, dergâhı mualla yeniçerileri, cebeci, topçu ve top arabacıları, birden bine ve binden yüz bine varıncaya dek dirlik sahibi olan asker taifesinin sefere memur ve tayin olunarak, cümlesinin vakti zamanında, harp edevatıyla beraber mükemmel bir şekilde Belgrad¹ Sahası'nda orduyu hümayuna mülhak olmaları emredilmiştir (MŞS, No: 25 v. 51b / 153). Manastır kadısına gönderilen bir başka hükümde de ordunun öncelikle Edirne'de toplanacağı, oradan Belgrad'a hareket edileceği ve Belgrad Sahrasında yoklama alınacağı bildirilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 58a / 208). Böylesine büyük bir sefer hazırlığında ordunun istenilen mevkide zamanında toplanması ve hazır olması, sefer düzeni ve muvaffakiyeti için oldukça önem arz etmekteydi. Bu bağlamda, askerlerin toplanması adına devlet tarafından asker sürücüleri ve kethüda yerleri görevlendirilmiş, askerlerin eksiksiz bir şekilde ve zamanında toplanması hususunda bilhassa ehemmiyet gösterilmesi bildirilmiştir.²

Sefer hazırlığı bağlamında Osmanlı taşra teşkilatındaki yöneticilere gönderilen emirlerde ise, sipahi ve silahtarların alaybeyi bayrağı altında toplanarak, harp edevatlarıyla birlikte, Belgrad Sahrasında, eksiksiz bir şekilde hazır bulunmaları emredilmekteydi. Getirdiği silahları kullanmaya kadir olmayanların ise geri gönderilerek raiyyete yazılmaları buyrulmaktaydı. Sefere iştirak etmeyip evlerinde kalanların, cümle âleme ibret olması için şiddetle cezalandırılması, tımarlarının hiçbir surette tekrar verilmemek kaydıyla ellerinden alınması ve gerekli cezaların verilmesi emredilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 51 / 193; v. 58a / 208). Askerin ve askeri toplamakla görevlendirilen beylerin bu konuda gevşeklik göstermemesi adına devlet, çeşitli ikazlar ve cezalar uygulamaktaydı. Hatta bunların mallarına devlet adına el koyulacağı bildirilmekteydi. Manastır kadısına gelen bir emirde, askeri toplamakla görevli kethüda yerlerinin görevlerini ihmal etmeleri halinde, öncelikle onların cezalandırılacağı, mal

¹ Belgrad, Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin önemli bir idari merkezi haline getirilmiş ve Macaristan'ın Habsburg idaresinde kalan yukarı kısmına ve Avusturya'ya düzenlenen seferlerde lojistik üs olarak kullanılmıştır. Agoston, 2009, s. 198.

² Osmanlı Devleti zamanında Macaristan Engürüs olarak tabir edilmekteydi. Manastır kadısına gönderilen belgelerde Viyana ismi geçmemekle beraber seferin baharda Engürüs keferesi üzerine yapılacağı bildirilmekteydi. Seferin çıkılmasının asıl sebebi, Macaristan topraklarında Avusturya'nın aldığı kaleleri yeniden ele geçirmektir.

ve erzaklarına devlet hazinesi adına el koyulacağı bildirilmişti (MŞS, No: 25 v. 58 / 209). Bu bağlamda sefere katılmayanların Allah'ın gazabına uğrayacağı vurgulanmakla beraber seferin asıl amacının, Allah'ın adını yüceltmek ve İslamiyet'e hizmet etmek olduğu bildirilmektedir (MŞS, No: 25 v. 51 / 193).

Ulak ve İaşe Menzilleri

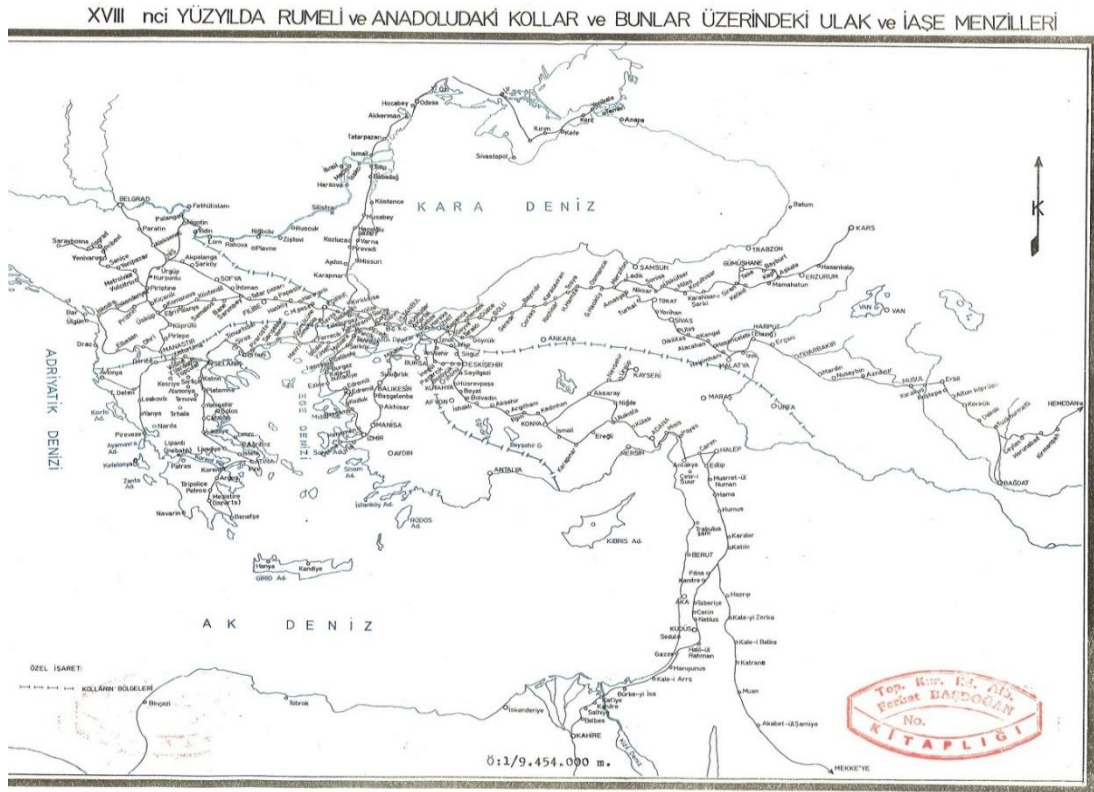
II. Viyana seferi gibi uzun süreli ve büyük bir sefer hazırlığı sırasında toplanacak yüz binlerce askerden oluşan ordunun ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir mesele idi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde sefer hazırlıkları sırasında, haberleşme, konaklama ve ordunun ihtiyaç duyduğu lojistik malzemeler, menzil teşkilatı tarafından yürütülmekteydi. Oldukça geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, menzil teşkilatının yürütülebilmesi için gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de ana yollar ve bunlara bağlı tali yollar yapmıştı.³ Yine sefer sırasında ihtiyaç duyulduğunda yeni menziller ihdas edilmekte ve işlevini yitirmiş menziller yeniden teşkilatlandırılmaktaydı (Ertaş, 1999, s. 591). Menziller üzerindeki muhabere merkezlerinde bulunan ulaklar vasıtasıyla ordunun ihtiyaçlarının ve iaşesinin temini için merkezden kazalara haberler gönderilmektedir (Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, 1966, s. 3-5).

Devlet tarafından teşkilatlandırılan menziller, Anadolu ve Rumeli taraflarında üç ana yol ve bu yollara bağlı güzergâhlarda tesis edilmişti. Sağ, orta ve sol kol diye adlandırılan bu yollar, Rumeli tarafında, İstanbul'dan üç yöne doğru ilerlemekteydi (Ertaş, 1997, s. 92). Bu yollardan birisi olan sol kol, Osmanlı Devleti'nin Balkanlara ve Avrupa'ya doğru genişlemesinde İstanbul'dan Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'a giden anayol olarak kullanılmaktaydı (Osmanlı Yer Adları I, 2013, s. 13). 1682-1684 tarihli şer'iyye sicilinde yer alan belge suretlerinden anlaşıldığı üzere Manastır şehri sol kol güzergâhında bulunmaktaydı (Gözcü, 2019) Manastır'ın sol kol güzergâhında bulunması ise II. Viyana gibi seferlerde şehrin stratejik ve lojistik önemini artırmaktaydı.

Sefer sırasında ordunun lojistik ihtiyacı iki şekilde karşılanmaktaydı. Bunlardan ilki ordunun hareket ettiği güzergâh boyunca halkın tahıl stoklarına ve hayvanlarına el koyulmak suretiyle iaşenin temin edilmesi, diğeri ise ordunun hareket ettiği yol hattı boyunca ve savaşın meydana geleceği alanlarda, belirli yerler tespit edilerek, lojistik maddelerin buralara sistemli bir şekilde nakledilmesiyle sağlanmaktaydı. Gerekli olan ihtiyaç maddeleri vergi karşılığı olarak veya satın alma yoluyla temin edilmekte ve belirli noktalarda hazır bulundurulmaktaydı (Çetin, 2011, s. 413) Günümüzde lojistik olarak adlandırılan sefer öncesi ve sefer sırasında yürütülen bu faaliyetlere Osmanlılar devrinde ise iaşe ve ikmal adı verilmekteydi (İşbilir, 2002, s. 278). Osmanlı ordusu sefere çıkmazdan evvel konaklayacağı yerler tespit edilir, bu yerlerin ve civar kazaların kadılarına gönderilen emirlerle belirtilen malzeme ve yiyeceklerin menzillere getirilmesi istenirdi (Halaçoğlu, 2004, s. 160) Menzillere uzak olan yerlerden ise yiyeceklerin bozulabileceği ihtimaliyle ve sefere mali kaynaklık etmesi hasebiyle bu maddelerin bedeli, nakdî olarak temin edilmekteydi. Yine Manastır kadısına gelen bir emirde, menzile yakın olan yerlerden zahirenin aynî olarak alınacağı, uzak yerlerden ise bunun bedeli mukabilinde nakdî

³ Menziller başlangıçta, eyaletlerin durumu, serhadlerde elde edilen bilgilerin merkeze ulaştırılması ve gereğinin yerine getirilmesi amacıyla kurulmuştur. Daha sonraları ise ordunun sefer sırasında ulaşımı, iaşesinin temini ve haberleşmenin sağlanmasına hizmet etmiştir. İki menzil arası mesafe üç saatten yirmi sekiz saate kadardı. Doğrudan menzil tayin edilmeyip, ulakların uğradığı yerlerde ise ulakların masraflarının ahali tarafından karşılanması zorunluydu. Menzilde devlet tarafından bir yıllığına tayin edilen Menzil emini, menzil Kethüdası, Ahur Kethüdası, Odacı, Sürücü ve Menzilkeş ismi verilen ve menzil çevresindeki köy ve kasaba ahalisinden oluşan hizmetliler grubu bulunmaktaydı. Halaçoğlu, 2004, s. 159; 1981, s. 124-16.

olarak temin edileceği bildirilmekle beraber Manastır ile civar kazalardan nakdi olarak tahsil olunması emredilmekteydi.

Harita: Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, Gnkur. Bşk. Harp Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 2, Ankara 1966.

Menzillerde toplanan yiyecekler un, buğday, bulgur, çavdar, darı, pirinç, arpa, yağ, bal, koyun, ekmeke, saman, ot ve odun gibi maddelerdi. Bu maddelerden depolanamayanlar ise yol boyunca halktan toplanırdı. Ayrıca aynı iaşenin, nakdi karşılığı olan zahire baha da menzile uzak olan yerlerden alınmaktaydı (Ulaş, 2019, s. 65). Manastır kadısına gelen bir emirde sefer için Rumeli valilerine verilen zahire bahanın tahsil olunarak gönderilmesi emredilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 58b / 2010). Diğer vergilerde olduğu gibi zahire bahanın da tahsilinde görevlendirilen memurların masrafları buldukları kazanın ahalisi tarafından karşılanmaktaydı. Buna göre ağanın hizmeti ile tahsildarın ücreti ve bazı masraflar için toplamda 63 bin akçe tahsil olunup köylere tevzi olunması emredilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 53b / 197). Bunun yanı sıra ordunun yoldaki azıkları ve zahire konaklarının tedariki hususunda Manastır'da Mustafa Ağa'nın görevlendirildiği ifade edilmektedir (MŞS, No: 25 v. 57b / 207).

Ordunun İaşe ve İhtiyaçları İçin Manastır'dan Alınan Vergiler

Geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti, yapacağı seferlerin ve savaşların masraflarını ve levazımını karşılamak adına Avârız-ı Dîvâniyye adı altında bir sistem kurmuştu. Bu sistem orduya gerekli erzak ve yem temini ile bunların menzillere ve savaş alanlarına nakledilmesi gibi önemli hizmetleri de ihtiva etmekteydi. Ayrıca savaş zamanında aynı ve nakdi olarak alınan bu fevkalade vergiler, seferlerin ve savaşların artmasıyla birlikte XVI. yüzyıldan itibaren daimî bir hale getirilmişti (Majer, 1981, s. 186-187). Avârız-ı Dîvâniyye adı altında toplanılan vergilerin belli başlıları; harp malzemesi, arpa ve saman tedariki ile bunların nakledilmesi, icabında amele, araba ve hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerahor, kavas vs. adlar altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek ve avarız akçesi adı altında

muayyen bir miktar para ile devletin veya seferin idare masraflarına iştirak etmek (Söylemez, 1995, s. 54) şeklinde sıralanabilir.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren düzenli olarak alınan bu vergiler mevkûfat kaleminin denetimi ve sorumluluğu altındaydı ve ayrı bir deftere kaydedilmekteydi (Selçuk, 2008, s. 163). Sefere çıkan ve asker sayısı yüz binleri bulan Osmanlı ordusunun iâşesinin karşılanması yanında yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için de bol miktarda ot, saman ve arpaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyaçların karşılanması ve Osmanlı maliyesindeki yükün hafifletilmesi adına devlet, köylerden avâriz ve nüzul adı altında vergiler olarak ordunun sefer lojistiğini karşılamaktaydı (Çelik, 2018, s. 138). Buna göre II. Viyana Seferi'ne çıkan ordunun zahire ihtiyacı için Manastır'dan 1682 ve 1683 senesine ait avâriz ve bedel-i nüzullerinin tahsil edilmesi emredilmekteydi. Avâriz ve nüzullerin toplanmasında ise avârizhâneler esas alınarak Manastır'ın köylerine, ahalinin gücü nispetinde tevzi ve taksim edilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 50a / 190; 59b / 2013). Avâriz vergisi normalde olağanüstü vergilerden olup savaş zamanında toplanmaktaydı. Ancak art arda yapılan savaşlar neticesinde senelik olarak toplanan daimi bir vergi haline getirilmişti (Sahillioğlu, 1991, s. 108). Nitekim II. Viyana Seferi'nde avâriz vergisinin Manastır'dan senelik olarak alınması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Nüzul vergisi ise savaş zamanlarında ordunun iâşesi için un ve arpanın belirli menzillerde hazırlanması gayesiyle ortaya çıkmış olup, önceleri avâriz gibi fevkalâde vergilerden iken, XVI. yüzyılın ortalarında gerçek bir vergi mahiyetine dönüşmüştü (İşbilir, 2007, s. 311). Yine bu vergi, avârizin devamı niteliğinde olup, tahsili hususunda avârizhâneler esas alınmaktaydı (Tablo:1).

Osmanlı ordusunun savaş kabiliyetinin devamlılığı cephe gerisinden gelen bu iâşe maddelerinin, belirlenen menzillere zamanında ulaşmasına bağlıydı. Bu nedenle bu vergilerin eksiksiz bir şekilde toplanması çok önemliydi (Polat, 2018, s. 830-831). Viyana Seferi'ne askerin bir günlük konaklamasında ortalama zahire tüketimi 1900 kile un ve 100 kile has un, 800 kile arpa, 150 araba ot, 300 araba odundur. Menzillere uzak yerlerden ise bu zahirelerin nakdî karşılığı olan avâriz ve bedeli nüzul vergileri alınmaktaydı.

Tablo 1: 1683 yılına ait Manastır ve civar kazaların avârizhâne sayıları

Kaza İsmi	Manastır	Görice	Bihilişte	Kolonya	Karadağ
Avârizhâne Sayısı	1.332,5	651,5	416	129	74
Alınacak akçe Tutarı	433.062,5	211.737,5	135.200	41.925	24.050
Toplam Akçe	845.975				

Tabloda yer alan kazaların her bir avâriz hânesinden, merkezden gönderilen mühürlü ve nişanlı defter suretinde belirtildiği üzere 325 akçe tahsil edilmesi bildirilmiştir. Ayrıca tahsil için gelen mübaşirin maişeti için de her bir haneden 60 akçe alınması istenmiştir (MŞS, No: 25 v. 54a / 198). Buna göre diğer kazalarla karşılaştırıldığında Manastır'ın avârizhâne sayısının diğer kazalardan bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, Manastır'ın diğer kazalara oranla daha büyük ve daha gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: 1683 yılına ait Manastır ve civar kazaların nüzulhâne sayıları

Kaza İsmi	Görice	Manastır	Bihilişte	Kolonya	Karadağ
Nüzulhâne Sayısı	852.5	692.5	416	129.5	74 ve 1 rub‘
Alınacak akçe Tutarı	511.500	415.500	249.600	77.700	44.550
Toplam Akçe	1.298,85				

Merkezden gönderilen defter suretince tabloda yer alan kazalardan hane başına altışar yüz akçe bedeli nüzullerinin tahsili emredilmiş olup, gelen mübaşirin maiyeti için de yine her bir haneden otuzar akçe daha alınması buyrulmuştur. Bunlardan başka, gelen emirlerde defterde belirtilen miktardan noksan alınmaması ve ziyade akçe talebiyle ahaliye zulmedilmemesi tembih edilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 54b / 199). Görüldüğü üzere II. Viyana Seferi'nin hazırlıkları sırasında ordunun iaşesi için Manastır şehrinden avâriz ve nüzul adı altında vergiler toplanmış ve vergileri toplamakla görevli mübaşirin ve maiyetinin masrafları da yine Manastır ahalisinden temin edilmiştir.

Osmanlı ordusu XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli sefer halinde olduğundan dolayı ordunun ihtiyaçları artmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, bu ihtiyaçları karşılamak adına avarız ve nüzulden başka sürsat vergisi de tahsil etmeye başlamıştı. Bu vergi nüzulden farklı olarak un ve arpadan başka yağ, bal, koyun, ekmek gibi maddeleri de ihtiva etmekte ve bunlar devletin belirlediği miktar karşılığında satın alınmaktaydı. (İşbilir, 2007, s. 312). Sefer sırasında alınan sürsat da avarız ve nüzul gibi zamanla hakiki bir vergiye dönüşmüş olup, mübâyaa ve iştirâ adı altında devletin belirlediği narha dayalı olarak tahsil edilmekteydi (Majer, 1981, s. 192). Bu bağlamda II. Viyana Seferi öncesinde Manastır kadısına gelen bir emirde; “Bahar ayında sefer muhakkak olup, seferi hümayunda bulunan memur ve ordunun zahireleri için Anadolu ve Rumeli’de bulunan kazalardan menzile yakın yerlerden aynı sürsat narhiyesinin, aynı zahire olarak alınması ve uzak olan kazalardan ise buna mukabil ahalinin hallerine göre sürsat vukiyyesi bedellerinin tahsili”(MŞS, No: 25 v. 46a / 175) emredilmekteydi. Buna göre mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri suretince, Manastır ve diğer ve kazalardan alınması gereken sürsat vukiyyesi bedelleri ve belirlenen narh fiyatları şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 3: II. Viyana Seferi sırasında tahsil edilen maddelerin fiyatı

Tahsil Edilen Ürün	Birimi	Tutar (akçe)
Şa’ir (arpa)	İstanbul kilesi	40
Dakık (un)	İstanbul kilesi	90
Ağnâm	Adet	200
Revgân-ı şîr (tereyağı)	Vukiyye	30

Asel (bal)	Vukiyye	20
Odun	Araba	70
Saman	Kantar	30

Tablo 4: Paşa Sancağına bağlı kazalardan tahsil edilecek sürsat bedeli

Kaza İsmi	Sürsat Bedeli (akçe)	Kaza İsmi	Sürsat Bedeli (akçe)
Manastır	300.070	Serfice	223.200
Görice	140.800	Bihilişte	112.300
Kesriye	118,600	Pirlepe	116.200
Usturva	129.300	Cuma Pazarı	125.700
Filorine	227.700	Eğribucak	42.009
Horpeşte	105.700	Kolonya	36.600
Naslıç	164.400	-	-

Osmanlı Devleti, II. Viyana Seferi için Manastır ve civar kazalardan sürsatı nakdi olarak temin etmektedir.⁴ Ayrıca Manastır'dan alınan sürsat bedelinin diğer kazalardan bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, Manastır halkının refah düzeyinin diğer kazalara oranla daha yüksek olduğunun bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin düzenlediği uzun ve masraflı seferler sırasında halktan tahsil ettiği avarız, nüzul ve sürsatın yeterli gelmemesi durumunda, her yıl düzenli olarak tahsil edilen cizye ve ispenç gibi nakdî vergilerin, zamanından önce toplandığı ve tahsilinde acele edildiği anlaşılmaktadır. Devletin gelirleri arasında önemli bir yer tutan bu vergilerin zamana göre miktarları artırılmaktaydı. Cizye ödemekle mükellef bulunan her gayrimüslimin çift resminin karşılığı olan İспенçi de ödemesi zorunluydu ve bu ikisinin beraber tahsil edildiği görülmektedir (İnalçık, 1993, s. 45-46; 2001, s. 177). Sefer öncesi Manastır kadısına gönderilen hükümlerde zamanı gelen ve gelmekte olan cizye ve ispençlerin tahsili emredilmekteydi. 1683 tarihli bir belgede, 1682 senesine ait Ohri ve Manastır'da bulunan Kıptiyanın Müslüman olanlarından altı yüz ellişer akçe, keferesinden ise yedi yüz ikişer akçe cizye ve ispençleri ile ve sair rüsumlarının tahsili emredilmekteydi (MŞS, No: 25 v. 56a / 203). Yine 1683 tarihli bir belgede Manastır keferesinden 1683 senesine ait cizyelerinin tahsilini ve firar eden bazı reayanın yerlerine getirilmesi istenmekteydi (MŞS, No: 25 v. 52b / 194). Başka bir belgede ise Rumeli Beylerbeyi'ne Manastır'dan verile gelen cizye bahanın tahsili için Manastır'ın köylerine tevzi

⁴ Manastır şehri II. Viyana Seferi sırasında her ne kadar menzile fazla uzaklıkta bulunmasa dahi sürsatın buradan nakdi olarak tahsil edildiği görülmektedir. Bunun sebebinin yiyeceklerin bozulmaması açısından bu ürünlerin menzil üzerindeki yerlerden alınması ve sefere mali kaynak sağlamak için olduğu düşünülmektedir.

ve taksim edilmesi emredilmekte ve tahsil için gelen ağanın masraflarının da ahaliye tevzi edilmesi bildirilmektedir (MŞS, No: 25 v. 45a / 173).

Osmanlı Devleti sefer öncesi büyük bir hazırlık başlatmış olup, ordunun ihtiyaçları ve yapılacak seferin masrafları için diğer kazalardan olduğu gibi Manastır'dan da çeşitli vergiler tahsil etmiştir. Bu vergilerden avarız ve nüzulün Manastır'dan toplanması sırasında tahsile gelen memurlara muameleci tayfası engel olmaya çalışmıştır. Bahsi geçen muameleci tayfası faizle kişi veya köylülere borç veren kişilerdir. Bu muameleci tayfası köylülerin ihtiyaçları doğrultusunda borç verdikleri gibi aynı zamanda köylülerin ödemekle yükümlü buldukları olağan ve olağanüstü vergiler ile tevzi masraflarını da köylüler adına devlete peşin olarak ödeyip, daha sonra köylülerden belirli bir faiz oranında taksitle alabilmekteydi. Bu suretle bu tayfanın yaptığı işlemler, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kadılar ve divan tarafından meşru görülmekteydi (Aydın, 2010, s. 441-442). Bununla birlikte zaman zaman muameleciler ile devlet adına vergi tahsiline gelen memurların karşı karşıya geldikleri, muameleciler köylülerin bize borçları vardır, öncelikle bizim borçlarımızı ödemek zorundalar diyerek tahsildara engel oldukları durumlar da yaşanmıştır. Manastır'da da böyle bir durumun yaşanması üzerine bu anlaşmazlık mübaşir tarafından saltanat merkezine bildirilmiştir. Padişah tarafından gönderilen bir emirle, öncelikle devlete ait verginin tahsil edilmesi, buna engel olmaya çalışanların ise tespit edilerek gereken cezanın verilmesi istenmiştir. Sonuç itibarıyla muamelecilerin faaliyetleri devletin menfaatleri ile çatışmadığı sürece, devlet tarafından meşru görülmüştür (MŞS, No: 25 v. 56b / 204). Seferin ağır yükünü kaldırmakta zorlanan ahaliye borç vererek, bir manada devletin vergileri toplamasına yardımcı olduklarından dolayı devlet, muameleci gibi bir sınıfın faaliyetlerine göz yummuş olmalıdır.

Barut Yapımı İçin; Kükürt, Güherçile ve Nakil Beygiri Temini

Balkanlara doğru genişleyen Osmanlı Devleti, bölgede ateşli silahları kullanan Balkan milletleri ile karşılaşmış ve bu silahların önemini kavrayarak kendi ordusunda da kullanmaya başlamıştır. İmal ettikleri top ve barutlu silahları kale kuşatmalarında ve kale savunmalarında oldukça etkin kullanmışlardır (Agoston, 2009, s. 196; 2012, s. 241). Osmanlı Devleti bu silahların mühimmatı için gerekli olan barutu imal etmek amacıyla İstanbul, Selanik, Gelibolu ve İzmir gibi önemli merkezlerde baruthaneler kurmuştur (Gölen, 2002, s. 136). Kurulan bu baruthanelerde işlenen barut bizzat ordu veya nakliye araçları ile savaş alanına taşınarak kullanılmaktaydı. Barutun ana maddesini ise güherçile⁵, kükürt ve kömür teşkil etmekteydi (Majer, 1981, s. 192; Sevinç, 2010, s. 101-102). Barutun yapımında kullanılan güherçile, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında, Selanik, Vodena, Manastır, Florine, Filibe, Üsküp; Anadolu'da ise Afyonkarahisar, Denizli, Karaman, Akşehir, Konya, Maraş, Erzurum, Diyarbakır, Malatya gibi çok değişik bölgelerde imal edilmekteydi.

Barut yapımı için kullanılan güherçilenin bir kısmı avarız bedeli karşılığı olarak ocaklık tayin edilen yerlerden temin edilmekteydi. II. Viyana Seferi hazırlıkları sırasında, Paşa sancağında bulunan Manastır ve diğer kazalara gönderilen emirlerde, sefer için lazım olan barutun, Selanik Baruthanesi'nde⁶ işlenmesi ve barut yapımında ihtiyaç duyulan güherçilenin

⁵ Barut ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici, tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan potasyum nitratın yaygın adıdır. Güherçile, barut imalinde kullanılabilir hale gelmesi için önce yıkanıp eritilmekteydi. Kütükoğlu, 1992, s. 97.

⁶ 1664 yazılı tarihli bir yazı ile Selanik'te barut yapımı için bir müessese kurulması istenmiş, bunun üzerine Söğütlü suyu adındaki akarsu kenarında Müftü değirmeni denilen yerde bir baruthane yapımı uygun görülmüştür. Selanik kadısı ile Selanik barut mübaşiri Mehmed Ağa'nın nezareti altında kurulan bu baruthane XVIII. yy ortalarında yanmış olsa da sonrasında tekrar ihya edilmiştir. Eyice, 1992, s. 94.

ocaklık tayin edilen yerlerden temin edilerek bir an evvel baruthaneye gönderilmesi emredilmekteydi. Söz konusu belgelerde, 1683 ve 1684 yılına ait güherçilenin, ocaklıklardan avarızlarının mukabelesince tahsil edilmesi ve diğer senelere kıyas olunmayarak⁷ baharda muhakkak sefere çıkılacağı bildirilmekteydi. Bu bağlamda Devlet-i Aliyye tarafından nazır tayin edilmiş ve iki senenin barutunun acilen işlenerek seferi hümayuna yetiştirilmesi emredilmişti. Eğer ki bu kazalardan güherçile, acilen baruthaneye yetiştirilmeyecek olursa, gerekli ikazların yapılması ve her kazaya ziyadesiyle tembih edilmesi buyrulmaktaydı. Mevkufat defterindeki kayıtlar esas alınarak bu kazaların avârizhânelerinin her birinden yirmişer vukiyye halis güherçile toplanmaktaydı (MŞS, No: 25 v. 43b. / 168-169; v. 44a / 170; v. 44b / 171). Kaliteli barut yapabilmek için güherçilenin kaliteli bir başka deyişle halis güherçile olması gerekiyordu (Sevinç, 2010, s. 102).

Güherçileden başka barut yapımında kullanılan ve birleştirici özelliğe sahip olan kükürt, belirli merkezlerde işlenerek baruthanelere gönderilmekteydi. Selanik baruthanesine kükürt temin eden kazaların kükürtleri ise Ohri'de işlenmekteydi. II. Viyana Seferi esnasında Ohri, Manastır, Pirlepe, Görice ve Priştine kadılarına gönderilen hükümlerde, 670 kantar kükürdün Ohri'de işlenerek, Selanik ambarına nakledilmesi hususunda, bu kazalardan nakil beygiri temin edilmesi talep ediliyordu

Tablo 5: II. Viyana Seferinde Manastır ve civar kazalardan istenilen beygir miktarı.

Kaza İsmi	Ohri	Manastır	Görice	Filorine	Pirlepe	Pirsepe	Horpeşte	Kesriye
Beygir Sayısı	70	90	70	70	70	22	40	20

Saltanat merkezinden Ohri, Manastır, Görice, Filorine, Pirlepe, Pirsepe, Horpeşte ve Kesriye kazalarına gönderilen hükümlerde, toplamda 452 baş beygirin tedarik edilmesi ve her iki kantara bir beygir düşmek üzere acilen ihraç edilmesi buyrulmaktadır. Yapılacak olan Viyana Seferi'nin ehemmiyetine binaen mühimmat temininde kullanılmak üzere 1683 ve 1684 senesine ait iki senelik kükürdün nakli emredilmektedir. Ayrıca kükürdün taşlı ve kumlu olmaması, barut imalatına uygun, halis kükürt olmasına dikkat edilmesi istenmekteydi (MŞS, No: 25 v. 48b / 184; 49a / 186). Bu bağlamda Kükürt eminine gönderilen emirde, barutun ziyadesiyle lazım ve mühim olduğu bildirilmekte, kükürdün vakti zamanıyla işlenmesi emredilmektedir (MŞS, No: 25 v. 48b / 185).

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda belirleyici bir rol oynayan ateşli silahları etkin bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Bu bağlamda önemli bir mühimmat olan barutun

⁷ “bu seneler sâir senelere kıyâs olunmayub sefer-i hümayûnug ehemmi- umûriyedir ve iki senenig bârutu bu sene işlenüb sefer-i hümayûna yetiştirmek üzere emr-i âli vârid olunmuşdur el-iyâzu billah kazâlara ta'yîn olunan iki senenig güherçilelerin âceleten kesr-i hâneye yetiştirilmeyüb ve bârut işlenmeyüb ihmâl ve müsâmaha olunub sefer-i hümayûnug müzâyakasına bais olanlara müşkil ve mesûl ve cevâba bir vech ile kudret olunmadugun ma'lûm-ı şerîfileridir imdi lâyı- devlet olub gayret-i İslâmiyyeden mâada bu senelerde mükemmel mertebe takayyüd-i tâm idüb sâdir olan fermânım mücebince her kazâyâ ziyâde tenbîh ve te'kîd idüb bir gün ve bir sâat mukaddem olmaları elzem gelüb güherçilelerin getirüb teslim idüb edâ-i temessük alalar yohsa bu tenbihden sonra getirüb edâ etmeleri arz ve i'lâm muhtâc olur ve i'tâyâ müstehak olmaları emr-i mukarrerdir ve yine efendi bizim adamımız her kazâyâ varub emr u defterleri sicil-i mahfuza kayd olundukda tarik-i müceddidine i'lâm için yedine birer mektûb tahrîr buyurub ma'lûmatı için taraf-ı muhiblerine irsâl buyurmanız me'muldur” MŞS, No: 25, v. 44b / 171.

hammadelerinin ülke içerisinde çıkarılması, herhangi bir ithalata ihtiyaç duyulmaması Osmanlı Devleti'ne önemli bir avantaj sağlıyordu. Yerli hammaddenin yanı sıra kurduğu baruthanelerle kendi barutunu da kendisi üretmekteydi. Bu cümleden olarak II. Viyana Seferi sırasında, Selanik'te bulunan Baruthane'de üretilen barutun hammaddelerinden olan güherçile ve kükürdün bir kısmı da Manastır'dan karşılanmaktaydı. Ayrıca bu hammaddelerin işlenmek üzere naklinde kullanılan beygirlerin bir kısmı yine diğer kazalardan olduğu gibi Manastır'dan aynı olarak karşılanmış, yine bu beygirlerin kiralari için de ahaliden ücret tahsil edilmişti.

Sonuç

Makedonya'nın en stratejik şehirlerden birisi olan Manastır'ın, ticari yolların üzerinde bulunması tarih boyunca devletlerin ilgisini çekmiş ve şehri ele geçirmek adına nüfuz mücadeleleri yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Manastır'ı fethinden sonraki süreçte Türk iskânıyla beraber şehirdeki zirai ve ticari faaliyetler artırılmış, ekonomisi bir hayli canlandırılmış ve ileri fetihler için önemli bir üs konumuna getirilmiştir. Bu çalışmada ele alınan II. Viyana Seferi'nin hazırlıkları sırasında Manastır'ın sol kol güzergâhında bulunan kazalardan birisi olması stratejik önemini artırmaktaydı. Bunun yanı sıra ekonomisinin de gelişmiş olmasıyla birlikte sefer sırasında lojistik maddelerin ve mali kaynakların temininde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada varılan sonuçlardan birisi 1683 yılı bahar ayında yapılacak sefer için Anadolu ve Rumeli Eyaleti dâhilinde bulunan bütün askeri zümrenin sefere çağrıldığı ve askerlerin öncelikle Edirne'de toplanacağı, oradan Belgrad sahrasına hareket edeceğinin bildirilmesidir. Manastır ve civar kazalarında bulunan sipahi ve silahtarların tam teçhizatlı olarak alaybeyi bayrağı altında toplanması ve belirtilen vakitte Belgrad sahrasında hazır bulunmaları emredilmektedir. Yine ordunun eksiksiz bir şekilde toplanması adına Belgrad sahrasında yoklama alınacağı, getirdiği silahları kullanmaya kâdir olmayanların ise gönderilerek raiyyete yazılacağı bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bu emirlere uymayanların çarptırılacağı cezalar ise tımarlarının ellerinden alınarak hiçbir surette tekrar verilmeyeceği ve görevlerinde gevşeklik gösterenlerin mallarının müsadere edileceğidir.

Belgelerden anlaşıldığı üzere sefere katılacak olan askerin sayısı yüzbinleri bulmakta idi. Bu denli büyük bir ordunun ihtiyaç duyduğu lojistik malzemelerin temini hususunda büyük bir ehemmiyet gösterilmesi icap etmektedir. Zira bu malzemelerin zamanında ve yeterli bir şekilde belirlenen menzillerde ve savaş alanında bulundurulması, savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Bu hususta Osmanlı Devleti, Manastır ve diğer kazalara gönderdiği emirlerde lojistik ihtiyacın karşılanması adına avarız ve nüzullerin bir an evvel tahsil edilerek menzillerde vakti zamanında hazır bulundurulmasını bildirmektedir. Yine, buğday, arpa, saman, bal, koyun, tereyağı gibi ürünleri içeren sürsat bedelinin Manastır ve civar kazalardan nakdi olarak temin edildiği görülmektedir.

Sefer lojistiğine aynı ve mali kaynaklık eden bu vergilerin tahsili hususunda avârizhâneler esas alınmaktadır. Yukarıdaki tablolardan anlaşıldığı üzere Manastır'ın avârizhâne sayısı ve tahsil edilen miktar diğer kazalardan bir hayli fazladır. Böylece Manastır'ın diğer şehirlere oranla XVII. yüzyılda iktisadi açıdan daha iyi bir durumda olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ayrıca bu vergilerin yanı sıra Manastır ve çevresinden cizye ve ispenç gibi vergilerin zamanından önce tahsil edilmesi de sefer için çok fazla mali kaynağa ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir. Yine bu vergileri toplamakla görevli memurların ücretlerinin ve maiyetinin masraflarının Manastır'ın köylerine tevzi ve taksim edilerek devletin mali yükünün azaltıldığı anlaşılmaktadır.

II. Viyana seferi için mali kaynak olarak Manastır'dan alınan vergilerin yanı sıra ateşli silahların kullanımında ihtiyaç duyulan barutun hammaddelerinden olan güherçile ve kükürdün

Manastır'dan sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu maddelerin Ohri'de işlenerek, Selanik baruthanesine gönderileceği ve sefere yetiştirilmek üzere hazır edileceği bildirilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, sefer için gerekli olan barutun temini hususu üzerine önemle durmuş, kazaların kadılarına emirler göndermiş, barutun bir an evvel hazır olması adına Nazır ve eminler tayin etmiştir. Hatta barutun ne derece elzem ve mühim olduğunu bilhassa bildirerek, iki senenin barutunun hazır olmasını buyurmuştur. Bunların yanı sıra güherçile ve kükürdün işlenmesi için Selanik Baruthanesine naklinde kullanılan beygirlerin bir kısmının da Manastır'dan tedarik edildiği, buna ilaveten beygirlerin kiralari için ödenecek ücretin de Manastır'ın köylerine tevzi ve taksim edildiği görülmektedir.

Böylelikle II. Viyana Seferi için gerekli lojistiğin tedarik edilmesi adına, Manastır'dan aynı ve nakdi kaynaklar temin edilmekle beraber, bu hususta görevli ağaların ve mübaşirlerin ücretleri ile Manastır'da kaldıkları süredeki masrafları da Manastır'ın köylerinde yaşayan halka yüklenmiştir. Avarız, nüzul ve sürsat gibi vergilerin II. Viyana Seferi sırasında halktan önceden talep edilmesi, halkın da söz konusu vergileri ödemekte güçlük çekmesi sonucunda tefecilerden borç almak zorunda kalmaları ve neticesinde muamelecî diye bir zümrenin doğmasına yol açmıştır.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Manastır Şer'iyeye Sicili, No: 25.
- Agoston, G. (2012). Top. *DİA*, C. XXXXI, İstanbul, 240-242.
- Agoston, G. (2009). Savaş. *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 196-200.
- Ateş, Ş. (2015). *17. yüzyılın ikinci yarısına ait anonim bir tarihçe "Vekâyi-i Viyana"*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Aydın, H. V. (2010). 18. yüzyılda Selanik kazasında tefecilerle köylüler arasındaki borç ilişkileri. *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Cilt IV, I. Kısım, Ankara, 439-456.
- Beydilli, K. (1991). Avusturya. *DİA*, C. IV, İstanbul, 174-177.
- Çağ, G. (2010). *16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyetinde Manastır*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çağ, G. (2011). Osmanlı batı seferleri güzergâhında bir durak noktası olarak Makedonya toprakları", *Ciepo Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, Uşak, 348-355.
- Çelik, B. (2018). Osmanlı seferleri'nde orducu esnaf'ının fonksiyonları. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 136-147.
- Çetin, C. (2011). Osmanlı Devleti'nde ulaşım ve haberleşme bağlamında: menzil ve menzilhâne kavramları üzerine bazı tespitler. *Ciepo 6. Ara Dönem Sempozyumu (14-17 Nisan)*, Uşak, 411-430.
- Ertaş, M. Y. (1999). Osmanlı Devletinde sefer organizasyonu. *Osmanlı Ansiklopedisi VI Eren*, G. (Ed.), Semih Ofset, Ankara, 590-597.
- Ertaş, M. Y. (1997). XVIII. yüzyıl başlarında Rumeli'deki menzillerin askerî fonksiyonları. *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 92.
- Eyice, S. (1992). Baruthâne, *DİA*, C. V, İstanbul, 94-96.
- Gölen, Z. (2002). Osmanlı barut üretim merkezi: Baruthâne-i Âmire, *Türkler Ansiklopedisi*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 136-144.
- Gözcü, H. (2019). 25 nolu Manastır şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Halaçoğlu, Y. (2004). Menzil. *DİA*, XXIX, Ankara, 159-161.

- Halaçoğlu, Y. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda menzil teşkilatı hakkında bazı mülahazalar. *Osmanlı Araştırmaları II*, (2), İstanbul, 123-132.
- Hoca Sadettin Efendi, (1992). *Tacü't-Tevârih I*, (İ. Parmaksızoğlu, Haz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İdrizi, M. (2008). *XIV. ve XV. yüzyıllarda Bitola (Manastır)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İnalçık, H. (1993). Cizye, *DİA*, VIII, İstanbul, 45-48.
- İnalçık, H. (2001). İspence. *DİA*, XXII, İstanbul, 177.
- İnbaşı, M. "II. Viyana Seferi'nde Edirne'den Viyana'ya kadar menziller ve yapılan masraflar. *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (8-11 Haziran 2000)*, Ankara, 151-158.
- İşbilir, Ö. (2007). Nüzül, *DİA*, XXXIII, İstanbul, 311-312
- İşbilir, Ö. (2002). Osmanlı ordularının iâşe ve ikmalî: I. Ahmed devri İran Seferleri örneği, *Türkler Ansiklopedisi*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 151-158.
- Kütükoğlu, M, S. (1992). Baruthâne-i Âmire. *DİA*, V, İstanbul, 96-98.
- Lory, B. ve Popovic, A. (1996). Balkanlar'ın kavşağındaki Manastır 1816-1918. Dumot, P. ve Georgeon, F. (Ed). *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri*, (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Majer, H. G. (1981). 17. yüzyılın sonlarında Avusturya ve Osmanlı ordularının seferlerdeki lojistik sorunları. İnalçık, H., Göyünç, N., Lowry, H. W. (Ed). *Osmanlı araştırmaları II*, İstanbul 185-194.
- Osmanlı İmparatorluğunda kollar, ulak ve iâşe menzilleri. (1966)*. Gnkur. Bşk.Harp Dairesi Resmi Yayınları, Ankara
- Osmanlı yer adları I. (2013), *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, (A. Özkılınç vd. Haz.) Ankara.
- Polat, S. (2018). Osmanlı Devleti'nde nüzul vergisinin teşkili ve gelişimi: XVI- XVII. yüzyıllarda Osmanlı ekonomisini nüzul vergisi üzerinden değerlendirmek, *Bellekten*, LXXXII, (295) Aralık, 829-862.
- Prifti, K. (2003). Manastır. *DİA*, XXVII, Ankara, 562-563.
- Sahillioğlu, H. (1991). Avârız. *DİA*, IV, İstanbul, 108-109.
- Selçuk, H. (2008). Osmanlı Devletinde merkez-taşra ilişkisi bağlamında avârız, nüzul ve sürsat vergileri (şer'iyye sicillerine göre XVII. yüzyılda Kayseri Sancağı), *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24). Kayseri, 159-201.
- Sevinç, T. (2010). *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Söylemez, F. (1995). II. Bayezid döneminde ilk defa "Azap" ve "Kürekçi"lerin "Avârız" olması", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (105) Eylül, 54-55.
- Tevfik, M. (1327), *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Manastır: Beynelmîlel Matbaası.
- Ulaş, T. (2019). Osmanlı maliyesinde imdâdiyye vergilerinin ortaya çıkışı", Bilgin, A. ve Çağlar, B. (Ed.) *Klasikten moderne Osmanlı ekonomisi*, İstanbul: Optimum Basım, 57-72.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı tarihi, III / I*, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi I*, Ankara: TTK Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hurufat Defterlerine Göre Tunus'ta Dini ve Sosyal Yapılar

Religious and Social Structures in Tunisia Based on the Pious Foundations' Registration (Hurufat) Books

Hanife ALACA^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8243-7278

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Şubat 2021

Kabul tarihi: 16 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Hurufat Defteri,

Tunus,

Vakıf,

Cami,

Mescit,

Zaviye

ÖZ

Tunus, günümüzde Kuzey Afrika'nın en küçük ülkesi olup, batıda Cezayir, güneydoğuda Libya, kuzeyde ve doğuda Akdeniz kıyıları ile çevrilidir. Tunus, Kanuni Sultan Süleyman dönemine 1534 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Tunus'un fethedilmesinden sonra bu bölge Osmanlı'nın eyaleti haline geldi. İdari birim olan eyaletin yönetiminde, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi beylerbeyi bulunuyordu. Beylerbeyi ilk dönemlerde oldukça güçlüydü. Daha sonra ise yeniçeriler, reis taifesi ve dayılar, yönetimde oldukça etkili olmaya başladılar. Bunun sonucunda yeniçerilerden meydana gelen "dayı" ünvanlı kişiler ortaya çıkmaya başladılar. Böylece Tunus'ta dayılar devri başlamış oldu.

Tunus'ta dayı ünvanlı kişilerden sonra hâkimiyet Beylere geçmiştir. Bu Beyler asayişli sağlamak ve vergi toplamak ile görevli kişilerdi. Dayıların hâkimiyeti yeniçerilere dayanırken, Beyler daha çok kırsal kesimdeki halk üzerinde etkiliydiler. Tunus'ta yönetim Beylerden sonra Muradilere geçmiş ve Muradi hanedanı seksen üç yıl Tunus'ta hâkimiyetini sürdürmüştür. Muradilerden sonra Tunus, 1705'den Fransız işgaline kadar Hüseyiniler tarafından yönetilmiştir.

Üç yüz yıl Osmanlı egemenliği altında kalan Tunus'ta Osmanlı döneminde kurulmuş vakıflar mevcuttur. Bu çalışmanın temel kaynağını Tunus hurufat defterleri oluşturmaktadır. Şehir tarihi açısından son derece önem taşıyan hurufat defterleri bir bölgenin sosyal, dini, iktisadi ve kültürel yapısı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada hurufat defterleri ışığında Tunus'ta kurulan vakıf, câmi, medrese, zaviye, mescitler ve mektepler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca vakıf kurumlarının gelirleri, vakıf görevlileri atama şartları ve ücretleri hakkında da bilgiler verilecektir.

Hurufat defterlerine göre 1759-1816 yılları arasında Beyrut'ta sekiz cami ve beş zaviye bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak hurufat kayıtlarında mektep, medrese gibi vakıf eserleri ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmada adı geçen kurumlardan bahsedilmemiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 3, 2021

Accepted May 16, 2021

Keywords:

Hurufat Registry,

Tunus,

Foundation,

Mosque,

Mesjid,

Zaviye

ABSTRACT

Today, Tunisia is the smallest country in northern Africa and it is surrounded by Algeria in the west, Libya in the southeast and the Mediterranean in the north and east. Tunisia was added to the Ottoman territories in the Kanuni Sultan Süleyman period in 1534. After the conquest of Tunisia, this region became a state of the Ottoman Empire. Tunisia has been under Ottoman rule for 300 years and there are foundations established during the Ottoman period and most of these foundations are made up of zürri (family or native) foundations. After the conquest of Tunisia, this region became the Ottoman state. In the administration of the province, which was the administrative unit, there was a beylerbeyi, as in the other regions of the Ottoman Empire. Beylerbeyi was very strong in the early days. Later, the janissaries, chiefs and uncles began to be very effective in the administration. As a result, people with the title of "uncle", who were composed of janissaries, started to emerge. Thus, the age of uncles started in Tunisia.

After the uncle titles in Tunisia, the sovereignty passed to the Beys. These gentlemen were responsible for maintaining order and collecting taxes. While the domination of the uncle was based on the janissaries, the Beys were more influential on the people in the countryside. The administration in Tunisia passed to the Muradis after the Beys, and the Muradi dynasty continued its dominance in Tunisia for eighty-three years. After the Muradis, Tunisia was ruled by the Huseyin from 1705 until the French occupation.

The main source of this study is Tunisia Hurufat Registry. The Hurufat Registry, which is very important for the history of the city, contains information about the social, religious, economic and cultural structure of a region. In this research, foundations, mosques, madrasas, zaviye and masjids established in Tunisia will be tried to be determined in the light of the Hurufat Registry.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: h.alaca67@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Today, Tunisia is the smallest country in northern Africa and it is surrounded by Algeria in the west, Libya in the southeast and the Mediterranean in the north and east. Tunisia was added to the Ottoman territories in the Kanuni Sultan Süleyman period in 1534.

The main source of this study is composed of the pious foundations' registration books (*hurufat*) of Tunisia. Under the heading of Tunisia, there are 8 *hurufat* books in total for the Ottoman period. There are information regarding the religious and social structures located in the residential neighborhoods, and the appointment of the prayer leaders, preachers, mosque workers, and members of the board of trustees.

Mosques, Monasteries and Small Mosques in Tunisia

Holy Ervadi Mosque: There are 6 records regarding the appointment of the personnel working for the Ervadi Mosque located in Djerba Island of Tunisia for the year of 1816. In the related period, there was an imam, a mosque worker and a preacher in the mosque. According to the record in the *hurufat* book numbered 0546, while the trustee of this mosque was Hâfız Mehmed Emin Efendi bin İbrahim; Hacı Mehmed Ağa bin Salih Ervadi of Fesciler Kethüdası residing in Uzun Çarşı, Istanbul has made an application to the court indicating that he was the trustee of this mosque according to the terms of the charter of the pious foundation.

Hoy Berren Mosque: Berren Mosque is located in the Mahbubiye district of Djerba Island of Tunisia. The mosque is included by the monastery of Sheikh Abdüla'la and the rights of the entailed estate of the mosque were given to the children of Sheikh Abdüla'la, and the rights were granted to Hacı Salih who is one of the children in the amount of seven silver coins per day. According to the *hurufat* book dated 1782 as the rights of the entailed estate of the Berren Mosque were given to the children of Sheikh Abdüla'la, the rights were granted to Sheikh Hacı Salih and Abdüla'la who were the trustees of the foundation in the amount of nine silver coins per day.

Holy Gurebâ Mosque: In the book record dated 1769 there is a record regarding appointment of a prayer leader, mosque worker, trustee and cleaner for the Gurebâ Mosque located in the Djerba Island in western Tunisia which belonged to the pious foundation of the deceased Seyyid Hamidi bin Seyyid Ahmed el-Müfti who was the mufti of the Sect of İmâm-ı Mâlik. Accordingly, the persons who were entitled to work at the mosque were two prayer leaders who were hired to work for three silver coins per day, a mosque worker for two silver coins per day, a trustee for one silver coin per day and a cleaner for one silver coin per day whose name was Sheikh Mevhub who did not have his charter document but was rerecorded.

Holy Ebu Muhayyel Mosque: There are two records for the years of 1778 and 1780 regarding the mosque located in the Vâliğ district of the Djerba Island of western Tunisia. Hacı Kasım bin Hacı Süleyman el-Baruni was appointed as the director of the monastery of the mosque in 1778 (1192 according to the Islamic calendar). This responsibility was given to el-Hac Ömer el-Baruni and Hacı Salih el-Baruni because of the death of Hacı Kasım bin Hacı Süleyman el-Baruni in 1780 (1194 according to the Islamic calendar).

The Holy Mosque: According to the records of the year of 1707, this mosque was built by the brothers named Hacı Mehmed, Hacı Salim and Hacı Osman in the Valiğ / Valiğa district of the Djerba Island of Tunisia.

Holy Kılal Mosque and Monastery: Regarding this mosque and monastery located in the Djerba Island in Tunisia, there are records regarding appointments of representatives for the years of 1776 and 1816. In 1776, the entitled estate and monastery guardianship rights of the mosque and the monastery transferred from one generation to the next according to the rule for transfer of rights from father to son and legal arrangements.

Holy Seyyidi Zayid Mosque and Monastery: It is understood from the record in the *hurufat* book that belonged to the year of 1775 that the mosque was located in the Kahu? District near the shore in the Djerba Island. In the mentioned date, there is a record regarding that Şeyh Kasım bin Öner bin Musa en-Nâkûsî had the guardianship and right of the entailed estate of the pious foundation of the mosque and the monastery, and his charter document was renewed.

Sheikh Salim es-Saturî Monastery: There are two records in the *hurufat* books that belong to the year of 1777 regarding the monastery located in the Beni Ma'kal? District of Djerba Island. It has been determined that in this year the guardianship and right of the entailed estate of the pious foundation of the monastery was transferred to Sheikh Salim bin Hacı Mehmed es-Sâtürî according to the rule for transfer of rights from father to son and legal arrangements.

Holy Kureydir Mosque and Monastery: The mosque located in the kahu? District of Djerba Island of Tunisia was included in the Pious Foundations of Haremeynü'ş-Şerifeyn. It is recorded in the *hurufat* book dated 1778 (1192 according to the Islamic calendar) that the guardianship of the monastery of the Pious Foundation of the Holy Kureydir Mosque and Monastery transferred to the oldest and sane person of the family from one generation to the next and it was registered in its district and Kasım bin Süleyman who was a member of the family running the pious foundation had this responsibility.

Sheikh Abdüla'la Monastery: the Sheikh Abdüla'la Monastery is located in the Djerba Island in Tunisia. There are two records regarding this monastery for the years of 1777 and 1782. In the record dated 1777, it was indicated that Berren Mosque was included in the Sheikh Abdüla'la Monastery and the rights of the entailed estate belonged to the mentioned descendants of Sheikh Abdüla'la and those rights would transfer from one generation to the next.

Giriş

Tunus, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki ordu ile birlikte 1534 yılında fethedildi. Daha sonra İspanyolların eline geçen ülke, Sinan Paşa komutasında gönderilen asker ve donanma ile 1574 yılında kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet haline getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1982, s.295).

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve dini yapıların pek çoğu vakıflar yolu ile kurulmuştur. Vakıf, sözlük anlamı olarak durmak, durdurmak, alıkoymak anlamına gelmekte olup, terim olarak ise, bir mal sahibinin dinî, içtimaî ve hayrî bir amaçla ebediyen malını bu yola tahsis etmesi demektir (Yediyıldız, 2012, s.479). Vakıf sahiplerinin ölümden sonraki hayatlarının temini için bir takım hayır işlerini yani su ihtiyacı için çeşmelerin yapılması ya da fukaraya yiyecek ve giyecek dağıtmak gibi hayır amaçlı vakıf kurduğu görülmektedir (Barkan, 1942, s.294). Vakfın, Allah rızası için yoksul ve fakir insanların ihtiyaçlarını karşılamak, insana ve topluma hizmet için kurulduğu söylenebilir (Köprülü, 1942, s.5).

Vakıf görevlileri ile ilgili her türlü işlemlerin tutulduğu bilgileri içeren defterler Hurufat Defterleridir ve Hurufat Arapça harf kelimesinin çoğuludur (Alkan, 2010, s.825). Vakıfların her türlü görevli atamalarını ihtiva eden bu defterler *atîk ve cedîd* olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Atîk defterlerindeki kayıtlar M. 1675-1691 (H. 1086/1103) tarihleri arasında cedîd defterlerindeki kayıtlar ise M. 1690-1840 (H. 1102-1258) tarihleri arasında içermektedir (Çınar ve Koyuncu, 2015, s.23). Bu defterler, kazaların adlarına göre alfabetik sıraya göre tutulmuş olup, dönemin sosyal, ekonomik ve idari yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir (Çakar, 2018, s.22).

Şehir tarihi araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Hurufat Defterlerinden kaza merkezindeki mahalle adları, köy ve mezra isimleri tespit edildiği gibi, bu kazalarda kurulan vakıfların isimleri, kim tarafından kuruldukları ve bu kurumlarda çalışan müderris, imam, müezzin gibi görevlileri ve bu görevlilerin atamaları, aldıkları ücretler, ayrılış sebepleri gibi çok çeşitli konularda bilgi sahibi olmak mümkündür (Demirtaş, 2012, s.49).

Tunus'un Osmanlı idaresi dönemine Tunus başlığı altında 8 adet hurufat defteri bulunmaktadır.¹ Tunus Hurufat Defterlerinde bazen iki satır bazen beş satır, bazı kayıtlar da ise yarım sayfaya kadar kayıt bulunduğu görülmektedir. Yerleşim yerine ait, vakıf yolu ile kurulan dini ve sosyal yapılar ve bu yapılara atanan imam, hatib, müezzin, mütevelli, kayyum gibi görevlilerin atanması ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Tunus'a ait kaza, mahalle gibi yerleşim birimlerinde, vakıf eserlerinin nerede ve kim tarafından kurulduğunu, bu vakıf eserlerine görevlilerin atanması ve atanma sebeplerini gibi bilgileri görmek mümkündür.

¹ Bu çalışmada kullanılan Hurufat defterleri; 0546, 0547, 0549, 0544, 0551, 1087, 1123, 1129 numaralı defterlerdir. Bu defterler, 1769-1816 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Ancak VGMA Defter 0544 ve VGMA Defter 0551 numaralı iki defterin başında "Kaza-i Tunus" yazmasına rağmen kaza ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bu defterlerle ilgili yapılan bazı çalışmalar için bkz. Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi", *Vakıflar Dergisi* 30 (2007), 1-34; Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006) Sempozyum Bildirileri IV/I*, (Ankara: TTK Yay. 2010), 825-842; Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies International Journal of History* 5/1 (2013), 36-69; Memiş Eroğlu, "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da Askerî Rûzname Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerîf Örneği", *Vakıflar Dergisi* 29 (2013), 115-146; Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi* 37 (2012), 47-92.

Tablo 1: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Tunus Hurufat Defterleri ve Sayfa Numaraları.

	Defter No	Sayfa No
	546	241
	547	54
	549	205
	544	139
	1087	100
	1123	3
	551	14
	1129	259

Tunus'ta Bulunan Cami, Zaviye ve Mescitler

Ervadi Câmî'-i Şerîfi

Tunus'a tabi Cerbe Cezîresi'nde yer alan Ervadi Câmî'nin 1816 yılına ait câmide görev yapan kişilerin atamaları ile ilgili olarak 6 kayıt mevcuttur (VGMA, nr. 546, s.549). İlgili dönemde cami görevlileri arasında mütevellî, imam, müezzin ve hatib bulunmaktadır. 0546 numaralı hurufat defterindeki kayda göre, bu câminin mütevellisi Hâfız Mehmed Emin Efendi bin İbrahim iken, İstanbul Uzun Çarşı'da oturan Fesciler Kethüdası Hacı Mehmed Ağa bin Salih Ervadi vakfın şartına göre vakfın mütevellisi olduğunu bildirerek mahkemeye başvurmuştur. Vakfın şartında tevliyet görevi nesilden nesile intikal etmesi şartı bulunmaktadır.

Ervadi Câmî'-i Şerîfi'ne, Gayzen Mahallesi'nde dokuz adet büyük hurma ağacı ve burada dikilmiş bir kıta mülk hurma bağı, Zeban Mahallesi'nde dört adet zeytin ağacı ve yedi adet hurma ağacı, Çekük Mahallesi'nde iki adet zeytin ağacı yine Gayzen Mahallesi'nde yeni bina ve iki oda, odaların altında iki dükkân vakf edilmiştir. Câminin vakfından anlaşıldığı üzere imam on beş akçe, hatib ve müezzin günlük on akçe verilmesi şartı ile atanması belirtilmiştir. (VGMA, nr. 546, s.241). Ayrıca bahsedilen oda ve mağazalar tamire ihtiyaç duyulduğunda tamir olunması gerektiği, gelen ve giden yolcular ve fakara için caminin odalarında yemek verilmesi vakıf şartlarından. Bahsedilen vakıf şartlarını taşıyan Hacı Mehmed bin Salih Ervadi'ye günlük yirmi akçe vazife ile mütevellilik görevi tevcih edilmiştir (VGMA, nr. 546, s.241).

0546 numaralı hurufat defterine göre, Ervadi Câmî'-i Şerîfi'ne, Hacı Mehmed Ağa bin Salih Ervadi'nin oğlu Mesud günlük on akçe ile hatib diğer oğlu olan Salih ise günlük on beş akçe ile imam olarak atanmıştır (VGMA, nr. 546, s.241). Hurufat defterinde yer alan bir diğer kayda göre câmiye Hacı Mehmed Ağa bin Salih Ervadi'nin kardeşinin oğlu Ömer bin Salih Ervadi'nin günlük on akçe ile müezzin olarak tayin edildiği görülmektedir (VGMA, HD, nr. 546, s.241).

Berren Câmî'-i Şerîfi

Berren Cami'i, Tunus Kazâsı'nda Cerbe Cezîresi'nde Mahbubîde Mahallesi'nde bulunmaktadır. Câmî, Şeyh Abdüla'la'nın zaviyesine mülhaktır ve câmi tevliyeti Şeyh Abdüla'la'nın evladına meşruta olup, günlük yedi akçe ile evlad-ı vâkıfıdan Hacı Salih'e inayet buyrulmuştur (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

M.1782 (H. 1197) tarihli hurufat defterine göre Berren Cami'i, Şeyh Abdüla'la'nın zaviyesine tevliyet görevi Şeyh Abdüla'la'nın evlada meşruta olduğundan, günlük dokuz akçe ile mütevellisi olan Şeyh Hacı Salih ve Abdüla'la'ya ihsan buyrulmuştur (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

Gurebâ Câmî'-i Şerîfi

M.1769 (H.1183) yılına ait kayıta Tunus'un batısında Cerbe Cezîresi'nde eskiden İmâm-ı Mâlik Mezhebi müftüsü olan merhum Seyyid Hamidi bin Seyyid Ahmed el-Müfti vakfından olmak üzere Gurebâ Câmî'-i Şerîfi'ne imam, müezzin, kayyum ve ferraş ataması ile ilgili kayıt mevcuttur. Buna göre câmiye günlük üç akçe ile imam, iki akçe ile müezzin ve bir akçe ile kayyum ve ferraş olan Şeyh Mevhub mutasarrıf olup, elinde beratı olmamakla birlikte yeniden kaydedilmiştir (VGMA, HD, nr.1087, s.100).

Ebu Muhayyel Câmî'-i Şerîfi

Tunus Garb Kazası Cerbe Cezîresi Vâliğ Mahallesi'nde bulunan câmiye dair M.1778 (H.1192) ve M. 1780 (H.1194) yıllarına ait iki kayıt bulunmaktadır. M. 1778 (H.1192) yılında câminin zâviyedârlığına Hacı Kasım bin Hacı Süleyman el-Baruni atanmıştır (VGMA, HD, nr.1129, s.259). M. 1780 (H.1194) yılında câminin zâviyedârı olan Hacı Kasım bin Hacı Süleyman el-Baruni'nin ölümünden dolayı bu görev el-Hac Ömer el-Baruni ve Hacı Salih el-Baruni'ye tevcih edilmiştir VGMA, HD, nr.1129, s.259).

Câmî'-i Şerîf

1707 yılına göre câmi, Tunus Kazâsı Cerbe Cezîresi'nde Valiğ/Valiga Mahallesi'nde Hacı Mehmed ve Hacı Salim ve Hacı Osman kardeşler tarafından yaptırılmıştır. Câmî'-i Şerîf diye bilinen câminin tevliyet ve nezareti kendileri hayatta oldukça mutasarrıf hakkı kendilerine, kendilerinden sonra ise nesilden nesile geçmesi şart eylemiştir. Buna göre imamet, hitabet, tevliyet ve nezaret görevi Hacı Mehmed, Hacı Salim ve Hacı Osman'a tevcih edilmiştir (VGMA, HD, nr.546, s.241).

1707'de Câmî'-i Şerîf'in imamet, hitabet, tevliyet ve nezaret görevi câmi vakfına bağlı olarak Hacı Mehmed ve Hacı Salim ve Hacı Osman'a verilmiştir. Ancak El-hac Salim'in vefatından dolayı vakıf şartına uygun olarak üçte bir hissesi oğlu Süleyman bin Hacı Salim'e tevcih edilmiştir (VGMA, HD, nr.547, s.54).

Kılal Câmî'-i Şerîfi ve Zaviyesi

Tunus'ta Cerbe Cezîresi'nde bulunan bu câmi ve zaviye ile ilgili olarak 1776 ve 1816 yıllarına ait görevli atamaları ile ilgili kayıt bulunmaktadır. 1776 yılında câmi ve zaviyenin, tevliyet ve zâviyedârlık görevi evladiyet ve meşrutiyet üzere nesilden nesile intikâl etmektedir. Ayrıca, o çevrede bulunan veya o bölgede yolcu olanlara yemek vermek vakıf şartlarındandır. Yukarıda bahsettiğimiz vakıf şartlarını taşıyan Hacı Kasım el-Barûnî ibni Şeyh Abdülaziz el-Barûnî'ye 1776 yılında tevliyet ve zâviyedârlık görevi verilmiştir (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

1816 yılında tevliyet ve zâviyedârlık görevi ile ilgili bir kayıt daha mevcuttur. Buna göre evladiyet ve meşrutiyet üzere tevliyet ve zâviyedârlık görevi el-Hac Kasım el-Baruni ibni Şeyh Abdülaziz el-Baruni'ni iken bu şahsın vefat etmesinden dolayı, bu görevler oğlunun oğulları el-Hac Şeyh Yahya ve Şeyh Kasım ve Yusuf ve Eyüb ve Mehmed Ali'ye tevcih edilmiştir (VGMA, HD, nr.546, s.241).

Seyyidi Zayid Câmî'-i Şerîfi ve Zâviyesi

Hurufat defterindeki 1775 tarihli kayıttan câminin Cerbe Cezîresi'nde deniz kenarında Kahu? Mahallesi'nde bulunduğu anlaşılmaktadır. Zikr edilen tarihte câmi ve zaviye vakfının tevliyet ve zâviyedârlığının Şeyh Kasım bin Ömer bin Musa en-Nâkûsî'nin tasarrufunda olduğu ve beratının yenilendiğine dair kayıt mevcuttur (VGMA, HD, nr. 1123, s.3).

Şeyh Salim es-Satûrî Zâviyesi

Tunus Kazası Cerbe Cezîresi Beni Ma'kal? Mahallesi'nde bulunan zaviye ile ilgili olarak hurufat defterlerinde 1777 yılına ait iki kayıt bulunmaktadır. Bu tarihte zaviyenin tevliyet ve zâviyedârlığın evladiyet ve meşrutiyet üzere Şeyh Salim bin Hacı Mehmed es-Sâtûrî'ye geçtiği tespit edilmiştir (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

Şeyh Salim es-Satûrî Zâviyesi'nin tevliyet ve zâviyedârlığı evladiyet ve meşrutiyet üzere nesilden nesile intikal etmektedir. M. 1777 (H.1191) yılında zaviyenin zâviyedâr ve mütevellisi olan Şeyh Salim bin Hacı Mehmed es-Sâtûrî'nin vefatından dolayı evlad-ı vâkıfdan Şeyh Abdurrahman bin Abdülaziz bin Salih bin Salim es-Satûrî'ye inayet edeceğine dair kayıt bulunmaktadır (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

Kureydir Câmî'-i Şerîfi ve Zaviyesi

Tunus Kazası Cerbe Cezîresi Kahu? Mahallesi'nde bulunan câmî, Haremeynü'ş-Şerifeyn Evkâfı mülhakatındandır. Kureydir Câmî'-i Şerîfi Zaviye Vakfı'nın zâviyedârlık görevi nesilden nesile en büyük ve akli başında olan kişiye intikal ettiği ve mahallinde kayıtlı olduğu ve bu görevin evlad-ı vâkıfdan Kasım bin Süleyman'a ait olduğu M. 1778 (H.1192) tarihli hurufat defterinde mevcuttur.

Şeyh Abdüla'la Zâviyesi

Şeyh Abdüla'la Zâviyesi, Tunus'ta Cezire-i Cerbe'de bulunmaktadır. Bu zaviye ile ilgili olarak 1777 ve 1782 yıllarına ait iki kayıt mevcuttur. 1777 yılındaki kayıta Berren Cami'i'nin Şeyh Abdüla'la Zâviyesi'ne mülhak olduğu ve câmî' tevliyetinin mezkur Şeyh Abdüla'la'nın evladına ve nesilden nesile bu görevin devam edeceğine dair kayıt bulunmaktadır. "Tunus Kazâsı'nda Cezîre-i Cerbe'de Beni Ma'kal Humbisinde Mahbubîde Mahallesi'nde Berren Cami'i merkûm Şeyh Abdüla'la'nın zâviyesine mülhak mezbûr câmî'i tevliyeti mezkûr Şeyh Abdüla'la'nın evlâdı evlâdına meşrûta olub eben an cedd mütevellisi olan evlâd-ı vâkıfdan Hacı Salih an evlâd-ı vâkıfa yevmî dokuz akçe ile inâyet buyuruldu" (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

Şeyh Abdüla'la Zâviyesi ile ilgili olarak 1782 yılına ait kayıta; "Tunus Kazâsı'nda Cezîre-i Cerbe'de Beni Ma'kal Humbisinde Mahbûbîde Mahallesinde Berren Câmî'-i merkûm Şeyh Abdüla'la'nın zâviyesi'ne ve mezbûr sâhib-i tevliyyet mezkûr Abdüla'la'nın evlâd-ı evlâdın meşrûta olub yevmî dokuz akçe ile mütevellisi olan Şeyh Hacı Salih an evlâd ve Abdüla'la'ya zâyî'den inâyet buyuruldu" ifadesi yer almaktadır (VGMA, HD, nr.1129, s.259).

Tunus Hurufat Defterleri'nden dini ve sosyal yapıların isimlerini, çeşitli hizmetlere atanan müezzin, imam müderris ve ferraş gibi görevlileri öğrenmek mümkündür. Ancak bazı Hurufat Defterleri'nde vakfın görevlileri atanırken cami, mescit ve zaviyenin adı zikredilmemektedir. Mesela, "Tunus-ı Garb'da Girba cezîresinde Hacin Mahallesi'nde hazret-i Şeyh Ekber sâhib-i sırrı ezhâr ma'ârifü'r-Rabbânî Şeyh Abdulkadir-i Geylânî neslinden Şeyh Ömer Efendi ve Hacı Ali Efendi bennâsı zâviye derûnunda olan mescid-i şerîf ve fukarâya it'am-ı ta'âm şart ve ta'yîn eyleyüb ashâb-ı hayrın vakfiye-i ma'mûlün bihâsı kazâ-i mezbûr mesâfe olduğundan bir cümle kayd olmayub evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere sâhib-i hayrın ta'yîn eylediği vazîfe-i mu'ayyenesiyle şart-ı vâkıf üzere zâviyedârlık ile mescidin imâmeti evlâdından Şeyh Salih bin Kırat bin Hacı Ali'ye inâyet. Şehr-i Receb sene 188". Kayıta da belirtildiği gibi Tunus'ta Hacin Mahallesi'nde mescidin zâviyedârlık ile imamet ataması kaydedilirken mescidin ismi zikir edilmemiştir (VGMA, HD, nr.1123, s.3).

"Tunus-ı Garb Kal'ası hâricinde Bâb-ı Suveyka vâkı' olan kutbü'l-arifin Şeyh Ahmed el-Yahi(?) vakf eylediği zâviye-i şerîf ve mekân-ı münîfin tevliyyet ve zâviyedârlığı ber-mûceb vakfiye-i ma'mûlün bihâ evlâda meşrûta idüb batnen ba'de batnin deyü vakfiye-i ma'mûlün

bihâsında musarrah olub ber-mûceb şart-ı vâkıf mutasarrıf olan vâkıf-ı mezbûr Şeyh Ahmed el-Yahi fevt mahlûlünden oğlu Şeyh İsmail el-Yahi'ye inâyet. Şehr-i Rebî'ü'l-ahir sene 195” (VGMA, HD, nr.1129, s.259). Kayıtta da ifade edildiği gibi zaviyeye, zâviyedârlık ve tevliyet atamalarında zaviyenin adı belirtilmemiştir.

Sonuç

Bir idari birim olan şehrin şekillenmesinde ve gelişmesinde vakıf müesseselerinin önemi bilinmektedir. Fetihden sonra inşa edilmiş olan vakıf eserleri bir bölgenin Osmanlı şehri görünümünü kazanmasında başlıca etkidir. Osmanlı Devleti'nde vakıflara ait müesseselerin atama kayıtlarının mevcut olduğu Hurufat Defterleri bize o bölgede kurulan dini ve sosyal yapılar hakkında bilgiler vermektedir.

Tunus'ta vakıf müesseselerine yapılan görevlendirmeler genel olarak “evladiyet ve meşrutiyet” olarak yani soya dayalı olarak yapılmaktadır. Hurufat defterlerine göre Tunus'ta bulunan cami, mescit ve zaviyelerde imam, zâviyedâr, mütevellî, müezzin, hatib, kayyum, nazır ve ferraş gibi görevliler bulunmaktadır. Görevlilerden hatib, imam ve müezzinlerin mütevellî arzı ile atandığı görülmektedir. En fazla görevlisi olan camiler Ervadi Câmî'-i Şerîfi, Câmî'-i Şerîf, ve Gurebâ Câmî'-i Şerîfi'dir.

Tunus'ta vakıf kurumlarının neredeyse tamamını zürri (aile veya ehli) vakıflar oluşturmaktadır. Bu vakıfların bütün gelirlerinin vakıf sahiplerine veya yakınlarına vakf edildiği vakıflardır. Vakıflarda vakfın şartlarına göre mülkün nesilden nesile aktarıldığını görüyoruz. Aynı şekilde “evlada meşruta” olan vazifelerde nesil devam ettiği müddetçe vazifeler sadece soydan olanlara verilir. Vakıflarda bazen hayır şartı da olduğu görülmektedir. Bu cümle itibarı ile Tunus hurufat kayıtlarında vakıf şartı olarak genellikle gelen giden yolcular için yemek ve ayrıca bölgede ikamet eden ve maddi durumu iyi olmayanlar için yemek yedirmek şartı konulmuştur.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri: 0546, 0547, 0549, 0544, 1087, 1123, 0551, 1129.

2. Araştırma ve İncelemeler

Alkan, M (2010). Türk vakıf tarihi araştırmaları açısından hurufat defterleri: Adana Örneği. XV. *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006) Sempozyum Bildirileri IV/1*, 825-842.

.....(2007). Türk tarihi araştırmaları açısından vakıf kayıtları arşivi. *Vakıflar Dergisi* 30, 1-34.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I, istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi* II, 279-386.

Beyazıt, Y. (2013). Hurufat defterlerinin şehir tarihi araştırmalarındaki yeri. *History Studies International Journal of History* 5/1, 36-69.

Çakar, E. (2018). Hurufat defterlerine göre 18. yüzyılda Palu. *Vakıflar Dergisi* 49, 21-40.

Çınar, H.-Koyuncu Kaya, M. (2015). *Vakıflar kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Demirtaş, H. (2012). Vakıf araştırmalarında kaynak olarak hurufat defterleri: Kangırı örneği, *Vakıflar Dergisi* 37, 47-92.

Eroğlu, M. (2013). Osmanlı toplumsal tarihi kaynaklarından hurufat ya da askerî rüznâme defterleri ve önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif örneği. *Vakıflar Dergisi* 29, 115-146.

Köprülü, F. (1942). Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihî tekâmülü. *Vakıflar Dergisi* II,1-35.

Pektaş, K. (2000). *Tunus'ta Osmanlı mimari eserleri*. Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı tarihi. c.III*. Ankara: TTK Yayınları.

Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/479-486.

Kaza-i Tunus

Şehr-i Safer sene H.1199 (M.1784)

Tunus Kazâsı'nda Cerbe Cezîresi'nde Mirgüvas kıblesinden Valiğ/Valiga Mahallesi'nde ashâb-ı hayrâtdan el-Hac Mehmed ve Hacı Salim ve Hacı Osman nâmûn karındaşlar müceddeden binâ eyledikleri zâviyesinden câmi'-i şerîf dimekle ma'rûf cami' tesmiye olunub ve câmi'-i mezbûrun imâmet ve hitâbeti zâviye-i mezbûrun hudûdları etrâf-ı erba'adan kible tarafından zâviyenin vakfi tarafından ve bir tarafından Ebu İsa vârisleri menzili ve maşrık tarafında İbni Halife vârisleri menzili ve taraf-ı cenûb tarafından tarîk-i cadde ve bir tarafından İbni Hüseyin menzili ve taraf-ı râbi'i cadde ve bir tarafından Alyun menzili süknâları deyü hudûd-ı etraf-ı erba'adan mahbesden süknâları zâviye-i mezbûrun arazi-i vakfi olmakla mutasarrıf oldukları eşcâr-ı zeytûn ve hurma ve zâviye-i mezkûrede it'âm-ı ta'âm ve ikrâmü'l-mesâkin-i ve'l-eytâm olunmağa şart ve ta'yîn etmeleriyle tevliyyeti ve nezâreti evvelen kendüleri hayatda oldukça ber-vech-i meşrûta mutasarrıflar olalar ve ba'dehu a'kâblarına akben ba'de akbin batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin neslen ba'de neslin şart ve ta'yîn idüb ber-mûceb şart-ı vakıf nasb ve ta'yîn olunan evlâd-ı vâkıfından nâm-ı mezbûrûn Hacı Mehmed ve Hacı Salim ve Hacı Osman nâmûn karındaşlar müstehak olmalarıyla imâmet ve hitâbeti bilâ-meşrût ve tevliyyet ve nezâret ber-vech-i meşrût iştirâk tevcîh buyurulmak ricâsına inâyet etmeğin aklâmdan ba'de'd-derkâr mûcibince ber-vech-i iştirâk tevcîh buyruldu.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Müzeciliğin Gelişmesinde Müze-i Hümayûn Müdürleri Philipp Anton Dethier ve Osman Hamdi Bey Dönemlerinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

A Comparative Evaluation of the Development of Museology During The Directorates of Müze-i Hümayûn of Philipp Anton Dethier and Osman Hamdi Bey

Meltem Begüm SAATÇI ATA^{a*}

^a Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1679-8892

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Şubat 2021

Kabul tarihi: 17 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Osman Hamdi Bey,
Philipp Anton Dethier,
Müze-i Hümayûn,
Müzecilik,
Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 22, 2021

Accepted May 17, 2021

Keywords:

Osman Hamdi Bey,
Philipp Anton Dethier,
Müze-i Hümayûn,
Museology,
Antiquities Regulation

ÖZ

Türkiye’de modern anlamda müzecilik faaliyetlerinin temeli 19. yüzyıl ortasına dayanmaktadır. Genel olarak Müze-i Hümayûn olarak adlandırılan bu kurum Maârif-i Umûmiye Nezâreti bünyesinde faaliyetlerini yürütmüştür. Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında kültürel yağma boyutuna varmış olan eski eserler üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, Osmanlı kurumu olarak Müze-i Hümayûn çalışmaları ile engellenmeye çalışılmıştır. İlk üç yöneticisi yabancı uyruklu olan bu kurum 1881 yılında bir Osmanlı müdür ile önemli değişim göstermeye başlamıştır. Philipp Anton Dethier son yabancı, Osman Hamdi Bey ilk Osmanlı müdürü olarak Müze-i Hümayûn çalışmalarını yürütmüştür. İki yönetim arasındaki farkların görünür olduğu alanlar kurum binası gibi somut, nizamnâmeler gibi hukuki, kazılar gibi uygulama boyutunda değerlendirilebilir. Müze kurumunun benzer niteliklere sahip bu iki müdür döneminin işleyiş ve uygulamalarının kıyaslaması Osmanlı kurumunun bir Osmanlı müdürü yönetimindeki başarısını göstermektedir.

ABSTRACT

The beginning of activities about museology in the modern sense in Turkey began in the middle of the 19th century. The institution generally called as Müze-i Hümayûn carried out its activities under the Ministry of General Education. The struggle of the European states in the Ottoman lands to dominate the antiquities which reached the level of cultural plunder was tried to be prevented by the works of Müze-i Hümayûn. After the first three directors who were foreign nationals, important changes in this institution by an Ottoman director began in 1881. Philipp Anton Dethier, the last foreign director, and Osman Hamdi Bey, the first Ottoman director carried out the works of Müze-i Hümayûn. The differences between the periods of these two directors in physical condition as the building of institution, in the legal area as the Antiquities Regulations, in practice as the archaeological excavations can be evaluated. The comparison of the functioning and practices of these two directors of the Museum with almost similar qualifications shows the success of the Ottoman institution under the management of an Ottoman director.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: melbesa@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The initiatives of Fethi Ahmed Paşa in 1846, the revival of this idea of museology by the Âli Paşa during his last grand vizierate between 1867-1871 and the Sultan Abdülaziz's official visit to Europe effected the basis of museology in modern sense in Turkey. The Regulation of Public Education dated 1869 concerned the education system in general as well as the developments related to the museology. The institution generally called as Müze-i Hümâyün carried out its activities under the Ministry of General Education.

The struggle of European states for dominance over the antiquities in the Ottoman lands reached the level of cultural plunder. This plunder was tried to be prevented by the activities of Müze-i Hümâyün such as the protection of antiquities and the organization of excavations. This process was not independent from the general political and economic conditions of the Ottoman Empire. However, the qualifications and activities of the directors of the institution had been an important determinant whether the institution operates in accordance with the purpose of establishment. The institution of which the first three directors were foreign nationals started to change significantly in 1881 with an Ottoman director.

Philipp Anton Dethier as the last foreign director (1872-1881) and Osman Hamdi Bey as the first Ottoman director (1881-1910) carried out the works of Müze-i Hümâyün. Dethier became the director when he was 69 and continued for 103 months. Osman Hamdi Bey became the Director when he was 39 and continued for 353 months. Both of their directorates ended with their deaths. The differences between the periods of these two directors in physical condition as the building of institution, in the legal area as the Antiquities Regulations, in practice as the archaeological excavations can be evaluated. Apart from these, the name of the institution, the status of expert personnel, the variety of antiquities and the publishing activities are the fields where different results were revealed during these two directors' management.

These two directors had similar qualifications, were experts in their fields, made important works during their directorate periods. In this study, the reasons why the two directors could not achieve similar results in the development of Müze-i Hümâyün are investigated. Among these differences the first one is the period of their directorates. It is also accepted that the political and economic situations of two periods were not same. However, the main reason or reasons must be different. It is possible to see them in the practices of Dethier and Osman Hamdi Bey's periods. To understand the differences between the two directors, the way the name of the museum expressed, the content of Regulations issued, the number and training of expert personnel, the change in the place used as the museum building even the change of the building, the privileges given to the foreign archaeologists, the gradual spread of the archaeological excavations in the name of the Müze-i Hümâyün, the increase in the number and variety of antiquities and the publishing activities are good examples.

In this study, the Ottoman archival documents, the State Annuals and the Annuals of the Ministry of Education as primary sources are used in accordance with the method of historical research. Studies on Dethier's and Osman Hamdi Bey's period were evaluated in terms of institutionalization process of the Müze-i Hümâyün.

It is understood that the institutionalization process of the Müze-i Hümâyün made significant progress during the period of Osman Hamdi Bey when the periods of the last foreign and the first Ottoman directors of Müze-i Hümâyün are compared in terms of their appointment processes and professional suitability, the Antiquities Regulations, the expert personnel status, the museum building, the archaeological excavations, the variety of antiquities and the museum catalogues. This does not mean that nothing done during the period of Dethier. However, some administrative mistakes were made during Dethier's period. Especially by the Regulation dated 1874, the archaeological plunder in a certain percent became official in a way. In this context, the most important success of the Osman Hamdi Bey's period can be accepted as the Antiquities Regulations dater 1884 and 1906 which prohibited strictly the export of the antiquities excavated in the Ottoman lands abroad. There were political and economic reasons for the failure to achieve this Regulation as desired rate in practice. But the most important point is that the antiquities were classified as the state property.

In conclusion, the comparison of functioning and practices of the two directors, Dethier and Osman Hamdi Bey, with almost similar qualifications is an important subject to demonstrate the success of the Ottoman institution, Müze-i Hümâyün, under the directorate of an Ottoman instead of a foreigner one.

Giriş

Türkiye’de müzecilik faaliyetlerinin ilk adımları Osmanlı Devleti zamanında atılmıştır. Bu sürecin evveliyatı Fatih Sultan Mehmed döneminde Cebehane adı verilen eski Aya İrini Kilise binasında silah ve savaş aletlerinin depolanmasıyla başlatılabilir (Eyice, 1985, s. 1597). Modern anlamda müzecilik çalışmalarının başlangıcı 1846’da Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa’nın girişimi olarak kabul edilir. Âli Paşa’nın son kez sadarete geldiği dönemde (1867-1871) bu fikir yeniden canlandırılmıştır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51). Sultan Abdülaziz’in 1867’de Avrupa’da gördüğü müzelerin etkisiyle bu fikri desteklemesi (Karaer, 2003, s. 138-139) bu alandaki çalışmaların önünü açmıştır.

Müze-i Hümâyûn 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Maârif-i Umûmiye Nezâretine bağlı bir kurum olarak kurulmuştur. Kurumun işleyişindeki önemli özelliklerden birisi 1881 yılında Osman Hamdi Bey’in atanmasına kadar görev almış olan üç yöneticisinin de yabancılardan atanmış olmasıdır. İlk müdürü Galatasaray Sultanîsi’nde tarih öğretmenliği yapan Edward Goold olmuştur (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 151). Goold, İngiliz elçisinin önerisiyle atanan bir Katolik İrlandalı İngiliz vatandaşıdır (Kuruloğlu, 2010, s. 48-49). İkinci yöneticisi ise Avusturya Vapur işletmesinde çalışan ve İstanbul’da Avusturya sefiri olan Anton Graf Prokesch von Osten’in önerisiyle atanan Pio Francesco Carlo Terenzio (1846-1900) idi (Eyice, 1960, s. 46). Üçüncü ve son yabancı müze müdürü ise Alman Philipp Anton Dethier’dır. Bu atamada giderek daha fazla alanda ve daha fazla etkisi hissedilen Osmanlı-Almanya ilişkilerinin payı da hesaba katılmalıdır.

Bu çalışmada tarih araştırmaları yöntemine uygun olarak değerlendirilmiş olan Devlet Sâlnâmeleri, Maârif Sâlnâmeleri, Musavver nevsâl-i Osmanî ve Âsar-ı Atıka Nizamnâmeleri çalışmanın ana yönlendirici metinlerinin başında gelmektedir. Eyice (1985) ve Öz (1970), Osmanlı’da arkeoloji müzesinin kuruluşu ve gelişimi; Shaw (2004), Osmanlı müzeciliği ve arkeoloji çalışmaları; Mumcu (1969) ve Çal (2005), Osmanlı’da müzeciliğin tarihi gelişimi ve hukuki altyapısı, Eldem (2013), 1881 öncesi Müze-i Hümâyûn ile ilgili gelişmeler; Kutlu Dilbaz (2014), Osmanlı topraklarında yapılan arkeoloji kazılarına örnekler; Cezar (1995), Osman Hamdi Bey dönemi Osmanlı’da arkeoloji çalışmaları için yararlanılan kaynaklar arasındadır. Konu, birinci ve ikinci elden bu kaynaklar üzerinden değerlendirilmeye çalışıldı.

Bu çalışmanın amacı, son yabancı ve ilk Osmanlı Müze-i Hümâyûn müdürlerinin yönetimi zamanında Osmanlı Devleti’nde müzecilik faaliyetlerinin karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bunun için öncelikle iki müdürün göreve geliş süreçleri ve mesleki uygunlukları hakkında bilgi verilecek, ardından Dethier ve Osman Hamdi Bey’in müdürlükleri dönemi âsar-ı atıka nizamnâmeleri, uzman personel durumu, müze binası, arkeoloji kazıları, eski eser çeşitliliği ve müze katalogları açılardan karşılaştırılacaktır.

Philipp Anton Dethier’nin Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü Dönemi (1872-1881)

Philipp Anton Dethier Ağustos 1872 ile Mart 1881 yılları arasında 8 yıl 7 ay süreyle Osmanlı Devleti Müze-i Hümâyûn müdürlüğü yapmıştır (Saatçi Ata, 2021, s. 459-482). Bu işe uygunluğunu gösterecek ilk özelliği eğitimi ve çalışma hayatındaki deneyimi olmalıdır. 1 Ekim 1803’te Kerpen-Köln’de doğan Dethier, lise öğrenimini Köln’de, üniversiteyi Berlin’de Friedrich Wilhelm Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nde tamamlamıştır. Bir dönem Paris ve Berlin’de öğretmenlik yaptıktan (Personal Nachrichten, 1881, s. 48; Dethier, 1993, s. 13) sonra 1841’de Berlin’de tarih alanında doktora eğitimini almıştır (Dethier, 1867). Ardından kısa bir süre dergi yayıncılığı yaptıktan sonra 1848 olduğu düşünülen bir tarihte İstanbul’daki öğretmenlik ve sonra okul müdürlüğü görevi başlamıştır (Dumont, 1868, s. 237). 20 yıldan biraz daha uzun bir süre içerisinde, yeni gelişmekte olan ve Sultan tarafından da önem verilen bir kurumun müdürü olacak kadar başkentte kendisini tanıtmış ve kabul ettirmiştir. Dethier’nin müze müdürü olarak atanmasında İstanbul’da Avusturya Doğu Okulu’nda görevli bulunduğu

dönemde (Agstner ve Samsinger, 2018, s. 396) yaptığı arkeoloji ve tarih alanındaki araştırmaları ve yayınlarının (Eldem, 2012/2013, s. 503-503: Eyice, 1960, s. 47) etkisi olmuştur. Bunlarla beraber Osmanlı-Almanya ilişkilerinin yakınlaşması da etkili olmuştur. Dethier'nin ölümünden sonra da Müze-i Hümâyûn müdürlüğü için Almanya'dan bir seçenek aranması bunun kanıtlarından birisidir.

Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü Dönemi (1881-1910)

1842 yılında doğan Osman Hamdi Bey aile yapısının kendisine sunduğu olanakları değerlendirebilmiş bir Osmanlı aydınıdır. 1857 yılında Paris'e hukuk öğrenimi için gitmiş olmasına rağmen bu alanı bırakıp sanat alanına yönelmiştir. Bu alanda kendini geliştirmeyi tercih eden Osman Hamdi Bey, Paris'te güzel sanatlar eğitimini Gustave Boulanger ve Jean-Leon Gerôme'un atölyelerinde almıştır (Eldem, 2010b, s. 444). Müze-i Hümâyûn Müdürü olmadan çok önce örneğin 1867 Dünya Sergisi'nde ülkesini uluslararası alanda sanat çalışmalarıyla temsil etmeye başlamıştır (Göğüş, 2007, s. 46).

Paris'e gidişinden 12 yıl sonra 1868 yılının ortalarında ülkesine dönen Osman Hamdi Bey bir süre farklı alanlarda devlet görevlisi olarak çalışmıştır (Eldem, 2010b, s. 379-381). Bağdat'ta başlayıp İstanbul'da devam eden bu görevleri sırasında sanat çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde müzecilik ve arkeoloji henüz ana uğraş konusu değil daha ziyade ilgi alanı seviyesindeydi (Eldem, 2010b, s. 44). 1881 öncesi farklı şekillerde müzecilik faaliyetlerinin içinde bulunan Osman Hamdi Bey için 1873 yılında ileride Müze-i Hümâyûn müdürlüğünü de etkilemiş olduğu düşünülebilecek bir olanak ortaya çıkmıştır. Dethier'nin Müze-i Hümâyûn Müdürü olduğu dönemde Osman Hamdi Bey Viyana'da açılan Dünya Sergisi'ne komiser olarak tayin edilmiştir (Gündüz, 2007, s. 468). Buradaki çalışmaları Avrupa basınına da yansımıştır. Kendisini öven bir yazıda Osmanlı sergisinin başarısının mimarı olarak Osman Hamdi Bey gösterilmiştir (Göğüş, 2007, s. 136). 1878 yılında Beyoğlu ve Galata Altıncı Dâire-i Belediye Reisi sıfatıyla dâhil olduğu Komisyon üyeliği de aynı şekilde eski eserler ve müze işleyişinin dışında olmadığını gösteren örneklerdendir (Öz, 1970, s. 951).

Dethier'nin ölümünden ancak altı ay kadar sonra 4 Eylül 1881'de Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyûn müdürü olarak atanabilmiştir (Eldem, 2010b, s. 44-45). 29 yıl 5 ay kadar süren bu göreve atanmasında kendisini Paris yıllarından tanıyan Teşrifât-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa'nın önerisi ile (Eldem, 2019, s. 75) “bir kere de Osmanlı müdirini denemek” (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 213) şeklinde ifade edilen anlayış etkili olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in bu atamayı onaylamasında, Osman Hamdi Bey'i 1880'de Saray ressamı olarak atamış olması da etkili olmuştur (Eldem, 2019, s. 64-65). Bir yabancı devletin vatandaşı yerine Osman Hamdi Bey'in atanmasıyla Osmanlı Devleti'nde müzecilik çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır.

Osman Hamdi Bey'in Paris, Berlin, Londra, Viyana, Boston, Philadelphia, Atina gibi önemli şehirlerde eski eserlerle ilgili çalışmalar yapan enstitü veya cemiyetlere üyeliği yanı sıra Avusturya Âsâr-ı Nefise Müzesi muhabirliği sıfatı da vardı. Ayrıca Londra Âsâr-ı Atîka Akademisi döneminin ikinci yabancı üyesi olarak Osman Hamdi Bey'i seçmiştir (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 211).

Son Yabancı ve İlk Osmanlı Müze-i Hümâyûn Müdürleri Dönemlerinin Karşılaştırılması

Philipp Anton Dethier ve Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn Müdürü olarak hizmet ettikleri dönemlerde Osmanlı Devleti'nde müze çalışmalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Osman Hamdi Bey döneminin başarısı Dethier döneminde yapılan ve yapılmayan işlerin deneyimi üzerine kurulmuştur. İkisinin de değeri azaltılamaz. Ancak ikisi arasında

belirgin farklar da vardır. Göreve geliş süreçleri, mesleki uygunlukları, aldıkları eğitim ve özellikle görev sürelerinde yaşananlar bu farklar arasında dikkate alınması gereken özelliklerdir.

1872 yılında 69 yaşında Müze-i Hümâyûn müdür olarak görevlendirilen Dethier yaklaşık 103 ay (Ağustos 1872-Mart 1881) bu görevde kalmıştır. Osman Hamdi Bey göreve geldiğinde ise 39 yaşındaydı ve yaklaşık 353 ay (Eylül 1881-Şubat 1910) bu görevi sürdürmüştür. Osman Hamdi Bey göreve atıldığında Dethier'nin göreve geldiği yaşın neredeyse yarı yaşındaydı ve Dethier'den 3,5 kat daha uzun süre bu görevde kalmıştır. Bu nedenle nicelik olarak Osman Hamdi Bey döneminde daha fazla iş yapılmış olması doğaldır. İkisi de alanında iddialı işler yapmışlardır. Ancak nicelikten ziyade nitelik kıyaslaması daha önemlidir. Görev aldıkları yaş arasındaki fark, müdürlüğün daha genç birisine devredilmesi Osmanlı Devleti'nde müzecilik çalışmalarında da gençleşmeyi beraberinde getirmiştir denilebilir. Elbette ileri yaşın deneyiminin de müzecilik çalışmalarına katkısı olmuştur. Dethier döneminde Müze-i Hümâyûn'un kurumsallaşması sürecinde her biri gerçekleşmemiş olmakla birlikte önemli girişimlerde bulunulmuş ve adımlar atılmıştır. Ancak değişimin gençlikte daha kolay olması bu örnekle de uyumaktadır. Müze-i Hümâyûn'un bağlı olduğu Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin işleyişi de bunu etkilemiştir. Dethier'nin 103 aylık görev süresinde 9 nazır arasında 16 kez görev değişikliği olmuşken Osman Hamdi Bey'in Dethier'ye göre 3,5 kat uzun süren görev süresinde 353 aylık bu dönemde 13 nazır arasında 15 kere görev değişikliği olmuştur (Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, 2001, s. 460-461). Dethier döneminde 15 sadrazam arasında 20 kere görev değişikliği, Osman Hamdi Bey döneminde 10 sadrazam arasında 18 kere görev değişikliği olmuştur (Kuneralp, 1999, s. xv). Görev değişiklikleri konusundaki süreler ve sayılar göz önünde tutulduğunda nazır veya sadrazamların daha uzun süre görevde kalabilmiş olmalarından dolayı Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı Devleti'nin siyasi açıdan daha istikrarlı bir dönemde olduğu söylenebilir. Dönemlerin padişahlarının sayılarına bakılacak olursa Dethier döneminde 3, Osman Hamdi Bey döneminde 2 değişiklik olmuştur. Ancak her ikisinin de en uzun süre birlikte çalıştığı padişah, Sultan II. Abdülhamid olmuştur. Dolayısıyla Müze-i Hümâyûn'un işleyişini en fazla etkileyen özellikler Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumu ve Padişahın müzecilik ile ilgili yaklaşımları olmuştur.

Philipp Anton Detiher ve Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn müdürlüğü dönemlerini müzecilik açısından değerlendirirken ilk olarak müdürlerin iki farklı eğitim sisteminin ürünü olması göz önünde tutulması gereken özelliktir. Dethier, Friedrich Wilhelm Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Alman eğitiminin bir parçası olarak yetişmişken, Osman Hamdi Bey Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat dönemiyle etkisini askeri alanlar dışında farklı alanlarda da hissettiren Fransız yüksek öğrenim sisteminin bir parçası olarak yetişmiştir. Bu iki farklı eğitim modelinde yetişen insanlar arasında doğal olarak meydana gelen anlayış farkı onların mesleklerine de yansımıştır. Osman Hamdi Bey Alman burjuva aile yapısının kusursuzluğundan bahsetmekle (Eldem, 2010a, s. 127) birlikte aldığı eğitimin etkisiyle Fransız kültürüne daha yakındı. Ancak sonuç itibarıyla Osmanlı kültürünün bir parçasıydı.

Kurum adı

Genel olarak Müze-i Hümâyûn olarak adlandırılan kurumun adı ile ilgili değişim Osmanlı Devleti'nde müzecilik anlayışındaki değişimi yansıtan özelliklerden birisidir. Arşiv belgeleri, Devlet ve Maârif Sâlnâmelerinden bunu takip etmek mümkündür. Dethier dönemine denk gelen yıllarda arşiv belgeleri arasında bulunan kayıtlarda tarih sırasıyla Müze-i Hümâyûn kurumundan şu ifadelerle söz edildiği görülmektedir: 1872- Müzehane, 1873- Müze-i Hümâyûn, 1873- Müze-i Osmanî, 1874- Müzehane-i Osmanî, 1878- Müze, 1879- Müzehane-i Âmire, 1881- Müze-i Hümâyûn. Dethier döneminde 1872-1881 yılları arasındaki kayıtlarda

ortak bir adın kullanılmaması kurumsallaşma açısından henüz yeterince gelişmenin sağlanamamış olduğu şeklinde yorumlanabilir. 1881-1910 yılları arasındaki arşiv kayıtlarına baktığımızda ise ağırlıklı olarak Meze-i Hümâyün adı kullanıldığı görülmektedir. Bu durum kurum kimliğinin oluşmasında önemli bir aşamadır.

Müze-i Hümâyün ile ilgili olarak 1885 ve 1886 tarihli Devlet Sâlnâmelerinde “Müze Hâne” (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1302, s. 389, *Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1303, s. 316) olarak kayda geçirilen kurum adının 1892 ve 1898 tarihli Devlet Sâlnâmelerinde “Müze-i Hümâyûn” olarak yazıldığı görülmektedir (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1310, s. 388, *Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1316, s. 318). 1910 tarihli Devlet Sâlnâmesinde ise Halil Bey’in müdür-i umumi olarak adı geçtiği dönemde kurumun adı artık “Müze-i Osmanî Müdüriyyet-i Umûmî’dir” (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1326, s. 334). Müze-i Hümâyün ile ilgili bilgilerin daha ayrıntılı olduğu Maârif Sâlnâmelerinde kurumun adı 1898’de Müze-i Hümâyün (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 396), 1899’da Devlet Müzesi, Müze Müdüriyeti ve Müze olarak geçmektedir (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1317, s. 164, 166, 167, 169). 1900, 1901 ve 1903 tarihli salnamelerde ise sadece Müze-i Hümâyün adı kullanılmıştır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1318, s. 565; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1321, s. 51).

Müze Hane adıyla başlayan ve genel bir müze ifadesinden sonra ilk olarak padişahın malı anlamına gelen Müze-i Hümâyûn adına geçilmiştir. Daha sonra II. Meşrutiyet ile beraber eski eserlerin mülkiyeti konusundaki anlayışa da gönderme yaptığı şeklinde yorumlanabilecek bir değişiklik müzenin saltanata ait olmayıp, Osmanlı Devleti aidiyetini gösteren “Müze-i Osmanî” adını almıştır. Dethier ve Osman Hamdi Bey dönemlerinde kurumun adı Müze, Müzehane, Müzehane-i Osmanî, Müzehane-i Âmire gibi ifadelerden Müze-i Hümâyûn’a dönüşmüştür. Osman Hamdi Bey dönemi sonrası kayıtlarda geçen kurum adının II. Meşrutiyet döneminde Müze-i Osmanî olmasında Osman Hamdi Bey döneminin anlayışının ve çalışmalarının da etkisi olmuştur.

Âsâr-ı atıka nizâmnâmeleri

Osmanlı Devleti tarihinde 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında olmak üzere 4 kere Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi çıkarılmıştır. Bunlar birbirinden bağımsız değildir. Aynı şekilde dönemin siyasi iradesinden de bağımsız değildir. Bu nedenle içerik ve nitelik açısından farkları vardır. Konumuz çerçevesinde bu nizamnâmelerden son üçü incelemeye tabi tutuldu. İlki 1874 yılında Dethier döneminde, 1884 ve 1906 tarihli diğer ikisi ise Osman Hamdi Bey döneminde çıkarılmıştır.

1874 tarihli Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi’nin oluşturulmasında Dethier’nin kendi kariyeri kadar içinde yetişmiş olduğu kültürün eski eserlere bakışı da etkili olmalıydı. Bu açıdan bakıldığında 1874 tarihli Nizamnâme’nin, hem 7 maddeden oluşan 1869 tarihli Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi’nin özellikle eski eserlerin yurtdışına çıkarılışı ile ilgili maddelerinin hem de Dethier’nin yetiştiği kültürün eski eserler ile ilgili ürettiği kanunların gerisinde olduğu görülecektir. 37 maddeden oluşan ve eski eser tanımının açıkça yapılmadığı bu nizamnâme diğer ikisine göre daha kısa ve sadedir (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 160-179). Eski eserler devlet malı sayılmakla beraber buluntuların 1/3’ünün devlete, 1/3’ünün kazı yapana ve 1/3’ünün arazi sahibine ait olması kuralı 1869 Nizamnâmesinden sonra geriye gidiştir. Çünkü 1869’da tümü devlete aitti. Kaçakçılığı önleme, arkeoloji kazılarını özendirme niyeti taşıdığı söylenebilecek bu madde ile ilgili sıkıntılar daha Dethier döneminde dile getirilmişti. Ancak çözüm 1884 tarihli Nizamnâme ile oluşturulmaya başlamıştır.

1874 tarihli Nizamnâme elbette sadece Dethier'nin eseri değildir. Bunu onaylayan Osmanlı Devleti yönetimi idi. Ancak Dethier'nin Nizamnâme'nin hazırlanışında Müze-i Hümayûn müdürü olarak Osmanlı topraklarına ait eski eserlerin korunması konusunda daha hassas davranması gerekirdi. Çünkü kendisinin öğrenim gördüğü ve çalışmalarda bulunduğu Alman kültür hayatında eski eserlerle ilgili bu hassasiyet çok önceden yerleşmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde bu hassasiyet 18. yüzyıl sonlarından itibaren gözle görülür oranda var olmakla beraber (Ortaylı, 2007, s. 124-133) kalıcı olarak ancak 1881 sonrası Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü döneminde gösterilmeye başlamıştır. Daha Alman siyasi birliğinin kurulmasından çok önce örneğin Bavyera'da daha 18. yüzyıl sonunda anıtların korunmasına dair kanun çıkarıldığı bilinmektedir. 1815 yılında ise kamu yapıları ve anıtların izinsiz onarımının dahi yapılamayacağı kararı çıkarılmıştır. 1818'de Hessen'de 'Tarih ya da Sanat Değerleri Bakımından Korunması Gerekli Eski Mimarlık Sanatı Kalıntıları' hakkında kanun çıkarılmıştır (Mumcu, 1969, s. 59-60). 19. yüzyıl boyunca çıkarılan kanunlar Alman kültüründe eski eser anlayışının tarih bilinci ile eşgüdüm halinde olmasını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde ise bu konudaki bilinç gelişimi ve kanunlaşma süreci daha geç başlamış ve yavaş seyretmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde taşınmaz eski eserler ile ilgili maddeler Nizamnâmelere ancak 20. yüzyıl başında girebilmiştir. Almanya'da 'Eski Eserlerin Korunması Hakkında Kanun 1902 yılında yürürlüğe girmiş (Mumcu, 1969, s. 60) olsa da bu kanun 18. yüzyıl sonuna kadar giden bir uygulama sürecinin sonucudur. Dolayısıyla Almanya'da bu konudaki hukuki aşamalar Osmanlı Devleti'nden daha önce başlamıştır. Bir başka deyişle Dethier Osmanlı Devleti'nde Müze-i Hümayûn Müdürü olduğu dönemde ülkesindeki bu süreci biliyordu. Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesinin içeriğine ve uygulamalara bakıldığında Dethier'nin bu deneyimi Müze-i Hümayûn'a aktarmada yeterince başarılı olmadığı söylenebilir.

1874-1884-1906 sürecinde Osmanlı Devleti'nde eski eser kavramının geliştirilmiş ve ayrıntılı hale getirilmiş olması müzecilik faaliyetlerine de yansımıştır. 1874'te Nizamnâme içeriği doğrudan kazılar ile ilgili iken 1884 ve özellikle 1906 yılında kazıların izin alma, sürdürme ve sonuçlandırma aşamalarının ayrıntıları üzerinde durulmuştur. Devlet örgütünün eski eserler üzerindeki denetim ve mülkiyet hakkının 1881 sonrası çıkarılan Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri ile giderek genişletildiği görülmektedir.

Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü döneminde çıkarılan 1884 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi ve devamındaki değişimler, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin eski eserleri koruma ve değerini ortaya koyma konusundaki eleştirilerine (Şahin, 2007, s. 105) bir karşılık niteliğini de taşımaktaydı. Bu nedenle Nizamnâme tercümesi gazetelerde yayımlanmış ve sefaretlere yollanmıştır. 1874 tarihli Nizamnâme'de eski eserlerin yurt dışına çıkarılması kolay bir durum iken 1884 (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 160-179) ve özellikle 1906'dan itibaren bu durum kanun ile ayrıntılı olarak yasaklanmıştır. Özellikle Batı Anadolu'da yapılan kazılarda eserlerin yurt dışına çıkarılması veya eski eserlerin kişisel amaçlar için yapı inşa malzemesi olarak kullanılması gibi olumsuz örnekler 1884 öncesi çok daha kolay idi (Kundakçı, 2002, s. 7; Akın, 1993, s. 234-235). Bu tür örnekler elbette sadece kanun çıkarılarak engellenecek bir durum değildir. 1884 öncesi ile aynı oranda değilse bile bu konuda 1884 sonrası da olumsuz örnekler yaşanmaya devam etmiştir. 1884 tarihli kanunun uygulanmasında tam olarak başarılı olunamamasının nedenleri arasında siyasi baskı veya işin ehline verilmemesi gibi etkenler söz konusu olmakla birlikte bu değişim çok önemlidir. Osmanlı Devleti ve toplumunun çıkarlarının kültürel alanlarda da korunmaya başlandığının göstergesidir.

Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı tarihinin sadece Batı ile değil ancak Batı ve Doğu ile birlikte açıklanabileceği kabul edilmiştir. 1906 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi

maddeleri de bu anlayışın ürünüdür. İslami eserlere değerinin verilmeye başlandığı özellikle 1906 Nizamnâmesi ile görülmektedir (Çal, 2005, s. 237). Bu da yine Osman Hamdi Bey döneminde geçmiş bilincinin ve beraberinde müzecilik anlayışının gelişmesini göstermektedir. Bu çıkarılan kanunlarla beraber Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü dönemindeki yönetim anlayışı Osmanlı topraklarından yurtdışına eser kaçırma işinden kazanç sağlayanların işini zora sokmuştur (Hitzel, 2010, s. 190). 1899-1911 yılları arasında İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğünü yapan, aynı zamanda Osman Hamdi Bey ile yakın arkadaşlığı olan Berlin Bergama Müzesi kurucusu Theodor Wiegand ve eşi Marie Wiegand için de aynı durumun söz konusu olduğunu Marie Wiegand'ın mektuplarında görmek mümkündür (Akın, 1993, s. 236). Bununla beraber kendisine sunulanlar Osman Hamdi Bey'in mesleki başarısının bir göstergesidir. 1884 ve 1906 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnâmelerinin Avrupalı arkeologların kazanımlarını olumsuz etkilemiş olmasına rağmen Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyûn müdürü olması nedeniyle de görevi sürecinde farklı ülkeler tarafından takdir görmüştür. Atina'da Ecole Française D'Athanes, İspanya'da Oviedo Üniversitesi, Berlin'de Frederich Müzesi açılış veya yıldönümü gibi çeşitli vesilelerle kendisine madalyalar sunulmuş, Şark İlm-i Âsâr-ı Atıka Cemiyeti'nin Alman İmparatoruna sunduğu madalyayı ise İmparator Osman Hamdi Bey'e sunmuştur (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 211).

Uzman personel konusu

Müzecilik alanında uzman eleman yetiştirilmesi konusu devlet işleyişindeki sürekliliği, dönemin ekonomik ve siyasi şartlarını ve özellikle iki müdürün konuya bakışını göstermektedir. Dethier döneminde Müze-i Hümâyûn çalışanlarına dair Devlet veya Maârif Sâlnâmeleri gibi resmi kayıtlarda liste halinde bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır. Dönem ile ilgili çalışmalardan edinilen bilgiler yardımıyla Müze-i Hümâyûn'da çalışanlar hakkında ancak kısa bir liste çıkarmak mümkündür. Müze müdürü olarak Dethier adı dışında örneğin Dâhiliye müdürü Kadri Bey (Ogan, 1947, s.11), Müdür muavini Racaki Efendi (BOA, MF.MKT., 21/145, 21 Şevval 1291) adlarına ulaşılmıştır. Bunlar dışında 1878 yılında kurulmuş olan ve Müze-i Hümâyûn'a bağlı çalışması kararlaştırılan 8 kişilik Komisyon'da Müze müdürü Dethier ve Beyoğlu ve Galata Altıncı Dâire-i Belediye Reisi Osman Hamdi Bey dışında Müze muhafızı Köçeoğlu Kirkor Efendi ve Meskûkât memuru Sebilyan Efendi Müze-i Hümâyûn görevlileri olarak yer almışlardır (Cezar, 1995, s. 251). Ayrıca Paris'te eğitim almış İstadri adında bir sanatçının varlığı da bilinmektedir (BOA, MF.MKT., 34/42, 16 Safer 1293).

Osman Hamdi Bey dönemi ise bu bakımdan daha sistemli olarak kayıt altına alınmıştır. Sâlnâmelerde Müze-i Hümâyûn personeline ait listeler mevcuttur. Bu kurumda idari personel olarak çalışanlara bakıldığında bu kişilerin doğrudan müzecilik veya arkeoloji alanında eğitim alan kişiler olmadıklarını görmek mümkündür. Dethier'nin tarih, Osman Hamdi Bey'in güzel sanatlar alanında eğitim almış olmaları bu genel durumu değiştirmemektedir. Müzecilik alanında uzman eleman yetiştirilmesinin her iki müdür için de önemli bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Müzede görevlendirilenlerde yabancı dil bilgisi, sanat eğitimi almış olmak gibi nitelikler aranan özellikler arasında olmuştur (BOA, MF.MKT., 34/42, 16 Safer 1293). Bununla beraber Dethier döneminde Müze Mektebi girişimi (BOA, İ.DH, 696/48663, 25.12.1291) özellikle ekonomik nedenlerle gerçekleşmemiş olsa da (Ergin, 1977, s. 709-712; Serbestoğlu ve Açık, Yaz 2013, s. 162-165) öğrencilerinde aranan niteliklerin yüksek olmasından müzecilik anlayışına önem verildiği görülmektedir. Bu girişimin gerçekleşmemesinde aranan nitelikleri taşıyan insan sayısının az olması ve istihdam sorunu önemli iki nedendir. Osman Hamdi Bey dönemine baktığımızda müzede çalışacak uzman personel yetiştirme konusundaki girişimin çerçevesinin genişlediği görülmektedir. Bu anlayış sadece Osman Hamdi Bey'in çalışmalarıyla sınırlı değildi. Daha 1880'lerin ortalarında Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bir layihada mimarlıktan heykeltıraşlığa farklı kollarında uzman yetiştirilmesi üzerinde durulduğu

bilinmektedir (Özkaya, 1993, s. 645-647). Bu dönemde Müze-i Hümâyûn personeli sayısı ve çeşitliliğinin artmasını da sağlayan Ocak 1882’de nizamnâmesi yayınlanıp 1883’te eğitime başlayan Mekteb-i Sanâyi-i Nefise-i Şâhâne’nin kurulması (Ürekli, 2009, s. 94) iki müdür döneminde müzede çalışacak uzman personel kaynağının farkını görmek açısından önemlidir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Müze-i Hümâyûn çalışmalarını İstanbul ve vilayetlerde yürüten yöneticilerin ve memurların adları, rütbeleri, atanma tarihleri ve madalyaları hakkındaki bilgiler aşağıdaki ilk altı tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1885) (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1302, s. 389)

Memurin	Esami	Rütbe	Osmani	Mecidi
Müdür	Hamdi Bey	Bala	3	2
Dâhiliye memuru	Kadri Bey	Sanisi	-	-

Tablo 1’de görüldüğü gibi 1302 (1885) tarihli devlet salnamesinde kurumda iki kişi görülmektedir. Bu, başka kimsenin çalışmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak kuruma verilen değerle ilgilidir. Müze-i Hümâyûn’un bağlı olduğu Maârif Nezâreti tarafından yayınlanan 1319 (1901) tarihli Maârif Sâlnâmesinde ise daha ayrıntılı bir çalışan kadrosu ile karşılaşılmaktadır. Aşağıda Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 49-50)

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Müdür	Hamdi Bey	Bala	7 Zilkade 1300	-	1	1
Muavin	Halil Edhem Bey	Evvel-i sanisi	3 Safer 1312	Sınai	2	-
Başkâtip	İbrahim Halil Bey	Evvel-i sanisi	20 Şaban 1314	-	4	2
Dâhiliye Müdürü	Kadri Bey	Mütemayız	3 Cemaziyelevvel 1312	-	-	3
Muhasebeci	Receb Efendi	Mütemayız	5 Safer 1317	-	-	3
Fransızca Başkâtibi	Nikolaki Efendi	Mütemayız	20 Şaban 1314	-	-	3
Meskûkât-ı Atıka Muhafızı	Ahmed Feridun Bey	Mütemayız	20 Şaban 1314	-	4	4
Hafriyyât Memuru	Bedri Bey	Saniye	20 Receb 1316	-	-	4
Muhafaza memuru	Mistakidi Efendi	Salise	.	-	-	3
Nakliyat memuru	Bilal Efendi	Salise	Safer 1317	-	-	-
Kâtip	Makridi Efendi	-	-	-	-	4
Âsâr-ı Atıka Tamiri memuru	Osgan Efendi	-	-	-	4	4
Muavini	İhsan Efendi	-	-	-	-	5
Bilet memuru	Kosta Efendi	-	-	-	-	-

Tablo 2’de görüldüğü gibi kurum çalışanları arasında müdür dışında on üç kişinin adı bulunmaktadır. Dâhiliye memuru kadrosu artık Dâhiliye müdürü olarak geçmektedir. Bunlar dışında adı geçen görevlere bakıldığında kurumsallaşma aşamasında önemli farklar ortaya konduğu görülmektedir. Ayrıca bu kişilerin görev yeterlilikleri ile ilgili örneğin en son rütbe aldıkları tarih ve madalyaları da belirtilmektedir. Tablo 1 ve Tablo 2’deki bilgiler arasında Osman Hamdi Bey’in Osmanî ve Mecidî sayılarındaki farklılık dikkati çekmektedir. Osmanî sayısı 3’ten 1’e, Mecidî sayısı ise 2’den 1’e düşmüş görünmektedir. Ancak Osman Hamdi Bey’in madalyaları elinden alınmadığına göre kaynakların bilgileri tam olarak vermediği

düşünülebilir. Tablo 2’de yer alan isimlerin mesleki yeterliliklerine önem verildiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında örneğin 1891 yılında Sanâyi-i Nefise Mektebi’nden mezun olunca burslu olarak Paris’e öğrenim için gönderilmiş (BOA., MV., 66/76, H. 04.01.1309) ve dönüşte Müze-i Hümâyûn’da görev almış olan İhsan Efendi Sanâyi-i Nefise Mektebi’nin ilk heykel öğretmeni Osgan Efendi’nin de öğrencisi olmuş olan ilk Türk heykeltıraştır. Dâhiliye müdürü Kadri Bey ise uzun yıllar müzede görev almış deneyimli bir isimdir. Tablo 3, kurumun iki yıl sonraki çalışanlarını göstermektedir.

Tablo 3: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1903) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1321, s. 49)

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Müdür	Hamdi Bey	Bala	7 Zilkade 1300	.	1	1
Muavin	Halil Edhem Bey	Evvel-i sanisi	6 Muharrem 1320	Sınai	2	3
Başkâtip	İbrahim Halil Bey	Evvel-i sanisi	20 Şaban 1314	-	4	2
Dâhiliye Müdürü	Kadri Bey	Evvel-i sanisi	1319	-	-	3
Muhasebeci	Receb Efendi	Evvel-i sanisi	1321	-	-	3
Fransızca Başkâtibi	Nikolaki Efendi	Mütemayız	20 Şaban 1314	-	-	3
Meskûkât-ı Atıka Muhafızı	Ahmed Feridun Bey	Mütemayız	20 Receb 1316	-	4	4
Hafriyyât Memuru	Bedri Bey	Saniye	7 Cemaziyelahir 1320	-	-	4
Muhafaza memuru	Mistakidi Efendi	Mütemayız	7 Cemaziyelahir 1320	-	.	3
Veznedar ve Nakliyat memuru	Bilal Efendi	Salise	Safer 1317	-	-	-
Kâtip	Ferid Efendi	Salise	15 Cemaziyelevvel 1319	-	-	-
Kâtip	Makridi Bey	-	-	-	-	4
Âsâr-ı Atıka Tamir memuru	Osgan Efendi	-	-	-	4	4
Muavini	İhsan Efendi	-	-	-	-	5
Bilet memuru	Kosta Efendi	-	-	-	-	2

Tablo 3’te görüldüğü gibi 1903 yılında kurumda çalışanların sayısı on beşe çıkmıştır. En son rütbe aldıkları tarih ve madalyaları da belirtilmektedir. 1901’den farklı olarak örneğin Nakliyat memuru kadrosunun görev alanı genişletilmiş ve Veznedar ve Nakliyat memuru olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Kâtip sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bunlar dışında Osmanî ve Mecidî sayılarında değişiklikler olduğu görülmektedir. Kâtip Makridi Efendi’nin Mecidî sayısı 4 olmuştur. Müze-i Hümâyûn’da Fransızca kâtibi olarak çalışmaya devam eden Makridi’ye 1905 yılında Almanya hükümeti tarafından nişan verilmesi (BOA, BEO., 2641/198025, H. 09.08.1323), kurum personelinin sadece Osmanlı Devleti tarafından değil yabancı devletler tarafından da desteklenebildiğini göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 4 Osman Hamdi Bey’in vefatının hemen ertesinde bir tarihte kurumun çalışan sayısını ve özelliklerini göstermektedir.

Tablo 4: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1910) (Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye, 1326, s. 334)

Müze-i Osmanî Müdüriyyet-i Umûmîyesi					Madalya
Memuriyet	Rütbe	Nişan	Osmani		Madalya
			Mecidi		
Müdür-ü Umumi	Halil Bey	Evveli	-	-	-
Muavin	Edhem Bey	-	-	-	-
Dâhiliye müdürü	-	-	-	-	-
Muhasebe memuru	Receb Efendi	Evvel-i Sanisi	-	2	-
Fransızca Başkâtibi	Nikolaki Efendi	Evvel-i Sanisi	-	3	-

Tablo 4'te görüldüğü gibi 1326 tarihli Devlet salnamesinde kurum çalışanlarından sadece beşi gösterilmiştir. Osman Hamdi Bey'in vefatı sonrası Müze-i Hümâyûn müdürlüğü görevini kardeşi Halil Edhem Bey'in üstlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca nişan ve madalyalar ile ilgili bilgilere bakıldığında Maârif Sâlnâmeleri gibi ayrıntılı bir liste hazırlanmamış olduğu da görülmektedir.

Yukarıdaki tablolar toplu olarak değerlendirildiğinde, 1302 (1885) tarihli Devlet Sâlnâmesinde sadece müdür ve dâhiliye memurunun adının yer alması daha sonraki Maârif Sâlnâmelerinde ise ayrıntılı bilgi verilmesi müze işleyişindeki gelişmeyi göstermesi açısından önemlidir. Sâlnâmelerdeki ayrıntıların artması müzecilik anlayışındaki gelişmenin de yansımasıdır. 1319 (1901) ve 1321 (1903) yıllarına ait Maârif Sâlnâmelerinden anlaşıldığına göre Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümâyûn personeli ve fahri memurların durumu temelde aynı kalmıştır. Müze-i Hümâyûn'un idari personel kadrosunda bulunanlar müdür, müdür muavini, başkâtip, dâhiliye müdürü, muhasebeci, Fransızca başkâtibi, meskûkât-ı atıka muhafızı, hafriyyât memuru, muhafaza memuru, veznedar ve nakliyat memuru, kâtip, âsâr-ı atıka tamir memuru, muavini ve bilet memurudur. Bu dönemde idari personel kadrosunda 1901 yılında bir tane olan kâtip sayısının 1903'te ikiye çıktığı, ayrıca 1319'da nakliyat memurunun 1321'de veznedar ve nakliyat memuru olarak değiştiği görülmektedir. 1326 tarihli sâlnâmeden anlaşılan ise Osman Hamdi Bey'den sonra müze ile ilgili faaliyetler daha önce de Müze-i Hümâyûn'da görev almış olan aile üyeleri tarafından sahiplenilmeye devam etmiştir.

Müze faaliyetlerinin ülke geneline yayılmasının göstergelerinden birisi Müze-i Hümâyûn fahri memurlarının bulunmasıdır. Tablo 5'te memleket sathında Müze-i Hümâyûn için görev yapan fahri memurlar verilmektedir.

Tablo 5: Vilâyât-ı Şâhâne'de Bulunan Müze-i Hümâyûn Fahri Memurları (1901) (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1319, s. 49-50)

Mahal-i Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Diyarbakır Vilayeti memuru	Namık Efendi	Salise	1318	İftihar	-	-
Biga Sancağı memuru	Eyüb Sabri Efendi	Salise	-	-	-	-
Midilli Sancağı memuru	Kulaksızzade Ahmed Bey	Mütemayız	-	-	-	-
Kudüs-ü Şerif Sancağı	Halidizade Şevket Efendi	-	-	-	-	-

Bağdad Vilayeti Halle memuru	Necib Bey	-	-	-	-	-
Musul memuru	Mösyö Şayıl	-	-	-	-	-
Bergama Kazası memuru	Çolakidi Efendi	-	-	-	-	-
Aydın Sancağında Balatcık (Balat) memuru	Kanasi Efendi	-	-	-	-	-
Karahisar-ı Sâhib memuru	Ahmed Çelebi Efendi	-	-	-	-	-
Sayda Kazası memuru	Hohrizade Hüseyin Efendi	-	-	-	-	-

Tablo 5'te görüldüğü gibi 1319 (1901) yılında on fahri memur görev yapmaktadır. Bu memurlardan sadece Diyarbakır vilayeti memuru Namık Efendi'nin iftihar madalyasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler bir şekilde devletin güvenini kazanmış kişiler olmalıydı. Örneğin Balatcık'taki fahri memur Kanasi Efendi'nin istasyon memurluğu yaparken fahri memur olarak tayin edilmek istendiği bilinmektedir (BOA, MF.MKT., 350/43, H. 09.10.1314). Aşağıdaki Tablo 6, 1903'teki durumu göstermektedir.

Tablo 6: Vilâyât-ı Şâhâne'de Bulunan Müze-i Hümâyûn Fahri Memurları (1903) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1321, s. 49)

Mahal-i Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Diyarbakır Vilayeti memuru	Namık Efendi	Salise	1318	İftihar	-	-
Biga Sancağı memuru	Eyüb Sabri Efendi	Salise	1319	-	-	-
Midilli Sancağı memuru	Kulaksızzade Ahmed Bey	Mütemayız	-	-	-	-
Kudüs-ü Şerif Sancağı	Halidizade Şevket Efendi	-	-	-	-	-
Bağdad Vilayeti Halle memuru	Necib Bey	-	-	-	-	-
Musul memuru	Mösyö Şayıl	-	-	-	-	-
Bergama Kazası memuru	Çolakidi Efendi	-	-	-	-	5
Karahisar-ı Sâhib memuru	Ahmed Çelebi Efendi	-	-	-	-	-
Sayda Kazası memuru	Hohrizade Hüseyin Efendi	-	-	-	-	-

Tablo 6'da görüldüğü gibi 1321 (1903) yılında fahri memur sayısı dokuza düşmüştür. Yukarıdaki tablolar toplu olarak incelendiğinde, Müze-i Hümâyûn fahri memurları listesindeki bilgiler Osmanlı topraklarında hafriyat alanlarının yoğunlaştığı yerleri göstermesi açısından bir göstergedir. 1901 tarihli listedeki Aydın Sancağında Balatcık (Balat) memuru Kanasi Efendi'nin 1903 listesinde olmaması, Bergama kazası memuru Çolakidi Efendi'nin 1903'te 5 Mecidi nişana sahibi olması gibi bilgilerden çıkarılacak sonuçlardan birisi Müze-i Hümâyûn yönetiminin vilayetlerde fahri memur olarak belirlediği kişilerle sorun yaşamadan işleyişine devam ettiğidir. Örneğin Çolakidi Efendi ve Eyüb Sabri Efendi için çalışmalarından dolayı 1903 yılında Babıali'ye taltif talebi olduğu bilinmektedir (BOA, MF.MKT. 745/61, H. 09.08.1321). Çolakidi Efendi'nin bir başka özelliği ise Berlin Kraliyet Müzesi'nde basılan ve arkeoloji verilerini barındıran ve Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmış gezi rehberi olarak kabul edilen 1320 tarihli ve 42 sayfadan oluşan *Rehber-i Harabe-i Bergama* adlı eserin yazarı olmasıdır. Tablodaki verilerden çıkarılabilecek diğer bir sonuç ise vilayetlerin nüfus

durumunun listeye yansımış olmasıdır. Örneğin Bergama'da Çolakidi veya Sayda'da Hohrizade Hüseyin Efendi bölge halkının nüfus yapısının bir göstergesidir.

Müze binası

Müze binası Dethier ve Osman Hamdi Bey dönemlerinin kıyaslanmasında en somut görülen örnek olarak değerlendirilebilir. Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen Çinili Köşk (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51) iki müdür döneminde müzecilik anlayışının değişimini görmeyi kolaylaştıran bin örnektir. Osmanlı Devleti'nde müze olarak kullanılan bina Dethier döneminde Aya İrini'den tadilat yapılan Çinili Köşk'e (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 497), Osman Hamdi Bey döneminde ise Çinili Köşk'ten yeni inşa edilen Âsâr-ı Atıka Müzesi'ne taşınmıştır. Osman Hamdi Bey döneminde Çinili Köşk'ün eserler için yetersizliği nedeniyle yeni bina için 1305 tarihli bir irade çıkarılmıştır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51). Dethier dönemindeki tadilat sonrası 16 Ağustos 1880 tarihinde resmi açılış töreni yapılan Çinili Köşk (BOA, İ.MMS, 53/2348, 22 Receb 1292) binasında yapılan değişikliklerden bazılarının Osman Hamdi Bey tarafından da bir tahrifat olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle çinilerin üzerindeki sıvaların kaldırılıp çinilerin tekrar gün yüzüne çıkarılması çalışmaları Osman Hamdi Bey döneminde başlatılmıştır (Cezar, 1995, s. 256). Sadece Çinili Köşk ile ilgili bu örnek bile iki farklı kültürde yetişen, alanında önemli işler yapmış olan bu iki kişinin Osmanlı kültürel zenginliğini sahiplenme anlayışındaki farkı gösteren bir olaydır. Bununla beraber Osman Hamdi Bey dönemini anlatan eserlerde Dethier döneminden devralınan müzenin gerek bina gerek işleyiş olarak müze olmaktan uzak olduğu görüşü mevcuttur (Eldem, 2010b, s. 47). Bu eleştiri bugünden düne bakılarak yapıldığında doğru gibi görülebilir. Ancak Dethier dönemini kendisinden önceki dönemle, Terenzio döneminde neredeyse hiçbir iş yapılmamış olduğundan değerlendirmeye katılmasa bile özellikle Goold dönemi ile kıyaslamak, Dethier döneminin hakkını vermek için göz ardı edilmemesi gereken bir bakış açısıdır. Bununla beraber elbette Osman Hamdi Bey döneminde arkeoloji ve eski eserler konusundaki çalışmalarda elde edilen gelişmenin Dethier dönemiyle kıyaslandığında çok ileri olduğu açıktır. Yapılan kazılar sonucu eser sayısının artmasıyla yeni bina ihtiyacının ortaya çıkması Çinili Köşk örneğinden sonra Osmanlı Devleti'ndeki anlayış farkını ve sonuçlarını görmek açısından önemlidir.

Bir sonraki alt başlıkta ayrıntılarına değinilecek olan kazıların yaygınlaşması, yurt dışına eski eserlerin kaçırılmasına engel olunma çabaları ve Müze-i Hümayûn namına yapılan kazıların artmasıyla Osmanlı Devleti'nde müze sayısı da artmaya başlamıştır. Müzecilik alanında kurumsallaşma açısından yurt genelinde müzelerin sayısının artmaya başlaması Osman Hamdi Bey döneminin eseridir. 1884 tarihli Nizamnâme'deki vilayet müzelerinin kurulması ile ilgili karara dayanarak 1902 yılında Konya'da 1904 yılında Bursa'da birer müzenin kurulması (Mumcu, 1969, s. 74-75) Osman Hamdi Bey döneminde eski eser bilincinin ülke geneline yayılması çabalarının birer örneğidir. Bu bilincin ve müzecilik faaliyetlerinin ülke geneline yaygınlaşmasında valiler, maârif müdürleri ve öğretmenlerin çalışmaları destek olmuştur (Ata, 2002, s. 40). Bunlar dışında Sanâyi-i Nefise Müzesi (Güzel Sanatlar Müzesi) açılmasını istediği bilinen Osman Hamdi Bey bunu gerçekleştirecek şartları sağlayamamıştır (Bingöl, 1944?, s. 7). Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü süresince eski eserlerin korunması konusunda elde ettiği kazanımlarda, Avrupalı devletlerde müzecilik veya eski eserlerin korunmasıyla ilgili çalışmalarda bulunanlara verilen destek gibi bir desteği gördüğü söylenemez. Örneğin Topkapı Sarayı'nın bir müze haline getirilmesi fikri de bu döneme ait olup ancak bu dönemde gerçekleştirilmemiş bir niyet olarak kalmıştır (Mumcu, 1969, s. 77).

Arkeoloji kazıları ve sonuçları

Müzecilik faaliyetlerinin sonuçlarının görünür olduğu en yaygın yerler müze binaları ise, bu binaları dolduracak eserlerin elde edildiği faaliyetler arkeoloji kazılarıdır. Osmanlı Devleti'nde arkeoloji alanındaki sürecin iki ana bölüme ayrılması mümkündür. İlki genel olarak 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen sürede arkeoloji eserlerinin uygarlık tarihindeki değerlerinden ziyade ekonomik değerleri ile ilgilenilen dönemdir. İkincisi, Tanzimat döneminden itibaren Avrupa ülkelerindeki örneklerin de takibiyle antikacılıktan ziyade kültürel değer olarak görülmeye başlandığı dönemdir (Esener, 2012, s. 43). Osmanlı Devleti hafriyat olarak adlandırdığı bu etkinliği eski eser bilincinin gelişmesine paralel olarak 19. yüzyıldan itibaren farklı tarihlerde çıkardığı *Âsâr-ı Atika Nizamnâmeleri* ile denetim altında tutmaya çalışmıştır. Maârif Sâlnâmelerinde bulabildiğimiz hafriyat tafsilatı, yapılan arkeoloji kazılarının yerleri, tarihleri, kimler tarafından yapıldığı, ne gibi eserler bulunduğu gibi bilgileri içermektedir.

Osmanlı topraklarının arkeoloji mirası açısından zenginliği özellikle ulus devlet sisteminin yerleşmesiyle beraber Avrupa'da daha fazla ilgi uyandırmıştır. 19. yüzyılda değişen ekonomik ve siyasi sistemler nedeniyle Avrupalı devletler tarafından emperyalizmin hizmetinde kullanılan arkeoloji çalışmaları Osmanlı Devleti'ni oldukça fazla etkilemiştir. 19. yüzyıldan itibaren bu alanda rekabet halinde olan devletler arasında öncelikle İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ile bu rekabete daha geç katılmış olan İtalya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında en eski ve etkili olanlardan İngiltere'nin önemli diplomatı ve İstanbul'da elçilik yapmış olan Sir Stanford Canning'in 1840'larda ve diplomat aynı zamanda arkeoloji ile ilgilenmiş olan Alfred Biliotti'nin 1860'ların ortalarındaki çalışmalarıyla Bodrum'da Mausoleum'a ait eski eserleri kaçırmak için British Museum'a kazandırdığı bilinmektedir (Kundakçı, 2002, s. 3-4). İzmir-Aydın arasında inşa edilmeye başlanan demiryolu çalışmalarında İngiliz mühendis John T. Wood'un bölgenin arkeolojik zenginliğini değerlendirerek kazı izni alması ve ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'ndeki yasal açıkları kullanarak Efes antik kentinden önemli oranda eski eseri British Museum'a götürdüğü de bilinmektedir (Tamtürk, 2018, s. 31-35). Tablo 7'de 1319 tarihli Maârif Sâlnâmesine göre yabancıların yaptığı kazılar gösterilmektedir.

Tablo 7: Yabancılar tarafından yapılan kazılar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 54-61)

Kazı yeri	Bağlı olduğu yer	Kazı yapan ülke	Yıl (Hicri)
Bergama	Aydın	Almanya	1293-1300
Tello	Basra	Fransa	1297-1312
Mirina (Myrina)	Aydın	Fransa	1296
Asos	Biga	Amerika	1297
Nifir	Bağdad	Amerika	1304-1309
Menderes Magnesiası	Aydın	Almanya	1308
Kudüs-ü Şerif		İngiltere	1307-1313
Truva	Biga	Almanya	1309
Ayasuluk Efes		Avusturya	1310-1311

Didim		Fransa	1311-1312
Priene		Almanya	1311-1314

Tablo 7'ye göre on bir yerde yabancılar kazı yapmaktadır. Almanya'nın dört farklı alanda kazı yaptığı anlaşılmaktadır. Almanya'yı üç kazı alanı ile Fransa takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda ise aynı dönemde Müze-i Hümayûn namına yapılan kazı alanları verilmektedir.

Tablo 8: Müze-i Hümayûn namına yapılan kazılar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 54-60)

Kazı yeri	Bağlı olduğu yer	Yıl
Nemrud	Mamûratülaziz	1298
Zincirli	Adana	1298 (keşif)
Sayda		1305
Lagina	Aydın	1307-1308
Zincirli	Adana	1305
Mahmudiye	Bağdat	1309

Tablo 8'e göre Müze-i Hümayûn kurumu altı yerde kazı yapmaktadır. Bunlar arasında Nemrut ve Zincirli kazıları Almanya'nın Osmanlı topraklarında yürüttüğü arkeoloji çalışmalarındaki egemenliğini kırma konusunda önemli örneklerdir. Sayda is özellikle Müze-i Hümayûn'un eser zenginliğini arttırması açısından önemlidir. Aşağıda 1901 yılında halen yabancılar tarafından yapılan kazılar gösterilmektedir.

Tablo 9: Elyevm icra edilmekte olan kazılar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 61)

Kazı yeri	Bağlı olduğu yer	Kazı yapan ülke
Tello	Basra	Fransa
Nifir	Bağdad	Amerika
Babil	Bağdad	Almanya
Kudüs		İngiltere
Ayasuluk	Aydın	Avusturya
Mile (Milet)	Söke	Almanya
Baalbek	Suriye	Almanya

Tablo 9'a göre 1901'de yedi yabancı ülkenin kazıları sürmektedir. Almanya üç kazı alanı ile birinci sırada yer almaktadır. Yukarıdaki tablolar toplu olarak değerlendirildiğinde Osmanlı topraklarında devam eden arkeoloji kazılarının çoğunluğu yabancılar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun değiştirilmesi için ilk ciddi adımlar Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü döneminde atılmıştır. Bu, Müze-i Hümayûn namına

yapılan kazıların sayısının giderek artmasından anlaşılmaktadır. 20. yüzyıl başındaki verilere göre Osmanlı topraklarında çoğunluğu yabancılar tarafından başlatılmış veya devam eden arkeoloji kazılarının sayısının neredeyse yarısı kadar da Müze-i Hümayûn tarafından yürütülen kazıların olduğu görülmektedir.

Arkeoloji kazılarının çoğunluğunun yabancılar tarafından yapılıyor olmasının nedenlerinden birisi kazı maliyetleriydi. Bu giderlerin karşılanması için farklı seçenekler üretilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisi 1884 yılında Küçük Mehmet Said Paşa tarafından gündeme getirilmiştir. Daha 1878'de sanâyi-i nefîse mektepleri, müzeler ve kütüphaneler açılması önerisi olduğu bilinen Said Paşa (Mumcu, 1969, s. 72) benzer anlayışı sadâreti döneminde de sürdürmüştür. Said Paşa'nın sadâreti döneminde maârif harcamaları için ek vergi önerisi Meclis-i Vükela tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen sadâret makamı vilayetlere res'en bir talimatname göndermiş ve aşara ek olarak maârif için de bir vergi toplanması emredilmiştir. Meclis-i Vükela'nın sert eleştirisine veya bazı bölgelerde örneğin gayrimüslimler arasında tepkilere neden olmasına (Somel, 2015, s. 188-190) rağmen talimatname yerine bir irade ile bu ek vergi uygulaması yürürlüğe konmuştur (Kurşun, 1991, s. 59). Öşürden ayrılan pay ile oluşturulan 1884 tarihli maârif hisse-i îânesi uygulaması (Koç, 2018, s. 43), Maârif Nezâreti'nin bütçesine tabi olan Müze-i Hümayûn namına yapılan hafriyat çalışmalarına da destek olmuştur. 1901 tarihli Maârif Sâlnâmesine göre maârif hisse-i îânesinden bir miktar paranın Müze-i Hümayûn namına yapılan hafriyat ve memleketin dört bir yanından kıymetli eserlerin müzeye getirilmesi için harcandığı anlaşılmaktadır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 52). Osman Hamdi Bey'in Düyun-u Umumiye Dayinler Vekili olması, bu vergiyi Müze-i Hümayûn ve hafriyat için kullanabilmesine vesile olmuştur (Öz, 1970, s. 952). Osman Hamdi Bey ayrıca eski eserlerin onarımı için küsurat-ı munzamme diğer adıyla santim adisyonel seçeneği veya kurduğu Sanat Dostları Cemiyeti aracılığı ile de müzecilikte kullanılmak üzere gelir üretmeye çalışmıştır (Öz, 1970, s. 952). 1883 Nemrut Dağı kazılarının mali desteği arasındaki yaklaşık 500 altın lira yardımın Viyana'dan dönmüş ve Dâhiliye Nazırı olmuş babası Edhem Paşa'nın çabalarıyla bulunmuş olması da Osman Hamdi Bey'in kişisel gayretlerinin bir başka örneğidir (Eldem, 2010b, s. 47).

Aldıkları eğitim dışında bu dönemde Osmanlı topraklarındaki arkeoloji kazılarındaki etkin konumlarından dolayı Almanya Dethier ve Fransa Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı topraklarında arkeoloji faaliyetlerinde yabancı etkisini belirlemek için değerlendirilebilecek nitelikte örneklerdir. Almanya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda olduğu gibi arkeoloji çalışmalarıyla da Osmanlı topraklarındaki varlığı 19. yüzyıl emperyalizm sürecinden bağımsız ele alınamaz (Illich, 2007, s. 209-210). Arkeoloji çalışmaları hem ulus devletlerini güçlendirecek kültürel özellikler için kullanabilecekleri hem de Osmanlı toprakları üzerindeki egemenlik mücadelesinde İngiltere ve Fransa'nın yerini alabilecekleri alanlardan birisiydi. Bu alandaki çalışmalar 19. yüzyıl sonunda Heinrich Schliemann'ın Hisarlık (Sazcı, 2007, s. 685-705) veya 20. yüzyıl başında Max Freiherr von Oppenheim'in Tel Halaf kazılarında (Sarıtaş, 2019, s. 118) olduğu gibi bireysel girişimlerle yürütüldüğü gibi aynı zamanda bir devlet politikası haline gelmiştir. Almanya'nın I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı topraklarındaki arkeoloji faaliyetleri için altın çağı (Marchand, 2014) ifadesinin kullanılması Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki arkeoloji zenginliklerini yağmalanmasının (Ortaylı, 1981, s. 50-51) geldiği noktayı açıklamaya yeter.

Dethier döneminde Osmanlı topraklarında Almanlar tarafından Bergama, Priene, Truva'da (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 38-43) gerçekleştirilen kazılar önemli tarihi zenginliklere sahip örneklerdir. Bu kazılardan elde edilen ve genelde kaçırılarak götürülen eski eserler yerlerinden koparıldığı için uygarlık tarihini fakirleştirirken Almanya'daki müzeleri zenginleştirmiştir. Bunlar arasında en çarpıcı örnek Bergama'dan Berlin Müzesi'ne götürülmüş

olan Zeus Sunağı sayılabilir. Bu sunağın Almanya'ya götürülebilmesi Carl Humann ve Alman Arkeoloji Enstitüsü genel sekreteriği yapmış ve aynı zamanda Alman Dışişleri Bakanlığı görevlisi olan Alexander Conze (1831-1914) (Göleç, 2011, s. 658-659) tarafından 1878-1886 yılları arasında Bergama'da gerçekleştirilen kazılar sayesinde sağlanmıştır (Mutlu ve Başaran Mutlu, 2018, s. 69-70). Türklerin eski eser konusundaki duyarsızlığını öne sürerek savunmaya çalıştıkları, gerçekte ise ekonomik ve siyasi baskı ile Berlin'e götürülen Bergama'daki Zeus Sunağı bu yağmacılık faaliyetlerinin sembolü olacak kadar büyük bir olaydır. Aynı şekilde uluslararası bir davaya konu olacak kadar boyutu büyümüş Truva kazılarında da Osmanlı Devleti hakkı olandan çok daha azına razı olmak durumunda kalmıştır (Eldem, 2013, s. 26-27). Truva kazılarında Heinrich Schliemann'ın haksız oranda eski eseri yurt dışına kaçırdığı dönemde Dethier müze müdürü olarak yetkili kişi sorumluluğunu taşıyordu. Ancak davanın Osmanlı lehine sonuçlanma olasılığına rağmen tazminat karşılığı bu haklardan vazgeçilmesi (BOA, MF.MKT, 17/98, H. 23.01.1291/12 Mart 1874; BOA, MF.MKT, 18/73, H. 15.03.1291/2 Mayıs 1874) Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumundan bağımsız bir karar değildi. Vazgeçme kararı doğrudan Dethier'nin değil Osmanlı yönetiminin kararı idi. Bu nedenle ne kadar eleştirilse de tek sorumlu Dethier değildir.

Dethier'den sonra da Almanların Anadolu'daki arkeoloji faaliyetleri yoğun olarak devam etmiştir. Osman Hamdi Bey döneminde Almanlar tarafından yapılan kazılar için Boğazköy, Yazılıkaya, Priene, Beşik-Sivritepe, Truva, Bergama kazıları; ayrıca Nemrut, Milet ve Hattuşaş kazıları önemli tarihi zenginliklere sahip örneklerdir. Assos, Sakçagözü, Hierapolis, Tralles (Sultanhisar), Zincirli, Magnesia, Milet, Didim, Toprakkale-Van Kalesi, Gordion, Larissa, Libyssa ve Nysa kazıları ise Osman Hamdi Bey'in görev süresi içerisinde başlayıp Alman arkeologlar tarafından yürütülmüş olan örneklerdir (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 101-104). Bunlar arasında kendisinden önceki dönemde başlayıp devam edenler arasında, ilk kez 1834 yılında Charles Texier tarafından keşfedilmiş olup 1882'de Carl Humann'ın çalışmalar yaptığı Boğazköy'de Alman arkeolog Hugo Winkler'in (1863-1913) yürüttüğü kazıda Müze-i Hümayûn komiseri arkeolog Theodor Makridi de yer almıştır (Eldem, 2017, s. 159).

Kazı faaliyetleri Osman Hamdi Bey'in göreve geldiği andan itibaren üzerinde önemle durduğu bir konudur. Müdürlüğü döneminde başladığı kazı faaliyetleri arasında Nemrut Dağı kazısı özellikle önemlidir. Osman Hamdi Bey Almanların Anadolu'da yürüttükleri arkeoloji faaliyetleri üzerindeki hâkimiyetine bir tepki olarak Almanlar tarafından 1881 yılında keşfedilen ve 1882 yılında ilk incelemeleri yine Alman arkeologlar tarafından yapılan Nemrut Dağı ve Antiochos'un mezarı ile ilgili kazıyı Osmanlı Müze-i Hümayûn müdürü olarak doğrudan sahiplenmiştir (Eldem, 2010b, s. 47-48). 1883 yılında bölgede incelemelere devam edecek olan Alman ekibin yanında bulunması beklenen Osman Hamdi Bey ve beraberindeki çalışma arkadaşı Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde görevli heykeltıraş (Yervant) Osgan Efendi Alman ekipten erken davranarak bölgeye ulaşmışlardır. Burada eserlerin fotoğraf ve kayıtlarını alarak İstanbul'a dönmüşlerdir (Eldem, 2010b, s. 47-48; Shaw, 2004, s. 191).

Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı topraklarında arkeoloji faaliyetlerinde Fransızların diğer Avrupa devletlerine göre daha kazançlı sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Bunu farklı yollardan sağlamışlardır. Örneğin İzmir-Kasaba demiryolu yapımında çalışan Paul Gaudin'in 1899'da takip ettiği yol Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi baskılardan kurtulmadığı sürece sadece kanunlarla arkeoloji alanında kendisini koruyamayacağını gösteren iyi bir örnektir. Bu dönemde yürürlükte olan 1884 tarihli Nizamname yurt dışına eski eser çıkışını yasakladığı için Fransızlar Fransız posta şirketinin sağladığı olanak ve diplomatik dokunulmazlığı kullanarak tarihi eserleri kolayca Louvre Müzesi için kaçırmışlardır. Benzer uygulamalar Selanik, Halep gibi yerlerde de kullanılmıştır (Eldem, 2010a, s. 136-137).

Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde Fransız arkeologların daha fazla destek bulabilmiş olmasının iki taraflı farklı nedenleri vardı. Fransız tarafı elçi M. Montebello'nun ifade ettiği gibi bu işlerde Osman Hamdi Bey'in niyetinin etkili olduğu düşüncesinden hareket ederek davranmıştır. Fransızlar Padişah üzerindeki etkilerini kullanmakla işleri istedikleri noktaya getirmek için çok uğraşmaları gerektiğini düşündüklerinden, Osman Hamdi Bey ile iyi geçinmenin, onu memnun etmenin işlerini daha kolaylaştıracağını düşünmüşlerdir. Buradan hareketle Osman Hamdi Bey Aralık 1893'te Fransız Akademisi'ne yabancı üye olarak aday gösterilmiş ve 1894 başında kabul edildiği bilgisi kendisine bildirilmiştir. Tello kazılarında Sarzec ile adı geçen önemli isim Heuzey'in Osman Hamdi Bey'e 25 Ocak 1894 tarihli mektubunda Fransa için istediği tarihi eserleri kastederek kullandığı "bu iş tamamen sizin elinizde" (Eldem, 2010a, s. 145) ifadesi Osmanlı topraklarındaki arkeoloji faaliyetlerinde Fransa'nın Osman Hamdi Bey'den beklentisinin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Dethier dönemi ile kıyaslandığında daha Osmanlı lehine işler ortaya konduğu söylenen Osman Hamdi Bey dönemi için bu örnekler ilginçtir. Ancak bu da Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi durumundan bağımsız davranamayan bir Müze-i Hümayûn Müdürlüğü olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Baron von Hertling'in 1907 yılında sarf ettiği ifadelerinden Bağdat demiryolu güzergâhının sadece ekonomik gücünün değil aynı zamanda kültürel değerinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır (Göleç, 2011, s. 661). Demiryolu yapımında ilgili devletlere verilen imtiyazlar arasında demiryolu hattının sağ ve solunda kullanım hakkı verilen topraklar düşünülünce demiryolunun sadece demiryolu olmadığı, aynı zamanda arkeoloji olduğu da anlaşılır olmaktadır. Bu Osmanlı topraklarında Avrupalı devletlerin giriştiği diğer demiryolu örnekleri için de geçerliydi. Ancak Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde tercihin Fransa'dan yana kullanılmasında hem Osman Hamdi Bey'in yetiştiği kültür ortamının etkisi hem Fransa'nın izlediği yöntemler etkili olmuştur. Müze müdürlüğünün ilk yıllarında daha keskin önlemler almaya çalıştığı görülen Osman Hamdi Bey'in 1880'lerin sonundan itibaren Fransa'ya daha yakın durduğu zamanlar olmuştur. Bunun nedenini 'ölümü görüp sıtmaya razı olmak' anlayışına uygun olarak, daha fazla yağmalayacağını düşündüğü Almanya'dansa daha az kayıpla ve beraberinde iltifat gördüğü Fransa'yı tercih etmiş olmasında (Eldem, 2010a, s. 146) görmek mümkündür.

Eski eser çeşitliliği ve müze katalogları

Osmanlı Devleti'nde müzecilik alanında 19. yüzyıl ortasında başlayan süreç 20. yüzyıl başına geldiğinde eksikleri olmakla beraber önemli bir ilerleme kat etmiştir. Bunun somut göstergelerinden birisi de müzede bulunan eski eser sayısı ve çeşitliliğinin artması ve Müze-i Hümayûn'da yeni salonlar oluşturulmasıdır. Aşağıda 1901'te Maârif Sâlnâmesine göre Müze-i Hümayûn'da oluşturulan salonların listesi verilmiştir.

Tablo 10: Müze-i Hümayûn Altı Şubesi (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* 1321, s. 52-53)

Numarası	Şube adı
Birincisi	Kadim Yunan Roma ve Bizantin Âsâr-ı Atıkası
İkincisi	Asuriyun ve Keldaniyun ve Mısriyun ve Fenike ve Hint ve Himyeriye ile akvam-ı Araptan ve sair Asya ve Afrika akvam-ı selafesinden metruk asar
Üçüncüsü	Sınâ-i Atıka-i İslâmiyye Asarı
Dördüncüsü	Meskûkât-ı Atıka
Beşincisi	Târih-i Tabîî Numûneleri

Altıncısı

Târih-i Fenn-i Âsâr-ı Atıkaya ait kitabeler

Tablo 10'dan görüldüğü gibi kurum namına yapılan kazılarla ve yabancı kazılarla kurumun koleksiyonunun çok çeşitlendiği ve zenginleştiği anlaşılmaktadır. Üçüncü salon ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin de temellerinin atılmaya başlandığı görülmektedir. Beşinci salon müzenin aynı zamanda bir doğa tarihi müzesi olarak da düşünüldüğüne işaret etmektedir.

Dethier dönemi ile kıyaslandığında Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümâyûn'daki eser çeşitliliği ve sayısı açısından daha ileri seviyeye ulaşıldığı görülmektedir. Dethier döneminde Cesnola örneğinde olduğu gibi müzeye eser kazandırılması yolunda önemli çalışmalar yapılmış (BOA, MF.MKT, 19/81, H. 10.07.1291) olmakla beraber eser sayısında büyük bir artış olduğu kabul edilmemektedir. Osman Hamdi Bey ise ancak Çinili Köşk'e sığacak kadar eski eser ile devraldığı müzeyi sadece eski eser sayısı ve çeşitliliği açısından değil müze binası, sergi salonları, kütüphanede bulunan kitap ve dergi sayısı açısından da ileri seviyeye taşımıştır (Pasinli, 1992, s. 11). Bunda Dömeke Savaşı'nın galibi Gazi Edhem Paşa (Ortaylı, 2005, s. 259-260) örneğinde olduğu gibi, Osmanlı devlet adamları arasında eski eser merakının yanı sıra Osman Hamdi Bey'in kişisel gayretlerinin de etkisi olmuştur. Bunlardan daha önemlisi artık doğrudan Osman Devleti eliyle yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eski eserler bu zenginliği arttırmıştır. Kanunlarla ve uygulamalarla yurtdışına eser kaçırılmasının önüne geçilmeye çalışılmakla beraber bizzat Osman Hamdi Bey'in yürüttüğü kazılar sonucu bulunan eserler müze envanterinin artışı sağlamıştır. Bu durum Osman Hamdi Bey'in göreve gelişinin onuncu yılında yeni bir bina ihtiyacını elzem kılacak seviyeye ulaşmıştır.

Eski eser korumacılığı konusu her iki müdür döneminde de farklı yollarla oluşturulmaya çalışılmıştır. Hukuki bağlayıcılıklar yanı sıra halkın desteği bu konuda önemli bir gereklilikti. Bu bilincin oluşması için kullanılan yöntemlerden birisi ihbariye uygulaması olmuştur. 1874'te yeni Nizamnâme'nin yürürlüğe girdiği dönemde eski eser kaçakçılığını engelleyenlere para verilmesi hakkında bir karar mevcuttur (BOA, ŞD., 562/16, 22. 10. 1291/2 Aralık 1874). Bu uygulama Osman Hamdi Bey döneminde de devam etmiştir. Örneğin Beyrut'a kaçırılmaya çalışılan eski eserleri ihbar edip bunların Müze-i Hümâyûn'a kazandırılmasını sağlayana ödül olarak ihbariye verildiği görülmektedir (BOA, MF.MKT., 1072/54, 21.07.1326/19 Ağustos 1908).

Devletler arası ilişkilerin müzecilik faaliyetlerini etkilediği birçok örnek vardır. 19. yüzyılda eski eserlerin ülke dışına çıkışının yöntemleri arasında kazılardaki resmi pay veya kaçakçılık dışında devlet yetkililerinin özellikle padişahın hediye olarak verdiği eserler de mevcuttu. Dethier döneminden farklı olarak Osman Hamdi Bey döneminde bu konuda önlemler arttırılmaya çalışılmıştır. Osman Hamdi Bey'in eski eser koruyuculuğu konusunda Padişahın isteğini dahi yerine getirmemeyi deneyecek kadar hassas olduğu bilinmektedir. Örneğin İstanbul ziyareti sırasında İskender lahdini almayı istediğini düşündüğü İmparator II. Wilhelm'in bunu Padişah'tan isteme olasılığına karşılık Osman Hamdi Bey İskender lahdini müzenin görünür yerinden kaldırtmıştır (Şapolyo, 1936, s. 92). İmparator'un müzede bu lahdi aradığı ifade edilir (Bingöl, 1944?, s. 7). Osman Hamdi Bey ilgili sefire "Eğer Sayda lahdi müzeden çıkarılmak istenilir ise kendisinin o lahid üzerinde intihar ederek cesedinin de birlikte çıkacağını" (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 214) ifade etmiştir. Bu örnek olayda "Müzem için yapmaktan korkmayacağım hiçbir fenalık yoktur (Bingöl, 1944?, s. 7)" ifadesini kullanmış olan Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde eskisiyle kıyaslandığında ilk göze çarpan fark olarak yurtdışına eser çıkışını ve kaçırılışını engelleme çabaları olduğu görülmektedir.

Sonuçları itibariyle sadece devletler arası ilişkilerde eski eserleri koruma politikasındaki güçlenmeyi değil aynı zamanda müzecilik anlayışının çerçevesinin genişlemesini göstermesi açısından şu örnek önemlidir. Osman Hamdi Bey döneminde Louvre Müzesi'nin Osmanlı Devleti'nden 7 eser isteğine karşılık sadece 5'ini gönderip 2 bronz heykelin gönderilmemesi siyasi ilişkilerin müzecilik faaliyetlerini etkilemeye devam ettiğini göstermekle beraber bakış açısının değiştiğini de göstermektedir. Bu tür örnekler kapitülasyonlar veya sefirlerin Sultan üzerindeki etkileri hatta baskıları nedeniyle sadece Fransa ile değil diğer Avrupa devletleriyle de yaşanmıştır (Ata, 2002, s. 40). Ancak bu örnekte eserlerin çıkarıldığı yerde korunması anlayışıyla beraber şu nokta önemlidir ki öncesinde ağırlıklı olarak Antik Yunan ve Roma dönemine ait eserler üzerinde durulurken Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde Anadolu'nun daha eski ve farklı uygarlıklarına da sahip çıkılmaya başlandığı görülmektedir. Kazı alanlarının Anadolu'da yaygınlaşması da bunu göstermektedir. Ayrıca İslam ve Şark eserlerinin de müzede önemli yer teşkil etmesi kararı Osman Hamdi Bey döneminin ürünüdür (Mumcu, 1969, s. 74). 1888 yılının sonunda Şûrâ-yı Devlet'e havale edilip (BOA, ŞD., 210/27, H. 23.03.1306/27 Kasım 1888) ardından Nisan ayında tasdik olunan 45 maddeden oluşan Müze-i Hümayûn Nizamnâme-i Dâhilîsine göre doğrudan doğruya Maârif Nezâreti'ne bağlanmış olan Müze-i Hümayûn'a bağlı olarak Sanâyi-i Atîka-i İslâmiyye Şubesi kurulmuştur (BOA, MV., 42/53, H. 16.08.1306/17 Nisan 1889). Bu dönemde eski eser anlayışının değişimini göstermesi açısından önemli olan Sanâyi-i Atîka-i İslâmiyye Şubesi 1889'da kâğıt üzerinde var olmaya başlamakla beraber içeriğinin zenginleşmesi biraz zaman almıştır. 1906'da İslami eserlerin ana binadan Çinili Köşk'ün üst katına taşınmasından sonra Âsâr-ı İslâmiyye Müzesi adını almıştır (Eldem, 2010b, s. 301).

Dethier dönemi ile kıyaslandığında Osman Hamdi Bey dönemindeki eski eserlerle ilgili bakış açısının ve korumacılığın değişimi yanı sıra eser sayısındaki artışı gösteren örneklerden birisi Milet kazılarında yaşanmıştır. 1874 tarihli Nizamnâmeden sonra Milet kazılarında ortaya çıkarılan 64 heykelden 32 tanesinin yani nizamnâmede belirlenen 1/3 oranından daha fazlasının Louvre Müzesi'ne götürülebilmiş olması (Akın, 1993, s. 234-235) bu dönemdeki zafiyeti göstermesi açısından önemlidir. Bu durumun temel olarak iki açıklaması vardır. Osmanlı Devleti çıkardığı Nizamnâmeyi dahi uygulayamamıştır ve çıkarılan eserlerdeki arazi sahibine düşen 1/3 pay ve hatta devlete düşen 1/3 pay bile kimi zaman düşük meblağlara satılmıştır. 1884 tarihli Nizamnâme, uygulanmasında yine sorunlar yaşanmış olmakla birlikte en azından eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engelleme yolunda atılan önemli bir adım olmuştur. Bu değişim müze koleksiyonunun hem nicelik olarak artmasına hem de nitelik olarak zenginleşmesini sağlamıştır.

Esasen Müze-i Hümayûn, sahip olduğu bu zengin koleksiyonu hazırladığı müze katalogları ile bütün dünyaya duyurma gayreti içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Müze-i Hümayûn eserlerinin derli toplu ilk listesini 1868'de Albert Dumont tarafından Aya İrini Müzesi ifadesiyle yayınlanmış olan bir makalede bulmak mümkündür (Dumont, 1868, s. 237-263). 1871 yılında Goold döneminde hazırlanmış katalogdan sonra Osman Hamdi Bey dönemine kadar yeni bir katalog yapılmamıştır. Bu nedenle Dethier dönemi eski eser sayısı ve çeşidi hakkındaki bilgiler sâlnâmelerden değil dolaylı yoldan derlenebilmektedir. Osman Hamdi Bey döneminde ilk işlerden birisinin katalog hazırlamak olması müzecilik anlayışının daha disiplinli ele alındığı göstermektedir. Bu dönemde ilk katalog Osman Hamdi Bey'in girişimiyle 1882 yılında Salomon Reinach tarafından hazırlanmıştır (Eldem, 2010b, s. 153, 396). Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde ilerleyen yıllarda farklı konularda ayrıntılı kataloglar da hazırlanmıştır. 1901 yılına ait aşağıdaki bilgiler bunu göstermektedir.

Tablo 11: Müze-i Hümâyûn'un Neşrettiği Kataloglar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye e*, 1319, s. 50)

Katalog adı	Katalog içeriği
Meskûkât-ı Atîka-yı İslâmiyye Kataloğu. Birinci Kısım:	Müluk-u Türkmaniye-Türkçe ve Fransızca ayrı ayrı mahalledir - 8 aded resimli levhayı havidir
Meskûkât-ı Atîka-yı İslâmiyye Kataloğu. İkinci Kısım:	Halife-i Raşidin, Halife-i emeviye ve Abbasiye - 5 aded resimli levhayı havidir
Meskûkât-ı Atîka-yı İslâmiyye Kataloğu. Üçüncü Kısım:	Müluk-u Cengiziye ve İlhaniye ve Celairiye ve Kırım Hanları - 4 aded resimli levhayı havidir
Luhud ve Mekabir Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Âsâr-ı Heykeltıraşı Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Âsâr-ı Himyeriye ve Tedmüriye Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Âsâr-ı Mısıriye Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Tunç ve Mezinata Dair Asar	Türkçe ve Fransızca

Tablo 11'den de görüldüğü üzere, Osman Hamdi Bey döneminde müzecilik faaliyetleri tarih anlayışındaki farkı da göstermektedir. Neşredilen kataloglar tarihin bir yanıyla ele alınmasının eksikliğinin kabulünün yansımasıdır. Öncesinde gerektiği gibi ilgilenilmemiş olan İslam ve Doğu eserleri kayıt altına alınmaya başlamıştır.

Sonuç

Kuruluşu 19. yüzyıl ortalarına denk gelen Müze-i Hümâyûn, Osmanlı Devleti'nde Avrupalı devletlerin etkili olduğu kurumlar arasındadır. Bu etki kurumun kuruluşundan ziyade çalışma alanı üzerinde daha yoğun hissedilmiştir. Müzecilik çalışmaları 19. yüzyılda ulus devletlerinin kültürel kimliğini güçlendirmeye çalışan Avrupalı devletlerin ilgi odağında olmuş bir alandır. Bunlar arasında kendi kültürel kimliklerini şekillendirirken kendi toprakları dışında kültürel yağmaya varan işler yapanlar olmuştur. Bu dönemde Avrupa topraklarına kıyasla çok daha zengin eski eser mirasına sahip Osmanlı toprakları bu konuda en çok yağmalanan bölge olmuştur. Arkeoloji çalışmalarının antika eser sahipliğinin ekonomik güç göstergesi olarak kullanıldığı ilk zamanlarından sonra özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürel zenginliğin göstergesi olarak kabul edilmeye başlaması önemli değişimi de getirmiştir. Bu değişimle beraber Osmanlı toprakları uygarlık tarihinin sahipleri ve koruyucuları olma iddiasıyla çalışmalarını arkeoloji alanına da kaydıran yayılmacı Avrupalı devletler için en cazip bölgelerin başında gelmiştir. Bunun nedeni hem Osmanlı topraklarının bu konudaki zenginliği hem de Osmanlı yönetiminin bu zenginliğe sahip çıkma konusundaki zayıflığı idi.

Osmanlı Devleti tarafından kurumlar ve kanunlar aracılığıyla 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren bu yağmalama faaliyetlerinin etkisi giderek daha fazla kırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bir devlet kurumu olarak ilk kez 1846'da bir müzenin kurulmuş olması Avrupalı devletlerin bu politikalarını etkileyecek bir gelişmeydi. Bu konudaki zenginliğin sahiplenilmesi ve korunması için bu ilk adım elbette gerekliydi ama yeterli değildi. Arkeoloji zenginliğinin sahiplenilmesi ve korunması için yönetimin desteği ve toplumun sahiplenmesi şarttı. 1869-1881 yılları arasında görev yapmış ilk üç yöneticisi yabancı olan Müze-i Hümâyûn'un arkeoloji çalışmalarına yaklaşımı ile ilk Osmanlı müdürünün yaklaşımı

arasında farklar vardı. Bu üç yabancından en uzun süre müdürlük yapan Philipp Anton Dethier 1872-1881 yılları arasında yaklaşık 103 ay görevde kalmıştır. Müze-i Hümayûn'un ilk Osmanlı müdürü Osman Hamdi Bey ise 1881-1910 yılları arasında yaklaşık 353 ay görev yapmıştır. İki müdürün görev süreleri arasındaki yaklaşık üç buçuk kat fark onların icraatına da yansımıştır.

Kurumun adı, Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri, idari ve uzman personel durumu, müze binaları, arkeoloji kazıları, eski eser sayı ve çeşitliliği, Müze-i Hümayûn yayın faaliyetleri iki müdür dönemi arasında farkları ortaya koyan konulardır. Bu farklar süreç içerisinde bir gelişim çizgisinin sonucudur, aynı zamanda bu gelişimin kişilerden kaynaklı farkları da vardır. Dethier ve Osman Hamdi Bey'in icraatları arasındaki farkları etkileyen unsurlar arasında görev sürelerinden başka eğitimleri ve dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin siyasi durumu ve ekonomik koşulları da sayılmalıdır. Her iki müdür döneminin ortak padişahı olan Sultan II. Abdülhamid döneminin siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleri de müzecilik faaliyetlerine de yansımıştır.

Osmanlı topraklarında arkeoloji faaliyeti yürüten Osmanlılar da mevcuttu. Ancak bu alandaki büyük kazılar Avrupalı devletler tarafından yürütülmüştür. İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, Rusya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri bu faaliyetlerde etkin olan devletlerdi. Müze-i Hümayûn namına yapılan kazıların sayısının giderek artması Osmanlı Devleti'nin bu alandaki mücadelesinin göstergesidir.

Dethier döneminde Müze-i Hümayûn'un kurumsal kimliğini kazanmasında önemli adımlar atılmıştır. Çinili Köşk'ün müze binası haline getirilmesi veya 1874 yılında Osmanlı Devleti'nin Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin çıkarılması bu sürecin parçalarıdır. Dethier döneminde müze mektebi kurma gibi sonuç alınamayan girişimler de olmuştur. Ancak genel olarak her iki örnekte de Osmanlı Devleti'nde müzecilikle beraber arkeoloji çalışmalarında toplum ve devlet çıkarlarını korumada yetersiz olduğunu gösteren özellikler mevcuttur. Çinili Köşk örneğindeki tahripat telafi edilmeye daha müsait olmakla beraber Nizamnâme'deki maddelerin bağlayıcılığı geri dönüşü olmayan kayıplara neden olmuştur. Kazıda çıkarılan taşınır eserlerin 1/3 oranının kazıyı yapana ait olması yurtdışına eser götürülmesinin resmi onaylı hale gelmesi anlamını taşıyordu. Dönemin siyasi ve ekonomik baskı unsurları nedeniyle bu oranın resmi veya gayri resmi olarak çok daha arttığı bilinmektedir. En bariz örneği ise Bergama kazılarında yaşanmıştır. Bu örnek olaylarda Osman Hamdi dönemindeki işlemlere bakıldığında her alanda farklı bir yaklaşımın başladığını görmek mümkündür.

Osman Hamdi Bey döneminde arkeoloji alanında bu devletler arasındaki rekabette Osmanlı çıkarlarının daha fazla gözetilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Diğer alanlardaki örneklerle beraber Osman Hamdi Bey'in ilk icraatları arasındaki Nemrut kazısında takındığı tavırdan bu anlaşılmaktadır. Almanların Osmanlı topraklarındaki arkeoloji çalışmalarından elde ettiği kazanım Osmanlı lehine çevrilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan Osman Hamdi Bey ile başlayan, eskiye kıyasla Osmanlı arkeolojisi ve eski eser mirasının kanunlarla ve etkinliklerle koruma altına alınmaya çalışılması bu dönemin en önemli özelliğidir. Bu nedenle Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümayûn'un etkin bir kurum olma yolunda daha başarılı olduğu görülmektedir. 1884 ve ardından 1906 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri ile bu durum yasal güvenceye alınmaya çalışılmıştır. Osman Hamdi Bey zamanında çıkarılan Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri hem kültürel mirasın korunmasını sağlama açısından hem de Osmanlı Devleti yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra da 1973 yılına kadar (Özkasım ve Ögel, 2005, s. 99) ana niteliği ile uzun yıllar yürürlükte olması açısından önemlidir.

Nizamnâmeler devlet güvencesi altındaki kanunlardır. Ancak kanun çıkarmak onun uygulanabilir olmasına yetmemektedir. Bu bağlamda arkeoloji alanında bu güvencenin her zaman sağlanmadığını gösteren örnekler yaşanmıştır. Bu, Nizamnâmelerdeki kuralların devlet

politikası olmaktan daha ziyade kişisel çabalarla sağlanmaya çalışıldığı anlamına da gelmektedir. Osman Hamdi Bey dönemi Osmanlı arkeolojisinin uluslararası nitelik kazanma süreci olarak tanımlanmaktadır (Ortaylı, 1990, s. 22-24). Bu aynı zamanda kendi mirasına sahip çıkarak kendi kimliğini oluşturma sürecinin güç kazandığı dönemdir. Bu durum Osmanlı toplumunda yönetim kademesinde arkeoloji ve müzelere yaklaşımın “Osmanlılaşması” olarak tanımlanabilir. Bu durum arkeoloji çalışmalarının sonuçlarının görünür hale geldiği en önemli kurum olan Müze-i Hümayûn’da kendisini göstermiştir. Kurum adının geçirmiş olduğu değişim, Âsâr-ı Atıka Nizamnâmelerinin içeriğinin giderek daha fazla Osmanlı Devleti ve kültürel mirası lehine nitelik kazanması, müzecilik faaliyetlerini yürütecek idari ve uzman personel yetiştirilmesine özel önem verilmesi, müze binasının Osmanlı yöneticileri arasında kültür politikası anlayışının gelişmesine paralel şekilde inşa edilmesi, yapılan arkeoloji kazılarında yabancıların etkisinin azaltılmaya çalışılması ve maârif hisse-i îânesine bağlı olarak Müze-i Hümayûn namına yapılan kazıların sayısının giderek artması, Müze-i Hümayûn’daki eski eser sayısının ve çeşitliliği ile yayın faaliyetlerinin artması Philipp Anton Dethier ile Osman Hamdi Bey’in müdürlükleri dönemleri arasındaki farkın giderek arttığını gösteren örneklerdir. Her ikisi de alanında uzman ve yetkin kişiler olmasına rağmen Osman Hamdi Bey dönemindeki fark kültürel kimlikleriyle de ilgili olmalıdır. Osman Hamdi Bey’in Osmanlı kültürünün bir parçası olması nedeniyle de döneminin müzecilik faaliyetlerinin diğer tüm özellikleriyle beraber Dethier dönemine nazaran daha başarılı olduğu bir gerçektir.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, MF.MKT, 17/98, H. 23.01.1291 (12 Mart 1874)
 BOA, MF.MKT, 18/73, H. 15.03.1291 (2 Mayıs 1874)
 BOA, MF.MKT, 19/81, H. 10.07.1291 (23 Ağustos 1874)
 BOA, MF.MKT., 21/145, 21 Şevval 1291 (1 Aralık 1874)
 BOA, ŞD., 562/16, 22. 10. 1291 (2 Aralık 1874)
 BOA, İ.DH, 696/48663, 25.12.1291 (2 Şubat 1875)
 BOA, İ.MMS, 53/2348, 22 Receb 1292 (24 Ağustos 1875)
 BOA, MF.MKT., 34/42, 16 Safer 1293 (13 Mart 1876)
 BOA, ŞD., 210/27, H. 23.03.1306 (27 Kasım 1888)
 BOA, MV., 42/53, H. 16.08.1306 (17 Nisan 1889)
 BOA., MV., 66/76, H. 04.01.1309 (10 Ağustos 1891)
 BOA, MF.MKT., 350/43, H. 09.10.1314 (13 Mart 1897)
 BOA, MF.MKT. 745/61, H. 09.08.1321 (31 Ekim 1903)
 BOA, BEO., 2641/198025, H. 09.08.1323 (11 Ağustos 1905)
 BOA, MF.MKT., 1072/54, 21.07.1326 (19 Ağustos 1908)

Sâlnâmeler

- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye.* (1316). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye. (1319). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye. (1321). Dersaadet: Asır Matbaası.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1302). Dersaadet: Matbaa-i Osmani.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1303). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1310). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1316). İstanbul: Âlim Matbaası.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1326). Dersaadet: Selanik Matbaası

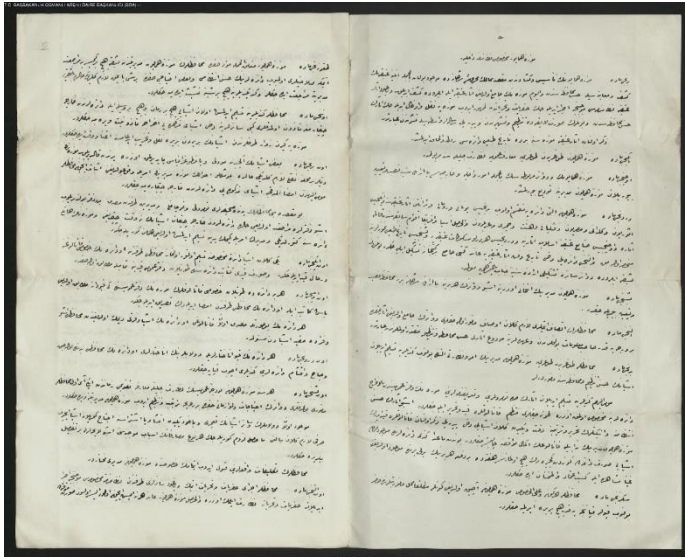
Araştırma Eserler

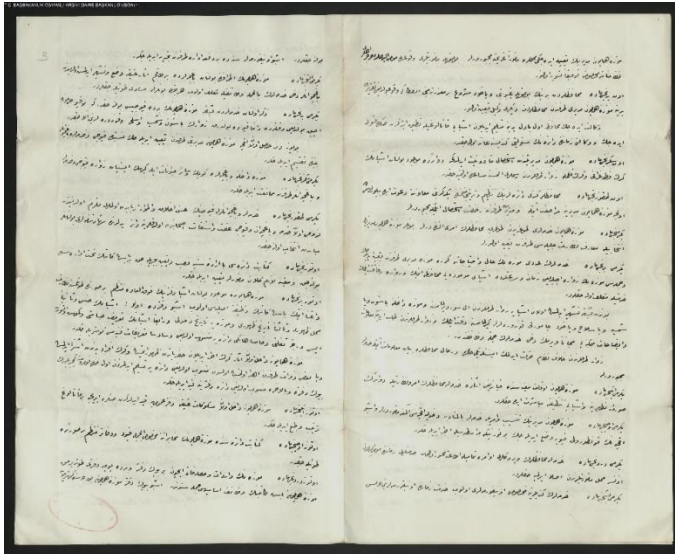
- Agstner, R. ve Samsinger, E. (2018). Am hl. Dreifaltigkeitstag wurde die Schule feierlich eröffnet. Die österreichisch (-ungarische) nationalschule in Konstantinopel 1850-1918. E. Samsinger (Ed.), *Österreich in İstanbul III, K. (u.) K. Präsens im Osmanischen Reich*, (361-399). Viyana: LIT Verlag Münster.
- Akın, N. (1993). Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve dönemin koruma anlayışı üzerine. Z. Rona (Ed.). *Osman Hamdi Bey ve dönemi*, sempozyum/atölye 17-18 Aralık 1992, (233-239). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayını.
- Ata, B. (2002). *Müzeler ve tarihi mekânlarla tarih öğretimi: Tarih öğretmenlerinin müze eğitimine ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bingöl, C. (1944 ?). *Ölümünün 34. yıldönümünde Osman Hamdi*. 7. Erişim tarihi: 04 Ocak 2021, Erişim adresi: <https://core.ac.uk/reader/38324460>
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya açılış ve Osman Hamdi* (1. Cilt) (2. Baskı). İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Sanat ve Sağlık Vakfı yayınları.
- Çal, H. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eski eserler kanunları. *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopruman'a armağan* (234-270). Ankara: Berikan.
- Dethier, P. A. (1993). *Boğaziçi ve İstanbul (19. yüzyıl sonu)* (çev. Ü. Öztürk), İstanbul: Eren yayıncılık.
- Dethier, P. A. (1867). *Nouvelles decouvertes archeologiques faites a Constantinople*. İstanbul: Imprimerie Centrale.
- Dumont, A. (1868). Le Musee Sainte-Irene a Constantinople antiquites Grecques, Greco-Romaines et Byzantines. *Revue Archéologique, nouvelle série*, 18, 237-263.
- Ekrem Reşad ve Osman Ferid. (1326). *Musavver nevsal-i Osmani 1326 seni-i maliyesine mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.
- Eldem, E. (2010a). An Ottoman archaeologist caught between two worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910). D. Shankland (Ed.), *Archaeology, anthropology and heritage in the Balkans and Anatolia, The life and times of F. W. Hasluck 1878-1920* (121-149), Gorgias Press.
- Eldem, E. (2010b). *Osman Hamdi Bey sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eldem, E. (2019) Osman Hamdi Bey'in "karanlık" yılları (1871-1881). *Milli saraylar sanat tarihi mimarlık dergisi*, (17), 53-75.
- Eldem, E. (2013). Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola ile mücadelesi (1874). *Sanat tarihi araştırmaları*, (2), 25-38.
- Eldem, E. (2012/2013). The archaeology of a photograph Philipp Anton Dethier and his group of Greek art. *Jahrbuch des Deutschen archaologischen instituts*, (127/128), 499-530.
- Eldem, E. (2017). Theodor Makridi Bey ve 1907 Boğazköy kazısı. M. Doğan-Alparlan, A. Schachner ve M. Alpaslan (Eds.), *The discovery of an Anatolian Empire/Bir Anadolu İmparatorluğunun keşfi* (159-192). İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları.
- Ergin, O. (1977). *İstanbul mektepleri ve ilim, terbiye, san'at müesseseleri-dolayısıyla-Türk maarif tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Esener, B. (2012) *The making of the Turkish nation: Political use of archaeology for the nation-state building project during the early republican era in Turkey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eyice, S. (1985). Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Ansiklopedisi* (1596-1603), İstanbul: İletişim yayınları.
- Eyice, S. (1960). İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk müdürlerinden Dr. Ph.-Anton Dethier hakkında notlar. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri yillığı No 9* (45-52). İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Göğüş, C. (2007). *19. yüzyıl Avusturya gazeteleri ışığında Osmanlı İmparatorluğunun 1873*

- Viyana Dünya Sergisine katılımı.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Göleç, M. (2011). 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Osmanlı coğrafyasında demiryolculuk ve arkeoloji. *CIEPO uluslararası Osmanlı ve Osmanlı tarihi araştırmaları 6. ara dönem sempozyum bildirileri*, 14-16 Nisan 2011, Uşak, s. 653-674.
- Gündüz, F. (2007). Osman Hamdi Bey (1842-1910). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul, 468-469.
- Hitzel, F. (2010). Osman Hamdi Bey et les debuts l'archaeologie Ottomane. *Turcica*, (42), s. 167-190.
- Illich, N. S. (2007). *German imperialism in the Ottoman Empier: A comparative study.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Texas A&M University, Texas.
- Karaer, N. (2003). *Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ile Osmanlı ve Batı kamuoyundaki yankıları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Ankara.
- Koç, K. (2018). *Osmanlı Modernleşme Döneminde ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Karaman'da Eğitim Öğretim (1838-1950).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Konya
- Kundakçı, G. E. (2002). 19 yüzyılda Anadolu arkeolojisine ve eskiçağ tarihine genel yaklaşım. *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999*, (III. Cilt, II. Kısım), (1-10). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922) prosopografik rehber:* İstanbul: İSİS.
- Kurşun, Z. (1991). *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Kuruloğlu, F. (2010). Osmanlı Devletinde müzecilik. *Tarih Okulu*, (VI), 45-61.
- Kutlu Dilbaz, B. (2014). *Anadolu'daki arkeolojik kazılar (1860-1910).* Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-* (T.Kayaoğlu, Yay. haz.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Marchand, S. (2014). The Great War and German archaeology. *The Ancient Near East Today*, (6). Erişim tarihi: 11 Ocak 2021, Erişim adresi: <http://www.asor.org/onetoday/2014/06/the-great-war-and-german-archaeology/>
- Mumcu, A. (1969). Eski eserler hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXVI (3-4), 45-78.
- Mutlu, S. ve Başaran Mutlu, M. (2018). Anadolu'da arkeolojinin kurumsallaşma süreci ve gelişimi. *Academic knowledge*, (1), 64-76.
- Ogan, A. (1947). Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, (62), 8-19.
- Ortaylı, İ. (1990). Arkeolojimiz Osman Hamdi ile uluslararası kimlik kazandı. *Hürriyet gösteri sanat edebiyat dergisi*, (119), 22-24.
- Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman nüfuzu:* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yohunda.* İstanbul: Merkez Kitapları.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (20. Baskı). İstanbul: İletişim yayınları.
- Öz, T. (1970). Yurdumuzda müzeler nasıl kuruldu? Neler yapıldı? Neler yapılması gerekli? *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (II. Cilt) (951-960). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkasım, H. ve Ögel, S. (2005). Türkiye'de müzeciliğin gelişimi. *İTÜ dergisi*, 2 (1), 96-102.

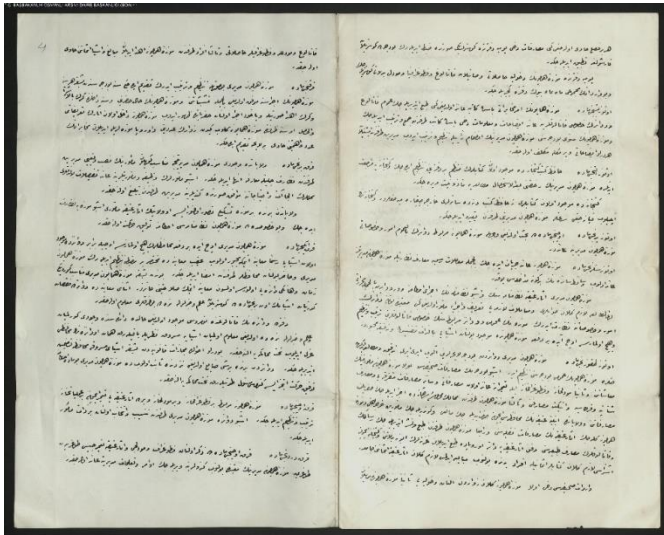
- Özkaya, Y. (1993). II. Abdülhamid'e güzel sanatlar hakkında sunulan layiha. *OTAM*, (4), 645-685.
- Pasinli, A. (1992). Amacı gerçek bir müze yaratmaktı. *Cumhuriyet*, 11.
- Personal Nachrichten. (1881). *Zeitschrift museologie und antiquitatenkunde sowie für verwandte wissenschaften*, (6), 48.
- Saatçi Ata, M. B. (2021). Müze-i Hümâyün Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin Osmanlı maarif nazırları dönemindeki (1872-1881) faaliyetleri üzerine bir değerlendirme. *Belgi*, (1), 459-482.
- Sarıtaş, İ. (2019). Alman İmparatorluğu'nun Türk dünyasına yönelik propaganda faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı. *Bilig*, (91), 113-135.
- Sazıcı, G. (2007). Heinrich Schliemann'ın gözüyle Troia tabakaları. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan ve H. Peker (Eds.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a armağan (685-705)*. İstanbul: Ege yayınları.
- Serbestoğlu, İ. ve Açıık, T. (2013). Osmanlı Devleti'nde modern bir okul projesi: Müze-i Hümâyün Mektebi. *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 157-172.
- Shaw, W.M.K. (2004). *Osmanlı müzeciliği, müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi* (çev. E. Soğancılar). İstanbul: İletişim.
- Somel, S.A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1838-1908)* (çev. O. Yener). İstanbul: İletişim.
- Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki eski eserlerle ilgili izlenimleri ve Osmanlı müzeciliği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 101-125.
- Şapolyo, E. B. (1936). *Müzeler tarihi*: İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tamtürk, S. (2018). *19. Yüzyılda Efes harabeleri İngiltere'ye nasıl götürüldü?* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ürekli, F. (2009). Sanâyi-i Nefise Mektebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (36. cilt), 93-97.

Ek 1: Müze-i Hümâyün Nizamnâme-i Dâhilisi (BOA, ŞD., 210/27, H. 23.03.1306/27 Kasım 1888)

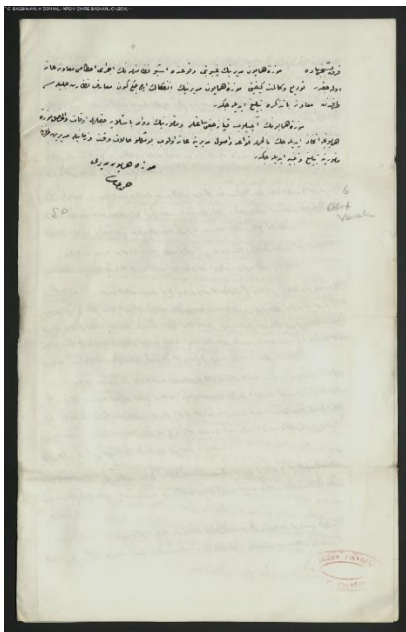

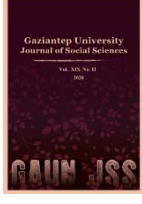
S21161040027.006

S21161040027.006

S21161040027.006

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Helal Konseptli Otellerin Girişimciliği ve Yönetimi Üzerine Bir Araştırma¹

A Study on the Entrepreneurship and Management of Halal Concept Hotels

Sultan Nazmiye KILIÇ^{a*}, Cevdet AVCIKURT^b, Burhan AYDEMİR^c

^a Arş. Gör. Dr., Sultan Nazmiye KILIÇ, Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0560-0622

^b Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9169-9763

^c (Emekli) Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5887-3520

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Şubat 2021

Kabul tarihi: 24 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

Helal konsept,
Otel,
Girişimcilik,
Yönetim

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 8, 2021

Accepted June 24, 2021

Keywords:

Halal concept,
Hotel,
Entrepreneurship,
Management

ÖZ

Son yıllarda, helal turizmin farklı alanlarına yönelik ulusal ve uluslararası boyutta gerçekleştirilen araştırmaların sayısında artış görülmüştür. Ancak, ilgili alanyazın taramalarında, Türkiye’de helal konseptli otellerin girişimciliği ve yönetimi üzerine daha önce yapılmış kapsamlı bir araştırma ile karşılaşmamıştır. Bu çalışmada, ilgili alanyazına katkı sağlamak ve sektördeki uygulamalara yönelik öneriler geliştirmek amacıyla, Türkiye’nin farklı illerinde faaliyet gösteren otellerin girişimci veya yöneticilerinin görüşleri değerlendirilerek, helal konseptli otellerin yapısal özelliklerinin anlaşılması, Türkiye’deki durumunun, sorunlarının ve çözüm önerilerinin girişimcilerin ve yöneticilerin bakış açısından ortaya çıkarılması, helal konseptli otellerin girişimciliğine ve yönetimine ilişkin özelliklerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, nitel araştırma yöntemi ve durum çalışması deseni kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme stratejilerinden ölçüt ve kolay örnekleme birlikte kullanılarak katılımcılar belirlenmiştir. Araştırmada Türkiye’nin farklı illerinde faaliyet gösteren 38 otelin girişimci veya yöneticilerine ilgili alanyazın ve uzman görüşleri doğrultusunda oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Alınan yanıtlar yazıya aktarıldıktan sonra MAXQDA 18.2.4 programı kullanılarak kodlamalar yapılmıştır. Veriler tematik analiz ile değerlendirilmiş ve alt kodlar, kodlar, alt kategoriler, kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, helal konseptli otellerin yapısal özelliklerinin misafirlerin ihtiyaçları ve hassasiyetleri doğrultusunda şekillendirildiği, girişimcinin yaşam tarzının ve otelin kuruluş yerinin helal konseptli otellerin başarısında önemli unsurlar olduğu ve helal konseptli otellerde kuruluş ve işletme maliyetlerinin daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, sektöre ilişkin belgelendirme, sezon, israf ve tedarikçiler gibi konularda çeşitli tartışmalar ve sorunlar belirlenmiştir.

ABSTRACT

Recently, there has been an increase in the quantity of national and international research on the different fields of halal tourism. However, in the relevant literature review, it has not been encountered an extensive research previously conducted on the entrepreneurship and management of halal-concept hotels in Turkey. In this study, in order to contribute to the relevant literature and to develop recommendations for practices in the sector, it is aimed to understand the structural features of the halal concept hotels, to reveal the situation in Turkey, the problems, and the solution suggestions from an entrepreneurial and managerial perspective, to determine the characteristics of halal concept hotels regarding entrepreneurship and management by evaluating the opinions of the entrepreneurs or managers of hotels operating in different provinces of Turkey. In this direction, qualitative research method and case study design were used. The participants were determined by using criterion and convenience sampling, which are purposive sampling strategies. In the research, open-ended questions were asked to entrepreneurs or managers of 38 hotels operating in different provinces of Turkey by using semi-structured interview form prepared in line with the relevant literature and expert opinions. After the responses were transcribed, encodings were made using the MAXQDA 18.2.4 program. The data were evaluated by thematic analysis, and then subcodes, codes, subcategories, categories, and themes were formed. As a result of the research, it has been understood that the structural features of halal concept hotels were shaped in line with the needs and sensitivities of the guests, entrepreneur’s lifestyle and hotel’s location were important factors in the success of halal concept hotels, and start-up and operational costs of halal concept hotels were relatively higher. In addition, various discussions and problems related to the sector such as certification, seasonality, wastage, and suppliers were identified.

¹ Bu araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı’nda hazırlanan "Helal konseptli otellerin girişimciliği ve yönetimi üzerine bir araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiş olup Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından BAP 2018/044 numaralı proje ile desteklenmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, for contributing to the relevant literature and to develop recommendations for practices in the sector, it is aimed to understand the structural features of the halal concept hotels, to reveal the situation in Turkey, the problems, and the solution suggestions from an entrepreneurial and managerial perspective, to determine the characteristics of halal concept hotels regarding entrepreneurship and management. In other words, it is intended to get a structural understanding of halal concept hotels' entrepreneurship and management and building a framework. Increased importance of the concept in recent years and the lack of sufficient study - especially in terms of entrepreneurship - have been influential in selecting this topic. For this reason, it is considered that this study, which is looking at the field from a different point of view, can contribute to the relevant literature. Also, potential entrepreneurs and sector managers can benefit due to shedding light on entrepreneurship and management-related characteristics. In this direction, qualitative research method and case study design were used. The participants were determined by using criterion and convenience sampling, which are purposive sampling strategies. Interviews continued until data saturation was achieved. Open-ended questions were asked to entrepreneurs or managers of 38 hotels operating in different provinces of Turkey by using semi-structured interview form prepared in line with the relevant literature and expert opinions. 13 of the participants were female and 30 were male, ages between 21 and 54, had at least high school degree. Their working experience in the tourism sector was an average of 18 years. Their experience in the concept was an average of 5 years. Of the participants in the research, 5 were hotel entrepreneurs, 5 were second generation hotel owners, 32 were hotel managers, and 1 was food technician. Interviews were held relating to 1 hotel from Afyon, 11 from Antalya, 2 from Aydın, 10 from Istanbul, 5 from Izmir, 1 from Kayseri, and 8 from Mugla. In addition, of them 1 was ski hotel, 27 were beach hotels, 9 were city hotels, and 1 was thermal hotel. The interviews were transcribed by the researcher in order to have more control of the data and due to the principle of confidentiality. A total of 354 pages of text were prepared in MS Office Word. After the responses were transcribed, encodings were made using the MAXQDA 18.2.4 program. The data were evaluated by thematic analysis, and then subcodes, codes, subcategories, categories, and themes were formed. The themes of the research were as follows: (1) concept, (2) features of the services offered, (3) hotel certification, (4) current state of halal concept hotels in Turkey, (5) entrepreneurship, and lastly, (6) business activities. Primarily, under the concept theme, categories of hotel concept and concept definition were included. Then, under the theme of the service features offered, categories related to room features, masjid, recreation areas, recreation and animation activities, and health care services were examined. Under the theme of hotel certification, categories related to the features considered to be in halal hotel certificate, intention to apply, quality certificates, certification issues, and (halal concept) certified hotels were included. Under the theme of the halal concept hotels' current state in Turkey, categories of concept development, successful aspects, problematic and controversial aspects, recommendations for halal-concept hoteliers in Turkey, branding, halal concept in the world, and the future of halal-concept hotels in Turkey were evaluated. Under the entrepreneurship theme, characteristics of the entrepreneurs/managers, motivations, features of the establishment process, operational advantages/disadvantages in terms of concept, competition, business success, profitability, government supports, the future of investment, and advices were presented. Finally, under the theme of operational activities, categories relating to management, marketing, human resources, food, cleaning products and amenities, guest relations, banks used, and future planned renewals were examined. Some of the themes and categories were emphasized more heavily by the participants, and more attention was drawn to specific problems. In addition, based on the relevant literature and findings, it has been determined that there were significant discussions regarding the activities of halal concept hotel businesses. As a result of the research, it was understood that the structural features of halal concept hotels were shaped in line with the needs and sensitivities of the guests, entrepreneur's lifestyle and hotel's location were important factors in the success of halal concept hotels, and start-up and operational costs of halal concept hotels were relatively higher. In addition, various discussions and problems related to the sector such as certification, seasonality, wastage, and suppliers were identified.

Giriş

Son yıllarda, öne çıkan helal turizm kavramı, talep ve kârlılık gibi nedenlerle destinasyon yöneticileri ve turizm işletmecileri tarafından tercih edilmektedir. Bu doğrultuda oteller, helal konsept doğrultusunda yapısal olarak dönüştürülmekte ya da kuruluş aşamasından itibaren bu konseptte uygun olarak kurulmaktadır. Helal yönetimin kollarından biri olan helal konseptli oteller (Zainol, Ahmad, Ideris ve Azam, 2019, s. 85) seyahat eden Müslümanların inanç temelli ihtiyaçlarını karşılamaktadır (DinarStandard, 2019, s. 3). Bu konseptteki otellerin operasyonu genellikle geleneksel otellerle benzerlik göstermektedir. Tek farklılık, operasyonun İslam dininin esaslarına uygun olarak ayarlanmasıdır (Razalli, Abdullah ve Hassan, 2012, s. 93). Bu nedenle helal konsept, otel işletmesinin helal anlayışla yönetildiği anlamına gelmektedir (Uğurlu, Aslan ve İnce, 2017, s. 454). Helal konseptli oteller, sadece helal yiyecek-içecek hizmetleriyle sınırlı olmayıp otelin bütün operasyonunun İslam dininin esaslarına uygun olarak yönetilmesini de ifade etmektedir (Zulkifli, Ab Rahman, Awang, Che Man, 2011, s. 299). Ancak, oteller tarafından karşılanan helal gıda, helal ürün ve hizmetler, sosyal ihtiyaçlar ve vakit namazları için yer temini gibi ihtiyaçlara ilişkin sabit bir standardın olmaması, konseptin oteller tarafından farklı uygulanmasına yol açmaktadır (Razalli, 2020, s. 103). Bu farklılık, otellerin girişimcilik ve yönetim süreçlerine de yansımaktadır.

Günümüzde, helal anlayışla hizmet veren turizm işletmelerinin sayısında artış gözlemlenmektedir (Arpacı ve Batman, 2015, s.74). Çünkü misafirlerine kolaylık ve konfor sunan otel işletmeleri rekabette avantaj sağlamaktadır (Salleh, Hamid ve Hashim, 2019, s. 27-28). Helal turizm faaliyetlerinden biri olan helal konseptli oteller (Zulkifli vd., 2011, s. 299) helal turizmin yeni bir ürünüdür (Razalli, 2020, s. 103) ve bu otellerin işletilmesi İslam dininin değerlerini yansıtmalıdır (Yusof ve Muhammad, 2013, s. 1144). Bu kapsamda, helal konseptli otel girişimciliği ve yönetimi, İslam dininin kurallarının ve değerlerinin girişimcilik süreçlerine ve işletme fonksiyonlarına uygulanması olarak ifade edilebilir (Salleh vd., 2019, s. 8-10).

Dini ihtiyaçlara uygun hizmet sunan otellerin yönetimi ve tasarımı geleneksel otellerden farklılık gösterebilmektedir (Hall, Razak ve Prayag, 2020, s. 8). Ancak, helal konseptle ilgili yaygın bir yanlış anlaşılma vardır. Bu yanlış anlaşılma otellerde alkollü içecek servis edilmemesinin ve sadece helal yiyecek sunulmasının konsept için yeterli olduğudur. Konseptin bu kadar basite indirgenmemesi gerekmektedir (Yusof ve Muhammad, 2013, s. 1144). Çünkü otelin insan kaynakları, pazarlama ve finans gibi alanları da konseptin sınırları içerisindedir (Razalli, 2020, s. 97). Otelcilerin bu konuda yeterli farkındalığa sahip olmaması otel yönetiminde ve hizmet sunumunda bazı sorunlara yol açabilmektedir (Hall vd., 2020, s. 8). Bu nedenle, konseptin operasyonu ve konseptle ilgili farkındalık eksikliği gibi konularda konseptin çeşitli engelleri bulunmaktadır (Zainol, Ahmad ve Shariff, 2016, s. 40). Araştırmada kavram birliğinin sağlanması amacıyla ilgili alanyazında yer alan çalışmalarda kullanılan İslami, tesettür, Müslüman dostu ve İslam hukukuna uygun gibi farklı terimlere *helal turizm* veya *helal konseptli* kavramları altında yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

1980'lerden itibaren girişimcilik alanındaki çalışmaların sayısı artmış ve konu birçok farklı alana uyarlanmıştır. Ayrıca, girişimcilik çalışmaları büyük bir yükseliş göstererek sosyal bilimler ve yönetim bilimleri alanlarına yayılmıştır. Böylece, bu alanda uygulamalı ve teorik olmak üzere iki farklı araştırma trendi ortaya çıkmıştır (Filion, 1997, s. 2-7; 1998, s1-.7). Schumpeter'a göre ekonomik kalkınmanın temel taşı, girişimcilerin “yeni kombinasyonlar oluşturması”dır (Schumpeter, 2017, s. xxi). Helal turizmin bu yeni kombinasyonlardan biri olduğu söylenebilir. Son yıllarda, turizm sektörü başta olmak üzere birçok sektörde Müslümanlar tarafından talep edilen veya onlar için üretilen ürün ve hizmetlerde artış

yaşanmıştır. Bu doğrultuda, turizmde “helal anlayış” ile Müslüman kesime hitap eden, “İslami kurallara uygun ürün ve hizmet üretilmesi konseptinde” turizm işletmeleri yaygınlaşmıştır (Arpacı ve Batman, 2015, s. 74). Gelecekte, bu alanın önemli iş fırsatları sağlayacağı öngörülmektedir (Battour, Ismail ve Battor, 2010, s. 9).

Helal turizmde, İslam dininin değerlerine bağlı kalınmaya gayret edilmektedir (Mohsin, Ramli ve Alkhulayfi, 2016, s. 138). Bu nedenle, Müslüman turistlerin konaklama, gıda, ürün ve hizmet gibi ihtiyaçlarını karşılamayı düşünen girişimcilerin, faaliyetlerini gerçekleştirirken İslam dinini göz önünde bulundurması gerekmektedir (Sriviboone ve Komolsevin, 2018, s. 47). Crescent Rating, Müslümanların inanca dayalı 6 temel ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Kişiye göre farklılık gösterebilen bu ihtiyaçlar; helal gıda, ibadet yeri, tuvaletlerde su ile temizlenebilme imkânı, Ramazan hizmetleri, helal olmayan etkinlerin yapılmaması, mahremiyete dikkat eden rekreasyon olanakları ve hizmetleridir (Bahardeen, 2016). Ayrıca, helal turizm anlayışıyla sunulan sağlık hizmetlerinde doktorlar ve hemşireler, hastayla aynı cinsiyette olması gerekir. Mümkün olduğunca helal tıbbi ürünler kullanılır. Spa, wellness ve eğlence amaçlı alanlarda kadınlar ve erkekler için ayrı bölümler bulunur. Çalışanlar, Müslüman dostu giyim kurallarına uygun giyinir. Kullanılan ürünler, mümkün olabildiğince helal sertifikalıdır (Battour, 2017, s. 28). Ortak alanlarda, sözleri uygun olmayan müzikler yayımlanmaz. Casino ve kumar makineleri bulundurulmaz (Stephenson, 2014, s. 157).

Doğan (2011, 483-484) Türkiye’deki helal konseptli otel işletmelerinin ilk yıllarına ilişkin sermaye yapısının özelliklerini şu şekilde ortaya koymuştur: Türkiye’de helal konseptli işletmelerinin sahipliği veya işletmeciliği genellikle merkezi Konya, Karaman, Yozgat ve Almanya’da yer alan holdinglelere veya şirketlere aittir. Sermaye yapıları, genellikle gurbetçi tasarrufuna dayanmaktadır ve İslami anlayışta bir araya gelen çok ortaklı bir yapıdır 1990’lı yılların sonunda özellikle gurbetçilerden toplanan paralarla ve parti ya da dernek gibi kuruluşların öncülüğünde kurulan holdingleler, çok farklı sektörlerde olduğu gibi turizm alanında da yatırımlar yapmıştır. İslami sermaye adı verilen bu kesimin yatırımlarında dönemin teşvik edici politikaları etkili olmuştur. Bu tip yatırımlarda hem kârlılık elde edilmektedir hem de İslam’a uygun tatil sunarak dine hizmet edilmektedir. Son yıllarda, bu sermaye yapısının değiştiği düşünülmektedir ancak bu konuda güncel bir araştırmaya rastlanmamıştır. Günümüzde, Türkiye’de helal turizm yatırımlarının artırılabilmesi için yabancı sermayenin çekilebilmesi ve Türk markalarının yurtdışına yayılması gerektiği düşünülmektedir (Tekin, Turhan, Turhan ve Pamukçu, 2019, s. 77).

Turizm ve girişimcilik alanında yapılan çalışmaların sayısı 2010 yılından sonra artmaya başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda “girişimci özellikleri, kadın girişimciliği ve iç girişimcilik” kavramları en sık ele alınan konulardır ve girişimcilikle ilgili diğer kavramlar ulusal kapsamlı çalışmalarda yeterli ilgiyi görememektedir (Işık vd., 2019, s. 119). Türkiye’deki helal otelcilik uygulamalarına ilişkin çalışma sayısı da sınırlıdır (Boğan, 2020, s. 29). Ancak, akademik çalışmalarda turizmin dini boyutlarına verilen önem artmaktadır (Hall vd., 2020, s. 2). Helal turizm de sektörde ve akademik çalışmalarda artan bir ilgiye sahiptir (Battour ve İsmail, 2016, s. 150). Helal konseptli otel girişimciliği ve yönetimine ilişkin ilk çalışmalardan biri Halkias, Pizzurno, De Massis ve Fragoudakis (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ardından Nor, Noor, Nor ve Nor (2016), Lanui ve Bunnag (2017), Yazıcıoğlu ve Özata (2017), Salleh (2017), Razak (2018), Sriviboone ve Komolsevin (2018), Zainol vd. (2019) ve (Razak, Hall ve Prayag, 2020) çalışmalarıyla bu alana katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, helal konseptli otellerin özelliklerini ve faaliyetlerini farklı yönlerden inceleyen çalışmaların hazırlandığı görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları içeriklerine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- *Otel misafirlerine yönelik çalışmalar* (Battour, Ismail ve Battor, 2011; Battour, Battor ve Ismail, 2012; Ahmat, Ahmad Ridzuan ve Zahari, 2012; Battour, Ismail, Battor ve

Awais, 2014; Sriprasert, Chainin ve Abd Rahman, 2014; Arpacı ve Batman, 2015; Bilici, 2017; Soydaş, 2017; Kılıç, Ön Esen ve Yozukmaz, 2017; Elaziz ve Kurt, 2017; Tekin, Turhan ve Turhan, 2019),

- *Misafir şikâyetleriyle ilgili çalışmalar* (Arpacı, Uğurlu ve Batman, 2015; Behremen, Seçilmiş ve Akın, 2017; Boğan ve Arıca, 2019),
- *Sorunlar ve avantajlarla ilgili çalışmalar* (Tekin, 2017; Karayılan, Demirkol ve Dinçer, 2017; Aydoğdu ve Koçoğlu, 2017; Özsöz, 2017; Boğan ve Saripek, 2018; Yıldırım, 2019),
- *Personel ve eğitimle ilgili çalışmalar* (Mısırlı ve Pamukçu, 2017; Seçilmiş, Demir ve Akın, 2017; Aydın ve Sormaz, 2017; Temizkan, Ceylanlar ve Şen, 2017; Boğan, Dedeoğlu, Batman ve Yıldırım, 2020),
- *Pazarlama ve imajla ilgili çalışmalar* (Zengin, Ulama, Dursun ve Eroğul, 2017; Karaman, Aylan ve Saçlı, 2017; Gül, 2019; Gündüz, 2019),
- *Ürün ve hizmetlerle ilgili çalışmalar* (Met, Özdemir ve Aydemir, 2013; Mansouri, 2014; Temizkan, Doğanekin, Kılıç ve Güven, 2017; Yıldırım ve Özbay, 2019), ve
- *Belgelendirmeye ilgili çalışmalar* (Zailani, Omar ve Kopong, 2011; Abu Karim, Ahmad ve Zainol, 2014; Zafir, 2015; Pekerşen, Çalık, Aslan ve Kızılalan, 2017; Çalık ve Pekerşen, 2020; Karaoğlu, 2017; Abu Karim, Ahmad ve Zainol, 2017).

Akademik çalışmalarda turizmin dini boyutlarına verilen önem artsa da (Hall vd., 2020, s. 2) konaklama işletmelerinin İslam dinine uygun olarak yönetilmesini konu edinen çalışmaların sayısı sınırlıdır (Omar, İslam ve Adaha, 2013, s. 8; Salleh vd., 2019, s. 10-11). Ayrıca, helal konseptli otellerin yönetimine ilişkin yapılan çalışmalar da sınırlı sayıdadır (Razalli, 2020, s. 96). Benzer şekilde, helal konseptli otel girişimciliği ile ilgili çalışmalar sayıları ve kapsamı bakımından yeterli değildir. Bu kapsamda, bu çalışmada, temel olarak helal konseptli otellerin girişimciliğinin ve yönetiminin özelliklerinin keşfedilmesi amaçlanmıştır. Bir başka deyişle, helal konseptli otel girişimciliğini ve yönetimini yapısal olarak anlamaya ve bir çerçeve oluşturmaya çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda, teorideki açığa bilgi sunulması ve mevcut uygulamalardaki genel durumun anlaşılması konularında katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Helal konseptli otel girişimciliğinin ve yönetiminin özelliklerinin anlaşılması için şu araştırma sorularına cevap aranacaktır: Helal konseptli otellerin yapısal özellikleri nelerdir? Girişimcilerin ve yöneticilerin bakışı açısından Türkiye’de helal konseptli otellerin mevcut durumu nasıldır? Türkiye’de helal konseptli otel girişimciliğinin özellikleri nelerdir? Türkiye’de helal konseptli otellerin işletme faaliyetleri nasıldır?

Yöntem

Araştırma, sistematik bir incelemedir (Merriam, 2013, s. 3). Araştırma sürecinde nicel araştırma, nitel araştırma ve karma yöntem araştırması olmak üzere üç tür yöntem kullanılmaktadır (Creswell, 2017, s. 3). Bu çalışmada helal konseptli otellere ilişkin girişimcilik, yönetsel özellikler, sorunlar, çözüm önerileri ve mevcut duruma ulaşmak amaçlandığı için nitel yöntem ve durum çalışması deseni kullanılmıştır. Creswell'e (2018, s. 47) göre bir konunun veya problemin keşfedilmesi gerektiğinde nitel araştırma yönteminin kullanılması uygundur. Bu çalışmada kullanılan durum çalışması deseni ise Merriam'ın (2013, s. 40) tanımına göre “sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir”. Hayatın, güncel bir sistemin veya sistemlerin içerisinde bulunan, bir veya birden fazla analiz biriminin incelendiği ve durum betimlemesinin yapıldığı bir desen türüdür (Creswell, 2018, s. 97). Katılımcılara “nasıl” ve “neden” gibi soruların yöneltilmesi gerektiğinde, araştırmacının

olaylar üzerinde çok az kontrolü olduğunda ve odak gerçek hayattan güncel bir olgu olduğunda tercih edilen stratejidir (Yin, 2003, s. 1). Durum çalışmalarında, belirli bir olgu, olay veya programa odaklanılmaktadır, ayrıntılı betimlemeler yapılmaktadır ve araştırma sonucunda araştırılan konunun daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır (Merriam, 2013, s. 43-44). 4 tip durum çalışması deseni bulunmaktadır. Bunlar; “bütüncül tek durum deseni”, “iç içe geçmiş tek durum deseni”, “bütüncül çoklu durum deseni” ve “iç içe geçmiş çoklu durum deseni”dir (Yin, 2003, s. 39-40). Bu çalışmada, durumun bütününe ilişkin sonuçlar üretilmesi amaçlandığı için bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 301).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Türkiye’deki helal konseptli otellerin resmi bir istatistiği olmaması ve otel konseptlerinin Türkiye’nin siyasi ve ekonomik durumuna göre değişmesi nedeniyle çalışmada amaçlı örnekleme stratejilerinden ölçüt örnekleme ve kolay örnekleme birlikte kullanılmıştır (Patton, 2014, s. 230-242). Bu kapsamda, belirlenen bazı ölçütler şunlardır: Otelin helal konseptli otelleri listeleyen seyahat acentalarının web sitelerinde veya akademik çalışmalarda yer alması ya da otelin kendi web sitesinde “*helal*”, “*muhafazakâr*”, “*İslami*” gibi ifadeler kullanarak tanıtım yapması ve konseptini belirtmesi ölçüt olarak belirlenmiştir. Çalışmada, helal konseptli otellerde girişimcilik ve yönetim özelliklerine ilişkin sorulardan oluşan görüşme formu kullanılarak 40 görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden birinin sonuçlarının tam metin bildiri olarak sunulmuş olması, bir diğersinin de içerik bakımından yetersiz görülmesi nedeniyle 5 Nisan 2019-3 Ağustos 2019 tarihleri arasındaki 4 aylık süreç içerisinde farklı illerdeki (Afyon’dan 1, Antalya’dan 11, Aydın’dan 2, İstanbul’dan 10, İzmir’den 5, Kayseri’den 1 ve Muğla’dan 8 otel) ve farklı türlerdeki (1’i kayak, 27’si sahil, 9’u şehir ve 1’i termal) otellerin yetkilileriyle gerçekleştirilen görüşme verileri kullanılmıştır. Görüşmeler, veri doygunluğu sağlanana kadar devam ettirilmiştir. Toplamda 38 otelden 43 katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmelerin çözümlemeleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Katılımcılara ilişkin betimsel bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre, Katılımcıların 13’ü kadın ve 30’u erkektir. Yaşları 21-54 arasındadır, 7’si lise, 6’sı ön lisans, 21’i lisans, 6’sı yüksek lisans ve 3’ü doktora eğitimi almıştır. 18 katılımcının turizm alanında eğitim aldığı belirlenmiştir. Katılımcıların turizm sektöründe çalışma tecrübeleri ortalama 18 yıldır. 1’i 1 yıldan az, 4’ü 1-5 yıl, 5’i 6-10 yıl, 12’si 11-15 yıl, 7’si 16-20 yıl ve 14’ü 21 yıl ve üzerinde turizm sektörü tecrübesine sahiptir. Konseptteki deneyimleri ise ortalama 5 yıldır. 5’i 1 yıldan az, 21’i 1-5 yıl, 8’i 6-10 yıl ve 9’u 11-15 yıl arasında konsept deneyimine sahiptir. Çalışmaya katılanların 5’i girişimci, 5’i ikinci kuşak otel sahibi ve 32’si yöneticidir. Bazı otellerde birden fazla katılımcıyla görüşülmüştür. Helal belgelendirme konusunda bilgi alınabileceği düşünüldüğü için kalite kontrol departmanında çalışan bir gıda teknikeri de katılımcılar arasına dâhil edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Özellikler

<i>Cinsiyet</i>	<i>Sıklık</i>	<i>Turizm sektöründeki deneyimi</i>	<i>Sıklık</i>
Kadın	13	1 yıldan az	1
Erkek	30	1-5 yıl	4
Yaş		6-10 yıl	5
21-30	8	11-15 yıl	12
31-40	19	16-20 yıl	7
41-50	14	21 yıl ve üzeri	14
51-54	2	Konseptteki Deneyimi	
Eğitim Durumu		1 yıldan az	5
Lise	7	1-5 yıl	21
Ön lisans	6	6-10 yıl	8
Lisans	21	11-15 yıl	9
Yüksek lisans	6	Görev	
Doktora	3	Girişimci	5

Turizm Eğitimi Var	18	İkinci kuşak	5
Toplam Katılımcı Sayısı: 43		Yönetici	32
		Kalite Kontrol	1

Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde önceden hazırlanmış soru formu bulunmaktadır. Ancak, görüşme süresince soruların yeri değiştirilebilmektedir, katılımcıya yeni sorular yöneltelebilmektedir veya “sonda sorular” aracılığıyla konuya ilişkin ayrıntılı cevaplar alınabilmektedir (Bal, 2016, s. 163). Soru formu hazırlanırken farklı kaynaklarda (McDaniel, 2002; Zailani vd., 2011; Cansız, 2012; Cansız, 2013; Halkias vd., 2014; Cansız, 2016; Nor vd., 2016; Aydoğdu ve Koçoğlu, 2017; Ergen, 2018; Oltulular, 2018; Kılıç, Aydemir ve Hacıoğlu, 2019) yer alan ifadelerden ve ilgili alanyazında helal konseptli oteller için belirtilen özelliklerden faydalanılmıştır. Hazırlanan sorular nitel yöntem, girişimcilik veya helal turizm konusunda uzmanlaşmış akademisyenlerle paylaşılarak düzenlenmiş ve yeni sorular eklenmiştir. Benzer şekilde, pilot görüşmeler süresince anlaşılmayan sorular güncellenmiş ve yeni soru eklenmiştir. Araştırmanın pilot görüşmeleri (O1, O2, O3, O4 ve O5) 5-6 Nisan 2019 tarihinde 2. Uluslararası Helal Turizm Kongresi’nde görüşmeyi kabul eden girişimci ve yöneticiler ile gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmelerde katılımcılar kapsamlı ve aydınlatıcı bilgiler sunduğu için araştırmaya pilot görüşmelerden elde edilen çözümler de dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alındığı için katılımcıların cevap vermek istemediği sorular atlanmıştır.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda analiz süreci, verilere anlam verme ve araştırma sorularına cevap arama süreci olarak nitelendirilmektedir (Merriam, 2013, s. 168). Verilere daha fazla hâkim olabilmek için ve gizlilik ilkesi nedeniyle görüşmeler araştırmacı tarafından çözümlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin çözümlenmesi sonucunda toplam 354 sayfalık metin belgesi oluşturulmuştur. Çözümlenmelerden sonra alt problemler ve araştırma soruları çerçevesinde kodlamalar yapılmış ve veriler gruplandırılarak tematik analiz ile değerlendirilmiştir. Tematik analizin odak noktası, verilerden yola çıkarak tema ve örüntüler ortaya çıkarmaktır (Glesne, 2015, s. 259). Bu doğrultuda, araştırma soruları ve alınan yanıtlar doğrultusunda 3365 kodlama yapılmış ve 6 tema ve 36 kategori oluşturulmuştur. Verileri sistematik incelemeyi sağladığı ve görsel haritalamaya yardımcı olduğu için (Creswell, 2018, s. 203) verilerin kodlanmasında MAXQDA 18.2.4 programı kullanılmıştır. Bilgisayar yazılımları, verilere anahtar kelime ve yer imi ekleme konusunda kolaylık sağlamaktadır. Böylece, kodlamaların tekrar gözden geçirilmesi kolaylaşmaktadır. Bunun yanı sıra, verilerin saklanması, aratılıp geri getirilmesi, ilişkili kodlar arasında bağlantı oluşturulması, hatırlatıcı notlar alınması, içerik analizi yapılabilmesi, verilerin organize bir formatta gösterilmesi, sonuçların oluşturulması, kuram oluşturulması ve haritalama gibi konularda da kolaylık sağlamaktadır (Miles ve Huberman, 2019, s. 44).

Durum araştırmalarında geçerlik ve güvenilirliğin arttırılabilmesi için bazı önlemler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, geçerlik ve güvenilirliğin arttırılabilmesi amacıyla veri toplama süreci için geniş zaman ayrılmıştır ve fazla sayıda bireye ulaşarak veri doygunluğu sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, araştırma verilerinin analizi doğrultusunda elde edilen sonuçların desteklenebilmesi amacıyla turizm alanında çalışan bir araştırmacının da görüşlerine başvurulmuştur (Merriam, 1990’dan aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 298-299). Ses kaydı yapılmış ve görüşmeler ayrıntılı bir şekilde yazıya aktarılmıştır. Temalar, ayrıntılı olarak sunulmuştur ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir (Creswell, 2018, s. 252-253). Tablo 2’de

görülebileceği gibi araştırma soruları ve alınan yanıtlar doğrultusunda 6 tema ve 36 kategori belirlenmiştir.

Tablo 2: Temalar ve Kategoriler

<i>Tema</i>	<i>Kategori</i>	<i>Tema</i>	<i>Kategori</i>
Konsept	- Otelin Konsepti - Konseptin Tanımı	Girişimcilik	- Girişimcinin/Yöneticinin Özellikleri - Motivasyon - Kuruluş Sürecinin Özellikleri - Konseptin İşletme Açısından Avantajları ve Dezavantajları - Rekabet - İşletme Başarısı
Sunulan Hizmetlerin Özellikleri	- Odaların Özellikleri - Mescit - Rekreasyon Amaçlı Alanlar - Rekreasyon ve Animasyon Etkinlikleri - Sağlık Hizmetleri		- Kârlılık - Devlet Destekleri - Yatırımın Geleceği - Tavsiyeler
Otelin Belgelendirilmesi	- Belgelendirmede Olması Gereken Özellikler - Başvurma Niyeti - Kalite Belgeleri - Belgelendirme Sorunları - Helal Konseptli Otel Belgesi Olan İşletmeler		- Yönetim - Pazarlama
Türkiye'de Helal Konseptli Otellerin Mevcut Durumu	- Konseptin Gelişimi - Başarılı Yönleri - Sorunlu ve Tartışmalı Yönleri - Türkiye'de Helal Konseptli Otelciliğe İlişkin Öneriler - Markalaşma - Dünyada Helal Konsept - Türkiye'de Helal Konseptli Otellerin Geleceği		İşletme Faaliyetleri - İnsan Kaynakları - Gıda, Temizlik ve Buklet Ürünleri - Misafir İlişkileri - Çalışılan Bankalar - Gelecekte Planlanan Yenilemeler

Bulgular ve Yorumlar

“Konsept” Teması

- *Otelin Konsepti*: Katılımcıların otelin konseptini ifade etmek amacıyla “alkolsüz aile, alkolsüz, helal, alternatif, tesettür, muhafazakâr aile yapısına uygun, İslami, muhafazakâr, İslami aile, İslami şartlara uygun” gibi terimleri kullandıkları anlaşılmıştır.

- *Konseptin Tanımı*: Otelin konseptini tanımlamada kullanılan kavramlar farklı olsa da tanımlarda benzer özelliklere vurgu yapılmıştır. Ancak, katılımcıların kavramlara ilişkin algıladıkları bazı farklılıklar belirlenmiştir. Örneğin, alkolsüz aile otelinde hedef kitlenin daha geniş olduğu ve misafirlerin Müslüman olma zorunluğunun olmadığı anlaşılmıştır. Katılımcıların konsept tanımına ilişkin görüşlerinden yola çıkarak bu tip otellerin alkol servis edilmeyen, özellikle kadınlar için ayrı havuzu olan, kuralları olan, tatilde dini görevleri yerine getirmeyi kolaylaştıran hizmetler sunulan (Mohsin vd., 2016, s. 138) ve ailelere hitap eden, alkolsüz aile oteli, muhafazakâr otel, İslami otel, tesettür oteli ve helal otel gibi farklı kavramlar kullanılarak isimlendirilen oteller olduğu anlaşılmıştır. Alkolün olmaması ve kadın-erkek havuzlarının ayrı olması helal konseptli otellerin en temel iki unsurudur. Ayrıca, Türkiye'de bu alanda hizmet veren otellerin alkolsüz oteller, konsept belirten oteller, alkolsüz aile otelleri ve helal konseptle ilgili belgesi olan oteller şeklinde gruplandırılabilirliği düşünülmektedir:

“Sunulan Hizmetlerin Özellikleri” Teması

- *Odaların Özellikleri*: Görüşmeler sonucunda otel odalarında yoğunlukla seccade, kible yönü, tespih ve Kur'an-ı Kerim bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak, yabancı misafirlerin ya da

çocukların zarar vermesi nedeniyle bazı otellerin Kur'an-ı Kerim'i sadece mescitlerde bulundurduğu anlaşılmıştır. Bazı odalarda takke de bulunabilmektedir ve talebe göre eşarp ve etek sağlanabilmektedir. O4-K5, televizyon kanallarının içeriğine ve sıralamasına özellikle dikkat ettiklerini ifade etmiştir.

- *Mescit*: Otellerde yoğun olarak mescit bulunmaktadır. Mescit bulunmamasının nedeni genellikle yeterli alanın olmamasıdır. Bunun yanı sıra, bazı otellerde otel içerisinde veya otel yakınında cami bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, otellerde Diyanet tarafından atanan veya otel tarafından istihdam edilen, 7/24 otelde bulunan veya sadece cuma namazı için otele gelen din görevlisi de bulunabilmektedir. Misafirlere kolaylık sağlamak amacıyla havuz veya sahil kenarında mescit bulunabilmektedir. Bazı otellerde, cuma namazları için camiye ulaşım amacıyla servis bulunmaktadır veya cuma namazları otel içerisinde kılınabilmektedir. Bazı katılımcılar, cuma namazının otelde kılınabilmesi için çalışma yapacaklarını belirtmiştir.

- *Rekreasyon Amaçlı Alanlar*: Kadın-erkek ayrı havuzlar konseptin belirleyici özelliğidir. Gelen misafir talepleri doğrultusunda açılmaya başlanan karışık havuzların ise bazı misafirlere tepki görebildiği dile getirilmiştir. Havuzların yanında çocuk havuzları da bulunabilmektedir. Bazı otellerde saatlik kullanım uygulaması bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, geniş alana sahip otellerde kadınlar kompleksi bulunmaktadır. Bu bölümlerde, sadece kadınlar için ayrı yeme-içme alanları, çocuk havuzları ve spa bölümleri bulunabilmektedir. Helal konseptli otellerde, konseptte uygun soft eğlenceler, canlı müzik, halk oyunu, illüzyon gösterisi, Türk gecesi, akrobasi-sirk gösterisi, skeç, matine, köpük gösterisi, sıra gecesi, kına gecesi, müzik dinletisi, şovlar, sinevizyon hizmeti, Hacivat-Karagöz gösterisi, konser, şiir dinletisi ve orta oyun gibi sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Çocuklara özel mini kulüp-mini disko, genç kulübü ve palyaço gösterisi bulunmaktadır. Araştırmada helal konseptli otellerin eğlence amaçlı etkinliklerinde çocukların daha fazla göz önünde bulundurulduğu anlaşılmıştır. Yayınlanan müziklerin ve şarkı sözlerinin konseptte uygun olmasına dikkat edilmektedir. Ancak, bazı otellerde karışık tarzda müzikler de yayınlanabilmektedir. Misafirlerin farklı hassasiyetlerde olmaları nedeniyle otelde havuz veya lobi gibi ortak alanlarda yayınlanan müzik türünün zaman zaman çeşitli tartışmalara yol açtığı anlaşılmıştır. Bu tartışmaların misafirler arasında veya otel yetkilileri ve misafir arasında yaşandığı belirlenmiştir.

- *Rekreasyon ve Animasyon Etkinlikleri*: Rekreasyon ve animasyon etkinliklerinin dini veya kültürel değerleri içeren aktivitelerle desteklendiği görülmüştür. Katılımcılar, semazen gösterisi, Ramazan etkinlikleri ve dini günlerde din görevlisi tarafından programlar düzenlendiğini belirtmiştir. Otellerde sportif etkinlikler ve havuz aktiviteleri de yapılmaktadır. Sportif etkinlikler ve havuz aktiviteleri kadın, erkek ve karma alanlarda ayrı ayrı düzenlenebilmektedir. Buna uygun olarak, kadın ve erkek animasyon görevlileri istihdam edilmektedir veya dışarıdan bu konseptte hizmet veren diğer animatörlerden hizmet alınmaktadır. Animasyonların konseptte uygun olmasına dikkat edilmektedir. Gösterilerde sahnede etkinlik düzenleyen kişilerin veya konser veren sanatçıların kıyafetlerinin ve gösterinin içeriğinin konseptte uygun olmasına gayret edilmektedir.

- *Sağlık Hizmetleri*: Helal turizm anlayışıyla sunulan sağlık hizmetlerinde doktorların ve diğer sağlık görevlilerin, hastayla aynı cinsiyette olması gerekmektedir (Battour, 2017, s. 28). Benzer şekilde, GİMDES'e göre termal işletmelerde sağlık görevlileri ve doktorlar mümkün olduğu kadar kişiyle aynı cinsiyette olmalıdır (GİMDES, 2019). Genellikle, büyük ölçekli otellerde sağlık personeli bulunabilmektedir. Görüşülen oteller arasında, O36-K39 hem erkek hem de kadın sağlık personeli ve 24 saat hizmet veren ambulans ve şoför bulundurduğunu belirtmiştir. Bazı otellerin hastane veya klinik ile anlaşması bulunmaktadır.

“Otelin Belgelendirilmesi” Teması

- *Belgelendirmede Olması Gereken Özellikler:* Katılımcılar belli bir yıldızlama ya da sınıflandırma sisteminin olması gerektiğini düşünmektedir. Bu doğrultuda, helal konseptli otel standartlarında olması gereken özellikler şu şekildedir: Öncelikle, otel alkolsüz olmalı ve helal gıdalar sunulmalıdır. Gıda tedarikçileri de belgeli olmalıdır. Ancak, bu tedarikçilerin alternatifleri de sunulmalıdır. Havuz, hamam, spa gibi alanların ayrılmasının yanı sıra asansörler de özellikle spa ve havuz gibi bölümler için ayrı olmalıdır. Aileler için restoranlarda localar oluşturulmalı, odalar bölümünde ise kible yönü ve namaz kılınabilecek alanlar bulunmalıdır. Son olarak, aileler için uygun ortamın korunabilmesi amacıyla gelen misafirler konusunda seçici olunmalıdır. Standartlar konusunda farklı birimler tarafından çalışma yapılmalıdır. Belgelendirmede olması gereken ikinci özellik denetimdir. Denetimlerin Bakanlık düzeyinde yapılması gerekmektedir. Bir başka deyişle, bu konuda bir otorite olmalıdır. Gıda, hizmet ve fizikî şartlar ayrı değerlendirilmelidir. Denetimler düzenli olmalı, kullanılan ürünlerin kontrol edilebilmesi amacıyla faturalar incelenmeli ve standartlara uyulmaması durumunda belge iptal edilmelidir.

- *Başvurma Niyeti:* Helal konseptli otel belgelendirmesinin olması gerektiğini ve böyle bir belgelendirmeye başvurabileceğini belirten katılımcıların yanı sıra bu konuda farklı görüş bildiren katılımcılar da olmuştur. O3-K4, böyle bir belgelendirmeye %100 ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ancak, maliyet uygunsa (O30-K33) veya fayda sağlayacağını düşünürse (O5-K6) başvurabileceğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır. O2-K3, belgelendirmeye ilişkin çalışmaları başlattıklarını ifade etmiştir. O15-K16, belgelendirme sürecinin zor olduğunu ve çok evrak istendiğini belirtmiştir. O32-K35 ise belgelendirilmek amacıyla başvurduklarını ancak gereklilikleri sağlayamadıklarını ifade etmiştir. O33-K36, helal belgelendirmenin fayda sağlayacağını düşünmediğini vurgulamıştır. O17-K18 ise otellerin helal belgelendirilmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir.

- *Kalite Belgeleri:* Katılımcılar, oteli ve işleyişi anlatırken kalite belgelerine de yer vermiştir. Bu doğrultuda, oteller ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, ISO14001 Çevre Yönetim Sistemi, ISO10002 Müşteri Memnuniyeti Yönetim Sistemi, ISO 22000 HACCP Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi, TS ISO 45001 İş Sağlığı ve Güvenliği, TS 13811 Hijyen ve Sanitasyon Yönetim Sistemi, Mavi Bayrak ve Yeşil Yıldız gibi belgelere sahiptir.

- *Belgelendirme Sorunları:* Araştırmada helal konseptli otellerin belgelendirilmesine ilişkin iddia edilen bazı sorunlar şunlardır: Sektörde sınırlı sayıda tedarikçi olması ve helal konseptli otel belgelendirmesinin olmaması haksız rekabete yol açmaktadır. Misafirler, farklı belgelendirme kuruluşlarına güvenmektedir. Belgelendirme kuruluşları farklı tedarikçileri tanımaktadır ve başka belgelendirme kuruluşlarını tanımamaktadır. Ayrıca, yurtdışından alınan belgelerin geçerliliği ve belgelendirmeyi sadece maddi amaçlı yapan kuruluşlar tartışma konusudur.

- *Helal Konseptli Otel Belgesi Olan İşletmeler:* Görüşme gerçekleştirilen oteller içerisinde 2 otelin helal konseptli otel belgelendirmesi olduğu ve 2 otelin Crescent Rating sayfasında yer aldığı anlaşılmıştır. Daha önce belgelendirilmiş bir otel ise son yıllarda bu belgeyi yenilememiştir.

“Türkiye'de Helal Konseptli Otellerin Mevcut Durumu” Teması

- *Konseptin Gelişimi:* Konseptin başlangıcının Caprice Otel olduğu düşünülmektedir. O9-K10, 3 yıldızlı ve Bakanlık Belgeli otellerde bar zorunluluğunun kaldırılmasıyla birlikte otelin konseptini uygulayabildiklerini belirtmiştir.

- *Başarılı Yönleri:* Katılımcılar, kavramın Türkiye'de yeni olduğunu ve yerli turistlerin tatil

kültürünün gelişmekte olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin helal turizm alanında başarılı olduğu, Malezya gibi ülkelerden çok daha iyi tesislerinin olduğu ve bu alanda uluslararası talebi olduğu düşünülmektedir.

- *Sorunlu ve Tartışmalı Yönleri:* Katılımcıların, sektörde dikkat çektiği sorunlu ve tartışmalı yönler arasında en fazla odaklanılan konu Türkiye'nin mevcut durumuna göre konsept değiştiren otellerdir. Bu otellerin turizm sektörünün parlak olmadığı dönemlerde ticari amaçlı konsept değiştirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca, kişilerin inançları noktasında hassasiyetleri birbirinden farklıdır (Duman, 2020, s. 56). Bu farklılık, helal konseptli otellerin işleyişlerindeki hassasiyetlere de yansımaktadır. Bu doğrultuda, bazı katılımcılar diğer otellerin karma havuz bulundurmasını desteklememektedir ve doğru bulmamaktadır. Karma havuzlu oteller ise bu hizmeti misafir talepleri doğrultusunda sunduklarını belirtmektedir.

- *Türkiye'de Helal Konseptli Otelciliğe İlişkin Öneriler:* Sunulan önerilerin yoğun olarak kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi gereken düzenlemeler olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılara göre; bu alanda tanıtım bütçesi ayarlanmalıdır, planlama ve düzenleme yapılmalıdır, çalıştaylar veya ilgili başka çalışmalar düzenlenmelidir, Bakanlık tarafından birim oluşturulmalıdır, denetim yapılmalıdır, standartlar belirlenmelidir ve fırsatçı tedarikçilerin önüne geçilmelidir.

- *Markalaşma:* Markalaşma konusunda katılımcılar tarafından yoğun olarak belirtilen görüşler ise Türkiye'nin bu konseptte markalaşması gerektiği ya da markalaşabileceği yönündedir. Ancak, O19-K20 markalaşmada diğer turizm türlerinin önüne geçilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin bu konseptte markalaşabileceğini düşünen katılımcılara göre; Türkiye bu alanda öncü olduğu, Müslüman bir ülke olduğu ve iyi otellere sahip olduğu için markalaşabilir. Ancak, Burj El Arap gibi bir marka oluşturulmalı, standartlar belirlenmeli, sektörde dayanışma olmalı, örgütlenmeli ve devlet tarafından destek sağlanmalıdır.

- *Dünyada Helal Konsept:* Görüşmeler süresince dünyada helal turizme ilişkin de bazı görüşler ifade edilmiştir. Buna göre, Avrupa, pazardaki rantı fark etmiştir, dünyada farklı ülkelerde helal gıda çalışmaları yürütülmektedir, otellerin helal turizm alanında zincirleşme çalışmaları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, O2-K3 Müslümanların bu alanda talepleri olduğunu ancak konsept suistimali ile ilgili çekincelerinin de olduğunu ifade etmiştir. Malezya ve Endonezya gibi ülkelerin bu konuda daha sistemli olduklarına ve devlet tarafından desteklendiklerine ilişkin görüşler de bulunmaktadır.

- *Türkiye'de Helal Konseptli Otellerin Geleceği:* Katılımcıların helal konseptli otellerin geleceğine ilişkin görüşleri ise yoğun olarak bu konseptin geliştiği veya gelişmesi gerektiği yönündedir. Helal konseptli otellerin geleceği, gelen misafir profiline, talebe, devlet yatırımlarına, dünya ekonomisine ve güvenliğe bağlıdır. Bunun yanı sıra, bazı katılımcılar villaya olan talebin artması ve sekülerleşme gibi nedenlerle bu konseptteki otellerin sayısının gelecekte azalacağını düşünmektedir.

“Girişimcilik” Teması

- *Girişimcinin/Yöneticinin Özellikleri:* Katılımcılar, yoğun olarak muhafazakâr olduklarını vurgulasa da bu konuda görüş bildirmeyen katılımcılar da olmuştur. Bazı katılımcıların, otelciliğin yanı sıra seyahat acentası, inşaat, danışmanlık, eğitim, emlak ve tekstil gibi farklı alanlarda da faaliyetleri bulunmaktadır veya holding bünyesinde faaliyet göstermektedir. Ayrıca, başka otel işletmelerine sahip olan katılımcılar da bulunmaktadır.

- *Motivasyon:* Katılımcılar yoğun olarak yaşam tarzlarının bu konseptte bir otele yatırım yapmalarında veya çalışmalarında etkili olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, kârlılık beklentisi, sektörde bu konseptte olan ihtiyacın fark edilmesi veya daha önce bu alanda

yatırımlarının olması gibi sebeplerin etkili olduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. O27-K28, yatırım yapma motivasyonunun pazardaki boşluğu fark etmesi olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “...açıkçası böyle bir pazarın açık olduğunu da biz biraz sezinledik. Yani bölgenin böyle bir konseptte ihtiyacı olduğunu biraz sezinledik. Dolayısıyla tercihimiz bundan yana oldu.” O2-K3 ve O17-K18 ise bu konseptte yatırım yapma ve çalışma nedenlerini dini inançları ile bağdaştırmıştır.

- *Kuruluş Sürecinin Özellikleri:* Görüşülen otellerin 18’inin bu konseptte kurulduğu anlaşılmıştır. 20 otel ise dönüştürülmüştür. Konsept dönüştürülürken yapılan bazı değişimler şunlardır: Ayrı havuz, mescit, kible yönü, mini kulüp ve çocuk parkı eklenmiştir. Alkol kaldırılmıştır. Bazı oteller sıfırdan yenilenirken, bazı otellerde sadece odalar yenilenmiştir. Ayrıca, kadınlar için kıyımın izole edildiğini, lavabo yüksekliklerinin abdeste göre ayarlandığını, mahremiyetin sağlanması için balkonların panellerle ayrıldığını, taharet musluklarının yerinin düzenlendiğini ve bağlantılı odaların eklendiğini belirten oteller olduğu anlaşılmıştır. Konseptin oluşturulma sürecinde diğer otellerin incelendiği, girişimcinin kendi tatil tecrübelerinden yola çıktığı, misafir talepleri doğrultusunda çeşitli düzenlemeler yapıldığı ve din görevlilerine veya IHATO'ya danışıldığı ifade edilmiştir.

Bir oteli helal konseptte dönüştürmenin zor olmadığı düşünülmektedir (Baysal, 2017, s. 94). Ancak, konsept dönüştürülürken yapılan değişimler göz önünde bulundurulduğunda otelin alt yapısının veya büyüklüğünün bu eklemelere uygun olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, kuruluş aşamasında verilen en zor kararlardan biri olan kuruluş yeri seçimi, işletmelerin rekabet avantajı sağlaması bakımından önemlidir (Küçük, 2017, s. 101).

- *Konseptin İşletme Açısından Avantajları ve Dezavantajları:* Katılımcılar, yoğun olarak konseptin dezavantajlarını veya sorunlarını vurgulamıştır. Konseptle ilişkin şu özelliklerin işletmeye avantaj sağladığı belirtilmiştir: Alkol olmaması, maliyet ve ortamın huzuru açısından avantaj sağlamaktadır. Diğer oteller gibi acentaya bağlı olunmaması, Orta Doğu pazarının 12 ay çalışması, gelen misafir kesiminin spesifik olması, bu konseptteki otel sayısının az olması ve misafir profilinin aile olması avantaj olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu avantajların işletmenin ticaretten ziyade felsefesine uygun ve doğru yapılmasına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Konseptin yeni olması, pazarın kısıtlı olması, geçmiş dönemlerde yaz sezonunun Ramazan ayına denk gelmesi, sezonun kısa olması, erken satış yapılamadığı için satışların son dakika yapılabilmesi, yurt dışında bu alanda çalışan acenta olmaması, yerli misafirin işletme açısından “zor bir misafir profili” olarak nitelendirilmesi ve personel sayısının fazla olması konseptin dezavantajlarıdır. Görüşmeler süresince anlaşılan en temel bürokratik engelin ayrı plaja izin verilmemesi olduğu anlaşılmıştır.

İsraf olgusu, katılımcıların yaşadığı en büyük sıkıntılardan biridir. Bir katılımcı tarafından *kanayan yara* olarak nitelendirilmiştir. Bazı görüşmelerde, diğer otellere göre bu konseptte israfın daha fazla olduğu vurgulanmıştır. Özellikle yeme-içme alanlarında ve açık büfede israf olduğu belirtilmiştir. Ancak, diğer alanlarda da israf gözlemlenebilmektedir. Bu alanlar; minibar, klima ve odaların kötü kullanılmasına ilişkindir. O27-K29, şu ifadeleri kullanmış ve Avrupalı turistlerle karşılaştırma yaparak yerli turistlerin daha fazla israf ettiğini ifade etmiştir: “... İnanın 600 kişilik yemek çıkıyor. ... Tüketse üzülmeceğiz de tüketmiyor... 400 kişiyle tüketiliyor 200 kişiyle çöpe gidiyor.” (O27-K29).

- *Rekabet:* Oteller yoğun olarak rekabetin olduğunu vurgulamıştır. O36-K39'a göre, sezonun kısa olması rekabeti artırmaktadır. Rekabetle başa çıkmada fiyat politikası, misafir memnuniyeti, hizmet kalitesi, personelin özellikleri ve marka bilinirliğinden faydalanılmaktadır. Ayrıca, diğer otellerle iş birliği yapıldığını da belirtilmiştir. Rekabetle başa

çıkabilmek için diğer otellerin fiyatları takip edilmektedir ya da hizmet değiştirilmektedir. Ayrıca, otelin konumu, fiziki özellikleri, denizin niteliği, personelin sadık ve güler yüzlü olması rekabetle başa çıkmayı kolaylaştırmaktadır. O11-K12'ye göre, rekabet avantajı elde etmek amacıyla fiyat düşüren işletmelerin engellenmesi için taban fiyat belirlenmesi gerekmektedir.

- *İşletme Başarısı:* Helal konseptli otelleri başarıya ulaştıran faktörler; girişimcinin özellikleri, tesisin özellikleri ve işletme faaliyetleri olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Girişimcinin dürüstlüğü, azimli olması, yaptığı işe inanması ve pes etmemesi başarıyı beraberinde getirmektedir. Tesisin bilinirliği, ortamının huzurlu ve ailelere uygun olması, temizliği, konumu, geniş olması (kadınlar ve erkekler için ayrı alanlar sağlanması gerektiği için), havuzu ve denizi tesis kaynaklı başarı faktörleridir. İşletme faaliyetlerinde katılımcıların özellikle vurguladıkları başarı faktörü personel, misafir memnuniyeti ve hizmet kalitesidir. Diğer faktörler ise yiyecek-içecek, otelin özelleştireci yapılarak veya misafirden gelen talepler doğrultusunda kendini güncellemesi, fiyat-fayda dengesi, disiplin ve dürüst tanıtımdır. O16-K17, otelin bulunduğu bölgenin dezavantajları, konseptin yeni olması ve personel bulma zorluğu gibi nedenlerle işletmelerinin yeterince başarılı olmadığını belirtmiştir. O18-K19 ise işe sadece maddi amaçla başlayanların misafirleri mağdur ettiğini ve bu alanda başarı sağlayamadığını ifade etmiştir.

- *Kârlılık:* Katılımcılar, helal konseptli otellerin yatırım olarak kârlılığının işletmenin doğru işletilmesine, iyi pazarlanmasına ve konumuna (havalimanı ve denize uzaklığı) bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, kârlılık kiralanan otellerde farklılık göstermektedir. Kârlılığa ilişkin olumlu görüş bildiren katılımcılar, otelin doluluğunun yüksek olduğunu, talebin olduğunu, konseptte manevi kâr elde edildiğini ve alkol olmadığı için kârlarının arttığını ifade etmiştir. O37-K40, acenta yönünden kâr marjının yüksek olduğunu belirttikten sonra konseptin manevi yönüne de değinmiştir. Kârlılık kategorisinde olumsuz görüşler daha yoğun vurgulanmıştır. Bu konuda, görüşmelerde dikkat çeken nedenlerden bazıları; sezonun kısa olması, doluluğun az olması, döviz kurlarındaki değişimlerin olumsuz etkileri, maliyetlerin yüksek olması (kadınlar ve erkekler için ayrı alanlar kurulması gerektiğinden yatırım maliyetinin yüksek olduğu vurgulanmıştır), maliyetlerin artması (özellikle enflasyon nedeniyle gıda giderlerinin arttığı ancak fiyatların aynı oranda arttırılmadığı dile getirilmiştir), yatırıma göre kazancın az olması, orta kesime hitap edilmesi, misafirin gelir düzeyinin azalması ve rekabetin fazla olmasıdır. Bunun yanı sıra, villaların daha kârlı bir yatırım olduğuna ve yabancı turistlere hizmet veren otellerin daha fazla kâr elde ettiğine de değinilmiştir.

- *Devlet Destekleri:* Katılımcılar, yoğun olarak İŞKUR desteklerinden faydalandıklarını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, bazı otellere din görevlisi sağlanmaktadır. O25-K26, plaja korunaklı bir bölüm yapılabilmesi konusunda destek aldıklarını ifade etmiştir. Beklenen devlet desteklerinde ise katılımcılar yoğun olarak vergilerin düşürülmesi ve tanıtım desteği sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, tanıtımda devlet ve işletmelerin birlikte hareket etmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Turizm Kalkınma ve Tanıtım Ajansı için alınan katkı payı, bazı katılımcılar tarafından “ekstra yük” olarak nitelendirilmiştir. O8-K9, Diyanet tarafından otellere seccade, Kur'an-ı Kerim ve ilmihal verilebileceğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcılar sigorta primleri konusunda destek verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. O27-K29, özellikle kış döneminde sigorta desteği verilmesinin istihdama katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Yaşanan bürokratik ya da yasal engellerden birinin plajda mahremiyetin sağlanması için etrafına korunak yaptırılmasına ilişkin olduğu anlaşılmıştır.

- *Yatırımın Geleceği:* Katılımcılar yatırımın geleceğine ilişkin farklı görüşler belirtmiştir. Konsepti dönüştürmeyeceğini veya oteli devretmeyeceğini belirten otellerin yanı sıra yakın zamanda otel yerine villa yatırımı yapmayı planlayan, karşılığının alınabilmesi durumunda otelin satılabileceğini belirten ve yatırımın geleceğinin krizlere bağlı olduğunu

ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bazı katılımcılar ise yatırımın değerinin artacağını tahmin etmektedir.

- *Tavsiyeler:* O3-K4, bu alana yatırım yapacakların acele etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. O27-K28 ise eğer iyi hizmet verilecekse böyle bir yatırıma girilmesini tavsiye etmiştir. O28-K30 ve O36-K39, bu alana yatırım yapılmasını tavsiye etmemektedir. O37-K40, otel yerine özel villa yatırımını tavsiye etmektedir. O10-K11'e göre, mülk yatırımcıya aitse tavsiye ettiğini, kiracı olunması durumunda değmeyeceğini ifade etmiştir. Diğer tavsiyeler şunlardır: Yatırım yapmadan önce araştırılmalı, pazar incelenmeli, otelin konumuna çok dikkat edilmeli, lokasyonun helal turizme uygunluğu iyi değerlendirilmeli, danışmanlık hizmeti alınmalı, yatırımdan önce otelcilik ve helal turizm yönü iyi incelenmelidir.

“İşletme Faaliyetleri” Teması

- *Yönetim:* Bazı katılımcılar, helal konseptli otellerde alkollü içecek sunulmaması nedeniyle daha rahat bir çalışma ortamı bulunduğunu düşünmektedir. Ancak, özellikle misafir profili nedeniyle bazı zorluklarla karşılaştığı vurgulanmıştır. Bu zorluklar; misafir profilinin beklentisinin yüksek olması, memnun etmenin zor olması, misafirlerin inanç hassasiyetlerinin farklı olması, tatil aralığının dar olması ve konseptle ilişkin ön yargıların olmasıdır. Ayrıca, yöneticinin işin dini yönlerini ve fetvaları bilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Katılımcılar, helal konseptli otellerde işleyişi kontrol eden farklı paydaşlara değinmiştir. Bu paydaşlar; misafirlerin değerlendirmeleri ve yorumları (değerlendirme siteleri aracılığıyla), acentaların kontrolü, Bakanlık denetimleri ve kalite departmanının kontrolleridir. Ayrıca, kişinin fitratının da önemli bir kontrol unsuru olduğu belirtilmiştir.

- *Pazarlama:* Katılımcılar, yoğun olarak sosyal medya tanıtımlarını ve internet reklamlarını kullandıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, televizyon reklamları ve gazete reklamları da kullanılmaktadır. Otellerin EMITT fuarına ziyaretçi olarak katıldığı anlaşılmıştır. O5-K6 ITB Berlin ve uluslararası boyutta düzenlenen diğer fuarlara katıldıklarını belirtmiştir. O9-K10 ise fuarların ciddi bir faydasını görmediğini belirtmiştir. Helal konseptli otellerde gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri İslami değerlerle ilişkilidir ve hayır amaçlı bağışlar yapılmaktadır (Stephenson, 2014, s. 157). Okullara yardım ve öğrenci bursları katılımcılar tarafından en fazla vurgulanan sosyal sorumluluk faaliyetleridir. Katılımcılar, otel olarak veya bireysel olarak üye olunan bazı kuruluşlar olduğunu ifade etmiştir. Yoğun olarak, IHATO (Uluslararası Helal Turizm Derneği) ve MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) üyelikleri vurgulanmıştır. Basında çıkan haberler ve köşe yazıları helal konseptli oteller için önemlidir. O17-K18 ve O36-K39, basında otelleri hakkında çıkan olumsuz haberler nedeniyle otelin ilk açıldığı zamanlarda zorluk yaşadıklarını ve yanlış tanıtıldıklarını vurgulamıştır.

Helal konseptli otellere ilişkin sektördeki eleştirilerden biri fiyatlarının yüksek oluşudur. Otelciler bu durumu, maliyetlerin yüksek olması, talebi karşılayacak arzın olmayışı, tedarikçi fiyatlarının yüksek olması, hizmet ve ürün kalitesi, helal sertifikalı gıdalar, sezonun kısa olması, yemek çeşitleri ve konseptin özgün olmasıyla ilişkilendirmiştir. Özellikle, gıda maliyetlerinin yüksek olduğu ve et tüketiminin fazla olduğu ifade edilmiştir. Ancak, konsept suistimal edildiği için fiyatların yüksek tutulduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. Helal konseptli otellerde kadın/erkek alanlarının ayrı olması gerekliliği nedeniyle personel sayısının daha fazla olduğu ve sezon kısa olduğu için sezon dışı zamanlarda personele verilen maaşların personel maliyetini artırdığı ifade edilmiştir. Kadın ve erkek alanlarının ayrı olmasının ayrıca yatırım veya inşaat maliyetlerini de artırdığı belirtilmiştir.

- *İnsan Kaynakları:* Helal konseptli otellerin fiziki yapısı ve misafir profili nedeniyle personel sayısının diğer otellerden daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılar personel

bulmakta zorlandıklarını ifade etmiştir. Ancak, turizm sektörünün genelinde özellikle nitelikli personel bulmanın zor olduğu vurgulanmıştır. Helal konseptli otellerde sezonun daha geç başlamasının personel bulmayı zorlaştıran bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, bazı oteller personellerini sezon açılmadan önce almaya başladıklarını belirtmiştir. Ayrıca, otelin bulunduğu lokasyon nedeniyle personel bulmada sıkıntı yaşayan oteller olduğu anlaşılmıştır. O18-K19 ve O19-K20, İŞKUR kursları kapsamında personel aldıklarını ifade etmiştir. Personel seçiminde, personelin konsepte uygun olmasına ve ailelere hizmet verebilecek özelliklere sahip olmasına dikkat edildiği anlaşılmıştır. Personelde bulunması gereken özelliklerin şunlar olduğu ifade edilmiştir: Yeterlilik, mesleki bilgi, eğitim, ahlak, dürüstlük, insan ilişkileri, iletişim, güler yüz, dış görünüş, işe sadakat ve personelin sabıka kaydı olmamasıdır. O15-K16, personel seçimlerinde karakter analizi yaptığını belirtmiştir. Personel alımlarında konsept hakkında bilgilendirme yapıldığı anlaşılmıştır. O1-K1, iş görüşmelerinde otelle ilgili yaptıkları bilgilendirmeleri şu şekilde ifade etmiştir: “... Adaylara biz iş görüşmesinde bizim konseptimizle, işte kırmızı çizgilerimizle, çalışma ortamımızla, misafir profilimizle, ondan sonra çalışma şartlarımızla ilgili bilgiler veriyoruz zaten. Genel olarak kafalarında canlanıyor yani böyle bir işletmede çalışıp çalışmayacakları...” (O1-K1).

- *Gıda, Temizlik ve Buklet Ürünleri*: Bu konuda; helal sertifikalı ürünlerin kullanılması ve misafirlerin gıda ürünlerinin sertifikasını ya da alındığı yeri sormasına ilişkin ifadeler yoğun olarak vurgulanmıştır. Bunlara ek olarak, farklı katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda bu tip otellerde kırmızı et tüketiminin yüksek olduğu anlaşılmıştır (O22-K23, O35-K38, O37-K40). O1-K2 ve O32-K35 ise kuru yolum tavuk kullandıklarını dile getirmiştir. O36-K39 “... bu konseptte alkolün yerine ikame ettiğimiz ürün mutlaka yiyecek içecek gıda oluyor.” ifadesini kullanarak helal konseptli otellerde alkol olmadığı için gıdanın önemine dikkat çekmiştir. O25-K26’nın helal gıdanın önemini destekleyen ifadeleri şu şekildedir: “En çok önem verdiğimiz şey helal gıda. Helal sertifikalı gıdalar. Yani biz kesinlikle tüm firmalarımızdan helal sertifikalı ilk önce alacak olduğumuz firmaya onu soruyoruz yani bizim mal almamız önemli değil firmaya diyoruz ki helal sertifikalı varsa ben senden ürün alırım.” (O25-K26)

Helal konseptli otellerde sunulması gereken en öncelikli hizmet, helal yiyecek seçeneklerinin bulunmasıdır (İSEDAK Koordinasyon Ofisi, Ekim 2018, s. 126-127). Helal konseptli otellerde mutfak bölümlerinin sertifikaları bulunmasa da tedarik edilen gıdaların helal olmasına dikkat edilmektedir. Ancak, bu durumun yeterli olmadığı düşünülmektedir (Yıldırım ve Özbay, 2019, s. 341). Temizlik ve buklet ürünlerinde ise yoğun olarak kullanılan ürünlerin alkol bazlı olmamasına dikkat edildiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, bazı otellerde kullanılan ürünlerin içeriğinin incelendiği, ürünlerin sağlığa zararlı olmamasına dikkat edildiği, kullanılmadan önce test edildiği, amonyum bazlı deterjanların tercih edildiği, yerli ve milli markaların kullanıldığı ve doğal olmasına dikkat edildiği anlaşılmıştır. O4-K5 ise helal sertifikalı ürünler kullandıklarını ifade etmiştir.

- *Misafir İlişkileri*: Helal konseptli otellerin misafir profilini yoğun olarak iç pazarın ve gurbetçilerin oluşturduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, Orta Doğu ve Arap ülkelerinde yaşayan Müslümanların veya Avrupa’da yaşayan Fas, Tunus ve Cezayir asıllı Müslümanların da helal konseptli otellerde konakladığı anlaşılmıştır. Ancak, özellikle şehir otellerinin farklı ülkelerden gelen misafirleri ağırladığı belirlenmiştir. Katılımcılar, misafirlerin özelliklerinden bahsederken muhafazakâr, mutaassıp, hassasiyeti olan, alkol istemeyen veya alkol kullanmayan kişiler ve aileler olduğunu belirtmiştir. Misafir profilinde tatil kültürünün yeni olduğu ve sezona göre misafir profilinin değiştiği anlaşılmıştır. Misafirlerin gelir düzeyi, otelin özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Ancak misafirlerin yoğun olarak orta düzey gelir grubunda olduğu vurgulanmıştır. Konsepti bilmeden gelen veya konsepte uygun davranmayan misafirlerin de olduğu ve bu tip misafirlerin başka otellere yönlendirildiği ve para iadesi

yapıldığı anlaşılmıştır. Misafirleri bilgilendirmek amacıyla, otele girişte veya sözleşmede otelin kuralları hakkında bilgi verilmektedir.

- *Çalışılan Bankalar:* Katılımcılar yoğun olarak çalıştıkları bankalarda herhangi bir ayırım yapmadıklarını belirtmiştir. O4-K5, Türkiye koşullarında İslami finansın zor olduğunu ifade etmiştir. O31-K34 ve O36-K39, misafirler farklı bankalarla çalıştığı için her bankanın pos cihazını bulduklarını ifade etmiştir. O2-K3 ve O17-K18, kamu bankalarıyla çalıştıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise faizsiz bankalarla, İslami bankalarla ve katılım bankalarıyla çalıştıklarını, kredi kullanmadıklarını, komisyon ve faiz kullanmadıklarını, taksitlendirme yapmadıklarını ve kredi kartına komisyonlu çalışmadıklarını belirterek hassasiyetlerini ifade etmişlerdir. Holdinge bağlı otellerde sektörlerin farklılığı nedeniyle çalışılan bankanın diğer işlere bağlı olduğu belirtilmiştir.

- *Gelecekte Planlanan Yenilemeler:* Otellerde yapılacak yenilemeler, diğer otellerde sunulan hizmetlerden, misafir taleplerinden ve yapılan araştırmalardan faydalanılarak planlanmaktadır. Katılımcılar gelecekte şu yenilemeleri yapacaklarını belirtmişlerdir: Aqua park eklenmesi, mescit eklenmesi, otopark eklenmesi, otel içerisine Arap ülkelerinden gelen misafirler için tatlı dükkânı eklenmesi, bağlantılı aile odaları yapılması, havuz kompleksinin büyütülmesi, mutfağın büyütülmesi, tadilat veya yenileme yapılması, kadınlar havuzunun yerinin güneş alacak şekilde değiştirilmesi, otel kapasitesinin artırılması, yeme-içme alanının genişletilmesi, aileler için localı restoran yapılması, sahilin ayrılması, Osmanlı şerbeti ve Osmanlı macunu ikram edilmesi, kahvaltının çeşitlendirilmesi, ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi alınması, yeşil otel çalışmalarının yapılması, Arap acentalarıyla anlaşma yapılması ve helal turizm eğitimi alınmasıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, helal konseptli otellerin alkol servis edilmeyen, özellikle kadınlar için ayrı havuzu olan, kuralları olan, tatilde dini görevleri yerine getirmeyi kolaylaştıran hizmetler sunan (Mohsin vd., 2016, s. 138), ailelere hitap eden, alkolsüz aile oteli, İslami otel, tesettür oteli, muhafazakâr otel ve helal otel gibi farklı kavramlar kullanılarak isimlendirilen oteller olarak tanımlanabileceği anlaşılmıştır. Ayrıca, Türkiye'de bu alanda hizmet veren otellerin; alkolsüz oteller, konsept belirten oteller, alkolsüz aile otelleri ve belgeli oteller olarak gruplandırılabilirliği düşünülmektedir.

Helal konseptte otel seçiminin yoğun olarak kadınlar tarafından yapıldığı, helal konseptte kadınların ve çocukların istek ve ihtiyaçlarının ön planda tutulduğunu anlaşılmıştır. Helal konseptli otellere yönelik belgelendirmenin sektörde ihtiyaç duyulan konulardan biri olduğu belirlenmiştir. Otellerin belgelendirilmesinde olması gerektiği ifade edilen en temel niteliklerin alkolsüzlük, helal belgeli tedarikçilerden elde edilmiş gıdalar ve ayrı alanlar olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar, standart bir helal konseptli otel belgelendirmesinin olmamasının haksız rekabete yol açtığını ileri sürmüştür.

Helal konseptli otellere gelen misafirlerin hassasiyetlerinin farklı olması (Duman, 2020, s. 56) misafirler arasında veya otelle misafir arasında yaşanan çeşitli anlaşmazlıklara yol açabilmektedir. Öne çıkan anlaşmazlıklar; müzik yayınları ve gıdanın temin edildiği tedarikçilerdir. Yaygın marketlerden alınan etlerin dahi misafirler tarafından yeterince "helal" olmadığı düşünülebilmektedir. Diğer önemli tartışmalardan biri karma havuzlardır. Karma havuz bulduran oteller, bazen basında da eleştirilere maruz kalabilmektedir. Türkiye'deki otellerin kalitesi nedeniyle bu konseptte markalaşabileceği düşünülmektedir. Dünya çapında bu konseptte zincir otellerin oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Türkiye'de ise konseptin geliştiği ve gelişmesi gerektiği yoğun olarak vurgulanmıştır.

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda, girişimcinin kişiliği, tesisin özellikleri ve işletme faaliyetlerinin helal konseptli otelleri başarıya ulaştırdığı anlaşılmıştır. İşletme başarısında konseptin doğru uygulanmasının ve girişimcinin yaşam tarzının payı olduğu belirlenmiştir. Sektörde dikkat çekilen belirgin sorunlardan biri mevcut duruma göre konsept değiştiren ve konsepti doğru ve yeterli bir şekilde işletemeyen otellerdir. Ayrıca israf, katılımcılar tarafından yoğun olarak vurgulanan bir sorundur. Otellerde özellikle açık büfe uygulamasının israfı artırdığı vurgulanmıştır. Lokasyonun işletme başarısı ve rekabet konusundaki önemi göz önünde bulundurularak helal konseptli otellerin kuruluş aşamasında en önemli kararlardan biri olduğu sonucuna ulaşılabilir. Helal konseptli otellerde en tartışılabilir konulardan biri fiyatların yüksek olarak algılanmasıdır. Bu durum, maliyet, talep, hizmet kalitesi, tedarikçi fiyatları, sezonun kısa olması, yemek çeşitleri ve konseptin özgün olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Katılımcıların belirttiği görüşlerden yola çıkarak sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem verildiği de söylenebilir. Konseptte yönelik gerçekleştirilecek yenilikler arasında yenilikçi hizmetlerin geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Araştırma sonuçları doğrultusunda katılımcıların bu alanda yatırım yapacak bireylere ilettikleri tavsiyelerinden yola çıkarak şu maddelerin göz önünde bulundurulması faydalı olabilir: Yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması, yatırım maliyetinin yüksek olması ve iç pazarı etkileyen krizlerin yaşanması planlamalarda göz önünde bulundurulabilir. Özellikle, konseptte uygun olmayan lokasyonlara uzak, doğa içinde, dinlendirici ve geniş alanlara kurulması gerekliliği anlaşılmıştır. Çevredeki otel sayısına, havaalanı gibi önemli ulaşım noktalarına ve yakın çevrenin yaşam tarzına dikkat edilmesi faydalı olabilir. Katılımcılar, yatırım yapılmadan önce detaylı araştırma yapılmasının, pazarın incelenmesinin ve kira maliyetlerine dikkat edilmesinin önemini vurgulamıştır. Konseptin iyi bilinmesi ve misafir profilinin iyi tanınmasının da önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, bu alana yatırım yapmayı planlayan girişimcilerin detaylı araştırma yapması ve mümkünse danışmanlık hizmeti alması gerektiği söylenebilir. İsrafın azaltılması amacıyla Turuncu Bayrak gibi uygulamalar benimsenebilir. Misafirlere ve personele anlatımlar ve hatırlatmalar yapılarak algıları değiştirilmeye çalışılabilir.

Katılımcı görüşlerinden yola çıkarak bazı devlet desteklerinin gerekliliği belirlenmiştir. Konsepti doğru uygulamayan otellerin sektöre kolay bir şekilde girebildiği ifade edilmiştir. Bu nedenle, Türkiye’de helal turizme ilişkin planlama veya düzenleme yapılması önerilmektedir. Helal turizmde sabit bir standardın olmaması, konseptin oteller tarafından farklı uygulanmasına yol açmaktadır (Razalli, 2020, s. 103). Katılımcıların bu konudaki görüşleri yoğun olarak konseptte suistimalin önüne geçilmesi, misafir memnuniyetsizliklerinin ve haksız rekabetin engellenebilmesi için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın standardizasyon hazırlaması gerektiği ve belli bir yıldız ya da sınıflandırma sisteminin olması gerektiği yönündedir. Bu nedenle, helal turizm gibi farklı anlayışlarla yönetilen ve hitap ettiği niş pazarda belli bir hizmet standardı “vaat eden” (Altunöz Sürücü vd., 2017, s. 75) otellerin hizmet standartlarındaki belirsizliklerin somutlaştırılması faydalı olabilir. Ancak, görüşülen otel yetkililerinin bir kısmı bu konuya olumsuz yaklaşmış ve belge alınsa dahi otelcinin kendi vicdanı doğrultusunda davranacağını ifade etmiştir. Katılımcılar, özellikle, denetim gerekliliğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, helal turizm anlayışının diğer turizm çeşitliliklerinin önüne geçmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Katılımcılar özellikle tanıtım konusunda destek gerekliliğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, tanıtımda devlet ve işletmelerin birlikte hareket etmesi gerektiği ve tanıtım bütçesi ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Vergiler konusunda da destek beklenildiği anlaşılmıştır. Sektörde yabancı personel çalıştıran oteller olması nedeniyle, Türk vatandaşlarının istihdamının devlet tarafından yasal olarak desteklenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Helal konseptli otellerde sezonun kısa olması nedeniyle sezon dışında sigorta desteği gerekliliği

vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, yüksek fiyatla helal sertifikalı ürün satan tedarikçilerin önüne geçilebilmesi için yasal düzenleme yapılması beklenmektedir.

Muhafazakâr kesim içinde helal turizme bakış açısı farklılaşmaktadır (Yılmaz ve Güler, 2017, s. 17). Helal konseptli otellerin bir kısmında karma (kadın-erkek karışık) rekreasyon alanları bulunmaktadır. Ancak, bazı turistler, karma rekreasyon alanları bulunan otelleri dini hassasiyetleri nedeniyle tercih etmemektedir. Bazı turistler ise karma hizmet sunan otelleri tatil sürecinde aileleriyle birlikte daha fazla zaman geçirebileceklerini düşündükleri için tercih etmektedir (Özsöz, 2017, s. 124). Bu nedenle, her ne kadar eleştirilse de misafir talepleri doğrultusunda karma uygulamalar sektörde gözlemlenmeye devam etmektedir. Ancak, bazen helal konseptli otel girişimcileri, dini hassasiyetleri gereği -talep olsa dahi- bilinçli olarak karma uygulamaları tercih etmemektedir. Bir diğer taraftan, helal konsepti tercih eden aileler içerisinde farklı dini hassasiyetlere sahip ve turizmden beklentileri farklı olan bireyler bulunabilmektedir. Son yıllarda, muhafazakâr kesimin boş zaman değerlendirmelerinde (Demirezen, 2016, s. 558), yaşam tarzlarında ve tüketim alışkanlıklarında dönüşüm gözlemlenmiştir (Bilici, 2017, s. 236). Ayrıca, muhafazakâr ailelerin genç üyelerinin farklı yaşam tarzlarına eğilim gösterdiklerini bilinmektedir (Tükel Paker, 2020, s. 142). Bu doğrultuda, yaş ve içsel dindarlık arasındaki ilişki nedeniyle farklı yaş grupları göz önünde bulundurularak pazar bölümlendirilmesi yapılabilir ve aileleriyle birlikte helal konseptli olmayan otellerde konaklamayı düşünen turistler için kapalı bölümler oluşturulması pazar profilini genişletebileceği için helal konseptli olmayan otellerde bu durumun yöneticilerin ve girişimcilerin bakış açısıyla incelenmesi ve farkındalık kazandırılması faydalı olabilir (Soydaş, 2017, s. 152-156). Ayrıca, gelecek araştırmalarda, potansiyel girişimciler tarafından helal konseptli otel yatırımlarının değerlendirilmesi ve karşılaştırma yapılması faydalı olabilir. Girişimcinin yaşam tarzı ve otelin başarısı arasındaki uyum helal konseptli oteller bağlamında nicel yöntem kullanılarak test edilebilir. Araştırmanın farklı ülkelerde de incelenmesi ülkelerarası karşılaştırma yapılmasını sağlayabilir. Araştırma evreninin resmi listesinin bulunmaması ve tamamına ulaşılamaması nedeniyle sonuçların genellenebilirliğinin artırılması için daha fazla sayıda katılımcıya ulaşarak nicel çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu araştırma, COVID salgınından önce gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan dönemde otellerin Avrupa konsepti olarak ifade edilen alkol hizmeti sunan ve yoğun olarak yabancılara hizmet veren konsepte geçmekte olduğu fark edilmiştir. Ancak salgın sürecinde, Türkiye'yi daha az sayıda yabancı turist ziyaret etmesi nedeniyle otelcilerin iç pazara yöneldiği belirtilmektedir (http-1). Bu nedenle, sektörün mevcut durumu, uygulamalar ve önceliklerde değişimler olabileceği düşünülmektedir. Bu değişimler, helal konseptli oteller göz önünde bulundurularak araştırılabilir. Ayrıca, helal turizm işletmelerine yönelik sorunlar ve tartışmalar göz önünde bulundurularak helal girişimcilik etiği incelenebilir. Son olarak, araştırmada helal konseptli otellerde konaklayan misafirlerin “helal hassasiyetlerinde” farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, yürütülen mevcut uygulamaların helal konseptli otellerde yerli turistlerden sonra ikinci önemli pazar payını oluşturan “gurbetçi”ler açısından da araştırılması faydalı olabilir. Bu kapsamda, helal turizmin psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarla birlikte multidisipliner olarak incelenmesi, turistlerin yönelimlerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı için helal turizmin ve bu alandaki yatırımların geleceğine ilişkin aydınlatıcı bilgiler kazandırabilir (Pamukçu, 2017, s. 2; Yılmaz ve Güler, 2017, s. 24).

Kaynakça

Abu Karim, M. H., Ahmad R., & Zainol N. (2014). Hotel managers' intention towards implement Islamic quality standard for hotels in Malaysia: A Conceptual Paper. *Proceedings of the 2nd Tourism and Hospitality International Conference (THIC 2014)*. pp. 391-397.

- Abu Karim, M.H, Ahmad, R., & Zainol N.A. (2017). Length of working experience as a moderator in a hotel managers' behavioural intention to adopt Islamic quality standards for hotels in Peninsular Malaysia. *Journal of Global Business and Social Entrepreneurship (GBSE)*, 1(3), 133–151.
- Ahmat, N. C., Ahmad Ridzuan, A. H., & Zahari, M.S.M. (2012). Customer awareness towards syariah compliant hotel. *International Conference on Innovation, Management and Technology Research (ICIMTR2012)*. pp. 124–128.
- Altunöz Sürücü, Ö., Kıroğlu, H. S., Kargiglioğlu, Ş., & Karaçağa, S. (2017). İslami hassasiyetler çerçevesinde helal turizm uygulamalarına ilişkin bir değerlendirme: Helal oteller. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 64-77.
- Arpacı, Ö., Uğurlu, K., ve Batman, O. (2015). Helal konseptli otel işletmelerine yönelik yapılan müşteri şikâyetleri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 181–198.
- Arpacı, Ö., ve Batman, O. (2015). Helal konseptli otel işletmelerinin yüksek ve düşük sezonda algılanan hizmet kalitesinin müşteri sadakati ve müşteri değeri üzerine etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(3), 73–86.
- Aydın, M., ve Sormaz, Ü. (2017). Turizm işletmelerinde mutfak uygulamalarının helâl standartlara uygunluğunun değerlendirilmesi- Konya örneği. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 201–210.
- Aydoğdu, A., ve Koçoğlu, C. M. (2017). Helâl konseptli otellerde israf: Bir örnek olay incelemesi. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi, 07-09 Nisan 2017*, Alanya, s. 1105–1115.
- Bahardeen, F. (2016). 6 Faith based needs of Muslim travelers. <https://www.crescentrating.com/magazine/muslim-travel/3856/6-faith-based-needs-of-muslim-travelers.html>, (Erişim: 25.02.2019).
- Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri (uygulamalı-örnekli)*. (1. Basım). İstanbul: Sentez.
- Battour, M. & Ismail, M. N. (2016). Halal tourism: Concepts, practices, challenges and future. *Tourism Management Perspectives*, 19, 150–154.
- Battour, M. (2017). Halal tourism is it really helâl? *1st International Halal Tourism Congress, April 07-09, 2017*, Alanya. p. 28.
- Battour, M. M., Battor, M. M., & Ismail, M. (2012). The mediating role of tourist satisfaction: A study of Muslim tourists in Malaysia. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 29(3), 279–297.
- Battour, M. M., Ismail, M. N., & Battor, M. (2010). Toward a halal tourism market. *Tourism Analysis*, 15.
- Battour, M., Ismail, M. N., & Battor, M. (2011). The impact of destination attributes on Muslim tourist's choice. *International Journal of Tourism Research*, 13, 527–540.
- Battour, M., Ismail, M. N., Battor, M., & Awais, M. (2014). Islamic tourism: an empirical examination of travel motivation and satisfaction in Malaysia. *Current Issues in Tourism*.
- Baysal, D. (2017). Türkiye'de helal turizm. *Karadeniz*, (36), 89–103.
- Behremen, C., Seçilmiş, C., ve Akın, M. (2017). Helâl konseptli konaklama işletmelerine yönelik yapılan online müşteri şikâyetleri üzerine bir araştırma: Halalbooking.com örneği. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*. Alanya.
- Bilici, M. (2017). İslam'ın bronzlaşan yüzü: Caprice Hotel örnek olayı. N. Göle (Ed.), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde s. 216-236. İstanbul: Metis.
- Boğan, E. (2020). Halal tourism: The practices of halal hotels in Alanya, Turkey. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), 29–42.
- Boğan, E. ve Arıca, R. (2019). Müslüman-dostu otel müşterilerinin helal konsepte ilişkin

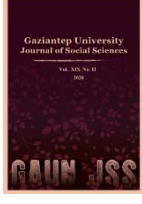
- memnuniyet ve şikâyetleri: Alanya örneği. *2nd International Halal Tourism Congress*, April 4-6, 2019, Antalya, pp. 259-268.
- Boğan, E. ve Saripek, S. (2018). Türkiye'de helal konseptli otellerin çevresel hassasiyet düzeyleri. *1.Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Konferansı*. 01-03 Kasım 2018, Sapanca, s. 292-297.
- Boğan, E., Dedeoğlu, B. B., Batman, O., & Yıldırğan, R. (2020). Exploring the predictors of prospective employees' job pursuit intention in Muslim-friendly hotels. *Tourism Management Perspectives*, 34.
- Cansız, M. (2012). *Türkiye'de yenilikçi girişimcilerin sosyo-ekonomik durumları üzerine sosyolojik bir araştırma (Teknoloji geliştirme bölgeleri örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cansız, M. (2013). *Türkiye'nin Yenilikçi Girişimcileri Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği*. (Yayın No. 2850). Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Cansız, M. (2016). *Türkiye'de akademik girişimciliğin sosyolojik analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri*. (H. Özcan, Çev.) Ankara: Anı.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal. (Orijinal eserin yayın tarihi 2013).
- Çalık, İ. ve Pekerşen, Y. (2020). Helal konseptli otel yöneticilerinin helal otelcilik farkındalıkları üzerine nitel bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 397-414.
- Demirezen, İ. (2016). Türkiye'de muhafazakâr kesimin değişen hayat tarzı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 547-560.
- DinarStandard. (2019). *State of the global Islamic economy report*. <https://cdn.salaamgateway.com/special-coverage/sgie19-20/full-report.pdf> (Erişim:14.04.2020)
- Doğan, M. (2011). Türkiye'de 'İslami turizm'in gelişimi: 2002-2009. İ. Şiriner vd. (Ed.), *Political Economy, Crisis and Development – Politik İktisat, Kriz ve Kalkınma* içinde s. 471-487. London: IJOPEC Publication.
- Duman, T. (2020). Attributes of Muslim-friendly hospitality service in a process-based model. In C. M. Hall & G. Prayag (Eds.), *The Routledge Handbook of Halal Hospitality and Islamic Tourism*. pp. 53-69. Routledge Handbooks.
- Elaziz, M. F. & Kurt, A. (2017). Religiosity, consumerism and halal tourism: A study of seaside tourism organizations in Turkey. *Turizam: Međunarodni Znanstveno-Stručni Časopis*, 65(1), 115-128.
- Ergen, F. D. (2018). *Türkiye'de medikal turizm girişimciliği: İstanbul örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Filion, L. J. (1997). From entrepreneurship to entrepreneurship. In Working paper no. 1997-05. http://web.hec.ca/creationdentreprise/CERB_Backup-12-mai-2008/pdf/1997-05EPIEntrepreneurship.pdf, (Erişim: 03.03.2020).
- Filion, L. J. (1998). From entrepreneurship to entrepreneurship: the emergence of a new discipline. *Journal of Entreprising Culture*, 6(1), 1-23.
- GİMDES. (2019). Helal otel nasıl olmalı? <http://www.gimdes.org/helal-otel-nasil-olmali-2.html>. (Erişim: 11.11.2019)
- Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş*. (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev. Ed.). Ankara: Anı. (Orijinal eserin yayın tarihi 2011).
- Gül, S. (2019). *Helal konseptli otel işletmelerinin uyguladıkları pazarlama stratejilerinin*

- değerlendirilmesi: İstanbul örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Gündüz, C. (2019). *Helal turizm alanında faaliyet gösteren otellerin stratejik rekabet faktörlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Antalya ili örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Halkias, D., Pizzurno, E., De Massis, A., & Fragoudakis, M. (2014). Halal products and services in the Italian tourism and hospitality industry: Brief case studies of entrepreneurship and innovation. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 19(2), 1450012 (12 pages).
- Hall, C. M., Razak, N. H. A., & Prayag, G. (2020). Introduction to halal hospitality and Islamic tourism. In C. M. Hall & G. Prayag (Eds.), *The Routledge Handbook of Halal Hospitality and Islamic Tourism*. Routledge Handbooks. pp. 1–18.
- http 1. https://www.aa.com.tr/tr/yasam/kovid-19-helal-turizme-ilgiyi-artirdi-/1936_985_ (Erişim: 10.08.2020)
- Işık, C., Günlü Küçükaltan, E., Kaygalak Çelebi, S., Çalkın, Ö., Enser, İ. ve Çelik, A. (2019). Turizm ve girişimcilik alanında yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 119-149.
- İSEDAK Koordinasyon Ofisi (Ekim 2018). *Müslüman dostu turizm: İslam ülkelerinde MDT ürün ve hizmetlerinin geliştirilmesi ve pazarlanması*. http://ebook.comcec.org/Kutuphane/Icerik/Yayinlar/Analitik_Calismalar/Turizm/Toplanti8_TR/files/assets/common/downloads/publication.pdf. (Erişim: 31.10.2019)
- Karaman, A., Aylan, F. K., ve Saçlı, Ç. (2017). Otel yöneticilerinin helâl turizme bakışı: Konya uygulaması. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 575–588.
- Karaoğlu, İ. (2017). *Helal sertifikasyonun otel pazarlamasındaki yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karayılan, E., Demirkol, Ş., ve Dinçer, M. Z. (2017). Turizm akademisyenlerinin helal turizm prensiplerinin uygulanabilirliğine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 1193-1203.
- Kılıç, B., Ön Esen, F. ve Yozukmaz, N. (2017). Çalışanların bakış açısıyla helâl otel. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 726–743.
- Kılıç, S. N., Aydemir, B. ve Hacıoğlu, N. (2019). Alkolsüz aile oteli konsepti: Girişimi ve yönetimi üzerine bir örnek olay çalışması. *2 nd International Halal Tourism Congress*, Antalya, 04-06 Nisan 2019, pp. 292-298.
- Küçük, O. (2017). *Girişimcilik ve küçük işletme yönetimi*. Ankara: Seçkin.
- Lanui, A. & Bunnag, S. (2017). The responses of halal tourism of tourism entrepreneurs in Southern Border Provinces of Thailand. *Canadian International Journal of Social Science and Education*, 12, 269–283.
- Mansouri, S. (2014). Role of halal tourism ideology in destination competitiveness: A study on selected hotels in Bangkok, Thailand. Paper presented at *the International Conference on Law, Education and Humanities (ICLEH'14)* Jan. 30-31, 2014, Pattaya (Thailand) pp. 20–23.
- McDaniel, B. A. (2002). *Entrepreneurship and innovation: an economic approach*. New York: M.E. Sharpe.
- Merriam, S. B. (1990). *Case study research in education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel. (Orijinal eserin yayın tarihi 2009).
- Met, Ö., Özdemir, İ. M., ve Aydemir, B. (2013). İslami otellerin ürün nitelikleri: Türkiye örneği, *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, Konya, pp. 651-662.
- Mısırlı, İ., ve Pamukçu, H. (2017). Türkiye’de Helâl Turizm, Meslek Standartları, Mesleki

- Yeterlilikler ve Akreditasyon. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 421–429.
- Miles, M. B. ve Huberman, A.M. (2019). *Nitel veri analizi*. (S.A. Altun ve A. Ersoy, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Mohsin, A., Ramli, N., & Alkhulayfi, B. A. (2016). Halal tourism: Emerging opportunities. *Tourism Management Perspectives*, 19 (2016), 137–143.
- Nor, N., Noor N.M., Nor A.M., Nor N.J.M. (2016) Exploring challenges and business strategies of Muslim women entrepreneurs in halal hospitality industry: The Malaysian experience. In Ab. Manan S., Abd Rahman F., Sahri M. (eds) *Contemporary Issues and Development in the Global Halal Industry*. Springer, Singapore.
- Oltulular, F. İ. (2018). *Medikal turizm girişimciliğinde mevcut durum ve sorunların tespitine yönelik bir araştırma: İzmir örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Omar, C.M.C., Islam, M.S.S., & Adaha, N.M.A. (2013). Perspectives on Islamic tourism and shariah compliance in the hotel management in Malaysia. Paper Proceeding *Islamic Economics and Business*, 1(1), 1-11.
- Özsöz, C. (2017). *Yeni muhafazakâr orta sınıf, din ve gündelik hayat: Kayseri MÜSİAD örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Pamukçu, H. (2017). *Konaklama işletmelerinde helâl turizm standardizasyonu önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2002).
- Pekersen, Y., Çalık, İ., Aslan, N., ve Kızıllalan, S. (2017). Konaklama işletmeleri yöneticilerinin helâl konsept farkındalıkları. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 509-515.
- Razak, N. H. A., Hall, C. M., & Prayag, G. (2020). Malaysian accommodation providers' understanding of halal hospitality. In C. M. Hall & G. Prayag (Eds.), *The Routledge Handbook of Halal Hospitality and Islamic Tourism*. Routledge Handbooks. pp. 70–82.
- Razak, N.H.A. (2018). *Malaysian accommodation providers' understanding of halal hospitality*. Doctoral dissertation, University of Canterbury.
- Razalli, M. R. (2020). Shariah-Compliant Hotel Operations Practices (SCHOP). In C. M. Hall & G. Prayag (Eds.), *The Routledge Handbook of Halal Hospitality and Islamic Tourism*. pp. 93–108. Routledge Handbooks.
- Razalli, M. R., Abdullah, S., & Hassan, M. G. (2012). Developing a model for Islamic hotels: Evaluating opportunities and challenges. https://www.academia.edu/2032086/Developing_a_Model_for_Islamic_Hotels_Evaluating_Opportunities_and_Challenges (Erişim: 31.10.2019).
- Salleh, N.Z.B.M. (2017). *Exploring the implementation of Islamic friendly hotel practices in Malaysia*. Doctoral dissertation, Faculty of Management Universiti Teknologi Malaysia.
- Salleh, N.Z.M., Hamid, A.B.A., & Hashim, N.H. (2019). *Positioning Islamic hotel tourism, a new perspective*: Partridge. <https://play.google.com/books> (Erişim: 01.02.2020)
- Schumpeter, J. A. (2017). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. (R. Opie, trans.) Routledge.
- Seçilmiş, C., Demir, İ., ve Akın, M. (2017). Helâl turizm konseptinin örgütsel değişim kapsamında değerlendirilmesi. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 763–772.
- Soydaş, M. E. (2017). *Tüketicilerin beklentileri çerçevesinde helal konseptli otellerin internet'te pazarlanmasına yönelik bir arama kriteri model araştırması*. Yayınlanmamış

- Doktora Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Sriprasert, P., Chainin, O., & Abd Rahman, H. (2014). Understanding behavior and needs of halal tourism in Andaman Gulf of Thailand: A Case of Asian Muslim. *Journal of Advanced Management Science*, 2, 216-219.
- Sriviboone, S. & Komolsevin, R. (2018). Factors stimulating Thai hotel entrepreneurs to apply for halal certification. *วารสาร สถาบัน เทคโนโลยี แห่ง สุวรรณภูมิ*, 4(2), 46-60.
- Stephenson, M. L. (2014). Deciphering “Islamic hospitality”: Developments, challenges and opportunities. *Tourism Management*, 40, 155–164.
- Tekin, Ö.A. (2017). Helal otel işletmeciliğinin sorunları ve çözüm önerileri. *GİMDES 9. Uluslararası Helal ve Tayyib Ürünler Konferansı*.
- Tekin, Ö.A., Turhan, A.A. ve Turhan, E.A. (2019). Helal konseptli konaklama hizmetleri: Muhafazakâr turistlerin değerlendirmeleri üzerine bir araştırma. *2nd International Halal Tourism Congress / 04-06 April 2019* içinde s. 13-26. Antalya.
- Tekin, Ö.A., Turhan, A.A., Turhan, E.A. ve Pamukçu, H. (2019). *Helal turizm durum analizi çalışmayı (ana rapor)*, 22-24 Şubat 2019, Antalya.
- Temizkan, R., Ceylanlar, N. A., ve Şen, B. (2017). Helâl otel konseptinde hizmet veren konaklama işletmelerinde personel seçim kriterleri ve klasik otel işletmeleri ile karşılaştırılması. *1. International Halal Tourism Congress*, Alanya, s. 853–860.
- Temizkan, S. P., Doğantekin, A., Kılıç, İ. ve Güven, G. (2017). Helâl turizm kapsamında helâl konseptli otel websitelerinin değerlendirilmesi: Antalya örneği, *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi*, Alanya, s. 478–489.
- Tükel Paker, İ. (2020). Yeni muhafazakâr gençliğin tüketim alışkanlıkları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(39), 124-146.
- Uğurlu, K., Aslan, E. ve İnce, Y. (2017). Akdeniz bölgesinde faaliyet gösteren helâl konseptli otel işletmelerinin sosyal medya araçlarından olan Facebook sayfalarının kullanım düzeylerinin incelenmesi, *1. International Halal Tourism Congress, April 07-09, 2017*, Alanya, s. 452-465.
- Yazıcıoğlu, İ. ve Özata, E. (2017). Helâl otel işletmeciliği. *1. International Halal Tourism Congress, April 07-09, 2017*, Alanya, s. 109-118.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10. baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, E. (2019). *Türkiye’de helal konseptli otel işletmelerinde israfın değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yıldırım, T. ve Özbay, G. (2019) Türkiye’de faaliyet gösteren helal konseptli otel işletmelerinin hizmet kriterleri ve helal mutfak belgelendirme düzeylerine yönelik bir araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(2), 324-345.
- Yılmaz, L., & Güler, M. E. (2017). Türkiye’de muhafazakâr değerler bağlamında turizm ve tatil algısındaki değişim. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 17-25.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research design and methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Yusof, M. F. M. & Muhammad, M. Z. (2013). Introducing shariah compliant hotels as a new tourism product: The case of Malaysia. *Entrepreneurship Vision 2020: Innovation, Development Sustainability, and Economic Growth*, 1142-1146.
- Zafir, M. S. N. (2015). Establishing Shariah-compliance hotel characteristics from a Muslim needs perspective. *Theory and Practice in Hospitality and Tourism Research*.
- Zailani, S., Omar, A., & Kopong, S. (2011). An exploratory study on the factors influencing the non-compliance to halal among hoteliers in Malaysia. *International Business Management*.
- Zainol, N. A., Ahmad, R., & Shariff, N. M. (2016). The barrier factors in shariah compliant

-
- hotel operation's implementation: The hoteliers' viewpoint. *Prosiding Pengurusan Halal, Ekonomi Dan Perniagaan 2016 Perpustakaan Sultanah Bahiyah Uum*, 40–56.
- Zainol, N. A., Ahmad, R., Ideris, M. S. K., & Azam, N. R. A. N. (2019). Assessing the awareness and perception of hoteliers towards shariah compliant hotel operations. 85-102.
- Zengin, B., Ulama, Ş., Dursun, C., ve Eroğul, C. (2017). Helâl turizm konseptli otel işletmelerinin tanıtımında yönetici görüşlerinin değerlendirilmesi: İstanbul örneği. *1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi, Alanya*, s. 599–613.
- Zulkifli, W.S.W., Ab Rahman, S., Awang, K.W., Che Man, Y. B. (2011). Developing the framework for halal friendly tourism in Malaysia. *International Business Management*, 5(6), 295-302.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Boş Zaman Seyahatleri Temelinde Airbnb Deneyimlerine Netnografik Bir Bakış

A Netnographic Look at Airbnb Experiences Based on Leisure Travels

Gözde YETİM^{a*} Mehmet Tahir DURSUN^b Metin ARGAN^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Muş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4345-4251

^b Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sosyal Bilimler MYO, Denizli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3907-2469

^c Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Eskişehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9570-0469

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Ocak 2021

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Airbnb,
Konaklama,
Netnografi,
Boş zaman

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 23, 2021

Accepted May 25, 2021

Keywords:

Airbnb,
Accommodation,
Netnography,
Leisure

ÖZ

Boş zamanlarını farklı destinasyonlara seyahat ederek geçirmeyi amaçlayan bireyler, konaklama ihtiyaçları için pansiyon, otel, apart, hostel ve rezidans gibi farklı konaklama tesislerini tercih etmektedir. Airbnb platformu bu bireyler için hem özel hem de işletme bazında konaklama hizmeti sağlayan kullanıcıları e-ticaret odaklı bir iş modeliyle bir araya getirmektedir. Platformun ve tesislerin bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi açısından kullanıcıların yorumları önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Airbnb kullanıcılarının tesis, destinasyon ve tesis sahiplerine ilişkin görüşlerini içeren yorumların incelenmesi amaçlanmıştır. Airbnb platformu üzerinden konaklama tesislerini kiralayan bireylerin hizmet sonrası mekâna ilişkin yaptıkları yorumlar araştırma kapsamında netnografi yöntemiyle incelenmiştir. Netnografi yöntemi, geleneksel olarak bilinen etnografi yönteminin bilgisayar aracılı ortamda uygulanan halidir. Araştırmaya Airbnb kullanımının yoğun olduğu İstanbul, New York ve Paris olmak üzere üç önemli destinasyon dahil edilmiştir. Bu kapsamda kullanıcı yorumları incelenmiş ve veriler temalar halinde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Airbnb kullanıcılarının kiraladıkları destinasyonlarda konum, güven, fiyat, hijyen, oda olanakları, çevre ve ev sahipleri şeklinde tespit edilen temalara odaklandığı ortaya çıkmıştır. Kullanıcı yorumları olumlu ve olumsuz olarak iki şekilde ayrıca incelenmiş ve olumsuz yorumların çoğunlukla hijyen ve güven olduğu ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

Individuals who aim to spend their leisure traveling to different destinations prefer different accommodation facilities such as hostels, hotels, apartments and residences for their accommodation needs. The Airbnb platform brings together users who provide both private and business accommodation services for these individuals with an e-commerce-oriented business model. Users' comments are important for the holistic evaluation of the platform and facilities. In this study, it is aimed to examine the comments of Airbnb users regarding the facility, destination and facility owners. The comments made by individuals who rented accommodation facilities on the Airbnb platform regarding the post-service space were analyzed using netnography method. Three important destinations, namely Istanbul, New York and Paris, where Airbnb usage is intense, were included in the study. In this context, user comments were examined, and the data were evaluated as themes. According to the findings, it has been revealed that Airbnb users focus on the themes identified as location, trust, price, hygiene, room facilities, environment and hosts in their rented destinations. User comments were examined in two ways, positive and negative, and it was revealed that negative comments were mostly hygiene and trust.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: g.yetim@alparslan.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Nowadays, stressful, monotonous and boring environments caused by intense and tiring business and city life people wear out (Can, 2015), therefore, they can feel free and the leisure time they can use has become an important need in today's life conditions. This needs different lifestyles for leisure time activities in developed and developing countries takes out. In addition to recreational activities such as games and entertainment, people have started to travel to visit other regions and countries in order to get to know other regions and countries in terms of cultural and social aspects. This situation makes people spend their free time different. allowed them to travel to destinations and evaluate them. With the increase of leisure time, tourism and travel awareness has emerged. According to the changing understanding of tourism, it is more likely to travel individually or in small groups the potential tourists in the young and middle age group in recent years, they have turned to alternative accommodation types such as small-scale hotels, hostels or camping areas rather than tourism businesses. In addition, intensive use of the internet and websites with internet-based applications, users' transportation and accommodation platforms such as Blablacar, Exchangehome, Couchsurfing and Airbnb have emerged where they can meet their needs (Ritzer, 2015). How is the perception of service in these systems that take a significant share from the tourism sector to determine the positive and negative aspects of the platforms, so, it enables a better understanding of new accommodation approaches. Despite this, Airbnb in the national literature on the positive and negative experiences of those who stay on the platform. The number of studies is very few. Therefore, for what reasons users travel professional prefer the Airbnb system as an alternative accommodation method instead of businesses providing accommodation services. It appears that it is important to investigate them.

In this study, those who become a member of the Airbnb site to travel to different cities of the world and, it is aimed to examine the comments made by users on the site by netnography method. The netnography method, first used by Kozinets, is the traditional method of ethnography. It is applied in a computer-mediated environment (Kozinets, 2015a). Users who rent houses from Istanbul, Paris and New York on the Airbnb site using the netnography method were included in the study. It was preferred to examine these three cities because they are the most crowded cities of the relevant countries. In the study, only the comments of the users who are staying were evaluated. While collecting the data, no filtering process was performed regarding the whole or partial sharing status of the dwelling provided on the system, gender, number of residential users or points-based evaluations. Survey data includes evaluations between February-August 2019. The comments made in English among the collected data were translated into Turkish by two different researchers and evaluated. Thus, an objective and reliable coding was provided (Lune and Berg, 2016).

At the stage of separation into codes, the A mixed approach was applied in line with the studies and data obtained within the scope of the research (Fereday and Muir-Cochrane, 2006).

28 accommodations in Istanbul, 30 in Paris, 30 in New York were included in the study, as approximately 300 comments were examined for each city. As a result of the reviewed comments, For Istanbul, Paris and New York; location, trust, price, hygiene, room amenities, environment and hosts themes have emerged. Some positive and negative posts regarding the categories emerging for each city were analyzed.

According to the results of the research, the location of the rented place for platform users is environment of trust, rental and accommodation price (price), features and facilities of the house, their behavior and hygiene factors were the most remarkable opinions. Also, the host's behavior and its hospitality provide a guide for foreigners coming to the region. Providing a good service by the landlord and expanding the possibilities of the place within the scope of the equipment allows more users to receive service. The positive and negative experiences and evaluations of Airbnb users after the service are conveyed to other users through the comments made on the Airbnb platform. This shows that the next users can be directed by these comments. The reviews, which were examined both positively and negatively in the research, were both related to the house where the accommodation was made, and It contains various information about the landlord as well as transportation and social facilities in the area where the house is located. Thus, the accommodation experience is transferred to potential users in a holistic way. In previous studies, which are similar to the results obtained from this research, it is stated that the home-related facilities are among the factors that prefer Airbnb platform (Konak, 2020), and the location and environmental features of the place are an important factor for the users (Aydın Ogel and Aydın, 2019); It has been determined that general trust in system usage and trust in the landlord are also important (Aslan and Akbiyik, 2019). In addition, the fact that the price factor is lower compared to hotel businesses has been examined in similar studies that provide economic advantages to users (Gul, Dincer and Cetin, 2018).

In this study, when the negative evaluations of the Airbnb system and its users are examined, attention is drawn to various issues. Accordingly, negativities such as the location and facilities of the house shown on the site not reflecting the reality, transportation difficulties, heating problems in the context of equipment, cleaning and hygiene and the lack of a standard service understanding have emerged. The absence of a controlling mechanism can be considered as a different problem. The membership policies to be followed by the Airbnb site should be reviewed, a standard service process should be designed and both hosts and users should be trusted with a more qualified sharing environment. However, another point to be considered here is that the situation of other commercial enterprises should not be ignored while this process is being designed. Organizing local administrations and sector representatives and cooperating in coordination can contribute to the quality and image of tourism activities in the region.

Giriş

Turizm endüstrisinin ortaya çıkışı ve gelişimine ilişkin ilk kitlesel hareketler 19. yy'da başlamıştır. Bu dönemde, bir yerden başka bir yere yolculuk ve konaklama gibi turizm pratikleri çoğunlukla din, eğitim ve iş amaçlı olmuştur (Yıldız, 2011). Dünya genelinde yaşanan belirsizliklerin sürdüğü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyo-ekonomik sistemler oturmuş; çalışanlara tanınan ücretli tatil hakkı, çalışma saatlerindeki azalma gibi düzenlemeler getirilmiştir (Zengin, 2010). Bu düzenlemeler sonrasında sınıfsal farklılıklar ortadan kalkarak insanların dinlenme ve eğlenme odaklı faaliyetlerle geçirebilecekleri boş zamanları doğmuştur. İnsanlar, boş zamanlarını oyun, eğlence gibi rekreasyonel aktivitelerin yanı sıra buldukları yerden başka bölge ve ülkeleri kültürel ve sosyal yönden tanımak amacıyla ziyaret etme odaklı seyahatler de gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu durum, insanların boş zamanlarını farklı destinasyonlara seyahat ederek değerlendirmelerine imkân tanımıştır. Boş zamanın artmasıyla turizm ve seyahat bilinci ortaya çıkmıştır. Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç (2015) turizmin, boş zaman kullanımında ortaya çıkmış bir gelişme olduğunu belirtmektedir. Böylece, tatil ve turizm planları birer boş zaman değerlendirme biçimi olarak kabul edilmiştir.

Son yıllarda genç ve orta yaş grubuna dahil olan potansiyel turistler değişen turizm anlayışına göre, daha çok bireysel ya da küçük gruplarla seyahat etmeye ve geleneksel turizm işletmelerinden ziyade küçük ölçekli oteller, pansiyon veya kamp alanları gibi alternatif konaklama çeşitlerine yönelmiştir. Bunun yanı sıra, internetin ve kullanıcı içerikli web sitelerinin yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla tüketiciler kendilerine ait araç, ev, yazlık ve oda gibi malları ücret karşılığında ya da ücretsiz olarak diğer tüketicilerin kullanımına açmıştır. Bu sistem paylaşım ekonomisi modelini ortaya çıkarmıştır. Böylece, tarafların satış ve kiralama yönelik anlaşmalarını yönetecekleri ve internet tabanlı uygulamalar üzerinden kullanıcıların ulaşım ve konaklama ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri blablacar, exchangehome, couchsurfing ve Airbnb gibi platformlar ortaya çıkmıştır (Ritzer, 2015). Turizm sisteminde yer alan yerli halk, çalışan ve turistler arasındaki sınırlar bu platformların kullanılmasıyla ortadan kalkmaktadır. Yeni bir turizm sistemi olarak şekillenen bu platformlarda yönetici, yardımcı çalışan, ticaret odası, hizmetin yürütüleceği bina veya tesis gibi bir mekanizmanın olmayışı yeni ve daha ucuz bir konaklama alanını oluşturmaktadır (Picard ve Buchberger, 2013). Seyahat acentalarının ve konaklama işletmelerinin yürüttüğü endüstriyel faaliyetler ev sahipleri ve kullanıcılar arasındaki benzer ilişkiyi internet tabanlı bu platformlar üzerinden yürütmelerine imkân tanımaktadır. Platform üzerinden kullanıcılar ve ev sahipleri birbirleriyle iletişime geçmekte, oda veya konutun tanıtımını yapmakta ve bir kayıt süreci sonrasında ağırlama işlemini gerçekleştirmektedir. Bu iş modelinde, mal sahipleri ve kullanıcılar arasında geçen deneyimin yine bu platformlarla paylaşılması, tatmin, hizmet algısı, kullanıcı deneyimi gibi bazı unsurların sorgulanması ve sistemin değerlendirilmesine yönelik birtakım bilgilerin elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Turizm sektöründen önemli ölçüde pay alan bu sistemlerde hizmet algısının nasıl geliştiği, kullanıcı deneyimlerin ne yönde şekillendiği, platformların olumlu ve olumsuz yanlarının tespiti, yeni konaklama anlayışlarının daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Hizmet ve tatmin unsurlarının incelenmesi, kullanıcıların platform üzerinden konaklama sonrası yaptıkları yorumlarla açıklanabilir. Ek olarak, kurumsal bir yapıya sahip olmayan ev sahiplerinin sunduğu hizmet standardı ve kalitesi açısından farklılıklar gösteren bu sistemde ne tür sorunlar ortaya çıktığı önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, paylaşım ekonomisi kapsamında kullanıcıların boş zaman temelli gerçekleştirdikleri seyahatlerde konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için konutların tamamını veya bir bölümünü kiralayabildikleri Airbnb platformundaki yorumlar incelenmiştir. Araştırmada tek bir destinasyona bağlı kalmayarak mega kentler kapsamında değerlendirilen ve dünyanın en çok turist çeken kentleri arasında yer alan New York, Paris ve İstanbul kentlerindeki Airbnb

kullanıcı yorumları incelenmiştir. Airbnb platformunda konaklayanların yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyimlere ilişkin ulusal literatürdeki çalışmaların sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla, kullanıcıların seyahatlerinde hangi sebeplerle profesyonel konaklama hizmeti veren işletmeler yerine alternatif konaklama yöntemi olarak Airbnb sistemini tercih etmelerinin araştırılmasının önemli olduğu görülmektedir.

Boş Zaman Temelli Seyahatler

Günümüzde yoğun ve yorucu iş ve şehir yaşantısının ortaya çıkardığı stresli, monoton ve sıkıcı ortamlar insanları yıpratmakta (Can, 2015) dolayısıyla, kendilerini özgür hissedebilecekleri ve isteklerince kullanabilecekleri boş zaman, günümüz yaşam şartlarında önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyaç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde boş zaman faaliyetleri adına farklı yaşam biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu yaşam biçimlerinin başında boş zamanlarda yapılan seyahatler gelmektedir. İnsanlar, sayıları milyonlara ulaşan kitleler halinde, çalışma dışındaki zamanlarda, bilmedikleri yerleri, toplulukları, görmek ve tanımak yoluyla dinlenmeyi ve eğlenmeyi tercih ederler (Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç, 2015).

İnsanları seyahat etmek için harekete geçiren çeşitli motivasyonlar bulunmaktadır. Bu motivasyonlar dinlenme, fiziksel ve ruhsal olarak kendini yenileme, her zaman yaşadığı çevreden kısa bir süre için uzaklaşma, tarihi ve kültürel bölgeleri ziyaret etme, doğaya yakın olma, eğlence, farklı insanlar ile tanışma, macera arama ve spor gibi nedenler olabilmektedir (İçöz ve Kozak, 2002). Bunun yanında, günümüzde turizme olan talep geleneksel deniz-kum-güneş ve eğlence ürünlerinin yanı sıra farklı turizm kaynaklarının kullanımı doğrultusunda şekillenmektedir (Can, 2015). Bu doğrultuda, insanlar kısa süreli olarak farklı destinasyonlara seyahat etme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim doğrultusunda insanlar, internet aracılığı ile blablacar, exchangehome, couchsurfing ve Airbnb gibi çeşitli uygulamaları kullanarak farklı ülkelere seyahat gerçekleştirmektedirler.

Gelişen iletişim ve ulaşım teknolojileri boş zamanlarda seyahat etme eğilimini gerçekleştirme fırsatı sunarken, destinasyonlar arası rekabetin yoğunluğu da her geçen gün artmaktadır (Can, 2015). Söz konusu bu rekabet, Airbnb kullanıcılarının konut tercihlerinde de ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Rice ve Khanin (2019)'de şehir merkezi, turistik alanlar, alışveriş ve sosyal olanakların turistler için konut tercihinde etkili özellikler olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yapılan farklı çalışmalarda da (Doğru, Mody, Suess, Line ve Bonn, 2020; Kurt ve Ünlüöner, 2017; Zhang, Cui, Cheng, Zhang, ve Li, 2020) turistlerin, her şey dâhil sistemle hizmet veren lüks oteller yerine şehir merkezine yakın, eğlence ve alışveriş gibi boş zaman temelli sosyal faaliyetlere de zaman ayırabilecekleri tesislerde kalmayı tercih ettikleri belirtilmektedir.

Paylaşım Ekonomisi

Paylaşım, en genel haliyle bireylerin sahip olduğu herhangi bir olguyu başkalarının kullanımına açmak olarak ifade edilmektedir (Sacks, 2011). Paylaşım, karşılıksız olabileceği gibi, para, başka bir ürün kullanımı, takas etme gibi yöntemlerle de gerçekleşebilmektedir. Paylaşım, bir şeye sahip olmaktan ziyade ona erişebilme ve kullanabilme arzusu yatmaktadır. Bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlarla paylaşımlarından bir alışveriş ortamı sağlanmakta ve bu ortam ile taraflar arasında ekonomik bir model olarak kabul edilen paylaşım ekonomisi ortaya çıkmaktadır. Paylaşım ekonomisi kavramını Geron (2013) paraya çevrilemeyen mal veya hizmet pazarının oluşturulması şeklinde tanımlamaktadır. Bu kavram, 2015 yılında Oxford sözlüğüne dahil olarak "internet aracılığıyla belli bir ücret karşılığında ya da ücretsiz olarak bireyler arasında paylaşılan hizmetler veya varlıkları barındıran ekonomik sistem" olarak tanımlanmaktadır (Oxford, 2020). İnterneti de içeren başka bir tanımlamaya göre ise, paylaşım ekonomisi, topluma yönelik sunulan ve çevrimiçi hizmetler aracılığıyla mal

veya hizmetlerin sunulması, paylaşılması, arkadaş, akran, eş, akraba gibi bireylerin ortak yarar sağlamasıdır (Hamari, Sjöklint ve Ukkonen, 2015).

Paylaşım ekonomisi, temelde antik çağlardan bu yana aile üyelerinin veya arkadaşların birbirleriyle olan ortak mal kullanımlarına dayanmaktadır (Belk, 2014). Ancak, artan tüketim, kıt kaynakların oluşumuna neden olmuş ve sürdürülebilir tüketim kapsamında paylaşım ekonomisi özellikle genç bireylerin ve arkadaş gruplarının çokça tercih ettiği bir sosyo-ekonomik model haline gelmiştir (Cheng, 2016). Sosyo-ekonomik bir model olarak nitelendirilmesinin sebebi, paylaşım sonucuyla hem sosyal ilişkiler hem de ekonomik faydaya yönelik bir deneyim elde edilmesine yordandır. Paylaşım ekonomisi önceleri bireylerin otel, oda, yatak, koltuk vb. unsurları karşılıksız olarak couchsurfing ve Freecycle gibi uygulamalarla gerçekleştirmesine rağmen (Belk, 2007), blablacar, Airbnb ve uber gibi faaliyetlerin büyük oranda kullanımları sonucu önemli bir ekonomik model olarak ortaya çıkmıştır (Codagnone ve Martens, 2016). Bu model, tedarik süreç açısından tüketiciden tüketiciye (P2P-peer to peer) ve işletmeden tüketiciye (B2P- business to peer) paylaşım şeklinde iki yöntemle gerçekleşmektedir (Lee ve Kim, 2019).

Hizmet odaklı sektörlerin en büyüğü sayılan turizm sektöründe paylaşım ekonomisi turistlerin değişen tatil anlayışlarından etkilenmektedir. Son yıllarda tüketicilerin turistik faaliyetlere daha çok bireysel veya küçük gruplar halinde farklı destinasyonlara yönelerek katılım sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle kitle turizmi kapsamında değerlendirilen deniz-kum-güneş turizminden ziyade turistler, kültürel, doğal ve macera odaklı boş zaman temelli turizm etkinliklerine yönelmektedirler. Küçük gruplar veya bireysel turistler büyük ölçekli oteller yerine Airbnb, couchsurfing, matfind, homeaway, EatWith gibi internet tabanlı otel, yatak, yiyecek-içecek veya ulaşım için paylaşım sağlanan platformlardan yararlanmaktadırlar. Böylece turistler, hem gidilen bölgeyi tanıyan yerli halk ile iletişim kurmakta hem de maliyet açısından daha düşük bütçelerle otantik seyahat deneyimleri yaşamaktadır (Chen ve Chang, 2018). Konaklama ve yeme-içme paylaşımının yanı sıra bireyler ulaşım ve ulaştırma hizmetlerinde de paylaşım yoluna giderek daha düşük maliyetlerle fayda sağlamaktadır. Turistler, başkalarının mallarını kiralayarak veya paylaşarak ortak kullanım sonucu kaynakların sınırlılığına duyarlı, sosyal ve kültürel etkileşimi yüksek ve ekonomik anlamda daha ucuz hizmetler sağlamaktadır. Paylaşımın getirdiği ekonomik model kapsamında tüketim çeşitliliği, verimlilik kazancı, girişimcilik ve yenilik, sosyal etkileşim, sürdürülebilirlik ve varlık pazarında değişim gibi etkenler yer almaktadır (Kaçar ve Yakın, 2018). Paylaşım ekonomisi modeliyle belirli fayda ve avantajların yanı sıra güvenlik, paylaşılan konutun tam veya kısmi kullanımı, önceki deneyimlere güvensizlik ve mahremiyet gibi sorunları da barındırmaktadır (Barnes, 2021; Cannon ve Summers, 2014; Özata, Er, Öztürk ve Ağlargöz, 2015; Phua, 2019).

Paylaşım ekonomisi modelleri bağlamında, otel, restoran ve eğlence merkezlerine ilişkin değerlendirmeleri içeren araştırmalar 1990 yılından sonra artarken, 2000'li yıllarda kullanıcı içeriklerinin dahil edildiği online platformlara ilişkin araştırmalar hız kazanmıştır. Konu ile ilgili yapılan bir araştırmada, booking.com web sitesinden alınan 18 milyon yorum incelenmiş ve otel sınıflandırılmasının misafir değerlendirmeleri, fiyat ve site üzerinden verilen puanlamaya göre ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Oda fiyatları, hijyen ve konum, otel kategorisine yönelik tahmin sağlayan en önemli özellikler olarak bulunmuştur (Martin-Fuentes, vd., 2018). Başka bir platform olan Airbnb.com sitesine yönelik bir araştırmada, Sthapit ve Jimenez-Barreto (2018)'ya göre, Airbnb kullanıcıları için konut tercihinde, ev sahibi ile sosyal etkileşim, ev sahibinin davranışları ve konum en önemli özelliklerdir. Buna göre, Airbnb kullanıcılarının ev sahibine yönelik görüşleri, düşük hizmet anlayışı ve ev sahibinin anlayışsız tavırları gibi faktörler, sistemin güvenilirliğini düşürmektedir. Bununla ilgili olarak Airbnb,

kullanıcılar ve ev sahipleri arasındaki etkileşimi olumlu düzeyde tutmak için birtakım düzenlemeler yapmaktadır. Bunlar, ev sahiplerine yönelik düşük değerlendirmelerde kendilerine uyarı, kısa zamanlı pasif üyelik veya üyelikten çıkarılma şeklinde farklılaşmaktadır. Ev sahipleri, kullanıcılardan özür dileme, hatayı tazmin etme ve olumlu tavırlarla şikâyetlere karşılık vermeleri sonucunda, kullanıcıların olumsuz yorumlarını olumlu yönde değiştirmelerine imkân vermektedir (Sthapit ve Björk, 2019).

Konut Paylaşımı

Ev, pansiyon, daire veya oda gibi mülklerin paylaşım fikrinin benimsenmesi, bu paylaşımların gerçekleştiği platformların artışı ve kullanılabilirliği özellikle post modern tüketim anlayışını bir fenomen haline getirmektedir. Konut paylaşımıyla klasik turizm pratikleri ortadan kalkmaktadır. Standart oda ve yeme-içme hizmeti sağlayan oteller gibi ticari işletmelerden ziyade konut paylaşımı, turistlere yerli halkın tam anlamıyla destinasyonun her bir özelliğini deneyimleme fırsatı sağlamaktadır. Bu deneyim ile turistler hem bölgenin otantik değerlerine maruz kalmakta hem de halkla iç içe daha keyifli bir tatil geçirmektedir. Turistlerin paylaşım ekonomisini benimsemeleri ve konut paylaşımını tercih etme nedenleri eşit olmayan gelir dağılımı ile ilgili sosyo-ekonomik durumlar, turistik destinasyondaki ekolojik değişimler, teknoloji gelişimi ve artan sosyal medya kullanımı ile birlikte değişen tüketim anlayışı şeklinde açıklanabilir (Gansky, 2010; Schor, Fitzmaurice, Carfagna, Attwood- Charles ve Poteat, 2016).

Post modern turizm hareketi olarak konut ve oda paylaşımıyla hem turist ve konaklama türü değişmekte hem de modern turizm anlayışındaki mekân, yerli halk ve turist üzerindeki sınırlar ortadan kalkmaktadır (Demir ve Emekli, 2019). Tüketiciler genellikle satın aldıkları mal ve hizmetlerde üretim, tüketim ve dağıtım olmak üzere her aşamada belirleyici role sahip olmak amacını taşımaktadır. Bu durum turizm hareketlerine de yansımakta ve tek kişilik ya da küçük gruplar halinde gidilen bölgenin yerli halkı ile birlikte üretilen ve tüketilen bir turizm anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Turistlerin ve yerli halkın eşgüdümsel eğilimiyle kitlesel tüketim kalıplarından çok bireysel tüketim sağlanmakta ve en hızlı iletişim unsuru olarak internet kullanılmaktadır (Botsman ve Rogers, 2010). Konutların paylaşımıyla, turistler ve yerli halk, konaklama ve turistik destinasyon tercihlerinde özgür bırakılarak paylaşım kültürünün ağırlıklı olduğu bir yapıda turizm deneyimi sunmaktadır. Son yıllarda sayısı hızla artan Airbnb, couchsurfing, homeaway, sharehouse, exchangehome gibi konut ve oda paylaşımı ya da değiş tokuş için kullanıcıları ve ev sahiplerini bir araya getiren araçlar önemli rezervasyon ve paylaşım ekonomisinin başlıca ortamları haline gelmektedir. Bunlar arasında yer alan Airbnb, konaklama ve konut paylaşımı için paylaşım ekonomisi kapsamında dünyanın birçok bölgesinde en çok kullanılan internet tabanlı platformlardan biri olarak kabul edilmektedir (Jiao ve Bai, 2020).

Airbnb

Airbnb, kullanıcılarına alternatif olarak kısa süreli konaklama tercihi sağlayan bir çevrimiçi kiralama pazarıdır (Mao ve Lyu, 2017). Turistik bölgelerde yerli halk ve turistler arasındaki bir değişim ekonomisi modeli olarak 2008 yılında faaliyete başlayan Airbnb, yaklaşık üç milyon konaklama tesisine sahiptir. Konaklama hizmet sağlayıcısı olarak toplamda 191 ülke ve 30 bin şehirde hizmet vermekte ve 200 milyon kullanıcısıyla turizm endüstrisinde önemli bir rol oynamaktadır (Airbnb, 2020). Ekonomik olarak daha ucuz konaklama sağlayan Airbnb uygulamasıyla ev sahipleri, evlerinin bir bölümünü veya tamamını turistlerin kullanımına açarak ekonomik gelir elde etmektedir (Fang, Ye ve Law, 2016). Airbnb ile konaklamanın avantajları, zaman ve mekân açısından daha esnek ve düşük maliyetli olması, kişi başı fiyat bazında bir otel işletmesinde konaklama yapmaktan daha uygun olması ve kısa süreli seyahatlerde daha kullanışlı ve otelden daha konforlu, rahat bir konaklama ortamı

sağlaması şeklinde ele alınabilir (Farronato ve Fradkin, 2018; Li, Chen, Yi, Mao, ve Liao, 2019).

Airbnb sistemi üzerinden bir oda veya mülk kiralamak isteyen turistler seyahat etmeyi planladığı turistik bölgeyi ve tarihleri girebilir, ardından mülk türü (oda, evin tamamı veya yatak) genel konum, diğer mülk özellikleri, fiyat ve müsaitlik durumu gibi seçenekleri görüntüleyebilmektedir. Sistem üzerinde yayınlanan ilanlarda, ev sahibinin ve evin resimleri, daha önce konaklama yapan kullanıcıların paylaştıkları deneyimler ve yorumlar, ödeme seçenekleri ve vergi tutarları yer almaktadır. Airbnb ile konaklama hizmeti satın alım süreci, kullanıcının ev sahibine uygunluk durumunu ve kullanım şartlarını sorgulaması ve daha sonra vergi ile birlikte ödeme tutarını Airbnb sisteminde gerçekleştirilmesi ile tamamlanmaktadır. Konaklama sonrasında turistler, sistem üzerinden konaklama değerlendirmelerini girer ve ücretin tamamı ev sahibine ödenir. Sistem bu şekilde işlemektedir (Edelman ve Luca, 2014).

Airbnb, şirket olarak “yerli gibi yaşa” sloganıyla turistlere daha düşük bütçeli konaklama sağlayan, turisti ve ev sahibini bir arada güvenli bir ortamda buluşturan hatta sosyalleşmelerine imkân sağlayan konaklama hizmeti sunmaktadır (İsmail, Malone, Van Geest ve Diamandis, 2014). Diğer yandan, sağladığı faydaların yanında turizm sektörüne olumsuz etkilerle birtakım eleştiriler barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi yoğun turistik destinasyonlarda faaliyet gösteren büyük ölçekli otel ve konaklama işletmelerinde potansiyel kayıplardır. Özellikle sisteme kayıtlı ve her geçen gün paylaşımı artan ev sahipleri otel, pansiyon gibi geleneksel turizm işletmelerinin geleceği için bir endişe ortaya çıkarmaktadır (Haywood, Mayock, Freitag, Owoo ve Fiorilla, 2017). Ek olarak, Airbnb kullanıcıları, ev sahiplerinden ücretsiz bir şekilde rehberlik hizmeti alma imkânı da bulmaktadır. Son yıllarda özellikle butik otel, pansiyon, rezidans ve özel odalı konaklama hizmeti veren küçük ölçekli işletmeler de oda+kahvaltı veya sadece oda hizmetlerini Airbnb platformu aracılığıyla satışa sunmaktadır.

Airbnb sisteminin ortaya çıkmasıyla hem turizm hem de yerli halk ile turist arasında geçen etkileşimlere yönelik konular üzerine uluslararası literatürde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Airbnb platformu ile ilgili literatür incelendiğinde, paylaşım ekonomisi (Li ve Srinivasan, 2019) konut ve oda paylaşımında güven (Yang, Lee, Lee ve Koo, 2018), konaklama deneyimleri (Liang, Choi ve Joppe, 2018; Sthapit ve Jimenez-Barreto, 2018) ev sahiplerinin davranışları (Lalicic ve Weismayer, 2018) ve konut paylaşımında fiyat belirleyicileri (Wang ve Nicolau, 2017; Paulauskaite, Powell, Coca-Stefaniak ve Morrison, 2017) gibi konulara ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin; Zervas, Proserpio ve Byers (2017) yaptığı çalışmada Texas'ta Airbnb sisteminde listelenen konaklama sayısında her %10'luk artış sonucu, otel oda satışlarında aylık %35 azalmaya neden olduğu saptanmıştır. Airbnb ile konaklama seçimine yönelik yapılan bir çalışmada, kullanıcıların en çok fiyat, hizmet kalitesi, geçmiş deneyimlerine göre konut ve oda kiraladıkları tespit edilmiştir (Varma, Jukic, Pestek, Shultz ve Nestorov, 2016). Amerika'da 40 farklı eyalette yapılan Airbnb konaklamalarına dair yorumların incelendiği bir çalışmada (Jiao ve Bai, 2020), kullanıcıların tercihleri sınıflandırılmış ve incelenen yorumlara göre konaklama ücreti, oda veya mülk konumunun şehir merkezine yakınlığı, ulaşım kolaylığı, iyi komşular, temiz mobilya ve ev aletleri en önemli özellikler olarak ortaya çıkmıştır. Son olarak, kullanıcıların memnuniyetlerini etkileyen faktörleri belirleyen bir çalışmada, konaklama tesisinin konumu, ev sahibinin davranışları ve oda ya da mülk içindeki olanaklar, memnuniyeti etkileyen en önemli unsurlar olarak saptanmıştır (Alrawadieh, Dinçer ve Dinçer, 2020).

Alanyazın incelendiğinde, akademik araştırmaların paylaşım ekonomisi kapsamında değerlendirilen internet tabanlı platformların araştırma sahası olarak kullanıldığı görülmektedir. Kullanıcı yorumları, puanlamalar, ev sahibi değerlendirmeleri, destinasyon olanakları ve

konum gibi unsurların konut paylaşımında en önemli unsurlar olduğu akademik araştırmaların bulgularında sıklıkla karşılaşılmaktadır. Paylaşım ekonomisinin getirdiği avantajlar ve internet üzerinden yapılan kullanıcı anlaşmaları konaklama ve seyahat endüstrisinin iş modelini değiştirmiştir. Özellikle genç yaş gruplarından endüstriye bir hizmetten ziyade oda ve konut paylaşımı sağlayan içeriklere yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, endüstri işletmeleri için olumsuz bir senaryonun habercisi olurken seyahat eden bireylerin daha ucuz bir alternatif konaklama fırsatını ortaya çıkarmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, dünyanın farklı şehirlerine seyahat etmek amacıyla Airbnb sitesine üye olup, ev kiralayan kullanıcıların site üzerinden yaptıkları yorumları netnografi yöntemiyle incelemek amaçlanmıştır. İlk olarak Kozinets tarafından kullanılan netnografi yöntemi, geleneksel olarak bilinen etnografi yönteminin bilgisayar aracılı ortamda uygulanan halidir (Kozinets, 2015a). Bir diğer ifade ile netnografi, bilgisayar aracılı iletişim yoluyla ortaya çıkan kültürleri ve toplulukları incelemek için gözlem gibi etnografik araştırma tekniklerini uyarlar (Belz ve Baumbach, 2010). Kozinets (1998) netnografiyi, hem saha çalışmasının hem de metin yorumunun metodolojik olarak kültür-antropolojinin gelenekleri ve teknikleri tarafından bilgilendirildiği, internet tabanlı iletişimden ortaya çıkan kültür ve toplulukları inceleyen bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Çağdaş netnografinin doğası, sanal ortamda verilerin önemli bir kısmının son derece hümanist bir katılımcı-gözlemsel araştırma anlayışıyla toplandığı, belirli bir veri toplama, analiz, etik ve temsili araştırma uygulamalarıdır (Kozinets, 2015b). Bu yöntem, etnografiye kıyasla daha hızlı, daha basit ve daha ucuz olması sebebiyle sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılmaktadır (Kozinets, 2006). İnternet kullanımındaki hızlı büyüme, kolay erişim ve zengin veriler sayesinde, çevrimiçi topluluklar da netnografi araştırmaları yapmak giderek daha önemli hale gelmektedir (Belz ve Baumbach, 2010). Turistlerin tatilleri hakkında açıkça düşüncelerini belirtebildikleri ve seyahat bilgileri arayabildikleri, sayısı sürekli artan kullanıcılar tarafından oluşturulan sanal ortamlarda netnografi yöntemi kullanımı araştırmacılara turist deneyimlerini daha iyi anlamak için eşsiz bir fırsat sunmakta olup, verileri elde etmek ve üzerinde çalışmak için sistematik bir yaklaşım sağlar (Mkono ve Markwell, 2014).

Çalışma için, Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2 sayılı toplantısında alınan 6 numaralı kararı ile gerekli etik kurul izinleri alınmıştır. Netnografi yöntemi kullanılarak Airbnb sitesi üzerinden İstanbul, Paris ve New York şehirlerinden ev kiralayan kullanıcılar çalışmaya dâhil edilmiştir. İlgili ülkelere ait en kalabalık şehirler olması sebebiyle bu üç şehir üzerinde inceleme yapılması tercih edilmiştir. Airbnb sitesinde yer alan hem ev sahipleri hem de konaklama hizmetini alan kullanıcılar kiralık evler ve seyahat deneyimleri hakkında yorum yapabilmekte ve değerlendirmede bulunabilmektedir. Bu çalışmada yalnızca konaklama yapan kullanıcıların yorumları değerlendirilmeye alınmış olup, kullanıcıların kişisel bilgileri kullanılmamıştır. Veriler toplanırken, sistem üzerinde sağlanan konutun tamamı ya da kısmi paylaşım durumu, cinsiyet, konut kullanıcı sayısı, puan vb. kriterler üzerinde bir filtreleme işlemi yapılmadan en güncel yorumlardan başlanarak geriye dönük olarak araştırmaya dâhil edilen her bir şehir için 300'er yorum incelenmiştir. Araştırma verileri Şubat-Ağustos 2019 tarihleri arasındaki değerlendirmeleri kapsamaktadır. Toplanan veriler içerisinde İngilizce olarak yapılan yorumlar iki farklı araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilip kodlanarak değerlendirilmiştir. Böylelikle objektif ve güvenilir bir kodlama sağlanmıştır (Lune ve Berg, 2016). Kodlara ayırma aşamasında, konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar ve araştırma kapsamında elde edilen veriler doğrutusunda karma bir yaklaşım uygulanmıştır (Fereday ve Muir-Cochrane, 2006). Dolayısıyla bu çalışmada, dünyanın birçok yerinden Airbnb sitesi üzerinden ev kiralayan kullanıcıların memnuniyet veya

memnuniyetsizliklerini, yaşadıkları olumlu ya da olumsuz deneyimleri yaptıkları yorumlar üzerinden netnografi yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular

İstanbul ile ilgili 28 konaklama, Paris ile ilgili 30, New York ile ilgili 30 konaklama çalışmaya dahil edilmiş olup, her bir şehir için yaklaşık 300'er tane yorum incelenmiştir. İncelenen yorumlar neticesinde, İstanbul, Paris ve New York için; konum, güven, fiyat, hijyen, oda olanakları, çevre ve ev sahipleri temaları ortaya çıkmıştır. Her bir şehir için ortaya çıkan kategorilere ilişkin yapılan birtakım olumlu ve olumsuz yöndeki paylaşımlar aşağıda tablolar halinde gösterilmektedir.

Tablo 1: İstanbul'da Yapılan Konaklamalara İlişkin Temalar

Temalar	Olumlu Örnekler	Olumsuz Örnekler
Konum	“Konum harika. Taksime çok yakın ancak dik bayırlar arasında yer almaktadır. Oda sokağa baktığından geceleri oldukça gürültülü olabilir. Uykusu hafif olanlar için pekiyi değil, bunun dışında harika!” “Dairenin konumu iyi, Taksim meydanına ve İstiklal caddesine çok yakın.”	“Daire dağlık bir alanda yer almaktadır.” “Ev Taksim Meydanı'nın hemen yanında olmasına rağmen, eve ulaşımında biraz zor tırmanış gerekmektedir.”
Güven	“Her şey tarif edildiği gibi” “Tarif edildiği gibi, ev sahibinin yaşadığı ve diğer misafirlerin aynı dönemde ağırlanabileceği bir apartman dairesinde bir odadır.”	“Rezervasyonu yaptırdık parayı yatırdığımız halde buluşma noktasına gelmediler telefonlarımızı açmadılar bizi mağdur ettiler para iadesi istedik bize dönüş dahi yapmadılar sakın tercih etmeyin.” “Resimde ev oldukça geniş, gerçek ev küçük ve mutfak sıhhi değil gibi görünüyor.” “Sitedeki fotoğraflar bilgi verici değil ve arzu ettiğiniz her şeyi bırakın, duş ve tuvalette sadece dört ayak üzerinde hareket edebilirsiniz.”
Fiyat	“Güvenli bir alanda büyük daire ve iyi fiyat, evdeymişim gibi hissettim.” “Fiyat için daha iyi bir şey isteyemezsiniz.”	“Balkonlu bir çatı katı, fiyat nispeten yüksek.”
Hijyen	“Oda temiz ve rahattı. Bir dahaki sefere İstanbul'da olduğumuzda kesinlikle tekrar rezervasyon yapacağız.” “Daire temiz ve rahattı. Kesinlikle tavsiye ederim.”	“Girişte havlu yoktu. Kiracılar arasında temizlik yapılmamaktadır. Oda yatağın altında toz doluydu. Mutfak kirliydi. Eski kiracıların tüm çöp kutuları mutfakta kalıyor.” “Kaldığımız oda duvarlarda biraz rutubet gösterdi ve havalandırma kötüydü.”
Oda olanakları	“Oda iyi donanımlıydı. Klima ve ısıyı soğutmak için ek fan vardı.” “Yatak rahattı; Klimayı çok beğendik ve çamaşır makinesini kullandık.”	“Karşılaştığımız en büyük sorun sıcaklıktı. Evde klima veya fan bile yok. Yazın seyahat ettik ve oda dışarıdan daha sıcaktı.” “Mutfakta ekipman eksik olduğu için yemek pişirmek biraz zor oldu. Bıçak, tabak, çatak eksikti, en basitinden yumurta pişirmek istesenez bir sürü eksik vardı.”
Çevre	“Çevre oldukça güvenli ve çok sayıda kafe ve restoran var.” “Sadece 10 dakikalık yürüme mesafesindeki bu harika mahallede yemek ve içmek için çok güzel yerler var.”	“Komşular gürültüye karşı gerçekten çok hassastır. Bir sandalyeyi hareket ettirmek veya odada yürümek gibi çok küçük sesler için, komşular ev sahibine şikâyet ediyor ve sessiz olması için mesajlar gönderiyor.” “Sabahın erken saatlerinde başlayan işler nedeniyle (çekiç sesi, öğütücü ...) çok iyi uyuyamadık.”

Ev sahipleri	<p>“Ev sahipleri beni gerçekten evde hissettirdi. Konaklamana yardımcı olmak için ekstra çaba sarf ettiler, lezzetli Türk yemekleri sundular ve nereye gideceğiniz ve ne yiyeceğiniz konusunda şaşırtıcı ipuçları verdiler.”</p> <p>“Kendini rahat hissetmeni sağlıyor ve kaybolduğumda ve metro ve adresleri kullanma konusunda yardıma ihtiyacım olduğunda mesajlarımla onu rahatsız ettiğimde bana cevap verdi.”</p> <p>“Ev sahibi gerçekten iyi ve yardımcı oldu, her zaman bir mesaj uzaktaydı ve ona istediğiniz zaman ulaşabilirsiniz.”</p>	<p>“Ev sahibi ile iletişimde bazı sorunlar yaşadım. Varıştan iki gün önce, check-in hakkında daha fazla bilgi almak için onunla iletişime geçmekte bazı sorunlar yaşadım.”</p>
---------------------	--	--

Tablo 1 incelendiğinde ortaya çıkan tüm kategorilerde, İstanbul'daki konaklamalara yönelik olumlu ve olumsuz yönde yapılan paylaşımların olduğu görülmektedir. Konum teması içerisinde, Airbnb site kullanıcılarının konakladıkları evlerin daha çok merkezi yerlerde olduklarına yönelik yorumlar yer almaktadır. Güven temasına bakıldığında, her ne kadar olumlu yorumlar olsa da daha çok İstanbul'da konakladıkları evlerin Airbnb sitesindeki fotoğraflarda daha farklı yansıtıldığı yönünde paylaşımlar bulunmaktadır. Fiyat temasında, site kullanıcılarının konaklama fiyatlarını genel olarak uygun olduğu yorumlar yapılmaktadır. Hijyen temasında ise kullanıcıların çoğunlukla kiraladıkları evlerin banyo, mutfak gibi bölümlerinin temizliğinden sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Oda olanakları teması incelendiğinde, bu tema içerisinde klima, mutfak araç-gereçleri ve yatak gibi konular üzerinde olumlu ve olumsuz yorumlar yer almaktadır. Çevre temasında kiraladıkları evlerin çevrelerinde oldukça çok kafe, restoran gibi mekânların olması gibi olumlu yorumlar yapılırken, çeşitli sebeplerden kaynaklanan gürültüler ise bu temanın olumsuz yönde yapılan yorumları içerisinde yer almaktadır. Ev sahipleri temasında ise genellikle ev sahiplerinin yardımseverliği, ulaşılabilir olmaları ve iletişimleriyle ilgili yorumlar yapıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Paris'te Yapılan Konaklamalara İlişkin Temalar

Temalar	Olumlu Örnekler	Olumsuz Örnekler
Konum	<p>“Harika bir konum, şehrin yanı sıra Eyfel Kulesi'nin mükemmel manzarasına sahip güzel bir yer.”</p> <p>“Güzel ve şık daire. Çok merkezi.”</p>	<p>“Şehir merkezine biraz uzak ama metro istasyonuna yakın.”</p>
Güven	<p>“Her şey sitede tarif edildiği gibidir, ancak aşırı sıcakta tavan arasında yaşamak hoş değil.”</p> <p>“Tam olarak tarif edildiği gibi: Bir dolabın içinde yürümek kadar küçük.”</p> <p>“Yeri tam olarak tarif edildiği gibiydi.”</p>	<p>“Mekân, fotoğraflarda gösterildiği gibi değil.”</p> <p>“Konaklamadan önce yaklaşık bir ay boyunca iletişim sorunları yaşadık.”</p> <p>“Yeri fena değil ama resimleri pek doğru bulmadım.”</p> <p>“Daire fotoğraflardan oldukça farklı görünüyor ve küçük.”</p>
Fiyat	<p>“Paris için büyük bir değer. Kompakt ama yönetilebilir. Tren ve metro istasyonları ve makul fiyatlı restoranlar için çok kullanışlı.”</p> <p>“Harika bir yerde para biriktirmek istiyorsanız, o yer burası.”</p>	<p>“Sıkı bir bütçeniz olmadıkça başka bir yerde kalmanızı tavsiye ederim.”</p>
Hijyen	<p>“Her şey temiz ve düzenliydi.”</p> <p>“Daire son derece temizdi.”</p>	<p>“Burayı kiralamayın. Korkunç ve kirli.”</p> <p>“Buzdolabının içindeki gıdalarda küf oluşuyordu, tüm alan çok tozlu ve dumanlıydı.”</p> <p>“Burada fareler var.”</p>
Oda olanakları	<p>“Odada wifi, televizyon, buzdolabı, mikrodalga, kahve makinesi dâhil olmak üzere ihtiyacınız olan her şey vardı.”</p>	<p>“Duş sorunları vardı ve çok rahatsızdı.”</p> <p>“Sadece bir tuvalet var. Ve apartmandaki herkes paylaşıyor.”</p>

	“Mutfakta ihtiyacımız olan her şey var.”	“Kablosuz ağa giremiyorduk ve gezi detayları için buna ihtiyacımız vardı. Bu bizi üzdü.” “Duş yoktu.”
Çevre	“Tüm müzelere ve en gözde mekânlara çok yakın.” “Güzel bir mahallede güzel oda. Metro ile ulaşım kolay” “Yakınlarda çok sayıda süpermarket ve uygun mağaza bulunmaktadır.”	“Birkaç önemli nokta yürüme mesafesinde değildi.” “Konumu iyi, ancak çevre, özellikle sokak korkutucu. Geceleri gerçekten tehlikeli.” “Geceleri cadde oldukça gürültülü.” “Mahalle tehlikeli bir gece eve giderken sarhoş bir kişi tarafından vuruldum.” “Mahalle gündüzleri iyi ancak binanın hemen dışındaki köşede geceleri bazı kaba insanlar için bir toplanma yeridir.”
Ev sahipleri	“Onlar harika ev sahipleri ve beni çok hoş karşıladılar, beni kontrol ettiler, işlerin nasıl yürüdüğünü açıkladılar ve bir şeye ihtiyacım olursa onlara ulaştım” “Ziyaretimiz sırasında her açıdan çok yardımcı oldu. Konakladığımız süre boyunca harika iletişim vardı.”	“Çöp için plastiği nereden alacağımı sorduğumda bana bağırdı ve uyuduğumuzda duvar resminin kendiliğinden düştüğünü dürüstçe anlattığımda bana üstü kapalı bir şekilde yalancı dedi (hala bunun konuşma kopyası var).” “Davranış olarak hiç de arkadaş canlısı değil.” “Çıkış saatini kontrol etmek için geç kalmamız bizim hatamızdı ama bizimle konuşma şekli kabul edilemezdi.”

Tablo 2’de Paris’teki konaklamalara yönelik olumlu ve olumsuz yönde yapılan paylaşımlar yer almaktadır. Konum temasında Paris’te kiraladıkları evlerin merkezi oluşu ve metro istasyonuna yakınlığı ile ilgili olumlu ve olumsuz yorumlar yer almaktadır. Güven temasında ise kiralanan evlerin Airbnb sitesinde tarif edildiği ve fotoğraflarda gösterilen yerlerin farklılığı üzerine yorumlar bulunmaktadır. Fiyat temasına bakıldığında, genel olarak fiyatların makul olduğu yorumları yapılsa da fiyatlardan memnun olmayan yorumlar da bulunmaktadır. Hijyen temasında kiralanan evin genel olarak temizliği ile ilgili yorumlar yapılmakta olup, bunların en dikkat çekici olanı evin içinde fare gördüklerini belirten yorumlardır. Oda olanakları temasına bakıldığında, internet bağlantısı, banyo ve tuvalet gibi bölümlerde eksikliklerin olduğu yönünde paylaşımlar yapılmaktadır. Çevre temasında kiraladıkları evin müze, metro istasyonu gibi yerlere yakın oluşunun yanı sıra gürültülü ve gece olduğunda tehlikeli olduğu yönünde olumsuz yorumlar da yer almaktadır. Ev sahipleri temasında ise ev sahiplerinin kiracılara yönelik davranışlarına ilişkin olumlu ve olumsuz yorumlar bulunmaktadır.

Tablo 3: New York’ta Yapılan Konaklamalara İlişkin Temalar

Temalar	Olumlu Örnekler	Olumsuz Örnekler
Konum	“Metroya yakın harika bir konum.” “Central Park'a 7 dakikalık yürüme mesafesindedir.” “Konumu şaşırtıcı: kelimenin tam anlamıyla bir kafenin bitişiğinde ve hayal edebileceğiniz her şey caddenin aşağısında.”	“Metro istasyonundan biraz uzakta.”
Güven	“Daire tam olarak tarif edildiği ve resmedildiği gibi ve oldukça temizdi.” “Daire tam olarak sitede sunulduğu gibi.”	“Resimlerinde gösterdiği gibi bir yer değildi.” “İlan kendi özel odası olduğunu söylüyor ama yanlış yönlendiriyor.” “Özel oda olarak listelenmiştir, ancak mahremiyeti çok azdır veya hiç yoktur.”
Fiyat	“Mükemmel bir yer ve çok iyi bir fiyata.” “Kesinlikle fiyatına değer.” “Son derece fiyatını hak ediyor.”	“Karşılığında aldığımız şey için biraz fazla pahalı.” “İyi konum ancak bu fiyata otelde kalabilirsiniz.”

Hijyen	<p>“Yer çok temiz ve düzenli.”</p> <p>“Daire her zaman gerçekten güzel kokuyor ve her şey mükemmel temizdi.”</p> <p>“Oda ve özel banyo çok temizdi.”</p>	<p>“Çarşafklar geldiğimde temiz değildi, ayrıca klimada kalın bir toz tabakası vardı.”</p> <p>“Banyo kıllarla doluydu, duş perdeleri küfle doluydu, zeminde güvercin pisliği vardı, duvarlar dış macunu ve şampuan lekeleriyle kaplıydı, tuvalet her yer toz, saç ve lekeleriyle doluydu. Berbat kokuyordu.”</p> <p>“Bizim yatak çarşaflarımızda yastıkların yanı sıra üzerlerinde lekeler ve iğrenç bir koku vardı. Mutfak kirli tabaklar, çöpler ve içinde birine yer bırakmayan bitkilerle doluydu.”</p>
Oda olanakları	<p>“Büyük bir yatak ve özel bir banyo ile iyi büyüklükte bir oda vardı.”</p> <p>“Sırtım kötü, bu yüzden tüm yataklar benim için uygun değil, ama yatak gerçekten rahattı.”</p> <p>“Banyoda duş bol sıcak su ile gayet iyi.”</p>	<p>“Dürüst olmak gerekirse, çarşafklar/battaniyeler çok ince ve banyo küçük.”</p> <p>“Oda çok küçük, yatak kırılmış ve ses çıkarıyor.”</p> <p>“Odayı kilitlemek için anahtarlar çalışmıyor ve şehri keşfetmek için dışarı çıktığımızda kapıyı açık bırakmak zorunda kaldık.”</p>
Çevre	<p>“Mahallede yemek ve içmek için çok güzel yerler var.”</p> <p>“Çevre sakin, yerleşim yeri iyi ve yakındaki metro ile her yere kolayca ulaşabilirsiniz.”</p>	<p>“Geceleri mahallede dikkatli olun.”</p> <p>“Evin çevresi geceleri güvensiz ve loş.”</p> <p>“Sorunlar sabah erken saatlerde başladı. Pencereimizin yanında büyük bir inşaat alanı vardı ve bizi defalarca uyandırdı, hafif uyuyanlar için ideal değil.”</p>
Ev sahipleri	<p>“Bize restoranlar, otobüs ve metro için birkaç ipucu verdi.”</p> <p>“Ev sahibi süper uzlaşmacı ve arkadaş canlısıydı.”</p> <p>“Çok sıcak ve cömert bir ev sahibi, çıkıştan sonra çantaları alma konusunda esnek, soru veya öneriler için her zaman hazır ve harika sohbetlerimiz oldu.”</p> <p>“Ev sahibi çok misafirperver ve konuklara yardımcı olmak için uğraşiyor.”</p>	<p>“Kocama karşı çok kaba davrandı çünkü ona ütüyü sordu ve yorgun görünüyordu.”</p> <p>“Ev sahibi mesajlarımın cevabı vermedi.”</p> <p>“Ev sahibi yanımıza bile gelmedi ve kendilerine gönderilen mesajların hiçbirine cevap vermedi.”</p>

Tablo 3’te katılımcıların New York konaklamalarına yönelik olumlu ve olumsuz yönde yapılan paylaşımları yer almaktadır. Konum temasında kiraladıkları evlerin daha çok merkezi oluşu ile ilgili yorumlar yer almaktadır. Güven temasında Airbnb sitesinde tarif edildiği gibi olması yönünde hem olumlu hem de olumsuz yorumlar bulunmaktadır. Fiyat temasına bakıldığında, ev kiralarının makul oluşunun yanı sıra yüksek olduğunu belirten yorumlar da yer almaktadır. Hijyen temasında ise daha çok yatak odası, banyo gibi bölümlerin temiz olmayışı ile ilgili yorumlar dikkat çekmektedir. Oda olanakları temasında banyo, yatak, kapı kilidi gibi farklı konularda olumlu ve olumsuz yorumlar yaptıkları görülmektedir. Çevre temasında ise eve yakın yerlerde yeme-içme mekânları olduğuna ilişkin yorumlar olsa da evin bulunduğu çevrenin güvenli olmayışı yönünde yorumlar da bulunmaktadır. Ev sahipleri teması incelendiğinde, ev sahiplerinin yardımsever olduğundan bahsedilirken aynı zamanda kendilerine ulaşılmayan ve kaba davranış sergileyen ev sahiplerinin olduğu yönünde yorumlar da yer almaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Günümüzde iletişim araçları, bilgisayar teknolojisi ve ulaştırma gibi birçok alandaki hızlı gelişmeler insanların boş zamanlarında farklı destinasyonlara seyahat edebilmesini kolaylaştırmaktadır. İnternetteki çeşitli platformlardan dünyanın farklı ülkelerinde ev veya oda kiralarak turistik geziler yapma imkânı sağlanmaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışmada Airbnb platformu üzerinden yapılan konaklama sırasında memnuniyet veya memnuniyetsizliklerine yönelik yaşadıkları deneyimlerin netnografi yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır.

Airbnb kullanıcılarının aldıkları hizmet sonrası edindikleri olumlu ve olumsuz deneyim ve değerlendirmeleri, Airbnb platformunda yapılan yorumlarla diğer kullanıcılara aktarılmaktadır. Bu durum bir sonraki kullanıcıların bu yorumlarla yönlendirilebileceğini göstermektedir. Araştırmada olumlu ve olumsuz şekilde iki yönlü incelenen yorumlar, hem konaklamanın yapıldığı eve ve ev sahibine hem de evin bulunduğu bölgedeki ulaşım ve sosyal olanaklara yönelik çeşitli bilgileri içermektedir. Böylece, konaklama deneyimi potansiyel kullanıcılara bütüncül bir şekilde aktarılmaktadır.

Araştırmada en fazla turist çeken destinasyonlar arasından New York, İstanbul ve Paris kentlerindeki Airbnb konaklamaları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, platform kullanıcılarının kiralanan mekânın konumu, yer aldığı bölgedeki güven ortamı, kiralama ve konaklama bedeli (fiyat), evin özellikleri ve olanakları, ev sahibinin davranışları ve hijyen faktörleri en çok dikkat çeken görüşler olmuştur. Ayrıca, ev sahibinin davranışları ve misafirperverliği bölgeye gelen yabancılar için bir rehber görevi sağlamaktadır. Ev sahibinin iyi bir hizmet sağlaması ve ekipman kapsamında mekânın olanaklarını genişletmesi daha fazla kullanıcının hizmet almasına imkân tanımaktadır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ile benzerlik gösteren önceki araştırmalarda, ev ile ilgili olanakların Airbnb platformunu tercih edilen etmenlerin arasında yer aldığı (Konak, 2020), mekânın konumu ve çevresel özelliklerinin kullanıcılar için önemli bir etken olduğu (Aydın Ögel ve Aydın, 2019); sistem kullanımına genel güvenin ve ev sahibine olan güvenin de önem taşıdığı saptanmıştır (Aslan ve Akbıyık, 2019). Ayrıca, fiyat unsurunun da otel işletmelerine kıyasla daha düşük olması, kullanıcılara ekonomik anlamda avantaj sağladığı benzer çalışmalarda da incelenmiştir (Gül, Dinçer ve Çetin, 2018; Yang vd., 2018). Guttentag (2019) Airbnb platformunun, turizm sektöründeki en önemli yeniliklerden biri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca literatürdeki çeşitli araştırmaları derleyen çalışmada, Airbnb konusunda yapılan araştırmaların içerik açısından ev sahipleri, kullanıcılar, destinasyona katkı, düzenlemeler, sektöre ve Airbnb şirketine katkısı şeklinde altı farklı kategoriye ayrıldığını belirtmektedir. Ek olarak, Airbnb platformunun yıl bazlı gelişimlerini içeren araştırmalar da (Prayag ve Ozanne, 2018; Vranica, 2016) literatürde yer almaktadır. Bu araştırmada da Airbnb kullanıcılarının üç farklı destinasyonda deneyimlerini nasıl değerlendirdiklerine ilişkin bilgilere odaklanılmıştır.

Paylaşım ekonomisi kapsamında konaklama ve ulaştırma işletmelerinde uygulamaların ortaya çıkmasıyla, hem ilgili alanda faaliyet gösteren ticari işletmeler hem de uygulamaların kullanıldığı destinasyon imajı için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle, güvenlik, kayıtsız işletmelerin artması, vergi zorunluluğunun ortadan kalkması, standart hizmet sorunu, temizlik, hijyen ve sağlık sorunları gibi olumsuz sonuçlar belirmektedir (Koçak ve Ulema, 2020). Bu çalışmada, Airbnb sisteminin ve kullanıcılarının yaşadığı olumsuz değerlendirmeler incelendiğinde, çeşitli konular üzerine dikkat çekilmektedir. Buna göre, sitede gösterilen evin konumu ve olanaklarının gerçeği yansıtmaması, ulaşım zorlukları, ekipman bağlamında ısınma problemleri, temizlik ve hijyen ile birlikte standart bir hizmet anlayışının olmayışı gibi olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu durumu denetleyici bir mekanizmanın olmayışı farklı bir sorun olarak ele alınabilir. Yapılan kullanıcı yorumlarının ve geçmiş deneyimlerin paylaşılmasıyla olumsuzlukların giderilmesi ve ev sahibi ile kullanıcılar arasında karşılıklı güven oluşturulabilir (Abrahamo, Parigi, Gupta ve Cook, 2017). Airbnb sitesinin izleyeceği üyelik politikaları gözden geçirilerek standart bir hizmet sürecinin tasarlanması ve hem ev sahipleri hem de kullanıcıların daha nitelikli paylaşım ortamıyla güven duymaları sağlanmalıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da bu süreç tasarlanırken diğer ticari işletmelerin durumunun göz ardı edilmemesidir. Yerel idarelerin ve sektör temsilcilerinin organize olması ve bu konuda eşgüdümsel olarak iş birliği yapması bölgede turizm faaliyetlerinin niteliğine ve imajına katkı sağlayabilir.

Bu araştırmada, ilgili kent merkezlerini konaklama amacıyla tercih eden kullanıcıların yalnızca Airbnb platformunda bulunan yorumları incelenmiş olup, ilgili konuda çalışmak isteyen araştırmacılara aynı ya da farklı destinasyonlarda kullanılan exchangehome ve couchsurfing gibi diğer paylaşım modellerinin incelenmesi ve karşılaştırılması önerilebilir. Bu bağlamda hangi platform kullanıcılarının daha iyi hizmet aldığı olumlu ve olumsuz yorumlar doğrultusunda ortaya konulabilir. Ayrıca araştırmada kullanılan veriler belirli bir zaman aralığını kapsamaktadır. İleride yapılacak benzer araştırmalarda veriler daha geniş zaman aralığında toplanarak, daha fazla yorum incelenebilir. Son olarak, Airbnb platformunun dünyanın birçok turistik destinasyonunda aktif olarak kullanılan bir konaklama aracı olarak düşünöldüğünde turizm sektörüne olumlu ve olumsuz etkileri incelenerek hem kullanıcı hem ev sahipleri hem de Airbnb işletmesi görüşleri, hizmet beklentileri ve motivasyonları doğrultusunda daha nitelikli bir turizm ortamı ortaya çıkarılabilir. Bu çalışmanın sonuçları, Airbnb platformunda hizmet sağlayan işletmeler ve özel mülk sahiplerinin hizmet anlayışlarında iyileştirmelere ve daha nitelikli ortamlar sunarak yerli ve yabancı kullanıcıların daha çok tercih etmesine imkân sağlayabilir.

Kaynakça

- Abrahao, B., Parigi, P., Gupta, A. ve Cook, K.S. (2017), Reputation offsets trust judgments based on social biases among Airbnb users, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(37) 9848-9853.
- Airbnb. (2020). <https://www.Airbnb.com/about/about-us>. (Erişim tarihi: 03.11.2020).
- Alrawadieh, D. D., Dinçer, M. Z. ve Dinçer, F. İ. (2020). Airbnb aracılığıyla konaklama yapan misafirlerin memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik netnografik bir araştırma. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-14.
- Aslan, T. ve Akbıyık, A. (2019). Paylaşım ekonomisinde mülk paylaşma hizmetlerine duyulan güvenin rolünü tüketici perspektifinden inceleme: Airbnb örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 2322-2332.
- Aydın Ögel, S. ve Aydın S. (2019). Airbnb kullanıcı yorumları: Eskişehir örneği. *Journal of Academic Value Studies*, 5(3), 344-351.
- Barnes, S. J. (2021). Understanding the overvaluation of facial trustworthiness in Airbnb host images. *International Journal of Information Management*, 56, 102265.
- Belk, R. (2007). Why not share rather than own? *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 6(11), 126-140.
- Belk, R. (2014). You are what you can access: Sharing and collaborative consumption online. *Journal of Business Research*, 67(8), 1595-1600.
- Belz, F. M. ve Baumbach, W. (2010). Netnography as a method of lead user identification. *Creativity and Innovation Management*, 19(3), 304-313.
- Botsman, R. ve Rogers, R. (2010). *What's mine is yours. The rise of collaborative consumption*. New York: Harper Business.
- Can, E. (2015). Boş zaman, rekreasyon ve etkinlik turizmi ilişkisi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-17.
- Cannon, S. ve Summers, L. H. (2014). How uber and the sharing economy can win over regulators. *Harvard Business Review*, 13(10), 24-28.
- Chen, C. C. ve Chang, Y. C. (2018). What drives purchase intention on Airbnb? Perspectives of consumer reviews, information quality, and media richness. *Telematics and Informatics*, 35(5), 1512-1523.
- Cheng, M. (2016). Sharing economy: A review and agenda for future research. *International Journal of Hospitality Management*, 57, 60-70.
- Codagnone, C. ve Martens, B. (2016). *Scoping the sharing economy: Origins. In: Definitions, impact and regulatory issues*. Sevilla: Institute for Prospective Technological Studies.

- Demir, E. ve Emekli, G. (2019). Tesisten konuta, turistten misafire: Couchsurfing örneği. *Aegean Geographical Journal*, 28(1), 51-68.
- Doğru, T., Mody, M., Suess, C., Line, N. ve Bonn, M. (2020). Airbnb 2.0: Is it a sharing economy platform or a lodging corporation? *Tourism Management*, 78, 104049.
- Edelman, B. G. ve Luca, M. (2014). *Digital discrimination: The case of Airbnb.com*. Harvard Business School NOM Unit Working Paper, (14-054).
- Fang, B., Ye, Q. ve Law, R. (2016). Effect of Sharing economy on tourism industry employment. *Annals of Tourism Research*, 57, 264-267.
- Farronato, C. & Fradkin, A. (2018). *The welfare effects of peer entry in the accommodation market: The case of Airbnb*. National Bureau of Economic Research.
- Fereday, J. ve Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 80-92.
- Gansky, L. (2010). *The mesh: Why the future of business is sharing*. Penguin.
- Geron, T. (2013). *Airbnb and unstoppable rise of the share economy*, Forbes (11 Şubat), <https://www.forbes.com/sites/tomiogeron/2013/01/23/Airbnb-and-the-unstoppable-rise-of-the-share-economy/#25238ca2aae3>, (Erişim tarihi: 04.11.2020).
- Guttentag, D. (2019). Progress on Airbnb: A literature review. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10(4), 814-844.
- Gül, İ., Dinçer, M.Z. ve Çetin, G. (2018). Paylaşım ekonomisi ve turizme etkileri üzerine bir değerlendirme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 7-16.
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2015). *Boş zaman ve rekreasyon yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hamari, J., Sjöklint, M. ve Ukkonen, A. (2015). The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67 (9), 2047-2059.
- Haywood, J., Mayock, P., Freitag, J., Owoo, K. A. ve Fiorilla, B. (2017). *Airbnb & hotel performance: An analysis of proprietary data in 13 global markets*. http://www.str.com/Media/Default/Research/STR_AirbnbHotelPerformance.pdf, (Erişim tarihi: 03.11.2020).
- İçöz, O. ve Kozak, N. (2002). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İsmail, S., Malone, M., Van Geest, Y. ve Diamandis, P. (2014), *Exponential organizations: Why new organizations are ten times better, faster and cheaper than yours, diversion books*, New York, NY.
- Jiao, J. ve Bai, S. (2020). An empirical analysis of Airbnb listings in forty American cities. *Cities*, 99, 102618.
- Kaçar, A. I. ve Yakın, V. (2018). Paylaşım ekonomisi ve değer yaratmak: Kanvas iş modeli örneği. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 724-739.
- Koçak, Y. ve Ulema, Ş. (2020). Paylaşım ekonomisinde yasal sorunlar ve çözüm önerileri: Airbnb örneği (Legal). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3021-3038.
- Konak, S. (2020). İstanbul'u ziyaret eden yabancı turistlerin Airbnb uygulamasını tercih etme nedenleri. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 79-90.
- Kozinets, R. V. (1998). On netnography: Initial reflections on consumer research investigations of cyberculture. *Advances in Consumer Research*, 25(1), 366-371.
- Kozinets, R.V. (2006). Click to connect: Netnography and tribal advertising. *Journal of Advertising Research*, 46(3), 279-288.
- Kozinets, R. V. (2015a). *Netnography. The international encyclopedia of digital communication and society*, 1-8. New York: John Wiley & Sons.
- Kozinets, R. V. (2015b), *Netnography: Redefined*, London: Sage.

- Kurt, S. ve Ünlüönen, K. (2017). Paylaşım ekonomisi kapsamında turizm sisteminin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, 1-21.
- Lalicic, L. ve Weismayer, C. (2018). A model of tourists' loyalty: The case of Airbnb. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 9(1), 78-90.
- Lee, K. H. ve Kim, D. (2019). A peer-to-peer (P2P) platform business model: The case of Airbnb. *Service Business*, 13(4), 647-669.
- Liang, L. J., Choi, H. C. ve Joppe, M. (2018). Exploring the relationship between satisfaction, trust and switching intention, repurchase intention in the context of Airbnb. *International Journal of Hospitality Management*, 69, 41-48.
- Li, J., Chen, L., Yi, J., Mao, J. ve Liao, J. (2019). Ecosystem-specific advantages in international digital commerce. *Journal of International Business Studies*, 50(9), 1448-1463.
- Li, H. ve Srinivasan, K. (2019). Competitive dynamics in the sharing economy: An analysis in the context of Airbnb and hotels. *Marketing Science*, 38(3), 365-391.
- Lune, H. ve Berg, B. L. (2016). *Qualitative research methods for the social sciences*. Pearson Higher Ed.
- Mao, Z. ve Lyu, J. (2017). Why travelers use Airbnb again? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(9), 2464-2482.
- Martin-Fuentes, E., Fernandez, C., Mateu, C. ve Marine-Roig, E. (2018). Modelling a grading scheme for peer-to-peer accommodation: Stars for Airbnb. *International Journal of Hospitality Management*, 69, 75-83.
- Mkono, M. ve Markwell, K. (2014). The application of netnography in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 48, 289-291.
- Oxford. (2020). https://en.oxforddictionaries.com/definition/sharing_economy, (Erişim tarihi: 07.11.2020).
- Özata, F. Z., Er, İ., Öztürk, S.A. ve Ağlargöz, F. (2015). *Ortak tüketmemek: Paylaşma davranışını engelleyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma*. 20. Ulusal Pazarlama Kongresi, (Haziran 10-13). Eskişehir, Türkiye.
- Paulauskaite, D., Powell, R., Coca-Stefaniak, J. A. ve Morrison, A. M. (2017). Living like a local: Authentic tourism experiences and the sharing economy. *International Journal of Tourism Research*, 19(6), 619-628.
- Phua, V. C. (2019). Perceiving Airbnb as sharing economy: The issue of trust in using Airbnb. *Current Issues in Tourism*, 22(17), 2051-2055.
- Picard, D. ve Buchberger, S. (2013) *Couchsurfing cosmopolitanisms: Can tourism make a better world?* Bielefeld: Transcript Verlag.
- Prayag, G. ve Ozanne, L.K. (2018), A systematic review of peer-to-peer (P2P) accommodation sharing research from 2010 to 2016: Progress and prospects from the multi-level perspective, *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 27(6), 649-678.
- Rice, J. ve Khanin, D. (2019). Why do they keep coming back? The effect of push motives vs. pull motives, and attribute satisfaction on repeat visitation of tourist destinations. *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 20(4), 445-469.
- Ritzer, G. (2015). Prosumer capitalism. *The Sociological Quarterly*, 56(3), 413-445.
- Sacks, D. (2011). *The sharing economy*, <https://www.fastcompany.com/1747551/sharingeconomy>, (Erişim tarihi: 10.11.2020).
- Schor, J.B., Fitzmaurice, C., Carfagna, L.B., Attwood-Charles, W. ve Poteat, E.D. (2016), Paradoxes of openness and distinction in the sharing economy, *Poetics*, 54, 66-81.
- Sthapit, E. ve Björk, P. (2019). Sources of distrust: Airbnb guests' perspectives. *Tourism Management Perspectives*, 31, 245-253.
- Sthapit, E. ve Jiménez-Barreto, J. (2018). Exploring tourists' memorable hospitality

- experiences: An Airbnb perspective. *Tourism Management Perspectives*, 28, 83-92.
- Varma, A., Jukic, N., Pestek, A., Shultz, C. J. ve Nestorov, S. (2016). Airbnb: Exciting innovation or passing fad? *Tourism Management Perspectives*, 20, 228-237.
- Vranica, S. (2016). HomeAway mocks Airbnb sharing economy in new ad. *The Wall Street Journal*, 18.
- Wang, D. ve Nicolau, J. L. (2017). Price determinants of sharing economy based accommodation rental: A study of listings from 33 cities on Airbnb.com. *International Journal of Hospitality Management*, 62, 120-131.
- Yang, S.B., Lee, H., Lee, K. ve Koo, C. (2018). The application of Aristotle's Rhetorical Theory to the sharing economy: An empirical study of Airbnb. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 35(7), 938-957.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.
- Zengin, B. (2010). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisine reel ve moneter etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 102-126.
- Zervas, G., Proserpio, D. ve Byers, J.W. (2017). The rise of the sharing economy: Estimating the impact of Airbnb on the hotel industry. *Journal of Marketing Research*, 54(5), 687-705.
- Zhang, G., Cui, R., Cheng, M., Zhang, Q. ve Li, Z. (2020). A comparison of key attributes between peer-to-peer accommodations and hotels using online reviews. *Current Issues in Tourism*, 23(5), 530-537.
-

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459